

Національна академія наук України
Інститут енциклопедичних досліджень
Київський осередок НТШ

**ВІДМІНКИ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:
СТУДІЇ ЄВГЕНА ТИМЧЕНКА
1913–1928 РОКІВ**

Київ 2022

DOI 10.37068/b/9789660299610

УДК 811.161.2'36

ББК 81.2-2

B45

Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913–1928 років / Гол. редкол. М. Железняк. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. 472 с. (Відтворення праць 1913–1928 років).

У виданні зібрано першодруки Євгена Тимченка про відмінки іменників української мови, опубліковані впродовж 1913–1928 років. Читачі мають змогу ознайомитися з одним із важливих етапів розвитку мовознавчої думки початку ХХ ст. Дослідження Є. Тимченка – важлива сторінка української лінгвістичної спадщини. Для лінгвістів та всіх, хто цікавиться історією української мови.

Noun cases in Ukrainian language: Yevhen Tymchenko's studies of 1913–1928 / Ed. by M. Zhelezniak. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine, 2022, 472 p. (Reprints of works from 1913–1928).

The book contains the first prints by Yevhen Tymchenko on grammatical cases in Ukrainian have been published during 1913–1928, as well as gives the opportunity to take a look at one of the important stages of the language science upgrowth of the 20th century beginning. Yevhen Tymchenko's studies are an important page of Ukrainian linguistics. For scholars and anyone interested in the history of Ukrainian.

Видання присвячено 150-річчю Наукового товариства імені Шевченка
Dedicated to the 150th anniversary of the Shevchenko Scientific Society

Редакційна колегія:

М. Г. Железняк (голова), О. С. Іщенко (секретар), С. Ю. Бортник, Р. М. Кушнір,
М. І. Мельник, М. І. Степаненко, Я. С. Яцків

Над підготовкою видання працювали:

Т. Л. Поліщук, С. І. Очеретянко

Комп'ютерна верстка:

Р. П. Судик

*До друку схвалила вчена рада Інституту енциклопедичних досліджень
НАН України (протокол № 11 від 29.11.2022).*

Підготовлено на волонтерських засадах.

ISBN 978-966-02-9961-0

© Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022

ЗМІСТ

Синтаксична спадщина Є. Тимченка (М. Г. Железняк, О. С. Іщенко).....	IV
Функції генитива въ южнорусской языковой области.....	1
Льокатив в українській мові (з української складні).....	163
Льокатив речівниковий в українській мові.....	219
Номінатив і датив в українській мові.....	231
Вокатив і інструменталь в українській мові.....	283
Акузатив в українській мові (з української складні).....	373

СИНТАКСИЧНА СПАДЩИНА ЄВГЕНА ТИМЧЕНКА

Немає сумніву, що синтаксичні дослідження Є. К. Тимченка 20-х рр. – помітне явище в українському мовознавстві, багато в них цінних спостережень, які увійшли як безсумнівний його здобуток, що сприяв дальшому вивченню синтаксичних категорій, накреслював проблеми такого вивчення.

Михайло Жовтобрюх

У розвитку мовних структур світу, як метафорично зауважує О. Ткаченко, «не бракувало тимчасових або тривалих періодів занепаду (“захворювання”), загибелі окремих мов, їхнього поступового зміцнення після занепаду (“видужувань”) і навіть воскресінь, відроджень після стану, цілком порівнянного зі станом летаргії (або й клінічної смерті)»¹. В один із таких періодів ренесансу й поступу української мови працював Євген Тимченко. Незбориме бажання сприяти національному розвою українців, розуміння їхніх найсуттєвіших потреб, а ними, за справедливим визначенням М. Грушевського, передусім є рідна мова та рідна школа², спричинило появу важливих наукових праць Є. Тимченка.

На початку ХХ ст. в українському мовознавстві з’явилося сузір’я визначних постатей, які лишаються в пошані й донині (П. Бузук, В. Ганцов, Г. Голоскевич, О. Курило, О. Синявський та ін.). Період української соціогуманітаристики, що тривав із середини 20-х до початку 30-х років називають українізацією. Однак із початком третього десятиліття знову настає занепад наукового й культурного життя. Російський націоналізм, завзято впроваджуваний більшовиками, відновив боротьбу з усім українським – мовою, літературою, мистецтвом, культурою – та українознавцями: лінгвістами, літературо- та мистецтвознавцями, істориками, етнографами. Усі національно свідомі українці зазнали утисків радянської влади, а їхня діяльність уважалася націоналістичною, бо суперечила ідеології правлячої партії. Наслідком цього було знищення чи ув’язнення багатьох учених та вилучення їхніх праць із наукового вжитку. З одного боку, це спричинило те, що в соціогуманітарну науку потрапили особи, які, за влучною характеристикою М. Сумцова, «зовсім не сприймають явища навколишнього життя, є перш за все деревиною, і вельми сумнівно, щоб у галузі вузької спеціальності з такої бездушної деревини вийшло щось, окрім дерев’яного

¹Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу. Київ: Спалах, 2004. С. 7.

²Грушевський М. Про українську мову і українську школу. Київ: Веселка, 1991.

тупоумства або продажного запалу»³. А з іншого – талановиті інтелектуали лишилися в забутті, і лише останнім часом склалася тенденція поміж представників різних наукових напрямів відроджувати імена своїх предтеч, які відстоювали об'єктивні знання, боролися за істину й національні інтереси. Справді, життєвий і творчий шлях багатьох дослідників і нині маловідомий, а їхній науковий набуток повністю досі не осягнутий.

Традицію відновлювати славетні імена українських мовознавців, очевидно, започаткував ще Ю. Шевельов, коли підготував брошури, присвячені К. Михальчуку, В. Ганцову й О. Курило. У передмові до однієї з них він зауважив: «З погляду розвитку науки так само, як з погляду переємности української культури обов'язком мовознавців нашого покоління є нагадати про життя й діяльність передчасно зліквідованих»⁴. Між іншим, багато у справі повернення інтелектуальної спадщини діячів науки й освіти, чий імена донедавна були заборонені або забуті, робить «Енциклопедія Сучасної України». Це видання покликане «встановлювати історичну справедливість, повертати до культурного й наукового дискурсу численні імена українців»⁵. Долі людей, результати їхньої діяльності, творчі, інтелектуальні, фізичні здобутки, наукові відкриття, технологійні розроблення, героїчні вчинки тощо – це ті знання, що допомагають утвердженню національно-культурних цінностей, посилюють патріотичні настрої, спонукають до глибшого трактування історії та сьогодення України. Редакційна колегія збірника «Постаті та ідеї. З історії мовознавства в Україні» слушно зауважує, що «історія науки – це не лише данина нашій минувшині, а й запорука успішного розвитку суспільства, яке добре знає, шанує й творчо опановує досягнення своїх попередників»⁶.

Біля першоджерел сучасного українського мовознавства, що ознаменували становлення й усвідомлення вагомості українського слова, вияскравлюється постать великого науковця, перекладача, активного громадського діяча, людини енциклопедичних знань Євгена Тимченка (27 жовтня 1866 р. – 22 травня 1948 р.)⁷. Його ім'я радянська влада не могла повністю табувати, оскільки внесок Є. Тимченка в лінгвістичну науку надзвичайно вагомий. Він відомий як талановитий граматист, лексикограф, фонетист, історик мови й діалектолог. Дослідження вченого ґрунтувалися на значному й переконливому фактичному матеріалі, глибоких теоретичних засадах, спиралися на студії О. Потебні, П. Житецького, О. Шахматова, А. Мейє, А. Кримського, Ф. Міклошича, Г. Пауля та ін. Він був поліглотом, автором

³Сумцов Н. Научные новости. Южный край. 1906. 26 авг.

⁴Шерех Ю. Всеволод Ганцов. Олена Курило. Вінніпег: Український Народний Дім в Торонто, 1954. С. 5.

⁵Железняк М., Іщенко О., Очеретянко С., Давиденко О. Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі / Ред. І. Дзюба. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. С. 128.

⁶Постаті та ідеї з історії мовознавства в Україні / НАН України, Ін-т мовознавства. Київ: Наук. думка, 1995. С. 3.

⁷Довбня Л., Товкайло Т. Внесок Євгена Тимченка в розвиток української мовознавчої науки. *Science, Research, Development. Philology, Sociology and Culturology* #14. Warszawa, 2019. С. 14.

перекладів світової класики (Метерлінк, Мопассан, Байрон та інші), одним із засновників Української академії наук, 1918 року став її академіком, а 1929 року – членом-кореспондентом АН СРСР. Однак уникнути «національної чистки» йому не вдалося: у 1932 році звинувачений у намаганні відірвати розвиток української мови від російської, за що в 1938 році заарештований і висланий до Сибіру. С. Сірополко так описує особливості звинувачення: «А. Хвиля, один із заступників В. Затонського, у своїх статтях “За большевицьку пильність на фронті творення української культури” (“Комуністична Освіта”, ч. 5, 1933) та “Знищити націоналістичне коріння на мовному фронті” (“Комуністична Освіта”, ч. 6, 1933) поставив своїм завданням довести, що “українські націоналісти” С. Єфремов⁸, Є. Тимченко та інші автори академічних словників провадили спеціальну шкідницьку роботу, намагаючись відірвати наукову термінологію від “трудящих мас”, а також створити штучну бар’єру поміж українською і російською мовами»⁹.

Д. Павличко цілком справедливо зарахував Є. Тимченка до «плеяди найкращих українських інтелігентів, що їх розтоптала комуністична система»¹⁰. Праці мовознавця вилучено з наукового вжитку аж до 1944 року, коли він був реабілітований. За словами О. Тихоненко, під заборонаю опинилися його насамперед вишівські посібники, зокрема «Курс історії українського язика. Вступ і фонетика» 1927 року¹¹. Хоча, як стверджує Ю. Шевельов, вилучали передусім ті праці «буржуазних мовознавців», що присвячені термінології, лексикографії та синтаксису¹². Звісно, усе це мало негативний вплив на поширення в радянському науковому дискурсі здобутків Є. Тимченка та цитування його публікацій попри те, що мовознавця реабілітовано. Лінгвістичні праці Євгена Костянтиновича є призабутими й нині, а деякі його рукописи лишилися не надрукованими. Докладніше про життєвий шлях та наукову діяльність Є. Тимченка можна дізнатися з матеріалів збірника¹³, присвяченого до 130-річчя від дня його народження.

Дослідники наукової спадщини Є. Тимченка найбільшу увагу приділяють його лексикографічним здобуткам. Відомий історик мови В. Німчук назвав Є. Тимченка основоположником української історичної лексикографії¹⁴.

⁸Цікаво, що у Євгена Тимченка були непрості стосунки із Сергієм Єфремовим, про що свідчать записи у щоденниках останнього (див.: Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. Київ, 1997).

⁹Сірополко С. Історія освіти в Україні / Український вільний університет. Київ: Наукова думка, 2001. С. 882.

¹⁰Калевала / Перекл. Є. Тимченка; передмова та редакція перекладу Д. Павличка. Київ: Основи, 1995. С. 16.

¹¹Тихоненко О. Лінгводидактична спадщина Є. К. Тимченка (До 150-річчя від дня народження видатного мовознавця). Філологічні науки. 2016. Вип. 24. С. 104.

¹²Шевельов Ю. Українська мова у першій половині двадцятого століття. (1900–1941): стан і статус. Нью-Йорк: Сучасність, 1987. С. 190.

¹³Українська історична та діалектна лексика. Вип. 3. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996.

¹⁴Німчук В. Є. Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії. Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. Вип. 3. Львів, 1996. С. 26–40.

І це насправді так, адже «найважливішою справою науковця стала робота з історичного словника української мови, якій він присвятив майже 30 років свого життя (1901–1934 роки, з перервами)»¹⁵, що вийшов друком у 1930–1932 роках під назвою «Історичний словник українського язика» (опубліковано словникові статті на літери «А» – «Ж»). Важливою працею є і його 2-томний «Русско-малороссийский словарь» (Київ, 1897–1899). Історичні матеріали засвідчують, що цей словник мав називатися «Русско-украинским», однак заміна «украинский» на «малороссийский» – беззаперечна вимога Головного управління у справах друку в Санкт-Петербурзі для його опублікування¹⁶. Є. Тимченко безпосередньо причетний до укладання «Словаря української мови» Б. Грінченка. Варто додати й те, що 2-томний «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», виданий у 1977–1978 роках, є, без перебільшення, продовженням лексикографічної практики, яку розпочав Є. Тимченко зі своїми колегами, створюючи історичний словник української мови.

Треба наголосити на не менш вагомому внескові Є. Тимченка в українську граматику. Згадуючи його як лексикографа, З. Кузеля все ж називає лінгвіста «відомим граматистом»¹⁷. І це закономірно, адже про місце граматики в його науковому доробкові красномовно засвідчує те, що магістерську дисертацію присвячено саме цій царині мовознавства – «Функції генитива вь южнорусской языковой области» (Варшава, 1913). До слова, на той час за плечима професора вже була серйозна праця «Українська граматика» 1907 року – видання, що, за визначенням фахівців, «передовсім призначалося для самоосвіти і домашнього читання»¹⁸. У фокусі уваги вченого перебували явища не лише літературної мови, а й діалектного мовлення: він разом із К. Михальчуком уклав «Програму до збирання діалектичних одмін української мови» (К., 1909). Його перу належать дві рецензії на дослідження В. Ганцова¹⁹. Щоправда, основні його граматичні відкриття були ще попереду.

Євген Тимченко досліджував різні граматичні категорії – рід («Рід в українській мові», 1928), число («Функції числа в українській мові», 1926), а також синтаксичні одиниці («Співрядне сполучення речивників з україн-

¹⁵Українська мова. Хрестоматія: В 3 кн. Кн. 3 / Ред. М. Железняк, Г. Козачук; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2014. С. 151.

¹⁶Українська ідентичність і мовне витання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; Інститут історії НАН України. Київ, 2013. С. 272.

¹⁷Кузеля З. Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва. Збірник на пошану Зенона Кузеля / За ред. В. Янева. Париж, Нью-Йорк, Мюнхен, Торонто, Сідней, 1962. С. 228.

¹⁸Лукінова Т., Городенська К. Проблеми українського мовознавства. Дослідження граматики української мови. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75. 1930–2005: матеріали до історії / Відп. ред. В. Склярченко. Київ: Довіра, 2005. С. 113.

¹⁹Ганцов В. Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку. Записки Історично-філологічного відділу УАН. 1923. Т. 2/3, С. 116–144; Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). Київ, 1923, 1–64. Записки Історично-філологічного відділу УАН. 1924. Т. 4. С.

ської складні», 1925). Та особливо цікавила його словозміна в реченні, зокрема функціонування іменникових відмінків. Відмінок іменника – «це визначальна самостійна міжривнева категорія іменника, функційний вияв якої зумовлений морфолого-синтаксичною спеціалізацією слів із субстанційною (конкретно-предметною) семантикою, об'єднаних сукупністю однорідних взаємопротиставлених граматичних значень і специфічних парадигматичних ознак»²⁰.

Після захисту магістерської дисертації науковець продовжив досліджувати відмінки в українській мові з перспективою створення фундаментальної монографії про синтаксис української мови. Це промовисто засвідчено у передмові до останньої студії із пропонованої серії видань, у якій Є. Тимченко пояснює, що початковий задум полягав у комплексному опрацюванні іменникової системи української мови в зіставленні з іншими слов'янськими. Ідеться про окреме видання з аналізом основних граматичних категорій – роду, числа, відмінків. Однак мовознавець говорить, що на заваді були воєнні події та інші життєві обставини, через які роботу довелося переривати, а потім і загалом змінювати її план, структуру та процес реалізації. Так з'явилася ідея публікувати окремі невеликі монографії замість однієї цілісної праці, щоб оприлюднити напрацьований матеріал (див. стор. 375 у цій книзі). Прикметно, що у тому ж слові автор говорить про нагальну потребу доопрацювання попередніх монографій, висловлює критичні зауваження, майбутні корективи, наголошуючи на потребі доповнень і перероблень (див. стор. 375).

У низці видань про відмінювання першою була його дисертація, захищена й опублікована у Варшаві. Згодом у 20-х роках одна по одній з'являються й інші монографії, у яких «докладно і всебічно розглянуто синтаксичні функції інших відмінків української мови: “Льокатив в українській мові” (Львів, 1925), “Номінатив і датив в українській мові” (Київ, 1925), “Вокатив і інструменталь в українській мові” (Київ, 1926), “Акузатив в українській мові” (Київ, 1928)»²¹. Праці Є. Тимченка не перевидавали, нині віднайти їх можна лише в приватних колекціях або великих бібліотеках, у яких ці першодруки зберігають зазвичай у фондах цінних, рідкісних видань. Саме їх зібрано в пропонованій книзі з метою поширення поміж широкого загалу.

Як зазначають І. Вихованець та К. Городенська, в українському мовознавстві першої третини ХХ ст. з'явилися визначні й багаті на фактичний матеріал монографії Є. Тимченка, присвячені синтаксисові кожного з українських відмінків. Ці студії не втратили свого значення й до сьогодні²². Дійсний член НТШ П. Ковалів наголошував, що ці розвідки зробили вагомий внесок у дослідження українського синтаксису. Є. Тимченкові пощастило повністю охопити весь синтаксис української мови, і це могла би бути велика праця на кілька томів, якби не було втрачено велику частину рукописів

²⁰Костусяк Н. Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови. Українська мова. 2013. № 4. С. 46.

²¹Лукінова Т., Городенська К. Проблеми українського ... С. 115.

²²Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / За ред. І. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004.

науковця²³. Показовою є характеристика проф. П. Ковалева на працю про родовий відмінок: «це перша спроба глибокої аналізи одного із синтаксичних питань української мови. Навіть в російській науковій літературі на той час таких досліджень ще не було. Роботу проф. Тимченка можна вважати цілком оригінальною, тим більше що вона побудована на численному сирому матеріалі української мови, на базі різних учень про відмінки західноєвропейських учених, особливо німецьких (Герман, Гумбольдт, Штайнталь, Штрайтберг, Дельбрюк, Бругман, Вундт та ін.)»²⁴.

Висловлюючи позитивне враження від праць Є. Тимченка, М. Булахов акцентував увагу на тому, що дослідник залучає різноманітний матеріал зі споріднених мов та користується порівняльно-історичним методом²⁵. Дехто з лінгвістів звертає увагу на те, що монографія, присвячена вокативу, є першою серйозною спробою опису кличного відмінка в українській мові²⁶.

І. Огієнко в «Історії української літературної мови» (Вінніпег, 1949) подає найважливішу літературу з історії української мови, серед інших і праці Є. Тимченка, зокрема його «Нарис з історії української мови. Вступ, фонетика і морфологія» (Київ, 1927), а серед рекомендованих граматик – Тимченкову «Українську граматику». Хоча праця Є. Тимченка, присвячених відмінкам, і не подано на сторінках «Історії», загалом І. Огієнко часто його згадує, причому завжди підкреслюючи професіоналізм лінгвіста, як-от: «По 20-річній перерві в нас знову появились два словники, але вже добре оброблені: <...> Є. Тимченко, Русско-малороссійскій словарь. 1897–1899, Київ, праця поважна, бо складена видатним мовознавцем»²⁷.

Оцінка відомого славіста О. Шахматова наукових праць Є. Тимченка містить чимало критики. Це фіксуємо у відгуку на дисертацію українського вченого, що довго зберігався в архівах і лише в 1965 році побачив світ, а також в оприлюднених 1985 року «Набросках возражений на диспуте Тимченка. 23 февраля 1913 г.». Аналізуючи ці розвідки О. Шахматова, В. Глушенко зазначав, що зауваження здебільшого стосувалися опертя автора дисертації на фольклорні джерела, недостатнього використання текстів із творів української художньої літератури XIX ст., неповноти й непослідовності порівняльно-історичного висвітлення матеріалу (що відбилися у відсутності історичних довідок там, де вони сприяли б розкриттю суті мовного явища, у певній безсистемності паралелей з іншими слов'янськими мовами)²⁸.

²³Ковалів П. Наукові заслуги проф. Є. Тимченка. Наші дні. 1943. Ч. 11. С. 8.

²⁴Там само. С. 8.

²⁵Булахов М. Восточнославянские языковеды: библиографический словарь. Т. 1. Минск: БГУ, 1976. С. 229.

²⁶Болотнікова А. Кличний відмінок як індикатор категорії ввічливості в українській мові. Sciences of Europe. 2016. Vol. 2 (3). С. 52.

²⁷Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. С. 247.

²⁸Глушенко В. Передмова до праці: А. А. Шахматов. Наброски возражений на диспуте Тимченка. 23 февраля 1913 г. (Неопублікована праця). Мовознавство. 1984. № 4. С. 51.

Добре відгукується про граматиста Є. Тимченка М. Жовтобрюх: «Найбільший внесок у вивчення в той час синтаксису української мови належить, безперечно, проф. Є. К. Тимченкові»²⁹, а далі називає його студії про відмінки. «В усіх цих працях синтаксичні функції відмінків української мови висвітлювалися всебічно і, як ніколи до того, досить докладно. Так, наприклад, номінатив іменника, прикметника і займенника спершу розглядається у функції підмета в реченні у тісному зв'язку з узгодженим дієсловом, при цьому спеціально аналізуються особливості такого зв'язку іменників конкретних і абстрактних, з дієсловами повнозначними і неповнозначними, службовими, з категорією інфінітива. Далі предметом дослідження виступають номінатив іменників та прикметників присудкових у їх зв'язках з дієсловами різного типу, номінатив адverbіальний у вільному зв'язку з дієсловом, номінатив прийменник, апозитивний, номінатив окличний, у функції вокатива. <...> З такою ж докладністю висвітлюються синтаксичні функції датива, інструменталія, локатива і вокатива. <...> В усіх працях Тимченка про відмінки досить часто зіставляються українські форми з іншими слов'янськими (російськими, польськими, сербськими тощо), а також наводяться можливі синтаксичні паралелі до розглядуваних форм у самій українській мові або її діалектах»³⁰. Водночас М. Жовтобрюх, як і О. Шахматов, звертає увагу на принципи добору матеріалу, у зв'язку з чим вказує на методологічну хибність його студій. «Він свідомо вилучив із дослідження синтаксис мови майже всієї нашої класичної літератури – Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, М. Старицького і багатьох інших видатних майстрів художнього слова; з його дослідницької уваги випала мова української публіцистики, науки тощо. <...> Об'єкт дослідження, таким чином, був надзвичайно і штучно звужений, в ньому українська мова в усій її повноті, розвитку і багатстві не була представлена, самé дослідження спрямовувалось на вузьку сферу функціонування української мови, на її минуле, а не на сучасне»³¹.

Є. Тимченко спирався на факти живої народної мови, беручи за основу пам'ятки народної творчості, а зі зразків літературної мови – фактично лише твори І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка, оскільки вважав, що літературна мова повинна розвиватися на загальнонародному ґрунті, а не на індивідуальних ідіолектах письменників. Наприклад, О. Горбач про нього та інших відгукується як про «авторів, що в народно-мовному дусі хотіли в 1920–30-х роках нормувати синтакс, фразеологію й словотвір літературної українщини»³². Такий підхід був притаманний, зокрема, А. Кримському, О. Курило, І. Огієнку, С. Смеречинському, для яких народнорозмовна мова була визначальною щодо формування дослідницьких парадигм, лінгвістичних положень і теорій, виражала душу народу, позаяк «виявляла

²⁹Жовтобрюх М. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941). Київ: Наукова думка, 1991. С. 83.

³⁰Там само. С. 84–85.

³¹Там само. С. 87.

³²Горбач О. С. Смеречинського «Нариси з української синтакси». Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / С. Смеречинський; перевид. О. Горбача [фотовіддрук]. Мюнхен, 1990. С. 10.

національні питоменності української мови і виводила на світло денне чуже, позбавлене коріння й ґрунту»³³.

Для пояснення позиції Є. Тимченка скористаємося думкою В. Ганцова, яку він виклав у роботі, присвяченій проблемам розвитку літературної мови: «Гірше стоїть справа з літературною нормою – вона так таки й не була вирішена. На мові кожного з наших письменників позначається перш за все діалект, позначається найближче його оточення: Квітка – харківець і слобожанин, Гребінка – пирятинець, Шевченко – киянин, Куліш – черніговець, Свидницький і Руданський – подоляни і т. д. і т. д. аж до нашого часу. Як не з першого погляду кидається це в вічі, то викриває це глибша аналіза кожного письменника, граматики його літературної мови. Це і зрозуміло. Не було сконцентрованості національно-культурного життя, бо таку сконцентрованість могло-б дати тільки вільне національно-державне життя і національна школа, отже не було й літературної норми. Галичина літературну норму собі створила, бо там справу національної культури вирішено офіційним шляхом і здійснювано за допомогою державно-урядового апарату, але ми тієї норми не прийняли, бо то була “галицька мова”, і аж до останнього часу панувала в нас розпорошеність літературного життя, бракувало нам усталених і завершених літературних традицій мові, бракувало нам літературної норми. Це питання і тепер на весь зріст стоїть перед нами і чекає свого вирішення. Не правопис тут винен, як думає здебільшого український громадянин, посиляючись на недостатність “Найголовніших правил академічного правопису”, а саме брак граматичних норм в нашій літературній мові»³⁴. Тож на зауваження О. Шахматова та М. Жовтобрюха Є. Тимченко міг би відповісти фразою, сформульованою в одній з його праць: «Всі вказані хиби наших здобутків мовних не дозволяють бачити в них вагоме джерело, цю вагу належить класти на дослідження живої мови у всій різноманітності людських говірок. Виходячи з сучасної системи мови, ми можемо підноситися до найдавніших діб, ідучи за законами зміни звуків і форм і щоразу коригуючи подання пам’яток мовних»³⁵.

Про велике значення граматичних студій Є. Тимченка для українського мовознавства свідчить і той факт, що їх уже планували перевидати. Зокрема, таке бажання було в О. Горбача. Про це дізнаємося з листів Й. Дзендзелівського: «Ви плануєте перевидати синтаксис відмінків Є. Тимченка. У мене особисто є ці праці про всі відмінки, і я радо їх Вам позичу. До речі, книга про генітив (це його дисертація), яка вийшла в РФВ, теж Вам потрібна? У мене примірник цієї книги із автографом автора з бібліотеки О. Шахматова (дістав у спадщину від Б. О. Ларіна). Тут взагалі подивляються Вашій сподвижницькій, титанічній, причому безкорисливій, праці щодо перевидання такої кількості українських раритетів» (08.12.1990)³⁶. О. Горбач

³³Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ: КМ Академія, 2002. С. 14.

³⁴Ганцов В. Проблеми розвитку нашої літературної мови. *Життя й революція*. 1925. № 10. С. 61–65.

³⁵Тимченко Є. Курс історії українського язика: вступ і фонетика. Вид. 2-ге. Ч. 1. Київ; Харків: Держвидав України, 1930. С. 30.

³⁶Життя – не просто існування. Листування Олексі Горбача (1946–1996) / Ред. А.-Г. Горбач, У. Єдлінська, М. Чікало. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2003. С. 739.

приблизно від 1970-х років перевидавав давні граматиками, рідкісні словники, наукові розвідки, засвідчуючи цим «важливість культурно-наукової тягlosti для грядущих поколінь»³⁷. Їх оприлюднював у серії «Українські граматиками» та «Specimina Philologiae Slavicae»; робив також передруки праць літературознавчого та конфесійного спрямування в тематичних серіях. Щоправда, віднайти інформацію про те, чи таки перевидавав монографії Є. Тимченка, нам не вдалося. Із подальших листів до О. Горбача розуміємо, що Й. Дзендзелівський свою обіцянку виконав: «Через п. М. Мушинку посилаю Вам для перевидання праці Є. Тимченка про всі відмінки, дві інші його синтаксичні праці та “Укр. грам.” 1918» (28.02.1991)³⁸.

Вивчення іменникової словозміни було в центрі уваги дослідників на всіх етапах розвитку українського мовознавства. Не применшуючи значення студій із синтаксису Л. Булаховського, К. Німчинова, О. Синявського, Ю. Шевельова та ін., треба зазначити, що від часу появи розвідок Є. Тимченка довго не було спеціальних монографій про відмінки. І лише у 1987 році вийшла друком праця І. Вихованця «Система відмінків в українській мові» (перед цим можна згадати брошуру І. Кучеренка³⁹, монографію І. Матвіяса про іменник⁴⁰, а пізніше – книги О. Тараненка⁴¹, М. Плющ⁴²). Попри цей факт, праці Є. Тимченка, репринт яких подано в цій книзі, рідко цитують у граматичних дослідженнях, хоча вони, на думку М. Плющ, «не втрачають цінності й тепер»⁴³. У своїй праці про відмінки вона спорадично покликається на монографії Є. Тимченка. Активно їх цитувала О. Курило – учениця Є. Тимченка. У монографії «Уваги до сучасної української літературної мови» (Київ, 1920) називала відмінки так, як і Є. Тимченко, демонструвала зразки мовлення з його праць під час опису відмінкових форм у зв'язку зі вживанням дієслів, а в передмові дякувала йому за підготовку видання. На доробок Є. Тимченка часто покликається С. Смеречинський у книзі «Нариси з української синтакси» (Київ, 1932). Проте ці монографії О. Курило й С. Смеречинського опубліковані в період, коли Є. Тимченко мав незаплямовану репутацію перед радянським режимом і його не боялися згадувати в своїх дослідженнях (наголосимо, що «Нариси...» С. Смеречинського одразу ж після виходу у світ опинилися під забороною, майже всі примірники видання було знищено). А от історія з цитуванням праць Є. Тимченка від 30–40-х років ХХ ст. і пізніше до розпаду СРСР заслуговує на окрему увагу.

Аналізу іменникових словоформ присвячено дослідження І. Матвіяса «Іменник в українській мові» (Київ, 1974). У ній автор на тлі народних говорів з урахуванням варіантності й тенденції нормування висвітлює граматичні категорії іменника та його відмінювання; щоправда, уникає будь-яких згадок про Є. Тимченка – як у тексті, так і в бібліографічній частині.

³⁷Там само. С. 6.

³⁸Там само. С. 754.

³⁹Кучеренко І. Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів, 1961.

⁴⁰Матвіяс І. Іменник в українській мові. Київ: Радянська школа, 1974.

⁴¹Тараненко О. Словозміна української мови. Nyíregyháza, 2003.

⁴²Плющ М. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2016.

⁴³Там само. С. 13.

І. Вихованець у виданні «Система відмінків в українській мові», як і в низці інших публікацій радянської доби, покликається на всі студії про відмінки Є. Тимченка. Так, в одній із них, де розглядає відмінки з прийменниками, дискутує про склад прийменників із давальним відмінком, наводячи суперечливі думки Є. Тимченка, Л. Булаховського, І. Матвіяса та О. Мельничука⁴⁴. Академік О. Мельничук у фундаментальній праці «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» (Київ, 1966) у розділі, присвяченому здобуткам індоевропейського та слов'янського синтаксису, подає перелік всіх монографій Є. Тимченка про відмінки. Ці праці Є. Тимченка також цитовано в академічній 4-томній колективній монографії «Сучасна українська літературна мова» за загальною редакцією І. Білодіда, зокрема, в книгах про морфологію (Київ, 1969) та синтаксис (Київ, 1972) їх подано в переліку літератури (без згадок у тексті), у праці «Історичний синтаксис української мови» І. Слинька (Київ, 1973), ще одній академічній колективній монографії «Історія української мови», у томах, присвячених синтаксису (Київ, 1983) та морфології (Київ, 1978), де вже спостерігаємо покликання і в тексті.

Можна припустити, що саме згадана вище праця поважаного О. Мельничука зіграла основну роль у поверненні імені Є. Тимченка в простір української граматики другої половини ХХ ст. Імовірно, це й посприяло цитуванню його студій про відмінки в академічних колективних монографіях, працях І. Слинька, І. Вихованця та ін.

Водночас покликання на відповідні праці Є. Тимченка відсутні в низці інших видань, у яких на них можна було б очікувати, приміром: «На синтаксичні теми (з приводу орудного дієвої особи при переємних дієприкметниках)» О. Синявського («Культура українського слова», 1931, № 1) або в інших його працях, «Курс сучасної української літературної мови» за ред. Л. Булаховського, зокрема 2-й том про синтаксис (Київ, 1951), «Нарис сучасної української літературної мови» Ю. Шевельова (Мюнхен, 1951), що містить розділи про синтаксис і морфологію (хоча загалом він позитивно відгукується про Є. Тимченка як про фахівця з синтаксису, називаючи його представником етнографічної школи в мовознавстві, що «намагалася звузити розрив між літературною мовою й мовою хутірською»⁴⁵, шукаючи «чистоти української мови в народній пісні й оповіді старих записів, а тим самим у своїх практичних висновках була виразно архаїзаторською»⁴⁶), «Курс сучасної української літературної мови» Б. Кулика (Київ, 1959–1961), «Історична морфологія української мови» С. Бевзенка (Ужгород, 1960), «Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: просте речення; еквівалент речення» П. Дудика (Київ, 1973), «Історія української мови. Морфологія» С. Бевзенка, А. Грищенка, Т. Лукінової та ін., «Історична граматика української мови» М. Жовтобрюха, О. Волоха, С. Самійленка, І. Слинька (Київ, 1980), «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» М. Леоніної (Київ, 1983) тощо.

⁴⁴Вихованець І. Прийменникова система української мови. Київ: Наукова думка, 1980. С. 140.

⁴⁵Шевельов Ю. Українська мова в першій ... С. 262.

⁴⁶Шевельов Ю. Портрети українських ... С. 13.

Як бачимо, на рівні цитувань граматичних монографій Є. Тимченка складно простежити єдиний тренд, оскільки в багатьох тематичних виданнях його взагалі не згадують, в інших – виокремлюють ім'я науковця, важливість його студій про відмінки, ще в інших – часто покликаються.

Цікаве спостереження: у передмові до монографії «Вокатив і інструменталь в українській мові» Є. Тимченко обґрунтовує відсутність потреби в терміні відмінок: «Усправедливити її можна-б тільки тоді, коли-б скасувати зовсім термін “відмінок”, що <...> добре-б міг замінитися на терміни номінативна, генітивна, дативна і т. д. форма (розумій закінчення)» (див. стор. 286 у цій книзі). Та водночас, як з'ясовує О. Ципердюк, науковець робить спробу й творення питомих терміносполук: родовий відмінок, датний відмінок, зовний відмінок, а, наприклад, перекладаючи з німецької працю Гаверса, використовує термін датник⁴⁷. І. Ярошевич додає, що в галицьких граматиках того періоду виразною була тенденція називати відмінки за порядковим місцем, яке вони займали у відмінковій парадигмі (перший, другий, третій та ін.). Цю тенденцію перейняв і Є. Тимченко, адже у його текстах поряд із термінами-інтернаціоналізмами трапляються й числові назви відмінків⁴⁸. Загалом праці Є. Тимченка та інших мовознавців того часу відіграють велику роль у розвитку лінгвістичної термінології української мови: «аналіз мовознавчої термінології в найрізноманітніших наукових студіях початку минулого століття – граматиках, навчальних посібниках, словниках, монографіях, окремих статтях, які демонструють шляхи становлення та пошуки в галузі рідномовного термінотворення, є одним із актуальних завдань сучасного українського мовознавства»⁴⁹.

Нині українські лінгвісти користуються назвами відмінків, які не прибуті до наукового дискурсу Є. Тимченка. Учений оперував традиційними для західного світу грецькими термінами, історія яких сягає античних часів⁵⁰. Серед українських мовознавців традицію їх використовувати започаткував І. Ужевич у «Слов'янській граматиці» (Париж, 1643), який менше переймався питаннями термінології, а більше – науковими методами, порівнянням лінгвальних явищ у різних мовах. Натомість діяльність інших граматистів епохи Середньовіччя була запроектована передусім на кодифікацію церковнослов'янської мови. Чи не кожен давньоукраїнський граматист прагнув удосконалити систему терміноодиниць, запроваджених його попередниками, виявляючи при цьому «достатню самостійність

⁴⁷Ципердюк О. Мовознавча термінологія в праці Є. Тимченка «Номінатив і датив в українській мові». Прикарпатський вісник НТШ. Слово. 2015. № 2. С. 111.

⁴⁸Ярошевич І. Становлення й кодифікація української морфологічної термінології. Українська мова. 2010. № 3. С. 50.

⁴⁹Там само. С. 105.

⁵⁰Див., напр.: Дидишин С. Терміни-назви граматичної категорії відмінка та відмінкових форм (від античного вчення про відмінки до становлення української відмінкової системи). Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Філологічні науки. 2009. Вип. 81 (1). С. 186–190. Походження назв відмінків окреслює Є. Тимченко, покликаючись на дослідження Г. Штейнтала (див. стор. 7 у цій книзі), який згадує Аристотеля як першого їх дослідника. Огляду праць про відмінки присвятив окремий розділ (див. стор. 7–15).

і оригінальність в осмисленні й термінологічному вираженні об'єктів дослідження»⁵¹. Саме тому в першому в славистиці повному курсі церковно-слов'янської мови української редакції «Граматика слов'янська» Мелетій Смотрицький замість чужих пропонує такі назви відмінків: падежь именительный, родительный, дательный, винительный, звательный, творительный, сказательный⁵². Ними послуговувалися до кінця XIX ст., доки ці терміни, очевидно, не почали сприйматися як виразні старослов'янізми, а також росіянізми (адже вони вже тоді набули активного поширення в російському мовознавстві), тому багато лінгвістів повернули до вжитку інтернаціоналізми, шукали власні варіанти на українському словотвірному ґрунті чи вдавалися, як уже згадано, до порядкової нумерації.

Нинішня відмінкова термінологія усталилася завдяки А. Кримському, про що писав П. Тимошенко: «<...> він не схвалював деяких граматичних термінів, створених українськими авторами у XIX та на початку XX ст.; пропонував, але не в категоричній формі, а з застереженнями, свої терміни, більшість яких також не здобула прав літературного громадянства. Одначе запропоновані ним у “Практическом курсе для изучения малорусского языка” («Зоря», 1906, № 1–2, 3–4, 7–8) назви відмінків – називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний – зразу ж почали витіснити всі інші наявні в нашій граматичній літературі назви і згодом стали нормативними»⁵³. Власне, ці терміни на той час не можна назвати цілком новими, проте саме А. Кримський, за визначенням дослідників, подав їх як систему, що в подальшому посприяло їхній популярності⁵⁴. Були спроби ці усталені назви відмінків змінити на інші. Зокрема, І. Вихованець запропонував низку власних граматичних найменувань, серед яких – суб'єктник (називний в.), похідник (родовий в.), адресатник (давальний в.), об'єктник (знахідний в.), знаряддевик (орудний), місцевик (місцевий в.) та кличник (кличний в.)⁵⁵.

Сучасним читачам лінгвістичних праць Є. Тимченка варто усвідомлювати, з якими труднощами стикалися дослідники української мови того часу. Адже початок XX ст. характеризувався не лише територіальною розчленованістю України, а й розмаїттям мовно-культурного життя українців у регіонах, що ускладнювало природний розвиток мови, розбудову її

⁵¹Жовтобрюх М. Частини мови в «Граматиці слов'янській» І. Ужевича. Східно-слов'янські граматики XVI–XVII ст.: Матеріали симпозиуму. Київ: Наукова думка, 1982. С. 52.

⁵²Смотрицький М. Граматики славенскія правильное синтагма / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1980. С. 54.

⁵³Тимошенко П. Питання розвитку української літературної мови у працях А. Ю. Кримського. А. Ю. Кримський – україніст і орієнталіст (Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1974. С. 69.

⁵⁴Казимиrowa І. Українська лінгвістична термінологія в працях А. Ю. Кримського: традиції і новаторство. Українська мова. 2016. № 1. С. 8.

⁵⁵Вихованець І. Студії про українські відмінки: термінологічний аспект. Українська мова. 2005. № 4. С. 3–5.

фонетичних, граматичних, стилістичних норм, правописного кодексу, наукової термінології тощо. Потрібно зважати й на можливості дослідження лінгвальних явищ у зазначених умовах. Усе це лише посилює наукову вагу праць Є. Тимченка.

Підсумовуючи, зауважимо, що предмет граматичних досліджень видатного мовознавця лишається актуальним. У 2016 році М. Плющ констатувала (навіть чи відтоді щось істотно змінилося), що «категорія відмінка потребує подальших досліджень, адже у її вивченні принципи функційної граматики впроваджувалися на розсуд учених, а тому проблема відмінків викликала чимало суперечливих суджень, спірних тлумачень. Зокрема, досі лишаються нез'ясованими питання про характер співвідношення категорій синтаксису й морфології, які відповідають граматичним способам форм слів, зокрема і відмінкових форм іменника; про функційний діапазон відмінків сучасної української літературної мови, які обслуговують суб'єктно-об'єктні зони семантики речення; про конститутивну роль відмінкових словоформ у структурі простого й семантично ускладненого речень тощо»⁵⁶. Відсутні також фундаментальні дослідження (дисертації, монографії), у яких би було представлено осмислення внеску Євгена Тимченка в розвиток української граматики. Сподіваємося, пропонуване видання сприятиме розв'язанню цих та інших важливих питань.

Книга охоплює 6 окремих досліджень Є. Тимченка про відмінкову систему української мови, що були опубліковані впродовж 1913–1928 років, повністю зберігає стиль автора та правопис першодруків. Подаємо їх у порядку виходу в світ, а тому зміст книги дисонує зі звичною послідовністю відмінків від називного до кличного.

Висловлюємо щире подяку Тетяні Поліщук, Романові Судику, Світлані Очеретянко, які працювали над відтворенням текстів праць Є. Тимченка з першодруків, що їх люб'язно свого часу надала нам, на жаль, нині вже покійна Ольга Сенюк.

М. Г. Железняк, О. С. Іщенко

⁵⁶Плющ М. Категорія відмінка... С. 13.

4y5
T41

ПЕРЕСЕЛЕН
1900

4y5
T41

Е. Қ. Тимченко.

Функції генитива
въ южнорусской
языковой области.

19483

ВАРШАВА.

Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа.

1913.

Заглавіє, данное настоящему труду, оправдывается тѣмъ, что изслѣдуя сочетанія, въ которыхъ выступаетъ имя въ формѣ родительнаго падежа, я не ограничиваюсь спеціально украинскими, т.-е. центральными и восточными, говорами, а принимаю во вниманіе также данныя говоромъ сѣверныхъ и западныхъ, имѣя, такимъ образомъ, въ виду всю южно-русскую языковую область. Матеріаломъ для моей работы послужили, кромѣ, впрочемъ, незначительныхъ, личныхъ записей по данному вопросу, примѣры живой народной рѣчи, извлеченные изъ памятниковъ народнаго творчества, изданныхъ въ Россіи и за границею, а для историческаго освѣщенія вопроса рядъ южно-русскихъ памятниковъ письменной рѣчи до XIX столѣтія. Что касается писателей XIX вѣка, то я воспользовался данными почти исключительно изъ сочиненій Котляревскаго и Квитки, языкъ которыхъ, будучи органомъ мысли среднихъ слоевъ украинскаго общества въ началѣ XIX столѣтія, въ синтактическомъ отношеніи сохранилъ все своеобразие народной рѣчи. Языкъ позднѣйшихъ писателей, за исключеніемъ нѣсколькихъ спорадическихъ примѣровъ, не вошелъ въ наше изслѣдованіе, такъ какъ, вслѣдствіе особыхъ условій работы онъ испыталъ многообразныя стороннія вліянія, требуетъ поэтому спеціальнаго изслѣдованія.

Фольклорный матеріалъ приводится мною въ общепринятой для южно-русскихъ изданій транскрипціи, которою, впрочемъ, напечатано большинство цитируемаго матеріала; въ примѣрахъ, извлеченныхъ изъ памятниковъ до XIX вѣка, сохранено правописаніе изданій, съ тою только разницею, что надстрочныя буквы текста внесены въ строку.

Считаю долгомъ выразить глубокую признательность Отдѣленію русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ за матеріальную поддержку настоящему изданію и проф. Е. Θ. Карскому за его любезное наблюденіе при печатаніи.

Содержаніе

	Стр.
Гл. I. Обзоръ ученій о падежахъ	7
Аристотель (7), Хризиппъ (7), А. Дисколь (7), М. Планудъ (7), Присцианъ (8), Скалигеръ (8), Германъ (8), Михельсенъ (8), Беккеръ (8), Делекке (9), Вюльнеръ (9), Гартунгъ (9), Боппъ (9), Поттъ (9), Румпель (10), Курціусъ (12), Дельбрюкъ (12), Йолли (12), Людвигъ (12), Гюбшманъ (13), Гольцвейсигъ (13), Брукманъ (13), Вундтъ (14). Выводы (15).	
Гл. II. Обзоръ ученій о родительномъ падежѣ	16
Происхождение и значеніе термина (16). А. Дисколь (16), Глюкасъ (16), римскіе грамматики (17), Санкцій (17), Михельсенъ (17), Гартунгъ (17), Румпель (18), Геферъ (18), Шлейхеръ (18), Курціусъ (18), Зике (18), Гюбшманъ (18), Гольцвейсигъ (19), Дельбрюкъ (19), фанъ – Війкъ (20), Брукманъ (20), Томсонъ (21).	
Гл. III. Формы родительнаго падежа въ южно-русской языковой области	24
Формы род. двойственного числа (24). Род. основъ на <i>-o-</i> / <i>-io-</i> (24), на <i>-й-</i> (26), на <i>-a-</i> / <i>-ia-</i> (26), на <i>-i-</i> (27), на <i>-й-</i> (27), на <i>n-</i> (27), на <i>-t-</i> (28), на <i>-s-</i> (28), на <i>-r-</i> (28).	
Гл. IV. Сочетанія съ родительнымъ падежомъ	28
Общія замѣчанія (28)	
I. Родительный падежъ при глаголахъ	29
I. Сочетаніе глагола съ родительнымъ падежомъ, возводи- мымъ къ первоначальному генитиву	29
1. Сочетаніе глагола съ родительнымъ падежомъ дѣлимаго (30)	
А. Родит. пад. не условенъ лексич. значеніемъ глагола (32)	
а) глаголы только съ родит. (32); б) глаголы съ род. вещи и дат. лица (33).	
Б. Родит. пад. условенъ лексическимъ значеніемъ, видимой формой, префиксомъ глагола (37)	
Глаголы съ преф. <i>в-</i> , <i>у-</i> (38), <i>від-</i> (<i>од-</i>) = <i>у-</i> (39), <i>до-</i> (39); <i>з-</i> , <i>с-</i> = <i>у-</i> (40); <i>на-</i> а) переходные (40), б) рефлексивные (44); <i>над-</i> (46); <i>пере-</i> (46); <i>під-</i> (46); <i>по-</i> (46); <i>при-</i> (48); <i>про-</i> (49).	
В. Род. пад. при глаголахъ въ безсубъективныхъ оборотахъ (49)	
При глаголахъ, выражающихъ понятіе «быть, существовать, случаться» и близкихъ къ нимъ по значенію (49); «отсутствія» (51); «увеличить» (51); «уменьшить» (51). При глаголахъ, слож- ныхъ съ предлогами <i>на-</i> , <i>пона-</i> (51)	
2. Глаголы съ родительнымъ лица или вещи (53)	
3. Глаголы съ родительнымъ вещи и род. лица (58)	
4. Глаголы съ родительнымъ дат. лица (59)	

5. Глаголы съ родительнымъ винит. лица (64)	
6. Глаголы съ родительнымъ ближайшимъ винит. и дальнѣйш. родит (64)	
7. Глаголы съ родительнымъ сочетаніе которыхъ съ родит. условлено префиксомъ (65)	
Глаголы съ префиксомъ <i>до-</i> (65), <i>при-</i> (72), <i>про-</i> (72), <i>пере-</i> (72).	
II. Сочетаніе глаголовъ съ родит. падежомъ, возводимымъ къ первоначальному аблятиву	72
1. Глаголы, выражающіе понятіе «сторониться, избѣгать, остерегаться, скрываться, лишаться, отказать, освободить, защитить» и т. под.: а) безпрефиксные (73), б) съ преф. <i>від-</i> (<i>од-</i>), <i>у-</i> (<i>в-</i>), <i>ви-</i> , <i>з-</i> , <i>за-</i> (73).	
2. Глаголы, выражающіе понятіе «бояться», «стыдиться» и другія душевныя движенія (77)	
III. Родительный падежъ предикативный	78
IV. Родительный падежъ адвербіальный	80
1. Родительный понятій времени (80). 2. Родительный причины (83).	
V. Родительный при инфинитивѣ, зависящемъ отъ личнаго глагола или выраженій его замѣняющихъ	83
1. Личный глаголъ выражаетъ движеніе (84). 2. Личный глаголъ сочетается съ родительнымъ (85). 3. Личный глаголъ не сочетается съ родительнымъ (86).	
VI. Родительный падежъ въ отрицательныхъ предложеніяхъ	88
Исторія вопроса (88). Родительный при личномъ глаголѣ съ отрицаніемъ (94). Родительный при инфинитивѣ, зависящемъ отъ личнаго глагола съ отрицаніемъ не, или безъ отрицанія, но имѣющаго отрицательное значеніе (97).	
II. Родительный падежъ при именахъ существительныхъ	100
Общія замѣчанія и категоріи существительныхъ (100).	
I. Сочетаніе недѣлимыхъ	102
1. Единичнаго съ единичнымъ (102)	
А. Члены сочетанія взаимно самостоятельны: а) въ родительномъ имя одушевленнаго (102); б) въ родительномъ имя неодушевленнаго (103). Б. Оба члена сочетанія взаимно несамостоятельны: 1. Отношеніе части къ цѣлому: а) въ родительномъ одушевленное (104); б) въ родительномъ неодушевленное (104). 2. Отношеніе цѣлаго къ части (105).	
2. Отношеніе собирательнаго къ единичному (106)	
3. Отношеніе единичнаго къ собирательному (106)	
II. Сочетаніе недѣлимаго съ вещественнымъ	106
1. Вещь и вещество (106)	
2. Вещь и дѣлимое, при чемъ вещь представляется формальнымъ, какъ объемъ или мѣра дѣлимаго (107)	
А. Родительный при дополненіи: а) дѣлимое въ единственномъ числѣ (107); б) дѣлимое во множественномъ числѣ (108).	
Б. Родительный при подлежащемъ (наличномъ или бывшемъ):	

а) дѣлимое въ единственномъ числѣ (108); б) дѣлимое во множественномъ числѣ (108).	
III. Сочетаніе имени качества съ именемъ предмета или дѣйствія Родительный при имени качества (109). Въ родительномъ имя качества (109)	109
IV. Сочетаніе съ глагольнымъ именемъ 1. Родительный при глагольномъ (110) а) Genitivus subjectivus (110); б) Genitivus objectivus (110). 2. Въ родительномъ имя глагольное (111)	110
III. Родительный падежъ при именахъ прилагательныхъ 1. При прилагательныхъ въ положительной степени (112). 2. При сравнительной степени прилагательныхъ качественныхъ и производныхъ отъ нихъ нарѣчій (114).	112
IV. Родительный падежъ при именахъ числительныхъ 1. Родительный при числительныхъ 1–4 (116). 2. Родительный при числительныхъ 5–10 (117). 3. При числительныхъ-существительныхъ (117). 4. При числительныхъ-прилагательныхъ (117). 5. Родительный прилагательнаго при числ. 2–3 (118). 6. Родительный при числ. дробныхъ (118). 7. При ч. собирательныхъ (118).	116
V. Родительный падежъ при мѣстоименіяхъ	119
VI. Родительный падежъ при нарѣчіяхъ 1. При нарѣчіяхъ количества (120). 2. Родительный при нарѣчіяхъ въ функціи предлоговъ (123). 3. Родительный при нарѣчіяхъ предикативныхъ (125).	120
VII. Родительный падежъ при предлогахъ. Общія замѣчанія (126). <i>Безъ</i> – при глаголахъ (127); при существительныхъ (128); при прилагательныхъ (128); при числительныхъ (128); при предикативныхъ нарѣчіяхъ и адverbіальныхъ существительныхъ въ безсубъектныхъ оборотахъ (128). <i>Біля</i> (128). <i>В</i> (у) – при глаголахъ (128); при именахъ (129). <i>Верх</i> (130). <i>Від</i> (од) – при глаголахъ: съ родит. пространственныхъ представлений (130), временныхъ представлений (130); при глаголахъ, восходящихъ къ безпредложному сочетанію съ аблятивнымъ родительнымъ (130); при страдательномъ залогѣ: при причастіи страдательномъ (132), при глаголахъ рефлексивныхъ со страдательнымъ значеніемъ (132); съ родительнымъ имени выражаетъ причину или поводъ и восходитъ къ такъ наз. свободно-му аблятиву (132); съ родит. имени выражаетъ способъ дѣйствія (133). При существительныхъ (133). При прилагательныхъ (133). При сравнительной степени именъ прилагательныхъ и нарѣчій (134). При нарѣчіяхъ (134). <i>Для</i> – при глаголахъ (134), при прилагательныхъ (134). <i>До</i> – при глаголахъ (134), при именахъ существительныхъ (137), при именахъ прилагательныхъ (137), при нарѣчіяхъ предикативныхъ (139). <i>З</i> – при глаголахъ: отношеніе дѣятельности къ мѣсту (139), ко времени (140), способъ дѣйствія (140), причина (140), съ родительнымъ имени при различныхъ глаголахъ (141), при причастіи страдательномъ (142); при име-	126

нахъ: существительныхъ (142), прилагательныхъ (143), при нарѣчіяхъ предикативныхъ въ безсубъектныхъ оборотахъ (143); предлогъ з въ сочетаніи съ другими предлогами и именемъ въ родительномъ падежѣ (143). *За* (143). *За-для* (144). *Замісто, за-мість* (144). *Коло* (144). *Кінець, кінці* (144). *Край, крій, крей* (144). *Крім* (145). *Круг* (145). *Місто* (145), *Над* (145). *Окрім* (145). *Опріч* (145). *Перед* (145). *По-біля* (146). *По-край* (146). *По-кінець* (146). *По-між* (146). *Про-між* (146). *Проти(в)* – при глаголахъ: отношеніе къ мѣсту (146), ко времени (146), къ лицу и вещи (146); при именахъ (146) *Серед, срід* (146). *Супроти(в)* (147).

VIII. Родительный падежъ при междометіяхъ. 147

Гл. V. Родительный въ функціи винительнаго 147

Исторія вопроса (147). Родит.-винит. въ мѣстоименіяхъ (152).

Въ именахъ существительныхъ: 1. Въ единственномъ числѣ: а) одушевленныхъ мужескаго рода (153); б) неодушевленныхъ мужескаго рода (153); в) въ существительныхъ средняго рода (156); г) въ сущ. женскаго рода (156). 2. Во множественномъ числѣ (156).

Гл. VI. Общіе выводы 158

Списокъ сокращеній 160

Функції генитива в южнорусской мовній області.

I.

Въ древности, уже у Аристотеля мы находимъ различіе частей рѣчи и впервые встрѣчаемъ терминъ «падежи» (πτῶσεις) въ смыслѣ всякаго измѣненія слова чрезъ склоненіе или спряженіе¹. Созданіемъ же грамматической терминологіи и употребленіемъ термина πτῶσεις въ его современномъ смыслѣ, т. е. примѣнительно только къ формамъ склоненія, мы обязаны собственно стоикамъ². Хризиппу приписываютъ сочиненіе περὶ τῶν πέντε πτῶσεων³. Этой же школѣ принадлежитъ опредѣленіе именительнаго падежа, какъ прямого (ὀρθή), въ отличіе отъ другихъ косвенныхъ (πλάγια).

Въ исторіи ученія о падежахъ⁴ мы различаемъ нѣсколько моментовъ, которые, хотя не отличаются строгой послѣдовательностью, тѣмъ не менѣе представляютъ въ нѣкоторомъ смыслѣ своеобразныя точки зрѣнія, обусловленныя, какъ общими успѣхами языкознанія, такъ и задачами изслѣдованія. Въ первой стадіи, древнѣйшей, когда изученіе языка преслѣдовало философскія и практическія цѣли, мы встрѣчаемъ болѣе или менѣе случайную группировку фактовъ и объясненіе ихъ, основанное на этой группировкѣ. Apollonius Dyscolos, повидимому, первый изложилъ греческій синтаксисъ, какъ систематическое цѣлое. Въ дошедшемъ до насъ трудѣ περὶ συντάξεως III, 32, сохраняя, завѣщанный традиціей философовъ-грамматиковъ порядокъ падежей, онъ считаетъ именительный падежъ основной формой, отъ которой какъ бы отпали остальные падежи, и старается выяснитъ, какіе глаголы и почему сочетаются съ тѣмъ или другимъ падежомъ. Позднѣйшіе византійскіе грамматикѣ въ общемъ находились подъ вліяніемъ авторитета Аноллонія Дискола, касались частныхъ вопросовъ, напр., что такое падежъ, на чемъ основанъ ихъ порядокъ и т. под., не внося въ сложившуюся традицію новыхъ точекъ зрѣнія. Исключеніемъ въ этомъ отношеніи является Maximus Planudes, который, хотя также примыкаетъ въ своемъ περὶ συντάξεως къ Аполлонію, однако въ ученіи о падежахъ его можно считать первымъ представителемъ, получившей широкое развитіе и новое обоснованіе въ XIX вѣкѣ, такъ называемой локалистической теоріи. Онъ находилъ, что движеніе въ пространствѣ отъ чего-нибудь къ чему-нибудь и находящійся между ними покой получили свое выраженіе въ трехъ косвенныхъ падежахъ; порядокъ ихъ соотвѣтствуетъ тремъ стадіямъ въ которыя вступаетъ движущееся тѣло: исходный моментъ – откуда (πόθεν) – заключается въ родительномъ падежѣ, пребываніе – гдѣ (ποῦ) – въ дательномъ, и движеніе – куда (πῇ) – въ винительномъ⁵.

¹ Steinthal, H. Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. Berlin 1890 - 91. I, 264, 268.

² Steinthal, op. cit., 301.

³ Штейнталь полагаетъ, что эти пять падежей были именит., родит., дат., винит. и нарѣчіе, такъ какъ звательный у стоиковъ не считался падежомъ, нарѣчіе же еще у Аристотеля называлось πτώσις. Op. cit., 302. См. подробнѣе у Гюбшмана: Zur Casuslehre, 9 - 10.

⁴ Исторію вопроса о значеніи падежей см. у Hübschmann, H. Zur Casuslehre. M. 1875; Penka, K. Die Nominalflexion der indogermanischen Sprachen. Wien 1878 и Нетушила: Этюды и матеріали для научнаго синтаксиса латинскаго языка. X. 1885. Литература о падежахъ у Бругмана: Grundriss d. v. Gramm.² Bd. II. T. II, 464 - 466.

⁵ ὅπως κατὰ τινὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν αἱ τρεῖς αὐταὶ ἐρωτήσεις, τὸ πόθεν καὶ ποῦ καὶ πῇ, τὰς τρεῖς πλαγαὶ ας ἐκλήρωσαντο πτώσεις. Hübschmann, op. cit. 26.

Римські грамматики не внесли собстенно ничего новаго въ ученіе о падежахъ: роль ихъ ограничилась рабскимъ подражаніемъ греческимъ ученіямъ и неудачнымъ переводомъ греческихъ грамматическихъ терминовъ. Изъ римскихъ ученыхъ заслуживаетъ упоминанія Priscian, такъ какъ средніе вѣка, заимствуя грамматику у римлянъ, главнымъ образомъ, слѣдовали Присціану въ его пріемахъ и взглядахъ.

Проблески критическаго отношенія къ старой греко-римской традиціи мы находимъ уже на зарѣ новаго времени. J. C. Scaliger (1484 - 1558) въ соч. «De causis linguae latinae libri tredecim» указаль на произвольность и разнообразіе въ названіи одного и того же падежа, такъ какъ эти названія опрѣделяются не грамматическимъ отношеніемъ словъ, входящихъ въ извѣстное сочетаніе, а ихъ вещественнымъ значеніемъ, такъ, напр., родительный называется даже *uxorius*, но въ сочетаніи *Hectoris Andromache* онъ будетъ *maritalis*, а въ выраженіи *Caesar Sylvii pater* - *filialis* и т. под., въ виду чего онъ предлагаетъ называть падежи просто по порядку – первый, второй и т. дал.

Древними греками и позднѣйшими учеными до XIX ст. грамматика понималась какъ искусство (τέχνη)⁶, сообразно съ ея практическими цѣлями сначала научить понимать писателя, а затѣмъ нормировать *usus* языка, и искусство это строилось на логической основѣ, но усиленіе въ ней логической регламентаціи относится къ XIX вѣку. Подъ вліяніемъ могучаго толчка, даннаго философской мысли Кантомъ, создается такъ называемое логическое направленіе въ изученіи языка. Въ основѣ этого направленіе лежало убѣжденіе, что законы мышленія и законы языка совершенно тождественны. G. Hermann (1772 - 1848)⁷, стремясь вывести грамматику изъ ея эмпирическаго состоянія и возвести на степень самостоятельной научной дисциплины, первый примѣнилъ къ ней Кантовы категоріи, думая съ ихъ помощью вывести законы греческаго языка. О падежахъ онъ училъ слѣдующимъ образомъ. Каждое лежащее въ имени понятіе можетъ мыслиться само по себѣ безотносительно, или же въ отношеніи къ мыслящему лицу или другому понятію. Первое отношеніе называется субъективнымъ, второе объективнымъ. Для выраженія понятія по себѣ, внѣ его отношенія къ другому понятію или мыслящему лицу, служить форма именительнаго падежа. Если понятіе выражаетъ субъективное отношеніе, т. е. отношеніе къ лицу мыслящему, то формою для выраженія этого отношенія служить звательный падежь. Косвенными падежами выражается объективное отношеніе, т. е. отношеніе одного понятія къ другому. Количество косвенныхъ падежей опредѣляется категоріями отношеній. Таковы субстанція и акциденція, причина и слѣдствіе и взаимодѣйствіе. Субстанцію обозначаетъ родительный падежь, напр., въ вираженіи *Atheniensium respublica* – *Atheniensium* мыслится, какъ субстанція, которой акциденція *respublica*. Винительный падежь выражаетъ акциденцію: въ примѣрѣ *teneo librum* книга есть акциденція того, кто ее держитъ. Дательный служитъ выраженіемъ слѣдствія, напр., *scribere alicui*. Для выраженія взаимодѣйствія языкъ не создалъ падежа.

Дальнѣйшее развитіе логическое направленіе получило въ трудахъ С. Michelsen'a⁸ и С. F. Векер'a⁹. Исходя изъ тѣхъ же принциповъ, что и Германъ, Михельсенъ признаетъ два закона отношеній: законъ причинности, т. е. необходимую связь между причиной и слѣдствіемъ и законъ финальности, необходимую связь между цѣлью и дѣйствіемъ. Разсматривая эти отношенія, мы должны исходить изъ предложенія, какъ выраженія мысли. Основа предложенія – глаголь; онъ выражаетъ нѣкоторое явленіе жизни. Каждое явленіе

⁶ Steinthal, op. cit., II, 164 и далѣе.

⁷ Godfredi Hermanni. De emendata Ratione Graecae grammaticae. Lipsiae, 1801.

⁸ «Casuslehre der lateinischen Sprache vom causal-locales Standpunkte aus». Berlin, 1843.

⁹ Organismus der Sprache», 1841.

имѣть причину и производить какое - нибудь слѣдствіе. Первая выражается подлежащимъ, т. е. именительнымъ падежомъ, второе – винительнымъ, какъ падежомъ объекта. Это два абсолютно необходимые падежа. Звательный, какъ падежъ обращенія, сливается логически съ именительнымъ. Цѣль выражается въ дательномъ падежѣ, которому присуща только относительная необходимость. Къ этому подходит родительный, какъ атрибутивный падежъ субъективности. Беккеръ же видѣлъ въ предложеніи сліяніе общаго съ частнымъ, противоположеніе дѣятельности субстанціальности. Въ предложеніи онъ усматриваетъ только три рода отношеній: предикативное – между подлежащимъ и сказуемымъ, атрибутивное – когда подлежащее развивается на почвѣ противоположности атрибута и его существительнаго, и объективное – когда сказуемое развивается, вступая въ отношеніе съ существительнымъ. Атрибутивное отношеніе, кромѣ прилагательнаго и существительнаго въ оппозиціи, выражается также родительнымъ падежомъ, который въ этомъ случаѣ приравнивается къ прилагательному. Объективное отношеніе выражается падежами, предлогами и нарѣчіями, при чемъ нарѣчія могутъ разсматриваться, какъ падежи, такъ что всѣ формы объекта сводятся къ падежамъ и предлогамъ. Такимъ образомъ Беккеръ не связывалъ съ падежомъ опредѣленнаго отношенія, и установленныя имъ отношенія обуславливаются характеромъ сочетанія словъ въ предложеніи.

Какъ логическая теорія старалась вывести употребленіе падежей изъ готовыхъ основныхъ понятій, данныхъ въ логическихъ категоріяхъ такъ почти одновременно съ ней въ началѣ XIX ст. возрождается локалистическая теорія¹⁰, въ основѣ которой лежали не менѣе догматическія предпосылки, что падежныя формы возникли изъ пространственныхъ представленій, и что значеніе падежей первоначально было локальное и только позже метафорически падежи стали употребляться для выраженія временныхъ и логическихъ отношеній. Это убѣжденіе покоилось на томъ положеніи В. Гумбольдта, что мышленіе и его выраженіе, языкъ, исходитъ изъ чувственнаго, и что самая первоначальная форма чувственнаго созерцанія – пространственная. Однако въ опредѣленіи основного локальнаго значенія падежей мы не находимъ у представителей этой теоріи общаго согласія. Такъ, Böleske въ своемъ разсужденіи о падежахъ (1814) и въ нѣмецко – латинской грамматикѣ (1826) приписываетъ родительному, дательному и аблятиву основное значеніе – *откуда*, *куда*, *гдѣ*, считая именительный и винительный падежами субъекта и объекта. F. Wüllner¹¹ учитъ, что родительный падежъ имѣетъ пространственное значеніе на вопросъ – откуда? дательный на вопросъ – гдѣ? и винительный – куда? Звательный и именительный не входятъ въ область локализма. Полнѣе другихъ разработалъ эту теорію J. A. Hartung¹². Онъ дѣлитъ падежи на двѣ группы: одна выражаетъ движеніе, другая покой. Къ первой относятся родительный и винительный для двухъ отношеній – *откуда* и *куда*; ко второй – творительный и дательный, при чемъ первый указываетъ пунктъ, на которомъ пребывающій находится (гдѣ?), а второй тотъ, который имъ имѣется въ виду.

Названные первые локалисты оперировали въ области отдѣльныхъ языковъ, латинскаго и греческаго, и на нихъ главнымъ образомъ базировали свои теоріи. Новая школа локалистовъ съ Боппомъ и Поттомъ во главѣ исходила изъ убѣжденія, что нельзя объяснить «первоначальнаго» значенія формъ, не считаясь съ фактами другихъ языковъ, и обратила вниманіе на выясненіе морфологическаго состава падежей, предполагая такимъ путемъ выяснить исходное ихъ значеніе. Боппъ, разлагая слово на основу и падежное окончаніе,

¹⁰ Holzweissig, Fr. Wahrheit und Ihrthum der localistischen Casustheorie. Leipzig. 1877. Нерушилъ, И. Локализмъ. Журн. Мин. Нар. Пр. 1881, ч. 215.

¹¹ Wüllner, F. Bedeutung der sprachlichen Casus und Modi. Münster, 1827.

¹² Hartung, J. Ueber die Bildung und Bedeutung der Casus in der griechischen und lateinischen Sprache. Erlangen, 1831.

указывалъ, что основа представляет чистое номинальное понятие, падежный же суффиксъ выражаетъ отношеніе, въ которомъ оно выступаетъ въ предложеніи. Изъ числа падежей онъ исключаетъ только звательный, который, по его мнѣнію, представляетъ чистую основу, отличаясь отъ нея только удареніемъ, и употребляется внѣ всякаго грамматическаго отношенія. «Выражаютъ же падежныя окончанія, по его мнѣнію, взаимныя, преимущественно и первоначально единственно пространственныя, отъ пространства на время и причину перенесенныя, отношенія именъ, т. е. лицъ языковаго міра другъ къ другу»¹³. Поттъ, продолжая попытку Боппа найти этимологическимъ путемъ первоначальное значеніе падежей, пришелъ къ выводу, что суффиксы косвенныхъ падежей образовались не изъ мѣстоименныхъ темъ, а изъ постпозитивныхъ предлоговъ съ специально пространственнымъ значеніемъ, которое позже сдѣлалось болѣе общимъ и абстрактнымъ¹⁴.

Рѣзкимъ критикомъ всѣхъ предыдущихъ теорій явился Th. Rumpel въ своемъ *Causlehre in besonderer Beziehung auf die griech. Sprache dargestellt*. Halle. 1845. Отрицательно относясь къ эмпирическому направленію, онъ находилъ, что вредное его вліяніе на пониманіе отдѣльныхъ грамматическихъ конструкцій сказывается въ томъ, что сужденіе о грамматическихъ отношеніяхъ опредѣляется матеріальнымъ значеніемъ, словъ, стоящихъ въ этомъ отношеніи; такимъ образомъ грамматическое отношеніе смѣшивается съ вещественнымъ, форма рѣчи съ ея содержаніемъ. Таково, напр., совершенно ненаучное раздѣленіе и различіе винительнаго объекта по значенію глаголовъ, съ которыми онъ сочетается, такъ какъ въ выраженіяхъ: ребенка родить или ребенка носить, бить, любить и т. п. винительный, какъ грамматическая форма, тотъ же самый; такъ же ненаучна классификація значеній родительнаго падежа по рубрикамъ *genitivus possessoris, possessionis, qualitatis, materiae, partitivus* и т. под. Затѣмъ правильное значеніе грамматическихъ явленій искажается еще тѣмъ, что языкъ обсуждается по переводу на другой, обыкновенно родной языкъ. Этому ложному приему обязанъ, напримѣръ, греческій винительный многочисленными значеніями, которыя ему приписываютъ: онъ долженъ выражать не только внѣшній и внутренній объектъ, но также и направленіе *κρίσις δ' οὐρανόν ἰμε, πέλι ἐλθεῖν ἀγγελίην* и т. д.

Возражая противъ принциповъ логическаго направленія, Румпель указывалъ, что законы мысли и языка не одни и тѣ же, и поэтому нельзя отождествлять логическія и грамматическія категоріи. Грамматическія категоріи хотя не нелогичны, но никакимъ образомъ съ логическими не совпадаютъ и должны быть найдены независимо отъ нихъ изъ самаго языка, такъ какъ одно и то же логическое содержаніе передается въ разныхъ языкахъ различно. Съ принятіемъ этого положенія падаютъ всѣ а priori на логическомъ базисѣ построенныя грамматическія системы.

Аргументація Румпеля противъ локалистической теоріи заключается въ двухъ положеніяхъ: 1) онъ указываетъ на фактъ, что въ греческомъ языкѣ для локальных отношеній существуютъ особые суффиксы (*θεν* – откуда, *θι* или *ι* – гдѣ, *δε, σε, ζε* – куда); 2) онъ констатируетъ, что эти суффиксальныя образованія не есть настоящіе падежи, такъ какъ они могутъ вполнѣ замѣняться предлогами и дѣйствительно замѣняются. Наконецъ онъ спрашиваетъ, если дѣйствительно локальныя отношенія выражаются при посредствѣ особыхъ суффиксовъ или предлоговъ, то можно ли серьезно думать, что языки создали еще родительный, дательный и винительный для той цѣли, чтобы обозначать *откуда, гдѣ, куда*, что должно было быть въ томъ случаѣ, если бы основное значеніе падежей было локальное.

¹³ Vergleichende Grammatik. I², 245, § 115.

¹⁴ Etymologischen Forschungen. I. Aufl. (1836), II. Th. 623.

Взамѣнъ отвергнутыхъ теорій Румпель предлагаетъ свою. По его опредѣленію предложе́ніе состоитъ изъ подлежащаго (= именит. падежъ) и сказуемаго; если сказуемое переходный глаголь, то при немъ можетъ быть объектъ (= винит. падежъ); если имя (подлежащее или объектъ) опредѣляется существительнымъ, то употребляется родит. падежъ; если опредѣляется подлежащее и сказуемое вмѣстѣ, то употребляется дательный падежъ, который можетъ дифференцироваться въ *ablat.*, *instrum.*, *locat.* и *dativ.* въ тѣсномъ смыслѣ. Насколько его теорія оправдывается въ примѣненіи къ родительному падежу, мы рассмотримъ ниже.

Важнѣйшей заслугой Румпеля Гюбшманъ¹⁵ считаетъ открытіе, «что главные падежи нашихъ языковъ не служатъ ни для выраженія локальных, ни каузальных, ни вообще логически опредѣленныхъ отношеній, но, говоря однимъ словомъ, чисто грамматическіе. И это открытіе для ученія о падежахъ эпохально»; тогда какъ Пенка¹⁶ видѣлъ принципиальную ошибку Румпеля въ томъ, что тотъ настаивалъ на необходимости выводить законы языка, грамматическія категоріи, изъ самаго языка, а не изъ чего другого. «Это требованіе, по мнѣнію Пенки, покоится на ошибочномъ взглядѣ, что языкъ такой же самостоятельный организмъ, какъ другіе организмы въ природѣ, тогда какъ уже Гумбольдтомъ указано, что языкъ коренится въ постоянной духовной дѣятельности человѣка и внѣ человѣческаго духа самостоятельнаго бытія не имѣть. Сообразно съ этимъ грамматика и все языкознаніе вообще покоится на психологической основѣ, и психологія есть то, съ помощью чего мы должны объяснять языкъ и его формы. Но съ этимъ также отнимается почва для принятія такъ называемыхъ грамматическихъ категорій и вслѣдствіе этого совершенно не оправдывается говорить о грамматическихъ падежахъ». Едва ли можно признать приведенную аргументацію Пенки убѣдительною: заслугой Румпеля слѣдуетъ признать именно то, что онъ ставитъ ему въ вину, т. е. грамматическую точку зрѣнія. Языкъ, конечно, есть дѣятельность человѣческаго духа, но не въ смыслѣ сознательнаго творчества, а какъ безсознательный продуктъ этой дѣятельности, и, какъ справедливо замѣтилъ современный мыслитель¹⁷, объектомъ грамматическаго изученія является именно языкъ, самъ по себѣ, какъ лингвистическій организмъ; и процессы языковыхъ измѣненій происходятъ въ значительной степени внѣ сознанія человѣка, слѣдовательно, опредѣляются своими законами, хотя и коренящимися въ психикѣ человѣка.

Fr. Holzweissig¹⁸, между прочимъ, указываетъ на слабость аргументаціи Румпеля по отношенію къ локалистической теоріи. Онъ указываетъ на то, что на почвѣ того же греческаго языка можно сдѣлать наблюденіе, сравнивая языкъ Гомера и позднѣйшій, что ранѣе для выраженія локальных отношеній пользовались только падежами, а позже они выражались предложнымъ употребленіемъ; затѣмъ языкъ, можетъ быть, одновременно въ своемъ неограниченномъ творчествѣ создалъ многія формы для выраженія локальных отношеній. Нѣкоторыя образованія сохранили только локальное значеніе (θε, τι, δε), другія перешли изъ пространственныхъ на логическія отношенія, и если локальное отношеніе не совершенно исчезло, то въ значительной мѣрѣ отступило на задній планъ. Обстоятельство, что существуютъ чисто локальныя формы въ языкѣ, никоимъ образомъ не можетъ служить аргументомъ, что другія формы не могутъ исходить изъ основнаго локальнаго значенія.

¹⁵ Op. cit., 73.

¹⁶ Penka, K. Die Nominalflexion der indogermanischen Sprachen. Wien, 1878, стр. 22.

¹⁷ Sechehayе, Ch. A. Programmes et méthodes de la linguistique théorique. Paris, 1908, стр. 24. Также Meyer-Lübke. Grammatik der Roman. Sprachen. T. III, § 4.

¹⁸ Holzweissig, Fr. Wahrheit und Ihrthum der localistischen Casustheorie. Lpz., 1877.

Курціусъ въ вышедшемъ въ 1867 году соч. *Zur Chronologie der Indogermanischen Sprachforschung*¹⁹ выступилъ съ теоріей разновременнаго образованія падежей. Въ этомъ трудѣ онъ придерживается мнѣнія, высказаннаго еще въ 1863 г.²⁰ о дѣленіи падежей на двѣ группы. Къ первой относятся звательный, именительный и винительный; ко второй – остальные. Первая группа болѣе ранняго образованія, при чемъ звательный восходитъ къ безпадежному періоду и представляетъ чистую основу. Мѣстоименные элементы *s* и *m* мало-по-малу фиксировались, образовавъ именительный и винительный падежи. Но можно думать, что сначала было только два падежа – звательный падежъ съ *m*- суффиксомъ, затѣмъ возникъ падежъ съ *s*- суффиксомъ для точнѣйшаго указанія на ближайшее, при чемъ *m*- суффиксъ означалъ дальнѣйшее. Затѣмъ оба суффикса дифференцировались: первый сталъ обозначать именительный падежъ, второй – винительный. Мысль, проводимая Курціусомъ въ «*Zur Chronologie*» и въ «*Erläuterungen*»²¹ заключалась въ томъ, что объясняя функции падежей, необходимо исходить изъ разсмотрѣнія самой формы падежа и ея судьбы, а не изъ отвлеченныхъ принциповъ.

Дельбрюку²² казалось невозможнымъ доискаться первоначальнаго значенія падежей на основаніи этимологическихъ разысканій; болѣе падежнымъ ему представлялось исторически изслѣдовать употребленіе падежей въ отдѣльныхъ языкахъ. Поступая такимъ образомъ, мы должны будемъ, думаетъ онъ, придти къ одному или нѣсколькимъ значеніямъ, которыя послужили основаніемъ остальнымъ. Этимъ путемъ Дельбрюкъ нашелъ, что аблятивъ обозначаетъ отдѣленіе чего-нибудь отъ предмета, выраженаго аблятивомъ. Локативъ – падежъ мѣста на вопросъ *гдѣ*? Основное значеніе инструменталь – понятіе сосуществованія. Синкретизмъ падежей Дельбрюкъ ставитъ въ связь съ развитіемъ предлоговъ, при чемъ значеніе падежей стало падать и они начали смѣшиваться.

Формально этимологическая точка зрѣнія Курціуса и локалистическая Дельбрюка нашла своего примирителя въ лицѣ J. Jolly (*Geschichte des Infinitivs*. München, 1873). Онъ развилъ далѣе мнѣніе Курціуса о постепенномъ развитіи падежей по принципу ихъ относительной важности и объему употребленія. По аналогіи съ самымъ употребительнымъ и многостороннимъ винительнымъ падежомъ можно предположить, что послѣ него древнѣйшимъ былъ родительный, какъ самый важный послѣ винительнаго; затѣмъ развился дательный и локативъ, при чемъ локативъ сохранилъ преимущественно пространственное значеніе, замѣтное еще и въ дательномъ. Позднѣйшими падежами признаются инструменталь и аблятивъ.

Интересно еще отмѣтить хронологическую точку зрѣнія A. Ludwig²³ на падежи. Образование падежей онъ относитъ къ эпохѣ образованія основъ. Указательныя частицы, слившись съ корнями, превратились въ суффиксы, слѣдовательно, ихъ первоначальное значеніе указательное, которое ближе опредѣлялось связью съ остальной рѣчью. Слѣдовательно, падежи, которые были тѣми же основами, въ началѣ имѣли обширное и неопредѣленное значеніе и понемногу приспособлялись къ какому-нибудь частному отношенію. Такія неопредѣленные основы Людвигъ называетъ «инфинитивами». Изъ нихъ постепенно образовались разныя глагольныя и именныя формы. Такимъ образомъ ни одинъ падежъ не имѣлъ исконнаго опредѣленнаго значенія, и обозначеніе извѣстнаго отношенія не сосредоточивалось на одномъ падежѣ. Пониманіе смысла падежа обусловлено его связью съ другими словами.

¹⁹ 2-е изд. 1873, стр. 71 и дал.

²⁰ *Verhandl. der Meissner Philologenvers.*, 1863, стр. 45 и дал.

²¹ *Erläuterungen zu meiner griechischen Schulgrammatik*, 1870.

²² *Ablativ, localis und instrumentalis im Altindischen, Lateinischen, Griechischen und Deutschen*. Berlin, 1867 – *Ueber den indogermanischen, speciell den vedischen Dativ*. (KZ. 1869, XVIII, 99).

²³ Ludwig, A. *Der Infinitiv im Veda*. Prag., 1871.

Хотя локалистическая теория, как мы видели, подверглась сильной критикѣ, и выдвинуты были инныя точки зрѣнія, однако она не окончательно утратила своихъ сторонниковъ, и ея продолжали придерживаться, хотя съ значительными ограниченіями, позднѣйшіе ученые Гюбшманъ²⁴, Гольцвейсигъ²⁵, Ф. Мюллеръ²⁶, Пенка²⁷ и др. Эти ученые, какъ уже Аренсъ²⁸, дѣлили падежи на грамматическіе (формальные) и неграмматическіе. Къ первой категории относились именит., винит., родит.; ко второй – локативъ, аблятивъ, инструменталь. Каждый изъ названныхъ авторовъ своеобразно оправдываетъ принятое раздѣленіе. Гюбшманъ, напр., отыскиваетъ аналогіи въ семитическихъ языкахъ, а также въ якутскомъ, монгольскомъ, бурятскомъ и другихъ; Гольцвейсигъ подкрѣпляетъ это раздѣленіе аналогіей семитическихъ языковъ, гдѣ такое различіе окончательно установилось.

Впослѣдствіи Дельбрюкъ отказался отъ локалистическаго пониманія падежей и въ своемъ Vergleich. Syntax (188) подъ вліяніемъ Гедике²⁹, даетъ слѣдующее опредѣленіе синтактической роли падежей: «посредствомъ падежей выражаются отношенія, въ которыхъ стоитъ именное понятіе къ глагольному. Оно можетъ быть носителемъ или центромъ дѣйствія (именительный п.), или подлежать ему, а именно, или близко и вполнѣ (винительный п.), или отчасти (родительный п.), или такъ, что дѣйствіе происходитъ, имѣя въ виду субстантивное понятіе (дательный п.). Далѣе можетъ субстантивное понятіе при исполненномъ носителемъ дѣйствія занимать сопровождающее, вспомогательное, служебное мѣсто (инструменталь). Наконецъ, оно можетъ указывать пунктъ, отъ котораго слѣдуетъ дѣйствіе (аблятивъ) или мѣсто, въ которомъ оно разыгрывается (локальс). Цѣль, къ которой стремится дѣйствіе, такимъ образомъ первоначально не обозначалась падежомъ, но развивалась при винительномъ и дательномъ, а именно вѣрнѣе при винительномъ, можетъ быть также при дательномъ, еще въ эпоху общаго языка».

Бругманъ принимаетъ всецѣло обобщенія падежныхъ значеній, данныя Дельбрюкомъ, но прибавляетъ, что «такія основныя значенія не болѣе, какъ этикетки, служащія для внѣшняго ориентированія. Онѣ указываютъ на одну или двѣ легко абстрагируемый болѣе общія черты извѣстнаго падежа, но ихъ ни въ какомъ случаѣ нельзя класть въ основу историческаго развитія, какъ будто бы изъ нихъ развились всѣ отдѣльные способы употребленія. Настоящія основныя значенія индоевропейскихъ падежныхъ формъ покрыты мракомъ, съ одной стороны потому, что происхожденіе падежныхъ формантовъ не ясно, съ другой стороны потому, что мы не знаемъ, какая изъ синтактическихъ связей, въ которыхъ каждый падежъ употреблялся съ индоевропейскаго времени, была первоначальна, и какія произошли передвиженія въ складѣ предложенія; то, что намъ является, какъ «падежъ», съ самаго начала не должно было имѣть характера этой части рѣчи (что въ первую очередь имѣетъ значеніе для родительнаго). Кромѣ того, должно обратить вниманіе, что, гдѣ стоитъ нѣсколько рядомъ фонетико-исторически не объединенныхъ формантовъ, напр., въ родит. ед. и инструмент. ед., вѣроятно также сначала рядомъ были различныя способы употребленія, которые секундарно слились»³⁰.

²⁴ Zur Casuslehre. München, 1875.

²⁵ Wahrheit und Ihrthum der localistischen Casustheorie. Leipzig, 1877.

²⁶ Grundriss der Sprachwissenschaft. I. 1877; Einleitung in die Sprachwissenschaft. W., 1876.

²⁷ Die Nominalflexion der indogermanischen Sprachen. Wien, 1878.

²⁸ Аренсъ (Ahrens), примиряя логическое и локалистическое направленія, на съѣздѣ филологовъ въ Мейсенѣ (Verhandlungen der 22 Philologenversammlung in Meissen. Lpz., 1864, 56, 57) высказался за необходимость различать логическіе и топическіе падежи. Къ первымъ онъ относилъ род., дат. и винит., ко вторымъ абл., локат. и инструменталь. Первые необходимы, такъ какъ находятся во всѣхъ языкахъ: вторые въ извѣстной мѣрѣ роскошь языка: ихъ можно замѣнить предлогами.

²⁹ Gaedicke, C. Der Accusativ im Veda. Breslau, 1880, 25 - 26.

³⁰ Brugmann, K. Kurze vergleichende Grammatik d. indog. Sprachen. Strassburg, 1904. S. 417 - 418.

Заключая свой бѣглый обзоръ ученій о падежахъ, позволю себѣ еще остановиться на «психолого-логической» классификаціи падежей, предложенной В. Вундтомъ³¹. Вундтъ начинаеть свое изложене о падежахъ критикой логической и локалистической теорій, которыя, по его мнѣнію, принципиально не различаются, такъ какъ у той и другой руководящимъ было логическое различіе падежей, только лежало оно въ разныхъ сферахъ. Затѣмъ онъ указываетъ на невозможность историческимъ путемъ доискаться основнаго значенія падежей и возстаеть противъ ихъ дѣленія на логико-грамматическіе и локальные, при чемъ, какъ замѣтилъ Дельбрюкъ³², Вундтъ направляетъ свою атаку на оставленную крѣпость, такъ какъ дѣленіе падежей на двѣ названныя группы представляетъ давно уже пережитый въ исторіи ученія о падежахъ моментъ, и никакого научнаго значенія не имѣеть. Признавъ дѣленіе падежей на грамматическіе и локальные недостаточнымъ и натянутымъ, какъ построенное на одностороннихъ абстракціяхъ, Вундтъ указываетъ, что самъ языкъ въ различныхъ своихъ формахъ и ступеняхъ развитія даетъ критерій для рѣзкаго различія обѣихъ этихъ группъ падежей. Критерій этотъ заключается въ томъ, что при одномъ родѣ падежей именная основа можетъ безъ всякихъ опредѣляющихъ элементовъ совершенно достаточно выразить падежную форму, при другомъ же такіе ближе опредѣляющіе элементы всегда должны быть на лицо. Первую группу падежей онъ называетъ падежами внутренняго опредѣленія, вторую – падежами внѣшняго опредѣленія. Къ падежамъ внутренняго опредѣленія онъ причисляетъ именительный, винительный, дательный (какъ падежъ косвеннаго объекта) и родительный. Субъектъ и объектъ предложенія могутъ обойтись безъ различія въ словесной формѣ, такъ именительный и винительный достаточно различаются мѣстомъ при глаголѣ, чтобы исполнѣ недвусмысленно выразить свои функціи. Также мѣсто при прямомъ объектѣ, т. е. при винит. падежѣ, можетъ исполнѣ достаточно выразить отношеніе косвеннаго объекта къ прямому и связанному съ нимъ глагольному понятію. Подобно тому, какъ для этихъ трехъ падежей глаголъ образуетъ центръ, къ которому принаравливается ихъ значеніе, такъ родительный падежъ первоначально находится при имени, образуя его атрибутивное опредѣленіе. Такимъ образомъ характерный признакъ психологическо-логической природы этихъ падежей въ томъ, что они могутъ обойтись безъ опредѣляющихъ элементовъ, и отъ этого нисколько не пострадаетъ ясность и опредѣленность значенія. Совсѣмъ не то съ падежами внѣшняго опредѣленія, къ которымъ относятся всѣ остальные. Общій ихъ признакъ заключается въ томъ, что «форма отношенія, подразумеваемая при двухъ понятіяхъ, въ самыхъ понятіяхъ не дана, а предполагаетъ къ нимъ относящееся особое понятіе отношенія, которое при одной и той же парѣ понятій можетъ быть очень разнообразнаго свойства»³³. Дальнѣйшее важное различіе обоихъ родовъ падежей состоитъ въ томъ, что число падежей внутренняго опредѣленія, по всей видимости, строго ограничено: нѣтъ языка, въ которомъ ихъ было бы болѣе четырехъ. Число же формъ внѣшняго опредѣленія безконечно. Вундтъ самъ признаеть, что его раздѣленіе падежей въ сущности не отличается отъ стараго, и различіе собственно въ мотивахъ дѣленія. Старое дѣленіе исходило изъ противоположенія логическаго и созерцательнаго (въ частности локальнаго), Вундтъ находитъ такое противоположеніе неправильнымъ; затѣмъ, старое дѣленіе не исходило отъ простыхъ формъ понятій, которыя могутъ выражаться падежными формами именъ или имъ соотвѣтствующаго другаго вспомогательнаго средства, а стремится привести въ опредѣленный логическій порядокъ реальныя падежныя образованія отдѣльныхъ языковъ, въ которыхъ не рѣдко слились различныя падежныя понятія.

³¹ Wundt, W. *Völkerpsychologie*. Bd. II. Die Sprache. 2. Teil. Leipzig. 1. Aufl. 1900, 2. 1904. S. 60 – 90.

³² Delbrück, B. *Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf W. Wunds Sprachpsychologie* erörtert. Strassburg, 1901. S. 126.

³³ Op. cit., 85.

Зюттерлин³⁴ въ своемъ разборѣ психологіи языка Вундта указаль на неудовлетворительность предложеннаго Вундтомъ раздѣленія падежей, такъ какъ оно не согласуется съ языковыми фактами, напр., падежи внѣшняго опредѣленія въ языкахъ богатыхъ окончаніями бывають лишены окончанія, а падежи внутренняго опредѣленія въ языкахъ бѣдныхъ окончаніями указываются особыми обозначеніями.

Изъ сдѣланнаго обзора видно, что изслѣдователи главнымъ образомъ стремились выяснить себѣ основныя значенія падежныхъ формъ, исходя изъ которыхъ можно было бы объяснить развитіе позднѣйшихъ значеній. Хотя теоретически и признавалось, что языкъ есть ἐνέρχεια, но старое пониманіе его, какъ ἔργον оставалось долго руководящимъ въ научныхъ изысканіяхъ. Отсюда стремленіе къ исканію исходныхъ моментовъ, основныхъ значеній. Пути для рѣшенія этого вопроса, какъ мы видѣли, были различны. Сначала старались найти основное значеніе, руководясь чисто апіорными соображеніями, но кромѣ безсодержательнаго логическаго схематизма, ничего не получилось для выясненія языковыхъ процессовъ. Затѣмъ былъ сдѣланъ рядъ попытокъ отыскать основное значеніе этимологическимъ путемъ, разлагая слово въ падежной формѣ на его составныя элементы и изъ опредѣленія ихъ смысла выяснить значеніе падежа. И эта попытка не дала удовлетворительныхъ результатовъ, такъ какъ, во-первыхъ, этимологическимъ путемъ не удалось вскрыть происхожденіе падежныхъ формантовъ; во-вторыхъ, при этомъ приѣмъ упускалось изъ виду, что всякое сложное образованіе слѣдуетъ понимать, какъ синтезъ, «именно въ томъ смыслѣ по которому синтезъ создаетъ нѣчто такое, что не заключено въ слагаемыхъ частяхъ, взятыхъ порознь» (Гумбольдтъ). Такъ что, если бы намъ и удалось разложить сложное единство слова на его составныя части и возстановить относительную фонетическую первобытность этихъ частей и определить ихъ значеніе³⁵, то и тогда мы почти ничего не получили бы для цѣлаго. Въ свое время также Дельбрюкъ, признавая несостоятельность прежнихъ путей, пытался посредствомъ историческаго наблюденія употребленія отдѣльных падежей найти ихъ основное значеніе, при чемъ такъ его опредѣлялъ: «Древнѣйшее достижимое значеніе падежа, все равно изъ одного или изъ многихъ понятій состоящее, мы называемъ, основнымъ понятіемъ. Этимъ естественно не сказано, что это основное понятіе связывалось съ падежомъ, когда создалась падежная форма, но только, что теперь не удалось проникнуть въ исторію падежа далѣе, какъ до этого или до этихъ понятій»³⁶. Но разъ «историческій» методъ не достигалъ, поставленной цѣли, то этимъ самъ себя упразднялъ.

Попытки отыскать основныя значенія падежныхъ формъ не удались, но заслуга ихъ та, что онѣ выяснили невозможность разрѣшенія проблемы и указали, что причина ея неразрѣшимости заключается не въ отсутствіи данныхъ для рѣшенія, а во мнимости самой проблемы, что неизбежно должно было привести къ ея упраздненію. Правда, и позже терминъ «основное значеніе» остается въ научномъ обиходѣ, но ему дается иное толкованіе: подъ основнымъ значеніемъ слѣдуетъ понимать тотъ объемъ употребленія падежа, какой онъ имѣлъ въ эпоху индоевропейскаго единства, къ которому мы восходимъ путемъ сравненія индоевропейскихъ языковъ³⁷. Другими словами, понятіе основного значенія сводится къ нѣсколькимъ формулами, имеющими, не реальное, методологическое значеніе.

³⁴ Sütterlin, L. Das Wesen der Sprachlichen Gebilde. Kritische Bemerkungen zu Wilhelm Wunds Sprachpsychologie. Heidelberg, 1902. S. 103

³⁵ Что принципиально невозможно, такъ какъ искомое значеніе въ свое время обуславливалось связями, реально намъ теперь не данными; слѣдовательно, опредѣляя таковое, мы неизбѣжно должны были бы перенести на нихъ значенія позднѣйшихъ ихъ рефлексовъ.

³⁶ «Ueber den indogermanischen, speciel den vedischen Dativ» (K. Z. 1869. XVIII, 99).

³⁷ Brugmann. R. Kurze vergl. Grammatik d. i.-g. Spr. § 529, S. 417.

II.

Теперь обратимся къ тому, какъ отразились названныя направленія въ ученіи о родительномъ³⁸ падежѣ: его значеніи, функціи въ предложеніи и происхожденіи.

У грековъ форма родительнаго падежа носила названіе γενική, по вполсѣдствіи также κτητική и πατρική, какъ видно изъ главы о падежахъ у Діонисія Θρακίискаго³⁹; у римлянъ genitivus, patrius casus и т. под. Изъ этого ясно, что древніе въ названіи падежей, въ частности родительнаго, исходили изъ признака, который имъ казался наиболѣе характернымъ для даннаго падежа. Вопросъ, какъ слѣдуетъ понимать терминъ γενική, возбужденъ былъ впервые Schömann'омъ, который считалъ латинскій переводъ этого термина genitivus неправильнымъ, объясняя γενικός, какъ общее, родовое въ противоположность частному, видовому, и считаетъ болѣе правильнымъ переводъ Присціана (VI вѣкъ) словомъ generalis, не соглашаясь однако съ его толкованіемъ quod generalis esse videtur hic casus ex quo fere omnes derivationes, et maxime apud Graecos, solent fieri. Тогда какъ Schmidt въ своей полемикѣ съ Шеманомъ настаивалъ, что γενική потому такъ называется, что то, чье имя въ немъ является, обозначаетъ происхожденіе или условіе возникновенія другого⁴⁰. Steinthal толкуетъ терминъ γενική въ смыслѣ, какой даетъ ему Шеманъ⁴¹. Въ томъ же смыслѣ понимаетъ его и Delbrück, который находитъ, что «выраженіе γενική должно было, вѣроятно, указывать, что родительный обозначаетъ γένος въ предложеніяхъ, какъ τοῦ ζῶου τὸ μέν ἐστι θνητόν, τὸ δ' ἄ θάνατον, затѣмъ также значить то же, что и нашъ «партиитивный» и долженъ бы поэтому передаваться римлянами не чрезъ genitivus, а чрезъ generalis»⁴². Apollonius Dyscolos⁴³ въ своемъ περὶ συντάξεως (изд. Беккера 1817 г.) указываетъ на поссесивное значеніе родительнаго падежа, какъ на главное: Περί συντ. 62, 12: ἡ γὰρ γενική κρατεῖ τὴν κτητικὴν ἐννοίαν; 1, 14: δι' ἄλλης δὲ πτώσεως οὐκ ἐμφανί ζεται κτῆσις ἢ δ' ἰὰ μόνης γενικῆς, чѣмъ и объясняется его названіе κτητική: 158. 14: ἡ γενική ἐπὶ κτῆμα φέρεται, διὸ καὶ πρὸς ἐνίων κτητικὴ ἐκαλεῖτο. Кромѣ того, Аполлоній приписываетъ родительному падежу значеніе близкое къ страдательному: Περί συνт., 290, 28: τοῦ μέντοι πάθους ἐγγίζει ἡ κατὰ γενικὴν σύνταξιν при глаголахъ воспріятія (ἐρᾶν τινας, κήδεσθαι τινας, αἰσθάνεσθαι τινας ἀκούειν τινας и т. под.) сближая эти обороты съ родительнымъ при страдательномъ залогѣ съ предлогомъ ὑπό, такъ какъ внѣшнія вещи, действуя на наши чувства, приводятъ насъ въ страдательное состояніе, но въ виду только близости къ страданію, а не полнаго страданія ὑπο при этихъ глаголахъ не употребляется.

Joannes Glycas (1316) въ своемъ трудѣ Περί ὀρθότητος συντάξεως (ed. John. Bern 1839) опредѣляетъ родительный падежъ, какъ выраженіе отношенія рода къ виду и цѣлаго къ части, въ противоположность винительному, который обозначаетъ нѣчто цѣлое. Затѣмъ, чтобы объяснить аблятивное значеніе родит. пад., Глюкасъ устанавливаетъ переходъ родительнаго отъ обозначенія части къ тому, чтобы выразить нѣчто малое, затѣмъ очень малое, наконецъ, гдѣ констатируется отсутствіе обладанія, стремленіе къ обладанію⁴⁴; при отсут-

³⁸ Литературу о род. пад. см. у Бругмана: Grundriss d. vergl. Grammatik. 2. Bearbeitung. Br. II, T. II, L. 2, стр. 565.

³⁹ Uhlig, G. Dionysii Tracis ars grammatica. Lipsiae, 1883.

⁴⁰ Hübschmann. Zur Gasuslehre. München, 1875. стр. 12, 13.

⁴¹ Steinthal. Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern, 1863, стр. 296.

⁴² Delbrück, B. Einleitung in das Studium der indogerm. Sprachen. s. Aufl. Lpz., 1908, стр. 8.

⁴³ Добіашъ, А. Синтаксисъ Аполлонія Дискола (Изв. Инст. кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, 1883).

⁴⁴ Hübschmann, op. cit., 25.

ствіи стремленія къ чему-нибудь, бываетъ отдѣленіе (ἀφίσταται) и также удаленіе, удержаніе (ἀπέχειν). И такимъ путемъ развивается генитивная конструкція до выраженія даже лишенія (οτέρησις). При ἁκούω совершенно правиленъ родительный, когда слышать не все сказанное, въ противномъ же случаѣ ставятъ винительный, напр.: ἁκούω λόγου ἡριόου, или, какъ у Демосѳена: ἐπειδὴν ἅπαντα ἁκούσῃτε, κρίνατε. Подобнымъ же образомъ объясняется конструкція αἰσθάνεσθαι, μεμνῆσθαι, ἐπιλελῆσθαι и т. п. Такимъ образомъ у Глюкаса мы видимъ пониманіе родительнаго падежа, какъ въ смыслѣ γενηκῆ стоиковъ, такъ и партитивности и аблятивности современныхъ ученыхъ.

Римскіе грамматики, какъ уже сказано, не внесли ничего своеобразнаго въ ученіе о падежахъ, средневѣковые ученые продолжали традицію римскихъ. Родительный падежъ считался ими приименнымъ падежомъ, и когда стоялъ при глаголахъ, то, по примѣру Присціана, объяснялся чрезъ дополненіе въ глаголѣ лежащаго существительнаго, напр., роенитет me peccati стояло такимъ образомъ вмѣсто penitentia peccati habet me, obliviscor lectionis вм. oblivionem lectionis meae patior и т. под.⁴⁵

Въ новое время до конца XVIII вѣка мы видимъ продолженіе той же средневѣковой схоластики. Интересно отмѣтить ученіе Санкція (1554 - 1628) о родительномъ падежѣ⁴⁶. Толкуя его въ духѣ Присціана, т. е. какъ падежъ приименный, онъ при сочетаніи его съ глаголами, предполагаетъ элипсисъ, напр., tanti emi = emi hoc tanti veris pretio при глаголахъ обвиненія дополняется crimine. Въ пониманіи родит. пад. при miseret, pudet и т. под. Санкцій расходится съ Присціаномъ, считая эти глаголы личными, при чемъ родит. вызывается лежащимъ въ глаголѣ именемъ, и обороты, какъ miseret me pauperis объясняетъ изъ miseratio pauperis miseret me, т. е. me tenet; pudet me peccati изъ pudor peccati pudet me. Родительный раздѣлительный объясняется опущеніемъ ex numero при poliri rerum недостаетъ imperio и т. под.

Представители такъ называемаго логическаго направленія, считая родительный падежъ атрибутивнымъ падежомъ, по существу стояли на той же точкѣ зрѣнія: родительный падежъ есть падежъ приименный. Приглагольный родительный Михельсенъ⁴⁷ объясняетъ тѣмъ, что родительный собственно примыкаетъ къ номинальному понятію, заключенному въ глаголѣ: interest omnium = интересъ есть всѣхъ; homines peccatorum suorum роенитет – раскаяніе въ грѣхахъ (грѣховъ) овладѣваетъ людьми и т. п. Родит. падежъ при глаголѣ esse толкуется такимъ же образомъ: patris est amare = amor patris est. Беккеръ, какъ уже сказано, отождествляя родительный при глаголахъ съ винительн., такъ какъ оба падежа въ этомъ случаѣ выражали транзитивное отношеніе, представляющее самую простую противоположность между субъектомъ и объектомъ.

Локалисты, какъ уже сказано, понимали родительный падежъ, какъ исходный пунктъ движенія на вопросъ *откуда?* Изъ этого, по ихъ мнѣнію, основнаго значенія они стремились объяснить остальные. Такъ, Гартунгъ⁴⁸, исходя изъ основнаго значенія, отмѣняетъ начало, преимущество и предпочтеніе, удаленіе и лишеніе, далѣе причину, виновника, дѣятеля; затѣмъ матерію и цѣлое въ отношеніи къ части; и, наконецъ, происхожденіе, родъ и свойство; и въ заключеніе все то, что другъ отъ друга зависитъ, другъ изъ друга возникаетъ, другъ другу принадлежитъ.

⁴⁵ Hübschmann, op. cit, 36.

⁴⁶ Minerva seu de causis linguae latinae. Amsterdam, 1752.

⁴⁷ Historische Uebersicht des Studiums der lateinischen Grammatik seit der. Wiederherstellung der Wissenschaften, 1837. – Philosophie der Grammatik unter steter Leitung der Geschichte entworfen. I: Kasuslehre der Lateinischen Sprache vom Kausallokalen Standpunkte aus. Berl, 1843.

⁴⁸ Ueber die Casus, ihre Bildung und Bedeutung in der griechischen und lateinischen Sprache. Erlangen, 1831.

Румпель⁴⁹, признавая родительный падеж приименнымъ, въ сущности даетъ ему апіористическое опредѣленіе въ духѣ логической теоріи, какъ «падежь общности, сводимой къ своему частному». Когда же онъ встрѣчается со случаями, которые не укладываются въ его опредѣленіе, напр., *Πίου πολυέδρον, πόλις Ἀθηνῶν, ἔρως ὀδόντων* и т. п., то признаетъ такіа сочетанія «нелогичными, ненормальными». Родительный приглагольный объясняется имъ тѣмъ, что будто бы существительное и глаголь стоятъ во внутренней связи, что глаголь опредѣляется существительнымъ внутреннимъ образомъ, качественно. Различіе сочетаній *πλεῖν οἶνον* и *πλεῖν οἶνον* заключается въ томъ, что первое сочетание чисто внѣшнее, тогда какъ второе внутренне возникшая, логическая связь, и въ ней отнюдь нельзя усматривать различія цѣлаго и части. Неудовлетворительность подобнаго объясненія очевидна.

Изъ представителей сравнительная языкознанія А. Höfer⁵⁰ первый высказалъ мнѣніе, что родительный падежь съ суффиксомъ -sja есть собственно несклоняемое прилагательное съ притяжательнымъ значеніемъ. По его мнѣнію, изъ несклоняемаго *δῆμο-οιο вышло гомеровское δῆμοιο и аттич. δῆμου; тогда какъ изъ склоняемаго *δῆμο-οιο-ς произошло прилагательное δῆμό-οιο-ς.

А. Schleicher считалъ суфф. род. пад. -as или -s очень близкимъ по формѣ и употребленію къ суффиксу ablativ'а; только мужескій и женскій родъ основъ на -a имѣть не -s, а -sja, мѣстоименнаго происхожденія; «очень вѣроятно, что -sja образовалось изъ корней sa и ja»⁵¹.

Curcius, G.⁵² суфф. род. -as пытается объяснить тѣмъ же путемъ, какъ Höfer объяснилъ суфф. -sja. Онъ возводитъ, напр., ὁλός, къ индоевроп. vāk-a-sa, которое къ именительному sva-na-sa относится, какъ сложеніе tat-purusha къ сложенію kar-madhāraya. Слѣдовательно, vāk-a-sa значить ὁ (τῆς) ὁλός, svana-sa = ὁ φθόγγος; vāk-a-sa svana-sa такимъ образомъ какъ бы ὁλός ὁφθόγγος. При этомъ Курціуса затрудняетъ только среднее a въ vāk-a-sa. Если же въ родит. падежѣ заключается мѣстоименіе -sa, которое въ самостоятельномъ видѣ имѣть значеніе мужескаго рода, то родит. на -as (= a + sa) могъ быть первоначально только формой мужескаго рода, но со временемъ сталъ употребляться и для другихъ родовъ. Въ синтактическомъ отношеніи родит. пад. обозначаетъ взаимоотношеніе двухъ понятій. При этомъ онъ нисколько не выражаетъ частныхъ значеній происхожденія, принадлежности, матеріала и проч., которыя только нами влагаются въ родит. падежь; родит. при глаголахъ имѣть раздѣлительное значеніе.

Sieke⁵³ приписываетъ родительному падежу приблизительно то же самое основное значеніе, какое мы выше видѣли у Гефера и Курціуса. Такъ, напр., такъ называемый родительный времени: *νοκτός, ἡμέρας, χειμῶνος, ἔαρος*, Зике сравниваетъ съ употребленіемъ прилагательныхъ времени въ родѣ *μεσοῦχτιος ἦλθεν* и проч.; такъ что *νοκτός ἦλθεν* собственно = ὁ τῆς νοκτός ἦλθεν. Въ соединеніи съ глаголами родительный падежь имѣть въ сущности раздѣлительное значеніе, напр., *πατρός ἀκούω* собственно = audio paternum aliquid.

По мнѣнію Гюбшмана⁵⁴, данныя древнихъ языковъ говорятъ въ пользу того, что индоевр. родительный можетъ быть tat-purusha, сложеніе изъ чистой основы и указательнаго мѣстоименія: akva-sja = der (die, das) des Pferdes. Чтобы такое образование не обратилось

⁴⁹ Rumpel Th. Casuslehre in besonderer Beziehung auf die griechische Sprache dargestellt Halle, 1845.

⁵⁰ Höfer, A. Zur Lautlehre, 1839, стр. 92.

⁵¹ Schleicher, A. Compendium der vergleichenden Grammatik d. indogerm. Sprachen. 3 Aufl. Weimar, 1871, 537.

⁵² Curcius, G. Zur Chronologie der indogerm. Sprachforschung, 1867, стр. 254; изд. 1873, стр. 75.

⁵³ De genetivi in lingua sanscrita, imprimis Vedica usu. 1869.

⁵⁴ Zur Casuslehre, 109 - 111.

въ прилагательное, языкъ лишилъ его способности склоняться и употреблять неизмѣнно безъ присоединенія падежныхъ приставокъ. Родительный ставить въ связь два существительныя, не выражая опредѣленнѣ этой связи. Если мы скажемъ, напр., τοῦ πατρὸς das des Vaters и спросимъ: что объ отцѣ имѣется въ виду? и получимъ отвѣтъ въ сопровождающемъ существительномъ, то это родительный при существительномъ, если же отвѣтъ получится изъ смысла рѣчи, то это родительный при глаголахъ. Итакъ, при глаголахъ τοῦ πατρὸς значить только des Vaters, das des Vaters, но что объ отцѣ думается, не сказано: это улавливается изъ смысла рѣчи. Сказано только, что не самъ отецъ, а нѣчто о немъ имѣется въ виду. Превосходно поясняютъ первоначальное значеніе род. такіа греч. выраженія, какъ τὰ τῶν Ἑλλήνων, та τοῦ Δημοσθένους и т. под. Ясно, что род. при глаголахъ въ извѣстномъ смыслѣ бываетъ партитивнымъ: онъ говорить всегда, что не о лицѣ или вещи идетъ рѣчь, а о чемъ-то неопредѣленномъ относительно ихъ, напр., Σωκράτης Σωφρονίσκου ἦν Сократъ былъ Софрониска; νέος ὢν ἀκούειν τῶν ὑεραιτέρων θεῶν = τὰ τῶν ὑεραιτέρων – ихъ слова, совѣты и проч. Когда же не нѣчто о вещи, но она сама имѣется въ виду, то тогда ставится винительный: ἀκούειν φθόγγον слышать звукъ. Если сравнить латинскія выраженія venit mihi Platonis in mentem съ ea res mihi venit in mentem, то мы видимъ, что въ первомъ примѣрѣ Platonis подлежащее, это значить: das des Plato, τὸ, τὰ Ptonis. Также греч. μέλει μοι Πλάτωνος = μέλει μοι τὰ Πλάτωνος. Такъ же легко, но мнѣнію Гюбшмана, объясняется родит. при piget, pu-det, miseret и т. под.

Родительный падежъ, но ученію Гольцвейсига⁵⁵ также исключительно приименный падежъ, какъ это видно изъ разсмотрѣнія его формы, которая указываетъ первоначально адъективное образованіе. Онъ служить для ближайшаго опредѣленія имени не въ аппозитивномъ, а въ атрибутивномъ отношеніи, сливая два имени въ одно понятіе, причѣмъ форма падежа не указываетъ, какъ надо понимать это сочетаніе. Рѣже родительный выступаетъ также въ связи съ глаголами, какъ, напр., въ санскритскомъ при глаголахъ, выражающихъ понятіе «стремиться, радоваться» и др. Эта связь, по предположенію Гольцвейсига, объясняется тѣмъ, что въ самомъ глаголѣ заключается именной элементъ. Различіе между связью глагола съ винительнымъ и связью его съ родительнымъ заключается въ томъ, что первая связь даетъ необходимое дополненіе глагольнаго понятія, тогда какъ вторая только ближайшимъ образомъ опредѣляетъ само по себѣ полное глагольное понятіе.

Къ мнѣнію, что родительный падежъ есть падежъ приименный и по своему образованію собственно несклоняемое прилагательное, кромѣ названныхъ ученыхъ, примкнули также: Кунъ⁵⁶, Вогринцъ⁵⁷, М. Мюллеръ⁵⁸, Нетушилъ⁵⁹, Шмальцъ⁶⁰, Вундтъ⁶¹ и др. Дельбрюкъ⁶² находитъ это мнѣніе слабо обоснованнымъ. Онъ указываетъ, что греч. δημόσιος возникло изъ *δημοτιος, а старо-индіиск. vayasā не имѣетъ суффикса sya, а только ya; наконецъ, если и принять это предположеніе, то оно имѣло бы значеніе только для родит. падежа ед. числа основъ на о-, а не для другихъ основъ и не для множ. числа. Такъ что это предположеніе можно считать только «подходящимъ» (ansprechend § 69)⁶³. Считаая вопросъ о происхожденіи родительнаго падежа теперь неразрѣшимымъ, Дельбрюкъ только констатируетъ фактъ

⁵⁵ Holzweissig, Fr. Wahrheit und Ihrthum der locatilschen Casustheorie. Lpz., 1877, стр. 36.

⁵⁶ A. Kuhn. KZ. 15, 311, 425 - 427.

⁵⁷ Vogrinz. (Zeitschr. f. Völkerps. XV: Zur Casuslehre 1882. Gedenken zu einer Geschichte des Casussystems 1884).

⁵⁸ Müller, M. Lectures of the science of language, I, 106.

⁵⁹ Нетушилъ, Н. Этюды и матеріалы для научн. синтакс. лат. яз. II. Харьковъ, 1885.

⁶⁰ F. Stolz und J. Schmalz. Latein. Gramm. München, 1900: Genetiv ist ursprünglich eine Adjectivbildung, 234.

⁶¹ Wundt, W. Völkerpsychologie. Bd. II, Teil. II.

⁶² Delbrück, B. Vergl. Synt. I, 186.

⁶³ Возраженіе Дельбрюку см. Нетушилъ, op. cit. 144.

приглагольного и приименного его употребления; но какое из них старше, мы не можем решить; остается каждое из них определять отдельно. Для приглагольного родительного падежа он рекомендует определение Гедике, по которому субстантивное понятие является тогда в генитиве, когда глагольное понятие не распространяется на его полный объем (§69). Что касается взаимного отношения этих двух групп, то сообразно с исходной точкой зрения на их понимание, мнения разделяются. Сторонники адекативной теории, находя, что генитив прежде всего служит для ближайшего определения имени, считают приглагольное его употребление раздельным и объясняют его из этого, по их мнению, основного значения⁶⁴; затем уже эта конструкция распространилась за пределы первоначального употребления⁶⁵. Дельбрюк же склонен приглагольный родительный падеж считать первоначально приименным, который он выводит из родительного раздельного при глаголах: «в самом деле, предложение, как *er isst des Brodes*, einen Bissen легко может обратиться в *er isst des Brodes einen Bissen*, так что таким образом категория родительного партитивного возникла при существительных» (§ 164)⁶⁶.

N. van Wijk⁶⁷, исследуя формы именительного и родительного падежа, приходит к выводу, что формы обеих падежей в далеком прошлом индоевропейского языка отличались друг от друга только своим ударением. Если слово имело атрибутивное значение, то ударение падало на последний слог. Из атрибутивно употребляемых форм возникло прилагательное и родительный падеж, но прилагательное только из таких, которые обозначали свойство или состояние, а также из абстрактных. С мнением Дельбрюка, что приглагольное употребление родит. древнее и что из него развилось приименное, ван-Вийк не согласен и находит, что оба восходят к отдаленнейшей эпохе, но различного происхождения. Синтаксически родит. есть падеж определяющего существительного, и очень возможно, что в индоевропейском генитивное отношение могло выражаться только местом слова. То обстоятельство, что в древнейший период не было никакой формальной разницы между именительным и родительным, дает эту возможность вероятностью. «Приглагольный родительный продолжает индоевропейский актив. Безличные глаголы, которые управляют родительным, стоят на более древней степени развития, чем личные. Еще до разделения языков во многих случаях выступала личная конструкция на место безличной и этот процесс продолжался в отдельном развитии языков. Таким образом возникли личные глаголы, которые управляют родительным»⁶⁸.

Бругман⁶⁹ сначала принимал мнение Дельбрюка о первоначальном приглагольном употреблении генитива и также, как и Дельбрюк, считал генитив в зависимости от существительных вторичным, но находил, что нет никакого повода исходить только от партитивного употребления. Этот самый процесс, по его мнению, мог совершаться и в предложениях, как «*Εκτορος ἔκλυον αὐδὴν* N 757, *οἷός ἐστι πατρός*, «*Εκτορος ἦδε γυνή, κυνέτην... ῥίνοιο ποιήτην* и особенно могли всегда иметь при себе генитив примыкающий к глаголу *nomina actionis*, напр. *μυήτη τῶν κακῶν* при *μυήσεσθαι τῶν κακῶν, δίκη κακώσεως*. Причем дальнейшее развитие приименного употребления совершалось не само по себе, а во взаимодействии с приглагольным родительным, хотя мы не можем этого

⁶⁴ На возможность выводить этот тип род. пад. от первоначальных прилагательных, положим, указывает и Дельбрюк (Grundl. 39): «des Kalbes essen» kann ursprünglich gewesen sein «Kälbernes essen».

⁶⁵ Нетушил, *op. cit.*, 161.

⁶⁶ О. Гофман, в рецензии на V. Synt. Дельбрюка В. В. XXV (1899) стр. 167 - 170 возвращается к локалистической точке зрения на генитив и из основного, по его мнению, пространственного его значения объясняет прочее.

⁶⁷ N. von Wijk. Der nominale Genetiv singular im indogermanischen in seinem Verhältnis zum Nominativ. Zwolle, 1902.

⁶⁸ *Op. cit.*, 98.

⁶⁹ Brugmann, K. Griechische Grammatik. 3 Aufl. M., 1900, 391 - 392.

въ отдѣльных случаяхъ точнѣе проконтролировать. Если мы возьмемъ, напр., приименный генитивъ, указывающій мѣсто, т.-е. такъ называемый хорографическій родит., какъ τῆς δὲ Ἰταλίας Λοκροὶ μὲν Συρακοσίῳ ἦσαν Thuk. 3, 86 οἱ δ' Ἀθηναῖοι...ὠρμίσαντο τῆς Χερῆος νήσου ἐν Ἐλαίῳντι. Xen. Hell. 2. 1. 20. и т. под., то очевидно мы здѣсь менѣе имѣемъ дѣло съ расширеніемъ приименнаго genitivus partitivus, какъ обыкновенно учатъ, чѣмъ съ развитіемъ, примыкающимъ къ приглагольному генитиву мѣста, какой мы видимъ въ такихъ примѣрахъ, какъ αὐτὸς δ' ἀντίον ἵζεν Ὀδυσσεύς θεῖοιο τοίχου τοῦ ἑτέροιο I 219, ἐρεῖσατο χειρὶ παχείῃ γαίης E 309 и т. под.⁷⁰ Позже⁷¹ однако Бругманъ нѣсколько измѣняетъ свой взглядъ и, указывая на возможность этимологической связи праиталокельт. ī (equī), io въ *tosio (др.-инд. tasya), женскаго исхода ī въ *uq^u ī и форманта прилагат. -(i) io (гр. ἵπιος), не видя препятствія считать приименное употребленіе отчасти первоначальнымъ, такъ какъ весьма возможно, что указанные генитивныя формы были «несклоняемымъ» адъективнымъ образованіемъ, которое субстантивировалось въ связи съ именами и глаголами. Положимъ, во второмъ изданіи Grundriss'a онъ опять какъ бы возвращается къ прежнему взгляду, говоря, что «въ цѣломъ приглагольное употребленіе представляется болѣе первоначальнымъ»⁷², однако тутъ же, указывая возможность теоретически выводить весь приименный родительный изъ приглагольнаго, онъ признаетъ это недопустимымъ, приводя, между прочимъ, вышеуказанную аргументацію⁷³.

А. Томсонъ⁷⁴ находитъ, что характеристика родительнаго падежа, данная Дельбрюкомъ и Бругманомъ по отношенію къ эпохѣ распада индоевропейскаго языка, какъ падежа неполнаго объективированія, слишкомъ общая и отвлеченная и неохватывающая даже всѣхъ частныхъ случаевъ приглагольнаго употребленія этого падежа.

По его мнѣнію, первоначальное употребленіе род. пад. обусловливается или значеніемъ глагола, или же значеніемъ объекта. Къ глаголамъ, значеніе которыхъ требовало род. падежа, относятся: слушать, желать и проч., въ отдичіе отъ: поднять, бросить, сдѣлать, уничтожить и пр., при которыхъ возможенъ только винительный падежъ. Къ объектамъ, которые обуславливаютъ употребленіе род. пад., Томсонъ относитъ прежде всего вещественныя имена, но только при такомъ отгѣнкѣ значенія, какъ въ «принеси воды», «выпилъ вина», затѣмъ собирательныя, какъ представляющія вещественное пониманіе массы однородныхъ предметовъ. Приглагольный родительный, какъ падежъ прямого дополненія, уже въ индоевропейскомъ праязыкѣ представлялъ самый типичный видъ приглагольнаго родительнаго, зависящаго отъ реального значенія объекта, Дельбрюкъ же, Бругманъ и др., ставя его въ зависимость только отъ значенія глагола, съ одной стороны смѣшиваетъ случаи, какъ Ἀδρήστοιο δ' ἔρχετο θυγατρῶν, съ такими, какъ «принеси воды», а съ другой отдѣляютъ послѣдніе случаи отъ такихъ, какъ «выпилъ воды».

Различіе предмета и вещества Томсонъ понимаетъ слѣдующимъ образомъ: вещи внѣшняго міра, по практическому своему положенію и интересу привлекающія вниманіе человѣка или внѣшней формой и связанными съ нею качествами и дѣйствіями, какъ «собака», «столь», «дорога» и др.; или внутреннимъ содержаніемъ, какъ «масло», «вино» и проч. Въ первомъ случаѣ возникаетъ представленіе предметовъ, во второмъ – вещества. Въ предметахъ, существенна форма, она въ сознаніи занимаетъ главное мѣсто. Въ веществахъ главное, су-

⁷⁰ Op. cit., 389.

⁷¹ Kurze vergl. Grammatik, 435.

⁷² Bd. II, T. II, 567.

⁷³ Ibid., 598.

⁷⁴ Томсонъ, А. Къ вопросу о возникновеніи род.-вин. въ слав. языкахъ. Приглагольный род. п. въ праслав. языкѣ (Изв. Отд. русск. яз. и слов. Имп. Ак. Н., XIII, кн. 3). – Къ синтаксису и семасіологии русскаго языка. Одесса, 1903.

шественное, на чем сосредоточено внимание, есть само вещество, а внешняя форма, главный предметный признак, остается в стороне, как несущественный; причем одно и то же слово может иметь значение то вещественное, то предметное, напр., камень, дерево и проч. В большинстве случаев вещество представляется, как неограниченная пространственно непрерывная масса, напр., когда мы говорим: «дай мне хлеба», «выпей воды». Но в действительности вещество обыкновенно пространственно ограничено, так что мы можем вносить в наши представления вещества признаки пространственного ограничения, и в таких случаях говорим: «достань сыр», «выпей воду». Но это уже, по Томсону, не чисто вещественное понимание: сюда вносятся предметные признаки, поэтому мы говорим в винит. пад.: «вылей вино в бочку», «она поставила водку на стол». Но и здесь все-таки имеем в виду только вещество, потому и не говорим: «два кerosина», «две воды». С другой стороны, когда предметные имена, как яблоко, арбуз, дыня и проч. представляем себе, как вещество с известным вкусом и т. д., то выражаемся: «дай мне арбуза», «полфи дыни», «дай мне яблока, курицы». «Такой двойной взгляд на вещи, как предметы и вещества, существовал и у индоевропейского пранарода и отразился на его языке, о чем свидетельствуюсь с достоверностью лексические и грамматические факты»⁷⁵.

Название «Genitivus partitivus» возникло из ошибочного понимания значения вещественных имен. В вещественных понятиях нет внешней формы, главного предметного признака, есть только представление пространственно неограниченного вещества, следовательно, нет представлений ни целого, ни части. Этот признак вносить в них только понятие количества, которое, конечно, для понятия вещества не более существенно, чем, напр., признак «красный» для «стол»⁷⁶.

Отрешаясь от общепринятого, по мнению Томсона, ложного взгляда на genitivus partitivus, он решает, что в индоевропейском языке было два падежа прямого дополнения, родительный и винительный, причем первый употреблялся при словах вещественного значения, а второй – предметного. Но как же объяснить genit. part., который, по мнению Томсона, является иногда в положении подлежащего? Он имеет в виду такие случаи, как «набралось воды, народу», «есть молодцов»; укр. «народу як дим іде», серб. «кад има хлеба, нема соли»; лит. «sziañdēn žmoniū pās manė; atėis». «Дело в том, говорит он, что только в прямом дополнении выработалось в языке особое формальное различие для «вещественных» и для «предметных» понятий, а именно: при первых употреблялся род. п., который таким образом по неизбежной ассоциации и сдвинулся знаком представления неопределенного пространственно неограниченного вещества и сходного с ним представления множества предметов в совокупности. Поэтому род. п. стал иногда по требованию реального значения появляться и в качестве подлежащего. Но так как подлежащее при личном глаголе было всегда в именительном падеже, то такой род. п. не мог сдвигаться грамматическим подлежащим, и глагол, за отсутствием грамматического подлежащего, принимает форму безличную»⁷⁷.

Критика⁷⁸ уже отметила, что в рассуждениях Томсона заметно смешение конкретного представления данного вещества, какое мы имеем в примере «дай мне воды», с абстрактным понятием вещества, напр.: «он пьет обыкновенно воду и чай». «Признак

⁷⁵ Къ вопросу... 287.

⁷⁶ См. по этому поводу Некрасова: По поводу двух статей А. И. Томсона о род.-вин. падеже (Изв. Отд. рус. яз. и слов. И. А. Н., XIV, 3), стр. 47.

⁷⁷ Къ вопросу..., стр. 293.

⁷⁸ Богданова, М. Приглашания родительного и винительного падежа в славянских языках (Известия на семинара по славянской филологии, кн. III, 1911).

пространственной неограниченности присущ именно второму случаю. Всякая конкретная вещь намъ дана въ пространствѣ, слѣдовательно, представленіе ея не можетъ не быть ограничено пространственно. Различіе между предметнымъ и вещественнымъ именемъ именно въ томъ, что при первыхъ эта пространственная ограниченность развита до опредѣленной формы, которая выдвигается на первый планъ въ сознаніи, – а при вторыхъ она существуетъ въ сознаніи, но на порогѣ между нимъ и безсознательной областью – когда яснѣе представляется объемъ, количество даннаго вещества. Когда мы говоримъ «дай мнѣ хлѣба», въ нашемъ сознаніи не неограниченная непрерывная масса хлѣба, а ограниченное количество хлѣба, которымъ лицо располагаетъ, имѣетъ въ домѣ, въ магазинѣ и проч. А если хлѣбъ передъ нами, и мы его видимъ, то имѣемъ и опредѣленное представленіе объема, количества его. Здѣсь особенно ясно понимается различіе между «дай мнѣ хлѣба» и «дай мнѣ хлѣбъ»; не въ представленіи вещества хлѣба – оно одинаково въ обоихъ случаяхъ, во второмъ случаѣ можетъ быть отчетливее представленіе объема – а въ томъ, что род. пад. въ первомъ случаѣ означаетъ нѣкоторое количество, часть хлѣба, винит. пад. во второмъ случаѣ – весь хлѣбъ». «Противъ толкованія Томсономъ род. пад. именъ вещественныхъ говоритъ тотъ фактъ, что вещественное имя съ абстрактнымъ значеніемъ, гдѣ действительно имѣемъ пространственно неограниченную массу, слѣдовательно, не можемъ представить ни цѣлаго, ни части, стоитъ всегда въ винит. падежѣ: «онъ пьетъ обыкновенно чай или воду»⁷⁹.

Но Томсонъ протестуетъ также противъ такого опредѣленія род. пад., по которому онъ обозначаетъ «неопредѣленное количество» вещества, такъ какъ «такое же неопредѣленное количество можетъ быть обозначено и вин. пад. «купи сыръ и масло». «Въ сущности признаки количества, говоритъ онъ, когда они входятъ въ составъ значенія вещественнаго слова въ род. пад., не принадлежать къ существеннымъ признакамъ этого значенія»⁸⁰. Съ приведеннымъ заявленіемъ едва ли можно согласиться. Если говорить «купи сыръ», то такое выраженіе понятно въ томъ случаѣ, когда дополнено поясненіемъ, о какомъ сырѣ идетъ рѣчь, или если предполагается, что это уже извѣстно лицу, къ которому обращаются съ такимъ порученіемъ, слѣдовательно, говорятъ объ опредѣленномъ сырѣ. Его вѣсъ или объемъ можетъ быть неизвѣстенъ, но неизвѣстность количества и его неопредѣленность – понятія различныя. Затѣмъ Томсонъ, какъ это видно изъ приведенныхъ его словъ, смѣшиваетъ грамматическую категорію числа съ категоріей количества. Единичность или множественность, какъ ему извѣстно (Къ синт. и семасіол., стр. 61) примѣнимы только къ «предметнымъ» именамъ или понимаемымъ предметно, такъ какъ ими опредѣляется единица или нѣсколько изъ массы однородныхъ предметныхъ, тогда какъ вещественныя или предметныя, понимаемая вещественно, языкъ опредѣляетъ количественно, т. е. со стороны большаго или меньшаго объема, вѣса. Сочетаніе глагола съ именами названныхъ категорій именно и создаетъ то пониманіе, которое мы можемъ назвать «родительнымъ неопредѣленнымъ количествомъ». Вотъ почему нельзя не признать основательнымъ замѣчаніе Томсона о необходимости, выясняя значеніе род. пад., принимать въ соображеніе не одинъ членъ группы, а оба, т. е. глаголь и имя, такъ какъ то новое единство, которое обусловлено сочетаніемъ, вносить такой отгѣнокъ мысли, какой не данъ въ каждомъ элементѣ въ отдельности, а съ другой стороны, создавшаяся формула можетъ вовлечь въ сферу своего вліянія и другіе элементы (какъ въ выраженіи «одолжи мнѣ книжки») и повести къ новому расширенію мысли. Въ своихъ семасіологическихъ изысканіяхъ

⁷⁹ Рр. cit., 381.

⁸⁰ Къ синтаксису и семас., 80.

Томсонъ обыкновенно не считается съ исторіей языка и не выясняетъ, какъ возникло извѣстное сочетаніе въ данной языковой области. Игнорированіе исторіи языка побуждаетъ его относить къ праязыку безъ всякихъ фактическихъ основаній явленія несомнѣнно позднѣйшія, или же приписывать (велико-) русскому языку особенности, развившіяся въ другой языковой области. Первое мы видимъ, между прочимъ, въ вышеприведенномъ объясненіи безсубъектныхъ оборотовъ: «набралось воды», «есть молодцовъ», «народу як дим іде» и др., которые гораздо проще объясняются, какъ указаль Потебня⁸¹, опущеніемъ количественнаго опредѣленія, а въ примѣрѣ «народу як дим іде» оно даже не опущено и заключается въ словахъ «як димъ». Второе мы находимъ въ примѣрахъ, записанныхъ имъ «изъ «домашняго языка» интеллигентныхъ русскихъ»⁸², гдѣ нельзя не видѣть типичной особенности южнорусской рѣчи.

III.

Прежде чѣмъ перейти къ изложенію функцій родительнаго падежа, считаю необходимымъ сказать нѣсколько словъ о существующихъ его формахъ въ южнорусской языковой области и объ ихъ отношеніи къ праславянскимъ основамъ.

Въ южно-русскомъ языкѣ формы родительнаго падежа двойственного числа въ настоящее время утрачены, но, повидимому, существовали въ отдѣльныхъ случаяхъ еще въ XV вѣкѣ, напр.: Продавъ дѣдину за 30 копѣ Рускихъ безо дву копу и за кунь. Акт. 1400 г. (Пал. Сн. №29); тогдѣ есмо выслышали рѣчь обою зо обу сторону. Акт. 1412 г. (ib. № 50); то-ти старци сгодилися съ обу сторону на одно слово. АЗР. I. 43 (1421)⁸³. Что же касается генитивныхъ формъ единственного и множественнаго чиселъ, то современное ихъ состояніе далеко не соответствуетъ прежнему дѣленію на основы, взаимное вліяніе которыхъ совершенно дезорганизовало прежнюю систему склоненія, тѣмъ не менѣе въ интересахъ исторической перспективы считаю болѣе уместнымъ исходить отъ прежнихъ основъ къ современной системѣ склоненія, а не обратно.

1. Изъ именъ, восходящихъ къ основамъ на -o/-іо-, существительныя средняго рода, а также мужескаго рода именъ одушевленныхъ, сохранили въ родительномъ падежѣ ед. числа старое окончаніе на -а, -я: вікна, сѣнця; чоловіка, коня. При чемъ мягкая разновидность въ нѣкоторыхъ галицкихъ, угорскихъ и буковинскихъ говорахъ варьируется въ *с, і, ѣ, ѣи*. Такъ, И. Верхратскій⁸⁴ отмѣчаетъ въ говорѣ доливскомъ: конѣ, кріле, лікте, даже біче; въ Стрыйскомъ и Станиславскомъ округѣ встрѣчаются: конѣ сонце, вітце⁸⁵; въ гуцульскихъ говорахъ⁸⁶: коні, коньї (IV, 127), вбраньї (III, 137) и т. д.

⁸¹ «Отъ случаевъ, гдѣ родительный условленъ лексическимъ значеніемъ глагола (убыло и пр.), слѣдуетъ отличать такіе, гдѣ родительный, хотя и примыкаетъ къ безличному сказуемому, но значеніемъ его не условленъ, и гдѣ этотъ родительный долженъ разсматриваться, какъ дополненіе опущеннаго обозначенія количества (много и т. п.), какъ въ малор. «хоть є в кого (скільки, трохи) хлібця, такъ і останній віддати». Квит.; «є того цвіту по всьому світу» (т. е. багато) совершенно однородно съ «є в мене роду та півгороду, Ні до кого прихилитися Нар. п. Іде Москаля так, як трави. Зап. о Ю. Р. I, 146; у нас їх (козаків) розкидано по всіх усядах». Потебня, А. Изъ записокъ по русск. грам., т. III, стр. 440.

⁸² Къ вопросу..., стр. 295.

⁸³ Примѣры изъ бѣлорусскихъ памятниковъ XV, XVI и даже XVII вѣка см. у Е. Карскаго: Бѣлоруссы, т. II, вып. 3, стр. 42 - 43.

⁸⁴ Верхратский, И. Про говор Долівський. ЗНТ. XXXV/VI, 65.

⁸⁵ Житецкий, Н. Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія. Кіевъ, 1876.

⁸⁶ Шухевич. В. Гуцульщина. III, 1902; IV, 1904.

Изъ именъ мужескаго рода неодушевленныхъ въ южнорусскомъ, какъ и въ другихъ славянскихъ языкахъ, одни сохранили старое *a*, другія же оканчиваются на *y*, испытавъ уже въ очень отдаленную эпоху вліяніе основъ на *-й-*. Вообще условія, вызвавшія вліяніе основъ на *-й-* не ясны; что же касается южнорусской языковой области, то словъ съ окончаніемъ *y* въ родительномъ падежѣ пока нельзя подвести подъ внолиѣ опредѣленныя категоріи, такъ какъ, во-первыхъ, это явленіе несомнѣнно еще находится въ процессѣ развитія, захватывая все шире область именъ неодушевленныхъ; во-вторыхъ, оно совсѣмъ не изучено діалектически, данныя же, извлекаемыя изъ фольклорнаго матеріала, къ сожалѣнію, не всегда надежны. Изъ собраннаго проф. Смалъ-Стоцкимъ⁸⁷, правда далеко не полного, матеріала (около 600 словъ), около двухсотъ словъ представляютъ колебаніе между окончаніемъ *a* и *y*, напр.: світу – світа, сорому – соромá, столу – столá, короваю – корова́я и т. д. Колебанія, замѣчаемыя въ фольклорномъ матеріалѣ, также требуютъ своего объясненія: часть ихъ несомнѣнно относится къ невѣрной записи – записывающій могъ безсознательно отразить привычныя для него схемы рѣчи, но чуждыя данному говору; часть представляетъ данныя различныхъ говоровъ – въ каждомъ изъ нихъ можетъ при ближайшемъ изслѣдованіи оказаться своя закономерность этого явленія; часть же можетъ представлять дѣйствительныя колебанія, объясняемыя переживаніемъ стараго на ряду съ новымъ въ особыхъ условіяхъ сочетанія, напр.: столá, но: до сто́лу; без соромá казка, но: до великого соро́му. Чуб. V, 350; тобі соро́му нароблю. Чуб. IV, 691 (ср. Ипат. лѣт.: мр́твы бо сорома не имаєт 58). Случаи въ родѣ:

Ой горе ж туйй галочці без темного лугу,

Да горе ж туйй удові без вірного другу. Чуб. V, 812,

гдѣ мы встрѣчаємъ *y* въ родительномъ падежѣ именъ одушевленныхъ, объясняется требованіемъ риѣмы. Вѣроятно, требованіемъ риѣмы объясняется родит. *морю* въ примѣрѣ:

С кухарками, матусенько, говорю

Виправляю по водицю до морю. Гол. III, 18.

Кромѣ того, встрѣчаются еще отдельные случаи отпаденія конечнаго гласнаго, напр.:

Від, до, із захід, схід сонця: Від схід сонця понавертати. Гол. IV, 56. – Спи, ти, миленька, до схід соненька. Гол. I, 192. – В неділю рано до схід сонейка. Гол. II, 81 (но также: Хмельницький козаків до сходу сонця пробуждає, ИП. II, 6). – Треті дверечка із захід сонця. Гол. IV, 20. – Єдні дверечка ой із схід сонця. Гол. IV, 20.

До дом: Піди, дівча, піди до дом. Гол. I, 172. – Як я тепер до дом прийду. Гол. I, 119. – Гуляй, гуляй, чорнобрива, я тя до дом заведу. Гол. II, 214. – Пусти мене до дом. Гол. III, 91. – Берут, несут дівчину до дом неживую. *ib.* 136. – До дом до роботи. *ib.* 327. – Ходіт до дом, татуненьку, бо уже світає. *ib.* 340. – До дом, Марисю, до дом, маєш там гости. Чуб. IV, 164. – Той чоловік поїхав до дом. Б. Литов. у. Чуб. II, 51.

До обід: Орали вони на степу до обід. М. Пр. 339.

До раз: До раз би-м тя розторгала. Гол. I, 175.

З зад: Не є мого миленького з зад той верховині. Гол. III, 236.

До рік: Йик прийде ся тобі до рік близнят годувати Шух. III, 67.

Од рік: Од рік до рока. Гол. II, 35.

Въ родит. падежѣ множ. числа муж. и ср. рода, съ утратой конечнаго глухого, мы должны бы ожидать окончанія на согласный; въ именахъ средняго рода дѣйствительнаго господствуетъ эта форма: вікон, лиць, но существительныя мужескаго рода приняли окончаніе основъ на *-й-* въ видѣ *его* рефлексовъ *-ів*, *-ів* (въ сѣверныхъ и сѣверо-западныхъ говорахъ *ѹов*, *ѹів*, *ув*;⁸⁷ Smal-Stocki, S. Ueber die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen. Arch. f. sl. Phil. VIII, 2, 3; IX, 1.

юѡв, юѡв, юв). Остатки прежнихъ формъ мы встрѣчаемъ, кромѣ словъ съ суфф.-инъ въ ед.ч. – міщан (міщанин), татар (татарин) и т. д., при Турчинѣ ИП. I, 211, Русинѣ, Волошинѣ, также боярѣ Чуб. IV, 362 (бояр ib. 363), – еще въ нѣкоторыхъ отдѣльныхъ словахъ, но и то не повсемѣстно, напр.: сім раз Чуб. V, 403 (но также: по пѣять разів на день Гол. I, 62); ой ходив чумак сім рік по Дону РЧП. 156; сім год Чуб. V, 185; сто пуд Чуб. II, 239; до сих час Гол. II, 507; за давнѣших час Е. 36. XI, 91; без чобѣт Чуб. IV, 544; їхав Палієнко козак ратувати Гол. I, 13; налякан од злих чоловік Чуб. V, 448; Я ж сама не знаю, та приятель питаю Гол. I, 373 и проч.⁸⁸. Нѣкоторыя существительныя подверглись вліянню основъ на -і-⁸⁹, напр.: грошей (грошій, гроші Гол. II, 526), ключей, коралей Е. 36. XVIII, 176 (при коралів Закр. 79), талярей Чуб. V, 1070, хлопцев (гуцул.) Гол. IV, 510; кромѣ того Верхратскій отмѣчаетъ въ угорскихъ говорахъ съ неподвижнымъ удареніемъ: дрітярей, гробарей, рыбаей⁹⁰ и. др., а въ говорѣ доливскомъ: женцев, корцев, братій⁹¹. Въ нѣкоторыхъ угорскихъ говорахъ форма род. пад. подверглась вліянню мѣстнаго падежа, напр.: крайох, гайох, приятельох, вітцѡх, вовкох, будинкох, быкох, панох, хлопех, людех, склох, польох⁹² и проч. Имена средняго рода также не остались безъ вліяння основъ на -й- и на -і-. Такъ, формы: піль Холм. у. Чуб. IV, 231 (поль: Звіри з чистих поль набігали ИП. I, 335), морь встрѣчаются только изрѣдка въ сѣверо-западныхъ говорахъ, господствующія же формы полів, морів. Также на ряду съ формою пліч ИП. I, 114 встрѣчается форма плечей Гол. I, 138, 191; уст й устів Гол. III, 264. Въ доливскомъ говорѣ⁹³ отмечены формы: бо-лотів (такъ же въ Подольск. губ. М. Пр. 59), морей, полей и проч. Отглагольныя имена на -ння (-нне, -не, -ны ні) въ народной рѣчи не встрѣчаются во множ. числѣ, почему формы въ родѣ «читань» или «читаннів» слѣдуетъ признавать книжными. Имена на -ля (-лле, -ле, -лі) имѣють -лїв (-лїв): весїлїв Борзен. у.; зроблю лазню із трьох зїллїв Закр. 25.

2. Слова, возводимыя къ прежнимъ основамъ на -й- сохранили въ род. пад. ед. ч. окончаніе у только въ именахъ неодушевленныхъ, какъ – меду (колебанія съ -а см. Смаль-Стоцкій, Ueb. die Wirk. d. An. Arch. f. sl. Phil. VIII, 204, въ ст.-слов. Vondrák. Altk. Gr². 421), саду, дому, верху, долу и проч., одушевленные же приняли окончаніе -а: сїна, вола (польск. woła).

Во множ. ч.: садів, домів, верхів и проч.

3. Имена, восходящія къ основамъ на -а/-іа- сохранили рефлексы др. у – и и ѣ – і: риби, волі, долі, касарні, душі, рожі, кручі, но основы на -іа- въ западныхъ говорахъ подверглись вліянню основъ на -і-⁹⁴: души, рожи, кручи, какъ ночи, печи, затѣмъ земли, доли, касарни, конопли, недїли и проч., какъ пісни, постели. Кромѣ того, въ родительномъ пад. основъ твердыхъ встрѣчается изрѣдка окончаніе і, повидимому, подъ вліянїемъ мягкихъ основць, напр.: Стовп парі М. Пр., 248; я поїду парі шукать М. Пр. 337; до парі Чуб. IV, 655; не дав мені Господь парі Чуб. V, 242; не буде мому серцю парі ib. 903; пішов Семен до коморі ib. 657; з горі ib. 134; з-під чорної хмарі вітер повіває ib. 289; у вдові три дочки ib. 214; він у мене був такий, що не до розмові ib. 28; од стїні ib. 520; з-зад той верховині Гол. III, 236. Отъ пані род. п. пані Гол. II, 644; IV, 179; Чуб. III, 227.

Родительный множ. числа имѣетъ обычно окончаніе на согласную основы, но многія слова этой категоріи, преимущественно двусложныя, подверглись вліянню склоненія су-

⁸⁸ Довольно подробный перечень у Смаль-Стоцкаго: «Ueber die Wirkungen der Analogie in der Dekl. des Kleinruss. Arch. f. sl. Philol. VIII, 238.

⁸⁹ Смаль-Стоцкій, op. cit. Arch. f. sl. Phil. VIII, 239.

⁹⁰ ЗНТ. XL, 75.

⁹¹ Ibid., XXXV/VI, 65.

⁹² Ibid., XL, 73, 75.

⁹³ Ibid., XXXV/VI, 66.

⁹⁴ Смаль-Стоцкій, op. cit., 416 – 17. С.-Стоцкій объясняетъ формы души, недїли и т. под. вліянїемъ твердыхъ основъ (риби); для такого вліяння я не нахожу основаній.

ществительныхъ муж. рода и, напр., вмѣсто баб, хат, жаб, брехѣнь и т. под., обыкновенно бабів Рудч. I, 58, М. Пр. 74, Чуб. II, 355, 644; хатів ib. 318; жабів Чуб. I, 106; брѣхнів Чуб. I, 236; затѣмъ панів Е. 36. XII, 204; горів Чуб. V, 336; вербів ib.; криниців М. Пр. 99; сестрів М. Пр. 333; сестриців Чуб. V, 738; войнів Гол. I, 116; підводів Гол. I, 144; ківко звѣздоньків, тівко кононьків Гол. II, 35; шовкова хусточка від слозів (об. сліз) зітліла Гол. I, 191; водів М. Пр. 261 и др. – отъ панна только паниів. Въ говорѣ доливскомъ⁹⁵ отмѣчено: сестрів, вільхив, березив, травив и др. Изрѣдка также встрѣчаются окончанія основъ на *-i-*: бабей Чуб. VII, 593; козей ИП. I, 104, мажей ib. 378; сукней Гол. II, 613; чашей Чуб. III, 399 при кіз, маж, сукон и проч. Въ угорскихъ говорахъ находимъ формы на *ох*⁹⁶: пщолох, гадкох, хыжох и др.

4. Слова муж. рода, восходящія къ основамъ на *-i-*, подверглись вліянню основъ на *-o-*: путь – путя (въ угорскихъ говорахъ Верхратскій отмѣчаетъ пути ЗНТ. XXVII, 68), тестъ – тестя (ср. Ипат. лѣт. тѣсти), зять – зятя (Ипат. лѣт. зяти), голуб (съ отвердѣніемъ конечнаго *б*) – голу́ба, локіть – ліктя и проч., но только біль – болю. Съ колебаніемъ между *a* и *y*: огню и огня, звіру и звіра (звіря).

Слова, восходящія къ основамъ на *-i-* женскаго рода, сохранили рефлексъ др. окончанія *и*: кости, твари, сповіди, тіни, пісни, ночи, печи, миши, но въ восточныхъ говорахъ, преимущественно на лѣвомъ берегу Днѣпра, слова этой категоріи подверглись вліянню основъ на *-ja-*, въ особенности слова на *ж, ч, ш*, напр.: речі, печі, какъ душі, кручі и т. д., также спорадически тварі, сповіді, тіні и др.⁹⁷, при чемъ многія слова этой категоріи перешли въ категорію основъ на *-a-*, напр.: миша Чуб. I, 55, постеля, пісня, воша Гол. II, 698 и др.

Во мн. ч. слова муж. рода приняли окончаніе основъ на *-й-* напр.: зятів, тестів, голу́бів, звірів и проч.; слова же женскаго рода сохранили рефлексъ стараго окончанія на *-ий* (на западѣ) и на *-ей* (на востокѣ): костий и костей, гусий и гусей, дітий и дітей и т. п. Но двер Гол. I, 29, 100 вм. дверий (при дверей Закр. 237), кур Чуб. IV, 231, 437, 438 вм. курий (при курей Макс. 1834, 98). Встрѣчаются также формы на *-іє-*: костів Чуб. I, 126, напастів ib. 200, ночів Борз. у., госців Верхн. 126, также частуй своїхъ гості J. М. Кур. 99 преимущественно же *pluralia tantum* на *-иі*: ласоців Чуб. II, 100, люблюців ib. III, 484, V, 92, 147, радоців ib. II, 548 (ед. ч. радощ Черниг. губ. Чуб. III, 294).

5. Бывшія основы на *-й-* совершенно совпали съ основами на *-a-*: церква, морква, коругва (корогва), редьква (редька), любá и проч.; родит.: церкви, моркви и проч., множ. ч.: церкóв, моркóв и т. д. Въ доливскомъ говорѣ⁹⁸ изрѣдка церквів, коругвів и т. д. Любов род. п. любові: беруть ся не з любові. Чуб. V, 292; любви ib. 92, 531, Бал. 94 въ угор. гов. любве ЗНТ. XXVII, 68. Крив – род. крові Чуб. I, 121, керви Е. 36. XXIII, 43, кырви Е. 36. XIII, 252, кирве ib. XV, 122, кирви Гол. II, 705. Бровá р. мн. брив, но также бровей Гол. I, 294.

6. Слова, восходящія къ основамъ на *-n-* муж. рода, напр.: камінь, поломи́нь, ремінь, день и др., подъ вліяніемъ основъ на *-іо-* приняли окончаніе *я*: кореня Чуб. V, 1028, каменя М. Пр. 11, но діалектически встрѣчается окончаніе *е* и *и*, напр. въ угорскихъ говорахъ корене Гол. II, 52, камене, поломени⁹⁹, поломіне Гол. II, 52; въ говорѣ доливскомъ каміне и каміне, гребіне и гребіни, рамени¹⁰⁰; у Лемковъ корене, камене¹⁰¹ и пр.

Слова же средняго рода на *-мйа* въ восточныхъ говорахъ большей частью образуютъ родительный единственнаго числа по склоненію на *-о-*, напр.: конопляного сімйа Чуб. I,

⁹⁵ ЗНТ., XXXV/VI 66

⁹⁶ ЗНТ., XL, 75.

⁹⁷ Смаль-Стоцкій, op. cit., 429.

⁹⁸ ЗНТ., XXXV/VI, 68.

⁹⁹ Ibid., XXVII, 68.

¹⁰⁰ Ibid., XXXV/VI, 68.

¹⁰¹ Верхратскій. Говор галицкихъ Лемків, 123.

146, мірочку сімйа Чуб. V, 1145, не приточуй свого імйа М. Пр. 90; въ западныхъ же встрѣчаются реалексы старыхъ окончаній на *-ене*, *-ени*: імени, сімени, тімени, а также по аналогії каменя – стремня Гол. II, 29 и др.; въ говорѣ доливскомъ тімене, вимене и вимени, вимені. Не рѣдко смѣшеніе съ основами на *-t-*: вимети, вимнеті; у Лемковъ: тімате, вимяте¹⁰².

Во множ. числѣ слова муж. рода приняли окончаніе основъ на *-й-*, напр.: каменів, ремѣнів, оконч. же словъ средн. рода представляютъ чистую основу: імен. знамен и т. д. Отъ день р. мн. днів, но сімъ день Чуб. VI, 490.

7. Слова, восходящія къ основамъ на *-t-* въ большинствѣ говоривъ имѣють окончаніе *-ти*: теляти Чуб. II, 627, хлопйати, дитяти Чуб. V, 721, поросяти Чуб. I, 298 и т. под., у Лемковъ встрѣчается теляте¹⁰³.

Множественное число представляетъ чистую основу: телят, дитят Гол. IV, 267, 437, дівчат, хлопйат и т. д.

8. Слова, восходящія къ основамъ на *-s-*, въ единственномъ числѣ совпали съ основами на *-o-* ср. рода, напр.: слѡва, кѡла, тіла, чуда¹⁰⁴ и т. д., во множ. числѣ еще существуютъ подъ вліяніемъ церковной письменности нѣкоторыя архаическія формы, напр., тілес: на ісцѣленія души і тілес Чуб. I, 165; небес: з небесъ пораженный ib. 166: чудес: зріти преславныхъ чудес ib. 165.

9. Изъ основъ на *-r-* сохранилось только одно слово *мати*, которое въ родительномъ падежѣ или сохраняетъ форму именительнаго, напр.: прийде козакъ до мати Н. Вол. у. Rokoss. 187, піду, козаче, до мати питати Уман. у. Чуб. V, 69, од мати Ковел. у. Чуб. V, 161; послухай мати, якъ мятінка лає Жаботин. ib. 641; питаєть ся мати Черниг. у. ib. 724; до мати Подол. г. ib. 885; від отця, від мати до молодого хати ib. IV, 431; ані батька, ані мати, нема кому плакати Гол. III, 109; не бій ся ти твоей мати Гол. III, 372; – или же имѣетъ форму матери Гол. II, 219, 699, 700 (напр. у Лемковъ), затѣмъ – матери: нї отця, нї матери Чуб. V, 849; матері: нема кому дати до матері знати Чуб. V, 369.

Род. мн. матерів.

IV.

Въ формахъ словянскаго родительнаго падежа не только функціонально, но отчасти и формально слились индоевроп. генитивъ и аблятивъ¹⁰⁵, но возведеніе современныхъ сочетаній къ сочетаніямъ съ аблятивомъ встрѣчаетъ значительныя трудности: если мы въ нѣкоторыхъ случаяхъ современную форму сочетанія, напр., сравнительной степени съ родительнымъ, можемъ возвести къ аблятиву, то въ другихъ случаяхъ, какъ, напр., сочетаніе глагола съ родительнымъ, мы принуждены руководствоваться аналогіей, сопоставляя значенія славянскихъ глаголовъ, которые сочетаются съ родительнымъ падежомъ, съ глаголами сходнаго значенія въ др.-индіскомъ, др.-иранскомъ и латинскомъ, употребляемыми съ аблятивомъ, или же, исходя изъ предполагаемаго значенія аблятива, относить къ нему такіа образованія,

¹⁰² Op. cit., 69.

¹⁰³ Op. cit., 123.

¹⁰⁴ Примѣръ родит. чуда, въ пѣснѣ (гуцульской): Она же міні приповіла безъ чуда, безъ дива. Гол. III, 216 предполагаетъ им.-вин. чуд (Чуб. I, 162).

¹⁰⁵ Критическое обозрѣніе гипотезъ о происхожденіи формъ словянскаго родительнаго падежа находимъ у Б. Ляпунова: Формы склоненія въ старословянскомъ языкѣ. Одесса, 1895, съ особенной же полнотой и обстоятельностью у О. Hujer'a: Slovanská deklinace jmenná. V Praze, 1910, стр. 110 - 124.

которые могут быть явленіемъ позднѣйшимъ, не имѣющимъ корней въ первоначальномъ аблативѣ (см. ниже о родит. при глаголахъ съ отрицаніемъ). Съ другой стороны, въ области собственно генитива, стремленіе подвести всѣ случаи подъ понятіе *genitivus partitivus*, имѣя сомнительное удобство объединяющая принципа, страдаетъ тѣмъ недостаткомъ, что, исходя изъ предполагаемаго семасіологическаго момента очень отдаленной эпохи, навязываетъ современному сознанию такой смыслъ сочетанія, какого въ настоящее время оно не имѣетъ, и во многихъ случаяхъ сомнительно (см. выше мнѣніе Бругмана), имѣло ли его прежде.

Въ виду сказаннаго, мнѣ представляется болѣе цѣлесообразнымъ поставить въ основу группировки случаевъ употребленія родительная падежа въ южно-русской языковой области тѣ грамматическія категоріи, которыя входятъ въ сочетаніе съ родительнымъ падежомъ имени, не упуская изъ виду, какъ генетическаго, такъ и семасіологическаго момента, если послѣдній развился на почвѣ даннаго сочетанія.

I. Родительный падежъ при глаголахъ.

Сочетанія родительная падежа имени съ глаголами можно раздѣлить на слѣдующія шесть группъ, объединяя въ подгруппы глаголы сходнаго значенія или образованія:

I. Сочетаніе глаголовъ съ родительнымъ падежомъ, возводимымъ къ первоначальному генитиву.

II. Сочетаніе глаголовъ съ родительнымъ падежомъ, возводимымъ къ первоначальному аблативу.

III. Родительный падежъ предикативный.

IV. Родительный падежъ адвербіальный.

V. Родительный падежъ при инфинитивѣ, зависящемъ отъ личнаго глагола или выражений его замѣняющихъ.

VI. Родительный падежъ въ отрицательныхъ предложеніяхъ.

I. Сочетаніе глагола съ родительнымъ падежомъ, возводимымъ къ первоначальному генитиву.

Нельзя не признать весьма характернымъ опредѣленіе, по которому основной чертой въ сочетаніи глагола съ первоначальнымъ генитивомъ является то, что глагольное понятіе не охватываетъ въ полномъ объемѣ; именного, а только касается его сферы, того, что къ нему относится, ему принадлежитъ и т. д.¹⁰⁶, въ противоположность сочетанію съ винительнымъ, когда глагольное понятіе вполне покрываетъ именное. Однако въ современной южно-русской рѣчи, какъ и въ другихъ славянскихъ языкахъ, эта черта далеко не всегда чувствуется. Будучи особенно замѣтной въ такъ называемомъ родительномъ партитивномъ, она, какъ мы увидимъ, почти исчезаетъ въ новообразованіяхъ по аналогіи и въ тѣхъ случаяхъ, когда глаголь сочетается съ родительнымъ именъ недѣлимаго (вещи, лица); въ послѣднемъ случаѣ различіе между родительнымъ и винительнымъ уже не создается. Сохраняясь традиціонно, какъ схема рѣчи, этотъ родительный въ однихъ случаяхъ, по аналогіи сочетанія съ переходными глаголами винительнаго падежа, часто замѣняется этимъ послѣднимъ, особенно въ западныхъ (австрійскихъ) говорахъ, въ другихъ же случаяхъ уступаетъ мѣсто предложному сочетанію.

Выдѣляя въ особую (1) группу сочетаніе глагола съ родительнымъ именъ дѣлимаго, остальные глаголы по связи ихъ съ именемъ можно раздѣлить на слѣдующія группы:

¹⁰⁶ Brugmann. Grundriss² II, II, 567.

- а) глаголы съ родительнымъ лица или вещи (2).
- б) глаголы съ родительнымъ вещи и родительнымъ лица (3).
- в) глаголы съ родительнымъ вещи и дательнымъ лица (4).
- г) глаголы съ родительнымъ вещи и винительнымъ лица (5).
- д) глаголы съ ближайшимъ винительнымъ и дальнѣйшимъ родительнымъ (6).
- е) глаголы, которыхъ сочетаніе съ родительнымъ условлено префиксомъ (7).

1. *Сочетаніе глагола съ родительнымъ падежомъ дѣлимаго.* Въ эту рубрику входитъ сочетаніе глагола не только съ именами вещественными, но также съ нарицательными и отвлеченными, понимаемыми вещественно, т. е. не со стороны формы, а со стороны содержания, другими словами, представляемыхъ, какъ цѣлое дѣлимое, напр.: «нарву барвінку; принеси стільцівъ; наробила сорому, крику». Сочетаніе глагола съ родит. падежомъ именъ вещественныхъ восходитъ къ глубокой древности, но распространеніе его въ разныя эпохи было различное. Такъ, при глаголахъ, выражающихъ понятіе «ѣсть», «пить», «пробовать», «употреблять» и т. под. мы встрѣчаемъ его въ др.-индійскомъ, др.-иранскомъ, греческомъ, др.-германскомъ¹⁰⁷, затѣмъ въ литовскомъ¹⁰⁸ и славянскомъ¹⁰⁹, но въ латинскомъ языке этого сочетанія не находимъ. Что же касается глаголовъ, которые Дельбрюкъ подводитъ подъ категорію выражающихъ понятіе «давать», «брать» и родственные, то сочетаніе ихъ съ родит. пад. имени не обычно въ др.-индійскомъ и не существуетъ въ латинскомъ (см. Delbrück V. S. I, 316), но изрѣдка встречается въ греческомъ, напр.: πασσε δ' ἄλός; Κύρος λαβὼν χρεῶν διεδίδου, ἕως διεδίδον πάντα Xen. Cyt. I, 3, 7; въ готскомъ мы его замѣчаемъ при глаголахъ geben и nemen: ei akranis pis veinagardis gebeina imma; nemi akranis и пр. Delbr. V. S. I, 316; затѣмъ ср.-вѣх.-нѣмецкомъ (ibid.), но уже въ литовскомъ и славянскомъ онъ обыченъ (Schleicher, Litt. Gr. 274; Kurschat, Litt. Gr. 377; Mikl., V. Gr. IV, 494).

Обыкновенно ставать этотъ родительный въ связь съ предполагаемымъ партитивнымъ значеніемъ индо-европейскаго генитива, по которому дѣятельность глагола распространяется не на весь объектъ, а на его неопредѣленную часть, какъ это мы видимъ въ πειν τοῦ οἴνου въ отличіе отъ πειν τὸν οἶνον, но въ виду сочетанія πειν χρητῆρας οἴνοιο, а также показаній латинскаго языка, гдѣ не встречается подобнаго сочетанія, является вопросъ, исконна ли эта партитивность, т. е. обусловлена ли она формантами род. пад., или же производна, и корней ея слѣдуетъ искать въ опущеніи первоначальной обозначенія количества, которое собственно и было ближайшимъ объектомъ при названныхъ глаголахъ. По этому предположенію ходъ развитія количественнаго представленія и его ассоціація съ родительнымъ падежомъ имени намѣчается слѣдующимъ образомъ: въ предположеніи «онъ ѣстъ хлѣба кусокъ» (er isst des Brodes einen Bissen) родительный съ перенесеніемъ ударенія (центра вниманія) съ прямого дополненія на форму «хлѣба» ближе входилъ въ связь съ глаголомъ, тогда какъ связь съ прямымъ дополненіемъ (т. е. съ винит. падежомъ «кусокъ») ослабѣвала, и по мѣрѣ закрѣпленія въ сознаніи первой связи, въ дополненіи усиливался адverbіальный характеръ, при чемъ схема «онъ ѣстъ хлѣба» оставалась относительно постоянной, тогда какъ переменная «кусокъ», «пудъ», «фунтъ», «мѣрка», «много», «мало» и проч. могла варьироваться до нуля, и въ послѣднемъ случаѣ формула «онъ ѣстъ хлѣба» стала выражать количество ближайшимъ

¹⁰⁷ Delbrück. V. S. I, 314, 316. Grimm. D. Gr. IV, 649.

¹⁰⁸ Schleicher. Litt. Gr. 274.

¹⁰⁹ Многочисленные примѣры изъ славянскихъ языковъ у Миклошмича: V. Gr. IV, 484 - 485. Прѣчемъ «выпилъ меду сладкаго» и «ступайте пить со мной за одно зелена вина» онъ подводитъ подъ одну категорію, что очевидно ошибочно (см. ниже). Кромѣ того, сербск. примѣры у Даничића: Срп. син. 45; чешскіе у Зигмунда: Č. sklادba, 143 и Бартоша: O gen. zav. na časoslov., 23; польск. у Быстроны: O uż. gen., 83.

образомъ неопредѣленное. Сравнительно незначительное распространение этого оборота въ др.-индійскомъ, др.-иранскомъ и др., также отсутствіе его въ латинскомъ (при чемъ я не вижу фактической опоры предположенію о замѣнѣ его въ послѣднемъ винительнымъ и инструментомъ Delbr. V. S. I, 314), и широкое распространение въ позднѣйшую эпоху (въ слав. яз.) косвенно подтверждаютъ вѣроятность этого предположенія. Разъ создалась извѣстная языковая формула и стала выражать представленіе «неопредѣленнаго количества», то она вовлекла въ сферу своего вліянія всѣ тѣ случаи, когда объектъ мыслится не индивидуально, не со стороны единичности или множественности, а количественно, какъ масса, какъ дѣлимое, напр.: пішли рубати дѣрева на саночки Чуб. II, 114; навішано трупъ; принеси стільців и т. под. Съ другой стороны, количественное опредѣленіе одновременно относится не только къ предмету (имени), но также къ дѣятельности (глаголу), примыкая ближе то къ первому (если имя дѣлимое), то ко второй (если имя – недѣлимое). Какъ въ первомъ случаѣ, съ устраненіемъ количественнаго обозначенія, создается представленіе неопредѣленнаго количества вещества (пространственное представленіе), такъ во второмъ неопредѣленное количество дѣятельности (временное представленіе), напр.: «поклепай коси» и т. под.

Что же касается другого члена группы, т. е. глагола, то родительный можетъ быть или не условленъ лексически, значеніемъ самаго глагола, или же такимъ значеніемъ условленъ¹¹⁰. Въ первомъ случаѣ при немъ возможенъ, какъ родительный, такъ и винительный пад. имени, въ зависимости отъ представленія говорящаго: количественнаго или же индивидуальнаго или общаго (абстрактнаго), какъ это мы находимъ въ примѣрахъ: «чоловік усе пє тої води» Е. Зб. XXVI, 119 и тамъ же «бере та й пє ту воду». Во второмъ случаѣ только родительный. Обычно не со всѣми глаголами соединяется количественное представленіе объекта, но исчерпать всѣ возможные случаи весьма затруднительно, тѣмъ болѣе подвести такіе глаголы подъ вполне опредѣленныя рубрики значеній. При томъ, что не обычно съ нашей точки зрѣнія, то возможно при извѣстныхъ условіяхъ и въ извѣстную эпоху, такъ, напр., родительный при «повторяти»: повторяючи вчерашнего оповеданья своего Арх. ЮЗР. 8. III, 153 (1567) или у Климентія родительный при «мати»:

И стадники тож людямъ велми выгожають

же стад конскихъ в поляхъ у дозорахъ мають. Кл. 184.

И потому нельзя согласиться съ категорическимъ утвержденіемъ Томсона, что «не говорятъ: «онъ поднялъ сыру», «онъ бросилъ воды» не потому только, что это не принято, а потому, что сочетаніе такихъ понятій невозможно. Дѣйствія, какъ «поднять», «бросить» и вообще большинство глаголовъ могутъ имѣть объектомъ лишь нѣчто пространственно ограниченное, имѣющее внѣшнюю форму, объемъ, однимъ словомъ предметъ»¹¹¹. Предвзятая точка зрѣнія заставила Томсона упустить изъ виду возможность хотя бы такихъ выраженій, какъ «брось соломы въ печь» или укр. «Дорогого напитка метає» ИП. I, 213 и т. под. Хотя нельзя не признать, что отсутствіе количественнаго представленія можетъ быть условлено лексическимъ значеніемъ глагола (напр. любить), какъ, съ другой стороны, такимъ же значеніемъ можетъ быть условлено количественное представленіе, какъ, напр., при глаголахъ сложных съ предлогами *на-*, *до-* и др., также оно можетъ быть условлено видомъ глагола, если послѣдній сочетается только съ именами вещественными, напр.: «глотнуть», «хлебнуть» и т. под., и даже формой предложенія, какъ это мы видимъ при глаголахъ средних, напр. «ходить усякого люду».

Въ виду сказаннаго, мнѣ представляется наиболѣе удобнымъ раздѣлить имѣющійся у меня матеріаль на три группы. Въ первую (А) войдутъ примѣры съ глаголами, при кото-

¹¹⁰ Brugmann. Grundriss² II, II, 585.

¹¹¹ Къ вопросу..., 288.

рых родительный неопределенного количества не условлен лексическим значенієм глагола; во вторую (Б) войдут глаголы, при которых родит. условлен лексическим значенієм видовой формой или префиксом глагола; при чем глаголы этих двух групп распадаются на двѣ категории: одни сочетаются только съ родительнымъ вещи (а), другіе же съ родительнымъ вещи и дательнымъ лица (б). Къ третьей группѣ (В) я отношу родительный при глаголахъ среднихъ въ безсубъектныхъ оборотахъ, т. е. случаи, когда онъ условленъ самой формой предложенія.

А. Родительный падежъ не условленъ лексическимъ значеніємъ глагола.

а) глаголы только съ родительнымъ:

Въ южно-русскомъ глаголы *ѣ с т и* и *п и т и*, какъ и въ в.-русскомъ, чешскомъ и польскомъ, обыкновенно сочетаются съ винит. пад. имени:

Ой хоч буду в морі пісок їсти,

Та не хочу дружиною сісти. Чуб. V, 162.

Ой пий, мати, тую воду, що я наносила. Метл. 72.

Уже з тої криниченьки орли воду иють. Чуб. V, 203. Сочетаніе съ родительнымъ встрѣчается весьма рѣдко: Нехай хлѣба ѣсть оу насъ Пам. у. м. I, 247. – У нас газда небо-рака, їсть хлѣба і рака Гол. II, 716. – То йно сразу їли діти логазу, а як сї запомогли, то без вечери спати лягли Е. 36. XXVII, 4. – Я вже тих бубликів їв Екатериносл. у. – Чоловік усе не тої води Е. 36. XXVI, 119. Ср. серб.: и што їеду хлеба царевога; воде пише, лѣба заложіше и т. под. см. Даничий. Срп. синт., 85. Но въ совершенномъ видѣ сочетаніе съ родит. обычно: Воріженьки зійдять лиха Чуб. V, 24. – Неначе дурману іззіла Котл. Е. I, 549. – Випий води, щоб не нудило Борз. у.; также при инфинитивъ (см. ниже).

В жив а т и, за жив а т и, по жив а т и, -ж и т и: В добром покой вжити тѣхъ вж(ит)-ковъ пану Вятславу Пал. Сн. № 23, 1371 г. – Панъ Клюсь имаєть того існого села Шидлова уживати іб. № 25, 1386 г. – Поживають челоувѣчоѣ крови АЗР. I, 25 (1388). – (Богушу) зъ ласки наше надаемо волности вшелякоѣ въ здѣшнемъ панствѣ нашомъ, великомъ князствѣ Литовскомъ, заживати АЗР. I, 49 (1438). – Унѣ тоє отчизни и дѣдизни своє заживаль Грам. 1459 (Крымскій. Укр. гр. I, 2, 545). – Докул матка наша жива, она имаєт своих сел поживати AS. I, 55 (1463). – Того вживати яко власности своеє Арх. ЮЗР. 8. III, 119 (1567). – Поживали всѣ potravъ роскошныхъ Пам. у. м. III, 112. – Если зможет сповѣди зажыти Кл. 74. – Чрез мѣру сну назбыт заживает іб. 89. – Саль и мясь вжываймо іб. 135. – Вживай світа, поки служать лїта Ном. 593. – Сього способу рідко уживають М. Пр. 74. – Буду я в тебе хлѣба-соли вживати Март. 22. –

Будуть до тебе козаки заїжджати,

Будуть у тебе хлѣба-соли заживати. КС. 1884, I, 36.

Ой хто хоче роскоши зажити,

Гей нехай іде до двора служити. Чуб. V, 344.

Напиймо ся трунку і закиймо табаки. Чуб. V, 1146. – Славоньки зажити Эв. 648. – Стали ми хлѣба-соли поживати ИП. I, 181. – Таки ж бо я Рузю люблю, хоць смерти пожию Чуб. V, 143. – Пожив смерти самохіть Е. 36. XXVII, 127. – Вже смерти пожила Е. 36. VII, 95.

Иногда «вживати» сочетается съ винит.пад., напр.: Имѣет то держати и вживати и поживати AS. I, 28 (1424). – Буду поживати плоду твоего оwoщъ Пам. у. м. II, 185. – Як литовська дїтвора, табаку вживає Ном. 12616. – Вживай Федьку то хрін, то редьку Е. 36. XXVII, 249.

То Алкан-Паша,

Трапезонське княжа,

Не барзо дорогії напитки уживає. ИП. I, 211.

Дивують Ляхи, вражії сини,

Що ті козаки вживають:

Вживають вони щуку-рибаху

Ще й соломаху з водою. ЗЮР. II, 253.

То же сочетаніє въ польскомъ, см. Быстронъ 85, также въ чешскомъ Бартошъ 28.

М а т и: має хліба і худоби Rokoss. 236.

Б а ч и т и, п о б а ч и т и, в и д і т и, в и д а т и: Мій батько бачив світа Полт. у. – Сві-
тонька побачимо Эв. 522. – Хоч за три дні перед смертю волі побачити Ном. 1340. – Бодай
так виділа світа біленького, як я тобі подарую свого миленького Чуб. V, 383. – І проворна
була, та такі і світа видала Кв. СП. 20.

Но непартитивно съ винит.: Бодай єс так видів сонце, а я нїи Е. 36. X, 164.

З а с т а т и: Чей би сме ся поспішали, boskoї хвали застали Гол. II, 118.

б) Глаголы съ родительнымъ вещи и дательнымъ лица:

1. В з я т и и близькіє къ нему по значенію: Ой візьму я снігу в руку Метл. 16. – Візьми
собі грошей М. Пр. 83. – Взяв тіла, як лопатов положив на него Е. 36. XXVII, 210. – Хоч
гріха на душу озьму Кв. МВ. 5. – Поберем цієї риби Чуб. II, 257. – Од твого брата одберу
всякого добра для тебе Rokoss. 110.

– В и л а м а в дубини і березини Чуб. II, 644.

– А в городі Перекопі в и р в и собі бобу Др. 121. – Вирви собі мнятки Бесс. 112.

– Такий злодій, що й огню вкраде Е. 36. XXIII, 196.

– Н е в т н е Панько шилом борщу Е. 36. XVI, 291.

– В х о п и в, як шилом борщу Е. 36. XVI, 278. – Захопив шилом патоки іb. –Захопив
там доброї познаки Е. 36. XXIII, 161.

– Саком п і й м а в риби Чуб. I, 290.

– Х в а т и в у жменю горіхів Кв. М. 11.

Сюда же я отношу родит. п. при междометіяхъ глагольнаго характера *на, нате*: На,
дурню, печеної редьки – будеш розумний Чуб. I, 249. – На тобі, дочко, цього зілля Чуб. II,
164. – Ой на тобі, стидка, бридка, на стан полотенця Чуб. V, 421. – На ти, дурню, сира Е. 36.
XXVII, 94. – На тобі смоли горької іb. 132. – Ой нате вам, рибалочки, горілки напийте ся Метл.
18. – Ой нате вам, рибалочки, ще й соли на страву іb. Эллиптически: Так от тобі ласощів Кв.
КВ. 48.

Дательный пад. въ выраженіяхъ: Ой я візьму багатому, убогому даю Гол. III, 62. – Од-
ним людям щастє береш, а другим даруєш Гол. III, 357; пїяний собі розум відбирає Закр. 201
и т. под., повидимому перенесенъ изъ конструкции глагола «давать»¹¹², вытѣсненной пер-
воначальный аблятивъ, рефлексъ котораго мы встрѣчаемъ въ предложномъ сочетаніи: У
одного бере, другому дає Е. 36. X, 120, ср. греч. δέχομαι τί τινος при δέχομαι τί τινι¹¹³.

Заѣтъ близькіє по конструкции к у п у в а т и, к у п и т и:

Купи мені, моя мати, за три кони голку,

За чотирі золотії червоного шовку Чуб. V, 17.

З Божої волі купив солі Е. 36. X, 100. – Або биймо ся, або купуй горівки іb. 29. – Куплю
волам паші М. Пр. 3.

П р и т о р г у в а т и: Де хліба приторгує, де підводи наньме, та усе недорого Кв. Д. р. 29.

2. Д а т и, д а в а т и, з а в д а т и, з а в д а в а т и, п о д а в а т и и близькіє къ нимъ по

¹¹² Brugmann. Grundriss². II, II, 549.

¹¹³ Brugmann. Op. cit., 498, 514.

значенію:

Березової каші дати Е. 3б. X, 26. – На що ти ми чарів даєш, коли я тя люблю Е. 3б. XIX, 66. – Дає хліба разового Чуб. V, 547. – Чи ти мені любовощів дала Чуб. V, 92. – Ой дала ж, дала славним запорозьцям та цариця заплати Др. 99. – Дам я тобі серця свого Гол. III, 307. – Дай коню води Метл. 29. – Дай, Боже, біди, а гроші будут Е. 3б. X, 44. – Волови дай полови іб. 220. – Ой дай, Боже, на день дощу, на вечер погоди іб. XIX, 104. – Дай, Боже, хлібцеви урожаю, а нам здоров'я іб. XXVII. 267. – Давай, батьку, переміни Др. 99. – Полегкості його душі і тілу давали Гол. III, 264.

Сюда же слідуєть отнести описательныя выраженія съ гл. д а т и:

Д а т и б о б у: Ото му дав бобу Е. 3б. X, 35. – Як дам тобі бобу, то й крикнеш «пробу» Ном. 3633.

Д а т и віри: Ой дайте нам віри Чуб. IV, 353; также дії м а т и, н я т и, п о н я т и віри: Имил жонѣ; своєї вѣры Пам. у. м. I, 163. – Люде бѣдныє злымъ сынама вѣры доймають Кл. 33. – Що козак її на жарт займає, а вона й віри діймає Лавр. 51. – Тепер віроньки йому, що за зятенька прийму Метл. 192. – Брехун бреше, а дурень віри йме Ном. 6405. – Собака бреше, а чоловік і віри поймає Ном. 6860. – Брат і віри поняв Рудч. Ск. I, 132.

Также съ винит. пад.: Не знати, кому вѣру зъ промежку их поняти Кл. 20. – Не знати, кому тепер віру дати Е. 3б. XVI, 224. – Куплю я ти коралики, дай ми на то віру Гол. IV, 172. Съ предлогомъ за: Дати кому за віру Е. 3б. XVI, 223. – Не дай му за віру іб. 224.

Др.-рус.: Хочеть вѣру їати вольхву Ип. 170.

Д а т и г а к а: І тут гака дали Ком. 61.

Д а т и д з у с а н а = побігти Ном. 4412.

Д а т и драла, драчки, дропака, дь о р у: До хлопців дала драла Ном. 8806. – Драла вrostіч всі дали Котл. Е. II, 567. – Чим дуж дав відтіль дропака іб. 224. – Я б вже давно дав дьору Кв. KB. 38.

Ср. польск. даć droпака, дропака дати Е. 3б. XXIII, 49.

Д а т и д у б а = вмерти Е. 3б. XXIII, 53. – Дуба дав Ном. 8310. – Як ударить свиню кийком, так свиня дуба й дала Чуб. II, 228.

Д а т и дулі = ничего не дати, но болѣе конкретно съ винит.: Дав му дулю під ніс Е. 3б. XVI, 517.

Д а т и духопелу, д у х у (а): Такого духопелу дам Ном. 3639. – Дав собі духа Е. 3б. XXIII, 76.

Д а т и лиги = побігти Ном. 4411.

Д а т и лупня: Дав йому лупня добре Ном. 3986.

Д а т и ляпаса, ляща: Ляпаса у пику дати Ном. 3853. – Я дам ляща тобі у пику Котл. Е. I, 556.

Д а т и маху: Я за шкатулку та й дав маху Март. 217.

Д а т и м і р и: Дайте нам міри, коли не дасте віри Галько I, 77.

Д а т и н у р к а: В воду нурка дадут Е. 3б. I, 59.

Д а т и н а р л а: І овечокъ була у нас ватага,

То й не підходь було воряга,

Бо вже дамо парла. Осн. 1862, VI.

Парла задати Ном. 3861.

Д а т и пинхви: Самому писарю давали такої пинхви, що на силу прочхав ся Кв. СП. 22.

Д а т и помочі: Або мені помочі дайте, або мене з собою візьміте Метл. 380. – Нам,

гетмане Хмельницький, батю Зінову Чигиринський, помочи-поратунку дай Метл. 408.

Д а т и п р о ч у х а н а, п р о ч у х а н к и: Дали Ляхам прочухана, – що з коней спадали Закр. 26. – Дали нам Греки прочухана Котл. I, 225. – Ой там на долині

Жуки бабу повалили

І сорочку зняли,

Прочуханки дали. Чуб. V, 1128.

У Квітки съ винит.: Хомі дали добру прочуханку Кв. Ск. 9.

Д а т и п у д у = напудити, налякати Е. 3б. XXVI. 340.

Д а т и р а д и, п о р а д и: Вже вони ради дадуть Ном. 7887. – Нікому поради дати Макс. 1849, 78. – Я тому дам ради Е. 3б. XIII, 33. –

Не маєм отця, ні матки,

Немає кому і нам дати радки Чуб. V, 74. – Я тужила і все тужу, ради міні дайте Гол. II, 773.

Д а т и с т о р ч а к а: Дав сторчака аж під стіл Свидн. (Сл. КС).

Д а т и т о в к а ч а = штовхнути.

Д а т и т у с а н а: Усяк хоче тусана або запотилишника їй дати Кв. КВ. 38.

Д а т и т я г у: Дав тягу до дому М. Пр. 342. – До стані швидче тягу дав Котл. Е. I, 464.

Д а т и х о д а: Він як схвативсь, то давай хода уже й рачки Март. 295.

Д а т и х р о п а к а: Дожидаючи обіда, хropaка давав у соломі Кв. БД. 25.

Д а т и ч о с у, ш в а б и, ш к в а р к и: Дав чосу Мирний (Сл. КС). – Як дам шкварки, то буде тобі жарко Ном. 3617.

Д а т и ш т у р х а н ц я = штурхнути. Ср. польск. dać szturchać¹¹⁴.

Д а т и щ и п к и = щипнути: Зараз і дасть йому щипки Кв. КД. 6.

Если глаголь «дати» сочетается съ родит. пад. именъ недѣлимыхъ, то количественный отгѣнокъ переходитъ на глаголь, и выражается не пространственная партитивность, а временная, напр.: «дай мені своєї книжки», т. е. на нѣкоторое время (см. Смаль-Стоцкий і Гартнер. Руска граматика, 178). – Ой дайте ми рискаля, дайте ми лопати Е. 3б. XVII, 139. – Дам тобі бандури на всю нічку грати Чуб. V, 1123. – Ой дай мені, дівчино, губки викрасти вогню до люльки іб. 69. – Жаба му цицьки дасть Е. 3б. XXIII, 93. – Дай мені санок. На що ти санок? Е. 3б. XV, 2. – Дайте нам стільльця, щіточки і гребінця – дайте нам і кожуха Галько I, 21, тамъ же съ винит.: Дай нам щітку, гребінець, косу-росу чесати, на село ви-правляти.

Этотъ отгѣнокъ сочетанія съ родит. пад. свойственъ также великорусскому¹¹⁵ и польско-му¹¹⁶ языкамъ.

З а в д а в а т и, з а д а в а т и, - д а т и: Тільки мені, молодому, жалю завдає РЧП. 134. – А мойому серденьку гірше жалю завдає Чуб. V, 82. – Не завдавай мені, молодому, смер-тельної муки Метл. 210. – Не завдавай, чорнявая, мому серцю туги. Чуб. V, 55. – Що ти мені, молодому, стида завдавала іб. 115. – Завдати гарту Ном. 4180. – Серцю жалю завдали Чуб. V, 123. – Сам собі печалі завдам Макс. 1827, 14. –

Світилка-шпилька при стіні,

В неї сорочка не її,

В неї сорочка кумина –

Завдайте, буяре, сорома. Гринч. III, 486.

Задав бобу Ном. 4185. – Серцю туженьки задав Чуб. V. 246.

П о д а т и: Древо, древо... подай нам плоду свого Пам. у. м. II, 153. – Подадуть ратун-

¹¹⁴ См. Miklos. V. Gr. IV, 488.

¹¹⁵ Томсонъ, А. Къ вопросу..., 295.

¹¹⁶ Bystroń. O uż. gen., 67.

ку як котрые измогутъ Кл. 41. – Подай, Боже, з неба смерти Эв. 582.

Продати: Або дай ми, або продай, любко, твого лиха Е. 36. XIX, 193. – Продай щетини, волосини, кожушини Е. 36. XXVIII, 353.

Роздати: Малим дітям що-дня роздає печеного хліба Кв. Д. р. 24. – Старцям грошенят роздасть Кв. М. 5.

Везти: Везу ж тобі і срібла і злата Чуб. V, 738. – Їдуть наші, везуть кваші Чуб. I, 274. – Вивіз гною на греблю за шарварок Чуб. II, 642.

Вйзати: Вйаже йому соломи на хвіст Хорол. у. – Навйазала на мішок каменюк Чуб. II, 566. – На єдин кінець привйаже якогось зілля М. Пр. 74.

Гребти: Огню огреби та й поговори Чуб. V, 626.

Гріти: Тепла мені согрівав Метл. 440.

Жарити: Жарь, мати, капустиці,

Жарь, мати, буряків. Лавр. 4.

Кидати, кинути: Кидати собаці хліба не годить ся Полт. у. – Я кинув собаці хліба, щоб не вкусив іб. – Вкинула солі Чуб. V, 1170. – Так чисто в хаті, що хоть каші розкинь Чуб. I, 233.

Класти, покласти, положити: Кладуть у горщик правої берези Чуб. V, 130. – Огника кладе Гол. IV, 54. – Поклала сірки і кукурвасу М. Пр. 393. – Сіна, вівса заложу (коневі) Чуб. V, 8.

Лити: На готовий хміль, хоч води улий Ном. 11460. – Залляв му сала за шкіру Е. 36. XXVII, 57.

Нести, носити: Носить пшениці в рукавиці Гол. II, 131. – Піди, дівко, у пивницю, внеси мені меду Чуб. V, 965. – Абим тобі дровець утєв та й водиці винїс Е. 36. XIX, 62. – Піднесли йому горілки Кв. Ск. 21. – Срібла, злата приносив Чуб. V, 7. – Принеси води та й сам сї напїєш Е. 36. XVI, 249. – Та принесем пасічної бульби на насїне Е. 36. XVIII, 48.

Ломити: Ломила бим винограду, не вмію Roszk. 41.

Пускати, пустити: Туману мені в очі пускає Полт. у. – Впустила йому сну в голову Чуб. II, 268. – Пропустїте дороги Чуб. V, 453. – Як же я спущу дрібного дощу, зрадує ми ся весь мирний світок Гол. IV, 4.

Різати: Рїж, мати, китайки Метл. 132.

Сипати: Сип, шинкарко, меду та горілки Чуб. V, 161, но также: Сип мед і горілку, да стели постїльку іб. 871. – Сипле пшениці, ставить водиці іб. 246. – Всип коню вівса Эв. 495. – Всип крупи – каша буде Е. 36. X, 137. – Шинкарочко молода, усип меду і вина Гол. Арт. 41. – Пірїа розсипано по хатї. М. Пр. 199.

Сїяти: На чорній землі хліба сїють Чуб. I, 254.

Слати, послати: Пошли, Боже, щастя з високого неба Метл. 46.

Ставити: Поставила їм і молока, і масла, і сметани М. Пр. 117. – Тут оно шкла батько нам zostавив іб. 181. – Рогового тіла оставив тільки на кінці пальців Чуб. I, 146. – Све-круха zostавила на столі тільки хліба Чуб. II, 545.

Стелити: Коли б чоловік знав, що впаде, то б соломи постелив Чуб. I, 286.

Сложные съ предложениями:

Витягти: Витягни води минї напити се Чуб. II, 81.

Відкрити: Бог відкрив світа через письмо та через розум Кв. БД. 19.

Вродити, зародити: Вродив Бог хлібця Кв. СП. 12. – Бог зародить нового (хліба) Кв. Д. р. 24.

Засвітити: Засвіти хутчїй огню, бо щось стоїть крій вікна Лавр. 26.

Сюда же относится родит. пад. неопределенного количества при следующих междометиях глагольного характера:

К е, к е т е: А к е, Харько, кабаки Кв. Д. р. 30. – Ось кете лишень кабаки, в кого міцніша Кв. Кв. 3.

Т и ц ь: Тому тиць, тому тиць, а все добрих квасниць Чуб. IV, 494.

Б. *Родительный падеж условлен лексическимъ значеніемъ, видовой формой или префиксомъ глагола.*

а) Пробувати, попробувати, спробувати; трі(е)бувати, потребувати, стрібувати, витрібувати; покушати; покоштувати; скоштувати, закоштувати; тромфувати: Пробувати щастя свого Лѣт. Боб. 295. – Він твого дівоцького розуму пробує Метл. 41. – Він пробує сили, хто дужчий Хорол. у. – Попробує богатирської сили Е. 36. XIV, 41. – Він спробував уже сокири Борз. у. – Ніби жартує, а він правди трібує Е. 36. XXIII, 98. – А він тебе молоденьку розуму трібує Е. 36. XI, 94. – Требуйте борщу; потребуйте каші Соснецкій у. – Третої чорнобривки розуму требую Гол. II, 276. – Стрібував шилом каші Е. 36. XXVIII, 337. – Та витрібуй шибелниці, ніж розуму мого Е. 36. XIX, 55. – Лилик робит сі з миши, що на Великдень паски покушшила Е. 36. XXIV, 344. – Покоштуй же борщу Закр. 54. – Як хлопець або дівка найперше покоштує зеленої цибулі, то буде стрелькувата Чуб. I, 84. – Треба кожної отрави скоштувати Кл. 126. – Чи знаєш ти, дівчинонько, я хороше прошу, яблучка червоного в саду скоштувати Чуб. V, 327. – Бочку розрубати, меду скоштувати Гол. II, 119. – Закоштуєш ти ще жовньирського комісника Е. 36. XXIII, 300. – Закоштуєш ти ще арештанської саламахи Е. 36. XXVII, 56. – Розуму тромфує Е. 36. XIX, 55.

Ср. др.-рус.: Искусити Дону великого Сл. о п. Иг. 6.

Д о в ж и т и: Ще йому Бог віку довжить Черном. Сл. КС. I, 403.

б) Г л и т н у т и: Глитнув молока Полт. у.

Но: Лемішку і куліш глитали Котл. Е. I, 126.

К о в т н у т и: Ковтнімо собі шумівки Е. 36. XXVII, 347.

Но: Нашому теляті лиш слинку ковтати Ном. 1038.

К у р н у т и: Курнув разок люльки Хорольск. у.

Но: Дурень нічим ся не журить: горілку пїє та люльку курить Ном. 6207.

Л и г н у т и: Лигнув собі горілоньки Закр. 122.

Но: Тут з салом галушки лигали Котл. Е. I, 125.

Л и з н у т и: Лизнув шилом патоки Ном. 1814. – Вона того каменя лизнула М. Пр. 11. – Лизнув і змій другого каменя Чуб. II, 210.

Таке вь несоверш. видѣ «лизати» сочетается съ родит. дѣлимаго: З бабами грішити, як меду лизати Е. 36. XVI, 462. – Діти годувати – не меду лизати ів. 598. – Но имена недѣлимыхъ вь винит. пад.: Не тоді мені лижи губи, як солодкі, а тоді мені лижи, як гіркі Ном. 2315. – Хто хоче свідком бути, треба хрестик лизнути Е. 36. XXVII, 65.

С м и к н у т и = винити; курнути: Через край смикнув окаянної варенухи Котл. НП. 385. – А чи не смикнули б, пане Павле, люльки Стор. I. 64 (Сл. КС).

С м о к т н у т и: Роменського тютюну смоктнеш Кв. СО. 18.

С ь о р б н у т и: Сьорбнув горілки Полт. у.

Но: Сьорбай юшку, на дні рибка єсть Ном. 1200.

Х л и с н у т и: Вже двірської горілки хлиснув та оброкового хліба покушав Е. 36. XVI, 534.

Но: Та і горілочку хлистали Котл. Е. I, 128.

Х л ю п н у т и: Як тікі ти води хлюпнеш, то впійать будеш у жінки М. Пр. 298.

Ш а р п н у т и: Шарпнеш разом тоєї принади Рад. Огр. 29.

Но: На що ти сито так шарпаєш Канев. у.

З а ч е р п н у т и: Зачерпни води проти води М. Пр. 26.

Также при глаголахъ, имѣющихъ значеніе «приготовить», «состряпать», напр.: Намочу я горілочки у зеленій пляшці Чуб. V, 761. – Заправлю горілки в кришталевій пляшці Метл. 250; но: Заправляла борщ олією Сл. КС. – Замісила з того покрому тіста М. Пр. 224. – Звару тобі борщику Е. 36. XXIII, 48. – Звари борщу з салом; звари вареників М. Пр. 165, но въ несоверш. видѣ и род. и винит.: А хто це варив борщу – чи Незнайко, чи ні? Рудч. Ск. I, 113 и: Жінко, вари лишень гречані галушкі Ругдч. Ск. I, 11. – Була бим ти зготовила наперед трутини Е. 36. XIX, 99. Ой їж, мужу, траву тую, закіль борщу я зготую. Поки борщу зготовала, сім раз Ляшка цілувала Закр. 74; но: Мати сьогодні борщ вам готує Сосн. у. (также сь род.: А мелничка мелникови кулішу готовит Гол. III, 225). – Спекла нам жінка, пироги Борз. у., но: Сама пекла палянички Рудч. Ск. II, 5. – Розложу вогню Мат. Етн. XII, 162. – Втер табаки Е. 36. XII, 72. – Утру я ти перцю Е. 36. XXVIII, 529 (также въ несоверш. видѣ: тре нею маку Чуб. IV, 545). – Крашанок облупила Кв. М. 54. – Гороху їй спряже Кв. СО. 28.

в) Глаголы сложные сь предлогами: предлогъ придаетъ имъ количественный или партитивный смыслъ; но основному значенію нѣкоторые изъ нихъ примыкають къ предыдущимъ разрядамъ. Родительный при такихъ глаголахъ явленіе общесловянское (см. примѣры у Миклошича, V. Gr. IV, 485 - 488, также Bystroń, 95 - 105, Vondrák, V. Sl. Gram. II, 317, 320).

Для удобства обозрѣнія раздѣлимъ относящієся сюда глаголы на нижеслѣдующія группы:

1) Глаголы сь предлогомъ *в-*, *у-*:

В б а в и т и: Поки поніміють, а слави убавлять Чуб. V, 149.

В д е р т и: Вдерла йому рантуха Е. 36 XIII, 185. – Моху вдер Чуб. II, 192.

У д і л и т и: Було мені, мати, щастя уділити Чуб. V, 489.

У й м и т и: Йому Пан Біг троха уймив того богатства Е. 36. XIII, 132. – Му гонору уймив Е. 36. XV, 66. – Вже мені мачуха здоров'я віймила Гол. III, 274.

В к о л у н и т и, - н у т и: Вколунили серденька ви мені Чуб. IV, 360. – Иди, старий бородабий, та вколупни меду Чуб. V, 650.

В к о с и т и: Позволю... трави укосити Арх. ЮЗР. 8, III, 3 (1472). – Укоси мні, бараночку, дзеленого сінця Е. 36. XVIII, 16.

В к о р о т и т и: Йому віку вкоротив Март. 212. – Укороть, Боже, денька Лавр. 25.

Його сивуха запалила

І живота укоротила Котл. Е. II, 99.

У к р а я т и, у к р о ї т и: Укряти паски Чуб. I, 74. – Возь наш ніж та й украй си свого хліба Е. 36. XXIV, 449. – Серцьи бим ти свого вкроїв та бим ти дав Е. 36. XXVII, 87. – Укрійте ми хліба іб. 236.

В к р е с а т и: Треба вогню вкресати на люльку Кв. ДР. 30.

В к у с и т и: Йому грішити, як хліба вкусити Е. 36. XVI, 462. – Хто вкусив солодкого, той певно гіркого не схоче Е. 36. XXVII, 145. – Хоч мовить гріха вкушу, а свого не облишу Ном. 9699. – Вкусив я масла М. Пр. 39.

В л о м и т и: А вломив би я того винограду, та не вмію Лукаш. 165.

Но: побіг, як ногу вломив Манж. 162.

В л у п и т и: Що влуплю, то влуплю сухого деревця калинки Галько, 106.

І на камінь ступить,
І каміня влупить. Лукаш. 170.

Вмалити, -яти: Здорова умалюють Кл. 69. – Як попаде, буде бити, вмалить мені віка Чуб. V, 651. – Боюсь чоловіка, щоб не вмалив віка Эв. 342. – Чи я її здоров'я умалив Метл. 271.

Вменшити, -шати: Отваги своєї значне уменшивши Вел. I, 331. – Хлѣба людям солодовникъ вменшаєть Кл. 127. – Хай Бог ночі уменшить Гринч. I, 68. – Вменши, Боже, денька Эв. 68. – Божи, вминши тойі риби Е. 3б. XII, 77. – Родини уменшу Чуб. IV, 124.

Но при недѣлимыхъ: Подлугъ мѣры его всякую рѣчь вменшилъ Кл. 199.

Умножати: Ти, Гди, безпреч хлѣба людям умножай Кл. 99.

Въ др.-рус.: Умножаѣа въсѣхъ бл҃гыхъ въ немъ ЖӨ. 6.

Урвати, увірвати: Бог би ти віку урвав Е. 3б. X, 216. – Варвара ночі ввірвала Ном. 504. – Прийшов, як огню урвати Е. 3б. XXIV, 468. – Увірвала да з коня гриви Чуб. V, 419. – Хто цвіточка уворве, сестру з братом сномйане ів. 919. – Урвала ж собі чорного терну Гол. II, 83.

Врізати: Уріж меду Чуб. I, 75. – Урізала русої коси Метл. 88.

Не врізала свого полотенечка,

А врізала свого сердечка Чуб. V, 1191.

– Сього пальця вріж – болить, і того вріж – болить Чуб. I, 246. – Урізала чорного чуба Метл. 88.

Но въ абсол. смыслѣ съ винит.: Не сердь сї, бо ніс уріжут Е. 3б. XXVII, 84. – Вріжу косу аж по плечі Ром. II, 274.

Др.-рус.: ꙗзыка ємоу оурѣза Ип. 319.

Врубати: Грицю, врубай дров Метл. 467.

Вситити: Для свого сина меду вситила Гол. IV, 37.

Відпустити: Злодію відпустить сили то прибуде ума Ном. 11099.

Втерти: Утерти носа Ном. 3484. – Ніколи й носа втерти Кв. Ск. 25.

Др.-рус.: Ярославъ же... оутерьъ пота с дружиною своєю Ип. 133. – Оутерьъ слезь своихъ Ип. 645.

Съ винительн.: Утри мої смажні уста, а сахарні і сам утру Ном. 2315.

Вточити: Норцьового пива уточила Метл. 378. – Піди, дівко, у пивницю, уточи горілки Закр. 14.

Втяти: Позволяю... дерева утяти и травы укосити Арх. ЮЗР. 8. III, 3 (1472). – Абим тобі дровецъ утев та й водиці винїс Е. 3б. XIX, 62. – Як утяла коню гриви, дівча накурила Чуб. V, 1002, но съ винит.: Аркан втяли, коня взяли Гол. I, 23.

Вщипнути: Вщипне тіста, та на сковороду Кв. СП. 15.

2) Глаголы съ предлогом *від-* (*od-*) = у-:

Відкусити: Одкусю я того мідяника М. Пр. 390.

Відрізати: Зараз відрізав паски свяченої Кв. М. 54. – Одрізала та русої коси Эв. 257. – Одрізала сирового полотна Чуб. II, 449.

3) Глаголы съ предлогомъ *до-* со значеніємъ прибавить что къ чему:

Додавати, додати: Тись мнѣ охоты и способности додавала Рад. Огр. I. – Великого стравам смаку додаваєть Кл. 114. – Додавають же кшталтовъ, и на сагайдаки Кл. 37. – Вбогимъ додавай ратунку Кл. 46. – Ляк сили додає, а переляк відіймає Ном. 4400. – Додає всіляких приправів Е. 3б. VI, 180. – Додають йому охоти Чуб. V, 20. –

Стали ради додавати,

Відкіль Варни доставати Гол. I, 3.

Додав му бобу; додав му духа; додав му соли до селедцьи Е. 3б. XXIII, 23.

Докинути: Докинь мені яблук Сосн. у. с. Городище.

Докладати, доложити: Докладати праці Сл. Кс. 413. – В томь могль рукь добре доложить Кл. 188. – Рук добре доложить Ном. 9959. – Серцю жалю доложила Чуб. V, 399.

Докупити: Одного бичка маю, другого докуплю Е. 3б. XVIII, 224.

Доливати, -лити, -ляти: Дівча води доливає Гол. III, 180. – Долий води у ведро Сосн. у.

Досипати: Досипати води в кирицю Е. 3б. XXVII, 94. – Досипав му порзного до масного; досипав му перцю Е. 3б. XXIII, 42.

Доточити: Ніченьки доточила Чуб. V, 445.

4) Глаголы съ предлогомъ з-, с = у-:

Збавляти, -вити: Скорбий набавляти, а хлѣба збавляти Кл. 21. – Збавилам днини, та іще й збавлю ночи Е. 3б V, 139.

Зменшувати, -шити: Зменшує їм роботи і того колишнього невсипущого клопоту М. Пр. 171.

Скоротити: Скороть життя мого Чуб. V, 360.

5) Глаголы съ предлогомъ на-. Предлогъ на- при переходныхъ глаголахъ придаетъ дѣятельности, выражаемой глаголомъ, отгѣнокъ достаточности по отношенію къ тому, что выражено род. и. имени, а при рефлексивныхъ – отгѣнокъ удовлетворенія, пресыщенія дѣятельностью по отношенію къ тому же.

а) Набавляти, -вити: Скорбий набавляти, а хлѣба збавляти Кл. 21. – Анї тої дівчиноньки біди набавити Е. 3б. XIX, 15. – Іднак я горілки набавлю, як випйу зараз поставлю Чуб. V, 1088.

Набивати, -бити: Ой набили пчоли меду, ще вулій не повний Е. 3б. XI, 152. – Вона й яєць набила Кв. С. 5.

Набирати, -брати: Там буде ненька води набирати Чуб. V, 209. – Дівча води набирає Чуб. V, 90. – Набери собі соли РЧП. 131. – Набрав до нього відваги Е. 3б. XVI, 203. – Ой де ж ти, мила, розуму набрала Чуб. V, 616. – Коби їла, ти набере тіла Е. 3б. XXIII, 226. – От взяв позабуту барилку, набрав повну води і пішов Е. 3б. XIII, 25.

Но съ инымъ значеніємъ вин. п.: Буде сукню набирати Е. 3б. XI, 24. – Набрала новії відерця, та повніше за усіхъ Эв. 226. – Набери моїй милій ситцеву спідницю Чуб. V, 720.

Набувати, -бути: Набувай цноти Е. 3б. II, 61. – Як жив буду, усього набуду Київ. у. Стар.: набыти именья, земли, якогж колвек кгрунту Арх. ЮЗР. 8. III, 26 (1551).

Набудувати: Набудував будинків Київ. г.

Навалити: Навалив йому усякого добра Чуб. II, 390. – Позад його навалило все лядзького трупу Эв. 627.

Наварити: Ой коб наварив пйаненького пива Ром. I, 170. – Я капусти наварю Мат. Етн. XII, 23. – Йак навари пива шче й руznego трунку Е. 3б. II, 29. – Наварила пирогів Е. 3б. XVII, 15.–Поганої каші наварив Е. 3б. XXIII, 248. – Наварив вобіду Е. 3б. XIII, 105.

Навезти: Оттого-с ми добра навезла Е. 3б. XXIII, 16. – Навезла собі всякого добра Чуб. II, 66.

Навередувати: Бач, чого навередував Кв. ПС. 8.

Навести: Поросяток навела СИФО. V, 87. – Наведе ярчуків М. Пр. 69.

Навибирати: Він навибирав огирків Е. 3б. VI, 259.

Навидіти: Та й я вже в тім селі нашим та навидів біди Е. 3б. XVIII, 287.

На виминати: Навиминали вони собі зерна Март. 120.

На витрясати: Навитрясав (дукатів) Е. 3б. VI, 155.

На вішувати, -шати: Навішує кораликів Мат. Етн. XII, 55. – Навішала кораликів Е. 3б. XVII, 10.

На віазати: Навіазали ласкавців, чорнобривців Кв. М. 81. – Оце ж тобі, дочко, й борошенця навіазала Чуб. II, 98. – Навіазала на мішок каменюк ib. 566.

Навозити: Навозив глини багач Март. 182. – Люде навозили гною Е. 3б. II, 7.

Наволочити: Наволочеш якої брехні на Семена Палія. Март. 235.

Нагнати: Нагнав му гроший у кішеню Е. 3б. XVI, 474. – Нагнав му страху Е. 3б. XXIV, 426. – Бідному хлопцяті холоду нагнав Кв. КД. 6.

Нагнути: Ну! я тобі бубликів нагну М. Пр. 378.

Нагортати, -горнути: Нагортає ячменю; нагорнув вугалля Полт. г.

Наготовити: Наготовив мерошник пшона М. Пр. 182.

Нагрібати, -гребти: В чайки козаченьків гей нагрібає Эв. 652.

Нагріти: Нагріла окропу Чуб. II, 405.

Надавати: Зараз сонній жінці і надаєш тусанів Кв. МБ. 14. – Злотих грошей надавали Закр. 68. – Надавали їй одержі всякої М. Пр. 293.

Надбати: Ліпше надбала б усякого добра, як та господиня Чуб. II, 400.

Надерти: Заріж-ко ми когутину та надери сала Е. 3б. XVII, 64. – Надерли смоли Е. 3б. XXVI, 78. – Матка кучи надере Чуб. V, 1108.

Наділити: Наділю води на всіх Чуб. II, 389.

Надоїти: Надоїв молока Е. 3б. XV, 186. – Вона надоїла йому з себе молока Чуб. II, 155.

Нажати: Нажнемо кіп, як на небі зізд Шух. IV, 57. –

Нажалисмо троці

Будем ставити мости. Галько, II, 33.

Но сь опушенієм родит.: нажала кону без сорока снопів Ком. 48. – Узав серпок нажав снопок Чуб. V, 723.

Нажити: За гарного підеш – лиха нажиєш Чуб. I, 277.

Назби(і)рати: Демко Многогръшный назбѣралъ компанѣи з Литви Лѣт. Сам. 102. – Грошей уже субі назбирали Чуб. II, 400. – Була бим ти назбирала зеленої рути Е. 3б. XIX, 205. – Назбираю трісок Мат. Етн. XX, 161.

Назливати: Назливали Жиди помий Е. 3б. XII, 70.

Назмітати: Назмітай у засіці борошенця Р. Ск. II, 2.

Назривати: Хвіялочок на віночок назриваю Метл. 138.

Наказати: Наказав на вербі груш Ном. 6891.

Накидати: Накидала пороху Булг. 59. – Кукілю накидав Чуб. V, 182.

Накладати, наложити, накласти: Пилипівка уриває дне, а накладає ночи Е. 3б. XXVIII, 507. – Мушу накладати дороги; наложив дороги завдвоє Е. 3б. XXIII, 37. – Попід гай зелененький вогнику накласти Е. 3б. XVII, 89. – Сам господь огню наклав Ром. I, 140. – Наклав до торби різного зіла Е. 3б. VII, 35. – До гори подушок накладіт ib. 262. – І мйаса в казани наклали Котл. II, 123.

Накликати: Накликавши гостей, поштує їх чаєм Кв. II, 15.

Наколотити: Наколотили муки Чуб. II, 620.

Накопати: Накопала розмаю Лавр. 77. – Накопала коріння з-під білого каміння Эв. 208.

Накосити: Накосили бузьки сїна Е. 3б. XVII, 231. – Накосили ми на масницю ло-

боди і щиріці М. Пр. 373.

Накрасити: Чого накрав, тим гандлює Е. 3б. XXIV, 431.

Накраяти: Накрай сира Шух. IV, 182. – Ми редьки накраяли Чуб. IV, 278.

Накришити: Накрише хліба, риби Март. 76. – Накришив на таріль сьвичених яєц Е. 3б. VI, 128.

Накрушити: Уже ти білого тіла накрутила Чуб. I, 115.

Накувати: Накуй міні сокирок Чуб. II, 408.

Накупити: Накупив різного краму Е. 3б. XXIV, 431. – Ми кожухів накупим Мат. Етн. XII, 82. – Накупи полотна лянного Чуб. V, 782.

Накурити: Святий Петро ладану накурив М. Пр. 340. – Ой я пива накурю Мат. Етн. XII, 81. – А ти, тестеньку, горівки накури Гол. II, 184.

Налагодити: Вона зараз налагодила харчів Чуб. II, 100.

Наламати: Жовтої кості наламала Чуб. I, 115.

Наливати, налити, наляти: Наливає з бочки води у казан Е. 3б. XIV, 14. – Налляв окропу Е. 3б. XII, 105.

Но: Стала чару наливати Метл. 74. – Гостю налив чару, а сам випив пару Ном. 11564.

Наліпити: Бог наліпив шляхти з тіста Е. 3б. XII, 24.

Наловити: Тої риби наловив Е. 3б. XV, 155. – Рибок наловлю Е. 3б. XVII, 47. – Пішли дурня по раки, а він жаб наловить Чуб. I, 249.

Наломити: Наломив я кукурудзків Е. 3б. XVIII, 8. – Наломила си квіту калинового цвіту Гол. IV, 249.

Наметати: Наметало камінь Е. 3б. XII, 105.

Намикати: Жил тих намикав Е. 3б. XII, 36.

Намісити: Тамто ж я ся находив, болота намісив Е. 3б. XVIII, 126.

Намішати: Намішав гороху з капустов Е. 3б. XVI, 426.

Намножити: Намножив в своїм царстві ангелів Е. 3б. Е. 3б. XIII, 219. –

Ой коли б же того Син Божий намножив,

Хто щирі любощі на сей світ проложив Метл. 31.

Намолоти: Пшениці намололи Чуб. II, 184.

Намолотити: Намолотив гречки Чуб. IV, 21.

Намочити: Намочим горілки в зеленій пляшці Метл. 249.

Нанести: Нанести конюшини Е. 3б. VIII, 130. – Яєць нанесла Чуб. IV, 595.

Наносити: Води наносила Е. 3б. XIX, 159. – Наносив, як мухи меду Е. 3б. XXIV, 420.

Наняти, наймати: Найму си косариків косити барвінок Чуб. V, 124. – Де хліба приторгує, де підводи наньме, та усе недорого Кв. Др. 29. – А що заталаниш – музики (со-бир.) наймаєш Чуб. V, 479. –

Твоя жінка Марусенька сина родила,

Та наняла няньок, мамок, сама полягла. Чуб. V, 778.

Но сь винит.: Найму челядку Сосн. у. – До печі куховарку наняв Чуб. V, 481. – Понаймала няньки й бабки, сама й полягла ib. 771.

Напалити: горілочки Гол. II. 535.

Напекти: Напечу хліба Чуб. V, 690. – Удовиця напекла паляниць Е. 3б. XII, 69. – Напечи маленьких булочок Е. 3б. VI, 172. – Напек же пан Терешко раків Кв СП. 23.

Наперти: Напри соли М. Пр. 70.

Написати: Написав де-чого на перший раз Кв. Л. 24.

Напитати: Напитав собі біди Е. 3б. X, 47. – Напитав собі гризоти Е. 3б. XVI, 450. –

Напитав собі роботи Чуб. V, 519.

Наплакати: – сліз Чуб. II, 152.

Наплести: Батько нових (лаптів) наплете Чуб. V, 1108.

Наплодити: Королем буду, миру наплodжу Гол. IV, 102.

Напозичати: Напозичав грошей та й не віддає Полт. у.

Наполювати: Наполював всілякої зьвірини Е. 3б. VII, 51.

Напратити: масла Ущиц. у.

Напросити: Напросе грошей та й пропйе М. Пр. 234. – Напросила свашок, світилок, батьків Кв. КД. 56.

Напрясти: Напряла починків Гол. IV, 148.

Напсувати: На що вівса напсовали Гол. II, 235.

Напустити: Напустив му диму Е. 3б. XVI, 560. – туману іб. XXIV, 436. – В тую горілку напустив аршиннику Чуб. II, 627.

Напхати: Напхав вугля і того зіля. Е. 3б. VII, 37.

Нарвати: Нарвем яблoк, нарвем грушок Чуб. V, 75. – Ой нарву я хмелю зеленого Метл. 369. – Нарву хмелю вйалого Эв. 462. – Той вітер певне дожджу нарве Е. 3б. X, 230. – Він нарвав бурйану Е. 3б. XIII, 155.

Нарізати: Баволів нарізав Е. 3б. XII, 36. – Нарізав мочері Март. 115. – Сала кусочками нарізали Кв. М. 54.

Наробити: Тебе Ляшок зведе з ума

І наробить нам сорома Метл. 9. –

Наробити жалю Чуб. III, 237. – Нароблю лиха Чуб. V, 577. – Наробили вайкоту Е. 3б. X, 135. – При всіх ти стиду наробйу Е. 3б. XVI, 277. – Наробив галабурди іб. 310. – Вона наробила крику Чуб. II, 514.

Изрѣдка: Таку біду в місті наробив Е. 3б. XIII, 234.

Народити: Народила дітей, а по тому дій де хоч Е. 3б. XXIV, 435.

Нарубати: Він того терну нарубав Е. 3б. VII, 84. – А я гаю нарубаю Е. 3б. XIX, 151. – Поїдемо в ліс, нарубаємо беріз Е. 3б. XIV, 357. – Василь на усї иразники нарублює дривець Кв. С. 4.

Насадити: Насади мйатки Довн. Зап. 9. – Насадив саду, все винограду Чуб. III, 357.

Насилати: Насилав гадюк на людий Е. 3б. XV, 219.

Насипати: В миски страви насипаю Е. 3б. XVIII, 308. – Насипано сирой землі на руки мої Метл. 129. – Скажи йому, що я йому насипав піску Е. 3б. XXIV, 435. – Пан... му насипав в капелюх грошей Е. 3б. XIII, 185. – Насипав туди тих гроші Е. 3б. I, 8. – Насипав пшениці, в кугбочок водиці Чуб. V, 207. – Насип, кумо, й молока іб. 584.

Но въ смыслѣ «наполнить чѣмъ» съ твор. пад.: И казал их возы пшеницею насынати колко было треба Пам. у. м. I, 168. Также съ винит. пад.: Шафар оупустил (пѣнязѣ) насыпаючи им пшеницю іб. I, 169.

Др.-рус.: Рускаго злата насыпаша Сл. о п. Иг. 22.

Наситити: А я меду насичу Мат. Етн. XII, 83. – Да наситю меду гей солодкого Булг. 121. – Сити із меду наситили Котл. Е. II, 116.

Насїяти: Насїяв жита, нї з ким його жати Чуб. V, 27. – Насїяла конопель Гул. Арт. 32.

Наскидати: Наскидайти собі смитани Е. 3б. XV, 234.

Наскладати: Наскладав снопів Сосн. у.

Но: Наскладав з гандлю великі гроші Е. 3б. VI, 146.

Наскликати: Наскликуй бідних Е. 3б. XIII, 105. – Насликала вона відьом М. Пр. 72.

- Наскром адити: Наскром адив хрину Полт. губ.
Насмикати: Насмикай но соломи Житом. у.
Наставити: Кругом наставили мисок Котл. Е. I, 122.
Наста(р)чати, -чити: Настарчай грошей Чуб. II, 344. – Хлѣба настачаєть Кл. 106. –
На тебе одежі не настачиш Полт. у.
Настромляти: За уха настромляли пір Котл. Е. III, 464.
Настругати: Він лижочок настругав, я в місто віднесла Е. 36. XVIII, 187.
Насукати: Свічок сама насукала Пам. II, 392. – Із лик мотузок насукавши Чуб. V, 529.
Насушити: Насушив пшениці Е. 36. XIII, 109. – Нехай мруть та дорогу труть, а ми
сухарів насушим, та за ними рушим Чуб. I, 251. – Я грибів насущу Лавр. 54.
Натерти: Натер му табаки до носа Е. 36. XXVII, 191.
Натесати: Натесав трісочок Ком. 51.
Натикати: Натикала за намітку зеленої рути Закр. 114.
Натовкти: Натовк пшона М. Пр. 348.
Натопити: Натопила масла Е. 36. XVIII, 254.
Наточити: Меду, винця наточила Е. 36. XXVI, 23. – А ти, батеньку, пива наточи
Мат. Етн. XII, 75.
Натрушувати, -сити, натрясти: Натрушують туди сажі Чуб. IV, 575. – Натру-
си груш Києвск. у. – Натрас яблук Е. 36. I, 66.
Натягати: Натягав жита колосків Март. 120.
Нациганити: Циганка пішла, нациганила де-чого Чуб. II, 120.
Націркати: Націркала у себе з грудей покорму М. Пр. 224.
Начеряти, -черти: Однов ручков води начеряє Гол. III, 185. – Начер води мисков
Е. 36. XV, 182.
Начинити: Комедий якихъ начинити Кл. 30. – Коломийцьом, чорнобривцьом жалю
начинімо Е. 36. XVIII, 189. – Молодії да козаченьки да жалю начинили Лукаш. 68. – Не-
щасній тії Ляхи начинили туги Гол. I, 16.
Начіпляти: Бо багачка, вража дочка,
Начіпляє кораликів,
Щоб її любити. Чуб. V, 113.
Нашити: Нашила собі сорочок Чуб. II, 361.
Нашкварити: Нашкварили м'яса з того вола іб. 121.
Нашкр'ябати: Я там нашкр'ябаю борошна Борз. у.
Нащипати: І цвіточку на квіточку нащипаю Метл. 138. – Нащиплю я липового лис-
ту Довн. Зап. 34.
б) Набачитись: Та й світа таки набачив ся Кв. II, 9.
Набиратись, -братись: Я горілки нап'юсь, ума наберусь Чуб. V, 209. – Нівроку
набираєть ся цвіту Ком. 15. – Я хоч помандрую – слави наберу ся Чуб. V, 471. – Ой де ти
сі, дівчинонько, сьпіваное набрала Е. 36. XI, 60. – Набрав сі духу до нього Е. 36. XXIII,
78. – Набрав ся Бог богатих да бідними розкидає Чуб. I, 235. – Набравсь, як май груш
іб. 274. – Набрала ся душа гріха Е. 36. II, 29. – Набрала-сь ся сваволі й людзької намови
Чуб. IV, 168.
Набитись: Кто нам буде на зрадоньці, того ся набиймо Гол. II, 305.
Набрехатись: Нехай брешут, набрешут ся лиха Гол. I, 261. – Брешіт, брешіт, воро-
женьки, набрешіт ся лиха іб. 321.
Набутись: З вашим паном жити буду, гріха ся набуду Гол. III, 31.

- Набухатись: Набухайся, сину, рака, та йди молотити Галько II, 46.
Навидатись: Буйних дождов навидався Булг. 63.
Навидітись: Навидів сі лихої години Е. 36. X, 165.
Наглядітись: Всього... налядишся М. Пр. 2.
Надзюбатись: Соловій у садочку ягід надзюбав сі Е. 36. XIX, 224.
Надивитись: Надивилася я біди Е. 36. XXVIII, 494. – Він надивився теї дівчини Житом. у.
Також сь предлогомъ *на*: Він на неї не надивитьсся Мил 97.
Нажертись: Добре нажерся мамалиги Чуб. II, 585.
Наживитись: Чи ти, Іванку, у милої черів наживився Е. 36. XIX, 61.
Нажлуктатись: (Собаки) нажлуктались горілки Чуб. II, 622.
Назнатись: Назнав єм сі біди на своїм віку Е. 36. XXVIII, 45.
Наїстись: Та лебонь же я в тебе трутини наївся Чуб. V, 435. – Наївся шилом борщу Е. 36. X, 112. – Наїв би-с болю тіжкого іб. 57. – Наївся мого хліба, тепер найся випчихає Е. 36. XXIV, 429. – Наїв сі ганьби Е. 36. XVI, 314. – Навієсься моєї праці Е. 36. VI, 93.
Налигатись: Налигався як Мартин мила Ном. 12193.
Налопатись: Налопався чортячої страви Кв. С. 31.
Налюбитись: Ой можся си налюбила кожного по трішки Е. 36. XVII, 59. – Ой тож-то-мся налюбила милого під боком Гол. II, 312. – Вже-мтя, любко, налюбився іб. 810.
Намлітись: Намлівся голоду, як пес за плугом Галько II, 47.
Нанюхатись: Нанюхатись прісної кости Чуб. II, 13. – Солодких яблук нанюхався Чуб. V, 804. – Напахашся сі, нанюхашся сі зіленька пахнючого Е. 36. XI, 129.
Напастись: Ся напасе худоба до Іря треви Е. 36. X, 258.
Напахатись: Напахашся сі, нанюхашся сі зіленька пахнючого Е. 36. XI, 129. – Крови напахався Чуб. II, 284.
Сь творит. п.: По садочку, на мйаточку гляну, – я ж єю напахуюся Чуб. IV, 7.
Напертись: Наперся шибки з вікна, кафлі з пєца Е. 36. XXIV, 433.
Напитись: Ніде води та й напиться Чуб. V, 456. – Напився води з натхов Е. 36. XXIV, 433. – Напиламя кирве жидівської Е. 36. XV, 122. – Піду до шинкарки горілки напйуся Чуб. V, 27.
Напозичатись: Напозичався грошей Житом. у.
Напудитись: Так би ми се напудили, як мокрий дощу, або голий розбою Е. 36. XXVI, 283.
Наслухатись: Наслухашся бідоньки Е. 36. XXIV, 591. – Сильних вітров наслухався Булг. 63. – Разних пташок наслухався Чуб. V, 804. – Соловійових пісень та й наслухався Чуб. V, 803.
Нассатись: Уже ти (ся)... синіх жил нассала Чуб. I, 115.
Натерпітись: Ой то ж я сі натерпіла немало болю Е. 36. XVII, 207. – Натерпится бѣды Кл. 128.
Нахлистатись: Нахлистався горілочки Котл. Е. II, 736.
Націлюватись: Не раз яся націлював личка рум'яного Е. 36. XIX, 233. – Не трохи ж ти мого личка та й націлювався Гол. II, 272. – Най же-м оченька націлювався! Гол. III, 343.
Сь винит. п.: Ей вже козак кумку націлювався Гол. I, 332.
Начутись: Буйного вітру начувся Чуб. III, 232.
Нашукатись: Сь нашукав жінки Е. 36. XV, 120.

Также сочетаются съ родит. п. эти глаголы съ преф. *пона-*, напр.: Слави-поговору по-набірали ся Метл. 53. – Отце понаводив собашні у хату Чуб. II, 146. – Понавозили хліба Кв. Д. р. 17. – На що то ти всякого ломачча сюди понаволікав Харьк. у. – Коней понаганяли М. Пр. 203. – Понагарбували грошей Богодух. у. – І хвиг і родзинок, всього мені понадає Шевч. – Усього їй понадарювали Київ. у. – Поназбіруй різного зіле Е. 3б. VI, 124. – Понаідали ся гречки іб. 120. – Понакупували хліба Кв. Д. р. 19. – Поналиваєм тої горілки Е. 3б. VI, 120. – Усяких пташок поналовлює Богодух. у. – Скрізь поналускував насіння іб. – Понамотую на тоти роги чорних стирок Е. 3б. XV, 57. – Піп той понаносив з собою усячини М. Пр. 156. – Понапікала хліба, понаварювала І. М. II, 85. – Понапивали ся води Е. 3б. XII, 110. – Самі жадні ковалкові хліба, а тут старців понаприймав М. Пр. 178. – Святих понарізував Е. 3б. XII, 51. – Понасажати різної всякої овощі Март. 155. – Понасипали води повни корита Пам. I, 247. – Понаслухують ся усяких брехень Богодух. у. – Понаходив десь на дворі паличок Чуб. II, 277. – Поначіпляв зверху онучок іб. 364.

6) Глаголы, сложные съ предлогомъ *над-*:

На д б и т и: Надбив горщика Борз. у.

На д б и р а т и, на д і б р а т и: Я не буду надбирати борошна Борз. у.

На д в е р е д и т и: Я живота надвередив Київ. у.

На д г о р т а т и, -г о р н у т и: Надгорни жару іб.

На д г р е б т и: Я гною сюди надгребу іб.

На д г р и з т и: Миша мабуть надгризла бублика іб.

На д п и т и: Надпив корця Полт. у.

На д р у б а т и: Надрубати хвостика Мил. 44.

На д с а д и т и: Я бебехів вам надсажу Котл. Е. II, 217.

На д т о р о ч и т и: Віку собі надторочив Е. 3б. X, 217.

7) Глаголы, сложные съ предлогомъ *пере-*:

П е р е д а т и: Передав куті меду Ном. 7691.

П е р е л о ж и т и: Того переложила, того мало положила Кв. Ск. 4.

8) Глаголы, сложные съ предлогомъ *під-*:

П і д к л а д а т и: Зеленого сінця підкладаєш Чуб. V, 49. – Буде сіна підкладати іб. 942.

П і д к р о ї т и: Молодиці підпоїли

І жупана підкроїли. Іб. 1119.

П і д л и в а т и: Дівчина води підливає іб. 90. – Водиці підливає Ром. II, 39.

Но также съ винит. п.: Дівчина воду підливає Чуб. V, 154.

П і д с и п а т и: Жовтенького вівса підсипаєш іб. 49. – Підсип меду й перцю Эв. 575. –

Підсинав му вугльи Е. 3б XVI, 292.

П і д с л у х у в а т и: Бий та пари підслухуй Е. 3б. X, .

П і д д а т и: Піддав чміль меду Врукcz. 101.

9) Глаголы сложные съ предлогомъ *по-*, который указывает незначительность дѣятельности, выражаемой глаголомъ; сочетаясь съ именами недѣлимыхъ, выражаетъ временную партитивность:

П о б е р е г т и: Побережи цієї риби й повезем цареві на гостинець Чуб. II, 57.

П о б и т и: Як втѣк, як десяти побив Кл. 140.

Но безъ количественнаго отгѣнка съ винит.: Пішла по воду, відра побила Метл. 5.

П о б о р г у в а т и: Ще арендар поміркує,

Нам горівки поборгує. Чуб. V, 1094.

Но: Взяв арендар міркувати,

Взяв горілку боргувати. іб.

Повечеряти: Повечеряли борщу Полт. у.

Погострити: Погостри сокири Борз. у.

Др.-рус.: Поостри сердца своего мужествомъ Сл. о п. Иг. 5.

Подержати: Господи, утверди і подержи (врем. парт.)

Люду царського

Народу християнського

На многая літа. Метл. 382.

Подоїти: Подій корівок, що від батька нагнала Эв. 416.

Подрочити: Тільки хлопців подрочу та й назад верну ся Лавр. 32.

Пождати: Ой пожди, Ганночко, недільки Ром. II, 35.

Поживити, -с ь: Не здолѣют заробити хлѣба души поживитъ Кл. 85. – Лиш я, мамко, у дівчини чарів поживив ся Гол. I, 264.

Позичати, -зичити: Если была позычила некоторых рукомыхъ речей своихъ Арх. ЮЗР. 8. III, 100 (1565). Умѣвъ грошей у людей готовыхъ позычати Кл. 24. – Всего позычаютъ іб. 25. – Позич мені таляра Чуб. V, 15. – Курашечко-чубашечко, позич мені крилець іб. 306. – Позич, голий, сорочки Ном. 4547. – Вогню позичити Е. 36. XXIV, 375.

Въ нѣкоторыхъ зап. говорахъ также сь винит.: Позич кому жінку, а сам свищи в кужівку Груб. Е. 36. XXIII, 130. – Пожичив упріж і кавалок линви Буцацк. у. Е. 36. XV, 84. – Ой соколе, соколоньку, пожич мені крила Гол. II, 758.

Поїсти: А ми паски поїмо Мат. Етн. XII, 23. – Поїли баранця, поросятини Кв. М. 54. – Як би я того мйаса поїла, то я б одужала Чуб. II, 287.

Показати: Висипався Хміль із міха, та показав Ляхам лиха Ном. 664. – Покажи тої штуки Е. 36. VII, 33. – Покажіть-но мені теї скрипочки, що та скрипка файно грає Ж. і Сл. – 95. I, 233.

Поклепати; Поклепайте нам хто коси Март. 92.

Покурити: Покуримо люльки Ном. 12604.

Покуштувати: Гей хто зо мною вийде битись,

Покуштувати стусанів. Котл. Е. II, 201 - 2.

Полизати: Кортить го на того, як меду полизати Е. 36. XXIII, 295.

Поменшити: Аже Бг҃ъ чѣкомъ возрасту поменшитъ Кл. 199.

Понюхати: Рожі понюхаю Е. 36. XIX, 66. – Закрутив носом, як би тертого хріну понюхав Е. 36. XXIV, 451. – Табаки понюхали, ради послухали та й до дому пішли Е. 36. XXVII, 19.

Др.-рус.: даи емоу пооухати зелья (Х. II. зелія) Ип. 716.

Пообідати: Сьогодні вареників пообідав Хорол. у.

Порубати: Яй дров порубала Чуб. V, 905.

Посипати: Посип солі на хвіст Ном. 14588. – Посип, сину, жемчужного проса Чуб. V, 749.

Посіяти: Посію я горошку Мат. Етн. XII, 220. – Ми посієм маку їще й постернаку Мил. 47. – Посіяла шпеничоньки, треба її жати Чуб. V, 1030. – Посій піску на камені Бол. 45.

Нось винит.: Ой посію я льон перед батьковим двором Метл. 36. – Ой посію я яру пшеницю, то вродить ся овес Чуб. V, 180.

Послухати: Послухайте ви моеї порады Пам. уг. м. I, 159. – Послухав трохи чмелів Кв. М. 14.

Въ др.-рус.: Хожаше по всѣ дни въ цр҃квѣ бж҃ію послушана бж҃ствныхъ книгъ Ж. Ө. 43. –

Велить послушати землі незнаємъ Сл. о п. Иг. 9. – Вы же чада Божіа послушайте оученіа Ип. 19.

Поснідати: Дала йому поснідати яйця Е. 36. VII, 82. – Що поснідаєм хлопчино? Ой я буханців, а ти стуханців Чуб V, 337.

Посьо(е)рбати: Гусльинки посербаю, люльки покуру та й більше не дбаю Е. 36. XVI, 490. – Посербаєм гусльиночки, покуримо люльки іб. XXVI, 205.

Поспівати: Пісеньок би поспівала Кв. М. 8.

Поссати: Воно (теля) поссало вже корови Борз. у.

Постачати: Матері буду всього постачати, чого забажа Кв. П. 17.

Постерегти: Біжи, сину, постережи проса Чуб. II, 103.

Др.-рус.: Постерези землѣ Роускойъ Ип. 646.

Потопити: Потопи Гѣди языковъ невѣрныхъ Кл. 11.

Потягти: Потягнет табаки Кл. 100. – Котрий потягне з ріжка табаки М. Пр. 13. – Та викрешем огню, та потягнем люльки Закр. 65. – На лиш, потягни люльки Кв. М. 13; но так-же с предлогомъ з: Курій що потягне з люльки, то й плюне М. Пр. 13.

Поцілювати, -с-ь: Понохаєм зіллячка розмаринного, поцілуєм ся личенька румяного Чуб. V, 316.

Почекати: Нехай почекає довгу за горівку Гол. II, 526.

Тѣ же глаголы также съ удвоеннымъ предлогомъ *попо-*, напр.: Нех я попіссу ще раз собі цицьки Е. 36. I, 25. – Дала мені дівчинонька каші попоїсти іб. XI, 79. – Попоїв лободи, та й бігай до води іб. XVI, 497. – Винних яблучок попоїла іб. XIX, 191.

Пошукати: Пошукаю кінця М. Пр. 49. – Пошукай відер Борз. у.

Ср. др.-рус.: Поискати града Тьматороканя Сл. о п. Иг. 24.

10) Глаголы сложные съ предлогомъ *при-*:

Прибавити: Бог віку прибавив Ном. 13920. – Прибав, Боже, ночі Эв. 68.

Прибільшувати, -шити: Прибільшити правъ Вел. I, 23. – Я мамочки упрошу да дари прибільшу Чуб. IV. 124. – Самі прибільшують невірі плати Кул. Б. 24.

Приварити: – каші Полт. у.

Придавати, -ати: До слави слави придавали Вел. IV, 197. – Придавши ей челяды двохъ шляхты доброе Арх. ЮЗР. 8. III, 615 (1649).

Придбати: Придбати посагу Метл. 46. – Горілочки я придбаю Чуб. V, 266. – Я придбала і масличка і сметанки Кв. МВ. 3. – Придбала тобі і чести і радости Кв. СО. 42.

Придобути: Особно и грѣха часомъ придобудеть Кл. 55.

Прижити: А не йди-но, Гафійко, прижиеш ти біди Гол. III, 38.

Приймати, -няти: Обридло од сучих дітей напасти приймати М. Пр. 218. – Приняли і холоду й голоду Ном. 1539.

Въ др.-рус.: Приаѣтъ сѣго и анѣскаго образа мѣнишьскаго ЖӨ. 96.

Прикинути: Прикиньте ще, бабусю, яблучок Кіев. у.

Прикладати, -ложити: Треба приложити великої пилности Вел. IV, 190. –

А єму приложил бы БГѣ болшъ повоженья

И всѣхъ желаемыхъ добръ помноженья. Кл. 46. –

Годно б ей карности сто раз приложити іб. 69. – Працы своєї невинне приложиш іб. 152. – Приложи ж ти, моя мати, до голови рути Чуб. V, 364. – Серцю жалю ще й досадоньки ой прикладає Эв. 155. – Приложити рук до чого Е. 36. XXIV, 593.

Прикупити: Живе, лиха прикупивши Ном. 7504. – Прикуплять двора, та ще хати ставлять Кв. Л. 18.

Приливати, -лити: Єму сваненька молодесенька води приливає Гол. IV, 271.

Применшувати: – ходи Сл. КС.

Примножати, -жити: Погибели своей душѣ примножаетъ Кл. 30. – Жалю нам примножаешъ ib. 74. – Они будутъ тебѣ хвалы примножати ib. 123. – Щасливости примножає Гол. III, 505.

Прирубати: – дрів Хорол. у.

Присипати: Там свашечка водиці присипає Гол. IV, 352.

Присїяти: Присїяли жита СИФО. 69.

Приточити: Варвара ночі ввірвала, а дня приточила Ном. 504.

Притупити: Все купи та купи – купила притупило Чуб. I, 232. – Притупити языка кому Е. 36. XXVIII, 362.

Прихилити: Рад би неба прихилити, та не хилить ся; я тобі хотїв би неба прихилити Ном. 12024. – Рад би му неба прихилити Е. 36. XXVII, 1.

Ср. польск.: Ten poczywy brat rad by mi nieba przychylić (Bystr. 97).

Съвинит.: Як небо прихилила до його Ном. 9047.

Причинити: Причини, Боже, здоровїя милому Гол. I, 191. – Причини, Боже, ночі на мої чорні очі, причини й другу на мене молодую Гол. I, 311. – Бодай вам Біг причинив за вигоду віка і здоровля і многих літ Е. 36. XXIV, 597.

11) Глаголы, сложные с предлогомъ *про*:-

Продовжити: Богъ... продолжить здоровья и живота моего Арх. ЮЗР. 8, III, 23 (1547). – Бгѣ ти продолжитъ земного сего свѣта Кл. 144. – Господь би вам віку продовжив Е. 36. XVI, 432. – Доброму чоловіку продовж, Боже, віку Ном. 4430.

Протягти: Бог протяг йому віку Полт. у.

В. Родительный падежъ при глаголахъ *непереходныхъ въ безсубъектныхъ оборотахъ*

Родительный падежъ неопредѣленнаго количества (партитивный) въ предложенїяхъ безсубъектныхъ встрѣчается при глаголахъ непереходныхъ, выражающихъ существованіе, достаточность или недостаточность, увеличеніе или уменьшеніе, а также сложныхъ съ предлогами *на-*, *пона-*. Имя, стоящее при этихъ глаголахъ въ родит. пад., въ субъектной конструкціи бываетъ подлежащимъ, напр.: налізули соколи з сторони Чуб. V, 834, но безсубъектно: «налинуло соколів»; понад берегами вода прибуває Гринч. III, 252, но: прибуло дня на курячу пїадь Чуб. I, 245; в човник вода набіжить Чуб. V, 505, но: води набігло Чуб. II, 325 и т. под. Употребленіе того или другого оборота зависитъ отъ точки зрѣнія говорящаго: имѣется ли въ виду единичность или множественность, или же общая масса, предполагающая такіа опредѣленія, какъ «много», «мало» и т. под. Этотъ родительный свойственъ какъ словянскимъ языкамъ, такъ и литовскому и отчасти латышскому, напр., лит. уг rugiu, dūnas. Schleicher. Lit. Gr. 274; уга žmoniū, kuke, но въ латышскомъ только въ случаяхъ, гдѣ можно подразумѣвать при родительномъ падежѣ количественное опредѣленіе, напр.: dandz: sūgad(u) bus ūgu = этотъ годъ будетъ много ягодъ, но wai jums ir tāwa, mātes, dēlu, brālu = есть ли у васъ отецъ, мать, сыновья, братья. Примѣры изъ словянскихъ языковъ у Миклошича V. Gr. IV, 486, см. также Даничић: Срп. синт. 88 - 90, Быстронъ: О už. gen. 90, 123, Зикмундъ: Skl. č. 156.

1) При глаголахъ, выражающихъ понятіе «быть, существовать, случаться» и близкихъ къ нимъ по значенію:

Бутити: І ест смѣлыхъ жеб до дна Адска прокопали Кл. 113. – І що ест злыхъ разовъ, все зимы нестатечной ib. 144. – Є у тебе, сину, срібла золотого Чуб. V, 868. – А естъ же нас, братця, та по всьому світу ib. 280. – Є його по всімъ світу Мил. I, 158. – Сього цвіту по всьому світу Закр. 203. – Там браня розмаїтого є Е. 36. I, 52. –

Ой є, стара мати, в полі разного цвіту,

Ой є нашого брата а по всьому світу Др. 203. –

Єсть там плачу, наріканя,

Єсть там кирви розливаня Гол. II, 705. –

Єсть ту тої родиноньки,

Як у полю калиноньки Гол. IV, 374. –

А в тій хаті і кімнаті

Усякої благодаті Чуб. V, 22. –

Вже книжок є понаписуваних всяких Е. 3б. VI, 111. – Утіхи на годину, а біди до смер-
ти Закр. 214. – Усякого народу є Кв. Ск. 25. – Усякого товару, якого тільки подумаєш, усе є
Кв. СП. 15. – Хоч і є у кого хлібця, так і останній віддати Кв. Д. р. 7. – Є дівчат і бойких і
мудрих Кв. БД. 20. – В тих засіках добра всякого М. Пр. 81. – Бришит поки світа Е. 3б. VI,
139. – Поки й живіття мого не забуду Ном. 4088. – Щоб же ти так бігав поки твого віку
Чуб. I, 51. – Поки світа, поки сонця – не прилетимо Мил. 136. – Жий про мене поки сьвіта
та сонця Е. 3б. XXIII, 121. – Поки попа, поти попада, а не стане попа, то пропада Е. 3б.
XXIV, 542. – Щоб так орав покіль віку Метл. 57. – Будеш жи так лазити по деревах доки
сьвіта та й сонця Е. 3б. XII, 76. – Доки мого живота я тут пан Е. 3б. XXIII, 105. – Поти
мого та гаразду, поки дівков хожу Е. 3б. XIX, 59. – Поти й життя твого Е. 3б. XXIII, 118. –
Поки діда, поти хліба Закр. 196. – Поки баби, поти й ради Ном. 9029. –

Поки світа сонця дівкою не буду,

Поти свого горовання я повік не забуду Метл. 259. –

Допоки щастя, допоти приятелі Е. 3б. XXVIII, 349. – Буде плачу Ном. 2367. –

Буде хліба, буде соли,

Буде їсти подоволі Конощ. 57.

Буде нас мати по горах, по долинах,

Буде нас мати по всіх країнах Чуб. V, 859. –

Нехай вас так буде, як на небі хмари іб. 1003. – Буде журби аж до віка Нейм. 88. – Буде
тут плачу й голосу Ном. 2267. – Буде жалю по киселю Ном. 2258.

– Было бы им з ных своей вѣчной погибели Кл. 33. – Було там тасканини Сл. Шей-
ковск. – Було там роботи Е. 3б. XXVII, 27. – А тоді, то було цього добра М. Пр. 65. – Вся-
кого було там способу іб. 247. – Е. біди, біди колись було, може хоть на старість менше
буде іб. 188. – Було де-чого і для простого народу Кв. ЩЛ. 6. – На довго ж Тимосі було тих
грошей Кв. КД. 7. – Довго сього було Кв. СО. 51.

Б у в а т и: Тут тільки зрана буває сонця Житом. у. – Як я і себе згадаю, так... ну, усьо-
го бувало Кв. Ск. 4.

С т а т и: Покул яког колвекъ мѣстыра станеть:

За служащих и служивших молба не престанет Кл. 152. – Пливи, пливи, селезнику
(селезеньку Чуб. V, 557), поки води стане Чуб. V, 1192. – Не будеш їсти, поки сьвіта стане
Е. 3б. VII, 39. – Ой не плач, пане, ще хліба стане Метл. 315. – Кого стало на юшку, стане й
на петрушку Закр. 170. – На вік би ми того стало Е. 3б. XVI, 442. – Так кравець крає, як му
сукна стає Е. 3б. XXIV, 301. – Не стало тернів да байраків рубати ИП. I, 116.

М а т и с ь: Поборов ся, як би малось сили Ном. 4160.

О с т а т и с ь: Риби осталося на болоті, то діти назбірали теї риби М. Пр. 65.

Х о д и т и: Тепер усякого люду ходить Київ. у.

В и с и п а т и: Тут як висипало панства М. Пр. 52.

С у н у т и: Миру за мною суне М. Пр. 198.

Д о в о д и т и: На довгім віку усього доведеть ся Ном. 9893.

Трапитися: В дорозі всього трапить ся іб. 11286.

Прийти, -с: Третої ночі прийшло М. Пр. 314. – Прийшло ся другої ниділі Е. 36. VI, 124.

Также съ предлогомъ *на* и винит. пад.: Прийшло на другу ніч іб.

2) При глаголахъ, виражающихъ понятіе «отсутствія» чого-либо:

Бракувати: Убогому мало що бракує, а захланному всього Ном. 1564. – Ще їй лиш одного бракує Е. 36. XVI, 442.

Перенятися: В кого часом сѣна свого перейметься Кл. 180.

3) При глаголахъ, виражающихъ понятіе «увеличить»:

Побільшати: Мені ділечка побільшало, а здоров'ячка поменшало Чуб. V, 591.

Прибавитися: На новий рік прибавилось дня на заячий скік Ном. 513.

Прибувати, -бути: З літами й розуму прибуває Е. 36. XXIV, 357. – Дітвори прибува Кв. Ск. 5. – Прибувало у їх селі миру М. Пр. 242. – Ой утонеш при березі, де води прибуде Гол. I, 228. – Спусти старця з села, прибуде йому й ума Ном. 5787. – Прибуло дня на курячу пйадь Чуб. I, 245. – Сили зразу прибуло Чуб. II, 209.

Но: А у криниці вода прибуває

Ой там козак коня напуває Чуб. V, 154.

Причинитися: А диви-но кілька причинило ся села Камен. у. (Сл. КС. III, 452).

Умножитися: Бджолі сього року умножило ся Борз. у.

Въ др.-рус.: оумножилоса братѣи Ип. 146. – Братѣа (Х. II. брати) умножається Ип. 147.

4) При глаголахъ, виражающихъ понятіе «уменьшаться»:

Відбути: Відбуло води Е. 36. XVI, 202. – Відбуло му сала іб.

Убути: Води убуло в долинках Сосн. у.

Др.-рус.: Почя убывати сѣнця и погыбе всѣ Новгород. I.

Вменшитися: Єще прибыло крѣстѣан, а поганов са оуменшило Пам. у. м. III, 70.

Зменшитися: Тепер прибутку зменшило ся Борз. у.

Збавитися: Нешасливість сьвіта: збавило ся літа, прийшла зима, та й хліба нема Е. 36. XXIV, 447.

Меншати, поменшати: Постимо, а сала меншає Ком. 72. – Здоров'ячка поменшало Чуб. V, 591.

Позначитися: Щоб нам теї непереробної роботи хоч трохи позначило ся М. Пр. 170.

Порідшати: Порідшало народу Кв. СП. 19.

Утекти: Дня вже геть-геть утекло СИФО. VII, 2, 175.

5) При глаголахъ, сложныхъ съ предлогами *на-*, *пона-*:

Набитися: Набило ся снігу в комору Борз. у.

Набігти: Води набігло Чуб. II, 325. – З лісу пташок набігло Булг. 151.

Набратися: Як набереть ся води в ухо, то нерехиле голову та й скаче Ном. 336. – Набрало ся диму в хату Борз. у.

Назбігати: Назбігало ся робітників Е. 36. I, 54. – Сусідів ся назбігало Е. 36. XIII, 90. – Назбігалось людей Чуб. II, 117.

Наїжджати, -їхати: Усякого купця із усяких місць наїжджає Кв. II. 10. – Наїхало ляшків-панків, як чорної хмари ИП. II, 81.

Найти: В тоти стокнѣ воды найдет Пам. у. м. II, 332. – Найшло народу в хату Борз. у.

Накирпатися: Накирпало ся того на мні Е. 36. XXIV, 431.

Наленути, налетіти: Наленуло ярьських пташок Довн. Зап. 41. – З гори піску налетіло Млр. лит. сб. 237.

Налитися: А що нальило ти сі води в вуха Е. 36. XVI, 244.

На множити сь: А тих же людей намножило ся Эв. 35.

На падати: Нападало з кльона листа Млр. лит. сб. 237. – Під явором зелененьким нападало листа Гол. II, 620.

Настожити сь: А хліба в стогах настожило ся Эв. 35.

Насунути сь: Насунулось лиха Ном. 2022.

Поназбирати сь: Тут поназбиралось народу, рибалок Рудч. Ск. II, 13.

Поназбігати сь: Панства усякого поназбігалось іб. 10.

Поназлітувати сь: Поназлітувалось сорок Полт. у.

Понаїздити, -їжджати: Купців понаїздить Март. 298. – Понаїжджало панів з Московщини дуже багато М. Пр. 217.

Поналітати: Поналітало усякого птаства Житом. у.

Понамножувати сь: Понамножувало ся людей Сосн. у.

Понаплоджувати сь: Так багато всякої черви понаплоджувало ся Харьк. у.

Понасипати сь: Скрізь понасипало ся борошна іб.

Понаскакувати: І звідки їх понаскакувало Київ. у.

Понасходити сь, -джувати сь: Понасходилося людей М. Пр. 144. – Понасходжувалось людей Е. Зб. XV, 205.

Понаходити: З Запорожжя понаходило таки чимало брагчиків січовиків Стор. М. Пр. 60.

Нижє приводимые глаголы сочетаются съ родит. пад. лица или вещи, при чемъ побочный партитивный отгѣнокъ можетъ быть усмотрѣнъ только въ томъ случаѣ, если въ составъ сочетанія входитъ имя дѣлимаго. Глаголы соотвѣтствующихъ значеній сочетались, какъ въ словянскомъ, такъ и въ другихъ индоевропейскихъ языкахъ съ родительнымъ, почему и самое сочетаніе возводится къ эпохѣ индоевропейской; но при этомъ вполнѣ разграничить въ этой области сферу первоначальнаго генитива и аблятива еще не удалось, и нѣкоторые глаголы, какъ, напр., выражающіе душевныя движенія, одинаково могутъ быть возводимы и къ тому и къ другому падежу¹¹⁷, затѣмъ нѣкоторые глаголы, которые сочетаются въ настоящее время съ двумя родительными, лица и вещи, напр. «питаю козака дороги» и т. п., можетъ быть, также восходятъ къ сочетанію съ двумя различными падежами.

Эта старая общесловянская¹¹⁸ конструкція въ различныхъ словянскихъ языкахъ испытала разную судьбу: въ великорусскомъ литературномъ въ большинствѣ глаголовъ одного происхожденія съ нижеприведенными сочетаніе съ родительнымъ въ настоящее время вытѣснено сочетаніемъ съ винительнымъ и другими падежами, безпредложнымъ или предложнымъ, напр.: слушать что, смотрѣть за чѣмъ, учить чему и т. д.; въ южнорусскомъ и бѣлорусскомъ¹¹⁹, какъ въ польскомъ¹²⁰, чешскомъ¹²¹, сербскомъ¹²² и другихъ, старая конструкція еще сохраняетъ свою силу, хотя также въ различной степени. Въ южнорусскомъ, какъ мы ниже увидимъ, во многихъ случаяхъ сочетаніе съ родительнымъ вытѣсняется параллельнымъ предложнымъ сочетаніемъ съ различными падежами, отчасти же, преимущественно въ крайнихъ западныхъ говорахъ, можетъ быть не безъ постороннихъ вліяній, **винительнымъ** падежомъ.

¹¹⁷ Delbrück, V. S. I, 213.

¹¹⁸ Miklosich, F. Vergl. Gramm. IV, 490 и дал.

¹¹⁹ Карскій, Е. Бѣлоруссы, т. II, в. 3, стр. 137.

¹²⁰ Bystroń. O uż. genetivu w języku polskim. Kr. 1895, стр. 88 и дал.

¹²¹ Bartoš. O genitivě závislém na časoslovesch (Čas. Mat. Mor. 1872) Zikmund. Skladba jazyka českého. Praha, 1863, стр. 126 и дал.

¹²² Даничић. Србска синтакса. У Београду, 1858. – Ђорђевић, П. Прилози за синтаксу српскога језика. I. О падежима без предлога. Београд, 1889.

2. Глаголы съ родительнымъ лица или вещи.

а) Глядѣти: Гляди, дядьку, порядку Ном. 6684. – Гляди моєї худоби Чуб. V, 1171. – І хазяйського добра гляжу як ока Кв. М. 55.

Гляди ж ти, зубатий, журавлю горбатий,

Сам житя свого, не дівочтва мого Гол. II, 518.

Зріти: Зріти преславних чудес Чуб. I, 165. Ср. др.-рус.: Позримъ синего Дону Сл. о п. Иг. 6.

Оглядати, оглянати: Мы с паны, оглядавши его листовъ, иже суть шляхетнии листове Пал. Сн. № 21 (1421). – Вийди, мати, з хати, огляди дитяти Эв. 569.

Пантрувати: Пантруй носа свого, ни проса чужого Е. 36. XXIV, 502.

Пильнувати: Ремесла свого завше часто пильнуєть Кл. 102. – Коли ти швець, пильнуй свого копита Закр. 173. – Будеш тогди мати, як будеш хати пильнувати Е. 36. XXIV, 381. – Пильнуй свого місцьи, не чужого іб. 401. – Пильнуй свої роботи Е. 36. XXVII, 29.

Съ предлогомъ на: Панъ Тетера хотѣль справитися, и на тоє въ Варшавѣ пилноваль, чого же не учинили сами собѣ винни Вел. II, 246. – Так і пильнувала на нього Кв. СО. 15.

Смотрити: Мы имаемъ нашему прыятелю, Ильи воеводѣ, прыяти и его доброго смотрѣти АЗР. I, 54 (1442). – Смотри зелізного кілка, а не срібного Е. 36. XXIII, 256. – Смотри кінца кождій справі Е. 36. XXVII, 132. – Смотри свого носа, не чужого проса Галько, II, 50.

Др.-рус.: На висоцѣ мѣстѣ ставъше съмотрѣху гласа того ЖӨ. 83.

Сокотити: Довбуш далі сокотит своїх овец Е. 36. XXVI, 85.

б) Слухати, послухати, вислухати, услухати, наслухати: – баби Чуб. II, 172. – Слушній ушка правди слухають Гол. IV, 101. – В воську мусиш песької скири слухати Е. 36. XVI, 213. – Слухай мене, молодой, порадошки мої Е. 36. XIX, 88. – Бий та духу слухай Е. 36. X, 30. – Мудрий слухає розуму як мусу Е. 36. XXIV, 415. – Дурна дівча того послухала Чуб. V, 393. – Послухай мої прозьби Е. 36. XII, 141 (но съ винит.: Ци послухали они божий росказ Е. 36. III, 2). – Вислухай гріхів моїх І. М. 47. – Петро вислухав слів Христа Е. 36. XII, 83. – І вислухав Бог моєї прозьби Е. 36. VI, 108. – Вислухавши того листу отца нашего AS. I, 149 (1503). – Вислухавши того листа Арх. ЮЗР. 8. III, 6 (1507). – Услухало паньство Івановой прозьби Е. 36. XIII, 168. – Різних пташечок наслухала Камин. 274.

Съ предлогомъ на: Послухай на дуброву: ци не шумить дубровонька Чуб. IV, 291.

Чути: Ци ви чули, добрі люде, такої помівки Шух. II, 191. – Поки мішка чують, поти шанують Е. 36. XXIV, 403. – Чує для себе великого горя Котл. НП. 232. – Де ви такої пісні чули Чуб. II, 307.

Зачути: Він... зачув здалека того смороду Е. 36. XV, 3.

Начуватись: Начуваєть ся старостів до онуки Чуб. II, 542.

в) Братись, взятись: Ти гріха не берись Ном. 6147. – Як снасть псуєть ся, то чоловік ума береть ся іб. 10198. – Взявсь, як репях кожуха іб. 2745. – Не взяла ся дівчиноньки ані жадна робота Нейм. 44. – Відважного страх сі не бере Е. 36. X, 46. – Виселой дівчиноньки робота бирє сі Е. 36. XIX, 5. – Взяла ми ся головоньки журба непотрібна Гол. II, 338. – Взяла ся богача сильная тривога Гол. III, 265. – Дур голови ся бере Галько, II, 43. – Щоби ся не взяли жадни біди хрещеної, порождені Н. Чуб. I, 136.

Держатись: Кого ся біда вчепить зранку, того держить ся до останку Закр. 171. – Держись берега – риба буде Чуб. I, 276. – Держить ся, як вош кожуха Ном. 2744. – Міцьного кола держати ся Е. 36. XXIV, 403. – Держить ся, як сліпий плота Е. 36. XXVII, 115.

Др.-рус.: Того ноути братѣ дръжимъ са ЖӨ. 6.

Съ предлогомъ *за* и винит. пад.: Держись за землю Ном. 6643. – Держить ся, як вош за кожух *ib.* 2744.

І м и т и с ь: Такі тепер стали роки: зима сї зими имила Е. 36. XXVII, 18. – Імила си де-рева, та й вилїзла на берїг Е. 36. XII, 153.

Л а п а т и с ь: Лапайи сїи вербіу над берїгом Е. 36. XV, 62.

Н я т и с ь: Мокрого полїна вогонь не йметь ся Ном. 5153.

Т и ч и т и с ь, т к н у т и с ь: Въ иншой речи, которая ся тычеть парсуны жидовскоѣ АЗР. I, 23 (1388). – Що ся тиче суплѣки козацкой Вел. II, 247. – А що зас о чернецком ткнется теж закону Кл. 60.

Т о р к а т и с ь: Я торкнув ся талїрки, вона й упала Полт. у.

Съ предлогомъ *до*: Не торкав ся кїнь вороний до землї ногами ИП. II, 84.

Т р и м а т и с ь: На Бога складай ся, розуму ж тримайся Закр. 180. – Тримають сї купи, гий вода Е. 36. XXIII, 224. – Сїи радї купи тримати Е. 36. XIII, 190. – Кого ся бїда вчепить зранку, того ся тримає і руками і ногами Е. 36. X, 46. – Щоби ти ся мене так тримав, як той дуб берези Чуб. I, 136. – Щетини тримаєть ся Чуб. V, 1174.

Съ предлогомъ *за* и винит. п.: Тримай ся за землю Ном. 6643.

Х а п а т и с ь, х о п и т и с ь, х в а т а т и с ь, х в а т и т и с ь: Хто потопає, той ся бритви хапає Чуб. I, 263. – Не хапай ся дурниці – не будеш сидів у темниці Ном. 7068. – Стала она ся того (Петра) хапати Гол. II, 44. – Тонучий і бритви хопить ся Ном. 9784. – Хто тапле, той ся бритви хапле Е. 36. XXVII, 195. – Вхопив сї того обома руками *ib.* 46. – Хоч сирової землї хватись Ном. 2081. – Петрова мати хватила ся обїруч цибулиної гички Е. 36. XIII, 101.

Съ предлогомъ *за* и винит. пад.: Добрий собака аж за кочергу хапаєть ся Ном. 2885. – Нікому не хочеть ся за гарячий камень ухватить ся Чуб. I, 232.

Ч е п и т и с ь, в ч е п и т и с ь: Ченив ся, як рак леду Е. 36. XXVII, 5. – Відчепи сї мене, а чепи сї сухої верби Е. 36. XVI, 211. – Дур сї голови чїпає Е. 36. XXIII, 58. – Дурний плота ся чїпає *ib.* 67. – Вчепів сї, як грїх села Е. 36. XVI, 458. – Учїпи сї сухої верби, а не мене Е. 36. X, 146. – Грїшна душа чепила ся того перця Е. 36. XIII, 254. – Чїпає ся, як ріпїак кожуха Галько II, 53. – Вчепив ся, як слїпий плота Чуб. I, 238. – Я на твоє безголовїя берега вчепив ся (т. е. не втопив ся) Чуб. IV, 551.

Съ предлогомъ *до* и *за*: Ти хочеш, аби сї ріпїйк до риби чепив, коли бо риба гладка Е. 36. XXVII, 18. – Чїпляєть ся, як слїпий до плота Ном. 2747. – Як ти прийдеш воду брати, я за тебе учїплю ся Чуб. V, 361.

г) Б е р е г т и: Берегти своєї душі Харьк. у. – Бережи уха Ном. 4299. – Берегти цілости України КОМ. 236. – Буду, кає, тебе, моя зозуленько, як ока берегти Кв. М. 31.

Б о р о н и т и: Того исного города боронити АЗР. I, 23 (1388). – Опановали вежу, которая усега города боронила Лѣт. Сам. 190. – Боронячи отчизни и добра христїянъ Кл. 148. – Боронити волностей Вел. I, 26. – Вольностей боронїте Макс. (1827) 40. – І найменший пташок свого гнїзда боронить Е. 36. XVI, 349.

Съ винит.: Йде край боронити Е. 36. XVII, 191.

В а р у в а т и: Варуючи того запису Арх. ЮЗР. 8. III, 248 (1573). – Своїхъ головъ варуйте Пам. у. м. II, 139.

Р а т у в а т и: Будеш нас усїх душ ратувати Е. 36. II, 36.

С т е р е г т и, о с т е р і г а т и, п о с т е р і г а т и: Стережеть некелкких врать Луц. 26. – Стерѣг раю Пам. у. м. II, 184. – Баштану стереже Рудч. Ск. II, 9. – Дївка вина стерегла Эв. 13. – Замку стерегли ЗЮР. I, 135. –

Стережи, Боже, твого товару,

Стережи, Боже, твого спадку. Метл. 343. –

Буду стерегти жита, пшениці,

Від тої відьми чарівниці. Ром. I, 140. –

Треба всьмь свого добра остерѣгать Кл. 153. – Постерегаючи в том права моего Арх. ЮЗР, 8. III, 469 (1594). – Мы дховные того постерегаемь Кл. 10. – Панове кошовіи повинни были славы и поваги войсковой постерегати Вел. III, 175.

Ст.-рус.: Роуской земли приказалъ стеречи Ип. 373. – Абы нынѣ земля своя (Х. II. своя земля) оустеречи ib. 676. – О нѣжкихъ стрѣгоущихъ домоу своего ЖӨ. 74.

Т е р п і т и: Безвинъне битья от мене терпила Арх. ЮЗР. 8. III, 18 (1547). – Великого жалю и фрасунку трѣпѣли Пам. у. м. II, 98. – Терпѣлисмо твого шаленства Вел. II, 34.

Др.-рус.: Не имаша трѣпѣти на мѣстѣ семь скърби ЖӨ. 48.

Сь винит.: Буду стояти, терпіти муку,

Ой чи не скаже: дай мені руку. Чуб. V, 356.

д) Ж а л і т и, п о ж а л і т и, -ся; жалувати, пожалувати: Орду... упиная, жаліючи всегда держави корони Полской Вел. I, 120. – Ой десь ти, дівчино, віночка жалієш Чуб. V, 345. – Царь пожалів гетьманщини Март. 237. – Ой пожаль же, мое сердце, молодого віку Камин. 274. – Жаль ся, Боже, України, що не вкупі має сини Закр. 50. – Жаль са Бже того мира Пам. у. м. II, 222. – Жаль ся, Боже, ходу до поганого роду Е. 36. XXIII, 95. – Ой пожаль ся, милій Боже, дівчиноньки молодой Метл. 260. – Пожаль ся, Боже, собаці білого хліба Ном. 10780. – Пожаль ся, Боже, молодого Гриця Гол. I, 202. – Жалує лижки води Е. 36. XXIII, 95. –

Не жалуй, мій миленький, мене молодой,

Та пожалуй, мій миленький, дитини малої. Чуб. III, 154.

– Ой пожалуй, дитя мое, молодих літ Метл. 139. – Будеш ти тяжко дочки жалувати Чуб. V, 259. – Жалує го, як вовк вівці Е. 36. XXIII, 94. – Баба всього світа жалує Ком. I. – Вона ж мене не пожалує, як свого дитяти Чуб. V, 455. – Правовірні християне свого краю жалували Е. 36. V, 74.

Сь винит.: То він мене пожалує, як своє дитя Др. 115.

Сь предлогомъ за и творит. пад.: Жыливали всі за тим царом Е. 36. XII, 174.

П о т р і б у в а т и: Богацькая дівчинонька потрібує баби Е. 36. XXVIII, 220. – Чого душа потребує: чи чиснику, чи цибулі Е. 36. XXIII, 84. – На що ти нас потребуєш ИП. II, 119. – Допіру прибору потребує Чуб. IV, 240.

Ш к о д і т и, ш к о д у в а т и: Шкодїє як ока М. Пр. 182.

е) В м і т и: Вмію співаночок Е. 36. XVII, 142.

З н а т и: Я хочу, щоб він знав якого ремесла Чуб. II, 376. – малярства Бал. 84. – Поки-м була коло мамки, то-м знала співанки Е. 36. XVIII, 88. – Катерина гора знала Чуб. IV, 510. – А так... дещо... по троху де-чого знали Кв. СП. 4. – Олексій знав письма Кв. ЩІ. 10.

З а з н а т и: Наші діди зазнали біди, наші внуки зазнають муки Ном. 669. – Без відваги зазнаєш зневаги Е. 36. XVI, 202. – Шьи зазнаю того гаразду Е. 36. XXIII, 148. – Як наско-чим у віконці, та зазнаєм біди Гол. I, 164.

З а п і з н а т и: Запізнайте світа, доки служать літа Чуб. I, 269.

П і з н а т и: Десь ти, каже, у походах бував,

Козацьких звичаїв познав. Метл. 420.

У з н а в а т и: Зичила щасливого узнавати повоження Вел. I, 170.

О д в і д а т и: Тільки ж твого житя одвідала Метл. 370. – Своєї Парахни одвідаю Чуб. III, 175. –

Полетіла б я та одвідала чужої сторононьки;

Не так сторони, не так чужої, як чужого батенька Чуб. IV, 412. – Стану думати, стану гадати, як матюнки й одвідати Чуб. V, 749. – Сідлай, хлопче, коня вороного, одвідаю кохання свого іб. 630. – Піду в корчму загуляю, шинкарочки одвідаю іб. 1033.

Розвїдувати, -дати: Та я б розвідала, розгляділа чужої сторононьки Чуб. IV, 87. –

Да розпитуючи, да розвідуючи
Чужої сторононьки,
Да не так сторони, да не так чужої,
Як чужого батенька. Метл. 146.

Но также съ винит.:

До мене йдучи одвідуючи,
Та життя моє розвідуючи. Чуб. V, 758.

ж) Забувати, -бути, -с-: Скорбный всѣмъ вѣхъ своей забываетъ Кл. 46. – Забувь грошей своих Пам. у. м. I, 136. – Пий, дядьку, горілку – смутку забудеш Ном. 11680. – Ой як сяду близько тебе, та й смутку забуду Чуб. V, 382. – Забув язика в губі Е. 36. XXVIII, 360. –

Заграй мені, дуднику, у дуду,
Поки свого горенька забуду. Чуб. III, 176.

Потіш мене сироту,

Най забуду клопоту. Гол. II, 537. – Утікає й забуває гордості своєї Чуб. I, 166. – Забудь тата, забудь мами Закр. 68. – Забудем латини Чуб. III, 353. – Покуримо люльки та забудемось думки Чуб. I, 298. – Лиха щоб свого забув Котл. Е. I, 354. – Забудуть всіх цих бід своїх Котл. Е. III, 210.

Др.-рус.: Забывъ чти и живота и града Чрънигова Сл. о п. Иг. 13.

Иногда также съ винит. п., или же съ предложениями *на, за*: Забуде бик зиму, як ся дочекає трави Е. 36. X, 27. – А вже вона господарську роботу забула Е. 36. XVIII, 250. – На Бога забули Ном. 1448. – Забув на матір рідну Гол. III, 454. – Чи ще ж ти на мене да не забула? Макс. (1827) 88. – Чи на мене, нивку, забули ся?... На тебе, нивку, не забували ся Чуб. III, 241. – Забувайте на біду Гол. III, 74. – Я за ню не забуду, доки жити буду Е. 36. XVIII, 209. – Вони за Бога ни забували Е. 36. XXX, 240. – За дім, за родину кажуть забувати Чуб. V, 992.

Запам'ятати: Запamятавши опису и шлюбу своего Арх. ЮЗР. 8. III, 300 (1577).

Запомнити (стар.): Іоаннъ его гонил, запомнѣвши старости своей Пам. у. м. III, 78.

Пропомнити (стар.): Пропомневши боязни Бозкое и присяги своею Арх. ЮЗР. 8. III, 91 (1564).

з) Пам'ятати: Нехай буду пам'ятати віка молодого Гринч. III, 648.

Также съ предлогомъ *на*: Нехай пам'ятають на праведний суд Божий ЗЮР. I, 311. – Хто в пір'я поростає, най на бідного пам'ятає Ном. 1457. – Та пам'ятай собі на ласку мою Гол. III, 470. – Козаки пам'ятали на Бога Е. 36. XII, 187. – На смерть не пам'ятаю Гол. III, 281. – Пам'ятаючи на то Арх. ЮЗР. 8. III, 21 (1547). – Прето братіє треба на смерть пам'ятати Кл. 9.

Помнити (стар.-сл.). Въ др.-рус. съ род.: Помняшетъ бо речъ пѣрвыхъ временъ уособицѣ Сл. о п. Иг. 3; въ позднѣйшемъ языкѣ съ предлогомъ *на*: Помнячи на час смертельный Арх. ЮЗР. 8. III, 308 (1578).

Спомянути: Ти не дуже де-чого споминав Кв. Ск. 13.

Тямити: Баба тямилати тиї (теї) пісні Март. 230.

и) Навикнути: Наукъ въ письмѣ нашомъ словенскомъ навикши ИП. II, 129. – Сїи обичаєсь навик Пам. у. м. II, 62. – Чого бик навик, того реве Ном. 9565.

Также съ предл. *на, до*: На що бик навик, до чого бик навик іб. – Я до того не навик

Гол. III, 107. – До праці навикла Чуб. II, 545.

П р и в и к н у т и: Паробок привик вже таких чудних людей Rokoss. 60.

і) Ж д а т и, д і ж д а т и, в и ж и д а т и: Ой буду ж я буду пригодоньки ждати Чуб. V, 471. – Ждала мати дочки в гості іб. 744. – Коли б мені, Господи, неділі діждати Гул. Арт. 29. – Бодай єс сі так діждав потіхи по своїх дітьох Е. 3б. XXIII, 24. – Дождала ся баба гречаної паски іб. – Води-погоди вижидає ЗЮР. I, 38.

Съ предлогами *за, на*: Вольу сым гір лїтати, мам за тепўым хлїбом ждати Е. 3б. XII, 36. – Ожидали на вѣдомости Літ. Сам. 150. – Притаю ся, хочь літ двадцять буду на тебе ждати Чуб. V, 250. – То ж то ми сі наприкрило та на тебе ждучи Е. 3б. XIX, 131. – Чи маю ся оженити, чи на тебе ждати Гол. II, 748.

Ч е к а т и, з а ч е к а т и: Чекаючи на себе козацкого навалу Вел. IV, 18. – Якої лихої години чекаєш? Е. 3б. XVI, 370. – Лінивий все ночи чекає Е. 3б. XXIV, 355.

Чаще съ предлогомъ *на*: Як би на вас чекав, то досі вмер би Чуб. I, 272. – Чекає, як каня на дощ Закр. 220. – Вже на мене грїб чекає Е. 3б. XVI, 455. – Зріст чекає на силу, череву на хлїб Е. 3б. XXIII, 210. – Час на чоловіка не чекає, а чоловік на час чекає Е. 3б. XXVIII, 30. – Все они чекают на якийс перевіз М. Пр. 120. – Жінка чекала на обід іб. 55. – Дівчинонька не слухала, на козака зачала Гол. II, 212. – На старість ся чекало Гол. III, 286.

В и г л я д а т и, о г л я д а т и с ь: Виглядає, як каня дощу Чуб. I, 256. – Мила виглядає свого сонця Чуб. V, 45. – Ой я ж бо Марусино, не сплю й не дрімаю, тільки тебе молодїї з гостей виглядаю іб. 660. – Виглядає роднини Довн. Зап. 24. – По воду пішла оглядаєть ся Василя Кв. М. 36.

В и з и р а т и: А я тебе визирую, як парубок дівки Е. 3б. XVII, 59. – А я ходжу, молоденька, долї визирую Е. 3б. XVIII, 185.

Н а д і я т и с ь: Радше-м сі смерти надїяв, як такого припадку Е. 3б. XIV, 428. – По негодї надїй ся погоди іб. 441. – Від великої води надїй ся чкоди Е. 3б. X, 245. – Від панів дари надїй ся кари Е. 3б. XVI, 511. – Потіхи ся надїяли Е. 3б. XXVI, 16. – Надїла ся свого милого Гол. II, 87.

Др.-рус.: Ту бо надѣяшеться Галичкого кнѣза Володимира Ип. 433.

Съ предлогомъ *на*: Надїяв ся дїд на мід, та води не пив Е. 3б. XXIV, 427. – Надїяв ся Циган на пироги, та борщу не їв іб. 428.

Др.-рус.: Надѣяса на множество вои Ип. 244.

С п о д і в а т и с ь: Слави-памїати сподївались ЗЮР. I, 19. – Потіхи ся сподївала Е. 3б. XXVI, 17. – По правдї роби – доброго кінця сподївай ся Чуб. I, 285. – А припічок усміхаєть ся, корова сподїваєть ся Метл. 164. – Зросту, слави, памїати, спрожитку сподївали іб. 347. – В солдати тя віддам, відомости ся сподїю Чуб. V, 234. – Скорше чоловік смерти сподїє ся, як такої біді Е. 3б. XXVII, 127.

Чаще съ предлогомъ *на*: На то сподѣваючися АЗР. I, 5 (1347). – Сподївав ся дїд на мед, та й без вечери ліг спати Чуб. I, 274. – Сидить дівка у віконечка, на вечерю сподїваєть ся Чуб. V, 402. – Ти, козаченьку, на мої чорни брови не сподївай ся Чуб. V, 429. – Я ж на тебе, мій миленький, не сподївала ся Метл. 52. – На погоню не сподївайсь Чуб. V, 625. – Стала плакати, жалковатись, на синочків сподїватись Закр. 79.

к) Г у к а т и: До могили припала,

Матусеньки гукала. Метл. 277.

Та пішов Іван блукаючи,

Своїє жінки гукаючи. Чуб. V, 786.

Съ предлогомъ *на* и винит. пад.: Гукни на Явдоху, чого вона там барить ся Полт. у.

Кликати: Жовнір жони до дому кличе Чуб. V, 683. – Кличе свої Мариньки Е. 36. XI, 297.

Съ предлогомъ *на* и винит. п.: Кто си на мня кличе? Гол. II, 701. – На слугу свого вірного добре кликав-покликав ИП. II. 4.

Кричати: Русина Лях бє та й сам гвалту кричит Е. 36. XXVII, 53.

Ср. польск. род. при wołać, wzywać и др. Быстронь, 110.

Съ предлогомъ *на* и винит. п.: На гвалт кричати Сл. КС: гвалт кричить Ном. 2385.

л) Важити сь: Чого ти са важиш? Пам. у. м. I, 139. Тоже въ польскомъ (Быстронь 106) и чешскомъ (Бартошъ 20).

Съ предлогомъ *на*: На що са важишъ своим шаленым розумомъ Пам. у. м. II, 148. – Не бийте ся, не лайте ся, ви на мене не важте ся Н. п. Сл. КС. I, 122.

Підняти сь: Він підняв ся великої праці Каменець.

м) Радити сь, дорадити сь: Радила-м ся людей, нічого не буде Чуб. V, 392. – Радять сь старою пана Е. 36. I, 36. – Всіх сі раджу, а свій розум маю; всіх сі радь, а своє роби Е. 36. XVI, 276. – Людей ся радь, а свій розум май Е. 36. XXIV, 365. – Другого рай ся, а свій розум май Е. 36. XXVII, 2. – Дорадивши ся приятелей своїхъ Арх. ЮЗР. 8. III, 118 (1567). – І тих рада не лиха, що ходять стиха, и тих поражай ся ИП. II, 139.

н) Нарувати, -шити: А жаден мои кровный не маєт того нарушити Грам. 1483 г. (Гр. Крымского I, II, 538). – Сего запису моего нарушили Арх. ЮЗР. 8. III, 355 (1583).

о) Наслїдувати: – науки Христови Рад. Огр. 61. – Наслїдує того самого Чуб. IV, 2.

п) Утвердити: Господи, утверди люду царського ИП. II, 8.

3. Глаголы съ родительнымъ вещи и родительнымъ лица.

Питати, спитати, запитати, - сь: а) Другого козака правди питала Метл. 423. – Цикпиш, ци дороги питаєш Е. 36. XXIV, 301. – Иде село віт села і питайни страху Е. 36. I, 5. – До сіней їдеш, нагайки питаєш Чуб. V, 49. – А дасть тобі вівса й сіна, питатиме свого сина іб. 942.

Также съ предлогомъ *за*, *на*, *о*, *про*: Я питаю за маляром, а той маляр дома Е. 36. XVIII, 188. – Отець да й мати за ворота виходили, на здоровїє питали ИП. I, 112. –

Ой ци не його, то товариша його,

Буду питати о здоровйачко його. Чуб. V, 264. –

Буде про мене питати іб. 942.

б) Угриновскій пыталъ жонки дворное на имя Люцы о двоухъ дѣвкахъ Арх. ЮЗР. 8. III, 54 (1563). – Мы тых Цеценевских пытали... ест ли ваша печат з того привиля? іб. 94 (1491). – Пытали, призвавши, челеди небожчиковское дворное іб. 481 (1601). – Питали вони всеї старшини: чи не бачили сина-сокола Макс. (1827) 7. – Попитав вже і пня і колоди Ном. 1765. – Марусеньки мати питає Бал. 34. – Питаєть ся сон дрімоти: де ти будеш ночувати Метл. 2. – Пішов відпитуючи другої голови Е. 36. XVI, 207. – Питалам ся того вітру, що з тих сторін віє Е. 36. XIX, 97. – Ти, козаче, дурний-нерозумний, що питаєш оцеї зозулї Чуб. V, 25. – Дівчини питає: дівчинонько, сіра утко, чи сватати хутко? Метл. 8. –

Пійду ж до комори питати ся зброї:

Чи менї коня сїдлати, чи пішки мандрувати Чуб. V, 887.

– Запитай ся Николи, що-м не зрадив ніколи Гол. II, 196. – Коли хочеш мене взяти, запитай ся матки Бесс. 112.

Сь винит. рѣдко:

З молодцем стояла

- Та свою неньку питала:
Мати моя, мати,
Пусти мене з вечора погуляти. Чуб. V, 98.
- Съ предлогомъ у: У другого козака правди питала Метл. 423. – Да козак у дівки правди питає Чуб. V, 489. – Питає у баранця Шух. III, 147.
- Р о з п и т у в а т и: Мого життя розпитуючи Метл. 245.
- П р о с и т и, п р о х а т и, - с ь: Козаченько води просить Метл. 94. –
Ой, дівчата-голубочки, чого я вас прошу:
Наваріте вареничків, я горілки принесу. Нейм. 97. – Прохав же я відрá, вона й не дала Чуб. V, 153. – Завше Бога того прошу, щоби́сь був щасливий Гол. II, 773. – Бога долі просі́те Чуб. IV, 256.
- Др.-рус.: Почаша Грѣци мира просити Ип. 22.
- Съ предлогами о и за: Будет сѣог Антипы о помощь просити Кл. 210. – Як зачнуть сїно косити, не треба Бога за дощ просити Чуб. I, 234.
- Съ родит. лица: Вона ж теї циганочки вірненько просила Нейм. 74. –
Старша сестра менчої просила,
Щоб менча сестра та вінок доносила. Эв. 249. –
- На того пивце гостей просила Гол. II, 483. – Просить отца й матері Март. 244. – Присудили Йовдокиму ще Хими прохати Ном. 12549. – Матїнкы просила: поїдь, матінко Е. 3б. XI, 17. – Та як хочеш мене брати, проси мої маткы ib. 58. – Проси теї панї, то вона піде за куму Е. 3б. I, 92. – Просила ся хлопців-матросів: пустіте до роду Ром. II, 243. – Упросив кобіти дуже бідної Е. 3б. XII, 197. – Проси мами, проси тата – нехай нас злучає Закр. 88. – Своєй неньки старенької прощаня ся просить Гол. I, 135. – Ой котив ся наш віночок по полю, ой просив ся челядоньки до двору Чуб. III, 232.
- Съ предлогомъ у (ѣ): Сестра в брата прохала ся Закр. 41. – Став же він у пана милости прохати Лавр. 63.
- Съ винит.: Більу білила, сестричку просила Е. 3б. XI, 17.
- З а п р о с и т и: Запросив всьої птиці Мат. Етн. XII, 226.
- П р а в и т и: Не багато з нас правив, лиш жовтого червоного Лукаш. 165. – Нехай собака в дядька служить, а в дядини плати править Ком. 87.
- В п о м и н а т и с ь: Давного довгу не впоминают сі Е. 3б. XVI, 507. – Бо йде отець і мати кривди ся впоминати Чуб. IV, 477.

4. Глаголы съ родительнымъ вещи и дательнымъ лица.

- а) Позволити, дозволити: Ей того позволиль Арх. ЮЗР. 8. III, 455 (1594). – Дозволь же ми пари моєй Гол. I, 341.
- Д о п у с т и т и: Мы ему того допустили Арх. ЮЗР. 8. III, 8 (1536). – Апелляции мы стороне допустили ib. 407 (1583).
- б) Д а р у в а т и: Даруй Боже гріха, коли натура така Е. 3б. XVI, 459.
- Ср. др.-рус.: Его же грѣха да бы и Богъ простиль Ип. 217.
- В і д п у с т и т и: Відпусти Боже гріха, коли пригода лиха Е. 3б. X, 74.
- Ср. чешск.: Bůh jin odpustil hřehů (Bartoš, 15).
- Также съ винит.: Пан Біг гріхи відпустит, але не подарує Е. 3б. XVI, 460. – Єму тую кривду свою Ѡпустил Пам. у. м. III, 116.
- в) Р а д и т и, п о р а д и т и, п о р а я т и: Хіба ж він тобі добра радить Кієв. у. – Я ж тобі добра пораю Эв. 586.

Пи щ а т и: Свахи горівки пищали Roszk. 25.

г) З а в и д ж а т и, з а в и д і т и, з а в и д у в а т и: Ідного разу завиджав шатан Адамови і їві щістя Е. 36. XII, 20. – Завидьит му люде такої жінки Е. 36. XXIII, 143. – Бодай же ви, вороженьки, хиріли, боліли, що ви мені, молоденькій, вінка завиділи Гол. III, 306.

Др.-рус.: Будуть злій члївци завидяче твоєї любви Ип. 542.

З а з д р и т и: Він йому усього заздрий Житом. у.

д) Б а ж а т и, б а ж и т и, з а б а г а т и, з а б а ж а т и, -с я: Хорітимеш, болітимеш, смерті бажатимеш Метл. 7. – Чи вітру боїш ся, чи дощу бажаєш іб. 93. – Ратунку бажали іб. 128. – Холодної води бажить Чуб. V, 138. – Дрібних рибок бажит Гол. II, 133. – Всього мусі забагає Е. 36. XVI, 281. – Забагає му сі печеного леду Е. 36. XXIII, 139. – Все має, хиба ще пташого молока забагає Е. 36. XXIV, 382. – Забагає лежаного хліба Галько II, 44. – Забажав печеної криги Закр. 163. – А тут жанка забажа льону, щоб сорочки прясти Кв. СП. 12. – Тобі того бажаєть ся, чого дома не маєть ся Ном. 5347. – Забажалось козаку зеленого часнику іб. 5340.

Ж а д а т и, ж а д і т и, ж і д а т и: Давно моє серденько тебе жадає Чуб. V, 54. – Мног таких ест в свѣтѣ, что смертей жадают Кл. 6. – Меш хліба жадіти, як меш дурно сидіти Е. 36. XXIII, 94. – Жідає грейціра, як сліпий дороги Е. 36. XXVIII, 422. – Казимирь отъ насъ какою помочи пожадаєть на его неприятеля АЗР. I, 54 (1442).

Ж и ч и т и, з и ч и т и: Доброго здоров'я жичу Метл. 202. – Зичити щастя, здоров'я Проск. у. – Всего доброго зычити Арх. ЮЗР. 8. III, 353 (1583).

З а м а н у т и с ь: Заманулось, як серед зими криги Ном. 5336.

П р а г н у т и: Всі покою щиро прагнуть Закр. 49. – Кіт риби прагне Е. 36. XXIII, 265. – Прагне, як каня дожджу Галько II, 50.

П р и я т и: Имъ того хлѣба прію Кл. 100. – Здравія и долгихъ лѣтъ щиро прію іб. 126.

Х о т і т и, з а х о т і т и, в і д х о т і т и, -с ь: Хотіла баба видри Ном. 1824. – Турки хтіли головоньки козацького сина Млр. лит. сб. 195. – Якого грома хочеш у мене? Е. 36. XVI, 457. – Я купив їй личман, ще хоче й наміста Чуб. V, 105. – Що (= чого)¹²³, милий, в мене хочеш, якої причини? іб. 193. – Вже бинди обридли, а ченця ся хоче Е. 36. X, 28. – Захотів ти від вовка каянни, а від п'яного встиду Е. 36. XVI, 238. – Захтів ти у ялової корови молока Чуб. I, 293. – Захотілось мерзлого в Петрівку Ном. 5344. – Як повіє заверуха, то схоchi хлоп шинки і кожуха Е. 36. VI, 91. – Відхотіло му сі тої роботи Е. 36. XXVII, 27.

Др.-рус.: Кназь Юрьи Лвовичь хоташеть бо собѣ Люблина и землѣ Люблиньскои Ип. 910.

Л о к (х) н у т и: Локла баба хліба, чекаючи на діда Е. 36. X, 13.

Примъчаніє. Къ этой же категоріи родительнаго слѣдуетъ отнести родительный пад. въ эллиптическихъ выраженіяхъ: Щасливої доріженьки, куди він бажає! Метл. 61. – Жийте собі многі літа, щасливої долі! Гол. I, 310 и т. под. Сравн. параллельныя выраженія съ именит.: Хоч сварив ся, не сварив ся, а щаслива дорога! Метл. 23.

е) Ш у к а т и: Мати дочки шукала Метл. 231. – Син матері шукає Чуб. V, 454. – Голуб літає, голубки шукає іб. 24. – Де одно стоїть — пари шукайте іб. 127. – Хто поночі ходить, той немочі шукає Чуб. I, 275. – Скрізь шукав він собі дівчини Чуб. II, 103. – Лихо приключки шукає Ном. 1973. – Нехай шукає до коровая лопати Ром. I, 176. – Мешкання шукати Камин. 272. – Біди си на мні шукаєш Е. 36. X, 42. – Не місце голови шукає, а голова місця Е. 36. XXIV, 401. – Напасти собі шукає іб. 432. – Не помацки своїх воріт шукає Е. 36. V, 84.

Н о с ь в и н и т ., е с л и п р и п о с л ѣ д н е м ь р о д и т ., н а п р .: Біжи, дівко, до гаю, шукай корінь

¹²³ Соболевскій, А. Лекції по ист. р. яз.³, 107. 199.

розмаю Чуб. V, 414.

Также съ предлогомъ *за* и творит. пад.: Два (вобручі) вирубав, за третий шукає Е. 3б. XVIII, 185. – Сьльпий тогди не видит бучка, шукайи за бучком Е. 3б. XII, 32. – (Мати) утьікла дальі, бо си мислила, що вони за неў шукайут *ib.* 147. – Сі тато і єі чоловік за нею шукают Е. 3б. II, 155. – Узяли рано вставати та й за кіньми шукати Е. 3б. XV, 84. – Я піду за ними шукати Е. 3б. VII, 33. – Шукав коло себе за пуляресом Е. 3б. VI, 165. – Пішли в воду шукати за просом *ib.* VI, 264.

Г л я д а т и, г л я д і т и: Глядає другої голови; глядає вчорашного дне; глядає того, чого не загубив Е. 3б. XVI, 344. – Не глядає Наці, іно праці Е. 3б. XXIV, 437. – На що ж тобі, мій миленький, глядіти розмаю Е. 3б. XVIII, 13. – Буду глядіти мамунці Мат. Етн. XII, 75.

Съ предлогомъ *за* и творит. пад.: Пійшли за нев глядати і нема їх до днешного дня М. Пр. 260.

С м о т р и т и (= шукати):

Пішла мати до церкви Богу ся молити,

А він зачав отцевскої зброї смотрити. Гол. I, 10.

З а п о б і г а т и, -б і г т и: Запобігай світа, поки служать літа Ном. 5931. – Всѣми силами их ласки запобѣгати Кл. 41. – Абисми забѣгли от него ласки Пам. II, 15. – Запобігає панської ласки Е. 3б. XXIII, 155. – Світу запобігти Ном. 4485. – Запобіг лиха *ib.* 1834. – Чого ти хтіла, того й запобігла Чуб. V, 826.

ж) Д б а т и: Як іти в рай, так і дров дбай Ном. 200. – Було б тобі та собі сіна дбати Эв. 584. – Короля не знаєш, ради не дбаєш, сам собі сеймуєш И. П. II, 139.

Съ творит.: У пеклі все тепло, а пойди в рай, то й дровами дбай Ном. 200.

Д о б у в а т и, д о б у т и, -с ь: Кондрать ота Доменика дому добуваль свѣдѣцтвомъ АЗР. I, 8 (1347). – Хмѣль... добувал на Воитку Сулимовськемъ половины Сулимова Пал. Сн. № 50 (1412). – Добувати штурмомъ замку Вел. I, 252. – Бендер добували ЗС. II, 34. – Зпід кореня води добували Кольб. II, 217. – Близько приступає, Львова добуває Гол. II, 163. – Гострих шабель добувайте Закр. 51. – Кринишної води добували Чуб. V, 386. – Чобіт добуває Метл. 91. – Чи ви, бояре, жупанів добували *ib.* 188. – Правою рукою меча добуває Закр. 92. – Де розуму не стає, там сили добуває Е. 3б. XXVII, 38. – П'яний доброволно хоробы добуваєт Кл. 55. – В городі барвінку добуду Гол. II, 777. – Добулась грошей Кв. КД. 25. – Жінки то ось якої користі добули ся М. Пр. 171. – З пальця меду не добудеш ся Ном. 5254.

Др.-рус.: Добудемъ сорома Ип. 389. – Добыль есми головою своею Киева и Переяславла Ип. 380.

Съ винит. въ западн. говорахъ: Той хліб добути Е. 3б. I, 4. – Добув книжку і зачав сї Богу молити Е. 3б. VII, 77. – Добула мені вочі Е. 3б. I, 44.

З д о б у т и с ь: Крутнувся та і лиха здобувсь Ном. 1956.

Съ предлогомъ *на*: Здобувшиися уже на раду и помощь Арх. ЮЗР. 8. III, 508 (1605). – Іде козак в Україну, не лихो здобув ся Др. 77.

Р о з д о б у т и, -с ь: Сякий такий аби був, аби хліба роздобув Е. 3б. XXVII, 191. – Роздобув десь кравець риби М. Пр. 174. – Де ж отрути роздобути Закр. 55. – Роздобудемо товару Кв. КД. 9. – Роздобулись якось наші Кітлівці човнів М. Пр. 245.

Съ предлогомъ *на*: Ніяк не роздобудеш ся ні на що Кв. II. 9.

Д і с т а т и, д о с т а т и: Такої ласки дістану і в Параски Ном. 4770. – Хвалили ся запорозці Полтави дістати Макс. (1834) 109. – Фартуха дістала Е. 3б. XVII, 127. – Таки я си у цїсара дівчини дістану *ib.* 172. – Марисеньки дістали Гол. IV, 230. – Собѣ несмертельного

вѣнца достали Пам. у. м. II, 17. – Дѣточки црѣства ѿбсного собѣ достали іб. 146. – Князь з войскомъ Борозни досталь Лѣт. Сам. 57. – От він зараз достав Іорданської води Кв. М. 68.

Також сь винит. пад.: Чекай ряду, дістанеш коляду Е. 3б. XXVII, 55. – Дістав московське пожалуванє Е. 3б. XXIV, 412.

Бо ти того любиш, що красний із твари,

Почкай, може достанеш страшную машкару Чуб. V, 253.

З а й т и: Іоан от Хѣ Избавителя великої ласки собѣ зайшоль Пам. у. м. II, 226.

Н а й т и: Хто вінка найде – той мене возьме Нейм. 59. – Такої ласки найду і в Параски Закр. 208. – Другої найдеш і мене покинеш Чуб. V, 45. – На свої руки найду всюди муки Ном. 5358. – Зараня до дому пришла, ледві дверей найшла іб. 10169. – Можна найти муки на руки Чуб. I, 285.

Ср. ст.-сл.: Обращтете тѣла моѣго изврѣжена на сухо Супр. 154, 23 - 24.

Н а л а п а т и: Курчат налапала Гол. III, 495.

О д б і р а т и: За то полковництва, старшинства отбѣралъ в нагороду Вел. IV, 191. – Не раз, не два од дівчини чобіт одбірає Чуб. V, 887.

З а с я г а т и: Засяглес того чину Кл. 28.

З д и б а т и, н а д и б а т и: Здибав він листя й порохна і розложив вогню Е. 3б. VII, 79. – Ой надивав дубового сала Чуб. V, 576.

З а г о р ю в а т и: Ой я, брате, хліба загорюю іб. 929.

З а с л у ж и т и, в и с л у ж и т и: Которог бѣженства вам и мнѣ дай Бже заслужити Кл. 32. – В тебе совершенной ласки заслуговать іб. 127. – Заслужили від цариці за службу заплати Закр. 22. – А то я си вислужила бідойки тяжкої Е. 3б. XVIII, 251.

З а с л у ж и т и...сь предл. на: Если-м, Боже, заслужила на такую кару Гол. I, 311.

К р е с а т и, в и к р е с а т и: Коло млина кремена сама вогню креше Чуб. IV, 487. – Гуляють, аж підковами огню крешут Е. 3б. XVI, 488. – Да викрешем вогню, да потягнем люльки Макс. (1827) 19.

З а р о б л я т и, - б и т и: Мусѣла заробити своїма рукама собѣ покарму Пам. у. м. II, 63. – Петрь... ремеслом риборовскимъ зарабаль пожывлѣна іб. III, 20. – Той Іудиной нагороды заробляеть Кл. 13. – Пучками та ручками хліба заробляла Метл. 345. – То бідна вдова, стара жена, чужого хліба заробляла Март. 44. – Будеш ти, моя дочко, хліба-солі заробляти Чуб. V, 625. – Заробила собі хліба М. Пр. 127.

Р о з г о р и т и: Вона розгорила собі грошенят Чуб. II, 543.

С т а р а т и с ь, р о з с т а р а т и с ь: На зіму треба кожуха старатись Ном. 1201. – Нехай вона стараєть ся коцюби Чуб. IV, 229. – Кумів розстарав сі Е. 3б. XIII, 201.

Сь предлогомъ на и винит. пад.: Я розстараюсь на грошенята Гол. II, 345.

з) Глаголы, виражающіє понятіє «играть», «пѣть», «танцовать» (ср. польск. Быстронь, 94).

І. Г р а т и, з а г р а т и: – коломийки Е. 3б. XV, 205. – Кажє тобі тої грати, що кучма трісе сі Е. 3б. XVII, 11. – Санжарівки на скрипці грали Котл. Е. I, 278. – Загра тиї пісні в сопілку Март. 230. – Заграй же, музиченьку, тої трибулянки Е. 3б. XVII, 100. – Іване, заграй попаді коротенької пісні М. Пр. 342. – Заграйте козака Гол. II, 501. – Заграй нам метелиці М. Пр. 52. – Як заграє «московщини», – на всю Польщу чути Чуб. V, 969.

Б р и н ч а т и: Бандура горлиці бринчала Котл. Е. I, 285.

В ч и с т и т и: Напившись горілки, музика і вчистила горлиці Кв. М. 12.

З а т и н а т и: Сопілка «зуба» затинала Котл. Е. I, 285.

Т я т и, в т я т и: Тнем голубця, йдем в присюди Гол. I, 346. – А ну, втни такої, аби ноги самі підскакували Е. 3б. XVI, 291.

2) С п і в а т и, з а с п і в а т и; в и с п і в у в а т и, п р и с п і в у в а т и: Всі однії пісні спі-

вають М. Пр. 133. – Хорошої пісні співають Эв. 508. – Вони, пісень співаючи округи посіли Закр. 48. – На гуслех грають, коляд співають Гол. III, 2, 547. – Співайте цієї: Тут і Химка іде, тут і чорта знайде Рудч. Ск. I, 58. – Ой там собі заспіваєм усіх співанок Е. Зб. XI, 156. – Ой я собі заспіваю троякої разом Е. Зб. XVII, 139. – Заспівай нам хоч одній веселії приїжджої пісеньки Эв. 544. – Заспівайте весело тої гаївки нової Мат. Етн. XII, 153. – Заспіває си білої берези а чорного смутку Галько II, 44. – Заспівали своїх пісеньок Кв. М. 23. – Аж кривлять ся та жмурять ся, співаючи московської пісні Кв. СП. 22. – Хто йдучи по улиці пісень виспівує Кв. КД. 5. – Весільних пісеньок приспівує Кв. СО. 35.

Сь винит. п.: Сидить дівка у садочку, пісеньку (?) співає Чуб. V, 243.

В и т и н а т и: А Онуфрій, взявши баса,

Витинає гаса, гаса. Гол. II, 500.

К у р г и к а т и: Та сидя люлечки курили

І кургикали пісеньок,

Козацьких, гарних, запорозьких. Котл. Е. III, 17.

М у г и к а т и: Пісеньки під ніс собі мугиче Кв. СП. 20.

3) Т а н ц ю в а т и: Танцювали метелиці Полт. у. – Танцював би-м гопака, та не маю сірака Гол. II, 202. – Постав мені закаблучки з високого лубка, щоб я браво танцювала тропака Чуб. V, 105.

Також синонимічеськіє глаголы, выражающіє понятіє «танцювать»: б и т и, в и б и в а т и, в д а р и т и, в е с т и, в и т и н а т и, в ч и с т и т и, і т и, п і т и, с а д и т и, с ї д а т и, с к а к а т и, у ш к в а р и т и и д р у г .:

Бийте, дівки, тропака Чуб. V, 1108. – Всі гори з байраками стануть бити гопака Котл. Од. 10. – Сам пішов по тому збитневі гоцака вибивати Кв. КД. 45. – Сама вийшла на улицу та вдарила тропака Закр. 114. – Ударил б гайдука, та бою ся мужика Чуб. V, 576. – Йде і співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака Кв. СП. 17. – Буде Галочка кривого танця вести Кв. ЩЛ. 13. – Та будемо витинати що неділі польки Е. Зб. XVII, 11. – Ой казала Марця, щоб ми ішли вальця, а ми вальця не ходили Чуб. IV, 491. – Ми кривого танця йдемо Гол. IV, 168. – Через хату, через сїни пішов Семен польки Е. Зб. XVII, 100. – Пішла би я кривого танцю Мат. Етн. XII, 163. – Садив крутенько гайдука Котл. Е. I, 300. – Гайдука їдає Е. Зб. XVII, 19. – Заставила б стару суку халяндрі скакати Чуб. V, 724. – Тут інші журавля скакали Котл. I, 363. – Як скочу голубця, ще й принаджу молодця Чуб. V, 10. – Поскачи ти гайдука та передо мною іб. 686. – Вчистили метелиці Кв. Ск. 22. – Ушкварили горлиці Полт. у. – Парубоцтво гопака гарцює Кв. М. 62.

Жижки од танців задріжали,

Вистрибувавши гоцака. Котл. Е. I, 297. –

Попадя... як закрутить ся якоїсь панської М. Пр. 342.

и) К а з а т и, с к а з а т и: Кажі казки. – Не вмію. – Кажі байки. – Не смію. – Кажі, сякий такий, небылиці, бо буду паси дерти від ніг до головиці Чуб. I, 214. – Ну, скажи казки. – Не вмію. – Ну, скажи небелиці. – Не смію. – Ну, приказки М. Пр. 339.

Сь винит.: Скажу вам всю правдочку Гол. IV, 171.

З а г а д а т и: Загадаю ти трьох загадочок Гол. IV, 71.

Також сь винит.: Загадаю тобі три загадочки Чуб. III, 190. – Загадаю я ти а загадочку Гол. IV, 75.

і) С т о і т и: Твій, каже, челядинець великого стоїть ЗЮР. I, 48.

5. Глаголы сь родительнымъ вещи и винительнымъ лица.

Вчити, -сь; навчити, -сь; вивчитись, повиучуватись: Пригоди учать згоди Закр. 199. – Біда учить розума Е. Зб. X, 41. – Біда учить хліба іб. – І перепечай тоєй

учить ся науки Кл. 29. – Вчи сї азбуки, прийде хлїб у руки Е. 36. XVI, 300. – Вчи сї чужого розуму, та свого не згуби іб. 301.

Др.-рус.: Не бѣхъ оучень никоки же хытрости ЖӨ. 41. – Иде оучить болгарска языка Ип. 19.

Письма были научены Пам. у. м. I, 315. – Навчить нас науки Чуб. V, 996. – Та й чого я в сьвітї не знав, того научила Е. 36. XIX, 213. – Дам сто рублїв на рік, аби научив його ремесла Чуб. II, 370. – Ремесла их мощно са навчить за годину Кл. 115. – Ну навчись же ти, сину, чого-неб. у свого хазяїна Чуб. II, 370. – Де ти чарїв навчила ся Чуб. IV, 477. – Ой де ж ти сї, моя донько, співанок навчила Е. 36. XVII, 146. – Де ви ції пісні вивчили ся Чуб. II, 307. – Співанок повиучували ся люде від богинї Е. 36. XXVII, 158.

У Квітки ошибочно: Усякий отець стараєть ся навчити дїтей усьому доброму М. 5, но правильно: Навчив ся письма М. 55. Вь чешскомь, какъ вь в.-рус. съ дат. (Zigm. 110), также вь др.-польскомь (Bystr. 109).

В д о с т о і т и: Прето вдостой насъ Бже части мытаречскої Кл. 57.

С п о д о б и т и, -с-ь: Сподоби вѣчной славы Кл. 11. – Якои са ласки сподобило того дѣвчатко? Пам. у. м. II, 73.

Др.-русс.: Бїгодати съподобиса оучитель ЖӨ. 93. – Мьнишьскыа одежда съподобленъ іб. 96.

П е р е к о н а т и, -с-ь: Ви мене того хїба переконаете Житом. у. – Приїхав гет до сонця того переконати ся Е. 36. I, 80.

Сь предлогомъ у (?): Хотїв также і в цїм переконатись Чуб. II, 535.

6. Глаголы сь ближайшимъ винительнымъ и дальнѣйшимъ родительнымъ (черед. сь творительнымъ) падежомъ.

Глаголы наповнитись и насытитись, производные отъ «ситий, повний чого», сочетаются сь род. пад., напр.: Марія наповнила са великой радости Пам. у. м. II, 73. – Іосифъ наповнил са великой жалости іб. I, 172. – Са Валаам наповнил гнѣву великого и радости іб. I, 261. – Др.-рус.: Оеодосии наповнивьса о҃гго дѣа начать того обличати ЖӨ. 85. – Наполнятьса гумна ваша пшеници Ип. 158. – Наплънивься ратпаго духа Сл. о п. Иг. 5.

Того овощу фѣгового довольно са насытили Пам. у. м. II, 153. Др.-рус.: Тако дѣховньныхъ тѣхъ словесъ насыщаешеса ЖӨ. 6. – Свѣта насытитиса іб. 42. – Блаженства насытитаса Ип. 710. – Своєта нечѣсти насытатьса іб. 124. – Насытишаса рыбъ и вина іб. 735. – Ср. также: Наслажагаса медоточньныхъ тѣхъ словесъ ЖӨ. 51.

То же сочетание встрѣчаемъ вь близкихъ по смыслу:

В п и в а т и с ь, в п и т и с ь: Ой не буду вертати ся, меду-вина впивати ся Чуб. V, 281. – Семен Палїй меду й вина упив ся Др. I. – Дуже горїлки впив ся Метл. 425. – Меду-вина упить-ця Эв. 634.

Также сь предлогомъ від (од): Ой од чого, мїй зятеньку, впила ся? Упила ся, моя тещенько, од терна Чуб. V, 626.

Но глаголы: «наповняти», «насыщати» только сь творит. пад., напр.: Червоною кров-йу річкї наповняти Метл. 94. – Сріблом-злотом панїв насыщати ЗЮР. II, 102. – Также близкіе по смыслу, напр.: Наложив вїйн великі торби каменем Чуб. II, 87. – Так казав Тихон, насапаючи удові оклунок мукою Кв. Др. 23. Ср. др.-рус.: Награже озеро троуповъ и щитовъ и шеломовъ Ип. 840, но вь соврем.: Понагружували вони корабл пшеницею Чуб. II, 29.

Вь др.-инд. *paṅ* –наполнять чаще сочетается сь *instrum.*, чѣмъ сь *родит.*, *Delbr. Altind. S. 133, 158*; вь старо-нѣм. также *genit.* и *instrum.* *Balder, 8*; вь греч. *родит.* и *дат.* (*instrum.*): *πλησάμενος δ' οἶνοιο δέπας* I, 224; *ἐμπλήσετε τὴν θάλατταν τριῦρων* Dem. 8, 74

и δακρύοισι γὰρ Ἑλλάδ' ἄρασαν ἐπλήσσε Eur. Or. 1363¹²⁴; въ ст.-слов. родит.: наплъните водоносы воды – γεμίσατε τὰς ὑδρίας Joh. 2, 7; отъ кждоу сыа можетъ кѣто насытити хлѣбъ на пустыни – ποθεν τοῖ τοὺς δυνήσεται τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ' ἐρημίας М. 8, 4; тоже въ др.-рус.: Наполнивъ три возы брашна хлѣбъ и сыръ и рыбъ ЖӨ. 75; въ сербск.: напуните судове воде; мяса наситио и др. Данич. 97 - 99; въ чешск. nasytím se toho masa (Zigm. 144). Naplniti, nasytiti теперь обыкновенно сочетаются съ твор. п. (Zigmund, 144). Въ польскомъ на ряду съ родит. уже съ XV вѣка выступаетъ творит. п., который постепенно вытѣсняетъ старую конструкцію, напр.: napełnił go ducha bożego, mądrości, rozumu i umienia; wziął gąbkę i napełnił ją octem. См. Быстронь, 134 - 5.

7. Глаголы, сочетание которыхъ съ родительнымъ условлено префиксомъ.

1. Глаголы сложные съ предлогомъ «до», указывающимъ предѣлъ дѣятельности; ихъ можно раздѣлить на три группы: а) переходные, б) непереходные и в) рефлексивные:

а) **Добивати**, -бити: Такъ то я добиваю своего молодого підкошеного віку Г. Барв. 60. – Добив торгу Е. 36. XIII, 6.

Добирати, **добрати**, **добрати**: Добирає собі місця, як курка на гніздї Е. 36. XXIV, 400. – Добирає що-найгіршихъ слівъ Мил. 98. – Розуму добрали ЗЮР. I, 135. – Добрали способу Канев. у. – Добери хисту Сл. КС. – Дібрав на нього способу Е. 36. XVI, 570.

Добудувати: – церкви Канев. у.

Довивати, -вити: Гильця довивали Чуб. IV, 108. – Ой зараз піду, лиш вінка довійу Е. 36. XI, 21.

Доводити, -вести: Балицкій довелъ своихъ границъ АЗР. I, 43 (1421). – Справедливости своей доводити Арх. ЮЗР. 8. III, 60 (1568). – Другая (дорога) прѣвдников самого Їба доводить Кл. 165. – Ажъ вась родычов скорбей доведуть немалыхъ іб. 93. – Свободи нас от мучилищ, а доведи вѣчныхъ жилищ іб. 193. – Се чужа сторона доведе сорома Метл 196. – Вона мене ще й сорому довела Чуб. V, 643. – Не доведи, Господи, такої бідности Чуб. II, 45.

Съ предлогомъ *до*: Підправлятиму, аж поки до кінця доведу Кв. СП. 9.

Доволікати: Доволікає жита Март. 243.

Доганяти: Доганяйте сестри своїй Гол. I, 85.

Доглядати, -глянути: Доглядай свого багатства найпильнїше Чуб. V, 1171. – Ой нікому доглянути там моєї смерти іб. 471. – Ворон прилігає, смерти доглядає Гом. II, 246.

То чи не буде хто до нас підхожати,

Нашої смерти доглядати. Март. 24. –

Доглядай ми молодиці, доглядай ми жінки Е. 36. XVII, 69. – Не старається справ своих доглядати Кл. 26. – Кондиції лѣпшъ, одной доглядати іб. 121. – Добре скотини доглядають Кв. KB. 6.

Догодувати: Догодовавши лет и доброго смыслу детей моих Арх. ЮЗР. 8. III, 111 (1565).

Догожати: Догожаючи справи своей іб. 551 (1619).

Додержати: Додержить Ляшок слова Метл 9. – Козаки лейстровики додержують варты Кул. Досв. 10. – Пам'ятай свого слова вірно додержати Гол. II, 764.

Доживати, -жити: Віку доживати СИФО. 188. – Без гріху, без сміху дожила я віку Е. 36. XXVIII, 419. – Доживу віка при дітях М. Пр. 177. –

Як би я знала, то не чаровала,

¹²⁴ Brugmann, K. Griech. Gr.² §444 a), S. 471.

З своїми дітьми віку доживала Чуб. V, 714.

(См. ниже б).

До ж и д а т и, д і ж д а т и: Добре роби, доброго й кінця дожидай Ном. 7178. – Світової зорі дожидали ИП. I. 119. – Ой діжду я тієї години, що й мене згадає Чуб. V, 466. – Де ж мені смерти діждати Метл. 345.

Др.-рус.: Дожда ту вои своихъ Ип. 244.

До ж и н а т и, - ж а т и: Нивоньки дожинають Чуб. III, 238. – Дожав жита в добрий час іб. 246. – Як діжнеш жита, я буду женить ся Чуб. V, 78. –

Ой казаў есь, що мі йозьмеш, лише жита дожнеш,

А ти вівса дожинаєш, нїчо не гадаєш Е. 3б. XI, 60.–

Пшениці дожинали Галько II, 37.

Д о з и р а т и, д і з р и т и: Виньницѣ дозиравѣ приазно Пам. у. м. II, 347. – Пилно в часъ плода дозираль Кл. 188. – Худоби дозирайте Гол. III, 188. – А хто дізрит, хто побачит, воянської смерти іб. 89.

Д о з н а в а т и, д і з н а т и: Дознайте правди Пам. у. м. II, 63. – Великого небезпеченства на собѣ дознаємо іб. 155. – Бодай же еси того дозналь и на собѣ Кл. 19. – Не дай Боже и зубной болѣзни дознати іб. 209. – Значного з обох сторон дознавши ущербку Вел. I, 244. – А вже мої руки та й дознали муки Чуб. V, 764. –

Тепер я того сама дознала,

Що-м нещирого вірне кохала. Чуб. V, 386.

Съ винит. въ стар. яз.: Дознавши ку собе ласку, милость Арх. ЮЗР. 8. III, 87 (1565). – Дознавши великую приязнь іб. 282 (1576). – Въ современ.:

Доти-м я тебе вірно кохала,

Доки-м нещирість твою дознала. Чуб. V, 386.

Д о ї д а т и: Доїдати хліба Ном. 11342.

Д о к а з а т и: Таки своєму пану слави доказали Чуб. III, 230. – Доказати дружби Котл. Е. V, 452. – Правди-слави доказати Март. 99. – Абим си зробив руки по самі лікті, то свого докажу Е. 3б. XXIII, 210. – Ты того злого умыслу... еси доказала Арх. ЮЗР. 8. III, 368 (1583).

Д о к и д а т и: – стога Чуб. II, 7.

Д о к і н ч и т и: Докончиль... многотрудного и многопечального житія свого Вел. I, 288. – книги своєї іб. 449. – Віку свого докінчити СИФО. 188.

Съ винит.: До дому приеш докончивши будинокъ Пам. у. м. II, 63.

Д о к л а с т и: – воза Закр. 149. – Сторони (в столі) докладамо Чуб. III, 230.

Д о к о н а т и: Та вже бим рачки ліз, а свого доконав Ном. 3332. – Мушу того доконати Е. 3б. XIII, 104.

Съ винит. въ стар. яз.: Живот мой хочу доконати. Арх. ЮЗР. 8. III, 80 (1564).

Д о к о п а т и: Ями докопаю Метл. 2.

Д о к о р о т а т и: Де мені смерти своєї дождати,

Альбо віка свого докоротати. іб. 348.

Д о к р а с и т и: Батькового подвірйачка да докрасить Чуб. IV, 349.

Д о к у р и т и: – люльки Полт. у.

Д о л а т а т и: – кожуха іб.

Д о л и в а т и, - л и т и: А моторна господиня кухлів доливає Кул. Досв. 113.

Д о л і п и т и: пирогів доліпили Г. Барв. 158 (Сл. КС).

Д о л о в и т и: карасїв доловили Борз. у.

Д о м и т и: – талірок іб.

- Домолотити: – жита Полт. у.
Сь винит.: Збув ся тато клопоту, домолотив жито Е. 36. XXVII, 197.
Домостити: Ой нех же я сторононьки (в столі) домощу Чуб. III, 232.
Домочити: Своїх конопель домочу Славяносерб. у.
Доносити: – віночка Лавр. 55.
Доорувати: – нивки Нейм. 78.
Допалювати: Допалювали городка Дн. Марк. I, 322.
Допантровувати: Зазирає, гей би добра свого допантровував Е. 36. XXVIII, 440.
Допивати, -пити: Допивай горілки Борз. у.
Сь винит.: Допили вони тую горілку Е. 36. XV, 237.
Допильнувати: Лекше заяців допасти, як злої жінки допильнувати Е. 36. XXIII, 164.
Допинати: Допинати своєї злекції Вел. I, 344.
Доплітати: – вінка Борз. у.
Доповняти: (Дощик) синього моря доповняє Метл. 446. – Ой нех же я сторононьки (в столі) доповню Чуб. III, 232. – Червоною кровію моря доповняти Чуб. V, 612. – Ой там будуть нашою кровію моря доповняти Чуб. V, 1004.
Допомагати, -могти: Челядь верху менованая того тобі злого учинку, за приводом твоим, допомагала Арх. ЮЗР. 8. III, 369 (1583). – Всею того допомогти готов Вел. I, 318.
Доправити: Я таки доправлю своїх грошей Кременч. у.
Др.-рус.: Вела емоу доправити Галича по своєї волі Ип. 666.
Допрати: – сорочок Кременч. у.
Допрясти: Ось допряду мички, тай будемо вечеряти Харьк. у.
Допустити: Корол.. допустит Цеценевских отчини их AS. I. 94 (1491).
Вь соврем. яз. сь предлогомъ до: Тільки допусти його до коша, а сам не рад будеш Ном. 4840.
Дорвати: Дорву відра (вишень) та й ітиму в хату Богодух. у.
Доробити: Не ївши і дня доробив Мандж. 127.
Дорубити: – рубця Кв.
Досвідчити: Того хотѣль на него досвѣтчити АЗР. I, 7 (1344). – Досвѣтчаєть стачности нашей Гал. I, 148. – Досвѣдчи его, Гї, правды Пам. у. м. I, 265. – Многий народ таковой речи досвѣдчаєть Кл. 151.
Досидіти: Твоя мати досиди решти (ясць) Е.36. VI, 229.
Досипати: Довбуш досипав комори золотом та сріблом. Е. 36. XXVI, 141.
Досипляти: Молода дівчина нічки досипляє Метл. 362.
Досївати, -сїяти: – поля; пшениці Госн. у.
Досїпати: А що, синку, досїпав де грошенят? Осн. 62. IX. 5.
Доскромадити: А ми вже доскромали буряків Богодух. у.
Дослужити: Ой суди мені, Боже, року дослужити Ром. II, 310. – Дослужу місяця Васильк. у. – году Чуб. II, 8. – Нехай козак роченька дослужить Чуб. V, 259. – Коби року дослужити Е. 36. XI, 79. – Сполне дней дослужити Кл. 193.
Сь винит.: Бискун службу Божу дослужив Е. 36. XII, 196.
Досмотріти (стар. сл.): Того досмотрѣли и свѣтковъ опытали AS. I, 70 (1475). – Могли б живы в тѣлѣх пекла досмотрѣти Кл. 113.
Доспівати: Доспівав пісні та й пішов Київ. у.
Достарчити: А ти скарбу достарчу Пам. у. м. III, 122. – Він їму достарчив на дві неділі харчу Е. 36. VII, 99.

Д о с т а ч и т и: Я нам борошна достачу Полт. у.

Съ винит.: Я мед-вино поплачу,

Сіно, овес достачу. Метл. 76.

Д о т к а т и: – полотна Чуб. II, 433.

Д о т р и м а т и: – слова Арх. ЮЗР. 8. III, 614 (1649). – Дотримати права Вел. II, 244. – Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримає Ном. 4520. – Дотримати кроку кому Е. 36. XXIV, 314. – Старай ся тільки слова дотримати Гол. I, 344.

Д о т р о щ у в а т и: Сопе Хома, дотрощує їх (вареників) Кв. Пуш. 12.

Д о т я г т и: Дотяг року Черк. у.

Д о х о в а т и: Доховал чистоти дѣвництва еѧ Пам. у. м. II, 117. – Доховати вѣри Вел. IV, 221. – Ворон прилетає, смерти доховає Гом. II, 246. – Нема ж кому доховати москальової смерті іб. 246.

Д о ч е к а т и: Другого року дочекали Чуб. III, 356. – Не дай, Боже, нікому дочекати великої старости Е. 36. XXVII, 172. – З тебе потіхи дочекала Е. 36. V, 140.

Съ предлогомъ на и винит. пад.:

А вам живущим многі лѣта,

Аби-сте на рік той дочикали. Шух. IV, 174.

Съ предлогомъ до: Та дай, Боже, дочекати до дня біленького Гол. II, 780.

Д о ч и т у в а т и: Дочитував своїх молитов Кул. ЧР. 53.

б) Д о б і г т и: Добігла хвороби Борз. у.

Д о б у т и: Ледвом добув року Е. 36. XXIII, 17.

Д о г о р ю в а т и: І коли вже я свого віку гіркокого догорюю Славяносерб. у. Сл. КС. I, 408.

Д о ж и в а т и, - ж и т и: Дожив святої паски; ми того не дожнемо Е. 36. XXIII, 24. – Дожиєш потіхи, як квочка по качатах Е. 36. XXIV, 579.

Д о ї х а т и: Я вже тобі доїду кінця Ном. 3651. – З ним би і дідько кінця не доїхав Е. 36. XVI, 590. – Тись мені доїхав кінця Е. 36. VII, 38.

Др.-рус.: Не доїхавше Витебська Ип. 691.

Д о л е т і т и: Дна нѣколи не долетят Шух. 12. – Долетѣть неба Вел. III, 10.

Д о п а с т и: Помагай, Боже, церкви допасти Шух. IV, 183.

Д о п л и с т и: Ой третій поплив – віночка доплив Чуб. III, 301.

Д о р о с т и: Коли dorostutъ лѣтъ АЗР. I, 17 (1347). – Докуль dorostutъ дѣти тыхъ лѣтъ іб. 39 (1420). – Летъ своихъ dorostetъ Арх. ЮЗР. 8. III, 6 (1507). – Меншая сестра лѣт не dorosла Метл. 32. – Доріс хлопец своїх літ Е. 36. XIII, 151. – Слюбного вінця dorosла Гол. IV, 195.

Д о с к о ч и т и: Доскочив панської ласки Е. 36. XVI, 43. – Вовка... живцем доскочили К. Д. С. 7. – Доскочив доброї позначки Е. 36. XXIV, 562. – Хмелю доскочили на самій вершині Эв. 194.

Д о с т а т и, д і с т а т и: Я тільки міри достав, сиротою зостав Чуб. V, 982. – Головою стелі достане Кв. КВ. 30. – Достали в морі глибини, ну достаньмо ше й висоту М. Пр. 108.

Съ предлогомъ до: Носом до неба дістає Е. 36. XXVI, 251.

Д о с т о я т и: Достояти права АЮЗР. I, 93 (1538). – Достояв свого місця Е. 36. XXIII, 44.

Но: Коби достояло до свого часу іб.

Д о с т у п а т и, - п и т и: Дай то Хѣ цѣу и нам грѣшным такого пожаданного дару, абысмо оусѣ достигли ѣбного раю жыти Пам. у. м. II, 74. – Доступил цѣтва нѣбного іб. III, 124. – І дай Гѣди и нам того достигити Кл. 39. – По кончинах наших ѣба достигити іб. 40. – Спа-

сеня доступити Е. 36. XII, 121. – Отто доступив ласки божої Е. 36. XXIII, 44. – Сто днів відпусту доступити іб. 69. – Князь Ганунейки доступит Гол. IV, 263. – Не доступай підковами землі під собою ИП. II, 67.

Съ предлогомъ до: Не доступай, кінь козацький, до землі ногами іб. 57.

До с я г т и: Коли б ще два стало, то й досягли б його (вовка) Рудч. Ск. I, 7. – Дує ся – і поганов трісков носа му не досягнеш Галько II, 43.

Съ предл. до: Сама вѣра до неба досягнеть Вел. III, 10.

До х о д и т и, д і й т и: Доходечи вѣна посагу моего Арх. ЮЗР. 8. III, 284 (1574). – Близкости якое дойти могу іб. 107 (1565). – Дошла мене вѣдомость іб. 548 (1618). – Покоевъ ѿбсных не дойдет Кл. 9. – Могла б и самого доходити раю іб. 113. – Тylko що щос облаков ѿбсных не дойшла іб. 123. – Хѣ. дойшол лѣтъ Гал. I, 3. – Доходити свого накладу и кошту правнымъ способомъ Лѣт. М. Г. 53. – Безъ шкоды своей и товаришевъ своихъ дойдешъ руна золотого Рук. Хр. 74. – Правди дошедши задивился Рад. 83. – Дойшли мене два листи Вел. III, 382.

По нитці голки доходять Ном. 7425. – Ой зараз піду, лиш танцю дійду Е. 36. XI, 20. – Я мушу свого дійти Е. 36. XXIV, 419. – Козаченько вже сїва доходе Эв. 240. – Щоб нам не дойти сорома Метл. 181. – Ой зараз піду, покоса дійду Гол. II, 151. – Вона твоїх вечерничок доходить Чуб. IV, 348. –

Напила ся гардеману,
Не вдала-м ся в свою маму,
А як дійду свого стану,
Ще й перейду свою маму. Чуб. IV, 513.
Як я дійду, моя мамцю,
Що ви тепер, того віка,
Тоді скажу: гіля хлопці,
Час любити чоловіка. Чуб. V, 685. –

Ще не дішла битої стеженьки Гол. III, 54, –

Марійчка Яковка надводить,
І в його заплаати доходить:
«Заплати, Яковко, за надвюд». Ром. II, 34.

Др.-рус.: Доиде пещеры онога ЖӨ. 53. – Дошедшю ему Черное рѣкы Ип. 15. – Моравы бо доходилъ іб. 20. – Не можуть дойти двора моего іб. 110.

Также съ предлогомъ до: Ще тільки на ноги піднявся, до підпарубочого дійшов Кв. П. в) Д о б и в а т и с ь, - б и т и с ь: Юрась погубив земляків, добиваючись того права Кул. ЧР. 396. – Годі сі добити тої правди Е. 36. XXIII, 5. – Добив ся гроший фальшивим способом Е. 36. XXVIII, 420. – От до того добив ся людей Соловей-розбойник Март. 242. – Час нам тої слави добитъ ся, щоб вже з рідними нажить ся Чуб. V, 946.

Съ предлогомъ до: Івга бачить, що добилась до свого, викликала старшого Кв. КД. 27. – Добив ся він до раю Чуб. I, 218.

Д о б і г а т и с ь: Добігай ся лиха Хорол. у.

Д о б р а т и с ь: Голендрове... добралися Думского града Зунту Вел. I, 369. – Дібрав си маху Е. 36. XXIV, 385.

Но: Не доберусь до дна Лавр. 111.

Д о б л а г а т и с ь: Не можу се в пана Бога ласки доблагати Е. 36. XVIII, 251.

Д о б р е х а т и с ь: Брешіт, брешіт, вороженьки, добрешіт сі лиха Е. 36. XVIII, 144. – Нехай брешуть, нехай брешуть, добрешуть ся лиха Метл. 16.

- Добутися: Хоч і довго копали, а води не добули ся Борз. у.
Сь предлог до: (Чоловік) добув ся був до льоха М. Пр. 82.
Добудитися: Сонливого добудишся, лінивого дошлеш ся Ном. 10842.
Довередуватися: Нехай вже ті вередують, поки довередують ся свого Кв. (Сл. КС).
Довідатися: – лѣчы ихъ Арх. ЮЗР. 8. I, 91 (1538). – Не могут ся тых двох довѣдати рѣчий Кл. 113. – Довідаў сь вѣрный слуга панскый того Е. 3б. XI, 291.
Довчитися: Довчив ся науки Київ у.
Догадатися: Війт ся того догадав, чтири людей варті дав Гол. III, 106.
Доглядатися: Вона усього доглядаєть ся Київ. у.
Сь предлогом до: Як до дна доглядатся, так за Дунай убирать ся Ном. 5352. – У Квіткы сь предлогом об: Я таки правда, об чоботах недуже й доглядавсь Кв. СП. 23.
Догосподаруватися: Догосподарував ся злиднів Сквир. у.
Но: Догосподарував сі до дідівської торби Е. 3б. XVI, 431.
Догукатися: На силу догукав ся хлопця Васильк. у.
Додружитися: Ой вже ми ся додружили вояцької служби Гол. II, 803.
Додуматися: З добрим думцею князь високого стола додумаєть ся Ном. 947.
Дождатися, діждатися: Дожидай ся ж мене Метл. 23. –
Ой діжду ся я вечорини
Та й піду до дівчини Лавр. 144.
Но: Як я діжду ся до осені, оженю ся еще Эв. 748.
Дожитися: Чого ми в тебе дожили ся? Кул. Ч. Р. 275. – Чи малої-ж чести він дожив ся Кв. Д. р. 35.
Сь предлогом до: До того вони вже дожились, шо вже і їсти нічого М. Пр. 79.
Докладатися: Не докладаючи ся мене, матки своеє, понела себе за мужа... Арх. ЮЗР. 8. III, 121 (1566).
Докликатися: Не докличеш сі нікого, абис тріс Е. 3б. XXII, 25. –
Де ти ходиш, моя доле,
Не докличусь я тебе. Закр. 58.
Сь предлогом до:
Де ти ходиш, моя доле?
Не докличеш ся до тебе. Макс. (1827) 141.
Докопатися: Силою води не докопаєш ся Ном. 1088.
Но также: Не докопають ся до води Март. 133.
Докупитися: На базарі сьогоня ничего не докупиш ся Борз. у. – Докупив би ся біди тяжкої, як би ще кропиви купував Е. 3б. XXIV, 324.
Долежатися: Долежав ся нового року Борз. у.
Долічуватися, -лічитися: Одного барана не долічуюсь іб.
Долюбитися: Пені бим си долюбила, як би знала мама Е. 3б. XVIII, 79.
Домагатися, -могтися: Ся сторона болшей выводовь домагает Арх. ЮЗР. 8. III, 379 (1583). – Поки було доможемось молока у пана, або тарані, то краще самі собі купимо Лебед. у.
Домислитися, -мислитися: Домислился того, же Король трактать Жванецкій касуєть Вел. I, 157. – Доброго-с сьи домислив Е. 3б. XV, 33.
Домитися: Рук домитися не можна, такі чорні Борз. у.
Домовлятися: Ся сторона поводовая слушное речи домовляла Арх. ЮЗР. 8. III, 371 (1583). – Зьгола ся листу домовлял іб. 265 (1572).

- Д о (і) з н а в а т и с ь: Не дознались два жидовини божої тайни J. М. Кур. 67.
Д о н ю х а т и с ь: Сторожи донюхались горілки Rokoss. 76.
Д о п е в н я т и с ь: Допевняй ся ж, наш гетьмане,
Допевняй ся плати. Макс. (1827). 27.
Д о п и н а т и с ь, - п і а с т и с ь: Свого можна таки допйасти ся Оsn. 1862. I, 69.
Д о п и р а т и с ь, - п е р т и с ь: Іван допираєть ся землі Н. Вол. у.
Д о п и т а т и с ь: Таки козак у дівчини правди допитав ся Чуб. V, 601. – Глухого й ні-
мого справи допитаєш ся Е. Зб. XVI, 343. – Скоро козак Нетяга Насті Горової, кабашниці
степової допитав ся, зараз у світлицю вбрав ся ЗЮР. I, 201.
Сь предлогомъ до:
Коли- б мені до дівчини допитати ся,
Чи не дала б гребінчика розчесати ся. Чуб. IV, 624.
Д о п и т и с ь: Допивши ся дна, знайдет оуже певне пйани-ца на днѣ неправду оного
напису Рад. Огр. 6.
Д о п л а к а т и с ь: Доплачені ся живої мами Е. Зб. XXIV, 519.
Д о п о м и н а т и с ь: Допоминатись грошей Кременч. у.
Д о п о с т и т и с ь: Абим те се допостила, соколику Грицію Е. Зб. XVII, 79.
Д о п р а в л я т и с ь: Свого доправляй ся, роду не чужай ся Ном. 9033.
Д о п р о с и т и с ь: Допросив сі, як у бика молока Е. Зб. XXIII, 31. – Допрашью сі
панської ласки іб.
Д о п у с к а т и с ь, - п у с т и т и с ь: З пянства допускаются грѣховъ смертелныхъ Рад. Огр. 6.
Д о р в а т и с ь: Дорвется якого п'ян ицкого сосуда, такъ пильно в' немъ ищет' смѣти
Рад. Огр. 6. – Кто воза, хто хомута дорвался ИП. II, 152 (1728).
Д о р і з а т и с ь: У мене би-с кирви не дорізав Е. Зб. XIV, 313. – Мене би ся не дорізав
іб. XXVII, 16.
Д о р о б л я т и с ь, - р о б и т и с ь: Доробляв ся хліба, аж зійшов на діда Закр. 160. –
Доробив сі біди на голову; доробив ся калини Е. Зб. XXIII, 32. – Доробив ся такого ладно-
го маєтку Е. Зб. XIII, 100. – Пійдемо ся сего вчити, щоби свого доробити Гол. II, 398.
Д о р у б а т и с ь: Сокира свого дорубаєть ся Ном. 4090.
Д о с и д і т и с ь: Нічого я там не досижусь Борз. у.
Но также: Досидиш ся до сїдої коси Кв. М. 51.
Д о с л а т и с ь: Сонливого добудиш ся, лінивого дошлеш ся Ном. 10842.
Д о с л у ж и т и с ь: В кого ж ми ся, рідні браття, цього дослужили Бал. (Сл. КС.).
Д о с л у х а т и с ь: Дослухавсь матері Чуб. II, 288.
Д о с п а т и с ь: Доспав ся лиха Полт. у.
Также сь предлогомъ до: Досписься до гора Ром. II, 243.
Д о с т а т и с ь, д і с т а т и с ь: Щоби колвекъ досталося рукъ его, не отпустиль би уже
назадъ того Вел. I, 350.
Д о т и к а т и с ь, д і т к н у т и с ь: Хлѣба ся дотыкати АЗР. I, 26 (1388). – Што жь
дотычетъ выбранья найяснѣйшого княжати Александра іб. 117 (1492). – Што ся дей
дотычет привилія и листов Арх. ЮЗР. 8. III, 55 (1563). – Скоро ся зубами, яко голодная
мышка доткнеть того припаленого повабу Рад. Огр. 29. – Головою оболоков дотикати ся
Гол. II, 97. – Не смію діткнутись ручки білої Гол. I, 365.
Сь предлогомъ до: До воротъ посохомъ доткнутъся АЗР. I, 4 (1347).
Д о т о р к а т и с ь, - т о р к н у т и с ь: Доторкнув ся землі Полт. у. – Не дотиркай землі
під собою ИП. II, 61.

Также съ предлогомъ *до*: Ходѣ по свѣтѣ, як той лин по водѣ, до жадной работы не докнетъ ся Чуб. I, 263.

Дотуляти сѣ: -тулитися: Ся самого не дотуляй Пам. у. м. I, 265. – Як маєт сѣно и воскъ дотулити са вогню *ib.* II, 190. – Сѣи вуса дотулили руки Е. 36. XV, 245. – Горѣ хвощикъ задудури, та й кори ся не дотулив Гол. II, 559.

Доховати сѣ: Хѣба ти тут чого доховаешъ ся Борз. у. – З чужого чортяти не доховаешъ ся свойго дитяти Чуб. I, 302.

Доходити сѣ: Не ходи, мій синоньку, доходишъ ся лиха Чуб. V, 887.

Дочекати сѣ: Дочекавъ ся Грицько гречаной паски Закр. 160. – Такъ тяжко добра дочекати ся Ном. 2028. – Дочекавъ ся чортовой мами Ком. 100. – Дочекались Луки: нѣ хлѣба, нѣ муки Е. 36. XXIV, 361. – Чекавъ я цілий рік коляди, дочекавъ ся великой бѣди Е. 36. XIII, 258.

Дочитати сѣ: Она далѣй инших (слов) дочиталася Арх. ЮЗР. 8. III, 489 (1602). – У вутренѣ, як Христа дочитують ся Кв. МВ. 16.

Съ предлогъ *до*: В церквѣ до Христа дочитались М. Пр. 80.

Дочути сѣ: Вуйн дочувъ ся теѣ дитинки у иншій губерні Чуб. II, 342.

Дошукувати сѣ, -кати сѣ: Переступу дошукуешъ ся грізно Кул. I, 22.

Съ предл. *до*: Нѣ жоден чоловѣк не дошукаешъ ся до правди Кв. II. 3.

2. Глаголы, сложные съ предлогомъ «*при*»:

Прибирати: А отаман чумацкій, Товстуха, собѣ ума прибірае, що йому робить ЗЮР. I, 76. – Прибѣрали на Головача усекихъ способѣв Е. 36. XXVI, 39.

Привчати сѣ: Привчивъ ся розуму Е. 36. II, 3. – Як би її воля, привчила ся б і письма Кв. ЩЛ. 10.

Пригортати сѣ, -горнути сѣ: Про Киѣв не жахайсѣ, Волиня пригортайсѣ, а Покутя тримайсѣ Ном. 722.

Съ дат. пад. и съ предл. *до*, *к*:

Пригортай ся, моя мила, товаришу мому,

Лиш не кажи тоѣ правди, що менѣ самому. Чуб. V, 267. – Пригортай ся, дѣвчинонько, другому такому V, 199. – Не пригорнетъ ся вже серденько і мое до його Метл. 66. – Пригортай ся, дѣвчинонько, к зеленому дубу Чуб. V, 294.

Прислухати сѣ: Присяг оныхъ ся прислухавъши Арх. 8. III, 407 (1583). – Прислухайте са пилно на том моемъ казанію велікого і несподѣванного оупадку на дѣточки малие Пам. у. м. II, 144. – Бий та духу прислухайсѣ Ном.

Причастити, -сѣ: Причастити тоту дитину сѣихъ таинъ Пам. у. м. II, 132. – Причащалъ вѣрныхъ сѣйшаго тѣла и крве Хѣвы *ib.* III, 116.

Др.-рус.: Причаститисѣ брашна того ЖѠ. 85.

3. Глаголы, сложные съ предл. «*про*-, *пере*-»:

Пробачити: Пробачивши постановенія своего Арх. ЮЗР. 8. III, 57 (1568). – Пробачивши обовязковъ и записовъ своихъ *ib.* 359 (1583).

Перебачити: Перебачивши боязни Божое и встыду людского *ib.* 492 (1602).

II. Сочетаніе глаголовъ съ родит, падежомъ, возводимымъ къ первоначальному аблятиву.

Глаголы этой категоріи можно раздѣлитъ на слѣдующія группы:

1. Глаголы, выражающіе понятіе сторониться, избѣгать, остерегаться, скрываться, лишаться, отказать, освободить, защитить и т. под.; причѣмъ одни изъ этихъ глаголовъ (а) употребляются безъ приставокъ (разумѣется въ несовершенномъ видѣ), другіе же (б) съ

приставками *від (од)-, у (в)-, ви-, з-, за-*.

а) **Берегти сь**: Тільки одної слави бережи ся Чуб. V, 474. – Я і сам, молод, слави бережу ся Метл. 34.

Бігати: Бігай гріха, сповідайся і Богу моли ся Гол. III, 287.

Боронити: Боронь, Боже, смерті ЗЮР. I, 23. – Боронь, Боже, недуги Метл. 46. – Боронь, Боже, нужди Ном. 1569. – Ой ци я ти рум'яного личка боронила Е. 36. XIX, 242. – Чи я тобі, мій синочку, того боронила Е. 36. XVIII, 75. – Борони, Боже, лихого часу Кв. МВ. 5. – І треба *пріазливе* із келарем жити: жебы немѣль казана и дров боронити Кл. 140.

Також сь *предлогомъ від (од)*: Детки мои от кривдъ боронити Арх. ЮЗР. 8. III, 103 (1565). – Борони, Боже, від скаженої воши Е. 36. XVI, 266. – Та нехай вас Бог боронить від усякої поганой думки Кв. М. 53.

Кидатись: До духа не кидай ся кожуха Ном. 458. – Першого торгу не кидай ся (пускай ся) іб. 10520. – Не покидай сї кожуха до світого духа Е. 36. XXVIII, 510. – Першого купця не кидай ся Чуб. I, 298. – Сього діла не кидаєть ся Кв. КВ. 7.

Пустити сь: – берега Ном. 2967. – Тому пущення, хто душі пустить ся Ном. 525. – Хай я душі пушусь іб. 13810. – Для приятеля нового не пускай ся старого іб. 9530.

Рішати, -шити, -сь: Ріши мене усїї худоби Кв. М. 71. – Мені дуже жалко, що рішаюсь Василя, та нігде дітись Кв. М. 44. – Шляхтич за гонор уха рішивсь Ном. 4211. – Чоловік поліз до Орловки та й рішив ся своєї головки іб. 4316. – Улас рішив ся своєї шкапи Кв. II. 5.

Стерегтись: Б҃гомерзского са колоту стеречи Кл. 88. – Стережи ся, Максиме, Омелька Судденка ЗЮР. I, 243. – Коли шукаєш ради, стережи ся зради Е. 36. XXVII, 2. – Стережи ся, пане Яне, як Жовтої води Млр. лит. сб. 186. – Як огню стережеть ся Ном. 4365. – Першого кроку стережи сї Е. 36. XXIV, 315. – Стережи ся пане, ти чури свого Чуб. V, 1072.

Спасатись: Як ся гріхів спасати Гол. I, 73.

Ховати: Ховай, Боже, пригоди Кл. 41.

Хоронити, -сь: Храни їх прото строго караня Кл. 181. – Вітру ся бою, сонця ся хороню Чуб. IV, 170.

Цуратись: Самы са своих власных дѣток цурают Кл. 78. – Братік сестри цураєть ся Метл. 370. – Чогось мене, бідной сиротини, та весь рід цураєть ся Чуб. V, 460. – Багатий і кожуха цураєть ся Ном. 13495. – Я... цурала ся парубків Кв. М. 29.

Також сь *творит*: Та ся мною сиротою родина цурає Гол. I, 274. –

Не цурай ся, мій синоньку, тими дітоньками,

Єдно піде з чeredою, друге за волами іб. 268. – І родина и чужина мною ся цурає Гол. II, 715.

Чужити сь: Роду не чужай ся Ном. 9333. – Свого дому не чужи сї Е. 36. XVI, 571.

Многіе изъ глаголовъ этой категоріи, напр.: критись, таїтись, ховатись и т. под., которые сочетаются въ другихъ словянскихъ языкахъ непосредственно сь родит. пад. (см. Миклошичъ, V. Gr. IV, 451 - 453; Быстронь, op. cit., 118; Бартошъ, 10) въ южно-русскомъ сочетаются сь родит. при посредствѣ предлога *від (од)*, напр.: Вона все од мене криєть ся Борз. у. – Чи сам од кого ховаєш ся, чи кого шукаєш Рудч. Ск. I, 105.

б) **Вберегтись**: Домового злодія не вбережеш ся Закр. 160.

Сь *предлогомъ від*: Від москаля не вбережеш ся Кв. II. 5.

Вбігати: Бігала й не вбігала нещасної долі Чуб. V, 124.

Ср. др.-рус.: Мы оубѣжимъ моуки безконьчныѧ ЖФ. 6.

Уймити: Йому Пан Біг трохи уймив того багатства Е. 36. XIII, 132. – Му гонору уймив Е. 36. XV, 66.

Уникати, уникти: Він уникає роботи Сквир. у.

Упустити сь: Упустившись через два годи служби его кормил Арх. ЮЗР. 8. III, 359 (1583).

Встерегти сь: Хатнього злодія не встережеш ся Закр. 160.

Сь предлогомъ *від*: Ніяк не встережать ся від Сидора Чуб. II, 622.

Уступати, -пити: Того права моего уступую Арх. ЮЗР. 8. III, 230 (1571). – Король... уступилъ права своего и титулу корони Шведской Вел. I, 441.

Втекти: Такий не втечеть рукъ катовскихъ Кл. 25. – Не впинила, не втекла я нещасної долі Чуб. V, 552. – Не втечеш ти моїх рук Е. 36. XVI, 286.

Сь предл. *від*: Як би йому утікти від смерти М. Пр. 102.

Вхибити: Войска... повернулися назад, вхививши своей Хмелницкому пріязни Вел. I, 148.

Ухилити сь: Пан мой преречоній, ухилившись трудовъ писарскихъ, не ухилился бошихъ трудовъ судейскихъ Вел. III, 555.

Вховати: Того, Боже, вховай Арх. ЮЗР. 8. III, 13 (1538). – Уховай, Пане Боже, подъ тымъ часомъ на пана Кирдѣя смерти *ib*. 75 (1582).

Уходити, увійти: Нихто его (часу смертного) увойти не можетъ *ib*. 325 (1581). – Уходячи того, аби Поляки провѣдавши не учинили въ томъ своими хитростями яковой перепони Вел. I, 170. – Увійшло ся граду тучі, а не увійшло ся поганих рук Е. 36. XVI, 443. – Граду тучі увійшов, а злих рук не увійшов Ном. 2098. – Кайдан не ввійдеш Чуб. IV, 517.

Вивідувати сь: Стали ся його вивідувати Гол. II, 72.

Виректи сь: Жоны своєє вирічися Арх. ЮЗР. 8. III, 365 (1583). – Виречу сі всього, абим тебе не видів Е. 36. X, 176. – Хто сі вирече роду, того сі рід вирече *ib*.

Вистерігатися: Вистерегаючися пригрозы Арх. ЮЗР. 8. III, 47 (1563). – Учениковъ ся тыхъ выстерѣгайте Кл. 22. – Вистерігай ся злого чоловіка Винницк. у.

Сь предл. *од*: От панства цѣле выстерѣгайтеся Кл. 55.

Відбігати, -бігти: Небожъчика хорого... одбегла Арх. ЮЗР. 8. III, 586 (1631). – Сами доброволне отбѣгли тих пактъ Вел. II, 250. – Не раз, не два від дівчини чобіт відбігає Чуб. V, 93. – Свого відбїг, чужого не ззімав; ци тебе відбїг до решти твій дурній розум; відбїг, як злодій краденої річі Е. 36. XVI, 201. – Того будем одбігать М. Пр. 26. – Де се вони подівались, що повідбігали і казайства свого і діточок манесеньких Кв. Кв. 26.

Др.-рус.: Да не паки отбѣжить отъ *негал* ЖӨ. 45.

Відгребти сь: Хлѣба не отгребет са Кл. 106.

Відкупити сь: І наша душа гріхів до віку не відкупить ся ИП. I, 108. – Откупаютъ ся того нагабання АЗР. I, 5(1347).

Сь предл. *від*: Від його треба відкупить ся Ком. 56.

Відмолити сь: Ні го відмолити ся, ні то відхрестити ся Закр. 142.

Также сь предл. *від*: Від смерти ані відхрестити ся, ані відмолитися Е. 36. XXVII, 125.

Відмовляти сь: Просили его, Многогрѣшного, жебы онъ надъ ними гетманомъ былъ, чего онъ отмовлялся, якъ старая дѣвка хорошого жениха Лѣт. Самов. 102.

Відпадати, -пасти: Который млынар в злодействе будет досведчон, таковой мает отпадати права млынарского Пам. II, 524 (1556). – Вѣры своей не отпадали Пам. III, 51 (1608). – Отпали на вѣки ласки Божей Пр. Мн. 7. – Адам през жену ласки Бѣжої отпалъ Кл. 66. – *В*падемо ласки Хѣви Пам. у. м. III, 21.

Др.-рус.: Сатана же грѣшивъ помысла своего, и отпадъ славы пѣрвыа, Ип. 75. – Отпаде *рага* *ib*. 91.

Также сь предлог. *від*: Отпадут от ласки Гдѣ Пам. у. м. II, 134.

В і д п и р а т и, - п е р т и: Ми того имѣнья отпирали дади-ная моа кнагини Семеновая Марья а зать ей князь Семень Юрьевичь АС. I, 79 (1482).

В і д п о в і с т и: Лацно чужо їсти, але штука перед Богом карі відповісти Е. 36. XXVIII, 326.

В і д р е к т и с ь: Варив чорт з москалем пиво та й солоду відрік ся Ном. 821. – Тих яблук відрік ся Е. 36. I, 10. – Відрекля ся мене моя родина Е. 36. XXIV, 384.

Др.-рус.: **В**ръкахоуса дѣѣ своихъ Ип. 646.

Съ иредлогомъ *від*:

Нема в світі нещасної над мене, –

Одрікла ся вся родина од мене. Чуб. V, 467.

В і д с т р е л ю в а т и с ь: Отстрѣлювался людской навалности Вел. II, 338.

В і д с т у п а т и, - с т у п и т и, - с ь: Уздали и отступили тоѣ дѣдныни пану Колѣ Грам. 1409 (Пал.Сн.№49). – Не отступуючи першого запису Арх. ЮЗР. 8. III, 58 (1568). – Поддалися въ протекцію Шведскую, власного пана своего Короля Полского отступивши Вел. I, 224. – До которихъ (ордѣ) знову панове волоскіе пристали, отступивши ляховѣ Лѣт. Сам. 118; но тамъ же: «Господарѣ... отступили от Турчина и прихилилися до войска коронного». Которіе (стрѣльцы)... отступили своихъ старшинѣ Лѣт. Сам. 196. – Ти хочеш царя отступати Др. 55. – Ци тебе пан Бог відступив Е. 36. XVI, 211. – Чи ти мене, доле моя, та вже одступила Закр. 33.

Съ предлогомъ *від*: Ти од него одступиш на пйадѣ, а воно од тебе на сажень Ном. 6087. – Відступи ся, негідна, від мене Чуб. V, 401.

В і д х о д и т и, в і д і й т и: Небожчика добре здорового (попѣ) отшоль Арх. ЮЗР. 8. III, 381 (1583). – Спи, дитятко, колишу тя, як мѣ заснеш, одйду тя... Не одходи мене мати Гол. III, 459.

Др.-рус.: Радоуѣса ѿхожю свѣта сего ЖѠ. 92. – Се азѣ ѿхожю свѣта сего Ип. 149. – Се ѿхожю свѣта сего іб. 178.

Съ предлогомъ *від*: Відійшли козаченьки від села за милю Метл. 26.

В і д х р и с т и т и с ь: Нї го відмолити ся, нї го відхристити ся Закр. 142.

Съ предлогомъ *від*: Від чорта би-м ся відхристив, а від тебе нї відхришусь, нї відмолюсь Ном. 2806. – Од чорта одхристиш ся, а од москаля не одмолити ся Ном. 804. – Від смерти ані відхристити ся, ані відмолити ся іб. 8250.

В і д ц у р а т и с ь: Коли б пан за плуга взяв ся, то й світа б відцурався Ном. 1143. – Богатий і відцурав ся свого поля М. Пр. 385. – Коньї відцурав си Шух. III, 133. – Вже ся мене, молодой, відцурати Чуб. V, 514. – Сотенства відцурав ся Кв. КВ. 42.

З а б о р о н я т и, - н и т и: Ей того забороняти... не маємо. – Арх. ЮЗР. 8. III, 119 (1567). – Козаки з Немирова виходили, хочаки онимъ заборонити тоєй дороги Лѣт. Сам. 161. – Не толко шляху волного, але тежъ води хотѣлъ заборонити и повѣтря Вел. I, 120.

З а к а з у в а т и: Св. Іван заказував їм того Е. 36. XVIII, 75.

З а н е д б а т и: Занедбавши опису своего и заруки в нем описаное Арх. ЮЗР. 8. III, 358 (1583).

З а н е х а т и: Занехай южъ мыслей злыхъ іб. 600 (1644). – Покарму материнского занехавши Пам. у. м. II, 403.

Ср. чешск.: Zanechal díla svého (Бартошъ, 35).

З а п а с т и: Тоты стопнѣ западут воды до половицѣ Пам. у. м. II, 333.

З а п е р т и с ь: Ты три разы мене запрети са іб. 227.

З б о р о н я т и: Повинни б такого безчинства зборонять Кл. 87.

З б а в л я т и, з б а в и т и, п о з б а в и т и: Щастя твого козацького навѣк не збавляє Макс. 7. – Віка кого збавити Е. 36. XVI, 216. – А ти мене, пане брате, дівчиноньки збавиш Чуб. V, 383.

– Ой десь ти ся, мій миленький, забарив,
Що ти мене вечероньки збавив. іб. 393. –

Еє мужа а пана свого горла позбавил Арх. ЮЗР. 8. III, 498 (1604). – Окаянных царства вѣчнаго позбавило Кл. 71. – Що ти мене вечероньки позбавив, позбавив Е. 3б. XI, 209.

Як не даси любити його,
Позбавим віка мого. Чуб. V, 223.

Збути, позбути, -сь: Не одному прышло смыслу збути Кл. 18. – Збуду смутку і клопоту Макс. (1827) 154. – Мовчи, всього збудеш Е. 3б. XXIV, 405. – Забув ся тато клопоту Ном. 10826. – Збув ся батько лиха, збув ся грошей з міха Закр. 165. – Умер! та й всього ся збув Чуб. I, 266. – Той збуде-ця своєї голови Чуб. II, 316. – Біди не мож ся збути Е. 3б. X, 42. – Позбувши всѣх грѣховъ Кл. 18. – Позбув се швец нихарної жінки Е. 3б. VI, 97. – Ти позбув ся свого лиха Е. 3б. XIII, 28. – Хочиш сї позбути гроший, знайди си приятеле Е. 3б. XXIV, 561. – Собаки закладались, та хвостів позбувались Ном. 12539. – Всього ся позбувала Е. 3б. XXVI, 31. – Хто ся худоби позбуває, той ся хліба позбуває Е. 3б. XXVII, 287. – В сирій землі жити буду, гріха ся позбуду Гол. III, 31.

Др.-рус.: І збуду суетнаго свѣта Ип. 198.

Звергти сь: Зверг сї контракту Е. 3б. XXIII, 167.

Здихатись: Як би здихатись Максима Чуб. II, 540.

Одстати: Мы со всемъ поспольствомъ земли его хочемы его отстати и его дѣтей Грам. 1388 (Пал. Сн. № 6).

Остатись: Останся члѣвче пѣнства проклятого Кл. 54.

Др.-рус.: Останисѣ таковааго діла ЖӨ. 45.

Остерігати, остерегти: Къ ихъ доброму рад(ѣ)ти, а лихого вѣрнѣ остерегати Грам. 1388 (Пал. Сн. № 5).

Очиститись: Я сѣи вдаю до покути, щоби я сѣи того гріху міг очистити Е. 3б. XIII, 115.

Перестати, поперестати: Перестаньте выкрутовъ своихъ и марностей Пал. 1074. – А ми християне гріхів перестаньмо Пер. Ев. 29. – Переставши своей гнѣвной завязтости зъ нами, до первой... прійти пріязни и згоди Вел. I, 169. – злого житія Вел. II, 16. – Налога свого поперестати не можешъ іб. 35. – Ошуканств людзких перестати Кл. 29. – Добро бѣ перестат таковыхъ звычайевъ іб. 71. – Натуры собѣ тоей перестанешъ іб. 81.

Сь предлогомъ у: Іще ж то жиди-рандарі у тому не перестали ИП. II, 20.

Но въ др.-рус.: Прѣстати ѿ таковыа игры ЖӨ. 86.

Такожъ въ Пам. у. м. III, 85: Абы престали ѿ такового блюзнѣрства. Въ соврем.: В суботу завчасу переставали від своєї роботи М. Пр. 169.

Перестерегати: Перестерегаючи того Арх. ЮЗР. 8. III, 17 (1547). – Перестерегати того, аби и Унѣей шкоди якої не было Вел. II, 243.

Пострадати: Маломъ одъ того живота не пострадалъ Діар. Фил. 56. – Того ж часу жидовка очей пострадала Гал. II, 57 об. – (Гапка) павши на землю зараз и духа пострадала Пр. Полт. С. 69. – Одъ Тимковыхъ рукъ небожка свѣта пострадала іб.

Сь винит.: Заяць просив за лисій хвіст, та свій пострадав Е. 3б. XXIII, 163.

Скупитись: – гріха Ном. 120.

Спекатись: Як би мені спекатись тиєї баби Борз. у.

Сповідатись: Лот стал са грѣховъ сповѣдати Пам. у. м. I, 332. – Гріхів ся сповідати Чуб. V, 921.

С по к у т у в а т и с ь: Той си гріхів спокутує Шух. III, 199. – Завдай ми покуту... абим єї гріхів спокутувала Е. 36. XIII, 128.

2. Глаголы, выражающие понятие «бояться», «стыдиться» и другие душевные движения.

а) Б о я т и с ь: На Симеона Юди боїться кінь груди Е. 36. XXVII, 92. – Гріха боятись Ном. 120. – Як приснить ся, то і свині боїть ся Чуб. I, 282. – Боїть ся, як пес палиці Е. 36. X, 113. – Кого гад укусив, той і глисти боїть ся Е. 36. XVI, 304. – Не піду я за музику, бо єї бою його крику Е. 36. XXIV, 417. – Кия ся убояв, а палкою дістав Е. 36. XXIII, 255.

В а р у в а т и с ь: Варував ся кія, а палкою дістав Е. 36. XXIII, 255.

Ж а х а т и с ь: Жахаєть ся, як чорт Христа Ном. 5104. – Стали люде жахатись того дво-ра Кв. КД. 18.

Л я к а т и с ь, з л я к а т и с ь, на л я к а т и с ь, п е р е л я к а т и с ь: Ой ци ти ся, моя донько, дороги лякаєш Гол. I, 186. – Ти злякав ся кочерги Лукаш. 141. – Налякав ся ланки Нейм. 36. – Налякала ся небога такого сну Е. 36. XII, 120. – Сь нальєкали того гопира Е. 36. XV, 162. – Медвідя налякались Rokoss. 45. – Дід так всього того перелякав ся, що на силу на землю зліз іб. 67.

С т р а х а т и с ь, с т р а ш и т и с ь, с т р а х н у т и с ь, н а с т р а ш и т и с ь, у с т р а ш и т и с ь, п е р е с т р а ш и т и с ь: Страхается голоду Вел. IV, 188. – Ся встрашив кари Е. 36. XIII, 172. – Ти встрашив ся кочерги Гол. II, 716. – Сє настрашила того барана Е. 36. VI, 97. – Свого розумоньку страхнула ся Чуб. V, 1191.

С о р о м и т и с ь: Як і сього соромить ся, то ніколи й соромить ся Ном. 3202. – Як будеш жінки соромити ся, то дітей не буде Е. 36. XXIII, 130.

С т и д а т и с ь: Жінки стидати ся, то дитини не буде Е. 36. XXIII, 128. – Лишила сь на загоні, людий сь встидаю Е. 36. XI, 93.

Др.-рус.: Стыдащеса воевьдства его Ип. 649.

б) Б р и д и т и с ь: Не бридячися ни в чомь форобы моеє Арх. ЮЗР. 8. III, 184 (1569). – Не бридь ся свєї матери Е. 36. XIII, 201.

Обычно сь творит. пад.: Бридить ся, як кіт салом Ном. 5010. – Сиротами не бридились М. Пр. 169.

К а я т и с ь, н а к а я т и с ь, п о к а я т и с ь: Ся того гріха каєть Пам. у. м. I, 333. – Кай ся гріхов, чоловіче, покути держи ся Е. 36. II, 34. – Він поїди, накаїть ся біди і назад вернись Е. 36. VII, 124. – Покаєш ся всего того, щось поброиль безь разума Вел. II, 31. – Злые рабы того ся покайте Кл. 22. – Покаяти ся дѣянїя злаго іб. 71. – І до смерти чинити злого южь покайся іб. 75.

Др.-рус.: Каѣтиса грѣхъ своихъ ЖӨ. 6. – Покаѣтиса того іб. 71. – Того всего каюся Ип. 418. – Каюся своегоа вины іб. 451.

М с т и т и, - с ь: Своей кривди мститися Вел. II, 28. – Сами своихъ кривдъ не мстились Лѣт. Сам. 171. – Будет са имстити кривды своеи Пам. у. м. I, 166. – Не забудьте козацької смерти відомстити Гол. I, 17.

Др.-рус.: Како бы емоу мститиса сорома своего Стѣславоу Ип. 669.

Сь предлогомъ за: Зневажала його, і він за те помстив ся Чуб. I, 45.

П л а к а т и, - с ь, з а п л а к а т и: Там смутный Іосифъ сидачи плакав ревне погибели своеи такой и невинности великой Пам. у. м. I, 159. – Анна терез тоты два роки ревно плакала своего оудовства іб. II, 66. – Левайда плачет ревно своего нещаста іб. 348. – Мѣи са Іюдина плакала грѣховъ своихъ іб. – Плачу са вдовства своего и безьчадства іб. 99. – А кое ж бы то немилостивое око было, абы не мало заплакати такой окрутной смѣрти дѣточок малыхъ іб. 141. – Пошоль плачучи горко своего сладкаго оучѣла іб. III, 89. – Не плакав би сліпий дороги, коби її видів Е. 36. XXVII, 115.

Стривожитись: Хмелниченко... барзо зтривожился своего нещастя Вел. II, 429.
Турбуватись: Не турбуй ся ти того Гол. III, 166.

III. Родительный падежъ предикативный.

Къ родительному предикативному я отношу случаи сочетанія имени съ глаголомъ «быть» и близкими къ нему по значенію. На природу этого родительного существуютъ различные взгляды. Бругманъ¹²⁵, напримѣръ, допускаетъ возможность сочетанія глагола «быть» съ косвенными падежами. Вакернагель¹²⁶ и съ нимъ Бругманъ¹²⁷ видятъ въ родит. при «быть» несклоняемый падежъ субстантивированнаго прилагательнаго, именно въ праиндоевропейскомъ образованіи на *ī*; по этому опредѣленію лат. *domus est avi* первоначально могло быть чѣмъ то въ родѣ «домъ есть дѣдово» и, допуская затѣмъ болѣе широкое употребленіе *ī*-формы, усматриваютъ возможность праиндоевроп. происхожденія такъ называемаго *genitivus qualitatis*¹²⁸ при «быть» (*magni animi est*), при чемъ формы на *ī* Бругманъ ставитъ въ параллель съ формами на *sjo-*, *so-* (др.-инд. *vṛkasya*, гом. *лѹхою*, гот. *wuliis*) и предполагаетъ, что обѣ категоріи слились, при чемъ съ одной стороны образованія на *ī* были вытѣснены образованиями на *sjo-*, *so-*, съ другой стороны обратно. Дельбрюкъ¹²⁹ склоненъ видѣть въ предикативномъ родительномъ переставленный приименный.

Отношеніе этого родительнаго къ лицу глагола (къ подлежащему) семасіологически опредѣляется различно, съ чѣмъ связывается предположеніе о его неоднородномъ происхожденіи. Такъ, въ примѣрахъ, какъ *āhar dēvānām āsid rātrir āssurānām* или *domus regis fuit*, онъ возводится къ первоначальному генитиву, въ случаяхъ же въ родѣ *πατρός δ' εἰμ' αὔδατο* предполагается возможность первоначальнаго аблятива¹³⁰.

Существительное въ родит. пад. въ сочетаніи съ глаголомъ «быть» и под. всегда сопровождается опредѣленіемъ (прилагательнымъ, числительнымъ, мѣстоименіемъ). Отношеніе между нимъ и лицомъ глагола можно разделить на двѣ группы: въ одной члены сочетанія взаимно самостоятельны, а въ другой несамостоятельны: существительное въ родит. пад. представляется или какъ составная часть, или какъ свойство, качество, деятельность глагольнаго лица.

Въ первой группѣ мы встрѣчаемъ слѣдующія отношенія:

1. Единичнаго имени къ единичному. Въ родительномъ имена:

а) одушевленныхъ: А ми пана турецького Мат. Етн. XII, 41. – Одногo тата-мами, та не єдні діти Е. 3б. XVI, 599. – Се ж Венгер був колись оцїх Венгерїв, що тепер дїд, чи прадїд М. Пр. 222. – Хто кого пересміє, того буде жінка Чуб. II, 363. – Хиба би я не миленького була, щоби я того не відганула, – ой як відганула, то його була Гол. IV, 75.

На мѣстѣ существит. въ родит. пад., не сопровождаемая прилагательнымъ, мы обыкновенно встрѣчаемъ соотвѣтствующее притяжательное прилагательное, напр.: Хиба ж би я не батенькова була, щоби я того не одгадала Гол. IV, 134.

Затѣмъ съ отрицаніемъ при имени въ родительномъ падежѣ, при чемъ все сочетаніе имѣетъ характеръ отрицательнаго сравненія, напр.:

Я не тих багачок,

¹²⁵ Griech. Gramm.³, 387.

¹²⁶ *Mélanges de linguistique* F. de Saussure, 125 и дал.

¹²⁷ *Grundriss*² II, 570.

¹²⁸ Wackernagel, J. (*Mélanges...*), 135.

¹²⁹ *Vergl. Synt.* I, 309.

¹³⁰ Delbrück. V. S. I, 207; Mikl. IV, 461; Потебня, А. Изъ зап. по р. гр. III, 191.

Що по вісім сорочок. Чуб. IV, 508 (т. е. я не така, какъ тѣ богачки, у которыхъ по восьми рубашекъ).

б) понятій мѣста: Лавринъ не былъ чистого ложа, ани слюбноѣ жоны АЗР. I, 10 (1347). – Доброго гнізда – добрі птахи Е. 3б. XVI, 349. – Если би мое црѣство сего свѣта, то бы слуги мои стали при мнѣ Пам. у. м. II, 230.

в) мѣры времени и пространства: Той чоловік вашого віку Борз. у. – Хлопець був год чотирнадцяти ЗЮР. I, 12. – Закутала Митрика, що вже трохи не году був і положила їй на-руки Кв. СО. 41. – Той пояс був двох аршин Черниг. у.

2. Единичного кь собирательному:

Сам я, молод, гусарського полку Чуб. V. 954. – Ты были роду славного и были обое побожного мешкана Пам. у. м. II, 65. – Ой ви сусідоньки, якого ви роду? Метл. 93. – Повідж, крамарейко, якого-сь ти роду? Гол. II, 45. – Я панського роду, но ходила боса зроду Чуб. I, 278. – Десь та Маруся боярського роду Чуб. IV, 268. – Ми роду не дідівського, ми роду старосвіцького Гол. IV, 329. – Ой ти, дівчино, славного роду Чуб. V, 75. – Я тобі казала, що-м роду бідного Е. 3б. XI, 162. – Великого роду, а пського ходу Е. 3б. XXVII, 15. – Чи вона краю далекого, а чи роду багатого Эв. 475.

3. Единичного или собирательного кь вещественному:

Не всякої яворини добре клиння буде,

Не всякої сиротини господиня буде. Чуб. V, 883 (сиротина метафорически – какъ матеріаль).

4. Единичного кь глагольному (genitivus objectivus):

Знать і того по писку, що добрих свиней плоду Ном. 2936. – Пан свого хованя Галь-ко II, 49. – Наші чоботи шевської роботи Метл. 186. – Был Даніил барзо великой науки и милости Ѡ самого Їбснаго Бѣа Пам. у. м. I, 312.

Во второй группѣ:

1. Въ родительномъ имя конкретное:

а) глагольное лицо одушевленное: Пий до братової, бо я голови слабої Ном. 11512. – Хоч я собі невеличка, рум'яного личка Гол. I, 243. – Я дівчина невеличка, кругленького личка Е. 3б. XIX, 20. – Ой той же та козак Зарвай, а він бистрого ока Метл. 451. – Ціла громада була на него злого вока Е. 3б. VI, 105. – Был сѣй Іван... доброго Ѡбычаа и чѣстого срѣдца Пам. у. м. III, 69. – Тоты звѣрки слѣпы суть а такой злои ѣди, сели би кого окусило, то са нѣколи не загоить ів. II, 105.

б) глагольное лицо неодушевленное: Їосичина, березина, то єдного листа Е. 3б. XI, 110. – Яйце фарбы пурпуровой Рад. Огр. 11. – Воли мої, воли не єдної масти Гол. II, 233.

– Зеленая явориночка,

Чом ти мала-невеличка?

Чи ти росту невеликого?

Чи коріння неглибокого?

Чи ти листу неширокого? Метл. 156.

2. Въ родительномъ имя качества:

Була біда довгости більш як півтора ліктя Е. 3б. XV, 30. – Я великого росту Бесс. 102. – Я трошки собі панської натури Кв. С. 23. – Не однакового вони були норову Чуб. II, 434. – Ми такого роду (= натуры, характера), жи пемо горівку як воду Е. 3б. XXVII, 15. – Дружини шукають...щоби роду тихенького Чуб. V, 35. – (Дочка) була дуже хорошої вроди Е. 3б. VI, 157. – Я такої віри, що як спю, то їсти не хочу Е. 3б. XVI, 224. – В Коломиї пани німці німецької віри Шух. IV, 221. – Тебе, рибко, не намовлю, твердогось сумління Гол. II. 752. –

В єднім дворі був дуже злої волі атаман Е. Зб. VI, 277. – На мене будучи злоє воли Арх. ЮЗР. 8. III, 578 (1622). – Батько на ню злої волі Чуб. II, 217.

3. Въ родительномъ глагольное имя (genitivus subjectivus):

Король будучи доброѣ памяти передъ часомъ сконанья своего... АЗР. I, 116 (1492). – Будѣте доброй надѣи Рад. Огр. 23. – Бо я, бідна сирота, веселого живота Чуб. V, 669. – Оба-смо єдної гадки Е. Зб. XVI, 308. – Пусте дівча до роботи, лїнивого ходу Е. Зб. XIX, 28. – Будь доброї мислї, нічого ти сї не стане Е. Зб. XXIV, 394. – Ба, ви якого положена? ib. 567.

IV. Родительный падежъ адвербіальный.

Подъ названную рубрику я подвожу случаи употребленія имени въ родительномъ падежѣ въ свободномъ сочетанїи съ глаголомъ, когда оно, тяготя не столько къ глаголу, какъ къ цѣлому предложенію, сближается функціонально съ категорїей нарѣчїя; такими являюся въ современной рѣчи родительный «времени» и «причины».

1. Родительный падежъ временныхъ понятїй. Этотъ родительный указываетъ, что деятельность происходитъ въ извѣстный періодъ времени на вопросъ «когда?». Въ латинскомъ ему соотвѣтствуетъ *ablativus temporis*, а въ греческомъ *genitivus temporis*, напр., лат. *bello, pace, omni tempore*; греч. Κλέαρχος καὶ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἧ γεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους Xen. Mem. IV, 8, 2. Ἰστρος ἴσος ἀεὶ αὐτὸς ἑαυτῷ ῥέει καὶ θέρεος καὶ χειμῶνος Herod. 4, 48.

Какъ видно изъ приведенныхъ примеровъ, въ древнихъ языкахъ родит. временныхъ понятїй могъ быть выражень однимъ существительнымъ безъ ближайшаго опредѣленія этого существительнаго прилагательнымъ или другимъ существительнымъ. Въ словянскихъ языкахъ, не исключая старо-словянскаго, такая конструкція уже не встречается. Ст.-слов. *въчера*; польск. *wczoga(j)*; в.-русск. *вчера*; южно-русск. *вчѣра (вчѣра)* – ставшее нарѣчїемъ, указываетъ на бывшее существованіе такой конструкціи и въ словянскихъ языкахъ. Въ соединенїи съ ближайшимъ опредѣленїемъ временнаго представленія такой родит. обыченъ во всѣхъ словянскихъ языкахъ, хотя не въ равной мѣрѣ, напр., ст.-слов. *седмь краты дьне хвалихъ тѣа* Psalt. 118; *сѣбраша са мѣсаца маѣа* Supr. 201, 22; *лѣта огрыджда* Kiev. B1. и пр.¹³¹; серб. *прошавшега льета ја сам слушао*¹³²; польск. *нынie i czasu smierci naszej* Wacł. 42; *roku tego Konstantinus z Rzymu do wschodnych krolestw wyjachal* Sk. zdz. 191¹³³; чешск. *tato byla na kvetne obyčejně máje měsíce* Byl.; *roku toho velmi příkra byla zima* Háj¹³⁴; въ современномъ великорусскомъ онъ вышелъ изъ употребленія, сохранившись въ видѣ пережитка въ немногихъ формулахъ, напр.: *третьяго даня, 7-го января, прошлаго года при «въ прошломъ году»*, и немногіе другїе¹³⁵; въ бѣлорусскомъ же довольно распространенъ, примѣры изъ др. и современ. языка см. у Е. Карскаго: *Бѣлоруссы*, II, в. 3, 134 - 140.

Въ южно-русскомъ родительный времени имѣетъ широкое распространеніе, захватывая въ сферу своего вліянія не только существительныя, обозначающія временныя понятія, но также и другія существительныя, выражающія временныя представленія, какъ это мы увидимъ изъ нижеслѣдующихъ примѣровъ: *Первыхъ обычаевъ суды бывали сужены безъ часу* АЗР. I, 4 (1347). – *Часу ночного волашь бы* ib. 25 (1388). – *У пятокъ пятоѣ недѣлѣ у Великомъ постѣ Грам. 1421 (Пал. Сн. № 33).* – *Въ патницю третей нед(е)ли великого поста* AS. I, 39(1443). – *Року Божого 1443* АЗР. I, 57. – *Переставился мѣсяца марта* Хм. Лѣт. 78. –

¹³¹ Vondrak. Altk. Gr.² 592.

¹³² Miklos. IV, 509.

¹³³ Bystroń. Op. cit. 136.

¹³⁴ Zikmund, 169.

¹³⁵ Буслаевъ, Истор. гр. 1881, II, 287; также Богородицкій. Р. Ф. В. 1912, №3. 212.

Мѣсяця мая сегомонадцять дня Лѣт. Сам. 134. – Одного дня и ночи усе Днѣпръ переправили *ib.* 125. – Которая рада заразы на початку того року была зимою великихъ мясницъ *ib.* 104. – Отъ спребыванія зъ продками нашими древнихъ онихъ вѣковъ отдалилися Вел. I, 81. – Потомъ розныхъ роковъ, взялъ (Петръ) отъ Шведа Ругодивъ, Янбургъ, Орѣшокъ Вел. II, 514.

Въ др.-рус.: Бѣжа тоѣ ноши ИП. 228. – Башеть бо оуже вѣрбноѣ недѣли *ib.* 371. – Во средю роусалнои недѣлѣ *ib.* 681. – Есмы не оукончали сее зимы радоу со Всеволодомъ *ib.* 689. – Третьяго дни к полуднію падоша стязи Игоревы Сл. о и. Иг. 18.

Ті прибувають десятого году Метл. 250. – Нехай же я побачу ся хоть четвертого году Чуб. V, 568. – Нехай же я побачу ся хоть четвертого року Гул. Арт. 24. – Ой прийшов син до своєї матері дев'ятого року Чуб. V, 970. – Не хвались сьомого дня, а хвались сьомого року Ном. 9068. – Сего року жито сівке Е. 36. XXVII, 18. – Я собі так сіла, як доброго року *ib.* 102. – Ріс – як мокрого літа Чуб. I, 255. – Там собі безпешно дев'ятого дня спочивок має ИП. I, 117. – Ясного дня сліпати Е. 36. XXVII, 115. – Гості першого дня – золото, другого – срібло, а третього – мідь, хоч до дому їдъ Ном. 11923. – Я ходив до дівчини робітної днини Е. 36. XIX, 28. – Та не піду погуляти робітної днини Е. 36. XVII, 39. – Двох днів орало шість плугів Е. 36. XII, 126. – В зеленім гаї ясного ранку кує зазуля без перестанку Гол. III, 345. – Вони білого дньи на своїм пасовиску заблудили Е. 36. XV, 113. – Полетів би я, одвідав би теменької ночі Метл. 62. – Теї ночі перейшлої в нас господар мав ідного сина Е. 36. I, 5. – У такого пана я служив, що одної ночі мене обікрав, а сам утік Е. 36. XXIV, 499. – Того вечора, що мали його взяти, приходить до нього якийсь старець М. Пр. 55. – Теперішнього часу Метл. 395. – Перше колись, давніх часів, то люде в дідків гроші позичали Ж. і Сл. 95. I, 220. – Щасливої години родилась Метл. 175. – Нічної доби з тяжкої неволі утікали ИП. I, 119. – Четвертої неділеньки до дому вертай ся Чуб. V, 720. – Має ся, як земля святої неділі Е. 36. XXIV, 382. – Коли зробиш? – З неділі будь котрого тижне Е. 36. XXVII, 18. – Прибувайте ж до мене рочистого свята Камін. 272. – Ой піду я на ярмарок святої Покрови Е. 36. XVII, 68. – А то давних давен ще було, ще за панщини Е. 36. XIII, 114. – Гадала сьї віддавати тих місниць допевне Е. 36. XI, 83. – Гадавем сї оженити сих мясницъ допевне Е. 36. XVII, 49. – Позавивала мені Маруся кучері темної ночі, ясної свічі, ясного сонечка у віконечка Чуб. IV, 73. – Петрусю-серденько, де ж то ті фуярки, що м ти купувала кожної ярмарки Житецькій, Оч. зв. ист. млр. нар. 317. – Як би не ти, дівчинонько, тей не ти, тей не ти, не стояв бим сивим коньом такої замети Е. 36. XI, 113.

Рядомъ съ родительнымъ времени мы встрѣчаемъ въ томъ же значеніи творительный, или же мѣстный и винительный съ предлогомъ *в* (*y*), также родит. съ предл. *за*.

Творительный встрѣчается въ тѣхъ случаяхъ, когда существительное, обозначающее время, не имѣетъ при себѣ опредѣленія, хотя это не исключаетъ случаевъ его употребленія также при наличности послѣдняго. Примѣры: ніччу (ночев) ранком, літом, зимою. Скажуть мені молодому світом мандрувати Кольб. II, 26. – Ночною добою пришедши... Вел. II, 378 (см. выше: нічної доби утікали). – Щасливою годиною (= щасливої години) козак уродив ся Мил. 79.

Местный пад., восходящий къ индо-европ. безпредложному локативу¹³⁶, съ предлогомъ *в* (*y*) встрѣчается въ тѣхъ же случаяхъ, что и творительный, при чемъ при наличности опредѣленія при существительномъ довольно рѣдко. Примѣры: в-ночі Гол. IV, 148. – в-ранці, в-літї, в-зимі Чуб. V, 216. – Се було в осени Чуб. II, 117. – В півночі розстелю (сорочку) Чуб. IV, 508. – Ой у маї мисяці випала пороша Нар. п. – Мене мати породила у теменькій ночі Е. 36. XVIII, 45 (ср. выше: теменької ночі). Примѣры употребленія мѣст. пад. безъ предлога очень редки (въ австр. говорахъ), напр.: В Коломії одбирают (рекрутів) як зимі,

¹³⁶ Brugmann, K. Grundriss² II, 510.

так літї Гол. III, 113 – Заўтра ў полудинь, одинайцяті години, підеш до ксьондза Е. 3б. I, 6. – Чого ж ти зілечко ростеш зімі на сонечку, а літї в захисточку? Абим зімі не обмерзало, а літї не ввійавало Roszk. 8. – Зімі сонічко гріе іб. 46. – Въ ст. языкѣ: сїѣце лѣтѣ над нами близко Луц. 30. – Зимѣ ден малї а в лѣтѣ великїї іб. – Ср. др.-чешск.: Jeho rúcho i zimě i letě jediná žině byla, но въ соврем. только съ предл. v zimě см. Zikmund. Skl. 170. Примѣры мѣстнаго безъ предлога въ др. бѣлорусскомъ см. у Е. Карскаго: Бѣлоруссы, II, 3, 162.

Съ предлогомъ *при*: Приїхав в ночі при ясній свічі Метл. 29. Ср. выше: ...темної ночі, ясної свічі...

Винительный пад. въ функціи родит. времени, т. е. не на вопросъ «сколько времени?», а на вопросъ «когда?» употребляется непосредственно только при наличности опредѣленія при существительномъ, съ предлогомъ же *в* (*у*) встрѣчается также при существительномъ безъ опредѣленія. Примеры: Першій день Бох що сотворив? Е. 3б. III, 1. – Кто ж мене дівчину сей вечір пригорне? Чуб. V, 28. – Щоб таки нам Марусеньку цюю осінь взяти іб. 37. – Ой як приїде до дівчини сю ніч ночувати Метл. 51. – Сумовала Марусенька сей день увесь день іб. 159.

Возможно, что названный оборотъ развился изъ такихъ сочетаній, какъ, напр.: Не буду стояти сей вечір з тобою Метл. 53, – гдѣ возможно двоякое пониманіе: «сколько времени?» и «когда?».

Съ предлог. *в* (*у*): На другий день у вечір Е. 3б. I, 21. – Прийди в неділю, в полудню годину Чуб. V, 651. – Я в літо уберу ся Пам. нар. тв. 141. – Нехай вже у вечір заріже J. M. 30. – В вечір виполощу Чуб. IV, 509. – В день убираю іб. – Та не піду в осінь заміж Коцип. 78. – Світїть свічки найясніші, нехай горять як у день, так в ночі Чуб. V, 1002.

Употребленіе винительн. въ вышеуказанномъ смыслѣ безъ предлога, напр.: Поливала квітки ранок і вечір, – рѣдко, но: Вечір (ск. врем.) стою, світом нужу, тебе не видати Чуб. V, 28. Др.-рус.: Она отъиде чаючи въ приидуущи днѣ видѣти и ЖӨ. 50.

Родительный п. съ предлогомъ *за*: За панського часу Чуб. II, 530. – За давних часів не було так панів всюда, як нині Е. 3б. VI, 273. – Ср. выше: перше колись, давніх часів... (См. «родительный при предлогахъ»: *за*).

Рѣдкіе случаи родительнаго времени безъ опредѣленія¹³⁷ при существительномъ, какъ, напр.: Як би вересня до него (плуга) яремце, а мая дощ, то би щось був варт Е. 3б. XII, 48 – объяснимы изъ опущенія опредѣляющаго существит. «місяця», какъ это мы видимъ въ польскомъ, въ примѣрѣ, приводимомъ Быстрономъ изъ соч. Т. Завацкаго Memoriale oeconomicum Kr. 1616: Czerwca oracz obchodząc łąki або zboże, pokłada w myśli, jakie gumno nawieść może. Lipca i zardzewiały sierp się rad przygodzi, ale łażnie używać i krew puszczać szkodzi. Sierpnia sprawny gospodarz gumno szerzy sobie...¹³⁸.

Проф. Богородицкій¹³⁹ даже склоненъ объяснять происхожденіе родительнаго временныхъ представленій изъ опущенія бывшаго первоначально при нихъ опредѣляемаго имени, т. е. возводитъ его къ такъ называемому родительному принадлежности, видя прототипъ его въ выраженіяхъ такого типа, какъ: «въ январѣ прошлаго года», «въ семь часовъ вечера» и т. под. Но не проще ли объясненіе Дельбрюка, который, указывая на недоказанность праязычнаго происхожденія названнаго сочетанія, признаетъ его возможность, и въ послѣднемъ случаѣ не находитъ препятствія въ объясненіи его изъ основнаго взгляда на родит. пад., по которому родительный времени такъ относился бы къ винительному вре-

¹³⁷ Интересный примѣръ въ бѣлорусскомъ: хто ету молитву будя рання и вечера говорить (Е. Карскій. Бѣлоруссы, II, в. 3, 140).

¹³⁸ Bystroń. Op. cit., 137.

¹³⁹ Богородицкій. Р. Ф. В. 1912 № 3, стр. 212.

мени, какъ приглагольный родит. къ приглагольному винительному¹⁴⁰.

2. Родительный причины, восходящий, по всей вѣроятности, къ родит. аблативному при глаголахъ, въ современной рѣчи не получилъ широкаго развитія. Въ др.-рус.: Недооумѣю чимъ похвалити та добраго твое^е житѣа і въздержанѣа Ип. 204. – Стар.: Не заболѣло его сердце такого безчестія образвъ божіихъ за-для своего нещасливаго дочасно-го гетманства Лѣт. Сам. 115.

Въ соврем. яз.: Ой вернись, бѣдо, чого ти вчепилась? Метл. 365. – Чого мені журити ся, якої неволі? Чуб. V, 649. – Кучерявий баране, чого гаєм скачеш? Чуб. V, 244. – Чого тебе за ухо бере? Ном. 2262. – Ой коню ж мій, коню, чого ти смутненький? – Того ж я смутненький, що ти молоденький Чуб. V, 27. – Темна нічка невеличка, а чогось не спить ся, чогось моя головонька та й морочить ся іб. 31. – Серце, дівчино, личко ся змінило. Ой має воно чого ся мінити, бо мені не кажуть вже тебе любити іб. 50. – Того зажурился, що й не оженился іб. 85. – Того руки не болять, що уміють Ном 6022. – Якої лихої години сидіти іб. 3542. – Якого дідька журиться іб. 2263. – Якого ти бісового батька теліпаеш тим проклятим язиком? Чуб. II, 506. – Якого чорта ви прийшли? Котл. Е. III, 607. – Якої біди ти сидиш тут? Камен. у. – Якої галузи кричиш? Е. 36. XXIV, 312. – Якої вражої ти матери сумуєш Гул. Арт. 372. – Также съ родит. пад. и предл. з: Ой не того прийшли до тебе, да щоб кумовати, а ми з того прийшли до тебе, да щоб рошитати Чуб. V, 966.

Ср. польск.: *czegożeś biegł tak prędko* (*Bystroń*. О *uż.* g. 132). Также рѣдкіе случаи въ бѣлорусскомъ см. Е. Карскій: Бѣлоруссы, II. в. 3, 148.

V. Родительный при инфинитивѣ, зависящемъ отъ личнаго глагола или выражений его заменяющихъ.

Сюда относятся прежде всего тѣ случаи, въ которыхъ инфинитивъ находится на мѣстѣ древнаго достигательнаго, соотвѣтствующаго латинскому супину на *um* и литовскому на *u*, которое, какъ это мы видимъ изъ старо-слав., старо-чешск., польскаго и древне-русскаго, сочеталось съ родительнымъ падежомъ. Этотъ родительный Миклошичъ относитъ къ роя-сказывается, а указываетъ только на возможность того пониманія, какое позже даетъ Мейе¹⁴¹, по мнѣнію котораго этотъ родительный не зависитъ ни отъ самыхъ глаголовъ, ни отъ партитивнаго смысла, но что онъ слѣдуетъ изъ номинальнаго характера формы супина¹⁴². Зубатый въ своей рецензіи¹⁴³ на книгу Мейе остается при своемъ старомъ пониманіи этой конструкціи (L. F. XVI, 64², I. F. III, 130²), совпадающемъ со взглядомъ Миклошича. Онъ находитъ, что этотъ родительный первоначально имѣлъ чисто партитивный характеръ, и такіе случаи, какъ «послана же быста трофимъ и еугарпиѡнъ мжчить рекомѣиѣа рабѣи божіиѣа» или «идж длѣтъ вамъ отъдаты», гдѣ номинальное понятіе, мыслимое въ своемъ полномъ объемѣ, стоитъ въ винительномъ, нѣтъ никакой необходимости считать ошибочными, какъ это дѣлаетъ Мейе, принимая ихъ за описки переписчика¹⁴⁴. Того же мнѣнія придерживается и Вондракъ¹⁴⁵, давая примѣры употребленія винительнаго при достига-

¹⁴⁰ V. S. I, 356.

¹⁴¹ Meillet, A. Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave P. 1897. 162- 3.

¹⁴² См. также Brugmann Grundriss² II, II. 630.

¹⁴³ Archiv. f. Sl. Phil. XX, 396.

¹⁴⁴ Въ рецензіи на Vergl. Slav. Grammaatik Вондрака (Rocznik Slawistyczny II, 19) Зубатый опять подтверждаетъ прежде высказанное мнѣніе, замѣчая, что первоначально этотъ родительный относился къ *verbum finitum*, а не къ супину, подобно тому, какъ онъ стоитъ безъ супина въ литовскомъ и первоначально употреблялся при дѣлимомъ, какъ, напр., *asz ėjaũ vandeñs* – я пошелъ за водой; позже стали говорить по аналогіи также *asz ateinũ grėbliu* – я прихожу за граблями (т.-е. взять грабли).

¹⁴⁵ Vondrak. Altkirchensl. Gram. 1900, 276.

тельномъ въ тѣхъ случаяхъ, когда не преобладаетъ партитивный смыслъ, напр.: сына своего посъла сжшгала подь закономъ искоупитъ Клоц. I, 285, но при этомъ же: приде пролить крѣве своеса ib. 233. Приде почръпать воды Иоан. 4. 7, Не придь бо праведьникъ призывать нъ грѣшники Матѳ. 9. 13¹⁴⁶. Старо-чешск.: šel kazat slova božího; přijde soudit živých i mrtvých¹⁴⁷. Въ польскомъ не сохранилось формъ супина, но родительный при инфинитивѣ, соотвѣтствующемъ древнему достигательному, обыченъ, напр. dziewczki tych mieszczan wy-ni-dą wody czu-grać zof. 29. (См. многочисл. примѣры у Быстроя: О už. gen. w jęz. polsk. 87).

Въ древне-рускомъ, говорить Потебня¹⁴⁸, формы достигательнаго встрѣчаются до XIV вѣка включительно, но глаголы, съ которыми оно сочетается, трудно подвести подь одно общее понятіе, такъ какъ мы видимъ его не только при глаголахъ движенія, подобно латинскому супину, но также при такихъ, какъ пояти, звати, пристраивати ся, просити и т. под. (примеры у Потебни: Изъ зап. по русск. грам. II, 357 - 358).

Въ южно-рускомъ, какъ почти во всѣхъ другихъ современныхъ словянскихъ языкахъ, форма достигательнаго замѣнилась формой инфинитива, но сочетаніе съ родительнымъ сохранилось¹⁴⁹, и при томъ мы его встрѣчаемъ не только съ инфинитивомъ при глаголахъ движенія, но также съ инфинитивомъ при глаголахъ, которые сами сочетаются съ родит. пад.; кромѣ того встрѣчается рядъ случаевъ употребленія родит. при инфинитивѣ, объяснимыхъ вліяніемъ схемы, созданной двумя указанными сочетаніями, т.-е. формула – личный глаголь + инфинитивъ + родит. пад. постепенно вытѣсняють формулу – личный глаголь + инфинитивъ + винит. пад. Этому вытѣсненію способствуютъ также тѣ случаи, когда сочетаніе съ родительнымъ вызвано требованіемъ не личного глагола, а стоящаго при немъ инфинитива, такъ какъ формула сочетанія въ обоихъ случаяхъ тождественна.

Примѣчаніе. Родительный при инфинитивѣ, условленный отрицаніемъ при личномъ глаголѣ, будетъ разсмотрѣнъ въ слѣдующей главѣ.

I. Личный глаголь выражаетъ движеніе.

а) Родительный понятій дѣлимыхъ:

Иди сіна косити РЧП. 130. – Будутъ люди йти до мене товчи проса Е. 36. I 64. – Люде йдутъ жита жати, а я молода, конопель брати Чуб. V, 550. – Пішов орди бити Эв. 696. – Пішов риби ловити Р. Ск. I, 38. – Пішли вони всі три сорочок прати на річку Чуб. II, 40. – Пішли ми досвіток розганяти. Васильк. у. – Підем, матюнко, у поле та зеленого жита жати Метл. 224. – А сам же пішов віночка ловить Метл. 19. – Пішов старий борода-тий меду колупати Чуб. V, 650. – Ой як пішли жіночки та зіллячко рвати, та все ж того чумака сліду слідувати Сб. ХИФО, т. VI, вып. II, 157. – Ой як ти будеш сина женити, прийдеши до мене калини ломити; ой як ти будеш дочку оддавати, прийдеши до мене бар-віночку рвати Чуб. V, 632. – Щоб не дїдав гільце вити, щоб я пришла пива пити Чуб. V, 187. – Чи не прийде мій миленький сірих волів пасти? Чуб. V, 128. – Вийшла мати води брати Чуб. V, 491.

Їздити: їздит у луг дубу и попелу готовати Кл. 104. – Поїхав козак Перебійніс до куми риби їсти ИП. II, 45. – Приїхали киселю їсти ЗЮР. I, 319. – Приїхала до свого двора квіток пришивати Метл. 197. – Др.-рус.: Коуриль... приїхаль мира сотворити ИП. 753.

Пошлю я чорну галку на Дін риби їсти Чуб. V, 490 – Посилала... невістку... в чисте поле льону полоть Чуб. V, 705. – Я послала старика меду купувати Чуб. V, 652. – Та по-

¹⁴⁶ Mikl. IV, 489.

¹⁴⁷ Vondrak. Vergl. slav. Gram. II, 323.

¹⁴⁸ Изъ зап. по рус. гр. II, 357.

¹⁴⁹ Спорадические примѣры въ бѣлорусскомъ см. Карскій Е., Бѣлоруссы. II. в. 3, 139.

слала сина в далеку дорогу, а молоду невістку – стада пасти, стада пасти, а лляний кужелі прясти Чуб. V, 712. – Послала дітей калини ламати Мил. 161. – Послала мене мати в степ пшениці жати Метл. 299. – Послала мене мати в поле жита жати Гул. Арт. 27. – Др.-рус.: Посла Олегъ мужи свои построи мира и положить ряды межи Греки и Русью Ип. 23. – Посла рать свою к Воротьславою воевати Индриховы земли(ѣ) ib. 936.

Летів орел через море на той бік води пити Чуб. V, 436. – Налетіли сірі гуси ячменю дзьобати Эв. 696. – Ой верни ся, молодий козаче, шуки-риби їсти Чуб. V, 939. – Лізь горошку рвать М. Пр. 367.

б) Родительный понятій недѣлимымъ:

Ходи до хати дитиночки колихати Чуб. IV, 22. – Вийди мати з хати познавати дитяти Метл. 172. – Іде мати невістки будити Чуб. V, 732. – Йде до сусіди невістки судить ib. 751. – До дочки мати йде – свого дитяти одвідати Метл. 231. – А до школи, пане дяде, азбуки читати (подраз. йди) Чуб. V, 1123. – Пішов я до Ляшеньків слави залучати, пішов я до Ляшеньків служби відправляти Закр. 13. – Пішов я до Києва люльки купувати Метл. 468. – Пішла Ганна корови доїти Чуб. V, 721. – Підемо постели слати Мил. 161. – Прийшла родини одвідати Ром. II, 234. – Прийшла свекруха та невісточка будити Эв. 414. – Якого чорта ви прийшли? Хіба щоб хати холодити Котл. Е. III, 607. – Поїду доганяти щасливої долі Метл. 253. – Пошлю людеј дівчини сватати СИФО. V, 15. – Побіг вітра здоганіти Е. 36. X, 37. – І Рима строїти чухрає Котл. Е. I, 456.

Иногда встрѣчаются, преимущественно въ западныхъ говорахъ, въ случаяхъ аналогичныхъ а) и б) также винительные, напр.: Пішов глину їсти Е. 36. XVI, 338. – Ходи з нами козаками мед-горідку пити Млр. лит. сб. 194. – Вийшли сіно громадити Е. 36. XV, 176. –

Викопайте, братця, в моім дворі криницю,

Чи не прийде мила братъ холодную водицю. РЧП. 134. – Піду я до кімнати постіль білу слати Чуб. V, 2. – Пішла на обору доїти корову Нейм. 70. – Приїхали зовицю брати Мил. 90. – Поїду доганяти літа молодії Чуб. V, 362. – А я прийшов до дівчини файку закурити Е. 36. XIX, 34. – Ой піду я на майдан бураки копати ib. 49. – Ой прийду я до комори постівку стелити Е. 36. XVII, 62. – Та й післала сина в військо служити, а невістку стадо пасти Чуб. V, 715.

Примъчаніє. Случаи, какъ: Ой піду я в Волощину хлѣба заробити Е. 36. XVII, 24. – Ото пішли сили спробувати, хто дужчий Р. Ск. II, 18. – Ой піду я до сусіда воза позичати Метл. 12. – Ой послала мене мати заступа позичати Метл. 468. – Оден пішов на село сокири добути Е. 36. I, 7. – Приїхав гет до сонця того переконати си Е. 36. I, 80 и т. под. не характерны, такъ какъ родительный въ подобныхъ случаяхъ объясняется не сочетаніемъ инфинитива съ глаголами движенія, а требованіемъ самихъ глаголовъ, стоящихъ въ инфинитивѣ: заробити, спробувати, позичати, добути, переконатись и под.

II. Личный глаголь сочетается съ родительнымъ:

а) Субъектныя предложенія:

Тое sprawy веселья кончити и паньны Настазыи Гоское ему в малженъство дати заброняли Арх. ЮЗР. 8, III, 359 (1583). – Вчись черевичків шити СИФО. V, 80. – Навчили тебе Кримські нагаї сирой кобиліни жовати ИП. II, 34. – Нести мого сорому боїш ся Метл. 233. (Ср. въ польск. Быстронь, 130). – Відрік ся дров рубати Е. 36. I, 76. – Давала їй пити помий із корита Чуб. V, 726. – Дав му бобу залізного ззісти Закр. 155. – Дай-но мені, хлопчику, он тої пушечки пообзирати Е. 36. XXVI, 124. – Дай-но, каже, бриндзи їсти Е. 36. XVII, 12. – Діждав рясту топтати Ном. 4814. – Забула нових воріт зачинити Чуб. IV, 178. – Забула сохи взяти Чуб. II, 83. – Пішла кудись сіней забула замкнути Р. Ск. I, 20. – Пішла мати до родини на всю

ніч в гостини, та забулась взять з собою малої дитини Чуб. V, 630. – Забув ся зачинити хати Р. Ск. I, 29. – Забулась взять з собою малої дитини Млр. л. сб. 208. – Позабула шаблі булатної схоронити Март. 62. – Прошу, серце, меду пити Гул. Арт. 25. – Пожалів нести паляниць М. Пр. 414. – Постарайтесь мині зайчика зловити і гарної птички Чуб. II, 615. – Ой хто хоче меду пити, ходім до жидівки Макс. 63. – Мужик ісхотів риби вловити ЗЮР. I, 58 – Св. Миколай захотів дуже пити води М. Пр. 113. – Москаль захотів вкрасти того пшона Е. 3б. VI, 194. – А хто хоче біди знати, най бере богачку Е. 3б. XVIII, 219. – Съ родит. дѣлимаго и винит. лица:

Хто хоче пива пити
Той най собі купит,
А хто хоче жінку мати,
Най собі викупит. Шух. III, 65.

Др.-рус.: Аще Бѣ въсхоцетъ помиловати роду моего Ип. 52. – Хоцю... пожаловати своєє обиды іб. 249. – Вои хотахоу взати града приметомъ іб. 825. – Хощу... испити шело-мюмъ Дону Сл. о п. Иг. 6.

Сюда же слѣдуетъ отнести инфинитивъ, зависимый отъ «цікавий чого»: Цікавий зна-ти той старий отець такого чуда Е. 3б. XIII, 199.

б) Безсубъектныя предложения:

Схотіло ся їм барз пити води Е. 3б. XIII, 110.

Въ примѣрахъ: Захтілось йому послухати мови волової М. Пр. 3. – Мізерний був, хті-лось то копійки зажити М. Пр. 83. – родительный объясняется требованіємъ глаголовъ по-слухати, зажити см. стр. 32, 47-48.

Т р е б а: Треба юж злоства оставити Кл. 96. – Треба чумакові налигача брати РЧП. 132. – В службі треба вухом землі приймати Е. 3б. XXVII, 121. – Треба їм помий дати Нейм. 26. – Треба сестриці попросить,

Щоб помогла віночка доносить. Лавр. 55.

Въ примѣрахъ: Не поможе нічого: треба червоної шапки перепросити Ком. 74; – треба мені, мати, дружини шукати Чуб. V, 869. – родительный условлень гл. перепросити и шукати.

Также съ винительнымъ: Треба, мати, громаду зібрати Бал. 42. – Треба мені перебрести сю річеньку та глибокую Чуб. V, 456. – Треба гори покопати, ліси прорубати Е. 3б. XIX, 14.

Ж а л ь: Жаль мені кидати тебе молоді Чуб. V, 45.

Ш к о д а: Шкода дати за співака хорошої дочки Кольб. II, 163. – Ой шкода мені літ утратати і козацької вроди Чуб. V, 1038.

С о р о м: Такого мені й казати сором. Канев. у.

В с т и д: Встид було очий показати Е. 3б. VI, 95.

III. Личный глаголь не сочетается съ родительнымъ:

а) Предложения субъектныя:

В з я т и, -с ь: Як узаяв панів, як узаяв Ляхів, як снопиків класти Ип. II, 43. – Він узаявсь за-полісковати жінок Кв. КВ. 80. – Узъила сьї сирітка мамуньци з гробу вітзивати Е. 3б. II, 54.

С т а т и: Ой і став Харько, ой і став батько меду-вина підпивати Млр. лит. сб. 191. – Ой спогадаеш, моя матусенько, як станеш хліба їсти Чуб. V, 878. – Стала галок ізганяти Коцин. 119. – Став собі ума прибірати Март. 5. – Стала жидова ліса рубати Чуб. III, 343. – Летів орел через море та став води пити Метл. 65. – Він у пана став овець пасти Е. 3б. I, 8. – Ой став коник води пити, Козаченько руки мити Ром. II, 298.

Изъ приведенныхъ примѣровъ видно, что при инфинитивѣ въ связи съ гл. «стати» стоятъ въ родит. имена дѣлимыхъ, недѣлимыхъ же въ винительномъ.

- Вирядили сина в далеку дорогу,
Молоду невістку в поле брати льону Чуб. V, 705.
Вродила мене мати горілочки пити ib. 1097.
Кликали нас вилець вити Метл. 135.
Заклика їх чумаченько соли купувати Чуб. V, 1036.
А я встану ранесенько сліду замітати ib. 128.
Він тих яблук зачав рвати Е. 3б. 1,10, но съ винит. лица:
 Ой як я зачав ту дівчину любити,
 То стратив же я два талярики битих. Чуб. V, 34.
Збуджю, доню, косоньки чесати,
Біленького личенька умивати СИФО. V, 75.
Зеліла мені мати ячменю жати Чуб. III, 249.
Казав давати Касі пшеничного хліба,
Казав їй давати пити зеленого вина. Чуб. V, 276.
Такежъ съ винит. дѣлимымъ и недѣлимымъ: Давали їй горіхи їсти і вино пити Е. 3б. I, 48. – Казав слугам карту написати Е. 3б. II, 38. – Кажуть мені річку брести, Дунай річку та глибокою Гул. Арт. 35. – Скажуть мені річку плисти, широкою та глибокуло Чуб. V, 458.
Мусѣть многий народ свѣч тых купувати Кл. 214. – Вни мусіли відмітувати тих гроший Е. 3б. XXVI, 152. – Съ винит.: Я мушу, бідна вдова, воли напувати Чуб. V, 982.
Найму дочку дитини няньчити Сосн. у. – Наняла його до хазяїна череди пасти Март. 90 – Съ винит.: Наймив раз еден пан косарів траву косити Е. 3б. VI, 141.
Лоевыхъ свѣчъ начнутъ робити Кл. 214. – Начав Остап у своїму гайку дуба рубати Р. Ск. I, 63.
Откликли были давати подачок. Лѣт. Сам. 94.
Шлюбу брати підмовляє. Метл. 9.
Шлюбу брати помовляє. ib.
Помагають йому тягнути тої ступи Чуб. II, 492. – Поможі мені, чоловіче, оцих мішків позносити ib. 383. – Поможити мині шишок носити Е. 3б. I, 65. – Поміг рути збирати Чуб. IV, 283. – Помагають йому тягнути тої ступи Чуб. II, 492.
Мене приважеш сирію землі бити. Чуб. V, 1194.
Хто робити лоевыхъ свѣчок приберется Кл. 213.
Пусти свату в хату молодію подивити ся Довн. Зап. 14. – Пусти ж мене, моя мати, барвіночку рвати Чуб. V, 556. – Пусти ж мене, мати, зеленого льону брати ib. 627. – Пусти мого миленького травиці косити Е. 3б. XVII, 245. –
 Пусти мене, моя матко, хоч кудельки прати,
 Чи не приде муої миленький
 Сивих волоў пасти. Ром. II, 234.
 Пускай про неділю – головки чесать
 Світа повідать Метл. 323.
Ой згадай ти, моя родино, як ся деш хліба їсти Чуб. V, 460. – Сїв я собі коло столу та горілки пити ib. 1064. – Сідай при мені меду-вина пити Влр. лит. сб. 201.
Суди Боже знайти дороги. Е. 3б. XV, 109.
Сочетаніє инфинитива при личномъ глаголѣ съ винительнымъ также часто, особливо недѣлимымъ: Обіщав ся селянин міщаночку взяти Чуб. V, 1171. – Ой позволь, мати, хоть

повидати вдовину дочку іб. 33. — Поспішив ся, козаченько, той періг іззїсти іб. 436.

б) Безсуб'єктныя предложенія:

А як стало у реміні грошій упадати, яли мене молодички та й не пізнавати. Гол. II, 365.

Довело ся стиду бриду цілувати мого виду Чуб. — Съ винит.: Доведеть ся ледачому всю правду сказати Чуб. V, 28.

Добре в гостях бувати, але клопіт гостей приймати Е. 36. XVI, 334.

Трудно: Трудно всього знати Житом. у. — Ср. также: Трудно, щоби-сь теї мошенки від неї видер Е. 36. I, 10. — Ср. Быстронь, 126.

Тяжко знести тої розлуки Коцип. 106. — Съ вин.: Ой як тяжко камінь підіймати, тяжче калинову стрілку виймати Чуб. V, 1079.

Лучче ж тебе до пана Хмельницького оддати

Сирої кобилини жувати

Або житньої соломахи бузиновим молоком занивати Ип. II, 38. — Лучче менї, подруженько, та срібного пятака дати Чуб. V, 379.

На що ж тобі, мій миленький, той певности знати іб. 76. — На що ж менї женити ся, на що мати дому іб. 651. — На що мені коло хати собаки тримати Гол. II, 393.

Ой брате мій, брате, де ньеньки узяти Бал. 92. — Где ж тобі, мила, цидрини взяти Метл. 268. — Де ж тобі, мила, шитої (сорочки) узяти іб. 269.

VI. Родительный падежъ въ отрицательныхъ предложеніяхъ.

Въ славянскихъ языкахъ, а также въ литовскомъ (см. Kurschat. Gr. d. Litt. Spr. § 1570); латышскомъ (Bielenstein, Lett. Gr., 280) и отчасти готскомъ (Ulfilas. ed. Gabelenz et Loebe II 228 § 235) и средне-верхне-нѣмецкомъ, если отрицаніе относится къ мысли цѣлаго предложенія, то дополненіе при глаголахъ дѣйствительныхъ стоитъ не въ винительномъ, а въ родительномъ падежѣ. Относительно происхожденія этого родительнаго мнѣнія ученыхъ расходятся. Такъ Гриммъ¹⁵⁰, Поттъ,¹⁵¹ Лебе и Габеленцъ¹⁵², Шлейхеръ¹⁵³, Даничичъ¹⁵⁴, Миклошичъ¹⁵⁵ и Костмихъ¹⁵⁶ считаютъ его родительнымъ партитивнымъ. Дельбрюкъ примыкаетъ къ этому же мнѣнію, усматривая въ этомъ родительномъ первоначальную его зависимость отъ существительнаго. О германскихъ языкахъ онъ говоритъ: «замѣчательнъ родительный падежъ при «nichts» (ni vaihts = никакая вещь, ничто = nichts), напр. ei ni vaiht ubilis taujairf mī loīḡsaī ūmās jahōn mīḡv... Это употребленіе родит. падежа въ средне-верхне-нѣмецкомъ иногда распространяется на такія отрицательныя предложенія, въ которыхъ частица отрицанія не имѣетъ первоначальнаго существительнаго значенія, напримѣръ: mir kom sō lieber geste nie». О славянскихъ языкахъ онъ говоритъ: «Какъ было уже указано, въ германскихъ языкахъ родит. падежъ въ отрицательныхъ предложеніяхъ

¹⁵⁰ Grimm: «den gen. begründet demnach im negativen satz leichter». (D. Gr. Götting. 1837, IV, 647).

¹⁵¹ Pott: «Nei veno sunaus netur. Er hat auch nicht einen Sohn, mit der bemerkenswerthen Eigentümlichkeit, welche das Littauische mit dem Slavischen theilt, dass bei negativen Verben der Genitiv (partitivus) des Objectes steht». (Etymolog. Forschungen auf dem Gebiete der Indogerm. Sprachen. I, 401).

¹⁵² Ulfilas. Lipsiae. 1843, II, p. I, § 235.

¹⁵³ Schleicher: «es ist eine bemerkenswerte Eigentümlichkeit des litauischen und slavischen, dass bei negativen verben der genitiv (partitivus) des objectes steht I». (Litt. Gr. 274).

¹⁵⁴ Даничичъ: «да бы порицень было подпуно, мисли се и найманый део онога на што прелази радня глаголска коя се пориче». (Србска синт. 1868, I, 118).

¹⁵⁵ Miklosich: «dieser Genitiv entspricht demnach dem acc. affirmativer sätze. Er ist wol partitiv und die partition hat ihren grund in der kraft der negation, indem die durch das verbum ausgedrückte tätigkeit vom ganzen und von jedem, selbst dem kleinsten theile desselben negiert wird». (V. Gr. IV, 498).

¹⁵⁶ Kostmich, V: «co se týče genitivu záporu, bylo by velmi žádoucnо, aby se na zřeteli měto, že je to vlastně gen. partitivný». O skladbě české vůbec a užívání genitivu zvlášť. (Čas. Mat. Morav. 1871 (III), 133).

встрѣчается и тогда, когда его нельзя поставить въ непосредственную зависимость от отрицанія... Въ балтійско-славянскихъ языкахъ этотъ способъ выраженія сдѣлался правиломъ». Вондракъ, нѣсколько перефразируя, повторяетъ мысль Дельбрюка: «Онъ (родительный въ отрицательныхъ предложеніяхъ) развивался, вѣроятно, такъ, какъ иногда аналогически возникающей въ средне-верхне-нѣмецкомъ. Въ готскомъ стоитъ при «nichts» родительный, напр. ei ni vaiht ubilis taujajb mē ποῖσαι ὑμᾶς καὶ οὐ μὴδὲν 2 Кор. 13, 7; ср.-врх.-нѣм. sô briche ich miner triuwe nicht. Отсюда родительный проникъ въ средне-верхне-нѣмецкомъ также въ такіа предложенія, въ которыхъ отрицательная частица не была существительной: mir kom sô lieber geste nie (ко мнѣ никогда не приходили столь милые гости)... Этотъ въ средне-верхне-нѣмецкомъ спорадически встрѣчающійся способъ выраженія въ балтійско-славянскомъ сдѣлался правиломъ. Слѣдовательно должно исходить отъ *ничътоже* и тому подобнаго». (Altk. Gr¹ 278). Въ своей Сравн. Слов. Грамматикѣ, повторяя то же, онъ прибавляетъ: «Итакъ должно исходить пожалуй изъ предложеній, какъ *ничътоже иного ненавидитъ богъ, якоже...*; затѣмъ можетъ также образоваться *иного ненавидитъ богъ, врага ненавидитъ богъ* и т. под.» (II, 338). Ф. Бартошъ въ своей статьѣ о родительномъ прилагательномъ въ чешскомъ¹⁵⁷, выдѣлилъ родительный отрицательный (genitiv záporný) въ особую категорію (33 - 38), не рѣшая вопроса о его происхожденіи и не примыкая ни къ одной изъ господствующихъ точекъ зрѣнія¹⁵⁸. Зикмундъ¹⁵⁹, Малецкій¹⁶⁰ и Быстронъ¹⁶¹ напротивъ придерживаются того мнѣнія, что родительный падежъ въ предложеніяхъ отрицательныхъ аблятивнаго характера. На этой же точкѣ зрѣнія стоялъ и Потенбня. «Всѣ эти случаи, говоритъ онъ, т.-е. не пить вина, не спать ночей, нѣтъ денегъ, мнѣ кажется, могутъ быть объяснены одинаково, если примемъ, что родительный здѣсь есть не родительный части, а основанъ на аблятивѣ, и что, какъ думалъ Востоковъ, глаголы съ отрицаніемъ требуютъ родительнаго, какъ означающіе мысленное движеніе отъ предмета, лишеніе его, разобщеніе съ нимъ (Рус. гр. § 129)¹⁶².

Изъ представленной исторіи вопроса о родительномъ падежѣ въ отрицательныхъ предложеніяхъ видно колебаніе мнѣній между двумя возможностями: или это родительный партитивный, или родительный аблятивный. Нѣмецкіе ученые, имѣя въ виду, главнымъ образомъ, явленія германскихъ языковъ, приходили къ первому заключенію, находя точку опоры для объясненія этого родительнаго въ нѣкогда бывшей субстантивности, »ni vaihts». Дельбрюкъ, исходя изъ этого факта, объясняетъ аналогическое явленіе славянскихъ языковъ. Вондракъ же, принимая всецѣло мысль Дельбрюка, старался укрѣпить ее на словинской почвѣ, указывая, что родительный пад. въ отрицательныхъ предложеніяхъ примыкаетъ къ тому родительному, какой мы находимъ въ: co lidi tam zahynulo; nic toho, máme něco pouku и т. под.¹⁶³. Убѣдительную силу этой гипотезы ослабляютъ два сомнѣнія: во-первыхъ, такъ ли уже безспорны соображенія Дельбрюка относительно объясненія этого

¹⁵⁷ Bartoš, F. O genitivě závislem na časoslovech (Car. Mat. Morav. 1872 (IV)).

¹⁵⁸ «Jaký by vlastně byl původní význam genitivu záporného, není z cela na snadě. Jedni jej považují za genitiv odluky, jini za genitiv partitivný; ani ten ani onen význam v každém jednotlivém případě zřejmým není Rekne-li: «Není vody, není chleba» est dělivost' zřejmá, ale ne ve větě: «Není ho doma». (O gen. 36).

¹⁵⁹ Zikmund: «genitiv záporu jest vlastně genitivem odluky». Skl. jaz. čes. (1863), 153.

¹⁶⁰ Malecki: «w takim razie (z przeczeniem) bowiem wpływająca w twierdzących zdaniach na swój biernik czynność przechodnia, obraca się w przeciwieństwo tego ezém była dawniej, i zamiast żeby nań przechodziła – stroni od niego» (Gram. jęz p. II (1879), 406 § 665).

¹⁶¹ Bystron: «lepiej będzie dopatrywać się tu z Maleckim (665) myśli: stronić od czego w zupełności i łączyć tę kategorię z kategorią gen. po słowach unikać, stradać czego i t. p.» (O użyciu genitivu w języku polskim, 121).

¹⁶² Изъ зап. по рус. гр. II², 326.

¹⁶³ Vergl. Sl. Gram. II, 326.

явленія въ готскомъ и средне-верхне-нѣмецкомъ; во-вторыхъ, правильна ли аналогія между «ni vaihts» и «ничто». Затѣмъ даже въ фразахъ съ «ничто» собственно «ни» никакого вліянія на родительный падежъ не имѣло, и если мы будемъ исходить изъ «ничто», то путь широкаго распространенія даннаго оборота въ словянскихъ языкахъ и литовскомъ для насъ остается по прежнему темнымъ.

Сторонники аблативной гипотезы родительнаго отрицательнаго основывались, главнымъ образомъ, на значеніи этого родительнаго въ словянскомъ языкѣ; оно, по ихъ мнѣнію, совпадаетъ со значеніемъ аблятива. Доказательная сила этой второй гипотезы такъ же незначительна, какъ и первой. Слабость ея заключается въ отождествленіи семасіологической точки зрѣнія съ исторической, въ смѣшеніи аблятивности по значенію съ аблятивностью по происхожденію, тогда какъ констатированіемъ, допустимъ даже безспорнымъ, аблятивнаго значенія родительнаго падежа при отрицательномъ глаголѣ еще не доказывалась исконная аблятивность этой конструкціи; тѣмъ болѣе, что историческая традиція говорила какъ бы даже противъ этого, такъ какъ именно въ тѣхъ языкахъ, которые сохранили аблятивъ, мы не видимъ его употребленія въ зависимости отъ отрицанія при глаголѣ.

Попытку исторически обосновать аблативную гипотезу, основываясь на данныхъ греческаго языка, далъ Д. Кудрявскій въ своей статьѣ: «Словянская конструкція отрицательнаго глагола съ родительнымъ падежомъ и родственныя явленія другихъ индо-европ. языковъ»¹⁶⁴. Прежде всего, замѣчаетъ онъ, необходимо обращать вниманіе, отъ чего зависитъ конструкція глагола, и указываетъ, что значеніе глагола опредѣляется не только имъ самимъ, но и падежомъ того существительнаго, которое съ нимъ сочетается; что зависящій падежъ играетъ извѣстную роль въ созданіи категоріи даннаго залога. Подобнымъ же образомъ можетъ дѣйствовать въ предложеніи и отрицаніе¹⁶⁵, что мы видимъ въ словянскомъ, литовскомъ, латышскомъ, готскомъ и средне-верхне-нѣмецкомъ; такое же употребленіе родительнаго падежа подъ вліяніемъ отрицанія можно найти и въ греческомъ языкѣ. Указывая на то, что связь отрицанія съ родительнымъ падежомъ была уже подмѣчена раньше учеными Гентце (Philologus, 28, 513)¹⁶⁶ и Нидерле (Гр. греч. языка § 84, стр. 61), Кудрявскій приводитъ рядъ примѣровъ изъ греческаго въ предложеніяхъ такъ, назыв. родит. мѣста и времени, что же касается приглагольнаго родительнаго, то онъ обращаетъ вниманіе на гл. ἀνίημι, который употребляется и съ родит. и съ винит., причемъ большинство примѣровъ съ родительнымъ падежомъ имѣетъ отрицаніе; съ родит. пад. безъ отрицанія Кудрявскій нашелъ этотъ глаголъ только въ двухъ примѣрахъ; затѣмъ онъ указываетъ на глаголы ἀλεῶω, ἀλεγιζω и ἀλεῦνω у Гомера, которые съ отрицаніемъ имѣютъ родительный, а безъ отрицанія винительный, причемъ ἀλεῶω и при отрицаніи разъ имѣетъ винительный падежъ; кромѣ того онъ утверждаетъ, что нарѣчіе τὸ λοιπὸν ставится въ утвердительныхъ предложеніяхъ, τοῦ λοιποῦ въ отрицательныхъ. Затѣмъ, об-

¹⁶⁴ Журналъ Мин. Нар. Пр. 1897, № 4.

¹⁶⁵ Ср. у Потебни: «Отрицаніе, проникая все заложное значеніе глагола, разрушаетъ его прежнюю связь съ объектомъ». Изъ зап. по русск. грамм. II, 326.

¹⁶⁶ Причемъ Hentze родительный въ такихъ случаяхъ какъ νέφος δ' οὐ φαίνεται πάσης γαίης οὐδ' ὀρέων (II. 17, 372) толкуетъ, какъ родительный разделительный. A. Meillet (Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux-slave. P. 1897, p. 153) сближаетъ словяно-балтійскій родительный при отрицательномъ глаголѣ, считая его также партитивнымъ, съ случаемъ, приводимымъ Гентце изъ греческаго языка. Онъ говоритъ: «Dans les langues baltes et les langues slaves l'accusatif peut être remplacé par le génitif dans les propositions négatives. Le génitif partitif a sans doute servi de point de départ à cet usage comme le fait présumer la comparaison le quelques tours grecs:

P, 372 νέφος δ' οὐ φαίνεται πάσης
γαίης οὐδ' ὀρέων

Mais l'emploi grammaticalement défini du génitif dans ces conditions est propre au lettoslave».

рашаюся къ приведенному мной выше объясненію интересующей насъ конструкціи Дельбрюкомъ, Кудрявскій находитъ, что оно противоречитъ даннымъ разсматриваемыхъ языковъ, указывая на то, что уже въ готскомъ языкѣ мы встрѣчаемъ этотъ родительный не только при *nī vaihts* = никакая вещь, но и при простомъ индо-европейскомъ *nī*, въ которомъ мы не можемъ найти первоначальнаго существительнаго значенія; во-вторыхъ, такому объясненію противорѣчитъ современный нѣмецкій языкъ: «Если конструкція эта не теряла своей жизнеспособности, а распространялась даже на такіе случаи, гдѣ прежде, по мнѣнію Дельбрюка, она была невозможна, то кажется страннымъ ея совершенное исчезновеніе въ современномъ нѣмецкомъ языкѣ. Наконецъ, для балтійско-славянской группы это прямо невѣрно, такъ какъ и Куршатъ (§ 1570) и Биленштейнъ (стр. 280) говорятъ о позднѣйшемъ суженіи сферы употребленія этого родит. падежа». «Если, какъ мы попытались показать, остатки этой конструкціи оказываются существующими еще и въ греческомъ языкѣ, то нельзя не обратить вниманія на то обстоятельство, что наша конструкція встрѣчается именно въ тѣхъ языкахъ, где родит. падежъ является представителемъ и первоначальнаго родительнаго и первоначальнаго *ablative*; между тѣмъ какъ языки, сохранившіе первоначальный *ablative*, не знаютъ этой конструкціи. Уже и это обстоятельство невольно наводитъ на мысль, что этотъ родительный падежъ надо возводить къ первоначальному *ablative*. И мнѣ кажется, что такое предположеніе прекрасно объясняетъ это явленіе. Дѣйствіе утвердительнаго глагола схватываетъ предметъ, являющійся его ближайшимъ объектомъ. Если дѣйствіе отрицается, то, естественно, винит. падежъ объекта является неуместнымъ». (26).

Данныя, приводимыя Кудрявскимъ, такъ скудны, что дѣлать на основаніи ихъ какіе-нибудь положительные выводы несколько преждевременно, и только можно согласиться съ авторомъ, что «многія стороны этого вопроса еще требуютъ болѣе подробнаго историческаго изслѣдованія».

А. Томсонъ¹⁶⁷ пробуетъ рѣшить вопросъ о происхожденіи родительнаго падежа при глаголахъ съ отрицаніемъ, освѣщая его съ семасіологической стороны. Онъ также не усматриваетъ родственной связи между употребленіемъ его при отрицаемомъ глаголѣ въ балтійско-славянскихъ языкахъ и употребленіемъ его въ готскомъ яз. при *paþan* съ отрицаніемъ и отдѣльными случаями употребленія его въ средне-верхне-нѣмецкомъ, но все-таки признаетъ связь между ними въ совокупности условій, которыя въ германской вѣтви привели къ спорадическому употребленію родит. пад., а въ балтійско-славянской, при наличности новыхъ благопріятныхъ условій, къ широкому его употребленію. Не соглашаясь съ Дельбрюкомъ и Вондракомъ относительно возникновенія этого родительнаго въ балтійско-славянскомъ языкѣ въ зависимости отъ существительной частицы или отъ *ничѣтоже* и проч., Томсонъ въ то же время не примыкаетъ и къ мнѣнію Поттебни, по которому этотъ родительный восходитъ къ аблятиву, но считаетъ его, согласно съ Гриммомъ, Поттомъ, Миклошичемъ и др. продолженіемъ индо-европейскаго родительнаго падежа (2 - 3).

«Различіе въ отношеніи глагола къ объекту, говоритъ Томсонъ, именно было причиною тому, что при отрицательномъ глаголѣ стали употреблять родит. падежъ объекта. Дѣло въ томъ, что такой отрицательный глаголъ обозначаетъ абстрактное дѣйствіе и служить лишь для указанія на условія, вытекающія изъ отсутствія даннаго дѣйствія. Самого дѣйствія нѣтъ, а объектъ указываетъ лишь направленіе фиктивнаго дѣйствія для обозначенія такого отношенія подходитъ именно родительный, а не винительный падежъ. «Я не вынулъ души» значитъ, что душа осталась на мѣстѣ, или что по отношенію ко мнѣ нѣтъ

¹⁶⁷ Томсонъ, А. Къ синтаксису и семасіологіи русскаго языка. Одесса, 1903. См. также его «Винительный падежъ прямого дополненія въ отрицательныхъ предложеніяхъ въ русскомъ языкѣ». РФВ. XLIX, 192 – 234.

тѣхъ условій, которыя вытекали бы изъ подобнаго дѣйствія какъ мотивъ, послѣдствіе и т. д.»

«Но когда говорящій желаетъ отвергнуть самое дѣйствіе, уже возбужденное въ соотвѣтствующемъ положительномъ утвердительномъ, сужденіи въ душѣ слушателя, или съ увѣренностью ожидаемое или желаемое имъ и т. д., то всегда употреблялся и теперь употребляется въ русскомъ языкѣ конструкція съ винит. и. объекта». «Что не самое отрицаніе, а извѣстнаго рода синтаксическія значенія, присущія между прочимъ отрицательнымъ предложеніямъ, вызывали род. п., видно и изъ того, что род. п. встрѣчается въ неотрицательныхъ предложеніяхъ, сходныхъ по смыслу съ отрицательными: забыхъ сынѣсти хлѣба моего»¹⁶⁸.

Приведенное мѣсто изъ статьи А. Томсона довольно ярко обрисовываетъ его методологическій пріемъ. Очевидно, идя такимъ путемъ, мы никогда не рѣшимъ вопроса, какъ же возникъ родительный падежъ при отрицательномъ глаголѣ. Методъ пр. Томсона предполагаетъ сознательность въ творчествѣ языка, т.-е. умыселъ, искусственность, тогда какъ давно уже установлено¹⁶⁹ и еще не опровергнуто положеніе, что та или иная конструкція служить цѣлямъ сознанія, быть нѣкоторымъ средствомъ стремящейся себя выразить мысли, но сама она создается безсознательно. Вопросъ также не въ психологической возможности данной конструкціи, тѣмъ болѣе не въ томъ, чтобы истолковать извѣстную языковую формулу семасіологически¹⁷⁰, т.-е. какой потребности мысли она удовлетворяетъ, а именно въ томъ, какія были наличныя данныя языка, при которыхъ она возникла и получила такое широкое распространеніе.

Новѣйшую попытку объяснить, какъ возникъ родительный падежъ при глаголахъ съ отрицаніемъ, и какова его новая функція даетъ статья Вл. Минкова: «Genetivus negationis»¹⁷¹. Авторъ отмѣчаетъ, что въ вопросѣ о родительномъ при отрицаніи ученыхъ болѣе всего занимало, къ какому виду родительнаго его причислить, но какъ то мало останавливало ихъ вниманіе то обстоятельство, что родительный этотъ позднѣйшаго происхожденія и развился во многихъ случаяхъ механически и по аналогіи и получилъ новую функцію.

Минковъ указываетъ, что въ европейскихъ языкахъ наблюдается стремленіе усиливать отрицаніе словами, выражающими наименьшее количество или качество, напр., въ латин.: gutta, mica, pes; въ ит.: grano, mica, punto; въ исп.: cabello, canavera, dinero, grano, una; во франц.: pas, point, guère, mie и пр.; въ нѣм.: nein (ne ein) и т. д. въ славянскихъ встрѣчаемъ такіа выраженія, какъ: ни капли, ни пяди, ни зги, ни крошки, ни гроша и т. под. Онъ усматриваетъ въ этихъ словечкахъ (думици) партитивное значеніе, т.-е. то, которое приписывается родительному падежу въ отличіе его отъ винительнаго. Отождествляя партитивное значеніе родительнаго падежа съ партитивнымъ значеніемъ указанныхъ словъ, онъ отождествляетъ и функціи ихъ: родительный при отрицаніи по его ученію, служилъ къ усиленію самого отрицанія. Однажды созданная связь между родит. и отрицаніемъ постепенно усиливалась и укрѣплялась указаннымъ стремленіемъ языка къ усиленію отри-

¹⁶⁸ «Къ вопросу о возникновеніи род.-вин. п. въ слов. языкахъ. Приглагольный род. п. въ праслов. языкѣ. Изв. отд. русск. яз. и слов. Имп. Лк. Наукъ, 1898, кн. 3, стр.299 - 300. Гипотезу Л. Томсона считаетъ весьма вѣроятной также Зубатый, см. Rocznik Slawistyczny II, 19.

¹⁶⁹ «Между тѣмъ языкъ, будучи орудіемъ сознанія, самъ по себѣ есть созданіе безсознательное. Говорящему ясно то, до чего доводитъ его языкъ, но путь, которымъ идетъ при этомъ языкъ, неясенъ. Поэтому говорящій, содѣйствуя уничтоженію извѣстной грамматической категоріи, никогда не знаетъ, почему онъ это дѣлаетъ и какую пользу отъ этого получаетъ. Только для науки о языкѣ, а не для созданія и употребленія слова, важно рѣшеніе этихъ вопросовъ». Потебня. Изъ зап. по русск. гр. I, 53. См. также Sechehaye. Ch. A. Programme et méthodes de la linguistique théorique. Paris, 1908, стр. 163 и сл.

¹⁷⁰ Касаться труда пр. Томсона съ этой стороны не входитъ въ мою задачу.

¹⁷¹ Извѣстія на семинара по слов. филологіи при ун. въ Софія, кн. III, 383 - 398.

цанія; и мало по малу до того окрѣпла, что родительный сталъ являться уже во всѣхъ отрицательныхъ предложеніяхъ, не считаясь со значеніемъ.

Изслѣдуя вопросъ о распространеніи этого оборота, Минковъ указываетъ, что въ отрицательныхъ предложеніяхъ слѣдуетъ различать родительный зависимый отъ глагола – онъ сохраняется и въ утвердительныхъ предложеніяхъ, наприм. «ищеть знаменія» и «знаменія не ищеть» – и родительный, который зависитъ только отъ отрицанія и въ утвердительныхъ предложеніяхъ не сохраняется, напр. «не вѣливати вина нова въ мѣхы ветъхи» и «вино ново въ мѣхы новы вѣливати». Родительный въ этомъ послѣднемъ случаѣ могъ быть перенесенъ по аналогіи съ предложеніемъ перваго вида. Основаніе аналогіи онъ видитъ въ отрицательности обоихъ видовъ предложенія и въ связи родительнаго падежа съ отрицаніемъ. Когда эта связь достаточно окрѣпла, и когда она, вслѣдствіе того, что партиитивность отступила на второй планъ, обратилась въ механическую, тогда стало пониматься, что родительный зависитъ не отъ глагола, а отъ отрицанія.

Остроумныя соображенія Минкова покоятся на нѣсколько рискованномъ отождествленіи партиитивнаго, какъ онъ думаетъ, характера усиливающихъ отрицаніе словъ съ партиитивностью родительнаго падежа. Упущено изъ виду, что партиитивность родительнаго не есть историческая реальность, а только наше обобщеніе въ интересахъ методологическихъ¹⁷²; затѣмъ, мы не имѣемъ данныхъ утверждать, что падежъ внѣ его связи съ другими словами, сознавался когда-либо какъ носитель какого-нибудь опредѣленнаго отношенія; наконецъ, не доказано, что партиитивность падежа и партиитивность извѣстной мѣры, какъ части цѣлаго, понятія тождественныя.

Съ нашей точки зрѣнія родительный при глаголахъ съ отрицаніемъ есть прежде всего схема рѣчи, языковая формула, возникшая въ литовско-славянскихъ языкахъ при особенныхъ благопріятныхъ для этого условіяхъ; смысловое ея значеніе, охватывая абляитивность и партиитивность, гораздо шире той и другой, распространяясь на случаи, не подходящіе ни подъ ту, ни подъ другую категорію. Пока у насъ нѣтъ данныхъ утверждать, что въ эпоху индоевропейскую отрицаніе вліяло на падежъ дополненія при глаголѣ, тѣмъ болѣе въ направленіи абляитивности; въ виду сочетанія глагола съ одними и теми же падежами безъ отрицанія и съ отрицаніемъ, гораздо больше оснований настаивать, что отрицаніе на падежъ не имело вліянія, а родительный падежъ при глаголахъ употреблялся только въ тѣхъ случаяхъ, въ которыхъ мы его встрѣчаемъ и безъ отрицанія.

Определѣніе условій, создавшихъ указанную языковую формулу въ славянскихъ и балтійскихъ языкахъ, процессъ ея развитія и распространенія въ разныхъ типахъ предложеній и вытѣсненіе въ извѣстныхъ случаяхъ винительнымъ – еще очередныя задачи науки, въ настоящее время мы можемъ только констатировать, что на ряду съ родительнымъ падежомъ въ разныхъ славянскихъ языкахъ мы встрѣчаемъ, можетъ быть иногда не безъ внѣшнихъ вліяній¹⁷³, также конструкцію съ винительнымъ падежомъ¹⁷⁴, часто съ извѣстной дифференціаціей въ семасіологическомъ смыслѣ.¹⁷⁵

Въ области южно-русскаго языка отчасти, можетъ быть, утратилось сознаніе семасіологическаго различія между винительнымъ и родительнымъ падежомъ при глаголѣ отрицательномъ, отчасти, можетъ быть, не выработалось, и въ этомъ смыслѣ А. Крымскій правъ, говоря, что по-

¹⁷² Противоположное мнѣніе Мейе съ ссылкой на статью Вакернагеля (*Mélanges de linguistique* F. de Saussure) см. *Rocznik Slavistyczny* III, 157.

¹⁷³ Bystroń. *Op. cit.* 124.

¹⁷⁴ Bartoš, F. *Op. cit.* 36 - 37. Даничић. Срб. синт. 377 - 8, 388 - 9.

¹⁷⁵ Томсонъ, А. Къ синт. 28 - 29.

малорусски можно сказать безразлично: «Я не беру з собою кожух» и «я не беру з собою кожуха»¹⁷⁶, но говоря, что разница между малорусскимъ и великорусскимъ въ этомъ отношеніи въ томъ, «что отрицаніе «не» при глаголахъ, которое въ русскомъ языкѣ влечетъ за собой постановку дополненія въ падежѣ родительномъ вмѣсто ожидаемаго винительнаго, въ языкѣ малорусскомъ не имѣетъ такой же обязательной силы», — онъ ошибается въ двухъ отношеніяхъ: во-первыхъ, по-русски это далеко не обязательно¹⁷⁷, и различіе конструкцій связано съ семасіологической разницей; во-вторыхъ, называть употребленіе винительнаго или родительнаго падежа «безразличнымъ правиломъ» (26) не вѣрно, если имѣть въ виду грамматическую закономерность, такъ какъ конструкція съ родительнымъ доминируетъ въ языке, и хотя вслѣдствіе отсутствія въ сознаніи различія обоихъ падежей въ данной конструкціи, винительный также возможенъ, но встрѣчается рѣдко, больше въ пѣсняхъ по требованію риѣмы или размѣра, и то преимущественно въ крайнихъ западныхъ (австрійскихъ) говорахъ, по всей вѣроятности, подъ вліяніемъ словацкаго, напр.:

Ой легині, легіники, та легині два вас,

Та не ходіт попід хати та ни робіт галас. Е. Зб. XIX, 100.

Я не люблю ні скрипочку, ні тоту дудочку (Камінне), ib. XVII, 110.

Чи не зостріну

А чи не побачу

Свою вірну дівчину. Гул. Арт. 26.

Прикрию слідочок,

Щоб не розвіяв,

А щоб не розсипав

Буйний вітер пісочок, ib.

Разница между великорусскимъ и малорусскимъ въ томъ, что въ первомъ различіе винительнаго и родительнаго при глаголѣ съ отрицаніемъ, можетъ быть, еще чувствуется, тогда какъ во второмъ оно не сознается, и было бы безразлично сказать съ винительнымъ:

Ой піду я на Будилів, на тоту Сочаву,

Поки буду, не забуду дівчину чорняву. Е. Зб. XVII, 29.

Я не скури́в тютю́нику лиш одну папу́шу,

Молоде́нький реві́зоре, не виганя́й ду́шу, ib. 20.

или съ родительнымъ, напр.:

Хоть коня́ немає, до кіня́ другий бу́де;

Я сво́ї дівчино́ньки пові́к не забу́ду. Метл. 27.

если бы винительный въ первыхъ случаяхъ не былъ болѣе удобенъ по требованію риѣмы и размѣра (коломи́йка).

Родительный падежъ въ отрицательныхъ предложеніяхъ можно раздѣлить на два разряда: во-первыхъ, родительный при личномъ глаголѣ съ отрицаніемъ, и во-вторыхъ, родительный при инфинитивѣ, зависимомъ отъ личнаго глагола съ отрицаніемъ.

І. Родительный при личномъ глаголѣ съ отрицаніемъ.

Въ виду всеобщности конструкцій этого порядка достаточно привести здѣсь по нѣскольکو примѣровъ изъ различныхъ типовъ предложеній.

І. Въ предложенія субъектныхъ:

а) Я тебе живої не оставлю Р. Ск. II, 45. — Язика не поверне, неначе він йому повстаний Ном. 11756. — Талану не знайшла, тільки знайшла долину Гул. Арт. 18. — Ворітечок не

¹⁷⁶ Украинск. грамм. II, 1, стр. 53.

¹⁷⁷ Томсонъ, А. Къ синт. 28 - 29.

зачиняла іб. 22, но: ворітечка відчиняла іб. – Дитини мені не вколишеш іб. 17. – Панської роботи не переробиш Ном. 1299. – В ліс дров не возять іб. 1456. – Не пам'ятає нічого Чуб. II, 180. – З роду нічого не відали іб. 231. – Але Турки не хотіли грошей, ні дівчини Млр. лит. сб. 195. – За молодого пішла; та й такої собі щастя-долі не знайшла Чуб. V, 826 (там же вь утвердит. предложеніи: за молодого піду, чи не луччу я собі щастя-долю знайду). – Виїздили Польщу і Росию всю, не найшли дівчини кращої за цю іб. 288. – Оженила мати свого сина, молодої невістки да не злюбила іб. 711.

Сюда же слїдуєть отнести употребленіє родительнаго падежа при гл. «ненавидіти», напр.: Ненавидять своєю души Вел. II, 297. – Ненавидят свѣта ласки бжеи Пам. у. м. II, 105. – Ненавидит наказу доброго іб. 175. – Діавол зненавидѣл такого доброго Авраамова іб. I, 330.

Ох і оженила да мати сина,

Ой оженивши, да й не злюбила,

Молодої невісточки незнавиділа. Чуб. V, 709.

Я своєї сестри ненавижу іб. 929. – Мачуха незнавиділа дідової дочки Чуб. II, 459.

Такъ какъ «навидіти» еще существуетъ діалектически вь народной рѣчи и значить «любить»: Він навидить цю дівчину Борз. у. – Навидит го, як пси драба; навидит мі як рідний; навидѣт сї, як би си брати були Е. 3б. XXIV, 424. – А я тебе так навижу, як Жид солонину іб. XVII, 255 (то же вь чешскомъ, см. Микл. IV, 499), – то родительный при «ненавидіти» обьясняется вліяніємъ приставки *не* (ср. вь ст.-слов. и польскомъ Микл. IV, 499, Быстронь, 130). – Др.-рус.: Ненавидаи же добра враге ЖӨ. 95. – Возненавидимъ мира сего іб. 59. – Бѣ же Изяславъ... кривды ненавида Ип. 193. – Положимъ вь южно-русскомъ, какъ и вь чешскомъ (Bartoš, 35) и польскомъ (Bystroń, 130) гл. «ненавидіти» сочетается и съ винительнымъ падежомъ, напр.:

Ой тогди я, мій миленький, весь світ ненавижду Гол. II, 773.

Мати сина та оженила,

Молоду невістку та незнавиділа. Чуб. V, 710.

Это обьясняется тѣмъ, что отрицаніе уже не сознается при этомъ глаголѣ. Вь ст.-слов. мы уже находимъ такое двоякое сочетание, напр.: Мирь възненавидѣ ѿ Ио. XVII, 14, при ненавиждаж такого дара Супр. 65, 11¹⁷⁸.

Примѣры съ винит.:

Зачорніла ся чорная гора... що не зродила жито, пшеницю, але зродила жемчужну траву Гол. II, 68. – Батейко пішов, перстень не найшов іб. 74. – Не буду я воду пити, бо вода не чиста іб. 411. – Не вловили долю, а вловили щуку Чуб. V, 29. – Закинули сітку, не піймали долю іб. 30.

Винит. вь примѣрѣ: ой не спав а нічку темненькую, да не буду спати ще й другую Макс. (1827) 20. можетъ быть обьясненъ тѣмъ, что онъ здесь не чувствуется объектомъ, а понимается адвербіально (на вопросъ: сколько времени?).

б) Чи не знайду талану? Гул. Арт. 18. – Чи не бачив дитяти малого? Чуб. V, 721.

в) Не гризи з дідьком оріхів Закр. 185. – Не грій гадюки у пазусі іб. – Не полохай галочок Гул. Арт. 16. – Церков не грабіте... люльок не куріте іб. 38. – Не роби обіду на четвер І. М. Вайкі, 2. – Не рубай, братіку, білої березоньки, не коси, братіку, шовкової трави, не зривай, братіку, чорного терну Млр. лит. сб. 230. – Не край мого серця Метл. 12. – Не борони козі ліса – най гложе Чуб. I, 258. – Ой не бери поганой, бо не вміє жита жать іб. V, 748. – Не роди мене, мати, красного, але щасного Е. 3б. XXVII, 33.

¹⁷⁸ Mikl. V. Gr. IV, 499.

Съ винительнымъ:

Ой не давай рученькам потолоу,
Через руки підеш у неволю. Чуб. V, 733.

Когутуку гребенястий, не гребі петрушку,

Я ті скажу зарізати милому на юшку. Е. 36. XVIII, 32. – Не мни слова, говори про-сто іб. XXVII, 118. – Не купуймо, братя, золоті перстні Млр. лит. сб. 192.

2. *Въ безсубъектныхъ предложеніяхъ:*

а) Без мого миленького гуляння немає¹⁷⁹ Метл. 5. – Нема вже йому мови Київ. у. с. Ма-зепинці (сказано о тяжело больномъ). – Нема тому піску сходу Чуб. V, 976. – Нема краю тихому Дунаю, нема впину вдовиному сину Метл. 14. – Нема тепер ні в кім правди Закр. 161. – Дотовну нема у пеклі Кв. Ск. 23. – Дітей у мене жадного ма Житом. у. Чудновъ. – Десь у тебе та жупанів не маєш? Закр. 45. – Немаш любви, немаш згоди іб. 49. – Не є того ключа Де-Вол. 29. – Не є цвітку на всімъ світку, як на тій калині Е. 36. XVIII, 67. – Не було нам гаразду та й не буде Закр. 184. – Не буде нас по нас іб. – Не буде тобі смерти з того Ном. 5307. – Не буде нам щастя Метл. 17. – Побачиш же, мила, що матері буде, як нам із тобою та життя не буде Чуб. V, 708. – Двох ми смертей не буде Е. 36. XXVII, 125. Тамъ же: Дві смерти не буде, а єдної не минути.

Таке при синонимическихъ съ «нема» вираженіяхъ:

На козаку-нетязі шапка-бирка, зверху дірка, хутро голе, околиці Біг-має ЗЮР. I, 201. – Чорт-ма чобіт Коцип. 34. – У мене чорт ма здоров'я і каплі Чуб. II, 289. – Чорт-ма її вісти Конощ. 13. – Наше Запорожже так ізведеть ся, що чортматиме нічого ЗЮР. I, 165. – Чорт-мав тобі десь і стида Котл. Е. III, 1020. – У нашому повку чорти-має товку Ном. 6655. – Коло двора нечиста-ма й кола ЗЮР. I, 220. – Там ладу біс має Гул. Арт. Соч. 377. – У кеше-ні кат-ма грошей Ном. 1553. – Вже й шапки катма Кв. Ск. 19. – Хліба шматка дасть-бі Ном. 1511.

И таке при нарѣчіяхъ: *голо, пусто, чисто*, восходящий къ родит. аблативному см. Mikl. IV, 452 - 453: купив би і село, та грошей голо Закр. 175. – Покинь лук, коли пусто рук Ном. 7590. – Зубів в губі пусто іб. 7774. – Прийде Пречиста – буде по дереві листу чисто іб. 488.

Кромѣ того въ эллиптическихъ вираженіяхъ:

Ні пари з уст Кв. КД. 11. – Ні з губи мови, ні з носу вітру Закр. 191. – Ні слуху, ні при-слуху Ном. 1936. – Ні думки, ні гадки Закр. 191. – У нашої Параски ні гніва, ні ласки Чуб. I, 274. – Анї печі, анї лани Закр. 142. – Анї ладу, анї складу іб. – З него анї ради, анї поради Е. 36. XVII, 2.

б) Йому зовсім не чуло ся ніякого лиха Чуб. II, 540. – Виделок не водить ся Кв. М. 51. – А що, нічого не вилазило? Руд. Ск. 1, 146. – І сліду не осталося Чуб. II, 49.

в) Не стято тополі Потебня, III, 656. – Срібла, злота не міряно Чуб. V, 1022.

г) Ой не видно його дому, тільки видно хрести Метл. 6. – Чопнаря нам не видно Гол. IV, 404. – Дна не видно Чуб. II, 234. – Мені з тобою нічого не страшно Чуб. II 415.

д) При вираженіяхъ, имѣющихъ отрицательный смыслъ: Уже тої сварки годі Нейм. 65. – Годі вже, куме, тої ласки Ном. 4765. – Годі коляди, вже по Рождестві Е. 36. XXIII, 286; – Буде з старця яйця, а з багатого болячки Ном. 5552.

Примѣчаніе. Иногда вмѣсто отрицанія не употребляется съ извѣстнымъ эмоціональ-нымъ отгѣнкомъ родительный пад. такихъ словъ, какъ *чорт, біс, чортів, батько, лиха годи-на, болячка* и имъ подобныхъ, напр.: Дідька лисого ти її тут знайдеш Кременч. у. – Чортово-

¹⁷⁹ Нема и соответствующая ему Потебня считает не старѣ XIV вѣка. Изъ зап. по рус. гр. III, 480.

го батька вийдеш (заміж) Чуб. II, 71. – Вкину в річку, тоді чортового батька вилізе М. Пр. 158. – Завйажу да і вкину, тоді лиха вернетъ ся *ibid.* – Чорта вже тепер вернетъ ся *ibid.* 159. – Тепер вже болячки ходитимеш *ibid.* 160. – Сочетаніє такихъ родительныхъ въ значеніи усиленнаго отрицанія съ глаголами средними несомнѣнно позднѣйшее явленіє, восходящее къ сочетанію съ глаголами переходными, какъ это мы видимъ въ первомъ изъ приведенныхъ примѣровъ, а также въ близкихъ по смыслу выраженій, какъ, напр., вѣзмите бисового сина Чуб. II, 463; – болячки побачите Кременч. у., т. е. «ничего не возьмете, ничего не увидите», гдѣ родит. «бисового сина», «болячки» равнозначенъ родительному «ничего».

II. Родительный при инфинитивѣ, зависящемъ отъ личнаго глагола съ отрицаніемъ *не*, или безъ отрицанія, но имѣющаго отрицательное значеніє.

Эта конструкція такого же общесловянскаго характера, какъ и предыдущая; многочисленные примеры ея употребленія въ разныхъ словянскихъ языкахъ приводитъ Миклошичъ въ своемъ синтаксисѣ (IV, 499, 500), а кромѣ того примѣры изъ великорусскаго народнаго и литературнаго языка даетъ А. Томсонъ въ своемъ изслѣдованіи «Къ синтаксису и семасіологіи русскаго языка». Одесса, 1903, 28 – 30, но она встрѣчается также въ литовскомъ и латышскомъ (примѣры у Томсона, стр. 32), что даетъ основаніє Томсону относити возникновеніє этого оборота къ балтійско-славянской эпохѣ (стр. 33).

Мнѣ представляется весьма вѣроятнымъ¹⁸⁰, что эта конструкція развивалась параллельно съ возрастающей формальностью личнаго глагола при инфинитивѣ, такъ какъ при такомъ процессѣ обѣ глагольныя категоріи постепенно сливались въ одно сложное глагольное понятіє, при чемъ инфинитивъ, само собой разумѣется, входилъ въ сферу вліянія отрицанія при личномъ глаголѣ; затѣмъ эта конструкція могла распространиться и на сочетанія личныхъ глаголовъ вещественнаго характера съ инфинитивомъ, т. е. при сравнительной расчлененности двухъ глагольных понятій. Прежде всего при этомъ процессѣ, мнѣ кажется, родительный развился въ именахъ вещественныхъ, собирательныхъ и отвлеченныхъ (*nomina actionis*), т. е. въ тѣхъ случаяхъ, въ которыхъ идея массы преобладаетъ надъ идеей множества, и затѣмъ уже въ именахъ одушевленныхъ. Предполагать семасіологическую разницу конструкцій съ родительнымъ и конструкцій съ винительнымъ, какъ это делаетъ Томсонъ для великорусскаго¹⁸¹, мнѣ представляется натяжкой; и я думаю, что вслѣдствіє доминирующей конструкціи съ родительнымъ, сознаніє различія этихъ падежей въ разсматриваемомъ типѣ сочетаній въ значительной мѣрѣ утратилось, и едва ли для говорящего существуетъ разница между

Пусти мене з козаками погуляти,

Щоби отцевську славу не втеряти Гол. I, 9.

и варіантомъ той же пѣсни:

Щоби отцевської слави не втеряти *ib.*

что впрочемъ не исключаетъ возможности семасіологической разницы въ отдѣльных случаяхъ. Но при безразличіи для сознанія обѣихъ конструкцій, конструкція съ винительнымъ можетъ оказаться болѣе устойчивой въ тѣхъ случаяхъ, когда форма родительнаго

¹⁸⁰ Ср. Томсонъ, А. Къ синтаксису... 27.

¹⁸¹ «Посредствомъ конструкціи съ В. п. объекта отвергается дѣйствіє, представляемое болѣе или менѣе конкретно: а посредствомъ конструкціи съ Р п. опредѣляется посредствомъ отрицательнаго признака состояніє психологическаго субъекта въ его отношеніи къ психологическому объекту. Въ первомъ случаѣ значеніє грамматическаго объекта конкретное, индивидуально опредѣленное; во второмъ – значеніє объекта безразлично или конкретное или абстрактное», *op. cit.*, 27.

могла бы подать поводъ къ неясности.

1. Личный глаголь съ отрицаніемъ.

а) *Субъектныя предложенія:*

Гадино, гадино, як не можеш в сонцю ані в місяцю гнізда ввити, так абис не могла їдъ пустити Е. 3б. XVI, 307. – Не можеш... вітра в полю догонити Пам. у. м. II, 139. – Як не може по світу голе ходити, щоб так не могли горобці сояшників пити Ном. 259. – Вони ни можут так вдати глянцу на худобі Е. 3б. I, 77. – Не могут бо втѣмъ высотъ ѣбсных измѣрити Кл. 160. – Всѣхъ ремесль робити на челяд не споможет їб. 121. – (Съ винит.: Не міг собі дібрати жону Е. 3б. XIII, 7). – Чи не могли б ми з тобою у-двох королевських листів прочитати ИП. II, 4. –

Не здужаю, брате, коси носити,

Не здужаю, брате, головки підняти РЧП. 179. –

варіант: ...коси волочити, ціпа піднімати Чуб. V, 364.

Вона не здужала відробити панщини своєї Е. 3б. VII, 118, но въ утвердит. предложеніи: Ти мусиш хочъ таким способом панщину мені відробити їб. – Не здужала не то що порядку давати, та й з місця не вставала Кв. М. 76. –

Ой не хочу, моя мати, ясини рубати,

Ой не хочу, моя мати, сиротини брати,

Ой я хочу, моя мати, сиротину осміяти. Чуб. V, 879. – но также: хочу побачити вашої ходи Радомис. у. м. Брусилівъ. – Я не хочу жита жати Чуб. V, 950. – Та не хоче рано вставати, молодой челядоньки пробужати їб. IV, 412. – Не хоче мати оддати дівчини за його Метл. 109. – Хто не хоче за шаг дня дров рубати їб. 424. – Тут не хтіли наші діти хатів замітати Е. 3б. V, 75. – Не хотів я, мати, сирітоньки брати Чуб. V, 409. – Не хочете правды вызнати Гал. Месс. Пр. 41.

Др.-рус.: Ни слоухъмъ хоташе того слышати ЖӨ. 88. – Даниль же не хотѣ оставить мѣри своєї ИП. 727.

Не велѣть ходити, дівчини любити Чуб. V, 147. – Не веліла мені мати заставоньки брати їб. 29.

Мені мати не казала дівок вибирати Е. 3б. XVIII, 100. – Сусідоньки близеньки, то вороги тяженьки, не кажуть ходити, дівчини любити Чуб. V, 132. – Не казала стара мати дівок вибирати Мат. Етн. XII, 55. – Не казала мені мати теї води брати Чуб. V, 305. – Я не зарікав ся иншої любити їб. 388. –

Тепер нехай не зарікаєть ся Барабаш, гетьман молодий,

На славній Україні огнів та тернів ізгашати. ИП. I, 5.

Съ колебаніємъ родительнаго и винительнаго:

Нехай не зарікаєть ся воли поганяти,

А тобі, Насті кабашній, груб топити. Метл. 379.

Ой кільом се зарікав мед, горівку пити,

Щем се разу не зарікав дівчини любити. Е. 3б. XIX, 4.

Но также только съ винит.:

Зарік бим сі вудку пити, гирше від полину,

Іно бим сі не зарікав любити дівчину. Е. 3б. XIX, 4. – Не знаєш ти шанувати людської дитини Е. 3б. XVIII, 251. – Не вміла шанувати здоровйечка свого Метл. 254. – Не вміла нас шанувати як здоровйя свого Чуб. V, 83. – Не вмієш коси клепать Март. 92. – А не вміє коло воза кілка затесати Е. 3б. XVII, 129. – Не зуміла хороше паськи вчинити Кв. Ск. 5. – Не допустіть гіркої муки матці своїй більш терпіти Макс. (1827) 40. – Пороху не дасть пасти Ном. 11258. – Не давай личенька цілувати нікому Чуб. V, 529. – Не дає ся Марисень-

ка личка ціловати Гол. II, 57. – Не давали Шведомъ пустошити городовъ московскихъ Лѣт. Сам. 201. – Не маю де раз голови притулити Е. 36. XXIV, 388. – (Братъ) ни мав ше де їдної ноги положити іб. XII, 186. – Не вродила мене мати а діла робити Чуб. 1097. – Де не думашь ночі ночувати, там дні заночуєшь Ном. 5413. – Хто не звик правди поважати той завше ласий панувати іб. 1132. – Не вспіє гирява дівка й коси собі заплести іб. 13885. – Не перестась зла робити Кв. II, 4. – Не занехаль виразити похвали Вел. IV, 3. – Звязку нашого прїятельского не рачь ваша возможность отмѣняти, и не отмовляй сыновѣ моему цорки своей видати въ малженство іб. I, 117.

Не годин був виймити копита Е. 36. VI, 91. – Не рад старець сунки на собі носити, та мусить Ном. 9760. – Не повинен нікого пропустити Чуб. II, 188.

б) Безсубъектныя предложенія:

Нема кому цілувати білого личенька Е. 36. XVIII, 239. – Нема кому поправити на голові бинди Гол. II, 384. – Нема кому вийти невістки визнавати Ром. II, 28, но въ утвердит. тамъ же: Вшила зовиця невістку визнавати іб. – Нема чим довести того добра Кв. Ск. 7.

В Багмутѣ нѣкому кошул прати Кл. 129. – Та нѣкому тобі буде і кухля подати Метл. 86. – Ой нѣкому та козаченьку та сорочки попраи Эв. 684. – Тепер нѣкому головки глядіти Чуб. V, 470. – Ні з ким стати жита жати, ячменю вїязати Эв. 696. – Ні з ким діток годувати Чуб. V, 461. – Нѣкому приголубить молодой мене Гул. Арт. 24. – А нѣкому з мого серця великой туги зняти іб. – Ні до кого ласкавого прихилити головоньки Чуб. V, 456, –

Насїяв я жита, нї з ким буде жати,

Ярої пшениці у снопи вїязати. іб. 869. –

Нема до чого раз рук приткнути Е. 36. XXVII, 48. – А таки нїчого грїха таїти Кв. СП. 10. – Нїчим волів кормити Гул. Арт. 42. – Нїде горобцю і лан помочити Ном. 14049. – Нїде правди діти Е. 36. XXIV, 583. – Нїгде грїха діти Закр. 191. –

Нїгде минї гнїзда звити,

Нїгде минї діток наплодити. Метл. 211.

– Нїгде, мила, кедрини узяти Чуб. V, 365. – Нїде сісти, гнїзда звити іб. 937. – Нїколи тепер тобі переполоху вилити Кв. KB. 58.

Десь моєї милої дома не видати Чуб. V, 705. – Не чути нікого Чуб. II, 407. – А у свекра гірше пекла: світа не видати іб. V, 725. – Ой зацвіла черешенька – верху не видати Гол. IV, 450. – Не бити гадюки, то не взяти її в руки Ном. 1280. – Людям брехні не перешекати Чуб. I, 235. – Анї козаку, нї мужику жадной кривди починати Макс. (1849) 74. – Татенькового слова менї не гербувати Чуб. II, 18. – Тепер менї турми не втїкати, а тебе, мати, буде кат катувати іб. V, 729. – Було ж не дати серденьку потолї, да й не бити жінки молодой іб. 729. – Ой не можна, мати, мостини зірвати іб. 425. – Чи не можна у вас, дїдусю, взяти головешки іб. II, 349 (сѣ винит.: Не можна всїм губи затикати Закр. 187). – Не треба козї лїса боронити Е. 36. XXVII, 221. – Не повинно такої шкоди робити Е. 36. VII, 112. – Не подоба менї... жовтих чобіт каляти Макс. 83. – Одному безь другого не годиться тыхъ книгъ отмыкать АЗР. I, 40 (1420). – Не годит сї капелюха на стїв класти Е. 36. XVI, 371. – Біля границї не впада будовать свїтлиці Ном. 9764. – Не подобало б тобі козаку молодому і дороги переходить Метл. 416. – Не варт доброму дороги перейти Е. 36. XXIII, 13.

Др.-рус.: Нѣсть бо ти лѣно отрокоу соущю таковааго дѣла дѣлати ЖО. 45. – Не до-стоить никоторому же языку имѣти буковъ своихъ Ип. 19.

2. Личный глаголь безь отрицанія, но имѣетъ отрицательный смыслъ:

а) Субъектныя предложенія:

Покинь хліба їсти Чуб. V, 194. – Коли ж мене покидаєш, покинь води пити *ib.* 262. – Покинь відер набивати *ib.* 482. – Кидай, Петрусю, жита молотити Бесс. 113. – Най перестане дівчат любити, бо то єсть згуба цілого світа Чуб. V, 269. – Перестань води пити Гол. I, 131. – Ой перестань, козаченько, люлечки курити *ib.* 937. Съ винит.: Ой перестань, рибалочко, рибоньку удити *ib.* 265. – Перестанте простаки писмо блюзнити Кл. 146.

б) Безсуб'єктныя предложенія:

Годі, годі, чумаченьки, в Криму соли брати РЧП. 102. – Годі травиці топтати Метл. 187. – Годі полови їсти Март. 198. – Годі цього стада пасти Чуб. V, 712. – Ой годі ж годі ти, стара мати, гороху варити Метл. 8. –

Годі вам по запічкам валять ся,
По броварнях пив варити,
По винницях горілок курити,
Очей своїх молоденьких викурити,

Своїми молодецькими плічми сажі витирати Метл. 414. – А годі, годі, да старий Цимбал, горілки кружати *ib.* 455. – Годі вам... по лазнях лазень топити Лукаш. 37. – Годі біди злапати Чуб. II, 511. – Изрѣдка съ винит.: Годі ж уже, козаченьки, пляшки спорожняти Метл. 375. – Ой годі, мати, сльози проливати Чуб. IV, 171. – Буде вже рясту топтати Метл.

Примѣчаніе. Отмѣтимъ еще случаи второго родительнаго имени существительнаго или прилагательнаго, напр.: В кого діти мруть, то треба тому брати кумів – вістрічних Ном.283. – Не роди мене, мати, красного, але щасного Е. 36. XXVII, 33. Примѣры второго родительнаго довольно рѣдки, вмѣсто него обыкновенно или предложное сочетание или творительный падежъ, напр., «треба брати в куми вістрічних; не роди красним» и т. д.

II. Родительный падежъ при именахъ существительныхъ.

Потебня обратилъ вниманіе, что идя въ направленіи отъ современнаго языка къ древнему, можно замѣтить, что сфера сочетаній существительнаго съ родительнымъ падежомъ другого существительнаго все суживается, и на мѣстѣ современнаго гипотактического выраженія отношеній двухъ именъ, въ древнемъ строѣ языка мы находимъ паратактическое атрибутивное сочетание разныхъ типовъ, напр.: *дубъ столъ, чара вино, Русь кость, церковь Спасъ, день недѣля, стадо овцы* (Изъ зап. по р. гр. III, 487), и затѣмъ, насколько представленіе качества въ видѣ прилагательнаго, т - е. лишеннымъ вещественности, менѣе первообразно, чѣмъ представленіе его въ видѣ вещи, мы имѣемъ болѣе позднюю замѣну атрибутивнаго существительнаго производнымъ отъ него прилагательнымъ притяжательнымъ или относительнымъ, сочетание же существительнаго съ родительнымъ и отчасти другими падежами есть явленіе позднѣйшее, какъ еще менѣе конкретное. «Образованіе въ доисторическое и отчасти (их-ній) въ историческое время прилагательныхъ притяжательныхъ и относительныхъ застаєтъ языкъ на ступени мышленія гораздо болѣе конкретнаго, чѣмъ нынѣшнее, и хотя есть знакъ и гипотактичности и отвлеченія, поддерживаетъ привычку къ такому конкретному мышленію настолько, насколько обороты *мой отчий домъ* преобладаютъ надъ оборотами, какъ литовскіе *māno* (род. ед. мѣст. Іл. = мой) *nāmas, домъ отца*, или уступаетъ имъ» (*ib.* 494).

Мысль, доказываемая Потебней преимущественно на почвѣ русскаго языка, подчеркивается Вакернагелемъ¹⁸² на почвѣ греческаго. Сравнивая языкъ Гомера и эоійскихъ па-

¹⁸² Wackernagel, J. Genitiv und adjectiv (Mélanges de linguistique 1908) стр. 137 и дал.

мятниковъ съ позднѣйшимъ и сопоставляя также данныя латинскаго языка, онъ приходитъ къ тому же заключенію, а именно, что родительный свойственъ болѣе юной аналитической ступени языка, и что «genitivus adnominalis (куда genitivus partit. онъ не включаетъ) въ основномъ языкѣ (Grundsprache) имѣлъ очень ограниченную область»¹⁸³.

Въ современномъ южнорусскомъ языкѣ мы встрѣчаемъ на ряду съ новѣйшими сочетаніями также пережитки болѣе древнихъ типовъ и затѣмъ параллельныя словесныя формулы, которыя, служа однѣмъ и тѣмъ же потребностямъ мысли, генетически разнородны. Это разнообразіе и борьба различныхъ схемъ рѣчи въ области сочетанія двухъ именъ мною также будутъ отмечаться, какъ отмѣчались въ области сочетанія глагола съ именемъ. Попытки опредѣлить значенія сочетаній, или, какъ иногда выражаются, установить «типы употребленія» родительнаго падежа, подводя ихъ подъ рубрики родительнаго принадлежности, количества, качества и т. д., давно, какъ мы видѣли (Гл. II), осуждены въ наукѣ, такъ какъ принятые рубрики не объясняютъ происхожденія данныхъ сочетаній и не имѣтъ основанія въ самой падежной формѣ, а слѣдовательно лишены всякаго научнаго интереса. Однако на практикѣ до послѣдняго времени продолжаютъ пользоваться этими теоретически осужденными рубриками – одни, признавая ихъ «ярлыками» для внѣшняго ориентированія (Бругманъ Gr. Gr.³ 392), и находя ихъ удобными для практическихъ цѣлей (Быстронъ op. cit. 66), другіе считая ихъ рациональными даже съ научной точки зрѣнія, такъ какъ видятъ въ нихъ указаніе не только на какую-нибудь черту матеріальнаго содержанія, но также и грамматическаго свойства, что усматривается изъ нѣкоторыхъ особенностей конструкціи того или другого типа (напр., въ лат. nostrum, vestrum при gen. part. и nostri, vestri при gen. object. Нетушилъ. Эт. II, 149). Противъ практическаго употребленія названныхъ «ярлыковъ» можно бы, конечно, не возражать, если бы при этомъ не обнаруживалось стремленіе, забывая ихъ чистую условность, пользоваться ими, какъ исходными моментами для генетическаго объясненія разныхъ видовъ сочетаній. Практическій же недостатокъ такой семасіологической классификаціи въ ея сбивчивости, такъ какъ одно и то же сочетаніе допускаетъ нѣсколько смысловыхъ толкованій, и каждое изъ нихъ также равноцѣнно, какъ и субъективно. Въ виду этого я предпочитаю группировку по категоріямъ входящихъ въ сочетаніе существительныхъ, такъ какъ съ различіемъ категорій или переходомъ существительнаго изъ одной категоріи въ другую связана и семасіологическая разница сочетаній. Существительныя можно раздѣлить на двѣ основныя группы:

1. Имена недѣлимыхъ. Въ эту группу я отношу имена, которымъ присуща категорія грамматическаго числа (един. или множ.), т.-е. имена, съ которыми обыкновенно связывается представленіе известной индивидуальности (формы). Въ частности ихъ можно раздѣлить на единичныя и собирательныя, одушевленные и неодушевленные.

2. Имена веществъ, качествъ и дѣйствій, т.-е. такія имена, съ которыми не связывается категорія числа, а только представленіе количества (массы).

Имена собственныя, какъ по существу единичныя, нѣтъ необходимости выдѣлять въ особую категорію, имена же глагольныя agentis и actionis удобнѣе, въ виду общности ихъ синтактическихъ свойствъ, объединить въ одну группу. Само собой понятно, что рѣзкой грани между первой и второй группой нѣтъ: въ извѣстныхъ случаяхъ недѣлимое можетъ представляться, какъ дѣлимое и обратно, какъ съ другой стороны имена абстрактныя (качествъ и дѣйствій) могутъ пониматься конкретно.

І. Сочетаніе недѣлимыхъ.

1. Единичнаго съ единичнымъ.

А. Члены сочетанія взаимно самостоятельны.

¹⁸³ Op. cit. 146. См. также Delbrück. V. S. I, 445 - 448.

а) Въ родительномъ имя одушевленнаго:

Пань Янь бакаляръ пана Мартина Кростововича AS. I, 84 (1486). – Доброго батька дитина Метл. 234. – Теї дівчини мати ib. 204. – Ой не сватай вдови дочку, най дівкою ходить Гол. II, 309. – Загубила свого мужа та поповича жінка Гол. I, 51. – Сусіда батька теї дівки гарної почув цеє J. M. 42. – Як би ти мині привіз дикої свині поросятко Чуб. II, 160. – Та нехай знає твоя дочка, що то моя парафйаночка – попа молодого, свйашеника свого ib. V, 1078. – Такий справедливий як съветого Юра кінъ Е. 3б. XXVII, 163. – Старої то корови теля ib. 170. – Або я не твого тата дитина ib. XVI, 561. – Тепер пана молодого гості обідали Гол. IV, 406. – Я вдовиці дочка Ром. I, 126. – Там якось огородника дочка зловила ту коробочку Чуб. I, 182. – Бо я свого пана коників пізнала ib. V, 243.

Сюда же слѣдуетъ отнести примѣры олицетворенія: Лінивство мати всіх гріхів Е. 3б. XXVIII, 474.

Въ случаяхъ типа: Скажи, бурлаченъку, якого ж ти батька Др. 121. – слѣдуетъ предполагать опущеніе «син», наличность котораго мы находимъ въ аналогичныхъ выраженіяхъ: Был сѣй Данииль славныхъ родичов сѣъ Пам. у. м. I, 312. – Або то я мачохи син Е. 3б. XXVII, 92.

Біжи, біжи, кониченьку, в тестя двір Метл. 183. – Вода пливе просто на купця хату Чуб. II, 138. – Через тещепки двір учашав ib. III, 206. – Це ж моєї матки дорогі серпанки, це ж моїх сестриців дорогі намиста ib. V, 738. – Иди, коню, на мого батька двір ib. 939. – Старця свитина з самих латок та рубців ib. II, 441. – Він раз взяв свої матери чіпец Е. 3б. XII, 45. – Сіла спочивати на Кирила хаті Нейм. 42. – Стоять твої подарунки в моєї матери скрині Коцип. 32. – На щасливого долю Чуб. I, 247. – Поведу я маму до гроба твого, скажу: тут лежить тіло друга мого ib. V, 259. – Сукна по аршину на козака пай Вел. III, 1 74. – Несіт патрет попової кобили Кв. СП. 7. Др.-рус.: Постави Перуна кумиръ надъ рѣкою Волховомъ Ип. 67.

Какъ видно изъ приведенныхъ примѣровъ, родительный разсматриваемой конструкции обыкновенно препозитивенъ, постпозитивное употребленіе рѣдко, напр : В курені панотця вечеряти варить ся Метл. 318. – Дім брата – не своя хата Ном. 9400.

Сюда же я отношу выраженія: На день святого Петра AS. III, 80 (1510). – На ден святого Спаса ib. 284 (1526). Также эллиптически, съ опущеніемъ слова «день», «свято»: Як прийшло єдного свѣитого, прийшов Поляк до Русина Е. 3б. VI, 173. – Юрія припадало на великоднихъ свѣятахъ Кв. Ск. 3. – На Петра й наша хата тепла Ком. 96. – На Ільї новий хлѣб на столі ib. 97. – Ой на Йвана зіллє рвала, на Петра сушила Е. 3б. XI, 60. – Під самої Варвари ЗЮР. II, 289. – Раз в рік Петра Е. 3б. XXVII, 17. – Ниньки свѣятої Домки Ком. 85. – Кому Варвари, а мені лоб нарвали Е. 3б. X, 136. – Гаврила Трискучої Анни і Пантелеймона – громові свѣята Е. 3б. XVI, 303.

Дам йому імѣя свѣитого Ілля Е. 3б. I, 13. – Имѣя судили святого Павла Гол. II, 27. Эллиптически: Йик би дітям імѣйчко дати, дали ж бих ему свѣитого Павла Шух. IV, 30. Паратактически: Йиму імѣя Юда Е. 3б. XIII, 236. Въ примѣрѣ:

Уродила мене мати дитиною,

Сотворив мене Бог дівчиною,

Дав мені імѣя Кулиною. Чуб. V, 482.

творительный падежъ при «имѣя» объясняется тѣмъ, что сочетаніе «дав імѣя» равносильно «назвав».

Разсматриваемая конструкция ближайшимъ образомъ примыкаетъ къ родительному при гл. быть (I. а) и родительный безъ сопровождающего прилагательнаго или существительнаго встрѣчается очень рѣдко, вмѣсто него обычно сочетаніе съ соотвѣствующимъ

притяжательнымъ прилагательнымъ, напр.: Або то я мачошин син Е. 36. XXVII, 92. – Шкода дочки вдовиної Коцин. 79. – Нема впишу вдовиному сину Метл. 14. – Дідова дочка праде, а бабина все з хлопцями гуляє Рудч. Ск. II, 61. – Царів син Чуб. III, 159. – Попова дочка Ном. 4972. – Кирилова хата Нейм. 42. – Їхав Івась мимо тестів двір Чуб. IV, 78. – Ой припилила квітка до батькового двора Метл. 254. – Коло двора тесьтового сокол облїтає Чуб. IV, 320, или же родит. съ предлог. в, напр.: В Чепіги син и онук письменний ЗЮР. I, 49. Кромъ того, если выражается отношеніе среды и лица, то встрѣчаемъ также паратактическія сочетанія, напр.: Вези мене до матері до двора Чуб. V, 894. – Ой сяду-впаду у батенька у саду Метл. 255. Въ древнемъ языкѣ на мѣстѣ одного изъ двухъ паратактическихъ родительныхъ мы встрѣчаемъ часто соответствующее притяжательное прилагательное, напр.: Забѣжить въ Ильи воеводину землю АЗР. I, 54 (1442). – Хто на Ильи воеводинѣ животь погадаєть ібіс. – Людей князя Василевыхъ; подданыи князя Васильевы АС. III, 442 (1533). Явленіе это общеславянское см. Миклошичъ V. Ст. IV, 14; примеры изъ др.-рус. и великорус. памятниковъ у Потебни: Изъ зап. по рус. гр. III, 516 и дал., изъ бѣлорус. у Карскаго: Бѣлоруссы, II, в. 3, стр. 144.

Заслуживаетъ вниманія сочетаніе съ родит. пад., сопровождаемымъ отрицаніемъ, при чемъ все сочетаніе получаетъ характеръ отрицательнаго сравненія, напр.: От, дочко, гарний чоловік, не того ледащички, що ти була за ним І. М. 8. –

В мене сучка рябушечка,
Та не твого хорта,
Єсть у мене женишина,
Та не тебе чорта. Мил. 81.

Суть въ Малой Росіи не тебе блазна и щенка годнії и разумнії особы Вел. III, 115.

Параллельно съ указаннымъ оборотомъ встрѣчается сочетаніе съ предлогомъ *до* и родительнымъ пад., напр.: Ой є в мене женишина – не до тебе чорта Чуб. III, 161. Также съ предл. *по* и дат. пад.: Моя сучка рябенъкая не по твому хорту – єсть у мене женишина не по тобі чорту іб. V, 1113. Близки къ указанному типу сочетанія обороты, какъ напр.: Так не сукиного (= сучого) сина тіснота, нїде й возом проїхати М. Пр. 374.

Примѣчаніе. Мѣстоименія личныя и возвратное замѣняются соответствующими притяжательными *мій, твій, свій*: мій батько, твоя хата; а тепер я вже не твоя, бо я вже того пана Гол. II, 106 и т. д., но у Лемковъ и Угро-Руссовъ въ такихъ случаяхъ употребляется дательный падежъ мѣстоименій личныхъ, напр.: кед мі дома жена; знав де му быкы сут; як ті імено Верхратскій. Про гов. гал. Лемків, 156. – Дай вітцю собі; говорив собі брату; дома ти газда. Верхр. Знадоби до пізн. угор. рус. гов., 109. (ЗНТ. XXIX). – Вступай же нам до хати Гол. II, 102. – Смотри, мил ми, до очат іб. 540. Ср. словацк.: Usta mi spiewajú, oči mi smejú (Mičátek, 107).

б) Въ родительномъ имя неодушевленнаго.

1. Понятій мѣста:

Темного лугу калина Метл. 234. – Широкого поля ягода Ном. 987. – Єдного то плота коли Е. 36. XXIII, 255. – То вже такого гнізда потьи іб. XVI, 349. – Настановило гетманомъ Ивана Мазепу, роду шляхетского, повѣту Бѣлоцерковского, старожитнои шляхти украинской и у войску значной Лѣт. Сам. 171. – Ср. др.-рус.: Ингварь и Всеволодь... не худа гнѣзда шестокрылци Сл. о п. Иг. 33.

2. Мѣры, пространства и времени:

Семи аршин поясины та коло мене не обходить Лавр. 14. – Двох років хлопчика вона мала Житом. у. – Я давної верстви (= давного віку) чоловік Е. 36. XVI, 508.

Ета конструкція примыкаєть къ родительному при глаголѣ «быть» (І, б, в.) и возможенъ въ томъ случаѣ, если при родительномъ находится прилагательное.

Съ предлогомъ *в* и мѣстнымъ падежомъ:

Иродови слуги прутко ся ввивали,

Во двоіх лїтах дїтей вирубали. Гол. IV, 138.

Б. Оба члена сочетанія взаимно несамостоятельны.

1. Отношеніе части къ цѣлому.

а) Въ родительномъ одушевленное:

Полягла Кішки Самїйла голова ИП. I, 219. – Хмельницького старая голова Метл. 395. – Цигана ноги свербыт Е. 3б. XXVII, 292. – Ой треть ся, мнеть ся аж двї дружечки коло Марїї кісочки Нейм. 14. – Всїх дружочок плетена коса Гол. IV, 288. – Невмілого руки болять Е. 3б. XXIV, 440. – Ой що ж то за батька сила Чуб. I, 173. – Зїдралаї тїе жінки шкуру і повісила її на верстаті іб. 217. – Чути, чути козака горло, як іде з кобзиною іб. V, 110. – Брата мого голосочок РЧП. 173. – То ж не моєї матїнки голос Рудч.Ск. II, 40. – Соловейка голос їзминив ся Мил. 93. – Я гадала, що я вчую миленького голос Е. 3б. XI, 92.

Обыкновенно родительный въ этомъ сочетаніи препозитивенъ, постпозитивная конструкція рѣдка: Голос громади – голос Божий Чуб. I, 244. – Я дам тобі ніжку лебеда покоштувати іб. II, 531. – Губами дївчини попилила чиста вода Е. 3б. XII, 92. – Родительный безъ сопровождающего прилагательнаго встрѣчается рѣдко, болѣе обычно въ такомъ случаѣ сочетаніе съ притяжательнымъ прилагательнымъ, напр.: Батьків голос я вгадала Борз. у. – Край, дружку, козинуу ніжку да по чорному кружку Метл. 189.

б) Въ родительномъ неодушевленное:

Мого лука шовкового тятиву зніми Метл. 438. – Ой плавали утинята по тїм боці ставу іб. 83. – Озоветь ся моя мати та по тїм боці моря іб. 262. – Ой буде по той бік Случі ваше ИП. II, 29. – Берегом, берегом Дуная припилила Галько I, 59. – Сїла на ріг печи Чуб. IV, 243. – Тече вода холодная спід кореня дуба Метл. 253. – Шукай корїнь розмаю Чуб. V, 414. – Науки корїнь гіркий, а овоч солодкий Е. 3б. XXVIII, 497. – Доброго куша добрий і одросток Чуб. I, 287. – Дай ми, дївонько, хоть галузь вина Гол. II, 242. – Посїяла дївчинонька зерно пшениці іб. I, 291. – Стинає верхи дерева Чуб. I, 213. – Пугач сяде на верх хати іб. 64. – Єдної то яблїнки ябка Е. 3б. XXVIII, 358. – Де ступить – босої ноги слїд пише Метл. 377.

Обыкновенно въ случаяхъ а) и б) родительный употребляется съ предлогомъ *з*, если составные элементы сочетанія мыслятся раздѣльно, и съ предлогомъ *у* (*в*), если они представляются нераздѣльными, напр.: Я вам дам ніжку з лебеда Чуб. II, 533. – Ой маю я з гуськи пйері Е. 3б. XI, 60. – Чьорт возит шкуру з буйвола іб. XII, 240. – Буде лежать перо з Жар-птиці М. Пр. 286. – А із Сави, із собаки, кости принесіте Гол. III, 10. – Чого сая з рожі квітка на воді зовїяла Метл. 253. – Та дам я ти з волоского горішка зеренце Е. 3б. XI, 113. – А в тієї дївчиноньки аж до землі сльози ллють ся Чуб. V, 937. – Підшови у чобїт Е. 3б. XII, 40. – А в тієї калиноньки аж до землі віти гнуть ся Чуб. V, 937. – Будемо тобі верховїття у тернів стинати ИП. I, 121. – Запалив я верх у дуба Чуб. II, 518.

Также не рѣдки паратактическія сочетанія, напр.: Ой течі, течі, чорная смоло, на шинкарча на білее тїло Гол. II, 88 (= на шинкарчати білее тїло). – Мужик аж до нїг до знахурки припада Кв. ПС. 6. – Не диви сьї на гультая, на його личенько Е. 3б. XI, 94. – Тернове віття верхи стинали ИП. I, 108 (= тернового віття верхи...). – З правої руки з мезинного пальця щирозлотний перстїнь їзняв Метл. 387. – Коло сїней коло хати ходить голуб волохатий іб. 10. – На ставу на самїм березі сидїла цапля Чуб. II, 511. – Упала зозулень-

ка на хаті на стрісі іб. V, 962. – Видко зеленого дуба його верховину Эв. 361. – Скидав їх всіх до сиридини до карити Е. 36. VI, 250. – Подай же ти їх на дно до пекла Гол. II, 44. – Та спустиме ся на дно до моря Гол. II, 5. – Коло липи коло кореня Метл. 149. – І ударши коньцем палицею оу кам'їнь Пам. у. м. I, 253. – Їхали ми городом улицею ЗЮР. I, 30. – Плила Ганнуся краєм Дунаєм Гол. IV, 161. – Приїхав козак лугом берегом Метл. 19.

2. Отношение цѣлаго къ части:

Сочетаніе возможно только въ томъ случаѣ, если при родительномъ находится прилагательное: То твердої кости чоловік Е. 36. XXIII, 264. – Недоброго здоровїї чоловік іб. 177. – Крутої голови чоловік іб. XXIV, 318. – Слабої голови чоловік іб. XXVIII, 313. – Масної бесіди чоловік Ном. 12918. – То не нашого пера пташка іб. 9430. – Ой любив я дівчиноньку білявого твару Е. 36. XIX, 24. – Ой чия то дівчинонька високого стану іб. 40. – На голові шайка, хто її зна якої масти Чуб. II, 95. – Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди Коцип. 129. – Дорадила молодиця кругленького лица, щоби сіно не счерніло і в полі травиця Чуб. V, 14. – Стояла сосна високого росту іб. 288. – Аж там ходить руса молодиця, тонкого стану, рум'яного лица іб. 400. – Мав-ем в папері табаку, хочь неприємного смаку іб. 1088. – Полюбив я дівчиноньку високого стану Закр. 104. – На дівчині фартух макового цвіту Камин. 274. – Кума мовит: ходи мій сину, маленький, красенький, білого личенька, повненький Гол. II, 140. – Стоїт верба над водою широкого листа іб. III, 439. – Ей, Марько, Маричко, кам'яного серця іб. IV, 424. – Винесе ми ширіночку усякого цвіта іб. 488. – онь Симонь плюгавій, чорній, бривь нависистих Пам. у. м. III, 19. – Онь, яко мужь серця доброго, чинилъ имь отуху добруу Лѣт. Боб. 287. –

Же который найдетса козакъ здоровыхъ рукъ,

То такой крѣпко модно и добре тягнетъ лукъ. Кл. 123.

Ета конструкція примыкаєть къ родительному при глаг. «быть» (см. стр. 79) и замѣтно вытѣсняется согласованнымъ прилагательнымъ съ предлогами *на* или *в* и винительнымъ падежемъ или мѣстнымъ; прилагательнымъ съ предлогомъ *із* и родительнымъ падежомъ; рѣже въ подобныхъ случаяхъ при прилагательномъ встрѣчаємъ творительный падежъ или сочетание съ предлогомъ *з* и творительнымъ падежомъ имени и прилагательного:

а) Був він на обличча хороший і на стан гарний, на здоров'я здоровий J. M. 45. – Був такий-такий на панське обличча Е. 36. VII, 80. – На віріст не високий Ном. 8615. – Либонь же ти на розум багатий ЗЮР. I, 17. – Преневірний на породу женихаєть ся Гринч. III, 649. – Вандрувало два шевчики хороші на вроду ШБП. I, 62. – Роди, Боже, жито... на стебло стеблистее Чуб. IV, 315. – Козаченько молоденький на слова ласкавий іб. V, 392. – Гарний козак на натуру Ж. і Сл. II, 68. – Була кізка хороша на вим'я Чуб. V, 1145. – А на пір'ячко ти рябесенький, а на голосочок жалібнесенький іб. 759. – Така ж тиха, така й мова, тільки на бривоньки чорноброва, а на личенько ще й білійша, тільки на словечко не вірнійша Лавр. 39. – Роди, Боже, панові жито а на колос колосистее, на соломі соломистее Нейм. 17. – Церков мурують на дві оконці, на треті дверці Гол. IV, 59. – Які вони є на тварь, і не знаю Кв. КД. 50.

Обороты съ предлогомъ *на* и винит. пад. восходятъ къ глубокой древности, ср. др.-рус.: Бѣ теплѣ на вѣру ЖӨ. 79. – Теплѣ на вѣру Ип. 191. – Крѣпокъ на ратѣ іб. 336.

Сочетаніе съ предлогомъ *в* рѣдко: Сосна... в корінь глибока, а в лист широка, в кору багрова, а в верх кудрява Гол. IV, 118.

Корней указанныхъ сочетаній, можетъ быть, слѣдуетъ искать въ томъ безпредложномъ винительномъ, какой мы имѣемъ въ греческомъ λόδας ὄχλος Ἀχιλλεύς А 58; βοήν ἀγαθὸς Διομήδης Е 114 и т. под.

б) І на личеньку румйаненька і на стану гожа Макс. (1849) 112. – Перейду го на мості, чи хороший на зрості Гол. I, 258. – На станочку тоненька, на личеньку біленька Галько 98. – Гарний на лиці, а поганий на душі Чуб. I, 250. – Хорый на тѣлѣ АЮЗР. I, 183 (1571). Ср. др.-рус.: крѣпокъ на рати Ип. 955.

Съ предлогомъ в: Ой там вишенька, там черешенька, та у корені гладенька Гол. I, 271. – Стоїть деревце тонке, високе... в листу широке, в верху кудряве іb. IV, 68. – Явора не ломіте, явора зеленого в корінях глибокого, в листочках широкого Чуб. IV, 326.

в) Бо ти того любиш, що красний із твари Чуб. V, 253. – Щоб моя капусточка була із кореня коренистая і із листу головистая Ном. 261. – Родительный безъ предлога рѣдко: Як нива плоду рясна, так дівка роду красна Ком. 24. – Я роду попівна Эв. 481.

г) Хоч я ростом і висока, а на літа молода Мил. 111. – Тонке дерево високе, листом широке Гринч. III, 41. – Ой ти, дубе кучерявий, ой ти верхом красний Чуб. V, 403. – Зростом мале, а розумом старе Е. 3б. XXIII, 210.

Обороти общесловянскій (см. Микл. IV, 719 - 722), восходящий къ индоевропейскому инструментально (Brugmann. Grundriss² II, § 478), въ южнорусскомъ исчезающий. Въ сочетаніи съ предлогомъ з: Вийди, вийди, дівчинонько, з чорними бровами Гол. III, 328 (ср. лит. *merga ilgaïs plaukaïs*). – А та церковця з пйятьма верхами, з пйятьма верхами, з трема вікнами, з райскими дверцями іb. IV, 102. – Стоїть в дверях молодиця з такими великими зубами, аж дівка налякалась Rokoss. 90.

Паратактическія сочетанія: Ой Аннице – біле лице, ходім до потока Гол. II, 362. – Ой Гуцуле, Гуцуленьку – поганая віра: твоя жінка у середу солонину іла іb. 259. – Моя дівчино чорноброва – біленьке тіло, тихая мова Мил. 87. – Ой коню мій, коню – золотая грива Чуб. V, 130. – У городі огірочок – зелений листочок Метл. 83. – Ой калинко – білий цвіте, цвіток опадає Гол. II, 322. – Ти василечку – широкий листочку, час тебе соривати Чуб. V, 197. – Ой нагасчка – дуже товстий дріт іb. 208.

2. Отношеніе собирательнаго къ единичному:

Войско Ханенково и козаковъ нещадно рубали Вел. II, 330. – Стоїть військо короля й цариці Rokoss. 39. – Утікали ляхів деякі повки ИП. II, 19. – В молодих дівчат громаді Коцип. 41. – В місті Немирові дівок танок ходить Макс. (1827) 79. – Стояла рада – хлопців громада ИП. I, 1. – Стояла мужів громада іb. 3. – По долині стадо коней ходить Чуб. V, 259. – Сидить жінок ціла рота іb. 1171.

3. Отношеніе единичнаго къ собирательному:

То нашего полку козак Чуб. IV, 371. – Ой се ж лежить комарище, славного войська козачище іb. V, 1171.

Эта конструкция примыкаетъ къ родительному при глаг. «быть» (2); сочетание возможно только въ томъ случаѣ, если при родительномъ находится прилагательное. Параллельное сочетание съ предлогомъ з: Циган з Києвського полку Чуб. V, 955.

II. Сочетаніе недѣлимаго съ вещественнымъ, при чемъ подъ вещественнымъ следуетъ понимать не только вещество въ тѣсномъ смыслѣ, но всякое имя, понимаемое вещественно, т.-е. какъ дѣлимое или какъ содержаніе, по отношенію къ которому другое имя есть форма этого содержанія.

1. Вещь и вещество.

Этой конструкціи, восходящей повидимому¹⁸⁴ къ родительному при гл. «быть» и синонимическихъ съ нимъ, въ др.-индійскомъ и др.-иранскомъ соотвѣтствуетъ *ablativus*

¹⁸⁴ Brugmann, K. V. Gr. 423.

materiae; въ греческомъ и литовскомъ genitivus materiae, напр. τεῖχος λίθου, τράπεζα ἀργυρίου; aukso žėdas. Въ словянскихъ языкахъ названное сочетание безъ прилагательнаго при существительномъ въ родительномъ падежѣ не встрѣчается, хотя въ южно-русскомъ еще мы находимъ крайне рѣдкіе примѣры безъ прилагательнаго, напр.:

Ой плахотка-дрібниченька по простощі черцю Метл. 58.

Нехай двори частоколи повимітають,

Нехай кубки срібла-злота наповняють ib. 219.

обыкновенно же въ этомъ случаѣ на мѣстѣ существительнаго въ родительномъ падежѣ мы находимъ соотвѣтствующее прилагательное, а въ южно-русскомъ на ряду съ прилагательнымъ паратактическое сочетание двухъ существительныхъ, напр.: Ой горочко високая креміню, лупай ся Гол. II, 120 (при: Ой за горою за кремінною Метл. 107). – Прикрив очі хустиною червоною китайкою ib. 442. – Котику братіку, несе мене лиска по каменю мосту Рудч. I, 27. – Будемо їхати мостими камінями Чуб. V, 473 (= камінними). – Кайдани залізо (= залізни кайдани) ноги повривало ib. 933. – Ой там Ганночка гуляла, жемчуг намісто обірвала ib. III, 189. – Пани та князі в жупанах злотоглавахъ ib. V, 847. – Купи сапйан черевички ib. 300. – Камінь серце маєш Гол. IV, 315. – На нім кожушок сафйан Rokoss. 48.

Въ ст.-слов.: Стѣна камене жестокаго; серб.: Друга совра од сребра чистого, трећа совра дрва шимширова Даничић 60; въ древнемъ и современномъ народномъ чешскомъ: imieše na svéj hlave korunu zlata světlého a z kamienie předraheho Vyb. 142 (Bartoš); dala mu perečko modrej fialenky. Suš Pís, 281; въ польскомъ этой конструкции нѣтъ: она замѣняется родительнымъ падежомъ съ предлогомъ z или прилагательнымъ (см. Быстронь, 133). Въ южно-русскомъ это сочетание встрѣчается также довольно рѣдко, напр.: Коло хати все загати кудрявої мйати Мил. 67. – Ой на горі круті гаї самої дубини Гол. I, 261. – Дешевої риби і юха дешева Ном. 10535. – Нашого тіста книш ib. 13992. – На юй (каліні) ягодки щирого злота Ром. II, 29. – Вона йому дала фустку злота самого Чуб. V, 262. – Кафтанъ рожевий доброго и богатого златоглаву Вел. I, 48. – Тут їм і роздавала гривенні свічечки і усе зеленого воску Кв. М. 81. – Кожух білих смушків під тяжиною і бабаком обложений Кв. СП. 13. – Були й свити простого уразівського і мильного сукна ib. 16.

Эта конструкция вытѣсняется родительнымъ съ предлогомъ з, напр.: Намети з білого шовку ИП. I, 8. – Хаточка з лободи Метл. 119. – Лавки й прилавки з червоної китайки ib. 234, – или же замѣняется, какъ уже сказано, прилагательнымъ, напр.: намети білі шовкові; ланки червоні китайчаті и проч. Ср. Чешск. Zikmund, 136.

2. Вещь и дѣлимое, при чемъ вещь представляется формально, какъ объемъ или мѣра дѣлимаго.

Примѣры, сюда относящіеся, раздѣлимъ на двѣ группы: въ одной имя, къ которому относится родительный падежъ, составляетъ дополненіе къ глаголу, въ другой оно является на мѣстѣ подлежащаго. Съ устраненіемъ его въ первомъ случаѣ, имя въ родительномъ падежѣ примыкаетъ ближе къ глаголу и образуетъ родительный неопредѣленнаго количества въ предложеніяхъ субъектныхъ, съ устраненіемъ его во второмъ случаѣ могъ развиваться родительный неопредѣленнаго количества въ предложеніяхъ безсубъектныхъ.

А. Родительный при дополненіи.

а) Дѣлимое въ единственномъ числѣ:

Бочку пива випити і барилко горілки Ром. I, 234. – Спарьте шаплик молока М. Пр. 338. – Ой привезли мірку пшениці на коровай... Ой привезли мірку соли на коровай Метл. 161. – Ти винесла рибку іще й хліба скибку ib. 94. – Дав дві жмені панові срібла Рудч. Ск. I,

62. – За лижку борщу три милі гошу Е. 3б. Х, 111. – Нагородив три міхи вовни іб. XVI, 426. – Ой продай сіна вйазку, а вйазку соломи Чуб. V, 1058. – Нарізала запаску барвінку, тільки то єї присівку Гол. II, 626. – За грейцар позлітки, а за корч барвінку – та й сі віддасть за дівку Е. 3б. XVI, 574. – Перебігли чотирі милі дороги Метл. 184. – Ввійшов я штири милі поля Чуб. V, 195. – Скупав ся в мисці води Е. 3б. II, 204. – Аби годину спокою дали, то й то ні іб. XVI, 376. – Втіхи годину, а біди до смерти іб. 288. – Треба насипати по купці жита Чуб. I, 101. – Штирі хлопці варті дали Чуб. V, 997. – Е, тепер і наволочку чого небудь підняв би іб. II, 289. – Просимо тебе, гордий молодче, на мису злота, на чашу вина Гол. II, 62. – Ганнуса пішла до криниці зимної водиці Чуб. V, 54. – Намиста, кажуть, мірками батько відсипле Кв. КВ. 4. – Виїж трави дві косарі, вибий води два озери Чуб. V, 945. – Дають йому (теляті) у ріт крутеник соломи іб. I, 50. – Дайте ж мені тепер штабу заліза ЗЮР. I, 163.

б) Дѣлимое во множественномъ числѣ:

Запряжу я пару коней святої неділі Гол. I, 265. – Ой заслужи пару волів і пару жупанів Метл. 42. – Ой нате вам рибалочки, мідну копу грошей іб. 18. – Ой привези копу яєць на коровай іб. 161. – Сім кіп яєць дрищей гарнець Чуб. IV, 222. – Ой ідіте ж ви, ідіте, стадо овець уженіте. Чуб. V, 646. – Наплакала дві бербениці сліз Е. 3б. XXIV, 434. – Веде низку дівчат Кв. СО. 7. – Тогді козаки... по дві штуки гармат набірали ИП. I, 218.

Б. Родительный при подлежащемъ (наличномъ или бывшем).

а) Дѣлимое въ единственномъ числѣ:

Там стирта сіна стоїть Гол. II, 106. – Ой горіла стирта сіна на білім пісочку іб. IV, 461. – Часта крапля дощу і камінь продіравить Е. 3б. XXIV, 315. – Ой у полі дві тополі, третя нивка проса Чуб. V, 1002. – Ше оден став води втікне Е. 3б. XVI, 250. – Намет снігу лежить J. М. 2. – Тільки стоїть кущ калини Чуб. V, 120. – А в городі частоколі два кущики пияма Метл. 70. – Набігла повна пригорщ наливки Март. 193. – Повен човен води набіжить Чуб. V, 105. – Посагу дві спідниці Е. 3б. XVI, 206. – Пушка духу, а решето розуму іб. XXIII, 78. – Сила орди з долин вибухнуло Вел. III, 443. – Множество Ляхів пропало ИП, II, 39. – Мені склянка вина Е. 3б. X, 177. – Та всього година ходу іб. XVI, 369. – А в Демида нива жита, – буду що дня бита Чуб. V, 175. – В него на полиці стояла макітра вареників М. Пр. 386. – На весні корець дожджу, а лижка болота Е. 3б. X, 151. – Лежить серед улиці соломи вйазка Чуб. III, 138. – Чия згуба, того гріха повна губа іб. I, 260. – Хвальби повні торби, а в тих торбах пусто іб. 282. – День совйіта, а тиждень заходу Е. 3б. XXIV, 81. – Тиждень роботи, а до обіду празнику іб. XXVII, 207.

б) Дѣлимое во множественномъ числѣ:

А щоб тобі копа літ Ном. 1260. – Було в мене пара коней Лавр. 10. – То як би ще другий, то було б вас пара Мил. 42. – Ой прилетіло самців пул-копи на те сіделечко, где голубка сидить Чуб. V, 317. – От вам казочка, а мені бубликів вйазочка іб. II, 138. – За старого Хмеля людей було жменя Ном. 666. – Борше сі віз снопів набере, ніж сі баба вбере Е. 3б. XVI, 215. – Наїхало москалів повен двір Чуб. V, 639. – Ой єсть голубців повнесенський двір іб. 310. – На весілля посходилося гостей повні хати Александр. у. – Налетіло чортів повнісінька хата J. М. 44. – Ляхів набігло превелика сила Х. Сб. VI - II, 86. – Не любила я жадного, хоч їх було сила Млр. лит. сб. 314. – Назліталось їх така сила, що Господи Рудч. Ск. II, 110. – Хотяй красних є сила, но мні жадна не мила Гол. I, 372. – І меж капостою єсть болото гнилий качанів Чуб. I, 254. – Оден город кукурудзів, а другий розмаю Е. 3б. XIX, 201.

Такія существительныя, какъ *сила, копа, пара, повна хата, повен двір* и т. под., при родительномъ дѣлимаго цѣлаго уже не имѣють своего конкретнаго значенія и выражаютъ только представленіе массы. Опредѣляя существительное на вопросъ «сколь-

ко?»), они приобрятають адвербіальний характер, що виражається иногда потерей их за-висимости при переходномъ глаголѣ, напр.: Та хотъ бував я у світі, красних видав сила Гол. II, 747. – Хто має купа жита, тому... Е. 36. XXIII, 124. – Ей маю я купа гроший Де-Вол. 33. – За пара минут у всіх казнях катуша був великий рух Е. 36. XXVI, 217. – Кмѣть... ма заплатити копа грошей АЮЗР. I, 225.

Ср. въ бѣлорусскомъ: Налѣзло гетаіѣ пошкудзи поўна хата Серж. у.¹⁸⁵

Есть нѣсколько примѣровъ усиленія понятія существительнаго прибавленіемъ къ нему въ родительномъ падежѣ того самаго существительнаго, напр.: на віки віків Гол. III, 272; тѣма тем: ср. др.-инд. *sakhē sakhīnām*. Delbrück. Altind. S. § 107; гр. *δια θεάων*; лит. *amžiu amžies* Schl. I, 272; польск. *na wieki wieków* Bystroń 80. Такіе обороты въ южно-русскомъ архаизмы, параллельно съ ними: на віки вічні, тѣма тѣмуца, тѣма тѣмenna, тѣма темрява: Имѣть на вѣки вѣчны молчать АЗР. I, 17 (1347); була тѣма тѣмуца каміня Rokoss. 66; та тамечки тѣма темрява усякої птиці Харьк. у. (Сл. КС. IV, 299). Такимъ же выраженіямъ, какъ «пѣснь пѣсенъ», чешск. *nebesa nebes, bůh bohův a pan panův* (Zikmund, 1421) соотвѣтствуетъ сочетаніе съ предлогомъ *над* и винит. или творит. пад.: Є розум над розум Ном. 13200; пісня над піснями Кул.; пан я над панами Шевч. I, 73.

III. Сочетаніе имени качества съ именемъ предмета или дѣй-ствия.

а) Родительный при имени качества:

Марностями сего облудного свѣта погоржаемъ Рад. Огр. 24. – Въ густыхъ темностяхъ болвохвалства іб. 52. – Смотрѣти на безпечность корони Вел. IV, 187. – Войско коронное бистростю коней и вспанялостю сердць преникало было ихъ долины іб. 235. – Анѣ вели-кость хлопства, анѣ оборони твердость... его ратовати не могли іб. 236. – Ведати скутечне про далекод земли неприятельское не могла Арх. ЮЗР. 8, III, 340 (1583). – Мала тажкость сили бжѣи в собѣ Пам. у. м. II, 125. – Іосифъ оу жалости срѣдца своего барзо смутень сѣдитъ іб. I, 172. – (Петръ) свѣтлость правды Хвѣы показовал іб. III, 23. – Знайдеш... не-правду оного напису Рад. Огр. 6. – Тысяча лѣт, як дня довгота супротив вічного живота Чуб. III, 19. – Темность страшна місця того причиняет муки много Гол. III, 279. – Побачив мою біду і зухвалість тих людей Е. 36. XII, 173. – Коли снить ся баба жебрачка, значить невірність жінки або мужа Е. 36. XXVII, 133. – На старости лѣт баба привела хлопця Rokoss. 40.

Конструкція рѣдка въ народной рѣчи, гдѣ чаще вмѣсто отвлеченнаго существитель-наго встрѣчаемъ сочетаніе съ прилагательнымъ: тверда оборона, далека земля и т. под.

б) Въ родительномъ имя качества:

Лѣта молодости Кольб. II, 131. – Лѣта мої молодії і лѣта старости Е. 36. XXVIII, 474. – За грѣхи молодости, Бог карає старі кости іб. XXIV. 409. – Премудрости глубина Чуб. I 178. – Союз братерства Лѣт. Гр. 132. – Дух правди Вел. II, 16. – Сонце правди повідає Чуб. I, 179. – Даю слово чести Е. 36. XXVII, 117. – В часі погоди бій ся великої води іб. XXIV, 559. – Вічної слави цар Чуб. I, 179. – Хрест побіди – настира слави іб.

Иногда встрѣчаются паратактическія сочетанія: Лютим огнем палають яростію пала-ють без міри Чуб. V, 448 при: Лютой ярости огнем палають без міри Гол. I, 357.

IV. Сочетаніе съ глагольнымъ именемъ.

1. Родительный при глагольномъ.

а) Genitivus subjectivus:

¹⁸⁵ Е. Карскій, Бѣлоруссы, II, в. 3, стр. 134.

Подъ свидѣтельствомъ своихъ сусѣдъ АЗР. I, 11 (1347). – Не дбаючи на отмову мужа своего іб. 39 (1420). – Отца моего запис АС. I, 39 (1443). – На блыскана грому око людское тупѣть Пам. у. м. III, 75. – Бѣтъ житія челоуѣческаго Рад. Огр. 63. – Вироки неба Коцип. 4. – Застайи тяшкій зойк матери Е. 36. VII, 5. – Жий собі з праці рук іб. VIII, 136. – Тягар не долі своєї іб. XIII, 25. – Ой пізнати, пане брате, хлопця заведію, бо не бере сороченьки ніколи въ неділю іб. XIX, 2. – Біль зубів іб. XXVII, 134. – В сні чути куканє зозулі іб. 146. – Ліпша старого рада, ніж молодого робота іб. 168. – По загибелі сокири добре й топорисько Галько II, 49. – Храм свій заховавши від води потоплення Чуб. I, 166.

Др.-рус.: Добліааго отрока житиє просиєть ЖӨ. 43. – Поклониса оѣъ нашихъ закону Ип. 795.

б) Genitivus objectivus:

Ожалованъ о злодѣйство бчоль, а любо меду АЗР. I, 7 (1347). – Вьполненє заповѣдей Рад. Огр. 25. – На посиленє тѣла челоуѣческаго іб. 13. – Надія... пришлои славы іб. 12. – Мѣлъ тыж Петръ сѣый и смѣлость великую до вьполнѣна послуга Хѣои Пам. у. м. III, 22. – Надією нагороди упевнити Вел. I, 255. (Такожє сѣъ предлогомъ *на*: Надія на кума Матія Е. 36. XXIV, 427 соотвѣтственно гл. «надіятись чого» и «надіятись на що»). – При вложеню тѣла въ склепѣ Дн. Хан. 74. – На доводѣ любви моєи ку тебѣ Рад. Огр. 4. – Вилив крови Вел. IV, 275. – Початокъ року Лѣт. Сам. 104. – Нема цвіту зміни Метл. 83. – Єдного скаранє десятиєм покаяне Е. 36. XXVII, 107. – Се віщує страту маєтку або житя іб. 137. – Жди руїни маєтку і здоровля іб. 147. – Причина смерти Е. 36. VIII, 139. – Ой хто причиною нещастя мого нехай мої сльози всі падуть на нього Чуб. V, 264. – Хіба ж про те нам розум мати, щоб на кривду брата дбати Ном. 1323. – Матерям на будівлю покоїв Е. 36. VI, 137. – Оповів брак корови свої Е. 36. XV, 190. – Пішла пана Нечасенка по всім світу слава ИП. II, 72. – Плете від світа потопа Галько II, 49. – Ховай паміять вірного кохання Гол. I, 375. – На причащання, душ очищання пахнячий ладан до кадилнички іб. II, 245. – До войска гетьмана свого Хмелницького зо всіма козаками прихилив ся, що не без шкоди козаковъ было, бо инихъ татарє пошарпали а инихъ и въ неволю побрали Лѣт. Сам. 63 (обыкновенно: шкода козакам, т. к. шкодити козакам).

При глагольномъ имени лица (nomen agentis): Сторож дѣства моего Пам. у. м. II, 61. – Сторож волностей вашихъ Вел. IV, 252. – Въ Римъ одослали ~~яко~~ вазна и разбурителя Амазоны Пам. у. м. III, 86. – Він же єсть пастир добрий словесного стада Чуб. I, 171. – Таїн Божихъ служитель іб. 178. – Баламуте сего світа, баламутиш мої літа Гол. I, 383. – Свідком буде дуб зелений нашої вірности іб. 307. – Наставниче сього дому іб. IV, 416.

Къ родительному объективному я отношу также падежи при предикативныхъ (адвербіальныхъ) *жаль*, *сором*, *шкода*, *треба* въ безсубъектныхъ предложенияхъ, напр.:

Ж а л ь: Всього мині жаль: свого віку, свого здоровля Е. 36. XXVIII, 435. – А жаль мені дівування, субітнього заплітання Чуб. V, 545. – Чи жаль тобі вівса, сїна, чи жаль тобі меду, вина іб. 41. – Жаль мені дівчиноньки, що журить ся дурно Метл. 22. – Ой тяжко жаль мині русої своєї коси, красоти дівочкої іб. 152. – Ой жаль мині раннього кування і пізнього літання іб.

Такожє сѣъ предлогомъ *за*:

Ой доню, доню жаль мені за тобою, ой жаль мені тебе буде, як чоловік бити буде Чуб. V, 561. – Мені не жаль буде за торішним роком Е. 36. XI, 99. – Літа мої молодії, жаль мені за вами Чуб. V, 489. – Жаль мені за тобою, віддала-м тя молодю іб. 123. – Му се жиль зробило за тим пулярисом Е. 36. VI 155. – Жал ему за Юсифомъ Пам. у. м. I, 163. – Жаль тобі за жінкою іб. XII, 19.

С о р о м: І кума сором і хліба жаль Ном. 4716.

Съ предлогомъ *від (от)*: Тепер сором ми є великій Ѡ оушитких панов Пам. у. м. III, 122.

Ш к о д а: І гостей жаль і хліба шкода Е. 36. XVI, 334. – Шкода того лебедика, що високо літає Чуб. V, 567. – Шкода, шкода за гультая доброї дитини іб. 1105. – Шкода му дару божого Е. 36. XVI, 512. – Шкода мого зросту Закр. 118. – Шкода ж мого тетеряти Гул. Арт. 28. – Шкода псові білого хліба Чуб. I, 270. – Шкода мені тих сливок Е. 36. XV, 101.

Т р е б а, п о т р е б а: Лебонь тобі жінки треба М. Пр. 92. – Треба ж мені, мати, заступа, лопати Чуб. V, 365. – Великої треба хусти, щоб зав'язать людям усти Ном. 6988. – Відваги треба немалої Е. 36. XVI, 203. – До відваги треба розваги іб. 202. – Треба шести, щоби звести Чуб. I, 241. – Нам треба його іб. II, 514. – Всяких ремесників потреба на свѣтѣ Кл. 36. – Приїдь, приїдь, мій миленький, то ж то тя потреба Чуб. V, 5. – Мені вина дуже потреба іб. III, 401.

Також вь еллиптическихъ выраженіяхъ съ опущеніємъ «треба»: На що мені долі Шух. III, 113. – На що мені жінки іб. – На що ти біди на здорову голову Е. 36. X, 48 – На що мені гризоти на здорову голову іб. XVI, 450. – На що мені, моя ненько, гіршої неволі іб. XVIII, 150. – На що тобі, паничику, такого покою? Шух. III, 196. – На що тобі, доньку, зеленої сукні Метл. 140.

Родительный при именахъ глагольныхъ (actionis и agentis), какъ указываютъ факты др.-инд. (Delbr. Altind. S. 155) латинскаго (Dräger, Hist. Synt. I, 329) и отчасти словянскаго Mikl. IV. 376) не имѣлъ первоначально широкаго распространенія, ограничиваясь повидимому тѣми случаями, когда глаголь соотвѣтствующаго корня сочетался съ родительнымъ такъ, напр., говорилось «страхъ враговъ» потому, что «страшиться враговъ», но «по приѣзѣ ми отъ чловѣколюбивааго бога великий даръ Супр. 525. 15 - 16 вѣм. «великаго дара» вь виду «приѣзѣ великий даръ», т.-е. падежъ при глагольномъ имени условливался падежомъ при глаголѣ. Родительный типа «страхъ враговъ», «память зла» и т. под. на ряду съ другими сочетаніями имени съ именемъ вь родительномъ падежѣ, постепенно вытѣснилъ сочетанія глагольнаго имени съ винительнымъ и другими падежами. Субъективный же смыслъ сочетаній типа «страхъ враговъ» по мнѣнію Дельбрюка (V. S. I, 334) представляется расширеніємъ родительнаго принадлежности и первоначально означалъ «страхъ принадлежащій врагамъ».

Вь пѣсняхъ иногда вмѣсто gen. obj. встрѣчается паратактическое сочетание, напр.: За хлѣб за божий за поставліне, і за питічко й за приношіне Шух. IV, 179.

2. Вь родительномъ имя глагольное:

Чи є тещі (dat.) чоботи Київської роботи Гол. II, 108. – Де ж ваші чоботи шевської роботи Эв. 549.

Конструкція эта примыкаетъ къ родительному при глаголѣ «бути» (I, 4). Паратактическое сочетание: Перстень злотий – німецька робота Чуб. IV, 509.

Родительный отглагольныхъ на -*тя* и -*ня*, напр.: Абы блуд забытя старыхъ и досконалыхъ рѣчей в забыте не привел AS. I, 123 (1502); под час поѣмана его сѣй мѣти Ѡ Жыдовъ Пам. у. м. III, 22; – прощай, прощай, любя моя, прийшов час розстаня Гол. I, 375 – не свойственъ народной рѣчи; вь подобныхъ случаяхъ вмѣсто глагольныхъ существительныхъ на -*тя* и -*ня*, мы встрѣчаемъ инфинитивъ, напр: Прийшов час родити дитину Чуб. II, 41.

Примѣчаніе. На ряду съ сочетаніємъ существительнаго съ родительнымъ падежомъ другого существительнаго встрѣчается также близкое по смыслу, но не тождественное, сочетание существительнаго съ дательнымъ падежомъ, напр.: Требникъ – имя книжѣ молитовъ Іерейскихъ Сл. Берынды, 172. – Пѣснь на честь Богови іб. 133. – Будучи неприятелемъ

коронѣ полской Лѣт. Сам. 110. – Се родич нашій паламарці Котл. Е. VI, 246. – Чугуй... вѣрній пріятель Бруховецкому... вдариль Дрозденка Вел. II, 163. – Поспѣшили на ратунокъ Перебій-носу іб. 330. – Зробив казці кінець Чуб. II, 424. – Загубить ся кінець їхньому гріхові іб. 434. – Стригла гриву коню вороному Нейм. 74. – Коням ноги поламали Мил. 154. – От його тоді взяли привіязали до хвоста коневі Р. Ск. II, 38. – Сів коник на спину собаці Чуб. II, 57. – Влізла коровці в праве ухо іб. 460. – Мамка твому дитині у ніжках лежить іб. V, 774 и т. д.

III. Родительный падежъ при именахъ прилагательныхъ.

1. При прилагательныхъ в положительной степени.

Близький: – смерти Кольб. II, 67. – Близша сорочка тіла, ніж кожух Е. 36. XXVII, 152. – Близча сорочка тіла, як сукмана або кожух Чуб. I, 258. – Ближший уже есть смерти, а нижели сегосвѣтного мешканя Арх. ЮЗР. 8. III, 567 (1620).

Съ дат. п.: Ближча сорочка тілу, як рідная тітка Закр. 144.

Ср. польск.: *Blizcy śmierci Mick. P. T. IV (Bystroń 142).*

Варт: Не варт торби січки Е. 36. X, 140. – Якого-с гонору варт, такий тобі віддають іб. XVI, 411. – Або моя душа не варт цілого книша іб. XXIII, 79. – Не варт і печеної цибулі Чуб. I, 270.

Ср. польск.: *Szkody warte szubienicy Zabl. szlafm. 41 (Bystroń 138).*

Также съ предлогомъ за и винит. пад.: Мала милостинка, та варт за велику Чуб. I, 266. – Я єм не варта за файку дугану Гол. II, 221. – Не варт за віхоть; не варт за нюх табаки Е. 36. X, 139. – Кладе ся за газду, а за жебрака не варт іб. XXIII, 268. – Не варт за ту шкілку хліба іб. XII, 40.

Вдячний: Вдячний того повторного Хмельницькій одозву и приязни Вел. I, 218. – Былъ вдяченъ того Подкова Лѣт. Боб. 293. – Не былесъ вдячнымъ услугъ моихъ Рук. Хр. 21. – Кто ж не вдячен ласки твоей Гол. III, 283.

Ср. польск.: *Darów od Boga wdzięczen Opal. sat. 95 (Bystroń 140);* чешск.: *Toho Bohu vděčni bud'te Pass. 156 (Bartoš 41).*

Винен: Я того не винен Киев. у. – Того замордованья мужа своего не есть винна Арх. ЮЗР. 8. III, 377 (1583).

Ср. польск.: *Nie winien grzechów mego brata Mick. P. T. V (Bystroń 138).*

Съ предлогами в и з: В томъ обвиненю не ест винна Арх. ЮЗР. 8. III, 379 (1583). – Скажи мені, хлопче, що я винна з того Чуб. V, 253. – З того я не винен, що така причина впала КС. 1883, III, 671 (Сл. КС. II, 1).

Съ дательнымъ пад.: Що ж я тому винна, що я тебе люблю Гол. I, 245. – Ой моя ж ти, матусенько, чи, ж я тому винна іб. II, 298. – Загнівав ся мій миленький, що ж я тому винна іб. IV, 466.

Винуватий: Виноваты вини панскоѣ АЗР. I, 4 (1347).

Вільний: Я наїхала чужина, я своєї кісоньки не вільна Rokoss. 153.

Голодний: Благородні – хліба голодні Ном. 952.

Ср. польск.: *Nie będzie głodny chleba do śmierci Karp. III, 234 (Bystroń 141),* серб.: *меса гладан Даничић 97.*

Годен, гідний: Вѣры не есть годна Пал. 642. – Людей вѣры годныхъ АЮЗР. II, 182. – Годный памяти и покоры Рад. 3. – Самы злословія годны и всѣхъ карностей Кл. 33. – Годны великой наганы іб. 83. – Не годен того, же го земля святая на собі носить Ном. 2937. –

А ти годен шибениці, не такої молодиці Шух. IV, 191. – Стеліть мені жупани, бо я того гідна Чуб. IV, 513. – Настели ми опанчу, бо я того гідна *ib.* V, 122. – Годен татцейко того кланяня низейкого Гол. II, 128. – Ой годна ж би я панского сина *ib.* IV, 77. – Ми люде не голодні, лишень ми чести годні *ib.* 342. – Коли м не гідна молодця, то не хочу голубця Е. 36. XXIV, 408.

Ср. польск.: *Abyś był godzien urodzenia wysokiego Opol. sat. 98 (Bystroń 138).*

Д о р о с л и й: Сын мой князь Лев вжо лет дорослый Арх. ЮЗР. 8. III, 635 (1565).

Д о с т о й н и й: Всѣ причины незгоди... суть вѣри достойни Вел. II, 395. – І винники на свѣтѣ достойны поваги Кл. 111.

Ср. ст.-сл.: Достойнъ дѣлатель пишта своихъ Матѳ. 10,10.

Ср. польск.: *Był dostojen śmierci Opeć 100 г. (Bystroń 138).*

Серб.: радин је достојан своје плате (Данич. 97.).

Д о т е п н и й: А то і того не дотепен Чуб. II, 492.

Ж а д н и й: Будучи Рахиль жадна тыхъ ягодъ, мовить до Ліи: дай ми тыхъ ягодъ Рук. Хр. 20. – Перши-съти були жадні води, типер можити купати сѣа Е. 36. I, 73. – Потім куска хлѣба були жадні *ib.* VII, 163. – Забили його лихі та жадні гроша люди *ib.* XIII, 97.

Др.-р.: А мы уже дружина жадни веселія Сл. о п. Иг. 26. Ср. польск.: *Mniej jest żądny cudzej (własności) Rzew. List. I, 40 (Bystroń 141);* серб. крови жедан бјеше Данич. 97.

Съ предлогомъ *на*: Убогий чоловік на лихо не жадний Ном. 1609.

З а з д р і с н и й: Він заздрісний чужого щастя Житом. у.

Съ предлогомъ *на*: Вона заздрісна на все Липовец. у.

Н е б е з п е ч н и й: Годины смерти есть небезпечный Арх. ЮЗР. 8. III, 284 (1574).

Н е н а в и с н и й: Взявши перед себе злый умыслъ... праву посполитому и товариству людскому противный а сердца своего злого ненависный... *ib.* 496 (1604).

Н е о д м о в н и й: Всего неотмовны все бо имъ возможна Кл. 38.

Н е п о с л у ш н и й: Права непослушного Арх. ЮЗР. 8. III, 539 (1616).

П е в е н, п е в н и й: Покою не есть певень АЮЗР. I, 98 (1538). – Будучи певна... баченя и слушное нагороды Арх. ЮЗР. 8. III, 230 (1571). – Того шлюбу певны и ведомы были *ib.* 562 (1619). – Певень есть нагороды царской Рад. Огр. 49. – Певный своего облову Вел. I, 108. – Своего здоровья певень Марк. И. М. IV, 475. Ср. польск.: *Pewny był ucieczki Mick. P. T. VII (Bystroń 140).*

П л о х и й: Писма не плохий Кл. 176.

П о в е н, п о в н и й: Пливе човен води повен Метл. 16. – Повні вози соли, повні мажі риби РЧП. 130. – Повні гніву і пімсти Е. 36. XXVI, 119. – Наша чарка повна зеленого вина *ib.* XXVII, 298.

Др.-рус.: Соусѣкъ... пѣльнѣ соушѣ моуку ѣкоже прѣсыпатиса *ки* чрѣсъ стѣноу на землю ЖѲ. 81.

Ср. польск.: *Miłosierdzia twego pełna jest ziemia fl. 108, puł. (Bystroń 141);* серб. тућа коза пуна лоја Данич. 97.

Таке сѣ творит. п.: Відерце водицею повненьке Метл. 224. – Дівкою повна улица, жінкою повна піч Ном. 9005.

Съ предлогомъ (*i*) з и творит. п.: Стоїть колодезь повен із водою Brykcz. 95. – Ср. польск.: *Co po pełnych złotem skrzyniach żelaznych? Opol. sat. I, 1 (Bystroń *ib.*).*

П о с л у ш н и й: Были послушны своего отчича А. S. I, 39 (1443). – Быти ему вѣрну и послушну своего бр(а)та. Грам. 1393 (Пал. Сн. № 7).

Ср. польск.: *Mego napominania posluszen Ciekł. Potr. 432 (Bystroń 140).*

С в і д о м и й: Того добре свѣдомы люди добрыє А. S. I, 72 (1475). – Были и того добре свѣдомѣ Арх. ЮЗР. 8. III, 50 (1564). – Того тестаменту моего добре сведоми ib. 331 (1581). – Свѣдомый всѣхъ тамошнихъ Украинскихъ шляховъ Вел. I, 213. – Свѣдомый науки жолнѣрской Лѣт. Граб. 84.

Ср. чешск.: *toho jsem svědoma* (Zikm. 144); польск.: *Zarówno świadom prawa jak i gospodarstwa Mick. P. T. V (Bystroń 139)*.

С и т и й: Цит, цит, кождий свеі біди сит Е. 3б. XXVII, 294.

Др.-рус.: Бѣ не сытъ блуда Ип. 67. Ср. польск.: *Syt zysków i chwały Mick. P. T. IV (Bystroń 141)*; серб.: сид ишта Даничиѣ 98.

Господствующее сочетание съ творительнымъ: Соловей піснями не сит Ном. 5501. – Переказами вовк не ситий Е. 3б. XVI, 241. – Водов ситий не будеш ib. 246. – Чужим до-бром ситий не будеш ib. XXIII, 17.

Х т и в и й: Марсь крвѣ чловѣческой хтивій Вел. I, 364.

Ср. польск.: *Jak gycerz krwi chciwy Mick. Dz. I (Bystroń. 140)*.

Ц і к а в и й: Він нічого не цікавий Житом. у.

Ср. польск.: *Cudzych spraw ciekawy Węg. 25 (Bystroń. 139)*.

Съ предлогомъ до: Цікавий до роботи Е. 3б. XXVII, 32.

2. Родительный падежъ при сравнительной степени прилагательныхъ качественныхъ и производныхъ отъ нихъ нарѣчій.

Родительному падежу при сравнительной степени прилагательныхъ и нарѣчій соотвѣтствуетъ аблятивъ въ др.-инд., др.-иран. и латинскомъ, родительный въ греческомъ и ст.-славянскомъ; др.-инд. *ghrtāt svādīyah* – слаже масла RV 8, 24, 20 (Delbrück Altind. S. 113), др.-иран. *akāt ashyō* = злѣ зла (Hübischmann. Zur Casusl. 235); см. Reichelt, H. Avest-Element.-buch, 249); латин. *major sum patre*; греч. *μεῖζων εἰμι τοῦ πατρός; μάλλον ἐτέρων*; ст.-слов.: всѣкого звѣрѣ тажию Supr. 49. 22 - 23. Родительный при сравнительной степени встрѣчается также въ старыхъ памятникахъ всѣхъ славянскихъ нарѣчій: серб.: *ljerše sunca zore i mjeseca. Vijanac 35 (Mikl. IV, 460)*; *jašu konje vjetra brže. Gundulič (Vondrák. Vergl. Gr. II, 335)*; польск. *mniejszy ośca fl. Ath. 31 (Bystzoń op. c. 127)*; *Zfbigego byelsze mleka B. 43; silnyeyszi nasz iest B. 102; mnyeysze cyebye B. 336¹⁸⁶*, чешск. *není služebník větší pana svého Br. (Žikmund. Skladba, 159)*; др.-рус.: *олга... бѣ мудрѣиши всихъ члѣвкъ Ип. 94. – Старѣиши всѣхъ в Роуськои землѣ ib. 681*.

Въ современныхъ славянскихъ нарѣчійхъ родительный падежъ въ этой конструкціи удержался въ широкомъ употребленіи только въ великорусскомъ, въ другихъ же славянскихъ нарѣчійхъ онъ очень рѣдокъ¹⁸⁷ и замѣняется родительнымъ падежомъ съ предлогами *od, mimo*, или же этой конструкціи соотвѣтствуютъ выраженія съ предлогами *над, за* или союзами *нежели, чѣмъ*, *niž, nego*; послѣдніе употребляются на ряду съ первыми и есть древняя обще-славянская черта (см. Vondrák. Vergl. Gramm. II, 336). Напр. в.-рус.: старѣе ея; б.-рус. *лѣпшы одъ цябе; сильнѣйшы за мяне¹⁸⁸*; болг. *нѣма посладко отъ сжнѣ; постара от неѣ; серб.: шире је небо од мора, слаћи је шећер од меда (Данич. 265); хоуждыши ꙗсмь братиѣ своѣѣ Ст. Первов (ib.) словин. od, mimo: bolje siti komarji od*

¹⁸⁶ Appelъ. Замѣтки о др.-польскомъ языкѣ. Р. Ф. В. 1880 (III); В = Biblia ks. Zofii z kod. Szarospatackiego (1455) Sw. 1871.

¹⁸⁷ По словамъ Быстрона, въ польскомъ народномъ языкѣ, преимущественно въ Великой Польшѣ, эта конструкція довольно распространена (ор. cit., 128 - 129). Въ бѣлорусскомъ чаще сочетание съ предлогами (Карскій Е. Бѣлоруссы, II, в. 3, 147).

¹⁸⁸ Карскій, Е. ор. cit. 174, 187.

gladnich, bolje bobova slama mimo praznich jasli; польск. *od, nad*: syn większy od ojca Wiesł. I (Bystroń, 127), nad Boga nic lepszego; což nad spoczynek być może milszego Kras. (Karłowicz. Słownik III, 28); чешск. *od, nad, mimo*: los jest větší od koně Jung (Zikmund, Skl. 159); mladši od tebe Borowský (ib.), Bůh náš větší jest nade všechny bohy Br. (ib.); od Boha jest to zřízení, abychom jedny větší žádostí mimo jiné milovali Štít (ib.); словацк. *od*: môj brat je starši odo mňa o štyri roki (Mičatek, 111).

Въ южно-руССкомъ очень рѣдки случаи употребленіи родительнаго падежа безъ предлога. Фольклорнымъ матеріаломъ, между прочимъ, зарегистрированы слѣдующіе, напр.:

Стоить мила краща злота Чуб. V, 58. – Знайшов милу кращу мене Бал. 65. – Коло мене кращї тебе сидять Чуб. V, 171. – Солоденькі губки були, солодші медочку, а тепер ми так згірчили, гірш полиночку Гол. II, 321. – Невірний гірш Жида або Турка Ном. 2. – Чужа хата гірше ката ib. 9623. – Недбалиця гірше пйаниці Чуб. I, 270. – В мене сука загривая краще (-а?) твого хорта Бал. 14. – Вийшла мила краще (-а?) злота Чуб. V, 41. – Ладна птиця лучше золотої клітки Е. 3б. XXIV, 333. – Набірала відеречка повнійше усіх Чуб. V, 153. – Виходила дівчина поранше усіх ib. – Більше копи лиха не буде Е. 3б. XXIV, 349. – Він його в вічі не бачив білш тижня Кв. KB. 18. – Перш усього блиснуло світло у кабаці Кв. СП. 10. – Молоде орля вище старого літає Ном. 7322.

Сочетаніє сравнительной степени съ родительнымъ падежомъ имени почти повсемѣстно витѣснено сочетаніємъ ея съ предлогомъ *від (od)* и родительнымъ падежомъ, или же съ предлогами *за, над* и винительнымъ падежомъ.

Примѣры:

а) Съ предлогомъ *від (od)*:

Возовъ самихъ зъ тими добрами не меншей отъ ста тисячей Вел. IV, 28. – Або ты большіи еси *Ѡ* о́ца нашего *ѡ*кова Пер. Ев. 20. – Я ж вища од тебе Чуб. V, 123. – Я ж краща од тебе ib. – На цілому світі не буде кращої од тебе ib. II, 456. – Не старша Химка од Пархімка Ном. 1012.

Єсть у мене сестра –

Менша од мене зросла. Метл. 32.

Що у мене врода

Краща од золота. ib. 37.

Глянь, батеньку, які брови,

Од сажї чорніщі;

Глянь рідненький, які очі,

Од сонця яснїщі. Грин. III, 192.

Старший Галич відо Львова Ном. 1010. – Чи є дужчий чоловік від тебе? Чуб. II, 130. – Добра горілка лучча від меду Чуб. V, 1098. – Старший вус від борода Е. 3б. XVI, 294. – Гірша від долину Гол. I, 253. – Гірше любов від болести серденько вриває ib. 267. – Ще гірше від перше Кольб. II, 106. – Погані очі гірші від мечьї Е. 3б. XXIV, 477. – Ти маєш меншу голову від мене Е. 3б. I, 82. – Латка все більша від діри Е. 3б. XXIV, 337. – Ой солодша моя любка від цукру, від меду ib. XIX, 169. –

Ино єї раз забачив – стала менї мила,

Милїйшая від матїнки, що мене вродила. Чуб. V, 36.

Ще дорожчий від злота,

Єще вищий від гори,

Ще яснїший від зори. Гол. IV, 199.

б) Съ предлогомъ *за*:

Що солодше за мед? Чуб. I, 317. – Хіба чоловік страшніший за мене Чуб. II, 112. – За нас розумніший іб. 273. – Будеш луччий злодій за мене іб. 602. – Він дужчий за мене Уман. у. – Ще й на личку круглявіща, тільки я за нюю проворніща іб. – Ой кладе хлопка, кладе малий, ще й лучче за його Х. Сб. VI – II, 62.

в) Съ предлогомъ *над*:

Козаков... болше над тисячъ десять Вел. I, 208. – Нема ліпшого чоловіка на мене, нема гіршого то над мене Ном. 13537. – Над Жида нема кріпшого в вірі іб. 897. – Над мене вірнішої ніколи не знайдеш Метл. 59. – Світ я перейшов, таки не знайшов та над тебе вродлившую, ні над тебе краснійшую Гол. I, 257. – На ціле місто не було славнійшого склепу над його Е. 3б. XIII, 229. – Нема древа ряснішого над явора Чуб. V, 439. –

Да нема древа ранішого над дубочка,

Да нема роду ріднішого над батечка. Чуб. V, 439.

Да нема ж цвіту найповнішого над ту маківочку;

А нема роду найвірнішого над ту матіночку;

Да нема цвіту найсинішого кад ту ожиночку,

А нема слова найвірнішого над ту дружиноньку Метл. 243.

Кромъ того сравнительная степень сочетается съ союзами *як, ніж* и именительнымъ падежомъ существительнаго, напр.: Інша рада гірша як зрада Ном. 6131. – Старший Гриць як Парася іб. 1011. – Лучший розум прирожденый як научений іб. 6039. – Старша біда як роскіш Ком. 6. – Старша хата ніж загата Е. 3б. XXIII, 144. – Лінивий гірше ніж слабый іб. XXIV, 355. – Близша сорочка тіла ніж кожух іб. XXVII, 152. – Довші мої злидні ніж твоє багатство Ком. 7.

Ср. ст.-слов.: Сынъ млада *неже* отьць (Vondrák. Vergl. Gr. II, 336); польск.: syn większy *niż* ojciec (Bystroń, 127); чешск.: pečené ryby zdravější jsou, *než* vařené (Zikmund, 159); словин.: svetlější *nego* sónce (Хостникъ, Гр. словин. яз. 256).

Сочетанія сравнительной степени съ родительнымъ прилагательнаго или мѣстоименія притяжательнаго типа: ничтоже боле повелѣнаго вамъ творите Мар. Лук. 3. 13; солнце теперь грѣеть жарче лѣтняго; онъ счастливѣе твоего и т. д. – совершенно невозможны въ южно-русскомъ, гдѣ умѣстны только обороты вышеуказанныхъ типовъ: «сонце тепер пече гарячіше як улѣтку», «він щасливіший за тебе» и т. д.

IV. Родительный падежъ при именахъ числительныхъ.

Въ сочетаніи имени числительнаго съ родительнымъ падежомъ мы различаемъ слѣдующіе случаи.

1. Числительныя 1 – 4 склоняются, какъ прилагательный, и согласуются въ родѣ и падежѣ съ именемъ существительнымъ, къ которому относятся, напр.: Ой зійшли, зійшли два місяці ясных – та й вандрували два товарищи красних Чуб. V, 96. – Тільки при долині два корчі калини іб. 32. – Та купим тобі два персники, два персники золотії, два жупани голубії, два коники воронії іб. 908. – Чи любиш ти дунці два? Ой я дунці дна люблю Гол. III, 24. – Вони мали дві великих хаты Е. 3б. XV, 144. – Ой було ж там було дві дівонці красних Гол. IV, 170. – За три копи куплена Гудч. Ск. I, 44. – Ідуть Ляхи на три шляхи, а Татари на чотири Чуб. V, 1007.

Въ ст.-слов., ст.-чешск. и др.-рус. памятникахъ иногда при этихъ числительныхъ встрѣчается родительный падежъ, если имѣется въ виду извѣстное число изъ неограниченнаго количества, напр.: ст.-слов.: Ни *ѣ*дномоу мимоиджштиихъ Супр. 558, 14; посла

два оученикъ своиихъ Лук. 19, 29; ст.-чешск.: Ne jeden těch vítězův toho zlým užil Alex. (Zikmund, 142), др.-рус.: Не бѣ лѣзъ внити в Киевъ ни единому же ихъ Ип. 53. – Въ южно-русскомъ, какъ въ велико- и бѣлорусскомъ, польскомъ и соврем. чешскомъ, въ подобныхъ случаяхъ употребляется родительный падежъ съ предлогомъ з:

Одна з них була тонка-висока,

А друга була біла-рум'яна. Галько I, 97.

2. Числительныя 5 - 10 въ словянскомъ имѣли форму существительныхъ и склонялись, какъ существительныя основъ на -і- женскаго рода по типу: кость–кости. Числительныя 11 - 19 сложены изъ чисель 1 - 9 + предлогъ *на* и locat. числа 10 десате; числительныя 20 - 90 сложены изъ числа 10 и соотвѣтствующихъ числит. 2 - 9, означающихъ число десятковъ: три десати, пять десатъ; *сто* склонялось по склоненію основъ на -о-. Въ современномъ южно-русскомъ характеръ существительныхъ, т.-е. возможность сочетаться съ родительнымъ падежомъ, эти числительныя сохранили почти только въ именительномъ и винительномъ падежѣ, напр.: Сім сіл – один віл Ном. 2625; мала же она дев'ять синойків Гол. II, 45, – въ остальныхъ же падежахъ они перешли въ категорію прилагательныхъ и въ родительномъ падежѣ или сохранили рефлексъ стараго склоненія: п'яти, шести и т. д., напр.: Ще їх сорок і чотири нас дев'яти не побили Чуб. V, 1050, нас десяти не побило Харьк. г. ib. 1052; или же склоняются по образцу два, три, чотири¹⁸⁹, напр.: Воли мої з сімох возів Гол. III, 70. На ряду съ этимъ уже издавна замѣчается склонность къ утратѣ склоненія въ особенности при зависимости числительнаго отъ предлога, напр.: Отъ десять свиній одинъ грошъ АЗР. I, 30 (1407); отъ сто коши воловыхъ десять гроши ib. 31 (1407); въ соврем. яз.: Не стає ми десять грошій до пів золотого Гол. II, 211; ой маў же я коханочок коло вісімнацїть Е. 3б. XI, 79; до сім літ Roszk. 10; до сто літ Гол. III, 482; IV, 150.

Примѣры старой констукції: Двама копыи, а дѣсятью стрѣлцовъ Грам. 1394 (Пал. Сн. № 15); въ соврем. яз.: Пливили з Дніпра в чайок двісті Метл. 374.

«Тисяча» сохраняетъ характеръ существительнаго и сочетается съ родит. падежомъ: Було тих свѣчок може тисїчі Е. 3б. XV, 160, при чемъ иногда не склоняется: Виправиль Хм. козаковъ комендерованихъ тисяча Вел. I, 74. Ср. стр. 116.

3. По аналогіи съ числительными - существительными въ южно-русскомъ иногда числительныя - прилагательныя сочетаются съ родительнымъ, напр.: Межъ которыми галетами двѣ галетъ было великихъ Вел. III, 449. – Два ханскихъ бунчуковъ взялъ ib. IV, 59. – Мали розмову из собою на годинъ дві зекгаровыхъ Лѣт. Сам. 53. – Коли-сь хтіла з нами вандрувати, то було собі два таких рубцїв взяти Чуб. V, 96. – Два прикрасних хлопцїв Е. 3б. XII, 143. – Ой маєш ти, моя мати, ще дочок дві Чуб. V, 891. – По дві штук гармат набирайте Лукаш. 24. – Сидить дві дівчат Чуб. II, 41. – Там такий товстючий, як би три панів стулити до купи Екатерин. у. – Три братіки рідненьких, голубоньків сизеньких Март. 23. – Аж ось приходить три пїяних мужиків Чуб. I, 158. – Три подушок імхових, сто золотих готових Лукаш. 163. – Ма (дитина) двайцїть штирі голов Е. 3б. XII, 7. – А з байраку сорок і чотири добичників виїздило Чуб. V, 1052.

Ср. польск.: *dwie skrzypiec Mick. P. T. VII; gdzie dwie rodzin związku sobie życzy Fr. IV, 13* и т. под., примѣры у Быстроня (стр. 83), который считаетъ, какъ и Малецкій¹⁹⁰, такія сочетанія неправильными (*błędne*). Мнѣ кажется, на развитіе этихъ сочетаній, кромѣ вліянія оборотовъ съ числительными, начиная отъ *пяти*, повліяли также и сочетанія съ

¹⁸⁹ Ogonowski, E. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. Lemberg, 1880, 136.

¹⁹⁰ «Zagęszczone w Galicyi wyrażenia: *kupiłem sobie trzy błęki; będąsie ze cztery lutów; dwie córek miała* i т. п. są błędnym, nie polskim prowincjonalizmem, z któregoby się należało otrząsnąć». Gr. H. II. , 368.

мѣстоименіями личными, напр.: Вас чотирі Бал. 38; три нас буде Ж. і Сл. II, 1, 48, а кромѣ того, и можетъ быть главнымъ образом, обороты съ родительнымъ препозитивнымъ, предлагающимъ опредѣленіе на вопросъ «сколько», напр.: Жита стоговъ два Арх. ЮЗР. 3. I, 21 (1587). – Мали розмову из собою на годинъ двѣ зекгаровыхъ Лѣт. Сам. 53. – Щоб корців зо два жита взяв М. Пр. 3. – (Купив) вік зо два горілки іб. 65. – Подушок у мене три Борз. у. – Стояло, світило зірочок чотирі Чуб. III, 131. – Зберемо ся косарів двадцять і чотирі іб. V, 190. – Був старший од Левка годів два Кв. КД. 6 и т. д. Въ сферу этого родительного въ нѣкоторыхъ западныхъ говорахъ вовлечены также и числительныя, напр.: Ой надійхало двох варшавйаків Чуб. V, 231. – Двоіх стареньких душ забив Е. 3б. XIII, 152. – Де но двох сперечає третій користає іб. XXVII, 158. – Прийшло двох вандровних і просять його, жиб спомогчи їх чим Ж. і Сл. II, 1, 51. – Нехай Гриць знає, як ся двох кохає Чуб. V, 430. – Де ся двох бїє, там третій за калитку бере Закр. 157. – Було собі трох братів Чуб. II, 301 (но; було нас три брати іб. V, 1013). – Йшло собі трох братів Чуб. I, 129. – Загадаю ти трох загадочок Гол. IV, 71 (но также: Загадаю тобі три загадочки Чуб. III, 190). – Чотирох свічок спалила, закім Гриця умила Ном. 11274. – Виїхало на гору чотирох верхів з ратиськами всі М. Пр. 208.

Указанный оборотъ въ южно-русскомъ Потєбня считаетъ полонизмомъ (Изъ зап. по р. гр. III, 454), но если принять наше объясненіе, то онъ могъ и самостоятельно развиваться тѣмъ, болѣе, что въ польскомъ онъ простирается только на существительныя муж. рода (Быстронь, 83), тогда какъ въ ю.-русскомъ охватываетъ и существительныя женскаго рода.

4. Господствующая конструкція при числительныхъ *два, три, чотирі* – именительный или винительный падежъ числительнаго съ существительнымъ и родительный падежъ прилагательнаго при нихъ, напр.: У пйятий день зробив дві риби великих і дві малих Чуб. I, 144. – Стоїть два салдати покованих іб. II, 294. – Допіро дав він йому дві баночки маненьких іб. 302. – Було собі два попи здорових і грубих іб. 336. – Коли це згодом витикається три верхових іб. 581. – У тій церковці три свічі ясных іб. III, 311. – Засьвічують три станники церковних, товстих, хороших Е. 3б. XIV, 2.

Несогласованность прилагательнаго со своимъ существительнымъ объясняется вліяніємъ, сочетаній съ числительными существительными типа «пйать хлопців дорослих»; встрѣчается также и полное согласованіе: Тікало три братіки рідненькі, три товариші сердешні ИП. I, 113. – Три зорі ясненькіі Roszk. 8.

Тоже въ в.-русскомъ см. Буслаевъ. Ист. гр.⁵, 226 и б.-русскомъ см. Карскій, Е. Бѣлоруссы II, в. 3, стр. 54 - 55.

5. Числительныя дробныя сочетаются съ родительнымъ падежомъ, напр.: Ми любили ся півтора року Чуб. V, 149. – Кохали ся вони три четверти року Гол. I, 62. – Півтретя року перед кончинов сьвіта Е. 3б. XIII, 253. – Пів сьвіта плаче, пів сьвіта скаче іб. XXVII, 71. – Може разів пів десятка падав М. Пр. 187. – Та дала б я матері пів тисячі грошей, що був Петруня хороший Лавр. 64.

«Половина» часто не склоняется, такъ на ряду съ: Перебреду бистру річку й половину ставу Метл. 83, встрѣчаемъ: Половина царства тому оддам Чуб. II, 256; коби си хто такий найшов, жеби мого брата так обікрав, як мене, то дарував бим свого половина маєтку Ж. і Сл. II, 1, 63; білш половина чарки назад у діжку Кв. СП. 10. Ср. стр. 61.

6. Числительныя собирательныя склоняются по образцу *два* (формы *двоіх, троіх* рѣдки), напр.: 3 семерох захвате, а одному заплаче М. Пр. 380, но обыкновенно, начиная съ *четверо*, не склоняются, напр.: із всіма четверо дітьми Смаль-Стоцкій. Рус. гр.² 128.

Въ имен.-винит. пад. числительныя собирательныя, за исключенієм *обоє*, сочетаются съ родительнымъ падежомъ существительнаго во множественномъ или единственномъ (въ собирательномъ смыслѣ) числѣ, напр.: Є у мене дома діточок двоє, чорняві обоє Чуб. V, 29. – Двойко діток Бог дав Rokoss. 104. – Троє челяди с skleпу выкрали Арх. ЮЗР. 8. III, 411 (1583). – Намочила троє шмаття ще від понеділка Чуб. V, 1151. – Купила собі троє хліба М. Пр. 133. – Мій милий іде, четверо коней веде Чуб. V, 46. – Ей, на тобі четверо хліба Эв. 255. – Добрав п'ятірко рибок Кв. Пуц. 12. – Семеро хліба зів залізних Март. 143. – Дам тобі придан – семеро козят Чуб. V, 1162. – Дев'ятеро коней веде іб. 45. – Ой на ж тобі дев'ятеро хліба Гол. I, 107. – Дев'ятеро скоту із кошари на вибор займала Метл. 415. – Одинадцятро скоту з кошари на вибор занімала іб. 417. – Привезла з дванадцятро печеного хліба М. Пр. 65.

Въ ст. языкѣ такое сочетание и при другихъ падежахъ числит. соб., напр.: Жадень жидъ не маєть присягати на десятеромъ Божихъ приказаній АЗР. I, 24 (1388).

Таже при числительныхъ нарѣчіяхъ *двічі*, *тричі* и проч., напр.: До вечора тричі разів з мужиком полаялась Кв. ПС. 7.

Примѣчаніе. Какъ при числительныхъ собирательныхъ такъ и при количественныхъ существительное, понимаемое въ собирательномъ смыслѣ, ставится въ родительномъ единственного числа, напр.: Їх було трох чоловіка М. Пр. 77. – Оце вже стало їх шість чоловіка Чуб. II, 96. – В тій вдови дев'ять сина Эв. 476. – Є нас ту десѣть люда Е. 36. XVI, 547. – Монарха вибрав десѣть мужа іб. I, 44. – Чоловіка з двадцять Чуб. II, 48. – Трийдцѣть мужа Е. 36. I, 44. – П'ятдесят чоловіка козаків вибірає Март. 15. – Сто мужа вб'ю Е. 36. XV, 172. – Сѣмсот турків яничар чотиріста, да бідного невольника півчвартаста Макс. (1849) 32. – Та виступа Ляха а сорок титяч, а гусар двісті ИП. II, 69. – Сто тисяч чоловіка Чуб. II. 293.

Таже при собирательномъ *пара*: Пару сина зродила Эв. 482.

V. Родительный падежъ при мѣстоименіяхъ.

Слѣдующія мѣстоименія, за исключеніємъ *то* и *що* (*б*), количественныя, сочетаются съ родительнымъ падежомъ, при томъ только въ ниже представленныхъ формахъ адвербіального характера:

К і л ь к о, с к і л ь к о (-и): Кілько воску, тільки й свѣчки Е. 36. XVI, 227. – Кілько мені веселости, кілько мині втіхи іб. XVII, 19. – Скільки в селі челядоньки, а ти сподобав ся Метл. 45. – Скільки води не пий, а все п'янимъ не будеш Чуб. I, 240. – Скільки є усякого народу Кв. Л. 3. – Скільки тисячів верстов воно сягнуло іб.

К і л ь к о р о, с к і л ь к о р о: Разом кількоро їх (гусей) і вб'є Осн. 61, XI, 73. – Вийшло скількоро чоловіка копати буряки Брацлав. у. Сл. КС. IV, 135.

С т і л ь к о, т і л ь к о (-и): Стільки правди, як у решеті води Ном. 6903. – Кілько свѣта, тільки дива Закр. 170.

Т а к е, т а к о г о, т а к и х: На него таке мух насідало, як звиклі до стерва Е. 36. XV, 172. – А там такого старців, такого калік Чуб. II, 131. – Там на березі такого сміху та сорома було нашому панові, що й сказати не можна іб. 508. – На царськім дворі такого, такого столів понакривано, що Господи Руд. Ск. II, 163. – А що то ці могили, що їх такого скрізь видко? М. Пр. 88. – Такого ж його (гаду) превеликая сила іб. 113. – Добра такого, – не знає в чому й сходить Ном. 1349. – Такого діла прийшло, що не то що Кв. Ск. 25. – Там аж чорно таких мух Е. 36. XXIV, 420. – Піду ж я, мамо, назбіраю вам суніць: там таких багацько на базарі було Кв. М. 33. – Тут чортів таких налетіло, що аж страх М. Пр. 55.

Усь о го: Тільки всього туги, що в чорнім ходити Лавр. 46.

То: Маєт з ними (дѣтьми)... то пристойного вчинити, што ся ей подобати будет Арх. ЮЗР. 8. III, 111 (1565). – То хлыба будети мати, шо не будети мати де подыти Е. 3б. I, 4.

Що: а) Съ существительными: Што будет того имѣня людей або земли кому отдал AS. I, 117 (1499). – Што одно листов ку тоє справе належачих было, тые всѣ есми пану У. до рукъ отдалъ Арх. ЮЗР. 8. III, 277 (1573). – Щоб собі посагу шо придбати Метл. 46. – Що там одежі запорозької, шо там добра, шо там усякої всячини Март. 83. – Мала нивонька, нивиличенька, шо було жинців, шо було косців, да і всіх потомила Ром. II, 59. – Подиви ся: шо там попів, та всі ж бородаті Закр. 117. – Що сьвіта, то й мира Е. 3б. XXVII, 76. – А шо було дівчат, дівчат, то забрали люди ib. XVIII, 101. – Що там вушей, шо звїзд на небі ib. XVI, 268. – Що то людей! Втїкай шо духу ib. 288. – Має тільки гадок, шо пес стежок ib. 308. – А промеж такої пропасти товару, шо то народу було Кв. С. 16.

У Квітки одинъ примѣръ паратактическаго сочетанія: Що була скотинка, позбував, а грошики попропивав Кв. МВ. 5.

Др.-рус.: Что с ним дружины влѣзе в насадъ, съ тѣми же и перевезоша и. Ип. 372.

б) Съ прилагательными:

Що ти злого учинила? Чуб. III, 356. – Дайте нам шо іншого шо раз ліпшого ib. IV, 304. – А Боже мій, шо такого, шо не видно хлопця мого ib. V, 3. – А він мислить шо іншого: глядить, бачу, грошей много ib. 196. – Ей, доню, шо такого? Нейм. 101. – Пан питає: Що такого? Е. 3б. VI, 129. – Бисїдуй щось вартого ib. XXVIII, 380. – Що ти міні, дівчинонько, такого зробила, шо ти міні молодому над всіх тепер мила Гол. II, 744.

Также прилагательное согласуется, напр.: Шо старше від розуму? Закр. 225. – Надали доню шо було найгарнійше з одежи Rokoss. 105–6.

Де щ о: А не вчинили би ви міні дещо грошей Е. 3б. XVI, 300. – Ще ж я чув, буцїм то хочеш ти тут же притулити дещо і по нашому писаного Кв. I, 3.

VI. Родительный падежъ при нарѣчіяхъ.

Родительный падежъ при нарѣчіяхъ мы находимъ въ слѣдующихъ трехъ случаяхъ: во-первыхъ, при нарѣчіяхъ, количественныхъ, затѣмъ – при нарѣчіяхъ въ функціи предлоговъ для выраженія пространственныхъ и временныхъ отношеній и, наконецъ, при нарѣчіяхъ въ функціи предиката.

1. При нарѣчіяхъ количества:

Багато, багацько; більше, найбільше: Багато двох грибків в борщ, буде й одного Чуб. I, 293. – Їх багато їздило, та все не-в-замітку, а знаю тіко добре пйатьох М. Пр. 210. – Багато люда, багато чуда Е. 3б. XXIV, 364. – У Бога світа багацько Ном. 387. – Там дубини стояло багацько Е. 3б. VIII, 115. – Мені діла багацько Кв. Ск. 25.

Більше відваги, ніж розуму Е. 3б. XVI, 202. – Не скільки смаку, тільки більш гріху Ном. 111. – Чим більше дров, тим більший огонь Е. 3б. XXIII, 51. – Більше крику, як зойку ib. XXIV, 39. – Де найбільше челядоньки, там стане судити Метл. 83.

Буде: Буде з старця яйця, а з багатого болячки Ном. 5552. – Буде з Ляха й курки Чуб. I, 265.

Густо: Хоч у голові пусто, аби грошей густо Ном. 1430. – Густо пшениці на новині Метл. 165 (Чуб. IV, 232). – Чом немає, як буває, челядоньки густо? Чуб. III, 137. – І густо снопів? Е. 3б. I, 18. – Не уважай, пане брате, чи коралів густо Гол. II, 624. – Ниток вже не дуже густо zostало ся Кв. МВ. 13.

Д о в г о: Довго сього було Кв. СО. 51. – А довго вашої роботи буде? М. В. (Осн. 62. I, 74).
Д о в о л і: На волі – плачу доволі Ном. 1332. – Нам горілки доволі Чуб. III, 239. – Душенини доволі, а їсти ніколи іб. V, 1081. – Щоб усього було доволі Кв. КД. 12.

Др.-рус.: Медоу и говады и вѣщь доволѣ Ип. 783.

Д о с и т ь, д о с т а: Иныхъ досыть было добрыхъ Грам. 1424 (Пал. Сн. № 34). – Людей добрыхъ было досыт АС. I, 93 (1491). – Досить води, дровъ и наши для коней Вел. IV, 235. – Досить єдного сонця на небі Ном. 5554. – Нехай вона назбирає сребла, злата досить ИП. II, 57. – Маю досить журби і клопоту Е. 3б. VI, 114. – Досить ми свеї біди іб. XXIII, 43. – Досить єс сі нассав моєї керви іб. – Є досить риби у воді іб. XXVII, 11. – Доста того, що знаю іб. XXVIII, 44. – Гроший у кишени доста майи іб. XIII, 51. – Ой не шуми, дубровонько, доста листу буде Гол. III, 360.

Съ винит.: Мудрому досить єдно слово Е. 3б. XXIV, 416. – Мудрій голові досить дві слові Ном. 5912.

Съ предл. з и твор.: Досить му с тим добром іб. XII, 174.

Съ предл. на и мѣстн.: Однакож не маючи на том досыт ходили єсмо их сами огледати Пам. IV, отд. II, 120 (1545). – Досить на тому, на тім; польок, dosyč на tym; чешек, dosti па torn.

Д у ж е: Ти невинной кърви дуже порозливав Е. 3б. XIII, 252. – Де є дуже зовиць, будут ся вадити Гол. I, 232. – До Жовтої водиці наклав їм дуже хмельниці ИП. II, 135.

М а л о; м е н ш е, н а й м е н ш е: Подали єму мало вѣльготности Пам. I, 266. – В нашого господаря мало паші М. Пр. 3. – Корова, що дуже реве, мало молока дає Чуб. I, 258. – Борода велика, а розуму мало Е. 3б. X, 108. – Багато світла, а мало правди іб. XVI, 219.

Менче нас, менчий глас Е. 3б. XXIV, 388. – Мовчи, менче лиха буде іб. 349. – Мовчи глуха, менше гріха іб. XVI, 343. – Менше вкусу, менше й трусу Чуб. I, 233.

Въ др.-рус. *мало* склонялось¹⁹¹: Поима со собою мало дружины Ип. 397. – С маломъ же дружины възврати^ѣ іб. 43. – Остасъ Изаславъ с маломъ дружины іб. 467. – Пришедшоу... с маломъ штрокъ іб. 764. – Изаславъ же иде въ малѣ дружины іб. 369. – Ср.: У мнозі зяті їде Чуб. IV, 335.

М н о г о: Симонъ много чуда чинив Пам. у. м. III, 18. – Єсть у мене туги много Метл. 59. – Повішано в Пйятигорах козаченьків много Гол. I, 16. – Захоче багачтва і много грошей, а мене позбавить любої роскоши Чуб. V, 137. – Ой як ли живеш на чужині, що ворогів много іб. 813. – Де много вікон, много світла, але правди не видко Е. 3б. XVI, 218. – Вже мого пробування в Верещьких не много іб. XVII, 30. – Де много крику, там мало правди іб. XXIV, 310.

О б м а л ь, о м а л ь: Пшениці тепер у нас обмалъ Павлогр. у. – Сеножати омало єсть Пам. IV, 78 (1637).

П о в н о: Было при єго дворѣ (Симона) повно стражи Пам. у. м. III, 18. – Повно Ляхів в місті Коцип. 129. – Тільки кости, а повно злости Чуб. I, 254. – Сипле повно гроші Е. 3б. I, 65. – Там повно панів, панів іб. XII, 204. – Висипав с торбини повно побитого щкла і шось трох чортів ше було живих іб. XIII, 49. – Людей повно найшло іб. 142. – До тих брик запряжено повно душ іб. 170. – Тут челяді повно вертить ся М. Пр. 52. – Обернеть ся назад себе – а вже повно трупа ИП. II, 79.

П о д о с т а т к у, п о д о с т а т к о м: Єсть таких же всѣ речий подостатку мают Кл. 27. – Маїш жінок подостатку Е. 3б. XII, 141. – Мав всього подостатком іб. VII, 151.

П о т и: От поти того маю іб. XXIV, 383.

Р і д к о: Тут так рідко трави Борзна. – Та вже таких Павлуників на сїм селі рідко Е. 3б. XVII, 68.

¹⁹¹ Потєбня считаєть такія образования первоначально существительными, см. Изъ зап. по рус. гр. III, 58, 60, 64.

Рясно: Рясно на дереві ягід Черн. у. – Груш да яблук так рясно, що аж гілля гне Чуб. II, 72.
Скупю: Та глузду, гріх сказать, скупенько у обох Гул. Арт. соч. 377.

Статком: Єст пшениць статком въ Єгиптѣ, и послал там сїювъ своихъ пшениць купити Пам. у. м. I, 167.

Тільки, (-и): Там только было чїка прїведного оу Содомоу и Гоморѣ, єдно дом Лотовъ іб. 332. – Тільки тобі доганочки, що ти небогатий Чуб. V, 118. – Мені тільки пари, що оченьки карі іб. 2. – Не тільки світа, що в вікні Закр. 190. – Тільки й худібчини в неї, що мала вона курчаток М. Пр. 154. – Не тільки тих риб, кільком сі нагиб Е. 36. XXVII, 11. – Тільки, пане, се й твого, що ти своєю рукою даси ЗЮР. I, 81.

Троха, трохи, трошки: Троха овець Е. 36. XII, 27. – Соли трохи вкинь Чуб. I, 74. – А в свекрухи спаня трохи Е. 36. XVIII, 87. – У ворожки хліба трошки Ном. 231. – Трошки гречки, трошки проса, трошки взута, трошки боса Чуб. I. 264. – Трохи слави учинили Котл. Е. III, 988. – Для неї трохи цих імен Котл. Е. I, 204.

Чи-мало: А тим часом позіходилося народу вже чи-мало Кв. СП. 15.

Чи-трохи: Став жменями тягти гроші, та в кишеню, та як-то поспішав, та й порозсипав їх чи-трохи Кв. КД. 49.

Що: А я твої голосочки що вечора чую Мил. 69. – Що суботоньки чесала, що неділеньки вбирала Метл. 205. – Не видно моїй хати, тільки видно грушу, туди ж мою помикає що вечора душу Чуб V, 61. – Що нової суботи принось мені несолоний корж іб. II, 380. – Що неділі була й сорочечка біленька Кв. КД. 6.

При що, кромѣ родительнаго пад. существительныхъ, обозначающихъ время, встрѣчается также именительный и даже винительный, напр.: Що в Бога день, що день, що години, треба тебе одвідати Метл. 61. – Тужу ж я тужу, що день, що година Чуб. V, 21. – Плачу ж я плачу що день, що година Коцин. 47. – Полетів би що година дівчат одвідати Лавр. 28. – Дитина їла би що година Е. 36. XVI, 563. – Що годину вихожу на двір Сосн. у. – Буде твоя головка що день пїана Метл. 125.

Ср. польск.: *co rana, co tygodnia, co miesiaca* Bystroń, 81. Господствующее сочетание съ именительнымъ: *co godzina, co dzień, co rok, co ranek* и т. д. см. Karłowicz, J. Słownik jęz. I, 346.

Къ этой же группѣ примыкаетъ родительный при нарѣчіяхъ: *завбільшки, заввишки, завглубишки, завтовшки, завглибишки, завдовжки, завиширки, на(в)вишки, наглибишки*, напр.: Буде завбільшки доброї сосни Rokoss. 60; – надибав він чоловіка завбільшки стирти іб. – Ой в городі рута навишки колїна Rokoss. 191, хотя при этихъ нарѣчіяхъ господствуетъ сочетание съ предлогами *з* и *у* и союзомъ *як*, напр.: Пиріг завдовжки із аршин Котл. Е. IV, 444. – Кров із ям свистала вгору заввишки з чоловіка ЗЮР. I, 302. – У три дроти завтовшки Полт. у. – Стїна така завтовшки, як у мужика хата Рудч. Ск. I, 104.

Сюда же слѣдуетъ отнести родительный при сравненіяхъ въ эллиптическихъ выраженіяхъ, предполагающихъ опущеніе нарѣчій так *багато, так мало* и подобныхъ, напр.: Ходить Лишків, вражих синів, як курей по ринку Макс. (1834) 98. – Іде москаля так, як трави Ном. 800. – Панів як псів іб. 1168. – Народу як дим іб. 7677. – Як кієм набито жидів у хаті Чуб. I, 252. – Галя як трави-листа Е. 36. XVI, 306. – У його домів, як у заяця ломів іб. 571. – В селі дївок, як за шеляга маку іб. 572. – Тепер настало панів – кинь на собаку, а в пана влучиш іб. 1165. – Валяло ся вражих Ляхів, як біленьких овець Гол. I, 14. – Нехай вас так буде, як на небі хмари Чуб. V, 1003. – Мав гріхів, як у морі піску, як листя на дереві М. Пр. 169. – Тепер дівчат, хоть гать гати Котл. Е. VI, 1217. – А подушок, подушок, так може під саму стелю Кв. М. I. – А на шиї хрестів, хрестів Кв. КД. 36. – Народу на базарі – не протовпиш ся іб.

Родительный при адвербіальнихъ выраженіяхъ количества, напр.: Снѣцар *без числа* штук дивныхъ выставует Кл. 116. – Буде плачу до *не хочу* Ном. 2367. – *Не з біса* хлопця, а яке уїдливе іб. 2738. – Дід бабу дрюком – йому меду *зуком* іб. 13968. – *До чорта* грошей іб. 1344. – У нечистої сили єсть *до біса* грошей Чуб. II, 371. – Грошей *до смутку* ЗЮР. I, 231. – Яловики *без ліка* Чуб. V, 414. – Людей розплодило ся, розкоренило ся *до ката* М. Пр. 218. – Хіті з *вола*, а сили з *комара* Ком. 99. – Є там того *ласка божжа* Е. 36. XXIV, 335. – *Роботи без кінця і міри* іб. XXVII, 30. – Грішників найшло нових *до пропасти* Кв. Ск. 25. – Худобини *до гаспида* Кв. ПС. 4. – Та й назбіраєть ся їх *до сина* Кв. СО. 13. – А то буде пихи на *два міхи*, а вушей на *палець* Е. 36. XXIV, 536. – Входить дід: на *аршин* діда, а на *сажень* борода J. М. 25. – А в мене волів на *дванадцять плугів* Чуб. V, 818. – Чи добре вам, вражі Ляхи, з козаками битись, що лежить вас од Городка *за пивтретя милі* Закр. 26.

2. Родительный при нарѣчіяхъ въ функціи предлоговъ:

Б л и з ь к о: Близко горла Арх. ЮЗР. 8. 111, 391 (1583). – Близко Корсуна Вел. I, 67. – Близко уже такого былъ щастя іб. II, 339. – Ой ночує Василенко близько перелазів Гол. I, 228. – Ой на Дунаю, близько дороги іб. II, 94. – Росла калина близько озера Чуб. V, 149. – Віночок на Дунаю, а рубочок близько краю Галько I, 80. – Иван Луговський близько Ляхів, мостивих панів, живе Метл. 398. – Близько церкви, далеко від Бога Е. 36. XXVIII, 532. – Вже була близько неба іб. XIII, 101. – Близенько дочки садовить ся Stad. 109. – Приїздит бльсько тою міста Е. 36. I, 43. – Привандрували козаченьки близько Дуная Гол. III, 151. – От Иван приходить близько цара Чуб. II, 228. – Ср. польск.: *Już jestem blisko ściany Mick. Dz. IV (Bystroń, 142).*

Такожє сь предлогами *до, біля и коло*: Привйязав коня близько до порога Чуб. V. 658. – Положіть близько біля боку іб. 35. – Єсть у мене таке зїлля близько коло річки іб. 418. – Коло річки близько пили голуби воду іб. 5 8.

Г а л а́: Забіжи гала світа Чуб. VII, 575.

Г о р і́: То такий робітник, що собі й на хребті горі світа зайде Е. 36. XXVII, 26.

Д о в к о л о: Довколо голови опкрутив (ланц) іб. XII, 119.

З а з д а л е г о д и: Хотіли заздалегоди живота темний похорон одправляти ИП. I, 117.

З д о в ж: – стола Е. 36. VI, 142.

К р у г а́, к р у г о́м: Щоб ти пішов круга світа та гала світа Ном. 3677. – Кругом церкви Март. 231. – Поставали кругом того стола Чуб. II, 348. – Кругом церковки да й ісчепились іб. V, 714. – Таска чорт дівчат кругом засіка М. Пр. 390. – Двох ходило кругом будинку Rokoss. 100.

М и м о: Не искати ми иныхъ господаревъ мимо нашего милого господаря... и коруны Полскоѣ Грам. 1400 (Пал. Сн. № 48). – Ой мимо моїх воріт, мимо мого двора ти до другої йдеш Метл. 68. – Циганка йде мимо лавки Кв. II. 15.

Такожє сь винит.: Козаки не додержавши мимо город утекли к Нѣжину Лѣт. Сам. 56. – Мимо мій двір – нові ворітечка до іншої йдеш Метл. 67. – Один козак мимо кабак іде ЗЮР. I, 58. – Мимо сухе дерево вітер гуде Ном. 4121.

Подобное же сочетание въ другихъ сл. языкахъ (см. Miklosich, IV, 413, 544) въ в.-русск. литерат. сь родительнымъ.

Н а в е р х: Сидить чоловік наверх ліса Чуб. I, 213.

Н а в з д о в ж: – Дунаю Эв. 251.

Н а в к р у г и: Вовки полягали навкруги його Чуб. I, 51.

Н а в п а к и: Повів рукою по народу навпаки сонця Кв. KB. 40.

Н а в п е р е й м и: Побіг навперейми вовка М. Пр. 112.

Назад: Кинь хліб назад себе, а він стане наперед тебе Ном. 4426. – Назад себе поглядає ИП. I, 288. – Назад себе оглянув ся Закр. 23. – Кинь назад себе Чуб. I, 247. – Взяла вона серп, кинула назад себе Чуб. V, 1075. – Назад себе смотрити Е. 36. XXIV, 429. – Став назад хати Шух. III, 205.

Навколо: Усі святії навколо неї Гол. II, 31. – Бігає навколо хати Брукс. 91.

Надокола: Пан обложив надоккола хати варту Е. 36. XIII, 165.

Наоколо: Він ходи наоколо панської стирти іб. XV, 110.

Наперед: Наперед невода не йди Чуб. I, 276. – Ой як стали вони наперед возів РЧП. 101. – Жена піде до роботи наперед мене Гол. II, 238.

Напоперек: Біда стала напоперек дороги науперід мене Е. 36. XV, 30. – Ой кину я срібний перстень напоперек світа іб. XVIII, 139.

Напроти: Напротив тої хати дуже гарний сад іб. XII. 174. – Вийди, мамко, з хати напротив свого дитяти Гол. IV, 356.

Насеред: З чужим і насеред села розставайся Е. 36. XXVIII, 326. – Завела його аж насеред ставу Чуб. II, 511.

Недалеко: Недалеко дому свого Арх.ЮЗР. 8. III, 412 (1583). – Біда лишила ся недалеко цвинтарю М. Пр. 47. – От вже недалеко берега закинули (сіть) іб. 48. – Медвідь і вепер стали недалеко огню Е. 36. XII, 164.

Також сь предлогом *від*: По тім боці Дунаю недалеко від краю Чуб. V, 415. – Недалеко від нас М. Пр. 113.

Неоподаль: – монастиря Дн. Хан. 74.

Неподалеко: Неподалеко того ґрунту Лѣт. Мон. Густ. 52.

Низько: Ой ходить сон коло сосон, а дремота низько плота Булг. 133.

Обапол: Обаноль озера люди живуть АЗР. I, 2 (1347).

Окроме: Окроме любові, що к тобі маю, зовсім я убога – я того не таю Закр. 83. – Стоїть окроче усіх у куточку Кв. МВ. 14.

Сь предлогом *від* (*од*): ґома с[идѣвъ] ѡкреме ѡ своих панов Пам. у. м. III, 119.

Округ: Півень обійде округ хати Чуб. I, 58. – Проїшли мої літа як вітри округ світа іб. 255.

Півперек: Сьміха півперек сьвіта Е. 36. XXVII, 130.

Після: Після Іллі нехай рій сидить на гіллі Ном. 477. – Чи не буде після такого парла дощ Кв. КВ. 41. – Відпочивши опісля крику та турбації іб. 34.

Побіч: Івась сидить побіч неї Е. 36. VII, 131. – Вони поуставляли ся всі громадами побіч дороги іб. XII, 114.

Поверх: –землі іб. VII, 39. – Смола пішла поверх голови людем іб. XIII, 72. – Чи поверх дерева, чи уплін дерева іб. XIV, 18. – Поверх сосни пчоли вйуть ся Чуб. V, 318. – Поверх сукней срібро та золото Гол. II, 613. – Поверх дерева ходить Ном. 2155.

Повздож, подож: Ходи повздож села Гол. 11,361. – Бийте мене цім ретязем подовж спини стіки сили М. Пр. 298.

Позад: Позад війська мечем махає Лукаш. 88. – Нї вперед війська, нї позад війська Эв. 15.

Поперед: – дороги Е. 36. XV, 45. – Поперед усього розберім, що то означа Кв. Л. 3. – Поперед коній гордий молодець Гол. II, 64.

Поперек: Лежало поперек подушечки Ном. 6009. – Поперек потоку Нечача АЗР. I, 43 (1421).

Попліч: Будем, говорять, попліч його дванадцять парсон сажати ИП. II, 121.

П о р у ч: Ясяду, молоденька, поруч іс тобою Чуб. V, 649. – Поруч себе сажас ІП. I, 213.
П о с е р е д: Поставив (коника) посеред базару Чуб. V, 952. – Посадив Бога посеред стола Гол. II, 31.

П о т а й: Потай Бога, щоб і чорт не знав Ном. 5936. – Потай пана мого Пам. у. м. I, 162.

П о у з б і ч: Він стояв поузбіч сієї хати Закр. 478.

П р о с т о: Ішов тут просто Максимихи Е. 36. XV, 67. – Став собі такі просто тої скарбниці іб. XXVI, 102. – Ой Гринуню, Гринуненьку, став си світлоньку просто милої Галько II, 26. – Шукай, шукай дівчини просто неба на землі Гол. IV, 480. – А сам припав молоденький та просто серденька Гол. I, 75. – Стрітив мене мій миленький просто кова-лейка іб. II, 765.

У д о в ж, у з д о в ж: Да летить стріла та удовж села Метл. 307. – Удовж (подушечки) Ном. 6009. – Вздовж села Чуб. V, 611. – З такої страви ляжеш вздовж лави Ком. 43. – Грам. 1400 г. – В долож і у перекь того існого села Пал. Сн. № 29.

У з к р а й: Узкрай світу ставиш гори Кул. II, 170.

Др.-рус.: Блаженоуоумоу въскраи того съдяцю Ж. Ө. 64. – Съсъдь текъ идѣше въскраи конѧ. ЖӨ. 65.

У к о н е ц ь: Вималювала б (милого) у-конець стола Метл. 52

У к р а й: Посію я конопельки та вкрай доріженьки Чуб. V, 211.

У п е р е д: Уперед війська конем іграє Лукаш. 88. – Вуйди з нової коморочки вперед своєї мамочки Гол. IV, 409. – Лети, лети, соколеньку, вперед нас Rokoss. 154.

У п о п е р е к: Упоперек полу лежало Ном. 6009.

У п о д о в ж: Летіла стріла уподовж села Чуб. V, 836. – Онде тільки хтось снує упо-довж вулиці Кв. Ск. 6.

У п о р у ч: Упоруч себе сажати ІП. I, 211.

Нарѣчія въ сравнительной степени:

В и щ е: Вышше мѣры своєѧ Гал. НН. 32 об. (сов рем. над міру свою). – Як тебе нести – чи нижче небес, чи вище дерев? Чуб. II, 222. – Зелена хмелиночка вище тину вйеть ся іб. V, 104. – Рости, рости вище тину іб. 904. – А свахи-приданки скачуть вище лавки іб. 1145. – Вище лоба очи не ходять Ном. 1017. – В їх було по одному окові як раз посеред лоба вище носа М. Пр. 384. – Вище носа писок задирати Е. 36. X, 189. – Курти му скроїли висше колін, а низше пояса іб. XXIV, 329. – Повище всіх тих міністрів ніхто не виступав іб. XII, 174.

Д а л ь ш е: Не видит дальше свого носа іб. X, 166.

Н и ж ч е: Єсть у мене зілля нижче перелазу Чуб. V, 418. – Нище греблі шумлять верби Эв. 179. – Нижше кошту продає Е. 36. XXIII, 299. – Курти му скроїли висше колін, а низше пояса іб. XXIV, 329.

3. Родительный при нарѣчіяхъ предикативныхъ:

Б а й д у ж е: Байдуже паски, аби пороса Ном. 7280. – А я того Морозенка та й байду-же Нейм. 65. – Ой я ж того, мамо, та й байдуже: люблю запорозця вельми дуже Правда 1868, 20. – Цей (Харон) того плачу байдуже Котл. Е. III, 568. – І байдуже (Турн) ні сліз, ні слов іб. VI. 1232.

Також сь пропозиціями *до, за, на, про*: Аби добрий на пашу, а до роботи байдуже Е. 36. XXIII, 10. – Ой хоть болить серце дуже, тобі до його байдуже Чуб. V, 402. – Байду-же, козі за хвіст Е. 36. XXIII. 278. – Посадив та й байдуже опісля на того Плаху ЗЮР. I, 118. – Про все мені байдуже іб. 13. – Про все йому байдуже М. Пр. 2.

В и д к о, в и д н о (тільки въ партит. смыслѣ: Заховався у закопельку, а хвостика й вид-ко Закр. 164. –

Тепер нам, Оленочко, веселенько,

Коли твого личенька видненько. Roszk. 44. –

Ж а л ь к о: Багатому жалю корабля, а вбогому кошель Чуб. I, 251.

П о т р і б н о: Кому потрібно будеть списковъ АЗР. I, 40 (1420). – Кому жь будеть того потрібно, иж бы добре вразумѣль. Грам. 1433 (Пал. Сн. № 21). – Чого вам потрібно Житом. у.

С т р а ш н о: Налякав мѣх, що й торби страшно Ном. 5794. – Мені тепер і Олени страшно Кв. М. 35.

VII. Родительный падежъ при предлогахъ.

Предлоги въ индоевропейскомъ языкѣ были самостоятельными элементами рѣчи, затѣмъ они ближе примкнули или къ глаголу и образовали предложныя приставки (prae-verbia), или же къ имени, и въ послѣднемъ случаѣ, получили названіе предлоговъ. Группа изъ предлога и имени ближайшимъ образомъ примыкаетъ къ глаголу и имени, поэтому мы будемъ различать приглагольное и приименное употребленіе предлоговъ. Современная трехчленная группа, т.е. глаголь или имя и предлогъ съ именемъ далеко не во всѣхъ случаяхъ равно отдаленной эпохи, напротивъ, по направленію къ древности область употребленія предлоговъ все суживается, такъ что современныя предложныя сочетанія во многихъ случаяхъ восходятъ къ безпредложнымъ. Этотъ процессъ мы замѣчаемъ какъ въ области сочетанія двухъ именъ, такъ и въ сферѣ сочетанія имени съ глаголомъ безпрефикснымъ и съ префиксомъ. Въ послѣднемъ случаѣ, когда предлогъ – префиксъ (praeverbium), опредѣляющій направленіе дѣятельности глагола въ извѣстныхъ случаяхъ оказывается недостаточно опредѣленнымъ, то онъ усиливается или повтореніемъ предлога – префикса, какъ это мы видимъ въ выраженіи «доѣхать до города» на мѣстѣ древнѣйшаго «доѣхать города», лат. egredi ex navī и egredi navī – или употребленіемъ синонимическаго съ нимъ, напр. «перейти черезъ улицу» при «перейти улицу». Въ сочетаніи двухъ именъ предлогъ вноситъ извѣстную дифференціацію, расчлененіе, въ первоначальный синкретизмъ мысли; такимъ образомъ, напримѣръ, сочетаніе въ родѣ «ніжка курки» распадается на два: «ніжка у курки» и «ніжка з курки», и предлогъ въ этой новой группѣ не только ближе опредѣляетъ отношеніе двухъ именъ, но также передвигаетъ центръ вниманія съ падежной формы на себя и тѣмъ становится однимъ изъ фактовъ разрушенія флексіи. Кромѣ того, въ самихъ предложныхъ сочетаніяхъ мы видимъ параллельное употребленіе близкихъ по значенію предлоговъ въ одинаковыхъ позиціяхъ и вытѣсненіе ихъ другъ другомъ; такъ, напр., въ чешскомъ прежняго *v* съ винит. (*v klášter*) предлогомъ *do* съ родит. (*kláštera*)¹⁹², то же въ южнорусскомъ, гдѣ конкурируютъ, какъ мы ниже увидимъ, *в* и *до*, *у* и *вид*, *від* и *з* и др. въ извѣстныхъ позиціяхъ. На ряду съ указанными оборотами мы встрѣчаемъ также и другія схемы рѣчи, отвѣчающія тѣмъ же потребностямъ мысли, напр. «лѣнивий робити» при «лѣнивий до роботи», «не давши причини» при «без дання причини» и т. д. Условія, при которыхъ обнаруживаются всѣ названныя явленія въ южно-русскомъ, будутъ указаны нами ниже при изученіи отдѣльных предлоговъ въ тѣхъ связяхъ, въ которыхъ они выступаютъ въ рѣчи, въ данномъ случаѣ въ связи съ именемъ въ родительномъ падежѣ, съ одной стороны, и глаголомъ или именемъ-съ другой. Для удобства располагаю всѣ предлоги въ алфавитномъ порядкѣ, не выдѣляя древнѣйшихъ образований въ особую группу, такъ какъ для нашего изслѣдованія это значенія не имѣть. Сочетанія съ предл. *без*, *в* (*y*), *вид* (*od*), з возводятся къ первичному аблятиву.

¹⁹² Gebauer, J. Příruční ml. jaz. česk. V Praze. 1904, стр. 358.

Без.

Предлогъ *без* съ родительнымъ имени указываетъ на отсутствіе того, что выражено родительнымъ падежомъ, и встрѣчается въ нижеслѣдующихъ сочетаніяхъ.

1. При глаголахъ. Въ этомъ сочетаніи необходимо различать три случая: (а) родительный при *без* глагольнаго характера, (б) неглагольнаго характера и (в) родительный съ предл. *без* при гл. «быть».

а) Мы маемъ такую помочь его милости дати *безъ* хитрости АЗР. I, 54 (1442). – *Безъ* забави сихъ нословъ Дорошенковихъ отправили Вел. II, 239. – *Взяв* гроші *без* рахуби Е. 3б. I, 66. – *Без* праці не їсти колачі *ib.* XXIV, 588. – *Щасте* за нещасте *без* додатку міняють *ib.* XXVIII, 351. – *Без* міри пороху підсипає ЗЮР. I, 18. – *Тепер* *без* сорома признаюсь Котл. Е. VI, 1431. – *Без* перестанку я о тѣмъ думаю Чуб. V, 21. – *Без* опаски спать лягли *ib.* 1051. – Ой спи, дити, *без* повити тей *без* колисанья Е. 3б. XI, 40.

Параллельный этому оборотъ – сочетание отрицанія съ дѣепричастіемъ глагола одного съ именемъ корня, напр.: *Лучче* було б тобі брати сукна не мірячи (= *без* міри), а гроші не лічачи (= *без* ліку) ЗЮР. I, 168. – Ср. *Дам* ти срібла не вагою, *дам* ти злота не лічбою Кольб. II, 31.

Въ сочетаніи съ предлогомъ *без* глагольныя имена на *-ння* (*-нне*, *-не*, *-ні*), выражающія процессъ дѣятельности подлежащаго или неопредѣленнаго лица, напр.: *Як* не можуть *без* плуга і брання хлѣба їсти, щобъ такъ не могли *без* мене сісти Чуб. I, 93; *без* дання причини обезчестив Ном. 4052; *ти* *без* кохання не можешъ прожити Гол. I, 345 и т. д., – въ современной народной рѣчи рѣдки и объяснимы книжнымъ вліяніемъ, обычное же сочетаніе въ такихъ случаяхъ дѣепричастіе соответствующаго глагола съ отрицаніемъ, напр.: *Не* сівавши, *не* оравши *не* буде жито родити Метл. 86: *не* знавши біди *не* буде добра Ном. 2202 и т. д., и примѣръ, приводимый въ грам. Смаль-Стоцкаго¹⁹³ стр. 198: «*без* нарушеня своєї чести» не согласенъ съ духомъ народной рѣчи: слѣдовало бы: «*не* нарушивши своєї чести».

б) *Стой*, моя березка, *без* верха, *без* кудрявого голляка, *без* широкого листейка Чуб. IV, 280. – *Що* росте *без* коріння, *що* горить *без* полум'я, а *що* біжить *без* прогону, *що* шумить *без* буйного вітру? *ib.* V, 1073. – *Він* у колодязі кривсь п'ятнадцять годъ *без* хлѣба *ib.* I, 183. – *Працуваль* турбуючися *безъ* сили Вел. IV, 10. – *Піду* до могили, *як* ті мерці говорять *без* сили Лавр. 122. – *Серце* горить *без* полїні Кольб. II, 72. – *Без* щастя заміж пішла Бал. 69. – *Ой* *без* щастя я вродив ся і *без* щастя згину Чуб. V, 378. – *Ой* *що* то плаче *без* сліженьки Ром. II, 27. – *Бис* притомности на землю попадали Е. 3б. VI, 159. – *На* ж тобі коня, бо *без* часу умираю Чуб. V, 91. – *П'ять* ран Христосъ терпів за насъ *без* вини *ib.* 1080. – *Що* любила *без* облуди, *знають* теє добри люде Закр. 22. – *Я* *без* нічого пішовъ Чуб. II, 385.

Съ родительнымъ лица: *Літа* трачу *без* дружини Закр. 84. – *Ось* на, брате, сього пива, *що* *без* тебе наробила Бал. 61. – *Вже* було *без* його не пійдуть ЗЮР. I, 109.

в) При глг. «быть» въ субъектныхъ и безсубъектныхъ оборотахъ: Мало который день былъ *без* вѣтру Лѣт. Сам. 133. – *Козак* не *без* долі, *риба* не *без* луски, *Бог* не *без* милування, *государ* не *без* жалування Ном. 4873. – *В* горахъ зруби *без* рахуби Гол. IV, 552. – *В* мене овецъ ватага, а *дійнику* *без* ліку Лавр. 77. – *Як* *рибі* *без* води, такъ *чернцю* *без* монастиря Ном. 206. – *Ой* тамъ нема *без* причини,

Де два ходитъ до дівчини;

Ой тамъ нема *без* припадку,

Де два ходятъ в одну хатку. Гол. II, 196.

¹⁹³ Delbrück. V. S. I, 666 и дал.

2. При существительныхъ:

Було мене утопити, де без дна криниця Нейм. 91. – Без вікон хата іб. 77. – Нема риби без кости, а чоловіка без злости Е. 36. XXVII, 11. – То без серця чоловік іб. 87. – Нема роду без вироуду іб. 15. – Без дверей хата, без віконець, бо вже прийшов йому кінець Макс. (1827) 16. – Без розума люди – в світі живуть гарно Закр. 73. – Прокашляйся, без зубів сестрице Котл. Е. VI, 220. – Без числа тем людей за день помре, а без числа тьмами теж родять ся Ном. 8279.

3. При прилагательныхъ:

Смілива, на річах бойка без пащикуння Кв. КД. 26.

Въ этомъ случаѣ, какъ и при глаголахъ, вмѣсто *без* съ глагольнымъ именемъ на *-ння* въ народной рѣчи встрѣчаемъ соответствующее дѣспричастіе съ отрицаніемъ, напр.: Ой, що то біле не білячи? Ром. II, 27.

4. При числительныхъ:

Двайцять без одного, трийцять без двох Гр. Смаль-Стоцкаго¹⁹⁴, 127. – Без двох копа тут Борз. у.

5. При предикативныхъ нарѣчіяхъ и существительныхъ адвербіальныхъ въ безсубъектныхъ оборотахъ:

Як щуці рибі та без води трудно,

Ой так міні, дівчино, та без тебе нудно;

Як щуці рибі та без води тяжко,

Так і міні, серце, та без тебе важко. Закр. 67. –

Тяжко без тебе тут бути Чуб. V, 313. – А ще тяжче без кохання, коли серце мліє Коцин. 67. – Горе ж мені жити без батенька Чуб. V, 440. – Да горе ж туй галочці без темного луку іб. 812.

Біля.

Предлогъ *біля* (*піля*) съ родительнымъ представленій мѣста сочетается только съ глаголами, напр.: Я ж тобі біля річеньки зрубив з сосни хоромочку Метл. 13. – Біля мого двора іб. 35. – Пас вівці біля Галаганки М. Пр. 228. – Кого я люблю, положить близько біля боку, то може я й оживу Чуб. V, 35. – Ой війду я на улицю, стану біля хати іб. 10. – Ой щоб тобі тяжко-важко біля другої сісти іб. 262. – Єсть у мене таке зілля біля перелазу іб. 418. – Як мій милий біля мене, гулять веселенько Метл. 38. – Біля берега паслось два буйволи М. Пр. 106. – Біля дякової школи хоч би тобі один школяр Кв. КВ. 25. – Вони мене положили піля куреня М. Пр. 186.

Эллиптически безъ существительнаго: Тож сів мовчки біля іб. 66.

Примѣчаніе. Сочетаніе предлога «біля» съ родительнымъ количественныхъ представленій, встрѣчаемое у нѣкоторыхъ авторовъ, напр.: «біля двох тижнів», «вбито біля десятих чоловіка», не оправдывается ни народной рѣчью, ни письменной традиціей, и есть плодъ недоразумѣнія (см. близько, до, з, коло).

В (у).

1. При глаголахъ.

А. Предлогъ *в* (*у*) съ родительнымъ вещи или лица выражаетъ отношеніе дѣйствія къ мѣсту:

а) Не стій, милий, у віконця Чуб. V, 150. – Ой ревнула в порога корова Закр. 40 – Стоїть дівка у порога іб. 48. – Мав канчук у бока Гол. II, 474. – І шабличка у бока, не бояв ся Руснака іб. III, 488.

Также предлоги *біля* (см. выше), *коло* (см. ниже) съ род. и *при* съ мѣстн. пад., напр.: Тому козакові, що шабелька при бокові Чуб. V, 531; росла я при криниці іб. 119.

б) Иди, дівча, з нами, бурлаками,

Лучче тобі буде, як в рідної мами:

В мами ходилась в старій запашині,

В нас будеш ходити в чорній козушині. Чуб. V, 40. –

Ой служив я у вдови, ой служив я в небоги іб. 1022. – Ой чи буде так у свекра, як у тати Закр. 12.

Б. При глаголѣ «бути», при чемъ «в його є» равносильно обороту «він маї», съ которыми и чередуется:

Поля у їх не було Чуб. II, 52. – Ой у тої далекої воли та корови іб. V, 25. – Сім сот волів полових, – а в них роги золотії іб. 1023. – Ой у вдови Марусенька дівка Бал. 34. – В Короленка та жінки немає, в Короленка дочка Катерина іб. 67. – А в того коня золота грива Гол. II, 66. – Ср.: Був собі дід та баба і мали собі дочку Р. Ск. II, 54.

Въ примѣрѣ: Знають сусіди, що в багача в обіді Ном. 4810, групу «в багача» можно отнести какъ къ прилагольному, такъ и къ приименному сочетанію.

В. При слѣдующихъ глаголахъ сочетаніе съ предлогомъ *в* (у) восходитъ къ безпредложному родительному аблятивнаго характера:

Б р а т и, в з я т и, -сь: У одного бере, другому дає Е. 36. X, 120. – Взяв у батька гроші Борз. у. – Де вже у неї і сон той возьмись Рудч. II, 45.

Съ предлогомъ *від* (од): Серце і душу від мене взяла Гол. I, 368.

Ср. съ дат.: Ви міні миленького сміли відібрати іб. II, 795. См. стр. 33.

К р а с т и, в к р а с т и: Вона у нас кури краде Борз. у. – Вони в одного поміщика украли три жупани Рудч. Ск. I, 197.

Также съ дат. пад.: Наш пан украв Німцьові ковбасу Rokoss. 67.

К у п у в а т и: Ми в цього глитая нічого не купуємо Харьк. у.

П и т а т и, -сь: То їхав чоловік волами і питає у них М. Пр. 2. – Питають ся в бабусеньки: чи бачила Гната? Закр. 72.

П р а в и т и: Нехай собака в дядька служить, а в дядини плати править Ком. 87.

П р о с и т и, -сь: Проси у баби Рудч. II, 45. – У пана милости прохати Лавр. 63. – Просила ся в матінки і в вітця: не дайте мене за вдівця Гол. IV, 294.

Х т і т и: Не намагайся, чого ти в мене хочеш? Полт. у. – Захтів ти у ялової корови молока Чуб. I, 293.

У ч и т и с ь: Я не буду в неї вчити ся Полт. у.

Р о д и т и с ь: Родив ся в них син і дочка іб. Сочетаніе это, невидимому ближайшимъ образомъ примыкаетъ къ типу А б) и только чередуется съ сочетаніємъ родитись з, *від*.

Ср. греч. τοῦ δ' υἱεῖς ἐγένοντ' Ἀλχημαίων Ἀμφίλοχος τε (Delbrück V. S. I. 207).

Къ тому же типу примыкають глаголы съ префиксомъ *ви-*, *від-*, напр.: Черевички викуплю в молодого маляра Гол. II, 210. – Листи у пані Барабашевої визволяти ИП. II, 7. – Та вікупи віночок у молодих жіночок Roszk. II. – Дівку у нас відбрати Tomasz. 78.

2. П р и и м е н а хъ.

Сочетаніе предлога *у* (в) съ родительнымъ имени съ другимъ именемъ восходитъ къ безпредложному сочетанію двухъ именъ (см. стр. 103–104, и несомнѣнно развилось изъ приглагольного сочетанія типа 1. А. Фурман у того пана був zlepлений не з доброї руки Чуб. II, 380. – Умерла в чорта мати М. Пр. 13. – У неї батько недобрый був до його

Кв. КД. 48. – У мене жінка скажена Чуб. I, 153. – Ой положу ж я тебе коло бока у себе Лавр. 70. – Гудзі йому у кунтуша Закр. 12. – Личенько білеє, як у паняти іб. 28. – Позасучувавши рукава у сорочки Кв. МВ. 6. – Чи не кривіє ноги, як у барана роги Вруксч. 84.

Параллельное сочетание съ дательнымъ падежомъ, напр.: Коли мужъ женѣ умреть. тогда жена все имѣнье свое брала АЗР. I, 39 (1420). – Шапці odporов верха Чуб. II, 385. – Воли мені поздыхали Гол. III, 76. – Нам одмерзнут уха іб. IV, 426.

Верх.

При глаголахъ. Выражаетъ пространственныя отношенія на вопросъ «гдѣ?» и «куда?» напр.: Верхъ кораліу хрестик мосьинжний Е. Зб. XXVI. 301. – Верхъ землі святої зогниєш іб. X, 146. – Верх Бескида зеленого пасе Янчик коня свого Гол. I, 111. – Верх перин сядем самі молоді іб. 205. – Тяжко каменеві верх води плавати іб. 290. – Пойшли верх Дунаю Лѣт. Сам. 162.

Від (од).

Предлогъ *від (од)* указываетъ исходную точку въ пространствѣ и времени и сочетается какъ съ глаголами, такъ и съ именами.

1. При глаголахъ:

а) Съ родительнымъ имени *від* указываетъ исходную точку въ пространствѣ, при чемъ такой исходной точкой можетъ быть также имя лица:

Ой повій, вітре, та й од півночи ИП. I, 80. – Віють вітри, віють буйні від гори, та приїхав козаченько від війни Бал. 21. – Ой відсуне та пан Перебийніс від ринку квартиру ИП. II, 44. – Од всіх сторон ворогують Закр. 50. – Відправила добрих людей од свого порога іб. 59. – Чи вже, брате, тебе ждати від чистого поля, чи від Чорного вже моря, чи від Запороззя? іб. 63. – Розколола ся верба од верха до корене Гол. II, 555. – Одно дитя більшеньке од краю (лежить), а друге малесеньке од стіни Чуб. V, 520. – Ти ляжеш від комори, а я ляжу від обори Грин. III, 386. – Льох на полудень від шляху під могилкоку збоку М. Пр. 228. – Ой, іди, мужу, хата під хати ченчика шукати Чуб. V, 681. – Слово отъ слова до книгъ... вписати АЮЗР. I, 189 (1572). – Він іде од лана Гудч. Ск. II, 9. – Іде козак від дівчини Закр. 48.

б) Съ родительнымъ временныхъ представлений:

Мѣсто... стояло отъ двохъ тисячи лѣтъ Вел. III, 169. – На милостивую обѣтницу... день отъ дня очекиваемо іб. IV, 255. – За що тя хвалим од віку до нині Чуб. I, 164. – Від того часу став розумний іб. II, 495. – Намочила трое шмаття ще від понеділка іб. V, 1151. – Коли стали та й москалі від рана до ночі, та не еден Турок Баша замкнув свої очі Гол. I, 21. – Ніч від ночі не досипляла іб. IV, 74.

в) При глаголахъ, восходящихъ къ безпредложному сочетанію съ аблятивнымъ родительнымъ:

Боронити: Господи, нас борони від нього Кв. СО. 11.

Варувати: Дитину од огня варовала Гол. IV, 388.

Крити, -сѣ: Криє від матері свою лиху годину Мир. Сл. КС. – Вона од мене, здаєть ся б, не крилась МВ. Сл. КС.

Ратувати: Від смерті ратовати Гол. I, 53.

Спасати, спасти: Спаси мене од лютої напасти Закр. 19.

Стерегти, устерегти: Стереглам тя, Насієньку, від огня, від води, не могла-м тя устеречи від сеї пригоди Гол. I, 161.

Сушити: Суши хвартух од болота іб. IV, 149.

Ховати, сховати, заховати, -с ь: Він од панів ховався М. Пр. 140. – Сховай мене, бабусенько, від сих Ляхів вражих Закр. 72. – Від злих людей заховається М. Пр. 145. – Від наглої смерті заховається ся іб.

Также сь предлогомъ *перед* и творит. пад.: Виймає остатнього сухара, котрого навіть перед дітьми голодними була сховала Е. 3б. XII, 84. – Перед призначенем ніде не сховаєш ся іб. 166.

Чистити: Узяв чистити сукню від болота Житом. у.

Также сложные сь аблативными предлогами *в-* (*v-*), *ви-*, *від-*, *о-*, *пере-*, *роз-* также *за-*, напр.:

Вберегтис ь: Від москаля не взбережешся Кв. II, 5.

Ввляяти: А вже ж тобі од того не ввляяти Метл. 124.

Вставати, -стати: То Лях, мостивий пан, од сна уставає ЗЮР. I, 52.

Втаювати, втаїти, -с ь: Не втаюй від мене Мир. (Сл. КС.). Ср. стар.: Того м(и) не утаити господаря нашего Пал. Сн. № 9 (1389). Др.-рус.: Оутаитиса матере своѣа ЖО. 4б.

Втихти: Войско отъ шемраня и бунту утихло Вел. I, 132.

Втікати, втекти: Ти злякався кочерги та утік від жінки Гол. I, 129. – Марія втікала з маленьким Сусиком від Гірода Е. 3б. XII, 65. – Од пана Хмельницького утікав ИП. II, 27.

Сь предлогомъ *перед* и творит. пад.: Утікав перед вовком, а впав на медведя Ном. 1790. – Матка боска перед Иродом утікала Е. 3б. XII, 64.

Вхилятис ь, -литис ь, -льнутис ь: Ухильнувся від кийка Чуб. II, 665.

Визволити: Хто вже мене визволить від такої неволі Харьк. у.

Викупити, -с ь: Викупивсь от панщини Рудч. Ск. I, 62.

Випрати: Виперу я сорочку від чорного бруду Гол. III, 45.

Відводити: -відправа Житом. у. (Ср. стар. Приходять мощью на судъ и силою права отводятъ АЗР. I, 5 (1347).

Віддалитис ь: Від роду оддалилась, а від села одійшла Чуб. V, 747.

Відібрати: Кониченька од тебе одберу Вруксз. 90.

Відійти: Відійде від серця туга,

Полюбить тя дівка друга Чуб. V, 222.

Відірватис ь: Одірвись, коню, од берестонька Метл. 19.

Відкупляти, -пити, -с ь: Од гріхів одкупляла Чуб. V, 849. – Я від смерті відкуплю ся іб. 1093.

Відлучати, -с ь: Маруся заручається, од батенька одлучається Метл. 127. – (Ср. др.-рус.: Да не отълоучаиса мене ЖО. 50).

Відрікатис ь, -ректис ь: Не відрікай ся од мене Чуб. III, 129.

Відступитис ь: Од сироти весь рід одступив ся Чуб. V, 449.

Відсудити: Відсудилисте мого друга від мене Гринч. III, 251. (Ср. стар.: Имають всего имѣнья своего отсужени быти АЗР. I, 11 (1347)).

Відхреститис ь: Відхрестиш ся від дідька, а збудеш ся гріха Ном. 27 97.

Відцуратис ь: Від мене одцурав ся Вруксз. 100.

Відчалити: Він і відчалив від них Кв. II, 13.

Замовляти, заклинати: – від стиклого собаки Чуб. V, 129.

Заткати, заткнути: Була заткана діра від завіву сьнігу Е. 3б. XV, 190.

Очищати: Очищаєш ти, водо явленная, новорожденного од позору Чуб. I, 132.

Переставати, -стати: Завчасу переставали від своєї роботи М. Пр. 169.

Розлучати, -чити: Від приязні розлучаєш Гол. I, 364. – Розлучимо од батенька

Чуб. IV, 75.

Такоже кь безпредложному сочетанію съ аблятивомъ (Delbrück V. S. I, 211) восходитъ родительный лица съ предлогомъ *від* при глаголахъ: *брати, навчитись, просити, чути, ждати, хтіти, дістати, мати від* и т. п., напр.: (Козаки) од мене більшу добычу брали ЗЮР. I, 19. – Серце і душу від мене взяла Гол. I, 368. – Ой принеси, чорная галко, від кошового вісти іб. 18. – Хто тую горілочку пиває, від неї біди зазнає Чуб. V, 1088. – Дак він од їх де-що чував ЗЮР. I, 49.

г) При страдательномъ залогѣ съ родительнымъ лица, при чьомъ различаємъ слѣдующіє случаи:

1. При причастіи страдательномъ; это сочетание восходитъ кь индо-евр. родительному безъ предлога (см. Brugmann Gr.² II, 601, Delbrück. V. S. I, 348): Хѣ ѿ невѣрныхъ Жидовъ былъ поиманый Пам. у. м. III, 82. – До церкви... збудованой от того ж Золотаренка Лѣт. Сам. 42. – Отъ Татаръ зоставши огорненими, на голову отъ нихъ пораженіи Вел. I, 164. – В турму отъ Чаплинского былъ осаженный іб. IV, 6. – Мазепа од Палії був навчен ЗЮР. I, 127. – Смерть та жона від Бога призначона Закр. 205. – Добрий день тобі, вода Йорданна, від Бога поданна Чуб. I, 56. – Я сарана від Бога прислана іб. II, 525. – Налякан од злих чоловік, спокою не маю іб. V, 448. – Дівчина кохана від Бога дана, від Бога від людей ти мені надана Гол. I, 350. – Возьму назначену від Бога в нещастію іб. 356. – Я буду бита од свого татичка іб. II, 229. – Я поздравлена од єдного хлопца іб. III, 117. – Сотворив жену, котра была названа од Адама Ева іб. IV, 415. – Так і я єсмъ зазваний од моего приятеля іб. – Буде його душа од Бога пеклом карана Март. 49. – Заклята від рідної матері Е. 36. XIII, 117. – Твоя корова зіпсована від їдної чарівниці іб. XV, 190. – Я проклята від матері Кв. СО. 42.

Др.-рус.: Отъ множества же овада и комара все тѣло юго покрѣвено боудаше ЖӨ. 55.

Примѣръ съ творит. пад. крайне рѣдки: Ви хороші та на чортові гроші, а ми погані, та Богом кохані Ном. 8487.

2. При глаголахъ рефлексивныхъ со страдательнымъ значеніемъ; оборотъ, разившийся, по всей вѣроятности, изъ предыдущего: Козаки своими правами судилися отъ своихъ старшинъ и товариства Кр. оп. Малор. 240. –

Вже ж я буйних вітрикув начув ся,

Вже ж я од соненька напик ся,

Од ясного місяця насвітив ся. Brykcz. 98.

д) Съ родительнымъ имени выражаетъ причину или поводъ и восходитъ кь такъ называемому свободному аблятиву (freier Ablativ. Delbrück. V. S. I, 217; loserer Abl. Brugmann. Gr.² II, 502), который въ индоевр. конкурировалъ съ инструменталемъ: Много подводниковъ от морозовъ покалѣчило Лѣт. Сам. 133. – А. Желиборскій ставъ епископомъ отъ митрополита Петра Могилы Хм. Лѣт. 79. – Ѡвеликого жалю оумлѣвала Пам. у. м. II, 134. – Ѡстраху и з жури великоѣ... погибают іб. – Уже наши василечки од сонця повійали Мил. 63. – А як ви-йду за ворота – від вітру валю ся Метл. 20. – Висхну від жалю і виплачу очи Чуб. V, 16. – Ой що ж то за древо, що од сонця процвітає, а од вітру одлітає іб. 442. – Упила ся, моя тещенько, од терна, а заснула, моя тещенько, од ножа іб. 626. – Везу тобі невісточку пйаненьку ... Ой від чого, синочку, впила ся? Упила ся, моя матінко, від коня, а заснула, матінко, від ножа Закр. 46. – Від квартоньки горілочки, доброї сивухи, став ся міні світ як банька іб. 122.

Такоже съ творительнымъ рефлексомъ и.-евр. инструменталю¹⁹⁴: Они того гроша небалостью своею не брали АЮЗР. I, 55 (1516). – Добре наївши ся та мерти голодом Ном. 12257. – Ой усі поля Самарські почорніли, ясними пожарами погоріли Макс. (1849) 17. – Лихий лихом погибає Ном. 2869. – А Касуні співом навіть си того в голові немає, жи її муж

¹⁹⁴ Brugmann, K. Grundriss² II, 527.

в хаті Е. 36. VIII, 124.

Съ предлогомъ з и родит. пад. см. ниже.

е) Съ родительнымъ имени выражаєть способъ дѣйствія, напр.: Як вистрілив пан Кановский та од разу забив Гол. III, 31. – Не будем Москалям від души платити іб. I, 27. – Платить отъ десять свиній одинъ грошъ АЗР. I, 30 (1407). – Платить отъ сто коши воловыхъ десять гроши іб. 31 (1407).

Съ предлогомъ з и родит. пад. см. ниже.

2. При существительныхъ:

Предлогъ *від* съ родительнымъ существительнаго при другомъ существительномъ ближайшимъ образомъ примыкаєть къ соотвѣтствующимъ безпредложнымъ сочетаніямъ двухъ существительныхъ, при чемъ мы замѣчаємъ слѣдующія отношенія:

а) Одушевленнаго къ неодушевленному:

Від свѣта злодій (= свѣтовий злодій) Е. 36. XXVII, 69. – Від серця чоловік (= сердешний чоловік) іб. 85.

Ср. серб.: *Moskovi su od boja junaci* (Maretić. Gram. 538); чешск.: *muž od slova* (Gebauer. Příruční ml. jaz. česk.², 364).

б) Неодушевленнаго къ одушевленному:

Черевички від шевця; сукеночка від кравця; сорочечки від швачечки; хустиночки від прачечки Нейм. 36.

в) Неодушевленнаго къ неодушевленному:

Пола від свити J. M. 27. – Відчинили дверці від коляси іб. 54. – Держак од лопати Лукаш. 133. – Ключики від комороньки Гол. II, 50. – Від пекла ключи іб. IV, 543. – Рукав від сорочки Кв. СО. 27.

г) Неодушевленнаго къ вещественному:

Креденси отъ злота и серебра Вел. IV, 28. – Будеш його напувати від меду ситою Чуб. V, 68. Др.-рус.: Сѣдло ѿ злата жъжена Ип. 814. – Стоаѣста два столпа ѿ цѣла камени іб. 843. – Помость бѣ слить ѿ мѣди и ѿ олова іб.

Сочетаніє рѣдкое; обычно съ предлогомъ з см. ниже.

д) Глагольнаго имени къ лицу:

По наговору от Хмельницкого отправила Кр. оп. Малор. 240. – Зостали... в ненависти от людей Лѣт. Сам. 174. – Замѣшанина не била у войску от Григорія гетманенка іб. 172. – По зданню Чигирина от Дорошенка іб. 139. – Ой, то тобі, Абазине, від Ляхів запла́та Гол. I, 13.

3. При прилагательныхъ:

Сочетаніє предлога *від* съ родительнымъ имени при прилагательныхъ восходитъ къ безпредложному сочетаніє прилагательнаго съ родительнымъ аблятивнымъ (см. Миклошичъ V. IV, 452 - 453), напр.:

Величній: Од роду велична Чуб. IV, 174 (ср. Дівка роду красна Ком. 24).

Вільний: – от мыта АЗР. II, 78.

Далекий: То далекий од нас край Полт. у.

Одлюдний: Хитрости облудна, будь од нас одлюдна Гол. II, 494.

Порожній: Частокротъ бывають порожни отъ казни АЗР. I. 5 (1347). – Вже діжечка порожня од огірків Борз. у. (ср. стар.: Давши 3 гривны грошей былъ пороженъ мужебойства АЗР. I, 10 (1347).

Пустий: Волоская земля пуста стала отъ войскъ полскихъ Лѣт. Сам. 162 (ср. Частокротъ бывають села пусты пановъ АЗР. I, 12 (1347).

Славний: Наша Марйечка од батька славна Чуб. IV, 174.

Чистий: Будеш чистий од мого заклинаня Гол. IV, 416.

4. При сравнительной степени именъ прилагательныхъ и нарѣчій.

Сочетаніе, вытѣсненное древнѣйшее безпредложное (см. стр. 115): Не старша Химка од Пархімка Ном. 1012. – Гірша від долину Гол. I, 253. – Мужик хитрійший від чорта Чуб. I, 268. – Ти маєш меншу голову від мене Е. 36. I, 82. – Нема солодшого від сну іб. XXVII, 147. – Страх більший від переполоху іб. 180. – Був старший од Левка годів два Кв. КД. 6.

5. При нарѣчіяхъ:

Впотайці: Сама собі їсть впотайці од матери Чуб. I, 66.

Далеко: Єсть в мене родина далеко від мене Чуб. V, 466. – Що ступлю, то дальше від гріха, а ближче до матери Кв. СО. 41.

Ср. др.-рус.: Далече страны своєя будут Ип. 11. – Хотѣла далече стати города іб. 823.

Также при адвербіальнихъ инфинитивахъ *знати и чути*: Її знати від усіх Кв. СО. 7. – Йї голосочок чуть від усіх іб. 8.

Для.

1. При глаголахъ.

а) Съ родительнымъ имени указываетъ причину:

Переправи робити трудно для плесъ многихъ и крутихъ береговъ Вел. III, 484. – Для нужнихъ и слабихъ коней не могли прийти до того, аби тую армату здужали отвести іб. IV, 271. – Ой я дуже працював, як я тебе витягав для гарного твого стану Закр. 98. – Заспав, каже, трохи, для того спізнився Чуб. II, 233. – Іс. Хр. для насъ умеръ Лѣт. Мон. Густ. 40. – Для милого друга і воли з плуга Чуб. I, 248. – Для іншої мене покидаєш Гол. I, 242. – Діти тляли, кров ілляли для розказу твого Чуб. III, 378. – Держи коня, держи в сідлі для свого звичаю Макс. (1834), 97.

б) Съ родительнымъ глагольного имени или лица указываетъ цѣль:

Для розсудку тої сварки порадились піти до пана Чуб. II, 620. – Поставив сторожу для свого спокою іб. V, 1071. – Для відваги ліпшої пішов на кантину Е. 36. XV, 195. – Вирву я для утішки чотири орішки Мил. 70. – Не їж хліба: не пий води, візьму тебе для пригоди Лавр. 52. – Не для тебе ся калинонька сажена Метл. 182.

При гл. «бути»: Була я у батенька для утіхи Мил. 145. – Рѣчи для держання порохового Кл. 179. – Все для свекорка, та для старенького та для приїздоньку його Метл. 126. – Старі люде для порадоки, білі молодці то для войноньки, кречні паннойки для весілка Гол. II, 11. – Ци ніс для табаки, ци табака для носа Е. 36 XXIV, 453.

2. При прилагательныхъ, напр.:

Тонка-висока для поповича, біла-рум'яна для крільовича Галько 97. – Будь для того, мати, добра, що я полюбила Лукаш. 78. – Мужик був для пана дуже добрий Чуб. II, 532. – Для другої ти миленький Закр. 74.

До.

Предлогъ *до*, въ противоположность предлогу *від*, указываетъ предѣльную точку въ пространствѣ и времени и сочетается также съ глаголами и именами.

1. При глаголахъ.

а) Съ родительнымъ именъ одушевленныхъ или неодушевленныхъ указываетъ предѣлъ или направленіе дѣятельности въ пространствѣ, напр.: З-під могилоньки та до милої бігчи Гол. I, 62. – Я до тебе, моє серце, у вечері буду Закр. 44. – Молодії чумаченьки, вер-

ніть ся до дому Лавр. 71. – До землі вітка гнеть ся Чуб. V, 279. – Тим до неї не горну ся, що слави бою ся Лавр. 38. – Дяк іде радитись до баби Чуб. I, 202. – Куди їхати до роду, ой до роду до родини, до вірненької дружини Закр. 93. – Ой кинув ся да пан Сава до ясної зброї іб. 15. – Сів як панна зо шпильков до росолу Е. 36. XXVII, 102. – Аж до бані сягає М. Пр. 383. – Ходить до оранди горілочки пить Чуб. V, 752. – Коничок гребе, до поля хоче Гол. II, 57. – Вези жінку до синього моря Бал. 42. – Веду тебе я до двору Лавр. 61. – Вйа-же козак коня до ялини Закр. 114. – До серця голубить Лавр. 78. – Ой як мене моя мама та дала до школи Закр. 122. – Просимо до столу Метл. 200. – Половину козаків до опачин посади ИП. I, 216. – Ставили нас до прийому, а все в їдну лаву Чуб. V, 996. – Ставили мнясо до вогню Е. 36. I, 66. – Син вітця до права тягне Гол. II, 32. – Ой сказав він «добри-день», війшовши до хати Закр. 100. – Вставай, мамо, до куделі Гол. III, 21. – Умочив крильця до леду іб. II, 240. – Листи до рук добре оддав Метл. 388. – До Криму посли свои виправили Вел. IV, 193. – А вірнее жениханє до лиха доводить Закр. 48. – Одним коником скочу, до моря доскочу Лавр. 147. – Кругленьким-маленьким до неба докинеш Ном. 228. – До тих грошей ще додай трохи Борз. у. – Шилом зашиплена, до груби схована Галько 102. – Волїла-сь мя закопати до сирієй землі Гол. II, 451. – Забрав діти до торби, пішов на вандрівку іб. III, 487. – Намірів ся до сивої зозулі стріляти Чуб. V, 756. – Як набігли вражі Ляхи – до тієї хати Закр. 72. – Підкинув її (палицю) до гори Чуб. I, 213. – Поставила (коріння) до печи іб. V, 415. – Королевські листи до рук добре приймати ИП. II, 4. – Прийшло ся до натури Чуб. V, 818. – Тут приспівують до Левка Кв. КД. 58. – Ой, грабарю, проводи до гаю Лавр. 56.

Если предѣломъ дѣтельности является внутренность предмета, то на ряду съ предлогомъ *до* мы встрѣчаемъ, преимущественно въ восточныхъ говорахъ, болѣе древнее сочетаніе съ предлогомъ *в* и винительнымъ падежомъ, напр.: Пішла у садочок щипать ягідочок Лавр. 20. – Пішов у світлицю іб. 21. – Кидати у пазуху пйатаки ЗЮР. I, 250. и т. д.

При глаголахъ движенія вмѣсто предлога *до* и родит. мѣста мы встрѣчаемъ также нарѣчіе - предлогъ *близько*, или же предлоги *над* и *під* и винит. пад. именъ мѣста, напр.: От Іван приходить близько цара Чуб. II, 228 (см. стр. 123). – Ото вони й пішли над море М. Пр. 89. – Сів він на того коня і їде над море Чуб. II, 301. – Привіз над село іб. 629. – Приходять над якусь яму J. М. 26. – Прийти над Дунай Лѣт. Боб. 284. – Приїхав я під ворота Чуб. V, 41. – Приходить під браму J. М. 46.

Глаголы непереходные и рефлексивные, сложные съ предлогомъ *до* первоначально сочетались непосредственно съ родительнымъ падежомъ; предлогъ *до* при имени является усиленіемъ оттѣнка уже выраженного въ предлогѣ-префиксѣ. См. стр. 68.

б) Съ родительнымъ глагольного имени, напр.: Не вчила ся до роботи, та на вечерниці Чуб. V, 1193. – Беруть ся до крадіжи Е. 36. I, 66. – Сина вродила, в морі скупала... в ризи повила, до сну вложила Гол. II, 12. – А ти, дяче-небораче, до підмови дав ся Чуб. V, 1080. – Жена піде до роботи, я ся положив Гол. II, 238. – Каже жинці, жи би поставила їм до питья Е. 36. I, 23. – Той зо мною до вінчання стане Гол. I, 112. – Тое заразъ лакомихъ Ляховъ побудило до зависти Вел. IV, 6.

Также вмѣсто глагольного существительнаго съ предлогомъ *до*, встрѣчается сочетаніе съ инфинитивомъ, напр.: Вчив ся робити черевичків шити Мил. 45; беруть ся красти; дати ся підмовити; поставила їм пити и т. д.

в) Съ родительнымъ лица, вещи или дѣйствія при ниже-слѣдующихъ глаголахъ:

Б р а т и, в з я т и, - с ь: Брати до уваги. – До сповіди ще беру ся Гол. II, 733. – Як узали

вишивати, аж до руба взяв ся *ib.* 298. – Мій батько перший взяв ся до свердла М. Пр. 87.

Б у т и: Мы сами нашому прятелю маємъ быти со всимъ животомъ до помочи АЗР. I, 54 (1442). – Тепер же нам всім до радости: ніч нам привела бичка Гол. II, 132. – Нема, як той був, мні до сподоби *ib.* III, 453. – Ой Господи милосердий, будь ми до помочи *ib.* IV, 465. – А що кому до того? *ib.* I, 123.

В о л а т и: До сїа свого волала Пам. у. м. III, 82.

Г о в о р и т и: До соловейка говорила Чуб. V, 5. – Мій батечко по саду ходив, до мої матінки стиха говорив *ib.* 755. – Що брат до сестриці не говорить *ib.* 929. – Говори до стовпа, а стовп стоїть Ном. 12933. – Три коні говорять до себе I. М. 15. – Ой, дівчино, що ти робиш, чом до мене не говориш? Лавр. 41.

Г о р д у в а т и: Вона до мене гордує ЗЮР. II, 247.

Такеж сь творит. п.: Гордуєш ти мною Лавр. 20.

Д а т и з н а т и: Дали до пана знати Чуб. II, 301.

Сь дат.: Давай панам знати Метл. Сл. КС.

Д з в о н и т и: – до церкви Полт. у. – До церкви задзвонять ЗЮР. I, 50.

Д о к у ч а т и: Ой там же твої малі діти та до мене докучають Чуб. V, 629.

Сь дат.: Та в же ж мені та докучила та чужая та сторононька Лукаш. 11.

З а л и ц я т и с ь: До неї (молодиці) багацько залицялось Rokoss. 77.

Сь дат.: Ідіте, сватойки, до дому, не залицяйте ся нікому Чуб. IV, 83. – Сь предлогомъ *на* и мѣстн.: Ой кум на кумі залицяв ся *ib.* V, 1159.

З н а т и с ь: Знаєть ся, як циган до бджіл Ном. 6514.

Такеж сь предлогомъ *на* и мѣстн.: Теля не знаєть ся на пирогах *ib.* 6510. – Гірша любов від слабости, хто ся на тім знає Гол. II, 745.

К а з а т и: Потім до вовка каже Р. Ск. I, 8. – Один каже до другого: вже пана не мами Закр. 26. – до діда Чуб. II, 113. – сам до себе *ib.* 118. – Вовк каже до них: не бійтесь мене *ib.* I, 167.

М о в и т и: Коника водить та й до його мовить:

Коню ж мій, коню, продам я тебе. ИП. I, 272.

Чи промовить хоч словечко до мене вона Закр. 63.

Н а л е ж а т и: Той дїм належав до пана Чуб. I, 4.

П и с а т и: Козаченько до милої штирі листи пише Гол. I, 12.

Р е к т и: Ой рік же я до жени: Ходїм, жено, до куми *ib.* 216.

Р і в н я т и, -с ь: Цвіт-каліну ламала та в пучечки вїязала, до личенька рівняла Лавр. 1. – Рівнают го до мої жінки Е. Зб, XXVII, 15. – Рівнялась свиня до коня, тільки шерсть не така Чуб. I, 273.

Сь дат.: Твоє личко рум'янаненьке своєму прирівнає Гол. II, 833.

Сь предлогомъ з и творит. п.: З панським свого язика не рівняй Ном. 1203. – Рівняй ся кінь з конем, а віл з волом Чуб. I, 273.

Т а н ц ю в а т и: А дівчата дури, дури,

Шо танцюють до бандури Гринч. III, 648.

Ч а р у в а т и: Ой не чаруй, мати, козака до мене Лавр. 140.

Ш у р к а т и: Вона ж мені з того всього шуркає до ока:

Ти поганий, ти пїаний, відсунь ся від бока. Чуб. V, 1066.

г) Предлогъ *до* сь родительнымъ имени указываєть предѣль дѣятельности во времени, напр.: Не забуду до самої смерти Метл. 16. – У чистому полі да й заночувала, до білого світа тополею стала *ib.* 286. – З милим любо умірати і до смерти ся кохати Закр. 22. –

В неділеньку, ранесенько до сонця, ой плакала Лемерівна в віконця іб. 65. – Ой десь би то, дівчинонько, ти з паперу звита, що ти мене додержала до білого світа іб. 58. – Ой лежала Бондарівна з вечора до ранку іб. 101. – Чекай мене, дівчино, до року іб. 119. – До Святого Духа держись кожуха, а по Святім Дусі ще ходи в кожусі іб. 159. – До сім літ чеши іб. 160. – Гуляє до тижня Чуб. V, 463. – Не мав од рода той царь до своїх старих літ дітей Р. Ск. I, 115. – У неділю до схода сонця Е. 3б. I, 4. – Шануй пашу до сім літ, вибавить тя від всіх бід іб. XXVIII, 331. – Ходив він до десіть літ до школи іб. I, 76. – До смерти своєї до пам'яти не приходив М. Пр. 86. – Все було добре до тепер Житом. у.

д) Предлогъ *до* съ родительнымъ имени указываєть степень дѣятельности:

Бодай наші вороги поконали до ноги Чуб. V, 246. – Верболіз б'є до сліз Ном. 13639. – Роби та й роби до зложіння рук Е. 3б. XXVII, 21. – До розпуку сміяти ся іб. 131. – Наробив сі до десітого поту іб. 20. – Строшу, зламлю чирвону калину до самого корінечка Лавр. 53. – До дуру всі тоді пили Котл. Е. I, 307.

2. При именахъ существительныхъ.

а) Съ родительнымъ одушевленнаго или неодушевленнаго.

Скажи мені слід-дорогу до мого вірного роду Чуб. V, 446. – А до тії циганочки втоптана дорожка Лавр. 15. – І до печи куховарочку нанняв, а до ступи да товчильницю Чуб. V, 34. – Назбирай коріння до головки мені іб. 180. – До плуга полицю тесати іб. 434. – Ладан пахнячий до кадилниці Гол. II, 39. – Ведемо ти невістку, до хати попрятницю, до поля робітницю, до комори ключницю іб. IV, 332. – То робітник до готової миски Е. 3б. XXVII, 26. – Не пара сова до сокола іб. 143. – Хоть би до дудки на танець Котл. Е. I, 137. – Зроби мені до шлюбу сукню Чуб. II, 213. – Їли свинячу голову до хрїну іб. 265. – Ой той мені не до душі, що приходив в капелюші Чуб. V, 1168. – Не до мислі жінку маю іб. 611, также съ предл. *під* и винит. пад.: вона мені під мислі Лавр. 110.

б) Съ родительнымъ имени глагольнаго:

Было людей до битви... по полтора ста человекъ Вел. III, 448. – Дам тобі пораду до життя ШБП. II, 67. – До милування нема силування Закр. 159. – Нема до мого вподобане панни такої Е. 3б. VI, 159. – З росю і з заходом сонця найліпший час до співаня і до милуваня іб. XXVII, 42. – Слова до ради, руки до звади Ном. 12864. – Дайте мені людей до роботи Чуб. II, 48. – Купив два воли до роботи Е. 3б. I, 66. – На личеньку чорні брови – ото ж мої чари до любови Чуб. V, 92. – Твоя голова не до позолоти іб. I, 242. – Купила машину до шитя Камен.-Под. у.

Вмѣсто сочетанія съ предлогомъ *до* и глагольнымъ существительнымъ часто встрѣчается сочетаніє съ инфинитивомъ соотвѣтствующаго глагола и союзомъ *що*, напр.: машина що шити Киев. у. или же только съ инфинитивомъ: Чашечка воду пити Ном. заг. 155.

в) Съ родительнымъ имени числительнаго:

Було їх там до двадцять душ Житом. у.

3. При именахъ прилагательныхъ.

Предлогъ *до* ст. именами лицъ, вещей и дѣйствій встрѣчается при нижеслѣдующихъ прилагательныхъ, при чемъ вмѣсто предлога *до* съ глагольнымъ существительнымъ нерѣдко также сочетаніє съ соотвѣтствующимъ инфинитивомъ:

Важкі й: – до ходу Н. Вол. у.

Съ инфинитивомъ: (Діти) малі вести, а важкі нести Мил. 187.

Вдачі й: Ледача невістка, ледача,

Та до роботи не вдача ЗЮР. II, 245.

Голий й: – до сорочки Ж. і Сл. II, 92. – Гола до спідниці Кольб. II, 16.

Г о т о в и й: До бою и до покою суть готови Вел. I, 153.

С ь инфинитивомъ: Баба вмерти не готова Чуб. V, 1132.

Г р е ч н и й: Ой доле людська, чом ти неправдива, щодо інших гречна, до мене спеси-ва Закр. 73.

Д б а й н и й: До роботи недбайная Гол. II, 589.

Д о б р и й: У неї батько недобрий був до нього Кв. КД. 48. – Бідному сапоги усе добрі до ноги Е. Зб. XXVII, 58. – Та моя кізенька добрая до масла Чуб. V, 1106. – Добрий до роботи Х. Сб. VI, 2, 106. – Напередъ маючи конѣ до утѣчки добріє Вел. IV, 28.

С ь предлогомъ *на*: Він такий на його добрий, що в лозці води утопив би Ном. 9560.

С ь инфинитивомъ: Вода дуже добра дітей од хороби купати Чуб. I, 43. – Огонь і вода добрі служити, але лихі панувати Потєбня II, 328.

Ж в а в и й: А було до війни такий жвавий ЗЮР. I, 97.

Ж у р л и в и й: – до роботи Жив. Ст. 1890, I, 6.

З д а т н и й: Чи про моє біле личко (гадає) здатне до любови Закр. 42.

С ь предлогомъ *на*: На хитрощі дівчата здатні Котл. Е. VI, 75.

З н а ю ч и й: Такий знающий, як циган до пасіки Ном. 6514.

Л а с и й: До грошей я не дуже ласий Шевч. 156.

С ь предлогомъ *на*: А чаплисько краса, на весіле ласа Гол. II, 506.

С ь инфинитивомъ: Ласий панувати Ном. 1132. – Робити не ласа Чуб. V, 1155.

Л а с к а в и й: До кого ж ласкава ся доля лукава Закр. 73. – Може б Бог до нас, жінок, ласкавіший був М. Пр. 171.

Також с ь предлогомъ *на*: Ти дівчино білява, будь на мене ласкава Гол. II, 211.

Л і н и в и й: До роботи не лінивий Чуб. II, 400. – Бо лінива до роботи, хоть людей спитай ся Гол. II, 284.

Л ю б и й: Не так очі, як ті брови любі, милі до розмови Метл. 10.

М и л и й: Там то жвавий, чорнобривий і до розмовоньки милий Чуб. V, 103.

Н а л е ж н и й: Неволниковъ до роботи лопатной належнихъ по полтора ста челоуѣка Вел. III, 448.

Н е в с и п у щ и й: До роботи невсипуща Кв. БД. 20.

О х о ч и й: Вона охоча до музик ЗЮР. I, 308. – Тільки б грати та співати – до сього охочі Закр. 78.

С ь инфинитивомъ: Назад вертатись не охочі Котл. Е. V, 683.

П о б о ж н и й: До науки сѣой был побожный Пам. у. м. III, 123.

П о д і б н и й: Зовсім до неї була подібна Е. Зб. I, 94.

П о т р і б н и й: – до помочі.

П р и г і д н и й: Він до всього пригідний М. Пр. 57.

П р и д а т н и й: До всього придатний Лев. Сл. КС.

П р и є м н и й: Будь, сестро, розумная, до людей приемная Tomasz. 64.

Р і в н и й: (Завивайлечко) до папіру рівненькеє Метл. 207.

С п о с і б н и й: Найшов запруту спосібну до закручення Е. Зб. VIII, 139.

С ь инфинитивомъ: Спосібний волам хвости крутити Ном. 6563.

С п р а в н и й: Справний, як віл до корита Чуб. I, 273.

С п р и т н и й: Ти то спритний, як Матвій до куропатв Ном. 6564.

Т і с н и й: До пахання хлѣба той кгрунт барзо єст тѣсний Лѣт. Мон. Густ. 52.

Т р у д н и й: Другая рѣчка..., которая не трудна будетъ до переправи Вел. III, 485. – Тое окопане за немѣрное и до оборони трудное быти разсудивши... ib. IV, 47.

Цікавий: – до роботи Е. 36. XXVII, 32.

Швидкий: До роботи швидка Чуб. II, 63.

4. Принарѣчяхъ предикативныхъ:

Видко, видно: Видко до милого та до його хати Гол. II, 324.

Також при предикативномъ инфинитивѣ чути: Як заграю на Вкраїноньці до й до дівчини чути Лавр. 136. – Як заграє, защебече, чути до дівчини Гол. II, 397.

3.

Въ предлогѣ з (*із, зі, зо*) въ южнорусскомъ, какъ и въ западно-славянскихъ фонетически слились два первоначально различные предлоги *изъ* и *съ*. Смѣшеніе этихъ предлоговъ датируется памятниками уже XIII–XIV вѣка¹⁹⁵. Функціонально оба предлога також совпали, такъ что въ этомъ отношеніи теперь ихъ трудно разграничить. Мы можемъ только отмѣтить, что *изъ* указываетъ исходный пунктъ дѣятельности изнутри предмета, а *съ* отъ поверхности предмета, но оба сближаются въ представленіи дѣятельности, исходящей отъ предмета, совпадая по смыслу съ предлогомъ *отъ* (*від*), съ которымъ и чередуются¹⁹⁶.

І. При глаголахъ:

1. Съ родительнымъ имени указываетъ, отношеніе дѣятельности къ мѣсту:

а) Предлогъ з восходитъ къ *изъ*:

Звогню да в поломай Чуб. I, 274. – Ой там били слуповали, кров з боку точили Гол. III, 271. – З рота вода ллє ся РЧП. 126. – Прийди до мене із чужої сторони Макс. (1849) 9. – Звідки тебе, серце, виглядати, а чи з поля, чи з дороги а чи з степу, з косовиці Лавр. 39. – Як з дороги поверну ся, то з тобою оженю ся Чуб. V, 4. – Так бий, щоб уже й живої не попустити з рук. *ib.* I, 201. – З тієї криниченьки пив мій ворог лютий Закр. 89. – Ой, там сидить моя мила, де з ліса зоріє *ib.* 36. – Прибудь, милий чорнобривий, з далекого краю Метл. 84. – Ой як ішов синку із вуийска до дому, заглядів билинку у чистому полі Чуб. V, 709. – Як буду твоя, напою ти два із студеной кирничейки, з нового відра Гол. III, 401. – Ірод за тоє барз засмутив ся, же Біг предвічний з Панни народив ся *ib.* II, 97. – З терня вінок увивали *ib.* – З поголоски вѣдомости мати Вел. III, 220. – Юпитер все допивши з кубка, погладив свій рукою чуб Котл. Е. I, 161. – Шатнув ся зараз із запічка *ib.* 103. – А Яненко на тоє з близька приглядає Гол. I, 52. – З далека виджу *ib.* 343.

Сюда же относятся глаголы съ префиксомъ *ви-*, которые сочетаются съ предлогомъ з, напр.:

Потіш мене нещасную, вибав з того лиха Закр. 34, но также съ «од»: Ти мене вибавив од смерти, а я тебе Рудч. Ск. I, 73. – Ой нехай же він сірі воли із двору збуває, нехай мене, мене молодого, з некрут визволяє Чуб. V, 499. – Вже (Марисенька) з панєнства вистає, до старих людей пристає Галько I, 56. – Як би-м знала, мій миленький, що я твоя буду, випрала бим сороченьку з чорного бруду Чуб. V, 332. – Шовковая хустиночка з сліз не висихає Нейм. 85. – Як ти, брате орле, станеш з лобу очи видирати, дай же моїй милій знати Чуб. V, 944. – З пісні і казки слова не викидають *ib.* I, 280. – Не можу з дива вийти Е. 36. XXVIII, 425. – Вискочив сіромаха з конопель до хати Чуб. V, 651. – Як Божа воля, то вирнеш і з моря Ном. 18. – Отець Залізо з келії вийшов Чуб. I, 162. – Але стривай, що то ще з цього вийде *ib.* 201.

б) Предлогъ з восходитъ къ *съ*:

З гори йду Бал. I – Котили ся вози з гори, на долині стали Гол. II, 334. – Їхав москаль з гори М. Пр. 2. – Ти мого сина та з світа згубила Чуб. V, 1018. – Хлопець не поспів з стіни

¹⁹⁵ Соболевскій, А. Лекції по ист. р. яз.², 91.

¹⁹⁶ См. по этому поводу у Миклошича, IV, 529 и у Вондрака V. S. Gr. II, 376

ключи зняти Закр. 14. – Здерли з мене сердачину іб. 61 – Лягає .. піп з самого краю Чуб. I. 158. – Пійшов коток на торжок, купив собі кожушок, треба з kota зняти, да дитиньці дати Закр. 70. – Ой ще з меча і кров тече іб. 85. – Вона буде летіти з гори вниз Чуб. I, 212. – Ухватила періжок з вікна іб. II, 113. – Ой іскиньте золот перстень із мізинця з пальця Метл. 19. – Оттогді-то припало йому з правої руки чотирі полковники ИП. II, 6. – Вступітся з дороги Гол. II, 270. – Розумний дурному з дороги вступить Галько II, 50. – Чи ти, милий, впив ся, чи з коника вбив ся Метл. 103. – З дороги збив ся Лавр. 86. – Надлетіли гуси з броду Чуб. V, 90. – Потім сам заїхав із другого боку та його вбив із ружжя Рудч. Ск. I, 207. – З твого подвірочка на моє не видко Гол. II, 282. – Не зійде мені їдна дівчина з мислі Чуб. V, 34. – Його взяли на три списи із цраваго плеча Закр. 15. – Хочеш мене з ума звести іб. 34. – Я нелюба забіу з лука Лавр. 142. – Я нелюба з ружжа влучу іб. 144. – Із лука мірить, на монастир ціляє Чуб. I, 162. – А я тросклива, зо сну скочила Гол. I, 245. – Білого камня з скали влупи Чуб. I, 129. – Ти й мене страстиш з світа іб. 183. – Оступись, дівчино, з моєї могили іб. V, 430. – Побілів так, як би з якої хороби встав Е. 36. XV, 195.

2. Съ родительнымъ имени указываетъ отношеніе ко времени:

Чом ти, Марусю, не одказала іще вчора із вечера Метл. 126. – Я чарів із роду не знаю Чуб. V, 92. – Він уже з роду такий Е. 36. XXVII, 15. – Такого дива з роду не видав Чуб. V, 706. – Ей з день-години счинались великі війни на Україні ИП. II, 10. – Хмелницькій... зо всѣмъ своимъ таборомъ зъ вечера взявшись, ближей къ нимъ приступилъ Вел. IV, 46. – Чому ж так нема, як було з давна Гол. II, 21. – (Мати) з малого до злодійства привчала Rokoss. 98. – Ходит козак до дівчини с пізна Гол. I, 282. – Будь весела з рана до вечора Чуб. V, 1080. – Чи так і тепер, як с стародавна, як с стародавна, як с первовіку Гол. IV, 103.

3. Съ родительнымъ имени указываетъ способъ дѣствія:

Козак дівку з душі любить заняти не сміє Чуб. V, 165. – Ой чорняву з душі люблю, на біляву залицяю ся Лавр. 119. – Я його з лица знаю Чуб. V, 1092. – Зо всього горла закричав Котл. Е. I, 477. – Вже з правди, що голова росте Кв. II, 8. – Шла по ней (горі) дівчинонька з борзенька Гол. IV, 315. – Що з горда ходиш, з бучна починаєш іб. 58. – Стрілив з груба, убив голуба іб. II, 582. – Капуста... засипана з густа іб. IV, 319. – Край коровай з дрібна іб. 329. – Ой на Татарина с крива, як вовк поглядає ИП. I, 169. – А взяли Лазаря барзо з легенька Гол. III, 265. – З низька ся вклонили іб. IV, 108. – Кланняю ся вам з особна каждому іб. III, 508. – С пильна поглядає іб. I, 5. – З рівна край коровай іб. IV, 329. – На Теклу с тиха покликає іб. I, 52. – Ой підтягай, та малий журо, та попруги із туга ИП. II, 64. – С часта не пивати Гол. III, 331.

4. Съ родительнымъ имени указываетъ причину (= съ):

Що ти нажив, вражив сину, з козацької ласки Закр. 15. – Піду до Дунаю – з жалю утоплю ся Метл. 17. – С повинности абовѣмъ то мочи пастирскої писати мушу Лѣт. Мон. Густ. 39. – З вашого мудрого совѣта и позволенія сталося Вел. II, 296. – Не-хай тее люди знають,

Що з кохання умирають. Чуб. V, 22.

Я з твоєї причиньки мусіла вмірати. Гол. I, 261.

Ой дай, пане, дай горілочки нам,

З великої праці горілки но чарці:

З великої муки по дві чарки в руки. Метл. 326.

Анхиз з горілочки умер Котл. Е. II, 87. – Але він не майи страху с того Е. 36. II, 5. – З прибутку голова не болить іб. XXIV, 588. – В ночі хихи, а дні тихі, оженившись із

самої пихи іб. 454. – Ми з того пришли до тебе, да щоб рошитати Закр. 14. – Жахаєть ся, як зо сну Ном. 4370. – З великих радощів сказала Р. Ск. II, 54. – Обомлів з радости Чуб. II, 136. – З жарту і біда часом буває Ном. 12665. – Тут я лежу з твоєї причини Чуб. V, 430. – Напали з хмелю перелогі Котл. Е. II, 153. – З нудьги охляв і ізнеміг ся іб. 158. – Бишиха з їдження, бишиха з ходу... бишиха з пристріту Чуб. I, 117. – Я з того зла спати легла Гол. III, 484. – Не любив Роман жони, из людзкої намовини іб. 28.

5. Съ родительнымъ имени при слѣдующихъ глаголахъ:

Бути: Хіба ж би я з піску була, що бим ся лупала Закр. 36. – Не з кожної яворини буде, ненько, клиння, не з кожної сиротини, буде господиня Коцип. 78. – Що з вірного закохання ні слави, ні вжитку Чуб. V, 147. – А що мені з чужих хлопців, як мого немає Мил. 68. – Захарій був не з заможних Кв. БД. 6.

Это сочетание примыкаетъ къ родит. при бути см. стр. 78.

Глузувати: Перестаньте, парубоньки, з дівчат глузувати Чуб. V, 10. – Як ти вийшов за ворота з тебе глузувала Закр. 69.

Глумити сь: Он чи з мене сміяти ся, чи з мене тлумити ся Чуб. III, 167.

Гордити: Його і покарав Господь, щоб він не гордий зі своєї сили М. Пр. 95.

Съ творит. пад.: Нині гордиш словом і віров моєю Гол. III, 454. – Убогими не гордили М. Пр. 169.

Дивувати сь: Довго ми з того дивували ся, що вона пішла за його Полт. у.

Съ дательнымъ пад.: Хто великого не бачив, той і малому дивуєть ся Ном. 4908.

Дрочити сь: Що я винуват тобі, що ти дрочиш ся з мене М. Пр. 51.

Жити: Піп жие з олтаря, а писар з каламара Ном. 212. – Що козацька жона, вона з розуму жила, вона жила, проживала, медом-вином торгувала Чуб. V, 1073.

Згасати: Моє тіло біленькеє з струпа не згасає іб. 165.

Знущати сь: Та вже ж мені з твої доньки знущати ся годі Закр. 47.

Кепкувати: То він з тебе кепкує Чуб. II, 544.

Користати: Чужий буде користати з його праці іб. 537.

Кпити сь: Ой знати, знати, хто з кого кпить ся Закр. 28. – Жени ся, козаче, жени ся, з мене, молодой дівчини, не кпи ся Чуб. V, 78.

Мати: А він теє повторяє, що коханку з неї має іб. 1198.

Обдерти: Зо шури обдер Rokoss. 25. – Обдерли з одежи іб. 59.

Обудити: Обудила ластівонька мою милу зо спаня Гол. II, 239.

Радіти, радувати сь: Їхаль до Подковы радуючи ся з его щастя Лѣт. Боб. 294.

Роздягати, -дягти, -діти, -сь: Роздягнувши ся із своєї одежі дал Петру М. Пр. 320. – З сорочки розділа Сб. ХИФО. VI, 2, 126.

Розібрати сь: Розібрав ся із тої одежі М. Пр. 322.

Розігнати: Розігнав, розпудив голубку з пари Гол. II, 514.

Розлучити: Ой як мене молодого з пари розлучили Чуб. V, 168. – Нас вони розлучили з коханої пари Метл. 63.

Также съ предложомъ від: Там ся розлучат душа од тіла Гол. II, 42.

Сміятись, насміятись, посміятись, насміхатись, сміхи збити: З мене молодой хто схоче смієть ся Метл. 26. – Перевожчик не перевіз, тільки з мене насміяв ся Чуб. V, 568. – Ти думаєш, дурню, що я женихат ся? А я з тебе тільки аби посміять ся Закр. 69. – А з рудої, як з дурної що вечера насміхаю ся Лавр. 117. – А чого ти сміхи збила із моєї хати Гол. I, 79.

Т і ш и т и с ь: З доброго вашого житя и повоження тѣшитися Вел. III, 111.

У в і л ь н и т и: Увільнили жомньира другий рас с тойї варті Е. 36. XVV, 195.

6. При причастіи страдательномъ:

Фурман у того пана був зліплений не з доброї руки Чуб. II, 380. Параллельное сочетание съ предл. *від* см. стр. 131–132.

II. При именахъ:

Сочетаніє имени съ предлогомъ з и родительнымъ падежомъ другого имени восходитъ къ безпредложному сочетанію двухъ именъ, при чемъ мы различаємъ слѣдующіє случаи.

1. При именахъ существительныхъ:

а) Къ типу: «Конотопського полку козак»:

Я й сам козак з Лубенського полку Чуб. V, 951.

б) Къ типу: «Ніжка лебедя»:

Ти вкрав легке і печінки з барана Чуб. I, 158. – З тих звірів шкурами вкривав собі хату Р. Ск. II, 92. – Любила-м тя, ледінику, як з оріха зерна Гол. II, 312.

в) Къ типу: «Лука тятива»:

Чого сая з рожі квітка на воді зовйала Метл. 253.

г) Къ типу: «Далекаго краю чоловік»:

Навчала мя сусідонька із третьої хати Коцип. 78.

д) Къ типу: «Роду попівна»:

Гей я козак з України, козак з роду, козак з міні Гол. II, 623.

е) Къ типу: «Кубки срібла-злота; загати кудрявої мйати»:

Намисто з коралі й червінців Rokoss. 90. – Черевички з китасчки, панчішка єдвабна Закр. 88. – Намети з білого шовку ИП. I, 8. – Єсть в мене мила, та голубка сива з кленового листу, з дожджевого цвіту Чуб. V, 280. – Утратив я коня вороного, і сідельце із злата самого і попругу з зеленого шовку *ib.* 951. – Серце моє, серце, з каменя твердого Гол. II, 224.

Корней указаннаго предложнаго сочетанія слѣдуетъ искать въ тѣхъ сочетаніяхъ, гдѣ предлогъ з ближайшимъ образомъ примыкаєть къ глаголу, напр.: Зроблю лазню з трьох зіллів Закр. 25. – Зроблю тобі хатину з рожевого цвітину Метл. 120. – Поставлени кроковки, кроковки, з різаного дерева морковки *ib.* 119. – Збудуємо світлоньку з рожевого квітоньку *ib.* 120. – Зліпив Бог чоловіка з глини М. Пр. 1. – Зсукали свічку із ярого воску Чуб. I, 162. – Казала йому черевички шити з комарової шкури, а він казав їй дратви прясти з тонкої паутини *ib.* V, 819. – Плетіте невод із чорного шовку *ib.* 1072. – А ти любиш Параску, з мене чиниш іграшку Гол. II, 211. – Ой так чини, як я чиню: а з дівчини господиню! Ой із тіста паланицю, а з дівчини молодицю *ib.* 400.

Послѣднія сочетанія въ свою очередь восходятъ повидимому къ родительному аблятивному (см. Brugmann. Grundriss² II, 497) ср. греч. συζευγμένον σφι πατρὶνόν Πατρὶου τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐξελοίμεσαν Herod. 5. 62 (Brugmann. Gr. Gr.³, 388).

ж) Къ типу: «єдиний ихъ»:

Одна з них була тонка-висока, а друга була біла-румйана Галько I, 97. – Не будеш вінчати всіх нас, лиш двоє діточок з нас Гол. II, 105. – Суди, Боже, хто з нас винен *ib.* 517. – І кожний із їх пішов своєю дорогою Чуб I, 159. – Дивить ся: хто пряде з жінок *ib.* 217, чаще: котра жінка пряде. – Чи не вигледжу, чи не ввиджу перевозчика з роду *ib.* V, 568. – Ніхто з чужих не наїжджа Кв. II. 5. – Із сторожів наняв двох *ib.* 16. – Лучив ся чоловік з наших Кв. СО. 11.

з) Соотвѣтственно сочетанію съ глаголомъ того же корня:

Лічиш з краму бариші Закр. 58. – Яка йому з того користь Полт. у.– Не буде мати по-тїхи з такої їжи Rokoss. 62.

2. При именахъ прилагательныхъ:

Предлогъ з съ существительнымъ при прилагательномъ восходитъ къ безпредложному сочетанію типа «Нива плоду рясна» Ком. 24, ср. ст.-сл.: съ женою злонравънъ разоума Supr. 169, 7; примѣры изъ другихъ языковъ см. Brugmann. Grundriss² II, 607.

Вишенька-черешенька з корня гладенька Чуб. V, 1028. – Капуста... із листу головистая Ном. 261. – Ще ти дитя молодое з розуму не дійшло Лукаш. 41 (ср. ще ти дитя молоде розумом не дійшло Метл. 419. – Нехай перше розуму дійде МВ. Сл. КС; усі три до розуму дійшли ЗЮР. I, 20). – Красний із твари Чуб. V, 253. – Всі вороги раді з того, що нема чумака мого іб. 1198; съ творит.: Чи мною раді, чи не раді іб. IV, 519. См. стр. 106.

3. При нарѣчіяхъ предикативныхъ въ безсубъектныхъ оборотахъ, напр.: Дивно мені з сеї бороди Чуб. III, 228.

4. Предлогъ з въ сочетаніи съ другими предлогами и именемъ въ родительномъ падежѣ.

Предлогъ з въ сочетанія съ предлогами *за, між, над, перед, під, по-за, по-над, посеред* образуетъ сложные предлоги, которые сочетаются съ родительнымъ падежомъ имени, внося въ сочетаніе съ глаголомъ и именемъ пространственный представленія, условленный второй частью сложнаго предлога.

З-за: Вийшла баба з-за гір, на ній дванадцять шкір Чуб. I. 317. – Із-за гори вітер віє Бал. 11. – Ой ішли козаченьки із-за Дону іб. V, 1057. – З-за тамтої гори, з-за високої Гол. II, 7. – Але з-за моря зіля забажала іб. I, 112. – Виведи нас з-за стола іб. II. 642.

З-м і ж, з-м е ж и: Анї одного козака з-межи війська не втерляли Макс. (1849) 52. – Не дзвє хмароньки з-мижи губор виступають ИП. I, 88. – Та ні одного козака із-між війська не втерляли. іб. 185. – Та звінчайте двоє дитят з-межи нас Roszc. 19.

З-н а д: З-над Прута.

З-п е р е д: З-перед очей узято Ном. 1907. – Скікнув милий з-перед очей, тільки вчула свист Чуб. V, 2. – З-перед моїх очей утік іб. I. 202. – Іван приймає з-перед того коня сїно, а мйасо ложить перед ним Руд. I, 103. – Коли тот каплун з-перед мене злетит Гол. II, 6. – З-перед Галича війском вступив ся іб. IV, 48.

З-п і д: Вилинула б з-під калини, як сива зозуля Чуб. V, 51. – Вискочив дяк з-під груби іб. II, 513. – З-під щирого серденька шлюб брала Rokoss. 155. – Та із-під лісу, с-під зеленого гаю, ой крикнули пани козаченьки: утікаймо Нечаю ИП. II, 64. – Ой з-під хмизу на піч лізу Лавр. 5. – А з-під того зеленого байраку виглядають гайдамаки Чуб. V, 1050. – Ой вилетів орел з-під чорної хмари Лавр. 83. – Копала коріння з-під білого каміння іб. 75. – Давай, молодий, коничейка старостові з-під себе! Гол. II, 123.

З-п о з а: З-поза хмари місяць виліз Полт. у.

З-п о м і ж: З-поміж своїх обібрали іб. – С-поміж садів видко церков Федьк. (Сл. КС).

З-п о н а д: Це з-понад Дністра все люде Ямп. у.

З-п о п і д: З-попід тинів повилазили жаби Полт. у.

З-п о с е р е д: Обравши себѣ на Заворожу Остринина за старшого и при немъ Скидана, з-посередь себе, до козаковъ Донскихъ, о помощь просячи, виправили Вел. IV, 193. – З-посередь себе годнихъ обрали пословъ іб. 271.

За.

Съ родительнымъ падежомъ имени указываетъ время, въ теченіе котораго происходитъ дѣятельность:

Зичилемъ жеби, якъ за его гетманства, такъ и теперь за моего уряду, абы было едино стадо и одинъ пастирь Вел. II, 296. – Дай же Боже козаки промовляли, за гетьмана молодого жити як за старого Макс. (1849) 46. – За твоєї головоньки роботи навчу ся Метл. 329. – За першої небожки були на маслі пирожки; а за цієї бридохи іно киселя трохи Чуб. I, 243. – За панського часу Чуб. II, 530. – Мій батько вісім літ топив у горницях груби за старої пані іб. 641. – За дня пішов іб. IV, 538. – Прийшла сусіда за сонця Нейм. 26. – У суботоньку за сонця сіла Марйушка край віконця Мил. 132. – Скидай сорочку за сонця іб. 155. – За давніших час Е. 36. VI, 91. – За чужої матіноньки сніданенька не буде Гол. II, 632. – За панцини іб. 151. – Оддає мене муй батинько ище за своєї головоньки Ром. II, 35. – Чому віте за погоди снопув не носили іб. 288. – За свого уряду се мені уперше так довело ся, що воли у займані Лубен. у. – Ой встань, милий, ой встань за світаня Гол. I, 274. – Ти сонінько, світи за дня, місяченьку в ночі іб. II, 766.

Др.-рус.: За тепла оуидемъ Ип. 444.

За-для.

Съ родительнымъ имени опредѣляєть цѣль дѣятельности:

За-для певної потуги гадку замишляє Закр. 14.

А уже ж мені хустиночки з бочку не носити,

За-для слави козацької хоть сіделечко вкрити. Чуб. V, 938.

За-для тебе Марусенька зряжена іб. IV, 322.

Замісто, заміс(т)ь.

Выражаєть съ родительнымъ пад. замѣну одного предмета или дѣйствія другимъ:

Тоді, замісто смерті, жили, кажуть, песиголовці з одним оком М. Пр. 2.

Ой не стеле чумак собі постіленьку, а зелену травцю.

А у головки, замість подушечки, кленчасту важницю. Чуб. V, 1038.

Замість помочи, виколою тобі очи Е. 36. XXIV, 571. – Возьму чужу дитину та згодую замісь своєї Чуб. II, 530. – Замісьць короваю, хліб святий розділимо Кв. КД. 52.

Коло.

1. Съ родит. имени указываетъ отношеніе дѣйствія къ мѣсту:

Плавле утеня, плавле сірее

Коло липи, коло кореня. Метл. 149. – Коло милого сіла Чуб. V, 5. – Сядь, Грицю, коло мене іб. 56. – Коло млина, коло броду, козак коня напуває іб. 90. – Не буду садити коло воріт верби іб. 180. – Ой велика туга коло вдовиного серця іб. 848.

2. Съ числительными:

Ой маў же я коханочок коло вісімнацїть Е. 36. XI, 79.

Кінець, кінці.

Один (козак) сидить кінець стола Лавр. 130. – Стоїть верба кінець села Чуб. III, 129. – Сама сіла кінець стола Чуб. V, 44. – Сіла кінці стола Кв. ЩЛ. 32.

Др.-рус.: Копіе приломити кінець поля Половецкаго Сл. о п. Иг. 6. – Кінець копія въскрѣмлени іб. 8.

Край, крій, крей.

Сидить дівча край віконця при великім смутку Метл. 41.

Край могили долина,
Край долини ставочок,
Край ставочка гребелька,
Край гребельки млиночок,
Край млиночка кладочка,
Край кладочки лужечок,

Край лужечка калина. Чуб. V, 8. – Є в мене криниця край перелаза іб. 54. – Та тяжко, та важко край мого сердечка іб. 297. – Край Дунаю трава шумить іб. 941. – Сам заплакав крій коника стоя іб. 676. – Виплакала карі очі крій козака стоя Метл. 38. – Крей груби сідає іб. 378.

Крім.

Крім церков святих Ном. 8373. – Кохав він єще крім мене другії Гол. I, 203.

Круг.

Облетіла (муха) круг голови тричі Март. 167. – Знай блука круг села Кв. М. 37. – Усі зібрали ся круг ставка Кв. KB. 26.

Місто.

Він (староста) піде в дорожейку місто тебе Гол. II, 123.

Над.

Съ родит. имени выражаетъ превосходство и сочетается съ существит. и сравнит. степенью прилагат. Ср. стр. 115.

Над всѣхъ болѣзней злѣйша головная Кл. 43. – Немаш труднѣйшихъ в свѣтѣ ремеслъ над снѣцарства іб. 116. –

Да нема древа ряснішого над осики,
Да нема роду ріднішого над сестриці. Чуб. V, 439.

Оувидѣли звѣзду барзо прекрасную и пресвѣтлую надъ иныхъ звѣздъ Пам. у. м. II, 15.

– Да нема древа ряснішого над явора,
Да нема роду ріднішого над братіка. Чуб. V, 439.

Бо я тебе над всіх люблю іб. 153. – А вже не буде над нього друга іб. 16.

Окрім.

Ї́кром хлѣба нѣчего йншого не йсть, а воду пьеть Пам. у. м. III, 114. – Не маємо царя іного, окрім кесаря їдного Чуб. III, 21.

Опріч.

Опріч любови, шо я к тобі маю,
Я всім убога – того не таю. Чуб. V, 77.

В мене тогди опріч тебе чотири сиділи Гол. I, 243. – Опріч святої церкви Ном. 8373. – Опріч лайки та глузування над дурнем, білш нічого не можна й написати Кв. Супл. 3.

Грам. 1366: Опроче своєѣ братьѣ: Палеогр. Сн. № 8.

Перед.

Витягни червоних жменю та брязни перед дівок, яко перед ластівок Roszk. 29. – Ми полову попариме, і перед свах поставиме іb. 30.

По-біля.

Ой не ходи, Василечку, по-біля тиночку Чуб. V, 105. – Живе хоч не так, як люде; а хоч по-біля людей Закр. 162. – Їде на білім коні побіля її воріт Чуб. I, 51. – Та усе купа по-біля купи Кв. МВ. 20. – Текла річка з винограду та по-біля липи Эв. 301.

По-прай.

Ой забито твого сина та по-край дорожки Гол. I. 137.

По-конець.

Ой уздриш Бога по-конець стола іb. IV, 65.

По-між.

Поміж рядів проходили ИП. I, 2 і 4.

Про-між.

Вигадують де-що про-між весільних пісеньок Кв. М. 10.

Против.

1. Отношеніє кь мѣсту:

Як проти церкви, дому Божого проїжджали,

Ми шапок з голови не знімали. Макс. (1849) 19. – Стань, батеньку, против мене Тол. II, 652. – Узав колоду за комель, підвів проти себе як свічку Манж. 9. – Проти гори піском не сипать Ном. 1095. – Глянь, мати, проти сонечка Мил. 153. – Вода блещить проти сонця Чуб. II, 262. – Проти сонця рій гуляє Котл. Е. I, 563. – Пливи ж сіра утка, проти води хутко Чуб. V, 761. – Маю я пару лебедів - попливуть проти води іb. 1201. – До Іллі хмари ходять за вітром, а з Іллі проти вітру Ном. 475. – Вилинула б проти тебе, як сива зозуля Чуб. III, 168. – Не дмухай проти вітру Ном. 1100. – Одчинив церковцю проти нас, повинчав діточок в Божий час Чуб. IV, 279.

2. Отношеніє ко времени:

Проти дня брехня, проти ночі правда Ном. 14309. – Я її проти ночі гуляти пускала Чуб. V, 902. – Насіяла василечків та й проти Різдва Мил. 158. – Ой в суботоньку против неділеньки Супрун з Ордою стяв ся Х. Сб. VI-VII, 61. – Гуси против холоду носи під крила ховають Х. Сб. IX, 317.

3. Отношеніє кь лицу и вещи:

Того ж лѣта паша великій Канлан-Герей з великими войсками ходил в Полщу против короля Яна Собеского Лѣт. Сам. 130. – Проти рожна не працювать Ном. 1090. – Я не знаю, що вам проти сього сказати Гудч. Ск. II, 154. – Свербить долоня проти чогось Ном. 306. – Так чи може не то і зровнятихся против того, що нам буде у Господа милосердного Кв. М. 77. – Вже нам не подоба против вас рівняти ся Кв. ЩЛ. 15. – Він багатий, так і гордий против мене бідного Кв. II. 10.

4. При именахъ съ родительнымъ имени:

Проти нас трьох нема і світі дужчого Грин. I, 189. – Против усякого звичайний Кв. II. 6. – Ти мені рівний і стар против мене Кв. ЩЛ. 15. – Де тобі, кажуть, против здорового зробити Кв. II. 9.

Серед, срід.

Вона впала серед дороги Чуб II, 116. – Ой як зійшов серед моря, та й став потопати РЧП. 126. – Вже ж білі лебеді серед ставу пали Чуб. V, 46. – Серед села стояла верба іб. 126. – Помандруєм прічки срід темної нічки іб. 278.

Супротив = Проти.

Ой стояла сосоночка та супротив віконечка Метл. 20. – Супротив сіюго ніхто не встоїть ЗЮР. I, 97.

VIII. Родительный падеж при междометіяхъ.

Случаи сочетанія родительнаго падежа съ междометіями въ южно - русскомъ не многочисленны, отмѣтимъ нижеслѣдующіе:

О й, о х: Ой сукиної шельми собаки необашної ЗЮР. I, 11. – Ох ненасиченого тиранства Ап. 1694.

Ср. ст.-сл.: о безаконнааго възбѣшениа Супр. 217, 7; лат.: O miserae sortis, pro malae traditionis, o magnae caritatis¹⁹⁷; греч.: φεῦ τῆς ἀνοίας οἴμου τῶν ἐμῶν κακῶν¹⁹⁸.

Д і й: Дій його чести, на кого б то подумати Кв. II, 5 (*Дій* собственно значить «говори» см. по этому поводу у Berneker'a: Slav. Etym. Wörterbuch, 192).

Н і в р о к у: Нівроку наших коліс! Самі за кіньми біжат Е. 36. XXIII, 283.

Ц у р: Пур дучки! Ном. 12571. – Цур палічча іб. 12572. – Цур дурного та в горох! іб. 6374. – Цур очей поганих! іб. 8358. – Цур дурня, та масла грудка! Кв. МВ. 20.

Также съ дательнымъ пад.: Цур та пек лихим очам Ном. 8359. – А цур йому, не хочу Чуб. II, 234.

Многочисленные примѣры родительнаго при междометіяхъ въ другихъ слов. яз. см. у Миклошича V. Gr. IV, 465; чешск. также у Бартоша O genit. 42; серб. у Даничића С. Синт. 113-117.

О на, нате; ке, кете; тиць см. стр. 33 и 37.

V.

Намъ еще остается рассмотреть тѣ случаи, когда формы родительнаго падежа вытѣснили формы падежа винительнаго, сохранивъ функцію послѣдняго.

Явленіе это имѣетъ характеръ общесловянскій, хотя и не во всѣхъ словянскихъ языкахъ развилось въ одинаковой степени. Такъ въ ст. словянскомъ формы родительнаго падежа замѣнили формы винительнаго въ ед. числѣ именъ одушевленныхъ муж. рода, рѣдко женскаго, напр., любве, цркви, матере, дыштере¹⁹⁹, а также въ мѣстоименіяхъ личныхъ и возвратномъ, приче́мъ въ различныхъ памятникахъ мы встрѣчаемъ еще колебаніе, объясняемое, повидимому, хронологическимъ различіемъ памятниковъ: въ болѣе древнихъ преобладаетъ форма винительнаго (Микл. IV, 370), въ позднѣйшихъ родительнаго. Что же касается современныхъ словянскихъ языковъ, то, оставивъ въ сторонѣ такіе случаи, какъ *выйти замужъ* (*за мѣж, за туѣ, за маѣ*), *wsiaść na koni, произвести въ офицеры, піти в черницѣ* и др., – какъ пережитки прежняго состоянія языка, живущіе въ

¹⁹⁷ Stolz, F. und Schmalz, J. Lat. Gramm. Münch 1900, стр. 242.

¹⁹⁸ Черный. Гр. снят. М 1885, стр. 41.

¹⁹⁹ Vondrák. Altkirchensl. Gr. 2 425- 426; 435.

спеціальних мовних формулах почти во всіх слов'янських мовах, ми знаходимо, що розвиток цього явища в сербському, словенському і чеському не ширше ст. слов'янського, ніж уже в польському, а також верхнь- і нижнь-лужицькому і словацькому, заміна винительного родительним розповсюджується також на множ. число, не тільки на імена лиць, інші ж одушевлені чоловічого роду в множинному числі зберігають форму винительного падежу. В велико-руському літературному формі родительного замінила форму винительного в єдиному числі всіх одушевлених чоловічого роду, а в множинному одушевлених всіх родів. В южно-руському формі родительного падежу розповсюдилася в єдин. числі на всі одушевлені чоловічого роду і частини неодушевлених, в множинному ж тільки на одушевлені, конкуруючи, як ми уявимо, з формою винительного падежу.

Сопоставлення цих даних вказує, що найбільш загальним випадком є явище заміна винительного родительним в єдин. числі іменних чоловічого роду імен одушевлених, позначаючих осіб, що дає підставу вважати виникнення цього явища в епоху загальнослов'янську, коливання ж в старослов'янських текстах між винительним і родительним вказує, що цей процес едва тільки починався в ту епоху і дальніший розвиток отримав на ґрунті окремих слов'янських мов.

Ця особливість слов'янських мов рано привернула до себе увагу, і спроби її пояснення восходять до епохи Добровського, який, як пізніше Миклошич (V. Gr. IV, 496) і Лескин (Deklination, 62) пояснює її потребою мовця усунути двозначність, можливу внаслідок збігів форм іменного і винительного падежів в іменних муж. роду основ на *o-* і на *u-* причеж Миклошич отрицал можливість пояснювати цей родительний, як партитивний на тому ґрунті, що він розвинувся в іменах одушевлених, т. є. в таких випадках, в яких родительний партитивний дуже рідко, не вважав більш ймовірним пояснити цю заміну близькістю в слов'янських мовах функцій винительного і родительного партитивного, що давало повод до заміни, якщо така виклигалася потребою мови. Дельбрюк (V. S. I 320) навпаки, пояснює цей родительний партитивністю. По його мнінню, лиця, і зокрема чоловічого полу, найменше допускають повне підпорядкування глаголу, яке виражається винительним падежем, як формою повного об'єктивізації, і ставляться в родительному падежі, як падеж об'єкта неповного. Це тлумачення від розуму, не на ґрунті вивчення даних мови справедливо вважається необґрунтованим.

Признаючи важливість міркувань Миклошича і відкидаючи гіпотезу Дельбрюка, Мейє намагається знайти вихідну точку використання родительного падежу замість винительного. «Для цього, каже він, треба знайти таку форму слова, яка примінялася б тільки до осіб і була б замість і родительним і винительним падеж., і могла б по тому викликати змішання обох падежів».²⁰⁰ Таку форму він уявляє в м'стоимені особному. Ударяємі (accentuées) форми винительного і родительного м'стоимені особного другого лиця, а також зворотного, в давнішу епоху змішувались в легкослов'янському, грецькому і, може бути, також германському, а в слов'янському продовжують змішуватися в історичне время. М'стоимені особні в свою чергу мали вплив на м'стоимені вказівні, а ці останні на іменне згинання; під впливом їх прикметні визначені прийняли форму родительного-винительного. Це обставина, що іменні для позначення невизначеного предмета ста-

²⁰⁰ Meillet, A. Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieuxslave. Paris. 1897, стр. 81.

вятся въ формѣ винительнаго падежа, а для обозначенія опредѣленнаго въ формѣ родительнаго, соотвѣтственно употребленію прилагательныхъ опредѣленныхъ, указываетъ на вліяніе сложнаго склоненія прилагательныхъ на существительныя. Условія, благопріятствовавшія распространению аналогіи были слѣдующія:

- 1) Смѣшеніе именительнаго и винительнаго въ основахъ на *-o-*.
- 2) Мѣстоименная флексія прилагательныхъ.
- 3) Предшествующее различіе между именами одушевленными и неодушевленными.
- 4) Особый характеръ употребленія родит.-аблят. въ словянскомъ.
- 5) Неопредѣленность границъ употребленія родительнаго и винительнаго.

Независимо отъ Мейе, Мюленбахъ²⁰¹ пришелъ почти къ тѣмъ же выводамъ. По его мнѣнію, основанія замѣны, указанныя Миклошичемъ, а именно сходство формъ именительнаго и винительнаго и широкое употребленіе родительнаго партативнаго, почти стирравшее разницу между этими падежами, – были только почвой, на которой²⁰² (1200) могла появиться названная замѣна, толчокъ же для этой замѣны дали мѣстоименія, въ которыхъ онъ видитъ, сопоставляя явленія латышскаго языка, исходный пунктъ для этой замѣны, предполагая, что уже въ прасловянскомъ языкѣ формы родительнаго падежа **mene*, **tebe*, **sebe* употреблялись въ функціи винительнаго, и что эти формы, постепенно теряя функцію винительнаго падежа, при наличности такихъ формъ какъ *ма*, *та*, *са*, стали чувствоваться только, какъ родительный, и глаголы, которые сочетались съ этими формами, стали чувствоваться, какъ глаголы, управляющіе родительнымъ падежомъ. Эти мѣстоименія вовлекли въ сферу своего вліянія также мѣстоименія *кого*, *того*, *сего*, *кого* и существительныя мужескаго рода. Аналогія же обнаружилась вслѣдствіе развитія родительнаго раздѣлительнаго и неудобства совпаденія именительнаго и винительнаго пад. въ существительныхъ муж. рода. Родительный – винительный основъ на согласный *и* на *ы*: *дыштере*, *сверкрѣ* и др. Мюленбахъ объясняетъ также вліяніемъ формъ *мене*, *тебе*, *себе*.

Сравнивая результаты изслѣдованій Мейе и Мюленбаха, мы видимъ что первый объяснялъ развитіе род.-вин., исходя изъ вліянія личныхъ мѣстоименій на указательныя, этихъ послѣднихъ на сложное склоненіе, а сложнаго склоненія на имена существительныя, второй же находитъ, что личныя мѣстоименія вліяли непосредственно на существительныя.

Вондракъ считаетъ²⁰³ мнѣніе Мейе, что *мене*, *тебе*, *себе* были какъ генитивы, такъ и аккузативы, недоказаннымъ и видитъ въ нихъ настоящіе генитивы, но мысль о томъ, что происхожденіе род.-винит. надо искать въ мѣстоименныхъ формахъ, ему кажется удачной. Ближайшую причину замѣны винительнаго родительнымъ онъ видитъ въ той особенности словянскаго языка, въ силу которой родительный съ винительнымъ соприкасаются; эту особенность онъ усматриваетъ въ замѣнѣ винительнаго родительнымъ въ отрицательныхъ предложеніяхъ и въ развитіи родительнаго партитивнаго. Исходнымъ же пунктомъ род.-винит. Вондракъ считаетъ не личныя мѣстоименія, а вопросительное *кѣто*, гдѣ при вопросѣ особенно чувствовалась потребность различія между субъектомъ и объектомъ, что при совпаденіи именительнаго и винительнаго было невозможно. Такъ возникла форма род.-винительнаго *кого* уже въ прасловянскомъ языкѣ, она и есть древнѣйшій род.-винительный, а по его образцу могли возникнуть и другіе, если дѣло шло также о лицѣ. Томсонъ²⁰⁴ основатель-

²⁰¹ Мюленбахъ. Объ употребленіи родительнаго падежа вмѣсто винительнаго въ славянскихъ языкахъ. Изв. Ак. Н., 1899, IV, 1198-1199.

²⁰² Op. cit. 1200.

²⁰³ Einige Bemerkungen anlässlich Meillet's «Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux-slave (Arch. f. sl. Phil. XX, 326 - 7). См. также: Altkirchensl. Grammatik, 1900, стр. 282-3, и Vergl. Sl. Grammatik II, 339.

²⁰⁴ Родительный-винительный падежъ при названіяхъ живыхъ существъ въ славянскихъ языкахъ. Изв. отд. р. яз.

но замѣчаетъ: «непонятно, какъ одно *кого* могло повлечь за собою другія мѣстоименія, тѣмъ болѣе, что въ личныхъ мѣстоименіяхъ не было надобности въ род.- вин., такъ какъ ихъ старые винительные *ма, та, са* и проч. отличались формально отъ именительныхъ».

Бернекеръ²⁰⁵ какъ и Вондракъ, считаетъ формы *мене, тебе, себе* настоящими родительными, потребность же дифференцировать именительный и винительный языкъ удовлетворилъ, воспользовавшись той формой, какую употреблялъ для дополненія въ отрицательныхъ предложеніяхъ, т. е. родительнымъ падежомъ. При такомъ толкованіи, какъ отмечено уже Томсономъ²⁰⁶, остается неяснымъ, почему эта форма не распространилась на неодушевленные предметы и на женскій родъ, гдѣ въ отрицательныхъ предложеніяхъ тоже родительный падежъ.

Н. Некрасовъ въ своей статьѣ «О заменительныхъ падежахъ: родительномъ и винительномъ въ современномъ русскомъ языкѣ»²⁰⁷ очень близко стоитъ къ точкѣ зрѣнія Дельбрюка. «Въ выраженіи «отецъ любить сына», говоритъ онъ, форму «сына», но нашему мнѣнію, нельзя считать винительнымъ падежомъ съ окончаніемъ родительнаго, а должно считать родительнымъ падежомъ прямого дополненія, замѣнившемъ собою форму винительнаго, подобнымъ родительному раздѣлительному (*genitivus partitivus*), или родительному количества въ выраженіяхъ, напр., «дать хлѣба», «купить сахару, чаю», «одолжить ножа» и т. п., въ которыхъ слова «хлѣба», «сахару», «чаю», «ножа», въ качествѣ прямыхъ дополненій употреблены въ формахъ родительнаго падежа»²⁰⁸. Замѣна, по мнѣнію Некрасова, началась съ именъ собственныхъ лицъ мужескаго пола еще въ доисторическое время; причину этой замѣны онъ видитъ въ слѣдующемъ: «такъ какъ собственное имя лица не есть само лицо, а есть лишь обособляющій признакъ, опредѣленіе лица, подразумѣваемаго въ рѣчи, какъ прямое дополненіе, или какъ предметъ дѣйствія, то языкъ для отличія зависимости въ рѣчи собственного имени на -ѣ лица муж. пола въ качествѣ прямого дополненія отъ независимости его, въ качествѣ подлежащаго, за неимѣніемъ отличительной формы винит. падежа ед. ч. отъ именительнаго въ именахъ на -ѣ, и воспользовался формой родительнаго падежа ед. ч. для выраженія прямого дополненія, какъ такою формою, которою обыкновенно выражается обособленіе, опредѣленіе, исключеніе предмета изъ ряда другихъ однородныхъ предметовъ. И вѣроятно, первоначально родительный падежъ собственного имени на -ѣ лица муж. пола въ значеніи прямого дополненія заставлялъ подразумѣвать что-либо въ родѣ «личность», «лицо» и т. п., какъ нѣчто опредѣляемое своимъ собственнымъ именемъ, подобно тому, какъ въ выраженіяхъ: «дать хлѣба, воды, соли»; «купить чаю, сахару, бумаги» и т. п. Форма родит. падежа: хлѣба, воды и проч. заставляеть подразумѣвать какую-либо часть, какое-либо количество и т. под., какъ нѣчто опредѣляемое именемъ, поставленнымъ въ родительномъ падежѣ съ значеніемъ прямого дополненія. Выраженіе «я знаю Петра» первоначально, вѣроятно, значило нѣчто въ родѣ: «я знаю (личность) Петра» и т. п. Съ теченіемъ времени, конечно, это «нѣчто», или все то, что подразумѣвалось или могло подразумѣваться, исчезло изъ народнаго сознанія и форма родительнаго падежа ед. числа отъ собственныхъ именъ на -ѣ лицъ мужескаго пола въ качестве прямого дополненія въ рѣчи сделалась обыкновеннымъ явленіемъ въ языкѣ и необходимымъ для того, чтобы избѣгать во многихъ случаяхъ смѣшенія подлежащаго съ дополненіемъ. За собственными именами на -ѣ лицъ муж. пола форма родитель-

и сл. И. А. Н., т. XIII, кн. 4, стр 335.

²⁰⁵ Der genitiv-accusativ bei belebten wesen im Slavischen (KZ. 37. 364-386).

²⁰⁶ Op. cit., 236-237.

²⁰⁷ Изв. Отд. р. яз. и сл. И. А. П., т. X, кн. 2, 31 - 65.

²⁰⁸ Стр. 34.

наго падежа ед. числа въ качествѣ прямого дополненія распространилась съ теченіемъ времени вообще на имена лицъ муж. пола на -ъ, каковы: отецъ, мужъ, сынъ, царь, князь, воинъ и др. черезъ употребленіе ихъ при собственныхъ именахъ въ качестве приложенія (appositio) къ послѣднимъ, напр. обрѣтохомъ іисуса сына іосифова Остром. Іоан. I, 45. І прѣшедъ отъѣждоу оузырѣ иѣкова зеведеова і іоана брата его Маріин. Марка I, 19. Съ выпущеніемъ собственныхъ именъ, которыя могутъ легко подразумѣваться въ рѣчи, приложенія при нихъ обращаются въ прямые дополненія: обрѣтохомъ сына іосифова; оузырѣ иѣкова и брата его, – и такимъ образомъ мало по малу форма родительнаго падежа ед. числа вообще отъ именъ на -ъ лицъ мужескаго пола съ значеніемъ прямого дополненія стала вытѣснять изъ употребленія форму винительнаго падежа, и распространилась отъ именъ лицъ на имена живыхъ существъ муж. пола, или вообще на имена предметовъ одушевленныхъ муж. рода, оканчивающаяся на -ъ»²⁰⁹.

Попытка Некрасова объяснить родительный падежъ въ функціи винительнаго изъ родительнаго партитивнаго при опущенномъ винительномъ не можетъ быть признана удачной по своей крайней искусственности и малой вѣроятности, какъ это доказаль Томсонъ, подробнымъ разборомъ его соображеній²¹⁰.

Томсонъ, разсмотрѣвъ гипотезы своихъ предшественниковъ, пришелъ къ убѣжденію, что исходная точка въ процессѣ возникновенія род.-винит. не въ морфологической аналогіи, къ которой прибегали Мейе и Мюленбахъ, и не въ синтактической, къ которой обращались Вондракъ и Бернекеръ, а въ семасіологической сторонѣ языка. Онъ, какъ и всѣ предыдущіе ученые, признаетъ необходимость дифференцировать именительный и винительный падежи, и что для этой цѣли, вслѣдствіе близости функцій, удобнѣе всего могъ служить родительный падежъ. По его мнѣнію, «стремленіе дѣлать подлежащимъ *Patiens* когда онъ былъ психологическій субъектъ, было причиной возникновенія и сохраненія страдательнаго спряженія, оно же было главной причиной возникновенія род.-винительнаго, какъ формы, отдѣляющей психологическій субъектъ въ положеніи *Patiens*’а».²¹¹

М. Константиновъ въ своей статьѣ «За употребата на родителенъ падежъ вмѣсто винителенъ въ старобългарския езикъ»²¹² въ общемъ примыкая къ Мюленбаху, высказываетъ предположеніе, что «замѣна винительнаго родительнымъ началась въ тѣхъ выраженіяхъ, гдѣ собственное или личное имя служило приложеніемъ мѣстоименія личнаго»²¹³. Въ такихъ случаяхъ было обязательно согласованіе словъ, который прилагались къ личнымъ мѣстоименіямъ, напр.: «погрѣзити тебе стѣла вѣрнааго» или «видѣвы мене, брата твоего» и проч. Въ этихъ случаяхъ нельзя было сказать: погрѣзити тебе, стѣльпъ... или видѣвы мене, братъ..., потому что выразительность, которая кроется въ личныхъ мѣстоименіяхъ *мене, тебе, себе* распространяется и на слова, которыя прилагаются къ мѣстоименіямъ. Несомнѣнно и то, что собственные и личные имена чаще всего прилагаются къ этому типу мѣстоименій, поэтому употребленіе родительнаго падежа вмѣсто винительнаго прежде всего развилось при нихъ. Затѣмъ, какъ мы видѣли, этотъ процессъ могъ перейти и на другія категоріи словъ подъ сильнымъ вліяніемъ тѣхъ именъ, у которыхъ уже это употребленіе закрѣпилось».

²⁰⁹ Ор. cit., 58.

²¹⁰ Родит.-винит. п. при назв. жив. сущ. въ слав. яз., 238-243. – Отвѣтъ Некрасова: Извѣстія Отд. р. яз. и слов. И. А. Н., т. XIV, кн. 3, 35-74. – «Поправки и разъясненія къ ст. Некрасова» Томсона, тамъ же т. XV, кн. 2, 73-82. – Отвѣтъ Некрасова на «Поправки» Томсона, тамъ же, т. XVII, кн. 1, 190-214.

²¹¹ «Родит.-винит...» стр. 147-148.

²¹² Извѣстія на семинара по славянска филология. Кн. III, 375.

²¹³ Ср. Миклошичъ: V. С-г. IV, 496.

Изъ изложеннаго видно, что почти всѣ ученые согласны въ томъ, что совпаденіе формъ именительнаго и винительнаго падежа сущ. муж. рода основъ на -о- вызвало при извѣстныхъ условіяхъ потребность дифференцировать эти падежи. Близость функцій винительнаго и родительнаго послужила поводомъ къ тому, что языкъ использовалъ для этой цѣли именно формы родительнаго падежа, а не какого другого. Въ вопросѣ о путяхъ этой замѣны и исходномъ моментѣ, какъ мы видѣли, мнѣнія изслѣдователей расходятся, и не одна изъ предложенныхъ гипотезъ не имѣетъ полной убѣдительности. Несомнѣннымъ, повидимому, остается только то, что въ извѣстныхъ сочетаніяхъ формы родительнаго и винительнаго должны были представляться сознанію безразличными, т.-е. родительный по формѣ – функционально тождественнымъ винительному, только въ такомъ случаѣ возможна была замѣна одной формы посредствомъ другой, если последняя почему-нибудь казалась удобнѣе говорящему; аналогичное явленіе въ современномъ языкѣ отмѣчено нами въ родительномъ при отрицаніи (см. стр. 94). Мнѣ кажется вѣроятнымъ, что въ эпоху начала дифференціаціи именительнаго и винительнаго, которая, вѣроятно, совпадаетъ съ эпохой фонетическаго объединенія этихъ падежей, такимъ безразличнымъ для сознанія сочетаніемъ было сочетаніе имени лица въ родительномъ падежѣ съ глаголомъ, напр., такого типа, какъ «искать», «ждать», «видѣть», «спрашивать» и т. д.; при сочетаніи глагола съ именами неодушевленныхъ такого безразличія несомненно не было, такъ какъ могла еще сильно чувствоваться партитивность количественная или временная. Потребность же формальнаго различія именительнаго и винительнаго прежде всего могла чувствоваться въ именахъ лицъ, такъ какъ именно эта категория именъ существительныхъ чаще всего выступаетъ въ роли субъекта и объекта, имена же неодушевленныхъ, какъ утверждаетъ Томсонъ²¹⁴, въ роли субъекта выступаютъ сравнительно рѣдко.

Такимъ образомъ, въ отличіе отъ Мейе и Мюленбаха и также Вондрака, я не вижу необходимости исходить отъ мѣстоименныхъ формъ и видѣть въ нихъ толчокъ для дальнѣйшихъ образованій по аналогіи, напротивъ, я нахожу, что моментъ безразличія для сознанія формъ винительнаго и родительнаго въ извѣстныхъ сочетаніяхъ былъ основаніемъ для вытѣсненія винительнаго родительнымъ; при чемъ потребность въ такой замѣнѣ, можете быть, ранѣе всего могла почувствоваться въ области мѣстоименій, напр., вопросительныхъ и указательныхъ; необходимость согласованія и другія, не всегда поддающіяся учету, условія могли ускорить процессъ дифференціаціи.

Въ южнорусскомъ языкѣ мы встрѣчаемъ формы родительнаго падежа вмѣсто формъ винительнаго въ слѣдующихъ случаяхъ:

І. В ѣ м ѣ с т о и м е н і я х ѣ :

а) личныхъ и возвратномъ, напр : Сватай мене, козаченьку Метл. 83. – Скарай мене, Боже ів. 54.– Не піду за тебе, бо ти не хороший ів. 113. – Я любив тебе, я кохав тебе, як батько дитину ів. 12. – Извіалив себе, ізсушив себе, а як вітер билину ів. – Благослови ж нас, Боже, і ти матусенько ів. 238. – Будеш ти нас на все добре наушати ЗЮР. І, 21. – Пречистая Мати буде вас зострічати Метл. 219. – Я вас хлѣбом-сіллю годувала ів 347. – Щоб вас перва доля побила ЗЮР. І, 21.

Формы винительнаго падежа, за исключеніемъ повсемѣстнаго энклитическаго *ся* (*съ*) при глаголахъ, встрѣчаются только въ галицкихъ и карпатскихъ говорахъ, напр.:

Мйа, мня, мене, мнѣи, мні, ня: Любуй же мйа, любуй, або ми дай покій Гол. ІІ, 225. –

²¹⁴ Оp. cit.: «По моимъ статистическимъ подсчетамъ въ современномъ русскомъ языкѣ, если исключить болѣе новыя заимствованія, при почти 3/4 всѣхъ переходныхъ глаголовъ Аг. бываетъ исключительно челоуѣкъ» (257). «Вещь, какъ обычный Рат., является болѣе, чѣмъ при 3/4 всѣхъ переходныхъ глаголовъ. Чѣмъ болѣе мы поднимаемся въ древность, тѣмъ болѣе употребленіе вещи въ качествѣ Аг. суживается». (258).

Юж мйа оббрехали Ославецькі баби *ib.* 224. – Не найдеш в цілім сьвітї над мня вірнійшую *ib.* 453. – Мнє убирала шо неділі файно Шух. III, 118. – Не май мньи за дурньи *ib.* – Не далас мні за злісного, дай-ко мні за віта *ib.* 124. – Перечко мі виют, кошулю мі шиют, альбо ня обісят, альбо ня забіют Верхр. 239.

Тя, те, тьи, ті: Нї єм загнівав, нї-м ся на тя завзяв Гол. II, 229. – Зобачиш, єк те будут дівчєта любити *ib.* 466. – Покладу тьи у лужко Шух. III, 118. – Шо ж би за ті, брате, дати? *ib.* 161.

Ся, сє, си, сї: Самі ся свічі посвітили, самі ся книги почитали, самі ся служби повід-правляли Гол. II, 51. – Затегнув сє там у корчму *ib.* 463. – Рада бих си женихати, живіт нездоровий Шух. III, 121. – Калиночка сї ломит *ib.* 22.

Вслѣдствие параллельности формь винительнаго и родительнаго различіе между ними настолько стерлось, что въ карпатскихъ говорахъ мы замѣчаемъ обратное явление, конечно позднѣйшее: частичное послѣ односложныхъ предлоговъ, вытѣсненіе родительнаго формами винительнаго²¹⁵, напр.: Стародавний милий листи до мйа пише Гол. II, 225. – На войну мйа шкода *ib.* 227. – Коли хочеш мене взяти, проси мйа самої *ib.* 317. – Но ся до мене не притуляй *ib.* 838. – Будут до ня ходить хлопці на перечку *ib.* III, 115. – Ти не хочеш мя любити, я не могу без тя жити *ib.* I, 310. – Хоть темна нічка, пійти до тя мушу *ib.* 288. – Ой косо-росо, жаль ми тя *ib.* II, 634. – Просит до ся гoscів Верхр. 126. – Зняў жупан зо ся *ib.*

б) Мѣстоименія указательныя:

Його, ѱего, го; женск. р. її, ї; мн. ч. їх: Чи сам козак не став ходить, чи ѱого одбито? Метл. 7. – Полож же го, полож, до білих подушок Гол. II, 136. – Коли-сте любили уж го понехайте *ib.* 224. – Нехай оузрятъ тьи всѣ еѣ псомъ волоченую Пам. у. м. III, 113. – Він тоді взяв її за коси Чуб. I, 216. – Звезем пшеницю в господарске гумно, і складемо ї а в три стирточки Гол. II, 18. – Заболїла ї головонька *ib.* I, 186. – Ой не жаль ми тої хустки, шо-м ї біло прала *ib.* 228.

По рядомъ сь її, ї встрѣчаются также формы винительнаго *ю, ню* и новообр. *єю*: Повели *ю* за Станислав, та й там повісили Гол. I, 58. – Стресла *ю* тетюха *ib.* II, 465. – Догонив *ю* єден козак *ib.* III, 31. – Що кинеть ся на *ню*, то вона й пурне Чуб. II, 136. – Ой він на *ню* мило зглядає Гол. II, 64. – Впаде на *ню* тверда зима *ib.* III, 399. – *Ею* уздоровлю М. Пр. 315. – Повів він *єю* до доми Rokoss. 34. – Взяли ж бо *єю* дрібні сльози обмивати Гол. I, 301. – Будемо до смерти *єю* памйатати *ib.* 371.

Также при *їх* винит. *ї*: На полиці масні книші, на нї позираю Гол. I, 199.

в) Мѣстоименіе вопросительное *кого*: Кого люблю, не забуду Метл. 10.

II. В ѣ именахъ существительныхъ.

1. В единственномъ числѣ.

а) Одушевленныхъ мужескаго рода.

Въ существительныхъ муж. рода ед. числа форма родит. падежа повсемѣстно вытѣснила форму винительнаго, напр.: На kota гуркота Метл. 3. – Колишу я чорнобривця *ib.* 4.

Случаи въ родѣ: Ой взяв ся десь гарний хлопець-молодець,

Забив, забив що найкращіі лебедиць Rokoss. 190.

объясняются требованіемъ рїемы.

б) Въ неодушевленныхъ мужескаго рода.

Винительный падежъ, именъ неодушевленныхъ муж. рода ед. числа представляет колебаніе между формой винительнаго и родительнаго падежа. Вытѣсненіе формы винительнаго формой родительнаго, повидимому, началось въ отдаленную эпоху. А. Соболев-²¹⁵ Ogonowski, E. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. Lemberg, 1880, стр. 129.

скій въ Лекціяхъ по ист. русск. яз. (изд. 3, стр. 196) и А. Крымскій въ своей украинской грамматикѣ²¹⁶ приводятъ примѣры изъ памятниковъ XII и XIII вв., напр., гал. Ев. 1144 г.: Тако бо възлюбѣ Б(о)г(ъ) всего мира; Прологъ 1262 г.: Старець труна бѣяше 93; Ев. 1283 г.: Имать живота вѣчнаго. Не чуждо это явленіе бѣлорусскому²¹⁷ и польскому²¹⁸, а также великорусскому²¹⁹ яз. Форма родительнаго падежа распространилась на неодушевленные несомнѣнно подъ вліяніемъ такой же формы именъ одушевленныхъ, захвативъ, по всей вѣроятности, сначала такіи существительныя, которыя часто представляются, какъ одушевленные (олицетворяются), напр., вітер, мороз, місяць и т. под.: Зачав бити вітра Чуб. I, 6; бодай того мороза марця ib. IV, 81; зйіла сонце, зйіж і місяця ib. V, 735. Затѣмъ ея распространенію могли способствовать такія сочетанія съ родит. пад., въ которыхъ отгнѣнокъ, вносимый родительнымъ падежомъ, или сознается очень слабо, или же совсѣмъ не сознается, какъ это мы видимъ въ родительномъ недѣлимыхъ при глаголахъ съ префиксами *по-, од-, у-, над-, під-* и др., напр.: Подержи мого починка Rokoss. 16; подруженько одволого, одволожи живота мого Гул. Арт. 36; наvernи ока ИП. II, 139; обривочка і забув Чуб. II, 588; молодиці підпоіли і жупана підкроіли Чуб. V, 1119 при: Жупан мині підкроіли Rokoss. 189; ср польск.: 8. S. Czarniecki pokręcił wąża u kasztelan wąż pokręcił (Bartosz, 93) и т. д., и въ родит. при инфинитивѣ, зависимомъ отъ личнаго глагола, напр.: Ідуть корова дїлить Чуб. IV, 649; мусїв собі возика купити Рудч. I, 51; поможи мині зуба виняти М. Пр. 30; скортіло його хреста взяти ib. 81; ходїмо пристріта замовляти Rulik. 112 и проч. Форма винительнаго наиболѣе устойчива, во-первыхъ, въ именахъ «дѣлимаго» (см. стр. 30 и 101), что объясняется тѣмъ, что форма родительнаго и винительнаго въ этомъ случаѣ не безразлична для сознанія; во-вторыхъ, въ адвербіальныхъ выраженіяхъ безпредложныхъ и съ предлогами, напр.: Спарьте *шаплик* молока М. Пр. 338; у вечір J. М. 30; місяць в серп Ном. 237; баба в крик Закр. 187; в корїнь глибока Гол. IV, 118; кличе наймита за стїл Rokoss. 116; повезу гірку долю на торг Метл. 13; не ходи рано въ садочок ib. I. – т.-е. въ случаяхъ, когда падежъ наименѣе чувствуется и менѣе всего подчиненъ вліянню аналогії; въ случаяхъ же болѣе непосредственнаго вліянія глагола на существительное мы замѣчаемъ постепенное вытѣсненіе формы винительнаго формой родительнаго, какъ это видно изъ нижеслѣдующихъ примѣровъ:

Рубати *бодака* Е. 36. XIII, 5. – Ой як затопив Зірвай із карабина, вивернув Шамрай бока Метл. 451; зашивав того бока М. Пр. 177; Єден-жид узав да й проколов пікою бока Сусу Христу Чуб. I, 60. – Украдь *бриліянта* ib. II, 619. – Білий каменецъ на *верха* сплине Гол. II, 55. – Де такого з рісами *вінця* взяло ib. IV, 223; несем тобі вінка із злота Чуб. III, 246; ти втратиш віночка рутяного Чуб. V, 35; веночка звивши, на воду пушу ib. III, 115; но также въ формѣ винит.: Нехай зовйуть віночок Метл. I; до вечора віночок поноси Чуб. IV, 355; сплести віночок із рути Бруксч. 95 и тамъ же: Сплела віночка, заснула. – Доганяй *вітра* в полі Е. 36. XVI, 228; зйіла би ти вітра Гол. III, 331. – Дай нам того *воза* Чуб. I, 105; зробив я *воза* ib. 106; завіз *воза* в клуню Rokoss. 116. – Вона всїм *гарбуза* давала Чуб. II, 92. – Вибив *города* Цари-города, турського цара, турок зйїзав ib. III, 271; підйїджає під Вижгорода ib. 296. – *Горищика* помішала J. М. Кур. 52. – Пішов під *граба* Е. 36. VI, 172. – Да, впустила до-долу *гребінця* Метл. 167; я ж тобі не слуга, щоб тобі подала гребінця

²¹⁶ Т. II, в. I, стр. 51. Приводимый имъ примѣръ изъ Рязанской Кормчей 1284 г.: Повелѣваетъ носа урѣзати л. 47 можетъ быть объясненъ, какъ родит. партит. при гл. урѣзати (см. выше, стр. 39).

²¹⁷ Карскій, Е. Бѣлоруссы II, в. 3, 141.

²¹⁸ Małeckі, A. Gr. hist. II, 387; Miklosich, IV, 399.

²¹⁹ Миклошичъ, Ф. Сравнительная морфологія славянскихъ языковъ. Москва, 1899, стр. 396, примѣчаніе 5-е (Р. Брайдта).

Brykcz. 92. – Й ой відріжте й або відірвіте й та срібного *гудзя* ИП. II, 45. – Построїв *дóма* М. Пр. 183. – Вирізав здорового *дручка* Р. Ск. I, 10. – Січи *дуба*, рубай дуба Е. 3б. XVII, 15; видко зеленого дуба, його верховину Эв. 361; він зліз на того дуба Чуб. II, 235 (сь винит.: На дуб лізла, кору гризла Brykcz. 96); пішов під дуба Е. 3б. VI, 172; став з волами під дуба іб. XV, 2; чи совою у пень, чи совою в дуба, а все сові буба Rulik. 154. – Виніс йому *дуката* Р. Ск. II, 203; вам даме дуката Гид. IV, 426. – Богу *духа* оддала Арх. ЮЗР. 8. III, 618 (1649); сь винит.: Баба гепнула на землю і дух спустила Rokoss. 67. – Зашила Андрею *живота* Чуб. I, 182; сама стала розшивати живота чоловікові Rokoss. 54. – Він одбив *замка* Р. Ск. I, 98 (Rokoss. 110), но там же: одбив замок(?). – Приніс той чоловік *заступа* М. Пр. 81. – Випив до Івана, нахиливши *збана* Гол. II, 497. – Вирвав вуин одного *кавуна* Чуб. II, 148. – Їден другому подав *каміня* Е. 3б. XIII, 5; як винесе батько каменця Чуб. II, 60. – Наложив того *капелюха* іб. 197. – Я тобі дам цього *капишка* іб. 285. – Бери доброго *кия* іб. I, 201; дубового *кия* принесу J. М. Кур. 84. – Дає йому змій шовкового *клубка* Чуб. II, 181; топіро дав йому *клубочка* іб. – В дверях була дірка, де *ключа* сажати Р. Ск. I, 203. – Пошила б баба *кожуха*, так вовна перешкожає Ком. 58; ото вам, дядьку, заплата за *кожуха* Rokoss. 107. – Нам *колача* дайте Гол. II, 149. – Дайте му *колодача*, най нам вкрає *колача* Чуб. IV, 110. Купив *корабля* Rokoss. 200. – Знахорка дала йому *коринця* іб. 54. – Зробив собі такого *круга* М. Пр. 102. – Одвів *курка* Чуб. I, 154; має спустити *курка* іб. – За короваю *куса* всю ночку товкуса Мозыр. у. іб. IV, 242. – Мужик *ланцюжка* назад взяв Rokoss. 114. – Очи мої за таляра, а брови за *лева* Гол. II, 256. – На знамость то чинимы... сего *листа* тчучим Грам. 1424 Пал. Сн. № 20. – Той чоловік іде, а за ним засипає *льоха* М. Пр. 82. – Став на порозі лучка натягати Чуб. V, 756; взяв свого лучка та й добувати Гол. IV. 60. – Да садіте *місяця* коло ясної зірочки Чуб. IV, 646. – Ой дайте мені коня воронця... й гострого *меча* ИП. I, 31; злагодь мі, тату, *меча* острого Чуб. III, 274 но так же: Ой возьми, муий сину, та й острий мйеч іб. V, 706. – Чоловік розпустив того *міха*, гад і поліз М. Пр. 8; принесіть мішечка кузнєцького Чуб. I, 203. – Чорт збудував *млина* іб. 104; куплю тобі хатку і ще сїножатку, і *ставка*, і млинка і вишньового *садка* Rokoss. 200. – Дає мачоха пасербиці *молотка* іб. 71. – Зустрічає *мороза* Чуб. I, 6. – Сплети собі *мотузка* Rokoss. 112. – Як візьме нагая в руки, як почне періщить Р. Ск. II, 194. – Рамінного *наконешника* в шестеро склав М. Пр. 248. – Виняв *ножа* Е. 3б. I, 19; пізнавайте того *ножа* іб. XV, 162; золотого ножики держит ШБП. I, 27. – Хлопець сховав ся за *образа* Rokoss. 74. – Сам витесав *ожога* і вліз на явор коля хати іб. 73. – Обмолотив того *озереда* М. Пр. 3. – Дайте нам *околота* Гол. II, 696. – Купив у жида *оселедця* Чуб. II, 347. – Найшла того *осокура* іб. 26. – Тобі баби *очіпка* надінуть J. М. Кур. 37. – Ой одріж... мезинного *пальця* Эв. 276; мизиноного пальця на показ приніс Rokoss. 54, но Дівка вклала перстень на палець іб. 114. – Вуин узяв того *палаша* Чуб. II, 180. – Взяв *парастаса* з церкви Rokoss. 65. – Розпережи *паса* Ном. 679. – Прибери *ння* Закр. 199; лучше ж міні пенька убрати Brykcz. 95. – Упустив *персня* Чуб. II, 301; від тебе *персня* мала іб. V, 200; я золотого перстеня покочу; а я *персня* одкочу J. М. Кур. 85, но: А сусідці перстень даєш, на що ж мене зачіпаєш Чуб. V, 200; іскуйте мені золотого *персника* іб. III, 404. – Зйів голи *перога* Rokoss. 50. – Ляшок виняв *пістоля* Гол. II, 485. – Багач сїє цілого *пішака* Чуб. II, 523. – Ото робить він золотого *плуга*; повезли слуги того *плуга*; парубок устав, подивив ся на того *плуга* М. Пр. 101; коли б за *плуга* узяв ся, то й світа б відцурав ся Ном. 1143. – Веде коня вороного за *повода* шовкового Rokoss. 189. – Ой дав її *поклоночка* – коника вороного Чуб. V, 262. – *Припічка* на свіжо підмащує М. Пр. 172. – Приніс того *прута*, що Бог Гадама виганяв із раю іб. 94; взяла на мене *прута*, нагнала мя до кута Гол. II, 148. – Дуринь надув *пузиря* М. Пр. 345. – Плетуть баби личаки: що заплете

личака, то все возьме *пйатака* Чуб. IV, 551; а я собі гусака за цілого *пйатака* *ib.* 37, но: Була в шинку, за *пйатак* похмелилась *ib.* V, 677. – Мені укроти *роя*; посади *роя* М. Пр. 33. – Виженемо *рогача* Гол. IV, 526. – Роззявив *рота* Чуб. II, 285, IV. 205, 355; і в *рота* не брав нічого Rokoss. 109, но також: І рот роззявила, і крилечки розставила Чуб. IV, 468. – Того *рубля* положив на верха *ib.* II, 558; винен я тобі *рубля* Ком. 26; за *рублика* дудника наняла Чуб. IV, 509; несу *рублика* золотого *ib.* V, 586; купи мені, моя мати,... а за того *рубльовика* мальовані *пйальця* *ib.* 17. – А не вмієш, дівчинонько, *рубця* зарубити Гол. II, 812. – Витруси сачка Rokoss. 103. – И вгородив *свердла* в землю; взяли вони з собою *свердла* М. Пр. 87. – Бери *серпа* Чуб. V, 854; я тобі *серпа* зломлю Rokoss. 213. – Казав *крука* бити в *слупа* Гол. II, 502. – Обдер *смушка* Чуб. II, 522. – Били біду як *снопа* Март. 74, піддурили *попа*, як *житнього снопа* Rokoss. 154. – *Сороківця* міню Гол. I, 113. – Розкрийш *стіжка*, то хліб неворушений М. Пр. 4; на току почали класти *пшеничного стожка*; поставили у брата *стожка* Rokoss. 103. – Гра хутній *стола* застелити М. Пр. 24. – Виймає *остатнього сухара* Е. 36. XII, 84; (*москаль*) їсть *другого сухарця* Rokoss. 95. – Дам тобі *таляра* Чуб. V, 190; за копу *шовку* купила, за *таляра* голку *ib.* IV, 192, но також: за *таляр шовку* купила Гол. II, 646; продав *сестру* за *таляр* *ib.* 103; дайте нам *таляр битий* *ib.* III, 405. – Витесав *товкача* Rokoss. 64. – Пустив *тумана* Е. 36. XV, 215. – Бачать діти, шо *старий батько* з ними *фікіля* зробив М. Пр. 181. – *Хвоста* коневі одбили Чуб. II, 161; *хвоста* в *зуби* взяв *ib.* 280, но: взяв за *хвіст* *ib.* 487. – Взяв того *хреста*, *хреста* в *руках* держить М. Пр. 82; *зачинив* за *плече хреста* Чуб. II, 159, но також: *Чоловік* як взяв у *руки* *хрест святий*, *держить його* М. Пр. 82; *наклав він* на *сеє хрестика* Rokoss. 66. Візьму *цїпа* та *лопату* J. М. Кур. 48. – Побачив *червінця* Rokoss. 80; дам тобі *червонця* на *страву* Чуб. V, 363. – І купимо собі *золотого човна*, *срібне весельце* *ib.* III, 388. – Добре *чуба* нагрів Р. Ск. II, 189; *повісив* за *чуба* Вернидуба Чуб. II, 232; за *чуба* потряс ИП. II, 36; за *чуба* мняв М. Пр. 208. – *Шага* заробили Эв. 549: *дав чоловік старцеві шага* Чуб. II, 666; *продала...* за *шага* *ib.* V, 1137. – Всунув йому в *руку шостака* Rokoss. 104 и там же: *Справді* оддаси за *шостак*; *кинь мені шестачиска* Гол. II, 646. – *Зеленого явора* вирубали Чуб. IV, 104; *сіла собі* на *явора* Гол. II, 521; *поліз він* на *того явора* Чуб. II, 150; та *стань собі* під *явора* Гол. II, 520; *пішов...* під *явора* Е. 36. VI, 172; *ударив си дуб о дуба*, *йивір о йивора* Шух. III, 119, по також: *Понад тихим Дунаєм вітер явор хитає* Чуб. V, 864. – *Полетіла чаровниця* до *коваля*, *щоб єї тоншого языка* зробив Rokoss. 72; *що так языка* розпустив *ib.* 105; *языка* прикуси Rulik. 152.

в) В существительных среднего рода, как одушевленных, так и неодушевленных, сохраняется форма вительного падежа (дитятко повивати Гол. II, 596), и примѣръ у Миклошича V. Gr. III, 249: *питай* свого дитятка – как родительного въ функции винительного – ошибочень, такъ какъ въ этомъ случаѣ исконно родительный въ зависимости отъ гл. «питати» (см. стр. 58). Точно также ссылка А. Соболевскаго (Лекції³ 196) и за нимъ А. Крымскаго (Укр. гр. II. I, 51) на Слово о Пльку Игоревѣ: «поостри сердца своего», какъ на примѣръ родит. въ функции винит., не вѣрна, такъ какъ форма «сердца» зависитъ отъ глагола съ префиксомъ *по-* (см. стр. 46–47). Впрочемъ, проникновение формы родительного въ винительный ср. рода возможно путемъ словъ, имѣющихъ формы мужескаго и среднего рода, напр., *човен* и *човно*, *свердел* и *свердло* и др.²²⁰, а также уменьшительныхъ, вслѣдствіи тожества суффикса, такъ, что въ примѣрѣ: *Принеси мені з раю золотого яблучка* М. Пр. 94, если игнорировать возможность партитивнаго смысла, можно предполагать вліяніе род.-винит. уменьшительныхъ муж. рода, какъ *дручка*, *клубка*, *лучка* или уменьш. одушевленныхъ на *-о*: *Гринька*, *Бровка*, *Сірка* и т. под.

²²⁰ См. Михальчук, К. і Е. Тимченко. Програма до збирання діалектичних одмін української мови, стр. 88.

г) Существительныя женскаго рода сохраняють форму винительнаго, хотя бываютъ рѣдкіе случаи замѣны ея формой родительнаго въ приложеніи (appositio) подъ вліяніемъ предшествующаго мѣстоименія указательнаго її, напр.: Де ти її взяв, теї панни Е. 36. I, 87.

2. Во множественномъ числѣ:

Въ множественномъ числѣ; существительныхъ всѣхъ родовъ одушевленныхъ и неодушевленныхъ въ винительномъ падежѣ замѣчается колебаніе между формой винительнаго и родительнаго падежа, при чемъ форма винительнаго наиболѣе устойчивой оказывается послѣ предлоговъ (въ особенности въ адвербіальныхъ выраженіяхъ, напр.: Пішов молодий в жовніри Чуб. V, 269. – Волівскі легіні в гусарі вербуют Гол. II, 550. – Їх сини чужі войска в рекрути забрали іб. I, 27. – У некрути брати Чуб. V, 892. – У бояре прибрал ся іб. IV, 205. – Візьму тебе, в куми іб. II, 394. – Пійшла у чорниці іб. V, 815. Молодая челядь пішла в карти грати іб. 982. – Куди тебе батько оддає, чи між турки, чи між татари іб. IV, 410. – Терпів Христос муки, рани за всі вірні христіани іб. III, 20. – А батька поймали, за курі звязали іб. IV, 23. – Вдарим твердо на наші сусіди Гол. I, 27. – Баша турський на слуги свої, на турки, на яничари зозла гукає Чуб. V, 933. – Ой крикнув царь на свої гайдуки Гол. I, 2. – Не здужаю, брате, на воли гукати Чуб. V, 364. Чорнявая дівчинонька на всі хлопці бреше іб. IV, 487. – На хлопці моргає Гол. III, 189. – На хлопці покликає іб. I, 152. – Сами дівки на парубки камінєм кидають іб. II, 370. – Ой не справляймо на жони шуби, на дочки злото іб. 33. – На діти подиви ся іб. I, 178; на діти дрімота Метл. 3; там плетуть сїтки на твої дїтки іб. 157. – Крикнув панич на слуги Rokoss. 54, но также в формі родит.: Ой зійду я на шпиль гору, на лебедїв крикну Метл. 316; молодий і сват сїдають на коней Чуб. IV, 605; вирости вже на паробків Rokoss. 34. – Прида пьрьд нас и пьрьд земляны Грам. 1409 (Пал. Сн. № 49). – Ой казали Парасуні перед Німці стати Гол. I, 58. – Пониси дитину під кури М. Пр. 28. – Я полечу по товаришки Rokoss. 72. – Піди мені по парубки Гол. I, 69. – По дївоньки поїхати Чуб. 318. – Пішлїмо, куме, по нашії жінки Гол. II, 523. – Отець мати проти сини виходили; сини питає ИП. I, 198. – Все то через хлопці та через коханці Гол. II, 475. – А все тото через Жиди та через їх діти іб. 465. – Дитина хрещена, через куми принесена іб. 140. – Чую я через люде Чуб. V, 4, но также: Чую через людій(?) Гол. II, 542.

Точно также сохраняется форма винительнаго въ сочетаніи съ числительными *два, три, чотири*, напр.: Вигодуйте два синочки Гол. I, 187. – Заклич собі два-три анголи Чуб. III, 344. – Да й зустріну я три рибалочки іб. 300. – Здибає вона три риболови іб. 302. – Три крамарчики заграбовала Гол. II, 84. – Стріла Марія да три Жидовини Чуб. III, 353. – Ой я дунці два люблю Гол. III, 24. – Встрѣчаються также и формы родительнаго, напр.: Двох дончиків любила, два синочки привела Чуб. V, 922. – Двох синочків вродила Гол. I, 187. – Аж трьох кабанців і вже й ситеньких узято Кв. П. 5. Последняя форма развилась невидимому изъ сочетанія «два синочків, три кабанців» (см. стр. 117).

При непосредственномъ сочетаніи съ глаголами замѣтно болѣе сильное колебаніе между формой винит. и родительнаго, при чемъ въ именахъ лицъ муж. рода съ преобладаніемъ послѣдней, объясняемымъ вліяніемъ такой же формы ед. числа, а также родительнаго партитивнаго, напр., навро Хѣу многихъ народовъ невѣрныхъ Пам. у. м. III, 118, хотя формы винительнаго также еще очень часты, напр.: Я сам не пойду, аньолове зашлю Писк. у. Чуб. III, 336. – Ангели послала по всему світу Гол. IV, 102. – Заграно, забубнено, бояри побуджено Чуб. IV, 321. – Свої бояри просить іб. 320; як бояре позбєрати іб. 318. – Топчи вороги під ноги іб. 450; скарай же, Боже, наші вороги Гол. I, 302, но также: Вороженьків потїшу Метл. 7; забєре чорт ворогів Чуб. V, 147. – Усі панскії гай-

дучки до себе зізвала іб. III, 35. – Будеме мати троякі гости іб. II, 10. – Зберемо женці – дівки панянки, а насілнички хлопці молодці іб. 17, но также: Ой зберу жинців дівчат, молодців J. M. Кур. 50. – Ой ходімо під Гусятин Жиди рабовати Гол. I, 13. – Свої кавалери вікном випускає іб. III, 480. – Виберают крілі М. Пр. 425. – Лишив я косарі в полі Гол. III, 64. – А кум свої куми все рад виправляє іб. II, 137. – Чаровала молодці іб. 30. – Новобранці брала Чуб. V, 993. – Воює пани Гол. III, 59. – Ото вже вони повертають, аж здибають пастухи М. Пр. 101. – Молодий Івасьо свати зберав Чуб. IV, 322. – Присилай свати до хати Гол. III, 162. – Їх сини чужі войска в рекрути забрали іб. I, 27. – Твої сини огрію іб. 187. – Я поїду, турки догоню Чуб. III, 274. – Казала мати хлопці скликаї Гол. III, 340. – Він бере хлопці з парубками Чуб. V, 217. – Та повезли до прийому хлопці молодії іб. 996. Даже на мѣстѣ прежняго родит.: Там чекала-м красни хлопці Гол. III, 338; не пущай ти, молодичко, хлопчуки до хати іб. II, 452. – Тая звїзда од ісходу ведеть царі к Господу Чуб. III, 374, но: Всіх чумаків з собов веду Гол. I, 177; частуй своїх гості J. M. Кур. 99.

Въ именахъ животныхъ преобладаетъ форма винительнаго, напр.: Займу я воли пасти Гол. II, 307; приведи воли іб. 526; парує воли в чотире вози іб. 605; напував чумак воли М. Пр. 10. – Ой за двором пан Соснович коники сїдлає Гол. I, 82; пустили ж они коники пасти іб. II, 88; беріть коні воронії Чуб. V, 58; пора коні напувати іб. 46; коні сїдлайте, хорти закликайте ИП. I, 52. – Післав щиглик до вірла птахи ізганяти Гол. II, 505. – Вже всі соколи пустила-сь в поле іб. I, 191. – Но также встрѣчается и форма родительнаго, напр.: Возів доганяє, а волів випрягає Чуб. V, 524, (но тамъ же: Вози доганяє, воли випрягає); пустил волів в зелену діброву іб. 365; волів напуває іб. 982; погнав Іван волів на сїнокос М. Пр. 341. Но въ примѣрахъ: Чи не прийде мій миленький сїрих волів пасти Чуб. V, 128; послав волів пасти М. Пр. 341. – родительный въ зависимости отъ инфинитива при личномъ глаголѣ (см. стр. 84–85). – Коней сїдлайте, хортів скликайте ИП. I, 52. – Коней пасе Чуб. V, 711; штири хлопці варті дали ще й коників загадали іб. 983.

Въ существительныхъ женскаго и средняго рода именъ лицъ и животныхъ преобладаетъ форма винительнаго, хотя сочетанія съ формой родит. тоже не рѣдки, напр.: Не беріте дівки в танці, тільки беріт молодіці, і то гожі, круглолиці Гол. I, 148. – Не пиши палички, не дури дівочки, бо маленькі дуриш, а великі любиш іб. II, 550. – Зобуджайте діти свої іб. 95. – Кохав же він еще крім мене другії, та все дівчата чорнобривії іб. I, 203; вивела діти при самій дорозі іб. II, 517; будеш сиротинські діти шанувати іб. III, 275; гніздо розібйут, діти розженут іб. IV, 537; цісар бере діти іб. II, 332. – Жени, мила, воли пасти, я пожену вівці іб. 307; лишив я вівці в полі іб. III, 64; вівчарі вівці женут іб. II, 587. – Писарь гуси зганяє іб. 678. – Павоньки гнала в вишневий садок іб. 91. – Ляшок виняв пістоля, хтїв свині стріляти іб. 485; ти сам будеш свині пасти іб. 436. – Взяла собаки та й вивішала іб. III, 264. Съ формой родительнаго, напр.: Богинь напав від чаду дур Котл. E. V, 577. – А хто дочок має, то нехай навчає J. M. Кур. 31. – Маленьких діток посиротила Чуб. V, 706. – Вовчиця тіки раз виводе вовчинят М. Пр. 5. – Чорт... полохає жабів Чуб. I, 106. – Машталір той знай своїх патик поганя Кв. Ск. 10.

VI.

Подводя итоги нашему изслѣдованію сочетаній, въ которыхъ выступаетъ форма родительнаго падежа въ южнорусской языковой области, мы приходимъ къ слѣдующимъ общимъ выводамъ:

1. Въ южно-русскомъ, сравнительно съ великорусскимъ литературнымъ, значительно шире развился при глаголахъ, въ оборотахъ субъектныхъ и безсубъектныхъ, такъ называемый родительный партитивный: онъ захватилъ не только область именъ дѣлимыхъ, образовавъ группу, указывающую на дѣятельность въ связи съ неопредѣленнымъ количествомъ дѣлимаго, но также область недѣлимыхъ, когда глаголь съ именемъ даетъ представление неопредѣленнаго во времени количества дѣятельности по отношенію къ недѣлимому («подержи люду царьского»).

2. При глаголахъ, которыхъ общеславянское сочетание съ родительнымъ восходитъ къ индоевропейскому генитиву, въ южно-русскомъ въ значительной мѣрѣ также сохраняется родительный падежъ, и въ этомъ отношеніи ю.-русскій значительно архаичнѣе великорусскаго, въ которомъ большинство такихъ глаголовъ въ настоящее время сочетается, какъ уже замѣчено выше (стр. 52–53) съ винительнымъ и другими падежами; но въ то же время мы видимъ, что въ южно-русскомъ на ряду съ этимъ старымъ сочетаніемъ развиваются новыя группы съ предлогами *но*, *за* и др.; вытѣсненіе же родительнаго винительнымъ замѣчается преимущественно въ крайнихъ западныхъ говорахъ, должно быть, подъ влияніемъ словацкаго. Родительный аблативный при глаголахъ замѣтно вытѣсняется предложнымъ сочетаніемъ.

3. Въ южно-русскомъ употребленіе родительнаго падежа расширилось на счетъ винительнаго при инфинитивѣ, зависящемъ отъ личнаго глагола подъ влияніемъ стараго сочетанія съ инфинитивомъ супиннымъ при глаголахъ движенія.

4. Въ отрицательныхъ предложеніяхъ господствуетъ старое сочетание глагола съ родительнымъ падежомъ, которое значительно поколеблено въ пользу винительнаго также только въ крайнихъ западныхъ говорахъ.

5. Родительный временныхъ понятій, почти исчезнувшій въ великорусскомъ языкѣ, широко развился въ южно-русскомъ, выражая самыя разнообразныя временныя представленія (ясної свічі, ясного сонечка Чуб. IV, 73; дозналось два анголі з небес летяче, темної [ночі], ясної звізди Христа славляче J. M. Кур. 67, не стояв бим сивим коньом такої замети Е. Зб. XI, 113), но на ряду съ этимъ мы видимъ, что въ томъ же смыслѣ выступаютъ и другія сочетанія.

6. Въ области приименнаго родительнаго, такъ называемый *genitivus qualitatis* (козак хорошої вроди) въ значительной мѣрѣ вытѣсненъ сочетаніемъ существительнаго съ прилагательнымъ и предлогомъ *на* съ существительнымъ въ винительномъ падежѣ (козак хороший на вроду).

7. Родительный при сравнительной степени, обычный въ великорусскомъ и ст.-славянскомъ, почти совершенно вытѣсненъ предложнымъ сочетаніемъ, какъ это мы видимъ въ южно- и западно-славянскихъ языкахъ.

8. Въ области такъ называемаго родительнаго-винительнаго форма родительнаго замѣнила форму винительнаго въ единственномъ числѣ не только въ существительныхъ муж. рода одушевленныхъ, но также въ значительной мѣрѣ распространяется на имена неодушевленныхъ, во множественномъ же числѣ форма винительнаго, будучи устойчивой въ именахъ неодушевленныхъ, въ одушевленныхъ, главнымъ образомъ въ именахъ лицъ, представляетъ колебаніе между формой винительнаго и родительнаго.

Списокъ сокращеній.

- АЗР. Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи.
Ап. Апокризисъ Х. Филалета. Русская истор. бібліотека. т. VII.
Арх. ЮЗР. Архивъ Юго-Западной Россіи.
AS. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie.
АЮЗР. Акты Южной и Западной Россіи.
Бал. Балина, О. Украински писни зъ голосами. СПб. 1863.
Бесс. Бессараба, И. Матеріали для этнографіи Сѣдлецкой губ. СПб. 1904.
Brykcz. Brykczyński, A. Zapiski etnograficzne z Polesia Wołyńskiego (Zbiór wiadom. do antrop. kraj. t. XII).
Булг. Булгаковский, Д. Пинчуки. СПб. 1890.
Вел. Літопись Величка. т. I -IV.
Верх. Верхратскій, И. Про говор галицких Лемків. Львів. 1902.
Гал. Галатовскій. Ключъ Разумѣнія. 1659 г.
Галько. Галько, И. Народныи звычаи и обряды зъ околиць надъ Збручемъ. Л. 1860.
Гол. Головацкій, Я. Пѣсни Галицкой и Угорской Руси. М. 1878.
Гринч. Этнографическіе матеріалы. Черниговъ. 1899.
Гул. Арт. Гулакъ-Артемовскій, О. Народні українські пісні К. 1868 и Сочиненія (Руска письменність т. I. стр. 365-431).
Де-Вол. Де-Волланъ. Угро-русскія народныя пѣсни. СПб. 1885.
Дн. Хан. Дневникъ Н. Ханенка.
Д. Зап. Довнаръ-Запольскій, М. Пѣсни пинчуковъ. К. 1895.
Др. Драгомановъ, М. Політичні пісні Українського народу XVIII-XIX ст. ч. I. розд. 2. Женева. 1885.
Е. Зб. Етнографічний Збірник. Львів.
Ж. і Сл. Життє і Слово.
Ж. О. Несторово житіє преп. Оеодосія Печерскаго (Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Др. Россійскихъ при Мос. Университетѣ. 1899. кн. 2).
Закр. Закревскій. Старосвѣтскій бандуриста. М. 1860.
ЗС. Запорожская Старина ч. II, Харьковъ. 1834.
ЗЮР. Записки о Южной Руси. СПб. 1856-7.
ИП. Антоновичъ и Драгомановъ. Историческія пѣсни мало-русскаго народа I-II. К. 1874-75.
Ип. Ипатьевская лѣтопись. Изд. 2-е. СПб. 1908.
J. M. Moszyńska, J. Bajki i zagadki ludu Ukrainiskiego Kraków. 1885. – Zwyczaje, obrządy i pieśni weselne ludu Ukrainiskiego z okolic Białej Cerkwi (Zbiór wiadom. do Antrop. kr. t. II. 1878). – Kupajło tudzież zabawy doroczne. z okolic Białej Cerkwi (ib. t. V).
Камин. Каминскій, В. Краткое описаніе говора с. Косарева, Дубен. у. (Русск. Фил. Вѣстн. т. LI).
Кв. Квітка, Г. Сочиненія 2 т. Харьковъ, 1899 (СП. Салдацький Патрет; М. Маруся; МВ Мертвецький великдень; Д. р. Добре роби, добре й буде; КВ. Конотопська відьма; Ск. От тобі й скарб; КД. Козырь-дівка; СО. Сердешна Оксана; ПС. Пархімове снідання; П. Підбрехач; Пп. Перекотиполе; БД. Божі діти; ЩЛ. Щира любов; Л. Листи до любезних земляків).
Кл. Вірші ером. Климентія Зиновієва сина вид. з. передм. В. Перетц (Пам. укр. мови і літ. VII).

- Кольб. Kolberg. Pokucie. t. II Pieśni i dumy. Kraków. 1883.
- КОМ. Краткое описание Малороссии (см. Лѣт. Сам.).
- Ком. Комаровъ, М. Нова збирка народнихъ малоруськихъ прыказокъ. Одесса. 1890.
- Конош. Конощенко. Украински песни. Одесса. 1900.
- Котл. Котляревський, И. Енеїда (Е), Наталка Полтавка (НП), Ода. К. 1909.
- Коцип. Коципинский. Письни, думки и шумки. К. 1885.
- КС. Кіевская Старина.
- Кул. Куліш.
- Лавр. Лавренко. Пісні українського люду. Ч. 1864.
- Лукаш. Лукашевичъ. Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни СПБ. 1836.
- Луц. Малорусскій луцидарій по рукописи XVII вѣка, изд. Е. Карскій. Варшава. 1906.
- Лѣт. Боб. Лѣтопись Боболинскаго. Приложение къ лѣт. Грабянки.
- Лѣт. М. Г. Лѣтопись монастыря Густынского.
- Лѣт. Сам. Лѣтопись Самовидца. Кіевъ. 1878.
- М. Пр. Драгомановъ, М Малорусскія народныя преданія и рассказы. Кіевъ, 1876.
- Макс. Максимовичъ, М. Малорусскія пѣсни. Москва. 1827. – Украинскія народныя думы. М. 1834. – Сборникъ украинскихъ пѣсень. Кіевъ. 1849.
- Манж. Манжура. Сказки, пословицы и т. п. (Сб. Харьк. Ист.-фил. Общ. II).
- Март. Мартиновичъ, П. Украиньски записи. Кіевъ. 1906.
- Мат. Етн. Матеріали до української етнології т. XII, Львів. 1909.
- Метл. Метлинскій, А. Народныя южнорусскія пѣсни. Кіевъ. 1854.
- Мил. Милорадовичъ, В. Сборникъ малорусскихъ пѣсень Лубен. у. Полт. губ. (Сб. Харьк. Ист.-фил. Общ. т. X).
- Млр. лит. сб. Малорусскій литературный сборникъ, изд. Мордовцевымъ. Саратовъ. 1859.
- Нейм. Neyman, C. Materyjaly etnograficzne z okolic Pliskowa. Kraków. 1884.
- Ном. Номисъ, М. Украиньскі приказки, прислів'я и таке инше. СПБ. 1864.
- Осн. Основа 1861-62.
- Пал. Сн. Палеографіческіе снимки СПБ. Арх. Инст. 1903.
- Пер. Ев. Описание Пересопницкой рукописи, сост. П. Житецкій. К. 1876.
- Р. Ск. Рудченко, И. Народныя южнорусскія сказки. I-II. Кіевъ 1868-70.
- Рад. Огр. Радивилевскій. Огородокъ.
- Rokoss. Rokossowska, Z. Wesele i pieśni ludu ruskiego we wsi Jurkowszczyzny, w pow. Zwiagelskim na Wołyniu (Zbiór wiad. do antrop. kr. VII). – Bajki ze wsi Jurkowszczyzny (Materyały antrop.-arch. i etnogr. t. 11).
- Ром. Романовъ. Матеріалы по этнографіи Гродненской губернии, в. I и II. Вильна. 1911-12.
- Roszk. Roszkiewicz, O. Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Solinie, pow. stryckiego (Zbiór wiad. do antrop. kr. X).
- Rulik. Rulikowski, E. Zapiski etnograficzne z Ukrainy (Zbiór wiad. do antr. kr. III).
- РЧП. Рудченко. Чумацкія народныя пѣсни. Кіевъ 1874.
- Сб. ХИФО. Сборникъ Харьковскаго Историко-филологическаго Общества.
- СИФО. Сборникъ Ист.-фил. Общества при инст. кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, т. V. Кіевъ 1904.
- Сл. КС. Словарь української мови, изд. «Кіевсвой Старини».

Сл. о п. Иг. Слово о плъку Игоревѣ (Владиміровъ, П. Древняя русская литература. Кіевъ. 1900).

Tomasz. Tomaszewska, M. Obrzędy weselne ludu ruskiego we wsi Winnikach, pow. Drohobuckiego. (Zbior wiadom. do antrop. kr. XII).

Х. Сб. Харьковскій Сборникъ.

Чуб. Чубинскій. Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край. СПб. 1872-78. Шевч. Шевченко, Т. Твори. Львів. 1908.

Шух. Шухевичъ, В. Гуцульщина. Львів 1902.

Эв. Эварницкій, Д. Малороссійокія народныя пѣсни, собр. въ 1878-1905 г. Екатеринославъ 1906.

Остальныя сокращенія понятны безъ объясненій.

Українська Академія Наук

ЗБІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ № 18

Проф. Є. ТИМЧЕНКО

ЛЮКАТИВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

(З української складні)

У КИЇВІ

З друкарні В-ва „Червоний Шлях“

Зміст

	Стор.
Льокатив безприйменниковий	166
Льокатив місця (166). Льокатив часу (168). Льокатив в сучасній укр. мові (169)	
Льокатив прийменниковий	170
Прийменник в (у)	170
I. При дієсловах:	170
1. З льокативом місця: а) з льокативом імен, що виражають поняття місця (171); б) з льокативом імен живих істот і займенників особових (171)	
2. З льокативом часу: а) з іменами, що значать час (172); б) з речівниками, що виражають або стан, або діяльність (173)	
3. З льокативом імени в тіснішій звязку з дієсловами: 1. Дієслова тільки з прийм. в (у) і льокативом (174); 2. Дієслова, що сполучаються з льокативом і генітивом без прийменника (175)	
3. Дієслова з льокативом і генітивом з прийм. з (176). 4. Дієслова з льокативом і акузативом без прийменника (176); 5. Дієслова з льокативом і акузативом з прийм. в (у) (176). 6. Дієслова з льокативом і інструменталем без прийм. (180)	
4. Прийм. в (у) з льокативом присудкового імени (181)	
5. Прийм. в (у) з льокативом імени в прислівниковій функції (187)	
6. Прийм. в (у) з льокативом прикметникових пнів в речівниковій функції (формі) (187)	188
II. Прийм. в (у) при речівниках	189
III. Прийм. в (у) при прикметниках	190
IV. Прийм. в (у) на місці давнішого о	191
Прийменник на	191
I. При дієсловах:	
1. а) в льокативі поняття місця (191); б) з льокативом імен живітних і особових займенників (192); в) метонімічно з льокативом імен річей неживітних і імен чинности (192); г) прийм. на має значіння «перед», «проти «під» (192).	
2. Прийм. на з льокативом імени вказує на стосунок діяльності по періоду часу, що виражено в льокативі: 1) сполучення з іменами, що значать поняття часу (193); 2) сполучення з іменами, що значать або стан, або діяльність (193).	
3. Прийм. на з льокативом імени в тіснішому звязку з дієсловами (193);	
4. Дієслова з прийм. на і льокативом та акузативом (195);	

5. Прийм. на з льокативом імени конкурує з прийм. за та акузативом (198).	
6. Дієслова, що льокатив конкурує також з інструменталем без прийменника (198).	
7. Поняття в номінативі при дієсловах неперехідних і в акузативі при дієсловах перехідних так в'яжуться з льокативом, як цілість і присутній їй елемент (199).	
8. Прийм. на з льокативом присудковим (200).	
II. Прийм. на при речівниках	202
III. Прийм. на при прикметниках	202
IV. Прийм. на при прислівниках	203
Прийменник о, об	203
1. В сполученні з речівниками (203).	
2. На вираз причинового стосунку (204).	
3. В тіснішій зв'язку з дієсловами (204).	
4. В сполученні з речівниками (207).	
5. В сполученні з прикметниками (207).	
6. В сполученні з прислівником «байдуже» (208).	
Прийменник по	208
I. Сполучення з поняттями місця (208).	
2. Прийм. по при дієсловах «бити», «вдарити» і ин. (209)	
3. В сполученні з представами часу (209): а) час, що по його наступі відбувається чинність; б) час, що по його уступі відбувається чинність (210)	
4. Прийм. по з льокативом вказує стосунок до особи або речі (210)	
5. По дієсловах «знати» «пізнати» і прислівникові «видно» (211)	
6. Прийм. по з льокативом вказує поняття, що на них поділяється чинність (211)	
7. Прийм. по при дієсловах душевного стану (211)	
Прийменник при	212
1. Прийм. при з льокативом виражає поняття місця (212)	
2. З льокативом імен, що виражають поняття часу (213)	
Прийменник по-при	214
Скорочення	215

Льокатив в українській мові.

(З української складні).

Ще Гедике (*Accusativ in Veda*, 132, ув.) завважив, що в льокативі первісно виступав просторонь, що в середині її відбувається чинність, а Бругман (*Gr². II 2 § 468*), виходячи з того самого заложення, дав загальну дефініцію льокативові, яко відмінкові, що визначає «дещо, в чого середині відбувається чинність, в чім щось є або де входить». Не можна не визнати, що це узагальнення влучно захоплює найдавніші випадки сполучень з іменням в льокативі, обіймаючи так назви місця, як і назви осіб і чинностей, що на них переноситься льокативний погляд, і дальші догади про те, яка власне уява була з ним звязана – де, як здається Бругманові (*ibid.* стор. 515 Anm.), чи к у д и, як догадується Hujer (*I. F.* 23, 115) науково мало продуктивні, бо обидва сучасні погляди і д е і к у д и, з огляду на прадавні сполучення, можливі (пор. Höfer: *Zeitschrift für die Wissenschaft der Sprache II*, 193) і, буди означувані звязками імення з дієсловом, а не з самої форми, в істоті пізніші; і те і друге розуміння умовнено контекстом, але чи було воно в свідомості пра-індоевропейця – це річ сумнівна, бо ще й тепер різниця між «камо градеши?» і «может пойти, где хочет АЗР. 1, 20 (1347); де идеш миленька? Kolb. P. III, 39, де підеш, Цигане? ЖС. IV, 96, приїжджає там, де мені не хотіло ся ib. 260, вертає він дома Kolb. Ch. II, 113» – не завсіди є в свідомості. Маючи загальне місцеве значіння, речівник в льокативі в сполученні з дієсловами вказує або перебування д е, або діяльність, себ-то рух, що його наслідком перебування, як це знати з латинського *adveniens domi*, скр. *devešu gacchati*.

В і. е. язичу льокатив, як і інші відмінки, опріч своєї спеціальної сфери вживання, конкурував у різних сполученнях з акузативом, генітивом, аблятивом, дативом і інструменталем¹. Це само від себе, не треба розуміти як повну однозначність конструкцій з льокативом і конструкцій з іншими відмінками в їх взаємній виміні, але це тільки показує, що в певних випадках різниці були остільки незначні, що психологічний момент вихідної точки легко міг затиратися в свідомості, і тоді одна з конструкцій в певних сполученнях брала гору і поширювалася коштом другої, як в пізнішій диференціяції і. е. язича на окремі язичи, так і в еволюції кожного поодинокого язича.

Отже і. е. льокатив м і с ц я вимінювався з генітивом (на питання д е?), коли: 1) генітив мав партитивний розум і залежав від прислівника місця типом сполучення **qei plleis* і *qei plley* «де міста» (пор. скр. *yatra kva sa kurukṣetrasya*) і «де в місті». 2) коли стосувався до речівника і значив, у яким місці він мався, типом сполучення «**woikōs plleis* або *pllē(y)*» «хати міста або в місті». 3) при дієсловах «змагання до чого», себ-то так званий генітив або льокатив ціли, як в ст. б. *коснж са кмь* і *косне са юго* (Miklos. 639 і 504). Потім того льокатив вимінювався з і н с т р у м е н т а л е м при дієсловах руху: 1) в сполученні з назвами просторони, де відбувається рух, типом сполучення: **agro – agrey eiti* «іде полем або (по) полі»; 2) в сполученні з назвами річи яко знаряддям чинности, типом **nāwma* або *nawī eiti* «кораблем або (в, на) кораблі їхати» (пор. нім. *mit einem Schiffe* і *in einem Schiffe fahren*). В латинській мові, напр., де інструментальний і льокативний погляд спливаються *trajicere navī* може відповідати нашому «пере-

¹ Audouin, E. De la déclinaison dans les langues indo-européennes P. 1898, p. 57.

їздити (на) човні» і «переїздити човном», так само і *navi, lintribus vehi* і т. ін. Пор. скр. *kširena snātah* «купаються молоком», *nenikte arpsu* «він миється (в) водах»; 3) локатив показує сферу, що відбувається в ній чинність, а інструменталь обставини, що супроводять чинність: «живе (в) правді» і «живе правдою»: 4) при дієслові «радіти»: об'єкт радості в локативі, а причина в інструменталі: «радію (о) тобі і тобою». Об'єкт представляється сферою, що на ню поширюється чинність; так само і з дієсловами «рости», «більшати».

При дієсловах в значінні «володіти» і. е. локатив міг вимінюватися з генітивом і інструменталем: «володіти чого, чим або в чім». Сполучення з генітивом (*rerum potiri*) не заховалося в слов'янським мові. З тими-ж відмінками вимінювалися слова в значінні «причасності» до чого, типом: **woynosyo* і *woyney terpetay, geuseti* «вина і (в) вині насичується, пробує»; пор. ст. б.: *отъ кждоу съѡ можетъ кѣто насытити хлѣбъ на пустыни* Марк. 8, 4; скр. *ā yah someṇa jatharam apirata* «що своє тіло наповнив сомою» Delbr. Altind. S. 133.

При дієсловах руху, локатив ціли руху міг вимінюватися з акузативом і дативом². Пор. скр. *deveṣu gacchati, grham gacchati, asmabhyam... iyaṇah* ст. б.: *Се цѣсарь градѣть тебѣ; кротѣкъ* Мат. 21, 5; з акузат.: *гради вѣнь*³; ст. р.: *дружину є приведе Києву; йде Володимирь опать Чернѣгову* Ин. 197; срб.: *нек сватови сваки дому иде Даничич*, 321. Це зіставлення показує і на різницю в розумінні сполучень: речівник в акузативі і дативі з дієсловом показує той крес, куди скерована діяльність, а не локалізацію її в простороні.

З того ясно, що дієслова недоконані, що виражають стан, дозволяють на сполучення тільки з локативом (сидіти на траві, лежати в ліжку і т. д.), ті самі слова в доконаній постаті можуть сполучатися і з локативом і з акузативом, бо силою присутньої доконаній формі динамічної властивості виражати перехід з одного стану в другий вона може виразити і напрям того переходу (сісти на траву) і стан, як його наслідок (сісти на траві). Дієслова, що висловлюють рух, можуть сполучатися і з тим і з другим відмінком в обох поста- тях залежно від переважного погляду локативного чи акузативного, себ-то чи розуміється діяльність в межах даної просторони, чи скерована на ню, як на свій крес, напр.: *кладу, положу на траві і на траву, дощ пада на землі (де саме пада дощ) і дощ пада на траві і на траву, дощ пада на землі (де саме пада дощ) і дощ пада на землю (з просторони поза землею)*, пор. лат.: *pono corpus in ripa і in flamman posuere*. Оу мет. 8, 452, *condere in sepulcro* Cic. leg. 2, 225 in *has latebras* Liv. 22, 28, 7 (див. Нетушил, Пад. 345-346); нім.: *Auf diese Bank will ich mich setzen і Auf dieser Bank...*

При дієсловах в значінні «пити» і «одержувати» локатив вимінювався з аблативом: **pōtrōd* або *potrei pibō* «п'ю з начиння або в начинні», **ghostibho(s)* або *ghostisu dōnom qaruyeti* «він одержує дар (у = від) ворогів або (у) ворогах»; скр. *somam apibac samūṣu* «він пив сому в мисках»; гр. *ἐκ κεράμων μέθυ πίβετε ἡ πίβετε ἐν ποτηρίῳ*; лат. *bibere in poculo*.

Локатив вимінювався з дативом «*commodi*»: *надѣяти са Богоу* Mikl. S. 592, *надѣж са* словеси владычньи Супр. 556, 12; *надѣя бо са, силѣ; своєи* Ип. 304; пор.: *маючи надѣю не [в] своєи силѣ, але в Хвѣи силѣ* Пам. укр. м. V, 119, і також при дієсловах в значінні «примішувати, придавати» типом **udn woynosyo* або **woynōu migneuti* «він примішує води вину або в вині». Сюди належить багато префіксованих дієслів, див. Delbr. S. §§ 97, 133.

І. е. локатив при прикметниках, що значили перевагу або були в вищому ступені, вимінювався з генітивом партитивним: скр. *anger vayām prothamasyamrtānām manamahe* «агні перший з богів, що ми про його думаємо», *tṛam deveṣu prathamam havamahe* «ми тебе покликали першого в богах» і з прикметниками в значінні «дорогий, милий, приємний».

² Hübschmann. Zur Casuslehre, 244, 250.–Audouin, E. op. cit. 122.

³ Vondrák. Altkirchensl. Cr. 588, 600

І. е. льокатив часу вимінювався:

1. 3 а к у з а т и в о м. Первісна різниця в розумі та, що льокатив значить коли власне відбувалася чинність, в яких межах часу, а акузатив як довго. Ці різниці легко могли затиратися: сплю ніч або (в) ночі, поливаю квітки вечір (Чуб. V. 28) і (в) вечері; пор. вр. *vúxta* і *vúxti* ст. блг.: *ицѣлѣ ѿтрѣкъ томъ часѣ* Євсев. еванг. 1283 р. л. 39 і *ицѣлѣ* отроко *ѿго во то час* іб. 36. Пор.: Зелена Буковина як (в) зимі, так (в) літі і Буковина Зелененька як літо, так зиму Е. 36. 17, 22.

2. 3 г е н і т и в о м. Відтінок, що вносить генітив, це – партитивність, певна частка часового простору: гр. *ποίου μηνός καὶ ἐν τίνι ἡμέρᾳ.. ἐξερωτονήθη Δημοσθένης*, «котрого місяця і в яким дні (= якого дня = в який день) був обраний Демостен»; *τῆς αὐτῆς ἡμέρας* і *τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ* «того самого дня» і «(в) тім самім дні»; *χειμῶνος* і *χειμῶνι*, «зими і зимі»⁴.

3. 3 і н с т р у м е н т а л е м. Стосунок між інструменталем і льокативом, як між протягом часу і межами часу, що в нім відбувається чинність. Ці вихідні моменти легко могли затиратися: зимою, літом або зимі, літі, а в латинським цілком спалися: *brevi tempore, hac nocte, his annis*.

І. е. льокатив у вільнім звязку з дієсловом на означення місцевих і часових понять, само від себе, ще не розрізняв тих відтінків, що вносять пізніші прийменники. В санскриті, напр., з сучасного погляду *divi* означало і «в небі» і «на небі», *parvate* «в горі» і «на горі», *sindhāu* «в ріці», «на ріці» і навіть «над рікою». Ще індоєвропейської доби льокатив почав уживатися з прийменниками, потроху випираючи вживання безприйменникове і вносячи таким чином більшу розчленованість в первісний синкретизм мисли.

Безприйменникове вживання льокативу в найдавніших забутках різних слов'янських мов маємо в різній мірі. Так в ст. болг. його вживалося рідко на означення місця: *ѿко сжѣ съхранены кости семь мѣстѣ* Supr. 81, 3; жена лежить ногахъ *ѿмоу* Mikl. S. 636 (пор.: мамка твому дитині в ніжках лежить Чуб. V, 774); і прислівниково: *Да бждеть милостыни твоѣ тайнѣ* Šaf gl. 51 (іб. 637).

Частіше на означення часу, але в певних словах і сполученнях, як *часѣ*, *дни*, *ношти*, *лѣтѣ*, *зимѣ*, напр.: *томъ часѣ нозѣ ѿмоу оутврьдивъ* Supr. 369, 2-3; *да не будетъ бѣгство ваше зимѣ* Остр. Ев. 145. Потім того при деяких дієсловах більше спростоктованих переважно з приростком *при-*, далі *на-* і інші, див. Mikl. S. 640–648; Vondrak Altkirchensl. Gr. 603.

Частіше безприйменниковий льокатив подивується в ст. руських пам'ятках переважно в назвах міст без прикметникового додатку, напр.: Смолинськѣ оубиєнь *ѿсть* Ск. Б. Г. 24; *положиша и вышгородѣ* іб.; *стѣопълкъ же изѣславиць приѿ кни́жениѿ кни́ѣѣ*, а *двѣ* и *ольгѣ чърниговѣ* іб. 35; *имаше волость свою Полотьскѣ* (XII. в Полотскоу) а *Турѣ Туровѣ* Ип. 63; *сѣде Києвѣ -кнажа* іб. 207; *начало Стѣополча Києвѣ* (оу Києвѣ) *кнаженъѿ* іб. 209; *затвори Іѿрослава Муромѣ* іб. 230; *Постави Мину Полоцку* (XII) іб. 257; *снѣа посади Переѿславли* іб. 443; *Местислава остави Володимери* іб. 480; *положиша (тѣло) Володимерѣ* іб. 623; *Соудиславоу же тогда боудоущю Оугрѣхъ* іб. 764: *слышавшоу ему о Данилѣ*, *ѿко Оугрѣхъ естъ* іб. 786. Потім того при *appellativa*: не могу с тобою жити одним *мѣстѣ* іб. 537; *Игоревѣ полкъ середѣ*, а по правоу брата его *Всеволожѣ* іб. 639; *есмѣ повелѣл товаромъ поити переди* іб. 233; *аще не обрящеться кто рѣцѣ* Лавр. 50; *дивѣ кличетъ врѣху древа* Сл. о п. Иг. (пор.: в верху євора Е. 36. 36, 118). Далі типом: «жити (в) правді»: *Чему онѣ к тобѣ всегда ротѣ ходаше губять землю Рускую* Ип. 218. В б. руських пам'ятках XVI в.: *гѣ небесехъ зготовал прѣлѣ* Псалт. XVI в., 102 б.

⁴ Riemann, O et H. Golzer. Grammaire comparée du grec et du latin. Syntaxe §§ 137, 138.

Безприйменикового льокативу місця в московських літописах вже не подибуємо в другій половині XIV в., з винятком його послідків, що залишилися в сучасній московській мові як прислівники.

Льокатив часу (на питання *к о л и?*) подибується досить часто при назвах часу в однині: Не веремѣ веснѣ восвати Ип. 242 [негодно нынѣ веснѣ ити Лавр. Л. 267 (1105 р.)]; идоша веснѣ на половцѣ ib. 260; томъ же лѣтѣ поставиша епѣа Данила Гургеу ib. 277; томъ же лѣтѣ прииде Бонякъ ib. 258; непогоды естъ зимѣ восвати Болгары ib. 565; ѣхаша лѣтѣ на санехъ ib. 679; в нощи бывши тутенъ стонаше полунощи ib. 206; бѣжа тотъ нощи ib. 228; той же зимѣ ib. 319; се если цѣловали патомъ дни ib. 328; сторожеве же прибѣгоша к нему польночи ib. 442; дѣють людѣе вѣче ноци (XII) ib. 537; томъ же дѣни створи миръ ib. 316; том бо дѣни изыгнанъ бѣ ib. 552; пришедши нощи ib. 586; тоѣ же веснѣ ib. 637; ты переди до мене добръ былъ еси ib. 477; присну море полунощи, погасоша вечеру зори Сл. о п. Иг. Цей льокатив, як і льокатив місця до XV віку майже зникає; при тім форми безприкметникових додатків затрималися в московських пам'ятках найдовше, ми їх подибуємо часто в XVI віці (Домострой). Так само і в б. руських пам'ятках його бачимо ще в XVI і навіть в XVII віці, напр.: пришоу вечеру Іб. Сб. XV в Публ б. № 391 тогды было зиме ни зима ни лѣто 1546. Сб. XVII в. Синод. б. № 790 (Е. Карскій, Бѣлорусы II, 3, 162). В сучаснім болгарським: лѣтѣ безъ дреха, о зимѣ безъ хлѣба не ходи Ивановъ, Синт. на бл. яз. 25. В ст. чеським: na očleze noci v pustě chramě odpočívach; na mostě Praze ne buda viděti Čecha: jeho rúcho i zimě i letě jedina žině byla, але в сучаснім тільки з прийменником: v zimě Zikmund Skl. 170. В польським людовім: zimie, lecie, в ст. польськ. Róża lecie, ruta się i zimie zeleni Szymon (Mal. Gr. II 430). В срб. лети, зими, ономадне (ст. сл.: ономъ дьне, пор. моск.: намедни) і инш., див. Даничич. Српска синт. 609. З приточених прикладів знати, що в сучасних слов'янських языках льокатив заховався в небагато адвербіальних виразах часу і місця, а при дієсловах ми його майже не подибуємо, а в ст. руських пам'ятках тільки до XII віку, а пізніше тільки в витягах ц. сл. тексту: Не мощи намъ положить са ѡмъ Ж. О. 84; прилѣпим са гдѣ Бѣѣ вашемъ Ип. 159.

В старій українській мові ми подибуємо безприймениковий льокатив в прислівникових виразах місця й часу, як от: горѣ, доловѣ, верху, утрѣ, лѣтѣ, зимѣ і ин., напр.: Ко млину граница: горѣ Смотричемъ до мосту, а доловѣ Смотричемъ АЗР. I, 21 (1375) (пор. Ип. літ.: Поиде по Днѣпру горѣ 4); што коли княжѣнья пустынѣ с убою сторону Гр. 1378 (Пал. Сб. № 16); о приложенъ печатей тых же панов верху писаных Пал. Изб. № 14 (по 1500); до того року верху писаного AS. VI, 48 (1559); але тої-ж доби з прийм. н а: на верху меновите реченых AS. VII, 30 (1558); казано утрѣ рано отправите ихъ АЮЗР. II, 112 (1594), сѣче лѣтѣ над нами близко Луц. 30; зимѣ ден малі, а в лѣтѣ великі ib. XVII в.: Зимѣ Татары были на Подолу Льв. літ. I.

В сучасній українській мові, як і в інших слов'янських безприймениковий льокатив подибуємо дуже зрідка, майже виключно в деяких галицьких і буковинських говірках. В гов. Батюків, напр., І. Верхратський зазначає: щось ріці хляпоче; солодкий мід, нові коновойці, ой маю я добрий розум свої головоюці⁵; ци беш місті; він теперка халупі (Г. Б. 77). Далі: заутра у полудень, одинайцяті годині, підеш до ксьондза Е. Зб. I, 6; ой горі, горі пави літали Kolb. P. I, 115; від дошки до дошки, а середині трошки ib. III, 195; а як же сі мали дому ib. IV, 78; в Коломиї одбирают (рекрутів) як зимі, так літі Гол. III, 111, 113; чого ж ти, зілечко, ростеш зимі на сонечку, а літі в захисточку? Абим зимі не обмерзало, а літі не ввийавало Стрийськ. п. Roszk. 8; зимі сонічко гріє ib.; зимі, літі (у Гуцулів) Е. Зб. 26, XII; коли ж тот Йордан горі си обернуў Е. Зб. 35, 45. Кіт скочив горі тоу ялицеуў Явор. I 159; (він) двір перевернуў горі ногами ib. 76 (пор. до гори, до долу); ой пливе качарь долі

⁵ А втім, тут можливо, що й опуст в в наслідок збігу шелестівок: м-в-св.

водою Е. Зб. 36, 324; обвинув і (гадину) долі плечима Явор. I, 103; ой дам тобі тоті гроші, що зимі закошу Kolb. P. II, 245; зимі будеш дрива везти іб. III, 68; най же я звезду таночок, та й домі в Семеводзьку і Зарванці Гол. IV, 93; один сидить кінці полу, другий кінці столу Бесс. М. X. 201; сидить же він кінці стола Е. Зб. 35, 8 (пор.: Сидить Сава в кінці стола Закр. 13).

Окрім того ми подибуємо безприйменниковий льокатив «способу» в дієслівних утвореннях у виміні з таким самим інструменталем, напр.: Злодій йшов за ним назирці Чуб. II, 671; назирци за ним ходит Е. Зб. 24, 429 або: Пішов він назирцем за Марусею Кв. I, 22. і також з прийм **в (у)**, і льокат.: Чикай, піду я за тобов у надзирци Е. Зб. 26, 8. Він за мною наглядці ходить Ушицьк. п. або: За нею зараз і пішов наглядом Рудч. Ск. I, 172. Козак молоденький та й того злякався: хильці, хильці попід плотом та й в зілля сховався Чуб. V, 127, або: Хильцем, хильцем попід верби, та в зілле сховався Гол. III, 164. Пити горілку нахильці і нахильцем; також: нирці і нирцем Сл. Жел. 528, згоді і згодом, прихапці і прихапцем, бігді і бігцем. – Мыслил оу ночи потайцѣ; выняти Іосифа оттол и пустити Пам. укр. м. I, 159 і Да й проситься у дівчини потайком Метл. 121, але також в льокативі з прийменником **в**: Сама собі їсть в потайці од матері Чуб. I, 66.

В сучасній українській мові форми льокативу в однині і у множині, окрім зазначених адвербіальних виразів, подибуємо в сполученні з прийменниками **в (у)**, **на**, **о**, **по**, **при** в комбінаціях відповідних і. е. безприйменниковому сполученню і з тими відтінками, що вносять в сполучення прийменники: при тім побіч з льокативними конструкціями знаходимо і конкуруючі сполучення з акузативом, інструменталем і генітивом з прийменниками і без них; сполучення, що почасти сягають прадавньої виміни льокативу з акузативом, інструменталем, генітивом і аблятивом, почасти пізніші утворення аналогічні.

В (у).

Прийменник **в (у)** з льокативом імени вказує на стосунок дієслівного поняття або імени до середовища того, що виражено іменем в льокативі, на питання де? (в кім? або в чім?). При тім ми розрізняємо такі випадки:

I. При дієсловах:

1. Прийменник **в (у)** з льокативом імени, що виражає поняття місця.
2. Прийменник **в (у)** з льокативом імени, що виражає поняття часу.
3. Прийменник **в (у)** з льокативом імени в тіснішій звязку з дієсловами.
4. Прийменник **в (у)** з льокативом присудкового імени.
5. Прийменник **в (у)** з льокативом імени в прислівниковій функції.
6. Прийменник **в (у)** з льокативом прикметникових пнів в речівниковій функції (формі).

II. При речівниках.

III. При прикметниках.

IV. Прийменник в (у) на місці давнішого о.

I. Прийменник в (у) при дієсловах.

1. Прийменник в (у) з льокативом імени, що виражає поняття місця.

Прийменник **в (у)** з льокативом імення вказує на місце, де відбувається чинність або стан; сполучається він з дієсловами неперехідними і перехідними, причому поняття місця при перших входять в обсяг діяльності (чинности або стану) підмету, а при дру-

гих – предмету, хоч і не виключає підмету, напр.: я сиджу на дворі (я – на дворі), я бачу його на дворі (він – на дворі, а я можу бачити його і з іншого місця). При тім ми розрізняємо такі випадки:

а) з льокативом імен, що виражають поняття місця або розуміються просторово (обставини):

Под которого хоруговою в земли живутъ АЗР. 1, 2 (1347). Єму у єго дому у вечер сталася свада іб. 12 (1347). (Войско) в долу стояло Крон. Боб. 286. Брони в горсти не ставало іб. 287.

Стоїть борщ у печи, ударився у ключі Мил. Жлк. 295. Забарилися гості, забарилися в хаті Метл. 115. Ой у полі, в широкім роздолі, там стояло чотирі дубочки Пот. 11, 204. У гаях стояла хатка ЗЮР. II, 10. Ой в городі у Тавані три квіточки сходить Х. Сб. VI – II, 57. Ходить пішком у пеклі повсюду ЖС. I, 447. Ой у полі в край-дорозі копана кириці ЖС. I, 468. Йому стало нудно і в животі трудно Сб. ХИФО. VI, 142. Скупайся в цьому молоці, що кипить Чуб. II, 14. Уляян кипить у смоли Б. М. 61 (подібно до: «вариться у воді + вода вариться»). Який ти мені в вічу дрібний Ном. 4234. В своїм дуплі сиди в теплі Е. Сб. 23, 58. В горловій справі жарту нема Е. Сб. 16, 423. Ишоль в темностях што далє то болших Пам. укр. м. IV. 237 (XVIII в.). Розступися сине море в своїй широкости, нехай же я життя скінчу в твоїй глибокости Коцип. 53. У замкненю єсть того тимь мѣсце Пам. укр. м. IV, 236.

Што в тои грамотѣ писано АЗР. I, 2 (1347). Дорошенко... зоставилъ полкъ пѣхоти ув Уманѣ Літ. Сам. 112. Татар барзо побил у своєй землі іб. 175. Зварю тобі борщику в зеленому горщику Чуб. III, 107. (Сич) у скалі носом дірку пробив іб. II, 16. Вона дала йому водички в пляшці іб. 17. Знаю в носі мухи ЖС. II, 205.

Сюди-ж належать вирази: «в ногах» і аналогічне з ним «в головах», з значінні місця, де ноги, де голова: Положена бысть... у сѣго Федосья оу головах Іп. 992. Поклав сокиру в головах Сл. «КС» I, 301. Теж в польськ. *Ujrzała dwu aniołow, jednego w głowach, a drugiego w nogach* Леор. в чеськ. : *v hlavách–v nohách* при *Uzřála dva anděly, jednoho u hlavy, a druhého u nog.* Proch. Jan. 20, 12.

б) з льокативом імен живих істот і займенників особових:

Великую пиху мѣли, которая в жадном сенатору живет Літ. Сам. 169. – Таке в тобі пуття Чуб. V, 1032.

Іноді цей (а, б) льокатив чергується з генітивом через поміщення зворотів з **в (у)** генітивним і з **в (у)** льокативним в наслідок їх семасіологічної близькості, напр.: Литовськимъ княземъ стати оу холмѣ АЗР. I, 1. (= у холма). Переправивши Днѣпръ у Черкасѣхъ Літ. Сам. 122 (= у Черкас). Ой заревіла в порозі корова Чуб. V, 49. Ой як прийшла Одокійка, стала у порогах Kolb. P. II, 44. Правда у порозі, неправда за столом Е. Сб. 28, 512 (пор.: Стояли ангели в порога W. z Ol. 20). Мене бугай убіє як раз у брамі Чуб. II, 14 (пор.: Хто тут [у] воріт кличе Чуб. III, 38. Прийшла до вікна, стала й у вікні Kolb. P. II, 237. В вікні сиджу, тебе виджу в вишневім садочку Е. Сб. 17, 52. Мати з роботою сидять у дверех ЖС. II, 193. Брат палкою стукне навхрест у дверях Чуб. IV, 563. В той час увіру, ой як скажуть клякнути у престолі і рученьки зв'яжуть Уш. п. Чуб. V, 89. Вже у міні полупана моя голова Kolb. P. II, 20. В нашій пані весело, весело Kolb. W. 75. У шинкарці на білій постільці Popowski 29.

У сполученні з іменами осіб в льокативі множини прийменник **в (у)** вкупі з ім'ям показує середовище, де відбувається чинність; сягають ці звороти до відповідних безприйменникових сполучень, напр., ст. інд. *nāva puruse grānāh* «дев'ять (в) людях пран» Delbr. S. I, § 97, і можуть вимінюватися з генітивом: шукай в людях правди (пор. ст. рус: помощи ища в роускихъ князехъ Іп. 725). Що в людях ведеться, то й нам не минеться

Ном. 11773 (з геніт.: що у людей ведеться...). Чи я дома, чи я в людях, чи я на чужині Закр. 33. Ой гонір мати гречність у людех Е. 36. 36, 177. Голово моя козацькая, бувала ти... у вірах бусурменських ЗЮР. I, 39.

До цього-ж належать: Великіє ростирки в Волоших были Крон. Боб. 277. Замѣшанина в Волохах могла урости іб. 294. Що там в Угрох слихати Гол. II, 72 (пор. ст. рус: Ти еси в Угрехъ былъ Ип. 408 і неприйменниково: Соудиславоу же тогда боудоушю Оугрѣхъ іб. 764. слышавъшоу емоу о Данилѣ, іако Оугрѣхъ естъ іб. 786; како са дѣяло в Ліахохъ іб. 902. В Гуцулах файно грают Е. 36. 17, 4.

Пор. ст. б.: Блоудница, ~~іа~~же живіаше соуздѣхъ Mikl. S. 637., гр. μεύζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν οὐδεῖς ἐστίν.

В сполученні з іменами збірними або що розуміються збірно, збірне дається уявити як середовище (місце):

Великая нужна у московскому войску была Літ. Сам. 172. Ой чи часто мого сина у війську видаєш? Б. М. 18. Тіло його у трупу знахочайте Метл. 421. Ой давно, давно в роду не була П. Г. 171. Ой Василю сиди в билію, а я у бодлачу Ж. Р. II, 189.

2. Прийменник в (у) з льокативом імени, що виражає поняття часу.

Прийменник в (у) з льокативом імени, що виражає поняття часу, вказує на межі часу, що в його протязі відбувається чинність, на питання коли?

а) З іменами, що значать час:

Сїю рожу на морозу, вона в зімі сходить Чуб. V, 211. В літі і качка прачка, а в зимі і Тереса не бере ся Закр. 150. В зимі сонце як мачуха іб. В зимі робит царі-син полювані Kolb. P. IV, 42. У дівчини серце, як у літі сонце П. Г. 185. Прибудь до мене три рази в літі Житом. п. Кравч. I, 82. Се було в осени Чуб. II, 117. Рознесу я косу русу в осени Чуб. V, 7. Прийшло сї в ночи ЖС. II, 195 (пор. нім.: das geschah in der Nacht). Василь робить і в ночи Гол. IV, 148. Мати вкрала в ночі ключі ЗЮР. II, 49. В ночі всі коти буриї, а всі корови сірії Закр. 151. Ой там же я спати ляжу у темненькій нічці Метл. 316. У суботу у вечері Чуб. IV, 189. В вечері утомлюся іб. II, 14. У вечері давай прощатися ЗЮР. II, 65. У вечері прилітають метелики ЖС. III, 224. У вечеру приходить Звягел. п. Чуб. II, 184. Далєбі, добродію, син дома ночує, а з вечера постіль стеле, а в світі лягає П. Г. 271. На завтра вранці приходить Іван Голик ЗЮР. II, 68. Помер чумаченько в неділеньку в-ранці Чуб. V, 1048. У ранці приходять в церкву люде іб. 79. В полудні і в ночи блисько Бог помочи Kolb. W. 389. Видай ми сї не поберем, милий, у цім році Kolb. P. III, 61. В часі погоди бійся великої води Закр. 151. В тім часі цар тоє вчув ЖС. IV, 179. Будеш у тим часі пам'ятати Чуб. II, 175. Але в короткім часу є хлопчик Kolb. P. IV, 35. В давніх часах Христиане кидали жереб на жидів ЖС. III, 53. Аж ту в тій годині милий прибуває Чуб. V. 69. В тій годині (родилася дитина) Явор. I, 19. В тій хвилі ему скінчилася служба ЖС. II, 352. А за чим ти, бабо, у такій порі у лісі ходиш Чуб. II, 187. В великім пості не ходи в гості Закр. 150. Мила як сонце в погоді Чуб. V, 236. У першому разі на герці погуляти Метл. 418. Ба й понирай-ко та в третім разі у синіє море та у пресподно Е. 36, 35, 114. Днесь можна в третім коліні женитись ЖС. IV, 96. З суботоньки на неділку в темненької ночі Kolb. Ch. II, 59. У середу у обіді їх Москва забрала Політ. п. I, 53. Надій ме си, моя нене, у пізній вечері Е. 36. 17, 177.

Верхратський зазначає в гов. Батюків: в місяци, в зимі, в літі Г. Б. 83. В стар. яз.: Ему у тых лѣтѣхъ заплата ся не стала АЗР. I, и (1347). Ему в ночи конь украденъ іб. У короткомъ часу стравятъ (имѣнье) іб. II. Во дни или в нощи зліє учинки творилъ еси Діал. 275 (1629); пор. сrb. u danu i u ноћи Maret. 577. До коней припасти трудно, бо в ночи Крон. Боб. 281. В тим же року на небѣ якієсь чуда ся показовали Льв. літ. 25. В осени збунтовавшися, пол-

ковника свого убили Літ. Сам. Уся церков занялася и у єдном квадрансѣ згорѣла іб. 43. В тих днях и бунт всчался был в полку Прилуцком Вел. III, 21. В том часѣ зачнетъ (са) в утробѣ еѣ Антихрист Пам. укр. м. IV, 284 (XVIII). Робили люденьки три дни в тижни Е. 36. 5, 30.

В ст. рус.: въ нощи Ж. Ө. 71. В днѣ и въ нощи Ип. 139. Се же избавление створи Гдѣ въ патокъ в вечерѣ Ип. 651.

Пор. в гр.: ἐν νυκτί, ἐν τῷ ἑσπερίῳ.

Цей тип сполучень міниться з сполученнями прийменника **в (у)** з акузативом; прийменник **в (у)** вносить в акузатив часу відтінок, що його майже утотожнює з льокативом, напр.: В ноч і в день АЗР. I, 8 (1347). У вечерѣ іб. 12 (1347). Четвертого дня у вечор Вел. I, 35. Я в літо уберуся Пам. нар. тв. 141. Не піду я в осінь заміж Коцип. 78. Одна пошла в вї сень замуж, а другая у мйасниці Б. М. 9. В рано повставали ЖС. III, 52. Нема кавалера довго в ніч Wacl. z. Ol. 3.

Одначе, так само як в рос., польським, чеським і инш. слов. языках, ця міна не поширюється на всі випадки, так, напр., прийменник **в** звичайно не сполучається з льокативом речівників, що є назви днів на тижні, а випадок, як: Покорме, покорме! де ти бував? – На торгу. – Прибувай до мене в четвергу Мил. Жлк. 205, – є поєдинчим і дається пояснити впливом рими.

Потім того ми подибуємо також міну льокативу з інструменталем, напр.: Літом і качка прачка Ном. 552. Ой летів черчик буйним вітром, не чули дівки зозулі літом ЖС. I, 279. Весною і в веремйя пиво Ном. 547. То було літнов поров Kolb. P. IV, 26. Трудно літом без корови, а зимою без кожуха Ном. 560. Вечером Е. 36. 10, 154. Підемо ранком попід високим замком Wacl. z. Ol. 10.

Міна з інструменталем зрідка, і взагалі в виразі стосунків часу слов'янські язики пішли різними дорогами: так, напр., форма у вечері (w wieczorze) зовсім не властива польському (див. Małecki, II, 430), тимчасом в українським вона скрізь панує (Полтавщина ЗЮР. I, 65, 72, Чуб. II, 55; Чернігівщина Чуб. II, 128, IV, 189; Харківщина, Метл. 13; Катеринославщина ЖС. III, 224; Київщина Чуб. II, 34; Волинь Чуб. II, 12, 46; Гродн. г. Чуб. II, 9, 10; Сідлецька г. Більськ. п. Чуб. II, 200; Ломаз. г. Сб. Отд. р. яз. ИАН. т. 75, стор. 37). В російським панують форми інструментала: днем, ночью, вечером, утром, і хоч у Пушкіна подибуємо «во весь тот день и в ночи», але це не звичне. Але з другого боку в укр. панує форма «в день», а «в дні» подибується зрідка: во дни Діал. 275 (1639), чи в дні, чи в полудні (чи в півночі) Чуб. I, 119. Я не сватав тебе в ночі, бо я в тебе в дні бував Чуб. V, 123 (при срб. u danu. Maretić 577). По польському також w dzień (зрідка w dniu, we dnie), w posy і posa, але тільки wieczorem. Також російський у згоді з польським в назвах діб року: зимой, весной, лѣтом, осенью; zimą, wiosną, latem, jesienią, (також w jesieni, w lecie, w zimie), але ніколи як запевняє Малецькі (op. cit. II, 430) w wiosnie, але na wiosnę, в укр. в цім разі льокатив з прийменником **на, по**: на весні, по весні.

б) В сполученні з речівниками, що виражають або стан (α), або діяльність (β), бо тривання в певнім стані і діяльності уявляється як часовий момент: **в (у)** з льокативом значить **коли є що (α)** і конкурує в цім разі з прийменником **при, і під час** чого і може конкурувати з відповідним дієприслівником:

α) В щастю (= коли щастя) не вміє чоловік статкувати Закр. 156. В нещастю нема ні брата, ні свата іб. 151. В нещастю і злій долі ратунку не дає Закр. 33. Хопта в негоді множитья Е. 36. 27, 279. В пригоді мисль о свободі Закр. 151. Не вміє сі в гаразді шьинувати Е. 36. 16, 318. В немочі всього захочеться Ном. 8153. Єго в той хоробѣ ратовала

Гал. Нн. 45. Як в багатстві з нелюбом жити Чуб. V, 117. Ніхто ж мене не тішить в моїй біді Чуб. V, 10. Я знаю, що в ті біді робити Е. 36. 16, 258. В журбі і клопоті ніхто мені не поради́ть бідному сироті Гол. I, 279. Бідний у своїх клопотах хотів би мати пораду у людей Шух. Гуц. V, 25. Зрадує ми ся заячик в поли в своїй тривозі Е. 36. 35, 178. Померти в силі віку. В добрій згоді однов ягодов поділити ся можна Е. 36. 5, 156. В гніві чоловік сам не знає, що робит Е. 36. 16, 347. В добрім пошвинівку буде за дівку Е. 36. 24, 582.

β) (в (у) = під час чого): Хто кого в игрѣ (= граючи) вразить АЗР. I, 16 (1347). Ранень у свадѣ іб. 7. У том кгвалтѣ раниль его матеръ іб. В том отходѣ (= тоді відходячи) трудность великая от турков была Літ. Сам. 145. Закрутив сї як журавлі в леті Е. 36. 23, 136. В той моєй послужѣ мене не опустили Крон. Боб. 279. Лихого гроша і в купли не пострадаєш Е. 36. 24, 349. В торгу нема гніву Ст. Конст. п. Не дай Боже в поході умерти Закр. 109. В службі треба вухом землі приймати Е. 36. 27, 121. Янголь у сні віщає ЖС. I, 40. Чи в сні напуджена, чи в роботі позавидувана Е. 36. 5, 103. В тим сміху з рота Амалії зачели пада́ти золотії сигмети Kolb. P. IV, 9. У спані по том страху не було Kolb. Ch. II, 217. Жінка не-бога в хоробі думку гада́є Е. 36. 8, 123. Не тратмо війська в битві (і з інструм.: Не тратмо мы войска своего битвою Пам. укр. м. IV, 296).

Пор. скр.: vajrasya ratane «(в) літанні громової стріли» Delbr. S. I, 227 jayema pritanasu dubhyah «ми перемогли (в) битвах ворогів».

3. Прийменник в (у) з льокативом імени в тіснішій звязку з дієсловами.

Прийменник в (у) з льокативом імени в тіснішій звязку з дієсловами вказує на сферу, що в ній відбувається діяльність. При тім ми розрізняємо такі випадки:

1. Дієслова сполучаються тільки з прийменником в (у) і льокативом, або міняються з прийменником на і льокативом, або з прийменником за чи на і акузативом.

а) Неперехідні:

Бідувати: В недостатках бідувати ЖС. II, 209.

Го́йнувати: Гойновали оу роскоши великой и в достатках Пам. укр. м. I, 264.

За́лежати: стар. У доспѣшномѣ люду честь королевская и оборонение всей земли залежить АЗР. I, 17 (1347).

Зпри́йм. на: Все залежи на «березі» Е. 36. 35, XVI. В так видомій огонь самому, на котром вся войска залежала цѣлость, кидатися небезпечно Вел. IV, 9.

Розко́шувати: – в чім.

Три́вати: В своєй вѣрѣ не тривают АЗР. IV, 527 (1631).

Пор. польськ.: trwać w gobocie, w pracach; чеськ.: Neporušené vino v barvě trva Har. (Zikm. Skl. 257).

Ща́стити: Як це зробилось, що тобі так у господарстві стало щастить Чуб. II, 397.

Також з прийм. на (див. нижче).

Сюди-ж належать дієслова від прикметникових пнів тих прикметників, що сполучаються з прийменником в (у) і льокативом, при тім прийменник в (у) міняється з прийменником на, напр.: гладчати, нікчемніти, слабувати (слабіти), ширшати і ін.: В обычаях зникчемнѣла АЗР. IV, 523 (1631). В побожности ослабѣла іб. В грудях погладчав Полт. п. В поясі поширшало іб. Див. нижче прийм. на (3, б)

б) Перехідні і зворотні:

Ба́брати сь: Він усе в книжках бабрає сї іб. 458. Хто в чім бабрає, на тім ся й знає. Е. 36. 28, 278.

Ви́знатись: А хто ся в тім годен визнати Е. 36. X, 169.

Винувати, винити, обвинувачувати, давати вину: В цім мене не винуйте Київ. п. Въ чомь єму вину дано АЗР. I, 19 (1347).

З а с т а в и т и, -с ь: стар.: Галичь... у тых 4 тисячах заставити имаємы АЗР. I, 22 (1388).

З прийм. **за** і акузат.: Кожуха жилові за три карбованці заставив Київ. п.

З н а т и, з н а в а т и, -с ь: В твоїх інтересах я нічо не знаю Kolb. P. II, 16. Ксьондз ніч не колотив, бо вже знав в тих ентресах іб. IV, 27. В гріхах себе не знавали ЖС. III, 267. В добрі ся не знає і о біднім не гадає Ном. 1452. Він її в своїх грошах не знає Е. 3б. 16, 469.

З р а д и т и: За що мене Бог карає?... Чи в приязні кого зрадив Уш. п. Чуб. V, 233.

К о х а т и с ь: У скупощах не кохайся Ном. 4675. У батька росла, в роскошах кохалась Чуб. V, 859. В кім ти кохаєшся? Метл. 37. Я в тобі кохаюся Гол. I, 260. Моя мамо, признаюся, що в Максимку кохаюся Kolb. Ch. II, 64. Не в правді братік кохався, що за сестрицю не змагався Stad. 110.

Пор. польськ.: Kochać się, w kwiatach, – w kim: чеськ.: v krásném ruše se kocha Flaš. (Zikm. Skl. 157).

З акузативом «кохатися» в фольклорнім матеріалі нам трапилось тільки раз: Як я в тебе кохалась Гн. I, 83, можливо, що це помилка, але «закохатися» з акузативом подибується частіше, див. § 5.

Л ю б и т и с ь, л ю б и т и с ь: Одколи я уродився, іно тільки в трох любився Kolb. W. 381. Довбуш... полюбив си в жинці Стефана Дз. Е. Уч. 26, 54.

М а т и, к л а с т и, п о к л а д а т и н а д і ю: Маю в Бозі надієчку: инший покохає Сал. Сч. 84.

Н е о с о б о в о: Нема в нікім надієчки, лише в єднім Бозі Сал. Сч. 61.

Н а р у ш а т и: Ни въ чимь ихъ (надання) не нарушаючи АЗР. IV, 180 (1597).

П е р е м і н и т и, -с ь: Він у всьому перемінився Київ. п.

П е р е ш к о д ж а т и, -д и т и: Нам перешкожали в добрих учинках Пам. укр. м. IV, 27.

П і з н а т и: Зараз пізнала в нім свого брата Kolb. P. IV, 44.

П о з и в а т и: Ихъ, же самыхъ въ кривдахъ нашихъ позивати хочемо АЗР. IV, 519 (1630).

П о м а г а т и, п о м о г т и, д о п о м о г т и: Поможи Боже багачу к рогачу, а бідному в дітках Ном. 1620. Котра мені помагала у всьому, а я її забув Звягел. п. Чуб. II, 191. Хіба ти можеш мені в чім допомогти ЖС. III, 53.

П р о щ а т и: Прощайте у сім слові Кв. I, 155.

З прийм. **на**, див. нижче.

Р а т у в а т и, п о р а т у в а т и: Поратував мене в потребах моїх Кам'ян. п.

Р о з у м і т и, -с ь: Жінка нездара, що в господарстві нічого не розуміє Е. 3б. 28, 438. Так сї розуміє, як глуха в танци Kolb. P. III, 193.

З прийм. **на**: Так сї розуміє, як свиня на перци іб.

С л у х а т и, -с ь: Та панянка його навчила, щоб він батька в усім слухав Чуб. II, 190.

С п р о т и в л я т и с ь: Ни въ чомь ся єму неспротивляли АЗР. IV, 177.

С у д и т и: – в чім.

У с т о я т и с ь: Ще я сї в тім довзі устою Е. 3б. 23, 20.

Ч у т и с ь: Чуйся, паночку, в силі Чуб. III, 243. Я сї в тім грісі не чую Е. 3б. 16, 461.

З прийм. **на** і льокативом або акузативом: Чуйся коню на силі Чуб. IV, 265. Чи чуєте-ся, коники, на силу іб.

2. Дієслова, що сполучаються і з генітивом без прийменника:

В и в о д и т и с ь: Она выводила ся в том помовеню Модзал. 28 (1666).

З а п е в н я т и: –чого і в чім.

Звісти, спити: Ой чи дали у хлібові ззісти, чи у горільці спити Метл. 461.

Згеніт. див. «Ф. г.», стор. 32.

Набуватись: Йик вин взяв си у тих набутках набувати, то...Шух. Гуц. V, 127.

Згеніт. див. «Ф. г.» 45.

Очиститись: Абы ся очистилъ в томъ, в чомъ ему вину дано АЗР. I, 19 (1347).

Згеніт. див. «Ф. г.», стор. 76; також з прийм. з, від (од) (див. «Ф. г.», стор. 131).

Кааятись, покаятись: Хто ся в гріхах кає, буде чоловіком Kolb. P. I, 223. Покаявся злодій у ягодах Ном. 2250.

Згеніт. див. «Ф. г.», стор. 77.

Вст. рус. з прийм. о: Каєть ся о своєи винѣ всеи Ип. 688; о томъ са каєте ib. 366.

Переставати: Іще ж то жиди-рандарі у тому не перестали ИП. II. 20. Також з прийм. на, див. нижче.

Згеніт. див. «Ф. г.», стор. 76 і з прийм. від ibid.

Переконувати, -нати, -сь: Переконувати його в чимось Е. Зб. X, 147.

Згеніт. див. «Ф. г.», стор. 64.

Умалити: В оздобах не умалена Вел. III, 108.

Згеніт. див. «Ф. г.», стор. 39.

3. Дієслова, що сполучаються також і з генітивом і прийм. з. Сюди належать дієслова в значінні «брати», «пити», «показуватись», пор. скр. *somat arības samīšū*, гр. *πίνω* *év potírō*, напр.: Повиїдала зернятка в одній (копичці), повиїдала і в другій Чуб. II, 16. Я брала воду в криниці Житом. п. Щоби в тім морю води не брати Галько 99. В слободі позабирають усе ЗЮР. I, 110 (але: Я переїчекки повибіраю з печи Рудч. Ск. II, 6). Вкрав злодій у дворі бугая (= з двору). Е. Зб. 6, 1. В чужім не вибирай Е. Зб. 27, 326. Став він пити воду у криниці (= з криниці) Чуб. II, 16. В смолі потопає, в дегтю вринає (= з дегтю) Чуб. III, 31. Ой їму я в ріці рибку Е. Зб. 7, 123.

4. Дієслова, що також в'яжуться з акузативом без прийменника:

Бракувати: В тім пани бракують, в чім убогії смакують Ном. 1227 (= те пани бракують...).

Вимастити: Гівка вімастила в печи (розум, в середині) Kolb. P. IV, 151.

Виняти: *стар.* Винявши у нѣкоторыхъ члонкахъ АЗР. I, 12 (1347).

Густувати: Хто в чім густує, не питає: що коштує Е. Зб. 23, 300.

Заходити: Заходжу кому в дорозь Сл. Беринди 155.

Закуз: Зайшоль Ааронъ дорогу ему (Мовсею) на пуци Синайской горы. Рук. Хрон. 40.

Звихнути: Видкиу си взяли буйнії вітри,

В тихім кораблі вони звихнули,

Йи в сине море перевернули Е. Зб. 35, 74.

Закуз.: Ручку й ніженьку звихнула Чуб. V, 668.

Казатись: І не так то хутко діється, як швидко в казці кається ЗЮР. II, 48 (= казку кається).

Копати: Ой поволи кіньми грайте,

В подвіру ми не копайте Kolb. P. II, 31.

Мести, замітати: Сьогодні в хаті не мела Полт. п.

Закузат.: Дворъ замѣтати Літ. Сам. 3.

Мішати, помішати: Куций кочергу взяв.

У печі помішав ЖС. I, 437.

Закузат.: Борщ каже: Помішай мене Чуб. III, 58.

О р а т и: Орав милий у ярині, тепер у толоці Метл. 6. Орав три дні у ярині, а день у толоці Чуб. V, 403 (= орати ярину).

П а л и т и, з а п а л и т и, р о з п а л и т и: Палив у печі ЗЮР. I, 100. Ходив жидам у грубах палити ЖС. III, 216. Прийшла я до домоньку, в печі запалила Kolb. W. 364. Жінка підпалює у печі Мил. Жлк. 19. Жінка розбійникова напалила в печі Kolb. P. IV, 193. Казали єгомось в грубі запаляти Явор. I, 208. Щоб нарубав дров та привіз, та запалив у печі ЗЮР. II, 100. Запаль в печі Чуб. V, 630. Вона в печі розпалила МВ. I, 153 (теж Галько 83). Пор. польськ.: I w starym piecu czasem djabeł pali.

З акузат. стар.: В дворах грубу, т. є. печі палити Літ. Сам. 3.

П л ю н д р у в а т и, п о п л ю н д р у в а т и: Поплюндрувавши в Києвѣ, войско литовское потягнуло под Бѣлую Церков Літ. Сам. 27.

З акузат.: Ляхи Україну пліндрували. Макс. Сл. «КС».

П о п р и б і р а т и, п р я т а т и, п о п р я т а т и: Поприбірав у хаті ЗЮР. II, 19. Гівка... попретала в хакі Kolb. P. IV, 16. Тим чесом пречут у хатах Мат. укр. етнол. XIX-XX, 6.

П р о д а в а т и: (у Гуцулів) Та ми тобі купим крам; та ти будеш панувати, ба й у краму продавати Е. 36. 26, 27.

С м а к у в а т и: В тім пани бракують, в чім убогії смакують Ном. 1227. Смакував собі далі в такій розмові Март. Заб. 184.

Також з номінат.: Нині ти тото не смакує, а завтра як сї пропустиш, то ти за медівник стане Е. 36. 27, 124.

С п у с т и т и: – в ціні.

З акузат.: – ціну Неч. Лев. I, 107 (може під впливом рос.: понизить цѣну).

С ь к а т и: В головоньці ськала Закр. 119. Вам попереду у голові піськаю Лебедин. п. Чуб. II, 469.

З акузат.: Главку єму поискала Гол. I, 84. Йому ворон чорнесенькі головку іскає Kolb. P. II, 220.

Т о п и т и, н а т о п и т и: Топила в печі ЖС. III, 233. Вна встала та й натопила в печі в залізі Kolb. P. IV, 57. Василиха затопила в пичі Kolb. P. IV, 249.

З акузат. (зрідка): Затопила свою хату пізно Метл. 90 (пор. рос.: топить печь)

5. Дієслова, що сполучаються з приймен. **в (у)** і льокативом та акузативом:

Б і г т и, п о б і г т и, г н а т и, п і г н а т и, п і с л а т и, л е т і т и: За матков Божов у погоні гнали Е. 36. 35, 33. Та ци мож би за Николков в погоні післати Стрийськ. п. ЖС. IV, 92. Летит за ним в погої Kolb. P. IV, 14.

З акузат.: Біжит в погоню Е. 36. V. 28. Побіжить мати в погоню за мною Чуб. IV, 226. За Причистоу у погоню пігнали Е. 36. 35, 33. В погонь за мною Метл. 100.

Д о в б а т и, - с я: Довбати в носі Сл. «КС» I, 400. Все в кишені довбавсь Кв. I, 9.

З акузат.: Сидить баба на ганку, довбається в поганку П. Г. 960.

З а в и в а т и, - в и н у т и: Деся поділа з личка красу?

В ліси, в ліси на лещині,

Завинула у хустині;

В ліси, в ліси на дубочку

Завинула у листочку Kolb. Ch. II, 4.

Оно було завите у таким папери Е. 36. 26, 88.

З акузат.: (Мати мене) годувала, в папір завивала Ž. P. I, 87. На столі тачана в папір завішена Галько 101.

Закопати: Моисей... закопаль (єгиптянина) у песку Пелгр. Ип. Виш. 71.

Закузат.: Бодай тебе мій миленький, в землю закопали Лавр. 107.

Закривати, -ся: Закривайся душа в тілі Kolb. W. 375.

Замазати, -ся: Замазав її в печі ЗЮР. II, 1. І в печі не замажешся Ном. 2174.

Закузат.: Не в піч замазатись, та й не з мосту у воду Ном. 2175.

Замикати, -мкнути, -ся: Петра замкнули в коморі Полт. п., пор. лат. includere carcere.

Занурити: – в воді.

Закузат.: Занурити в річну воду Е. Зб. 5, 202.

Запирати, -перти: Запирать у двору старостину АЗР. I, 16, (1347).

Заплутати, -сь: Заплутався в буріані. Полт. п.

Закузат.: Заплутався в гарбузину Закр. 122. Заплуталася в плахтину Ж. Р. II, 22.

Запрягати, -гти: Коні... сут запрежені в тих возах Kolb. P. IV, 253.

Закузат.: Запряжу я пнуру в віз та поїду по рогіз Полт. п.

Застрягати, -гти: Застряг в болоті Е. Зб. 6, 177.

Закузат.: Ніж застряг у одвірок Явор. I, 9.

Затикати, -ткнути: Яличка стоїть серед стола затикана в хлібі або калачи Мат. укр. етнол. XIX-XX, 180.

Збиратись, зібратись: Всі зібралися в розправі Київ. п. (теж: в розправу).

Класти, кладовити, накласти: Казав кладовити спати в пухових перинах Чуб. V, 726. Ще-м в печі не наклала, а уже ся курно Сал. Сч. 7.

Закохатись: Іден пан закохався в панні Чуб. II, 410. Я ся закохала в молодім гультаю Верхр. Г. Б. 132. На що в тобі я закохався Kolb. W. 186.

Закузативом: Прийшло вже, що в тую панну Поляк закохався Чуб. II, 662. Закохалась дівчинонька в хлопця молодого Чуб. V, 242. Закохався як чорт в суху вербу Ном. 8749.

Лягати, лягти: Лягай в хаті Полт. п. (Я) до дому пришла, в соломі лягла Kolb. W. 202.

Закузат.: Лягай у труну Мил. Жлк. 33. Тоді я тебе забуду, як ляжу в могилу Метл. 62.

Мішати ся: У чужому добрі не мішайся Малинка 367.

Начепити: Начепила кораликув у біленької шиї Kolb. Ch. II, 27.

Звичайно з прийменником **на** і акузативом.

Падати: Хто ходит на манівці, той падає в рівці Е. Зб. 24, 377 (і в рів).

Повити, сповити: А скупавши в шовках сповила,

А сповивши в яселка вложила Е. Зб. 35, 25.

Закузат.: Скупавши його в тонкі пелюшки повила іб. 26.

Погружати, -зити: Креста у озери погружат Пелгр. Ип. Виш. 28: (теж: в озеро).

Ст. рус.: Погрузи грѣхы наша въ глубинѣ Ип. 104.

Покладати, положити, -ся, зложити: Нехай собі і в голові сього не покладає Кв. 295. (Постіль) положила у сніях Мил. 14. Тогди милість в гробі зложили Kolb. P. II, 199. Вірність мою зложивем у гробі Ушиц. п. Чуб. V, 376. В стар. яз.: Поднял ему подолок оноѣ кошулѣ и на головѣ положилъ АЗР. IV, 210 (1600). Положился (Петро) над рѣкою в доброй паши, и там кони распустили самопас Крон. Боб. 280.

В ст. рус.: По семь положи роукоу въ гробѣ Ск. БГ. 32.

Закузатив.: З престолу в ясельця положила Е. Зб. 35, 26.

Посадити, -жати: Посадив панночку в возику Метл. 304. Посадив (лебедя) у скритному хлівці Чуб. II, 530. Посадив дітки в цебрі Rokoss. 93.

З акузат. Посажала у піч пироги Мил. Жлк. 37.

П о с т а в и т и: Ми будем у ряду поставлені Чуб. II, 21.

З акузат.: Постав цеє молоко в кущик Чуб. II, 113.

П і т к н у т и с ь: Та вже щось мій вороненький в воротах піткнувся Ж. Р. II, 64.

Ст. рус.: Потъчесѣ подѣ нимъ конѣ въ ровѣ Ск. БГ. 19.

П о т о н у т и, у т о н у т и: Всі мої сини у морі потонули Чуб. II, 15. Правда і в морі не втоне Ном. 6685.

З акузат.: Ой воліла би в той дунай втонути,
Ніж мені має лиха доля бути Чуб. IV, 327.

Утонула в лиман-річку Чуб. V, 788; без прийменника: Лучче буду сей Дунай тонути, аніж за нелюбом мені в світі бути Щеп. 18.

П о т о п и т и: В колодязі його потопила Закр. 69. Див. Утопити.

П у с т и т и: Вона взяла його (котика) і пустила в комнатах Чуб. II, 58.

З акуз.: Пустила вона злодія в хату Полт. п.

С і с т и, п о с і д а т и: Усі дуки в намету сіли Метл. 449. Одна сіла у головоньках, а другая сіла в білих ніженьках Метл. 307. Посідали у цім хлівці Чуб. II, 236,

З акузат.: Сядь у ночви Полт. п.

С к л а д а т и, с к л а с т и: Все своє добро складає в скрині Полт. п.

З акузат.: Так я свій крам у коробочку склав ИП. II, 35.

С (ш) к р о б а т и, пос(ш)кробати, -с ь: в голові.

З акуз.: Третий пошкробав се в голову Е. Зб. 6, 325.

С к у п и т и с ь: Скупились в Путивлі Літ. Сам. 56.

З акузат.: Всі в хату скупились Полт. п.

С т а т и: Стань у куточку Чуб. V, 10. Стань собі дубе у садочку, у хрещатому барвіночку Метл. 301. Їдуть гору, й-одну, другу, в треті стали, попасали Kolb. P. II, 17.

З акузат.: Стань у куток Полт. п.

Пор. ст. рус.: оболочишася во бронѣ Ип. 266.

З акузат.: Укинь мене в болото, а я тебе вберу в золото Ном. 10145.

У г л у б л я т и с ь: Вглублявся в вічній правді Яцк. Ч. К. 7 (теж: – у що).

У м о ч а т и, -ч и т и: У попелі вмочаючи (вола) Метл. 216. Рѣдкий в тои крѣвѣ на тот чась рукъ своихъ не умочилъ Літ. Сам. 13.

З акузат.: Коровай... в масличко вмочають Метл. 163.

У н о с и т и, у н е с т и: Што бы кольвек въ вѣрѣ и догматахъ церквѣ святой восточной противного вносили альбо внесли АЗР. IV, 523 (1631) (теж: у віру, у догмати).

У п и с а т и: Ой вписали миленького в першім регіменті. Е. Зб. 17. 243.

У п р а в л я т и, -с я: Вправляти жовнірів у стрілянні Станисл. п.

З акузат.: Дітей своїх у ремесство вправляти Кул.

У п р о с и т и с ь: Ліпше відай, абим сї в ці хатчині упросили на ніч Kolb. P. IV, 16.

З акузат.: Вони до нас упросилися в хату Полт. п.

У т о п и т и, -с я: Утопив свій масток в животі Ном. 11715. Заручена в чорних морях утоплена Kolb. P. II, 24. У морі утопитися Чуб. V, 77. Утопитися в бистрій річці і гріха не буде Чуб. V, 371.

З акузат.: Піду утоплюся у синее море Закр. 112. Утопила ж мене, матінко, як конопельку у воду П. Г. 180, Утопи мене у річеньку, де холодна водиця П. Г. 293. Було ж мене утопити у холодную воду Чуб. V, 566. Прийдеться утопити в глибее море Чуб. V, 357. Ой иди-но, пуста доле, у вир утопися W. z. Ol. 380.

Ховати, сховати, поховати, -ся: У своїх домѣхъ ховають АЗР. I, 13 (1347). В темнім лісі заховала Е. Зб. 35, 77. В одній домовині із ним поховайте Метл, 95. Злодій... сховав в рові (бабу) Kolb. P. IV, 261. Пор. лат.: *occultare silvis*.

З акузат.: Ховати в землю не будуть Пелгр. Ип. Виш. 17. Сховай гроші в комору Б. М. 7. (Я) низом, низом попід плоти в коноплі сховав сі Kolb. P. II, 61. Поховала миленького в сиру землю глибоко Б. М. 10. Поховай матусю (нас) у купочку П. Г. 149. В глуху кропиву поховались ЖС. I, 456. В бур'ян сховався П. Г. 146.

Я в и т и с ь: Явити ся в селі Батьківщ. 1889 р. стор. 558 (теж: в село).

б. Дієслова, що в'яжуться також зінструменталем без прийменника (міна льюкативного і інструментального погляду).

а) Дієслова підметові (неперехідні):

В г о д и т и: В роботі не вгодила Галько 37. Ні в чім я ті не вгодила Чуб. IV, 155 (теж: нічим).

Г р і ш и т и: Тяжко грішу у тім слові, котрим промовляю Коцип. 54 (теж: грішити чим).

Ж и т и: – в Божім праві. Собі уважив, як хто жиє в своїм сумлінні Е. Зб. 6, VII.

З інстр.: Вони не жили правом божим Е. Зб. 6, 278.

Ж у р и т и с ь: Міні молодому ні в чім не журиться Пол. п. II, 122.

З інстр.: Журилася попада своєю бідною Закр. 116.

І т и, п і т и: Сами гетманство з військами коронними за ними в тропи ишли с тяжарами військовими Літ. Сам. 8. У чолнах пойшли іб. 8. У єдних дверьох йде сам Господь, у других дверьох матінка Біжя, у третих дверьох ей святий Петро Гол. II, 7. Попід садком річка широко в берегах йде МВ. I, 152.

З інстр.: Війска, которіє ишли Днѣпром водою чолнами Літ. Сам. 8.

Пор. ст. рус.: Кза оу силах тажъкихъ (иде) Ип. 649.

Ї х а т и: Їде собі пан в кариті ЖС. IV, 362. Там на горі на вершочку їхав дідько в черепочку Kolb. P. III, 27. Їде милий у дорозі, воли поганяє Метл. 306.

Т е ж: – каритою, дорогою.

Л ю б у в а т и, -с ь: Любував собі в тім дуже Ворб. Р. на М. 401. Він дуже собі любував сі в байках Kolb. P. IV, 44. Мерзене в мерзенім любує ся Е. Зб. 24, 389. 5.

З інстр.: Любується він тими грішми Лебедин. п. Чуб. II, 306 (пор. рос: любоваться чѣм).

Н а с о л о д ж у в а т и с ь: Въ недбалости и лѣнливствѣ и мерзости и шемрахъ и гуках и бурливостех насоложовалемса Пам. укр. м. IV, 202.

П а л а т и: Уже хати братів хуторянців в пожежі палали Метл. 436.

б) Дієслова об'єктивні (перехідні) і рефлексійні:

В е з т и: в санках і санками.

В е с т и: В лівій руці коня веде, а у правій шаблю держе Метл. 448.

Висилати, -слати: Висилают війська немаліє водою Днѣпром у чолнах Літ. Сам. 8 (= човнами).

В і н ч а т и, з в і н ч а т и: Я з тобою не звінчана в вінку Чуб. V, 98.

В м и в а т и: Буду плакати, чорні очка в слезах мивати Гол. I, 347.

Г у б и т и с ь, р о з г у б и т и с ь: Він сі губит у гадках Е. Зб. 16, 482.

Д е р ж а т и: У правій (руці) шаблю держе Метл. 448; пор. лат. *tenere manu, castris*. Тяжко, тяжко міні тебе, з дому одправляти,

А ще тяжче біля себе в незгоді держати Ж. Р. II, 31-32.

Держати в оренді (і орендою).

1. Прийменник **в (у)** з льокативом речівника в однині (а), з льокативом речівника (б) і прикметника (в) у множині, і імен збірних у однині. Прийменник **в (у)** з іменем показує на якість або властивість другого імені, підмету або предмету, і конкурує з присудковим інструменталем, або-ж із присудковим номінативом і акузативом, що на його звести дається цей інструменталь:

а) З речівником у однині:

Десь то моя Марусенька в чужині.

Догоджає Івасеви в дружині Kolb. Р. II, 79 (себ-то дружиною, в характері дружини, яко дружина).

Я жию в пустині.

Трачу літа не в дружині Чуб. V, 4. К... дав жидови солонину, а в додатку ще й пару дукатів Бучацьк. п. Е. 3б. б, 308 (також в додаток або додатком).

Жону його і дітей живцем забрав,

Турецькому салтану у подарунку одослав Метл. 390 (також: в подарунок або подарунком).

Ой пішло я милому (розмай-зіля) в дарунку Гол. I, 29.

Брати що в заставі, лишити кого в закладі (пор.: Я тобі лишу в застав конє вороного Е. 3б. 17, 197). – Орати, відбирати, одержувати в натурі. В стар. м.: Товары ваши в промыте забирають Гр. кн. лит. 105 (1567).

В ст. руск. безприйменниково: Хошу пояти дщерь твою женѣ Ип. 63; Дщерь его Рогънѣдъ поя женѣ ib. 64.

б) З речівником у множині:

Не схотіли ваші сини в пікінерах (= пікінерами) служити Макс. II, 115. – Не зарікайся бути в старцях Чуб. I, 263. – Оттак, як бачиш стою у кочергах⁶ Чуб. II, 140. – Поставив його (Івана) в кочергах Мил. Каз. 26. – Ой бо від Бога іду я в послах, від Бога в послах до господара Чуб. III, 347. – Ой десь, братці, мати наша у старцях Чуб. V, 874. – В дружечках були Чуб. IV, 127. – У чорницях добре жити Чуб. V, 381. – Був він вже в жовнірах девійть негіль Kolb. Р. IV, 233. – Добре в гостях (= гостем) бувати, але клопит гостей приймати Е. 3б. 16, 334. – Ходили вже по кільканіцть років в колядниках та й знають добре тому звич. Е. 3б. 36, XVI. – А в уланах дають гроші Ž. Р. II, 156.

Сюди-ж я відношу: зле жити у наймах (= наймитами) Чуб. II, 400.

Виріс я в наймах Чуб. V, 1060. – Той у приймах (приймаком) живе, той у москалях Канів. п.⁷.

В стар. м.: От него приѣжджали в посланниках и гонцах Москва АЗР. IV, 285 (1608). Сей Еазимер первый бѣ в королѣх польских Густ. літ. 267.

Хомутовский... ходивъ до туроць въ послех Хм. літ. 78. – При нем же в товарищах были и другіє великіє бояре Вел. III, 8. Приѣхали браття в сватах Дн. Марк. I, 8.

В стар. рус.: Пришель есмь в сторожехъ Ип. 54. – Моужь ли который в хрстыаных или в поганыхъ Ип. 373.

в) З прикметниками у множині взятими речівниково:

Вона у недужих зробилась ЗЮР. II, 51. – Також подибуємо у Величка на місці присудкового акузативу в звороті accus, с. inf.: п'ятіє во мертвых быти его твердили Вел. I, 249. – Он тамъ жилъ и тамъ чуда показоваль в живих Пелгр. Ип. Виш. 19.

Пор. рос.: Только нѣсколько человекъ осталось в живых.

г) З речівниками збірними:

Присилаєть король... Адама киселя з иншими пановъ благочестивых в посельствѣ

⁶ Увособлення.

⁷ «У приймах, наймах» в однині *прийма, *найма подібно до *зайда, найда*.

(= в послах, послом) до гетмана Хмелницького Літ. Сам. 17. – Ити в посельствѣ до хана іб. 93. – Служились в бурацтві Kolb. Р. II, 251. – В сусіцтві в тім силі був єден швец Е. 36. 6,151.

Ст. рус.: Посла Олегъ брата своего ІАрослава въ сторожѣ Ип. 228.

2. При дієсловах «бути», «мати», «бачити», «чути», «пізнавати», «признавати», «вгадувати» і инш. поняття в номінативі або акузативі і в льокативі можуть покриватися і стосуватися одно до одного як 1-й (підметовий) і 2-й (присудковий) номінатив або акузатив: в льокативі в тім разі виступає 1-й номінатив або акузатив (підметове або предметове поняття), напр.: В Бозі надія, коли хлїб в торбі (Бог – надія, пор. польськ.: *Bóg nadzieja, gdy jest w torbie chleb* Adalb. *Bóg* 49 і 371) Е. 36. X, 73. – Я маю, знайду, бачу, чую в нім ворога (його – ворога, себ-то за ворога, яко ворога, ворогом). – Як укусить гадинонька, знайдені в зілю ліки Сал. Сч. 5 (зіля-ліки).

3. З льокативом речей неживітних, де «бути», «ходити» і т. ин. в чім = мати на собі що:

Вона була в довгій білій сукні Чуб. I, 199. – Він у поганенькій одежі ЗЮР. II, 56. – Купив сукно ще й зилин кабач: У кабачі конопельки рвати, у суконці добре погуляти Б. М. 54. – Будеш на тім світі у пилу Мил. Жлк. 35. – Воно у шерсті Мил. Жлк. 20. – Познаєм ті, бідна вдово, сама-сь у жалобі Kolb. Р. II, 190. – Ми в кожусі, та при своїм дусі, а (ви) в лисях та в мислях Ном. 1613. – Наше житечко в колосочку, а наші дівочки у віночку Метл. 309. – Ой мосту, мосту, калина в листу Мил. Жлк. 68. – Зімі будеш дрива везти, а на весні в плузі Kolb. Р. III, 68. – Одна дівка у золоті, друга дівка, що в розумі Булгак. 96. – Тото літо літували в Станіславі на риночку в кайданочках в зелізочку Лукаш. 115. – В нас будеш ходити в чорній кожушині Чуб. V, 40. – Будеш в золоті ходити Чуб. IV, 19. – Я в косі хожу Чуб. IV, 115. – Не ходила в возі зроду іб. – Прийде до дому у віночку Метл. 301. – В лузі стоять воли в плузі Чуб. V, 98. – (Стояла) одна дівка в золоті, друга дівка в жупані, а третя в оксамиті Чуб. V, 126. – Зарули воли стоячи в ярмі Б. М. I. – Поручики, майорики в чорному сидять, тільки моя Марусенька в білому лежить Чуб. V, 774. – Девиця у косах сидить Булгак. 97. – Сіли на колісці в червонім намисті Мил. 37. – Вийшла мати в кожусі Чуб. IV, 300. – Адам гуля в світлі нові, А Єва в плахті похожа ЖС. I, 43. – В чепці уродився, а на сторонку згине Закр. 151. – Як покажеться (домовик) у шерсті Мил. Жлк. 179. – Буде йти стара мати у жіночому стані, у простому у кобицькому Чуб. III, 187. – (Змій) паном став у чоловічому стані, у польському Чуб. II, 18. – Її рука в тісті Ип. II, 61.

В стар. м.: В том одѣню ходили Літ. Сам. 16.

Стар. рус.: Вси в черних матлих Ип. 464. – В ко~~та~~рѣхъ кожаныхъ и ярыцѣхъ іб. 814.

При дієсловах об'єктивних, напр.: Уже ведуть Якименка у залізнім путі Чуб. V, 630. – Уже мого чоловіка у кайданах водять Мил. Жлк. 179. – У червоних катанках везуть Гандзю на санках Kolb. Р. III, 28.

4. При дієсловах «бути», «стати» речівник в льокативі з прийменником **в (у)** творить одно дієслівне поняття:

Бути в біді = бідувати: Хто в біді, біду стерпить Ном. 2153.

Бути, жити, мати ся в гаразді = гараздувати: Хто в гаразді, щоб ніколи біди не знав Ном. 2153. – Будеш до смерті в гаразді все жити Kolb. Р. IV, 287. – Майте ся в гаразді Е. 36. 16, 318.

Бути в гулянці = гуляти: Ми в гулянці в вечір, в-ранці Закр. 78.

Бути, бувати в дорозі = подорожувати: Мій батько та у дорозі Чуб. V, 1157. – Я часто у дорозі близькій і далекій буваю ЖС. II, 207. – Та Семена нема дома, Семен у дорозі Kolb. Р. II, 7.

Бути в думці, в гадці = думати, гадати: Вони собі ще ні в гадці Kolb. IV, 202. –

І не в думці, де то дочка що не видно Rokoss 73.

Рівнобіжні звороти неособові: їм ще ні гадки.

Стар. рус.: Не всі бахоуть в доумѣ той Ип. 660.

Бути в журбі = журитись } Тільки моя головонька

„ в клопоті = клопотатись } в журбі та клопоті Гол. II, 260.

„ в журі: Шо ти в такій журі? Шух. Гуц. V. 128.

Бути в жалю: Ой вже наші славні запорозці у великому жалю Пол. п. I, 24.

Бути у змові = змовитись: Він з дідьком у змові Е. 3б. 16, 585.

Бути в надії = надіятись, мати надію: Ми були в надії, що він прийде Віницьк. п.

Бути, лежати в недузі = нездужати: Моя мати в недузі Полт. п. – Там Маруся в недузі лежала Грінч. III, 234.

Пор. ст. рус.: Лежа въ немощи въсхопивъся Ск. БГ. 23. – Лежа в болести лѣтъ ѣе Ип. 274.

Бути в погоні = гнатись: За ним, за ним й-а в погоні два посланці пішки Kolb. P. II, 34.

Бути, стати у помочи = помагати, допомогти: Господи поможи і пресвятая Богородиця станьте в помочи Мил. Жлк. 85. – Стань мені, Господи, в помочи Чуб. I, 135. – Я тобі і тут в помочи стану Чуб. II, 214. Пор. срб.: Да вам буде у помоћи и у дану і у ноћи Даничић. С. 642.

З акузат.: Станьте мені в поміч Чуб. I, 135.

Бути, стати у послузі = послужити кого Е. 3б. 35, 17.

Бути, стати у пригоді (пор. рос. пригодиться): Ми тобі у великій пригоді станемо ЗЮР. II, 62. Ти нам став у пригоді ЗЮР II, 72. – Я ззім (корову) і в пригоді стану іб. 16. – Колись ми тобі станем у пригоді Е. 3б. 36, 15. – Наш пан у пригоді Kolb. P. IV, 70.

Бути в послузі = слухатись.

Пор. ст. рус.: Ходити въ послушаньи его Ип. 445.

Бути в причині = причинятись: У причинѣ были за ними у его корол. милости АЗР. IV, 221 (1600).

Бути в приятельстві = приятелювати: Був він в приятельстві з дохтором Kolb. P. IV, 221. Пор. срб.: Да живе у приятельству Даничић. С. 639.

Бути в роботі = робити: Буде прут у роботі Е. 3б. 27, 27.

Бути в розмові = розмовляти, -сь: Скажи, скажи, дівчинонько, що було в розмові Чуб. V, 28.

Бути в світі = жити: Лучче буду сей Дунай тонути, аніж за немилим мені в світі бути Щеп. 18.

Бути, ходити в славі = славитись: Ой сама ж ти, дівчинонько, та й у славонці ходиш Чуб. V, 52.

Бути в страсі (–ху) = страхатись: Їго свйикії в великім страсі Е. 3б. 35, 88. – Як має бути судний день, то всі Жиди в страху. Е. 3б. 5, 200.

Ст. рус.: В страстѣ бывъ не отъврѣзѣ вратѣ ЖӨ. 61.

Бути в танці, в танку = танцювати: Зночі до ночі у таночку Метл. 301. – По дівоньках поглане, чи всі дівки в танку в П. Г. 35.

Бути, ходити в тузі = тужити: Моє серце в тузі Чуб. V, 378. Чогось моя головонька в тузі іб. 3б. – Ой цілий день Кременюшка у тузі ходив Ž. P. II, 14. – Моє серце в тузі ходит, а ви не знаєте Ž. P. II, 178.

Бути, стати в услужі = услужувати, – жити: Назад їм звізда в услужі стала Е. 3б. 35, 27.

Бути у фірманці = фірманувати: Семен у фірманці Kolb. P. II, 7.

Бути, стати у цвіту, у квіті = цвісти, зацвісти, квітнути: Всі полонини у цвіту стали Е. 36. 35, 214. – В мене в літі виноград в квіті Кравч. I, 82.

Бути в числі = числитись: Тое не в числі Е. 36. 27, 309.

Бути у шкоді = шкодити: Вже ж твої воли давно у шкоді, аж у Івана на городі ЖС. I, 445. – Твої воли та у шкоді у моєму городі Чуб. III, 485.

Пор. рос.: быть в отлучкѣ, в отпуску, в надеждѣ і т. ин.

5. В льокативі імена дієслівні з пасивним відтінком що-до підмету. Здебільшого з ними можуть конкурувати причасники пасивні:

Бути в браку: Ой всі хлопці в браку були, жадного не взяли Е. 36. 17, 237.

Бути, жити, ходити в чийй волі (пор. скр. *sarvam tad indra te vaṣe* Delbr. S. I. 227): Всі в божої волі Закр. 60. – А я живу в Божій волі, не дав міні Господь долі Метл. 57.

Пор. ст. рус.: Володимѣрь не хожаше в волѣ его Ип. 657. – В заповѣдех Бйихъ хода Ип. 681.

Бути в гонорі: Там був у гонорі, як свиньї в полові. Е. 36. 16, 411.

Бути в грозі: З парубками село в грозі: (= загрожене) Е. 36. 36, 16.

Бути, жити, сидіти в карі: А я не маю пари, бо седю в тяжкій карі П. Г. 148. – Я живу в Бога в карі, не дав мені Господь пари Метл. 57.

Бути в забороні = бути забороненим.

Бути в заставі: Його шапка в заставі Чуб. IV, 198.

Бути в клятві. Будеть пань у клятвѣ чересь годь АЗР. I, 12. (1347). – Хто бы могъ ей (Тріюдь) отнати, той будетъ у клатвѣ и щастия не будет мѣти Тріюдь пісна Рук. XVIII в № 25 Київ. Печ. Бібліотеки.

Бути в кривді: Посланцѣ... на Москвѣ бывали в кривдах от воеводъ Літ. Сам. 96.

Бути в ласці, в прихильности у кого.

Пор. скр.: *vaṃam mītrasya sumatāu syāma* «ми хтіли бути в ласці у Митри».

Бути в ненависти: Приятелю ихъ в безчестю zostali и в ненависти от людей Літ. Сам. 174; пор. чеське *všem jest ten ukrutník v nenávisti* Zikm. S. 257.

Бути в неславі: Наш дружба в неславі Чуб. IV, 198.

Бути в облозі (стар. в обложенню zostavati): Троха не в обложенню zostavali козаки Літ. Сам. 14. – (Любеч) zostaval з жолнѣрами в обложенню от Козаков ib. 28.

Бути в підозрінні: (стар.) Оба zostali у великом подозрѣнїю и неласце на Москвѣ Літ. Сам. 71.

Бути в повазі: У нас він у великій повазі Полт. п.

Бути в честі: (стар.) Во чти быти АЗР. I, 11 (1347). – Оу великой чѣсти свѣта того Пам. укр. м. III, 80.

Срб. Весело пити, у части бити Дан. С. 639.

Відповідно до дієслів «бути», «стати» з дієсловами об'єктивними «мати», «держати»: в славі, в честі, в повазі і т. д., напр.: Май в бачности і милости вірного слугу Kolb. P. II, 264. – Маю в свої ласці Е. 36. 24, 335.

6. Бути в чому дорівнює значінням м а т и щ о, напр.: *стар.*: Колиж муж умрет... она (жена) маєть быти у своем вѣнѣ АЗР. I, 15 (1347) = матиме своє віно, – і конкурує здебільшого з генітивом при бути:

Бути в вірі якій (=бути якої віри): *стар.*: Єсмо не у вашей вѣрѣ АЗР. I, 36 (1415).

Бути в грошах яких: То – в єдних грошах Е. 36. 16, 475.

Бути в літах, в худобі: В пізніх літах уродився му хлопець ЖС. IV, 184. – Не я в літах, не я в літах, не я в худобоці, тільки міні журба й лихо в моєй головонці Вол. г. Чуб. V, 316.

Бути в праві (= мати право або бути під правом яким): *стар.* Хто єсть у правѣ

нѣмецкомъ, а жалобу учинить противъ виноватому, а виноватый в томъ праві не слухает... АЗР. I, II (1347).

Бути в стані: Вам всім зичу в тім стані бути Гол. I, 367.

7. Льокатив з прийменником **в (у)** може мати відповідника в прикметнику присудковим суб'єктивним або об'єктивним:

Не родися в платтячку, а родися в щастячку Ном. 1675 (пор. Не родись гарний, а родись щасливий *ib.* 1674). – Которая в тяжі (= тяжка) вумре, то й там тежко із покути вийти Kolb. Ch. II, 207. – По тому та жидівка стала в тяжи Явор. I, 199. – Жидівка була в положі Явор. I, 8. – Ту его жінка у тяготі ходить Явор. I, 164. – З України тут приходжу в жалости біденька Гол. I, 346. – Тепер моя головонька в неволі Щеп. 10. – Не дай в гріхах (= грішним) нам умерти Kolb. P. II, 267. – Най в голоді сидит Е. 36. 6, 153. – Оставайтесь в гаразді Е. 36. 16, 318. – В добрім здоровлю трівайте Е. 36. 23, 176. – Бути в моді (= модним), в ціні (= цінним), в клопоті (= заклопотаним).

Жінку лишив у тяготі Явор. I, 178. – Ой у тузі сердечную саму оставляє Закр. 71. – Мня з иншою в любові бачать Гол. I, 346. – Покинув (козаченько) Марусеньку у хорованні (= хору) Закр. 20. – Стали його турки у хмелю познавати Метл. 421 (пор.: я тобі не велив хмельному на герці гуляти Метл. 422).

Пор. ст. рус.: Изаславъ же видѣвъ брата своего въ здоровьи Ип. 407.

8. Прийменник **в (у)** з льокативом кількісних понять; конкурує з інструменталем або номінативом предикативним.

Их много у купѣ ѣздило АЗР. I, 6 (1347). – Хмельницький в малой купѣ отвернул ку Гриципу Лит. Сам. 25. – Войско... не в малой купѣ ишло *ib.* 32. – Держімося, серце, в купі Чуб. V, 101. – Три дуби у купі стоїть ЗЮР. II, 50.

Ст. рус.: Добро еже жити братѣ в-купѣ Ип. 392.

Сочевия у копах стоїть (= копами) Булг. 97. – Моє житейко в стозі Ж. Р. 1, 49. – Годі, годі пшениці сім літ в стозі стояти W. z Ol. 3.

Розраляи, розсудили, щоб ми в парі не ходили Метл. 56. – Ой будемо, серце, в парі, душа моя чує ЗЮР. II, 241. – Ой ми ж таки в парі будем Метл. 56. – Мені встидно з тобою в парі йти ЖС. II, 191. Господь послав нам у парі жить у сім домі Мил. Жлк. 9. – Сестра як зобачила свого брата вже в парі, взяла хліб і сіль та й вийшла Kolb. P. IV, 39. – Люба мила розмовонька, хто любиться в парі Чуб. V. 289.

Подъ Чигринъ Турки приходили у превеликой силѣ Дн. Марк. I, 3. (пор. паратакт.: Того ж року турецькіє войска, сили великіє, вийшли противко цесара христіанского Лит. Сам. 162). Пор.: Посла воевъ в силѣ тащѣ Ип. 724.

Тылко в трех сот коней сам выѣхалъ з обозу Крон. Боб. 286. – Виправиль въ отпоръ ему в чтирох тысячах козацтва Богуна Вел. I, 128. З Криму вышол Карамбей з ордами в со-року тысячей под Чигринъ Лит. Сам. 53. – Плили з Дніпра в чайок двісті Метл. 374.

В ст. рус.: Онъ же въ борзѣ в мале дружинѣ въсѣдъ на конь поѣха Ск. БГ. 19. – В двою сту кораблей црьградъ оступиша Им. 15. – Безъ возъ пришелъ бѣ на конихъ въ трехъ тысячахъ *ib.* 335. – Пригна ему посоль от короля въ стѣ дружины *ib.* 447. – Присла к нему король мужа своего боле въ тысячи с полкомъ *ib.* 447.

Жила вона у-двійці з онукою Чуб. II, 542. – Господь один у Тройці стоїть, у Тройці стоїть, у трох особах Е. 36. 35, 31.

Вони повиганяли із хліва свиней і живуть у двох ЗЮР. II, 81. – Їжте з Адамом у двох ЖС. II, 209. – Приходять у двох із змієм ЗЮР. II, 66. – Ой вийди, вийди, моє серденько, поговоримо у двох Чуб. V, 83. – Пошли вони вже у трох Чуб. II, 179. – (Коники) того козаченька, що його в трох любили Kolb. Ch. II, 10. – Ви у трох, та злякалися вовка, а ми у сьо-

ми та тікали від сови Ном. 4362. – Вона буде відти вертати з цілим двором в штирьох поїздах Kolb. P. IV, 19. – Ой йшли воли та в вісмерику Ž. P. II, 40.

Пор. блр.: Пашли у дзесяцях, стали жиць у двух у хаці Шейн Мат. II, 3 Волков (Див. Карскій Б. II, 2, 169); чеськ. čekal ho v desíti konich; ye velikim počtu lidí se z nim potkal. Zikmund Skl. 258.

5. Прийменник в (у) з локативом імени в прислівниковій функції.

Прийменник **в (у)** з локативом імен, що виражають стан, здебільшого душевний, може чергуватися з відповідним прислівником, хоч гострої різниці між 4, 6 і цим випадком нема, бо сполучення з прикметником часто тільки попередній момент до сполучення з прислівником.

Літа мої молодії, літа молодости, а й то ви ми исходите в смутку, не в радости (= смутно, нерадісно, або смутні, нерадісні) Сал. Сч. 57. – У радости жити Лавр. 133. – Жиймо з людьми в згоді (= згідно) ЖС. II, 207. Кисіль... в згодѣ з гетманом Хмелницким был Літ. Сам. 23. – Вѣчными часы так у згодѣ жити Львів Літ. 31. – Ні в гиїву, ні в ласці (живемо) Е. 36. 16, 347. – Тяжко важко мені тебе з дому відправляти, а ще тяжче біля себе в незгоді держати Закр. 62. – І жив я в нещасті, усі свої віки Чуб. V, 475. – Колись ми обоє жили в покої Закр. 29. – Суди Боже і пожити миром в покою Чуб. VII, 230. (пор. чеськ.: v rokoí jítí = pokojně jítí Zikm. S. 259). Комѣсарь ледво назад в покою вернулись Льв. літ. 29. – Хотіли ми волі заслужити, щоб у вольности нам віку дожити Сп. ХИФО. VI, в. II, 93. – Волю в біді (= бідно) вік свій гнати, як з богатим ся кохати Уш. п. Чуб. V, 97. – Бодай єсь си у гіркости весь вік допроводив Сал. Сч. 41. – Я живу молода в горі Лавр. 158. – І щоби-сте сі свята відпровадили и других дочекали в мирности, радости і веселости Kolb. P. I, 131. – Дай Боже в гаразді дочекати Е. 36. 16, 317. – Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу Закр. 27. – А як же ми в добрій ласці, гю ми се напиймо, а як же ми в ляда-якій, то ми ся побиймо Kolb. P. III, 30. – Аби весіле відбувало у поредку Мат. укр. етнол. XIX -XX, 17. – Жити в правді (= праведно), в праві і т. ин. (черг. з інстр. див. вище).

В-правдѣ, же огнистой стрелби боятєся Літ. Сам. 88. – Еслис жив в добрых справах, добре та (Бгъ) осудит Пам. укр. м. IV, 308.

Ст. рус.: Дѣржаше вѣру в тайнѣ крѣстьянскую Ип. 69.

Прийменник **в (у)** з локативом може виражати відтінок обставин, що в них відбувається чинність; «в чім» рівнозначне в цім разі з «маючи що», з «чим», напр.:

В справах своих духовных удаватися АЗР. IV, 525 (1631). – Кирилук прибув в приватнім інтересі «Батьк.» 1889 р. 559. – В. допустився шкоди полевої.. в тій очевидно цілі, щоби викликати переполох іб. – Він в цій справі радився з попом Віниц. п.

6. Прийменник в (у) з локативом прикметникових пнів в речівниковій функції (формі).

В окрему групу виділяю випадки, коли прийменник **в (у)** сполучається з локативом пнів, що з сучасного погляду є прикметниками в речівниковій формі і вдавні виконували функцію речівників; подибуються вони в двох функціях: (1) в функції присудкового ймення, і тоді вони можуть чергуватися з прикметником присудковим, і (2) в функції прислівника що з ним і чергуються хоч обидві функції не гостро розрізняються, напр.:

1. Пришов в порожні Rokoss. 108. – Не в порожні поприїздили Чуб. IV, 342. – Я в порожні їхати не буду Kolb. P. IV, 179. – Полюби мене в черні, а вже в білі полюбить і аби-хто Ном. 2316. – Не ходила в черні (= чорна, чорно) з-роду ЖС. III, 269. – Гуляй душа в тілі, коли кости в цілі Закр. 154. – Першії (діти) кажуть, що стадо в цілі Е. 36. 35, 166. – У нас хліб в цілові (в цілі). – У зайві бути – Перейшла дорогу в повні.

2. Повѣдали єму в коротцѣ (= коротко) по волоску тоє АЗР. IV, 218 (1610). – На тоє єму

Свирщевскій в коротцѣ от всѣх, яко жолнѣр, отповидѣл Крон. Боб. 280. – У хороші походить, а у волі поживе (пор.: Ні ззість, ні зопїє, ні хороше сходить Ном. 2097). – Не в довзі, в давні; в недовзі вмер Е. Зб. 5, 31. – Він собі то в легці має Е. Зб. 24, 338.

В стар. рус.: Приди в борзѣ Ск. БГ. 19. – Всѣдъ на конь в борзѣ поѣха Ип. 202.

Сюди-ж треба віднести: Не у мнозі зять їде Чуб. IV, 335, пор. ст. рус.: Изславъ бѣ оу малѣ Ип. 401; Рюшковичю оу малѣ оутекшю Ип. 798.

Це сполучення підноситься до безприйменникового сполучення льокативу прикметникового пня з дієсловом, що його сліди ми знаходимо в творенні прислівників на – ь в ст. блг., напр.: кротцѣ и тихо Supr. 549, 29, в польськiм на – 'e і в чеськiм на – ě, напр., пл. *wysoce, dalece, krótcе* ін. див. Małeckі 11, 431, чеськ. *denně, ročně, věčně, dobře, jasně, pokojně* velice і ип. див. Zikmund, 170 – 171.

В укр. під польським впливом, напр.: Кохай щире, не облудне Чуб. V, 24. – Тільки проси щире Бога Ущицьк. п. іб. 4. – Кого вірне люблю – не надивлюся Волинь іб. 18. – Ідуть мої лаіта марне з сього світа іб. 21. – Зле без дружини жити іб. 22.

Ст. рус.: Баше оустронлѣ дворѣ добрѣ Ип. 333. – Простѣ бо бѣ ем(оу) поуť Корачеву іб. 335.

II. При речівниках.

Прийменник **в (у)** з льокативом імени при речівниках, в таких випадках:

1. При речівниках того-ж кореня, що й дієслова, що в'яжуться з прийменником **в (у)** і льокативом, напр.: життя в правді (при: жити в правді) – Нещастя в дітях – нещастя в літях Ном. 1740 (пор. щастити в чім). – Чи нема у тому гріха (пор. грішити в чім), що я казки розказую ЗЮР. II, 64. – В роботі ми догани не дасте Е. Зб. 27. – У важній справі ніхто не судія Е. Зб. 27, 163. – І в радости смаку не найде Е. Зб. 28, 523. – Став таким богачем у гроших Е. Зб. 26, 175.

В стар. м.: Хто шкоды имѣть въ житѣ отъ животины АЗР. I, II (1347). – Зраховати... шкоду в людех Літ. Сам. 15. – Орда много шкоды в людех учинила Літ. Сам. 110. – Великую шкоду жолнѣре подняли в коняхъ и риштункахъ іб. 112. – Великую в людех ея (України) учинили шкоду Вел. I, 165. (Бѣды)... в побояхъ, напояхъ и кормахъ незвичайних Літ. Сам. 13.

2. Відповідно прийменникові **в (у)** з льокативом в присудковій функції, напр..

Дід став на ворокіх у червоних чобокіх Kolb. P. IV, 202. – (пор. дід – в червоних чоботях). – Малі діти в сповиточку кіньми грасували Popowski 5. – Паном став у чоловічому стані Чуб. II, 180. – Полюбив чорт бабу в куцій кожушині П. Г. 141. – Ой я того хлопця люблю в білім капелюсі Kolb. P. III, 42. – Вивели йому коня в наряді Метл. 338. – Ой той мені сподобав сі в широком ремени Е. Зб. 17, 157.

Стосунок до місця: І дали знати пастирям в поли Е. Зб. 35, 27.

3. В атрибутивнім звязку, підносячися до безприйменникового льокативу типу *jive sã ukhuam* «радість в житті»; цей льокатив чергується з генітивом, напр.:

В вербі корінь підмиває Чуб. III, 205 (пор. у верби корінь, верби корінь, вербі корінь). – Жінка тільки ніжка в стільці Е. Зб. 23, 127. – Нашли го десь на дні в мори Kolb. P. IV, 152 (власне контамінація: найти в морі + найти на дні моря). – Любилися як ядра в орісі, розійшлися як горобці в стрісі Чуб. V, 315. – Я тепер жию так, як бомок в стрісі Е. Зб. 28, 438. – Личко таке рум'янаненьке, як калина в лузі Сал. Сч. 5. – Дірами в дасі пхає ся біда в хижу Е. Зб. 28, 540.

(Охота) прогризла в млині перші ворота Чуб. II, 162; вони (слуги) хотіли вже в вікні

кратку ламати Чуб. II, 215 (спочатку власне предмет і прислівниковий льокатив місця, але у взаємнім стосунку цілого і часті).

В чергуванні з генітивом міри (числа): (Дітей) у трох літах і чотири забив тисячу і штирі Овр. п. Чуб. III, 361 (пор. дітей трох і чотирох літ). – Засорин родивсь коло Таганрога і у семи годах обйавив свою хитрость Мил. Ср. Луб. 12. – Ідіт і рубайте всі малиї діти, в двох літах жадне не миніте Гол. IV, 138. – Иродови слуги прутко ся ввивали, во двоїх літах дітей вирубали Гол. IV, 138. – Каинъ Авеля, брата своего роженного, забилъ в трицати лѣтах Пам. укр. м. IV, 28.

В стар. м.: Слышевше светкове от девчины жидовское в шести або в семи лѣтах Гр. В кн. лит. 100 (1564) – Будет вганати отрочат в семи лѣтах на войну Пам. укр. м. IV, 296. – Будучи млodenъцемъ в деватнацати лѣтахъ Гал. Н. н. 46.

Теж із акузат.: Поганий Ирод так си порадив, все у два роки діти потратив Е. 36. 35, 30.

Обидва речівники взаємно покриваються і стосунок між ними атрибутивний; прийменник **в (у)** з льокативом характеризує дотичний речівник стороною форми, кількості, функції, напр.:

Народ – як товар у череді: усякі є Ном. 2452 (товар = череда). – Любилися, кохалися, як голубки в парі Метл. 63 (голуби = пара). – Будинок в руїні (– зруйнований; будинок = руїна) – Мури в звалищах (– звалені; мури = звалища). – Стільки здобичи в золоті, в шовках (здобич = золото, шовки). – Жертви приносяться в цвітах (жертви = цвіти) Ок.

В стар. м.: Вѣно пѣзное у готовизнѣ АЗР. I, 15 (1347) (віно = готовизна). – Орда неощацованную здобич узяла... в неволниках знатныхъ панов и паняť а посполитого войска Літ. Сам. 10 (здобич = невольники).

Чергується цей льокатив з відповідним інструменталем, напр.: гроші усе талярами Ж. Р. II, 83. (– в талярах; гроші – таляри).

Також при числівниках – речівниках, напр.: Іншіє пункта дробнѣйшіє были одинадцять в личбѣ Львів літ. 32.

III. При прикметниках.

Прийменник **в (у)** з льокативом імени вказує на сферу застосування прикмети; підносить ся це сполучення до безприйменникового льокативу, пор. ст. інд.: *tvā deveṣu prathamā havāmahe* «ми кличемо тебе першого в богах» Вг. Gr. ² 11, 513, *gure'panyasamā* «в красі незрівняний», ст. рус.: великий в князѣхъ князь сватославъ Изб. Св. 1073, л. 263.

Во всем (єму) послушны были АЗР. IV, 177 (1579). – Суть въ вѣрѣ своей сталей АЗР. IV, 527 (1631). – Знающе его во всѣхъ князехъ добрѣйшаго Густ. літ. 289. – Написан ест (Патерикъ)... рукою многогрѣшнаго и худшаго въ человекѣхъ дѣячка Нестерца Пал. Изб. I (1554). – Козак росторопний в дѣлах козацких военных и у письмѣхъ бѣглыхъ Літ. Сам. 6. – В своей полности цѣла Вел. III, 108.

Да бувай же здоров і в віку довгий Метл. 330. – Грішний в чім і чим: Тим ми всі грішні Е. 36. 16, 277 (до грішити в чім і чим). – Щасливий у своїй вірі. – Я в тім дурний Е. 36. 23, 73. – Мудрий в розумі, а дурний в мошонці Е. 36. 24, 415. – В личеньку така щира, що всі квіти прикрасила Чуб. IV, 107. – Чи-сь найшла иншого і в коханю щиршого Wasł. z. O1. 252. – Відважний як Жид в танці Е. 36. 16, 204. – Статочный в вѣри Пам. укр. м. IV, 236. – Я вже прібний тій практиці Е. 36. 24, 487. – Я вже в тім трібний Е. 36. 27 224. – (Я) була в личику красна Закр. 36. – Я в тім не свідім Е. 36. 28, 519 (з геніт. див. «Ф. г», стор. 114, пор. лат.: *peritus*,

consultus jure i juris). В ідіні жвавий, в ході лінивий «Батьк.» 1889, ст. 564. – Явора не ломіте... в коріннях глибокого, в листойках широкого Чуб. IV, 326. – Старі кавалери потніші в ногах, як в голові Е. 36. 27, 170. – Тункий – високий, в куріно глибокий, в куріно глибокий, а в листоньку широкий, в листоньку широкий, а в квітоньку червоній Рудецьк. п. Е. 36. 36, 203. – Черешенька... у корені гладенька Гол. I, 271. – Тонке високе, в споду широке, в споду широке, в верху кудряве Е. 36. 36, 238. – Він широкий у кроці Е. 36. 24, 314. – Широка в крижах Е. 36. 17, 43.

Пор. срб.: У струку је танка и висока Даничић 638. – А у лицу бјела и румена *ibid.* – Висок јунак, танак у појасу *ib.*

Чеськ.: Nad ten věk ourodnějšího a hojnějšího v lidech válčných nikdy ne bylo. Див. Zikmund Skl. 258.

В цім разі прийменник **в (у)** в сполученні з іменами неособовими часто чергується з прийменником **на**, напр.: на личеньку красна Чуб. V, 24.

Сполучення з локативом конкурують 1) із сполученнями з акузативом з прийменниками **в (у)** і на, що певно підносяться до сполучень з акузативом безприйменниковим (пор. гр. ὑναίχων εἶδος ἀρίστη; ὑψηλοῦς κῆρ див. Brugmann Gr. gr. 438. напр.: Сосна... в корінь глибока, а в лист широка, в кору багрова, а в верх кудрява Гол. V, 118. – На пірйачко ти рябесенький, а на голосочок жалібесенький Чуб. V, 759. – На слова ласкавий Чуб. V, 392.

2) з генітивом і прийменником **(і)з**, напр.: Щоб моя капуста була із кореня коренистая, а із листу головистая Ном. 261.

3) з інструменталем, напр.: Тонке (дерево) високе, листом широке Грінч. III, 41. – Словами ласкавий Х. Сб. VI, II, 117.

Див. «Ф. г.», стор. 105.

IV. Прийменник **в (у)** на місці давнішого **о**.

В Гуцулах і в інших гірських говірках ми часом подибуємо **в (у)** замість **о** в наслідок фонетичної їх міни (о > у > в), а в означеннях часу також семазіологічну міну **о** з **у**, напр.:

а) Сї жидови й-а в тім довідали Е. 36. 35, 33 (теж. Е. 36. 6, 201). – Чей я собі перестану в дівчині гадати Верхр. Г. Б. 82. – Не чував я в новині Гол. I, 142. – Добрий пан ні бїє, ні лає, да ні в чім не дбає Закр. 159. – Скарай мене Боже й на тілі, коли я помишлю в тім ділі Гол. I, 384. – То не єден парубочок й-а в тбі заплакав Е. 36. 17, 43.

До цієї-ж категорії певно треба віднести і «каяться в чім»: покався злодій у ягодах Ном. 2250 (пор. Ип. 282: не каѣшеть сѧ о семѧ). Див. стор. 176.

б) Не дивниця, що в Рїздві метелиця Е. 36. 27, 17. – А в святім Рїздві Дунай замерзне Е. 36. 36, 154. – А в лїтї, в лїтї, а в святім Петрі, ой мерз, перемерз тихенький Дунай *ib.* 228. – Ой у курях Марусенька вже ісконала Гол. I, 76. – Коли так у півночі задзвенів палаш Кобр. п. Чуб. II, 180. – У другій годині Рожнівка Борз. п. – По вопівночі в третї години Буцацьк. п. Е. 36. 6, 275. – Будьте тутка в семі годині Брїдськ. п. Е. 36. 6, 303.

З прим.: **О** див. далі.

На.

Супроти прийменника **в (у)**, прийменник **на** вказує на стосунок дієслівного поняття або імени до поверхні того, що виражено іменем в локативі. В багатьох випадках цей відтінок затирається, і прийменник **на** чергується з прийменником **в (у)**.

1. Прийменник на при дієсловах.

1. В льюкативі речівники, що вказують місце у властивім і метафоричнім значінні на питання де?. При тім ми розрізняємо такі випадки:

а) В льюкативі поняття місця:

На Татарской улицы Пал. Изб. 7 (1563) – Тыхъ стражъ на чотырохъ мѣстцахъ видѣль Крон. Боб. 286 – Обачивши войско турецкое на той вирвѣ, гдѣ подкопы вирвали Літ. Сам. 144.

Ой на хаті зілля, а в хаті весілля Метл. 200. – На мідяному току молотить Баба-Яга. ЗЮР. II, 51. – Не куй, зозуле, на ліщині ЖС. I, 282. – Хвалю тебе, Христе-Цару, що мій милый на цвінтару Чуб. III, 78. – На морі хатка Чуб. II, 9. – Та на білому камені, там сидить ясен соколенько ЗЮР. I, 28. – Коли той буде пісок на білому камені зіхожати,... тоді... ЗЮР. I, 26. – Посій ти, сестро, на каміню *ibid.* – Оце було закрутки поробляться в їх на ниві ЗЮР. II, 17. – Ой на горі жито Метл. 206. – Ой на порозі паничі стоять Метл. 200. – Два лебеді на воді і днює й ночує ЗЮР. II, 241. – Княгиня із зміями чай на рундуці пїє ЗЮР. II, 79. – Селезень на ставу, утінка на плаву Метл. 214. – Стоїть лелько на подвір'ї Гол. III, 214. – На дворі бояре як мак процвітає Метл. 200. – На дворі (-поза хатою) коня взято Метл. 215. – На дворі хмурно, аж ся невидненько Гол. I, 385. – Закувала зазуленька на хаті на розі Гол. I, 287. – Сидит голуб на дубонці, голубка на воді Гол. I, 323. – Козаченько вбитий лежить на купині головою Закр. 11. – У діда на шії рушник ЗЮР. II, 11. – На двадцяти палях нема голів *ib.* 62. – Уже сонце на лану Чуб. III, 248. – Їде змій на мості Kolb. P. IV, 98. – Ой на торі кирниченька Гол. IV, 453. – Другий (хлопець) сидит на заду Kolb. P. II, 32. – Меже всіма косареми на переді косит *ib.* 93. – А у Стрию на затиллю мальованії сїни Гол. IV, 445. – Рубати на половині Буцацьк. п. Е. Зб. 6, 316.

При назвах країн, міст і взагалі містин часто прийменник **на** міняється з прийменником **в (у)**:

Стоячи на Украинѣ на зимовлѣ Літ. Сам. 30. – Великая стала мѣшанина на Москвѣ *ib.* 97. – На Москвѣ боярѣ значнихъ потрачено *ib.* 178. – На Волиню коло Гродня *ib.* 179. – На бялокнязком полю Пал. Изб. 10 (1602). – На дверех его вдарил Модз. 1666. – Межи собою присягу з обоих сторон виконали на Низу Літ. Сам. 7.

Щось то сталось на Волині ЗЮР. II, 83. – Єден милый на Волині, другий на Вкраїні Чуб. V, 308. – На Вкраїну я поїду, на Вкраїні жити буду Чуб. V, 57. – Будете слухать, то будемо на Руси ЗЮР. II, 61. – Ой не був я на Гуцулах, відколи вродився Е. Зб. 17, 9. – Деся не деся є на чистому полі криниця води *ib.* 53 (з прийм. **в (у)**: ой у полі кирниченька Г. III, 133; у третьому полі стали спочивати Чуб. V, 226; ой у полі густий терен росте; ой у полі, там висока могила *ib.* 110) – Закувала зазуленька на гаю, на гаю (з прийм. **в (у)**: Ой не шуми луже в зеленому гаю Ропowski 35). – На чужині блукаюся Гол. I, 279. – Тяжко жити на чужині ЗЮР. II, 239 (з прийм. **в (у)**: Горі жити в чужині Чуб. V, 464; лекше кіжкий камінь зняти, як в чужині пробувати Kolb. P. II, 202). – Його на світі немає ЗЮР. II, 56. – Будем говорити, як на світі жити Kolb. Ch. II, 26. – Так це чоловіка Бог на тім світі покарав Чуб. II, 13 (з прийм. **в (у)**: Тепер погибаю сам в світі Гол. I, 385. – В цілому світі я щастя не маю Чуб. V, 321). – Іван на якимось селі став за фірмана в пана ЖС. IV, 181 (з прийм. **в (у)**: Був пан в селі Kolb. P. IV, 230). – Єї красу на папері описати Чуб. V, 34 (з прийм. **в (у)**: Пером в папері як писнеш Котл. Ен. 12 (42). – Поставити стільки куп, як на небі зуйр Чуб. II, 15 (з прийм. **в (у)**: Не знати, чи будут наші бабуня в небі Е. Зб. 10, 14). – На дній руці пучки, та не однакові Ном. 9220 (з прийм. **в (у)**: В одній руці пальці, та не однакові *ibid.*) – Як нагнали щастя й долю на калиновім мості Метл. 253; Изловили Бондарівну на новому мосту Чуб. V, 427 (з прийм. **в (у)**: Ой догнав же літа свої в калиновім мості Чуб. V, 362). – На синьому морі утопили Чуб. V,

316 (з прийм. **в (у)**: Заручена в чорних морях утоплена Kolb. P. II, 24; було мене, моя мати в річці утопити Чуб. V, 479). – Сьорбайте, клопці, юшку, а риба на споді Ном. 11997 (з прийм. **в (у)**: все в споді не на верха Закр. 150). – На чолі сидіти (з прийм. **в (у)**: Котра дівка в чолі сидит, не вміє співати Е. 36. 17, 138. – Трудно щуці-рибі на суходолі Лукаш. 61 (з прийм. **в (у)**: Теперичка в сухім долі нема бурлаченькам волі Чуб. V, 1012). – В чистім полі висока могила, на могилі червона калина Чуб. V, 474 (з прийм. **в (у)**: Перед порогом могила, а в тій могилі калина Метл. 211). – Ой летів соколонько через три ліси, а на четвертім (= у четвертім) став на попасі W. z. O1. 19. – Став на попасі в галоньки на гнізді (= у гнізді) іб. – Єсть на кошарі (= в кошарі) ягниці Гн. I, 60. – На шиньку (=в шиньку) випив горілки Е. 36, 6, 191.

б) З льокативом імен живітних і особових займенників; напр.: Як ся діжа исходить і хліб росте, і так щоб на кабанові сало росло Мил. Жлк. 220. – Смерть лежала у куточку, рвала на собі сорочку ЖС. I, 437. – Зігнати злість на кимось Е. 36. 28, 445. – Андрію, Андрію, на тобі колопні сїю Е. 36. 10, 4.

в) Метонімічно з льокативом імен речей неживітних і імен чинности, напр.:

Ой упилася я на пиві,

Була бо вчора я на диві;

Ой упилася я на медочку,

Ох, проспалася я в холодочку,

Ох, упилася на горільці,

Ох проспалася на барильці Чуб. V, 676.

Пропила мати дочку.

На солодкім медочку Гол. IV, 222.

Ой розпилася Немерівна на меду Гол. III, 15.

Хоч ложку страви візьму на обіді ЗЮР. II, 57.

Де ж я свого миленького знайду?

Ой чи на меду, ой чи на горільці,

Чи у шинкарці на білій постільці Popowski, 29.

Ой були ми на пропою, там їли бараболю Мат. укр. етн. 19/20, 30.

Ой коні наші – сиваші,

Чи були ви на паші Метл. 218. – Колись я тобі на весілю води подам. Е. 36. X, 150. – Щоб ви у своїй домівці на промешканні щастя й долі не мали ЗЮР. I, 21. – Будут Кримці та Ногайці, безбожні бусурмени, тебе пішого піхотинця на спочинках минати ЗЮР. I, 33.

В стар. м.: Хто займеть животину чужую на своем збожю АЗР. I, II (1347). – На чией шкодѣ будетъ занята (животина) ibid. – Хотемъ, штобы тыя права, што есмы устави на великомъ соймѣ, у Вислицы, прииманы были АЗР. I, 2 (1337). – Коли ж виноваты не станемъ на року, тогды подводца изыщеть дѣдичество ibid. – На рокахъ судовыхъ Пал. Изб. 8. (1586). – На ночлегу под Сѣчу Літ. Сам. 93. – На уряду созналь Пал. Изб. 25 (1753).

г) Прийм. **на** має значіння «перед», «проти», «під», напр.:

(Циган) ліг їх (вареники) їсти на сонці Чуб. II, 120 (= проти сонця (Чуб. II, 262), під сонцем на місці, де світить сонце). – На сонці сушилася Гол. II, 178. – Я сиджу одна, як палець, на дощі (на місці, де пада дощ) Чуб. II, 210. – Стояв коник прив'язаний цілу нічку на дощі Чуб. V, 350. – Росте на очех Е. 36. XXVIII, 57 (пор. срб.: Гурабије на сунцу печене; Кад је што на очима добро а само у себи рђаво Данич. G. 612). – Деся на холоді спати Е. 36. 6, 244. – Надув сї як вош на морозі Kolb. P. III, 186. – На людськiм свiдомi то робїу Е. 36. 24, 468. – На видоці хата стоїть Е. 36. X. 169. – На моїм видоці сї то стало іб.

2. Прийменник **на** з льокативом імени вказує на стосунок діяльності до періоду часу,

що виражено в льокативі; при тім ми розрізняємо такі випадки:

1) Сполучення з іменами, що значать поняття часу:

На веснѣ три мѣсяцы дожду не было Хм. літ. 80. – Незличоными силами (хан) витягнулъ на веснѣ до Хмелницкого Літ. Сам. 18. – Того ж року зараз на веснѣ Турки провадили живність до Камянца Літ. Сам. 161. – Шепшину три годи пересажують на весні Мил. Жлк. 101. (Сади) на весні розвиваються Чуб. V, 96. – Прийшло на весні Чуб. II, 523. – Та ці підем, пане брате на весні в опришки? Гол. I, 164.

Праве на зоряхъ перед светомъ Кн. грод. Луцк. 1571 № 2045, л. 159. – На початку болѣзни Діал. 280 (1629). – На початку посту Літ. Сам. 20. – На третій годинѣ в нош Літ. м. Г. 62. – Забойство сталося о святой Тройцѣ на том тижню Літ. Сам. 33. – Татари, припавши на свѣтанню под войско, под Пѣратином узяли языка ів. 65. – На самомъ свѣтаню козаками всею потугою ударили от води Вел. IV, 47. – Затрубат... на зорях, то єсть на свитанню Пам. укр. м. IV, 311. – То було якось так на тижню ЖС. IV, 182. – У карти грати, краснo співати, тричі на ночі виспівуючи Е. 3б. 36, 86. – Віддала три дочці на однім році Вхр. Г. Б. 82. – Треба на молодику вийти на двір Чуб. I, 92. – Зовсім вже на осмерканні Харьк. Сб. IX, 244. – Я тебе не відаю, з-кюль ти взів ся, з-кюл ти находив ся, ци в день, ци в ночі ци на світанню, ци на смерканю Kolb. Ch. II, 205. – Ой устала стара мати на зорі Kolb. P. II, 79. – Та що прилетить на востанку, та буде мати півчарта року ЖС. II. 197. – Може б я здужав на останку віку вам заграти ЗЮР. I, 187. – Не будь же ти на мене, як я був на 'станці віка мойого на тебе ИП. I, 216. – На решті піп Кирика у спину ЗЮР. II, 87. – На білому тижні Чуб. III, 22. – На двацетим на року вішла вдова поводу Kolb. P. II, 32. – Було сї спізнати ще на першім разі, же пані в атласах, а ти й-у сїраці Kolb. P. II, 48. – Трафіло ся черваку раз на віку Е. 3б. 27, 304.

Це сполучення чергується з прийм. **на** і акузативом; напр.: Того ж року зараз на весну вихсали Літ. Сам. 90. – На весну зараз скоро трава подросла Літ. Сам. 99. – Він приїде штирма кіньми на весну по мене Е. 3б. 17, 157. – Буде твоя вража дочка на день тричи бита Чуб. V, 424.

2) Сполучення з іменами, що значать або стан, або діяльність (дієслівні) напр :

Сомко... на радощах гулялъ с козаками Літ. Сам. 68. – На радощах назвали гостей Чуб. II, 24. – На безлюдді й Хома чоловік Чуб. I, 275. – На безрибїй й рак риба *ibid.* – Тепер припало на безвідді, на безхлібїй погібати ЗЮР. I, 39. – Говорить як на муках Закр. 153. – Цей і на літу хапа Ном. 5720. – Тут на бігу піймав за рясу (попа) К. Е. V, 560. – На вихіднім ще по єднім Е. 3б. 16, 211. – Грішу на кождім поступі Е. 3б. 16, 461. – На(в)здогінці не націлуватись Ном. 5265. – Мати сина на самоті вчила Чуб. V, 728. – Мати сина силою женила, на підпитку невістку судила Чуб. V, 727. – Закувала ми зазулька на перелеті (перелітаючи) Гол. I, 165. – Ой увидиш татароньку на смерку Гол. IV, 320. – Ой у полі край дороги висока могила, там на війні умер хлопець, що я го любила Сал. Сч. 68. – Не все то євангеліє, що піп на казаню каже Е. 3б. 23, 87. – То сї ще на мої памйити стало Е. 3б. 24, 491 (= за мої памйати).

3. Прийменник **на** з льокативом імени в тіснішим звязку з дієсловами, вказуючи сферу стосунку діяльності:

Ш ко д и т и, з а ш ко д и т и: Ци вони си бойит, аби подорожні їм не зашкодили на матку Шух. Гуц. V, 25.

Т р и м а т и: Він ї тримав на слові, що ї візьме за жинку Шух. Гуц. V, 210.

Г о д и т и, п о г о д и т и, -с ь: Та й на тім погодилися Явор. I, 227.

Ж е н и т и, -с ь: Як не женюсь на Марусі, то вже й не женюся Чуб. V, 109.

Сполучення, певно, під московським упливом, звичайно з прийм. з і інструменталем; див. Чуб. II, 61, Грінч. II, 188, але можлива також і аналогія з дієсловом «свататись на кім». В Гуцулах подибуємо з прийм. в: А я певне у Марисі був би не вживив сі Е. 36. 17, 88.

Заводитись, -вестись: На радѣ нашей нѣгди, аж до кончини своєї не завелся Вел. II, 33. – Многії худобахолки на обѣтницахъ панскихъ звикли заводитися Вел. III, 370.

Залежати: То все залежи на березі, бо его всі коледники добре мусе слухати Е. 36. 36, XVI.

Залицятись: Ой кум на кумі залицявся Чуб. V, 11599.

Зприйм. до: До неї (Наталки) багато женихів залицялось Котл. НП. 231.

Заложитись: Закликали свідків, та й на тім (вони) обидва заложилися Явор. I, 66.

Заробити: Та кілька я, хло, заробив на богацькі гівці Kolb. P. II, 155. – Заробив, як Мошко на воскобойні Е. 36. 28, 441.

Згоджати: Згоджаючи сыновъ своихъ на отчизнѣ и на материзнѣ АЗР. IV, 201 (1599).

Здибатись: Здибалися на слові Е. 36. 23, 173.

Здумітись: Вінся дуже на тім здумів Явор. I, 129.

Зискати: На голому, як на святому, нічого не зищеш Ном. 1479. Також: зискати на чім. Пор. франц.: *gagner en variété et en richesse*.

Знатись, пізнатись: Мѣли столько розуму, зналися на рѣчахъ, АЗР. IV, 528 (1631). – Теля не знається на пирогах Ном. 6510. – Я на тім пізнаюся ЖС. II, 184. – На червоному не знаємся, на білому догадаємся Чуб. IV, 197.

Каятись: Кайтесь, люде добрі на мені Мил. Жлк. 34.

Мирити, помирити -сь: – на кім, на чім.

Миркуватись, по-: Наш селянин поміркувався на брехни. Е. 36. 6, 187.

Мстити, помстити (зомщувати), -ся: Єсли маєте на них (козаков) який гнѣвъ, на минѣ самомъ мстѣтєся Крон. Боб. 289. – Самъ (цар москов.) ся на Шагину помстивъ Львів. літ. 15. – Зачьне їх просити, аби опришки си пимстили на тим або тим кривдительно Е. 36. 26, 3. – Своє зомщувати на господарях Літ. Сам. 78.

Належати (= залежати): Все на частім заживанню належить Ном. 5785. (теж в польськ.: *Sprawiedliwość nasza nie na samej wierze należy*. Wuj).

Омилитись, -литись: Омилилися на своїй надѣ Вел. III, 448.

Зприйм. в: В томъ ся каждый омыляетъ АЗР. IV, 201 (1599).

Ошукати, -сь: Був пан на селі, і ніхто не міг його на нічим ошукати ані змудрувати Kolb. P. IV, 230. – Не єдинь ся на том ошукаль АЗР. IV, 527 (1631). – Ти сі ще на тім грубо ошукаєш Е. 36. 16, 478.

Переставати: Не переставалес на бігу природном Діал. 272 (1629).

Також з прийм. в (у), див. стор. 176.

Повірити: Я не повірю на слові Чуб. II, 8.

Зприйм. на і акузат.: Ой вір же ти, дівко молода, на козацьке слово Нар. п.

Порадити: Порадити собі на тім не годна Е. 36. 6, 56.

Приставати: Хто на малім не пристає, тот і великого не дістає Е. 36. 24, 373.

Розумітись: Розуміється, як Мошко на перці Ном. 6512. – Хтось ту сі розуміє на смичку Е. 36. 28, 517. – Так сі розуміє, як свинє на перци Kolb. P. III, 193.

Свататись, засвататись: Піду заміж за таких женихів, які на мені сватались Котл. НП. 220. – На Наталці Возний засватався ib. 231.

Стати: На говоріюню й стало Е. 36. 16, 365.

Сходитись, розходитись: Та й на тім розійшлися Явор. I, 73.

Тратити, втратити: Я на бабці не утрачу, продам бабку, купію клячу Kolb. P. II, 259. – Що втрачу на вставаню, та си надолужу бодай на обуваню Е. 36. 16, 278.

Учитись: на чім; вчений, але не на таких книжках Е. 36. 16, 299.

Щастити, -сь: Нехай вам Бог щастить на худібці Е. 36. 16, 353. – Почало тому чоловікови щаститися на его зарібку Е. 36. 5, 114.

Також з прийм. **в (у)**, див. стор. 174.

Також при дієсловах: господарювати, газдувати, бути, жити, служити, рости і ин., напр.: Нема на чім газдувати Е. 36 27, 58. – На Божій харчі бути. – Він уже на своїм хлібі Е. 36. 27, 262. – На ласкавім хлібу жиє Е. 36. 24, 336. – На всім готовім жиє Е. 36. 16, 441. – Мати живе на його держиві Сл. «К.С.» I, 371. – Я на своїм кошті служу Е. 36. 23, 299. – На піснім гірі виріс Е. 36. 27, 308. – Выпас сі на нашій праці Е. 36. X 179.

4. Дієслові з прийм. **на** і льокативом та акузативом:

а) Перехідні і рефлексійні:

Валити, повалити, -ся: – на землі і на землю – На рулі повалився Б. М. 45.

Вішати, повісити, -ся: На морі прати, на дубі вішати ЖС I, 281. – Куплю тобі на-мисто та на шії повішу Метл. 7. – Стрібую повіситися на стеблі Е. 36. 5, 212.

З акузат.: Виймив у нього тенеса та й повісив на грушку ЖС. II, 181. – Але, тебе пане столнику, повѣсат на шибилицю Пам. укр. м. I, 164 (XVIII в.).

Ворожити: –на картах і на карти.

Запирати, -перти: Приказ дали заперти бісового сина на цілу зіму в берлозі Гліб. 59.

Заривати, -рити, -ся: – в землі і в землю. – Зарився у лозі Гліб. 59 (і в лозу).

Затулити: – в чім.

З акуз.: В єдну долоню ті затулю Е. 36. 23, 27.

Зачиняти, -нити: Зачини kota в хаті Полт. п.

З акузат.: У комірочку зачиняла Бал. 101. Тут між льокативом і акузативом той відтінок, що те вже було в хаті, що там зачинено, а акузатив дає на розум, що в комірці спершу не було того, що там зачинено.

Карати, скарати: Бог... скараєть на души и на тѣлѣ АЗР. IV, 191 (1599). – На горлѣ... карано Літ. Сам. 157. На худобах карано Вел. III, 54. – Скарай мене Боже на віку, коли подумаю за яку Чуб. V, 72. – Карати на тілі.

Також з прийм **в (у)**: Скарай мене Боже і в путі і в дорозі... скарай мене і в душі Метл. 54.

З акузат.: Оеодосій... никого на горло не караль Рук. Хр. 308.

З інструм.: Тії будут карани горлом Вел. I, 47. – Карати горлом Літ. Сам. 93. – Мене, браття, милосердний Господь бйє й карає: хлібом і сілля, скотиною і дитиною Грінч. III, 693.

Кидати, кинути (= лишати): Кинув косу на покоси Б. М. 53. – Чи подобенство, мій брате, щоб я своє добро Турецьке на шляху покидав ЗЮР. I, 33.

Пор. ст. рус.: Поврьже и на земли Ж. О. 45.

З акузат.: (в знач. вергати): Кинув його на землю.

Класти, покласти, положить, скласти, -ся: Свѣчки клав на полицѣ Літ. Сам. 43. – На землѣ голой тебе положат Діал. 268 (1629). – Положила руку свою на головѣ его Гал. Н. н. 45.

Пере збирала, в запаску клала.

З запаски брала, на столі клала Е. 36. 36, 183.

– На лаві мене не кладіт ЖС. IV, 175. – Поклала його на печи ЖС. II, 189. – Та покладь

го на порозі Kolb. P. II, 46. – Кінську голову на порозі положить ЗЮР. II, 17. – Візьми его (скло) і положи: на вікні ЖС. II, 193. – Щоби мене а исклала пишненько на лаві Гол. I, 221. – На лаві положу Чуб. V, 1154. – Положився спати на новій кровати Б. М. 24. – (Він) положився за умерлого на лавици Явор. I, 230.

Ст. рус.: Положивъ же на стълпѣ гривнюу злота ЖӨ. 67. – Мьстиславъ же положи то на Бзѣ Ип. 536. – Ростиславичи же положиша на Іарославѣ старшинство ib. 578.

З акузат.: На лаву кладіте Закр. 122. – Поклав хустку на сидельце Чуб. V, 262.

Намазувати: Намазує на скибочках ножем мед Чуб. IV, 578 (і на скибочки).

Настромлювати, -мити: А на сих палях, Іване Голику, чи не доведеться наші голови на стромлювать ЗЮР. II, 62. – На кожній палі усе понастромлювані розного війська голови ЗЮР. II, 62.

Опиратись, -пертись: – на чім і на що. Пор. польск.: opier ać się na kiju.

Писати, списувати, -сати: на папері і на папір Kolb. Ch. I. 233 і 254. – На буй-воловій шкірі списували гріхи ЖС. II. 352 (з акузат. (?) див. Kolb. W. 233: Моє є тоє слово на напер ісписав (= на папері списав?).

З акузат.: Я до свого миленького пишу на листочок Е. 36. 17, 21.

Почепити: Почепила колесо на шнурку Чуб. III, 221.

З акузат.: Почепила свого шиття рушник діду на шию ЗЮР. II, 11.

Прибивати, -бити: Я б свої кучері та позавивала,

На бумазі звила, на стіні прибила Чуб. V. 100.

З акузат.: Ісуса Христа на хрест прибили Е. 36. 35, 100. – На хрест прибитий ЖС. II, 67.

Привіязувати, -зати: Привіажу мов на оброті ЖС. I, 42.

Приймати, -няти: ст. рус. Си на оумѣ азъ грѣшный нестеръ приимъ Ж. Ө. 41.

Прихилити, -лити: Да кувала зозуленька у садочку, прихиливши головоньку на листочку Чуб. IV, 130 (аналог. до *положити* на).

Прясти, -с я: Треба прясти на гребені мичку ЖС. I, 445. – Одному на трісочці прядеться, а другому й веретінце не хоче. Ном. 1695.

З акуз.: Кому йдеться, то й на скибку прядеться Ном. 1668.

Садити, посадити: Посадила Івася на камині ЗЮР. II, 20. – Посадила вража баба на трох яйцях гусака Закр. 114. – Посаджу я тебе на каміню на млинсьькому Kolb. Ch. II, 112.

З акузат.: Посадили (хлопця) на скамницю Ž. P. II, 61.

Настоявати: – на нім і на що: Горілочку пили... настоящую на бодян Котл. Е. III, 117.

Сипати, висипати, посипати: Висипав карбованці перед попом на столі ЗЮР. II, 90. – Посип на тарелі як на білім папері Галько, 42.

Склонити: Сів комар на дубочку, склонив головочку на листочку Ž. P. II, 95. Див. Прихилити.

Спирати, сперти, -с я: – на столі і на стіл (напр. руку). – Єще ж ніхто не згинув, хто ся спер на Бозі Kolb. W. 338. – Пехота спертая на карабинах дремлює Kolb. Ch. II, 112.

Пор. гр. ἀσπίς *жеλῖμενοῖς*; див. Delbr. S. I, 228.

Ставити, становити, поставити, -с я: Ой я свої ворононі та на стайні ставив Ž. P. II 15. – Хочемъ его поставити на судѣ АЗР. I, 1 (1347). – Поставив безрукий коло старців безногого на возку ЗЮР. II, 76. – Поставила хліб на столі Чуб. V, 3. – Поставлю я хижку там на виріжку Метл. 294. – Став се на мураві Верхр. Г. Б. 139. – Становись собі на креслі, в золотім місці Чуб. IV, 5.

З акузат.: Бог поставив його на варту під зеленим дубом Kolb. Ch. II, 112. – Подкова...

поставили стрелцы передь собою на чоло Крон. Боб. 296. – Не становись на кладку Чуб. V, 202.

Пор. нім.: *ich stelle etwas auf dem Tisch i auf den Tisch hin...*

С х и л я т и, л и т и, -с я: На вороному кониченьку не схилюся. П. Г. 169.

Х о в а т и, с х о в а т и, -с я: Що дня він мед тягав та в берлозі ховав Гліб. 59. – Сховався на дереві.

З а к у з а т.: Сховав він гроші у скриню Полт. п. – Сховав ся на дерево ЖС. II, 386.

Ч і п л я т и: Чіпляє через плече на шнурочку J. M. 3.

З а к у з а т.: Начіпляє кораликів на білу ю шию Чуб. V, 113.

Ч у т и с ь: Чуйся, коню, на силі Чуб. IV, 265.

З а к у з а т.: Чи чуєтесь на силу Метл. 218.

В и н ш. знач. див. нижче (ст. 199).

б) Неперехідні:

В л і з т и с ь: Біб ріс і не вліз ся на вікні Е. 3б. 6, 319 (і на вікно).

Г р а т и, з а г р а т и: На отій сопівці заграти ЖС. II, 198. – Упросила козаченька на бандурці грати W. z Ol. 448.

З а к у з а т.: На барабан буду грав Чуб. V, 1163. – Сидить собі на скрипочку грає Листин. п. Чуб. V, 275. – Як піду я до гаю, на бандуру заграю ЖС. II, 68. – Иде козак дорогою, на сопілку грає Ушицьк. п. Чуб. V, 403. – Се озвався парубок, що гратиме на язык Чуб. II, 675.

З а к у з а тив. без приймен.: Сієдит собі скрипку грає, кобзу грає Кравч. I, 5. – Нелюб кобзу грає іб. 6. – Оден листок як заграю, що в чужині пробуваю Е. 3б. 5. 30.

Г у с т и: Гусь на гуслах гула Гол. III, 503 (і на гуслі).

К л я к (н у) т и, п о в к л я к а т и: На колінах крюком клякло Верхр. Гов. Лемк. 371. – На колінках повклякали Брідськ. п. Е. 3б. 6, 303.

З а к у з.: Жид клякнув на коліна Брідськ. п. Е. 3б. 6, 304.

Л а з и т и: – на дереві ЖС. I, 445.

Л я г а т и, л я г т и, п о л я г а т и: На білому спати лягає Kolb. W. 246. – Ото лягла вона на лаві Чуб. II, 69. – Він на той постели лягає Kolb. W. 246. – Безрукий ліг на землі ЗЮР. II, 77. – Ляжу на полі Бал. 110. – Шовкова трава на косі полягає Чуб. V, 279.

Пор. ст. рус.: *Въ з леже на мѣстѣ своѣмъ ЖӨ. 92.*

З а к у з а т.: Він ліг собі па ліжко Kolb. P. IV, 77.

П а с т и, в п а с т и: На чий же то душ падець АЗР. IV, 521 (1631). – Ой на нашій сестрі на русій косі біла имла пала Мил. 158. – На кониках піна пала Ž. P. II, 60. – На конику смага впала Гн. II, ч. I, 187. – На червонім поясочку вихри упадуть Чуб. IV, 131. – Всі на колінках упали Брідськ. п. Е. 3б. 6, 303.

Пор. ст. рус.: *Иадъ на пѣрсьхъ юго ЖӨ. 69.*

П р и с я г а т и, -г т и: Присягали хану Кримському на томъ, жебы его не отступать Літ. Сам. 57 (також: присягати на що).

С в і т и т и: (Місяченьку і зоре ясна) ой світить там на подвірїї де дівчина красна Чуб. V, 53 (і на подвірїя).

С і д а т и, с і с т и: Годі тобі, удово, та на лаві сідати Мил. Жлк. – Єще вдовонька і на лавці не сіла Kolb. W. 278. – Не сідай, швашко, на лаві, та сядь на ослоні Мил. 161. – Прилетіли два соколоньки, сіли пали на ослоні Чуб. IV, 135. – Ой сів орел на маку, весь мак поламав Метл. 317. – З жарту на дощі сіли Метл. 449. – Сів па престолі ЖС. II, 356. – Посідали на могили ИП. I, 269. – Сама сяду та на похваті Чуб. V, 699.

Ст. рус.: *сѣсти на одрѣ своѣмъ ЖӨ. 53. – Сѣде на столѣ дѣда своего И. 327.*

З а к у з а т.: Сіла на калину та й стала кувати Чуб. V, 3. – На коні сідайте Метл. 421.–

Муха йому сіла на ніс Закр. 202. – Сіла на лівий крилос ЖС. II, 144. – Посідали на фіру ЖС. II, 356. – Посідали на дуба ЖС. IV, 182.

Ста в а т и, ста т и: На пальцях ставала Закр. 18. – Не тепер я на ногах стала ЗЮР. I, 27. – Та проклята свиня на воротях стала ib. II, 80. – (Козак Голота) на присішках став ib. I, 18. – Я став таї на рівним дні Е. Зб. 26, 299. – З Марусею на шлюбї стану Чуб. V, 112. – Я міг за вас стати на терміні Е. Зб. 6, 157.

Ст. рус.: Онѣмъ же ставѣшемъ на нощнѣмъ становищи ЖӨ. 48,

З акузат.: Ой став попович на високу могилу Kolb. P. II, 85.

То н у т и, по т о н у т и: – на споді.

З акузат.: Вже й павине пірїе на спід потоне Закр. 108.

5. Прийменник **на** з льокативом імени конкурує з приймен. **за** та акузативом і вказує на особу або річ, що сталася приводом до чинності підмету, напр.:

Б и т и с ь: Не треба ся, пане брате, на дівчині бити Сал. Сч. II. – Ясенецькі телевачі на чиру сі били Е. Зб. 17, 40.

З прийм **за** і акузат.: Будемо ся, пане брате, за дівчину бити Е. Зб. 17, 1.

В и б а ч а т и: Вибачайте на цім слові (і за це слово).

Також з прийм. **на** і акузат.: Їжте, умочайте, на друге вибачайте Ном. 12022.

Г р и з т и с ь: Гризуться як пси на кости Е. Зб. 16, 40.

С в а р и т и с ь, п о с в а р и т и с ь: на чім Е. Зб. 6, 21.

З акузат. і прийм. **за**: Не свари ся дідьку за чужу бідку Е. Зб. 27, 58,

С п а с и б і (= д я к у ю): Спасибі на добрім слові Полт. п.

З прийм. **за** і акузат.: Спасибі, дівчино, за добре слово Чуб. V, 77.

6. Дієслова, що льокатив конкурує також із інструменталем без прийменника; до цієї категорії належать:

а) сполучення з дієсловами, що виражають рух:

Г н а т и: Гнав на штирох коньох Е. Зб. 16, 345.

Г р а т и: Дес мій миленький на сивум коні грає М. Б. 11.

З інструм.: А то сокіл, моя мати, що коником грає Лавр. 12.

Ї з д и т и, по ї з д и т и, ї х а т и: На сій кобилиці я їздить не хочу ЗЮР. II, 71. – У мене єсть кінь, то як поїздиш на йому, так оддам дочку ib. 70. – Їхав Юрій, Миколаїв брат, на білому коні Мил. Жлк. 185. – Їде Іванко на конику ЖС. I, 278. – На конику проїжджає Бал. 66.

Ст. рус.: Не могу на кониѣ хати ЖӨ. 65. – Ъхаша лѣтъ на санехъ Ип. 679.

З інструм.: Їде ззаду їдним конем бідний чоловік ЖС. II, 353.

Л а з и т и, л і з т и: Вчора лазив на колінах ЗЮР. II, 90. – Щоб лазив ти на животі ЖС. I, 41. – Дуже великий чоловік Полізун, – на колінах лізе Чуб. II, 250.

З інструм. не подибується.

Л е т і т и: Рад би я, серденько, на крильцях летіти Чуб. V, 613. – На крилах летіти Чуб. V, 272.

З інструм.: Рад же б я, серденько, крилами летіти Чуб. V, 612.

С к а к а т и: – на одній нозі.

Х о д и т и: – на двох ногах. – Як прийдеця головою ходити, то що ж маємо робити Маланка 217.

З інструм.: ходити не своїми ногами Е. Зб. 27, 276.

З акузат.: Зрану ходило на чотирі нозі, по тому на дві, а послі на три Ушицьк. п. Чуб. I, 308.

б) З наступними дієсловами виражаючи обмеження чинності:

К і н ч а т и, с к і н ч и т и, - с ь: На тім і скінчилося Е. Зб. 16, 365.

Здобріти: Ззів кисличку на тім і добрій Полт. п.

Надолужити: Що втрачу на вставаню, то си надолужу бодай на обуваню Е. 3б. 16, 278.

Зінстр.: То обуванням, то одяганням надолужу Ном. 10851.

Обдурити: Старого горобця на полові не обдуриш Ном. 5790.

Обмежити, -сь: на чім і чим, також з прийм. **на** і акузат. (пор. нім. berchränken auf etwas).

Опаритись, спаритись: Опарився на молоці Ном. 5793. – Спарився на окропі іб. 5792.

Пор. рос.: кончиться чѣм, навестать чѣм, ограничить чѣм і т. д.

7. Поняття в номінативі при дієсловах неперехідних і в акузативі при дієсловах перехідних так в'яжуться з льокативом, як цілість і присутній їй елемент; в цим випадку дієслівне поняття хоч і стосується до цілості, але обмежується в своїм вияві тільки на те вужче поняття, що його виражено в льокативі, напр. він виростає на душі = виростає душа у нього, ослабити на здоровлі кого = ослабити здоровля чие. При дієсловах неперехідних льокатив цієї категорії може чергуватися з інструменталем, хоч форми льокативні значно переважають в укр. мові. Приточені приклади не вичерпують всіх дієслів в цій конструкції.

а) Неперехідні:

Виростати: – на розумі і розумом.

Гаснути: –на лиці Е. 3б. 24, 350.

Гинути, загинути: На тѣлѣ и на душѣ загинеш Пам. укр. м. IV, 238.

Марніти, змарніти: Ой як же ж ти, моя мила, на личку змарніла Kolb. W. 131.

Мінитись, змінитись: Починає мінити ся на лиці Е. 3б. 6 312 Канів. п. На лиці змінився іб. 302.

Мліти, обімліти: Обімліє на цілім тілі Е. 3б. 5, 218.

Підноситись, -нести: – на серці, на дусі. – На чім се підносит (брат), на гроших ци на худобі Е. 3б. 6, 207.

Податись: – на тілі Е. 3б. 27, 210.

Радуватись: Ой то ми сі, товаришу, на души радує,

Ой що братчик і сестричка так файно танцює Е. 3б. 17, 117.

Скорбіти: І щоб росло, не боліло й на серденьку не скорбіло Мил. 43.

Скрепитись: Скрепилася на серці Кв. 341.

Слабнути, ослабнути: Ослаб на силах Е. 3б. 6, 38.

Тремтіти: на тілі.

Зінстр.: Всім тілом тремтить Канів п. Е. 3б. 5, 292.

Упадати, занепадати, підупадати: – на силах, на здоровлі, на розумі і т. ін.; підупав єм на господарстві Е. 3б. 16, 430.

Хоріти: – на розумі.

Чорніти, почорніти, счорніти: Аж почорніла на виду Кв. 373. – На личку счорнів Гол. I, 185.

Чутись: Чуюся на душі й на тілі, що й я живу МВ. II, 66.

б) Перехідні:

Витрутити: Бог би ти то витрутив на здоровю! Е. 3б. 10, 66.

Забити: Боже нас забий на душѣ и на тѣлѣ нашом Вел. IV, 267.

Калічити, скалічити: На якимъ же члонку скалѣчьилъ Зерц. 31 (1680). – На иншій часті тѣла скалѣчьилъ іб.

Ослабити: – на здоровлі.

Погубити: (Він) погубив нас на всьому, і на худобі і на статках Kolb. Ch. II, 110.

Потрутити: Господь ти то потрутит на здоровю Е. 3б. 16,435

Ранити: Шкодливє ранилѣ на оку, на руцѣ З. III. 31 (1680). – Злий дух... напередѣ ихъ ранилѣ на розумѣ и очахъ Радив. Огр. 831 (1676). – Льва мощного хочачи забити, на скурѣ тылко ранил Лѣк. на осп. роз. 94 (1607).

Ст. рус.: Ранень на тѣлеси своємъ Ип. 569.

Щипати: На доброй славѣ его щипаль Діал. 273 (1629)

8. Прийменник на з локативом присудковим.

Прийменник **на** з локативом імени в присудковій функції ми подибуємо в таких випадках:

1. При дієслові **бути** на означення місця, напр.: Наші хати на Мазурівці. – В Станіславі кожиди на своїй страві Закр. 151. – Наші коні в панів на приколі, а ми сами в неволі Пол. п. 35.

2. При дієслові **бути, мати, стояти, ходити** і ин. з локативом дієслівного ім'я, tworząc одно дієслівне поняття:

Матися на бачности = бачити на що (пор. польськ.: mieć się na bacznosci). Коли голова не потому най ся ноги маю на бачности Е. 3б. 16, 391.

Бути, стояти, ходити на варті (на одваху) = вартувати: Ходять по двору на варті ЗЮР. I, 248. – Стоїть жовнір на одваху відколи світ се зачєв Kolb. P. IV, 29.

Бути на відводі = сторонитись: Я з ними на відводі Е. 3б. 16, 205.

Бути, мати, на гадці, на думці, на мислі = гадати, думати мислити: Голодній качці зерно на гадці Е. 3б. 16 405. Скажи правду, милий, що маєш на гадці Чуб. V, 295. Вже тото на гадц має, що буде од него страчен Kolb. P. IV, 35. Таки тебе молоденьку все на думці маю Чуб. V, 76. Вона мені все на думці іб. 403. Голодному хліб на мислі Чуб. 16, 406. Скажи міні, серце моє, що маєш на мислі Метл. 63.

Бути на годівлі = годуватись: На такій годівлі був, що ледво ноги волочит Е. 3б. 16, 373.

Бути, стояти на заваді = заваджати: Поганому животові і пироги на заваді Ном. 7159. – А вже ж мені на заваді у садочку грушка Сал. Сч. 73. – Нелюба дитина всюди на заваді Е. 3б. 16, 566.

Бути на зраді = зрадити: Хто нам буде на зрадоньці, того се набиймо Kolb. P. II, 236.

Бути на обмові = обмовлятись: Дівкою гулявши – на людській обмовонці Е. 3б. 28, 489.

Мати на пам'яті = пам'ятати.

Ст. рус.: Имѣѣ оубо присно на пам'яті слово гнѣ ЖӨ. 65.

Стати на пам'яті = пригадатись: Тоді тобі усі діла на пам'яті стануть Чуб.

Матися на осторожности = стерегтись: Конєцпольській... мал ся на осторожности Львів. літ. 14. – Другий раз, як трісне (труна), то майся на осторожности Чуб. I, 202.

Бути на перешкоді = перешкоджати: Сам ти бачиш, що вороги нам на перешкоді. Чуб. V, 222.

Бути на помочи = помагати: Капѣтан ...на великой помочи былъ казакомъ в стрельбѣ Львів. літ. 8. – Козаки были єму завше на великой помочи Крон. Боб. 283.

Пор. срб.: Бог не вама бити на помоч и Даничич. С. 617.

Бути, стояти, стати на попасі = пастись: Став на попасі в галоньки на гнізді W. z Ol. 19.

Бути, стати на послужі = служити, дослужити: Він, може колись станути тобі

на послузі Kolb. P. IV, 72. Той дурний був дома мамі на послузі Е. Зб. 6, 344.

Бути на роботі = робити: Аж Христос був на роботі ЖС. I 437. – Бідний в багача на роботі ЖС. IV, 97.

Бути, бувати, стояти на розмові = розмовляти: Де тобою, дівчинонько, на розмові бути Верхр. Г. Б. 137. – Чому ж б ти не буваш зі мнов на розмові. Ж. Р. II, 187. – Стоїть мила на розмові Гол. II, 535.

Бути, мати на серці = чути, почувати: Ой як станеш на шлюбнім коверці, то піде все на бік, що було на серці. Гол. I, 385. – Гірко йому на серденьку, що дружини немає Чуб. V, 31. – Як же ми станемо на шлюбнім коверці, там треба сказати, що маєш на серці Kolb. W. 130. На серцю тугу маю Ушицьк. п. Чуб. V, 35.

Бути на сторожі = сторожити: Півень на сторожі Закр. 112

Бути на страві = страуватись: В Станиславі кожний на своїй страві Закр. 151.

Бути на харчі = харчуватись.

Бути на чеку = чекати, сподіватись: Треба бути на чеку, може він прийде Полт. п.

3. З льокативом імен живітних і особових займенників; відповідно займ. **в (у)**, себ-то в оберненні льокативу на підмет (номінатив), а підмету (номінативу) в льокатив, то цей льокатив стоїть з прийменником **в (у)**, наприкл.: На козакові шати дороги ЗЮР. I, 15 = Козак в шатах дорогих.

Сидить собі голий, бо на йому що було убрання, погнило уже ЗЮР. II, 61. – На тім коні золотее сідло ИП. I, 3. На мині тіло чорне як на кабані Чуб. II, 149. – На ній сукня як на пані Rokoss. 215. – Він... схотів, аби сї на нїм зробила така одежина як на принці Kolb. P. IV, 130. – Чирвоні чобокста на богацькі дівці Kolb. P. III, 33. – Жадной ереси на патріярху не показалось Літ. Сам. 97.

В стар. м.: На комъ та вина АЗР. I, 9 (1347) (= хто в тій вині).

4. З відтінком перфективності в дієслівнім речівникові прийменник **на** вказує на близькість до того, що виражає речівник в льокативі, напр.: «бути на-в-заході» – не тільки «заходити», а також «бути близько до того, щоб зайти», пор. ст. слов.: слъньце бысть на заходѣ. Див. Mikl. IV, 663.

Уже сонце на западі Гол. II, 252.

Сokolонько, ти на вилеті, козаченько, ти на виїзді Чуб. IV, 321 – Заспіваймо, товаришко, бо вже на розході Е. Зб. 17, 148. – А я в батька на одході сажу орїх у городі Чуб. V, 904. – Од батенька та на виході посадила орїх в огороді Гн. I, 22. – Сама молода на відданіню Е. Зб. 36, 189. – Красна, як зора на сході Чуб. V, 236. – (Квасять бураки) як на остербі (= ущербі) місяць Мил. Жлк. 62. – Місяць на вповні, на підповні. – Чоловік на вмерті. – Бути на прощанні, на ростанні і т. ин.

Пор. срб.: Стара је нам мајка на умору; сунце нам је на заходу; кад су они на ростанку били Даничич. С. 617.

5. Прийменник **на** з дієслівним речівником з пасивним відтінком: напр.: Ланцог – на ослабі (= ослаблений) Лебедин. п. Сл. «КС.», II, 506. – Собака – на привїязи (= прив'язана). Закр. 154. – Я все в хаті на похваті Е. Зб. 27, 256. – У гетьмана у польного (коні) стоять на припоні (= прип'яті) Гол. I, 8. – Котрий з них (синів) на одшибі буде ЗЮР II, 60. – Наші коні в пана на пригоні, сами ж ми в неволі Пол. п. I, 34. – Наші узди в коней на занузді, сами ж ми у нужді іб.

6. З іншими речівниками, вжитими атрибутивно: В нашої сусідоньки вікна на-видоці (= видні) Верхр. Г. Б. 82. – Мельничка була ни тих днях (= в тяжі, тяжка) Kolb. P. IV, 32. – Як у його, так і в мене брови на шнурочку (= рівні й тонкі) Чуб. V, 402. – Росла, росла дівчинонька, та й на порі стала Закр. 64, Чуб. V, 1038. – Гой як же я та й віросла та на стану стала Kolb P. III, 33. – На добі стала Е. Зб. 24, 5.

II. При речівниках.

1. При речівниках, відповідних дієсловам, що сполучаються з льокативом, напр.: На чім згода? Е. 3б. 23, 170 (нор. згоджуватись на чім).

2. При словах «кінець», «край», «шкода», «пожиток», напр.: Ізбйеш ногу та знаєш, що на тім буде кінець Ном. 4712. – На цьому не кінець Чуб. I, 201. – Кінець на цім слові ЖС. II, 211.

Най уже на тім буде край Е. 3б. 24, 302.

Барзо шкоду велику на конехъ понесли, бо моръ на коней всчался Літ. Сам. 180. Та-кож з приймен. **в (у)** див. стор. 188.

Дай Боже вам на худобі пожиток Kolb. Ch. II, 229.

3. Відповідно льокативові присудковому:

а) Стосунок до місця: Ми... продали дворик свій на Мазурівці Котл. НП. 220. – Там тріска на постели одзиває се Kolb. P. IV, 13. – Зоставсь хазяїном на всій державі ЗЮР. II, 61. – Гнеться листок на лозині Сал. Сч. 5.

б) Стосунок цілого і складовини: Кінь на чотирох ногах спотикається Чуб. I, 237.

в) Стосунок двох різного роду речівників, напр.: Не рвися, як собака на ланцюзі Ном. 3162. – Хліб на стерні. – Поставив перед циганом... кашу на молоці Е. 3б. 6, 251.

г) З льокативом дієслівного ймення:

Маю братіки на ожененню Чуб. III, 401. – Маю братчика на оженічку, маю сестричку на виданечку Kolb. P. I, 106. – Єсть у вас синки на оженіннячку, єсть у вас дочки на даваннячку Чуб. III, 468. – Цар мав доньку на віданю Kolb. P. IV, 110. – Має три дочки на виданю ЖС. II, 194. – Лишила дома слугу на відслужі Гол. I, 158. – Ми люде на дорібку Е. 3б. 23, 33.

III. При прикметниках.

Сполучення прикметників з прийменником **на** і льокативом підноситься до відповідного безприйменникового сполучення, напр.: ст. слов.: Аще бы ти кьто конь далъ добръ зѣло озрьчи Златостр. д. 1200 (з інстр.: озрь чию же блѣгъ Муч. Мам. 6, з акузат.: аще бы ти конь далъ добръ озричь Златостр. 1474 р.); подибуємо його ми в найдавніших пам'ятках, напр.: Храбръ на рати Ип. 138. – Крѣпокъ на рати ib. 652. – Хорый на тѣлѣ АЮЗР. I, 183 (1571). – Братя роженые здоровы будучи на теле и умысле Пал. Изб. 14 (1690). – Хорый на тѣлѣ, але добре здоровый на умыслѣ Літ. м. Г. 44.

На личку хороший Чуб. V, 20. – Хороша на лиці Чуб. V, 119. – Перейду го на мості, чи хороший на зрості Гол. I, 258. – Як дівка на лиці марна, не скаже їй жаден, що гарна Kolb. W. 311. – Гарний на лиці, а поганий на душі Чуб. I, 250. – Ой на личеньку рум'яненко і на стану гожа Макс. № 36. – На личеньку красна Чуб. V, 24. – Ой люби ж мене ти, вдовин сину, на личеньку красну Kolb. W. 167. – Зйїхалися два козаки на личку еднакі Чуб. V, 57. – На станочку тоненька, на личеньку біленька Галько 98. – На личку біліша, на серці вірніша Чуб. V, 389. – Пйана на виду Чуб. V, 1098. – Так не знайдеш, серце, на словах вірнішу Лукаш. 76. – На листочку широкая Чуб. IV, 119. – Гладкий на словах Е. 3б. 16, 336. – Ви єсть старші на гунорі Е. 3б. 24, 419.

Пор. срб.: Слаб на срцу Даничич. 610. – Те си тако у образу бледа, а на ерцу врло жалостива ib. Могу л' бити вольан на бесједи ib. 616. – Јер. сте постали слаби на слуханью ib. – Тако є страшан био на погледу ib.

Пор. нім.: *blass im Gesichte*.

Цей льокатив чергується з акузативом з приймен. **на**, напр.: На личко красний, хоро-

ший Чуб. V, 1197. – На личко біліша, на серце, миліша Метл. 112. – Опріч того рівнобіжно ми знаходимо й чергування з прийменником **в (у)** при локативі (див. вище) і акузативі, напр.: Дерен... в лист широкий Шух. IV, 123.

Прикметник «певний» сполучуючися звичайно з генітивом (див. «Ф. Г.» стор. 113) подибується також з прийменником **на** і локативом напр.: Коли загублю, то вишукаю, бувай на тому (= на тім) певна МВ. I, 272.

IV. При прислівниках.

1. При прислівниках «дарма», «досить», «мало», «годі» прийменник **на** в сполученні з займенником «те» в локативі виражає обмеження, напр.: Дармо на тимъ, хотя́ хто мало ал'бо много з'бѣжить Діал. 264 (1629). – На томъ иметь досыть АЗР. I, 15 (1347). – Не досит тебѣ было на томъ Діал. 262 (1629). – Досить мѣти на том будемъ, если неприятеля твоего выженемъ Крон. Боб. 280. (по польск.: Nie mam dosyć na tym). – Тобі мало на тім. – Хай на тім годі буде Кам'ян. п.

2. При прислівниках, що виражають душевний стан (присудкових), прийменник **на** з локативом, як і при відповідних речівниках, вказує на локалізацію певного стану (на серці, на душі), напр.: Оксані щось дуже на серці жалко було Кв. 332. – Дай ти Боже легко на душі Е. 3б. 23, 81.

Так само при «радісно», «смутно», «тяжко» і ин., напр.: На серці тяженько Гр. III, 183. – Бодай же вам вороженьки на душі тяженько Сал. Сч. 30 (з акузатив.: Чогось ми тяженько на моє серденько Ж. Р. II, 7).

О, об.

Первісне значіння прийменника **о, об** «коло», «навколо» і в цім місцевім значінні він заховався в чеськім язичу, напр.: Kazal chodům i o Nemcich i o sobě les zarubiti; do těch líček, kteréž o nem stroili sami upadli Zikm. 252. Таке саме вживання подибуємо в ст. болг. і ст. руських пам'ятках, напр.: Са штимъ въ Іудѣи о Христѣ Исоусѣ Kloz. II, 56; іезеро, о ніемъже і градъ сътворенъ бысть Супр. 67, 6 див. Vondrák V. S. II, 381.; в Новгород. літ. I, 15: Новгородъци же стаха твърдо о князи Романѣ, о Мъстиславинѣ о Изяславли вьнуци, и о посадницѣ Якунѣ див. Бусл. II, 284: стаха о Ноузлѣ і вшаха ю Новг. літ. I, 6746; стоялъ обѣ Окѣ рѣкѣ Псков. I, літ. 6980; а иже бѣша о стѣмъ корабли, то ти положише весла, сѣдаше, сѣтующеса и плачущеса по стѣмъ Бор. Гл. 25: съступиша море ѿ фараонѣ и ѿ воихъ его Пов. вр. л. 6494 р. див. Сл. Срезневського II, 491, але в сербськім він має значіння **на**: ново сито о клину висі: носи о оном конју див. Maretić 573.

В сучаснім українськім, московськім (див. Буслаев II, 298), білоруськім (див. Карській II, 2, 185) і в польськім в місцевім значінні не вживається.

Прийменник **о(б)** з локативом імення в східних говірках залишився в небагато виразах часу, а в ближчому сполученні з дієсловами майже виперто його прийменниками **в** (з локативом і акузативом), **на** (з акузативом і генітивом), **за** (з акузативом), **про** (з акузативом); в цих сполученнях його частіш подибуємо в говірках західніх, не без підпори від впливу польського язика.

1. В сполученні з речівниками, що визначають час, він показує, коли власне відбувається чинність:

О ярмарку Острожскомъ (себ-то під час ярмарку) Кн. Луцьк. 1562, л. 159. – (Жито) о

масниці по десять золотыхъ стало Хм. літ. 78. – Той же зѣми о середопостю іб. 113. – Затрубат о курѣхъ. Пам. укр. м. IV, 311. – О полудні гребли сіно (з прийм. **в** (**у**) і акузат.: в полудне ЖС. III, 47). – Повій вітре о півночі Чуб. III, 199. – О півночі нагайка шуміла Kolb. P. II, 178 (з прийм. **у**: у півночі задзвенів палаш Кобр. п. Чуб. II, 180). – О розсвіті стадо гнати Чуб. V, 929 (з прийм. **на**: На розсвіті добре спання Чуб. V. 34. – Як не буду об святій неділі, так буду ик Покрові Чуб. V, 306. – Ой сподівайся мене тоді в гості, як будуть о Петрі бистрії ріки-озера замерзати, об Різдві калина в лузі процвітати ЗЮР. I, 26 (з прийм. **в**: в святім Різдві, в святім Петрі Е. Зб. 36, 154, 228). – О тій добі (= тої доби) кожний собі Закр. 193. – Об Миколі (на Миколи) та й ніколи Закр. 193. – Іде він до неї о пізніх лягах Звягел. п. Чуб. II, 183 (з прийм. **у** і акузат.: у пізні лягови Лебедин. п.). – О третій годині Гол. II, 375. (з прийм. **у**: у перші годині Борз. п.). В говорі Батюків: о півночі, о Різдві, о Великодни, о Дмитрі, о Покрові, о дванадцятій годині Верхр. Г. Б. 82 (пор. польське: о godzinie trzeciej, о północy Mał II, 429; словацьк.: о tretej hodine; чеськ.: о ktere by bylo hodině, ukazují hodiny slunečné Zikm. Skl. 254.; срб.: Снийер паде о huphevu дану Даничи. С. 623. – О голоді і холоді (голодний і в холоднім Часі = в голоді і холоді) живе, ходить, працює Е. Зб. 16, 408. – Милость о голоді не сита Е. Зб. 24, 392.

2. Дуже рідко подибуємо сполучення **о** (**б**) на вираз причинового стосунку: Об чім (= чою) ти мене душиш? чи на добро, чи на худо? Мил. Жлк. 20.

В ст. яз.: На суд позвано о кгвалтѣ АЗР. I, 7 (1347).

Пор. моск.: О чом жо ты не искалъ на Ивашкѣ в ту шесть лѣтъ (1491); по межам о чомъ не идешъ? (1534); о чомъ къ намъ не бывала? (Домострой) Бусл. II, 284.

3. В тіснішім звязку з наступними дієсловами:

Б а л а к а т и: Балакали собі о всяких штуках (Нагіряне) ЖС. II, 145. – Ой перестаньте балакати об мені Чуб. V, 863.

Пр о: Про долю злу свою балакав Котл. Е. III, 586.

Б у т и: І став бігати, як не о своєму умі Кв. Поп. 25.

П р и: Чоловік би жінку ни бив, коби при розумі Kolb. P. III, 40.

В е с е л и т и с ь: Ми о нем нині всі веселім ся Е. Зб. 35, 27.

Пор ст. рус.: Не весели са о нихъ ИАН. X, 493.

В и в і д а т и: У оного вивѣдавши о схованю того привилея Літ. Сам. 6.

В і д а т и: Сава... не знає, не відає о своїй біді Закр. 13, Гол. I, 18, 70, 135, 146. – О хрестинах не відала Е. Зб. 27, 283.

З ген. Ніхто того не відає, як хто обідає Ном. – Годі! відай куме чести ЖС. II, 223.

Г а д а т и: О біднім не гадає Ном. 1452. – О таких річах гадаю ЖС. II, 187. – О моім щастю гадає Гол. I, 367.

Ст. рус.: Думай, гадай о Рускои земли Ип. 686.

З а: Чей же я забуду за поповича гадати Kolb. P. II, 84.

Н а: На Бога не гадає, та на війну ся напирас Гол. I, 11.

Г о в о р и т и, н а г о в о р и т и с ь: Об умерлім добре говори Закр. 196. – Люде об нас давно не говорять Закр. 150. – Коли той вечер буде, коли об міні наговоряться люде Kolb. W. 202. – Що люде о Бозі говорять Е. Зб. 27, 322.

З а: Перестаньте вороженьки за мене говорити Чуб. V, 543. – Коли за мене наговоряться люди Чуб. V, 278.

П р о: Та про волю нишком в полі з вітрами говорять Шевч. I, 219І.

Г р а т и: Козак грає і співає о своїй дівчині Гол. I, 386.

Д б а т и: Я о тому не дбаю Чуб. V, 217. – Щоб і в полі орав та й о домі дбав

W. z. Ol. 420. – О дому нич не дбаєш Kolb. P. II, 230. – Устане – ні об чім не дбає MB. I, 237.
З прийм. **о** і акузат.: О жінку не дбаю Верхр. Г. Б. 141. – Кождий своє май і о себе дбай Е. 36. 27, 65.

За (з акуз.): Ти пйєш та гуляєш, за дїм не дбаєш Е. 36. 35, 173. З інструм.: Що то я не дбаю за своїм життям Kolb. P. IV, 36.

На: Ой коли ж мені а горе йметься, то на мене й дбайте Метл. 243.

Про: Знаємо, що не дбаєш ні про кого Морач. Св. Mr. XII, 14.

З інструмент.: Добрий пан ні бїє, ні лає, та нічим і не дбає. Ном.

Пор. польск.: dbać o і стар. dbać na; чеськ.: dbáti o něco, o něčem, na něco, za koho, za něco.

Довідатися: Довідався о тому той пан (Гнішев Шим.) XI. – Пан ся о тїм довідав Верхр. Г. Б. 83. Довідався (пан Коньовский) о ладности і о її цноті Чуб. V, 426.

За: Якось би сї за них (за тату, за маму) довідати Kolb. P. IV, 36.

Думати, подумати: Куди піду чи поїду о тобі думаю Чуб. V, 301. – Подумай об якій небозі Чуб. V, 72. – Лях о грошах не думав Чуб. V, 236.

За: Чи не забуду за дівчину думати Чуб. V, 157.

Журитися: Я об сїм не журуся Чуб. V, 1061. – Чи журиться мій батько об мені Чуб. V, 939.

За (з акузат.): Не журіт-ко си та все за мене Е. 36. 36, 37.

Забувати, -бути, -сь: Коли сіно в стозі, то забув о Бозі Ном. 85. – Трудно бо мї, серце моє, о тобі забути Kolb. W. 140. – (Він) забувсь об єї Чуб. II, 144. – Об ділі забулася (Борзна) Чуб. V, 638.

За: Він за мене не забуде Чуб. IV, 508. – За хуста забула Житом. Пов. Кравч. I, 61.

На: На Бога забули Ном. 1448. – З того часу жінка не забувала сї на злє Kolb. P. IV, 208.

Про: Вони про тебе і забудуть Звягел. п. ЖС. III, 217.

Запоминати: О тобі буду запоминати Гол. I, 348.

Засумувати сь: Син зараз догадався, об чім його батенько засумувався Чуб. II, 19.

Звідувати сь: Сидят ткачі на верстаті, звідуються о своїм браті Гол. I, 207.

За: Круль приїхав з війни і на сам перед звїдав ся за жінку Kolb. P. IV, 45.

Згадувати, -дати: Як будете їсти, пити, згадайте о мені Kolb P. II, 201.

За: ситий за голодного не згадує Ном. 1024.

На: На бідних ще згадає Kolb. P. IV, 282.

Про: Згадай тоді про моє ти життя Метл. 239. – Як згадаю я про його, то зараз заплачу Чуб. V, 292.

Знати: О смутку, о печалі нічий не знає Гол. I, 356. – О кривдах людей посполитих мало знали Літ. Сам. 5. – Вже всі люди о тим знають Kolb. P. IV, 27. – Нічого не знав о світі ЖС. II, 186. – Тільки о тїм знаю, що он той стовп Е. 36. 28, 447. – Об тїм вельможній зараз знати дали Липовець Чуб. V, 1070. – Але знай о тїм, що козак женитися не може Чуб. IV, 531.

За: Щоби за ту Марусеньку й люде не знали Гол. I, 76.

Казати: Жінці о тїм нічого не казав ЖС. II, 189. – Ой я ж бо вам, пани Ляхи, не скажу о Гнаті Закр. 72.

За: Я тобі за посаг не кажу нічого Гол. I, 385.

Мислити, помислити: Я о нїм мислю і не забуду Волинь Чуб. V, 321. – А я о тїм мислю, що я твоя мила Чуб. V, 389. – Коли я помислю об другій небозі Переяслав Метл. 46. – Коли я помислю о иншій дівчині Kolb. W. 129. – Мислить о дівчат громаді Уш. п. Чуб. V, 16.

З акузатив. і прийм. **о**: И о замок самий уже мислили. Крон. Боб. 282.

Ознаймувати: стар.: Ознаймуючи о своємь приходѣ на Побужє. Літ. Сам. 110.

Пам'ят(ув)ати, с-: – В дорозі, в гостині, пам'ятуй о худобині Закр. 150. – Мос-серце о нім пам'ятає Чуб. V, 16.

Згеніт: Див. «Ф. г.», стор. 56.

За: Але завше за нас абись пам'ятав Kolb. P. IV, 36. – За вас спам'ятаєм Е. 36.

На: Най на бідного пам'ятає Ном. 1457.

Писати: О тім казети пишут Е. 36. 16, 496.

Також з прийм. **за і про** і акузативом.

Питати, -ся: Нехай воно (горе) тому, хто о мені питає Чуб. V, 642. – Вона пита об відрі, а він її про мотовило Кв. 226.

Пор. ст. рус.: Хотѣ испитати о всѣх вѣрах Ип. 92.

Згенет. Див. «Ф. г.», стор. 58.

За з акузат.: Як будуть питатися за мене, то скажеш Рудч. Ск. I, 144. – Не питають за гріхи Чуб. V, 919.

За з інструм.: За ним питати не будемо Проскур. п.

На: Одно одного на здоров'я питає Метл. 356.

О з акузат.: Не питай о здоров'я Уш. Пов. Чуб. I, 254.

Про: Буде про мене питати Макс. I, 254.

Плакати, заплакати, поплакати: Заплакали Чорноморці та об своїм горі Метл. 450. – Поплач обо мні Закр. 31.

Ст. рус.: Плача са о грѣсѣхъ своих Ип. 583.

Згеніт: Див. «Ф. г.», стор. 77–78.

З приймен. по і за з іншим відтінком див. нижче.

Помишляти: Я помишляю о іншій Гол. I, 384. – О разбою помишляєш Чуб. V, 233.

Прохати, просити: Сама пішла до вас прохати об своєму ділі Кв. 275.

За з акуз.: Не треба Бога за дощ просити Чуб. I, 234.

О з акуз.: О нічию ласку нікого не просить Вол. г. Чуб. V, 450.

Радити сь: (Вони) все радяться об тім Чуб. II, 629.

Радіти, радувати сь: О Господѣ радоватися АЗР. IV, 201 (1594).

Ст. рус.: Радуетса о пролитѣхъ крови Ип. 487.

З датив.: Усяке радіє червоному Мил. Жлк. 57.

З інстр.: Дай Боже дітками радуватися Ном. 4568.

З приймен. з і геніт.: А мнозии изъ его нарoжена будуть са радовати Пер. Ев. 25.

Рахувати: Моя дружинонько мила, треба об дні рахувати Чуб. II, 22.

Ридати: У Гевсиманськеє село (янголи) пристали, об цариці там ридали Чуб. III, 253.

Свідчити: Господи, дай, щоби хоць той лісковий корч свідчив о мої смерті ЖС. III, 223.

Снити, переснити: Я снів о панах, щезли би! Е. 36. 27, 133. – Не єдну я годи-ноньку о нім переснила Сал. Сч. 36.

Співати, заспівати: Об чудесах її усім співайте Чуб. V, 165. – Заспивай собі о липовім клинню та білій березі Закр. 164.

Про: Заспиває про «Чалого» на «Горлицю» зверне Шевч. 22.

Спогадати: Як о тобі спогадаю то й розвеселюся Чуб. V, 277.

Споминати, сномнити спом'янути: Споминати о моїм имени Гол. I, 366. – Одже не треба, дівчинонько, о тім споминати Гол. I, 146. – Ох, ох, тяжко і жалосно о тім споминати Уш. п. Чуб. V, 310.

Згеніт: Див. «Ф. г.», стор. 56

З акузат.: Я й вас споминаю Мил. 210.

За: (Дівчинонько) чи за мене споминаєш Уш. п. Чуб. V, 64.

Про: Про любові спомінули Чуб. V, 58.

Старатись, мати старання: Почали старатися о королю собѣ Літ. Сам. 16. – Об мені велике стараннє мали ЗЮР. I, 35.

Стояти: Я о тім не стою Kolb. P. II, 151.

За з інструмент.: Я за тим не стою Уш. п.

Судити: О всихъ жалобахъ судьи судили АЗР. I, 4 (1347).

Сумнитись: Не сумнимся о мудромъ и розсудномъ и уважномъ аченью вашей княжой милости АЗР. IV, 528 (1631).

Таїтись: Я ж тя люблю з цілої души, о тим не таюся Чуб. V, 141.

З геніт.: Мордеры того тиранства свого не таїлися Прот. Полт. с. 275. (1694).

Тужити: Козак запорожець ні об чім не туже ЖС. II, 68.

Ст. рус.: Не тужи о сну моємъ Ип. 339.

З прийм. **по** з іншим відтінком див. нижче.

Турбуватись: Не турбуйся, моя дівчино, о своїй пригоді Чуб. V, 349.

З інструмент. Він нічим не турбується Полт. п.

Тямитись, стямитись: Аж єм сї не стямив о сьвітї Е. 36. 27, 232.

Увідомитись: Увѣдомившися жолнѣровѣ о так великихъ потугахъ Літ. Сам. 20.

Чути, чувати, вчути, почути: Ой чи чув, ти, орел, об моїй головї Метл. 450. – Чи чули ви, люде, о такїй новинї Kolb. P. II, 47. – О его домї, ані о місті ніхто й не чував ніколи ЖС. II 188. – Коби-сь пустив свої вуха на торг, учув бись богато о собі Е. 36. 16, 296. – Як почула о вас іб. III, 380.

За: Цісар того не любив і чути за тую дитину Kolb. P. IV, 37.

Про: А що чував про Михайлу Макс. I, 15.

4. Прийменник **о(б)** з льокативом імени сполучається з речівником в двох випадках:

а) З речівником того ж кореня, що й дієслова вище зазначені напр.: В пригоді мисль о свободї Закр. 151. – О нічим гадки не маю Гол I, 366. – Все гадка о тобі Гол. II, 705. – Все думка о тобі Уш. п. Чуб. V, 294. – Ой ю нема і не буде о кїм була гадка Ž. P. II, 168.

б) Дуже рідко в крайніх західних говірках не без сторонніх впливів при назвах осіб і речей з льокативом речівника з числівником, напр.: стїл о трох ногах Верхр. Г. Б. 82; в стар. м.: Людей о петсот человек Пал. Изб. 9 (1585).

Пор. моск.: дом о семи комнатах, змѣй о трех головах, див. Буслаєв II, 285. В блр. ак. є Карскій вказує як на випадок не загально білоруський (Б. II, 2, 185): змѣй о шасти голово-вей Ром. III, 48; польськ. Stoł o trzech nogach Mał. II, 430; чеськ. Vůz o dvou kolách; lev o jednom ocase Zikm. Skl. 253.

Звичайно в подібних випадках подибуємо прийменник **з** з інструменталем або **на** з льокативом, напр.: Уродила жінка дитину з трома головами ЖС. III, 386. – Їди змій з дванадцїтма головами Kolb. P. IV, 98. – Аби з двома головами був, то того не вдасть Е. 36. 16, 381. – Кїнь на чотирох ногах Чуб. I, 237.

Близько до того, але без числівника: Купи черевички малї невеличкі й об нозї Грінч. III, 172.

5. При прикметниках – дуже рідко: милость о голоді не сита Ном. 8916. Прикметник «ситий» звичайно сполучається з інструменталем і зрідка з генітивом, напр.: Переказами вовк не ситий Е. 36. 16, 241 або: Каждый свеї бїди сит іб. 27, 294. Пор. моск.: Не об одном хлѣбѣ сыты бываем Mikl. S. 674.

Вісний: Не вісний єм ні о чім Е. 36. 16, 227 (відати о).

П а м' я т л и в и й: Будь здорова і щаслива і о мені пам'ятлива Уш. п. Чуб. V, 302, теж Kolb. W. 164: рівнобіжно до: п а м' я т а т и о.

6. При прислівникові «байдуже»: А об чоботах і байдуже Кв. 61. конкурує з генітивом і з прийменниками **до, за, на, про**. Див. «Ф. г.», стор. 125.

По.

Прийменник **по**, oprіч акузативу, в'яжеться з дативом і льокативом, але в наслідок збігу форм льокативу й дативу в одн. жін. роду і помішання їх в муж. роді, функції давнішого сполучення **по** з дативом перейшли на сполучення з льокативом, і таким чином функціонально обидва сполучення не розрізняються.

У в а г а. Прийменник **по** зрідка в'яжеться з формою льокативу в однині імен живітних, напр.: До Юрія бйуть дурня, а по Юрії бйуть і розумного Ном. 442; до Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі хоч комін витри іb. 497 (але: по Петру, то й по теплу іb. 469); цю форму майже виперла форма дативу, що-ж до неживітних, то ті ще в значній мірі заховують при прийм. **по** форму льокативу, теж уступаючися перед дативом. Це з'явище дасться вияснити тим, що первісний льокатив через ступінь – **у** (див. льокатив на **у**) утотожнився в свідомості з дативом (може під впливом дативу подільного, напр.: по дукатові Гол. II, 71; приносьте по бохону хліба, по білому сиру Метл. 216; по окові М. Пр. 384, хоч знову: Дасть нам по конику і по сідельці Чуб. III, 297).

Речівники у множині сполучаються з прийменником **по** в формі льокативу: по горах, по долинах; по широких країнах Метл. 73: по станах іb. 188; по полях Закр. 16; по гаях ЗЮР. II, 60, але зрідка за аналогією з одниною, а почасти може й під московським впливом, подибуємо в цім випадку і датив: по недѣлям Пал. Изб. 10 (1603); по горам, по долинам, по козацьким країнам Метл. 76; по токам, по шинкам Закр. 20.

Первісні сполучення прийменника **по** з дативом вказують:

1. Простір, що на нього поширюється чинність (ст. сл. плавал по мороу Супр. 115, 10).
2. Настання часу, що на нього припадає чинність (по ночі, по дневи).
3. Поняття, що згідно з ним відбувається чинність.
4. Поняття, що на них поділяється чинність.

Сполучення з льокативом вказували;

1. Час або події, що по них відбувалася чинність.
2. Ті предмети, що наслідком їх утрати є певний душевний стан, виражений в дієслівнім понятті (жалова по Лазарѣ і Іюдѣ Супр. 283, 26).

1. Сполучення прийменника **по** з іменами, що виражають представу місця, вказують напрям діяльності і поширення її в межах імені в льокативі. В наслідок формальної однаковості в однині ж. р. форм, дативу і льокативу годі їх розрізнити.

Ой повій вітроньку по крутії горі та по шовковенькій траві Чуб. V, 280. – Луна... йде по всій річці ЗЮР. II, 55. – Поїхав по грязиці іb. 53. – Крашанку покачає по пиці Мил. Жлк. 70. – Пан Біг по небі колачі везе Е. 36. 16, 456. – По череву (дат.-льок.) пригладуйте Чуб. IV, 446. – Стріли по дорозі Лота ЖС. I, 431. – Лежить горох по дорозі Чуб. IV, 136. – Стривай мамо, по вулиці я вдовж подивлюся Чуб. V, 10. – Щоб лебеді по тихій воді да й не клекотали Чуб. V, 59. – По тим боці огонь горить, по цім боці димно Чуб. V, 84. – По тім боці моря Рудч. ЧП. 128. – По світі блукає Гол. III, 273. – Христос ходив по світі з апостолами ЖС. II, 181. – Коні рознесли цигана по всім світі Явор. I, 67. – Розлетимося й сами по густім лісі, по чистому полі Метл. 358. – Ой хмелю, хмелю, ни по дереві ходиш Б. М. 7. – (Чоловік) ходить згорбившиися по болоти Kolb. Ch. II, 176. – Лазять по камені Чуб. II, 13; чоловік тоне, а вона по версі йде

іб. – Пустив коня по пожарищі Чуб. III, 279. – По березі ходили охотники ЗЮР. II, 60. – Чоловік той глядів за козою по лісі Чуб. II, 670. – Ходила дівчина по шнури Kolb. P. IV, 256. – (Цар) спацірує собі по огороді іб. 115. – Чи не той то хміль, що по пиві грає Гол. I, 4. – Тупу, тупу по помості Kolb. W. 75. – Дає собі по носі грати Закр. 155. – Ой у лісі на горісі скаче птах по пруті Чуб. V, 630. – Їго бракі ходє по місті Kolb. P. IV, 116. – По всім місті Явор. I, 65. – Такий сі запах розійшов по цілім млині Kolb. P. IV, 180. – По Павлі аж мурашки перебігли ЖС. II, 184. – Відчини мі двері, бо я їду за кумою по білім папері Чуб. V, 93. – А брат того як напив сі; по конику повалив сі, по конику вороненькім, по сіделку золотенькім Kolb. P. II, 45. – Голос по дубині аж ся роздягає Чуб. V, 69. – По столі, по поли Верх. Г. Б. 84. – По череві погладив Дап. 48. – У него рани по цілім тілі Е. 36. 5, 36. – Пішов по жебранім хлібу Е. 36. 23, 100.

У множині: Порвавши будут ю (душу) носити по мѣстах прикрих Діал. 278 (1629). – По городахъ по замках шляхту доставано Літ. Сам. 13. – (Козаков) по городахъ zostавали за труднимъ проходомъ от татаръ іб. 25. – Москва... стала по господахъ в обохъ мѣстахъ старомъ і новомъ іб. 74. – Ще по горах сніги лежать, по долинах води стоять ИП. I, 262. – Ти поїдеш по чужих землях ЗЮР. II, 55. – Ми будем сирокета по кутах дрімати Kolb. P. II, 38. – Так гонит кіньми, що аж по коніх шума стала Kolb. P. IV, 200. – Нехай не ходить по жебрах ЖС. II, 194. – Вона любить ходити по підрах Полт. п. – (Татарин) по гірницях по-хожає ЗЮР. I, 15. – По дівоньках погляне, чи всі дівки в танку є П. Г. 135. – Він (чоловік) тоді повіз скрізь (жінку) по Києвах по великих Мил. Жлк. 34. – Я по-ночі ба й не ходжу, лиш по вечериціх Kolb. P. III, 44. – Сама лежить в подушках, а ми спимо на дошках Kolb. P. II, 196. – Чужі козаки по церквах молебні наймали ЗЮР. I, 31.

По-переді (з ф. дат.: Сам по-переду иде Чуб. V, 540).

З льокативною формою прикметника і дативною речівника: Да вже тая слава по всім світу стала Чуб. V, 97. – Ой шкода, шкода вишневого цвіту, що розвіяв вітер по всім білім світу Kolb. P. II, 212.

В формі дативно-льокативній: Ой хожу я по торгу Гол. IV, 152 (дат.-льокат.: на торгу, на торзі). – Походили по саду ЗЮР. II, 81 (дат.-льок.).

Зазначені сполучення з прим. **по** конкурують з безприйменниковим інструментом, що підноситься до безприйменникової виміни льокативу з інструментом, напр.: Ой не ходи улицями та не дуже гукай Коцип. 82. – То вже ж лях містом іде Макс. 75. – Ходили всі хатою так от як неживі М. Пр. 64. – Пішов козак горою Метл. 17.

2. При дієсловах «бити» «вдарити» і т. ін.:

Б и т и: Били біду по лапках, не лазь, бідо, по лавках ЖС. I, 28.

З дат.: Бїє милу по чолю Гол. III, 481.

В д а р и т и, -с я: Вдарив милу по плечі, ще й по білому лиці Чуб. V, 584. – Ой вдарився Семен по полах руками Чуб. V, 657.

З дат.-льок. Вдарив по плечу Чуб. V, 844.

В р і з а т и: Рачки перелізу, таки тую розлушницю по щоці уріжу Чуб. V, 185.

Г л а д и т и: – по хребті Е. 36. 5, 83.

З а т и н а т и, -т я т и: По шиях затинати ИП. I, 211.

М а з н у т и: Низ шаблею мазнув по пупу (дат.-льокат). Котл. Е. V, 894.

О к л а д а т и: Окладати по боках тим києм Kolb. Ch. II, 182.

3. Прийменник **по** в сполученні з представлениями часу виражає два відтінки:

1) Час, що по його наступі відбувається чинність – цей відтінок підноситься до первісного сполучення з дативом, і

2) Час, що по його уступі відбувається чинність.

Приклади:

а) По ночи (себ-то, як запала ніч, як стало темно): Хто по ночи ходить той, немочи шукає Чуб. I, 275. – По ночи всі корови чорні іб. – Що, ти, сину, робиш, же по ночи ходиш Верхр. Г. Б. 140. – Який чорт буде тобі по ночи вставати давати їсти Kolb. P. IV, 180. – Перепеличенько, не літай так по ночі, бо повиколоєш на стерниноньку очі. – Як же мені, вдово, по ночах не літати... Метл. 358. – Гуляй, гуляй, мій хозяю, хоть по цілій ночи Чуб. III, 394. – Вилізуть відьми очі, щоб по ночах не ходила Чуб. III, 199. – Пронирай-ко по другім разі Шух. Гуц. IV, 132.

Зараз по веснѣ заводится на новое лихо Літ. Сам. 72. – Полюбила пройдисвіта по місяцю (льок.-дат.) стоя Метл. 40.

Пор. моск.: по осени, по вечеру, по утру Бусл. II, 287; чеськ. po posu se toulá, po tmě, po měsíčku, po hvězdach bdi Zikm. Skl. 272.

б) Виражаючи наступність в часі **по** в'яжеться: По скінченій молитві аби се поцілували Kolb. P. IV, 50.

1. З назвами часу:

Того ж лѣта по святомѣ Петрѣ Літ. Сам. 88. – По святім дусі Ном. 458. – По трох роках кончених (чоловік) сів і задумався М. Пр. 56. – По якимсь часі ідуть вони знов ЖС. II, 181. – По чесі дивит се панна, аж ту лежить змія Kolb. P. IV, 87. – По півночі пішла мама з доньков до дому Kolb. P. IV, 220. – А вже сонце по полудні Чуб. V, 248. – Хутко по тих часах і мій чоловік помер МВ. I, 115.

Ст. рус.: По трехъ днѣхъ оумре Ѡлга Ип. 55.

2. З назвами чинностей:

По скінченій роботі по заплату до пана ся зголосив Е. Зб. 8, 137. – По смерті царство небесне Гол. IV, 151. – (Надівати сорочку) по заході сонця – для нечистого Мил. Жлк. 89. – Ой піду я до дівчини по заході сонця Чуб. V, 129. – По захід сонця гулять не пускає Moszyn Кур. 31 (по захід утворено на зразок до захід). – По вечері спать лягати Чуб. V, 914. – Давай мати вечеряти, по вечері поділимося Метл. 212. – І пішли по шлюбі до дому до купчихи Kolb. P. IV, 27. – По сміху плач наступає Ном. 12664. – По отходѣ турецкомѣ у свою землю Літ. Сам. 126.

3. З назвами страв, напоїв і т. ін.:

Піє, як по оселедці Закр. 201.

4. З займенниками:

В кілька днів по тому Kolb. P. IV, 24. – Мені посагу по тобі не треба Гол. I, 184. – Як не буде миленького, то буде по мені Гол. IV, 457. – Ой ти тепер кажеш, що: Зоренько ясна, а потому скажеш: Доленько нещасна Гол. I, 384. – По нім я настав за війта Е. Зб. 5, 36.

5. З назвами осіб:

Отчизны своєї, которая на него власне припадаєть по братѣ его, нікому іншому уживати не допустилъ Крон. Боб. 293. – Зробила обід, по йому ЗЮР. II, 56. – По дідовій же дочці обід поставили іб. 22. – Не по однім ляшку зісталась вдовиця Гол. I, 5. – Вдова по батькові. – Дзвонити по кім. – Вже по нім віддзвонили і переклепали Е. Зб. 16, 207.

6. З прислівниками: О перші годині по о-півночі входить тота мама Kolb. P. IV, 138. – Уже минає по о-півночі іб. 122. – По завтра.

4. Прийменник **по** з льокативом вказує стосунок до особи або речі з наступними відтінками:

а) **За**: в стар. м.: Я пан Дмитрѣ Порыцький... узялъ єсми по своєй женѣ по паней

Галзцѣ, по пана Грициковой доцьцѣ, ино дей полтора ста коп широких грошей ческои монѣты Пал. Изб. 9 (но 1450 р.).

Пор. польск. Po żenie wziął kilkanaście tysięcy Kn. (Sł. Karł. IV, 277).

б) **Від, з:** Мы по тобѣ братѣ нашомѣ, надѣялися вѣчноѣ дружбы АЗГ. I, 205 (1500). – По нім усього надійся Фр. Пр. 153. – По кавунах малий наїдок Лебед. п. (Сл. КС. III, 200). – Не лишиться по худобі лише миска пшениці Kolb. P. II, 70. – Що ж по тому, що кохаю, коли в неї не буваю Грінч. III, 186. – Що мені по вроді, що врода красна Уш. п. Чуб. V, 238. – Що дурному по розумі Е. 36. 23, 72. – Молодїї господині; а що ж вам по мені Чуб. V, 670. – Що мені по пшениці – в ній зеренця нема, що мені по поклоні, коли його самого нема Чуб. V, 4. – А що ж мені по худобі, що все подвір'я заляже іб. 31. – А що ж мені по ромуну: ромун цвіте – ягідок нема; а що ж мені по поклону (по поклоні Чуб. V, 269), коли його самого нема іб. 202. – Що по щастю, що по долі, коли жити по неволі Гол. III, 353. – Що ж по моїй молодости? я щастя не маю Гол. III, 325. – Що по тій чісті, як нічого їсти Ном. 4454. – А що мені по грошах, пресвітла цїсариче, в мени доста є гроший ЖС. V, 452. – Пилно того по вась мати хочемь и приказуемь АЗР. V, 136 (1676).

в) **Те, згідно з чим відбувається чинність (супрот. проти).** Ці сполучення бувають звичайно з дативом, але в наслідок помішання форм обох відмінків, подибуємо і форми льокативу, напр.: По вітрі подаватися Е. 36. 16, 229.

г) **Що до:** Нема в мени по дівчині, як біленька Рузе Е. 36. 17, 91.

5. При дієсловах «знати», «пізнати» і при прислівникові «видно», прийменник **по** з льокативом вказує підставу:

Знати галоньку по літалоньку, що тихенько літає Чуб. V, 236. – Пізнаю його по кониченьку, по кониченьку, по кошуленьці ИП. I, 7. – Не познала по поході Чуб. V, 326. – Кого люблю, пізнаю по голосі іб. 391 (пор. польськ.: roznać kogo po głosie Mal. Gr. II, 429). – Я свого милого по шапці пізнала Kolb. W. 155. – Він знов пізнав по перстени Kolb. P. IV, 5.

Видно (знати) пана по халявах Чуб. I, 277. – Добру мав годівлю, то видно по нім Е. 36. 16, 373.

6. Прийменник **по** з льокативом вказує поняття, що на них поділяється чинність; в цім разі переважають форми дативу; до нього ми відносимо відповідні приклади, але в наслідок помішання форм дативу і льокативу, ми подибуємо в цім разі і форми льокативні (у множині навіть виключно) напр.: (Хліб)... порозношу по людях Мил. Жлк. 33. – Таки по двох любить буду Закр. 64. – Я не вмію так, як ти, по двох разом любити Чуб. V, 200. – Дасть нам, по конику і по сидельці Чуб. III, 297.

7. Прийм. **по** з льокативом вказує ті предмети, що наслідком їх утрати є певний душевний стан виражений в дієслові:

Б а н у в а т и: Будеш, мила, банувати три роки по нім Kolb. P. III, 42.

З прийм. **за** і інструмент.: Будеш, будеш банувати, дівчино за мною іб. 61.

Б і д к а т и сь: Дуже по ній чорт бідкався ЖС. 374.

Г о л о с и т и: Де узався Гарасим; той по біді голосив. Приходить Омелько, голосить по біді тоненько ЖС. IV, 29.

З прийм. **за** і інструмент.: (Милий) за мною голосить Чуб. V, 73.

Ж у р и т и сь: Ой чи будеш по мені журиться Закр. 113. – Не раз, не два по роскоші та й зажуруюся Гн. I, 18.

З прийм. **за** і інструмент.: За козаком дівка журилася Бесс. МХ. 183.

П л а к а т и: Плаче, плаче сиротина по своїй родині Коцип. 54. – Плаче, плаче коза-

ченько по своїй причині Пол. п. 75. – По Михайлі мати плаче Макс. I, 16. – Як люде плачут по его матери ЖС. III, 374. – Не раз, не два по роскошах заплачу Чуб. V, 517. – Заплакала по Маруси ревненько Гол. I, 131. – Не по однім ляшку заплакали діти Гол. I, 5.

Ст. рус.: Плакаша са по немь вси людие Ип. 29.

З прийм. **за** і інструмент.: Плакала за Петрусем дрібними слізами Kolb. P. II, 49.

С у м у в а т и: Сумує по браті Верхр. Г. Б. 84 (і з приймен. **за** та інстр.).

Т у ж и т и: Ой перестань по мені тужити Гол. I, 5. – Що я тужу по ньому (дат.-льок.) Чуб. V, 277; Гол. II, 130. – А миленька по миленькім білим світом тужить Чуб. V, 147.

З прийм. **за** і інструмент.: Тужила за донькою ЖС. II, 361.

У в а г а. В українськiм прийменник **по** не сполучається з речівниками, окріч речівників одного кореня з вище приточеними дієсловами (плач, нудьга, туга, сум, журба і ин.). і сполучення на взір «стаття по лінгвістиці», «по економіці», «спеціаліста по нервових хворобах», «професор по кафедрі літератури» – московізми, замість «артикул з лінгвістики, з економіки», «спеціаліста в нервових хворобах», «професор на кафедрі літератури» і т. ин.

При.

Прийменник **при** з локативом вказує на близькість в простороні або часі до того, що виражає імення в локативі. Сполучення з прийм. **при** підносяться до відповідного безприйменникового сполучення, пор. скр. *Sā Hāsmīn jyog uvāsa Delbr S. I, 226* «вона мешкала довго при нiм».

1. Прийменник **при** з локативом предметів, що займають в простороні стале місце, а також з локативом назов осіб, вказує на стосунок близькості в простороні підмету (граматичного або логічного) до імення в локативі. Прийменник **при** в цім разі конкурує з синонімічними прийменниками **коло, біля, край, близько, поблизу, у**:

П р и к л а д и:

а) О тѣхъ, которыхъ нагле позывають при дворѣ королевскомѣ, а любо при судѣ АЗР. I, 4. (1347). – При томѣ кургану Пал. Изб. 10 (1602).

Тільки при долині два корчі калини Чуб. V, 32. – Ой не в чистім полі, при битій дорозі іб. 33. – Росла я при криниці іб. 119. – Ой у лісі при зеленім гаю іб. 988. – В полонині при долині, там соненько сіло Гол. II, 252. – Цвіли лози при дорозі Закр. 108. – (Попада) стала при порозі іб. 117. – Росту як при шляху горох Котл. Е. V, 761. – При лузі стояла (калина) Метл. 304. – При зеленій сіножаті добре жито жати Чуб. V, 326. – Стоїть Іванко при воротях, ой стоїть же він при куточку ЖС. I, 278. – Стану собі при куточку як бідна сирота Чуб. V, 309. – При тім самім столі сиділи другі пани ЖС. II, 145. – Ой у світлиці при столі сивий голуб гуде Чуб. V, 725. – Жидівка стояла при печі іб. II, 193. – Зустрічає его при дверех якийсь жидок іб. III, 53. – То ся зрадує весь звір при лісі Е. 3б. 35, 180. – Надносить свічі при праві руці іб. 199. – Зазулечка при буковинці Гол. II, 36. – Худібка при оборонці іб. – Вони вже при березі Kolb. P. IV, 285. – При березі, при морі гуляв козак доволі Закр. 93. – Ой утонеш при березі, де води не буде Ж. Р. II, 23. – На долині при окопі дівчина гуляє Чуб. V, 232. – А їдь, синоньку, при середині, при компаніні Житом. п. Кравч. I, 25.

б) Войско, которое водою ишло, зостанеть при Хмельницком и ордѣ Літ. Сам. 9. – При Дорошенку зостаєть іб. 93. – Я був при своїм тату Явор. I, 64. – Не знала я нігде добра, а ні при родині Закр. 33. – Нема роду при мені Чуб. V, 465. – Сидит голуб над водою при свої голубці W. z Ol. 379. – Сідай при мені меду – вина пити Млр. літ. сб. 201. – При своїй не-

бозі добре і в дорозі Закр. 200. – Шабля при їх і рушниця при їх ЗЮР. II, 49. – При матери Божий Kolb. W. 14. – Ой коби я знала, що ми буде лихо, сиділа ж би я при матінці тихо W. z Ol. 358.

2. З локативом імен, що виражають поняття часу, а також імен (осіб, речей, і чинностей), що не зв'язані з визначеною простороною, прийменник **при** вказує на стосунок чинності до часу. Темпоральний стосунок до осіб і речей легко розвивається з простороного; бо близькість до того, що не зв'язано з визначеним місцем, не присилено до нього, замикає в собі часовий момент (що зміцнюється в сполученні з дієсловами, що виражають чинність), так, напр., в виразі «при своїй небозі добре і в дорозі» замикається два розуміння – локальне «коло, по близу своєї небогі» і темпоральне «в її присутності, коли вона тут». При іменах, що виражають внутрішній (душевний) стан і при дієслівних, що виражають діяльність, темпоральний відтінок дається вяснити з самої предмети стану й діяльності, як часових моментів. Тут прийменник **при** конкурує з прийменником **в(у)** (див. вище стор. 173–174).

П р и к л а д и:

а) При злій хуртовині, при щасливій годині ЗЮР II, 25. – Ніхто ж не пригорне при лихій годині Бал. 10 (пор.: До кого я притулюся в лихій годині Kolb. P. 440). – При пості добре відбути гості Ном. 129. (пор. В великім пості не ходи в гості Закр. 150). – Родись при долі та щасливий Ном. 1673. – Уродився при нещасній долі Чуб. V, 531. – Ой поле Килиїмське... як ти мене при нещасній годині сподобило ЗЮР. I, 19. – Чоловікови при біді й своя сорочка не мила Е. 36. 27, 315.

Ст. рус.: При вечерѣ пришеде конюшии Ип. 651.

б) При очах многих людей Літ. Сам. 33. – При мені мого не бий Закр. 200. – За обідом при гостях змії і каже ЗЮР. II, 69. – Я тобі казала при твоєму роду Метл. 48. – При народу невістку судила Бал. 14.

в) Темної ночі при свічі Чуб. IV, 155. – Приходь у ночі при ясній свічі Чуб. V, 18. – Я таку натурочку при горівці маю Kolb. P. III, 64 (пор. чеськ.: Při pive jest vylumny Zikm. Skl. 240). – При грошах щастя буде Чуб. V, 97. – Не журюся, оженюся при тих десіть гроші Коцип. 135.

г) Буду... твого життя при бідності доглядати ЗЮР. I, 26 (пор. Як в багатстві з нелюбом жити Чуб. V, 117). – Міг би я своїх братків при сторості літ шанувати й поважати іб. I, 35. – Ти їх при старості і кохаш і поважаш Кв. I, 30. – Сидить дівча край віконця при великім смутку Метл. 41. – Соловейчик при тузі в лузі Гол. II, 36 (пор.: Моє серце в тузі Чуб. V, 378, див. стор. 193).

д) Аби кі тато застав при робокі Kolb. p. IV, 4. – Стану з тобою до шлюбочку при ранньому сніданячку Чуб. III, 77. – Го вже лишив при життю Явор. I, 297.

е) Бути при правах, при надії, при грошах, при розумі, при голосі і т. ін. = мати права, надію, гроші і т. ін.

При тих правах зоставалися Вел. III, 80. – Вона при надії Е. 36. 28, 494. – Чоловік би жінку ни бив, коби при розумі Kolb. P. III, 40. – Він щось не при голосі Е. 36. 16, 408.

Пор. чеськ.: byti při rozumu, při penězích Mikl. S. 680; польськ.: przy pieniądze być іб., моск.: быть при деньгах.

3. Вираз «при тім» рівнозначний прислівникові «ще» і конкурує з виразом «до того»: Тутка хлопці як ворони, при тім невірній Гол. I, 346. Пор.: І сліпий і кривий, до того горбатий Kolb. P. II, 180.

По чеськ. Při torn všem dobře se má Mikl. S. 608.

У в а г а: Прийменника **при** в сполученні з назвами осіб на означення часу, коли відбу-

валося що, як в моск. «при царѣ Петрѣ, при Екатеринѣ і т. под.» в українській мові не вживається (див. прийм. **за** з генітивом «Ф. г.», стор. 143–144). так само не маємо ми сполучення прийм. **при** з дієслівними речівниками в прислівникових зворотах часу подібно до російських «при взятті, при покоренні, при входѣ і т. под.». Таким зворотам в українським відповідають або сполучення з приймен. **в (у)**, або дієприслівники відповідних дієслів або-ж речення часові.

По-при.

1. Прийменник **по-при** має значіння «разом з»: Коби хліба-соли попри божій воли Гол. I, 126.

2. **Коло, побіч**: Взяли вони три дівоньки: єдну взяли по-при коню (коні, ст. 167), по-при коню на ременю; другу взяли по-при возі, по-при возі на мотузі Ж. Р. I, 170. – Так ся баба по-при хлопцях збогатіла Явор. I, 83. – Іно твої (очи) по-при моїх були би щасливі Сол. Сч. 10.

Прийменник **по-при** сполучається також з акузативом, напр.:

Я буду йти по-при коні... (= коня)

По-при коні вороного,

По-при тебе молодого Kolb. Р. II, 25.

СКОРОЧЕННЯ.

- АЗР. Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи.
АЮЗР. Акты Южной и Западной Россіи.
Б. М. Бычко-Бошко. Сборникъ народныхъ пѣсенъ, записанныхъ въ поселкѣ Камога-Комарно Рогозянской вол. Кобринскаго у., Гродненской губ. СПб. 1911 (Сборник р. о. Ак. Наук. т. 89 № 4).
Бал. Балина, О. Украинські писни зъ голосами. СПб. 1863.
Бесс. Бессараба, И. Матеріалы для этнографіи Сѣдлецкой губ. СПб. 1904.
Бесс. ХМ. Бессараба И. Матеріалы для этнографіи Херсонской губ. СПб. 1916.
Бул. Булгаковскій, Д. Пинчуки. СПб. 1890.
Вел. Лѣтопись Величка т. I-IV.
Верхр. Верхратскій И. Про говор галицкихъ лемків. Львів. 1902.
«Г. Б.» Говір Батюків. Львів. 1912.
Гал. Галатовскій І. Ключъ разумѣнія. Кіев. 1659.
«Нн.» Небо новос. Кіев. 1665.
Галько. Галько И. Народныи звичаи и обряды зъ околицъ надъ Збручемъ. Л. 1860.
Гн. Гнѣдичъ, П. А. Матеріалы по народной словесности Полтавской губ. Роменскій уѣздъ. В. I, II, IV.
Гол. Головацкій, Я. Пѣсни Галицкой и Угорской Руси. I-IV. М. 1878.
Гр. кн. лит. Грамоты великихъ князей литовскихъ съ 1390 по 1569, собр. и изд. под редакціею В. Антоновича и К. Козловскаго. Кіевъ. 1868.
Грінч. Этнографическіе матеріалы I-III. Черниговъ. 1899.
Густ. літ. Густынская лѣтопись. СПб. 1843.
Діал. Діалогъ о смерти 1629 р. (Изв. Отд. р. яз. и слов. Ак. Наук т. XVII, I).
Дн. Марк. Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича Ч. I-III. К. 1893 ч. IV.
Е. Зб. Етнографічний збірник т. 1-36. Львів.
Ž. P. Žegota Pauli. Pieśni ludu ruskiego. w Galicyi t. I-II. Lvów. 1839-40.
ЖС. Життє і Слово т. I-IV. Львів.
ЖӨ. Несторово житіє преп. Оеодосія Печерскаго (Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Др. Россійскихъ при Моск. Университетѣ 1899, кн. 2).
Закр. Закревскій. Старосвѣтскій бандуриста. М. 1860.
Зерц. Зерцало до преїзрена и латвѣшаго зрозумена Вери стѣй... през Іосифа Шумлянскаго. 1680.
ЗЮР. Записки о Южной Руси. СПб. 1856-7.
ИАН. Извѣстія Академій Наукъ.
Изб. Св. Изборникъ Святослава. 1073 г. СПб. 1880.
ИП. Антоновичъ и Драгомановъ. Историческія пѣсни малорусскаго народа I-II. К. 1874-75.
Ип. Ипатьевская лѣтопись. Изд. 2-е. СПб. 1908.
J. M. Moszyńska, J. Bajki i zagadki ludu Ukraińskiego. Kraków. 1885.
J. M. Zwyczae, obrządy i pieśni weselne ludu Ukraińskiego z okolic Białej Cerkwi (Zbiór

wiadom. do Antrop. kr. t. II 1878).

J. M. Kupajło tudzież zabawy doroczne... z okolic Białej Cerkwi (ib. t. V).

Кв. Квітка Г. Сочиненія 2 т. Харьков. 1899.

Kolb. P. Kolberg. O. Pokucie. I-IV. Kraków. 1883.

«Ch.» Chełmskie I – II. Kraków. 1891.

«W.» Wołyń. Kraków. 1907.

Котл. Котляревський І. Енеїда (Е), Наталка Полтавка (НП.) К. 1909.

Коцип. Коципинський. Писни, думки и шумки. К. 1885.

Кравч. Етнографічні матеріали зібр. В. Кравченком. Житомир. 1911.

Крон. Боб. Лѣтописецъ, си есть кройника зъ разныхъ Авторовъ и Гисториковъ многихъ Диалектомъ Рускимъ есть написана в монастыру Сѣо-Троецкомъ Илинскомъ Чернѣговскомъ Іеромонахомъ Леонтиемъ Боболинскимъ законникомъ монастыра выдубицкого Кіевскаго р. 1690. (Приложеніе къ лѣтоп. Грабянки).

Лавр. Лавренко. Пісні про кохання. К. 1864.

Літ. М. Г. Лѣтопись монастыря Густынского.

Літ. Сам. Лѣтопись Самовидца. Кіевъ. 1878.

Лукаш. Лукашевич. Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни. СПб. 1836.

Льв. літ. Львовская лѣтопись (Русскій историческій сборникъ т. III кн. 3, стор. 233-267. Москва. 1839).

М. Пр. Драгомановъ М. Малорусскіе народныя преданія і рассказы. Кіевъ. 1876.

Макс. Максимовичъ М. Малорусскія пѣсни. М. 1827. – Украинскія народныя думы. М. 1834. – Сборникъ украинскихъ пѣсень. Кіевъ. 1849.

Март. Заб. Мартович. Забубон. Львів. 1917.

Март. Мартинович П. Українські записи. К. 1906.

Мат. укр. етн. Матеріали до української етнології.

МВ. Марко Вовчок.

Метл. Метлинскій А. Народныя южнорусскія пѣсни. Кіевъ. 1854.

Мил. Милорадовичъ В. Сборникъ малорусскихъ пѣсень Лубен. у. Полт. губ. (Сборн. Харк. Ист.-фил.-общ. т. Х).

Мил. Жлк. «Житѣе-бытѣе Лубенскаго крестьянина» (Кіевск. Стар. 1902-4).

Мил. Ср. Луб. Средняя Лубенщина. Кіевъ. 1904.

Млр. лит. сб. Малорусскій литературный сборникъ, изд. Мордовцевымъ. Саратовъ. 1859.

Neum. Neuman C. Materyjały etnograficzne z okolic Pliskova. Kraków. 1884.

Ном. Номисъ. Українські приказки, прислів'я і таке инше. СПб. 1864.

П. Г. Пѣсни, собранныя Н. В. Гоголемъ, изд. Г. П. Георгіевским. (Сб. «Памяти В. А. Жуковскаго и Н. В. Гоголя», в II).

Пал. Изб. Палеографическій изборникъ, изд. Кіев. Комм. для разб. др. акт. в. I. Кіевъ. 1899.

Пол. п. Драгомановъ М. Політичні пісні Українського народу XVIII-XIX ст. Ч. I, розд. 1-2. Женева. 1883-1885.

Пелгр. Ип. Виш. Пелгримація или Путешественникъ честнаго іеромонаха Ипполита Вишѣнскаго (1727). (Правосл. Палестинскій Сборникъ. Вып. 61. СПб. 1914).

Popowski B. Piesni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewańszczyźnie. Kraków. 1882.

Popowski B. Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańszczyzny. Кр. 1884.

Рад. Огр. Радивилевскій. Огородок. К. 1678.

Rokoss. Rokossowska Z. Wesele i pieśni ludu ruskiego we wsi Jurkowszczyzny, w pow.

Zwiagelskim na Wołyniu (Zbiór wiad. do antrop. kr. VII). – Bajki ze wsi Jurkowszczyzny (Mat. antrop. – arch, i etnogr, t. II).

Рук. Хрон. Рукописный хронографъ: Кроника си есть лѣтописецъ изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ русскимъ написана до 1656 лѣта черезъ много лѣтъ дописана. 1771 г. (Рукопис належав до ред. журн. «Кіевская Старина»).

Рудч. Ск. Рудченко И. Народныя Южнорусскія сказки I-II. Кіевъ. 1868-70.

Рудч. ЧП. Рудченко И. Чумацкія народныя пѣсни. Кіевъ. 1874.

Сал. Сч. Саламонъ Счастный. Коломыйки и шумки. Львовъ. 1864.

Сб. ХИФО Сборникъ Харьковскаго Истор. – филолог. Общества.

Ск. Б. Г. Сказаніе о св. мученикахъ Борисѣ и Глѣбѣ (Сборникъ XII вѣка Моск. Успенск. собора). (Чтен. въ Имп. Общ. ист. и древн. росс. при Моск. университетѣ 1899 г., кн. 2).

Сл. Жел. Желеховскій. Малорусско-німецкий словарь. Львів. 1886.

Сл. КС. Словарь української мови, вид. «Кіевской Старины».

Сл. о п. Иг. Слово о плѣку Игоревѣ (Владимировъ П. Древняя русская литература. Кіевъ. 1900).

Stad. Stadnicka L. Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podoliu Rosyjskiem (Zbiór Wiad. do antrop. Krajow. t.XII)

Х. Сб. Харьковскій Сборникъ.

Хм. літ. Хмельницкая лѣтопись (Лѣтопись Самовидца съ приложеніями К. 1878).

Чуб. Чубинскій П. Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край. СПб. 1872-78.

Шевч. Шевченко Т. Твори. Київ. 1918.

Шух. Шухевич В. Гуцульщина. Львів. 1902.

Щепотьевъ В. Народныя пѣсни, записанныя въ Полтавской губерніи (с нотами). Изд. Полт. Губ. Арх. Комиссіи. Полтава.

Явор. Яворскій Ю. А. Памятники галицко – русской народной словесности, в. I. Кіевъ. 1915.

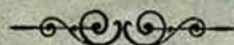
Яцк. Ч. К. Яцків.

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
В П'ЯТЬДЕСЯТИЛІТТЯ ОСНОВАННЯ
1873—1923

Б. ТИМЧЕНКО

Льокатив речівниковий
в українській мові

Відбитка

У ЛЬВОВІ, 1925.
НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Льокатив речівниковий в українській мові

Історично засвідчені форми речівникового льокативу в слов'янських мовах дасться звести на такі праслов'янські форми:

	Однина.				Двійня
В пнях на	-o- : ě (з -*oi) :	*dǫbĕ	—	(з -oi)	} : *dǫbu, *konji
„	-io- : i (з -*ioi > -iei) :	*konji, *polji	—	„	
„	-ā- : ě (з -*ā + i) :	*rybĕ	—	„	
„	-iā- : i (з -*iā + i > -*iei) :	*volji	—	„	} : *golvu, *zemju
„	-i- : i (з -*ei або -*e) :	*kosti	—	„	
„	-ŭ- : u (з -*ēu, -*ōu або -*eu, -*ou) :	*synu	—	„	
„	шелест. i -ū- : e : *kamene, *nebesē, *telēte, *sьrkъve, *svekrъve.		—	„	: *kamenu, *materu, *telētu, *slovesu.

Множина.

В пнях на	-o- : echъ :	зам. ochъ (з -osu) на аналогію займ. tĕchъ < *toisu : *dǫbĕchъ.
„	-io- : -i-chъ :	*konjichъ, *poljichъ.
„	-ā- : -a-chъ :	*vod-a-chъ (зам. -a- sь на аналогію з формами інших пнів).
„	-iā- : -ia-chъ :	*vol-ja-chъ.
„	-i- : -ь-chъ :	*kostь-chъ, *pŕotь-chъ.
„	-ŭ- : -ь-chъ :	*synъ-chъ
„	шелест. i -i- : -ь-chъ :	*kamenъ-chъ, *materъ-chъ, *telētъ-chъ, *slovesъ-chъ, *svekrъva-chъ (?).

В сучасній українській мові фором двійні (напр.: колики воѣ държа в роукоу своєю Ск. Б. і Гл. 17), опріч форми в очу, в вічу (від о к о: який ти мені в вічу дрібний Ном. 4234), не заховалось; а що однина й множина, то проти праслов'янських маємо такі кінцівки:

Однина.

В пнях на	-o-	прасл	-ě	укр.	півд. сх.	i/[i]	(півн. зах.	-u), -у, -ови (-ові).
„	-io-	„	-i	„	„	i	(„ „	-u), -'у, -еви (-еві).
„	-ā-	„	-ě	„	„	i	(„ „	-u).
„	-iā-	„	-i	„	„	i	(„ „	-u).
„	-i-	„	-i	„	„	i	(„ „	-u), -'у, -еви (-еві) м. р.
„	-i-	„	-i	„	„	u	(„ „	-u, -џе, -іе) ж. р. діол. і.
„	-ŭ-	„	-u	„	„	-y	(„ „	-y), діалект. -i
„	шелест. i -i-	прасл. -e-	укр. півд. сх. -i	(півн. зах. -u і -'у).				

		Множина	
В пнях на	-o-	прасл. -ěchъ	укр. -ax (діял. -'ex, -ex, -'ix, -ox).
„	-io-	„ -i-chъ	„ -ax („ -'ex, -ex, -'ix, -'ox, -'yx).
„	-ā-	„ -a-chъ	„ -ax („ -ox).
„	-iā-	„ -ia-chъ	„ -'ax („ -'ex, -'ix, -'ox).
„	-i-	„ -ь-chъ	„ -'ax („ -ex, -'ex, -ox, -'ox, -'yx, -'ix).
„	-ū-	„ -ь-chъ	„ -ax („ -ox).
„	шел. і -ū- прасл. -ь-chъ укр. -ax (діял. -i jax, -ax, -ox, -'ix, -ex).		

Навіть при побіжному погляді на подану схему впадає в вічі, що прасловянські кінцівки льокативу здебільшого модифікувалися в українській мові в наслідок двох процесів: 1) фонетичної еволюції і 2) аналогії, себ-то впливу кінцівок одних пнів на другі, або інших відмінків (власне дативу) на льокатив; при тім процесові аналогії в однині найбільш підлягли пні на -o-, -io-, а у множині кінцівки пнів на -ā-, -iā- виперли кінцівки інших днів.

Пригляньмося ближче до умов, що в них відбулися ті два процеси.

1. Пні на -o-, -io-:

В іменнях, що їх дається звести на пні на -o-, в південноукраїнських говірках в однині льокативу на місці прасловянського -ě ми маємо його рефлекс -i (i'), при тому пні, що ви-звукують на з, к, х міняють їх на відповідні з, ц, с, а в пнях на -io- на місці -i (ji), замість сподіваного рефлексу -u, під впливом пнів на -o- маємо теж -i(i'). Вплив пнів на -o- певно почав виявлятися ще в XI в., бо вже в пам'ятках XII – XIII в. ми знаходимо його сліди, напр. в Тріоді Мойсея киянина: при Анатолиї 14 (Соб. Л.³ 177)¹. Таким чином в українській мові в її південно-східних говірках прасловянські кінцівки -ě і -i зіллялися в звукові i(i').

Приклади:

А. Пні на -o-:'

-n-: в Конотопі Ном. 737, в Перекопі іб. 738, на окропі іб. 1821, 3386, на снопі Верхр. ЗНТ. 40, 71;

-b-: на дубі Гол. IV, 276, Чуб. IV, 281, при шлюбі Гол. IV, 276, Чуб. IV, 269, на шлюбі Д. Зап. 3, в гробі Ном. 8239, Чуб. V, 117, 223, на горбі Чуб. I, 296, на одшибі ЗЮР. II, 60.

-v-: на яві Ном. 8789, в рові іб. 7894, на рові Мил. 156, у острові Метл. 431, по цім слові Чуб. III, 103, в череві Ном. 6028; по шві іб. 2036 (від ш в о);

-m-: в тім теремі Метл. 252, у розумі Булг. 96;

-t-: у Каменецькомь повѣтъ Гр. 1383 р., на листъ Гр. 1401 р., в замѣті Ном. 1999, в наметі Метл. 337, в густім очереті іб. 18, в оксаміті іб. 236, в світі іб. 43, 55, по світі Гол. III, 273, на розсвіті Гол. I, 75, по кривавім поті Чуб. III, 19, на роті Ном. 4457, в калиновім мості Метл. 106, на помості іб. 23, при пості Ном. 129, в великім пості Закр. 150, на хребті Ном. 1530, в решеті Ном. 138, в літі іб. 558, в болоті Чуб. I, 250, по болоті (Гнішев) Ш. IX, в злоті Метл. 236, в червонім намісті Метл. 111, був я на місті Ном. 157;

-d-: на судѣ Гр. 1421 р., в Божому суді Чуб. IV, 274, на заді Ном. 5406, на посаді Метл. 146, в срібнім наряді іб. 30, 90, в гаразді Ном. 1433, на переди іб. 4970, по обіді іб. 4667, в споді іб. 1047, на споді іб. 3336, в першому броді Чуб. III, 143, на броді Гол. IV, 349, в городі Метл. 70, 79;

-s-: на носѣ Ип. л. 424, в поясі Ном. 5070, в носі Ном. 2763, 5408, 5709, на носі іб. 5106, в часі погоди іб. 5884, у лісі Метл. 89, Гол. II, 564, IV, 276, на обрусі Чуб. IV, 305, на просі Чуб. V, 170;

¹ А в тім приклад не характерний.

-з: на рѣтязі Ном. 1338, на вѣзі іб. 5030, 5268, на морѣзі Ш. 79, в гарбузі Ном. 5546, 6527, в залізі Борз. п.;

-н: в жупані Чуб. V, 8, на терені іб. 6, в тині Закр. 18, ПГ. 129, у млині Метл. 39, у хрині Ном. 6464, в чѣвні Ном. 2492, во сні іб. 8127, на гумні іб. 165, на дні іб. 379;

-л: у пѣпелі Метл. 260, на столі іб. 137, по столі Чуб. IV, 201, у костьбллі Метл. 405, на сідалі іб. 16, в милі іб. 264, на чолі Ном. 6139, на стебллі Метл. 232, в пѣклі Ном. 1139, по пѣклі іб. 3197, в маслі Метл. 89;

-р: на базарі Метл. 435, на пожарі Ном. 10072, на папѣрі Метл. 10, в-вѣчері іб. 13, Чуб. IV, 126, у некруцькому наборі (Гродн. п.) Чуб. VII, на двѣрі Метл. 10, 200, у дворі іб. 115;

-к: в кабаці Х. Сб. 8, 65, в кулаці Чуб. III, 144, на язиці Ном. 3717, 5816, по тім бѣці Метл. 3987, на роцѣ Грам. 1401, на віці (віко) Чуб. IV, 976, на молоці Ном. 5793, в потѣці Явор. I, 76;

-г: на бѣрезі Ном. 1826, Чуб. V, 1177 (Ип. л.: на березѣ Днѣстра 771), в боклазі Ном. 3003, 3126, в Бѣзі Ном. 10129, о Бѣзі іб. 85, в барлѣзі іб. 2494, 11344, в порѣзі Метл. 227, на порѣзі Чуб. IV, 183, Метл. 16, 89, в другім рѣзі і пирѣзі іб. 90, в Острѣзі Метл. 170 (ув Остроге Пал. Изб. 5 (1522), в оборѣзі Ном. 10130, в(у) стѣзі Метл. 28, Ном. 85, Чуб. I, 272, IV, 218, у лѣзі Метл. 46, 94, 97, в лѣзі Чуб. IV, 115, при лѣзі Метл. 304, у плѣзі Ном. 10999, в крѣзі Чуб. IV, 337, на ланцюзі Ном. 3163, на тѣрізі іб. 4873;

-х: в лисѣ (від лихо) Ип. л. 452, на горісі Метл. 89, в горѣсі Ном. 11842, в кожусі Ном. 458, Чуб. I, 13, IV, 300, на кожусі Ном. 11622, в капелюсі Чуб. I, 13, по святім дусі Ном. 458; Б. Пні на -іо-;

-й, нїяк. р. -я, -є (з і + і-є): в раи Ип. л. 75, в гаї Борз. п., у тихому Дунаї Метл. 461 (Озяти Кобр. п.) Пам. нар. тв. в зап. кр. 25, в маї Ном. 449, на краї, в раї іб. 7272, в бѣі іб. 4208, в мирі-покої іб. 11573, в покѣї Пинч. Д. Зап. 37, не спокѣї Чуб. IV, 163; по Божьом нарождѣньѣ Грам. 1378, 1393 рр., при том уздаваньѣ Грам. 1378 р., на безрибїї Чуб. I, 275, на здоровїї Чуб. III, 24, в щастї Ном. 1714, в нещастї Чуб. V, 475, в щастї і здоровїї Чуб. III, 24, на сміті Уш. п. Чуб. I. 243, по смітї Чуб. IV, 278, на безлюдді Чуб. I, 275, Ном. 9799, на безвідді Гол. II, 776, Ном. 9799, на весіллі Ном. 2491, 8952, 14168, в зелѣному зіллї Метл. 148, на подвїрїї Ном. 4885, на чужім подвїррі Ном. 9626;

-ж, же-: на ножі Борз. п., на моєм білом лѣжі Пинч. Булг. 126;

-нь: на сыром корени Гр. 1383 р., на коні Метл. 29, Ном. 5249, 8734, в пні Ном. 1719, на білому тїжні Чуб. III, 22;

-ль, -ле: у Пермышли Грам. 1391 р., у Бряславлі Пал. Изб. 5 (по 1500 р.), на полі Гол. I, 10, у полі іб. II, 564;

-р: у манастири Пал. Изб. I (1554), в мѣрі Метл. 128, на мѣрі іб. 157, Чуб. 8, по мѣрі Метл. 374, в тїхїм гѣрі іб. 273;

-ць, -це: на місяці Чуб. I, 9, в маї місяці іб. 19, на гѣрці Метл. 418, на пѣрці Ном. 6512, у пѣрці іб. 8183, на стѣльці Метл. 136, по оселѣдці Закр. 201, в Тросцянци Ном. 3641, на кінці Ном. 5597, на клинці іб. 5316, в чіпці іб. 4091, в погребці Чуб. V, 1176; на своем срдци Грам. 1446 р., у сѣрці Ном. 6195, на сѣрці Гол. I, 385, на деревці Гол. II, 89, на древці Чуб. V, 84, на озерці іб. 464, в лиці Чуб. I, 135, на лиці іб. 250, Гол. I, 367, Ном. 8205, у віконці Гол. I, 164, на сѣнці Гол. II, 178, на місці Чуб. II, 10, в яйці Чуб. II, 178;

-ч, -че: на мечі, на правім плечі Чуб. I, 95, по плечі Чуб. V, 584, оу Смотричи Грам. 1375 р.;

-ш: в капелюші Чуб. V, 1168, на шабаші Ном. 11856;

-щ: в борщі Ном. 1930, 5723.

В північно-західних говірках на місці ненаголошеного праслов'янського *-ě* в пнях на *-о* маємо *-и* (замість сподіваного *-е* під впливом пнів на *-іо-* і вимови ненаголошеного *-е* (північно-укр. рефлекс *-ръ*) як *-и*), напр.: в лісі (Озяти Кобр. п.) Пам. нар. тв. в Зап. кр. 17, по зелёнум лісі (Хомщ.) Шим. 31, по світі *ib.*, на тим світі *ib.* 79, на мості Берест. п. Чуб. VII, на помості (Озяти Кобр. п.) Пам. нар. тв. в Зап. кр. 79, у городі, у частокілі Пинч. Булг. 39, на вігоні Гнішев Шим. VIII, на шлюбі Пинськ. п. Булг. 88, в вечери Скордієв Шим. VI, в вечури Ікувани Шим. XVI, по зельбонум лісі Павлово Шим. XIII, а в пнях на *-іо-* рефлекс праслов'ян. *-i* (*ji*) *-и*, що теж поширений в крайніх західних говірках (Галицьких і Буковинських), напр.: на коні, на пни Бодачівка Ушицьк. п. (Голоскевич), на коні (гуцул.) Е. 36. 26, 298, на коні, в вінці Льомин; на Островці As. VII, 7 (1554), при сонці Пинч. Булг. 43, у полі *ib.* 76 (Дорогив і Озяти) Пам. нар. тв. в Зап. кр. 14, 15 (зрівн.: на моры Пер. Єв. XVI в. 15).

Таким чином в північно-західних говірках зіллялися в звуці *-и* обидві праслов'янські кінцівки *-ě* та *-i* (опріч слів на *-й*, бо *i + u = ji = i*).

Опріч цих домінуючих кінцівок, в обох українських діалектах в деяких словах і навіть категоріях слів ми подибуємо виключно кінцівку *-у*, *-ю* під впливом пнів на *-й*, а в деяких словах ми бачимо вагання між кінцівкою *-i* (*и*) і *-у*, *-ю* переважно в містинах, що межують з польською мовою, і тоді додаємо в цій польський вплив.

Вплив пнів на *-й*- датується вже з XI віку, себ то в найдавніших пам'ятках, напр., в Изб. Святослава 1073 р.: вь видоу 227 об. *α*, 241β, о видѣ 237 *α*, вь родоу 90 β, вь гнож селениж 8 об. *α* (Розенфельд 186), в Сл. Гр. Богослова XI в.: о жестосрьдому Фараосу л. 305, на Бороу Ск. о Бор. и Гл. XII в. 19, теж в Ип. літ.: в роду 8, идаѣху по лугу 424, по берегу Днѣстра 752, на ледоу 759.

Слова пнів на *-о-* муж. роду безнаросткових, що підлягли впливові пнів на *-й*-, в переважній більшості односкладові, при тім одні з них мають тільки кінцівку *-у*, а другі і *-у* і *-i*.

Приклади:

-н: у трупі Сосн. п. Метл. 421, в склепѣ Ушицьк. п. Чуб. I, 294, в степѣ Метл. 99, 444, на степѣ Ном. 1828 (степ – з пнів на *-i-* в наслідок стверднення *-нѣ*);

-б: на дубѣ Тарногород Шим. 79 (на дѣбі Чуб. I, 51, пор. чеськ. на *dubě* і на *dubu* Нев. III, 42), на шлюбі Пинч. Булг. 107 (на шлюбі *ib.* 105); на хлібѣ Фр. (але: на своїм хлібі Е. 36. XXVII, 262), по хлібі *ib.* 267.

-в: оу ставѣ Грам. 1366, на ставѣ Метл. 214 (на ставі Гол. IV, 455, Явор. I, 164), на плаву *ib.* 214;

-м: на трамѣ Чуб. II, 436, на храмѣ Борз. п. (пор. чеськ. v *chrámě* і o *chramu* Нев. III, 42), у Римѣ Котл. Е. III, 1336 (в Рїмі Гул. Арт. 36. тв. 386);

-т: в наметѣ Метл. 449 (і в наметі Метл. 337, Чуб. V, 298), на мостѣ Чуб. V, 1155 (на мості Метл. 106), на цвітѣ Ном. 6243, на літѣ *ib.* 5920, в гуртѣ *ib.* 10731 (і в гурті *ib.*), в густомѣ черотѣ Пинч. Булг. 119 (в очереті), на семь листѣ Грам. 1388 р., при листѣ Пал. Изб. 25 (1753), на хрестѣ Засл. п. Чуб. II, 159 (і на хресті);

-д: в заду Ном. 4684, в ладу Ном. 5303, по ряду Котл. Е. III, 900 (на ряду АЮЗР. I, 58 (1518 р.)), на урядѣ Пал. Изб. 25 (1753), на видѣ Ном. 7317 (на його виді *ib.* 8521), Чуб. V, 10, у бродѣ Метл. 50, Бал. 92, в холодѣ Верхр. Г. Б. 43 (звич.: в х́олоді), в родѣ Метл. 245, Бал. 92, у родѣ Ном. 9342, 3, 4, на родѣ *ib.* 2053, при твоєму родѣ Метл. 46, 48, у цілім годѣ Закр. 79, при народѣ Бал. 41 (при народі), в винограду Чуб. III, 395 (винограді Метл. 98), у слідѣ Мил. 296;

-с: в часѣ Ост. п. Чуб. I, 119 (вь короткомѣ часу АЮЗР. I, 92 (1538), на часѣ (і на часі) Ном. 7769, в темном лісѣ Пинч. Булг. 77 (в лісі Гол. II, 564), на закосѣ (Дорогич. вол. Кобр. п.), Пам. нар. тв. в Зап. кр. 14, на покосу Kolb. P. II, 191;

-з: на їзу Ном. 14145, на морóзу Ушицьк. п. Чуб. V, 216 (звич.: на морóзі Чуб. V, 18);

-н: на лану́ Метл. 320, Чуб. III, 181, на стану́ Ном. 4921 (але: у чолові́чому ста́ні Чуб. II, 180), на тину́ Ном. 2115 (в тині́ Закр. 18), по тину́ Чуб. IV, 280, в Дону́ Метл. 298, на кльону́ Мозир. п. Чуб. IV, 80, у терну́ Чуб. II, 1, на том курга́ну Пал. Изб. 10 (1602 р.);

-л: в калу́ Ном. 11275, на валу́ Котл. Е. V, 526, 1107, на колу́ Ном. 13785, на полу́ ЗЮР. II, 100, при тисові́м столу́ Більськ., Томашів. п. Чуб. IV, 128, 378, на столу́ Е. 36. 36, 175 (на столі́ Метл. 216);

-р: в Бару́ Пал. Изб. 14 (1659), Літ. Сам. 117, на цвинта́ру Чуб. III. 78 (на цвинта́рі Полт. п.), на жару́ Ном. 3192, у жару́ ЖСІ. 447, в яру́ іб. 3431, у ве́черу Звяг. п. Даражня Чуб. II, 184, 6, 7, у Житоми́ру А. VII, 107 (1566), в тому манасти́ру А. VII, 7 (1554), в сво́єм монасти́ру Пал. Изб. 10 (1603) звич. в манасти́рі, в вирі́у Ном. 3431, Метл. 136, в Сібі́ру Полт. п., в борі́у Метл. 50, 347, Чуб. IV, 80, 380, Пинч. Булг. 32, в пів-бору́ Kolb P. II, 79, на двору́ Гуцул. Е. 36. 175, на муру́ Плгр. Ип. Виш. 14, 23 (XVIII в.), у муру́ іб. 69, на шнурі́у Мозир. п. Чуб. IV, 80;

-к: в печеному́ ра́ку Ном. 12400, по ма́ку іб. 14131, в глекі́у іб. 5301, 9895, в бикі́у Верхр. Г. Б. 42, на бикі́у Котл. III, 823, на ві́ку Ном. 260, 4906, при бокі́у Руда Шим. V, в ро́ку Пал. Изб. 6 (1586 р.) (роцѣ́ Грам. 1401), на то́ку Руда Шим. V, Чуб. V, 1108 (на то́ці Верхр. Г. Б. 133), на сукі́у Ном. 1805, на кру́ку іб. 14135, у Кременчу́ку Пал. Изб. 20 (1654);

-з: на бі́гу Котл. Е. V, 560, в сні́гу (на снѣ́гу Пандекти 1292 р. Соболевскій Л.³ 169, але у Лемків: на сні́зі Верхр. Л. 117), в борі́у Ном. 6286, в торі́у Староб. п. Харьк. г. X. Сб. 8, 367, на торі́у Ном. 10474 (на то́рзі іб. 5618), на кра́сному торі́у Котл. Е. III, 561 (на трьо́гу Пер. Є. 17), на само́м ро́гу Модзал. 7 (1664 р.), на ро́гу Пища́ц Шим. 7-9 (півд. укр. на ро́зі), в калинові́м лу́гу Ушицьк. Чуб. V, 98;

-х: на шля́ху А. VII (1558 р.), на даху́ Чуб. II, 132, Верхр. ЗНТ. XL, 72, на бі́тому шля́ху Д. Зап. 14, при шля́ху Котл. Е. V, 761, в є́дном цеху́ Ном. 8084, по смі́ху Ном. 12664, в мі́ху іб. 3515, Пинч. Булг. 148, в льоху́ Чуб. IV, 483, в мо́ху Лемки Верхр. 115, на ло́пуху Ном. 2500, на ланцуху́ Ном. 13781 (польське на *łańcuchu*, порівн. вище: на ланцю́зі).

Опрі́ч поданих безна́росткових речі́вників муж. р. здебільшо́го маю́ть кінці́вку на -у (resp. -ові́(у), -еві́(у)) імення́ осі́б, напр.: я був при свої́м та́ту (та́тові) Явор. I, 64, на старшо́му боя́рину (боя́ринові) Мил. 156, а з а в ж д и — слова́ різни́х катего́рій, що визву́кують на -ак, -як, -ук, -ик, -і́к, -ок, -ичок, -очок, -ечок, -ечко, -(ь)ко, -енко, -енько (-ейко), -онько, -вк, -ск, -цк:

-ак, -як: на коза́ку Метл. 377, Булг. 131, на гуса́ку, на держа́ку, на черса́ку Чуб. IV, 509, по зна́ку Котл. Е. II, 53, в сі́ряку́ Полт. п., на будя́ку Чуб. IV, 509.

-ук, -юк: на крамарчу́ку, на Гаврилю́ку Житом. п.

-ик, -ник: на ко́нику Метл. 89, у во́зику іб. 304, в ко́шику Полт. п., на ме́чику Ном. 5771, на чо́лику Чуб. I, 307, на шашли́ку Котл. Е. III, 821, на дубчи́ку Метл. 305, на о́рчику Ном. 2995, на пра́знику іб. 2805, на погребни́ку Чуб. I, 5, на смі́тнику Чуб. III, 428, на рушникі́у Чуб. V, 401.

-і́к: на бра́тіку Полт. п.

-ок: при вели́кім сму́тку Метл. 41, в любі́стку іб. 275, на цві́тку, в медку́ Гол. IV, 349, в кутку́ Гул. Арт. 385, в чере́пку Літ. Сам. 228, в шинку́ Гул. Арт. 392, у барві́нку Метл. 45, на рі́нку Ном. 5014, Чуб. V, 892, в муровані́м за́мку Метл. 14, в за́мку А. VII, 7 (1554), Пал. Изб. 8 (1587), на Лумельсько́му помі́рку Метл. 183, в я́рмарку Ном. 3596, на смерку́ Гол. IV, 320, на бу́рку Ном. 10320, в пі́ску іб. 2412, в лі́ску Метл. 332, при бере́жкку́ Кобр. п., в мі́шку Ном. 3096, в ворі́шкку́ Шим. 79, в горшкíу Ном. 3369, на при́пічку Метл. 16, у за́пічку Ном. 14228.

Але в давніших виразах, що сталися адвербіальними, ми ще подибуємо *-і*: в-ранці Чуб. V, 743, ЗЮР. II, 66, 70, 79, 80, на останці Макс. 42 (при на останку).

-ичок: на човничку Метл. 77, на рушничку іб. 104.

-очок: на жовтім пісочку Метл. 136, в зеленім садочку іб. 93, у шиночку іб. 101, на одвірочку іб. 52, в вірочку іб. 136, у куточку Чуб. V, 584, на медочку Чуб. III, 165, в холодочку іб.

-ечок: на піддашечку Метл. 52, в однім вершечку Гол. II, 30.

-ко: на бузьку Метл. 303, на Бровку, на Сірку Полт. п.

-енько (-ейко): при берёженьку Гол. I, 54, у луженьку іб., при лужейку Гол. II, 73.

-онько: на дубоньку Полт. п. (але: на дубоньці Гол. I, 323, може з вимогів рими:

поставили (борщик) на дубоньці,

прилетит три голубоньці Ж. Р. I, 47.

-вк: в полку Прилуцком Вел. III, 21, в повку Полт. п., у пувку Руда Шим. V, на шовку Д. Зап. 24.

-ск: на вóску Борз. п., в віпуску; в Мѣнску Літ. Сам. 62.

-цк: у Полотскоу Грам. 1383 р., оу Луцку Грам. 1388 р., в Слўцку АЮЗР. I, 224 (1589 р.), в Лўцку Літ. Хмельн. 79, в Пóлоцку Ном. 5513.

Слова н і я к о г о роду пнів на *-о-* завжди мають в льокативі *-і*, на *-у* нам трапилось тільки два приклади, в запису з Кобр. повіту: вона в пékлу сидить Чуб. II, 84, і у Котляревського в Енеїді (III, 740): на дну, у останнього треба вважати за *licentia poetica* (вимоги рими). Кінцівки *-у* вживається в ніякому роді пнів на *-о-* тільки в здрібнілих на *-(ь)ко*, *-енько (-ейко)*, *-онько*, *-очко*, *-ечко*, *-ячко*. і в згрубілих на *-ис(ь)ко*, напр.: в ліжку, на золотім кресёлку Чуб. III, 39, також в слові військо: при войску Літ. Сам. 59, в війську Котл. Е. IV, 967, в вóську Е. 36. XVI, 213; на сёрденьку Метл. 16, на сóнечку Полт. п. (на сóнейку Ковел. п.), у містечку Гол. II, 25, у болóтеньку П. Г. 180, на розпўттячку Метл. 303, в плáттячку, в щáстячку Ном. 1675; на травнику-біліську і в подёртім сірачіську Чуб. III, 77.

Кінцівку *ю* замість *-і* в пнях на *-о-* муж. і ніякого роду подибуємо переважно в місти-нах під польським впливом, що найбільше знати в словах ніякого роду; але в словах муж. роду іменнів осіб кінцівки *-ю* (resp. *-еві*, *-еву*) вживається виключно, напр.: на злóдію Ном. 11054, на дўрню іб. 6210, на кобзарію Борз. п., на паничу Чуб. V, 1168 і т. д.

Приклади:²

-й, *ніяк*, *-я*, *-є*: в га́ю Гол. I, 193, Чуб. V, 160, в раю́ Тарногород Шим. 79, у раю́ Ном. 6176, в краю́ Чуб. V, 742, на тихім Дуна́ю Гол. II, 203, в гно́ю Ном. 5984, в поко́ю Ковел. п. Чуб. III, 230; в щáстю Ном. 1707, в здоро́вйу Гол. IV, 455, Чуб. III, 230 (Ковел. п.), в смі́тю Гол. IV, 319, в смі́ттю Ном. 5849, 9617, в пові́ттю іб. заг. 303, на ка́міню Гол. IV, 34, в те́рню Ном. 2144, на за́тілю іб. 445, по за́тілю Гол. I, 54, на зажива́нню Ном. 5885, на подві́ру Верхр. Г. Б. 80, на тому весі́лю Гнішев Шим. XII, на весі́ллю Ном. 8054, на висо́кім дубі́ю Гол. II, 414. В старих актах подибуємо: у кгвалтовном пока́женю границ Пал. Изб. 8 (1566 р.), уво имѣ́ню нашом іб. 6 (1571 р.).

-же: на тім ло́жу Гол. IV, 40, в Межибо́жу Літ. Сам. 117.

-нь: на вороні́м коні́ю Метл. 453, на свої́м коні́ю Ном. 9640 (і на чужо́му коні́ іб. 9660).

-ре: на синему мо́ру Пинч. Д. Зап. 115.

-ль, *-ле*: у хмелі́ю Метл. 421, в превели́кому жалі́ю Чуб. IV, 387, у Бресла́влю Літ. Сам. 127; на Бяло́князком полю́ Пал. Изб. 10 (1602 р.), на по́лю Бода́чівка Уш. п. (і на по́лі іб.), в по́лю (гал.) Метл. 409, Ном. 1676 (Проск. п.), Скорді́ев Шим. VII, Верхр. Г. Б. 44.

² Відповідно з кінцівкою *-і* вище.

-ць, -це: на місяцю Проск. п., в танцю Чуб. IV, 484, на ведерцю Чуб. V, 464, на серцу Гол. III, 357, на серцю Ущиць. п. Чуб. V, 382 (в серці Чуб. V, 14), в тім решетці Гол. II, 684, (на -і див. вище).

-че: на плечу Kolb. P. IV, 23 (див. вище: на мечі, на правім плечі), по плечу Чуб. V, 844.

Пристаючи формою до давнього дативу пнів на -о-, форми льокативу на -у, -ю підлягли, як і той, впливові дативу пнів на -й (переважно в іменнях живітних) і прийняли кінцівку останнього -ові (-ови), у м'якій відміні -еві (-єви); вплив форм дативу і льокативу займенників особових: (на) мені, тобі, собі теж міг причинитися до помішання цих форм в речівниках.

Приклади: на козакові ЗЮР. I, 15 (і на козаку Ном. 8778), в козакові Чуб. V, 142, по козакові (Озяти Кобр. п.) Пам. нар. тв. в Зап. кр. 19, на чоловікови Верхр. Г. Б. 43, на батькові Чуб. V, 742, у рівчаків Павлогр. п. Чуб. II, 252, на бісові Ном. 3876, на коньові Ущицьк. п. Чуб. V, 130, на сїнові, братові, соловйові, воробйові Ломаз. г. Бесс. 18, на сїнови, слухачові, гостьові, крайові, горопцєві Бодачівка Ущицьк. п., але теж в мішкві, на мотузочкові, на пісочкові Степановище Шим. 79, в мишкві Kolb. P. II, 110, по нсові Гнішев Шим. X, у хлібові Метл. 461, на Києві Ном. 1666 (на коню іб., заг. 80), на дубові Чуб. I, 51, II, 244, у Тұрові на мұрові Пинч. Булг. 33, на сїнові іб. 95, (Озяти Кобр. п.) Пам. нар. тв. в Зап. кр. 75; в угор. гов.: по мөрьові, на сїнові Верхр. ЗНТ. XXVII, 65; при бокові Чуб. V, 10, на сивім коникові іб. 103, на тихому Дуняєві Чуб. V, 15, в гяєві Верхр. Г. Б. 42, по рубльові Гнішев Шим. IX, у тому городищєві Звяг. п. М. Пр. 224.

У множині пні на -о- /-іо- муж. і ніякого роду, по аналогії з пнями на -ā-/īā-, південно-східні говірки мають кінцівки -ах, -ях (при тім кінцівки -ях в пнях на -о- є вислідом фонетичного процесу, пор. чоботах і чоботях). Те саме зявляще постерегаємо теж в російськїм, польськїм та горішньо- і долішньо-лужицькїм, напр.:

україн.:	дубах	словах	конях	морйах
російськ.:	дубах	словах	конях	морях
польськ.:	dębach	słowach	koniach	morzach
г. і д. луж.:	dubach	słowach	konjach	mórzach

Приклади: по ярах Метл. 39, в тих корабліках іб. 115, по наймах іб. 345, на шрубях Ном. 5762, на грошах іб. 2843, в старцях іб. 4647, у бувальцях іб. 5775.

Вплив пнів на -ā- датується XIII віком (див. Соболевскій Л.³ 175), хоч в письменній мові старі форми льокативу -ръх(ъ), -ех(ъ) ми подибуємо до XVIII віку.

Приклади: в князьх Изб. Св. 1073, л. 263, в дворѣхъ моихъ (XII в.) Ск. БГ. 19, въ селѣхъ, въ мѣстѣхъ АЗР. II (1347), на многихъ роцѣхъ Грам. 1404 р., у той дѣдининѣ Тристанцѣхъ Грам. 1409 р., в тыхъ имѣньхъ Грам. 1438 р., в лѣсѣхъ Грам. 1448 р., Гриковичехъ Пал. Изб. 4 (по 1450), у Черкасехъ Пал. Изб. 3 (по 1503), на людехъ Грам. 1515 р, въ таслехъ Пер. Св. 28, в лѣтєхъ іб. 26, в срцєхъ іб. 31, на соборицєхъ іб. 32, у тихъ своихъ пѣнязєхъ Пал. Изб. 5 (1522), на конєхъ Літ. Сам. 53, 180, в нѣмцєхъ іб. 151, в послєхъ Літ. Хмельн. 78.

Рефлекси давніх кінцівок на -ěch і -ich, що заховалися в словацькому і чеському, ще й досі маємо в північних і західних (галицьк. і буков.) говірках в постаті -єх, -єх, -іх, при тому діалектично знаходимо також форми на -ох, -ох (і звідти -ўх) під впливом пнів на -й:

Приклади:

на -єх, -єх: на воротєх, у молодих лєтєх Пинськ. п. (звідти далі: у трох літях Овр. п. Чуб. III, 361, Ном. 1740, при старости літях Борз. п. Метл. 350, у воротях Конот. п. Метл. 68, на воротях Проскур. Ном. 3317, Чуб. V, 193, в червоних чоботях Овруч. Метл. 236, в чоботях Пир., Канів., Проскур. п. Ном. 1182, Харьк. Чуб. I, 13,

в штáнях Полт. п. Ном. 6390, на плéчях Лубен. п. Ном. 13903), в я́сlex Колом. окр. Гол. II, 26, по монастирéх іb. 27, по семі́ літex Козел. п. Ном. 9314, у молоді́х ліетex Пинч. Булг. 92, на колі́нex, в Черні́вцéх (гуц.) Е. 3б. 26, XVI.

на -іx: на сто́ліх Засл. п. Чуб. II, 157 (в с. Тише́вниці: на столóвex Гол. IV, 15 під упли́вом ном. столо́ве), ко́ніх Холм. Тяля́тин (Шим.), в постóбіх Угор. Гол. II, 555, в ко́пітіх Колом. окр. Гол. IV, 116, у ворóбіх, у чо́бóтіх Сяно́ц. окр. Гол. II, 534, в кудéрціх Стрийськ. окр. Гол. IV, 68, на ро́зіх (Гуцул. Косма́ч) іb. 116, ко́гу́тіх Лемки Верхр. 119. У гуцу́лів: у ве́черіх, у чо́бóтіх, по селі́х, у найми́тіх Е. 3б. 26, XVI.

на -ox, -óx: в Угро́х, рéтязкох Зо́лоч. окр. Гол. II, 71, 72, по гро́шох ходи́ Явор. I, 6, на плéчox іb. 52; у Лемкі́в: лісо́х, во́лох, стромóх, бико́х, букóх, бере́гох, дубóх, псо́х, бра́тох, ко́ньох Верхр. 119, гні́здох, зе́рнох, дере́вох, весі́льох іb. 120; в угор. гові́рках: сно́пох, по лісо́х, по плото́х, в бико́х, на па́льцох Верхр. ЗНТ. XI, 71; Мозир. п. Туро́в: госпо́дарóх, ко́лачо́х, штанóх, ледóх Карські́й Мат. II, 5; Пинський п.: у бо́кох, у воро́тох, у ле́тох, на ко́ленох, штаню́х іb. 14; ле́дох, мо́хох іb. I, 11; Пружанський п. Гродн. г. Шерешо́во: госпо́дарóх, у штанóх, у ка́птанóх, у чо́бото́х (але у ворóбцях) іb. 3б; Озя́ти Кобр. п. Гродн. г.: во́ротьох Пам. нар. тв. в Зап. кр. 83; Константино́п. Корни́ця: в сіе́нцёх, на ко́ньох, чо́бо́тьох (але під наго́лосом -іax: стрийі́ах, стор. 4) Янчу́к 6; в Холмських гові́рках: ко́ньох (Депу́лтичі), в вурóтцёх (Типи́н) Шим. 82; Лома́з. гов.: по лю́дьох (але: синáх, бра́та́х, рубля́х Бессара́ба); Уши́цьк. п. Бода́чівка: го́стьох (і гостя́х), ко́ньох (при кра́ях, слухачáх) Голо́скевич; по лю́дьох Добро́гостов Явор. I, 13. По ро́кох судових Пал. Изб. 8 (1586).

на -юx: по ру́изних мі́стюх, на ди́ких ко́нюх Полоски́ Сі́дл. г.

2. Речі́вники, що зводиться́ їх на пні́ на -й-, а власне́: ве́рх, ві́л, ді́м, ме́д, си́н, і та́кож лі́д, ми́р, са́д, ста́н, чи́н, що їх можна́ зарахува́ти і до пнів на -й- і до пнів на -о-, за́ховали в льо́кативі однини ре́флекс прасл. кінці́вки -и-. -у: оу́ дому́ Грам. 1359, 1366, в до́му́ Грам. 1371, Пал. Изб. I (1554), в до́му́ Гол. II, 70, IV, 14, За́кр. 72, Ном. 10099, Д. Зап. 26, Чуб. IV, 181, на ме́ду́ Метл. 284, у ме́ду іb. 343, Чуб. III, 31, 34, Ном. 5303, в са́ду́ Метл. 10, 12, 38, 258, Тулчи́н Брасл. п. Чуб. V, 586, Г. Б. Верхр. 44, у зе́леному са́ду́ Коното́п Метл. 247, по са́ду́ Зве́нигород іb. 343, при са́ду́ Ки́їв. п. Чуб. III, 392, в ми́ру́ Котл. Е. III, 1168, (пор. Ип. л. 108 об.: в миро́у Розенфе́льд 186), на льо́ду́ Ном. 1836, 6671, Чуб. III, 300 (пор.: на ле́ду Нап. 1063 р.).

Про те в цих слова́х дасться́ спостере́гти впли́в пнів на -о-, напр.: у чу́жім до́мі Борз. п. Метл. 351, в до́мі Уши́цьк. п. Чуб. I, 306, IV, 226, Га́йс., Кані́в. п. Ном. 8094, у ме́ді Пинч. Булг. 76, при ті́м ме́ді Е. 3б. 33, 4, по си́ні тужи́ти Гол. I, 5 (звичайно́: по си́нові), на ве́рсі́ ЗЮР. II, 50, Ном. 1047, на ве́рсі́ Г. Б. Верхр. 42 - форма́, що майже́ виперла́ форму на ве́рху́ Лома́з. гов. Бесс. 18; пор. Перес. Єв. 32: на врѣ́хоу, але на ве́рсе́ Пі́сня XVI в. (П.); панов ве́рхуписани́х Пал. Изб. 5 (по 1500); ой у са́ді, са́ді, са́ді – ви́ногра́ді Коното́п. 98, Ха́рьк. 257, в са́ді Яворн. I, 23.

У мно́жині, замі́сь кінці́вки -ox, спо́діваного ре́флексу прасл. -ъschъ, під упли́вом пнів на -а-, ма́ємо -ax: в до́ма́х, на ме́да́х, в са́да́х і инші́. Тим часо́м в угорських гові́рках і у Лемкі́в поди́буємо: си́нох, во́лох Лемки́ Верхр. 121, си́нох Верхр. ЗНТ. XL, 77.

3. В речі́вниках, що їх можна́ зве́сти на пні́ на -ā-, за́ховується ре́флекс праслов. -ě- кінці́вка -i(i), при тому́ пні́, що ви́звукують на -z-, -k-, -x, мі́няють їх на відпо́відні z, ц, с. При́клади: при держа́вѣ Грам. 1371 р., на сво́юи вотни́нѣ Грам. 1398, на во́ді́ Метл. 8, у я́рині́ іb. 6, в па́рі іb. 9, в ха́ті Чуб. V, 743, у ско́рбо́ті́ Метл. 301, на ве́рбі́ Ном. 5353, в-зі́мі Ном. 558, на ро́змові́ Гол. II, 535, у до́розі́ Метл. 16 об., инші́й не́бо́зі іb. 54, при ту́зі Гол. II, 96, у приту́зі Ном. 5839, у то́лоці́ Метл. 6, на ду́бові́й кла́дці́ іb. 13, у ру́ці́ іb. 16, в со́ро́чці́ Ном. 1622, на му́сі́ Чуб. V, 1169.

Кінцівку *-и* замість *-і* (*i*) в пнях на *-ā-* під впливом кінцівок пнів на *-īā* і пнів на *-i-* ми подибуємо в галицько-буковинських говірках і в тих північно-західних, де *р, ж, ч, ш, ц* не м'якшаються і де взагалі ненаголошене давнє *-е* (з **-ě*) вимовляється як *и* (*e*), напр.: у новей комбрі Пинч. Д. Зап. 2, в хаті, на битуй дорбзи, на чужбіни, на Вкраїни, на кліюни, у зеленуй дубрбви Кобр. п. Дорогич. в. Озяти Пам. нар. тв. в Зап. кр. 12, 18, 36, 71, 87, Холм. Павлово Шим. XIII, на дорбзи, на голуївци Ровен. п. Сехи, в комбрі Голоборка Камілит. в. Берест. п. Пам. нар. тв. в Зап. кр. 300, на дорбзи, на голбвци Великорит. в.; у долини, на горі Пинч. Булг. 33, в своєї голові іб. 78, на калини, на розмбви іб. 93, при свіцци, при збрі Холм. Павлово Шим. XIV.

Пні на *-īā* (*i - ā*) заховують рефлекс праслов. *-i* звук *-и* в західних говірках, а в східних під впливом твердих пнів на *-ā-*, мають *-і*. В старих пам'ятках тут ми традиційно маємо графічне *и*, і зрідка по *ц* знак *ы*, напр.: по своєї доброй воли Грам. 1376 р., оу Подолскої землі Грам. 1383 р. у Быткувськуні граници Грам. 1391 р., у Колом. Грам. 1398 р., у Вислицы АЗР. I, 2 (1347 р.), на Татарской улицы Пал. Изб. 7 (1563 р.).

Приклади :

на *-и*: на белой ложі спати Черніг. п. Чуб. V, 697, на криници Берест. Влодава, на пелевни Золочев. окр. Гол. II, 70, в Чеській землі Гол. II, 30, на земни (гуцул.) Е. 36. 26, 296.

на *-і* (*i*) : на зорі Чуб. V, 740, на галузі Гол. III, 454, в землі Гол. II, 535, на шиї Метл. 43, на юлиці іб. 16, у світлиці іб. 23.

«Пані» має в льокативі форму номінативу: на ній сукня як на пані Rokoss. 215.

У множині заховалися рефлекси праслов. *-achъ, -jachъ* кінцівки *-ax, -яx*, напр.: в руках Метл. 27, в сінечках іб. 16, в головоньках іб. 31, у скринях іб. 188, на милицях Ном. 3720 і т. под. В північно-західних говірках, в буковинських і угорських подибуються у м'яких пнях, яко фонетичні рефлекси **-jachъ*, кінцівки *-єx, -іx, -ох*, напр.: п'анєх Хомськ. гов.; угор. і гуцул.: в пал'атіх Гол. II, 98, на топ'оліх іб. 104, р'ужох, д'ін'юх, св'ін'юх Верхр. ЗНТ. XXVII, 67, а під їх впливом в угор. гов. і в твердих пнях *-ох*, напр.: по бер'єзох, по стрі'юх, в р'ю'ках Верхр. ЗНТ. XI, 76. Пор.: у Порыцькох Пал. Изб. 4 (по 1450), а в тім тут можливий і словацький вплив (пор. східно-слов. *žepoch* Фл. Л. II, 342, в чеськ. діалект. *gyboch, křavoch* під впливом *chlaphoch* і т. ин. Heb. III, 1, 182, польськ. ст. і діял. *gybiech*).

4. Речівники муж. роду неживітних, що зводяться на пні на *-i-*, зіллялися в деклінації з пнями на *-o-* і відбили ті самі кінцівки: *-i* (*i*) на сході і *-и* на заході, чергуючися з кінцівкою *-ю* почасти під польським впливом, напр. на огні Остер. п. Метл. 162, Проскур. п. Ном. 2503, в вогні пекельнім Харьк. Чуб. III, 25 і на, при огні Збар., Наг., Колом. Е. 36. XXIV, 468, і теж в вогню Ном. 4434, на покуті Д. Зап. 5, на хрещ'атому ск'атерті Чуб. IV, 102, 109, по кв'іт'ч'астому ск'атертю Лубні Метл. 143, в д'єгтю Волинь Чуб. III, 31, П. Г. 152.

В речівниках предметів живітних панує кінцівка *-ю* або *-еві(u)*: при з'ятю Літ. Сам. 57 (теж при з'ятеві(u)).

У множині слова муж. роду в полудневих говірках під впливом пнів на *-ia-* мають, як і пні на *-io-*, кінцівку *-яx*, напр.: в гост'ях Е. 36. XVI, 334, Ном. 5548, на лю'д'ях Ном. 4804, що в північних говірках визвукують на *-єx*: гост'єх, лю'д'єх (на дверех Модзал. 1666 р., д'єт'єх Літ. Вел. I. 11), в буков. і хомськ. на *-іx*: лю'діх, гост'іх, а в угорських і північних теж на *-ох*: на плеч'ох Кол. Р. II, 206, по гост'є'ох Е. 36. XVI, 335, о лю'д'є'ох іб. 24, 367, по сінь'ох Озяти Кобр. п. Пам. нар. тв. в Зап. кр. 66, в Кобр. п. Гродн. г. подибуємо гіст'юх (Пам. нар. тв. в Зап. кр. 12) з гост'є'ох.

Речівники жін. роду заховали рефлекс праслов. **-i* звук *-и*, напр.: (лежа в немоци вьсхопивься Ск. Б. і Гл. 23), село у Теребовльскіи волости Грам. 1393, в молодости Ном. 1591, по щироте Ізюм Метл. 260, по любости Ізюм іб. 261, в осени Полт. г., в слабости, о души, на зе^мли, в ночи^е, на печи^е Бодачівка Ушицьк. п., в ночи Е. 3б. 24, 453, 454, о півночи Гол. I, 76 (Пер. Єв. 18: в поульночи), в печи Хом. Скордієв Шим. VIII.

У східних говірках під впливом пнів на *-iā-*, в речівниках, що (здебільшого) визвукують на *ж, ч, ш, д, т, с, з, н, л* – маємо діалектично кінцівку *-i (i)* (що в північних говірках бринить дифтонгово: *-ie, -ie*, напр.: в помічі Чуб. I, 135, в нємочі Ном. 8153, в печі іб. 1700, на печі іб. 5284, в тємнощі Чуб. V, 102, у постєлі Метл. 261, в купєлі іб. 277, на мислі Закр. 24, на Волині Гол. III, 98, на гавані Метл. 431, на одній сіножаті Ном. 8057, в сіті іб. 5777, на покуті іб. 11447, в обрєті іб. 11207, на путі (путь ж. р.), на Русі іб. 4266, також (але рідче) на голій кєсті іб. 9877, в честі іб. 9226, в стєрєсті іб. 1591, в молодєсті іб. 8169, в шерєсті іб. 7922 (пор. Пер. Єв. 34: на инои лодѣ). В Ломаських говірках Бессараба зазначає у зязьку з наголосом : в нєчі, в тїєні, жєвчї, в сєлі, на печїє, в мїєді, в пувночі; на печє Констант. п. Корн., у печїє Ровен. п. Сарни, в нєчіє Заблуд. гов., у нєчє Пружан. п. Селец, але: на Волині Озяти Кобр. п. Гродн. г. Пам. нар. тв. в Зап. кр. 71.

У множині в південних говірках, замість сподіваного з праслов. **-ьchъ* рефлексу *-ex* або *-ēx*, маємо *-яx (-ax)* в наслідок фонетичного процесу (*j + e > ja*) і під впливом пнів на *-iā-*: по нових сінях Метл. 229, в грūdях Чуб. I, 135, на грūdях Ном. 4197, у його бортях Чуб. III, 392, на саях Чуб. I, 104, III, 429, у двєрях Чуб. IV, 563, на двєрях Гол. IV, 349, у кūrях Гол. I, 76, на річах Ном. 3475, по роскошах Чуб. IV, 122. – В західно-північних і галицько-буковинсько-угорських говірках ми маємо ще варіанти *-ex* (з **-ьchъ*), *-ex*, *-ix* (з **-’achъ*) і *-ox*, напр.: сінех (Стрийський, Золочевський і Коломийський окр.) Гол. II, 39, 89, в двєрєх, в грудєх Гол. II, 293; у Гуцулів: на грудєх Е. 3б. 26, XVI. (Пер. Єв. 25: вь всѣхъ заповѣдєхъ; 30: вь ѿповѣдєхъ, в рѣчєхъ, Клим.: по смертєхъ); в грудїх Гол. IV, 456.

В двєрєх (*p* не м’якшиться) Скордієв Хом. Шим. 85; в ломаськ. гов. (Бессараба): в грūdєх, в сїньєх, але по нєчах, на двєрєх; сїньєх Хом. Павлово Шим. XIII, синожєтьєх Хом. Любєнь Шим. 85, гūsїх Хом. Шим.; в угор. гов.: в гūsєх, грūdєх, дїтьєх Верхр. ЗНТ. XI, 77.

5. В речівниках, що їх дасться звести на пні на *-i-* і що повинні мати кінцівкою рефлекс **e - e*, маємо в східних говірках *-i*, а в західних *-и*, як і в пнях на *-ā-*, що з ними колишні пні на *-i-* зіллялися, напр.: на корєгві Чуб. IV. 118, 454, по цєркві Метл. 210, в цєркві Ушицьк. п. Чуб. V, 401, Полт. іб. 475, в крові Ном. 4202, в любві Гол. I, 346, в угор. гов. в кирві Верхр. ЗНТ. XL, 78, але знов в цєркви Гол. II, 710, на цєркви Доброгєстїв Явор. I, 10, в любєві Харьк. Чуб. V, 352.

У множині пні на *-i-* так само зіллялися з пнями на *-ā-*: в цєрквах.

У Лемків і в угор. гов. подибуються форми: цєрквїях, корухвїях, крїквїях, обїрвїях Верхр. Л. 123, ЗНТ. XL, 78, – форми, що розвинулися з кінцівки *-vьx* в наслідок стверднення *v*, пор. чеськ. mrkvjách Heb. H. ml. III, 1, 341.

6. Речівники, що дасться їх звести на пні на **-n-*, зіллялися в деклінації з пнями на *-iō-* і переважно в східних говірках мають кінцівку *-i*, в західних, що під польським впливом, *-ю* (гєсп. *-ewi(u)*), напр.: на кáмені Ушицьк. п. Чуб. V, 401, Овруч Метл. 128, в кūrїні Гадяч Метл. 318, в крємені Васильк. п. іб. 457, при своєму кóрені Чуб. I, 74, на тїжні Ном. 419, в полūdні Чуб. I, 119, в дні іб. (і так само: на тїм кáменю Глухів, Радомисль Метл. 242, на тому кáменьові Ушицьк. п. Чуб. V, 162, на кáменеви Гнішїв Шим. IX), в кóріню Гол. II. 72, на тїжню Ном. 4893, у Лемків дни і дню Верхр. Л. 117, але в тих захід-

них говірках, де не відбився польський вплив, речівники цієї категорії визвукують на *-и*: на корени (пор.: на новом корени Грам. 1438, на корени Пер. Єв. 30), на комини Ушицьк. п. Бодачівка (Голоскевич); в . . . камені (гуцул.) Е. 36. 26, 295.

Речівники ніякого роду на *-мїа* (*мя*) у Лемків і в угор. гов. змішалися з речівниками того ж роду пнів на *-і* (*-ent-); так, замість на *тїмїі*, на *вїмїі* маємо *тїмїати*, *вїмїати*, мн. *вїмїатах* Верхр. Л. 124, *вїмїатох*, *вїмїатїх* Верхр. ЗНТ. XXVIII, 69, аналогічно до *теляти*, *телятах*. Інші там же, як звичайно, аналогічно з пнями на *-ā* мають *-ах*: *корїнях*, *їменах*, *сїменах* Верхр. ЗНТ. XXVIII, 69.

7. Речівники, що дається їх звести на пні на *-і*-, в східних говірках мають в льокативі однини кінцівку *-і* під впливом пнів на *-о*-, а в західних аналогічно з пнями на *-і*- маємо *-и*, напр.: на ослїті Балт. п. Чуб. III, 339, але на тим панїти Золоч. окр. Гол. II, 71, в горнїти Ладичин Явор. I, 246. В гов. Долівським: *телїту* Верхр. 70; в говірці Батюків (зі ствердненням *т*) *телїту*, *курїту*, *горнїту* Верхр. Г. Б. 47.

У множині, замість сподіваного *-ех*, маємо під впливом пнів на *-ā* кінцівку *-ах*: *дїтях*, *телятах*, але в угорських говірках під словацьким впливом – *дїтьох* (пор. слов. *detóch*), *телятьох* Верхр. ЗНТ. XXVIII, 69, *телятох*, *гусятох* Верхр. ЗНТ. XL 79, в долівським гов.: *дїтех* Верхр. 70, і теж у Гуцулів *-їх*: *дївчїтїх*, *телятїх* Огоновський St.127.

8. Речівники, що зводяться на пні на *-es*-, в однині зіллялися з пнями на *-о*- ніяк. роду, напр.: на небі Метл. 46, Ном. 5554, в небі *їб*. 5993, Чуб. III, 255 (Пер. Єв. 18: *вїбѣ*), по небі Верхр. ЗНТ. XXIX, 117, вибачайте на слівї, в тілі Ном. 5434, в оці Чуб. I, 273, Ном. 2762, на віці *їб*. 140 (від *о ко*), у віці Метл. 208, у вусі Ном. 10285. Подивуються теж форми на *-у* і *-овї(и)*: *о єднім оку* Ном. 8935, на *окові*, по *окові* М. Пр. 384.

Під впливом церковної мови в духовних віршах подибуємо : на небесї Гол. IV, 3.

Від слова *о ко* заховався слід двійні: в очу Чуб. I, 119, в вічію Ном. 3982, 4234 (пор. ст. сл. очию).

У множині, при формі на *-ах*: в *о́чах* Чуб. I, 135, V, 476, Ном. 6329, Гол. I, 387, на *о́чах* Полт. Ном. 2786, – ми в західних і угорських гов. подибуємо форми: в *о́чех* Гол. I, 279, в *о́чіх* (Буков.), *о́чох* (Лемки) Верхр. 120 (порівн. *въ оушохъ* Пер. Єв. 27, *въ оушехъ* *їб*. 32), також почасти під впливом церковщини подибуємо: *об чудеса́х* Чуб. I, 165, на *небеса́х* Золоч. і Саноцьк. окр. Гол. II, 25, IV, 22 (але на *небесїх* Доброгостів Явор. I, 171). Від *в у х о* при формі *в́у́хах* теж в *у́шах* Чуб. I, 255, у *в́у́шах* Чуб. V, 697, 1168.

9. Одиноке слово з пнів на *-r*-. *мати* в льокативі в східних говірках має кінцівку *-і*, а в західних, де *р* не мякшиться, *-и*, напр.: на *ма́тері* Ворон. г. Чуб. V, 742, по своїй *ма́тері* Київ., Чернігів, г. Ном. 4960, але по *ма́тері* Коломийськ. окр. Гол. II, 28.

У множині: *ма́тирах*, *ма́тірях* Лемки Верхр. 124, *ма́терях*, *ма́терех* гов. Долівський Верхр. 70.

Є. Тимченко.

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ЗБІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ № 32

Проф. Є. ТИМЧЕНКО

**НОМІНАТИВ І ДАТИВ
В УКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ**

У КИЇВІ — 1925

Зміст

	Стор.
Номінатив	233
I. Номінатив у характері дієслівної особи	233
Номінатив при дієсловах повнозначних (234); номінатив при дієсловах неповнозначних (238); номінатив при дієслові «бути» в зв'язку з інфінітивом (243).	
II. Номінатив в характері прикмети дієслівної особи	244
III. Номінатив у вільнім зв'язку з дієсловом	250
IV. Номінатив прийменний	253
V. Номінатив покликовий	255
VI. Номінатив в функції вокативу	255
Датив	257
I. Датив при дієсловах	258
При дієсловах перехідних (258); неперехідних (262); рефлексійних (264).	
II. Датив в безсуб'єктивних зворотах	266
III. Датив у вільнім сполученні з дієсловом	268
Датив призначення (268); датив внутрішнього стосунку (269); датив у виміні з генітивом посесивним (270).	
IV. Датив з інфінітивом	276
V. Датив при речівниках	276
VI. Датив при прикметниках	277
VII. Датив при межислівцях	279
VIII. Датив при прийменниках	279

Функції номінативу в українській мові.

Поминувши ті випадки, коли номінатив виступає в мові як відповідь на питайний займенник у номінативі (Хто йде? – Петро) в питанні реально поставленім, або як відповідь на питання гадане, можливе, як це ми маємо в таких вказівниках, як назви вулиць, титули на книжках і т. ін., ми знаходимо його вживання в таких випадках:

1. В тіснішій зв'язку з дієсловом:
 - а) В характері дієслівної особи (підмету речення).
 - б) В характері прикмети дієслівної особи (присудкового прикметування).
 - в) В вільній зв'язку з дієсловом адвербіально (обставина).
2. В тіснішій зв'язку з іменням: в характері прикмети ймення (атрибути і апозиції).
3. В покликових реченнях.
4. В функції зовного відмінку.

I. Номінатив у характері дієслівної особи.

При активній стороні дієслова номінатив виражає те, в чім виявляється дієслівне виображення або поняття (чинність, стан, терпність і ін.), напр.: Я беру, сиджу, болію, миюсь, будуюсь, це мені подобається, хата належить до мого батька.

При пасивній стороні перехідного дієслова (бути + прич. на -ний, -тий, або зворотні форми, напр.: будуватися) в номінативі виступає предмет (об'єкт) активної сторони того-ж дієслова (акузатив або генітив партитивний), хоч уживання пасивної сторони взагалі дуже обмежене в українській мові, найчастіша форма це теперішнього часу, напр.:

Ой біжи, біжи ти, засватана, ти од нас украдена;

Ой біжи, біжи ти, заручена, ти од нас одлучена Конощ. 35.

На ставу, на ставочку вода сколочена Tomasz. 74.

В мене курка да й вкрадена, через курник пронесена Купч. 383.

А як-би-ж я з цього села взята, так я-б твої всі норови знала Гн. II, I, 10.

Запорозці небожата! пшениця не жата Пол. п. I, 65.

До доброї криниці стежка утоптана Ном. 4471.

На другий день, заким вона встала, вже й вода принесена Чуб. II, 200.

Рублена голова на чотири штуки Чуб. V, 837.

Будеш (дівчина) від нас бита Купч. 431. – Я сарана від Бога прислана Чуб. II, 525. –

Буде його душа од Бога пеклом карана Лохвиця Пол. п. I, 2, 216. Ми будемо од змія пожегті Сквирськ. п. ЖС. II, 208.

При деяких дієсловах неперехідних номінатив указує терен, що на нім відбувається чинність (дійство); причому чинник (дійця), коли він усвідомлюється, кладеться в інструменталі, напр.: Біла березонька... листом полетіла Kolb. VV. 176. – Инеем суконька припала Чуб. IV, 415. – Його подвір'я сріблом леліє Е. 36. 36, 15. – Доріженька... червоною калиною понависала Метл. 255. – Чим горнець накипів, тим буде смердіти Чуб. I, 238. – Я дівка плачу, як береза ллюся (слізми), що з козаком розстаюся Чуб. V, 279.

Це з'явище ми подибуємо в різних язиках, напр.: лат.: *Herculis simulacrum multo sudore manavit*; в германськ. *W. Wilmans* зазначає його при дієсловах *fließen, rinnen, laufen, triefen*, напр. ст. гор. нім.: *dadz lant dadz milche und honeges ist vliedzende* «земля що тече молоком і медом», в сучасній мові: *das Gefäß läuft, das Glas läuft an, triefende Dach* і т. д., див. *W. Wilmanns. D. Gr., 3 Abt. 2 Hälfte, 461. Die Augen rinnen mit Tränen; der Markt wimmelt von Menschen* (при *es wimmelt auf dem Markte von Menschen. Paul. D. Gr. III, 32*). В рос.: Бочка течет; восток горит зарею новой (себ-то: новая заря горит на востоке), раненый истекал кровью, земля течет молоком и медом, улица кишит народом; уж не молоньями его исходят глаза (Андр. Бѣлый); в польськ.: *Ziemia ciecie mlekiem a miodem; komin bucha dymem; oczu jego palają ogniem* *Łoś, f. n. 115; krwią, mu nabiegli źrenice; drogi zaroily się różnobarwnemi kupami Krasnowolski, Syst. Skł. 75*; в чеськ. *Pohrbkové budou téci mlékem Bibl. – Uveden budes do země mlékem a strdi tekouci Bibl. (Zikmund, Skl. 175)*.

Опріч дійсного способу, номінатив подибується, як третя особа при вольовім способі 2-ої особи; це дається вияснити тим, що 2-га особа однини вольового способу є рефлекс колишнього оптативу 3-ї особи одн., напр.: Той, убий його сила Бога, своє править Ном. 2649. – Чорт бери все, коли життя зле Чуб. I, 251. – Прибуди щастя, розум буде Чуб. I. 304. – Про мене; хоч вовк траву їж Ном. 4941. – Помагай Біг: як мі ся маєш? *Ž. P. II, 158*, в формах нерозчленованих речень з колишніх розчленованих: *спаси-бі, магай-бі*. По аналогії з одниною: дієслова – у множині: Таки ви, пане, не чекайте, оден тягніт, другий пхайте *ЖС. IV, 362*.

Опріч того номінатив, як третя особа, подибується при вольовім способі ще тоді як його вжито за минулий час в дієсловах доконаних, напр.: Попада візьми та й зачни красти тих курочок М. Пр. 154. – Та сестра візьми та й зазнайся з змієм Нов. Кол. 71. – Де не взялось з-під покутя й вибіжи маненьке козинятко Харк. Сб. IX, 255, а також при вольов. способі помічного дієслова «давай» з інфінітивом, напр.: Давай пити її (горілку) обоє Звяг. п. Чуб. II, 383. – Давай він возити її М. Пр. 394.

В характері дієслівної особи звичайно виступає речівник, а також прикметник та числівник, і тоді вони виконують функцію речівника, набуваючи субстанціального характеру; відповідно в цій ролі можуть бути й займенники яко вказівники на субстанціальне поняття.

Сполучатися номінатив може так з повнозначними, як і неповнозначними (би-, ес-, ста-) дієсловами, але вважаючи на деякі особисті, зв'язані з другим випадком, роздивимося в кождім випадку зокрема.

1. Номінатив при дієсловах повнозначних.

А. Речівник.

Найзвичайніший випадок вживання речівника в характері дієслівної особи подають імена конкретні, рідче абстрактні – дієслівні (об'єктивної чинності і суб'єктивного стану) і якісні. Дамо кілька прикладів з кожної категорії:

1. Імена конкретні:

Вітер повіває, рожа процвітає Бал. 71. – Которая зелень найперше процвітає? Метл. 361. – Багатого і серп голить, а вбогого і бритва не хоче Закр. 143. – Звелось його багатство Чуб. II, 399. – Тихо, тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівка косу чеше Метл. 14. – В чистім полі біл камінь лежить, ой на тім каменю сиз орел сидить Метл. 272. – Вставай милий, чорнобривий, бо вже твої пори йдуть Kolb. P. II, 76. – Там стирта сіна стоїть

Гол. II, 106. – Ой зза гори, зза крутої горде військо виступає Лукаш. 28. – Прийде тая годинонька Бал. 86. – Суть добрії люде Tomasz. 63. – Ой Боже, Боже, коли той вечір буде Чуб. V, 144. – Був один купець Kolb. P. IV, 31.

В українськiм, як i в інших i. – е. язиках не зрідка в характері дієслівної особи виступає речівник, що від нього походить дієслово або з ним одного кореня. Причiм речення, що виражають з'явища природи в однині тепер. ч. можуть мати паралельні конструкції в нерозчленованих (безпідметових) реченнях, бо дієслівна форма вже замикає в собі підметове виображення:

Уже вечір вечеріє, уже сонце низько Kolb. P. II, 241 (нерозчленовано: Вже вечоріє зовсім Чуб. II, 437).

Весна весниться Грінч. III, 68.

Зоря зоріє Чуб. V, 474. – Зоріли зорі Кос. п. ЖС. III, 47.

Метіль мете Чуб. IV, 688 (нерозчл.: Піднялась така хуга: світу не видно, – мете Рудч. Ск. II, 206).

А вже світ світає Чуб. IV, 405 (нерозчл.: I смеркає, i світає Шевч. I, 352). Щоб над тобою світ не світав Ном. 3770.

Туман туманиться ЗЮР. II, 255 (нерозчл.: Ой щось хмариться, туманиться, дрібен дощик іде, накрапається Чуб. V, 565).

(Ой там) на горі кряжі кряжують Е. Зб. 35, 195.

Як-би бубни не бубніли, були-б нас вовки іззили Чуб. IV, 144.

Не пили пилили, не тумани вставали,

Як із города Озова, з тяжкої неволі, три брати втікали ЖС. IV, 15.

Пор. рос.: Не гром гремит, не стук стучит, говорит тут Ильяшка своему батюшкѣ Кир. I, 75. – А не туця то, да не туця туцитсе, да не теменьє, да не темень темнитсе, вибѣгало, братцы, звѣрей стадо ib. II, 11. – Не бѣль на полях забѣлѣлася ib. IV, III.

Скр. Varšanti vršayah Rv. V, 843; гр. ὀβριή ἡδεῖα ὀβώδει, λόγος λέλεχται πᾶς; лат. pluit pluvia

2. Імена абстрактні.

а) Дієслівні. В цім випадку номінатив здебільшого конкурує з інфінітивом, напр.:

Ой коли-б тобі, як тепер мені ся біда докучила Бал. 76 (= так бідувати докучило).

Ой як лиштва подереться, пишання минеться Чуб. V, 165 (– пор.: А як лихо йметься, гуляти минеться Бал. 72). – Співання в п'ятницю, а снідання в неділю – ніколи не минеться Ном. 539. – Уже-ж моє вірне зазнавання все минається Мил. 117. – Минулися мої ходи i (– минулося мені ходити) через огороди, минулися мої лази через перелази Чуб. V, 147.

Вже плакання не поможе Чуб. IV, 417 (– плакати...).

Уже твоє дівовання до віку не зорне Мил. 136. – Тоді твоє дівовання завернеться, як у полі сине море розіллється Мил. 136.

Каяття пізно приходить Ном. 2239. – Є каяття, та нема вороття Ном. 2240.

Махання за биття не рахується Ном. 3884. – Сива зозуленька ховається під капустиєне качаннячко, щоб не одмінилось куваннячко Мил. 93.

б) Дієслова брати, взяти, обнімати, понімати з номінативом імен дієслівних, що значать або душевний, або фізичний стан, виражають одно дієслівне поняття i конкурують з відповідними дієсловами в особовій i неособовій формі, напр.:

Короленка журба обнімає Бал. 67 (= короленко журиться).

Як узяла козаченька нудота Мил. 27 (= козак занудився).

Яка мні се за тобою турбація взяла Kolb. P. II, 243 (= я турбуюся).

Ой вийду я за ворота – не бере охота Чуб. V, 15 (= не хочеться). Пусти на улицю, бо й плач бере Мил. 87.

Жаль мене взяв великий Е. Зб. 23, 95. – Бере живий жаль, як згадаєш старовину Ном. 680. Аж мя сум бере Е. Зб. 27, 187.

Нема мого миленького, не бере гуляння Чуб. V, 73 (= не гуляється).

Ни бере сі їх спані, лиш діти піснули Kolb. P. IV, 64 (= їм не спиться).

Хата біла, постіль мила, а сон не береться Грінч. III, 220.

Щоб його не брала ні їжа, ні робота, ні до іншої охота Грінч. II, 323.

Береться світом мороз Сл. КС. I, 94 (= морозиться).

Мене холод бере. – Дрижаки беруть.

в) Номінатив імен якості при дієсловах повнозначних у мові людській подибується зрідка (напр.: Пропала в бабі завість бабування Х. Сб. IX, 262) більше в піснях духовних, напр.: Темність страшна місця того причиняє муки много Гол. III, 279, але у ст. письменстві це звичайна річ, напр.: Нещаслива зайздросць албо хтивость уряду тоє справила, же з старшини не один того собѣ зичил уряду Літ. Сам. 48. – Анѣ великость хлопства, анѣ оборони твердость... его ратовати не могли Літ. Вел. IV, 236.

Сюди-ж я відношу номінатив речівників на -ощі, напр.: Любощі спом'янулись Бал. 66. – Полягли любощі і щира розмова ib. 85.

Б. Прикметник.

Прикметники і прикметникові займенники в положенні дієслівної особи виконують функцію речівників, що дається уявити стороною їх якості; при тім в ніякім роді, коли якість стягається до неозначеної істоти:

а) Як багатий скривиться, то всяке дивиться Ном. 1601.

Як чоловік здоров, то всяке кохає ЗЮР. I, 23.

Як бідний плаче, то ніхто не баче Ном. 1601.

Голий підперезався та й зовсім зібрався Ном. 1468.

Ой прийде твій миленький Метл. 242.

Ой чи тужить моя мила по мені ib.

Убоге не жиє, а тміє Ном. 1575.

Також при окликах, як дієслівним рівнозначникові:

Голенький – ох, за голеньким Бог Ном. 1465.

б) Котрий ранче встав, той ся і вбрав Ном. 1180.

Ой ходімо ми, мій козаченьку, на глібоку долину,

Там будем знати, там будем видіть, котрий возьмем дівчину Kolb. P. II, 85. (Мн. «возьмем» дається в'яснити контамінацією «котрий возьме» і «ми возьмем»).

Як ми підростем, розминемось самі,

Котре на Полісся, котре на Вкраїну Чуб. V, 855.

Я ни знаю, котре моя мама або тато Kolb. P. IV, 209.

Мамо, скажи-но, котре мій тато? ib. 178.

Ніхто не знав та й не буде, котре мій кавалір ib. III, 33.

Який змочив, такий і висушить Ном. 78.

Усе пішло у-ростіч Чуб. II, 399.

Не кожний спить, що хропить Ном. 3036.

Молодий і молода, кожне з свого дому, ідуть до церкви Чуб. IV, 566.

Понаходили собі кожний службу Kolb. P. IV, 133.

Закопали їх (гроші) кождей у свою ямку ЖС. II, 184 (мн. з контамінації: Вони по-находили, закопали і кождей найшов, закопав).

Ст.-р.: И тако розидошася каждо въ свояси Ип. 203.

Повѣдаху каждо своимъ Ип. 34.

Кождо васъ да молитъ бога ЖӨ. 66.

Пор. ст.-блг.: начася глаголати емоу единъ кожъдо ихъ Math. 26. 22 – Mar. (Jagić Beitr. 40).

В. З а й м е н н и к.

Нормальними вказівниками на стосунок чинности до особи в дієсловах і.-е. языка були особові кінцівки, через те номінативу особових займенників уживано тільки тоді, як треба було заакцентувати особу чинности, протиставити її іншій особі і т. ін., напр.: Ти будеш сіно класти, а я буду воли пасти Метл. 3. – Хоч ти не скажеш, скаже твоя мати іb 264. Таким чином вживання особових займенників, як вказівників на дієслівну особу, первісно має характер плеонастичний і є середником виразистости, і пізніше вже втрачає такий характер, надто в таких випадках, як наприклад форми минулого часу, де особові займенники стають формальним середником визначити дієслівну особу. При формах теперішнього (resp. прийдучого) часу, надто в III особі звичайно ми маємо особового займенника; при тім, коли в реченні більш як одно дієслово відношенням до теї самої особи, то особовий займенник звичайно кладеться тільки при першій дієслові:

Посію я руту да мйату Метл. 247. – Чого ти, мила, плачеш? Метл. 264. – Він так бідно мав ся ЖС. III, 52. – Він до мене та й не зайде Метл. 248. – Вона не кує, воркує Метл. 263. – Вони мені будуть правдоньку казати іb. 266, – при: Люляю, люляю, побйу котка, полаю іb. 2. – Кармелю-серце! по світу ходиш, не одну дівчину з розуму зводиш іb. 6. – Як діждемо та й осени, то й Бог нам поможе іb. 8.

Особовий займенник 2-ої особи незрідка подибується в номінативі також при формах вольового способу, найбільше в сполученні з зовниками, напр.: Ой ти, коте сірий, не ходи до сіней Метл. 2. – Вийди, вийди, мила з хати, ти дівчино підгірная іb. 10. – Ти дівчино, сіра утко, вийди на юлоньку хоть нехутко іb. 11. – Ти, чорнявая, кучерявая, не здавайся на мене іb. 12. – Иди-ж ти у Божу путь, а я пойду в темний ліс Радом. Метл. 15. – Ой ви звірі, ви лютиї, розірвіть ви мене іb. Те-ж при першій особі: А ми двоє, серце моє, любімося с-тиха Метл. 16.

То тобі не приснило, то є правда Kolb. P. IV, 29.

Хто кохання знає, не вірує в Бога Чуб. V, 233. – Хто бйється, а в кого чуби болять Ном. 1305.

Ніякий рід займенників в о н о і щ о, щ о с ь означає часом істоту невідому, що не знати, чи то чоловік чи жінка, чи людина або звірина, чи не знати її соціальне становище, напр.:

Воно й бере, да не zarazом, а потрошку; видно бере, да не дурень – розумний... Коли-б мені його піймать да провчить – воно-б тоді одсахнулося ЗЮР. I, 11.

А що пече без жарини? Метл. 364. – Що там так рано грає Рудч. Ск. II, 85. – А що тебе принесло, чи сивий кінь, чи весло? Kolb. P. II, 256.

Щось побігло в воротах в червоних чоботях Ном. 1081. – Кажуть, до вас щось приїздило дерева з мого ліса купувати Рудч. Ск. II, 207. – Не ходи по ночах, щось тебе вкраде Мил. 105. – Ще сонечко не зіходило, щось до мене та приходило, приходила моя матюнка Чуб. V, 553 (вар. іb. 348). – Щось рип дверима Ман. 142. – Щось під вікном закликало її на ім'я

М. Пр. 46. – Прийшло щось під браму обдерте і каже, що воно цар І. М. 46. – Мене щось за бороду лап М. Пр. 87. – Я найшов у ямі, щось таке лежить наче дівка Чуб. II, 31. – Щось до- їло корову, я злякався, а воно побачило мене, перекинулось котиком і полізло Чуб. I, 199. – Забрало щось (курочок), та Бог з ним М. Пр. 154. – Ото раз і надібрало щось касу М. Пр. 221. – Пакіл щось у житі забило, як орало чи що – так я оце й косу зломив Сл. КС. III, 87. В ст.-м.: По дахах на домах щось писало й падовало на землю Львів. літ 3 (XVII в.).

У в а г а. Займенник в о н о, рідче ц е, т о, часто має вказівне значіння, переважно при дієслові «бути» з дієслівною особою, напр.:

І воно й не думайте, може й було колись так Гн. IV, 10. – А це були малими, то було розказувала нам баба Гн. IV, 10. – Чий-же то перезов через вулоньку перейшов Чуб. IV, 466. – Та це-ж я, каже, скликаю громаду Рудч. Ск. I, 3. – Чом се хата не метена Ном. 1182.

Де воно така школа, що бичків навчають балакати Гн. IV, 15. – Колись воно щось з того буде Ном. 4867. – Як піде молодиця доїти, а воно було молоко, та нема Харьк. Сб. IX, 245. – А воно вже й слід тітчин захолюнув іб. 245. – Батько й дума мій, що це-ж воно самі баби іб. 247. – Слухай, що там воно таке? іб. 256. – Як-же воно брехня, коли в о н о так именно було ЗЮР. I, 13. – А от воно і правда Чуб. II, 534.

В стар.-блр. Е. Карський (Бѣлорусы II, 3, 49) зазначає: Видь оно многыя людие з гор идуть Скор. 23 с, коли оно сътворил сны 916 Псалт. XVI в., рекла: што оно за члвкъ 186 Библи. кн. XVII в. Толст. № 158. На існування подібного вживання займен. воно в сучасній блр. мові Е. Карський не дає вказівок, то чи не є зазначений в пам'ятках зворот українізм?

Г. Ч и с л і в н и к.

Мѣщанъ и из сельъ два третего виправовали, и убогшіе чотири пятого з оружемъ и борошномъ, як до війни Літ. Сам. 141.

І надивиться одно на другого не може Більськ. п. Чуб. II, 196. – Кажуть один до дру- гого: «ото мудра гівка» Kolb. P. IV, 227.

2. Номінатив при дієсловах неповнозначних.

Під цю категорію підійдуть ті випадки, коли ймення виступає в характері дієслівної особи при дієсловах «бути», «стати» і ін., при чім форми теперішнього часу дієслова «бути» (їс-) незрідка бракує, тоді власне речення показується з з е р о в и м дієсловом. Речення цієї категорії або чисто іменні, коли певному предметові надається певної прикмети, напр.: Моє працювання – тяженьке здихання Уш. п. Чуб. V, 325; єдного скарання – десяти- тьом покаяння Ном. 3907, або дієслівно-іменні, що з ослабою дієслова присудкова сила полягає на імені. Перша категорія не має спеціальних властивостей, спинимось на другій, де, як і при дієсловах повнозначних, ми будемо розрізняти випадки, коли дієслівна особа імення конкретне і коли воно абстрактне.

1. Дієслівна особа імення конкретне.

І. Імення в номінативі в стосунку до присудкового речівника:

а) в родовім відмінку: А ми пана турецького Мат. Етн. XII, 41. – Хто кого пересміє, того буде жуинка Чуб. II, 363. – Хиба-би я не миленького була, щоби я того не від- ганула Гол. IV, 75. – Лавринь не былъ чистого ложа АЗР. I, 10 (1347). – Ти доброго отця і матери Чуб. II, 190. – Той чоловік вашого віку Борз. п. – Той пояс був двох аршин Черн. п. – Сам я, молод, гусарського полку Чуб. V, 914. – Ми роду не дідівського, ми роду старосвіцького

Гол. IV, 329. – Я голови слабої Ном. 11512. – Чорт був дуже зависного ока на них Kolb. P. IV, 172. – Не однакового вони були норову Чуб. II, 434. – Батько на ню злої волі Старокост. II, Чуб. II, 217. – Дівча... лінивого ходу Е. 36. 19, 28. – Наші чоботи – шевської роботи Метл. 186 (Див. «Ф. г.», стор. 78–80).

б) в датнім відмінку: Уся моя худоба буде вам Липецьк. сл. Харк. г. Чуб. II, 587. – Я-ж бідна та безталанна не буду тобі Ніжен. п. Гр. III, 217.

Пор. нім.: Wem ist das Buch?

в) в прийменниковім звороті, виражаючи стосунок:

1. До м і с ц я: Ой у полі криниченька, коло неї травиченька Kolb. P. II, 72. – По той бік гора, по сей бік гора, а між тими гороньками ясна зоря Чуб. V, 158. – Ой у полі верба, під вербою вода Чуб. V, 159. – Добра то річ, що в хаті піч Закр. 158. – І дощ іде, і хмариться, в хutorі калюжа Лавр. 14. – Ти по тім боці, я по цім боці, передайся до мене Бесс. М. X. 239. – Смерть за плечима, не бачу очима Чуб. V, 629. – Що за кінь на стані Чуб. V, 64. – Панська ласка до порога Ном. 1200.

2. До о с о б и: Ой єсть в мене вишневий сад – трава по коліна Чуб. V, 26 (у мене є = я маю). – В неї домок біленький, навкруг тополі Чуб. V, 328. – Вся мі в ній родина Закр. 104. – От тобі, Грицю, такая заплава, з чотирьох дощок темная хата іб. 106. – На козака три пригоді, козак зажурився Чуб. V, 958. – Не для Гриця паляниця Ном. 473. – Нехай тобі зозуленька, – мені соловейко Мил. 69.

3. До р е ч и: Став хлопець під усом, літ двацять йому Чуб. II, 190. – Він у поганенькій одежі ЗЮР. II, 56.

4. До ч и н н о с т и і с т а н у: Стала біда в повазі ЖС. IV, 30. – Моє серце в тузі Чуб. V, 378. – Я з ними на відводі Е. 36. 16, 205. – Нелюба дитина всюди на заваді іб. 566. (Див. «Льокатив», стор. 183–186, 200–201).

II. В стосунку до інфінітиву:

В тебе борода – припічок замітати, в мене личенько – молодцям цілувати Чуб. V, 468.

III. В стосунку до прислівника:

Вона й байдуже, що там звір сидить Чуб. II, 624. – На Масюрівці хати густо Гр. III, 654. – В убогого тоді неділя, коли сорочка біла Закр. 151. – Своя пазуха ближче Ном. 9727.

IV. При вказівках «о с ь», «о н»: Ось твоя доля бещасна Бал. 70. – Он на дубові мед Гн. IV, 5.

V. В побічних реченнях по злучниках:

б о: Ніхто мене не пригорне, бо лиха година Kolb. P. II, 74.

к о л и: Коли біда, то й плач не допоможе Закр. 171. – Коли мед, то й ложкою Закр. 172.

Еліптично: Борщ да капуста, хата не пуста Закр. 145 (коли є борщ та капуста...).

б, б и, а б и, щ о б: Було-б корито, собаки будуть Ном. 146. – Як-би мене добре вибив, я-би не свавільна Kolb. P. II, 230. – Запроси щире Бога, що-би ти добра доля Гол. IV, 361. – Аби побрязкачі, послухачі будуть Закр. 141. – Аби люди, а піп буде іб. – Аби хліб, а зуби будуть іб.

щ о: Чия пшениця, що довгії гони Чуб. V, 103. – Прийди-ж, прийди, козаченьку, що карії очі Закр. 86.

2. Дієслівна особа імення абстрактне.

Імена абстрактні бувають дієслівною особою в двох випадках: 1-ше, коли вони дієслівні (імена чинности); 2-ге, коли це ймення якості або психічного стану. Властивість цих конструкцій в тім, що вони дозволяють на паралельні конструкції, що відповідне дієслівному

імені дієслово виступає в особовій формі (присудком): підметово, коли при дієслівному йменні є присвійний займенник або відповідний генітив чи датив, безпідметово, коли їх нема, або-ж у другім випадку; імення якости знаходить собі рівновартника в присудковім прикметникові або прислівникові.

а) Імена дієслівні:

1. На -нн я, -т т я:

На розсвіті добре спання (= добре спить той... або: добре спати тому, або-ж: добре спиться тому).

Хто не знає закохання Чуб. V, 34.

За челлені чоботята буде милованя (будуть милувати),

А за чорні чоботята буде ти лаяня (будуть тебе лаяти) Гол. IV, 514.

Ото-ж мені не гуляння, за ворота та й вертання Грінч. III, 686.

Тепер моє гуляннячко (я гуляю), тепер моя воля:

Не стоїть ми за плечима моя лиха доля Гол. IV, 494.

Там то гаркані (гаркають), там то смаркані (смаркають) аж до білої днини Kolb. P. II, 184.

А недочекання твоє (не дочекаєш ти), щоб я тобі кланявся Вол. г.

Гірке твоє заробляння із нами гуляте Гн. II, I, 7.

Та до Петра тобі та куваннячко (= кувати),

Після Петра тобі вилітаннячко Мил. 93.

Коли-б знаття, де упаду, то-б соломки підослав Н. 1744.

У в а г а. При дієслові з запереченням на місці номінативу маємо генітив, напр.: І спання на них (очі) нігди не буває Чуб. V, 16.

2. Імена дієслівні іншої будови (не н а -нн я -т т я):

За той хутор посвар стал з подстаростим Хмелницкому Літ. Сам. 6 (себ-то посварився Хм.).

Іди сину пріч від мене, через тебе сварка в мене Н. п.

Старці, хромі, сліпорожденні,

З яких був людський глум і сміх Котл. Е. III, 1233 (себ-то: люди глумились і сміялись).

Не видержки (не видержу): мерзнуть ноги Нов. Кл. 62.

Про Стрільчий острів між людьми давно балачка (= балакають), що там закопані гроші ib. 54.

На Тетяну поговір, що Тетяна вмерла Гн. II, I, 160.

Треба хату вимазать, як схід місяця (як сходить місяць) М. Пр. 32.

Все йому щось нелагода Чуб. V, 378 (не лагодиться).

Чом між нами нелагода Метл. 471.

Та коли-б я знав, що смерть моя (= що я умру),

Велів-би таярами обсипати МУЕ. XIX – XX, 376.

Буде натовп старостів Полт. г. (натовпляться старости).

Чого це такий великий настав мисок на столі Мазепинці Київ г. (себ-то так багато наставлено).

Ой розбола серцю мому (= розболиться серце моє),

Як вечір настане Гол. II, 383.

Вжи серце не можи далі промовити, такий то був розхід нивістки з мамов Kolb. P. IV, 43 (себ-то: розійшлась невістка з мамою).

Моїй казці кінець Чуб II, 102.

Ой не згода, пане брате, не згода, не згода:

- До їдної дівчиноньки не хода, не хода Kolb. Ch. II, 19 (не ходити).
Чия шкода (= хто шкодить), того й гріх (той і грішить) Ном. 143.
Чия згуба (= хто згубить), в того й гріха повна губа іб.
Та не тії думки, та не тії гадки, що ходити та на досвітки Мил. 147.
Така в його думка була, щоб дівчина йому жінка була Мил. 97.
З великого закоханї розлука буває Kolb. P. II 70 (розлучаються).
Нам буде всім розлука Е. Зб. 26, 47 (ми всі розлучимось).
Чини, що воля (= що хочеш), я буду тужити W. z Ol. 229. – За старого не хочеться, за молодця моя воля Уш. п. Чуб. IV, 511. – Чи то небо твоя воля, чи нещасна моя доля Закр. 84.
Дівкою гуляй – людзька обмовонька (люди обмовлять),
А замуж іди – бідна головонька Чуб. V, 485.
Буде тобі, вражий сину, з душею розлука Н. п. (ти розлучишся).
Розлука наша з тобою – як з рідною сестрою Гол. IV, 219.
Зараз тобі смерть буде Kolb. P. IV, 73 (зараз ти умреш).
В пригоді мисль о свободі Закр. 151 (мислять).
Я з немилим говорила, а за милим гадка W. z Ol. 189.
Ой не ходи, козаче, до мене,
Буде слава на тебе й на мене Чуб. V, 150.
Як не прийдеш відвідати, неславоенька буде Kolb. P. II, 52.
Ой сталася у Мушині неслава та й шкода Kolb. P. II, 7.
б) При іменах якості: паралельні конструкції з прикметником:
Хочь не моя вина (= я не винен), Богу присягаю,
Що тебе не маю за батькового сина Чуб. V, 120.
Ой ні, мила, неправда твоя, кажуть люди, що навік моя Бал. 58 (пор. рос.: ти неправда).
Се вже твоя, сестро, неправда Чуб. IV, 74.
Як неправда, пане, моя буде, то вдарите, пане, стрілою у груди Сб. ХИФО. VI, 11, 108.
Стойте, братці, не бійтеся, бо не наша сила іб. 60.
Там чумаки пйуть-гуляють, тіко моє безталання Сб. ХИФО. VI, 11, 104 (= тільки я безталанний).
в) При іменах, що виражають душевний стан. Паралельні конструкції з відповідним прислівником:
Стала веселість по всьому світу Е. Зб. 35, 21 (= стало весело).
Раз серденьку радість (= радісно), а десять тривога Чуб. V, 233.
Велика худоба, то серденьку досада (= досадно),
А хороша дружина, то серцю одрада (одрадно) Чуб. V, 483.
Комусь буде потішенька, а мені розпука Сал. Сч. 36.
Ой поїхав мій миленький, мені за ним туга іб. 33. – Ой сталася козакові туга, одламалася полиця од плуга Kolb. Ch. II, 28. – Я за ним тужу – превелика туга Чуб. V, 16.
Як ішов-ем від милої, смуток нещасливий Сал. Сч. 15.
Ой став сї їм чуд (= чудно), погонь заблудила Е. Зб. 35, 34.
Оце-ж бояця! де страх (= страшно), там і Бог Ном. 4216.
В ст. р.: Тагота, брате, в людехъ сихъ Ип. 307.
Коли дієслово «бути» (стати) сполучається з іменами, що значать часові поняття, то через формальність, чи то беззмістовість, цього дієслова присудкова сила зосереджується на дієслівній особі (на імені), що в наслідок динамічності, звязаної із значінням імені, прив'язується до дієслова, як прикмета, що виражає діяльність (стан), і переходить у категорію прислівника, а

речення стає нерозчленованим, чи то односуставним, по термінології А. Шахматова. Процес переходу номінативу імені від дієслівної особи до дієслівної прикмети ще вказав А. Потебня (Из зап. по рус. гр. III, 462), а власне а) вповні особовий зворот, себ-то ім'я + дієслівна особа: була пора, б) було пора, себ-то дієслово безсуб'єктне, а ім'я переходить у категорію дієслівної прикмети – прислівника (було що > було як). Окрім цих загальних умов переходу номінативу в категорію дієслівної прикмети (і разом з тим в категорію предикату) сприяючим моментом треба вважати також той випадок, коли ім'я є в ніякій роді (горе, диво, діло). Безсуб'єктні звороти з іменами, що значать час і стан години (як часовий момент) подібуються в деяких слов'янських мовах, напр., словин. zima, tema, mraz je bilo; болг. едно лето станало суша; срб. kogi je bilo vešer; чеськ. ještě tma bylo i bylo vešer (див. Mikl. Subjectlose Sätze, 64 – 65); пор. нім.: es wird Abend, Morgen, Nacht, es wird Frühling, Sommer, Herbst, Vinter ib.; італ. egli e notte; франц. il est temps de ib 66; в рос. ці імена залишаються в функції дієслівної особи; це має силу і для української мови, бо приклад: А то літо і зима було: віз і кани Kolb. P. IV, 225 показує, що «було» стягається до «то», а не до «літо» або «зима», тимчасом: Вже надворі був вечор Чуб. II, 351; як стала північ, семиліток каже Чуб. II 168; уже світ, уже день Мил. 110; паралельні звороти безсуб'єктні з присудковим локативом: було влітку, взимку, вранці.

До вищезазначеного типу належать також нижче подані речівники, що в сполученні з дієсловами б у т и, с т а т и творять або безсуб'єктні речення, себ-то переходять в категорію прислівників (присудкових) і з ними здебільшого і чергуються, або-ж творять присудок до інфінітиву, що з присудкового дієслівного ім'я перейшов у категорію підмету, бо дієслово формальне звязалося тісніше з речівником:

Б і д а: а) Біда нашим головам за панами големи Ном. 1191. – Тепер тобі, мій миленький, ніякая біда Kolb. P. II, 232. – Біда єму ib. IV, 61. – Біда, Гапко. – Біда, пане. Закр. 146. – Очи мої бідненькі, біда мені з вами Ж. Р. II, 166.

б) Без тебе жить біда Чуб. V, 629.

В о л я: а) Кому воля (= вільно), кому нема Закр. 22. – Кому воля, нам неволя Мил. 113. – Дівонькам ще своя воля Закр. 22. – Ой рада-б я вийти, дак неволя моя Метл. 54 (мені не вільно). – Яж то добре сама знаю, не моя то воля Чуб. V. 141. В ст. р.: Намь неволя Ип. 45.

б) Воля буде ночувати, чи піти до дому Чуб. V. 146. – Не моя, доню, воля ратувать тебе з моря Чуб. IV, 312. – Тоді Явдосі своя воля буде чакловати Кв. К. д. 42. В ст. р.: Неволя ми главы своєѧ блюсти Ип. 237.

Г а н ь б а: б) Ганьба нам буде всім утїкати Гол. III, 511 (= ганебно).

Г о р е: а) Горе дворові, де корова розказ волові Ном. 9063. – Ой дітки мої, горенько мені з вами, що я не маю хазяїна над вами Чуб, V, 144. – Не одному сину на чужині горе Ж. Р. II, 143.

б) Велике поле, да косить його горе Лукаш. 86. – Горе-ж мені між горами жити з ворогами Рудч. ЧП. 120. – А біз щастя горе в світі жите Гн. II, I, 12.

Г р і х: а) Гріх тобі буде Метл. 18. – По тому роздумав сі іднако, що буде гріх Kolb. P. IV, 26.

б) Лежаний хліб гріх їсти Закр. 176.

Д и в о: а) Диво мені, що він не прийшов Звяг. п. – То-то й диво, що гірке пиво Ном. 13848.

Д і л о: б) Не діло багато говорити Ном. 12879.

Ж а л і б, ж а л ь: а) Ой чи не приймеш гостей до хати? – Вона їм каже: жаліб великий, що ся не хоче вже знати з ні ким Уш. п. Чуб. V. 238. – Мені за ним жаль не буде Чуб, V, 1092. – Не жаль мені меду й вина Чуб. V, 545.

- З н у д а: а) То-то мені ізнуда, зостала-м ся молода Уш. п. Чуб. V, 322.
- К р и в д а: а) Такий мене хлопец любить, що всім дівкам кривда Е. Зб. 17, 162 (пор.: Е, братці, так на мене кривдно: у мене п'ятеро дітей, а стіки землі мені даєть Кан. п. (Сл. КС.)
- Л и х о: а) Думи мої, думи лиху мені з вами Шевч. I, 57.
- Н е в и г о д а: а) Студенти ся збунтували, що їм невигода Гол. IV, 469.
- Н е л а г о д а: а) Здається і роботящий, але все йому щось нелагода Чуб. II, 398.
- П е р ш и н а: б) Не першина, моя мати, з конем розмовляти Rokoss. 171.
- П о д о б а, в п о д о б а, с п о д о б а: а) Не подобонька моя, не подобні річі Kolb. P. II, 84. – Це-ж тобі, Марусю не сподоба – не пристав чепець до лоба Метл. 209.
- б) Не подоба моя у стозі стояти! Ой подоба моя у короваї зростати Чуб. IV, 217. – Не подоба тобі вечеряти зо мною Эв. 469. – Не вподоба, мати, з конем розмовляти Чуб. V, 27. – Ой ще було подобочка дівчинов ходити Е. Зб. 17, 163.
- П о р а: б) Уже-б пора і молоду додому везти Чуб. II, 206. – Пора коні напувати ib. V, 46.
- Р і ч: б) Твоя річ мене вірне кохати Чуб. V, 89, 381.
- С и л а: б) Тільки не сила наша цїле до того завзятися Вел. III, 178. – Там, каже, не сила твоя зробить Звяг. п. Чуб. II, 186.
- С м і х: а) Двожкий гріх, кому з гріха сміх Е. Зб. 26, 459. – Ой сміх та й публіка! Била жінка чоловіка Закр. 75. – Вам смішки, а мені кришки Ном. 12690.
- С о р о м: а) Купець замісто згодився, тільки каже, що йому сором Rokoss. 85.
- б) Сором казати, а гріх потаїти Ном. 3175. – Не сором тобі в корчмі сидіти Чуб. V, 1099.
- С п о с і б: а) Коли не сила, не спосіб М. Пр. 82.
- б) В сінях не спосіб держати свиней Камен. п. (Сл. КС).
- С п р о м о г а, с п р о м о ж н і с т ь: а) Зодягалися таки, як спроможність їх була Рудч. Ск. II, 174.
- С т и д: а) Йому такий встид, як тій кобилі, що віз переверне Ном. 3171.
- б) І стид говорити, і гріх потаїть Ном. 7884.
- С т р а х: б) Як ти дитя породила, аж страх нагадати Е. Зб. I, 18. – «Страх» як прислівник, синонім «дуже»: Люди ся дивують, а братови страх закривдно ЖС. IV, 98 (Борщ. п.).
- С у м: б) Сум було подивитись Таращ. п. – Сум слухати Хвастів.
- Т р е б а: б) Треба її відвідати Рудч. ЧП. 121. – Треба нагодитись на поле Чуб. II, 537.
- «Треба» перейшло цілком в категорію прислівника.
- Х и с т: б) Тобі не хист з Енеєм биться Котл. Е. V, 478.
- Ч а с: б) Ой час і година дівчини шукати Чуб. V, 27. – Час уже йти мені до дідуся на послугу Чуб. II, 19.
- Пор. гр.: ἡδὴ ὥρα ἀπέναι.
- Ч е р г а: б) Я приносив, а відносити тобі вже черга Чуб. II, 537.
- Ш к о д а: а) Шкода йому стало чорта М. Пр. 59. – Ище мене заміж шкода Коцип. 65. – Ой шкода, шкода білого цвіту Уш. п. Чуб. V, 325.
- Ш т у к а: б) Не штука розкинути, а штука збирати Ном. 10620.

3. Номінатив при дієслові «бути» в зв'язку з інфінітивом.

До цієї категорії належать ті незначні випадки, коли номінатив виступає дієслівною особою при дієсловах ч у т и, з н а т и, напр.: Торік була пожежа, а й досі смалятина чути Ном. 4125. – Клект орлячий з-під хмари чути Ном. 999 (пор.: Там чутно жалібні крики Котл. Е. III, 685).

В давніх пам'ятках ці звороти були звичайні, напр.: (Церков) почата бысть здати Лавр. 388 (Потебня II, 416).

Ст. влр.: Слова будуть знати Вопр. Кирик. Калайд. 187 (ib. 415); нынѣ позолота не знать, слиняла Пут. Лукьян. 14 (ib.).

В прикладі Іп. літ. 235: быше знати рану ту на лиці єму – ми вже маємо замість номінативу «рана» залежного від «быше», акузатив «рану» залежний від «знати».

До цього-ж типу підносяться номінативи при інфінітиві, напр.: а всякому ми делу исправа і єму чинити и ієго людем Гр. Ягайла 1387, а також ті випадки, коли форма номінативу подибується замість форми акузативу, що як гадає Потебня, розвинулися із зворотів з інфінітивом (Зап. по рус. гр. II, 418).

Від зворотів: Волно имѣ рыба ловить АЗР. I, 2 (1347); давати имѣ мѣра меду ib. (1480), перехід до сполучень, де інфінітив виступає з особовим дієсловом, напр.: Слюбуєм держати цѣлюю правду и чиста вѣра Гр. Дм. Ольгерд. 1388; привѣсили єсмо наша печать ib.; кмѣтъ... з волоки ма заплатити копа грошей АЗР. I, 225 (1501).

II. Номінатив в характері прикмети дієслівної особи. (Номінатив яко присудкове прикметування).

Коли ймення фунгує в ролі присудковій, то треба розрізняти два випадки: 1-ше, сполучення його з підметом без дієслова, як напр.: ст. інд. *tvā varunah, tamaṣī sōma yod-hya*; гр. οὗζ ἀγαθὸν πολυχοῦρανῆν, κρείσσων γὰρ βασιλεὺς; лат. *jucundi acti labores, omnia praeclara gaia* і т. ін. (див. Brugmann Gr², II, 644); 2-ге, стосунок його до підмету в характері присудкового прикметування (атрибуту), виражене через дієслово більшої або меншої формальности: дієслово в цім разі виражає різні відтінки модальности, себ-то спосіб і ступінь, як розуміється стосунок присудкового номінативу до номінативу підметового.

Перший випадок, себ-то можливість прилучити одно ймення до другого в характері присудка, а не присудкового атрибуту, себ-то безпосередньо, а не помічною дієслова, не всі визнавали як первісний, так, напр., Потебня уважав, що така безпосередність в і.-є. языках тільки позірна і підкладає опуст дієслова, бо на його думку, таке безпосереднє сполучення, себ-то присудковість імення, сама через себе була можлива тільки тої передісторичної доби, коли ще мова стояла на ступені нерозрізнення ймення і дієслова, і такі звороти, як εἷς ἀνὴρ οὐδεὶς ἀνὴρ, ein mann kein mann, один сын не сын, два сына полсына, три сына – сын, тільки показують, що присудкова спійка вчасно набула формального значіння, відмінно від тих випадків, коли подібні спійки не опускаються, напр.: похвала живет челоуѣку пагуба (Изъ зап. по рус. гр. I, 105 – 6, увага) (Див. Arch. f. Sl. Phil. VIII, 36). Близько до погляду Потебні стоїть Б. Дельбрюк, припускаючи, що найдавнішого часу присудок міг складатися і з самого доданого до підмету речівника (з інфінітивом), прикметника (теж причасника) або прислівника, щоб визначити, що підмет з цим тотожний чи належить до лічби названих істостей, або обмислений в певну якість, або мається в яким становищу, і ледві що можна сумнітися, що такі способи висловлюватися були звичайні тої доби, коли ще спійки не було, але чи справді відповідні речення поодиноких языків, як напр., *omnia praeclara – gaia* є протяжниками того передісторичного типу, чи тут може треба припустити еліпсу спійки, це важко сказати. (В. Delbrück. Vergl. Synt. III, 4). Пауль вважає за блуд (Irrtum) те розуміння, що речення повинно мати в собі *verbum*

finitum, і сполучення як Summum jus summa injuria, Träume Schäume, Ich ein Lugner і т. ін. має за такі самі речення, як і дієслівні, додаючи, що в семіцьких языках, хоч вони й мають явно виражені дієслівні форми, подибуються ще частіше речення без дієслова (Paul H. Principien, 120).

Не то що семіцькі, а й угро-фінські языки знають чисто іменні речення без помічного дієслова, так само як і язык індо-європейський, отожд і є підстава гадати, що помічне дієслово в іменному реченні є вислідом пізнішого розвитку йменного речення і споводувала його потреба внести в речення дієслівні поняття: час і спосіб (триб). Субститутами дієслова «бути» (ес-, бы-) можуть бути і інші дієслова, вносячи, само від себе зрозуміло, властиві їм відтінки, і такі речення можна назвати напів-іменними чи іменно-дієслівними, бо значіння дієслівного форманту покривається відтінком, що залежить від власного сенсу дієслова.

Дієслово «бути» в теперішнім часі (пень ес-) в функції помічного дієслова в формі є, есть (без огляду на лічбу й особу) ми подибуємо в таких випадках:

1. Коли треба протиставити два стани буття, напр.: Да не есть то куна, то невіхна моя Чуб. IV, 436; не есть ви козаки, а есть ви гайдамаки Чуб. V, 243; ой не есть ти удова, есть ти вірная жена Черн. г. Чуб. V, 816.

2. В питайних і релятивних реченнях з присудковими: хто, що, який, чий, де, напр.: Хто він є? Полт. п.; що-ж він таке є? Мил. Жлк. 34; що ти є? Шух. Гуц. V, 1; здорові були свині! а чий ви есть? Рудч. Ск. I, 5. – Де ви є? – Що вам є?

3. В західніх говірках подибується часом як спійка між підметом і присудковим речівником або прикметником, напр.: Той пан, то є опришок Kolb. P. IV, 55; Ой доле людская! Доля есть сліпая Закр. 73.

Ст. р.: Се бо есть батьгъ Божии Ип. 213.

Приклади речень з зеровим дієсловом:

І. Присудкове ймення речівник:

а) Особа або річ:

Ти, когуге білокрилий, нам староста чорнобривий Чуб. IV, 209. – Вдовонька не дівонька, не дівочий крас Чуб. V, 31. – Дім не ворог: коли запалиш, то згорить Закр. 160. – Сараки – ви Е. 3б. 26, 296. – А шо ви таке за люди Чуб. IV, 568. – Потрава оним всякий звър Літ. Сам. 88. – Піп – золотий сніп Ном. 209. – Ти не вітер буйний в полю, а я не билина Гол. III, 335. – Тепер-же ти кажеш, що (я) зоря ясна Метл. 47.

б) Імення якості або внутрішнього стану:

Коса твоя – краса моя Метл. 204. – Щириї любові – серденьку одрада Метл. 31. – Живий – жива загадка Чуб. I, 255. – То – моя недоленька, що ти убогенька Лукаш. 77. – Семен публіка, ще й негіда на весь світ Уш. п. Чуб. V, 338.

в) Імення дієслівне – чинности:

За ткачиком не робота цівочки шукати Rokoss. 173. – Біле білування – вічне покривання Метл. 207. – Горе дворові, де корова розказ волові Ном. 9063 (= розказує в.).

г) Імення дієслівне – чинної особи:

А ти, стара мати, порадиця в хаті Метл. 242. – Наші родителі за тим не гонителі Ном. 5147 (= за тим не женуться). – Я на ті оселедці не гонителька Пирят. п. – Ей городе, городе Сороко! ще ти моїм козакам дітям не заполоха Метл. 393.

д) Прикметовий речівник:

Серпанки – поганки, биндочки – коханочки Чуб. IV, 367. – Аж він самий пйаниченька й велика ледащиченька Чуб. IV, 29.

2. Присудкове ймення – прикметник.

Багацтво – дочасне, злидні – довічні Чуб. II, 398. – Не погане море, що собаки хлещуть Ном. 5210. – Добрі зуби, що й кисіль їдять Чуб. I, 255. – Я такий, що мішки шию Ном. 12806. – Живий сме (єсмь=я), а не можу ні ходити, ні що будь робити Шух. Гуц. V, 1.

В реченнях іменних з дієсловом «б у т и», що в теперішнім часі здебільшого показуються з зеровим дієсловом, вже в найдавніших пам'ятках нашої мови бачимо вагання між присудковим номінативом і інструменталем. Так, напр.: Се бо єсть батьгъ Божий Ип. 213; Потъчимъ сіа рьвнители быти и подражатели житию преподобнаго Θεодосіа Ж. Θ. 43, але: Сподобиль міа еси... быти стымъ твоимъ выгодникомъ Іб. 40. Це вагання ми спостерегаємо і в сучасній мові, напр.: Торба мені жінка, кий у мене братом Ном. 4646 – де важко достерегти якої семазіологічної різниці між обома відмінками в тім самім реченні. Форми інструментально потроху випирають форми з номінативом, і в цім процесі українська мова іде в однім напрямку, що й інші слов'янські мови, де цей процес, хоч і розвинувся в різній мірі, та не захопив усіх позицій (Див. Потебня. Изъ зап. по рус. гр. II, 509 – 534), так і в українським ми маємо номінатив у таких випадках:

1. Коли значимо стан або прикмету без обмежі на певний час, загально, напр.: Чи ти чоловік? – Ні, не чоловік; був колись чоловіком, а тепер уже дід Чуб. II, 112. – Той чоловік мій батько. – Він уже стара людина. – Шинкар був жид І. М. 13. – Він був богач Kolb. IV, 31. – Жінка відьма була Чуб. II, 403. – Чи я в полі не пшениця була, чи я в полі не зелена була... да чи я в батенька не дитина була, да чи я в батька не кохана була Чуб. V, 538. – Чоловік собі не ворог Закр. 222 (інструменталь в цім разі: Чоловік не є собі ворогом Е. 36. 28, 315 – полонізм).

2. Коли підметом речення займенник *то, це*, напр.: То був твій брат рідний Чуб. II, 380. – То, чого дома він не знав, було син Чуб. II, 16. – То ти сама є Kolb. P. IV, 29. – Це було калина Чуб. II, 19.

У в а г а. На наш погляд, Потебня слушно звернув увагу на те, що в тих випадках, коли помічне дієслово погоджено не з займенником *то, це*, а з речівником, то цей речівник треба вважати за підмет, а не займенник; за цією думкою промовляє й те, що в польськім в цім разі ніколи речівник не кладеться в інструменталі (див. Krasnowolski, A. Syst. Skł. § 42,1), тимчасом, коли то справді підмет, то інструменталь імення при нім можливий, напр. *ale to wszystko czczością*, (Изъ зап. по рус. гр. II, 530-1). З цього погляду з вище наведених прикладів тільки другий має «то» підметом («то було син»).

3) Коли дієслово «бути» кладеться в гаданім способі (тепер часточки *б, би*), напр.: Як-би, мати, я сокіл, я-б до тебе прилетів Макс. 97. – Коли-б ти добра жінка, ти-б сідла дома Метл. 306.

Коли номінатив означає стан або прикмету тимчасову, несталу, принагідну, випадкову, не цілком властиву підметові, а тільки, що належить йому про певний час, то тут ми маємо вагання номінативу з інструменталем; той інструменталь може конкурувати з акузативом і прийменником *за* або з льокативом множ. і прийменником *в (у)*, напр.: Я, каже, буду ваш син Чуб. II, 305 (себ-то: вам за сина); Ти будеш мій чоловік І. М. 24 (себ-то: мені за чоловіка). – Хто сю осіку перескоче, той буде старший брат Чуб. II, 121 (себ-то: за старшого брата); пор. з інструм.: Хто в мене бабусею буде Чуб. IV, 7 (= за бабусю); буду тобі слугою Мил. 49 (= за слугу); вже Маруся гістем у нас Чуб. IV, 286 (= за гостя, в гостях). – Я казала, що не буду чужим дітям ненька Kolb. II, 189 (себ-то: за неньку, пор. інстр.: Будь ненькою цій дитині Е. 36. 35, 24). – Воли-ж мої половії, хто-ж вам буде пан Чуб. V, 1055 (= за пана, пор. інстр.: Ой воли мої половії, хто вам паном буде Ž. P. II, 147). – Дайте мені торбу гроший, я вам буду піп хороший Kolb. P. I, 143; коли маєш сто кіп, то будеш піп

Ном. 208 (= за попа; пор. інстр.: В цій церковці сам Біг попом Е. 36. 35, 190). – В ст. яз.: Послѣ гетман бил славный козак Подкова Кр. оп. Млр. 215 (себ-то: за гетьмана, пор. інстр.: Будь-же ти, Барабаш, у городі Черкаському гетьманом ИП. II, 3). – Це каменне місто було колись царство Чуб. II, 438 (пор.: Був колись чоловіком Чуб. II, 112). Ой тепер-же я королицею Чуб. IV, 257 (= за королицю, в королицях). – Скажи мойму миленькому, що я сиротою Метл. 57 (= в сиротах). – Розвій косойку мою, заким я дівойкою Ж. Р. I, 89 (= в дівойках). – Для мене білий світ єсть тьмою Котл. Е. I, 613 (= як тьма, наче тьма).

В сполученні з прикметниками номінативна форма переважає, так напр., в теперішнім часі тільки номінатив, так само номінатив завсіді в сполученні з причасниками (дієприкметниками), напр.: Я буду засватана Kolb. Р. II, 63. – Без плати буде накармлений (нагодований) і напошений Чуб. II, 34. – В інших формах ми подибуємо вже вагання між номінативом і інструменталем. Так в прийдучім часі: Хоць ягняток не найду, веселя буду Чуб. V, 1077. – Вже не буду весела Чуб. V, 322. – Як старая будеш, гуляти забудеш Бал. 8; Ти будеш мий? Метл. 46. – Як буду твоя, напою ті два (коні) Чуб. V, 231. З інстр.: Скільки води не пий, а все пїяним не будеш Чуб. I, 240. В минулім часі: Ой вчора із вечора пїянька була Чуб. V, 1094. – Як-би той був живий, то... Чуб. II, 380; з інструм.: Вона була дуже заздрісною ЖС. II, I, 151. – Вона як була молодю, то кому перелле, а кому не долле Чуб. II, 295. В вольовім способі (трибі): А ти, школо, будь весела з рана до вечера Чуб. V, 1080. – Ти будь здорова як вода Метл. 208; з інстр.: Гей, доню, доню, не будь дурною Закр. 89. З інфінітивом: Як я маю зелена бути Kolb. Р. II, 217. – Як я маю весела бути ib. 262. З інстр.: Як я маю веселою бути Чуб. V, 14. – Личко моє румайнеє, мусиш бути коханеє чи дякові чи попові Чуб. V, 10. – Щоб то робити, шо я старий, а я хочу бути молодий Е. 36. I, 17. – Не хтівсь бути такий мудрий як ми ЖС. II. 52. – Я не можу бути твоя Чуб. 5, 153.

Опріч дієслова «бути» ми маємо номінатив як присудкове ймення також при інших дієсловах меншої формальности, при одних номінатив конкурує з інструменталем, при других подибуємо тільки номінатив. Уміщаємо нижче ці дієслова в абетковім ряді відзначаючи сполучення з речівниками (а) і з прикметниками (б):

Б і г т и; д о б і г т и: б) Так пусто в селі, хоч голий біжи. Ном. 1918. Пор. ст. р.: Пїши потїкаша к нимъ Ип. 254.

В е р т а т и с ь, - н у т и с ь: б) Жив вернись Бал 110. – Я й ворожила, так випадало, що вернешся живий Чуб. II, 286. – Вже певно з його (млина) не вернеться живий ib. 160.

В и в ч и т и с ь: б) Той син дуже мудрий вивчився Явор. 4.

В и г н а т и с ь: б) Григор вигнався такий як тополя Камен. п. (Сл. КС. I, 151).

В с т а в а т и, в с т а т и: б) Встала не мїята Е. М. I, 81.

Г и н у т и, з г и н у т и: б) Який удався, такий і згинеш Ном. 3210.

Г о с п о д а р ю в а т и: б) Вернувся додому і господарював щасливий Чуб. II, 505.

Д о п а с т и: б) До першої хати (дівчина) ледви жива допала, б'є до вікна – втворили ЖС. IV, 174.

Ж и т и: б) Иван багатий жив в курені голий Чуб. II, 204. Пор. гр.: θεοὶ ζῶσιν ἀθάνατοι.

З в а т и с ь, н а з и в а т и с ь: а) А в мельнички дві дочки, една зве ся Гануся Гол. I, 327. – Чоловік поїхав, а звався Йван Rokoss. 100. – Город звався Кархваген Котл. Е. I, 212. – Через такі ярмарки се вже не слобода звалася, а містечко Кв. – Парубок називав ся Йївась ЖС. II, 67. – А був один чоловік бездітний, називався Трохим І. М. 3. – А та палиця – пач називається Ном. 1140. – Їден сї називав Ясь, а другий Антось Kolb. Р. IV, 90.

Пор. ст. р.: Наречеса противник Бў Ип. 75.

З інструм.: Був собі чоловік, Остапом звався Овруч. п. Рудч. Ск. I, 63.

Пор. гр.: б) θεοὶ χαλοῦνται ἀδανάτα.

Здаватися, здатися: б) Другий-же брат... вищий од верстви здавався Котл. Е. V, 1329.

Зіставатись, -статись, остатись: а) Тепер-же я сиротина у світі зосталась Чуб. V, 747.

З інстр.: Пані-ляшка удовою зосталась ИП. II, 35.

б) Ой ти, дівчино, зоставайсь здорова Чуб. V, 411. – Дурень зостався невинен Чуб. II, 657. – Остався він живий Чуб. II, 29. – Осталися босі й голі Сб. ХИФО. VI, II, 93. – Сама зостаюся у світі Метл. 47.

Іти, вийти, дійти, піти, прийти:

а) Якцо ти гость прийшов – сідай оддыхати Март. 242.

З інстр.: Я дівкою піду, де схочу Коцип. 65.

б) Веселий іду на роботу Чуб. V, 39. – Ой чого-ж да, Лемерівна, боса йдеш? Макс. I, 77. – Не йде замуж молода Чуб. V, 1110. – Ідіт здорові Канів. п. – Кінь той вийшов дуже розумний. Чуб. II, 214. – Пішла сама жива в землю, щоб не горювати Чуб. V, 602. – Розступися сира земля, бо я піду живий в тебе Чуб. V, 468. – Допіро вже безпешна прийшла до хати, положилася спати Чуб. II, 512.

Пор. скр.: gacchati avaçah; лат. invitus it.

В стар. язичу замість прикметника ми подибуємо відповідного прислівника, напр.: Живо (= живі) люде в огонь не спалення ишли Літ. Сам. 132. – Князь Р. з того бою здорово (= здоровий) увойшол, а князя Пожарского живо поймано іб. 58. – Наго (= нагі) идут до потреби іб. 88.

Іхати: б) Ой їде пан з корчми п'ян Kolb. P. II, 52.

Лежати, лягати, лягти:

б) Ото уже лежать у трох неживі Чуб. II, 150. – Я там нежива буду лежать іб. 35. – Твій батько слабій лежить Чуб. V, 1092. – Лежить мила недужа іб. 1138. – Марусенька недужа лежала іб. 112. – Ой десь ти, міщаночко, слаба лежала Rokoss. 183. – Хоч живий в яму лізь, лягай Ном, 2076. – Лягла (баба) п'яна і заснула Чуб. II, – Лягла не клята, встала не м'ята Е. М. I, 81. – Ксьондз... мусить голодин лігати спати Kolb. P. IV, 174.

В ст. р.: Изславъ же лежаше ранень Ип. 438.

Лізти: б) Хоч живий в яму лізь Ном. 2076.

Матись: б) І мій батько такий мався, і я в його вдався Ном.

Падати, упасти: Куля з ліса надлетіла, він упав забитий ЖС. II, 49.

Ст. р.: Падаху ници Ип. 690.

Показатись: б) Добрі їй сливи показалися Чуб. II, 30.

Придатись: б) Але ніхто не придасть сі до молодиц ліпший Kolb. P. II, 240.

Пуститись: б) Він пустився вулицею голий Полт. п.

Робитись, зробитись: а) (Він) уже зробив сі богач Kolb. P. IV, 215.

З інструм.: Він може зробитися чоловіком М. Пр. 42.

б) От їден зробився багатий, а другий бідний Чуб. I, 185. – Зробився ще кращий, ніж був Рудч. Ск. I, 128. – Полізла на піч, зробилася недужа Чуб. V, 643. – Пан ніби зробився хорий Чуб. II, 644. – Вна сі зробила слаба Kolb. IV, 67 (з інструм.: зроби сі слабою іб. 72). – Сї і рука ціла зробила Kolb. IV, 52.

Родитись, вродитись:

б) Не родися красний, але щасний Закр. 189. – Не родись хороша, а родись щаслива Чуб. I, 304. – Лисий вродився, лисий згине Чуб. I, 237. – Уродились ми на світі нещасливі Х. Сб. VI – II, 93. – Який вродився, такий і згине Чуб. V, 1190.

Рости, вирости, підрости, порости, повиростати:

а) А він хлопець такий виріс великий за рік, як-би му вже сім рік було Kolb. P. IV, 26.

б) Рости здоровий, в Бога щасливий Шух. Г. IV, 87. – Рости, рости, дубе, тонкий, високий Чуб. III, 473. – Рости, саду, вишший мене, вишший мене, крашший мене Гр. III, 37. – За рік виросла рівна з мамою Чуб. II, 390. – Підріс вже він великий Е. 3б. I, 21. – Великі вже поросли Рудч. I, 118. – Хлопці... повиростали оба великі Kolb. P. IV, 209.

Сидіти, сісти: б) Чого-ж, мила, смутна сидиш? Rokoss. 168.

Снитись: б) Вона йому й не снилась така Кв.

Спати: б) Вни обі були привикли спати голі, бо голого май так блихи не кусають Kolb. P. IV, 175.

Стати:

а) Вже вони не діти, а вже стали парубок і дівчина гарненькі Рудч. I, 118. – Всі на мене вороги стали Kolb. V, 229. – Всі жиди пани стали ЖС. II, 223. – Я стала молодичка Чуб. V, 1077.

З «як»: Ой вийду я в поле, стану як билина Kolb. P. II, 74. – Як приїду я між пани, то щоб стали вони як сухе дерево Чуб. I, 95.

З інструм.: Станеш удовицею Чуб. V, 457.

б) Не жив стану Закр. 29. – От у її більший починок стане Чуб. II, 64. – Може у вас такий є, що хто може знає, щоб чоловік молодий став Е. 3б. I, 17. – Сама на себе несхожа стала Рудч. II, 32. – Стала важка Чуб. I, 229. – Він іде дорогою, знов дорога стала йому буркована Чуб. II, 182.

Стояти: б) Чого світлонька та новесенька, чого стоїш темнесенька? Метл. 200. – Аже-ж я нага стою ЖС. II, 209.

З «як»: А милий стоїть як папір білий Мил. Жлк. 300.

Судитись:

а) З речівником в інструменталі: Вона (ж) тобі, брате, дружиною не судилася Чуб. V, 77, 254, 312.

б) Тим я його полюбила, що судився мій Чуб. IV, 109.

Танцювати: б) Танцювала Бондарівна цілу нічку пїана Б. МХ. 488.

Удатись: б) Який удався, такий згинеш Ном. 3210. – Такий дурний та божевільний вдався Рудч. Ск. II, 176.

Ходити, сходити, заходити:

а) Він такий пан ходить Полт. п.

б) Що я в тебе, моя мати, нежонатий хожу Мил. 79. – Ой щось наш отаман невеселий ходить Чуб. V. 1051. – Ой щоб ти білилася, ще й хороша ходила Неум, 80. – Чогось мила смутна ходить Чуб. V, 381. – Чого сонце таке червоне сходить, а сине заходить Чуб. II, 13. – Ти, красота не сходи рясна... ти, красота, посходи рясна Е. 3б. 36, 185, 186.

Рівнобіжно з прислівниками: Чого-ж ти, Настю, смутно ходиш? Kolb. P. II, 51. – Зимною будеш босо ходити Kolb. W, 104.

З інструм.: Ой рада б же я, да мої діточки, ой да ласкавою ходити Пол. п. I, 27.

Чекати, дочекати: б) Я ни надіяв сі, аби ти живий ранку дочекав Kolb. P. IV, 167.

Чинитись, вчинитись:

а) Він чинить ся Христос, а йому грішна жінка ноги миє Канів п.

Пор. ст. р.: Передь вами не творит ся правь Ип. 392. – Онъ же нынѣ ворогъ мои ся учиниль Ип. 150 (470).

б) Учинилась бондарівна німая і глуха Макс. I. 81.

III. Номінатив у вільнім звязку з дієсловом. (Номінатив адвербіяльний).

Під цю категорію я підводжу:

1. Номінатив кількісного означення і

2. Звороти, що підносяться до номінативу з подвоєним речівником місця, часу, способу.

1. Номінатив кількісного означення. Номінатив цей відповідає не на питання *х т о?* або *щ о?* поставлене при присудковій, а на питання *с к і л ь к и?* і цим питанням означається його адвербіяльна роля. Він подибується в двох випадках: перше на місці колишнього підмету при дієсловах неперехідних, і друге, на місці колишнього об'єкту в акузативі або генітиві при дієсловах перехідних.

Перший випадок характерний тим, що речення переходить в категорію безпідметових, себ-то дієслово втрачує свою згоду з колишнім підметом в роді й лічбі і кладеться в однині ніякого роду (в минулім часі). Так, напр., числівники 5 – 10, що при собі мають доповнення в генітиві первісно усвідомлювалися як речівники жіночого роду і присудкове дієслово з ними згоджувалося в лічбі і роді: *та п'ять вервей шла*; «много», «мало», «колко», «нѣколко» і т.ин усвідомлювалися як речівники ніякого роду, як це ми бачимо з прикладів: *Володимєрь же прибрєдє рѣку с маломъ дружины* Ип.211; *вбѣжа въ Черниговъ съ малом дружины* іб. 328; *въ ту ноць посла Володимєрь Славату съ нѣколком дружины* іб. 128 – і цілком натурально при них сподіватися дієслова в однині ніякого роду. Але в давнину однина або множина дієслова при цих речівниках стояла в залежності від того, чи в свідомості горувала ідея многости (окремих одиниць), чи ідея кількості (подільної маси); через те в давніх пам'ятках ми бачимо: *коли м н о г о , м а л о і т . и н .*, сполучалися з речівниками, що їм не властива ідея многости, як, напр.: *д о б р о , з л о і т . и н .*, то при них дієслово стояло в однині, напр., *са зла сотвори* І. Новг. л. 30, 13, навпаки-ж коли брала гору ідея многости, ми бачимо множину при тих саме словах: *мало ихъ оубѣжаша* іб. 65, І. Пізніше ми бачимо, що первісно числові і кількісні речівники втрачують свій речівниковий характер і разом з тим ідея многости уступається перед ідеєю кількості; переходячи в категорію прислівників, названі числові і кількісні вирази втрачують свій тісніший зв'язок з дієсловом, як його підмет, і стають прислівниковим означенням на питання «скільки?» Як образ кількості, себ-то великості, міри, може виражатися різними речівниками, й виступають тут в функції прислівниковій. Поставши первісно при дієсловах *бу т и , с т а т и і т . и н .*, такі кількісні означення розвинулися і при таких дієсловах, де вони не могли бути первісно підметами.

Приклади:

Ой єсть голубців повнесенький двір Чуб. V, 310. – Та як-би ще другий, то було-б вас пара Мил. 42. – Мому Стефанові може було місяць, може два ЖС. II, 182. – За старого Хмеля людей було жменя Ном. 666. – А щоб тобі копа літ Ном. 3260. – Вистала рік, як тоту заручив вже принцизну Игн. з Никл. 48. – В тій коморі сиділо сорок опришків Е. 3б. 26, 295. – Не любила я жадного, хоч їх було сила Морд. 314. – Налетіло чортів повнісінька хата І. М. 44. – Наїхало москалів повен двір Чуб. V, 639. – Назліталосся їх така сила, що Господи Рудч. Ск. II, 110. – Сила (криві) муєфло вилитися з людей невинних Вел. IV, 218. – На що тобі багатство, на що тобі грошей сила Чуб. V, 141. – Половина місяця у тьму уступило ИП. I, 191. – Стоїть дівок як ярок Чуб. V, 145. – (Гора) більша як тисяча сажень Kolb. P. IV, 60.

Пор. в польськ.: *siła się tego trafiło; przychodziło moc wojska*; в чеськ.: *hřza přez tam bylo, hojnost'vína se obrodilo* (Пот. III, 445); *na strvmě sedělo kopa ptaků; polovia města sgofelo*; в словацьк.: *nahrnulo sa hrôza myši, ľudí bolo neslychana síla Mikl. IV, 35.*

б) Другий випадок, себ-то вживання номінативу на місці сподіваного акузативу або генітиву при дієсловах перехідних, на думку Потебні (Изь зап. по рус. гр. III, 445), дасться вияснити з попереднього звороту: *Кмѣть... ма заплатити копа грошей АЗР. I, 225 (1501).* – Половина отъ того мыта имуть дати на Сират отъ оусего Грам. 1407. – А от шку-та нового копа грошей мыта дати АЮЗР. I, 26 (1500). – Сестрѣ моей двѣ доли платити, а княгинѣ Ульянѣ третяя доля платити АЮЗР. II, 124 (1509). – Давати имѣ мѣра меду АЗР. I, 92 (1480).

В суч. мові: Вийми троха грошей Игн. из Никл. 71. – (Богачка) дуже купа налляла во-ливи ЖС. III, 51 – Не виділам миленького вже неділя друга Сал. Сч. 28. – Коби си хто та-кий найшов, жеби мого брата так обікрав, як мене, то дарував бим свого половиною мастку ЖС. II, 63. – Виправил Хм. козаков комендированих тысяча, Туган-Бей татар тысяча Вел. I, 74. – Носив її там решта п'ять років Чуб. I, 219. – Штирі хлопці (ном.-акуз.) варті дали Чуб. V, 997. – Побив тих решта що були Kolb. P. IV, 73. – Дванацять сажень залізний стовп Чуб. II, 178. – Серед пекла зробила ковбицю в тисяча маж ЖС. IV, 346. – Він украв коня половина золотого, половина срібного Чуб. II, 299 (пор.: В тій колясці запряжений кінь половину золотий половину срібний *ib.* 300).

Поряд номінативу при суб'єктивних дієсловах подибується також акузатив перенесе-ний з акузативу об'єкту, коли той перейшов у категорію прислівника: Половину місяця у тьму уступило ИП. I, 182. – Половину світа скаче, а половину плаче Ном. 1699.

В польськ. і сербськ. форми з акузативом панують, напр., польськ.: *było furę siana Mikl. IV, 357; było u mnie trochę towarzystwa; tak upłynęło parę godzin*; в сербськ.: Полови-ну не стало му друста Даниич, Срб. Синт. 411. – Было му є стотину година *ib.*

Паратактично на місці генітиву номінатив: Жито стало осмачка по золотих три Літ. Сам. 179 (осмачка жита). – Вирвало килка подкопов подь мтѣстомъ праве въ самій часъ, якъ козацтво – одни топилися а инніе спали Літ. Сам. 144. – Бо козаки сторони Сом-ковои, отступивши своєї старшини, похапавши корогви каждая сотня, й до табору Бр-го прийшли и поклонилися Літ. Сам, 76.

Пор. нім.: *Der erste Transport ist kaum die Hälfte getrunken*; див. Paul Gr. III, 55.

При прислівниках: Копав під тим дубом, два сажні глибоко Kolb. P. IV, 71.

2. Звороти, що виходять на номінатив-акузатив з повторенням речівника, типу: днь днь иштуть (ѣмѣрав ѣх ѣмѣрас пор. рос.: *день изо дня*) Изб. 1073 Потебня III, 519), себ-то на повторення двох номінативів, інакше кажучи, двох моментів; це повторення вноси-ло відтінок тривання, непереривності; стосунок між двома моментами пізніше став вира-жатися прийменником між першим та другим номінативом, а ще пізніше увесь вираз тіс-ніше звязався з реченням прийменниковими зв'язками.

а) Стосунок до місяця:

1. При дієсловах руху (переміщення з одного пункту до другого): *H+від*:

Идемо хата від хати Е. 3б. 36, XXIII. – Ой иди мужу, хата від хати чепчика шукати Подол. г. Чуб. V, 681. – Йде дід горбатий хата від хати Kolb. P. II, 286.

Пор.: Швец... ходив від хати до хати й шив чоботи Kolb. P. IV, 102.

Иде село від села Kolb. P. IV, 37.

З прийм.: Ходили від села до села ЖС. II, 352. – Йдуть від села до села Kolb. P. IV, 54. – Їд в сило від села і питай таких людей Kolb. P. IV, 217.

Плини, плини Василечку кінець від кінця, шукай собі Василечку рідного віття Мат. У. Етн. XIX – XX, 261. – Нас (дідусь) розсипав навкруги себе на дванацять верстов од себе і на дванацять верстов сестра од сестри Чуб. II, 21.

Пор. чеськ.: *Tečete dom od domu hekajice; běhala misto od mista Zikm.* 46. Зікмунд уважає ці відмінки за акузативи.

H + за:

Припадає світ за очі йти Ном. 4085. – Пішов собі лев світ за очі Чуб. II, 304.

1. При дієсловах спокою. *H+у* виражає близькість:

2. Жив тин у тин із братом МВ. Оп. 7.

Пор. рос.: *Стоят бок о бок.*

б) Стосунок до часу:

1. *H+від*: наступність від одного моменту до другого: День от дня очекиваємо Вел. IV, 255. – Що матуся плаче год від году Чуб. V, 838. – Вже-ж я час од часу хорію ИП. II, 120. – Ой ти сьогодні у мене, а я завтра у тебе, тиждень од тижня, а рік од року, аж до самого віку Дем. 53. – Сказано, пора од пори усе маяться (люди) ЗЮР. I, 173. – Рік від року милейкий до боку Е. 36. 36, 31. – І ніч від ночі не досиплела Е. 36. 36, 227. – Все й рік від року токма до віку Е. 36. 35, 29.

Паралельні звороти *H+до, з, за*:

Ой рік до року, ой вік до віку Е. 36. 35, 58. – Год з году усе багатів Кв. Щ. л. 9. – Час за час а ближій к вечору Ном. 8278. – День за день, ніч за ніч, і к смерті ближче Ном. 8277.

Пор. рос.: *Час от часу не легче* Попов 63; нім.: *Tag für Tag, Jahr um Jahr.*

2. *H + у = що + H*: День в день (= що день) той бідний в багача на роботі ЖС. IV. 97. Пор. ст. р.: *Лахи идахоу днь в днь (XII) Ип. 843.*

Чого таки тобі раз у раз до церкви ходить? ЗЮР. I, 50.

Паралельні звороти *H+по*: Стука раз по раз, мов його домовик душить Ном. 3142. – Раз по раз кричить Нов. Дух. м. 12.

3. При злучникові *що*: Що година, що минута сподівається (козаченька) Kolb. W. 130. – Плачу-ж я плачу що день, що година Коцип. 47. – Буду що день пїана Чуб. IV, 507. – Що день Бога хвалить, і що день людей дурить Ном. 183. – Що в Бога день, усе голову їсть Ном. 2724. – Весна, весна, що день красна Мил. 70. – Що неділя – жовті чоботи Чуб. V, 215. – Полетів-би що година дівчат одвідати Лавр. 28. – Що літо Кв. I, 9. – Що час войско турецьке прибувало полем і водою Літ. Сам. 193.

Пор. лит. *kas mets* = що-рік, *kas vakars* = що-вечір; *kas nakts* що-ніч.

Паралельні конструкції з генітивом і акузативом (рідче): див. «Ф. г.», стор. 122.

4. При злучникові *с к о р о*: В суботу, скоро свѣт, войска козацкіє и московскіє гору опановали Літ. Сам. 143. – Встаю я раненько, скоро світ, подивлюся на подвірїє, лише слід Kolb. P. I, 334. – Цілював-би, обіймав-би, скоро є охота Kolb. P. II, 242.

в) Стосунок способу: Будеть жалоба очи на очи о пинези АЗР. I, 7 (1347). – Для широкости писма их слово от слова в потверженє нашо не вкладаючи, велѣлисмо АЮЗР. I, 178 (1570). – Росказали есьмо слово от слова до книг наших канцелярейских вписати АЮЗР. I, 189 (1572). – Отпущено неволников бѣсурманских на волю голова за голову, на свободу Вел. I, 509. – За которих людей, голова за голову, хотят взяти розмѣною Татар Вел. III, 164. – Волѣли до єдного єдин на другом, умѣрати Вел. IV, 202. – Хоть будем один на одному лягати, а не можем тобі Жидів-рандарів до рук подати ЗЮР. I, 62. – Витер огню дерево об дерево Рудч. Ск. II, 106. – Ишли бояри ряд по рядочку Мил. 132. – Ой їхали бояри ряд по ряду Чуб. IV, 325. – Що летять галочки ряд по рядочку, зозулечка на передочку

Метл. 151. – Рука в руку Жел. 342. – Слово в слово Жел. 885. – (Вони) идут рада в раду Kolb. P. IV, 284. – (Коза) ледви ступає нога за ногов ib. 263. – Все за ним хогі слід у слід ib. 69. – Слово по слову зийшли ми говирков на Гуцулив давних Е. Зб. 26, 1. – Тепер христосуйтесь та бережненько, щоб кістка об кістку останніх не порозбивали Кв. I, 125. – Лата на лату сади, а копійку на горілку держи Ном. 11719 (можливо, що цей зворот поширився з суб'єктн.: лата на латі сидить). – Одно з одним схожається і з празником хвалебним поздоровляється; а мене плече з плечем, пола з полою торкає і в вічі не видає ЗЮР. I, 27. – Ой заступайтесь хлопці, славні запорозці плече поз плече Сб. ХИФО. VI, II, 90. – Жизнь біс батька яка Ном. 2084 (еліпса: біс батька зна яка, себ-то ніхто не зна яка – погана, пор. рос.: чорт знает какая жизнь).

Пор. рос.: Он попал точка в точку; они идут рука об руку, нога в ногу; учит слово в слово; они ударились голова об голову; глаз на глаз.

IV. Номінатив прийменний.

I. Номінатив апозиційний.

Коли номінатив акцентується в мові, то його виділяється з речення в приложення до займенника особового або вказівного, що в такому разі править за формальний підмет речення; місце такого приложення здебільшого препозитивне що-до підметового займенника.

Препозитивно: Ті хлопці, той собі каже ні, а той собі каже ні Чуб. II, 422. – Молод козак, я ще оженюся Лукаш. 74. – Миргородський капітан, він розумний чоловік Сб. ХИФО, VI, II, 103. – Баша Турецький бусурменський, недовірок Християнський, по ринку він похожає Макс. II. – Ой синяя ожинонька, вона льону не пов'яже, ой чужая чужинонька, вона правдоньки не скаже Метл. 60. – А вже-ж тії вороженьки, правду вони кажуть Коцип. 10. – Ой що попи, ой що дяки, вони грошей наберуться Чуб. V. 1032. – Зозуля, це – удовиця; зозуля, то з дівчини М. Пр. 8. – Посаг, скарби, все то фрашки Гол. I, 365. – В раю пташки, то – твої дружки, чорний шовк, то – твої кістки, дрібне золото, то – твої слізочки Чуб. IV, 255. – Бідність, багатство, все то божа воля; з милим вік жити, то – щаслива доля Чуб. V, 228. – Відьми є рожденні і вчені. Рожденна, та чужого не займе, а свого не попусте, а вчена, то скажена М. Пр. 68.

Пор. руськ. билин.: А и молодой Дунай, он догадлив был;

Молодой Иван Гостиной сын,

Он пил чару зелена вина;

Царица Елена, Симеону царю она сон рассказала;

Доселева Рязань, она селом слыла (Потебня Из зап. по рус. гр.

II, 202).

лит.: o tas spickbuks, tas mudu prigavo «о той шахрай, він нас обох одунив»; žals aūzolelis, tai bus jo tevelis; baltos smilkites, tai bus jo mamuže «зелений дуб, то буде його батько; білий пісок, то буде його мати» (Попов, 44); нім.: Die prächtigen Coulissen, sie waren bemalt im hochromantischen Stile; франц. в питайних реченнях: votre père, donne-t-il de l'argent? яз. Авести zarathustro črītamō, hvō ne vastī „Заратустра найсвятіший, він бажа нас» (Попов, 44), санскр. agnih pūrvebhir rśibhir idjo nūtanāir uta sa devān ā iha vakṣati „Агні оспіваний від давніх і нових мудерців, він хай привезе сюди боги“ (Попов, 44).

Постпозитивно: Ось де я, доля твоя Бал. 70. – Чого він торопиться, оцей тороплений кінь Канів. п.

Пор. франц.: Elle me traite toujours comme un enfant, maman (Liais). – Il est là, ton bon portrait (Flaubert).

II. Номінатив незалежний (непогоджене приложення).

Дуже близький з конструкції до номінативу апозиційного при підметі, що виражено займенником, номінатив до об'єкту, що виражено займенником; такий номінатив можна назвати непогодженим приложенням, наприклад:

А порохоно братнее, видѣти его широко очи продрал еси Ив. Виш. (АЮЗР. II, 222). Оттой то хліб, що з гамазіів добре люди розібрали, чи не треба-б його поповнити Кв. I, 145. – Повели кривого танця, так що другі дівчата! їх і не видно за нею Кв. II, 100.

Пор. ст. р.: Конь, ієго же любииши и ѣздиши на немъ, отъ того ти умрети Лавр. 16. – Мстиславичъ Всеволодъ, внукъ Володимерь 'єго же в гнаша Новгородци отъ себе Лавр. 289 (Потебня, II, 201).

Влр.: И котореи старцы при церкви живут, дает золотой казны не считаючи Др. рус. ст. 174; польськ.: Zbójce, którzy cudze imienie drapieża, ma jem być wszystko imienie zabrano (Потебня, оп. cit. II, 201); нім.: jener aber ich werde ihm Nichts geben Dietz 463; франц.: Moi, il ne me sait pas; гр.: ἐκεῖνος δε, οὐ δώσω αὐτῷ οὐδέν Dietz 463.

III. Приложення при підметі (при номінативі дієслівної особи): Не багато Барабаш, гетьман молодий, гетьманував ИП. II, 3. – На що тобі жінка, камінь за плечима Коцип. 3.

Близько до цього сполучення при номінативі дієслівної особи номінатив паратактичного речівникового прикметування, напр.: Того ж року турецькіє войска, сили великіє вийшли противко цесара християнского Літ. Сам. 162, паралельні конструкції: войска в великих силах і великі сили турецьких войск.

Паратактичне прикметування – іменне речення: Що цар вартує, як сидить на престолі царським, корона на голові, булава в руці, -що він тоді вартує? Е. 3б. VIII, 119 (з короною на голові, з булавою в руці). – Іде козак в Україну, мушкет за плечима Чуб. V, 86. – Прийшла до неї жінка, уся голова пов'язана йде і оха Кв. I, 223.

Пор. франц.: Elle savait toujours apparaître le sourire sur les lèvres et les yeux rayonnants (Br. I, 319).

IV. Номінатив прикметниковий, як непогоджене прикметування (постпозитивно): Дають мені сто червінців – золотії, дають мені й пару коней – воронії Чуб. V, 529. – Ударив грім на синій двір, убив жінку, діток двоє – чорнявії та й обоє Мил. 48.

Відмінність звороту «дають мені сто червінців – золотії» від «дають мені сто червінців золотих» власне в тім, що прикмета, виражена в прикметнику, виділяється в самостійну одиницю мови, висовується в свідомості на ближчий кін, акцентується; звичайніші звороти з «що» перед прикметником.

V. Номінатив при дієприслівнику. Їхавши отець по морі, а дідусь старенький і зупинив його корабель Чуб. II, 20.

В стар. яз.: Ушиковавши теди Ивоня войско, пришло до битви Крон. Боб. 286. – Которого видячи всѣ, рекль князь Московскій: праве королевичъ Полскій АЮЗР. II, 112 (1494). – Ино мы, выслухавши с obu сторонъ тихъ ихъ рѣчей, и видѣлося намъ и

паномъ радѣ нашей АЗР. II, 64 (1509). – Вечеръ зближившись, а братия зъ нѣщимъ оти-ти мусѣли до домовъ своихъ Арх. ЮЗР. I, XI, 117 (1635). – Потом обудивши са ѿревичъ Никита, наполнило са срде его радости Пам. укр. м. V, 13 (XVIII).

Вказані звороти підносяться до номінативу з погодженим дієприкметником, що було за доби більшої дієслівності, а значить і самостійності прикметника.

Приклади в ст. р.: И пришьдъ Изяславъ Мьстиславичъ к Києву, и бѣ Игорь разболѣл ся в порубѣ и бѣ боленъ велми Ип. 28. – Андрей же то слышавъ и бысть образъ лица его попустнѣлъ Ип. 109. – Изяславичъ Мьстиславъ ведучи в помощь отцю своему Угры, и слыша Володимер Галичский, оже идетъ Мьстиславъ Изяславичъ Ип. 65. – Выскакавъ же вси прочіи изъ лодья, и рече Олег Лавр. 10.

Влр.: По Великой рѣкѣ лед идучи, христіаном силно много хором подрало и запасов снесло Пск. I, 234 (Пот. II, 197). – И мало время поизойдучи, пришел Чурила Пленкович Др. рус. стих. 164 (див. Потебня, ор. cit. 197 – 199).

V. Номінатив покликовий.

Номінатив подибується, як осередкове слово в реченнях іменних нерозчленованих покликових, напр.: Ой я нещасний, що маю діяти Коцип. I. – І не бідна головочка! Ном. 1640. – Е, чоловік! чорт заволік Ном. 2896. – Чоловічина! одна душа в чоботі, друга в животі, а третя по світу Ном. 2970. – А, лиха година! Ном. 3545. – Се чума, бендерська! Ном. 3569. – О Боже-ж мій, очка мої, очка мої чорненькії ИП. I, 86. Ах лихо і біда! Не йди замуж молода Kolb. W. 205.

Сюди-ж найдогідніше віднести еліптичні звороти, що виражають пожадання: Вічний покой предкам і дідам ЗЮР. I, 55. – Гаразд, гаразд, пане Саво, щаслива година! Закр. 13. – Година вам щаслива! щоб ви бачили сонце, світ і діти перед собою Ном. 4563. – Щаслива му друженька, коби не приїхав Kolb. P. II, 114. – Заким жидів загодиш, щоб на них хороба! ЖС. II, 206.

Номінатив покликовий, як і вокатив, дуже поширений в скр. і гр., напр.: скр. aho ġuram aho kantar aho dhairjan Nal. 3,17; гр.: οἶ ὦ τάλαίνα, ὦ τάλαιν ἐγὼ Electra 674, 807, в латинським акузатив: O me miserum!

VI. Номінатив у функції вокативу.

Дуже часто номінатив виступає в функції вокативу, як і навпаки, вокатив в функції номінативу; це з'явище загально індо-європейське, його дасться вияснити подібністю функцій обох відмінків, їх незалежністю в реченні; зокрема до помішання форм номінативу й акузативу спричинилася певно їх однаковість у множині. Помішання номінативу з вокативом ми подибуємо переважно в піснях; почасти це буває з вимог ритму або рими:

Рости, рости, червоний мак, вище мене Мил. 144. – Місяць ясний, місяць ясний не світи нікому Мил. 71. – А ти, коточок, не ховайся в мішочок Мил. 42. – Збирай збирай, наш отаман, всю челядь на двір Мил. 120. – Світи місяць, світи ясний, ще й вечерня зоря Мил. 117. – Ой ти, дубок кучерявий, листя твоє рясне Чуб. V, 13. – Ой ти, Дунай, ти бистренький, перекажи до батенька, най батенько приїжджає Е. 36. 36, 207. – Розступися, сира земля, бо я піду живий в тебе Чуб. V, 468. – Ой прийди, зовиця, прийди сестриця, та прийди

до мене ночувати... в тій саме пісні: Не бійсь зовице, не бійсь сестрице... Мил. 90. – Ти улиця – безумниця, хто по тобі ходить Мил. 68. – Ой уставай, челядь, засвіти свічі Метл. 242. – Не наступай Литва, буде меж нами битва Чуб. IV, 346. – Мій хозяїне, моя й пара дорога! Моя й правда дорога Мил. 206. – Біль моя тонка, біла! як я тебе, беле, шовком потчу Мил. 83. – А ти вечерок, напни холодок Мил. Жлк. 140. – Діжа, діжа! треба до тебе віхтя й ножа Мил. Жлк. 36. – Фортуна нещасная, що ти виробляєш? Уш. п. Чуб. V, 397. – Вна сина твого кличе: сивий мій соколик Roszk. 40. – Оце тобі за те, щоб не віщувала, проклята личина Чуб. II, 101. – Молодик, молодик! в тебе роги золотії Ном. 268. – Вус! тихо сиди, як бороду голять Ном. 1305. – Іди зіма до Бучина, бо вже ти нам докучила Ном. 622. – Знай, коза, своє стійло Ном. 991. – Циганочка-махлярочка, вволи мою волю Лавр. 16. – Покинь, покинь, старий бондар... покинь відер набивати Чуб. V, 428.

Міну номінативу з вокативом ми знаходимо також у людкових піснях інших слов'янських народів.

Датив.

Етимологічно дуже ймовірно, що датив первісно виражав льокальний стосунок (див. Brugmann. Gr². II, 2, 474), показуючи крес в напрямі чинности; вчасно він чергувався з акузативом і льокативом. В грецькім і латинськім, де датив спався з льокативом, при назвах місця ми можемо припустити і той і другий. В слов'янських языках при дієсловах переміщення датив залишився в різній мірі; в ст. болг., наприклад, датив місця без прийменника (къ) мало відомий (шьдъши домови Марк. 7, 30, за Господь придеть дому Супр. 258); так само і з назвами осіб він подибується рідко (богови приходиши Супр. 265, да ти доведа паствы ib. 368), тимчасом як навіть у сучаснім сербськім він в повній силі в обох випадках Својој куџи' не доходе Данич. С. 321, она иде своје винограду ib. 322, камен додје¹ војеводи Кајици ib. 323, нагна нъему плавога јелена ib. 325; в ст. чеськ.: Věz, žeť se cas blíží k tomy, hodovauše jíti domu Zikm. Skl. 93. – Jeden čas vstav sv Martina hrobu sel ib. – Vratíť se mému mistru ib. 94. – Potom ihned počal králi tomu posly a listy sláti ib. – Pojed' domov; otjedech domov ib. В ст. руськім ми знаходимо часто датив міст, напр.: Посла єна своего Володимера Чернѣгову Ип. 208, посла по Стополка Турову ib.; принесоша и Києву ib. 212; ворочу са дому моему ib. 263; ста обѣду ib. 447; Изаслав поиде съ Двѣвичемъ Изаславомъ Чернигову, а Романъ Смоленську ib. 460 (але: поѣха изъѣздомъ къ Чернигову ib. 507); йде Вишегороду ib. 534; йти домови ib. 549; возвороти са домовъ ib. 639; идоста Києвоу со Пакославомъ ib. 734; вороти са Києвоу ib. 773; приде Батый Києвоу в силѣ тажыцѣ ib. 784. Але вже в XIV віці ми його не знаходимо.

В сучасних західніх прислівниках до л і в, до м і в маємо колишній датив при дієсловах руху: Не раз мі ся долів оком сльози покотили Гол. IV, 453; ой пустімо-ж ся на тихий Дунай, долів Дунаєм під Царгород И. П. I. 1; куска хліба не знайдемо, як домів прийдемо Гол. I, 128; як-же тот пісок зійде, втогди твій син домів прийде Гол. I, 174; пусть мя, Янчик, домів, бо я буду бита Гол. II, 229.

Ст. р.: Остаса слнца мало, аки мѣца доловъ рогома Ип. 274 (1114); и поиду же Русь домови (Х. домовъ) Ип. 22 (907).

Прислівник «горі» можна розуміти і як колишній льокатив і датив: Ой та пішов горі плаєм Гол. II, 359; ой як мині не ходити горі тим поточком ib. 414.

При дієсловах, що переміщення не виражають, датив особи показує стосунок чинности до неї, і це жививання панує в і.-е. языках; в останнім разі датив міг чергуватися з акузативом, і тоді дієслово неперехідне набувало перехідного характеру.

Міна дативу з генітивом в посесивнім розумі (про це нижче) має первісно відтінки власности і призначення; в цім разі генітив відносився до речівника, а датив до дієслова, пізніше обидва відтінки могли затертись, опріч того, датив вимінювався в окремих випадках з генітивом і аблятивом та льокативом.

Найчастіше кладеться в дативі особа, що приймає чинність, що виражено в дієслові. Сполучається датив з дієсловами, речівниками, прикметниками, прислівниками та межислівцями (покликами).

¹ Брак у друкарні сербського шрифту змусив нас віддавати сполученнями цј, dj, сербські звуки, що з прал. tj, dj.

I. Датив при дієсловах.

1. При дієсловах перехідних.

а) При дієсловах, що сполучаються з акузативом або генітивом партитивним, себ-то при дієсловах, що мають загальне значіння «давати» або «брати» і означають чинність, що її вислідом щось кому прибува або убува:

а) Д а в а т и, д а т и, в и д а т и, з а в д а т и, н а д а т и, п о д а т и, п р о д а т и і ін.: Слуги пішли давати волім їсти Kolb. P. IV, 180. – Кому Бог дасть, то і в вікно подасть Ном. 13. – Дам ти сотку і всі тобі коні, що суть запряжені в тих возах Kolb. P. IV, 253. – Старий відав Богови війну Kolb. P. IV, 82. – Він завдав мому татови загадку ЖС. II, 196. – Надав мені нечистий встрять у се діло Ном. 1846. – Древо, древо... подай нам плоду свого Пам. укр. м. II, 153. – Старцям грошенят роздасть Кв. М. 5.

З дативом дієслово «дати» уживається також в певних сполученнях з генітивом (1) або акузативом (2) речівника, що разом з ним творить одно дієслівне поняття, напр.: 1) Я дам тобі бобу, той крикнеш «пробу» Ном. 3633. – Ой дайте нам віри Чуб. IV, 353. – Дати дулі кому (себ-то: нічого не дати). – Дати духа, духопелу кому Е. Зб. 23, 76. – Дав йому лупня добре Ном. 3986. – Ляпаса у пику дати кому Ном. 3853. – Дайте нам міри, коли не дасте віри Галько I, 77. – Дати парла кому Основа, 1862, VI. – Самому писарю давали такої пинхви, що на силу прочхався Кв. СП. 22. – Або мені помочі дайте, або мене з собою візьміте Метл. 380. – Дали Ляхам прочухана, що з коней спадали Закр. 26. – Дати пуду кому Е. Зб. 26, 340. – Я тому дам ради Е. Зб. 13, 33. – Не міг собі бідний чорт дати ради з ними ЖС. II, 185. – Дати товкача кому. – Дати чосу, шваби, шкварки кому. – Дати штурханця кому. – Зараз і дасть йому щипки Кв. КД. 6.

2) Прошу тебе, дай ми віру, скажу тобі правду щирю Гол. – Я парубку ганьби не даю Марк. – Йому вона дала гарбуза Полт. п. – Раненько встань свекорку (на) добрий день дай Метл. 223, 224. – Усім вона парубочкам догану дала Чуб. V, 1157. – Яку йому кару дати Ном. 8866. – Барана стрижуть, а козлу на віжки дають Ном. 3905. – Мачуха пасинку на волю давала: хоч льолю купи, хоч голий ходи Ном. 9377. – Віти тернові рубайте... мені брату пішому піхотинцю на признаку давайте ЗЮР. I, 34. – Коб йому Бог на розум дав, щоб ударив кого Звягел. п. (Сл. КС. I, 353). – Дай їй pokій Чуб. V, 273. – Не даючи жадної причини козаком до війни Літ. Сам. 24. – Як ти мені, я тобі далисьмо слово Чуб. V, 137. – Честь Богу, хвалу дайте Чуб. IV, 311.

Також «чолом давати»: У намет уступає, пану Филоненку, Корсунському полковнику чолом даває Метл. 41.

При дієслові «дати» з інфінітивом іншого дієслова, напр.: Студеному та й вітрові віяти не дала Kolb. P. II, 46. – Знати дано Дорошенковъ гетмановъ Літ. Сам. 92; дай-же моїй неньці знати Закр. II. – Не дай мені дай загинути Метл. 128.

Дієслово «датися» з інфінітивом іншого дієслова має характер терпного стану, що в дативі особа чинна, напр.: Не давайся кожному вітрові повівати Ном. 3840. – Не дайся обдурити тій дівці (власне: не дай тій дівці себе обдурити).

Маємо датив особи при дієслові «датися» з прийменниковим (на, у) акузативом дієслівних імен, що вимінюється з інфінітивом відповідних дієслів, напр.: Дався мені гетьман Хм. гаразд-добре знати Метл. 394. – Дались мені у знаки чоловічі кулаки Кремен. п. – Дяк молоденький (дівці) на підмову дався Чуб. V, 1081 (дався підмовити). Також: Не дались у вічі матері ЗЮР. II, 52 (не далися бачити).

Завдавати: Тільки мені молодому жалю завдає РЧП. 134.

Продати: Або дай ми, або продай, любко, твого лиха Е. 36. 19, 193.

Боргувати (давати на-бір): Сидить багач та й дивує, що убогому жид боргує Чуб. V, 1074.

Вертати, -рнути: Хочє твоїй царівні вернути молодість і вроду ЖС. II, 183.

Вручити, поручати, приручати, доручити, заручити: Не вручив я худібоньки да своєї нікому, тільки вручив дівчиноньці да коника вороного Чуб. V, 295. – Приручаю тебе, серденько моє, та єдиному Богу Бал. 117.

Дарувати: Дарувала щастя-долю я своїй дитині Мил. Жлк. 284. Також з акузат. особи і інструм. речі: Даруй дітей віком Гн. I, 45.

Завинити: Що-ж я молодая людьом завинила Kolb. Ch. II, 24. – Сама-ж ти си рідна мати тому завинила Е. 36. I, 18.

Загараздити: Аби Бога надармо не взивати і щоби душу невинну ни загараздити чортови Kolb. P. IV, 164.

Зашлюбити: Ах, мати, не знати, чи рада тому,

Може тя зашлюбить кому іншому Чуб. V, 137.

Кидати, кинути, викинути: Я кинув собаці хліба, щоб не вкусив Полт. п. – Викинь мені талану Мил. Жлк. 181.

Нав'язати: Нав'язи єї (торбинку) коневі ЗЮР. II, 55.

Наганяти: Вона-ж мені молодому тугу наганяє Переясл. п. Чуб. V, 22.

Наложити: Тобі, дівчино, наложать намітку Чуб. V, 411.

Поділити: кому що, також кого чим.

Покидати: Покидаю тебе єдиному Богу Метл. 23.

Признати: Всі признали йому правду ЖС. IV, 179.

Призначити: Половина літ минає, а щастя не маю – так то мені Бог призначив Чуб. V, 360.

Причинити: Причини, Боже, здоров'я милому та й мені коло него Гол. I, 191.

Проступити, уступити: Вони проступили йому дорогу Kolb. P. IV, 136. – Неприятелеви уступит не може Діал. 267.

Слати, послати, прислати: Якось раз свекор послав своїм невісткам полотна Rokoss. 81. – Прислали єму потом два листи Крон. Боб. 293.

Судити: Не судив мені Бог, кого я любила Н. п.

β) При дієсловах, що виражають поняття «брати» і близьких до них значінням, що сполучалися первісно з аблятивом безприйменниковим, а пізніше і прийменниковим (пор. гр. ἀφαρτίσθαι τινός τι і ἀ. ἀλό τινος при ἀ. τινί τι) ми маємо в сучасній мові виміну генітиву-аблятиву з прийменником у (в) і дативу. Певно, що сполучення дієслів цього типу з дативом постало з перенесення на них конструкції з дієсловом «дати», його протилежником (див. Delbrück. S. I, 281, Brugmann Gr². II, 2, § 457) ще прадавньої доби, бо ми її подибуємо в іранським, литовським, слов'янським, грецьким, латинським і германським. В російським панує конструкція генітивна з прийменником у (взять у кого), в польським навпаки – з дативом (wziąć komu). В українським, в східніх говірках переважає конструкція генітивна (аблятивна) з прийм. у (в), в західніх дативна.

Брати, взяти: Одним людям щастє береш, а другим даруєш Гол. III, 357. – Ой я візьму багатому, убогому даю Гол. III, 62. – Взялисьмо вам дитину, дайте-ж нам і перину Ж. Р. I, 88. – Відібрати молоко єго дуже молокодайній корові ЖС. II, 355. – Кого Біг покарати хоче, тому розум відбере Закр. 170. – Пйаний собі розум відбирає іб. 201. – Відобрав ді-

дові та бабі яблуко ЖС. II, I, 374. – Здоровіє-сь мі відобрала РЧП. 122. – Дівка відобрала їй тоту коробочку з ягідьми Явор. I, 235. – Ми жидам сон відобрали ЖС. IV, 182. – Ми тебе на дорозі переймемо, тобі коровай відберемо Szabl. 127. – Єму Бог забрав доньку ЖС. II, 180. – Людем бидло єдно побрали, друге покрали Хм. Літ. 81.

Пор. серб.: узецје му се и оно што има Мат. 13, 12, ст. сл.: възьметь Са отъ ніго (ἀρδή σεται ἀπ'αὐτοῦ).

З прийм. у і геніт.: У єдного бере, другому дає Е. 3б. X, 120 (пор гр.: δέχομαι ті тивоо при δέχομαι ті тиві, хоч на утворення грецької конструкції може вплинув датив множини, що спався з аблятивом (див. Brugmann Gr². II, II, 484). – Пану волно бы узяти у свого подданого Літ. Сам. 5.

В и б и т и: Чоловік... вібив чортови око Kolb. P. IV, 180.

Н а, н а т е: На тобі, дочко, цього зілля Чуб. II, 164. – на тобі мого коня, а твій нехай у мене Чуб. II, 286. – Ой нате ж вам, рибалочки, горілки напиться Сб. ХИФО. VI, II, 108. – Нате вам нарощене, нам принесіть хрещене Чуб. IV, 9.

В и д р а т и: В'їстисє добра оному к'валтом видрано Літ. Сам. 6. – То є запорожци ви-драли оному Літ. Сам. 75. – Єму гетманство насине неправеднимь подступомь видраль Літ. Граб. 168. – Вовкові барана з горла не видереш Ном. 4853.

В и к о л о т и: Багатий виколов бідному око Староконст. п. Чуб. II, 45.

В и р в а т и: Трудно вирвати, як псові з зубів Ном. 4854 (пор.: Хоче у вовка з зубів вирвати іб. 4853).

В и х о п и т и: Та зі злости... вихопила ті дівчині з-за коси барвінку ЖС. IV, 182

В і д н я т и, з н я т и, з д і й м и т и: Жалуючи зневаги свої, же єму гетманство отня-то Літ. Сам. 59. – Землю Брест Литвинам однято ЖС. II, 211. – Ніхто того вужа не міг єму здійснити ЖС. IV, 178 (Заліщ. п.).

В і д і р в а т и: Вона їму відірвала гудзік ЖС. II, 198.

В і д р і з а т и, у р і з а т и: Відрізав язик тому розбійникови Чуб. II, 494. – Кравець... урізав вовкові хвіст Чуб. II, 127. – Він урізав тому коньові шматок хвоста Чуб. II, 619.

В і д р у б а т и: Моя сокира обрубала задок зайцеві Чуб. II, 84. – Подрубайте ноги й руки суці Бал. 38. – Він хоків єї (дат.) голову відрубати, та якос ни потрафив в ню, али дитині відрубав Kolb. P. IV, 49. – Поодрубубав він йому (змієві) всі дванацять голів Чуб. II, 171.

В і д т я т и, п о в і д т и н а т и, в т я т и, с т я т и: Кожді панні голова відкета Kolb. P. IV, 138. – Давид... відтяв єму шию ЖС. IV, 348. – Всім коньом повідтинав по єдні нозі ЖС. IV, 95. – Вкєли єму одну руку Kolb. P. II, 30. – Взєла (пані) Настю за рученьку, утєла ї головоньку Kolb. P. II, 51. – Який тепер свік настав, що син мамі голов стяв Kolb. II, 32. – Желізняк Васи-леви царевичєви скєв голову Kolb. P. IV, 90. – Малим хлопчатам голови стинали Е. 3б. 45, 34.

У й м и т и: Але дав Бог допуст з неба, уймив бідним людім хліба Kolb. P. II, 286.

У к р а с т и: Їх бідацтва ніхто їм не вкраде ЖС. II, 191. – Слуги взєли та й украли єму сокиру Kolb. P. IV, 179 (пор.: Хтось украв у пана лебєдє Чуб. II, 531), – Людем бидло єдно побрали, друге покрали Хм. літ. 81.

б) Дієслова з загальним значінням «чинити», «вчинит» кому що; напр.:

Р о б и т и, з р о б и т и, в и р о б и т и: Янгол сидить на камені та й нам звістку робить Чуб.

С п р а в л я т и, с п р а в и т и: Справлю собі колясочку Чуб. V, 106.

Ч и н и т и, в ч и н и т и: Чинили великіє кривди людем Літ. Сам. 16. – Утиск немалій церквам Божіим старожитним чинили іб. 11. – Учинити отсѣч войску іб. 25.

в) Дієслова з загальним значінням «повідати», «показувати»:

Б р е х а т и, н а б р е х а т и: Князь пекельний... так набрєхав Єві ЖС. I, 445.

В и к а т и: Господар слугі не викає (не каже «ви») Закр. 154.

В о р о ж и т и: Моя мати ворожитка мені ворожила Чуб. V, 249.

Г а н и т и: Замойський до Немґрича суровій учинилъ отвѣтъ, гаяючи єму запам'ятовість въ грѣху єго Вел. I, 277.

Д о в о д и т и: Доводить мені, що се лихо дочасне М. В.

Д о к а з а т и: Таки своєму пану слави доказали Чуб. III, 230.

З а г а д а т и, з а г а н у т и, н а г а d а т и, п р и г a d a т и: Загадала шевчиха шевцю черевички пошити Київ. п. Чуб. V, 818. – Ой загадав-же нам та пан Перебийніс, а щоб були перевози Сб. ХИФО. VI, II, 61. – Заганув Іван каменцеви, коб був муист Чуб. II, 61.

К а з а т и, с к а з а т и, н а к а з у в а т и, в і d к а з а т и: От вона і каже сонцеві Лебед. п. Чуб. II, 295. – Тобі скажу правду щирю Чуб. V, 38. – Скажу соколові живцем вас поїсти Уш. п. Чуб. V, 35. – (Василь) наказував Катерині обід виношати Kolb. P. II, 37.

Н а в р о ч и т и: Треба йти туди, куди мені наврочено Чуб. II. 220.

О б і ц я т и: Обіцяв міні зелені обарінки в Е. 36. 24, 463.

П о в і с т и, в і d п о в і с т и, д о п о в і с т и, с п о в і с т и: Я му повім дорогу до Кракова Kolb. P. II, 64. Я мав свої любці всю правду повісти Kolb. P. II, 68. – Кіжко за мні на кім свікі Богу відповісти Kolb. P. II, 108. – Ніхто не видів, лем панські слуги, скоро ввиділи пану доповіли Е. 36. 36, 69. – Я-ж-би своєму миленькому всю правду сповіла Уш. п. Чуб. V, 5.

П р о м о в л я т и: Козак орлу промовляє Закр. I.

С п і в а т и: Христу співати Е. 36. 35, 17.

В и я с н я т и, п о я с н я т и, я с у в а т и к о м у.

П р и п і м н у т и: А він тоги собі припімнув Ж. P. I, 158.

В е л і т и: Чом не приїхав, як я тобі, серденько, веліла Метл. 31. – Мені мати не велить з тобою, серце, говорити Метл. 54.

Р о з к а з у в а т и (р о з к а з д а в а т и): Турчин розказавши ханові Кримському ку себѣ ити Літ. Сам. 114. – Я бим тя рада кохати – трудно серцю розказати Гр.. III, 241.

С в і d ч и т и, п р и с в і d ч и т и: присвідчиш ти мені, що мене любиш Уш. п. Чуб. V, 137.

Ч и т а т и: Книжки нам читає Полт. п.

г) Дієслова з загальним значінням «пробачити», «платити»:

В и б а ч а т и: Подорожньому і Бог вибачає Ном. 11374. – Хто дурневі вибачить, має сто днів відпусту Ном. 6212.

В і d п у с т и т и: Пан Біг гріхи відпустит (нам), але не подарує Е. 36. 16, 460.

Д а р у в а т и: Даруй мені, я вже більше не буду МВ. – Бідному ніхто не подарує Ном. 2304.

З а п л а т и т и: Він тобі заплатить багато грошей Рудч. Ск. I, 58.

Н а (d) г о р о д и т и: Нехай Бог стократне надгородить тобі Ж. P. II, 41. – А хто-ж мені нагородить за мої труди Гол. I, 280.

П р о б а ч и т и: Бог милостив... Адаму пробачив ЖС. I, 445.

П р о с т и т и: Бог милостив Єві простив ЖС. I. 445.

З б а ч и т и, з в и d і т и: Нехай тобі Бог звидить ї збачить Ном. 4129.

г) Дієслова з загальним значінням «боронити», «дозволяти», «зичити» і т. ин. Всі вони сполучаються з генітивом речі і дативом особи або річі:

Б о р о н и т и: До Дуная послалъ боронити переправи Туркомъ Крон. Боб. 277. – Чия тобі, мій синочку, того боронила Е. 36. 18, 75.

В і d м о в и т и: Братови не міг Прощь відмовити, щоб на весілю не бути ЖС. II, 356.

В і н ч у в а т и: Вінчую тобі, Мариню, нової сорочки Е. 36. 24, 378.

Д о з в о л я т и: Дозволь-же ми пари моєї Гол. I, 341.

Д о д е р ж у в а т и: Турки слова нікому не додержать Крон. Боб. 277. – Жадному монарху слушного подданства не додержують ib. 104.

Д о п у с к а т и, - с т и т и: Тепер есте-смо слуги твої, на том – не допустити броду неприятелів до твоєї землі Крон. Боб. 284 – 285. – Не допускаючи переходу табурових лядському Літ. Сам. 10. – Не допустив дівці утекти Rokoss. 61.

З а б о р о н я т и: Єй того забороняти... не маємо Арх. ЮЗР. 8, III, 119 (1567). – Заборонили панні, аби ні сказала Kolb. P. IV, 118.

З а к а з у в а т и: Св. Іван наказував їм того Е. 36. 18, 75. – Тепер закажу світу цілому Уш. п. Чуб. V, 268.

З а в и д і т и, - д у в а т и: Єсть-же люди, що й моєї заздують долі Закр. 27. – Позавиділи ярій пшениці Е. 36. 36, 152. – Щоби нашим молодіцям люди завиділи Kolb. P. III, 25. Теж з приймен. «на»: Завидує на її вроду Сл. КС.

З а з д р о с т и т и: На тот час тому (Сомкові) зайздростячи Літ. Сам. 68. – Хто заздросити другому, той своє не поживе Kolb. P. IV. 216.

З б а в л я т и: Ближньому сусіду хліба-соли збавляли ЖС. IV, 18.

З и ч и т и: Лиха ти не зичу Kolb. P. II. 67. – Не жичу тобі лиха Ном. 2772.

П о з в о л и т и: Позволь-же їм защебетати,

Як соловейку на сіножати,

Як зозуленьці при зеленім гаю Е. 36. 35, 4.

П р и я т и, с п р и я т и: Имъ того хлѣба пріяю Кл. 100. – Чорт не рука, що собі не приє Ном. 9726. – Хоть я їй не возьму, буду їй сприяти Kolb. P. II 134. – Твоє серце мому серцю вірне не сприє Гол. I, 269.

З а к у з а т.: Тоє сприял писарь Сомковъ Літ. Сам. 68.

У с т у п а т и, - п и т и: Мѣли усею Подоля уступати Турчиновъ Літ. Сам 116.

2. При дієсловах неперехідних.

а) Дієслова з загальним значінням «помагати», «шкодити», «перешкоджати»:

Д о п о м о г т и: Допоможи мені, Боже, свого мужа діждати Уш. п. Чуб. V, 10.

С у п е р е ч а т и: Суперечали тоєї радѣ Літ. Сам. 74.

В а д и т и, з а в а д ж а т и; б у т и, с т а т и н а з а в а д і: Ледачому животіві і пироги вадять Ном. 7159. – Сей хміль не буде мені заважати Макс. III, 85. – Йому й муха не заваді Ном. 2890. Він йому став на заваді Полт. п.

Г о д и т и, в г о д и т и, в и г о д и т и, д о г о д и т и; п о г о д и т и: Годить, як болячі Ном. 4458. – Сама не знаю, як ворогам годити Чуб. V, 144. – Як свекрусі годити Чуб. IV, 137. – Доки жовняр не пив, Господь їму годив Kolb. P. II, 219. – Сам Бог людям не вгодить Ном. 5598. – Як встану раненько, кожному вигоджу Гол. III, 348. – Я буду догоджати чужій матіноїці Верхр. Г. Б. 138. – Бог дасть, догодим царівні Чуб. II, 213. – Своїй свекрусі не догодила Е. 36. 36, 322. – Я воротам догожу кружок лою положу Чуб. V, 193. – Оттоді то Ляхам Бог погодив – на річці Вислі лід обломив ИП. II, 112.

Д о л і г а т и: Кінь знає, як му сідло долігає Ном. 2358.

З а к у з а т.: Де кого долігає, там рукою сягає Ном. 9750.

З а б і г а т и, з а п о б і г а т и: Аза не забігаючи поясненню тому, онъ то чиниль? Арх. ЮЗ. I, VII, 271. Не могли панове сенаторове тому запобігти згодою Літ. Сам. 16. – Тому запобігаючи, жеби і тіє полки останок, то єсть черкаский и каневский, от него отступили Літ. Сам. 105.

З г е н і т.: Чого ти хтіла, того й запобігла Чуб. V, 826.

Помагати, помогти, допомогти: Аже не пойдуть та(та)рове на львовську землю, тогда Руси на Львовцѣ не помагати АЗР. I, 1 (по 1340). Помагаючи тобѣ на твоего неприятеля Крон. Боб. 284. – Благослови и поможи нам, Господи, у добру путь Мил. Жлк. 150. – Як зачѣив людом помагати ЖС. II, 186. – Боже вам помагай на добре ЖС. II, 352. – Я би тобі допоміг ЖС. II, 194.

Але «запомагати», «спомагати» з акузат.: Вони мене не запоможуть Ном. – Тут мене, Боже, споможи Чуб. IV, 662.

Перешкоджати, бути на перешкоді: Злих духів на то поставлено, аби нам перешкоджали в добрих учинках Пам. укр. м. IV, 27. – Сам ти бачиш, що вороги нам на перешкоді Чуб. V, 319.

Шкодити, зашкодити, шкоду робити: Не один козак сам собі шкоду шкодив ЗЮР. I, 215. – Хто пізно ходить, той сам собі шкодить Ном. 11954. – Слабому животові і пиріг зашкодить Чуб. I, 251. – Як встану пізенько, кождому зашкоджу Гол. III, 348.

б) Дієслова, що виражають прихильність або неприхильність кому:

Вірити (давати, діяти віри): Ой не вірь, не вірь голубе голубці як не вірить чоловік жінці Kolb. P. II, 183. – Не вір, дівко, парубкови, же він є цілное Верхр. Г. Б. 133. – Йик ти не віриш мому серденьку Е. 3б. 35, 2. – То тобі скажу правду щирю, тільки прошу, дай ми віру Уш. п. Чуб. V, 18. – Козаків віри не доймала Чуб. V, 142. – Хм. татаром не увѣровал Літ. Сам. 25.

З прийм. на і акузативом: На його пан вірив... як на рідного батька Грінч. I, 92.

Грішити: Согрішила отцу і матери Е. 3б. 35, 72.

Грозити: Грозит ми, як свому слугі Е. 3б. 16, 464.

Доганяти (догану давати): Горнець котлови доганяє, а оба смольнії Закр. 154. – Що багато согрішили отцу й мати доганели Kolb. P. I, 135. – Усім вона парубочкам догану дала Чуб. V, 1157.

Доїдати: Чи-ж нам біда не доїла? Всім нам курту укроїла Ž. P. II, 90. – Від нелюба старостоньки аж мені доїли Kolb. P. II, 60.

Докоряти (докори чинити): Зачав ему докоряти ЖС. II, 194.

Докучати: Я стала докучати своїй матері, щоб дала мені їсти Рудч. Ск. I, 79. – Докучаючи полтавцом Літ. Сам. 54. – Та вже-ж мені та докучила та чужая та сторононька Лукаш. 11.

Домовляти: Для того, же хану домовляв Літ. Сам. 58. – Бач, ти об мені не думаєш, – домовля йому МВ. (Осн. 1862, III, 47).

Допікати: Той мені допікає, що я люблю – він тікає Сб. ХИФО. VI, II, 140.

Дотинати: Хоць ти не скажеш, то скаже твоя мати да буде мені що ранку дотинати: «вставай, невістко, бодай ти здорова не встала» Чуб. I, 696.

Дякувати, подякувати: Дякую тобі, мати, да що ти породила, тільки не дякую, що не оженила Чуб. – Подякуйте наперед Богу Чуб. IV, 211.

Теж при прислівникові за вдяки кому.

Спасибі (з спаси біг) має при собі датив під впливом «дякую кому»: Дай, спасибі тобі, мені коня Сб. ХИФО. VI, II, 53. – Спасибі Миколі, наївся доволі Ном. 12071.

Загрожувати: – кому СЖ.

Лаяти: Як син прийшов вже до хати, взяв жінці лаяти Е. 3б. I, 19.

Звичайно з акузат.; так само і в польськ. łajać кому або кого.

Мирити: Щоб я погани тварі та мирив; я не того сюди забивсь, щоб тобі мирив Черк. п. Чуб. II, 259.

Налігати: Тетера з ордою і з жолнѣрами налѣгаль барзо Бруховецькому гетмановѣ Літ. Сам. 85.

Нарікати: Та не треба, мій миленький, долі нарікати Сал. Сч. 24. – Ой мені батько так нарікає, що він мене, серце моє, та вірно кохає Бал. 88.

Пільгувати, пільгувати: Жидівському шабашу не пільгуйте ИП. II, 23. – Час мені козацьким ногам пільгувати ИП. I, 122.

Потурати: Не потурай, дівчинонько, моїй розмовоньці Мил. 80.

Присягати (виконати присягу): Присягала я Богу і Йвасеві своєму Чуб. IV, 289. – Присягу виконали в церкві ринковою на гетманство Якимовъ Сомковъ Літ. Сам. 72.

Смакувати: (М'ясо та горілка) смакує єму Kolb. P. IV, 133.

Терпіти: Бог се в небі розсердив, не хоків людем терпіти Kolb. P. IV, 280.

Щастити: Щасти, Боже, твоєму товару і твої жінці і твої худібці Дан. 49.

Щирувати: (Близькі сусіди) як зо мною п'ють, зо мною гуляють, тогді мені щирують Могил. п. Чуб. V, 467.

в) При дієсловах, що значать «передувати», «підлягати», «служити», «товаришувати»:

Дружити (бути дружною): Не дивуйтеся тому – не дружила нікому Чуб. IV, 123.

Передводити, вести: Там єдна панна всім перед водит Е. 36. 36, 178.

Підлягати, -лягти: Тая небытность подлѣгаєть карѣ Арх. ЮЗР. XI, I, 112 (1599). – Меншій во всемъ слухаетъ и подлѣгаєть волѣ старшого Рад. Огор. 931.

Служити, послужити, услужити: Зелене вино службі служило Е. 36. 35, 182. – Чоловікови служив ЖС. II, 186. – Ой хортуно, небого, послужи мені немого Чуб. V, 524. – Він вам usługове Пир. п. (Сл. КС).

Закузат. «послужити»: Ти, сїтий Петре, послужи нас Е. 36. 35, 17.

Товаришувати: – кому.

Але «бути товаришем» – товаришити, товаришувати з ким.

Удружити: Тепер удружив мені, посадив на кал Ном. 7567.

г) В стар. мові «відвикнути» з дативом: Юже отвыкли были арендам Літ. Сам. 141.

Пор. чеськ.: odvykati hřichu nejlepši pokání.

3. При дієсловах рефлексійних.

а) При дієсловах що датив вимінюється з інструментом і з генітивом з прийменником «з» на вираз причинового стосунку:

Дивувати (сь): Ся дивовали горамӑ и пагоркамӑ Пам. укр. м. IV, 399. – Ой не дивуйтеся сьому люди Чуб. III, 200. – Сама собі дивувала Закр. 12. – Сама своїй красонці дивувалася Чуб. V, 6. – Дивнії люди хutoryяне, що вони сьому диву дивували Мил. Жлк. 60.

З інстр.: Дивуйся, брате, дивним дивом Чуб. V, 917.

З геніт. і прийм. з: Та ни з того дивував сї, що ми се любили,

Але з того дивував сї, що-м се розходили Kolb. P. II, 112.

Радіти, радуватись: Господь показав святити червону крашанку, бо усяке радіє червоному Мил. Жлк. 57.

З інстр.: Дай боже дітками радуваться Ном. 4568.

З геніт. і прийм. з: ҃хал до Подковы радуочися з єго щастя Крон. Боб. 294. Так само в чеськ. radovati se čemu i z čeho.

Сміятись, насміхатись: Чужому лихові не смійся Ном. 2339 (там-таки: з чужої біди не смійся). – Хоч на мене люди брешуть, а я їм сміюся Закр. 112. – Горшок горшку насміхаються, а обидва чорнії Закр. 154.

З геніт. і прийм. з: З мене молодой хто хоче сміється Метл. 26.

Т і ш и т и с ь: Ой не тіште ся, мої вороженьки, моїй пригоді Kolb. P. IV, 274. – А ви люди не смійте ся, чужій біді не тіште ся P. II, 157.

З інстр.: Не тіште ся вороженьки моєю бідом Овр. п. Кравч. I, 49.

З геніт. і прийм. з: Не тіште ся з моїй біди Чуб. V, 22. (Теж в чеськім: těšiti se čemu i z čeho).

б) При дієсловах з пристокам п р и -, напр.: Приглядався войску турецькому Крон. Боб. 286. – Пригортайсь дівчино другому такому Чуб. V, 28. – Придивлятися кому або чому; прислухатися чому; примілятися кому; прислужитись кому. – Воліла-м си постояти в густім малинничку, ніж мала-м ся прихилити негідному личку Сал. Сч. 85.

Пор. ст. р.: Не прикоснется ёмоу съмърть Ж. Ө. 94.

В придніпрянських і взагалі лівобічних говірках дієслова такої будови звичайно сполучаються з прийменником до і генітивом, напр.: Не пригорне ся вже серденько і моє до його Остер Метл. 66.

в) При дієсловах з загальним значінням «опиратись» і «напиратись»:

В и м о в и т и с ь: Он (Єремій) вимовився ёму (Івоні) тым, же о нем не могл статечнои справы о всем мѣти Крон. Боб. 286.

В і д ч у ж и т и с ь: Він з багатом оженив сї, тому й тобі відчувив сї Kolb. P. II, 224.

Д і с т а т и с ь: Ледачому дісталася Н. п. – Сама не знаю, кому ся дістану P. II, 168.

З а л и ц я т и с ь: Не залицяйся нікому Чуб. IV, 83.

З прийм. до і геніт.: До неї (молодиці) багато залицялось Rokoss. 77.

З прийм. на і льокат.: Ой кум на кумі залицявся Чуб. V, 1159.

З в і р и т и с ь: Таки-м ти ся ізвірила, як рідному брату Kolb. P. II, 168. – Звірили сї два легіні й одній дівчиноньці Kolb. P. II, 114.

З в о л и т и с ь: Зволила сї (царівна) ёму, як сам хоків Kolb. P. IV, 224.

К л а н я т и с ь, к л о н и т и с ь, в к л о н и т и с ь, п о к л о н и т и с ь: І ми ся тобі кланяєм, ім'я твоє уживаєм Гол. – Я чужій чужині клонюся Чуб. IV, 109. – Поклонюся чужому, буде ми ся виділо, що своєму Чуб. IV, 153. – Та й ся Богови низько вклонила Е. 36. 36, 134. – Христу в ноги поклонив ся ЖС. I, 437.

К о р и т и с ь: Ой корись чужій стороні Закр. 67.

М о л и т и с ь: Богу молись, а сам стережись Ном. 66. – Мене чєри не беруть сє, я сї Богу молю Kolb. P. II, 105.

М с т и т и с ь, п і м с т и т и с ь: Пан Бог все вигів і ни хоче пімстити сї кривді Kolb. P. IV, 197.

З геніт.: Сами своїх кривд не мстилися Сам. 171.

Ст. р.: Мсти ся ёмоу Ск. Б. Г. 24.

Н а в і р и т и с ь, у в і р и т и с ь: Ой дворе-ж мій дворе, то-ж то-сь ми сє навівив Tomasz. 68. – А вже він мені ввірився Ном. – З паном не дружи, жінці не ввіряться Ном. 1196.

Н а л е ж а т и с ь: Що се належит тій дівчині за таке негідне слово Kolb. P. IV, 9.

Н а п р и к р и т и с ь: (Запорожці) наприкрилися тому московському войску Літ. Сам. 93.

Н а п р о ш у в а т и с ь: – кому.

О п и р а т и с ь, о п е р т и с ь: Може-би то не єден опирався тому ЖС. II, 207. – Вже біді не опруся Гол. I, 178.

П і д д а в а т и с ь: А вже я от сій журбі да й не піддаюся Закр. 107.

П о д о б а т и с ь, с п о д о б а т и с ь: Подобався козак дівці Чуб. IV, 509. – Панні так сї тоти пацета подобали аж страх Kolb. P. IV, 93. – Пек його матері сподобався мені Чуб. V, 104.

П о п а с т и с ь: Молода-ж я віддалася, лихий долі попалася Поділ. г. Чуб. V, 562.

Противитись: Дурневі і Біг не противиться Закр. 160.

Рівнятись, порівнятись: Кохане смерти ся рівнає Гол. III, 316. – Розстання з милим смерти ся рівнає Закр. 202. – Кождий Поляк в своїм домі порівнався Содомі ЖС. II, 211.

Скаржитись: Ой там козак лежить і скаржиться молодій дівчині, що головка бо-
лить Kolb. VV, 169.

Снитись, приснитись: Приснився мені сон дивненький, що приїхав мій ми-
ленький Чуб. V, 3.

Спротивитись: Чимось той Лазар спротивився богачеві, то він його запізнав
ЖС. IV, 101. – Може то таки як-би і було, як бим сі тому ни спротивив Kolb. P. IV, 32.

Становитись, ставитись: Орда кримская почала прихилитися до запорожцов,
а єму незичливо становитись Літ. Сам. 103. – Двдъ ласкавъ былъ на Авенира и ставилься
єму ласкаве Крон. Боб. 100.

Угамуватись: Однак Поляки злобѣ своєї не угамовавшись сами з Шведом в
Польщѣ розправовалися Вел. I, 287.

Усміхатись: – кому.

Хвалитись: Він хвалиться своїм братам Чуб. II, 277.

З пасивним відтінком:

Судитись: Мабуть вона (панночка) мені судилась Чуб. II, 277. – А я руда вродила-
ся, чорнявому судилася Мил. Жлк. 294.

Признатись: Признайся мені, дівчинонько, чи будеш ти певна Гр. III, 198.

II. Датив в безсуб'єктивних зворотах.

1. Датив особи при дієсловах неособових, що виражають міру того, що кладеться при
них в родовому відмінку, напр.:

Більшати, побільшати: Мені ділечка побільшало Чуб. V, 591.

Бракувати: Ще їй лиш єдного бракує Е. 36. XVI, 442.

Вистачати: Йому грошей не вистачило Полт. п.

Достачати: Мені не достача на сорочку Черн. г.

Меншати, поменшати: Мені ділечка побільшало, а здоровйачка поменшало
Чуб. V, 591.

Прибувати: Спусти старця з села, прибуде йому й ума Ном. 5787.

Убувати: Сили йому убуває Сосн. п.

2. Датив особи при дієсловах неособових, що визначають моральну потребу, напр.:

Годитись: Не годить ся йому так робити Полт. п.

Випадати: Мені не випадає так казати Вол. г. (Сл. КС).

Впадати: Не впадає (кому) москаля дядьком звати Ном. 850.

Належати, - ся: Ціх грошей від його мені не належить Сл. КС. II, 498. – Се мені
належить Сл. КС. ib.

3. Датив особи при дієсловах неособових зворотних, що в конструкції особовій утра-
чують зворотну форму; напр.:

Уночі і сниться господару Чуб. II, 12 (пор. особ.: І був-би він у царськім дворі багато
ще снів Федьк. I, 37). – Нехай мойму миленькому легесенько дхнеться Бирюч. п. Чуб. V,
570. – Бодай тобі, мій миленький, не їло ся та й не пило ся Kolb. VV, 261. – Чогось мені,

милі братці, мед вино не п'ється Сб. ХИФО. VI, II, 59. – Їй слухається, що в хатині ягня ревнуло Мил. Жлк. 19. – Мені щось таке неподібне у сні верзлося Полт. п. – Це мені тільки почулось Полт. п. – Козаківі щось дрімається Чуб. IV, 95. – За старого (мені) не хочеться, за молодця моя воля Чуб. IV, 511. – Чогось мені не прядеться Мил. 94.

4. Датив особи при неособовій формі неперехідних дієслів, напр.: Роди бабо, коли бабі з літ вийшло Rulik. 161 (= коли баба з літ вийшла). – До жаги мені приспіло їхати Полт. п. – Да вже-ж мені наскучило Н. п.

5. Датив особи при наступних неособових дієсловах:

Зв и д і т и с ь: Се тобі звиділось, що я хмурний Оси. 1862, VIII, 11.

В е с т и с ь: Уже нам ся сього року любитки не веде Гол. IV, 508.

В и п а д а т и: Випало мені якось бути у його в хаті М. В.

Д о в о д и т и с ь, -в е с т и с ь: Не довелося мені бути чоловіком, тобі дружиною Миргор. п. Чуб. V, 128. – Довелося свині на небо дивиться Ном. 1630.

Д о к у ч и т и: А вже-ж мені докучило бровеньками моргати Чуб. V, 10.

З д а в а т и с ь: Так мені здається Полт. п.

І т и с ь: Кому йдеться, то й на скіпку прядеться Ном. 1668.

К о р т і т и: Закортіло йому подивиться на своє поле Чуб. II, 12.

Датив при «кортіти» сумнівний; звичайно акузатив: Кортить литвинка скоринка Ном. 5013. – Хто язык держить за зубами, то того нічого не кортить Ном. 1106. – Кортить Маринку, що не була на ринку Ном. 5014.

П і т и с ь: Мені молоденькій на горі пішлося Закр. 113.

П о в о д и т и с ь: Як йому буде поводитись, яке коли нещастя випаде М. Пр. 75.

П р и й т и с ь: Прийшлося дівкам за Дунай плисти Закр. 25.

П р и п а с т и: Припало оним йти промежу лїсами Літ. Сам. 10.

С п р и к р и т и с ь: Сприкрило ся нарешті єго-мосцьови ЖС. II, 359.

С т р е б и т и с ь: Аж стребило сі тому молодому купцеві їхати в дорогу Kolb. P. IV, 128.

Т р а п и т и с ь: Трапилось йому їхати увечері Полт. п.

У п а с т и: Упало нам у однієї баби ночувати Манж. 123.

Х в о р т у н и т и: Йому хвортунить Ном. 1631.

Щ а с т и т и, -с ь: Йому не щастить (ся).

6. При дієсловах «нема» (=не є), «не було», «не буде» з генітивом імен чинности від дієслів суб'єктивних і об'єктивних:

Чорним очам спання нема (= очі не сплять), ніжкам супочинку Чуб. V, 164.

Нема втриму вдовиному сину Гол. III, 178 (= не втримати вд. сина).

Нема їм ліку Полт. п. (їх не перелічити).

Вже їм і рахуби не було Kolb. P. III, 82 (= їх не порахувати було).

Дітем-близнятам не було більше лишень по штери тисіці Kolb. P. IV, 90.

Не було просвітку і бурлаці сердешному Сб. ХИФО. VI, II, 53.

7. Датив особи при інфінітиві, напр.:

Місяцю! тобі уповнятися Чуб. I, 125. – Тоді тобі женитися, як гарбузам стелитися; тоді тобі жінку брати, як капусту поливати Чуб. V, 1118. – Тобі, мати, мене не питати, а мені, мати, тобі не казати Бал. 34. – Сказало лихо: не будь добру Ном. 1991. – Широке поле, широка толока, тільки орлам пролітати Уш. п. Чуб. V, 128. – Очи-ж мої карі, уже-ж бо вам миленького по вік не видати Чуб. V, 2. – Як-же мені не літати Гол. II, 38 (= як-же-б я не літав). – Коли-б мені, Господи, Василя знайти Чуб. V, 105 (= коли-б я знайшла).

Було дружбі не дружити *Ž. Р. I, 83.* – Було-б тобі сватать удень, розпитавшись старих людей Мил. Жлк. 294. – Було тобі знати, як Байду карати ИП. I, 146. – Було тобі, моя мати, сих брів не давати, та було тобі, моя мати, щастя й долю дати Пот. 257.

8. При більшості прислівників ужитих неособово в дативі кладеться ймення, що до його стягається стан, виражений у прислівнику, напр.:

Далі стали біду бити, били її дуже, а їй то то б а й д у ж е КС. 29. – Тяжко, важко серденьку, як хто кого вірне любить Чуб. 14. – В і л ь н о губці в своїй халупці Закр. 149. – Ой нікому жати не г і р к о, так як вдові бідній Закр. III. – Шос ми г і р к о, шос ми гірко, ни могу казати Kolb. P. II, 10. – А вже-ж тобі г о д і спати Kolb. P. II, 75. – Принеси Боже, кого мені г о ж е на мою постілоньку Чуб. V, 21. – То ми д и в н о Чуб. V, 45. – Доброму всюде добре Ном. 4423. – Добре глухому, не скаже нікому Закр. 158. – Сій дитині д о - с х о ч у Ном. 2696. – Баба з воза кобилі л е г ш е Закр. 143 (теж з прийм. на і акузативом: на колеса легше Е. Зб. 10, 10). – Гостем м о ж н а сваволити Kolb. P. II, 231. – Йому стало н у д н о Сб. ХИФО. VI, II, 142. – Ішов чоловік... доходячи до ліска п р и к р о йому було самому йти через ліс М. Пр. 57. – Там Ляхом было т ь с н о Хм. Літ. 80. – Ох б о т р у д н о рибоньці в каламутній водоньці Kolb. Ch. II, 14. – Т р у д н о, трудно по всім світу панянському заповіту Е. Зб. 35, 24. – Бо вже т я ж к о безрідному в-чужі проживати Закр. 63. – Ой як т я ж к о тому піру на мору пливати, і ще тяжче на чужині мені привикати *Ž. Р. II, 140.* – То-ж ми чудно за твої присяги Чуб. V, 45. – А чи дармо, чи не дармо, тільки Богу я в н о Kolb. VV, 186. – Як рибі без води, так черцю без монастира Ном. 206.

9. Датив особи при присудкових речівниках (в функції прислівника), напр.:

Г о р е мені горе Kolb. VV, 205. – Г о р е – ж тому та й нежонатому Чуб. V, 55. – У неділю дівці заплітаться г р і х Мил. Жлк. 71. – Голові клопіт, а біді весілля Ном. 2215. – Тільки сердцю мому клопіт Чуб. V, 2. – Кому т р е б а до дівчини, най іде до хати Kolb. P. II, 56. – Багатому багато й т р е б а Закр. 143. – Кому в о л я, кому нема Закр. 22. – Біда біді на слободі Закр. 146. – Втонеш на Дунаю, л и х о тобі буде Kolb. P. II, 52. – Все недогода бабиній дівці Ном. 2683. – Ой розбола мому сердцю, як вечір настане Kolb. P. II, 123. – Ой єдному жаль кеженький, д р у г о м у р о з п у к а Kolb. P. II, 112. – Здається і роботящий, але все йому щось налагода Чуб. II, 398.

Об'єктивно: Шкода травки і муравки тому облогови,

Шкода мене молодії тому ворогови Гол. III, 291.

Я такого любка маю, що всім дівкам к р и в д а Kolb. P. II, 91.

III. Датив у вільнім сполученні з дієсловом.

1. Датив призначення.

Під цю категорію ми підводимо випадки, де датив при всіх дієсловах перехідних і неперехідних (а також при присудкових речівниках та прикметниках) кладеться на означення особи, що для неї, себ-то на її користь або шкоду, відбувається чинність, виражена в дієслові (*dativus commodi et incommodi*). Цей датив може бути заступлений через прийменник для і родовий відмінок.

а) При дієсловах перехідних, напр.:

От тобі маєш! – Баране, не мути воду вовкові Ном. 1101. – (Мати) молодому гончареві опаньчу купила *Ž. Р. II, 169.* – Не колотіте води Маруси Е. Зб. 36, 326. – Ой уплели бондарівні три вінки з бервінка Kolb. P. II, 6. – Скувала вона милому золоту булаву Чуб. II,

24. – Кохала козаченька не людям – собі Метл. 47. – Викохав я дівчину людям – не собі Чуб. V, 154. – Неподібна чоловікові дороги перейти Мил. Жлк. 241. – І чортіві треба часом свічку запалити Закр. 169. – Отто найшла їм мати і повечеряти Сб. ХИФО. VI, II, 165. – Викопала козаченьку глибоку яму Чуб. V, 429. – Згодились вони за нивку пшаници, щоб тому парубку посіять Кобрин. п. Чуб. II, 7. – Не одна з вас чорнявая нам світ зав'язала Переясл. п. Чуб. V, 65. – Сестра єму чар готує Kolb. P. II, 45.

б) При дієсловах неперехідних, напр.:

П'яному й Бог з дороги звертає Чуб. I, 282. – (Місяченьку) засвіти мені в темниці Kolb. P. II, 52. – Уже нашим паруб'ятам мандрівочка пахне Мил. 70. – Ніж мають ці гроші чужим людям іти, так хай вони у хозяйстві остаються Сб. ХИФО. VI, II, 178. – Не буде мому сердцю пари – душа моя чує Чуб. V, 903. – Вдарили в дзвін, це-ж тому чумакові, що ходив на Дін Миргор. п. Чуб. V, 371. – Зашуміли густі лози козакові при дорозі Ž. P. II, 135. – Будь нам за сестру Чуб. II, 131.

в) При речівниках присудкових, напр.:

Кому весілля, а курці смерть Закр. 173. – Молода жінка старому трутизна Е. 36. 23, 129.

г) При прикметниках див. нижче.

г) В дативах ч о м у (з відпадом визвукового у: чом), т о м у маємо відтінок причини, напр.: Чому не женився, собі пари не шукаєш Уш. п. Чуб. V, 232. – Любилися, кохалися, чому не беремся Чуб. V, 97. – Чому, чому як я хочу статися не може Чуб. V, 3. – Ой козаچه чорноусий, чому в тебе жупан куций Закр. 109. – Чему ієрусалимомъ, маткою всѣхъ церквій, гордять ЛМГ. 40... если для славы того свѣта, если для великого богатства, то сут речи марны и зрадливы іб.

В останнім прикладі вже ми бачимо виміну дативу і генітиву з прийменником д л я, в сучасній мові також, напр.: Заспав, каже, трохи, для того (= тому) спізнився Чуб. II, 233. – Для чого (= чому) ти умліла? Бо була упріла Kolb. P. II, 183.

З формою чом: Ой дівчино, чи горда, чи пишна,

Чом ти до мене з вечора не вийшла? Чуб. V, 84.

Чом ти мене, моя мати, рано не збудила,

Ой як тая компанія з села виходила Ž. P. II, 126.

2. Датив внутрішнього стосунку.

Під цю категорію я підводжу датний відмінок займенників м е н і, т о б і (в а м), с о б і, коли вони у звязку з дієсловами (переважно неперехідними) часом означають внутрішній інтерес особи до чинности; с о б і вказує на такий інтерес самої дієслівної особи, напр.:

Жив собі цар і не мав собі від роду дітей Чуб. II, 256. – От був собі один дурень Чуб. II, 179. – Він собі і думає Чуб. II, 312. – Сидить собі кінець стола Ž. P. I, 12; II, 11. – Я собі злавав на воді (хлопця) ЖС. II, 196. – Сидить собі (хлопець) та й в сопілку грає Чуб. V, 31. – Сядь собі на крісличку Ž. P. I, 163. – Він ліг собі на ліжко Kolb. P. IV, 77. – Стали собі кінець перевозу Ž. P. I, 163. – Вона собі сина породила іб. II, 10. – Мала собі баба хвоща Гнішев Шим. IX. – Ах, яка я собі гарна Лебедин. п. Чуб. II, 392. – Ой як тужить серце моє, як собі згадає, що прийде ся розстати з тим, кого кохаю Уш. п. Чуб. V, 117.

«І с о б і» значить «теж», «також»: Пан з його дядьком і собі ускочили, та й зварились Кобрин. п. Чуб. II, 11. – А зміїха і собі кричить Павлогр. п. Чуб. II, 215.

«Т о б і» (в а м) вказує на інтерес сторонньої (тії, що з нею говорять) особи до чинности дієслівної особи, напр.:

Він такий тобі ледащо Полт. п. (себ-то: він такий, щоб ти знав, ледащо). – Она тобі утіче Rokoss. 61. – Така вам нудь нас брала Борщ. п. ЖС. IV, 182. – Та хоча-б тобі муха пролетіла Павлогр. п. Чуб. II, 253.

«Мені» (ми) вказує на такий інтерес того, хто говорить, напр.:

Иди-ж, повставляй (очі), щоб вони мені бачили Чуб. II, 306. – Позвать мені брата Чуб. II, 530. – Чий то ми плужок найранче вийшов Е. 36. 36, 70 (себ-то: Чий то, щоб я знав, плужок...). – Та де-с ми так до-пізна нині забарила Kolb. P. II, 336.

Звичайно цей датив звуть *dativus ethicus*, обмежуючи його на першу і другу особу займенників особових, але я не бачу підстав відокремлювати в осібну групу сполучень з рефлексійним займенником, бо характер стосунку дативу до чинности (до дієслова) той самий.

Цей датив поширений у всіх слов'янських языках, див Mikl. V. S. 601, 602, але в різній мірі подибується і в інших і. е. языках, див. Brugmann, Gr². II, 2, 556.

3. Датив у виміні з генітивом посесивним.

Під цю рубрику підводжу те з'явище і. е. складні, коли при йменні можливий так датний як і родовий відмінок; притім в однім языку бере гору в певних випадках дативне сполучення, в другім генітивне (посесивне); опріч того, поруч із цими сполученнями відповідно генітивові ми знаходимо присвійний прикметник (займенник), або-ж прийменниково сполучення, що зводиться на безприйменниковий генітив, або-ж на інші виображення (напр., льокативне) в ґрунті. Наочно можна собі уявити так схему розгляданих зворотів:

Датний відмінок.

Він подер мені одежу

Він простромив серце ворогові

{
Він подер (у) мене одежу.
Він подер мою одежу
Він подер на мені одежу
Він простромив серце ворога, у ворога.

W. Havers присвятив розгляданому з'явищу і. е. языків спеціальну розправу «*Untersuchungen zur Kasussyntax der indogermanischen Sprachen*» (Strassburg 1911). Вказуючи на невдатні, на його думку, назви цього з'явища у своїх попередників, напр. *dativus possessivus* (Günther), *dativus dynamicus* або *energicus* (Holtze; у нього-ж *dativus personae, cui Studium est*) і нарешті може відповідніше *dativus ethicus*, що переклав Н. Schwartz, коли-б його не вживалося на спеціальний випадок плеонастичного дативу, – Гаверс зве його *dativus sympatheticus*, бо «цей датник саме й виражає внутрішню участь особи, що стосується до дієслівного поняття, і суб'єктивніший, тепліший і інтимніший від родового відмінку, по просто об'єктивно констатує посесивний стосунок (*Besitzverhältniss*)».

Сполучення, що в них виступає *dativus sympath.*, Гаверс поділяє на шість категорій (стор. 3):

I. Дієслівне поняття стосується до тіла людини або до якої його частини, і так само до частей тіла звіряти, напр.: *matri oculi si valerent; cornix cornici numquam ocellum effodit*.

II. Дієслівне поняття стосується до душі людини, напр.: *ἀνδρί δὲ ἡεμῶτι μένος μέγα ὄνος ἀέξει*.

III. Дієслівне поняття поширюється на всі особи і річі, що внайширшому розумі становлять предмет володіння людини, напр. *τῇσι τοῦτ'ας μὲν φῦσαν θεοί*, або *der Feind verwüstete dem Besiegten das Land und tölete ihm Weib und Kind*.

IV. Різні конструкції дієслів «*Wegnehmens*» і «*Abwehrens*», напр.: *Jemandem eine Sache wegnehmen, abwehren*.

V. Ті випадки, коли, виражаючи стосунки між людьми (споріднення, приязни, служби) чергуються дативні і посесивні сполучення, напр.: *Natura tu illi pater es, consiliis ego Plaut. Stich. 155*. Тут можуть конкурувати прийменникові сполучення, напр.: «він мені батько» і «він для мене батько».

До цієї групи належить не чергування дативного і посесивного способу виражатися, а чергування дативного і локального сполучення. Майже по всіх і. е. языках власне дієслова «руху» при чисто локальній конструкції з означенням цілі, вказують конструкцію здебільшого з особовим дативом, що показує інтереси даної особи вимагані або ушкоджені якимсь чином через суб'єкт дієслівної особи, так що дієслова в цій звязку набувають значіння «трапитись, статись, зайти», напр.: βάξίς ἤλθεν Ἰνάχῳ; λοιμὸν τις ἤλθε σκλητός, ἣ στάσις πόλει (= πολιταῖς) на- впаки, на локальнім погляді стоїть вираз: τοιάδεῃ ἐχθροῖς τοὺς ἐμοὺς ἔλθοι Κύπρις.

Вихідним моментом для розвою dat. sympath. у всіх вищевказаних категоріях Гаверс вважає займенникові форми 1 і 2 особи (ст. инд. mē, tē, ст. ір. mōi, tōi, гр. μοι, τοι, і. е. *moi, *toi), що він їх має за тільки дативні форми споконвіку, а не дативні і генітивні, як звичайно гадають, бо вони дають найбільший контингент у цій конструкції і власне найдавнішої доби; відтак пізніше їх випирає або родовий відмінок, або-ж їх функція в свідомості цілком спливає з функцією родового відмінку в наслідок рівнобійності обох зворотів, себ-то по аналогії з останніми (8, 2). Від особових займенників цей зворот перейшов до решти займенників і нарешті поширився на імена (§ 97). Відтак Гаверс викладає історію розвою dat. symp. в і. е. языках, заміну і випертя цього звороту через інші.

Авже-ж цілком не залежить на тім, якої назви прибрати даному звороту, інтерес головню полягає на тім, яким чином сплинулося в свідомості дві виображенні, дативне і генітивне, що споводувало з одного боку обмеження дативного сполучення на користь генітивного, з другого випертя цього останнього на руч першого. Не меншої також ваги річ, установити дорогу розвою цього звороту, що привів остаточно до того, що датив у свідомості ближче приліг до ймення, як до дієслова.

У згоді з Гаверсом, що найдавнішими сполученнями цього типу є звороти з особовими займенниками, я гадаю, що нема достатньої підстави бачити дальший його розвій виключно в аналогії по типу цього сполучення. Адже розуміння цього звороту, як dat. sympath., висловлюючися термінологією Гаверса, коли датив відчувається ближче звязаним з іменем, як з дієсловом, вияснюється внутрішнім стосунком двох імен, що входять у сполучення так у звязку генітивним, як і дативним; а що той стосунок в обох випадках то- жний, то й ріжниця, в умовах звязку, стала затиратися до того, що в деяких языках кон- статуюмо повний спад в сенсі двох зворотів і можливе випертя одного через другий, хоч в основі обох зворотів цілком відмінні виображення і значіння їх не спадаються: в дативі ми відчуваємо в значній більшості сполучень його звязок з дієсловом. Так наприклад, не все одно сказати: «N слуга йому» і «N слуга його», «N подряпав собі руку» і «N подряпав свою (займенник присвійний замість генітиву займ. зворотного або особового) руку». В першій разі вказується, що N служить йому, хоч може й не бути його слугою, а в другій акцентується власне соціальне становище N як слуги; речення «N подряпав собі руку» власне каже, що N себе подряпав, себ-то свою руку; словом «руку» немов обмежується обсяг чин- ности, що виражає дієслово; «N подряпав свою руку» – дієслово має об'єктом власне руку N, а не X. Речення «він мій батько» (себ-то батько мене) вказує на стосунки споріднення, а «він мені батько», хоч і не вилучає їх, але головню вказує на характер стосунків (як бать- ко, за батька). Коли ми кажемо «кінець низи», то вказуємо, що книга скінчена, а кажучи «кінець книги» маємо на оці її останні розділи або сторінки.

Тимчасом як діалектично (в угорських говірках Верхр. Знад. 109) в сполученнях «дав вітцю собі (= дав своєму вітцеві), мати йому ся дуже радувала (= його мати...) жоні собі по- вів (= своїй жоні...), не знау людьом обичаї, а люде мені; держит му сї фоста» Е. 3б. 16, 543, і т. д. датний відмінок вже цілком функціонально спався з родовим відмінком.

Пор. ст. р.: Повѣда ємоу брата ти Игоря оубили Іп. 360.

Пор. блг.: Мжжъ ми Петъръ ме остави. Стояну баща побѣгна (Иванов Синтаксисъ на блг. ез. 38).

Срб.: Умре јово жалосна му мајка; крепка ти десна рука била; што су ти ножи крвави Maretić Gr. 549.

На те, щоб датив міг чергуватися з генітивом потрібно дві умові:

1) Внутрішній стосунок між двома поняттями, що одно з них в дативі, повинен бути тотожним із стосунком двох понять, що одно з них в генітиві. Так, напр.: Утиск немалій церквам Божім старожитним чинили Літ. Сам. 11, допускає чергування з генітивом, бо має собі еквівалент в генітиві об'єктивнім «утиск церков».

2) Дієслово не повинно бути в фактивному стосунку до об'єкту, бо в цім разі не може бути генітивного еквіваленту. Так, наприклад, в реченні: «батько поставив синові хату» говориться про хату, що перед тим не існувала, а значить і не могла належати синові перед своїм ставленням; коли-ж ми кажемо «батько поставив сина (себ-то синову) хату», то у нас мова за хату, що існує і належить синові. З цього виходить, що обидва звороти не подібозначні, і сполучення «хата синові» не дорівнює сполученню «сина хата». Тимчасом в реченні: «хата синові згоріла» ми маємо подібну рівність (син згорів, себ-то його хата, пор.: ми вже двічі горіли, тричі перенестися все одно, що раз згоріти і т. под.).

Що-до присудка, себ-то дієслова, то ми подибуємо так перехідні, які неперехідні дієслова. При перехідних *dat. sympr.* міг розвинутися із сполучення їх з дативом, коли він стягається до прийменникового доповнення (дай мені + дай в руки = дай мені в руки) і з сполучення дативу з дієсловами типу «брати», при неперехідних вихідною точкою його розвитку могло бути сполучення дативу з дієсловом «бути» (обычай і єсть крестияномъ Ж. Θ. 42) і близькими до нього значінням, і потім того він поширився на інші неперехідні дієслова, бо посесивна функція найширше розвинена при цім дієслові; через його формальність, себ-то беззмістовність, повела в одних языках до тіснішого сполучення двох імен і спаду в свідомості функції генітивної і дативної, в других до випертя її генітивним сполученням, або-ж сполученням з прийменниками.

З огляду на сказане, вважаю за доцільне згрупувати сполучення з дативом відповідно рівнобіжним сполученням імен з генітивом при дієсловах перехідних і неперехідних. Тут ми маємо два випадки: а) два поняття взаємно несамостійні; в дативі поняття більшого обсягу (цей випадок відповідає Гаверсовій І-й і II-й категорії); конкуруючий зворот з прийм. у (генітивним); б) два поняття взаємно самостійні (цей випадок відповідає Гаверсовій III і V-й категорії); конкуруючий зворот з прийм. у (генітивним) і з прийм. *для* з генітивом. Гаверсова IV категорія, з огляду на її виразний первісно аблятивний характер і вказане інше походження, тут вже не розглядається, хоч в остаточнім результаті вона цілком спалася з іншими категоріями і, можлива річ, була одним з приводів їх утворення. Але попереду ми роздивимось в дативі, що править за присудок при дієслові «бути» і означає, до кого належить, «чийм є» підметове поняття; коли таким дативом займенник, то він вимінюється з займенниковим прикметником, а коли речівник, то з відповідним генітивом. Отже своїм стосунком до підметового поняття ця конструкція власне відтінок *dat. sympr.* і показує, для кого чим хто або що є.

1. Датив предикативний:

Ваша правда: уся моя худоба буде вам; моя правда – ваша худоба буде мені Липецк. сл. Харк. г. Чуб. II, 587.

Пор. гр. ἐννέα τῶ χύνας ἦσαν.

Твій парубок тобі буде Чуб. II, 414. – Ой щипко-рибко, кому-ж ти будеш? Ой буду-ж бо я своєму пану Е. Зб. 35, 132 (пор.: Щипко-рибочко, чия-ж ти будеш? іб. або: А ми пана турецького Мат. Етн. XII, 41).

Шукай-же ти, козаченьку, іншої собі,

А я-ж бідна та безталанна не буду тобі Гр. III, 217 (пор.: Кажуть люде, не будеш ти моя Закр. 105).

А ждав бим кі чей підбудеш, але-ж бо ти людем будеш.

– А хоч-же я людем буду, кого люблю, не забуду Kolb. P. III, 23.

Нехай тому буде шуба, хто взяв Рудч. Ск. I, 192. – Комусь буде жінка Верхр. Г. Б. 139. – Оце капелюх буде одному, убруч другому, обрус третьому Більськ. п. Чуб. II, 197. – Було собі три брати; старшому було одинаць років, середньому десять, а самому найменшому допіро ще сім років Чуб. II, 167.

2. Dativus sympatheticus.

I. Дієслово перехідне.

а) Обидва поняття взаємно несамостійні. В дативі поняття, що дається уявити живою істотою, в акузативі, а при терпній формі дієслова в номінативі поняття річи:

Нагодився паламарь, біді боки обламав ЖС. IV, 30. – Коням ноги поламала Мил. 154. – Стригли гриву коню вороному Neum. 74. – Сивому коникові гриву устригла Чуб. V, 419. – Позадирав їм хвосту ЖС. II, 185. – Обчистила йому рани Рудч. Ск. II, 62. – Поскладав Ісус Христос назад коньом ноги ЖС. IV, 94. – Вв'язали пану Саві позад спини руки Сб. ХИФО. VI, II, 83. – Думки мені серце давлять Бал. 10. – Моїм косарем піт очи заливає Kolb. P. II, 192. – Йому очі покосило, рот на бік скривило Сб. ХИФО. VI, II, 142. – Зачесала йому (синові) чорні кудрі аж на потилицю Миргор. п. Чуб. V, 208.

В терпн. ф.: Вашої фустини половиною зав'язана нога мому чоловікови Kolb. P. IV, 112.

Пор. ст. сл.: Начать оумывать нозѣ оучеником Іо. 13, 5.

ст. р.: Оуята бѣ ѹмоу нога по колѣно Ск. Б. Г. 32.

б) Обидва поняття взаємно самостійні: акузатив річи датив особи:

Геть змочив бабі кожух ЖС. II, 360. – Жид одному столика, а другому барильця обмінюв І. М. 14. – Зломила старості лаву Чуб. IV, 210. – Заткнули три жерелі рабу божому Н. Чуб. I, 127.

в) В акузативі поняття абстрактне (дієслівне) в дативі поняття річи.

Зробити кінець (скінчити) тому лихови ЖС. II, 182. – Зробив казці кінець Чуб. II, 424. – Зробили ми нивоньці кінець Дан. 49.

Пор. ст. р.: Оѣъ ѹго житию коньць приять Ж. Ө. 43.

Зложил гетман Хмелницкий сѣзд в Переяславлю усѣм полковником, сотником и отаманнѣ Літ. Сам. 35. – Зложили час радѣ юня 17 іб. 74.

Не будеш відтак знати світови ладу Kolb. P. IV, 124. – Ходили вже по кільканацять років в коледниках та й знають добре тому звич Е. Зб. 36, XVI.

2. Датив особи стосується до прийменникового доповнення; конкурують паратактичні звороти:

а) Обидва поняття взаємно несамостійні:

Турчинови в серце стрілив Kolb. P. II, 17. – Теща йому заткнула в ухо зіллячко Кобр. п. Чуб. II, 10. – (Дочка) положила матери на голову (гроші) ЖС. II, 361. – Сестру прив'язав коневі до хвоста та й пустив у чисте поле Чуб. II, 156. – Дай ти в клешні цьому ракові рушник Чуб. II, 14. – (Всіх гультяїв Москва)... ляхам в руки дала ЖС. II, 62.

Паратактично: Ой течі, течі чорная смоло на шинкарча на білєє тіло Гол. II, 88 (себ-то: шинкарчаті на білє тіло). – Мужик аж до ніг до знахурки припада Кв. Прх. Сн. (= знахурці до ніг).

б) Обидва поняття взаємно самостійні:

Забйем лицицю сестриці на спідницю Е. 3б. 36, 21. – Загородив чоловікові в плоті діру Чуб. II, 494. – Поставило скриню з грішми одному такому бідолахові в хату ЖС. II, 191. – Рубайте сосонку-дереvence молодій Марисі на гильце Балт. п. Чуб. IV, 101.

в) Прийменникове доповнення абстрактне (дієслівне):

Біг сотворив вівцю чоловікови на пожиток ЖС. II, 186. – На злість моїй жінці нехай мене бйуть Ном. 2813.

II. Дієслово неперехідне.

1. В дативі ймення особи, що стягається до підмету речення.

а) Обидва поняття взаємно несамотійні:

Борщ... усьому голова Мил. Жлк. 38. – Два вінці на стінці молодим на головці Лукаш. 165. – Пани бйуться, а мужикам чуби трясуться Чуб. I, 278. – Не одному гульцяєві серденько ся уриває Чуб. V, 203. – Не вилізли тобі очі Уш. п. Чуб. V, 123. – Бачила я такі молодичі, як їм тепер полиняли лиці Коцип. 65. – Ми люде дорожні, нам животи порожні Чуб. IV, 334. – Стали-ж тому коню вороному ніженьки дрижати ИП. II, 63. – Наші Настусі живіт болять ЖС. I, 456. – Ой на Купайла вогонь горить, а староміським хлопцям живіт болять Чуб. III, 199; болять мені головонька – не можна підняти (підвести) Чуб. V, 364. – Ви мені і за вухом не свербите Сл. КС.

Увага: «боліти», «свербіти» первісно сполучаються з акузативом, напр.: Цигана ноги свербят Е. 3б. 27, 292. – Дуже мене живіт болять ЖС. II, 192; дитину живіт болять іб.; болять мене голова Уш. л. Чуб. IV, 502 опріч дативу діалектично подибуємо ще генітив з прийменником *в* (у)напр.: Не буде тоді в мене голова боліти Ном. 4889. Можливість сполучення з дативом і з прийменниковим генітивом дається пояснити тим, що форми акузативу, однакові у займенників з формами генітиву, усвідомилися як генітив посесивний, що в займенниках особових або зворотнім уживається з прийменником *в*, або замінюється на займенник присвійний, або-ж вимінюється з дативом (коли між двома поняттями стосунок посесивний). Отже через те можливі такі звороти: мене голова болять, в мене голова болять (Заболіла в мене головонька Чуб. V, 35), мені голова болять і моя голова болять. Те саме стягається і до «свербіти».

Вже нам голови аж посивіли, вже нам бороди аж побіліли Kolb. P. I, 110. – Вже нам чоло впріло Чуб. IV, 374. – Прийде марець та й обмерзне старцю палець Ном. 413. – Гівці аж слина пустила сі Kolb. P. IV, 18. – Милому серце умліває Kolb. W. III. – Козакові сльози ллють ся, козак не втирає Kolb. W, 274. – Йому серце скрушилось, він і пустив Чуб. II, 188. – Держит му сі фоста Е. 3б. 16, 543. – Мині зазульо, серце ся крає Ž. P. II, 115.

В ст. яз.: Им руки уставали Крон. Боб. 287.

б) Обидва поняття взаємно самостійні:

Будучи неприятеlem коронѣ полской Літ. Сам. 110. – Се родич нашій паламарці Котл. Е. VI, 246. – Кармалюга йому отець Сб. ХИФО. VI. II, 68 (пор.: Маруся була тепер того вітра жінка Заліщ. п. ЖС. II, 361). – Оце-ж нам буде... душем спаситіль Е. 3б. 35, 104. – Старець – медвіднику не товариш Ном. 1025. – Упир і непевний усім відьмам родич кривний Ном. 240. – Кормитель в н (Біг) є всему миру Kolb. P. II, 271. – Нашій дитині не буде матірйу Рудч. Ск. II, 54. – Вже я вам не мати Kolb. P. II, 19.

Пор. ст. сл.: Нѣси другѣ Кесареви Іо. 19, 12.

Помер їм батько Чуб. II, 492. – Коні нам попінтіли Kolb. P. I, 323. – Заболіла мені жінка Чуб. V, 1085. – Йому той кінь здохне ЖС II, 353. – Так сі тому бідному чоловікови вродив син ЖС. II, 195. – Мама дітем вмерла Kolb. P. IV, 30. – Щоб моєму миленькому волики

пристали Kolb. 138. – Син му хоруге Kolb. IV, 30. – Раз пропали бідному чоловікові кози ib. 228. – Щоби нашим молодіцям забори леліли ib. III, 25. – А кінь йому спотикає, сон голо-
вку розмагає Чуб. V, 43. – Нашому панови вродила сї така гречка, що поїхав на полюванні
та й заблуdiv в гречці Kolb. P. IV, 228 (з геніт. і прийм. в: В вашого пана така гречка сї вро-
дила, що... ib.). – Чобіт мені розпоровся, палець мені видко Чуб. IV, 523. – Коса йому зло-
малась Rokoss. 49. – Вам жупани подралися Чуб. IV, 609. – Воли мені поздыхали Чуб. V,
1061. – Вам нічо не пропало з того ЖС. II, I, 63. – Іде козак дорогою, коник йому спотика-
ється Морд. 336. – Хто мастить, тому віз не скрипить Чуб. I, 279.

В ст. яз.: Жона оному (Дорошенкові) скомчила через плот з молодшим Літ. Сам. 100. –
Волохам было не на руку, бо им гармати позамокали Крон. Боб. 288.

Ст. р.: Офі ти оумрль, а брать ти оубийнь ѿ сѣопьлка Ск. Б. Г. 20.

Пор. гр.: ἐβδόμην ἡμέραν ἡ θυνάτηρ αὐτῶ ἐτετελεύτησε. Курц. § 405, ib. 1.

в) В номінативі поняття абстрактне, в дативі назва особи або рчи:

Нестатечная приязнь вовку з бараном, так християниновъ з бесурманином Літ. Сам.
24. – Посполитим людем тая ж бѣда была ib. 15. – Туга великая людем всякого стану зна-
чним била и наруганья от посполитих людей ib. 13, пор. гр. Λύπη μοί ἐστὶν μεγάλη. – Ся
стало спустошення замком, костелом і двором шляхецким, жишовским, урядом мѣским и
шляхтѣ, ксіонзом Літ. Сам. 13. – Сталось розерванє згоди королю полскому з Турчином
Літ. Сам. 158. – За той хутор посвар стал с подстаростим Хмельницкому Літ. Сам. 6.

Але що ж, коли вже дорозі кінець вийшов Kolb. IV, 174. – Загубиться кінець їхньому
гріхові Чуб. II, 434. – Аж я пішла у танець, тогді біді був кінець ЖС. IV, 31. – А як моя го-
ловка схитнеться, тоді тобі розкіш минеться Миргор. п. Чуб. V, 113.

2. Датив стосується до прийменникового доповнення.

а) Обидва поняття взаємно несаможітні:

(у; в): А в грудех єму ясна зоречка Е. 36. 35, 176. – Та вже тому діду та в рот вода ллеть-
ся Ромен. п. Чуб. V, 844. – Куля... вовкові в голову так і загрузла Засл. п. Чуб. II, 166. – А вна
(сорочка) кручена коню в копиті Е. 36. 36, 4. – Нехай-йсе я подивлюся милому в очи Уш. п.
Чуб. V, 61. – Сей і товариш Ісуса Христа, й отсега Бога, шо нам у руках Е. 36. 35, 88. – Ми
люде мологіі, в руках нам топірці ЖС. III, 48. – Мамка твому дитині у ніжках лежить Чуб. V,
774. – Упав своїй мати низенько у ноги Гол. III, 171. – Влізла коровці в праве ухо Чуб. II, 460.

(до): Кинула ся до ніг пану Богу ЖС. II, 184. – Туга-ж мені молодому до серця прихо-
дить Уш. п. Чуб. V, 129. – Впаду до ніг отцу, матці Rokoss. 169. – (Черевички) с комарової
шкури, шевчисі до натури Київ. п. Чуб. V, 818.

(з): Шмарок їй з носа висить Kolb. P. I, 243. – Злодійці на тамтім світі буде сипати ся
сіль з очей ЖС. II, 180. – Скіра вихопила му ся із зубів ЖС. II, 349. – Заяц панні з рук ві-
рвав сї Kolb. P. IV, 97. – Щастя му з рук вилетіло Ном. 1820. – Він щез панови з очей ЖС. II,
352. – Нима вола, лиш фіст стирчит з писка другому волови Kolb. P. IV, 240. – Му два зуби
з писка вискочили ЖС. IV, 347.

(на): Бодай той камінь... тому дитятку на гочі впав ЖС. I, 278. – Сїв коник на спину со-
баці Чуб. II, 57.

(під): Ой – вже ж мині не стояти милому під боком Kolb. P. II, 174.

(по): Піп... шурує циганови по зубах тим вкєтим пальцїм Kolb. P. IV, 184. – А вже ді-
дови, а вже старому по пояс вода має Kolb. P. II, 166.

б) Обидва поняття взаємно саможітні:

Три кроплі крови скочило покоївці на фартушок Kolb. P. IV, 81. – Коники ирзут пану
в кінниці, а гусевки граут пану в сьвітлиці, а дівчатко плаче пану у темниці Е. 36. 36, 69.

в) Прийменниковим доповненням імення абстрактне:

(Купец) так сі задивував, що му здава ни могло зійти, як то так зробити сі могло Kolb. P. IV, 34. – Брешіть, брешіть, сусідоньки, собі на безголовія Чуб. V, 126.

IV. Датив з інфінітивом.

При дієсловах, що сполучаються з дативом, часом кладеться інфінітив неперехідного дієслова, для якого цей датив є чинною особою, напр., в ст. яз.: Позволил боярин радѣ быти Літ. Сам. 171 (= щоб була рада); ти мнѣ собѣ кажеш служити Крон. Боб. 297 (= ти кажеш, щоб я тобі служив).

В сучасній мові: Не допустив дівці утікти Rokoss. 61 (= щоб дівка утекла). – Позволь же їм защебетати, як соловейку на сіножаті, як зозуленьці при зеленім гаю Е. 36. 35, 4.

Коли-ж при особовім дієслові стоїть інфінітив перехідного дієслова, то він його доповнює, напр.: (Благослови) і отець і мати своєму дятяти коровой розчиняти Kolb. W, 3 (розчиняти для кого, dat. commodi).

Предикативний прикметник при інфінітиві «бути» кладеться в дативі, коли інфінітив стягається до особового дієслова або до безпідметового виразу з дативом (явним чи гада-ним), напр.: Бідному дай Бог быть усякому Грін. I, 72. – Як-же мені молодому та не були смутному ИП. I, 164. – Не мож бути, милий Боже, двічі молодому Сал. Сч. 21.

Цей датив може вимінюватися з інструментом, напр.: Не добре бути голодним Чуб. II, 79.

V. Датив при речівниках.

Датив у сполученні з речівниками – другорядний і виник із сполучення дативу (тіснішого і вільнішого) з дієсловами. Ми його подибуємо в тім випадку, коли речівники:

1. Дієслівні: дієслівно-абстрактні або імена чинної особи (*nomina agentis*) від тих дієслів, що сполучаються з дативом, напр.: Рада имѣет быти на потверженя гетманства Сомковѣ Літ. Сам. 68 (потверджувати кому що). – А що-ж мені за догана, що я руда і погана Kolb. W. 382 (доганяти кому). – Ой що то мені за такі дарунки: білі перла і коралі білу шию гнули Сл. КС. I, 359 (дарувати кому що). – Ой там буде вам, панове, велика заплата Закр. 77. – Єдного сина, каже, дождались, та й того треба лихоробові посилать на службу Чуб. II, 181 (контамінація: служба лихоробові + посилати (к) лихоробові).

Ст. р.: Оузьрѣ желакмааго си брата Ск. Б. Г. 22. – Призыва къ себе оканьїи трьклътыи сѣопълкъ сьвѣтъники всемоу злу и началники всеи неправдѣ ib. 15.

2. Речівники від прикметників, що сполучаються з дативом: Вірність цареві (вірний кому). – Удовина дочка та мені не рівня Переясл. п. Чуб. V, 869.

3. Дієслівна абстрактні від дієслів, що не сполучаються тісно з дативом підносяться до дативу при дієсловах руху:

Поспѣшил на ратунок Перебийносу Вел. II, 330. – Дурневі вічна память Закр. 160. – Ой що-ж бо твою серцю за принада, (підноситься власне до сполучення, що є твою серцю принада, звідки: принада серцю). – Для постраху прочиим позбивали на палѣ Вел. IV, 15. – Не будеш вітак знати світови ладу Kolb. P. IV, 124. – Певен цѣлости от волков овечкам своим Вел. II, 391. – Пѣснь на честь Богови Бер. 133.

Ст. р.: Подражая сѣаго и първааго начальника чърньськоуоумоу образу Ж. Ө. 41. – Съконьчаша днїе володимироу Ск. Б. Г. 13. – Млтвами блїжнаго наставника кмоу і и бца Өеодосия Ж. Ө. 96. – Врѣма житию коньчаваіється Ж. Ө. 91. – Бывдовїцамъ застоупникъ и сирїимъ помощникъ Ж. Ө. 89. – Азь вамъ рабъ Ск. Б. Г. 21. – Водителю (вокат.) слѣпымъ, одеже (вокат.) нагымъ Ск. Б. Г. 18.

4. Датив еліптичний при речівникові, себ-то з опустом дієслова, маємо в таких виразах: Слава ж тобі Святий Цару,

Слава ж тобі слава (себ-то: нехай буде),

Що ся мені дружина

По мислі достала Уш. п. Чуб. V, 35.

VI. Датив при прикметниках.

Датив при прикметниках показує стосунок імени в дативі до якості вираженої в прикметнику. Прикметники, що сполучаються з дативом, можна поділити на дві категорії:

а) На прикметники одного кореня з відповідними дієсловами, що так само в'яжуться з дативом, і

б) Що не мають дієслова спільного кореня взагалі або такого, щоб уживався з дативом.

а) Прикметники одного кореня з дієсловами, що сполучаються з дативом:

В д я ч н и й: Будь довговічна і Богу вдячна Гол. IV, 97 (пор. чеськ. Toho bohu bděčni bud'te Sigm. 107). – Король Шведскій вдячен єсть єго добротинности и дишкреції Вел. I, 277.

В и г о д н и й: І довго гріх первородний всім був невідгодний ЖС. II, 209.

В и с л у ж н и й, п р и -, у - с л у ж н и й: – кому.

В і р н и й: Были своєму князю вѣрными Вел. IV, 15. – Невірний єсь Богу невірний і міні ЖС. II, 180.

Г о ж и й: На тобі, небоже, що мені не гоже Закр. 183.

Д и в н и й: Що є такого Богу дивного Kolb. P. II, 266.

З а з д р і с н и й: Полагаючися на заздросних добру людскому совѣтахъ Вел. I, 173.

Також з акузат. і прийм. *на*: заздрісний на що.

З и ч л и в и й: Ніхто мені не зичливий Гол. I, 215. – Доле ж моя нещаслива, чом ти міні незичлива Закр. 22. – Я ж йому зичлива Уш. п. Чуб. V, 398. – Не забувай мене: я тобі жичлива Волинь Чуб. V, 318.

П і д л е г л и й: Члївкъ сказѣ не єст подлеглый Крон. Боб. 3.

П о д і б н и й: Подобный єсть єтый Іоан... годильнику; бо справний годилник каждого часу годину оповідає Пам. укр. м. III, 84. – Славою Вѣртемберговѣ подобній Вел. I, 268.

З г е н і т. і прийм. *до*: Зовсім до неї була подібна Е. 36. I, 94.

П о к і р н и й: Вона матері покірна Полт. п.

П о м і ч н и й: Абы (земяне)... тому посланцу нашому помочни были Arch. Sang. VII, 125 (156). – Повинност єст аггеловъ... людемъ... помочними быти Гол. II, м. 368.

П о р а д н и й: Маєт просити собѣ брата на пораду и маюєт єму порадни быти правдиве Пам. КК. IV, 1, 6 (1660).

П р о т и в н и й: Противна, як старцеві гривня Ном. 5016.

Ради й: Рад святіві Ном. 192. – Так рад, як торішньому снігові Закр. 209. – Ой не рада, милий, ні злоту, ні сріблук Макс. I, 76. – Чи радий ти своїй сестрі Чуб. II, 468. – Приходь, мій миленький, буду тобі рада Чуб. V, 5. – Чи рад же ти роковим гостям Е. 36. 35, 182.

З інструм.: Чи мною раді, чи не раді Чуб. IV, 519. – Чим хата багата, тим і рада Чуб. III, 29.

З геніт. і прийм. з: Всі вороги раді з того, що нема чумака мого Чуб. V, 1198.

Рівний: Кінь коневі не рівний Ном. 1019.

З геніт. і прийм. до: (завивайлечко) до папіру рівненькеє Метл. 207.

З інструм. і прийм. в: Виросла рівна з мамою.

Угоден: Будь людям добрим угоден, будеш і Богу надобен Ном. 4424.

Шкодливий: Зима была вельми суха, людемъ купецкимъ вельми шкодлива, бо снѣгъ малъ былъ Кул. Мат. I, 83 (1604).

б) Прикметники, що не мають дієслова спільного кореня взагалі або такого, щоб уживався з дативом.

Близький: Была една невѣста оубога близкаа роженью Гал. Н. Н. 38.

Величний: Будь Богу вдячна, людем велична Гол. IV, 97. – Житний (хліб), пшеничний Богу величний Е. 36. 35, 168.

Винен, винуватий: Що ж я тому винна, що я тебе люблю Гол. I, 245. – А я ж тому не винна, льос тому владає Уш. п. Чуб. V, 229 (пор. польське: *władać czym i władać czemu*: Nie mogę władać narodowi Słowacki. Тепер я тобі ни винин Kolb. P. IV, 115. – Який тобі дідько винен Мил. Жлк. 294. – Я тому не виновата Kolb. Ch. II, 74. – Хто ж тобі виноват, стара Котл. НП. 222.

З геніт. і прийм. з: Я з того не винен, що така причина впала КС. 1883, III. 671.

Відомий: Ми то не досять пилно вѣдомо ест Тріюдь Постн. 554 (1627).

Відповідний: Стане на одну ногу, відповідню тому ухові Ном. 336.

Відпорний: – чому.

Властивий: – чому.

Ворожий: – кому.

Далекий: – кому.

Дорогий: Пйаниці дорога й капля Закр. 201.

Зайвий: – кому.

Згубний: – кому.

Знаний, знайомий: Добре знані нам речі Єв. Л. I. I.

Конечний: – кому.

Корисний: – кому.

Коханий: Личко мое румйанеє, мусиш бути коханеє чи дякові, чи попові, чи вражому мужикові Чуб. V, 10.

Легкий: Нехай йому земля легка Ном. 351.

Милий: Хиба ж є пани, яким гроші не мили Ном. 1147. – Зелене вино, що Богу мило Гол. IV, 79. – Руки мої білії, білії, а кому ж ви будете милиї, милиї Чуб. V, 9.

Ненавидний, ненависний: Ненавиден той нам, хто нас підвів на гріх Куліш.

Певний: Скажи мені, моє серце, чи будеш ти певна (мені) Чуб. V, 76.

Повільний: Я єму до сих час во всем поволна была Прот. Полт. с. 55.

Пожиточний: Сторона полудневая ест теплаа и пожитечная челоувѣкови Гал. Кл. Раз. 157.

Потрібний: Принесеш... якую реч дому Бѣжому потребную Рем. Єв. 165.

Приємний: Зелене вино Богу приємне Чуб. III, 415.

Але суб'єктивно з геніт. і прийм. *до*: До людей приемлея Tomasz. 64.

П р и к р и й: Дымъ естъ прикрый члѣкови, не можетъ его члвкъ терпѣти Гал. Кл. Раз. 266.

П р и н а л е ж н и й: – кому.

П р и з н и й: Юрий славний, Богові святому приязний М. Пр. 37.

Суб'єктивно з геніт. і прийм. *до*: До його був батько приязніший Звяг. п. (Сл. КС).

П р и я т н и й: – кому.

Суб'єктивно з геніт. і прийм. *до*: Яка Маруся чепурнесенька і до людей приятнесенька Мил. Св. п. 54.

Т р у д н и й: А зачим же трудный переход челоуѣку грѣшному до неба. Рад. Він. 1078.

Т я ж к и й: Чи я тобі тяжкий? Чуб. V, 27.

Щ и р и й: І я тобі так же завше щира буду Kolb. P. II, 134.

З геніт. і прийм. *до*: Вона така до роботи як кобила щира Е. 36. 27, 27.

В вільнішим звязку з дативом може бути трохи не кожний прикметник, і тут датив може завсіді вимінюватися з геніт. з прийм. *для*: напр.: Чи я тобі (= для тебе) важкий, чи моє сідельце, чи ясна зброя Чуб. V, 27. – Дітем можна сваволити, дітем хата вільна Kolb. P. II, 231. – Ах, яка я собі гарна Чуб. II, 292. – Най він любить, а його жадна, най тота зрадить, котра му ладна Уш. п. Чуб. V, 16. – Ци (ти) всім людем, ци лиш мені як мід солоденьки Kolb. P. II, 149. – Третя барва біленька, всему світу студенька друга барва жовтенька, всему світу сумненька Ž. P. I. 44 і т. ин.

VII. Датив при межислівцях.

Датив при межислівцях подибуємо тільки дієслівних, що правлять за присудок в реченні, таких як: дай (дей, дий), пек, тиць, цур: Дай его кату Сл. Жел. 171. – Ой тату, тату, дий его кату Kolb. P. II, 152. – Цур тобі, пек тобі, яка джэнджуриста Чуб. V, 105. – Свій своєму все таки тиць лиха в груди Ном. 9444. – Цур тобі з горілкою ЖС. II, 206. – Цур твоїй голові і не снися мені Чуб. V, 193. – Ну-ко лїз ти, Вернигоро. – А цур йому, не хочу Чуб. II, 234.

VIII. Датив при прийменниках.

К (ку, ук), *д* (ид).

Сполучення дативу з прийменником *к* вже майже вийшло з ужитку в сучасній мові, заховавшись здебільшого в старосвітських піснях та в фонетичнім варіанті *д* (ид) в Буковині та почасти в Галичині; на місці його в сучасній мові ми подибуємо сполучення родового відмінку з прийменником *до*.

Сполучення з прийменником *к* (ук), *д* (ид) підносяться до безприйменникового сполучення з датним відмінком, ще звичайному в старо-руськīm, напр.: Прибѣгоша берестию Жит. Бор. і Гл. 23; Пришедъ вышгородоу ночь отаи призыва поутишо и вышгородскыѣ моужѣ ib. 15; дружину єго приведе Киеву, иде Володимерь опать Чернѣгову, їде Звенигороду прободанъ бѣ ѿ проклатаго Нергадца Ип. 197. – (Новгородцѣ) идуть Новугороду ib. 251. – Володимерь... поиде Пе(ре)яславлю ib. 253. Так само в суч. сербськīm: Својој куѣји не доходе Данич. 321; нек сватови сваки дому иде ib.; пак ти иди цркви Реваници ib.

Ку (в ст. яз.): Там войско ку оному купило ся Літ. Сам. 7; ку Корсуновѣ мѣсту йшли ib. 10. – Просто ку Камянцовѣ Подолскому ib. 31.

К (ик): Приблудив ся козак к зеленому бору,

К зеленому бору, к синему морю Чуб. V, 142.

Приблудив ся (козак) к нової коморі Чуб. V, 151. – Не к Різдву йде, а к Великодню Ном. 518. – Прийшла туга к серцю, ЗЮР. II, 241. – К славі не прислухаюсь Харк. Метл. 87. – Прихиливши голову та к листочку Закр. 12 (пор.: до скамниці *ib.*). – Я молодий, я здоровий, ще к тому й хороший Метл. 65 (звич. «до того»). – У пучечки виазала, і к личеньку рівняла Чуб. V, 188. – Пригортай ся, дівчинонько, к другому такому Чуб. V, 73. – Пригортай ся, дівчинонько, ик селу та к тому Бал. 90. – Приїжджаєм ик воротам Чуб. V, 58. – Стала лебедка ик орлу промовляти Полт. Чуб. V, 957. – Приклавши голову ик скамниці Метл. 204.

Іде чумака дорогою, та й сів собі к речі,

Дере поли і рукава, та латає плечі *ib.* ХИФО. VI. в. II. 103.

Д(ид): Ой плини, рибко, близько д краєви Б. 36. 35, 134. – Сам припав д сирі землі Е. 36. 36, 2. – Прийшли вни д хатчині Kolb. P. IV, 16. – Яла д ній калиночка промовляти, лиши мене Оленочко ламати Roszk. 18. – Василька д хакі везли сірими бичками Kolb. P. II, 4. – Йик ближби си д хаті, дзвоньї Е. 36. 35, 4. – Вийди-ж ти ид нам та й подекуй нам Е. 36. 35, 3. – Давид... приходит ид тому (слонови) Жс. IV, 347. – Прийшов Сус Христос ид пеклу ид воротім (Голятин Мармароськ. ком.). Ж. і Сл. IV, 346. – Приступає ид калинці зблизенька Гол. II, 129. – Виходит той (брат) від своєму коневі, а кінь кажи єму Kolb. P. IV, 137.

По. Сполучення прийменника *по* з дативом вказує:

1. Поширення чинности в простороні; поняття просторони в дативі:

Ой закиньте тонкий невід по синьому морю Бал. 19.

Феся загукала, голос по дубині аж ся розлягає Уш. п. Чуб. V, 69.

Іде по всьому царству ЗЮР. II, 50. – Не здужала й по світу ходить ЗЮР. II, 81. – Вони й попили і де вже не випливали по морю *ib.* 81. – Нехай говорять, нехай судять, хоть по цілому світу Чуб. V, 221. – По вулицях не ходив Чуб. V, 109. – Глянеш по Божому світу Ном. 383.

2. З дативом річі показує час, що по ній заходить чинність; це власне сполучення з льокативом, але в наслідок збігу форм обох відмінків (в прикметниках, власне там, де вони розрізняються) в свідомості не розрізняються:

Вже по всьому Закр. 147. – Цілісінку ніч летить не спочиваючи, а тільки стане світать уже й по літанню М. Пр. 172. – По Петру, то й по теплу Ном. 469.

А в тім випадку, коли вказує на час, що на нього припадає чинність, прийменник *по* первісно сполучався з дативом:

Полюбила пройдисвіта по місяцю стоя Метл. 40. – Сїю рожу по морозу, по снігови сходит. Сол. Сч. 15.

Але у множині ми маємо сполучення з льокативом (див. «Льокатив», стор. 208).

По в сполученні з дативом прикметників у іменній формі творить прислівникові вирази, напр.: по-тверезу, по-пйану.

3. Прийменник *по* з дативом речівника або прикметника вказує, згідно з чим відбувається чинність і конкурує з відповідним прислівником:

а) Котюзі по заслугі Ком. 7089 (= згідно з заслугою, заслужено). – Ой не по правді, мій миленький, зо мною живеш. Метл. 67. – Будем ми, брате, по правді казати ЗЮР. I, 41. – Хто по правді судить, то того карають ЗЮР. II, 102. – Щука-риба в воді по волі гуляє Чуб. V, 2. – Оженися, мій синочку, по своїй волі Чуб. V, 71. – Співа пісню по неволі Закр. 108. – Вона мені щось по знаку Котл. Е. II, 53. – Мені жаль мої молодости, що не жнеш по ширости Уш. п. Чуб. V, 43. – Иди по волі (повільно) дорогов Kolb. P. IV, 115. – Ні ліпше було

заплатити по добрі воли (добровільно), ніж так я мав тебе скалічити Kolb. P. IV, 242. – Хто ся злучить по любови, тому гаразд буде Закр. 104. – Не по правді жив чоловік зо мною Kolb. P. II, 177. – Вони стояли по старшині Kolb. P. IV, 5. – Всі три іднаково сі називають по чоловікові Брод. п. ЖС. III, 382. – По тій шерсти куповать скот Мил. Жлк. 179. – В ст. яз.: Ходило войско козацкое по росказаню гетманскомъ Літ. Сам. 175.

Також: Моя сучка рябенькая, не по твому хорту;

Єсть у мене женишина, не по тобі чорту Чуб. V, 1113.

б) Пана нема в дому та й все не по тому Уш. п. Чуб. V, I. – Чорт знає по якому жили тиї запорозці ЗЮР. I, 159. – Це вже не зовсім по божому іб. II, 288. – По тихеньку, мій миленький, говори Гол. I, 77. – По німецькі нецки, по руські корито Чуб. I, 275.

4) Датив з прийм. *по* показує поняття, що на них поділяється чинність: Стало жито... по копі Хм. Літ. 81. – (Чумаки) скинулись по копійці, купили ще й горілки Полт. г. Чуб. V. 1048. – Служебка по гривні грошей дає ЗЮР. II, 57. – Було у їх по дочці іб. 23. – Він тебе ту по кісці рознесе Kolb IV, 28. – Край, дружку, козиную ніжку по чорному кружку Метл. 189. – Розкидав братік косу по волосу Чуб. IV, 255. – По слову промовляє Гол. IV, 321. – Розкидай, Боже, братове жито по полю по колосу Чуб. IV, 255. – Сивушки зараз ковнули по ківшику Котл. Е. IV, 285. – Чого більше гір чи долин?.. Повинно бути по половині Чуб. III, 110.

УКРАЇНЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ЗБІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ № 45

Проф. Є. ТИМЧЕНКО

**ВОКАТИВ
І ІНСТРУМЕНТАЛЬ
В УКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ**

У КИЇВІ — 1926

Зміст.

	Стор.
ВОКАТИВ	285
Погляди на природу вокативу	285
Форми вокативу	286
Вживання вокативу	291
Вживання вокативу по-за складом речення (291); при речівниках в вокативі (291); при займеннику особовім 2-ї особи (292); в функції номінативу (292).	
ІНСТРУМЕНТАЛЬ	296
I. Інструменталь при дієсловах	297
I. Інструменталь в вільнім стосунку до дієслова	297
1. В інструменталі поняття місця (297)	
2. В інструменталі поняття часу (303)	
II. Інструменталь в тіснішій стосунку до дієслова	306
Інструменталь соціятивного стосунку (307)	
Інструменталь знаряддя або середника чинности (307)	
Інструменталь матерії чинности (315)	
Інструменталь суб'єкту і об'єкту чинности (321)	
Інструменталь при дієсловах перехідних на місці акузативу (324)	
Інструменталь супровідної чинности або стану (330)	
Інструменталь супровідної обставини (332)	
Інструменталь причинового стосунку (333)	
Інструменталь при дієприкметниках пасивних і дієсловах займенникових в пасивній функції (337)	
Інструменталь в безсуб'єктних реченнях (339)	
Інструменталь в стосунку до номінативу (зам. акузативу) як часті до цілого і цілого до часті (340)	
Інструменталь на місці давнішого номінативу, акузативу і дативу: інструменталь предикативний (343); інструменталь апозиційний (349)	
II. Інструменталь при речівниках	349
III. Інструменталь при прикметниках	350
IV. Інструменталь при прислівниках	352
V. Інструменталь при межислівцях	353
VI. Інструменталь при прийменниках	354
Займенник з (354), за (360), між, межи (366), над (366), перед (368), під (370).	

ВОКАТИВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ¹.

I.

З давніх давен на природу вокативу було різних поглядів. Ото Лерш² домислявся, що вже стоїки (Хризипп) уважали вокатив за другий простий відмінок, але Штейнталь³) гадав, що його не залічувано до відмінків, а розумілося яко форму речення (Satzform)⁴. Александрійські вчені рахували його в лічбі п'яти відмінків, і в Діонісія Тракійського в їх ряду він займає останнє, п'яте місце. Традицію александрійських вчених вели далі візантійські й римські. Новішими часами Бопп гадав, що трудно вокатив відмінком звати, бо слово в цій формі, на його думку, різниться від пня тільки наголосом і в реченні стоїть по-за будь-яким граматичним стосунком. Погляд Шлейхера⁵ близький поглядові Боппа: «Вокатив, каже він, не є відмінок, а ймення в формі оклику, значить з форми своєї навіть не слово». До названих вчених приєднується теж Курціус⁶, уважаючи вокатив за найдавніший відмінок, навіть не за відмінок, а за простий іменний пенъ, що показує ймення без жадного стосунку до речення. В тому-ж розумінні висловився і Міклошіч⁷: він гадав, що вокативові не личить зватися відмінком, бо він і з надвірнього і з внутрішнього боку відмінний від інших; з надвірнього тим, що не має відмінкового суфіксу, а з внутрішнього тим, що він не входить у склад речення⁸ і вільно пришивається до мови ніби-то оклик. Так само й Вундт до того-ж прилучається погляду. Зазначаючи окликовий характер вокативу, він вважає за слушну річ, що давні граматики не мали його за відмінок: «В самім ґрунті він не що иншого є, як іменний пенъ, що його вживано як оклика або обмислено окликовим знаком спільного роду, або-ж тільки відповідним наголосом»⁹.

Тимчасом висловлений погляд на природу вокативу не абсолютно панує. Так от Потєбня¹⁰ судив, що вокатив так само як і номінатив є простий відмінок проти інших – скісних; згідно з цим він і надає вокативові, як і номінативові, сталої функції в реченні. Різницю між номінативом та вокативом він у тому бачить, що номінатив тільки в займенниках особових 1 й 2 особа, а в решті випадків 3-я; тимчасом як вокатив є друга особа і, будучи такою, згоджується з другою особою дієслова. Аналогічний погляд ми подибуємо у Керна¹¹. «В такому самому розумі, каже він, в якому підмет в реченні висловнім (прямім) з'являється як номінатив, підмет в вольовім з'являється як вокатив, оскільки для нього заховалася відмінна форма; там – як предмет чистого виображення, тут – як предмет волі; так само один номіна-

¹ Цю розправу надруковано в 117 – 118 т. Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові. Тут її передруковуємо з деякими змінами і додатками.

² Hübschmann. Zur Casuslehre, Münch. 1875, стр. 9.

³ Steinthal. Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern T. I, 302 anm.

⁴ Pop. Delbrück. Vergl. Synt. I, 188 і 394.

⁵ Schleicher. Comp.³ 574 (§ 263).

⁶ Curtius, G. Zur Chronologie der indogerm. Sprachforschung. 2. Aufl. Leipzig, 1873, стр. 72.

⁷ Miklosich. Vergl. Grammatik, IV, 360.

⁸ Pop. Brugmann. Grundriss, II², 646.

⁹ Wundt, V. Völkerpsychologie. Bd. I³. 322 – 323. Pop. Brugmann, K. Grundriss² Bd. II, 133: «Der Voc. trägt den Charakter einer an eine konkrete Vorstellung gebundenen Interjection an sich».

¹⁰ Изъ зап. По русск. гр. I, 94.

¹¹ Kern, F. Die deutsche Satzlehre. Berlin, 1888, стр. 78 – 82.

тив, як от напис або титул, відповідає вокативові, що стоїть самотньо як оклик (або номінативові в значінні вокативу). І як формою прямий спосіб відрізняється від вольового, так і номінатив від вокативу. Вольовий спосіб і вокатив ближче стоять до дієслівного пня, подібно до того як рухи волі первітніші, як рухи пізнання» (78). «Таким чином правило, далі каже Керн, що суб'єкт чи то підмет завжди стоїть у номінативі, хистке; воно пасує тільки до висловних і кон'юнктивних речень, власне тільки до речень, де особове дієслово стоїть у першій або третій особі, проте ніщо не заважає підмет у всіх реченнях з другою особою розуміти як вокатив, себ-то яко відмінок зголошення. Що вокатив опріч того може аппозиційно окресляти всякий відмінок, що він яко ознака предмету вольового руху того, хто говорить, може стояти по-за реченням, не суперечить тому, щоб його вживалося яко підмет» (79). На тім самім пункті зору, хоч може й не так зважно, стоїть і Пауль. «При дієслові в другій особі без особового займенника вокатив може розумітись як суб'єкт до нього. Звичайно перепинають комою Karl, komm i komm, Karl, навпаки du komm i komm du, без різниці в стосунку»¹².

З вище поданого ми бачимо, що в погляді на вокатив є дві течії. Один гурт учених відмовляє йому права уважатися за відмінок, покликаючись на те, що в цій формі нема відмінкового форманту, і що функція її в реченні відмінна від функції решти відмінків і наближає цю форму до оклика. Другий гурт, навпаки, зближуючи його функціонально з номінативом, вважає вокатив за такий саме відмінок як і цей останній. Незгода очевидно повсталала через невизначність поняття «відмінок», що означають його то певними формальними прикметами то функціональними, і легко її усунути, коли терміном «відмінок» ми значитимемо самі форми закінчення ймення незалежно від їх походження і їх функцій. Як так розуміти, то вокатив без сумніву відмінок і цілком входить в скалю закінчень імення. Відсутність форманту не є характерним, бо таку саме відсутність ми маємо і в певних формах номінативу (напр. *хѡра*, *реѡу*). Сумнів що-до відмінковості вокативу споводував спробунок назвати його просто «вокативною формою» (Anrufform. Brugmann¹³) за ним Кульбакин¹⁴. Навряд чи можна похвалити цей відступ від традиції. Вокативна форма чого? Авже-ж закінчення ймення. Але-ж форми закінчення ймення і є відмінки, себ-то в показаній новині ми бачимо замасковану тавтологію, що не вносить нового розуміння. Усправедливити її можна-б тільки тоді, коли-б скасувати зовсім термін «відмінок», що при цій okazji справді-б зайвий і добре-б міг замінитися за терміни номінативна, генітивна, дативна і т. д. форма (розумій закінчення).

II.

Історично засвідчені форми вокативу в слов'янських мовах зводиться до наступних праслов'янських форм:

у пнях на -o-		e (*orbe)
„ „ „ -io-		iu (*konju з пн. на iu).
„ „ „ -a-		o (*ženo).
„ „ „ -ia-		e (*duše).
„ „ „ -i-		i (з <i>ei</i> ; *gosti з *gostei)
„ „ „ -u-		u (з *eu або *ou; *sūneu чи sūnou)

в іменнях ніякого роду на -o-, в пнях на шестістівку і на -u- вокатив = номінативові.

В сучасних слов'янських языках вокатив доховався опріч українського в болгарським, сербським, чеським, словацьким, горішньо- і долішньо-лужицьким і польським, але затратився в велико-руським і словінським.

¹² Paul. Prinzipien der Sprachgeschichte. 2. Aufl. 104; 3. Aufl; 4. Aufl. 130.

¹³ Grundriss², II, 132.

¹⁴ Древне – церковно – словянській языкъ. Харьковъ, 1911, стр. 160.

В українській мові ми маємо наступні форми вокативу:

І. В іменнях, що дасться звести на пні на **-o-/-io-**, доховуються рефлексі праслов'янських закінчень **e i iu**, напр.:

Пні на **-o-**:¹⁵

-п: попе Лук. 164, Гол. IV, 332, попе-хлопе Чуб. V, 1078.

-б: голубе Гол. IV, 294, дубе Метл. 15, 249, нелюбе Лукаш. 128. Скалозубе ib. 24.

-в: Я'кове Чуб. V, 1119; цару Лве Плгр. Ип. Виш. 16 (XVIII в.),

-м: Адаме, храме Чуб. III, 18, Єрусалиме ib. 27, Климе ib. IV, 516, Максиме Лукаш. 54, куме Пархо́ме Ном. 1709, строме Верх. 117, по́корме Мил. ЖЛК. 205.

-т: брате Чуб. IV, 516, коте Метл. 1, світе ib. 80, цвіте, квіте ib. 148, свате ib. 185, Христé Гол. IV, 167.

-д: винограде Чуб. IV, 226, жиде ib. V, 1159, городе ИП. II, 101, діде Гол. IV, 172, дармо́де Чуб. IV, 514, дрозде ib. 180, роде ib. 458.

-н: баране Гол. IV, 396, пане капітане ИП. I, 78, гетьмане ib. 211, стане Чуб. V, 14, отамане ib. 1060, Семене Лукаш. 24, шу́рине Чуб. IV, 355, господине ib. V, 1077, As. VII, 7 (1554), ра́бине ИП. II, 27, тата́рине ЗЮР. I, 17.

-с: псе Ном. 3831, Верх. 117, пруди'усе Залр. 103, Перебийносе Метл. 402.

-з: морозе Метл. 408.

-л: вірле Метл. 448. кізле Гол. II, 181, соколе Чуб. V, 5, столе Гол. IV, 354.

-р, -ро: бобре Метл. 136, Петре ib. 268, Дмитре Kolb. P. II, 150, вітре Чуб. III, 199, шваґре ib. V, 1145, вéчоре Мил. ЖЛК. 140, дворе Чуб. IV, 140, я'воре Гол. IV, 170, зборе ib. 354, ка́чуре Ib. 386.

-к: гудаче Верх. 117, раче Чуб. V, 1129, козаچه ib. 1189, небораче ib. 1129, чумаче ib. 1063, дяче ib. IV, 675, буяче Метл. 92, куличе Лукаш. 85, чоловіче Чуб. V, 1093, поточе Верх. 239, жуче Гол. IV, 157, язиче Ном. 1103.

-г: Боже Гол. IV, 167, небоже Закр. 144, враже ib. 470, друже Метл. 94, 184, луже ib. 92.

-х: ляше Метл. 400, женише Чуб. III, 466, оріше ib. V, 274, гороше ib. III, 466, верше Верх. 117, пташе Булг. 36, пастуше Мил. 215, душе Мил. Каз. 43.

Пні на **-io-**:

-й: гаю Метл. 66, гультаю ib. 121, дармодаю Чуб. IV, 514, гультаю Закр. 95, Зарваю, Шамраю Метл. 451, короваю ib. 163, Нечаю ib. 403, добродію Чуб. V, 1142, Зіновію Метл. 14, Гордію 128, Мусію Гул.-Арт. 39, Андрію Лукаш. 134, рою Метл. 169, пропою Чуб. V, 582, перекрою ib. 1195, соловйу Чуб. V, 68.

-ль: ковалю Закр. 69, Гул.-Арт. 40, жалю, кришталю Чуб. V, 39, Кармелю Метл. 6, сотвори'телю ЗЮР. I, 35, хмелю Чуб. IV, 280, Василю ib. V, 14, королю ib. III, 44, соболлю ib. V, 8.

-р'ь: царю Лукаш. 12, комарю ib. 126, вівчарю, золотарю ib. 145, господарю Метл. 394, лементарю ib. 426, котарю Мил. 44, плугатирю ib. 215.

-тьо: батю Метл. 391.

-д'ьо: дядю Гол. I, 68, ведмідю Чуб. IV, 500, рудю Мил. 43.

-н'ь, -н'ьо: коню Метл. 19, дурню Чуб. V, 1142, Петруню ib. 1071, дідуню ib. III, 28, Грицуню Гол. I, 201, Іваню Чуб. IV, 101, сéлезеню ib. V, 744.

-з'ь: князю Гол. II, 262, Мил. 213, ремезю ib. IV, 170, колодязю Мил. ЖЛК. 28.

-с'ь: Івасю Метл. 417, Юрасю ib. 233, Михасю Гол. IV, 491, дідусю-любусю Чуб. V, 1134, Петрусю Верх. 142.

-ж: мужу Закр. 74, Чуб. IV, 70, Kolb. P. III, 38, Гол. IV, 163, Е. 36. 35, 2, Верх. (Знад. до п. угро-рус. г.), ЗНТ. XLI, 205.

¹⁵ Наголоси, коли вони припадають на другий склад від кінця, не ставимо.

-ш: Барабашу ИП. II, 3, товаришу Метл. 90, Дорошу Лукаш. 114, Добошу Гол. I, 154.

-ч: багачу Метл. 264, бодачу, богачу Гол. IV, 468, ткачу-погіпачу Чуб. III, 162, кудлачу Верх. 349, паничу Метл. 202, Бороховичу ИП. II, 6, Кулиничу Гол. I, 57, дідичу іб. IV, 533, Купч. 380, погоничу Мил. 215, поповичу Чуб. IV, 481.

-ець: молодче, Іване хлопче Чуб. III, 285, вінче барвінче ЖС. в. I, 85 (вінець барвінець Грінч. III, 524, Чуб. III, 301), стрільче Гол. IV, 40, голубче Чуб. V, 1063, шевче іб. 1174, кравче Чуб. II, 127, Левенче Метл. 446, донче Гол. I, 72, Коломийче іб. 128, горбче Бодачівка Уш. п.

-ць: місяцю Чуб. V, 41, Грицю іб. 10.

Дуже вчасно, ще праслов'янської доби, пні на ***-ію-** підлягли впливові пнів на ***-іу-** (див. Нуйер, Sl. dekl. § 83) в утворенні вокативу, так з другого боку і пні на ***-о-** почасти відбили на собі вплив пнів на ***-у-**. Ото вже в Іпат. літоп. ми подибуємо форму с в а т у¹⁶, і в сучасній мові від багато речівників можливі обидві форми вокативу, на **-е** і на **-у**, що дало повід пр. Смаль-Стоцькому твердити, що «майже від усіх речівників можна утворити обидві форми, а проте речівники, що мають у визвуку **о** або гортанковий, воліють **у**»¹⁷. Це надто загальне твердження потребує обмеження. Справді речівники, що визвукують на **т, д, н, р, ло**, можуть мати також форму на **у**, напр.: свату Чуб. IV, 328, тату (від тато) іб. V, 1059, чорту іб. II, 379, світу Метл. 147, цвіту Чуб. V, 625, Закр. 76, коту Бесс. МХ. 91, мосту Мил. ЖЛК. 68, діду Метл. 472, сліду Бесс. МХ. 91, жиду Чуб. V, 1022, ЗЮР. I, 59; шури-ну Чуб. IV, 341, татарину іб. V, 1065, Богдану ИП. II, 99, Івану іб. 102; теж від ім. на **но**: Дахно, Сахно, Михно: і ин.: Ти, Дахну Гуляницький Кн. Гр. Луцьк. 1571, л. 377 б., вітру Чуб. V, 630, сиру Метл. 192 бору Пинськ. п., бовдуру Чуб. IV, 14; ой Кішко Самійлу ИП. I, 211. Данилу с. Біле Пинськ. п. (там теж: Агапу', Пётру, див. Карській I). Пор. болгар. Стојене – Стояну, брату, бану;¹⁸ польськ. dziadzie i dziadu¹⁹. Подибується теж форма соколю Чуб. IV, 492, по аналогії з соболю Чуб. V, 8. Ймення з суф. **-ець**, як ми бачили, заховують в вокативі праслов. кінцівку на **-че**, бо утворення вокативу від речівників з цим суф. (***-ьць < *-ькъ**), сягаючи доби праслов'янської, було власне від пнів на **-о-**; але зрідка подибується кінцівка на **-цю**, напр.: голубцю Метл. 470, оселедцю Чуб. V, 41, зрадцю Гол. I, 90, братцю іб. 170, по аналогії з «місяцю» і ин. Вокатив на **-у** в словах з визвуком **к, г, х** буває в говірках, що під польським або словацьким упливом, напр.: буку Kolb. P. III, 67, вовку (Шклов) Метл. 229, Чуб. IV, 411, козаку, вояку, чоловіку, Іванку, бику Уш. п. Чуб. IV, 512, духу М. Пр. 37, Kolb. P. IV, 150, другу Мил. 91, також побратиму Верх. (Знад. до п. угор. г.) ЗНТ. XXVII, 67. Опріч того завсіди вокатив на **-у** мають речівники з наступними суфіксами здрібнілих:

-ік: братіку Метл. 170, 183, ву'ліку Крымській Укр. гр. II, I, 49, також по аналогії зрідка чоловіку Чуб. V, 1140, Верх. Знад. 65.

-ик: коніку Метл. 74, ой коніку-воробіку Чуб. V, 57, косарику Мил. 215, журавлику Лукаш. 83, сокобліку ИП. I, 261, громику Метл. 259, бондарику Чуб. V, 1174, дя'дику Гол. I, 222, когу'тику іб. IV, 508.

-ник: селезнику Чуб. V, 1192 і теж інші речівники з суфіксом **-ник**, що не мають характеру здрібнілих, напр.: мельнику Чуб. V, 17, розбійнику Чуб. IV, 530, сотнику Гол. I, 21, полковнику ИП. II, 14, хоч там пак і рідке полковниче стор. 6 (певно підо впливом церк.-слов.).

¹⁶ Соболевський, А. Лекції по ист. русск. яз.³ 170.

¹⁷ Smal-Stocki, St. Ueber die Wirkungen der Analogie in der Declin. Der Kleinruss. : «Beinahe von allen Substantiven können vorderhand beide Formen gebildet werden, wenn auch die auf **о** oder guttural auslautenden Substantiw die Endung **н** vorziehen». Arch. f. sl. Phil. VIII, 232.

¹⁸ Флоринський, Т. Лекції I, 105.

¹⁹ Ibidem, II, 51.

-чик: голубчику Гол. IV, 161, ой танчику-придибанчику ib. 166, ой Данчику-Білоданчику ib. 175, брaтчику ib. 297, крaвчику Чуб. V, 105, одинчику Метл. 466.

-ук: Левенчуку Чуб. V, 988, Нестерюку Гол. I, 55, Добошуку ib. 154, Таманюку ib. 160.

-ок, -очок: ранку Мил. ЖЛК. 140, вінку Чуб. IV, 106, голубку ib. 492, гудачку Верх. 266, дружку Метл. 190, котку ib. 3, коханку Гол. I, 143, пташку ib. IV, 161, синку Метл. 90, Янічку Верх. 260, ремісничку Гол. IV, 297, барвіночку Метл. 8, голубочку ib. 43, Іваночку, колосочку Гол. IV, 452, листочку ib. 350, синочку Метл. 89, виноградочку Чуб. IV, 226, недовірочку Мил. 91, ведмідочку Чуб. IV, 508.

-(ь)ко: батьку ИП. 1, 211, свекорку Метл. 147, свекірку Гн. в. II, ч. I, 220, соньку Чуб. IV, 20, дружку ib. 189, дядьку Чуб. V, 1086, соловейку ib. 1057, хлопку ib. 1039, Марку Метл. 99, Васильку ib. 298, Харьку' ib. 425, Климку Лукаш. 52, Мошку ИП. II, 27, Іванку Rokoss. 152, сірку Укр. Е. 36. I, 13.

-енько: батеньку Гол. IV, 218, я'вореньку ib. 179, Івасеньку ib. 468. Яненьку Гол. I, 53, козаченьку Метл. 8, чумаченьку ib. 21, тєстеньку, зя'теньку Чуб. V, 1186, мєльниченку ib. 17, орішеньку ib. 274, невірниченьку Е. 36. 35, 2.

-онько: сїноньку Гол. IV, 47, костру'боньку ib. 167, голу'боньку ib. 218, вївсоньку Чуб. IV, 458, Яки'моньку ib. I, 56, Левчєноньку Лукаш. 50.

-енко: Вдови'чєнку, Коваленку Чуб. V, 10, Гавриленку Метл. 457, царєнку Чуб. III, 158, Морозєнку Лукаш. 28, Нечаєнку ib. 34, Хмельниченку Вел. II, 31.

-ечко: діду'сєчку ЗЮР. I, 66, Івашєчку Лукаш. 92, сєрдєчку Верх. 260.

Так само, хоч значно рідше, можна спостерегти вплив твердих пнів на м'які, напр.: муже Чуб. V, 1196, Гол. I, 213, IV, 60 підо впливом «друже» і т. под.; нєбоже (небіж) підо впливом «боже»; конє Бодачївка Уш. п.²⁰ при коню там-же, також Івашє (ном. Іваш) Лукаш. 92, Івасє (ном. Івась) ib. 95, соловіє Гол. II, 519, стороже Мил. 178. Поруч із князю існує праслов'янська форма княже Лукаш. 100, **княже** AS. VII, 7 (1554) від *кънегъ, пор. Supr. 156, 8: **кнасоу**, що вже теж від форми **кнасоь**. При колодязю також колодязє Мил. ЖЛК. 28; при місяцю також місяцє Чуб. V, 39. Теж богачє Бєсє. МХ. 289, рогачє Чуб. II, 140.

В пнях на **-ар, -ир**, що затвердли з **-арь, -ирь** подібуються обидві кінцівки, напр. на **-у:** арендару Чуб. II, 618, пачкару Чуб. V, 1087, теж цару ИП. I, 26, Чуб. V, 35; багатиру Чуб. V, 1089, пастыру АЮЗР. II, 45 (1608): по аналогії з цими також куховару Чуб. II, 454; Нєстору Мил. 100, Федору Е. 36. 35, 74; командіру Булг. 78, каваліру Гол. IV, 172 і може згадані вище вітру, бору і інші. З кінцівкою на **-є**, напр.: куховарє Чуб. II, 456, бондарє ib. V, 1174, воротарє Гол. IV, 175, рандарє ЗЮР. I, 59, крaмарє Метл. 189, волярє Верх. 255.

Іноді замість братє, хлопє подібуються бра! Чуб. II, 258, хло! Пинськ. п., Kolb. P. II, 182, III, 31, і теж Максї! Івa! Стєпa! Микї! Дени! Пинськ. п с. Білє (Карскїй І). У Гуцулів: Семє! Ону! Мико! Шух. Гуц. I, 28.

Форми і. е. вокативу при вольовім способі дієслова спочатку в праслов'янськїм не мали місця, бо і. е. вольовий спосіб замінився за оптатив, при якїм ми-б могли сподіватися тільки номінативу; і справді в таких прастарих виразах як спаси-бі, помагай-бі в русспаси-бо ми маємо наслідки такого стану речей, і ці форми зовсім не свідчать, ніби номінатив і вокатив збіглися, як гадав Шимановський (ор. cit. 78). Вокатив при колишнім (в функції підмету) оптативі з'явився пізніше по аналогії з випадками, де він виступає в реченні незалежно, як зовнє слово; можлива річ, що зникнення вокативу в в-рус. і словинськїм у всїх позиціях дасться вияснити тим, що номінатив при оптативі вплинув на решту випадків, тимчасом як в інших слов'янських мовах, навпаки, форми вокативу виперли номінативні форми при оптативі (пізніше вольовім способі).

²⁰ Голоскевич, Г. Описаніє говора с. Бодачєвки, Ушицк. У. (Изв. Отд. Р. яз. И. А. Н., кн.. 4, стр. 106-131).

2. В іменнях, що підносяться до пнів на **-у-**, ми подибуємо рефлекс, праслов. **у -у**, напр.: сину Метл. 103, 301, Чуб. III, 162, V, 1059, ИП. I, 261, меду Полт. п., але знати також вплив пнів на **-о-**, напр.: о сине Чуб. III, 16, 18, 20, Закр. 47, що сягає ще ст. слов. язика²¹; остання форма подибується в духовних віршах і правдоподібно запозичена з церк.-слов'янського. Зрідка подибуємо меде Гол. IV, 508.

3. В іменнях, що підносяться до пнів на **-а/іа-**, доховуються рефлекси праслов'янських кінцівок **-о і -е**, напр.:

Пні на **-а-**: бабо Чуб. IV, 409, иво іб. III, 407, вдово Гол. I, 12, мамо ЗЮР. I, 80, руто Метл. 471, красото Гол. I, 382, старосто іб. IV, 358, сестро ЗЮР. I, 25, зоро (від зора) Kolb. P. II, 75, журу Метл. 443, панно ЗЮР. I, 132, сосно Метл. 251, розлуко Гол. IV, 350, свахо Гол. IV, 173, Степане Плахо ЗЮР. I, 117, родину іб. 25, дитину іб. 80, котину Закр. 70, дівчину іб. 183, рибчину Чуб. V, 22, пташино, дружино Гол. II, 519; гілько Метл. 251, дівко ЗЮР. I, 113, донько Гол. IV, 183, душко іб. 168, мамко Гол. 22, онучко Чуб. IV, 13, Оринко Метл. 333, чарко, пляшко Чуб. V, 1101, коровайничко іб. IV, 227, матінко іб. 241, Марисенько Гол. IV, 292, матусенько іб. 168, Гандзю'ненько 179, зозу'ленько Чуб. IV, 72, Ори'шечко Метл. 333, ду'шечко, кри'шечко іб. 122, білозірочко іб. 122, голівонько Гол. I, 137, помітушко, помазушко Мил. 218.

Пні на **-іа-**: Маріє Чуб. III, 27, доле Чуб. V, I, земле Метл. 330, зозуле Мил. ЖЛК. 275, зоре Лукаш. 161, Закр. 107, Насте Гол. I, 70, попаде іб. 155, ринде Чуб. I, 2S8, нене Чуб. IV, 141, свине Ном. 1000, господине Гол. I, 220, княгине Мил. 218, госпоже Чуб. IV, 100, роже Метл. 7, 202, душе Чуб. III, 19, Гол. I, 155, теще Чуб. IV, 328, грушице Метл. 251, пшенице Чуб. IV, 216, неробітнице, непривітнице, некукібнице Метл. 305, перепелице іб. 280, сестрице Гол. IV, 93, Марусе Метл. 105, 203.

Пні, що визвукують на **й, ж, ч, ш** і деякі інші, здавна підлягли впливові твердих пнів; так ото у Радивилівського ми знаходимо: Марію, п'яницю²², в сучасній мові діалектично: Марійо Верх. 368, Гол. I, 163, компанійо Szabl. 128, рожо Косарів Дуб. п., ружо Верх. ЗНТ. XI, 184, душо Верх. 264, Алкане Пашо ИП. I, 214, теж зазулю Гол. I, 295, дольо Kolb. IV, 108, господиньо іб. III, 511, матусьо Ушиц. п. Чуб. V, 54. Пор. серб. душо, земльо, пијаницо²³; словац. Dušo²³, польськ. wolo, daszo²³.

Здрібнілі як м'якої, так почасти і твердої відміни, маючи суфікси тотожні з суфіксами речівників муж. роду, підлягли їх впливові і прийняли кінцівку **у**, напр.: Галю Метл. 84, Фесю Чуб. V, 69, Зосю чернусю Гол. IV, 184, доню Лукаш. 124 (по аналогії з ними також з о р ю Чуб. V, 580), бабуню Чуб. V, 1130, мамуню іб. 1150, Парасуню Гол. I, 58, Магдуню іб. 70, Мариню Лукаш. 153, мамцю Метл. 230, кумцю любцю Гол. III, 507, Парасю Полт. п., Марисю Гол. IV, 382, Ганнусю Метл. 6, Марусю Метл. 105, Настусю, Олесю Чуб. III, 72, матусю іб. IV, 55, 5, 54; теж подекуди доньку Берест. п., жінку, дівку Теребин, донечку Томаш. п., Дуб. п., Ярославець, Овруч. п. Ласкін. вол., донейку Луцьк, п., Мару'сеньку Лукаш. 154, тітку Черк. п. Чуб. I, 237, маківоньку Kolb. Ch. I, 267.

Пр. Смаль-Стоцький каже, що «форми доненьку, донечку і т. д. виясняють ся з вимови ненаголошеного **о**». Уважаючи на подане вияснення, ця гіпотеза стає зайвою, хоч в поодиноких випадках можливо, що **у** в вокативі фонетичного походження, а власне в говірках, що дуже укають, напр. Косу моя, косу, дівоча роскошу Теребин. Див. Шимановській *op. cit.* 83-84.

²¹ Vondrák, W. Altkirchenslavische Grammatik², 420. Пор. болг. сине і сину Флоринській. Лекції I, 105; польськ. synie i synu ibidem II, 451.

²² Марковській, М. Антоній Радивилівській. К. 1894, стр. 157.

²³ Флоринській. *Op. cit.* I, 293; II, 284, 419.

Форми вокативу холмські і галицькі: Марись Гол. II, 231, матусь іб. 710, дівусь іб. 703, мамусь Верх. 243, Ганунь Гол. IV, 254, госпось Тарногород²⁴ і т. под. пояснюються відпадом кінцевого у. В Пинщині (с. Біле, див. Карській I) подибуємо: маму! тату! бабу! Марйу! Настю! У Гуцулів: Марі! Гафі! Шух. Гуц. I, 28; Пара! іб. III, 212.

В іменнях, що підносяться до пнів на **-і-** муж. роду, що помішалися з пнями на **-іо-**, ми знаходимо ту саму кінцівку в вокативі, що і в пнях на **-іо-**, себ-то ю, напр.: зятю Ав. VII, 179 (1569) Метл. 185, Чуб. IV, 82, тестю Метл. 185, гостю Радив. В. 326 об., огню іб. 364 об., але Господи Лукаш. 45, Чуб. V, 1146, Лєбєдєу Булг. 36.

В іменнях ж. р. під впливом пнів на **-іа-** ми маємо в вокативі кінцівку **-е**, або-ж рефлекс праслов. ***-і-и**. Через ненаголошеність останнього складу не завжди легко визначити характер кінцевої голосівки, бо ненаголошене **е** і **и** виголошуючись змішуються, напр.: бєлє Мил. 84, печє Метл. 164, Чуб. IV, 237, 561, смертє Гол. III, 510, лю'бостє іб. 390, весєлости Іб. 319, радості Мат. Етн. XII, 191, молодості Верх. 122, о моя гуси, о тверда кости Верх. ЗНТ. т. 35–36, ст. 68, ой молодостє, одрадостє Каменец. 8. На, на тобі, напасти жидівска, на! Kolb. P. IV, 170.

5. В словах, що підносяться до пнів на **-п** музък. роду, напр.: камінь, день і ин., маємо в вокативі кінцівку **е** або **'у**: камене Мил. ЖЛК. 118, дню холодню іб. 140.

6. У пнів на **-ят-** вокатив звичайно подібний до номінативу, напр.: Подь-же, дівча, ме-дже нас Гол. 527, а ходім, дитя мос! Чуб. II, 31, але в думках є приклади вокативу на **у**, напр.: Алканє-Пашо, Трапезонський княжату, Молодий паняту!

Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати ИП. I, 210. – очевидно по аналогії з «тату», «свату».

III.

Імення в формі вокативу подибуємо в мові в наступних позиціях:

I. По-за складом речення, яко вставне слово – звернення до кого, напр.:

Прошу тебе, Палію Семене,

Щоб не зрадив ти мене Сб. ХИФО. VI, 2, 61.

Бісе мужє, не підє Грінч. III, 105.

Ой не пушу, суко некукібнице Чуб. III, 132.

II. В складі речення, причому розрізняємо такі випадки:

1. Вокатив при дієсловах:

а) при вольовім способі:

Не топись, козачє, марно душу загубиш Бал. 10.– Ой не шуми, луже, осокою дуже Бал. 9.

Еліпсис: До нас, до нас, парубйата! Мил. 65.

б) При другій особі прямого способу:

Чи бачила, подружино, мого чорнобривця Мил. 70.

2. Вокатив при йменнях.

а) При речівниках в вокативі:

1) атрибутивно:

Про то, господинє княже Михайлє, со слєзами чолом бью твоей милости АЮЗР. I, 35 (1508). Явне безбожний Мосцѣ Панє Юрасю Хмєлничєнку Гєтманє Вєл. II, 31. – Цару Лвє Плгр. Ип. Виш. 16 (XVIII в.). – Бідний, бідний панє Степанє Ном. 667. – Панє дячє Чуб. V, 675. – Пановє гості та собі погадайтє Чуб. IV, 12. – Ой ти, котє рябкє, вимєти хаткє Мил. 42. – Скажи, скажи, Марусєнько дочко, які в тєбє гості бувають Бал. 34. – Разсмотри и уважь, вихровата голово Дорошенкє Вєл. II, 345. – Ой коникє вороникє, біжи по дівчинє Чуб. V, 57. – Іди, дочко Галюточко, веснянки співати Мил. 64.

²⁴ Шимановській оп. cit. 83–84.

Часом імення при атрибуті вокативнім стоїть в номінативі, напр.: Добри вечер, пане дохтор Чуб. V, 1085. – Ой бережися, пане Перебийніс, хочать тебе Ляхи вбити Сб. ХИФО. VI, 2, 61. Але спливаючися в одно слово: Ци є ти дома, пан-господарю Е. Зб. 35, 8.

Прикметник, не маючи вокативної форми, стоїть при вокативі в номінативній формі, напр.: Ой Боже мій милостивий Бал. 12. – Скажи мені, старий діду, де шукати долі Бал. 18. – Ой ти хлопче молоденький, слова-ж твої красні Чуб. V, 13.

Але в старих письменників прикметник в вокативній формі подибується, напр. у Радивилівського²⁵: пр"пбне о'че Огор. 2, о св'ѣтилниче чудне ib. 852 і ин.

2) аппозитивно:

а) при речівникові:

Виходь, виходь, дівчинонько, наша щебетухо Мил. 63. – Да дівчино, молодая Ганно, да збуди мене в неділеньку рано Чуб. V, 59. – Вийди, вийди, дівчинонько, любее серденько ib. 79. – Ой чого ти, кринице, холодна водице, чого рано замерзась Мил. 142. – Вийди, дівчино, перепелочко. – Вийду, козаченько, мій барвіночку Мил. 86. – Сину мій Івасю, Удовиченку Коновченку Лукаш. 45. – Ти удово, старая жоно, не плач, не журися Лукаш. 45. – Прощай, прощай ти, Марусю, сестро наша Мил. 158. – Ой матінко, черешенько Мил. 105.

Ой Іване, поповичу Гетмане!

Чому ти такь пустивь себе въ недбанне Вел. III, 15.

Іноді при вокативі аппозитивне ймення стоїть в номінативі, напр.:

Ой ти клину, клиновий листочок,

Куди-ж тебе вітер повіває Мил. 142.

б) при займенникові особовім 2-ї особи:

1. препозитивно:

Ой гаю мій, гаю, ти шумиш не помалу Бал. 25. – Ой Івану Потоцький, кролю польський, ти-ж бо пійеш-гуляєш Метл. 394.

2. постпозитивно:

Де ти, доле, була,

Що мене забула Бал. II. – Ой ти, дубе кучерявий, голля твоє рясне Метл. 107.

Ти земле турецька, віро бусурманська,

Ти, розлуку християнська!

Не одного ти розлучила з отцем, з матіррю Макс. 12.

Ой чого ти, пане сотнику, чого зажурився Гол. I, 21.

Ой мій-же ти, командіру Булг. 80.

Ви, кумове, весели бувайте Чуб. IV, 12. – Ви, панове молодці, кайданами не стучіте ИП. I, 214. – Ой ви, сватове, білії лебедове, чого-ж ви так спізнилися Чуб. IV, 241.

IV

В українській мові вокатив не рідко виступає в функції номінативу. Колись²⁶ ак. Ягіч вияснив це з'явище, стосуючи до сербського язика, фонетичними причинами: потребою заховати десятискладовість сербського віршу, коли бракувало одного складу. Цю потребу заповнювала форма вокативу, як найбільш безоглядна. Міклошич²⁷ на це підніс закид, що ту потребу могли заповнювати і інші форми. Потебня²⁸, погоджуючи обидва погляди, допускає в одних випадках вокатив в характері заступника складу, що бракує, так само як уживається на

²⁵ Марковський. Op. cit. 157.

²⁶ Primjetke k našoj sin taksi. Knitevnik, II, 180 (1865).

²⁷ Vergl. Gr. IV, 370.

²⁸ Изъ зап. по рус. гр. I², 96.

ту саму ціль і інших форм, відмінних від вокативу; а в других випадках, як на це показують українські думи, що не мають потреби заховувати складу, вокативна форма, на його духмку, була знаменна і з'явилася наслідком звернення співця до відсутньої особи (третьої), як до присутньої, в другій особі, як це буває в Гомера і впливає із співчуття співця до згаданої особи і з живости уявлення цієї особи. «Цим виясняється, чому в слов. піснях вокатив замість номінативу майже тільки в іменнях осіб». Ягіч в 1899 р.²⁹ вертаючись до того-ж питання і показуючи на близькість вокативу і номінативу, що виявилася між іншим в тому, що у множині і в двоїні обидва відмінки збіглися, і різниця обмежується на однину, та й тут з найдавнішого часу можна спостерегти змагання окрему форму вокативу замінити за номінатив, і проти Міклошича, вважає, що вокативові найлегше заступити номінатив, бо він найближче до нього стоїть; у всякім разі гідний уваги факт, що цей випад вокативу в функцію номінативу обмежується тільки на слова музського роду. Причина цього, на розсуд Ягіча, може залежати на тому, що в останньому разі через заміну номінативу за вокатив нічого не зискалося на метриці. Пояснення Потебні, на розсуд Ягіча не згоджуються з фактами, бо вокатив замість номінативу шириться однаково, як на ймення, що збуджують симпатію, так і антипатію.

Справді, вживання вокативу в функції номінативу в слов'янських языках є окремий випадок чергування номінативу з вокативом, що дається спостерегти в індо-європейських языках. Можливість цього з'явища припадає на ту добу, коли суфікс номінативу перестав усвідомлюватися як такий, себ-то як носитель одмінної функції при йменні. Повстала для свідомости однаковість обох форм відкрила можливість їх змішувати, себ-то вживати одної замість другої. В укр. мові ми подибуємо вокатив замість номінативу не що йно в іменнях осіб музськ. і жіноч. роду, а також в речівниках імен неживітних обох родів, як це показують понижчі приклади. І я вважаю, що в цім з'явищу треба бачити стилістичний засіб виразити поважність, піднеслість або урочистість мови, що дає змогу в певних випадках використовувати це сполучення на вираз іронії (Науме, дурний твій уме Ном. 12712). В іменах здрібнелих вокатив в цій функції увидатнює чулість до даної особи (Ой пошов-же синку у вуйско в дорогу Чуб. V, 709); вимоги метру, рими і т. под. грають, на наш погляд, другорядну ролю.

В українському ми подибуємо вокатив в трьох функціях номінативу: як підмет, аппозиція і предикативний атрибут.

а) в функції підмету:

Між тими панами красний паничу, пане Іване Метл. 338. – Плаче-ридає молодий козаче по своїй дівчині Чуб. V, 281. – Моцний Боже допоможе, дасть з любви користь іб. 2. – Кучерявий дубе на яр похилився іб. 85. – Коло двора тесьового соколе облітає Чуб. IV, 312. – Науме, дурний твій уме Ном. 12712. – Ячмінь на дорозі, родив його Боже Мил. 138. – Поїхав королевичу на погуляння Чуб. V, 770. – Хрещатий барвіночку завйав у прискриночку Метл. 81. – Прийшов до єї отче Демиде Чуб. V, 1167. – Сизий голубочку сидить на дубочку Грінч. III, 174. – Вишев єї братку Пинч. Булг. 78.

Прийзжає синку к своєму двору Чуб. V, 706.

Сіли-ж вони обідати, – гіркий наш обіде!

Оглянуться назад себе, аж оконом їде Нові укр. пісні. 25.

Прилинь, прилинь ти до мене, як голубе сизий Чуб. V, 929.

Як приїхав сине з путі із дороги,

Вклонився матусі низенько у ноги Метл. 286.

Ой поїхав королевичу на погуляння

Да й покинув Марусеньку на гореванне;

Да виїхав королевичу в чистеє поле,

²⁹ Peitträge zur sl. Syn tax, 32.

Да й розкинув королевичу свій білий шатер Чуб. V, 770.
Як схватився королевичу на свого коня,
Як побіжить крелевичу до бабусина двора Чуб. V, 775.
Там стояв Іване Богуне Каленицький Метл. 407.
Ей як на славній, панове, Україні, у славнім городі у Корсуні,
Там крикне-покликне Хвилоне Корсунський полковниче,
Козаків на Черкень-долину ув охотне військо викликає Метл. 413.
Оттогді то Хвилоне, корсунський полковниче, на доброго коня сідає іб. 414.
Тоді-ж то Івасю Вдовиченку на доброго коня сідає іб. 418.
Червоний раче по ринку скаче (Шимановскій, В. Звук. и форм. ос. х. р. 79).
Молодая Марисю вилази з-за стола; молодая Марисю перейшла через сіни Савино іб. 84.
Ой що взмовит гетьмане Мазепо к Палію Семену Др. 55.
Допоможе милий Боже тую дівчину взяти Kolb. P. II, 70.
Кличе отець Ігнате ЖС. I, 45.
Ба й стоїт царю на синім морі Е. Зб. 35, 114.
Волики води гречний пане,
Гречний пане, пане Василю іб. 137.
Зажурився сусіде, що мій мили не приїде Kolb. IV, 91.
Ходила Маруся молоденька, а за нею Іване слідою Чуб. IV, 112.
Ой кликне, покликне да королю шведзький на гарматі стоя Пол. п. 1, 2, 57.
Ой соловіє файно співає Шух. Гуц. IV, 72.
В друге віконце (изходит) місяцу світлий Шух. Гуц. IV, 79.
Й-а в тім плавиню сивий оленю Шух. IV, 130.
Ой виходить стара нене, її рука в тісті ИП. II, 61.
Гори, гори, свіченько, аж до півночі,
Доки наша пече короваю не спече Чуб. IV, 220.
б) в функції аппозиції:
Оттоді то припало йому з правої руки чотирі полковники:
Первий полковниче Максиме Ольшанський,
Другий полковниче Мартине Полтавський,
Третій полковниче Іване Богуне,
А четвертий – Матвій Бороховичу ИП. II, 6.
Тогді-ж то Хвилоне, Корсунський полковниче, із намета виходжає Метл. 418.
Оттогді-ж то Івану Потоцький, кролю Польський, листи читає іб. 394.
У вишневім саду є много звіру, одно звіринє дуже славное, дуже славное, сивий оленю Е. Зб. 35, 256.
в) в функції предикативного атрибуту:
Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаچه Х. Сб. VI, 2, 59.
Будять тебе аж троє гостей –
Що перший гостьо – ясен місяцю,
А другий гостьо – красне сонечко...
А третій гостьо – дробен дощину Конощ. 124.
Один ми царю йиний місяцю,
Другий ми царю дробен дощину Гуц. Шух. III, 62.
Назвали-ж його Йисусе Христе, Сотворителю й Спасителю, Нас усіх грішних одкупителю Е. Зб. 35, 31.
Сам хомйаче, а мене й не баче Ном. 6606.

Здає-ця і друже, а гадючку впустив Ном. 9536.

Про вокатив в функціях номінативу в сучасній білоруській мові див. у Карського: Бѣлоруссы т. II, 3, 45.

П. Житецький (Очеркъ лит. истор. малор. нар. К. 1889, 100) і М. Марковський (Ант. Радивиловскій К. 1894, 158) зазначають у Галятовського і у Радивиловського випадки вживання іменнів власних в вокативі замість номінативу, але можливо, як завважає ак. А. Соболевський що-до велико-руських пам'яток (Лекції³, 190), що ці форми середньо-болгарські: такі-ж непевні що-до їх крайовости випадки занотує й пр. Е. Карський з білоруських пам'яток XVII в. (див. Бѣлоруссы, II, 2, 161). Тимчасом вокатив в функції номінативу подибується в найдавніших пам'ятках нашої мови, напр. в Іпат. літопису читаємо: **ѡхъ** тотъ **мѡ** вороже погуби 198. Ак. А. Соболевський в своїх «Изслѣдованіяхъ въ области русской грамматики» в 1881 р. (Р. Ф. В. т. VI, ст. 204 – 210), такі форми, як посаднике, Завке, Смене, Ночине, Марке, Варламе, останке і інші, що подибуються здебільшого в новгородських пам'ятках, виясняє як вокатив в функції номінативу (так само в «Лекціяхъ по ист. рус. яз., вид. I, 137, вид. III, 189 – 190), але ще давніше Колосов (Очеркъ ист. зв. и формъ рус. яз., 74, 88 і Обзоръ, 2 – 3, 5) і Потебня (Къ історіи звуковъ, 42 – 43), не признаючи цих форм за вокатив, виясняли їх фонетично, повнозвучністю **ѡ**, **ѡ**. Ак. А. Шахматов в Arch. f. sl. Phil. VII, 59, підносячи закиди на догади ак. Соболевського вияснює ці з'явища морфологічно, теж не визнаючи тих форм за вокативи; до розсуду ак. Шахматова прилучився і ак. Ягіч в своїх «Критическихъ замѣткахъ по ист. рус. яз.» (1889, 105). В 1893 р. ак. Шахматов в «Изслѣдованіяхъ въ обл. рус. фонетики», ст. 47-48 дає вказаним випадкам уже фонетичне висвітлення, хоч відмінне від Потебневого. Пр. Б. Ляпунов в «Изслѣдованіи о языкѣ син. сп. 1-й Новгород. лѣт.» (1899 р., ст. 142), прилучаючись до міркувань ак. Шахматова, теж виясняє це з'явище фонетично. Ак. Шахматов, вертаючись в 1903 р. до того-ж питання в арт. «Къ історіи звуковъ русск. яз.» (Изв. А. Н. 1903, 318, 323, 323) і в «Изслѣдованіи о Двинск. грам. XV в.» (стор. 99), ще зістається на ґрунті фонетичного вияснення даного з'явища, але вже в «Курсѣ русск. языка» (читан. в СПб. університеті в 1910/11 р. ч. III, стор. 60) кінцівку **-ѡ** в номінативі йм. м. р. він виясняє з форм праслов. вокативу і так само кінцівку **-ѡ**, що знаходить в Миней 1096 р. і в Двинськ. гр. XV в. (Савке, Кондратке, Васке і ин.); і в результаті сходиться з ак. Соболевським, як це знати з останнього арт. «Кілька слів на нову працю з грамматики укр. языка» (Україна, I, 18, пункт 4-й), де на його й покликається. У всякім разі питання про вживання вокативу в функції номінативу в великоруській мові, і чи це вживання одного роду з українським, ще чекає на розв'язання.

ІНСТРУМЕНТАЛЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Узагальнюючи вживання інструменталю Бругман (Vergl. Gram.² II, 2. § 475) признає в його значінні два моменти: один соціативний, другий інструментальний, себ-то інструменталь значить дещо, з чим разом, і дещо, з чого помічню втіленець чинности її dokonує, причому останній момент видається відміною першого. На тім самім пункті зору стоїть і А. Мейє, коли каже, що «інструменталь вказує з ким або з чим виконано чинність (звідки сенс ким, чим)¹».

Справді інструменталь вказує на обставину, що супроводить чинність, яко середник її вияву. Це власне не функція інструменталю, а вихідний психологічний момент в його вживанні. Функції-ж його в реченні детермінуються як виображеннями, що лежать в елементах сполучень, що входить туди інструменталь, як і їх формальними властивостями. Так, напр., в сполученнях «морити голодом» і «мерти голодом» вихідний момент той самий: це супровідна обставина, що через неї виявляється чинність, але в першій разі залежно від об'єктивної (каузативної) форми дієслова її дається уявити знаряддям, а в другій, при суб'єктивній формі дієслова, – причиною. В сполученнях «мастити пензлем», «годувати ложкою» і «мастити фарбою», «годувати кашею» різниця функції криється в матеріяльній значінні слова з огляду на дієслово, а в сполученнях «гнати гуси лозиною» і «гнати гуси стадом», «краяти хліб ножами» і «краяти хліб шматками» різниця умовнена різним стосунком інструменталю до акузативу і т. ин.

Тлумачення «значінь» (функціональних) чи «функцій» інструменталю, як слушно заважає Бругман², довільне, як довільне воно дотично всіх відмінків, додамо ми, і ції довільности не уникла ні порівняна граматика індо-євр. язиків, ні граматика поодиноких язиків, бо ці значіння устанавлюються системою питань вужчих, як стосунок елементів в певнім сполученні, що можуть позитивно відповісти і на ряд інших питань³. Опріч того, в певних сполученнях з інструменталем, вбачаємо ще синкретизм, нерозчленованість функцій. Так, наприклад, функція модальна, як справедливо завважив Потебня (Из зап. по рус. гр. I–II, 483–4), а за ним і Я. Лось (Funkcye narzędnika 123),⁴ може виводитися з різних сполучень з інструменталем залежно від того, чи уявляємо його ближчий звязок з номінативом (resp. акузативом) чи дієсловом. Так, напр., «морити людей голодом» можна розуміти і інструментально: **чим**, і модально: **як**: «не даючи їсти». Перехід від інструментальности до модальности дається вияснити паралелізмом певних зворотів з інструменталем і модальним прислівником (напр.: «їхати конем» і «їхати кінно»), а також усталенням уживання речівника майже виключно в формі інструменталю. Що-ж до «причинової» функції при дієсловах перехідних, то інструменталь, напр., в реченні «я це зробив вашою порадою» можна розуміти і як «причину», себ-то зробив в наслідок вашої поради (з вашої поради), і як «згідно з чим» (за вашою порадою). Ці два відтінки нерозчленовані в інструменталі, знаходять своє розчленування в пізніших констркціях з прийменниками «з» і «за»: з поради, за порадою.

¹ A. Meillet. Introduction dans la grammaire comparée des langues indoeuropéennes, 2 éd. 1908. p. 313.

² Vergl. Gram. II, 2. § 475 (стор. 520).

³ Огляд думок різних дослідників що-до «значінь» інструменталю і засад їх угруповання див. Потебня. Изъ записокъ по русской грамматикѣ, т. II, 443–445.

⁴ J. L o s, Funkcye narzędnika w języku polskim, 1 – 7 (Rozprawy Ak. UmieŹnosci Wyd. filolog. Serya II, t. XXV, 94–100).

Авжеж нам дуже на тім залежить, щоб установити систему стосунків слів в інструменталі до інших елементів речення, але виходити будемо не з функції, а з форми і значіння поодиноких елементів речення, що від них залежить певна функція інструменталю.

Повстаючи з неоднакового психологічного підкладу, що криється в різних відмінках, функції можуть спадатися. Отже індо-евр. інструменталь, залежно від різниці вихідного психологічного моменту, функціонально конкурував з акузативом, генітивом, абдятивом, дативом і льокативом (див. Audouin, E. De la declinaison dans les langues indo-européennes. P. 1898, ст. 17, 35, 40, 45, 51). Рефлекси цих конкурувань ми знаходимо також і в українській мові, як це буде видно з дальшого викладу.

I. Інструменталь при дієсловах.

I. Інструменталь в вільнім стосунку до дієслова.

Під цю категорію підводжу інструменталь «місця» і «часу», що стосуючися до дієслова, чи краще до цілого речення, має цілком прислівниковий характер: він не надається до виміни його за номінатив або акузатив, себ-то підмет або предмет.

1. В інструменталі поняття місця.

Розглядаючи інструменталь виображень місця, нам належить розрізняти виображення місця як певної площі або лінії (напр.: поле, дорога) і виображення його як точки в простороні (напр.: двері, вікно); з другого боку, дієслова, що сполучуються з назвою місця, або виражають переміщення підмету (неперехідні: іти, їхати) чи предмету (перехідні: посилати, гнати) або його не виражають (бути, сидіти, дивитись). З огляду на ці відтінки виображень, що лежать в основі сполучень дієслова з інструментом імени, ми розглядатимемо інструменталь місця в такому порядку:

- I. Інструменталь виображень просторони яко площі або лінії з дієсловами:
 - 1) що виражають переміщення підмету (неперехідними) і предмету (перехідними);
 - 2) що переміщення не виражають.
- II. Інструменталь виображень просторони яко точки з дієсловами:
 - 1) що виражають переміщення підмету (неперехідними) і предмету (перехідними);
 - 2) що переміщення не виражають.

I. Інструменталь виображень просторони яко площі або лінії.

1. При дієсловах, що виражають переміщення.

При дієсловах неперехідних і перехідних, що значать переміщення в простороні, інструменталь вказує простір, що ним послуговуються, щоб доконати те переміщення, простір, що по нім відбувається переміщення. Цією власне рисою інструменталь відрізняється від льокативу, що вказує простір, що в його середині відбувається переміщення, напр.: ходить пішком у пеклі повсюду ЖС. I, 447, або акузативу, що вказує міру переміщення в певнім напрямі, напр. : іду поле, іду друге.

Цей зворот сягає доби індо-європейської, пор. скр. *diva yanti* «вони йдуть небом», *antarikṣena patati* «він летить повітрям» Delbr. I, § 108; *anyena patha pāyati* «він веде іншою стежкою»; в грецьк. *ἐπορεύετο τῇ ὁδοῖ ἣν αὐτὸς ἐπορεύσατο*; лат. *ire publica via*; лит. *keliū eiti, vaziuti, ká vesti* «дорогою іти, їхати, кого везти» Schl. 268; ст. б. *схождаше патьмъ*

тѣмъ Vondr. A. Gr. 596, срб. шеве тице небом лете Дан. 553; польськ. *jechał drogą* L. f. n. 103; чеськ. *Horak s swými lesem se k mestu pžibližil* Zikm. S. 174; *Lesem šel a stromů ne viděl* Heb. 347; в рус. идти берегом, лѣсом, горою Бусл. Ист. Гр. II, 268.

В українській мові:

а) При дієсловах переміщення неперехідних:

Взєла его ньєнка берегами бічи Kolb. P. II, 53. – Біжи-ж (коню) степом та гаями, Долинами, байраками, До моєї родиноньки ИП. I, 270. – Біжи коню дорогою та вдар копитами Чуб. V, 241.

(Лисичка) побігла скрізь шляхом Чуб. II, 116. – (Охота) слідом побігла аж до мора ib. 165. – Побіг дорогою Рудч. Ск. II, 2 (з льокат. і прийм. в (у): Не лови чоловіка у сліді Мил. Жлк. 295).

Ой Позино, Позино, чого гайом блудиш Уш. п. Чуб. V, 6.

Блукає небом мов селом Федьк. I, 148.

Сова, річкою бреде Чуб. V, 101.

Вітер віє горою Закр. 11.

Не ввій вітре дібровою,

Повій вітре да дорогою

За нашою молодією Метл. 169.

Принц... хоків іти світом Kolb. P. IV, 61. – А зашумиш (діброва) надо мною, як я буду йти тобою Kolb. P. II, 136. – Іду степом, іду степом, доріженька лугом Чуб. V, 133. – Лугом іду, коня веду ib. 115. – Селом я йду ib. 145. – Лугами я йду, луги розвиваються ib. – Степом іду, степ широкий, дорога смутненька ib. 241. – Іде козак дорогою, як барвінок вїється ib. 140. – Журавель лугом иде ib. 101. – Ой лугом, лугом вода йде Метл. 181. – То вже Лях містом иде Макс. 75. – Ідемо ми порошею Гн. I, 54. – Идуть вони лісом Kolb. P. IV, 8. – Ой ішов я горі селом, горі слободою Ж. P. II, 186. – Ой ішов я селом улицею Rokoss. (t. 7) 175. – Як я ішов (діброва) тобою, дзеленою дібровою, тогди буйни вітер віяв Kolb. P. II, 168. – Ишов милий гіронькою Чуб. V, 266. – Ишов козак дорогою Чуб. V, 97 – Яром, яром та долиною, по воду ишла Чуб. V, 158... – Ишла біда лавками, били біду палками ЖС. IV, 28. – Ми йшли долів ледом, найшлисьмо бочку з медом Roszk. 33. – Ой піду я вздовж улицею Чуб. V, 135. – Ой піду я по-над Стиру, а все берегами Kolb. P. II, 53. – Піду я селом-улицею Чуб. V, 154. – Сам я пійду, а сам я поїду Дніпром за водою Чуб. V, 240. – Ти підеш горою, а я долиною ib. 290 (пор. польськ. *Ty pojdiesz gorą a ja doliną* L. f. n. 100). – Що ти пійдеш да доріжкою, а я піду манівцем Чуб. V, 286. – (Цар) пішов своєю дорогою Ст. Конст. п. Чуб. II, 212. – Пішла до того колодязя впїять тим слідом, щоб найти (намісто) Мил. Каз. 54. – Пішла слава городами Чуб. V, 94. – (Дівчина) долом-долиною по воду пішла Чуб. V, 158.

В ст. яз.: Ити двома сторонами Вел. IV, 201. – Просто поїшли тропою гетмана Хмелницького Літ. Сам. 66 (з льокат. і прийм. в: Сами гетманство... за ними в тропи йшли ib. 8). – Ромодановский симь бокомъ Днепра ишоль у низ ib. 99. – Просто полями потягнуль къ войску коронному ib. 31.

Ст. р.: Поутемъ имже идаше на Борсоуков дѣль Ип. 778 (1235). – Михайль цѣрь изыде с вои берегом и моремъ на Болъгары Ип. 13. – Идоша Оугре мимо Києвъ горою ib. 18 (898).

Пустився їхати морем ЖС. II, 352. – Їдеш (Василію) полем сивим конем Чуб. V, 14 (еліптично: Я з нею як за зорею чистим полем сивим конем Чуб. V, 120). Ст. р.: Хотѣ же ѣхати полемъ перекѣ Ип. 637.

Ти їдеш мною (конем), як вітер горою,

Як вітер горою, мороз долиною Kolb. IV, 319.

Їде козак дорогою з тройзіллям Kolb. P. II, 80. – Будем їхать бором зеленим, мостом кам'яним Метл. 181. – Їдуть другим селом ЖС. II, 351. – Їхали бояре горою Метл. 143. – Як заїхав пан капітан темними лугами Kolb. P. II, 12. – Ой поїду я селом-улицею Чуб. V, 91. – Поїдемо чистим полем іб. 120. – Ой сів-же я на коника, поїхав лісами Kolb. P. II, 79. – Поїхав пан світом Kolb. P. IV, 217. – Приїхав козак тими гороньками Kolb. P. II, 91.

Качалися вози з гори долі бервінками Гол. II, 426.

Горою сонечко колує Чуб. IV, 155.

Чорний вороненку, ти світом літаєш Kolb. P. II, 63. – Ой горою високою голуби літають Чуб. V, 488. – Лугами летіла Метл. 256. – Сокіл за ним так слідком і літав Чуб. II, 161. – Хлопець... на дималі полетів повітьом Явор. I, 108.

Скажуть мені молодому світом мандрувати Kolb. P. II, 26.

Велять мені да Дніпром плисти, Дніпром річкою да глибокою Чуб. V, 198. – Пливи, пливи да селезню, розганяйсь водою Чуб. V, 163. – Ой берегом пливала лебедьочка з лебедьом Чуб. V, 7. – (Ти) бистрою річенькою ув Дунай поплинеш Kolb. P. II, 133.

Ой прибудь, прибудь... хоть лугами-берегами Чуб. V, 219.

Та пустімо ся краєм Дунаєм ИП. I, 3.

Кучерявий баране, чого гаєм скачеш Чуб. V, 244 (пор. з займ. по: Най не скаче по лавках Чуб. IV, 21). – Кіт скочив горі тов ялицев, де медвідь сидів Явор. I, 159.

Коло сінечок весь барвіночок стелеться стежками Мил. Св. п. 145.

Тече вода берегами, тече вода лугом Kolb. P. II, 112. – Тече річечка невеличечка новими кладочками Schablewska, 124. – Тече вода... рівцями Kolb. P. II, 124.

Тікав я долиною Чуб. V, 143. – Ми утікали бистрою річкою ИП. I, 272. – Взяла мила утікати густими лісами Чуб. V, 92.

Та вже не ходити (мені) ярм за товаром Чуб. V, 287. – Чом ти не ходиш, не говориш мею улицею Rokoss. 171 (т. 7). – Ходимо всі хатою так от, як не живі М. Пр. 64. – Та не ходи Іваночку горами з козами Kolb. P. II, 92. – Ой не ходи улицями та не дуже гукай Коцип. 82. – Берегом ходить гречний молодець Е. 36. 36, 228. – Тільки-м, сестро, світом ходив, ще-м такого пива не пив Kolb. P. II, 45.

Еліптично: Ино стежечка маленька,

Куди ходила Марися молоденька;

За нею батенько слідою Чуб. IV, 112.

Пор. срб.: Оде Марко гором пјевајући Дан. 553. – Я не могу ходит планинама іб.

В реченні: Зійди світ світом, хата від хати, ніхто тя не буде як я кохати Гол. I, 318 вираз «світ світом» значить «цілий світ» чи «цілим світом». Зміцнення виразу досягнуто контамінацією двох синонімічних точок зору (акузат. «світ» і інструм. «світом»).

б) Землею полем посилає гетман Потоцкий сина свого Стефана Літ. Сам. 8. – Наганяючи шляхом оных рубали іб. 14. – Вѣтер их из кораблемъ занеслъ водою морем под гору Адонську Пам. укр. м. III, 83. – Ой вели дівчену пустими лісами Kolb. P. II, 76. – Виправила мати сина горов гребельками Ж. Р. II, 50. – Романиха не слухала гостенцями стадо гнала Чуб. V, 929.

Та понесуть тебе трьома городами,

Та положать тебе меж трьома горами Чуб. V, 278.

Порозгонив звірину темними лісами Гол. III, 496.

А тією стежечкою клен-дерево посажу Кан. п. Чуб. V, 326.

Давай великеє військо посилає морями Чуб. II, 245.

Китайку виймає, дере, шляхами розкидає ИП. I, 130.

Ой посію конопельки крайом доріженьки Уш. п. Чуб. V, 323.

Хіба я вас, співаночки, горами розсію Е. Зб. XVII, 144 (пор.: в горах вас розсію іб. 143; по полю розсію іб. 144).

(Лебедець) порозсипав біли пера лугами Чуб. V, 7.

Ой русяве волосечко плечима спускали Е. Зб. 26, 192.

Поставила я сторожу усіма шляхами Гол. I, 7.

2. При дієсловах, що переміщення не виражають.

Від сполучень з дієсловами переміщення інструменталь переносяться в сполучення з дієсловами, що переміщення не виражають, втрачає свій тісний зв'язок з дієсловами. В цім разі інструменталь означає просторонь, що десть її протягом або в різних її точках відбувається чинність, звідти той відтінок дистрибутивності, що мають такі сполучення, найбільше коли речівник кладеться у множині, напр.: Домами стало світло погасати Федьк. I, 14; у світлиці світла більше, як у Бога небесами іб. 95; польськ. Stronami rochmurno L. f. n. 12; в рус. то бывает человеком Пот. Из зап. по рус. гр. 450; хохлатяты куры двором ведутся іб. В таких сполученнях переміщення хоч не виражено через дієслово, але воно підкладається самим інструментом: Берегом, бережиною (не на березі в певнім пункті, а десть протягом берега, «ідучи» берегом) загубив хустку під лозиною Чуб, V, 106.

Берегом, берегом, там доріжка була Kolb. P. II, 216.

Ой горою пшениченька, долиною вино іб. 88.

А байраком так сумно-сумно мов в неволи Федьк. I, 149.

Вийшов він на шпиль і дивиться тим яром, що в село Мил. Каз. 51.

Вкосом дивиться Гол. I, 314 (теж: на вкис).

Нема його тут, лиш виросла його слідом шальвія та рута Чуб. V, 139.

Ой лісом, лісом (= десть у лісі) під дубиною, там сидів голуб і з голубкою 2. P. II, 92.

Ой полем, полем Килиїмським, то шляхом битим Гординським, ой там гуляв козак Голота ЗЮР. I, 14.

Ой не гуди рано над головою, та загуди рано зеленою дібровою Чуб. IV, 137).

Будуть мої співаночки горами співати Е. Зб. 17, 144 (теж: по горах співати іб. 143).

Сами си служби церквами (= по церквах) служат Шух. Гуц. III, 63.

Ой не шуми рою по-над головою, та зашуми рою зеленою дібровою Дем. 22.

Степом-полем трава зеленіє Метл. 244. – Польом сонейко гріє. Loz. Wes. 80. Садом листоньки шумлять Ев. 455. – Городами маки зацвили Гуц. IV, 126.

В тим чуют уни обоє, хлопец і панна, а лісом (= по лісі, в різних місцях лісу) тришет Kolb. P. IV, 29.

Світи місяце ще й ясная зора тою улицею, де живе вдова Чуб. V, 39.

Ой засвіти місяченьку тими долинами, куди іде мій миленький на ніч із волами Гол. III, 341.

Ой у чистім полі тими долинами орала Маріє сірими волами Kolb. P. II, 77.

Ой лугами та берегами розвивалися віти Метл. 402.

Гей лугами-берегами покошено сіно Чуб. V, 51.

Все долом брала дівчина льон Kolb. IV, 150.

Їх (стрільців) лісами смага набила (себ-то в лісах – підкладаючи (рух по лісі) Kolb. P. IV, 272.

Горами-ярами туман налягає Чуб. V, 320.

Туман яром, туман яром ще й в долині трохи Neum. 74.

Ой тихими долинами пшениця ланами Сал. Сч. 55.

Темними лугами стежечка, битая доріженька Дем. 73.
Такої манти нема містами, нема містами, ні ермарками Е. 36. 35, 97
(пор. срб. Није, побро, даждиц Косовијем Дан. 554).
Радість велика свѣитою землев Шух. Гуц. III, 136.
(Хлопці) були школами, докив не мали по вісімнадцять років Шух. Гуц. V, 22.
Були сими краями (себ-то неозначено де, десь в цих краях) три братя рідні Kolb. P. IV, 271.
Один чоловік їхав лісом під заморозки, а калюжі були лісом Мил. Каз. 40.
Підут тогди на грабунки у Волошину й грабують Волошінами, а єк и Волошінами зач-
нут їх ловити, то они підут тогди суда Е. 36. 26, 5.
Ременями, мошонками білі сороківці ЖС. III, 46.
Мід з медами, погарі столами Федьк. I, 25.
Я мала арештами темними сидіти Шух. Гуц. III, 393 (себ-то то в одному, то в другім).
Переходом (кудою переходилося) в чистім полі зацвіли волошки Закр. 102.
А всі святії ослоном (по ослону, вздовж ослону) сіли Чуб. III, 344.
Ісус Христос на престолі, ангели краями Криворівня. Кос. п. ЖС. III, 46.
Таєм пташечки співають Гол. III, 372. – Селом світло погасили Федьк. I, 377.
Ой горами, мій милий, горами перепїята стежечка чарами Чуб. V, 193.
Чиї то буяре їхали, селом гуляли Дан. 13.
Стороною люде сплять, вони за нас говорять Уш. п. Чуб. V, 270.
Яром, яром, пшениченька яром, горою овес Мил. 117.
Болить мене головонька, болить мя плечима Гол. IV, 468.
Сріб камінь лупав, церкви мурував,
Сподом каменем, верхом кременем,
А серединков самов кидринков Шух. Гуц. IV, 95 (на споді, зі споду; на версі, в серединці).
В ст. яз.: Волни вси мѣщане Полоцкіи отъ мыта сухимъ путемъ и водою Ак. 3Р. II,
78 (1510), себ-то їдучи, їдучи.
Це сполучення такої-ж прадавньої доби, як і перше, пор. скр. «kšamedam anyad divy
anyat» одна (сила) тут землею (на землі), а друга небом (на небі) R. V, I, 103, 1 (Delbr. I,
243), пор.: У світлиці світла більше, як у Бога небесами Федьк. I, 95; чеськ.: Spívali jsme
lesem Heb. 347; hora Olivetska místem jest skalnatá Zikm. 174; řeky misty až do dna promrzily
ib. срб.: И погледе полєм Косовијем Дан. 553; польськ.: Mieszka u brata kątem L. f. n. 12
в рус.: Еще той дорогой никто не бывалъ Кир. I, 77 (себ-то «не їздив, не ходив»)).
Це сполучення з інструменталем наближується до сполучення з льокативом і може з
ним вимінюватись, як це принагідно вище зазначено.
Інструменталь виображень просторони як площі або лінії конкурує зі зворотами з
прийменником по та дативом-льокативом (в наслідок функціонального і почасти формаль-
ного збігу цих відмінків), напр.:
Повій вітре да дорогою Метл. 169 і Повій вітроньку по крутій горі Чуб. V, 280.
Берегом ходить гречний молодець Е. 36. 36, 228 і По березі ходили охотники (ловці)
ЗЮР. II, 60.
Горами ярами туман налягає Чуб. V, 320 і Ще по горах сніги лежать ИП. I, 262.
Паралельні звороти з прийменником по в різній мірі поширені і в інших слов'янських
языках, навіть переважаючи, як, наприклад, в в.-руськ., звороти інструментальні, напр., в.-р.
Ходить по горах; стоятъ по бокамъ Бусл. ИГ. II, 287; срб. Па поһите по свету као чела по цвету;
пшеница му по долу полегла, а по брегу на срп навалили; де се шета по мору не лаһи Дан. 264,
625; польськ.: Po gaju chodził; błdzić po lesie; po gałęziach skacze Sł. j. p. IV, 275; чеськ.: Po vodě
k divce kytička plyne; po moři se pustil novich krajin hledati, vitr po vši krajině věje Zikm. Skl. 271.

II. Інструменталь виображень просторони як точки.

Цей тип сполучень тої-ж давнини, що й передніші, пор. скр. *agnina ha sa brahmana dva rena prati padyate* «вогнем як дверима брагман входить» ŠB. II, 4, 2 (Delbr. I, 243); лат. *qua tu porta introieris* (Cicero) Delbr. I, 244, ст. б.: Не входи дверьми въ дворъ; внидѣте азькими враты Vondr. A.Gr. 596; чеськ.: *Ohen virazi dveřmi neb okny* Heb. 347. – *Divati se oknem* ib. – *Spustila je oknem po provazu; i okny polezou jako zloděj* Zikm. Skl. 174; польськ.: *matka wygląda oknem* L. f. n. 12; *jeden wypadł drzwiami, drugi wyleciał oknem* ib.

Ст. р.: Не бо ієго видѣ дверьми излѣзъша ни паки дверьми възлѣзъша ЖО, 69; малоу сѣтворь скважню смотраше ією ib. 92. – Оконцемъ мало бѣсѣдоваше в суботу Ип. 175; подаваше оконцемъ ему (пищю) ib. 183. Переносно: Хрестыаномъ бо многими скорбьми і печальми внити въ црѣво нѣное Ип. 223.

В сучасній українській мові цей зворот конкурує з сполученням дієслова з прийменниками **в, крізь, поуз, через** і акузативом та з генітивом.

1. Сполучення з дієсловами, що виражають переміщення (а) підмету і (б) предмету:

а) Єдним оконцем сонічко сходить,

Другим оконцем місяць заходить И. П. I, 35, пор.:

В одно оконце сонічко сходит,

В друге оконце сонце заходит,

Райскими дверми сам Господь ходит Е. Зб. 35, 101.

В ночи влѣз вікном (в вікно) чорний чоловік Kolb. P. IV, 257.

Повій вітроньку окном у світлоньку Kolb. IV, 66.

А Савиха молодая вікном утікала Закр. 15 (у вікно втікати Чуб. V, 1071.

(Я) через віконце утікала ib. 589.

Утікав Петрусю через білі сіни Kolb. P. II, 48).

Заглядали свати окном до хати, чи тлуста капуста Kolb. Ch. I, 204.

Будут твої подарунки вікном вилітати Kolb. P. II, 56.

Не то сокіл, моя мати, що вікном літає Левч. 12.

А їк изхочу, вікном вискочу, намаху я си солониною, випхаю я си и стелиною Е. Зб. 35, 3.

Щоб дверцями не ходити, а віконком не дивити, бо дверцями вітер віє... а віконцем сонце гріє Гол. III, 46.

Тільки-ж його голос чула, кватиркою вискочила Уш. п. Чуб. V, 62.

Лазом бджоли вигравають Гол. III, 372. – Мурашок влѣз шпаров Kolb. P. IV, 265.

Кривда людская боком вилазить Ном. 2294. – Часом сміх носом вилазить Ком. Н. зб. 89.

Не раз ми ся долів оком сльози покотили Гол. IV, 453 (= з ока).

Та й кровці тече йому труною Е. Зб. 36, 80 (= з труни).

Вода вікном тече Кремен. п. (= з вікна).

Червоною та калиною по воду йшла Чуб. V, 158 (поуз ч. калину).

Шуміла береза, як я нею їхав Чуб. V, 212 (Уваги О. Курило, 109).

б) Колисала баба внука, вкрала його окном сука Kolb. Ch. II, 74.

А к собі Яненька та вікном упустила Гол. I, 52.

Просив хлопець розмарину, я му вікном дала Уш. п. Чуб. V, 195.

Вихопив вікном дитину ЖС. IV, 186. – Викинь мені вікном кожушину Чуб. V, 87.

Як Бог дає, то й вікном пхає Чуб. II, 131 (пор.: Як Біг дасть, то і в вікно подасть).

Ой прийди з вечора до мене, а я те пушу кватирою до себе Уш. п. Чуб. V, 50.

А взяли з мачухи так душу тягнути, ох лівим то боком, та залізним гаком Kolb. P. II, 195. – Бодай йому ковбик грудьми виперло Ком. Н. зб. 78.

2. При дієсловах, що переміщення не виражають:

Ой стрілив молод з креса вікном до світлиці Е. Зб. 26, 195.

Як скоро имость окном пана вздріла, на ній тіло подеревеніло Чуб. V, 1069.

Кватирою поглядає, з ким Магда гуляє Чуб. V, 678.

Вкінцем сонце гріє Гол. III, 46.

Їден злодій заглядає тою дюрою, що підкопалися до косцьола Чуб. II, 580.

В ст. яз.: Онъ из сестрою своєю з гридни окномъ на дворъ гледель Кн. Луцьк. 1562, л. 65.

Часом слів, що звичайно означають певний простір, уживається переносно на означення положення в простороні підмету або предмету до іншого предмету, напр.:

Він летить низом над водою, а змія летить горою Рудч. Ск. II, 97.

Плине віночок краєм Дунаєм Ж. Р. I, 4.

На сам перед офіцери їдуть, а боками все капралі женуть Kolb. P. II, 216.

Жене вівці передом себе. – Пасуть вівці по-над гірці, а кози боками Купч. 400.

Зъмою бѣжит ѿще боком низко Пам. укр. м. IV, 34.

Пор. ст. р.: Идоша Угри мимо Києвъ горою Лавр. 24, 17.

Прислівник верхи (верхом, верхами) від означення положення в простороні став виражати спосіб:

Пішов Василь та й до брата, та й сіли верхами,

Здогонили Катерину з трома парубками Kolb. P. II, 37.

Климець сїв верхи, пробіг скільки там Рудч. Ск. I, 69. – Наганяє його верхи на коні пан ЗЮР. II, 47. «Їхати верхи» себ-то «їхати кінно».

Вихідну інструментально-льокативну точку мають також прислівники, що значать напрям, напр.: кудюю, сюдою, тудюю (або у множині: куди, сюди, туди):

Ми дивимся, кудюю до нори ближче та краще бігти Рудч. Ск. I, 18.

Скажу я тобі, моє сердень, кудюю їх обминути Метл. 61.

Чи не бачив парубка і дівки, чи не йшли сюдою Рудч. Ск. I, 147.

Ото якось там знову купці їхали тудюю, та й до їх заїхали Рудч. Ск. II, 98.

Прямцем до пекла поплелися Котл. Е. III, 408.

II. В інструменталі поняття часу.

Інструменталь поняття часу є дальший розвій тих саме виображень, що лежать в природі виображень місця, бо «час дається уявити як дорогу, а чинність в часі – рухом в простороні» (Потебня. Из зап. по р. гр. 451).

Стосунок інструментально часу до акузативу часу такий саме, як і стосунок інструментально місця до акузативу місця: спати ніч – чинність покриває собою час, акузатив є мірою чинности в часі («скільки часу»), спати нічку – вказує тільки на час, що його протягом заходить чинність, через те й нема звички казати «спати цілою нічку», а тільки «цілу ніч», бо «цілу» ніщо як докладніше окреслення кількості часу, але вираз «спати цілими ночами» зовсім природній, бо множина «ночами» надає виразові подільний характер, себ-то одні цілі ночі спати, другі ні. Значить: спати ніч – це міра часу чинности, спати нічку – протягом ночі, а спати в ночі – це в межах ночі.

Я. Лось⁵ покликаючись на окреслення темпоральної функції інструментально, що дає Гедике, а власне, що інструментально вживається в тій функції тоді, коли чинність розпочинається з початком і кінчається з кінцем певного окресленого протягу часу, зауважує, що «не всі інструменталі у згоді з таким окресленням, напр., в виразі *dniem jest jasno*, *pościemno* ми маємо таке значіння, яке Гедике вбачає в інструменталі, а в реченні *było te latem*, або *zdarzyło się to dniom* – інструменталь має значіння льокативу».

Тут ми маємо, як то звичайно буває при функціональних окресленнях, нерозрізнення того, що вносить в сполучення форма інструментально і того, що дається значінням і формою дієслова.

Значіння інструментально в обох випадках те саме «протягом дня, літа», а той другий відтінок, чи протягом цілого дня, чи в якійсь його точці або кількох точках щось відбулося, вноситься не інструменталем, а значінням дієслова і його постатьовою формою.

«Днем – ясно, ніччу – темно», це значить, що протягом дня ясно, а протягом ночі темно, тут день і ніч і ті прикмети, що звязуються з цими часовими моментами покриваються, а «було літом», «трапилось днем» значить так само «було, трапилось протягом дня», але в якийсь невизначений момент в них, а щоб ми сказали «бували», «траплялись», то в кілька моментів, значить те, що розуміється як момент в певнім протязі часу, залежить від значіння кореня, а що власне в оден або в ряді моментів, то дається значінням, що вносить дієслівний наросток, що прикметує дієслівну постать.

Коли ми порівнюємо сполучення «в день ясно, в ночі темно» із сполученням «днем ясно, ніччу темно» або «трапилось в день, було в літі», то ми бачимо, що відтінки «в ночі», себ-то в межах ночі, «в день», себ-то в міру дня, так близькі, що майже не впливають на сенс речення і через те в свідомості легко затираються, і всі ці форми сполучення конкурують з собою, в одній мові бере перевагу одна форма, а в другій – друга в певних сполученнях і зворотах випираючи одна одну.

Темпоральний інструменталь так само праязикової доби, як і льокальний але в санскриті в прозі подибується зрідка, напр.: *sa nah kṣapabhir ahabhiḥ sa jinvatu* «він нас відживляє днем і ніччу» Delbr. A. S. 130; лит. *kitaĩs metai rugei anksčaus nunokdavo* «іншими роками жито звичайно вчасніше доспівало» Schleicher L. Gr. 268; ст. б.: *трѣми дньми созьдати; хранашта и ноштиѣ и дъниѣ* Vondr. A. Gr. 597; срб. *sve me kori jutrom i večerom* Mik. IV, 687; пл. *wieczorem dziad bije we dzwony* ib. 688; чеськ. *v zakoně jeho přemyšlí dnem i nocí; pěkným časem cestu dobře konáme* Sigm. Skl. 174. В в. рус. це сполучення, вийнявши адвербіяльні вирази: зимою, лѣтом, весною, осенью, днем, утром, ночью, вечером, тѣм временем і ще кілька, вийшло з уживання, замінившись на акузатив безприймениковий або з прийменником, але ще в XVIII віці воно було поспільним: *И вѣком не полюбит* (Фонвизин); *глаз мигом* (на миг) *не прищуря Гриб*. (Пот. Из зап. 452). Такі архаїзми заховалися ще в деяких прислів'ях: *впервые годом, да и то з горем* Даль Посл. 47.

В ст. рус.: *И тако идаи трѣми недѣлями* Ж. О. 48. – *Бяшетъ серень великъ, ако же вои неможахуть зрѣима переити днемъ до вечера* Ип. 129.

Як в старім українськім язичу, так і в сучасній мові це сполучення ще в повній силі, і подибується воно з дієсловами, що виражають переміщення, неперехідними і перехідними, а також із дієсловами, що переміщення не виражають; маючи при собі прикметник, інструменталь конкурує переважно з генітивом, а без прикметника з льокативом.

⁵ J. Łoś. Funkcje narzędnika w języku polskim (Rozprawy Ak. Um. W. fil. Ser. II, t. XXV, 104).

І. З дієсловами, що виражають переміщення:

а) неперехідними:

Ночною добою прийти Вел. II, 378 (= нічної доби). – Прийдеш, серце, иншим часом Чуб. V, 1114.

Йшов козак из улиці білесеньким світом Закр. 108.

Що вечора ходив, а світом вертався МВ. I, 57.

Ей бором, бором, боровиною, ей хто-ж то йде вечориною Kolb. Ch. II, 29 (= ввечері).

Ранком мила його впійать полетіла Чуб. II, 24 (= вранці).

Аж ту вже темним мроком якось прилазить мара Kolb. Ch. II, 217.

Став Семен Палій великим постом, весняною погодою на столицю прибувати Макс. 89 (= великого посту, весняної погоди...).

б) перехідними:

Передом послал полки Літ. Сам. 182 (пор. льокат. в Ип. л.: Ты переди до мене добрь былъ еси 477).

Випроважай нас, мати, щасливою годиною Чуб. IV, 134.

Буде той голоден, хто жнивами шукає холодочку Ком. Н. зб. 48

Ці сполучення конкурують з акузативом і прийм. в (у): послати в-перед; з геніт.: щасливої години; з льокат.: в щасливій годині.

II. З дієсловами, що не виражають переміщення, показуючи неозначений протяг часу; як і попередні, ці сполучення конкурують з акузативом і прийм. в (у), з льокативом і прийм. в (у) і з генітивом:

Вѣчними часы дарую Літ. Мон. Густ. 52 (= на вічні часи у вічні часи).

Недавним часом писалем тоє Вашей милости Літ. Вел. II, 529.

Бодай-же море не прицвітало, вічними часи висихало Ž. P. I, 135.

Щасливою годиною козак уродився Мил. 79 (пор.: породила мене мати в лихую годину Чуб. V, 378). – Бідуюмо таким холодом Яланець на Голоп. (О. К.). – Бояла ся брати дитини такою погодою Гнівань, Він. п. (О. К.).

Ой Боже, Боже, да такою годиною прокляла мати малою дитиною Чуб. V, 145.

А в вечері холодком клали в копички рядком Закр. 116.

Коли скоро кум із дому я передом знаю Гол. III, 357.

То було літнов поров Kolb. P. IV, 26 (= літньої пори, у літню пору).

То було давними віками ib. 274.

Буду тобі віком служив, тільки будь моєю Уш. п. Чуб. V, 250.

Хіба неділею, святим днем, до церкви піде МВ. Оп. 5.

Духом прибіг Ном. 5573 (протягом часу щоб дихнути).

Говорити миттю Сл. «КС», 429 (пор.: У одну мить і набрав води Рудч. Ск. II, 82).

Означення пори року і доби досить рідко, напр.:

Я цією осінню віддам онуку заміж Курськ. г. Чуб. II, 542.

Ой не буде сад зімою зеленіти Закр. 12.

Не чули дівки зозулї літом Волинь ЖС. I, 279.

Шо ти мене літом любив, а зиму покинув Kolb. IV, 78.

Вийшли в поле косарі косить ранком на зорі Закр. 115.

Нічов в літї місяць їй пригріє Федьк. I, 15.

А хто дітей має, нехай навчає, вечером до корчми нехай не пускає Kolb. P. II, 76.

Інструменталь тут конкурує з льокативом і прийм. в (у): в зимі (взимку), в літі (влітку), в-осени, вранці, ввечері і т. ін.

Сюди-ж треба віднести (Пот. 453) інструменталь разом (протяг часу щоб разити, звідти один момент), напр.: Трома разами перед образами присягаю Неум. 20; Я вимету разом та вивезу возком Чуб. V, 1112. Потєбня залічує до цього-ж (Из зап. по р. гр., 453, 454) вираз «чим світ» на підставі паралелі з сrb.: Чим га виде тим га и познаде, і бачучи в случнику чим, в. р. чѣм вихідне значіння «прежде чѣм»: чѣм на мост нам ийти, поищем лучше броду Кр.; чим віддавати хліб, так він і собі пригодиться Кв. – Лучче-ж мені, сестро, з убогою повінчатися, а чим мені, сестро, та из нею розлучатися Миргор. п. Чуб. V, 77.

Того-ж самого типу і сполучення: Кого родом я не знала, тому присягала Чуб. V, 556. – Та судив мене Бог, що й родом не знала іb. 557, себ-то «зроду» до теперішнього моменту: Родом кури чубаті Закр. 202; Не знаю, яка з дочки хазяйка... коли-б краща. Та не сподіваюся – се вже родом ведеться МВ. Оп. 38.

Також: Щоб у мене вік віком, суд судом (= до віку, до суду) зуби не боліли Чуб. I, 154, себ-то протягом цілого життя до смерті = ніколи. Зміцнення виразу, чи то його виразовости, досягнуто через контамінацію двох синонімічних точок зору (вік = цілий вік, віком = протягом віку): Буду тужити поки вік віком, буду тужити за чоловіком Чуб. V, 238. Те саме маємо і в виразі «раз разом» (тільки раз): Я тільки раз разом був у Катеринославі Кобел. п. Сл. «КС» IV, 3.

Як і в сполученнях з інструментом місця, інструменталь часу, не визначаючи моменту в часі, набуває дистрибутивного характеру переважно у множині; в однині, напр., прислівникове «часом». «Часом» – протягом часу, в його неозначені моменти, себ-то «иноді», пор. польське: *Gdzie się czasem nie masz czemu radować* (Łoś. f. n. 105); в. р. Часом с квасом, порою с водою; сrb. *časom vedro, a časom oblačno* Maret. 577.

У множ.: Поливай зілля частенько, ранніми і пізніми рісоньками, дрібними своїми слізеньками Метл. 216.

В прислівнику «часом» можна бачити контамінацію наростків під впливом «часом»: Ой як й узiali вражі здобишники частом до нас доїздити Метл. 454.

II. Інструменталь в тіснішій стосунку до дієслова.

Інструменталь, що виступає в тіснішій стосунку до дієслова дається поділити на такі семазіологічні категорії з огляду на його стосунок до номінативу або акузативу:

1. Інструменталь соціативного стосунку до номінативу (зглядно акузативу).
2. Інструменталь знаряддя або середника чинности.
3. Інструменталь матерії чинности.
4. Інструменталь суб'єкту і об'єкту чинности.
5. Інструменталь при дієсловах перехідних (об'єктивних) на місці акузативу.
6. Інструменталь супровідної чинности або стану.
7. Інструменталь супровідної обставини.
8. Інструменталь причинового стосунку.
9. Інструменталь при дієприкметниках пасивних і дієсловах займенникових в пасивній функції.
10. Інструменталь в безсуб'єктних реченнях.
11. Інструменталь в стосунку до номінативу (зглядно акузативу), як части до цілого і цілого до части.
12. Інструменталь на місці давнішого номінативу, акузативу і дативу (інструменталь предикативний і апозиційний) на вираз переходу або перенесення з одного стану в другий.

1. Інструменталь соціативного стосунку.

Поняття в інструменталі і в номінативі або акузативі взаємно самостійні і в однаковій стосунку до поняття чинності, себ-то інструменталь надається до заміни його на номінатив або акузатив до того самого дієслова. Цей тип сполучення звичайно зветься соціативним або коммітативним.

Цього інструменталю в еволюції індо-європейського мови вчасно починають уживати з прийменником, найчастіше ми його подибуємо в ст. індійським, напр.:скр.: *devo devebhir ā gamat* «біг приходив (з) богами»; *indro no rādhasā gamat* «Індра до нас приходив (з) багатством» Delbr. Altin. S. § 84; в латинським ми вже його подибуємо значно рідше, власне в воєнній термінології, напр.: *omnibus copiis proficisciur*, так само і в грецьким: *ἐξελαύνει τῷ στρατεύματι παντί*. В слов'янських мовах його також не густо: в найдавніших пам'ятках уже його вживається з прийменником «з»; безприйменникове його вживання бачимо з таких прикладів: Ноужда іємоу бѣаше ити вои Супр. 215; (родителе) радоваша са всѣмъ домоу ib. 537, себ-то родичі раділи і цілий дім. В польським Я. Лось признає цей тип тільки в сполученнях *całym domem*, *całym dworem*, та й то тільки тоді, як обсяг цих понять більший за обсяг поняття вираженого в номінативі, напр.: *Wyszodłem na spotkanie całym domem*; *król i królowa wyjechali całym dworem* або *wyprawilem go całym domem*. Łoś. f. n. 106.

В українським інструменталь соціативний можна бачити в таких сполученнях, як: Рушил войсками своими королевскими на Олишевку Літ. Сам. 80. – Єще ближє до их обозу своимъ приступил табором Літ. Вел. IV, 47. – Відтілѣ їхав пан Капнистий великим обозом Е. Зб. I, 16. – Полком молодий на посаг иде Чуб. IV, 150. – Коби не ти дівчинино, не стояв бим кониченьком в такої замети Kolb. II, 56. – Вийшла вдова, вийшла, та й взяла плакати: «ой нема-ж бо в мене, де кіньми стояти» Ж. Р. II, 23. – Треті стали кіньми під сіньми Шух. Гуц. III, 119. – Намішєла смитани сиром Kolb. Р. IV, 225, але також з прийм. з і інструм.: Намішав гороху з капустою Е. Зб. 16, 42 (можливо, що в попереднім прикладі прийменник з асимілювався з назвуковим «с» у слові «сир»).

Ст. рус.: Олег-же поиде противу ему полком Ип. 227. – Докоучивахуть ємоу поити ратью на Мьстиславичи ib. 313. – Даниль-же идаше полкомъ своимъ ib. 767. – Приде Батый Кысву в силѣ тажѣцѣ многомъ множествомъ силы своєи ib. 784. – (Изяслав і король) стаха полкы своими всѣми ib. 448.

2. Інструменталь знаряддя або середника чинності.

Стосунок між інструментом і номінативом такий, що безпосередньо виконує чинність інструменталь, або инакше кажучи номінати ввиконує чинність інструментом, його посередком або поміччю, таким чином інструменталь є знаряддям або середником чинності: «я рубаю дерево сокирою» значить, що я рубаю дерево за посередком або з поміччю сокири, власне сокира рубає дерево (собою). Поняття в номінативі і в інструменталі, хоч і відрубні, але не рівнорядні (самостійні): інструменталь залежить від номінативу, але завжди дозволяє уявити себе підметом, безпосереднім чинником. Конструкція ця індо-європейської доби.

Знаряддям чинності можуть бути і неживі предмети, себ-то різні матеріальні речі, часті і органи тіла та їх функції, з'явища природи, психічні стани і ин. (а), і також живі істоти поодиноким і збірно (б).

1. При дієсловах об'єктивних:

Інструменталь знаряддя сполучається з численною категорією дієслів об'єктивних і також в їх формі займенниковій з відтінками зворотности і взаємности. Не вичерпуючи їх, приточу більшу лічбу прикладів з різними значіннями речівників в інструменталі.

а) В інструменталі поняття неживих предметів:

Бавити, забавляти, -ся: Бавити діти ляльками Житом. п. – Зоставали безпечне, болшей бавячися п'янством, а нїжели осторожністю Літ. Сам. 26. – (Діти) цілий день бавят ся пташком Явор. I, 81. – Ви, кумове, веселі бувайте, бесідов ся не забавляйте Чуб. IV, 12.

Бити, -ся (вибивати, забивати, пробивати і ин.), вдарити, потягати: Оглоблями з саней били (дракгонѣю) Літ. Сам. 40. – Справне вміют вбити копѣем іб. 88. – Матикієм буде бити Чуб. V, 233. – Коню, мій коню, чом води не пїєш, а копитами сиру землю бїєш. Чуб. V, 80. – Чи то вірли крильми бїють ся Гол. I, 38. – (Орел) вибиває оболоні сивими крилами Чуб. V, 139. – Мене нічим не забїє ся, тільки пшеницев ЖС. IV, 187. – Чогось моє серце як ножем пробито Чуб. V, 225. – Маленьке диті земнев вдарили, бо земля чорна всікий хліб родит Е. Зб. 35, 31. – Та як зачев кости терти, бучком покїгати Kolb. P. II, 151.

Вабити: Ви вабите си́ну-пташку золотим пшо́ном Федьк. I, 179.

Викочувати, виливати: Я-ж тебе (переляк) яйцем викочую, вогнем впливаю Чуб. I, 131.

Вимовляти, обмовляти: Що вимовиш язиком, то не витягнеш і колом Ном. 1105. – Обмовляйте своїми язиками Чуб. V, 313.

Виняти, об-, про-: Он як рушить очима, виїме душу плечима; ой як рушить плечима, пройме душу очима Чуб. V, 1084. – Одну ручку під голови, другою обнявши Чуб. V, 123.

Виплакати: Та молода Августина віплакала чорні очі дрібними сльозами Kolb. P. II, 12.

Відчиняти, зачиняти: Вона (собака) лапою двері одчинить Чуб. II, 53.

Втирати, витирати, обтирати, перетирати: Та втиралася сизая голубка русою косою Чуб. V, 174. – Годі запаскою обтирать (хліб) – грїх, а крильцем Мил. Жлк. 38. – (Кости) шитою хустиною поперетираю, а жовтим пісочком попересипаю Чуб. V, 297.

В'ялити, ялити: А свекруха не матінка: словами вїялить Чуб. IV, 128. – Вона-ж мене вїялить все ласкавими словами Чуб. V, 81. – Чужая матінка словами ялить Rokoss. 172.

Вчитити: Вчи лінивого не молотом, а вчи голодом Ном. 11021.

Говорити: Губою говори, а руками роби Ном. 11012.

Голубити: А-я-ж тебе, дурню, словами голублю Чуб. V, 176. – Приголуб мні (акуз.), мій миленький, тими словоньками Kolb. P. II, 257.

Гребти: Собаки лапами гребуть. – Стали веслами гребти Котл. II, 52. – Сів на човен, а весельцем огріватись Чуб. V, 163.

Гризти: Гризе зубами кістку. – Вовчим зубом одгризуса, ведмежою силою одборюся Чуб. I, 95.

Гуляти: Ой стояла дівчинонька під новим острішком та й гулила молодчики волоским горішком Ж. Р. II, 202.

Давати, віддавати, подавати: Одною рукою дає, другою бере Полт. п. – Віддай руками, то не виходиш і ногами Закр. 148. – Лівов ручков, лівов ручков зілі ї подаю, правов ручков, правов ручков шаблю викігаю Kolb. P. II, 80. – Хапанням не дати дітям своїм ні щастя, ні долі Ном. 7408. – Гвалтом гетманство дано Бруховецькому Літ. Сам. 75.

Давити, в-, -ся: Давити горіхи давитьцями Полт. п. – Вона вдавила сї пирогом Kolb. P. 260. – Подавивсь галушкою Ном. 671.

Держати, -сь: Правов рученьков за серце ся держить Чуб. V, 60.

- Д е р т и: Чорт-би тебе лихом дер Чуб. IV, 545.
- Д и в и т и с ь: Не дає дивитися очима Ном. 8177. – Подивив сі Петруника чорними очима Kolb. P. II, 50.
- Д и в у в а т и: Ой там його (козаченька) усі пани дивом здивували Чуб. V, 958.
- Д у р и т и: Та не дури горілкою Rokoss. 162.
- З а б а р и т и: Забарив він нас ласкавими словами Мил. Св. п. 170.
- З а н е х а т и: Я тую неславу розумом занехаю Чуб. V, 279.
- З н е в а ж а т и: (Онъ) иж его, Демида, зневажалъ словами неуцтивіми Модз. 31 (1666).
- З р у ш и т и: Голосочком діброву зрушили Чуб. V, 315.
- К а з а т и, з а-: Вона очима не каже того, ой чи не любиш кого іншого Чуб. V, 89. – Заказати гіркими словами Мил. 85.
- К л и к а т и, в и к л и к а т и: Викликає козак дівку не голосом – свистом Чуб. V, 31.
- К о л о т и, в к о л о т и: Ти мене тов шпильков уколола Kolb. P. IV, 87.
- К о с и т и: Е, се він дугою косити Ном. 11106.
- К р а я т и: Моє серденько як ножиком крає Чуб. V, 157.
- К р е с а т и: Він сидить коло мене підковками креше (вогонь) Чуб. V, 125. – Шаблями огонь креше Гр. III, 463.
- Л а п а т и: Руками дивиться, а очима лапа Ном. 11073.
- Л ю б и т и, п о-: Я тебе полюбила серцем і душею Коцип. 9 (пор.: Ой чорняву з душі люблю, на біляву залицяюся Лавр. 119).
- М а н и т и: Манить, як kota мишею Ном. 3100.
- М е с т и: Сива пава літала, крилами двір мітала Ž. P. I, 51.
- М і р я т и, -с я: Найлучче ся своєю пяддю мірити Ном. 7027.
- М і с и т и: Стали війта бити, ногами місити Kolb. P. II, 14.
- Н а д о л у ж и т и: То обуванням, то одяганням надолужу (час) Ном. 10851.
- О б х о д и т и: Має чим діти обходити і сама себе Kolb. P. IV, 52.
- О р а т и: (Милий) оре плугом Чуб. V, 199.
- О с в і т и т и: Освітила поле дрібними зірочками Чуб. V, 134.
- П е р е б у т и: Спанням голоду не перебудеш Ном. 12113.
- П и с а т и: (Пани) пишуть пірамі Ž. P. II, 58.
- П о к а з а т и: Хиба аж вам мушу палцем показати Укр. Р. Арх. IX, 72.
- П і д п и р а т и, -п е р т и, -с я: Божа мати... золотим ціпочком підпіралась Мил. Жлк. 184. – Підпер го (дяка) вільми Kolb. P. IV, 253.
- П л а к а т и: Плаче жовнір, плаче чорними очима Чуб. V, 1006.
- П р о в о ж а т и : Довго, довго козаченька вічми провожали Ž. P. II, 32.
- Р а т у в а т и: Ти нас ратуй крестом Твоим, Христе Боже Укр. Р. Арх. IX, 77.
- Р о б и т и: Крилами такий вітер робить Чуб. II, 203.
- Р о з м а я т и: А я тую чорну хмару рукавцем розмаю Чуб. V, 144.
- С в а р и т и с я, п о-: Господь золотою різкою свариться Ном. 563. – Той дід посварився на того царевича пальцем Балт. п. Чуб. II, 78.
- С в о б о д и т и: Адама смертію своєю свободил Укр. Р. Арх. IX, 77.
- С і к т и, п о-: Палашем посік того змія Чуб. II, 179.
- С п и т а т и: Єго канчуком спитано Літ. Вел. III, 123.
- С т и н а т и: Батогом ї стинає Kolb. P. II, 181.
- С у ш и т и, в и-: Своєю сухотою весь сад висушу Метл. 255.
- С х о д и т и: Ніженьками всю гору сходили Чуб. V, 151.
- Т о л о ч и т и: Не толоч моє зіле білими ногами Kolb. P. II, 92.

Топтати: Кінь сіна не хоче, копитами топче Чуб. V, 868. – Ногою притоптала іб. 1154.

Трутити: Наберу я горстку та й ногою тручу Чуб. V, 3.

Труїти: Милого невірного чарами строїла Rokoss. 169.

Тягти, ви-, по-: І брагу кухликом тягли Котл. I, 127.

Ублагати: Тепер дасть ублагати ся скрухою сердечною Діал. 266 (1629).

Ускромляти: – душу постом.

Учепитись: Учепи ся за його обома руками Kolb. IV, 260.

Хапати, ухопити, -с я: Ухопить руками змія Чуб. II, 132. – Ой да своєю правою рукою за серденько ухопився Чуб. V, 1046.

Чарувати, за-, при-, з-: Ой не зілем, ні корінем тебе очарувала Гол. I, 69. – Я знаю чим чарувати Щеп. 9.

Чернити, на-: Начернила (брови) кукурвасом Чуб. V, 1114.

Також при дієсловах, що виражають впровадження в певний психічний стан, напр.: веселити, журити, смутити, радувати, ущасливити: Дівчина звеселила парня чорними бровочками Чуб. V, 134. – Дуже зажурих він її своїми словами Полт. п. – Их засмучу своєю смертю Діал. 265 (1629). – Ущасливити таким великим добром ЖС. II, 191.

При дієсловах «бачити», «видати», «чути» інструменталь вимінюється з акузативом і прийм. **на** або **в(у)**:

Бачити: очима.

З прийм. **на** і акузат.: Сам на свої очі бачив Чуб. V, 67. – Більмо оці не шкодить, а проте на нього не бачуть Кремен. п. Мал-ка, 188.

З прийм. **в(у)** і акуз.: Чи не побачу миленького в вічі. Боришп. п. Чуб. V, 170.

Видати, видіти: Анї слихом слыхати, анї видом видати Ном. 1939. – Ты ихъ очима видишь голыхъ Тиш. Ал. 102. – Пішов далі так недалеко подивитися, чи не повидів би його очима Явор. I, 7.

З прийм. **на** і акузат.: Слыхом слыхати на вид зятя видати Чуб. II, 9. – На власні очі того птаха видів ЖС. II, I, 62.

Зіздріти, зуздріти: Такі сі зробили мори, що оком не мож їх зіздріти Kolb. P. IV, 138.

З прийм. **на** і акузат.: Стрілець такий, що аби зуздрів на око, то вже й його ЗЮР. II, 203.

Чути: Я нічого носом не чую Полт. п.

З прийм. **на** і акузат.: Я не чую на ніс, бо в мене катир Ст. Конст. п.

Так само й при дієсловах із значінням «запирати»:

Замикати, -с я: (Мене мати) трьома замками да замикала Чуб. V, 9. – Мати ключі має, сама двері дубовії замком замикає Чуб. V, 136. – Золотим замочком замикала (комірочку) Мил. 85. – Його мила злякалася, до комори сховалася, залізними замками замикалася Kolb. IV, 244.

З прийм. **на** і акузат.: Царь велів позамикать на замок усіх коней Переясл. п. Чуб. II, 274. – На ключ замкнули Е. 36. 23, 272.

З прийм. **в(у)** і акуз.: Вона-ж (ненька) не пускає сина, в замки замикає Чуб. V, 138.

Застібати, у-: – гудзиком і на гудзик: На гудзик застыбався Чуб. V, 1168. – Тим він мені сподобався, що гудзами устыбався Лавр. 4.

Засувати: Трьома засовцями засувала (комірочку) Мил. 85 (теж: на засув).

При наступних дієсловах можливий є інструментальний і льокативний погляд.

а) З інструменталем і прийм. **на** та льокативом:

Важити: – вагою і на вазі.

Водити: – чим і на чому.

Возити: – возом і на возі: Ой повезли Капнистого драбинчастим возом Е. Зб. I, 16.

Минати: (Вороги минати) по-за гаєм зелененьким кониченьком вороненьким Чуб. V, 127.

Носити: Коромислом водуносять Рудч. Ск. II, 43 (і на коромислі; пор. скр.: *čirshnā bījam haranti* «носять збіжжя головою», себ-то на голові).

Перескочити: Другим конем море перескочу Чуб. V, 112.

І взагалі при дієсловах руху з приростками, себ-то перехідних.

б) З інструменталем і прийм. **в(у)** та льокативом:

Виливати, -ляти: Завелика моя страта, щоб вилять сльозами Федьк. I, 142.

Гасити: – водою.

Зльокат. і прийм. в(у): В воді гасити Е. Зб. 35, 31.

Держати, тримати: Лівою ручкою держит білу трембіту Федьк. I, 180.

Зльокат. і прийм. в(у): У правій руці шаблю держе Метл. 448 (пор. лат.: *manu tenere*).

Доганяти, наздоганяти, -дігнати: А вже тебе, матінко літами догнала Уш. п. Чуб. V, 214.

Зльокат. в прийм. в(у): Недавній голяк наздоганя його у багатстві Чуб. II, 399.

Заливати, -лити: Таких ледачих синів... (Вернигора) трохи водою не залив Чуб. II, 266.

Заправляти: Заправляла борщ олією Сл. «КС», II, 85.

Зльокат. і прийм. в: Коріння... заправляла в горілці Лавр. 75.

Мити, вмивати, вимити, обмити, розмити, -ся: Нашов жябу, изсушив єї, розтер, розвів водою і вимив тею водою королівну Чуб. II, 51. – (Ми) горівкою ноги вмивали Ж. Р. I, 123. – Умився сльозами, як бобер водою Kolb. W, 176. – Я вмиваюся росоньками, ти вмиваєшся слізоньками Чуб. V, 191. – Чистою водою обмий Чуб. II, 179. – Розмий сльозами жовті піски Stadn. 115.

Зльокат. і прийм. в див. «Льокатив», стор. 180–181.

Мочити: – водою і у воді, теж з акузат.: Помочивь их (риби) у воду и ставь мыти Тиш. Ал. 82.

Палити: – вогнем і в огні.

Полоскати: – водою і в воді див. «Льокатив», стор. 181.

Розводити, розвести: Жябу... розвів водою Чуб. II, 51.

Зльокат.: Розведи фарбу у воді Житом. п.

Топити: Рубає мечем голови з плечей, а решту топить водою Метл. 399.

Зльокат. див.: «Льокатив», стор. 181.

При дієслові пити, напити сь: Та напийся до мене повною повненькою Чуб. IV, 161.

Пор. скр.: *mnmaуena na pibet* «золотим начинням хай він не п'є» Delbr. S. I, 250; гр. *οἶνον πίνειν*; срб. Пије Турчин вино кондијером Дан. с. 558 – чергується з аблятивом, через те в лат. *posclo bibo eodem* можна розуміти і як аблятив і як інструменталь в наслідок збігу цих двох відмінків; в укр. також з генітивом-аблятивом і приймен. «з»: пити з чого (гр. *πίνειν*) і також із льокативом і приймен. «в»: пити в місці, пор. фр. *boire dans un verre*.

в) Дієслова з дативом особи і інструменталем речі або чинности:

Вгодити, догодити: Я твій матінці нічим не догоджу ЖС. I, 281.

Зльокат. і прийм. в, див. «Льокатив», стор. 180.

Докучати: (Діти) не докучають мі плачем Явор. I, 81. – Докучила баба своїми речами дідові Рудч. Ск. II, 55.

Докоряти: Як будеш ти мені сими словами докоряти, не зарікаюсь я тобі самому с пліч голову як галку зняти Метл. 390.

Пор. гр. ἐγκαλεῖν τινί τι; фр. reprocher quelque chose à quelqu'un.

Д о п і к а т и: – **кому чим**, але також з акузат. особи: Чумак чумака таранею допіка, а сам у його з воза потягує чабака Ном. 13571.

П о м а г а т и: Поможи мені своєю силою Мил. Жлк. 118. – Допомогайте нам и непреплачною цѣною и вагою маючими заслугами вашими Реш. Ев. 2066 (XVII в.).

З а п о б і г т и: Не могли панове сенаторове тому запобігти згодою Літ. Сам. 16.

С л у ж и т и: – **кому чим**.

2. В інструменталі поняття живих істот:

Жива істота в інструменталі виступає власне як середник чинности, а не як її знаряддя, як це знати порівнюючи сполучення: «там мій батько плугом оре» і «там мій батько хрущем оре» Чуб. V, 1141; «волочив бороною» і «мухами волочив» Чуб. V, 1178, пор.: рос. «пахать плугом» і «пахать на волах». Але цей досить тонкий відтінок затирається, коли не мислиться ближчого чинника, знаряддя в тісному розумінні.

Везуть козака, везуть молодого, та сивими волами Чуб. V, 282. – Волом зайця не догопиш Закр. 149. – Оре дівча чорним волом ИП. I, 63. – Вози скарбніє королевськіє волами мусили провадити в Полшу Літ. Сам. 180. – Ой воликами на хліб робити ИП. I, 6. – Богачка кі заступає чорними волами Kolb. P. II, 69. – Хто биком оре, а дяком збирає, той нігди хліба не має Чуб. I, 293. – (Милий) кіньми боронить Чуб. V, 199. – Коб того хлопця розірвуть собаками Кобр. п. Чуб. II, 344. – Коб його собаками стравили іб. – Позбіраю дрібен мачок ластівкою Гн. I, 82. – Везу яйця до Кремінця, а курми гальмую Чуб. IV, 546. – Солом'яним слугою ніхто не доробився Ном. 10328. – Тыє бы есте вси работы мостовыи людьми князскими и панскими... зробили Ак. ЮЗР. I, 85 (1535). – Жид не мав ким косити Kolb. P. IV, 190. – Кабанів я охотниками обступлю і побію Чуб. I, 205. – Обточив двір довкола своїми козаками Kolb. P. II, 12. – Цісарева мати хтіла-б бранцями небожатами цілий світ звоювати Ж. Р. I, 52. – Тую землю чатами звоєвали Літ. Сам. 23. – Давай, малий, усім панам знати, щоб дозволили громадою волів пошукати Чуб. V, 1039.

Пор. ст. рус.: Златом не имамъ налѣсти дружины, а дружиною налѣзу сребро Ип. III.

Скр.: vauam indrena sanuyama vajam Delbr. Altind. S., 126.

З відтінком способу:

Не слуха, все своїм богом робить Ном. 2666. – Ніяким богом не допросишся Ном. 4680.

При нижче поданих дієсловах (з прямим об'єктом речі і непрямим особи) в інструменталі стоїть назва тої істоти (особи або звіряти) що за її посередком, через (гр. διὰ, лат. per) неї, що виконується:

Н а к а з а т и: Накажу я до свого милого рідною сестрицею Чуб. V, 227. – Накажу я до свого милого чужою чужиною Чуб. V, 290.

П е р е д а т и:– книжку слугою См. Ст. Гр. 133.

П е р е к а з а т и: Перекажу я своєму роду хоч чорненькою вороною Чуб. V, 684.

П е р е п р о с и т и: Я свою дівчиноньку людьми перепрошу Kolb. W. 172 (також з прийм. з: Молоду дівчину з людьми перепрошу Уш. п. Чуб. V, 26).

П о к л о н и т и с я: Козак до дівчини ворогами та поклонився Чуб. V, 231.

С л а т и, в і д с и л а т и, п о с и л а т и, п е р е с и л а т и: Післала-ж би (хустку) й а своїм батеньком, неслава-ж мені батеньком слати Е. Зб. 36. 214, пор.: Послать їх (пиріжки) через дружка до свого батька Чуб. IV, 578. – Ой, що-ж то за єден, що-ж то за пан, що шле листи товаришом, не прийде сам Чуб. V, 377. – Писав він, писав білими рученьками, одсилає до дівчини буйними вітрами Чуб. V, 312 (вітер увособлюється). – Напишу перами та й пошлю вітрами, я на вітер не вірю, я сам слідом поїду Гн. II, 107. – Як не буду ик Покрові, так буду писати та пересилати чорними орлами Чуб. V, 306.

Також з прислівником «нароком»: Ой пришли, пришли, да мій миленький хоть нароком людей Чуб. V, 141.

Пор. ст. б.: Нѣсть господь ныня глаголашь мноѹ Сунр. 144, 17.

Теж у польськ.: Nie będziesz orać spolu wołem i osłem B. Z. Deut. 22. 10; stwierdził swoje słowa świadkiem; dał znać posłańcem (Loś. f. n. 113).

Чеськ.: Tu ženu večera bižicem vyvedli Svěd. – Provedu to na tebe tvou ženou Svěd. (Zikm. skl. 178).

Сюди-ж належить і інструменталь «собою» (своєю особою, через себе, per se) в реченні як: Александеръ самъ собою переписовалъ войско своє Тиш. Ал. 69, де плеонастичне зміцнення виразу власне того-ж типу, що «світ світом», «раз разом», «вік віком». Теж: Сідай коло нас та й не сам собов Е. Зб. 35, 17.

2. При дієсловах суб'єктивних:

а) При дієсловах руху інструменталь живих істот і речей вказує, що їх помічно виконується рух. Здебільшого при цих дієсловах можливий льокатив з прийм. **на**:

Б і г т и: Де травиця полягла, ніжками підбіжу Чуб. IV, 412.

Г р а т и: Коло гаю конем граю, в гаю не буваю Чуб. V, 235. – В зеленім гаю (козаченько) коником грає Уш. п. Чуб. V, 149.

З льокат. і прийм. **на**: А то мій мили та й чорноброви на сивім коні грає Ж. Р. II, 135.

Г у л я т и: Безпечно по улицям конем гуляв Макс. II, 17.

І т и, п і т и, в и й т и: Иди ногами Ном. 11019. Пішов Мусій та в Крим по сіль сірими волами ШБП. I, 61. – Молодиці пішли пішки, а дівчата возом ib. 65. – Пошли наші славні Запорозці а на море Губами Е. Зб. I, 61. – Війшло їх вісім тисяч вороними кіньми Шух. Гуц. III, 178.

Ї з д и т и, ї х а т и: Тоді будеш мила говорити, як я буду коником їздити Чуб. V, 193. – Золотов колясков по болоті їздила Kolb. Р. II, 287. – Не можна было конем куди хотѣли сха-ти Літ. Сам. 147. – Аж їде якісь пан штирома кіньми Рудч. Ск. II, 183. – Приїдь до мене в суботу рано, в суботу рано трема бричками Kolb. Р. II, 23. – Виїхав проти його козою Рудч. Ск. I, 55. – Їхали люде кораблем по морі Рудч. Ск. II, 19. – Їде чумаки шістьма парами Манж. 101. – Але тим я чорним конем до морья доїду, але тим я білим конем море переїду Шух. Гуц. III, 206.

З льокат. і прийм. **на**: Їде Іванко на конику ЖС. I, 278. – Їде біда на козі Чуб. V, 1164.

К о ч у в а т и: Шатрами кочують Плгр. Ип. Виш. 3.

Л е т і т и, л і т а т и: Рад же-б я, серденько, крилами летіти Чуб. V, 612. – Летить літо як крилами Ном. 550. – Ой летів черчик буйним вітром ЖС. I, 279. – Де пожар погорить, – крильцями підлечу Чуб. IV, 412. – Чужими крилами не літай Ком. Н. Зб. 101.

З льокат. і прийм. **на**: На крилах летіти Чуб. V, 272.

П і д н я т и с ь: Два голуби крилечками в гору піднялися Бесс. МХ, 221.

П л а в а т и: Попід лавою човном плаваю Чуб. V, 1170.

С к о ч и т и: – рівними ногами і на рівні ноги.

С т у п а т и: А я, неборак, широко ногами ступаю Укр.- Рус. Арх. IX, 56.

Т і к а т и: Втекли хмарами в край того королевича Kolb. Р. IV, 5.

Х о д и т и: Ходять вони кораблями по морі Чуб. II, 28. – Став дід ходити тими волами у дорогу Рудч. II, 17. – Тепер ходє по морозі білими ніжками Kolb. Р. II, 243.

З льокат. і прийм. **на**: Приніс три шалі і пару волів, на чім у дорогу ходив Чуб. V, 1014.

Сюди-ж належать прислівникові «піхом», «піхотою», «пішки», «пішками»: До отця, до матки у гості він і піхом прибуде ИП. I, 130 піхотою. – Тепер хожу пішки Гр. III, 200. – Ми з тобою, серденько, пішками Ж. Р. II, 82.

б) При дієсловах, що руху не виражають:

а) Лежати, положитися: Войско еще в Борисовъ обозом лежит Ак. ЗР. III, 135 (1564). – Войско Моск. за дубравою кошем положилось *ib.* – Вже мені докучило одним боком лежать Рудч. Ск. II, 92 (– на однім боці, на один бік). – Там лежить баба боком Чуб. V, 1129.

Стояти, стати: Стояти кораблями в Синопі (= в кораблях). – Але тим я третим сивим (конем) в Черногорі стану Шух. Гуц. III, 206. – Де-б мені шатром стати Гн. I, 81. – Ой Москалі гору вкрили, стали кошем під Ярошем Колб. Р. II, 224. – У шанцях куренем стояв ИП. II, 100. – Который до Яровици приехавши, господою у мене стояль Кн. Грод. Луцьк. 1564, к. 200. – Если хотите стати у насъ господою, можете Крон. Боб. 18 (з прийм. **на** і льокат.: Порозно на господах стали Кн. Грод. Луцьк. 1573, к. 28).

Сюди-ж відношу: *стати рубом, боком*, звідки також при перех.: *поставити рубом, боком*.

б) Блиснути: Він очиями блисне Гн. I, 59 (– лисиною *ib.* 60).

Гомоніти: Руками гомоніти Ком. Н. зб. 69.

Грати, пригравати: Одаліски молоденьки бандурками приграваяють Федьк. I, 95.

Гримати, -мнути: Гримнули з гармат, йик Божим громом Шух. Гуц. III, 67.

Густити: (Дівчина) на ниві серпом гуде Ком. Н. зб. 23.

Доїдати: Не доїси тим борщиком, то доїдай же хлібом Колб. IV, 285.

Закусити: Чим собака закусить, того покинути не мусить Ном. 6001.

Клястися: Клину ся милим богом, що я не винен Е. Зб. 23, 272.

Пор. ст. рус.: Клаша са оружьемъ своимъ Ип. 23; клатвою твердою кѣнишася *ib.* 24; клатвою клался *ib.* 835.

Закузати і прийм. **на**: Ти кленись на свого батька, на матір Neum. 120.

Обізва́тися: (Чоловікові) подякують і за те, що хоть обізвався добрим словом до них Засл. п. Чуб. II, 167.

Поблискувати: (Козаки) поблискують весельцями Гол. I, 3.

Посолонцювати: Хоч посолонцювати оселедцем Ном. 12121.

Присягати: Бо ми присягали небом і землею, небом і землею, тілом і душею Чуб. V, 81. – Я иншу люблю, богом присягаю *ib.* 295.

Закузати і прийм. **на**: Присягаємо на Бог живий Вел. IV, 218.

Світити, посвітити: Вна... світит огарочками Колб. Р. IV, 17. – Марусенька молоденька свічками світила *ib.* II, 4. – Ми, сироти, в недостатках лахами світили *ib.* 239. – Треба комусь спиною посвітить Ком. Н. зб. 8.

Тривати: (Зима) тривала снігами и морозами великими близко до святого Георгія Літ. Сам. 133.

Тупати: Коні ржуть та ногами тупають Чуб. II, 171. – Той кінь як дупнув ногою Явор. I, 99.

Шамотіти: – листям.

γ) Дієслова, що інструменталь вимінюється з льокат. і прийм. **в (у)**:

Блудити: Ой ти, дівчино, мислями блудиш Закр. 61. – Ой летить же він летить та й крилоньками блудить Чуб. V, 162. – Минаючи ворітечка оченьками блудить Колб. Р. II, 101. – Ой ти, дівчино, словами блудиш, сама не знаєш, кого ти любиш Чуб. V, 14.

З льокат. і прийм. **в**: Чи я тому винен, що ти в слові блудиш Укр. Р. Арх. IX, 11.

Вгодити: Йому нічим не вгодиш Полт. п.

З льокат. і прийм. **в**: Ні в чім я ті не вгодила Чуб. IV, 155.

Грішити: Чим тіло грішило, тим буде покутувати Е. Зб. 16, 462.

З льокат. і прийм. **в**: Тяжко грішу у тім слові, котрим промовляю Коцип. 54.

Ж и т и: Правдою лучче жити Чуб. II, 388. – Вони не жили правом божим Е. Зб. 6, 278.
З льокат. і прийм. в: В правдѣ будет жити Тиш. Ал. 29. – Собі уважив, як хто жив в своїм сумлінню Е. Зб. 6, VII.

Л ю б у в а т и с ь: Любується він тими грішми Лебед. п. Чуб. II, 305.

З льокат. і прийм. в: Мерзене в мерзенім любує ся Е. Зб. 24, 389.

О п і з н и т и с ь, с-: – годиною (коли виражаємо кількість часу, але льокатив з прийм. **в**, коли виражаємо, в сфері чого виявляється спізнєння: Я в шлюбі опізнився Чуб. IV, 241).

П а л а т и: – пожежею.

З льокат. і прийм. в: Уже хати братів хutorянців в пожежі палали Метл. 236.

З відтінком причини з геніт. і прийм. з: Чи з вогню, чи з поломени палає Tomasz. 68.

П а н у в а т и: Той щастєм, здоровім, до смерти пануйи Е. Зб. I, 55.

П е р е в а ж а т и, п е р е в е р ш у в а т и, п е р е в и щ у в а т и, п е р е х о д и т и: кого чим або в чому: Перевышшати старайся всѣх... цнотами Тест. Вас. 34, XVII в.

З льокат. і прийм. в: Сщник... кроля... в зацности перевышшаєт Реш. Єв. 516.

П о м и л я т и с ь: – рахунком і в рахунку.

П о с п і ш а т и: Не журись та ділом поспішай Ном. 11014.

П р а в у в а т и с ь: – порохом та кулею Кул. ЧР. 77.

З льокат. і прийм. в: Не будуть ся люде в правах правували Е. Зб. 6, 241.

П р и з н а т и с ь: Він своїм ділом не признається Ном. 2671.

Також з льокат. і прийм. в і геніт. і прийм. до: признатися в чім і до чого.

Р і з н и т и с ь: Люде умирают, малим чимсь от пороженя бестий нерозумних рознячис Арх. ЮЗР. I, XI, 312 (1607).

З льокат. і прийм. в: В правилѣ и порядку общежителномъ не мають обадва межи себе рознитися Ак. ЗР. V, 70 (1644).

Р о з ч а р у в а т и с ь: Одже розчарує ся (він) так само завтрашнім днем, як вона сьогоднішнім Март. Заб. 162.

3. Інструменталь матерії чинности.

Коли ми порівняємо сполучення «персами вас годувала» (Е. Зб. I, 25) і «казав єї годувати пшеничним хлібом, а вони ї годували сухим сухарем» (Гол. I, 74), то інструменталь в першій сполученні показує знаряддя чинности (давати годівлю персами); інструменталь в другій сполученні показує матерію самої чинности (давати годівлю хлібом; годівля – хліб: давати годівлю з хліба).

Інструменталь цього роду дається на заміну його за номінатив, і формально не різниться від інструментально знаряддя, і ми можемо сказати: молоко годує дитину, себ-то живить; при «наповняти відро водою» – вода наповняє (собою) відро, себ-то робить повним.

В ’ я з а т и, з-, по-, -ся : (Малину) чорним шовком вйязала Чуб. V, 8. – Чорним шовком головку звйязала Чуб. V, 112. – Повйажу я свій льон дрібненький зеленою бучиною Чуб. V, 290. – Бик вйежи сі воловодом, а чоловік словом Kolb. P. III, 179. – Кожна пара звязується червоною заполоччю і помазується зверху медом Чуб. IV, 578. – Подегнутъ са кости тѣлом, а состави поважуть са жилами Пам. укр. м. IV, 311.

Г о д у в а т и: Годувала пшеничними калачами Stadn. 108. – Кропивою годувати, золю напувати Чуб. IV, 482. – Казав її годувати всіляким добром Kolb. P. II, 35. – Багач ся дивує, чим бідний діти годує Закр. 143.

Д и л ю в а т и: Ой у полі криниченька дильом дильована Чуб. V, 157.

Красити, в-, за-, на-, при-, с-я: Я в косі хожу, косоньку держу, косою і вкрашаюся Чуб. V, 115. – Головками гору закрили, голосами ліса заглушили іб. 55. – На роженку гляну, я-ж єю накрашаюся Чуб. IV, 7. – А який ти гидкий, бридкий, я тя прикрасила білим личком, як сонячком, чорними очима Коцип. 83. – (Садови) ягодками красувати ся Е. 36, 36, 185.

Крити, в-, за-, на-, по-, с-я: Коли стидаєшся, то крий решетом голову Ном. 3200. – (Два голубочки) всю діброву крилечками вкрили, голосочком діброву зрушили Чуб. V, 315. – Стоїть дівка з козаком, закрилась (накрилась) рукавцем Чуб. V, 87. – Накрив мокрим рядном Ном. 3420. – Ой накрійся, Марисю, полою Kolb. W. 35. – Покрова всю землю листом покрива Ном. 494.

Карати, по-, у-: Буде його душа од Бога пеклом карана Пол. п. II, 216. – Як за три дні всеї служби не зробиш, то будеш смертю караний Явор. I, 123. – Ох за що-ж мене Господь такою тяжкою болістю покарав Чуб. II, 150. – Цар... казав єго укарати смертю ЖС. II, 184. – Неволею покарана Гал. М. Пр. 40б.

Навідати, навістити: Бог за грѣхи навидѣл землю такою тяжкою войною Літ. Сам. 16. – Гирода-цара лихом навістила Е. 36, 35, 34.

Напасати: Курятиною напасала (мужа) Kolb. P. II, 191.

Напувати: Напувала нас солодкими медами Метл. 188.

Обгородити: Угорська земля... ясними мечі обгорожена Гол. II, 5.

Обтикати, пере-: І барвінком обплете і руточною обтиче Чуб. III, 450. – Широкая та улица очеретом перетикана Чуб. V, 165.

Обтяжити, -с-я: Козаки, обтяжившись здобичею, назад уступовали Літ. Сам. 43.

Оперезати: Ой ожиночков оперезали Шух. Гуц. III, 27.

Платити, доплатити, заплатити: Труды свои сами собѣ ясиром украинским добре заплативши, свободно одойшли до Криму Літ. Вел. II, 24. – Тра попови заплатити білими вівцями Шух. Гуц. III, 200. – Та ци-б я віську не заплатила та біленькими талярами Гол. I, 3. – Доплатив єму ще грішми Kolb. P. IV, 134.

Палити, топити: Палити у печі хмизом Жит. п. – Сирими дрови топила, красненько їсти зварила Roczk. 23.

Споживляти, -с-я: Покуштував солодкого, споживляєсь гірким МВ. Оп. 6.

Харчити, -с-я: Ріпою і харчились навіть усю зіму Чуб. II, 542.

Дієслова «наситати» і «наповняти», що в і. е. язика сполучалися з інструменталем і генітивом і в старім українськім язика з генітивом (див. Ф. г., стор. 64) в сучасній мові тільки з інструменталем: Сріблом-злотом панів насищати ЗЮР. II, 102. – Червоною кров'ю річки наповняти Метл. 94. – Ти своєв сиров кров'єв землю сповенила Гол. III, 34.

До цієї-ж категорії відношу інструменталь при наступних дієсловах:

Витати, привитати: Медом вином витати (козаки) Kolb. P. II, 33. – Добрих гостей к собі маєш, чим їх привитасш Закр. 14.

Гостити: Буду гостила медом та й вином Е. 36, 35, 12.

Кланятися: Магай Біг, кланяємось вам хлібом Чуб. IV, 9.

Перепивати: До мене борщем за здоров'я перебивають Укр. Р. Арх. IX, 72.

Поминати, пом'янути: Поминайте мене суніцями, полуниціями Чуб. IV, 448. – Поміанули сього чумаченька хоч цвілими сухарями Чуб. V, 1048. – Вам треба пана Йвана добром поминати Мак. II, 89.

Поважати: За стіл сажа, честю поважа Рудч. ЧП. 120.

Приймати: Приймають Бога миром-кадилом Е. 36, 35, 168. – Пеликана небесного радістю примуймо Укр. Р. Арх. IX, 78.

Ча с т у в а т и: Свого зятенька медом вином частувала Чуб. IV, 298. – Я тебе за те горечими книшами почестую Kolb. P. IV, 19. – Частує Семена Палія а кубочком повненьким Політ. п. II, 34.

Ша н у в а т и: Грушками шанує МВ. Оп. 9.

Теж при дієсловах:

За б у в а т и: Відай моя ненька заснула, що за мене сніданнячком забула Kolb. P. I, 222.

З га д у в а т и: Щоби-сте мене не забували все в суботоньки із-гадували... калачіками, акафистами, йик того нема, кавалком хліба Шух. Гуц. IV, 172.

Па м' я т а т и: Пам'ятайте на мене своєю ласкою Камен. п.

С по м и н а т и: Споминай моя мила добрими словами,

А я буду споминати гіркими сльозами Чуб. V. 263.

Гарбузом споминала, що хороше життя мала ib. 1154.

Дієслова, що інструменталь вимінюється з іншими відмінками:
а) з генітивом:

При займенникових дієсловах, що значать насит, задоволення з чого, напр.:

На ж и т и с ь: Мею долею та й нажиють ся люде Kolb. W. 265.

На і с т и с ь: Чим не наїси ся, тим не налижеш ся Ном. 12, 117.

На л у з а т и с ь: Орішками налузати ся Е. Зб. 36, 185.

На л ю б и т и с ь, -б у в а т и с ь: Такі коні, що ни може налюбити сї тими кіньми Kolb. P. IV, 133. – Не може ся нею налюбовати Игн. з. Никл. 45.

З геніт. див. «Ф. г.», стор. 45.

На па х а т и с ь, -х у в а т и с ь: Русом напахавсь Чуб. II, 174. – По садочку на мйаточку гляну, – я-ж єю напахую ся Чуб. IV, 7.

З геніт. див. «Ф. г.», стор. 45.

На с и т и т и с ь: Не могл насититися скарбами Літ. Сам. 169.

В ст. яз. з геніт. див. «Ф. г.», стор. 64.

Ро з ж и т и с я: Бідна моя головонько! Як люлькою розжитися Метл. 468 (теж: люльки і на люльку).

б) з генітивом аблятивним:

Б р и д и т и с ь: Нїчим ся не бридять Літ. Сам. 88. – Бридяться раком ib. – Хмельницький бридячися уже многолїтною и многокровною войною... готов оную оставити Літ. Вел. I. 122. – Бридється, як кіт салом Ном. 5010. – Сиротами не бридились М. Пр. 169.

Рідше з геніт.: Християн ся бридять Гол. I, 31. – Не бридь ся sweї матери Е. Зб. 13, 201.

З геніт. і прийм. від: Погани ся вид них бридили Збуй Земпл. ст. Е. Зб. III, 8.

В с т и д а т и с ь: Вони сї встидают ним Kolb. P. IV, 135. – Не встидай сї мій соколе біднов матерев нїколи Е. Зб. I, 22-23.

З геніт.: Людий сї встидаю Е. Зб. XI, 93.

С о р о м и т и с ь: Люде соромляться таємницями своїх обставин Март. Заб. 60.

З геніт.: Соромив ся-б, та нема кого Ном. 3201.

Ц у р а т и с ь: Та ся мною сиротою родина цурає Kolb. P. II, 74. – І родина і чужина мною ся цурає Гол. I, 274. – Не цурай ся мій синопьку тими дітоньками Гол. I, 268.

З геніт.: Братік сестри цурається Метл. 370.

Також при дієсловах: по с т р а д а т и і х о р о н и т и: Може лихо яке, заверуха, то, не дай Боже, і душею пострадають Чуб. IV, 59, в ст. яз. з геніт.: Маломь одь того живота не пострадаль Діар. Фил. 56 (XVII). – Коли-б Господь сей дом хранив громов, грозою і потопом і великим клопотом Мил. Жлк. 9, з геніт.: Храни їх прото срогого караня Клим. 181.

в) з генітивом і прийм. з:

При дієсловах *efficiendi* в і. е. язичу міг стояти інструменталь матерії, що з неї що зроблено, напр.: скр.: *carmana krtah*, лат.: *ligno fabricatus*, ст. б.: *црькъвъ каменіємъ възградити* (Пот. 459), пл. *białym alabastrem budowane gmachy*; Ип. літ.: *Сшиста листвиіємя смоковнымъ препоясаниіє*, 76; (члвѣкъ) съставленъ костью и жилами от крови *ib.* 166. – Верхъ (божницѣ) баше нарубленъ деревом *ib.* 446. – Все же лѣто заложена бысть Ладога каменіємъ на приспѣ Павломъ посадникомъ *ib.* 277.

В сучасній мові рідко, напр.: Споряджу мости дорогом каменем Е. Зб. 36, 24. – Мос- тять мости та все головками, головками та все московськими Макс. II, 116. – Гатила гати дорогими шати, мостила мости жуковинами Гол. II, 87. – Сріб камінь лупав, церкви муру- вав, сподом каменем, верхом кременем, а серединков самов кедриков Шух. Гуц. IV, 95. – Я такими дурнями тини городила Закр. 69. – Ковбасами плоти горожині були Е. Зб. 6, 317.

Звичайно в таких разі вживаємо генітиву з прийм. з, сполучення, що підноситься до і. е. аблятиву безприйменникового (див. Brugmann. Grundr.² II, 497). Збудуємо світлоньку з рожевого квітоньку Метл. 120.

г) Дієслова, що акумулятив особи і інструменталь речі конкуру- ють з дативом особи і акумулятивом (згл. генітивом) речі:

В і н у в а т и: Відвінуємо сріблом, золотом,

Сріблом, золотом, єров пшеницев Е. Зб. 35, 3.

– Журила ся мати, чим зятя віновати Чуб. IV, 411.

Пор.: Вѣрноваль и оправиль своиои женѣ Варварѣ сто гривень Ак. ЮЗР. I, 3 (1398).

В і н ш у в а т и: Віншую те щієм, здоровієм Е. Зб. 35, 132. – Віншуємо ті щастієм, здоровієм та й віком довгим, розумом добрим Ж. Р. I, 13. – Щестієм здоровієм повинчу- вали, щестієм, здоровієм, многе літами Е. Зб. 35, 5. – Віншую вас цим новим роком Ном. 346. – С Христом воскресшим ликуйте, тим вас вѣншую Укр. Р. Арх. IX, 79.

З дат. ос. і ген. р.: Друг другу по любови християнскої тоєї радости вѣншовати Вел. III, 131. – Христа воскресшого вам вѣншуючи Укр. Р. Арх. IX, 84.

Д а р у в а т и, д а р и т и, н а д а р и т и, о б д а р и т и: (Бруховецького) даровано честю боярства Літ. Сам. 89. – Буде мене мій батенько даром дарувати Мил. 132. – Хочет нї (мене) сестра даром дарити Е. Зб. 36, 263. – Ти їх різним добром даруєш Звягел. п. ЖС. III, 217. – І готує і приймає, квіточками дарує Чуб. IV, 12. – Ой там тещенька свого зятенька... дочкою дарувала *ib.* 298. – Треба тебе щастям дарувати: щасливою годиною і вірною дружиною Чуб. V, 545. – Ой уже бо осуджено, щоби Теклу нї січено, нї рубано, але щоби Теклу гор- лом даровано Гол. I, 53. – Один дарував миром, кадилом офірував Е. Зб. 35, 26. – Моло- денькую рюдненький дарує бичками, теличками, якими перолучками Etn. Mat. I, 41. – Не даруй мні (мене) мій родочку нї дзолотими, нї червоними, нї повною повночкою, лишень щіскічком та здоровіечком, доброю волечкою Kolb. P. II, 161. – Даруй дітей віком Гн. в. I, 45. – Не дарив Бог зайця хвостом Ком. П. Зб. 38. – Пані справила єї весіле... і добром на- дарила Rokoss. 104 – Горожане надарили його грішми і всяким добром Чуб. II, 590.

Аналогічно таким з приростком **об-**: Обдали там правду грошима Rokoss. 27. – Вже добри люде і бабиного сина хлібом обдаровали Kolb. P. IV, 282.

Пор. лат.: *donare bonis*.

Д і л и т и, н а д і л и т и, п о д і л и т и, р о з д і л и т и: – кого чим. – Мене кіньми наділяють Чуб. V, 890. – Було-ж мене, моя мати, щастем наділити Kolb. W, 279. – Поділю їх своїм добром Чуб. II, 611. – Розділи нас ногами Шух. Гуц. V, 156. – Розділи нас уткою Ніж. п. Мал-ка, 356.

Н а б а в и т и: Ой що так мня бідненького смутком набавила Гол. I, 356, себ-то: наба- вила мені смутку.

О б м е ж и т и: – кого чим або кому що (див. пункт е).

Обсилати, обіслати: Обослал гетмана Хмелницького письмом Літ. Сам. 16.

Простити: Нехай тебе, онучко, Бог простить гріхами Чуб. IV, 13.

Судити: Не еднако-ж нас обох (мати) щастем судила Kolb. P. II, 282.

Упосажити: Ой ти, дівчино, не будеш зражена, тільки на Вкраїні посагом (у)посажена Ž. P. II, 29.

б) При дієсловах із значінням «вбирати» інструменталь вимінюється з акузативом з прийменником в (у):

Вбирати, убирати, -ся: (Було) чим молоді жінке убирати Kolb. P. IV, 271. – Вберала ліси паволоками Гол. II, 87. – Дала єму Кондакія коня в парадф оубранного злотом Тиш. Ал. 100.

З прийм. в (у) і акузат.: Стали думать та гадать, як би в шори убрать Ном. 3084. – В ризи вбирала Шух. Гуц. IV, 30.

Завивати, об-, спо-, -ви(ну)ти: Цар завинув йому руку хусткою Чуб. II, 218. – Чорним шовком обвила і в китайку сповила Чуб. V, 888. – Свічка обвиняна хусткою Метл. 186 (теж: обвинути у що).

Завертати, об-: Нічим завертати (головку) Макс. III, 103. – Треба обертіти головку хусткою Васильк. п. Сл. «КС.» III, 4.

З прийм. в (у) і акузат.: Тебе, дівко, завертять в намітку Метл. 15. – Було її обертіти в подрану ряднину Метл. 268.

Задріпати: -чим і в що.

Об(в)олікати, -(в)олокти: – чим і у що: Соломою їх обволікають Котл. Е. VI, 50.

Обгортати, угортати, -горнути, -ся: Обгорнула дитину ряденцем Сл. «КС.» III, 5.

З прийм. в (у) і акузат.: Угорнули в рядно ЗЮР. I, 158. – Вгорніт сі в ривиренду Е. 36. VI, 196.

Одягати (одівати), приодіти: Одѣвают ся косматинем и шкурами звѣрят Пам. укр. м. IV, 31. – Ся каждый прійодѣтъ крыжмою ів. 311. – Ци би я військо не приоділа червоною китайкою, заслугою козацькою? Гол. I, 3.

Пор. ст. рус.: Изодѣлѣ са. Чуть оружіем и порты Ип. 42.

З прийм. в (у) і акузат.: Пан одіг ся в дякову одежу Харк. г. Чуб. II, 625:

Оправляти, -вити: чим і у що.

Осідлати: (Дурень) осідлав того коня соломи́ним сі́длом Черк. п. Чуб. II, 323. – Книшами и перогами и нас осѣдлайте Укр. Р. Арх. IX, 54.

З прийм. в (у) і акузат.: Осідлаю я коника у срібне сидельце Шух. Гуц. III, 207.

Повивати, упо-: Білов фустинков вповиваючи Шух. Гуц. IV, 131.

З прийм. в (у) і акузат.: Повила тя у білії пелюшки Чуб. V. 890. – У плащівницю дити вповила Шух. Гуц. IV, 136.

Узброювати, -їти: – чим і у що.

Урядити: Крисанечку урйижену дрібними павами Шух. Гуц. III, 236 (теж: – у що).

Умазати: Умазать морду їх мазкою Котл. Е. V, 62 (і вмазку).

Умастити, -сь: – чим і у що: Це вмастивсь, наче сатана в болото Ном. 7649.

Умотувати, -мотати, -сь: Умотай мене цим прядівом Манж. 16.

З акузат. і прийм. в (у): Треба... чорного kota вмотати в ятерину М. Пр. 35. – Пішов до тітки вмотавсь в намітки Ном. 9392.

д) Дієслова, що сполучаються також з акузативом і прийм. за:

При дієсловах «купувати» і «продавати» в і. е. язичу і в ст. укр. клався інструменталь, напр.: скр. ka imam daṣabhir mamendram kunati dhenubhīh «хто купує цього мого Індру десятьма коровами» (Delbr. S. I, 249), лит. keturiat̃s auksinais nusipirkti

«купити собі чотирма золотими» (Schleicher L. Gr., 268), лат. *vitiosa nuce emere, vendere pretio suo* (Delbr. ib). Ст. сл.: Чимь купимъ хлѣбы Остр. Єв. Іо. 6, 7 (Пот. 458). Ст. укр.: Сребро малою ценою продавали Літ. Сам. 10.

Але звичайно, з прийм. **за** і акуз.: Продавъ (дѣдину) за 30 копѣ Рускихъ безо дву купу и за кунѣ Ак. ЮЗР. І, 3 (1400). – А за що продав? За пѣять кіп Ном. 10570. – Я тебе продам за сто червоних Шух. Гуц. ІІІ, 101.

е) Дієслова, що сполучаються також з акузативом або льокативом з прийм. **на**:

Вибачати: Їжте, гостоньку, пийте, мачайте, а рештою вибачайте Ном. 12022.

Акуз. з прийм. **на**: Їжте, умочайте, на друге вибачайте іb.

Льокат. з прийм. **на**: Вибачайте на цім слові.

Ворожити: Згоріла книжка – нічим ворожить Ном. 1811. – Я си поворожу воском на порозі Шух. Гуц. VI, 220.

Карати: – горлом Літ. Сам. 93. – Мене, браття, милосерний Господь бїє і карає хлібом і сіллю, скотиною і дитиною Грінч. ІІІ, 693.

Акузат. з прийм. **на**: Єодосій... нікого на горло не караль Крон. Боб. 308.

Льокат. з прийм. **на**: На горлѣ карано Літ. Сам. 157. – Жебы его было на здоровю карано Кн. Полт. 28 (1693).

Обмежити, -сь: – кого правами і на права або на правах.

Підносити, -сь: – чим.

Акузат. з прийм. **на**: Не чім се підносить, на гроших, ци на худобі Е. Зб. VI, 207.

е) Дієслова займенникові, що при відповідній об'єктивній формі мають на місці інструменталью акузатив:

Витягатись: Собака витягається лапами Борз. п. (витягає лапи).

Витикатись: Братки витикаються своїми шапочками.

Ділитись, по-, роз-: Худобою да ділитися Чуб. IV, 440. – Оріховим зеренцем а ми ся ділили Е. Зб. 17, 253. – Бракі погілили сї вітцівським маєтком по половині Kolb. P. IV, 210. – Кавальчиками си поділити, си поділити Христовов мантов Е. Зб. 35, 96. – Я прийшов, щоб розділити ся грішми Чуб. II, 534. – Ті розділили ся на двоє грішми Чуб. II, 580. – Розділили ся вони всьом майонтком Kolb. Ch. II, 113.

Закритись: Закрив ся очима й плечима Ном. 11811.

Заритись, уритись: Зарився в сіно головою Полт. п.

Звірितись: Горе такому господареві, который са звѣривъ всею правдою служъ своему Тиш. Ал. 107 (звірити всю правду).

Литись: Перестань дівчино сльозами литься Чуб. V, 14.

Мінятись, пере-: – люльками.

З акузат. і прийм. **на**: Мінняймося на люльки М. Пр. 117. – Кажі своїм братім, аби ся перемінляли з жінками на місця Явор. І, 38.

Обернутись: Глаголетъ бо намъ пророкомъ: обратите са ко мнѣ всѣмъ срдцемъ вашимъ, постомъ и плачемъ Ип. 157. – Хай йому Господь поможе, де він лицем обернеться Ком. Н. зб. 3.

Пересипатись: Сидить та прісцем пересипається Рудч. Ск. II, 107 (= пересипає прісце).

Поклонитись: Мордару съ поклониль са миле до землѣ чоломъ Тиш. Ал. 40. – Поклонив ся головою на горячий камінь Федьк. І, 53.

Похилитись, с-: Ой дуб на березу гіллям похилив ся Макс. II, 160. – Він схилив ся головою, пор. гр. *χαίρειναι ἡμῶν*.

П о с т а н о в и т и с ь: Притягнувши до Ширковець особно своїмъ постановился обо-
зом Літ. Вел. IV, 44.

Р і в н я т и с ь: Йому з ним не рівняти ся силою Полт. п.

С л а т и с ь: Прийде вечір – до дівчини старостами шлеться Щеп. 11 (у Метл. 41,
Закр. 77 і Чуб. V, 169: з старостами; пор.: Рада слать старости Шевч.).

Т е р т и с ь: Ой ти, хлопче, ненароком коло мене трешся боком Ном. 8762.

У д а р и т и с ь: Як удариться Семен об поли руками Закр. 76. – Ударив ся Семен в сті-
ну головою Чуб. V, 404.

У с т р о м и т и с ь: Ніж устромив ся вістрям в ногу Полт. п.

4. Інструменталь суб'єкту і об'єкту чинности.

Під цю категорію підводжу випадки, коли номінатив при дієсловах суб'єктивних і акузатив при дієсловах об'єктивних не є власне суб'єктом або об'єктом чинности, а тільки тереном, де виявляється чинність інструментально. Інструменталь в цім разі може вимінюватися при дієсловах суб'єктивних за номінатив, а при дієсловах об'єктивних за акузатив, а номінатив та акузатив в цім разі замінюються на відповідні звороти, що показують стосунок чинности до місця. Так, напр.: Стелила сї доріжечка хрещетим бервінком Kolb. P. II, 160 значить, що «стелився доріжечкою хрещатий барвінок»; «засїяти поле пшеницею» рівнозначне «засїяти пшеницю на полі».

а) При дієсловах суб'єктивних:

В и с і т и: Китяхами калина висить Ст. Конст. п. Карабієвка (О. К.).

З а к и п а т и, о б к и п а т и: Що в козака серце замірає, а в дівчини кров'ю закипає Чуб. V, 135. – Закипіли казани у ключ (водою) Рудч. Ск. II, 59. – Моє біле тіло кров'ю об-
кипає Чуб. V, 621.

З а п а с т и, о п а с т и, п р и п а с т и: Запала стежечка листом Шух. Гуц. V, 187 (пор.: Сніж-
ки вас (доріжки) запали ib. III, 131). – Гинеєм косонька опала Kolb. W, 45. – Упала косою ро-
сою ib. – Инеем суконька припала Чуб. IV, 415. – Ци припав коничок россою? ци припав Ивасень-
ко красою Ž. P. I, 121. – Чи ти, милий, припав пилом, чи метелицею Чуб. V, 129. – Єго постілонь-
ка порохом припала Ž. P. II, 47. – Приливайте дороженьку, щоб пилом не припала Чуб. V, 294.

З а р о с т и, п о р о с т и, у р о с т и: Вже заросли ті стежечки мохом і травою Коцип.
9. – То уже тепер позаростало лісами Е. 3б. 26, 296. – Такий старий, що аж мохом поріс
Чуб. II, 161. – Стежка поросла високим густим житом Чуб. II, 341. – Будуть твої карі очи
инеем уростати Чуб. V, 603.

З а х о д и т и, с х о д и т и, з і й т и: Очи мглою зайдуть Діал. 267 (1629) (= зайде мла
на очах). – Ой уже мої очки чорненькі дрюбненькими слезми сходять Булг. 68. – Тільки
мої карі очі слізоньками сходять Чуб. V, 183. – Серце жалем сходило МВ. II, 278. – Як той
писок житом зийде, тоди твуй син з вуйска приде Ром. II, 271.

З в е н і т и: Звеніт му, мости, жуковинами Гол. II, 87.

Л е л і т и: Його подвір'я сріблом леліє Е. 3б. 35, 209.

Л е т і т и, п о л е т і т и: Біла березонька... листом полетіла Kolb. IV, 178 (себ-то: лист
на білій березі полетів або лист полетів з білої берези).

Н а в и с н у т и, п о н а в и с а т и: Доріженька... терном заросла, листом припала, чер-
воною калиною понависала Метл. 255.

Н а л и п т и, о б л і п т и: Ой в городі липа сріблом-злотом облипла Дем. 80.

П л и н у т и, с п л и н у т и, п і д п л и в а т и: В Константинови-Старом кров'ю р'ьки
плынули Хмельн. Літ. 80. – Увесь кровію сплинул Пам. укр. м. V, 133 Рк. Тесл. – Смілян-
щина кров'ю підпливає Шевч.

П р и с і с т и: Біла постілонька порохом присіла МУЕ. XIX-XX, 355.

В ст. яз.: Вже тоє мѣстечко людми осѣло Ак. ЮЗР. I, 85 (1534).

Ря х т і т и, з а р я х т і т и: Зарехтить поле дрібнов жемчугов Е. Зб. 36, 15.

С я т и: Все сріблом та золотом сяє Чуб. II, 439.

Т ек т и: Земля тече молоком і медом (себ-то: молоко і мед течуть по землі, пор. гр.: εἰς γῆν ρέουσιν γάλα καὶ μέλι, але αἴματι ρεῖν).

Ц ві с т и, з а ц ві с т и: Цвіли лози при дорозі синесеньким цвітом Закр. 108. – Мосличко як ябличко цвіте калиною Kolb. W, 205. – Ой там липа стояла, широким листом стала, а білим цвітом цвила Etn. Mat. 40.

Ш у м і т и, з а ш у м і т и: Ой не шуми луже дібровою дуже Чуб. V, 443. – Біла березонька шумом зашуміла Kolb. W, 178. – Зашуме ліси паволоками Е. Зб. 36, 15.

Пор. гр.: κρηναὶ δ' ἔξειναι πίσυρες ρέον ὕδατι λευκῶ; πηγὴ ρέει ὕδατι; τὸ λήιον ἐπὶ τ' ἡμῶ ἐι ἄσταχεσσι «поле схиляється колоссям»; лат.: Herculis simulacrum multo sudore manavit. Coelum purpura rubescit «небо багром червоніє» Федьк. – Mare radiis rubescit; пл.: ziemia ciecze mlekiem a miodem, komin bucha dymem; oczy jego palają ogniem (Łoś. f. n. 115); чеськ.: Domové jejich skoky a tanci hřměli Zikm. (§ 112), 180. – Plál milosti ib. 181. – Jezero hoří ohnem a sirou ib.; в.-рус.: земля, текущая молоком и медом; он пылает гневом і т. ин.; срб.: сва тамница обасјала сунцем Мік. IV, 705; франц.: ce fromage fourmille de vers; нім.: der Platz wimmelte von Menschen.

б) При дієсловах об'єктивних:

Б и т и, о б б и т и, з а б и т и: Гонтами голова бита, сніпками борода шита Чуб. IV, 335. – Міні бита доріженька каменем дрібненьким Шух. Гуц. III, 186. – В неї сад склом оббитий, струнами оповитий Чуб. II, 323. – Зробили кухву, забили залізними обручами і на море спровадили Чуб. II, 191.

В и с и п а т и: Мати-ж, моя мати, чом не вміла прикопати малою дитиною, висипавши могилою, обсадивши калиною Чуб. V, 602 (себ-то: висипавши на мені могилу, обсадивши калину).

В ' я з а т и, з а в ' я з а т и: Вуин... зав'язав хусткою лоба Чуб. II, 275. – Зав'яжи мені лоба хусткою біленькою Чуб. V, 87. – Біда ж мені з таким мужем, що не в'яже штани гуджом Чуб. V, 1156. – Мотузок зав'язати вузлом (= зав'язати вузол на мотузку).

Д о л и в а т и: Под час и молоком (нас) з банки доливали Укр. Р. Арх. IX, 54.

З а м і с и т и: Замісила яйцями борошно Рудч. Ск. II, 2.

З а м і ш а т и: Вилій (окропи) у корито, замішай борошном Рудч. II, 59.

З а п л і т а т и: Коса золотая, шовком заплетана, золотом обсіпана Ž. P. I, 121.

З а п р а в л я т и, з а п р а в и т и: – борщ олією Сл. КС. II, 82. – І ворота того саду кілками заправив Марк. Н. 12.

К о п а т и: Тонка сорочка... кровцев капана Шух. Гуц. III, 79.

К р о п и т и: Кропи нас, мати, свяченою водою Чуб. IV, 249.

К у в а т и: Скажемо си бути ковать золотими підківками Ž. P. II, 157.

М а с т и т и, з а м а с т и т и, н а м а с т и т и, п о м а с т и т и: Хвалить, як-би медом мастив Ном. 7474. – Замастив коневі лисину болотом ЖС. II, 356. – Смолою ходаки намасти і по грошох ходи Явор. I, 6 (себ-то: смоли намасти на ходаки). – Тогди готов водицов помастила з живої керниці Явор. I, 75. – Намастила ся таков мастев, що єї ніхто не видів ЖС. II, 355.

Пор. гр.: ἐλέχρυσεν τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς οφθαλμοὺς.

М и р у в а т и: А другий цар святим миром мирує Е. Зб. 35, 26.

Н а в е р н у т и: Зараз Вернигора і навернув його горою Чуб. II, 238 (пор.: Було мене притопити й камінь навернути Грінч. III, 312). – Вітряк перекинули і його вітряком навернули Чуб. II, 244 (себ-то: навернули вітряк на нього).

Нагружувати (наладовувати): Понагружували вони кораблі пшеницею Бо-ришп. Чуб. II, 29.

Накладати, наложити: Коломийченки... стали іншіє свої вози деревнею накладати Кн. Полт. 24 (1692). – Діяволь тѣло сномъ наложитъ (XVIII) Пам. укр. м. IV, 135. – Моя кісонька... віночком наложена Сл. КС. II, 500. – Наклав фуру всяким добром Rokoss. 113. – Наложив вуин велики торби каменем Ром. п. Чуб. II, 87. – Голову накладе гряззю КС. X (1884), 720.

Наливати, об-, по-, під-, при-: Налийте водою (казан) Е. 3б. I, 6. – Налила водою (каву) і варить Чуб. II, 519. – Рапавку... наллїти водов у йику посудину Шух. Гуц. V, 273. – Черами мне обливают, чери не берут се Kolb. P. II, 105. – Коровай да сиром поливають Чуб. IV, 222. – Та підливай нас (квіти) медом, пивом з склїнниці Ж. P. II, 144. – (Я) родов двері підлевала, щоби не скрипіли Kolb. P. II, 97. – Вуин вуизме да и приллє водою огонь Чуб. II, 149.

Наліплювати: Вінок наліплюют позлїтков МУЕ. XIX-XX, 9.

Напинати, -ся: Кобеняком напїявся Рудч. II, 206 (себ-то: напїяв на себе кобеняк).

Напустити: Пустив у ню острый пильник трїйлом напущений Шух. Гуц. III, 184.

Напхати: – напїрник пухом Борз. п.

Насипати, об-, пере-, по-: Той статочок насип золотом менший, а той другий се-ребром Kolb. Ch. III, 111 (пор.: Насипали три жолоби грошей Рудч. II, 142). – Тую дѣру возами, гноіом і землею понасипавши, заставили были Літ. Сам. 124. – И казал их возы пшеницею насыпати колко было треба Пам. укр. м. I, 168 (пор.: насипаючи им пшеницю (в мѣхи) іb. 169). – Свого сина миленького червїнцями обсипає Гол. I, 61. – Як швеца дубом шкури пересипа Ном. 12617. – Хороше коровай бгають, маслом посипають Е. 3б. I, 84.

Обкипати: Моє біле тіло кровїу обкипає Чуб. V, 621.

Обчіпляти: Обчіпляйте його сріблом і златом Чуб. II, 603.

Перепускати, -пустити: Водою перепустили (міст) Чуб. II, 189.

Пригорнути: Пригорни мнї (мене), мій чабане, тими полоньками Kolb. P. II, 257. – Сидить голуб із голубкою, сивими крильцями, пригортаються Kolb. W, 262.

Прикласти: Я вовною прикладу (діжку) Рудч. I, 171. – Богач... приклав снопами (гроші) Чуб. II, 521.

Приметати: Ой сіреньков бо і глинков там го приметали Шух. Гуц. III, 196.

Притрусити: Дід бабу... соломкою притрусив Бесс. МХ. 127. – Сїнцем, сїнцем (Христа) притрушає Е. 3б. 35, 24.

Прихлюпнути: Прихлюпне водою (дрова) Рудч. Ск. I, 129.

Пустити: Ой чия то хата з краю, що я її не знаю –

Або її вогнем пушу або розстріляю Чуб. V, 400.

Садити, ви-, об-, по-, у-: Садила сади все виногради (= виногородами) Гол. II, 87. – Щоб... (дорогу) деревом ружним висажали Чуб. II, 186. – Обсади, мила, вишеньками двір Чуб. V, 80. – А ми гори посадимо собі виноградом Е. 3б. V, 242. – Усажу я вишеньками двір іb. 179. – Скрипками, цимбалами обсадилася Чуб. V, 1153.

Сїяти, за-, по за -: Сїяла поле дрібнов жемчугов Гол. II, 87. – Вже багач сїє цілого пішака огірками Чуб. II, 523. – Маєш нинї до вечера цисе поле... засїяти пшеницев Kolb. P. IV, 4. – Позасївай свої стежечки шавлією та лелією Гн. I, 38 (пор. лит.: takelius nuterelems sejan «стежки кропивою сїяла» і takelius nuterelius sejan «сїяла кропиву на стежки»).

Стелити, настелити, устилати: (Дощі та вітри) землю зворушають, травою устилають Е. 3б. I, 8. – Поміст шклом настеляний Рудч. Ск. II, 105.

Ткати, поткати: Да всі тії три жупани всі сріблом поткані ИП. I, 261.

Цькувати: На що-ж ти собаками цькуєш Шевч. 316. Пор. гр.: *ῥῥας σέβεν ἐπὶ τινί*.

Шити, в-, ви-, за-, об-, по-: Шовком шила, золотом рубила (червоні рукавця) Чуб. V, 17 (себ-то: шовк шила на червоних рукавцях). – А в мене хата сніпками вшита Закр. 112. – Єсть у мене нагаєчка з кінця дротом шита Морд. 337. – В мене хусточка шовком вишита Чуб. V, 89. – Є в мене хустина шовком зашита Чуб. V, 54. – Обшила попа шкурою Чуб. II, 106. – Стоїть корчма над болотом не пошита околотом Ж. Р. II, 85.

Шмарувати: Коли мене горбвкою шмаровано, єще си не забув Укр. Р. Арх. IX, 74.

5. Інструменталь при дієсловах перехідних (об'єктивних) на місці акузативу (предметовий інструменталь).

Переважно на ґрунті литовсько-слов'янським і германським розвинулося сполучення дієслова перехідного з інструменталем на місці сполучення з акузативом, напр.: скр. *isavo yabhir asyati* «стріли що він ними кидає» при *hetim asyati* «він кида спис», гр. *βάλλω τι* «кидаю що» і *βάλλω τινί* «кидаю чим», ст. б. весь народъ верже каменикъ Mikl. IV, 696 при «врѣзи камень на нѣа» Vondr. A. Gr. 597, пл. *rzucić kamieniem* при *rzucić kamień*; чеськ. *vrz sebou do moře*; рос. бросать камнем і т. ин. Інструменталь в таких разі не є предметом чинности, як акузатив, а його знаряддям, себ-то способом вияву чинности, від чого дієслово набуває медіального характеру. В одних сполученнях (а) ми ще маємо обидві конструкції, в других (б) конструкція з акузативом вийшла зовсім з ужитку, і її ми можемо тільки догадуватися на підставі порівняння з іншими мовами.

а) Баламутити: Баламутить своїм світом Ном. 10806.

Бити: У стіну головою б'є Полт. п.

Бризнати: Бризнув водицею Шух. Гуц. V, 69.

Важити: Не раз, не два через плоти лазив,

Не раз, не два здоров'ям важив Чуб. V, 79.

Пор. нім. *Sein Leben wagen*.

Вергати: Ой верг він оком на зелений двір Е. 36. 36, 25 (= глянув). А жид взяв та й у ню верг ножом Явор. I, 8.

Вертати, навертати, обертати, повертати, -рнути: Коником вертає, за ручейку стискає Рук. К. У. ч. 21, к. 9. – Що конем наверне, все си Львів здригне Шух. Гуц. IV, 93. – Обертаю кониченьком перед воротами Kolb. Р. II, 55. – Там ся пас кінь старий в лісі, то він го забив, шкіру здоймив, обернув шерстев в середину (пор: Янь-же оборота топоромъ и оудари тыльемъ ИП. 165). – Поверни конем, поверни сивим, на моє подвір'є Гол. I, 8. – На той бік усом поверне, там сухо робиться Чуб. II, 266.

Вертіти. Лисиця хвостом вертіла Чуб. IV, 247. – Сорока летить, хвостом вертить Чуб. V, 1154.

Вихати: Не вихай бо дуже віником Сл. «КС», I, 196. – (Коняка) як вихне задом, то йому (вовкові) в зуби Чуб. II, 127 (пор.: Ой там Івась полем іграє, коп'є вихає Метл. 334).

Водити, звести, поводити: Водить очима неначе злодій по ярмарку Ном. 13585. – Туди мені любо-мило оченками звести Чуб. V, 200. – За нев син богацький очима поводить Kolb. Р. II, 63 (пор.: Оченята не поводи на тоту другу Шух. Гуц. III, 54).

Гнати, гонити: Треба конем борзо гнати Kolb. Р. II, 34. – Вітер гнав бурею МВ. II, 91. – Й-а під мостом трава зростом, нею вітер гонить Чуб. V, 78. – Почали гонити онимъ коломъ Тиш. Ал. 31. – Десь цему крулеві борзо траба, що він так пігнав конем Kolb. Р. IV, 135.

Г о й д а т и: Гойдає ним, як вітер верхами Е. Зб. 16, 377.

Г у б и т и: И будеть добротливый Бгъ губити царями, злими королами Пам. укр. м. IV, 327.

Д б а т и: У пеклі все тепло, а пойді в рай, то й дровами дбай Ном. 200 (пор.: Будеш куйовдиться і на зиму дбати всячину Чуб. II, 98).

Ж и ч и т и: Запорожцѣ не зовсѣм добрим на старшину городовую жичут Літ. Сам. 71.

З а н е х а т и: Плакала дівчина, як нею занехав Чуб. V, 212 (пор.: А я таки занехала матусину волю Гол. IV, 445).

К а д и т и: Треба... ладаном накадити Мил. Жлк. 36.

К а л а м у т и т и: Він тільки каламутить водою Полт. п.

К а п а т и: Идутъ, коли дивляться, аж кровіу покапано Чуб. II, 234.

Пор. лат.: *aspergit aquas*; ст.-сл.: смовкы каплюште млѣко Mikl. V. S. 933.

К и в а т и, - в н у т и: Кивати головою (пор. гр.: *κινούντες τὰς κεφαλὰς*; лат. *caput moveo*). На бояри хусткою киває Шух. Гуц. IV, 120. – Сам пйатами накиває Закр. 81 (пор.: Ой узяв я поволенько той батіг кивати Шух. Гуц. III, 157).

К и д а т и: Панам лихом кидати – не плугом орати Ном. 1135. – Дід вже і грудням кидав і палицею Рудч. II, 37. – Каже змیا до царевича, аби кидав нею до земни Kolb. P. IV, 86. – На що ти кедав в церкву парастасом? *ib.* 201. – Зійди на могилу, не кидай землею Лукаш. 79. – Кину пером, лину орлом, конем поверну ИП. II, 108. – Най я йому кину подарками в очи Чуб. V, 405. – Як я кинув каменем, то вони повтікали ЖС. II, 352. – Ухопила царевича і кенула ним на залізний тік Kolb. P. IV, 86. – (Служниця) кинула коновками ід земли Kolb. P. IV, 6. – Кинь оком, чи рівно стовп закопаний Ст. Конст. п. – Винним яблучком підкидаючи Е. Зб. 36, 76 (теж при займенников. дієслові: Яблучками пудкидати ся Е. Зб. 36, 185; ся = собі, а не себе, так само: (Ми з дідом) перекидаємо ся гарбузом Гн. IV, 51. – Набрав ся Бог багатих да бідними розкидає Чуб. I, 235. – Мужик... розкинув про себе трохи мізком сюди та туди. – В присядку викидай ногами Закр. 79. – Хто дужче викине нею (палицею), той дужчий Чуб. II, 123. – Зроду не гуляє, все вилами перекидає Ном. 13374.

Пор гр.: *ῥῥῑ τῇ ᾄξινη* «кидає сокирою».

К л а с т и: Взяв Ляхами як снопами по два ряди класти Гол. I, 8.

П о р.: Ой зачав-же він тих Ляхів, як снопами класти ИП. II, 59 – розуміється аналогічно з: купами, горами і т. под., через те і конкурує з акумулятивом і прийм. «в».

Як узяв Ляхів, вражих синів, у снопи класти ИП. II, 45.

К л я с т и, п р о к л и н а т и: Иде мати, ревне плаче, своїм життям проклинає, свого сина не пізнає Гол. I, 97.

К л о н и т и: Д царському столу кучером клонит Федьк. I, 24.

К о л и х а т и, з а -: Вітер віє, шелевіє, тростинов колише Гол. I, 142. – Тернем заколишу Е. Зб. 17, 118.

К о л о т и т и: Так колотить всіма, як вир водою Ном. 3429.

К о т и т и, п о к о т и т и: Ой я собі заспіваю, голосом покочу Е. Зб. 17, 149. – Вони сиділи та й котили до себе яблуком ЖС. II, 373. – Як я собі злотим яблучком покачувала Е. Зб. 36, 227.

К р и в и т и: Не криви ротом Полт. п.

К р о п и т и: Цілющою водою кропле Чуб. II, 190.

К р у т и т и: Крутит вода колесом Е. Зб. 24, 317. – Ходить лисичка, головою крутить Чуб. II, 114. – Мороз засвистів вітром, крутнув снігом Чуб. II, 434. – Чорт тоді покрутив головою Рудч. Ск. I, 53.

Л а м а т и: Вітер деревом ламає Полт. п.

Л и т и, н а -, р о з л и в а т и: За ним (жовніром) его ньєнка сльозєнками ллє Kolb. Р. II, 208. – Як ще Господь колосом наллє Ном. 10156. – Канони грали, кровйов розливали Федьк. I, 11.

М а я т и: Годї, годї, пшенице... золотим колосом маяти Дан. 30. – Та йде ляшок вулицею, шабелькою має Полт. п. I, 111 (пор.: Нехай мої чорні кудрі буйний вітер має Чуб. V, 12; вітер віє гіля має Ž. Р. II, 128). – Хвостом має – хмари не розмає Ном. 14253.

М е т а т и: Вітер віє, шелевіє, та й порохом мечє Ž. Р. II, 186. – Зачало іскрами метати в нього, аж му обгоріли брова Явор. I, 91. – До тої, шо на горі, камінєм замечу Шух. Гуц. III, 132.

Ст. рус.: Меташа бо каменємъ Ип. 772 (1234).

М і н д ж у в а т и: Мінджує словом, як циган кіньми Ном. 14224.

М і н я т и: Цигани... кіньми міняють Е. Зб. 17, 18.

М у т и т и, з а -, п о -: Чорт миром хоч мутить, а в болоті любить жить Ном. 14330. – І водою не замутиє іб. 3237. – І водою не помутить Ном. 3237.

Н а л о ж и т и: Наложіте-ж, пікініри, оттут головами Макс. II, 115. – Ой як пішов за вдовою, най наложит головою Kolb. Р. II, 258. – Як з инчою розмовляє, най наложить головою Чуб. V, 87.

Н е х т у в а т и: От одежа в його й гарна, коли-ж він нехтує нею Гадяч. п. (Сл. «КС», II, 561). – Вона грошима нехтує Борз. п. іб. (пор.: Талувать, нехтувать одєжину Ном. 11133).

Н и з а т и: – очима, плечима Борз. п. – А він мовчить, та тільки плечима ниже Ном. 13736.

Н о с и т и: Вітер віє, пилом носить Чуб. V, 146. – Вітрец віє, повіває, кучеріми носит Kolb. Р. II, 93. – Вітер носит хустками іб. IV, 115. – Тихо-тихо Дунай водою несе Неум. 29.

О т і п а т и: Отіпає ним, як снопом Е. Зб. 24, 484.

П а с к у д и т и: Паскудить своїм світом Ном. 2113.

П и р с к а т и, п и р с н у т и: – водою.

П і д н о с и т и: Баба животиною підносить Чуб. V, 1167.

П л е с т и: Іде чоловік з корчми пйаний та й плете ногами Kolb. Р. II, 235.

П о г а н я т и: Мухами поганяв Чуб. V, 1178. – Тоді чоловік весело співає, як пйатериком поганяє Ном. 1408.

П о н е в і р я т и: – ким і кого.

П о п и х а т и: Хто для всіх був попихачем, тепер став другим попихати Свидн. Любор. 135.

П о р с к а т и, п р и с к а т и: Треба святою водицею сприскати Гр. II, 37.

Р о н и т и: Листоньки пише, сльозами рони Е. Зб. 35, 169 (= плаче; пор.: Дрібну сльозу роню Чуб. V, 226).

Р у б а т и: Ой пйє Сава і гуляє, Ляхом вирубає Чуб. V, 965.

Р у х а т и, р у ш и т и: Попід грушу коньом рушу, тернем заколишу Е. Зб. 17, 118. – Ой як рушить очима, пройме душу плечима Чуб. V, 1081 (пор. скр.: *padan calitum* «рухати ногу»).

С и п а т и: Так аж снігом сиплє за шкуру Ном. 4397. – Та мій милий кіньми грає, червоними сиплє Kolb. Р. II, 95. – Вельможная пані талярами сиплє Бесс. МХ. 294. – Змйя так огньом сиплє Явор. I, 74 (пор.: Вчора лазив на колїнах, тепер сиплє карбованці ЗЮР. II, 90).

С і я т и: Сїю маком, обсїваю, а хто цей мак позбіра Гн. I, 77 (пор.: Сїяла дрібен мачок іб. 82). – По білому полю чорним маком сїяно Закр. 231. – Вітер віє, шелевіє, та й порохом сїє Ч. Р. II, 186.

Ск о л о т и т и: Нечай козак... сколотив Ляшеньками, як вовк вівцями ИП. II, 67.

С л а т и: Оним-же слал (цар) соболями, сукнями, грошми, борошном Літ. Сам. 94.

С о в а т и: Та не совай галіркою Rokoss. 162.

С т е л и т и, по-: Ой зять нам стеле по подвір'ю хмелем Чуб. IV, 327. – Зеленим сіном ему постелила Е. Зб. 35, 33 (пор.: Сінце красне ему постелила ib. 35). – Ой я собі заспіваю, голосом постелю Е. Зб. 17, 149.

С т и с к а т и, -с н у т и: Не стискай плечима Kolb. P. II, 101. – Стиснути, знизати плечима (пор. нім.: Er ruckte die Achseln). – Ступив ляшок на порожок, шаблею стискає Полт. п. I, 62.

С т р е п е н у т и: (Голубці) крилечками стрепенули Чуб. V, 58. – Стрепенув канатом три рази Рудч. I, 102. – Тільки ушима стрепенув Ном. 3108.

С х и б н у т и: Не перевезу, човником схибну Е. Зб. 36, 242.

Т и к а т и, по-: Не тикай пальцем в небо Ном. 9588. – Нечистий кіллям потикав Ном. 10187.

Т і п а т и: Тіпає ним Ст. Конст. п.

Т о в к а т и: Дай-же, Боже, діждати –йцями товкати Ном. 11596.

Т о в к т и: Я, молода, піду заміж – товчіть (вороженьки) головами Чуб. V, 126.

Т р і п а т и, -п н у т и: Наш (Біг) вашим їк тріпнув до землі, то, ади, що ваш зробив Шух. Гуц. V, 150.

Т р у с и т и, т р я с т и, т р я с н у т и: Тебе візьмуть ті, що купами трусять Ном. 3750. – Не труси землею Чуб. V, 297. – Трясу кладкою, кладка водою, а вода купиною Чуб. II, 91. – Кудрями трясє Чуб. IV, 376. – Ой нехай (трясця) ним трясє, як вітер лугами Закр. 73. – Вийдеш на могилу, не тряси землею Чуб. V, 245. – Синуню, іди потряси дубом, ци потрійний ти вже Явор. I, 61. – Пройшов вік, як батогом тряснув Ком. Н. зб. 53. – О, як затрусить зеленим маком, так держись берега Ном. 3359.

В ст. яз.: Потрясе вселенною и греческою землею Гус. Літ. 290.

Т я г н у т и: Волію я, мамунцюню, косою тягнути Е. Зб. 17, 200.

У д а р и т и: Гапоном о землю вдарила Вірші нищ. 3, 17. – Ударь лихом об землю Закр. 176. – Біжи коню під новий двір, ой удар копитом об частокіл Чуб. V, 945. – Ударила хвостом об воду Рудч. Ск. II, 105.

Х и т а т и: Ой вода, вода човном хитає Е. Зб. 36, 46; Гол. IV, 53. – Стоїт явір над водою, вітер ним хитає Kolb. P. II, 220 (пор.: По-над морем Дунаєм вітер явір хитає Макс. II, 138). – Болячками хитав Чуб. V, 1179.

Х о д и т и (н а д в і р): Я снігом на двір хожу Черк. п. Чуб. II, 265.

Х о п и т и: Як злим хопив, як ним хепнув, лиш ся ропа з него зробила Явор. I, 56.

Ц і л и т и, п о ц і л и т и: Крути-верти вовчику головою, щоб не поцілів сучий син булавою Рудч. Ск. I, 25.

Ш и б а т и: – чим: Кудесникъ лежаше оцѣпъ и шибе имъ бѣст Ип. 169 (1071).

Ш и н к у в а т и: Той жид шинкував горілкою Чуб. II, 568. – Ой сидит собі питєм шинкує Е. Зб. 35, 263. – Шинкувала горілкою, продавала ягідки Kolb. W, 302. – Медом-вином шинкувала ЖС. III, 268. – Хиба будеш ти шинкувати весільною та горілкою Гн. I, 59.

В ст. яз. з акузат.: Горѣлку в мѣстѣ и на передѣмѣстю шинковать не мають Ак. ЮЗР. II, 186 (1589).

Ш а й н у т и: Буйні вітрове... шайнули вінком під крутий берег Ж. Р. I, 3.

Ш п у р и т и: Хлопець шпурив камінчиком Kolb. P. II, 151.

Ту саму міну акузативу з інструменталем ми подибуємо й тоді, як за акузатив править енклітичний займенник **ся**, напр.:

Войско коронное собою стривожили Літ. Сам. 14 (стривожили ся). – Хмелницький собою стривоживши отступил іб. 66. – Хмелницький собою не звонтпил іб. 27. – Змій рушил собою и залѣтал по дворѣ Пам. укр. м. V, 150 (Рк. Тесл.). – То рекши Александер занудив собою Тиш. Ал. 107. – Ударить собою о землю и здох іб. 108. – Не пляши, не пляши, не бий собою (не бийся) Е. Зб. 36, 323. – Ой не падай, не бий собою Чуб. IV, 519. – Він собою гойдь, гойдь Гол. I, 219. – Стоїть верба над водою, собою колише (колишеться). Гол. IV, 470. – Стоїть верба над водою, хитає собою Гол. I, 214; Закр. 93. – Нуджу собою (нуджуся). Гол. I, 307.

б) При дієсловах в значінні «рухати чим»:

В и в и в а т и, з в и в а т и, з в и н у т и: Правов ручков з нею се витає, лівов ручков шаблов вививає Kolb. Р. II, 80. – Ой десь моє закохане ізвиває гвером Сал. Сч. 66. – Поляк шабельков вівивав Шух. Гуц. V, 158. – І звили єму вже над главов важкою желізнов булавов Федьк. I, 75.

Д р и г а т и: Тут уміра, а ногою ще дрига Ном. 3340.

К л і п а т и: Кліпайте очима, коли ласка ваша Ном. 11882.

Л о п о т а т и: Крилоньками голуби лопотали Гол. I, 265.

Л у п а т и: Як дам тобі, – тільки очима лупнеш Ном. 3640.

М а х а т и: Рукою махаєш, а думкою скрізь літаєш Ном. 177. – Да йшла дівка да дорогою, чохлами махає Чуб. V, 23. – Маха капелюхом ЖС. I, 468. – Хусткою махає, щоб мила вийшла Чуб. V, 297. – Махни биндою наперед Дем. 27. – Махнув козак правою рукою, а дівчина рукавцем Чуб. V, 287. Звідти вже замахуватись: Замахнувся своєю булавою Чуб. II, 22.

Пор. срб.: Десном руком маше при нім.: *Er schüttelte die rechte Hand*; гр.: *πάλλω τι ἰτινί*; чеськ.: *machachu silno ostré meče*.

М и г н у т и: Він мигнув конем та й погнав гет Явор. I, 68.

М и к у л я т и: Микуляє очима, як кіт на глині Ном. 3187.

М о л о т и: Оришка меле хвостом, як мишка Чуб. IV, 33.

Пор. фр.: *remuer la queue*.

М о р г а т и: Коваленко грає, бровами моргає Чуб. V, 19.

М р у ж и т и: Болить мене головонька, оченьками мружу Гол. I, 251.

При дієсловах, що визначають «випускати з себе»:

Б л ю в а т и: Немає чим вовк блювати, так ликами Ном. 2823.

Д и х а т и: Над ним воли своїм духом дихали Чуб. III, 223. – Важким духом дише Ном. 3360. – Все на мене важким духом дишеш Макс. II, 142. – Пожаром пахне, а димом дише Булгак. 98. – Хто облудою віддихає, най нігди щастя не має Гол. I, 299.

Пор. гр.: *αἶμα φυσῶν Ἀρης; μένεα πνεύοντες Ἀχαιοί; πῦρ πνεόντων χοράγ' ἄστρον*; лат.: *spirat iram*; нім.: *Räche schnauben, Liebe athmen* (Попов, *op. cit.* 221), але не «дихати грудьми»; тут інструменталь виражає знаряддя і може вимінюватися з номінативом: «ніздрі дишуть».

П а ш і т и: Летить змій за шість миль огнем пашисть Чуб. 11,259; пор. лат. *ignem anhelat*.

П і т н і т и: – чим.

П л ю в а т и: Слиною плавали Гал. М. Пр. 10; пор. *πύω τι*; лат.: *spuo ignem naribus*).

Р и г а т и: Хоць душою ригни, а дай Ном. 2687; пор. ст. б.: ригати брашномъ и питіємъ; гр.: *αἶμα ἑμέων*; лат.: *ructo alqd*. У Куліша з акузат.: Отруту з уст ригають Псал. 313.

Також первісну міну інструменталью з акузативом бачимо при дієсловах, що значать подавання голосу:

Б а л а к а т и: своєю мовою.

Б р и н ь к а т и: – струною Полт. п.

Г о в о р и т и: Говорить до мене гарними словами Чуб. V, 74. – Знаю говорити всіма
языками Kolb. P. IV, 128. – Звіри й птиці говорили чоловічим языком ЗЮР. II, 36. – Під
віконцем стою... словами говору Чуб. V, 226. – Говорили своїм языком качки Бу-
чацьк п. Е. 36. 6, 316.

П о р. гр.: λόγον εἰπεῖν ἢ λόγον εἰπεῖν.

Г о л о с и т и: Дівчина у долині голосом голосить Метл. 17.

К р и ч а т и: Криком кричати; пор. скр. vyapadad bhaivavan nādan «закричав страше-
ний крик» Попов, ор. cit. 224; укр.: кричить (у) крик Ном. 3451; мужика б'є, а сам гвалт
кричить Ком. Н. 36. 57.

М о в и т и, п р о м о в л я т и: Словами промовляє Ж. Р. II, 32, пор.: Промовляла з-тиха
голосочком іб. 22; Макс. I, 73.

П л а к а т и: За темними лісоньками плаче дівка слізеньками Чуб. V, 187. – Там буду
ревне плакати дрібними сльозами Kolb. P. II, 53. – Заплач, миленькая, гіркою сльозою
Чуб. V, 296.

П о р. нім.: bittere Tränen weinen. Аналогічно до цього: Стоїть дівка край порога, слі-
зеньками хлипле Чуб. V, 412. – Тужити... дрібними слізами Чуб. V. 220. – Тужити... ласка-
вими словами іб.

С п і в а т и: Та я собі заспіваю двома голосами Kolb. P. II, 240 (пор.: Заспівати (на) два
голоси; у два голоси заспіваю Е. 36. 17, 150).

С т у к а т и: Вітер стука віконницею Чуб. II, 543. – Не стукай дверми, а головою Мал-
ка, 200 (пор. гр. καὶ δ' ἔχει χροτέοντες Попов, ор. cit. 217; у стук серце стукало МВ. II, 113).

Суди-ж належать і такі аналогічні утворення тавтологічного характеру:

Г л у з у в а т и: З людського горя глузом глузували Кул. Баг. гал. 73.

Г о р ю в а т и: Там я буду, моя мати, горем горювати Ж. Р. II, 59 (пор. рос.: горе горевать).

Г р і ш и т и: Грѣшили несмертельними грѣхами Пам. укр. м. IV, 152.

Д и в у в а т и: То тогді то у городі у Лебедині царі і князі великим всі дивом дивували
Макс. III, 88. – То всі тоді козаки дивом дивували, що по якому Чорному морю, по бистрій
хвилі потопали іб. 52.

Р е ф л е к с і й н о: Дивуйся, брате, дивним дивом Чуб. V, 917; пор. гр.: ἐθαύμασα
θαῦμα μέγα.

Д р і м а т и: Всі желізним сном дрімають Федьк. I, 446.

К р а м у в а т и: Ой сїв би я крамом крамувати Чуб. IV, 75. – Да пошли до мене мати
крамом крамувати Чуб. V, 299 – 300.

П и л и т и: Пилом не пиліте Чуб. IV, 138.

С л и х а т и: Нема-ж моєї Катерини, слихом не слихати Kolb. P. II, 19.

С м і я т и с ь: Сміялися веселим сміхом Київ. п.

П о р. гр.: γέλοτα γελᾶν.

С п а т и: Твердим сном спати.

П о р. гр.: εὖδω ὕπνον ἢ ὕπνῳ; нім.: den ewigen Schlaf schlafen.

С у м у в а т и: Сумувала таким тяжким сумом Г. Барв. 144.

Т о р г у в а т и: Нехай торгом (батенько) не торгує,

Мені вінка не купує Бесс. МХ. 174.

До цієї-ж категорії треба віднести понижчі дієслова, що ми їх подибуємо тепер майже
тільки з інструменталем, але при них треба догадуватися первісного акузативу:

В л а д а т и: Ох мати не буде серцем владати,

Коли тя я маю щире кохати Чуб. V, 137.

Пор. ст. польськ.: Pośledniejszych sto tysięcy władnął (Łoś f. n. 137).

В е р х о в о д и т и: Він уже всіма верховодив Рудч. Ск. II, 204.

К е р у в а т и: Не всім дано всеє знати і річами керувати Закр. 49. – Коня керують уздами, а чоловіка словами Ном. 3870.

З акузат.: Коня керують уздом (інстр. знаряддя), а чоловіка словом Сл. «КС», II, 236.

О р у д у в а т и: Хто чим орудує, той на тім і сидить Ном. 10423. – Орудує ними, як чортяка грішними душами Кул. Ч. Р. 226. – Там си трафив чоловік на Подолю, шо він був орудував Шух. Гуц. V, 225.

Пор.: Прийшли до Єгипту орудуючи там свою потребу Пам. укр. м. I, 161.

П о р я д к у в а т и, р о з п о р я д ж а т и: – чим.

П а н у в а т и: Салтарь... ими пановаль Тиш. Ал. 62.

П р а в и т и: Україною князі правили ЗЮР. I, 106.

Р я д и т и: Богами радит Гал. М. Пр. 206. – Будеш всім рядити Чуб. IV, 406. – Лиш би ти старостити, весілочком рядити Roszk. 25. – Позволь мені світом рядити хоч тиждень ЖС. III, 217.

В ст. яз.: Рядили Церков Божію Хр. Фил. Ап. 1214. В ст. польськ.: Aby mógł rządzić Izraela Bz. Paral. 22. 12 (Łoś f. n. 137).

С п р а в у в а т и: Справуй ним (царством Македонським) як та Богъ нбсний наоучивъ Тиш. Ал. 33.

С у д и т и: Старії люде усім судили Ž. Р. I, 166.

Х а з я й н у в а т и: Хозяйнують вони добром їх Чуб. II, 429.

С ю д и - ж н а л е ж а т ь:

Г о р д и т и, г о р д у в а т и, п о г о р д и т и: Дарми тых царей не гордиль Укр. Р. Арх. IX, 52. – Убогими не гордили М. Пр. 169. – Він не погордує тепер нами Рудч. Ск. II, 143.

Пор. польськ. з акузат.: Igle, wrzeciono, niewieście zabawy gardząc twerdego imiała oręża Mick. і з інструменталем: Ludzie gardzący sławą Mick.

6. Інструменталь супровідної чинности або стану.

Інструменталь речівників дієслівного походження (не на -ння) при дієсловах неперехідних і перехідних виражає супровідну чинність або стан, напр.: «голодом сидіти» значить сидіти і разом голодувати. Цей інструменталь може вимінюватися з дієприслівником і дається уявити як спосіб чинности головної.

а) При дієсловах неперехідних:

По дорозі блудом ходить Федьк. I, 49 (себ-то блудячи).

Не ходили би усуда зарібками Е. Зб. 26, 296 (себ-то заробляючи, на зарібки).

Ой грай коню, грай тихою ходою Х. Сб. VI, II, 60 (тихо йдучи).

Недалеко, добрим ходом ледве година часу Kolb. Р. IV, 278.

Вже прийдеться мені, сину, голодом седіти ИП. I, 261 (голодуючи, голодному, в голоді Е. Зб. VI, 159). – Не сиділи голодом ні один день Кв. 402. – Нічого нам їсти, голодом сидіти Макс. II, 144.

Начали там перембно жити воєводи московські Вел. III, 61 (переміняючись, навперемін).

Зав'язати зашморгом (зашморгнувши).

Козаки на залогу чергою полками ходили Літ. Сам. 79 (чергуючись).

Цар... пішов войною на чужу землю і звоював її Чуб. II, 207 (воюючи).

Ми підемо лісом свистом (свистячи), бо запала стежечка листом Шух. Гуц. V, 187.

Брехнею недалеко зайдеш Ном. 6802 (брешучи). – Брехнею світ живе Ном. 6817. – Туди брехнею перейдеш, а назад трудно іб. 6803. – Брехнею хліба не їсти іб. 6806.

Почто еси устав со враждою и напастю на господара свого Александра приятеля великого не розвѣдавши с а бесѣдою Тиш. Ал. 99 (бесѣдуючи).

Москаль викрутнями (викручуючись) перебувається Ном. 817.

Здалека грім вигрімляв закотом МВ. II, 91 (закочуючись).

Вистрибом ходить (вистрибуючи, вистриба).

Виступцем тихо йду Метл. 294 (виступаючи).

Утеком уступили Літ. Сам. 20 (утікаючи, на-втіки).

Вистягом шиє (вистягуючи).

Ходити нависом Звяг. п. (нависнувши, себ-то невідступно).

Іти опором (= опираючись; теж з акуз.: іти опір Ном. 13729).

За нею зараз і пошов наглядом: куди вона піде Рудч. Ск. I, 172 (наглядаючи, нагляд-ці). – Пішов він назирцем за Марусею Кв. I, 22 (назираючи, назирці). – Хильцем, хильцем попід верби, та й в зілле сховав ся Гол. III, 164 (хильчесь, хильці). – Нахильцем пити воду, горілку (нахильючи (відро, пляшку) нахильці). Сюди-ж належать і такі дієслівно-прислівникові інструменталі як: бігцем, згодом, нирцем, прихапцем, що конкурують з льокативом: бігці, згоді, нирці, прихапці.

Голова обертом иде (обертаючись). – Ошуком злидні перебуваються Ном. 9807.

Перевдягом серед ночі мандруєш Кул. Пс. 47 (перевдягшись).

Пішов перевертом (перевертаючись, в переверти, пор.: пішла баба в переверти Ном. 12678).

Переогодом бредє огородом Чуб. V, 664 (перегодивши).

Перескоком побіг хлопець Сл. «КС.», III (перескакуючи).

Підскоком побіг Полт. п. (підскакуючи, в підскоки, пор.: я в підскоки в кліть Федьк.).

Як би поклепом не пішов, так і пропало-б Ном. 7428.

Поклоном гори околom припали Федьк. I, 16 (кланяючись).

Троянці покотом лежали Котл. Е. III, 75 (покотившись).

Турків вбитих по долині, їк положом було Шух. Гуц. III, 182.

Плуг.. потягся поповзом по землі Сл. «КС.», III, 333.

Чужоземці ввалились у Київ да й пішли потоптом ЗЮР. I, 4 (топчучи).

Та баба пробосєм иде Чуб. II, 188 (пробиваючись). – Протовпом іти (протовплюючись).

Та й до тебе, дівчинонько, ходом забавмо сї Е. Зб. 17, 212.

Розтвором стоїть хата (розтворена; на розтвір: на розтвір стоїть лише пуста хата Е. Зб. 28, 516).

Ти мене слухай, а своїм робом не ходи ЗЮР. I, 147 (своє роблячи).

Оттаким чином робилось Звяг. п. Сл. «КС.», IV, 462 (так чинячи).

У лихo скоком, а з лихo боком Ком. Н. зб. 6.

Сюди-ж належать прислівники, як *бігом, тягом, повагом, гопки* і ин., напр.: Біжи мені бігом Ном. 11020. – Мусѣло войско повагомъ ити Літ. Сам. 66; не хапайсь пісні співать – повагом Ном. 9650. – Мона наслати плаксивці, то дитина буде тягóm плакати Ст. Конст. п.; тягóm иде дощ іб. – Лоша гопки скаче Житом. п.

Ой ступай же конику тихою ступою Чуб. V, 1017. – Кінь іде ступою Верхр. Зн. 67. – Іде собі ступою Кан. п. Сл. «КС.», IV, 222. – Все помаленьку совпається то ступою, то шлаптю, а иноді і навзаводи Чуб. II, 674.

Бігти чвалом (у чвал).

Пор. гр.: φθόγγω ἐλέρχομαι «приходжу зойком»; сrb.: падни раја плачем око мене Данич. 573.

б) При дієсловах перехідних:

Дав москалеві гроші жартом Чуб. II, 673 (жартуючи, в жарт, на жарт; пор. лат. *joculo dixisti* «ти сказав жартом».

Голова за голову хотят взяти розмѣною Татар Літ. Вел. III, 164 (розмінюючи).

Прийшов і взяв гвалтом Сл. Аф.-Чужб. 69.

Та й просять пана низьким уклоном (низько уклоняючись), низьким уклоном ангельським словом Е. Зб. 35, 134.

Да просила прозьбою і грозьбою Чуб. IV, 342 (просячи і грозячи).

Не тратмо мы войска своего битвою Пам. укр. м. IV, 296 (= б'ючися, в битві. Див. «Льокатив», стор. 174).

Оного (Ст. Разина) зрадою узято (зрадивши, зрадецько; в наслідок різночасовости – відтінок причиновий).

Віконця на всю нічку отвором лишати Гол. III, 356.

Поїдом їсти (тавтологічно: поїдаючи їсти, себ-то не спиняючись).

Третім нападом роблю Ном. 7733.

(Людей) татаре постинали постом Літ. Хм. 81.

Поспіхом робити, дбати.

Похапцем звінчати, -сь.

Розгоном ударила у залізні двері Шух. Гуц. V, 185.

Хліб вагою дає Кв. II, 9 (важучи, на вагу); дам ти срібла не вагою, дам ти злота не лічбою Kolb. P. II, 31 (пор.: Брати солі на вагу Рудч. ЧП. 172).

Оженив батько неволею сина Метл. 359 (неволячи).

Ти, Адаме, будеш потом хліба їсти ЖС. IV, 346 (потіючи, в поті).

Встала вона, силою великою наварила вечерать Боришп. п. Чуб. II, 331 (велико силуєчись).

Свої діти пустив блудом (у блуд, блудячи, блудити) Явор. I, 166.

Пустилемъ продажою власний мой кгрунт Тр. Полт. Арх. Ком. VIII, 84 (1699; у продаж, продавати).

Пор. ст. рус.: Очищу грѣхъ чѣлкомъ обновленіємъ водою Ип. 91 (обновивши їх водою).

Коли стосунок між інструменталем та акузативом (а при терпній формі дієслова – номінативом), як між чинністю і її об'єктом, то інструменталь дається замінити за акузатив (згл. номінатив) або інфінітив, а акузатив на генітив об'єктивний, напр.: кінчаю книжку читанням = кінчаю читання (читати) книжку; церков... ся окончила будуванєм Ак. ЗР. I, 144 (1561) = скінчилося будування церкви. Розпочати книжку друком (друкуванням).

7. Інструменталь супровідної обставини.

Під цю категорію підводжу ті випадки, коли інструменталь з прикметником стосується до номінативу (згл. акуз.), як складовий елемент до цілого, виражає цей стосунок через дієслово, творячи таким чином рід присудкового ймення, напр.: Відхожу від вас чистим серцем Е. Зб. VIII, 119 значить: відходжу від вас чистий серцем, маючи чисте серце. Ще приклади: Яким лицем вийшов з хати, нехай таким уходить Март. Заб. 178. В ст. яз.: Сам Хмелницький вдячним и веселим лицем привитал их Літ. Вел. I, 122; веселим серцем, ніби жартуючи, под самий обоз королевский вторгнули іb. 149. – Мусѣль стояти непокритою головою Літ. Сам. 169. – На добрии люде и мѣлостивии нѣгды ласкавым оком а нѣ веселою тварію... не пойзрѣль Діал. 273.

Ст. рус.: Бяше в дѣнь соуботный въ тоузѣ и печали оудроучнымъ срдцьмъ Ж. БГ. 16. – Гла онъ веселымъ лицомъ Ж. Θ. 69.

Пор. лат.: *animo audaci in medium proripit sese*.

До цієї-ж категорії відношу, при дієсловах неперехідних, інструменталь речівників, що характеризують певний душевний налад; він має цілком прислівниковий характер і конкурує з прислівником або локативом з прийм. в:

Сидѣти у своєї Македонїи спокоємъ (спокійно, в покою Чуб. III, 230) Тиш. Ал. 58. – Як би була дурня не любила, була б собі спокоєм жила Чуб. V, 199. – Волѣю... покорою (покірно, в покорі) пойти Тиш. Ал. 39. – С Перъшаны ласкою (ласкаво) собѣ поступилъ Тиш. Ал. 67. – Правдою (праведно, в правді) лучче жити Чуб. II, 388. – Правдою ходити. – Правдою цілий світ зійдеш, а неправдою ані до порога Ном. 6690. – Вийдеш сам хитрощами та мудрощами Гр. I, 75. – От він і підійшов до його штукаю (хитрощами) Чуб. II, 399 (пор.: Так же до його штучно підійшов Ном. 3107).

В ст. рус.: Хочеши гнѣвомъ ити Ип. 163. – Азъ поиду к вам яростью лукавою Іб. 213. – Мьстислав же приа з а т а свого любовью Ип. 746 (1225).

Рідко коли поняття в номінативі і інструменталі взаємно незалежні, напр.: Ой не ходи молода дівчино відрами по воду Kolb. IV, 287. – Не однією дівчиною не було їй так важко ходити Сл. КС. IV, 407.

Сюди-ж належать випадки, коли чинність відбувається згідно з чим, звідки відтінок способу, напр.:

А може між вами є такий, щоб яким-небудь побитом одшукав його хазяїна Рудч. Ск. II, 148. – (Радили) трупи оніє (янчаров) звичаєм бѣсурманским попалити Вел. II, 362. – Которым обычаем маєм писати люди свои Пам. КК. IV, II, 49 (1545).

Заказ стал, жебы юже правом доходил, хто на кого якую кривду мѣст Літ. Сам. 77. – Приїжджають до єдного озера, не можна жадним правом переїхати Чуб. II, 636. – То черепаха таким правом М. Пр. 10.

Як ся (слуги) довідали, так взяли шептати,

Яким би то світом дати пану знати Kolb. P. II, 48.

Та нема яким способом до них ся дістати Явор. I, 54 (але: Не хоче (хлопець) продати на жаден спосіб Явор. I, 123. – Там не можна доступити на жаден спосіб Е. Зб. I, 18).

Вона йде своїм трибом Лохв. п. Сл. КС. IV, 282.

До цієї-ж категорії належать і прислівники від прикметників (з сучасного погляду) в речівниковій формі і функції, напр.: Він зайшов тихцем Явор. I, 73 (пор.: тишком, по-тиху, тихо).

8. Інструменталь причини.

Була вже мова, що інструменталь при дієсловах неперехідних розуміється, як реальна причина чинности, тимчасом як при відповідних дієсловах перехідних, себ-то каузативних, ми його розуміємо як середник або знаряддя чинности, досить порівняти такі сполучення як «гладомъ мърѣхж» і «гладомъ морити» (гладомъ оумориваєми Ип. 214), «жаждоѡ сѣхнжти» і «жаждоѡ соушити», «огньмъ сѣгорѣти» і «огньмъ сѣжещи» і т. под. Властивість цих сполучень власне в тім, що інструменталь дозволяє на заміну його за номінатив тільки тоді, як є відповідна каузативна форма, або синонімічне перехідне дієслово. Цей тип сполучення сягає доби індоєвропейської, пор. скр.: *jarasā marate patih* «старістю вмирає дружина», гр. *νοσφ, φαρμάχφ τελευτᾶν; διαφθείρομαι λιμῶ*; лат.: *vulnus accepit eoque interiit*. В українським в напрямі від давности до сучасности він що далі заступається або генітивом з прийменником **з**, від або інструменталем з прийменником **за** (в заперечних реченнях).

В ст. б.: не можаахж бесѣдовати къ нему народумъ Zogr. Luc. 8, 19 (οὐκ ἠδύναντο συγύχει αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον); азь гладомъ гиблѣж ib. 15, 17; ст. пл.: nieprzyjaciele zginęli są, mieczem do końca Fl. 9, 6; tam są drżeli strachem ib. 13, 19; nie samym chlebem żywie człowiek Wuj. Mat. 4, 4 (Łoś. f. n. 131); в сучасній мові: Nierządem Polska stoi; biedak mrze głodem; człowiek żyje pracą (ib. 132); чеськ.: Bohem všecy věci stojí Stít; všecen lid hladem vyhynul Haj (Zikm. Skl. 184); в рус. людов.: Владѣет городом, а помирает голодом Дал. Сл. I, 910 (при: с голоду не мрут); ст. рус.: Невѣрованиємъ погибающий Ж. БГ. 29; будетъ достоинъ своимъ оружіемъ оумрети Ип. 41; мнози ч лвци оумираху различными недугы (XII) ib. 206; померше голодомъ ib. 505; не могу голодомъ мерети ib. 517; разболѣса Володимеръ Глѣбовичъ болѣстью тажкою ꙗже скончаса ib. 652; изънемогаху люде гладом и водою ib. 53; изнемогати начаша оу городѣ людѣ жакою водною, гладом ib. 212; стече снѣгъ Бѣимъ промысломъ ib. 319; сѣде Кондратъ князь в Соудомирѣ княземъ Мьстиславомъ, сѣмъ королевымъ и его помочью ib. 933. – Паче же женами бѣсовская волѣхвованія бывають ib. 169. – На Лахи ида свѣтомъ Александровымъ ib. 746. – Нарѣчяхуться Ворота тѣснотою своею ib. 866. – Не баше лѣзъ кона напоити на Лыбеди Печенѣгы ib. 55; естъ же путь до горъ тѣихъ не проходимъ пропастьми, снѣгомъ и лѣсомъ ib. 225; нѣлѣзъ бы ємоу их полком (-ковъ) доѣхати тою рѣкою ib. 361; се съ симъ ны са полком нелѣзъ бити сего рѣкою ib. 362. – Не мощно бы розметати (Володимеръ) вборзѣ его величествомъ Ип. 850. – Инѣмъ полком немочно бы помощи ни Ѡткуда тѣснотою Ип. 866. – Аже не поѣдешъ добромъ, а зломъ пакъ поѣдешъ же Ип. 929 (1289).

Ст. укр.: Голодом плоть ваша изнеможет Пам. укр. м. IV, 251. – Хоробріи мечем падоут ib. 250. – Упоромъ своимъ до того дня не прыѣхаль Ак. ЗР. II, 9 (1507).

В сучасній мові: Добре наївшися та мерти голодом Ном. 12257. – Не будем своєю смертю умірати Чуб. V, 429. – Та бідома умираю, бідома конаю Kolb. P. II, 239. – Лихий лихом погибає Ном. 2869. – Скільки народу погинуло таким страхом. Київ. п. – Перестав голодом пропадать Гн. IV, 46. – Ой усі поля Самарські почорніли, ясними пожарами погоріли Макс. 17 (1849). – Многими ударами і дуб лежить Е. Зб. 27, 235. – Ми мусіли бідувати, голодом терпіти Гол. II, 465. – Страхом великим всі закричали Kolb. P. II, 267. – Ой ізріс же я добрим дощиком, а я зелен став красним сонячком Грін. III, 118. – Хлопчик зачепився за лопату та впав, а я тим засміявся Мил. Жлк. 37. – Він тим не забагатіє, а ми не завбожіємо Ном. 4859. – Чим горнець накупів, тим буде смердіти Чуб.; I, 238 (пор. пл.: smrodzić-smierdzieć). – Ангольськими голосами ріки розлились Мал-ка, 12. – Дитина заносилася срібним сміхом Чайк. 3 л. р. 498. – Тік аж гудів сміхом Павл. Ж. б. 39. – Упадком та зойком: панотця так Іван перелякався, що зовсім затеряв пам'ять Март. Заб. 2. – Бідуємо таким холодом (Ялонєць на Голопіл. О.К.). – Чужим добром не забагатієш Ном. 9657. – Збагатилися шарпаниною добрь шляхецких Літ. Сам. 20. – Надсадив сі роботов Е. Зб. 27, 29. – Паробок жениться охотою, дівка заможж іде неволею Чуб. V, 484. – Ой піду я охотою в службу Чуб. V, 154. – Вхопив за сокиру, котра щастем (пл. szczęściem) лежала під рукою Верб. Розб. на М., 14. – Це сталося випадком. – Як беруть з нас гроші (дурно), так випадком і випадуть Ном. 13477. – Або ж я вже знаю..., котрим замірем нещасливий блужу Федьк. I, 15. – Закуріла димом кагла Е. Зб. 26, 299. – Жовтіти золотом (при: жовтити золотом). – Небо багром рум'яніє Федьк. I, 26.

Б о л і т и: Не будеш мій син, ні я тобою боліла Ном. 14227 – Голова їй болем боліла МКЗ. II, 113.

В а г о н і т и (= вагітніти): Буде вагоніти усе близнятами Ном. 286.

З а б а г а т і т и: Він тим не забагатіє, а ми не завбожієм Ном. 4859.

З д о б р і т и: Він каже: «Не ловиться ніяк риба, то я взяв та й удку порвав». – «Ну та тим і здобрий», каже мати Рудч. Ск. II, 86.

Сюди-ж належать:

Н у д и т и: Вечір стою, світом нуду, тебе не видати Чуб. V, 181 (Метл. 38). – Ой знати, знати, хто кого любить, як не побачить – серденьком нудить Закр. 27. – А як тяжко серцем нуджу, кого люблю та й не виджу Чуб. V, 235. – Нудить собою Пам. укр. м. IV, 203. – Лихом йому занудилось Ном. 3846.

Р а д і т и: Раділи ж вони їми Рудч. Ск. I, 131.

З датив.: Чи вже ж я не радію тобі іб. 132, також з геніт. і прийм. з: радіти з чого.

Т р і у м ф у в а т и: И звиязтвом Христовим всѣ триумфуют Укр. Р. Арх. IX, 77.

Т у ж и т и: А миленька по миленькім білим світом тужить Чуб. V, 147. – Як служиш, то нічим не тужиш Ном. 10395.

Також інструментально-причинний погляд бачимо в сполученні з дієсловом ж и т и (пор. каузат. гоїти, срб. гојити «живити», словин. гојити, чеськ. hojiti).

В городі на воловоді ні їст, ні пїє, Божим духом жиє Kolb. P. IV, 305. – Двома грішми сам жию Kolb. P. IV, 291. – Я собі, каже, буду на пенсі жити тими грішми Явор. I, 148. – Чим Господь жиє? Миром, кадилом, Пресвята діва зеленим вином Е. 36. 35, 187. – Було собі три брати і жили полюванням ЗЮР. II, 36.

З геніт. і прийм. з: Добре їм ся діяло, було з чого жити Kolb. P. IV, 27. – Один швець жив лишень з шевства Kolb. P. IV, 102. – Мали бесте з чього жити ви Е. 36. 26, 296.

Теж:

З и м у в а т и, л і т у в а т и і т. ін. в знач. «жити чим зимі, літі», напр.: Нічим зімувати Чуб. V, 1126.

К о р и с т у в а т и, -с я: Будемо користуватися цими грішми вкупі Чуб. II, 68. – Чи не лучче покористую лошам Рудч. Ск. I, 90.

З геніт. і прийм. з: Чужий буде користати з його праці Чуб. II, 537.

П о с л у г у в а т и с я: – чим і з чого.

Також:

Н а г л я д і т и с я, н а р о б и т и с я, н а х о д и т и с я: – чим і з чого, напр.: З рук наробитись, з ніг находитись, з очей надивитись Ном.. 4560. .

Сюди-ж належать зворотні дієслова, що виражають певний душевний або фізичний стан. Інструменталь від того, чим справляють душевний стан, усвідомлюється як причина того стану; наступність в розвої цього виображення можна уявити так: радувати себе чим = радуватися чим = радіти чим; зворотність переходить у медіальність, себ-то зворотність тільки образ, а значіння медіальність (пор.: мочитися = мокти, сушитися = сохти, точитися = текти). Інструменталь може бути замінений на номінатив при перехідній формі відповідного дієслова:

Б і д к а т и с я: Ніколи чужим лихом бідкатись МВ. I, 33.

В б и в а т и с я: І що рік мині прибуде, то мати гірш мною вбивається МВ. Оп. 4.

В е с е л и т и с я: Я тобою, пташко, веселюся Шевч.

З геніт. і прийм. з: З того намъ треба веселитися, же имама волній приступъ до нба Сѣми сл. Б. 6.

Д и в у в а т и с я: Дивуйся, брате, дивним дивом Чуб. V, 917.

З геніт. і прийм. з: З того дивував сі, що-м се розходили Kolb. P. II, 112.

З дат.: Ой не дивуйтеся сьому люди Чуб. III, 200.

Ж у р и т и с я: То не твоя річ тими дітьми журити ся ЖС. II, 350. – Чорни очи маю і ними не журу ся Чуб. V, 136. – Журила ся попада своєю бідою Закр. 116. – Журила ся моя мати, як риба водою Гол. II, 261. – Не будеш ся хлібом журила Kolb. Ch. II, 223. – Ой ненько наша, не журись ти нами Чуб. V, 144. – Не жури сі тату нами сиротами Kolb. P. II, 38. –

Не жури ся козаچه моїми дітками Чуб. V, 29. – Би-сте нігди хлібом не журили Е. Зб. 36, 318. – Журіте ся, вороженьки, воском-ладанойком, а не моєв жовтов косов Сал. Сч. 42. – Зажурив ся чи дітками, чи жоною Метл. 75. – Цісар дуже сі тим зажурив сі Kolb. P. IV, 37. – Не довго сі молодичка журов пожурила Kolb. P. II, 240.

З акуз. і прийм. **на**: Журіте ся, вороженьки, на своє безголов'я Чуб. V, 447.

З льокат. і прийм. **в**: Див. «Льокатив», стор. 190.

З а д о в о л я т и с ь: – чим і з чого.

К л о п о т а т и с ь: Тра ся ними хлопотати Kolb. Ch. II, 222. – Я се нічим не заклопочу, ані їдов, ані одежов, ані мужом, ані дитиною Kolb. P. II, 117.

Н а с о л о д ж у в а т и с ь: чим, з чого і в чому.

П і к л у в а т и с ь: Мною са п'яклуєшъ и журишъ Тиш. Ал. 40.

Р а д у в а т и с ь: Дай Боже дітками радуваться Ном. 4568. – Так сі дуже урадовали цісар і цісарова тими дітьми Kolb. P. IV, 51. – Вна гадала, що він сі дуже урадує дитинов іб. 150. – Чужим медом не радувала си Шух. Гуц. V, 235.

З геніт. і прийм. з: А мнозии изъ его нарoжена боудоут са радовати Пер. Єв. 25. – Їхаль до Подковы радуючи ся з его щастя Л'єт. Боб. 294.

Т і ш и т и с ь: Не тіште ся вороженьки моєю бідою Овр. п. Кравч. I, 49. – Ото коби то всьо жінка виділа! тото ся тими грішми буде тішила ЖС. IV, 99. – Наймитом своїм тішити ся, як ридньою дитиною Rokoss. 107. – Пан тішив сі дуже конем золотим, курков золотов Kolb. P. IV, 144. – Стішили ся вороженьки моєю бідою Kolb. W. 176. – Утішав ся старик сином своїм Чуб. II, 172. – (Цар) так сі утішив дужи тим стадом Kolb. P. IV, 140. – Коби борше до вечера иншим сі потішу іб. III, 61. – На діточки гляну, – я ж їми навітаю ся Чуб. IV, 7.

З геніт. і прийм. з: Не тіш сі з чужої пригоди Kolb. III, 188. – Не тіште ся з мої біди Чуб. V, 22.

З акуз. і прийм. **на**: Хлопчик знайшов ся такий красний – не натішать ся на него ЖС. III, 375.

З дат.: А ви люди не смійте ся, чужій біді не тіште ся Ž. P. II, 157.

Т у р б у в а т и с ь: Не турбуй ся ж ти, матінко, нами Метл. 358. – Пошлемо (лиси) до отця-неньки, нехай мною не турбують ся Чуб. V, 345.

До цієї-ж категорії належать:

В е л и ч а т и с ь: Чим ся він величас: сїрими волами Чуб. IV, 501. – Величається, як заць хвостом Ном. 2488.

Г о н о р у в а т и с ь, з г о н о р и т и с ь: Та чим ти сї гоноруєш, чим сї витичаєш.

Та чи не тов сардачинов, що і позичаєш Kolb. P. III, 42.

Ой йона сї згонорила ще черленов гачков Шух. Гуц. III, 143.

Д у т и с ь: А чим ти сї гоноруєш, та чим ти сї дуєш,

Чи ни тими сорочками, що в краму купуєш? Kolb. P. III, 42.

П и ш а т и с ь: Пишалася синами мати Шевч.

В ст. яз.: Люциф'р... распышал ся велми пыхою Пам. укр. м. IV, 26 (Сокал. Рк. XVII в.).

Х в а л и т и с ь: Чужим перьем хваляться, вь чужомъ плащу напинаются Пал. 900. – Бровами хвалю ся та й не оженю ся Чуб. V, 28. – Хвалила ся біла береза своїм цвітом перед лісами Чуб. III, 29. – (Дівчина) женихами хвалила ся Чуб. V, 98. – Дівка з ложки умивала ся, своїм личком вихваляла ся іб. 580. – Розхвалив ся кацап перед мужиком своїми церквами Чуб. II, 581.

Ч в а н и т и с ь: Москаль ликом чванить ся Ном. 842. – Чванить ся як дурень латкою Ном. 2510.

Пор. гр.: ὁ θεὸς ἔργοις τοῖς δικαίοις ἡδεται; κακοῖς τε χαίρει καγαθοῖς ἀλγύνεται; лат.: laetari bonis rebus et dolere contrariis quod sua victoria tam insolenter gloriarentur (Riem. 224, 226).

Далі:

Душити сь: Множество погорѣло и подушило сѧ дымом Тиш. Ал. 65.

Захлинути сь: Під липовим корчем, корчем захлинувся Василь борщем Kolb. Р. III, 62.

Трастити сь: Земля страхом потрясе ся (XVIII в.) Пам. укр. м. IV, 135.

Упити сь, підпити: Вином ся упий Е. Зб. 36, 289. – Хиба-ж ти задумав тим пивом упитися Ж. Р. II, 49 (Закр. 28). – Ой як пішов за дівкою, най се упіє горівкою Kolb. Р. II, 258. – Гой, гой, подпилем собѣ горѣлкою добре Укр. Р. Арх. IX, 72 (пор. пол. szczęściem pijany Mick. S. W. 706).

Згеніт. і займен. **від**: Везу тобі невісточку пйаненьку... Ой від чого, синочку, впила ся? Упила ся, моя матінко, від коня, а заснула, матінко, від ножа Закр. 46.

При дієсловах перехідних інструменталь речівників певного стану або чинности (не підмету) усвідомлюється як причина певного чину чи стану, напр.: Они того гроша недбалостю своєю не брали Ак. ЗЮР. I, 55 (1516). – То я старостію своєю брехал Ак. Полт. Гор. Ур. 36 (1665). – (Грѣшники) премѣнили срдце слѣпотою Пам. укр. м. IV, 209. – А Касуні співом навіть си того в голові но має, жи її муж в хаті Е. Зб. 8, 124. – Тільки бѣда, жесмо ся въ церквѣ спѣваням забавили Укр. Р. Арх. IX, 74. – Не буду з нимъ много мовити розказомъ великого царя Дарія Тиш. Ал. 38.

Сюди належить також «тим – що»: Тим я його полюбила, що судився мій Чуб. IV, 109. – Тим я тебе не займаю, що сватати маю, тим до тебе не горнуса, що слави боюся Метл. 105. – Тим я тебе, моя доню, рано не збудила, ішов милий в самий перед, щобись не тужила Ж. Р. II, 126. – Тим я сльози розливаю (плачу), невірною друга маю Чуб. V, 278.

Ст. рус.: Летько оубьень бысть Стополкомъ Одовичемъ свѣтомъ (XII. сѣвѣомъ) боарь нѣвѣрныхъ Ип. 754 (1229); (море) потопило землю гнѣвомъ Божиимъ 896 (1285).

Пор. скр.: avidyayaiva tadahuh «незнавством (з незнавки) це вони кажуть». Delbr. A. S. 128.

Сюди-ж належить інструменталь при дієсловах:

Величати: Святим Різдом величаємо Е. Зб. 35, 174.

Поздоровляти: Поздоровив днем ЗЮР. I, 48. – Воскресшим Христом всѣх вас поздоровляю Укр. Р. Арх. IX, 75.

9. Інструменталь при дієприкметниках пасивних і дієсловах займенникових в пасивній функції.

А. Інструменталь при дієприкметниках терпних.

В і. е. язичу інструменталь речи при дієприкметниках терпних від тих дієслів, що його мають в чинній формі, виступає як безпосередній чинник (само від себе, позірний, фіктивний): До скрині схована (дівичка краса), ключиками замикає Ж. Р. I, 19. – Їхав візок та й покритий червоною китайкою Макс. II, 149 (= китайка покриває візок; покривати китайкою візок), і часом видається причинцею самої чинности, напр. ст. інд.: māsenasthi channam «кістки покриті м'ясом» (покривати м'ясом кістки, м'ясо покриває кістки Brugm. Gr.² II, 11, 527). Звідси, каже Бругман (loc cit.), прийшло до того в арійським і слов'янським, щоб також чинну особу при пасиві класти в інструменталі. Нам здається, обмеження на інструменталь речи, як вихідний пункт в розвитку інструменталю осіб при пасиві, не потрібне, ближче до цього могло причинитися вживання інструменталю осіб при дієсловах чинних в функції середника, напр. vayam indrena sanuyama vajam Delbr. Altind. S. 126

«ми-б придбали Індрую здобич» і коли неживій речі приписується чинна природа (увособлення), як напр.: велика єсть сила крстьяная, крстмь (знаряддя) бо Гдь княземь пособить в бронехъ, крсмь огражени вѣрнии человекъци, побѣжають супостаты противныя, крстмь бо въскорѣ избавляеть от напасти призывающимъ его с вѣроу Ип. 162 (1068). Вживання інструментально живих істот зокрема осіб в слов'янських мовах поширилося в різній мірі; найширше його вживання знаходимо в ст. болг. ц. слов. і російським (не без впливу ц. слов.). Лось відзначає його вживання в ст. польським і каже, що він звичайний на цілیم обширі усіх говірок польських (Ф. п. 129), але вже в найдавніших запитах польського мови подібаються сполучення з генітивом і прийм. **од**, що Лось, на наш погляд, неслухно приписує латинському впливові; Зікмунд дає приклади його вживання в чеськім мові з уживанням генітиву з прийм. **од**; в старосербських текстах ми теж подібаємо інструменталь (Даничич, 571) можливо під впливом ц. слов. (в суч. сербським генітив з прийм. **од**). В українським інструменталь живих істот не найшов поширення; ми його подібаємо дуже рідко і в прикладах або виразно під ц. слов. впливом (як напр.: О чадо! не звірами ти єси ззідено, а руками чоловічеськими тебе збавлено Ном. 13439), або що його не виключають, напр.: Ви хороші та на чортови гроші, а ми погані, та Богом кохані Ном. 8487. Потєбня (Із зап. по р. гр. III, 438) вказує, як на аж надто рідкий випадок в не особовім звороті: Походжено та поброджено, та коло моря кіньми, то ж не кіньми та поброджено, то журавочка з дітьми Охтир. п. В сучаснім літературнім укр. мові, безперечно під впливом російського літературного мови, ми подібаємо досить часто інструменталь особи при дієприкметниках терпних, але така конструкція противна мовним звичкам українського народу і не знаходить собі жадного уславлювання.

Причину, чому інструменталь особи (і взагалі живої істоти) не поширився коштом генітиву в українській мові (а також в сербській, словинській, чеській, словацькій і ин.), ми бачимо в тім, що дуже вчасно (доби передісторичної на місці і. е. генітиву (Brugm. Gr² II, 11, 601, Delbr. V, S. 1, 348) при дієприкметниках терпних розвинулося вживання його з прийм. **від** (**од**) в цих мовах, і не було сприяючих умов психологічного характеру на поширення інструментальної функції на імена живих істот.

Генітив з прийм. **від** (**од**) ми подібаємо в найдавніших запитах укр. мови, напр.: Отъ множества же овода и комара все тѣло ієго покрьвено боудяше ЖѠ. 55; повелено ми ієсть от игоумена іб. 61. – Помилован отъ Бога Пал. Изб. I, (1554). – От симео-на блевен Пер. Єв. 28. – Не будучы до того ни от кого намовенїи ани примушонїи Пал. Изб. 13 (1632). – Привилей данїи от короля Літ. Сам. 8; (земля) барзо спустошена отъ Ляховъ, козаковъ и татаръ іб. 162. – Сочинена челобитная... о здѣланномъ вчора надъ нами отъ куровцовъ гвалтѣ Дн. Хан. 217. – Отвела (Кашиха) сѣножать проданную одъ неи Джуренкамъ іб. 499.

В суч. мові: Будеш (дівчино) від нас бита Купч. 431. – Я сарана від Бога прислана Чуб. II, 525. – Буде його душа од Бога пеклом карана Лохв. п. Пол. п. I. 2, 216. – Ми будемо од змія пожерті Сквир. п. ЖС. II 208. – Що від Бога надано, від милого прислано Kolb. P. I, 277. – Він, отец, буде від него страчений Kolb. P. IV, 35. – А карабин мальований, від цїсара дарований Гол. I, 145. – Що від Бога суджено, то від людей не розлучено Е. 36. X, 89. – Чи благословен хан од бога ЖС. II, 208. – То ви мої співаночки від любка подані Е. 36. 17, 146. – Лист від матери писаний Верхр. Г. Б. 79 – Наш коруваю румйаний, від пана Бога, від добрих людей засланий Чуб. IV, 231.

Інші приклади з старої і сучасної мови див. «Ф. г.», стор. 131–132.

Поруч з генітивом з прийм. **від** в укр. мові, як і в словинській, в частішій ужитку конструкція чинна.

Б.Інструменталь при дієсловах займенникових терпного відтінку.

Енклітичний займенник *ся* при дієсловах перехідних, коли він стосується до особи чинности, надає дієслову зворотного значіння (я мию *ся* водою; Люде звикли дарами уводитися Літ. Сам. 73) і тоді речівник в інструменталі розуміється як знаряддя чинности, направленої на підмет; коли-ж підметом річ (*Sache*), а не особа, то дієслово набирає терпного значіння: склянка миється водою; суха гіллячка так листом і укрилась Чуб. II, 132; він зробив *ся* мухою і вилетів крузь тоту дірку, що *ся* ключом замикала Явор. I, 98. – Чуже личко ремінцем платиться Ном. 9688.

Цього терпного значіння дієслово набирає і тоді, коли при слові в інструменталі не мислиться іншого чинника, як це ми бачили при дієприкметниках терпних, напр.: Упав сніжок на обніжок та й взявсь водицею Гн. I, 122. – Сніжок випав білесенький та й взяв *ся* водою Закр. 96. – А дівчина, побачивши його, узялась рожевим рум'янцем МВ. II, 163. – За одну ніч голова молоком взялась Ком. Н. зб. 5. – За лавою ложки морогом побрались Чуб. V, 1171. – Бур'яном помінається земля родюча МВ. II, 108. – Коровай удався, золотим обручем обнявся Дан. 31. – Чи ти (доле) утонула чи ти вітром знеслась Гол. I, 194 і т. ін., або коли річ увособлюється, як напр.: крестом благословляються люде.

10. Інструменталь в безсуб'єктних реченнях.

(Інструменталь підметовий).

В безсуб'єктних зворотах найближчий чинник, що в суб'єктних реченнях дасться його уявити підметом, виступає як знаряддя невідомого суб'єкту, напр.: «хату снігом замело» – «хату сніг замів» так само, як «брат його вдарив ножем» – «брата ніж його вдарив». Коли в інструменталі відчувається відтінок причини, то йому конкурує зворот з прийменником від (од) і генітивом, напр.: «провідників покалічило морозами» і «много проводниковь от морозовь покалѣчило» Літ. Сам. 133, пор. нім.: *Es wimmelte von Menschen*.

Приклади: Мені ось так набило голову бубликами, що й в'язами не поверну Чуб. II, 507. – Так летять як вітром несе бідного до пекла ЖС. IV, 27. – Тепер тебе принесло чи човником, чи веслом Чуб. V, 67. – На Різдво снігом дорожки позамітає, а на Великдень водицями позаливає, а на Святу Неділеньку травицями позаростає Гн. I, 91. – В полі курить снігом Ст. Конст. п. – Як потягне погодою, то дорога висохне *ib.* – З того вогню потоками текло Шух. Гуц. V, 185. – Не співайте букартя, бо вам не йде складом Е. Зб. 17, 140. – Ой у городі Могилеві димом потягнуло Макс. II, 85. – Трошки снігом притрясає Чуб. V, 1015. – Чи вас хвилює прибило, чи духом тихим прикотило Ком. Н. зб. 19–20. – Не бере мольбою, чи не візьме грізьбою *ib.* 20. – Чим раз гірше кольками мене бере Е. Зб. VIII, 122. – Щоб тебе вихрами та бурами винесло Ном. 3667. – Як цуркою крутить *ib.* 8188. – й щоб їх вихром винесло Ном. 3667.

При дієсловах «пахнути», «смердіти» інструменталь в безсуб'єктних зворотах також міняється з номінативом в суб'єктних, напр.: Пішов би я сватати, та гарбузом пахне Чуб. V, 37; чоловіком пахне Чуб. II, 134 і Молодому козакові мандрівочка пахне Гн. I, 119; фе! як пахне руський дух Чуб. II, 236. Можна-б догадуватися первісного номінативу також при суб'єктній формі речення, напр.: Таки ж моя Марусенька аж рожею пахне Чуб. V, 37; до хати йдеш, лихим духом пахнеш Чуб. V, 49; я си води бою, бо водищі студенька запахла зимою Kolb. P. III, 58. – Ой дубове веретінце смердит дубиною Р. II, 183 (з причиновим відтінком); (рѣка) барзо смердит смолою и сѣркою Пам. укр. м. IV, 27. – Чого наїв *ся*, тим і відгонить Ком. Н. зб. 77 – але на місці інструменталю треба припустити первісний акузатив, пор. лат.: *olet Gargonius hireum, flagrare balsama але sulfure oleo*, і дальші аналогічні утворення *socum olere, mare sapere* (Попов, *op. cit.* 223).

11. Інструменталь в стосунку до номінативу (зам. акузативу) як частини до цілого і цілого до частини.

Два поняття навзаєм несамостійні; стосунок між головним поняттям (номінативом або акузативом) і інструменталем може бути двоякого роду:

1. Головне поняття і інструменталь так в'яжуться з собою, як ціле і його складовий елемент; в цій випадку дієслівне поняття, хоч і стосується до цілого, але обмежується в своїй вияві тільки на те вужче поняття, що його виражено в інструменталі.

а) При дієсловах неперехідних; напр.:

Боліти: Третій стоїть, серцем болить Бал. 3.

Дрижати, тремтіти, трепетатись, труситись, напр.: Всім тілом тремтить Кан. п. Е. 36. 5, 292. – Трепетався душею і тілом Чуб. I, 93.

Також з льокат. і прийм. **на**.

Зав'язнути: Між двома дубами зав'язло теля зубами Нам. Заг. 493

Запалитись: Слышавши то Мардарій запалившись лицемъ и рече Тиш. Ал. 37. – Тут са Дарій запаливъ срдцемъ на Александра ib. 54.

Лягти: ст. рус.: Ляжем (П) костью ту Ип. 58. – Кістями полягти Ном. 9418.

Мінитись, з-: Соловейко голосом змінився Переясл. п.

З льокат. і прийм. **на**: Каньовський починає мінити ся на лиці Е. 36. 6, 312. На лиці змінився Кан. п. Е. 36. 6, 302.

Мліти: Мліє душею.

З льокат. і прийм. **на**: Див. «Льокатив», стор. 199.

Рости: Воно росте і тілом і розумом; я грають, він душею росте (пор.: Батькова душа в небо росте Ном. 12439).

Пропастити: Бодай тії гуси та й пірям пропали Гум. п. Чуб. V, 325 (себ-то: бодай (з) тих гусей і піря пропало).

Укріпитись: Укрѣпив са сердцемъ рицерским Тиш. Ал. 82 (теж: на серці).

Умирати: – душею і на душі.

Горувати: – чим.

Стояти: Одною ногою в гробі стоїть Ном. 8299.

Пристати: Чарочка-повночко, як мені до тебе пристати,

Чи папірними руками, чи сахарними устами Чуб. V, 1105.

Пор. ст.: Коли будуть пером соколи Ак. ЗР. I. 87 (1479). – Не будетъ бѣлокъ шерстью іб. (себ-то: не буде шерсти з білок).

Також дієслова прикметникові, при яких інструменталь конкурує з льокативом або акузативом з прийм. **на**, напр.: Дурень думкою багатіє Закр. 160. і «багатіти на що і на чому»; теж: біліти, жовтіти, зеленіти, чорніти чим, і на що або на чім, напр.: на личку счорнів Гол. I, 185. Коли-ж два поняття навзаєм самостійні, то ми маємо при цих дієсловах стосунок причиновий, пор., напр., «хата чорніє вікнами» і «хата чорніє димом».

б) При дієсловах перехідних, напр.:

Укопати, прив'язати: Край кровати стоятимеш, ніженьками укопана, кісонька-ми прив'язана Чуб. V, 602.

Зачепити: (Байду) за гак ребром зачепіте Макс. II, 107.

Досягати: Поле одним кінцем досягає річки.

Позакладати: Позакладав їх (голоблі) кінцями в ужі Ном. 12000.

Пор. ст.: Куницу давати имъ шерстью Ак. ЗР. I, 145 (1494).

2. Два поняття взаємно покриваються. Поняття в інструменталі виражає масу, в якій виступає головне поняття чинністю дієслова, при чім ми розрізняємо такі випадки:

а) Коли стосунок між акузативом і інструменталем як між подільним (матеріальним) і його містилицем (формою кількості), напр.: (Купець) гроші міркою міряв Чуб. II, 133. – Міряє гроші полувчетками, котре червоні полумисками Е. Зб. 35, 141. – Носи горілку пляшками Гн. I, 59. – Стали вони воду відрами носити, а Петруньо приніс водиці полою ЖС. I, 460. – Він носив днини-сонці жменями Шух. Гуц. V, 8. Теклин батько кошиком гроші носить Гол. I, 53., то коли «носити», то й брати, давати, продавати, пити, розливати і т. и., як відром, то й цебром, дійницею, і дистрибутивно відрами, корцями, хунтами і т. ин. Значить дорога переходу від знаряддя до міри (кількості) є збіг у свідомості двох виображень предмету: як знаряддя чинності з огляду на об'єкт (подільний) і як міри об'єкту (подільного): знаряддя = міра. Звідти й різниця обох відтінків значіння. Пор.: Чуже візьмеш жмінкою (трохи), то чорт твоє міркою (багато) Ном. 9677. – Уже люде возять (збіжжя) і мішками Ж. Р. II, 82. – Дай Боже дощик цебром, відром, дійницею (гойно) Чуб. IV, 35 – В нас капуста діжками Дем. 56. – Дош іде, як відром ілле, а з стріх біжить, як цівкою Ном. 572. – Кров тече краплями. – Оглянеться назад себе – тече кров ріками Закр. 11. – Рікою іншому щастя плине Ж. Р. II, 73. – Буде нам щастя річкою плити Чуб. V, 89. – Порозливав кров чорвону річками Чуб. V, 7. – Піт аж річками льявся ЖС. II, 184 (гойно). – Усі віддали йому сторицею Харк. Сл. «КС.» IV, 365.

Сюди-ж належить інструменталь при дієсловах: ділити, краяти, ламати, рвати і т. под., напр.: Виун ріже паляницю скибочками Чуб. IV, 578 – у скибочки.

б) Коли знаряддя розуміється як міра, а міра є форма маси, що в ній ми собі уявляємо об'єкт або суб'єкт чинністю дієслова, то звідти інструменталь і таких масових понять як сотка, сотня, тисяча, громада, гурт, валка, табун, стадо, череда і т. ин., або город, курінь, містечко і т. д., коли розуміти людність цих осель:

Турки село звоювали, громадами людей гнали ИП. I, 85. – Будеш мав робітники тисячами Е. Зб. I, 54. – Прийми нас у свою землю курінями Пол. п. I, 133. – Водиш хлопців чередою Чуб. V, 1164.

Ходять хлопці чередою Чуб. V, 1164. – Ото идуть уже вони всі гуртом додому Чуб. II. 167. – Турки, що тріски, валяються купами ЗЮР. I, 219. – Піді синку до криниці, умийся водою, та щоб тебе полюбили усі слободою Ворон. г. Чуб. V, 882. – За горою, за крутою, та живуть люди слободою Чуб. V, 268. – Ваші сини сіли собі слободою над Бугом-рікою Макс. II, 115. – Чумаки ходять валками. – Шатрами кочують Пелгр. Ип. Виш. 3. – Козаки на залогу чергою полками ходили Літ. Сам. 179. – До самого перевозу йшли табором ib. 69. – (Войско) просто табором наближалось на табір Хмелницького ib. 66. – (Люде) без числа тьмами родяться Ном. 8279.

В ст. рус.: Выступиша тмами тми Ип. 267. – Поидоша Новгородци съ Изаславомъ всими силами своими ib. 370.

3. Два поняття взаємно покриваються; стосунок між ними, як між формою і матерією (змістом); поняттям абстрактним і конкретним.

а) В інструменталі поняття матерії, напр.: дань дають шкурами, себ-то дань із шкур дають, дань = шкури. Цей інструменталь конкурує з лъокативом і прийм. в: дань дають в шкурах.

б) В інструменталі поняття форми, напр.: Жито кущами росте Мил. Жлк. 29, себ-то: жита кущі ростуть. – Рости, рости барвіночку не кущиком, листом Чуб. V, 165. Де коза ногою, там жито копою, де коза рогом, там жито стогом К. Кв. 57. – Посагом за дочкою дав багатиня тільки невеличку скриньку та подушки Чуб. II, 544. – Сіно стиртою стоїть. – Закипіли казани (себ-то вода в казанах) ключем (= у ключ) Рудч. Ск. II, 59. – Взяли б квартиру та сіли б кошем, тай пили б Ном. 14091. – Кутком десь сісти ib. 14092.

В ст. яз.: Другимъ (дѣтемъ) удѣломъ все имѣнье материзны (придетъ). Ак. ЗР. I, 75 (1347).

В ст. рус.: Явиса звѣзда велика на запада копѣинымъ образомъ Ип. 23.

Цей інструменталь конкурує з акузативом і прийм. **в:** Яворовий коромисел у дужечку гнеться Метл. 50. – Рости в кущ, в лист; місяць в серп Закр. 172; також з льокативом: дати що в посазі, в дарунку і ин.

Того-ж походження і прислівників: рядом, рядами, шерегами, кругом, кругами; колом, околом:

Їхали бояре всі рядомъ Roczk. 26. – в ряд: Летять три соколоньки в ряд Чуб. V, 1010. – Але прийшли штири бракі, рідом поставали Kolb. P. II, 44. – Поміж тими столами сидять пани рядами Ž. P. II, 58. – в ряди: Ти, діброво, дзеленая а в три реди саджена Kolb. P. II, 168.

Узяв Нечай Ляхів класти трома шерегами ИП. II, 78 (= в шереги).

Сами стали кругом (= вкруг, навкруг) і ревуть Чуб. II, 161. – Кругом тебе живуть вороженьки та й нікуди обминути Чуб. V, 127. – Кругом хату обступили Ž. P. II, 60. – Покоси шовковії колом зеленіють Федьк. I, 5; поклоном гори околом (наоколо, навколо) припали ib. 17.

Люде лавою ідуть, пор.: Виклав панків у чотири лави Закр. 11.

Тажок: гуртом, сполом: Гуртом заспівали Шевч. 61 (= у гурт, на гурт: Вовк медвідь і кабан зібрались у гурт Рудч. Ск. I, 22; продавати на гурт що).

Тії городи маємо сполом Kolb. Ch. II, 236. – Як си посідали сполом говорити Kolb. P. II, 150 (= у спіл, на спіл, спільно).

Достатком, подостатком: Повелѣ дати достатьком ясти и пити Тиш. Ал. 40. – Там срібла-злата досить і їсти таке є достатком Kolb. P. IV, 71. – Бо-м набрали меду, цукру, подостатком хліба Шух. Гуц. III, 192.

Гуком: Дід бабу дрюком: йому меду гуком Ном. 13968.

12. Інструменталь на місці давніших номінативу, акузативу і дативу.

До цієї загальної категорії ми відносимо так званий «аппозитивний» і «предикативний» інструменталь, себ-то такий, що на ґрунті почасти балтицько-слов'янським, почасти тільки слов'янським розвинувся з індо-європейських номінативу, акузативу й дативу предикативних. Питання, як постав цей інструменталь, споводувало значну літературу; її критичний огляд див. у Потебні: Изъ записокъ по русской грамматикѣ I-II (стор. 493 і далі) і у Лося Funkcyje narzędnika w jęz. polsk. (стор. 138 і далі); теж E. Fraenkel: Der prädikative Instrumental im Slavischen und Baltischen und seine syntaktischen Grundlagen (Arch. f. Sl. Phil. XL, 77-117) – автор теї думки, що розвій в балтицьким і слов'янським був паралельний і не підкладає одности балтицько-слов'янської; виходячи з одних підстав, цей інструменталь в обох галузях прийшов до подібних skutків незалежно.

Нам здається, що одинокою поправною метою до розв'язання цього питання є дослідити, які сполучення дієслова з інструменталем в і. е. язика спричинилися до поширення інструментальною дорогою аналогії на такі випадки, що первісно мали номінатив, акузатив і датив. Умови аналогії ми бачимо в тій обставині, що первісний інструменталь міг представлятися свідомості не як друге поняття самостійне відносно поняття в номінативі і акузативі, але як нова ознака, що надається чинністю дієслова цим останнім; при чім осередок ваги речення, переходячи від дієслова до інструментально, в різній мірі позбавляє останнє його знаменности, зводячи його на ступінь помічного дієслова; від інструментально при дієсловах чину нова конструкція вже легко могла перенестись на сполучення з дієсловами стану. Правзірцями конструкцій з пізнішим інструменталем Бругман (Brugm.² II, II, 537) уважає такі сполучення, як напр., скр.: tad agninaiva devesu brahmabhavat, brahmanó manuṣyeṣu «в богах ставав Брама вог-

нем, в людях брахман», лат. *aqua frigoris nive concrescit*; лит. *snėgas vandenimi pavirto* «сніг обернувся водою», ст. б.: жьзла смокомь измѣнивъ. Лось (ор. cit.) припускає, що інструменталь присудковий, оскільки означає поняття однорідне з поняттям суб'єкту або об'єкту, постав з інструментально дистрибутивного (*obrócić się tyłem, leżeć krzyżem* і т. ін.), а коли в нім виступає поняття інше, як в підметі або предметі, то він розвинувся з інструментально матерії помічної (*pierworodne oślice wypłacisz owcą або wymienisz owcą i pręt obrócił się wężem*). У всіх цих сполученнях ми бачимо одну загальну рису: перехід з одного стану в другий при дієсловах суб'єктивних і перенесення з одного стану в другий при дієсловах об'єктивних: жінка стала птахом = з жінки став птах; зроби сина козаком = зроби з сина козака.

Увага: В укр. мові і справді існують обидві ці конструкції, але з тією різницею, що зрештою часом затирається, що в останній конструкції номінатив або акузатив вказує на skutok чинности, як постійну ціху особи, а не тимчасову. Так, напр.: З тієї деревини та став син Рудч. Ск. II, 39 значить, що деревина обернулася на сина, але очевидно не стала сином в сенсі стосунків споріднення, так само і «З того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак» Рудч. Ск. II, 109 значить не став парубок козаком (в сенсі суспільного стану), а з прикметами козака; «з мене чиниш іграшку» Гол. II, 211 значить «граєшся мною»; «зробити з дівчини господиню» – виховати дівчину на господиню, але в одному останньому сенсі: «ти будеш людьми» і «з тебе люде будуть». Пор. пл. *wielki z niej tchórz*.

Що-до хронології процесу в розвитку інструментально на місці номінат., акузат. і дати-ву, то гадаємо (як і інші дослідники), що спочатку він розвивався в речівниках, далі в прикметниках і дієприкметниках, і при тому в речівниках найвчасніше при дієсловах перехідних, бо коли при дієсловах неперехідних ще є можливий номінатив, то при перехідних він зовсім уже не подибується.

Інструменталь аппозитивний розвинувся на думку Дельбрюка V. S. I, 265 з інструментально присудкового з опустом дієслова «бути» (напр.: Дівкою бувши – людзька розмовонька Чуб. V, 279), на користь цього доводу говорить те, що цей інструменталь заховує темпоральний характер: Любив тебе дівчиною (як була д.), любить буду молодницею (коли будеш м.) Чуб. V, 457.

І. Інструменталь предикативний.

Інструменталь предикативний дається поділити на такі категорії:

1. Два поняття взаємно самостійні. При дієсловах неперехідних і перехідних. Інструменталь показує в подібі кого або чого виявляється підмет або предмет, причому в однім разі інструменталь означає певний реальний образ, в яким виявляється підмет або предмет діяльності дієслова, в другім разі інструменталь вказує не що, як рису подібності в чинності або стані підмету або предмету; другими словами, одно поняття або уподібнюється з другим діяльністю дієслова, або зближується рисою подібності. Різниця між обома відтінками не гостра і характеру не граматичного, і залежить від способу уявлення. Від порівняння легкий перехід до виображення способу. Так, напр.: «Його старший брат каменем лежить» (Чуб. II, 78) вільно розуміти й дослівно, при вірі в можливість обернення живої істоти в камінь, тоді паралельний зворот був-би: «з його старшого брата камінь лежить»: брат = камінь (реальне виображення), повне утотоження підмету (згл. предмету) з інструменталем; коли-ж ми добачаємо в стані брата подібність до стану каменя, то це рівнозначно: брат лежить як камінь, себ-то «непорушно» – через порівняння перехід до модальности, і в реченні: Сег каменем та мовчи (Kolb. P. III. 191) інструменталь не можна розуміти инак, як модально. В порівнянні інструменталь має абстрактний (прислівниковий) характер і через те може не погоджуватися з підметом або предметом в лічбі, напр.: Жиди тогди стовпом поставали Явор. I, 9.

а) Лотова жена и тепер каменемъ стоить Плгр. Ип. Виш. 64.

Ялягла на три годи каменем Рудч. Ск. II, 125. – Лежати трупом. – Будинок лежить грузом.

Чого ж це ти бігаш вихром по дорозі Чуб. II, 369.

Я до тебе сама буду: на твій двір дрібним дощем Е. 3б. 36, 119.

Исус Христос голубом літав Е. 3б. 35, 30.

Господь Бог приходит чоловіком Шух. Гуц. V, 25.

Ой десь наші чорнявії живуть за водами.

Вони до нас що вечора пливають селезнями Чуб. V, 163.

Вона приплила шукою Рудч. Ск. II, 53.

Ой впав сніжок на обліжок та й поплив водою Сал. Сч. 48.

Вона так попелом і взялась Рудч. Ск. II, 77. – Був рай та пустою взявся Ком. Н. 3б. 79.

Тут моя сила огнем сіла Ном. Заг. 132.

Як будете, каже, оддавать мене, нехай лучче маком посіюсь Ч. II, 375.

Чи край моря на долині диким маком ти цвітеш,

Чи у лузі на калині ти зозулькою куєш Ž Р. II, 74.

Зацвів козак рожею, дівка калиною Чуб. V, 85.

Стояли степи, поля облогами Макс. II, 101. – Понад Дунаями вода стоянами Чуб. V, 329. – Стовпом дим ЖС. I, 459. – (Поле) років десять або п'ятнацять перелогом лежить ЗЮР. I, 144.

В ст. рус.: Англь бо сице является (ХП.) ово столпомъ огненомъ, ово же пламеномъ Ип. 261.

Посію вас (думи) барвінками по всій Україні Федьк. I, 192. – Зрости мене рожев в його головах іб. 243.

Як мать собаці млинці пекти, то він і тістом поїсть Ном. 6574.

Вони йому жінку вівцею підкинули Мил. Казки, 72.

Посадила б її (бабусю) та в садочку у себе пахучою та мйатонькою Чуб. IV, 7. – Спусти мене Боже над село хмаров, а в село дрібним дощем, ясным сонцем – оконцем Ž Р. I, 108.

В ст. яз.: Сынъ Божий сѧ принесь офѣрою Бгу і отцу своєму Пам. укр. м. IV, 311.

Опріч чого, при наступних дієсловах, конкуруючи з акузативом прийменниковим:

Обер т а т и, п е р е в е р т а т и, - р н у т и, - с я: Обернувшись зозулею та й в год прилетіла Метл. 257. – Не могла ся стерпіти, переверла ся сивов зозульков, до мамки полетіти Roszk. 52.

З акузат. і прийм. **в**: Войсками всю Полшу оберну в попелъ Літ. Вел. II, 13.

З акузат. і прийм. **на**: Церков Турки на свой мечеть обернули Плгр. Ип. Виш. 35. – Обернися порося на карася Ном. 119. – Перевернулись тепер уже кат знає на що запорозці Кул. ЧР. 89.

П е р е к и н у т и с ь, с к и н у т и с ь: (Гадюка) перекинулась дівкою Чуб. II, 12. – Чорт перекинувся паном М. Пр. 50. – Василь... перекинув сі кітков Kolb. Р. IV, 99. – Підем, се-стро, в дуброву, скинем ся травною Новгородсів. п. Чуб. V, 918. – Скинув сє (Тром-син) голубком Радом. п. Чуб. II, 338.

З акузат. і прийм. **в**: Вона перекинула ся в красного коня ЖС. II, 355.

З акузат. і прийм. **за**: Я перекинув ся за щупака, за півника, за сома Щ. XI.

Р о з л и т и с ь: Він смолою серед хати розлив ся Рудч. Ск. II, 63.

Р о з с и п а т и с ь: Розсип ся ми пісне бервінком та рутов Федьк. I, 152. – Воно так і розсипалось грішми Чуб. II, 105.

З акузат. і прийм. **на**: Вона (собака) розсипалась на гроші Гр. I, 199.

Р о з с і я т и с ь: – порохом і на порох Гол. II, 52.

Розтопитися: Відьма упала і смолою розтопилась Чуб. II, 404.

б) Оскільки в попереднім випадку ми маємо повне утотоження підмету з інструменталем чинністю дієслова, остільки тут це утотоження тільки на певну сферу чинности, що вказує дієслово:

Лізеш сльотою Ном. 2757 (= як сльота у очі лізе *ib.*).

Я до сеї близенької соколом полечу Чуб. V, 26.

Канюкою сидить Ном. 2768. – Ото ж на мене вагою сіло *ib.* 13275.

Дивиться чортом Закр. 28.

Не раз і на господарстві окошалась ця буча великими непорядками. Чуб. II, 434.

Нехай воно тобі нівцем перейдеться Ном. 4596.

Він мені кісткою стоїть в горлі. – Хата пустою стоїть.

Стели ся хмелю по тину, а сріблом-золотом по нему Дем. 21.

На моїм щось серденьку гадиною вїється Чуб. V, 214.

Горіх під стріхою зігнувся дугою Чуб. IV, 321 (пор.: Ой дід дідуга зігнувся як дуга).

Мороз та холод такий, що аж очі рогом лізуть Чуб. II, 397.

Лукавому суком випре Ком. 2871.

Пріська так репйахом за нього і держиться Кв. М. В. I, 7.

Кров окропом грає Федьк. I, 97.

Я тую горну хмару пером розмаю Метл. 87 (хмару розмаю як перо, себ-то легко). – Нехай над ним земля пером Ном. 351. – Легко йому лежать пером землю держать Чуб. IV, 710. – Нехай тому луком душу випре Ном. 13630.

2. Інструменталь вказує ціху, що тісно в'яжеться з чинністю, виражену через дієслово, ціху не дану в підметі або предметі, а споєну часово з чинністю дієслова. Речівник, що виражає цю ціху кладеться в номінативі: в теперішнім часі (див. «Номінатив», стор. 246), коли вказує на ціху не обмежену часово, сталу, і в інструменталі, коли її дається уявити як тимчасову, несталу, принагідну.

а) На місці номінативу:

Б у т и (**єс-**, **бы-**).

а) (**єс-**). Чоловік не є собі ворогом Е. 36. 28, 315 (при: чоловік собі не ворог Закр. 222). – Там срібла злота досить і їсти также є достатком Kolb. P. IV, 71 (пор. хліба гуком). – Ой тепер же я королицею Чуб. IV, 257. – Для мене білий світ єсть тьмою Котл. I, 613. – Скажи мойму миленькому, що я сиротою Метл. 57. – В тій церковці сам Біг попом Е. 36. 35, 190. – Вже наша Маруся гістем у нас Чуб. IV, 286. – Торба мені жінка, кий у мене братом Ном. 4646. – Розвій косоньку мою, заким я дівойкою Ž. P. I, 89. – Которий причиною до нашої розлуки, бодай же їх не минули з того світа муки Чуб. V, 315. – Як не бачу тебе, мила, роком мі година Чуб. V, 301 – (Що) на дворі горою, в хаті водою Ком. Н. 36. 104.

(**бы-**). Буду тобі слугою Мил. 49 (з акуз. і прийм. **за:** буду в тебе за служечку Kolb. P. II, 17). – Я в сьому селі невісткою буду Метл. 58. – Я ще буду сім літ чекати, чи не будеш удовицею Чуб. V, 96. – Хто в мене бабусею буде Чуб. IV, 7. – Ой воли мої та половий! хто вам паном буде? Ž. P. II, 147. – Поки світа, поки сонця, не буде місяць зорею Чуб. V, 566. – Тоді будемо царями Чуб. II, 167.

Тылько то все от людей поголоскою было Модзал. 28, (1666). – Хто був причиною розстання мого Чуб. V, 358. – В того пана брат був ксензом Чуб. II, 620. – Як би ти мйа не дурила, давно би ти людьми була Чуб. IV, 539 (пор.: з його люде будуть Ном. 4866). – Де-ж такі старці, щоб вони були докторами Чуб. II, 334.

Будь же ти, Барабаш, у городі Черкаському гетьманом,

А ти, Клиша, у городі Білій Церкві полковничим Ип. II, 3.

Будь паном на всю Україночку Макс. II, 106. – Будь ненькою цій дитині Е. Зб. 35, 24. – Будьмо собі братами Чуб. II, 535.

Як не хочеш серце моє дружиною бути,

Дай же мені таке зілля, щоб тебе забути Чуб. V, 252.

Ст. рус.: Сего мти преже бѣ чърницею Ж. БГ. 12. – У Ярополка же жена Грекини бѣ, и бѣше была черницею Лавр. 73, 23; и бысть чернцемъ ib. 158, 22.

Сюди-ж належать еліптичні: Болото болотом а чорт чортом Ном. 7925. – Бог богом, а люде людьми Закр. 144. – То як світ світом, не було в нас орликів, а тепер все за квітом ЖС. II, 206. – Мир миром, переги з сиром Чуб. IV, 306.

Пор. польськ.: Jak świat światem, tego nigdy nie było; дружба дружба, а służba służba (Łoś f. n 150). В сербськ. з дієсловом: Збор не био збором, а договор договором Данич. с. 578.

б) Як я маю веселою бути Чуб. V, 14. – Скільки води не пий, а все пїяним не будеш Чуб. I, 240. – Уповала, мамцю, на керею, думала бути попадею Метл. 237. – Вона була дуже заздрісною ЖС. II, 1, 151. – Вона як була молодію, то кому перелле, а кому не долле Чуб. II, 295. – Гей, доню, доню, не будь дурною Закр. 89.

Бу в а т и: б) Повне пролитим не буває Чуб. I. 230. – В погоду і смутний веселим буває Ном. 602.

Б л у д и т и: а) Ой я, нещасний, блуджу сиротою Чуб. V, 253.

В д а т и с ь: б) С которого солоду вдалося пиво кислоє Вид. Ник. мнтр. 12.

В и й т и: б) Мало хто з того войска живим вийшов Літ. Сам. 55.

В м и р а т и, в м е р т и: а) Дівкою не вмереш Чуб. I, 245.

б) Ой воліла би я молодів вмирати,

Ніж мала б по слубі до роду вертати Гол. III, 480. – Пїяним умер Ном. 762.

Пор.: Цілий вік учись, цілий вік живи, а все дурний умреш Ном. 6038.

В и с к о ч и т и, в с к о ч и т и: б) Той (чоловік) ускочив і вискочив ще хорющим Чуб. II, 11.

В ч и н и т и с ь: а) Я ся вчиню пророком Чуб. II, 646. – Ой пав сніжок на обложок, вчинив сі водою Kolb. P. II, 55.

б) Учинилась бондарівна німая і глуха Закр. 101.

Г н и т и: а) Ти вїазнем будеш гнити Поділля.

Г и н у т и, з г и н у т и: а) Ледащо ледащом і згине Ном. 3226.

Г у л я т и: а) Щоб я була матусеньку слухала, була би я дівкою гуляла Чуб. V, 347. – Чей же си погуляю ще з рік дівонькою Ž. P. II, 8.

Д о х н у т и, з-: б) Нехай воно велике росте, а великим здохне Ном. 13682.

Ж и т и, н а ж и т и с ь: а) Жили вони сусідами Чуб. II, 658. – Чи ж вам моя неволя мила, йще я сі дівкою не нажила Kolb. P. II, 117.

б) Лучче живи голодним Ст. Конст. п. Чуб. II, 214.

З в а т и с ь: а) Був собі чоловік, Остапом звався Рудч. Ск. I, 63.

З д а в а т и с ь, з д а т и с ь: б) Зледащів же я понурий, стареньким здаюся Макс. II, 113.

З о с т а т и с ь: а) Пані-ляшка удовою зосталась ИП. II, 35. – Тепер же я сиротою на віки зостав ся Rokoss. 185. – В поли край дороги топольов зістала Kolb. P. II, 40.

І т и, п і т и: а) От ідучи орачем жінка і наказує мужикові Чуб. II, 528. – Я дівкою піду, де схочу Коцип. 65. – Скільки не служи, то так наймитом і на той світ підеш Чуб. II, 400.

(Піти = стати, пор. сісти): Бодай сіно огнем пішло (себ-то: згоріло), і коса зломилась Чуб. V, 86.

К о р о л ю в а т и: а) Ой ти будеш, Семене Палію, королєм короловати.

Ц а р ю в а т и: а) А я буду, Семене Палію, та царем царювати Пол. п. I, 23.

Л у п и т и с ь: а) Хоч би уже лупилось курчям, а вилупилась чечітка Ном. 13690.

Обібратись: а) Обібрався грибом, то ліз в борщ Чуб. I, 243. – Царом обібрався його головний єнерал Чуб. II, 212.

Писатись: а) Рингольт... першій началъ писатися Великимъ княземъ Литовскимъ и Русскимъ Крон. Лит. 322.

Показатись: б) – сильним (пор. Показався на силах перемогти слабість Гн.).

Посивіти: а) Посивієш, проклята дочко, дівкою і здохнеш дівкою Чуб. II, 71.

Признатись: а) Тоді купець признав ся до його батьком Чуб. II, 37.

Робитись, з-,по: а) Він може зробити ся чоловіком М. Пр. 42. – Вони поробились птицями Чуб. II, 135.

б) Зроби сі ще раз хоров Kolb. P. IV, 69. – Горбатим зробився Ном. 13480.

Родитись, уродитись: а) Уродилась дівчиною, а піп ім'я дав Кулиною Чуб. V, 1190. – Маною вродиться, а доброго ні в копійку Ном. 13563.

б) Малим родився Ном. 762. – Нещасливим уродився, нещасливим згину Kolb. W. 258.

Рости, вирости: б) Хлопець на вісім літ великим виріс Чуб. II, 375.

Сісти, посісти (= стати): а) Ой хоч буду в морі пісок їсти, та не хочу дружиною сісти Чуб. V, 162 (– стати ib.) – Ой дай Боже дощ на панове сіно, щоб попелом сіло Мил. Жлк. 140. – Бодай тоє сіно димом, пилом сіло Kolb. W. 272. – Бодай тото рамінечко вогником посіло Kolb. P. II, 229.

Ставати, стати, -сь: а) Стану хмарою Чуб. II, 254. – Станеш удовицею Чуб. V, 457. – Як уже виріс Сава, став козаком на всю Січ Сб. ХИФО. VI, II, 85. – Став парубком Рудч. Ск. II, 32. – Щоб йому кінь горою став, а шабелька дорогою, а шапочка купиною, сині сукні чистим полем Метл. 290. – Жінка стала птахом М. Пр. 9. – Давно торба полотном стала Чуб. I, 285. – Стало сидельце на конику купиною, а нагаєчка гадиною Чуб. V, 945. – Я, козак! Марусеньці дружиною стану Чуб. V, 112. – Ходім, сестро, лугами, та постанем квітками Чуб. V, 919. – Взіли вони поставали кіньми Kolb. P. IV, 137. – Хто стається медом, того мухи ззідять Ном. 4713.

З акуз. і прийм. **на**: Ой як стану я на війта, піде шепка на-бік Kolb. P. II, 242.

Судитись: а) Вона ж тобі, брате, дружиною не судилася Чуб. V, 77, 254, 312.

Тинятись: а) Ти той самий, що старцем тинявся Рудч. II, 164. б) Ох, і рада б же я, да мої діточки, ой да ласкавою ходити Пол. II, 27.

Умерти: а) Він умер гетьманом.

Ходити: а) Чвалаями ходять Ном. 10457. б) Він ходить веселий Сосн. п.

Явитись: б) Посли... королевъ і сенаторам явились невдячными Літ. Вел. II, 239.

2. На місці акузативу:

Брати, взяти: а) От вона й бере його собі мужем Чуб. II, 8. – Хто тебе дружиною візьме Рудч. Ск. II, 99.

З акузат. і прийм. **за**: (Царівну) бери собі за жінку Чуб. II, 136.

З акузат. і прийм. **на**: Приятеля взяв на свого повірника Kolb. P. IV, 258. – Мали мня молодого на жовніра взяти Сал. Сч. 66.

З акузат. мн. і прийм. **в(у)**: На що в дружби брав Чуб. IV, 199.

б) Взяли його живим (= живого, живцем, живо).

Величати: Тільки будуть мене, мати, на підпитку гречкосієм, домонтарем величати Макс. II, 83.

Застати: а) Не їдь милий у дорогу, бо застанеш (мене) молодичею Чуб. V, 96.

б) Святу Варвару ще живов застали Kolb. P. II, 278.

Звати, на-, узивати, -сь: а) Зови мати того зятем, що я по-любила Закр. 96. – Мала мама одну дочку, Катеринков звала Kolb. P. II, 146. – Брат був дурник; звали його Иван; сестру звали Хвеською Чуб. II, 497. – Ой не звіть мене та Швачкою, а звіть мене Кійло Пол. п. I,

53. – Не звить її Синюхою, а звить її річка Пол. п. II, 110. – Вона (шипшина) стане пишна і гарна; тоді її звуть трояндою Мил. Жлк. 101. – Називаю Дмитра рідним братом Чуб. V, 1013. – Називають мене бурлакою, а мого товариша розбишакою, свого кониченька пропилякою Чуб. V, 1013. – Назви його (пташка) доню сивеньким соколом Чуб. V, 68. – Голубку назвав він дружиною Бал. 82. – Ти мене, молоденьку, біднов вдовов назвав Kolb. P. II, 190. – Пйаницею уживає Бал. 2. – Як хто прийде у жупані, – братом уживає Чуб. V, 1019.

б) Сама себе дурною назвала Чуб. V, 1085.

Д а т и і м'я = назвати: а) Уродилась дівчиною, а піп им'я дав Кулиною Чуб. V, 1190. Ст. рус.: От Варагъ бо прозвашася Русью Ип. 20.

Ж а т и, в и ж а т и: а) Зеленцем вижав жито Караб. Ст. Кост. п.

З о с т а в и т и: а) Змилуйсь Боже надо мною, zostав мене удовою, хорошою уродою Гр. III, 331.

К л и к а т и: а) Ти мене кличеш татом Kolb. P. II, 210.

Л и ш и т и: б) Лишіть хазяйку живою Гр. I, 120.

М а т и: а) Пан мав брата ксьондзом у тім місті ЖС. II, I, 63.

З а к у з. і п р и й м. **з а:** Того за мужа маю Чуб. V, 224.

Н а р я д и т и: а) Руидною сестрою тебе нарядимо Переясл. п. Чуб. II, 68. Дівкою (її) нарядили Чуб. IV, 373. – Нарадив молодицею Etn. Mat. I, 42.

З а к у з. і п р и й м. **в:** Із дівчини в молодицю нарядять Чуб. IV, 109.

Н а с т а в л я т и, п о н а с т а в л я т и: а) Наставили полковником з своєї руки Михаила Гамал'ю Літ. Сам. 68. – Юрася Хмельницького гетьманом поставляли Макс. II, 81. – Атаманом постановили Чуб. V, 1171. – Доти чоловік добрий, доки його урядником не наставляють Ном. 957. – Наставляєш та хазяйкою, ще й до печи куховаркою Мил. Св. п. 149.

Ст. рус.: Поставиша Феоктіста епископомъ Чернѣгову Ип. 274.

З а к у з а т. і п р и й м. **н а:** Його настановили на попа Полт. п.

О б р а т и, о б і б р а т и: а) Козацтво обрали гетманом... Ю. Хмельницького Літ. Сок. 61. – Таковых (первородных) обирано священниками Крон. Боб. 19.

З а к у з. і п р и й м. **з а:** Обрати за старшого Літ. Вел. IV, 193.

О к р и к н у т и: а) Бруховецького... гетманом окрикнули Літ. Сам. 75.

П и с а т и: а) Хто на обіді не оддише, того Бог хазяїном не пише Ном. 13690.

П о к и н у т и: а) Діточок дрібненьких не хочеться покинуть сирітками Чуб. II, 213. – Мене покинули сиротою, ой мою матеньку вдовою Ром. II, 25.

П р о с и т и, п р о х а т и: а) Кумом його до себе прохав ИП. I, 9.

З а к у з а т. і п р и й м. **з а:** просити за кума; з а к у з. мн. і п р и й м. **в:** просити в куми.

Р о б и т и: а) Не робіте козаками мужицькії сини ЖС. II, 66.

б) Борода не робить мудрим чоловіка Закр. 145. – Виноватим і тебе зроблю Чуб. II, 191.

Р о д и т и: б) Яким Бог уродив, таким і умру.

С т а в и т и, п о с т а в и т и, п о с т а н о в и т и: а) Не ставити мені мого батька брехуном Чуб. II, 18. – Отаманом постановили Чуб. V, 1171.

В ст. рус.: Постави Ярославъ Лариона митрополитомъ Ип. 143 (1051)

С у д и т и: Бог тобі судив її дружиною.

Х о т і т и: а) Того стрелци хотіли царем Літ. Сам. 153. – Ляхи межи собою турбацію великую мѣли, не хотячи королем сына Собєского ів. 191.

З а к у з а т. і п р и й м. **з а:** Його хочуть в наше село за попа.

З а к у з а т. і п р и й м. **н а:** Його не хочуть на старосту.

Ч и н и т и: а) Тебе учинили гетманом Літ. Вел. II, 33.

б) Кого винним чинитимете Літ. Вел. II, 297. – Мене богатим були учинили Коцип. 4.

3. На місці дативу.

Інструменталь на місці дативу ми подибуємо в безпідметових реченнях при дативі особи з присудковим прислівником або інфінітивом, напр.:

Б у т и: а) Лучче було колодцем мені, аніж тепер криницею;

Лучче було дівчиною, а ніж тепер молодницею Чуб. V, 227.

б) Не добре бути голодним Чуб. II, 79.

Г у л я т и: а) Ци замуж іти, ци замуж іти, ци ще панною гуляти Kolb. P. II, 64.

Х о д и т и: а) Ой ще було подобочка дівчинов ходити Ž. P. II, 190.

II. Інструменталь апозиційний.

Відмінно від інструментально предикативного, інструменталь апозиційний вказує на ознаку, що не надається підметові або предметові чинністю дієслова, себ-то час що з ним зв'язана, а ознаку, що в момент чинності уявляється вже їм властивою, готовою, даного в них. Я. Лось (Funk. n. w. jęz. p. 151) вважає апозиційний інструменталь за такий близький до предикативного, що в багато випадках важко розсудити, чи треба його розуміти як апозицію, чи як предикат. Виходячи з зазначеного стосунку інструменталю до дієслова і з формальних причин, що інструменталь апозитивний не надається до заміни його за акузатив чи номінатив із случником **яко** або за льокатив множ. з прийм. **в**, або за акузатив з прийм. **за**, як то ми маємо в предикативнім інструменталі, ми такої трудности не бачимо. Ще Потебня, критикуючи розуміння інструментально апозиційного у Миклошича, цілком слушно вказав, що сполучення «служи иподиякономъ», «сиротою отъ родителей оставлень бысть» і інші того-ж типу не можна вважати за інструменталь апозиційний на тій підставі, що вони не значать: «під час свого иподияконства служив (невідомо за кого і як)», «під час сиріцтва був залишений від батьків» і т. д. (Изъ зап. по р. гр. 506). З цього погляду в таких сполученнях, як *Postawił jej panem domu swego i księdzem wszego bydła swego Fl., 104, 00* або *Judyt ostała wdową BZ. jud. 8, 4* і ин. (Łoś f. n. 151-152), що їх Лось вважає з апозиційним інструменталем, не можна вважати інструменталь за апозиційний, бо тут нема того сенсу, що «поставив його (невідомо чим), як він був паном», або що «Юдита зісталась (невідомо чим) бувши вдовою». З формального погляду це тільки предикативний інструменталь: поставив його яко пана, за пана; Юдита зісталася яко вдова, у вдовах.

В українським ми маємо інструм. апозиційний на місці номінативу (а), акузативу (б) і дативу (в), напр.:

а) Ой заросли тоти стежки мохом і барвінком, де-м ходила, говорила молодов дівков Kolb. P. II, 138. – Чи-ж вам моя неволя мила, ище я сї дівкою не нажила ib. 117. – А шевчиха ізрадїла, молодую завдовїла Гн. в. II, ч. I, 171.

б) Мати сина недоростком оженила Сб. ХИФО. VI, II, 153. – Чом ти мене, мамцю, малим не женила Макс. II, 160. – Любив тебе дівчиною, любить буду молодницею Чуб. V, 457. – Ой було-ж мене, мати, малою поховати Чуб. V, 119. – Бабу взяв удовою Чуб. II, 479.

в) Гірше мені молодницею, аніж було дівчиною Потебня. Изъ зап. по р. гр. 507.

II. Інструменталь при речівниках.

Сполучення інструментально з речівниками дасться розділити на такі три категорії:

1. При речівниках дієслівних від тих дієслів, що їх сполучується з інструменталем, напр.: рухи тілом, махання руками, паливо хмизом і т. под.; чудуюся тому твоєму незносному осѣдланю тымъ тяжкимъ и бременоноснымъ сѣдломъ глупства Ак. ЮЗР. II, 218 (И. Виш.). – Отъ мруганя очима Пам. укр. м. IV, 203.

Еліптично: Не бери (плати) грішми, а бери черепками Мил. Каз. 61 (платити грішми).

Ст. рус.: Присла Гюрги дары многы паволокою и скорою Ип. 339 (дарувати паволокою). – Тое же зимы не токмо и во единой Руси бысть гнѣвъ Божиим моромъ, но и в Ляхохъ Ип. 895 (1284).

2. При речівниках, що показують поширення по певній простороні, інструменталь цієї просторони, напр.: дорога, стежка, межа лісом, полем; границя... от аблони долиною до Трибуковъ ЮРГ. 68 (1404); границя... горѣ рѣкою до оустѣа Туричен ів.

3. Інструменталь при присудковім речівникові показує, що прикмета приписана особі або речі обмежується на те поняття, що виражено в інструменталі (пор.: інструм. при прикметниках 2). Цей зворот вже виводиться: його заступає акузатив з прийменником **на**; напр.:

Червяки чорніє, а зростом (= на зріст) як гусениця, были множество Літ. Сам. 164. – По-під мостом трава зростом Чуб. V, 78 (– ростом Млр. сб. 312).

Моя пара біла-сизокрила, личком як калина Чуб. V, 320 (на личко).

Газда цілою губою Закр. 194, пор. польськ.: Pan całą, gębą, пан на всю губу.

Не держи дружбо колач, не будеш ти ним богач Roszk. 31 (богач на колач, багатий на колач).

Сукно кармазин мѣрою (= на міру) шесть аршин Вел. III, 200.

Значний чоловік тамошній іменем Іван Драшнич Вел. III, 423 (= на ім'я). – Сынъ оубогаго отца, іменемъ Іоны Пам. укр. м. III, 20, пор. скр. ghratasy asi juhur nâmnâ, лат.: Hamilcar cognomine Barca; літ. Kristups vardû.

Баба з пекла родом Ном. 243; тут інструменталь конкурує з генітивом з прийм. з, що підноситься до безприйменникового генітиву: Я з батька Самійленко, Коломієць з роду Метл. 375 при: Я роду попівна Ев. 481.

III. Інструменталь при прикметниках.

Інструменталь при прикметниках ми подибуємо в українській мові в двох випадках:

1. При прикметниках одного кореня з дієсловами, що сполучаються також з інструментом, і при прикметниках, що того-ж кореня прикметники в індо-європейському мові теж мали при собі або інструменталь або генітив-аблятив. В цьому разі в українській мові ми маємо поруч з інструментом також сполучення з генітивом безприйменниковим або з генітивом і прийменником з:

В а г і т н а: Була вагітна близнятами (вагоніти близнятами).

В т і ш н и й: Вона тим дуже й була втішна Kolb. P. IV, 44 (втішатися чим).

Г р і ш н и й: Я тим гріхом не грішний Е. Зб. XVI, 461. – Чим грішен Ном. 762, теж: грішний в чім, бо грішити чим і в чім.

Д о в о л ь н и й: Всякими вигодами довольні ЖС. II, 209, пор.: Ви не будете з мене контентні Kolb. P. IV, 124.

Г о р і ж н и й, п о р а д н и й: Старими людьми село порадне,

Парубками село горіжне ИП. I, 49.

З а р о с л и й: Острови хворостом заросліє Пам. укр. м. IV, 31 (зарости чим).

П о в н и й: Відерце водицею повненько Метл. 224. – Щоб твої думки були повні, як криниця водою Ном. 4565. – Як ти, каже, тото порожне цебрю повно сльозами наплачеш, то ти повірй, що мене вже будеш шанувати Явор. I, 78. – Як дівкою, то повна нею улиця Ком. Н. зб. 24.

З геніт.: Пливе човен води повен Метл. 16.

Р а д и й: Чи мною раді чи не раді Чуб. IV, 519.

З геніт. і прийм. з: Всі вороги раді з того, що нема чумака мого Чуб. V, 253 (радіти чим і радіти з чого).

С и т и й: Переказами вовк не ситий Е. Зб. 16, 241. – Чужим добром ситий не будеш Е. Зб. 23, 17.

З геніт.: рідко: Кожний своєї біди сит Е. Зб. 27, 294.

З геніт. і прийм. з: З того ситий Ном. 10424. – З чого мині ситій бути Рудч. Ск. II, 178.

С л а в н и й: Славна Чута товстими дубами Лукаш. 56. – Чи тим тая Алтань славна, що жовтії піски Сб. ХИФО, VI, II, 103.

С т р а ш н и й: Ой ти мені, вражий сине, словами не страшен Сосн. п. Чуб. V, 601.

Т я ж к а: Моя мама була мнов тьжка Шух. Гуц. V, 151.

Щ а с л и в и й: Дам тобі своє вінчальненьке кільце і будеш ти ним щасливий Чуб. II, 292.

2. Інструменталь показує, що прикмета приписана особі або речі обмежується на те поняття, що виражено в інструменталі. Стосунок поняття в інструменталі до того поняття, що його окреслює прикметник, як складового елементу до цілого. Пор. скр.: *rupena vikrtah* «бридкий на виду», *akṣna kāṇah* «сліпий на око», гр.: *εὐμετάβολος ὑλῶσση*; лат.: *pedibus mobilis*; лит.: *silpnas kojomis* «слабий на ноги», *vėnà akimì êklas* «сліпий на одно око», ст. б.: немоштьнь ногама; срб.: тамо су люди ниски растом Дан. 573; рос.: высок ростом.

В українській мові це сполучення де-далі уступається перед сполученням прикметника з акузативом або льокативом з прийменниками **на, в (у)**:

Зима барзо великая была так снѣгами, як теж и морозами Літ. Сам. 133.

Заложимо стожок сподом широкий, верхом високий Е. Зб. 35, 132 (пор.: сніп... у вис високий Е. Зб. 35, 135).

Тонкий, високий, сподом широкий Е. Зб. 35, 210 (пор.: в споду широке іб. 36, 238).

Є ліщина, березина корою гладенька Kolb. W. 78 (пор.: вишненька, черешенька з коріня гладенька Чуб. V, 1028; у корені гладенька Гол. I, 271).

Тонке (дерево) високе, листом широке Гр. III, 41 (пор.: дерен... в лист широкий Шух. Гуц. IV, 123; на лист широка Гр. III, 199).

Ой мак чистий, головастий, коренем коренастий Чуб. III, 47.

Сію конопельки верхом зелененькі Чуб. V, 225.

Ой ти, дубе, кучерявий, сам листом кудрявий,

Славний козак дохожалий, словами ласкавий Х. Сб. VI, II, 117 (пор.: на слова ласкавий Чуб. V, 392).

Рімні віком МУЕ. XIX-XX, 3.

Чим ти силен, чим ти красен?

Ой силен я все річками

Та крутими берегами,

Жовтенькими пісочками;

Ой красен я козаками, молодими рибалками Чуб. V, 127-8.

Хоч я ростом і висока (пор.: на виріст не високий Ном. 8615),

А на літа молода Мил. 1111.

Ой ти, дубе, кучерявий, ой ти верхом красний Чуб. V, 403. – Дітоньками красна Неум. 84 (пор.: красний з твари Чуб. V, 253; на личко красний іб. 1197; на личеньку красна іб. 24; в личку красна Закр. 36).

Ой як вишня, як черешня ягідками рясна Чуб. V, 24 – Ти (дубочку) листом прерясен Чуб. V, 185. – Стояла сосна золотом рьсна Шух. Гуц. IV, 109.

Ще ти дитя молоде, розумом недійшло Метл. 419 (пор.: дитя... з розуму недійшло Лукаш. 41).

Ст. рус.: ослѣплении очима своима Ип. 353. – Бѣ же Мьстиславъ дебелъ тѣломъ ib. 138. – (Игуменя) свата житѣсмъ ib. 276.

При прикметниках II-го ступеня:

Анѣтиохъ еще у молодых лѣтех, трома роки старший от Алексанѣдра Тиш. Ал. 30. – Знай, хто роком старший Ном. 995.

Чим же Рым лѣпший ест от Іерусалима Літ. Ман. Густ. 40.

Я за Ганну більша роком Сосн. п. Городище.

– Ніжин більший од Носовки тільки одною хатою Ном. 734.

Ст. рус.: Азь тебе старѣи есмь не маломъ, но многомъ Ип. 430.

При прикметнику ми часом маємо той саме прикметник в інструменталі ніякого роду, він служить на посилення того прикметника (все однаково, в якому роді він буде), напр.:

Жила одним одна бабуса М. Пр. 156, себ-то «зовсім одна». – Конячка одним одна була Рудч. Ск. II, 16. – Тільки один одним колодязь во всім царстві ЗЮР. II, 53. – (Вона) дурне дурним Чуб. II, 424. – Кажут, що такі дурним дурний Е. Зб. VIII, 19. – Ой я в батька їдна єдним, нема мені добра Чуб. V, 143. – Одним одну копійчку має Пол. п. II, 103. – Мали вони їдним їдного сина І. М. 43. – Єдним єдну дочку мати, та й тій долі не вгадати Чуб. V, 123. – Мала мати дочку та єдним єдницю Лит. п. Чуб. V, 750. – Ой пливе судно одним одно Лукаш. 73. – Сїв собі одним один за річкою ЗЮР. II, 108.

Сюди-ж належить з походження прислівниковий вираз «чим дуж», «чим дуже» в знач. «щонайдужче», себ-то «чим дужий»: Далі стали біду бити, били її чим дуже, а їй того байдуже ЖС. IV, 29.

IV. Інструменталь при прислівниках.

При прислівниках подибуємо інструменталь не часто, і власне при тих, що походять від відповідних прикметників, напр.: широко, вузько, тісно, високо, повно і т. ін.: Й-а складім же ї (пшеницю) сподом широко Шух. Гуц. III, 60, а також на вираз міри часу при прислівниках «перше», «після» і інших зворотах темпорального характеру, напр.:

Коли б Бог дав, щоб трома днями перед смертю полегшало Ном. 1340.

Женитися било, Янче, сімма роки перше Гол. IV, 507 (пор. Ип. літ.: И якоже бы трѣми недѣлами до масопущѣ и поиде Изаславъ скупа силу свою на Галичъ, 465; бѣ бо ему извѣщено переже днемъ єдинѣмъ, 202).

Кинь в воду годиною аби двома, нѣмъ сѣть закинешь Укр. Госп. пор. XVIII в., 81.

Коли стосунок між двома речівниками як між цілим і його частиною, то інструменталь поняття частини, стягаючися до прислівників і прислівникових зворотів місця, означає положення цілого зглядом того місця, напр.:

Надіти сорочку пазухою назад Ном. 285. – Не вяжіть мене, прокляті Турки, назад рученьками Х. Сб. VI, 11, 61. – (Він) двір перевернув горі ногами, та й ся там мати забила, Явор. I, 76. – Обирнув плуг в долину чипигами, а догори стовбом Е. Зб. VI, 276. – (Пастух) взяв ї (гадину) на шию і обвинув ї долі плечима ib. 103. – Оберни се, Івани, до мени плечима Е. Зб. VI, 277. – Сторч головою, до гори ногами (стоїть хто) Сл. КС. IV, 211. – Куда очима стоїть бігти Літ. Вел. IV, 28.

Привязала недоростка до сосни плечима, до сосни плечима, в батьків двір очима Чуб. V, 660. – Молодий Іван ізрадив дівчину, привязав ї до сосни косима, привязав же він та на шлях очима І. М. Кир. 31. – Кажали сї поховати в-купі головами Снят. п. ЖС. IV, 95. – Скажімося поховати в-купку головами Уш. п. Чуб. V, 209. – (Жар-птиця) як перевернеться у гору ніжками... оттоді хватай Лебед. п. Чуб. II, 291. – Держить сокиру або косу вістрем до гори

Шух. Гуц. V, 221. – Пан староста сидів при столі, плечима обернений до дверей Явор. I, 214. – Рости дубе край дороги гильом на долину Сал. Сч. 26. – (Він) миску з лемішкою обернув і перед себе шкварками поставив Чуб. II, 582. – Положимо... у кут головою, до порога бородою Гн. I, 60. – Нема так нікому як дівчині небозі, єї хата вікнами при дорозі Rokoss. 177. – Ой чия то хата з краю, на улицю дверми іб. 227. – Чия ж то хата вікном до дороги Уш. п. Чуб. V, 130. – Козаченько вбитий лежить, на купині головою Закр. 11. – Гей поїхав Хмельницький к жовтому броду, гей не один Лях лежить головою в воду Ž. P. I, 138. – Лежить рідна дочка личком проти сонця Милор. Жлк. 304. – Гой упала бондарівна до гори плечами Kolb. P. II, 6. – Сів вуин на неї (на кобилу) очима до заду Кобр. п. Чуб. II, 280. – Тільки не повертайся до їх (батька) передом, щоб не пізнали Звяг. п. Чуб. II, 192. – Їдь задом до проса Е. Зб. I, 26. – Половиною місяченько на небі Чуб. IV, 167. – Було навяже людей руками до жердки низку да и жене ЗЮР. I, 6. – Куди кинь, то все латкою на верх Ком. Н. зб. 6. – Я до тебе серцем, ти ж од мене боком Пер. Укр. Лир. XVIII в., 33. – До гори очима, до землі плечима Ном. 13196.

Цей інструменталь може конкурувати з номінативом виділяючися разом з прислівниковими зворотами в іменне речення, напр.: Привязала недоростка, плечі до сосни, очі в батьків двір.

Буває, що прислівникове поняття не висловлено, але його дається припустити, напр.: Ой не седи, Марйусечко, боком Гн. I, 3, себ-то. до мене, до нас і т. и., пор.: Окуне повернись до мене боком Переясл. п. Чуб. II, 374; боком упало (долото) на помуйст Переясл. п. Чуб. II, 140. – Тих псів пняних повязали хвостами (себ-то: до себе) Чуб. II, 620. – Марієчка як се вчула, плечима сі й обернула Kolb. P. II, 17 (розуміється до Івана). – Цеглу ставити сторцем чи класти плазом Кам'ян. п. Сл. КС. IV, 211. – Повернути кого боком. – Не знаю, чим мені йти: чи плечима, чи очима Ном. 3178.

Не заперечуючи того, що інструменталь при прислівникових прикметуваннях місця ніби розвинувся з аналогії до локативного інструментально положення, не можу проте признати за Лосем (Funk parz. 119) його ближчого стосунку до дієслова і дивитися на локативні прикметування, як на такі, що ближче окреслюють локативну функцію інструментально і додані для її виразнішого увидатнення, навпаки, в таких фразах як *leży do góry brzuchem, wisi głową, na dół, stanął ku mnie przodem, tyłem* і т. ин., інструменталі відносяться до локативного прикметування дієслова: *do góry, na dół* і т. ин. і безпосереднього зв'язку з дієсловом не мають.

V. Інструменталь при межислівцях.

В українській мові подибується інструменталь при дієслівних межислівцях тих дієслів, що сполучаються з інструменталем, власне дієслів, що виражають звукове вражіння певного шелесту або на вираз руху, напр.:

Б р и н ь: Бринь лапкою по струні Бесс. МХ. 84.

Б р я з ь: Брязь тятивою Кул.

Г р ю к: Він грюк дверима Полт. п.

Д р и г, к р у т ь: Дриг ногою круть ріжками Гул. Арт. 386.

К и в: Кив головою.

Л и п (тож: г л и п, к л і п): Лип очима в комін Е. Зб. II, 26.

М о р г: Вона морг бровою Полт. п.

С т у к: Він стук пучкою в шибку Полт. п.

Т у п: Прийшла мила під віконце, ніжками туп Чуб. V, 92. – Ніжкою туп, туп Мил. 101.

Т у п у: Тупу, тупу ногами, сколю тебе рогами Чуб. II, 129.

Х л я с ь: А вона хлясь лядою Бесс. МХ. 80.

Ц о к: Туп, туп ніженьками, цок, цок підківками Бесс. МХ. 211.

Ш у р х: Той шурх голубом до верху Чуб. II, 378.

VI. Інструменталь при прийменниках.

З (із, зі, зо).

Підставове значіння прийменника з – соціативність, через те ми його подибуємо на-самперед в випадках колишнього безприйменникового сполучення з інструментом, а відтак в пізніших сполученнях з тою самою ідеєю в основі.

1. При дієсловах.

1. Прийм. з в конкуруванні з безприйменниковим інструментом, напр. :

а) Надлетіли гуси з броду, сколотили з піском воду Kolb. P. II, 72, Чуб. V, 138. (себ-то піском).

Здається, як і пан, маю душу, а з волом робити мушу Дан. 53 (пор.: Ой воликами на хліб робити мушу ИП. I, 6.).

Хоче з нами, молодими, всю Польщу звоювати ОЗИМН. 320. (пор.: Хоче нами всю Польщу звоювати).

А молоду дівчину з людьми перепрошу Чуб. V, 26 (пор.: Я свою дівчиноньку людьми перепрошу Kolb. W. 172.).

б) А вна пішла понад воду з білими ногами Kolb. P. II, 100, (себ-то: біл. ногами).

Як полетів сизий голубочок з буйними вітрами Чуб. V, 173 (пор.: Ой летів черчик буйним вітром ЖС. I, 279).

Ой їхали три козаки з возом Kolb. II, 81 (себ-то: возом).

Мій милий, чорнобривий, з волами припхав ся Чуб. V, 7.

в) Свирщевский и Иван... з великим криком ударили на обоз Крон. Боб. 281. – З такою гадкою поїхав чоловік Чуб. II, 435. – Ой не они угонщику, а хоч гони то з оглядом Ном. 4307. – Тільки подививсь да й так пішов со плачем Чуб. II, 190. Як плач – сльози, то аналогічно: Промовляє до мене из дрібними сльозами Чуб. V, 296. – Виїхавши з України з великою честю, приспів я к Білій Церкві з не малов трястю Гол. I, 6. – Прошу, батюшка, дитину хоронити з собором Чуб. II, 105. – Дай до ксьондза знати, щоби твої оба хлопці з опроводом брати Kolb. 9. II, 7. – Сховали полковника з більшою (рос. = великою) хвальбою Чуб. V. 317.

г) Я до тебе з щирим серцем, а ти з неправдою Чуб. V, 165 – З цілим серцем нехай милость тобі служить, наше тіло Ко Р. II, 263.

Три мѣсяцы с упокоєм живуть Ак. ЗР. I, 16 (1347). – Треба з тобою, хмелю, з розумом жити Мил. Жлк. 234. – З тяжким жалем промовляю: розстатися треба Чуб. V, 315. – Лементує Україна із великим жалем Гол. I, 29. – Чоловік з радістю пішов Чуб. II, 4. – Учувши о неславі зі страхом втівав Гол. I, 15.

г) Не з тим же вони та приїхали, щоб біз тебе та поїхали Гн. I, 30. – Из Василлям будьте здорові Мил. Жлк. 29. – Віншую Вас з цим Новим роком Ном. 346.

д) Пусти ж мене Божейку з чернов хмаров на село, з дрібним дощом на землю, з ясним соньцом віконцьом Чуб. IV, 162 (пор.: Спусти мене Боже над село хмаров, а в село дрібним дощем, ясним сонцем – оконцем Ж. Р. I, 108).

2. Чинність або стан в рівній мірі стосуються до підмету або предмету, як і до інструменталу з прийм. з, що в цім разі виконує функцію злучника «і»; напр.:

Доганяйте сестру із ляхами Бал. 38 (себ-то: сестру і ляхів, сестру разом з ляхами, в товаристві ляхів).

Ти вже згубила мене з тими дочками Чуб. II, 172.

(Я) зостала ся з діточками Чуб. V, 45.

Пропив коня з вуздечками (себ-то коня і вуздечки).

Пропийеш мене з діточками Чуб. V, 584.

Понаїдали ся з ненов, понапивали сі Kolb. P. IV, 24.

Щоби за тя, любку, дати? Сорок гусей из гусяти Гол. I, 48.

Чорт тебе бери з ними (з бровами) Чуб. V, 13.

Дідько б її взяв з єї гадюкою Чуб. II, 12.

Піє милий з кумою. Чуб. V, 93.

Та молода Марієчка из чотирма пила Kolb. P. II, 151.

Пасут оба з тим вівчірем вівці Kolb. P. IV, 119 (контамінація: «пасуть оба вівці» і «пасе він з вівчарем вівці»).

Візьми мене з собою Чуб. II, 84.

(Свині) смрад весь винесли з собою Чуб. II, 8.

Гуртоправ з кашоваром у неволі Бесс. МХ. 208.

Нам з тобою присяга була! присягав ти, присягала я Бесс. МХ. 174.

Иди, дівча, з нами бурлаками Чуб. V, 40. – Мандруй з нами молода дівчино Чуб. V, 399. – Молодая дівчинонько мандруй изо мною Чуб. V, 123.

Али ту, як на теє ж, ишов піп з дяком, з молитвою Чуб. II, 514.

Молодий козаченьку не зійду з тобою Чуб. V, 122.

Де ти, чоловіче, йдеш з тов дівчинов Kolb. P. IV, 8.

Добри-вечер, пане дохтор, я то з жінкою приїхав Чуб. V, 1085.

Деє мій милий соколенько з орлоньками пролітає Чуб. V, 129.

Куницкий з немного козаков утїк Літ. Сам. 160 (себ-то з немногими...).

Оре Семен, оре зо стареньким дідом Чуб. V, 656.

З ним жити не пойму ся Rokoss, 63.

Бідна вдова жила з дочкою Чуб. V, 1082.

Ми с собою жили більше, йик 50 годів Шух. Гуц. V, 159.

Ото пожив цей чоловік з дітьми трохи Чуб. II, 13.

Два коти в однім мішку не можуть з собою жити Ном. 4142.

Ой піду ж я піду, де з милим сиділа Чуб. V, 174.

Сидить вона меж горами з сизими орлами.

А за тими столами сидить батько з синами Гр. III, 3.

Так уни собі там з мамов сиділи Kolb. P. IV, 24 (контамінація: Вони сиділи – він з мамов сидів).

Куроньки піють, – я з дівчиною стою Чуб. V, 36.

Ой як же я не бачила, що ще з ним і постояла Чуб. V, 78.

Там стояли гуртоправи з своїми гуртами Бесс. МХ. 279.

Каждз з своїм мужем гуляє, а я свого не бачу Чуб. V, 398.

Деє мій милий чорнобривий з иншою ночує Чуб. V, 85.

(Я) цю ніч... ночувала сама с собою Чуб. V, 91.

Я з тобою вечерую, з другим заночую Чуб. V, 165.

Стели дочко білу постіль, лягай из ним (козаком) спати Чуб. V, 68.

За нашою слободою росте жито з лободою Чуб. V, 94.

Ой як спиш ти, то Господь з тобою Чуб. V, 55.

Най буде Бог з вами Чуб. V, 126.

3. Прийменник з має значіння «маючи при собі», напр.:

Очи мої каренькії, горе мені з вами Чуб. V, 7.

З великою худобою треба рано встати ib. 53.

З свинячим писком та в пшенишне тісто Ном. 1036.

Жінка в дому з дітьми плаче Рудч. ЧП. 121.

Що маю робити з вами?

З которими я поганци так сі починала:

Міста, села і фольварки мечем сплюндровала Гол. I, 29.

Ой стояв я під коморою, держав ся з периною Чуб. V, 143.

Ой як вийшов мій миленький з голими руками Чуб. V, 92.

А сфатив її вїйт з палицев та й став розганяти Kolb. P. II, 14.

Хай не ходять наші попи з тими бородами. Закр. 117.

Вийди мати з калачем Rokoss. 155.

Чом до мене не повернеш, як идеш из плугом Чуб. V, 133.

Иде він да йде из сею булавою Чуб. II, 173.

Люде идуть з серпами, а Маланка з склянками Гол. IV, 148.

Ти підеш з косою, діти з грабельками Чуб. V, 29.

З червінцями не носити ся Чуб. V, 529.

Чути, чути козака горло, як йде з кобзиною Чуб. V, 110.

Еліптично: За ним Ляхів сорок тисяч з голими шаблями Гол. I, 8.

Теж: Що буде з нами? Батько догадається, що я тобі помагаю и уже кінець буде з нами Чуб. II, 188.

4. При дієсловах неперехідних (середніх) і займенникових, що показують взаємну чинність або стан, напр.:

а) Балакати, говорити, розмовляти, накладати, трактувати і ин.: Я з ним не балакав Полт. п. – Хто з тобою, Марусенька, говори? З кухарками, моя мати, говору Kolb. P. II, 78. – Нехай з своїм милесеньким трошки поговору Чуб. V, 53. – Поговору з тобою, як місяць з зорою Чуб. У, 18. – Треба з Иванком розмовляти ЖС. I, 454. – Там козаченько коня наповає, з дівчиною та й розмовляє Чуб. V, 195. – Та відьмила, з усіма відьмами накладала Е. Зб. I, 38. – Що видячи Уманцѣ, же орда при Дорошенку зостала, почали трактовати з Дорошенком Літ. Сам. 106.

Воювати: Давно уже ти, Потоцкий, з козаки воюєш,

Ти козаків не звоюєш, свою силу згубиш Гол. I, 25.

З прим. **на** і акузат.: Брат на брата воюватимет Літ. Вел. III, 104.

Граничити, межувати, сусідувати: – з ким.

Грати, -сь, жартувати, жирувати, заходити: З водов та й вогнем ни грай Kolb. P. III, 197. – Грається неначе з хлопцем Ном. 13789. – Хлопці з іншими жартують, а від мене знають зась Бесс. МХ. 241. – Бабина ж дочка усе тільки жирує з хлопцями Чуб. II, 97. – Одного газди син... зайшов собі там шос з циганом, а циган вдарив го в лице Kolb. P. IV, 229.

Накладати: Добре зібрав – з тими накладав Ном. 1352.

Приставати: Хто з псами пристає, навчиться брехати Ном. 5992.

б) Битися: Бїє ся Турок з Москалем Гол. I, 21. – Збив ся з ними, ах, по-молодецьки Гол. I, 35.

Боротися: Будем з горем боротися Ном. 14249.

Водитися: З парою кониками не водити ся Чуб. V, 529.

Гніватися: Я сі з водов ни гнівала, я сі води бою Kolb. P. III, 58. – А чо ж бо ти, Парасино, на мене моргаєш, коли ти се, Парасино, ой зо мнов гніваєш Kolb. P. II, 42. – Най на того суд упаде, з ким я гніваю ся Сал. Сч. 18.

Женихатися: Про любові (голубоньки) споминали, як з собою женихались Закр. 34.

Забавлятися: Прийде нічка осіння, ні з ким забавляти ся Чуб. V, 26.

Зазнатися: Чоловік умер, а жінка зазналась без його з змієм Чуб. II, 285. – У суботу із вечера з ляхами зазнав ся Пол. п. II, 86.

Закладатися: – з ким.

Замінитися: – Так паробок замінив се з циганом Kolb. P. IV, 23.

Запізнатися: Хоть з котрою ся запізнаю, взаємности не дізнаю Гол. I, 215.

Зійтися: Як зійшов ся рід из родом, взяв ся напивати Гол. I, 297.

Здибатися: Здибала вона се з Петрусьовов мати Kolb. P. II, 49. – Здибала ся она з трома соколами Поділля Чуб. V, 722.

Злітатися: Сокіл з орлом та й злітається Чуб. V, 943.

Змагатися: З чортом не змагаться Ном. 3294.

Знатися: Вона їм каже: жаліб великий,

Що ся не хоче вже знати з ніким Чуб. V, 238.

Знюхатися: Тільки з ким знюхається (жіноче племя), то вже певно готове збрехать Рудч. I, 132.

Зустрітися: Прощай розуме, як з горілкою зустрів ся Ном. 11468 – Та зострів ся сизий голубочок з буйними вітрами Чуб. V, 24.

Кохатися: Тепер, мати, признаю ся, що з Романом кохаю ся Бесс. МХ. 182. – Я з іншою закохав ся, тебе відцурав ся Чуб. V, 399.

Куматися: Кого люде за люде мають, з тим ся кумають Ном. 9493.

Любитися: Ой за Бугом, за рікою, любив ся я з дівчиною Чуб. V, 24. – Любили ся, як риба з водою Чуб. V, 315. – Любили ся сиві очі из чорними дуже Чуб. V, 286.

Минути ся: Нігде з лихом не мину ся, бідний чоловік Z. P. II, 73.

Морочитися: Страх мені не хочеться з старим дідом морочиться Ном. 12536.

Обійматися: Бабина гівка... лиш з парубками обіймає сі Kolb. P. IV, 15. – З ким люблю ся – обійму ся Чуб. V, 83.

Пізнатися: Чи ти в любистку купав ся, що зо мною пізнав ся Чуб. V, 75. – За річкою, за бистрою пізнав ся я з дівчиною Чуб. V, 248.

Побиратися, – братися: Хто з мойов доньков буде грати в карти цілу ніч, то буде ся з нею побирати Явор. I, 91. – Другий каже: не журу ся, бо я з вдовов поберу ся Z. P. II, 43.

Полигатися: Полигалися з жидами Шевч.

Понятися: Уже твоє біле личко з моїм поняло ся Метл. 12.

Потикатися: Казав ся им потыкати з неприятелем Крон. Боб. 287.

Пробуватися: Войско зась послѣднего еще килко разов з Шведами спробовавши и не могучи оним постояти, разїехалося Вел. I, 225.

Прощатися: З світом Божим попрощаюсь Чуб. V, 146.

Радитися: От і став пан з мужиком радитися Чуб. II, 8. – Порадив ся пан з його дядьком Чуб. II, 11.

Розминутися: Ні з чим не розминеться Ном. 11087.

Розмовитися: А вийди, дівчино, розмов сі зо мною Kolb. P. II, 73.

Скупитися: Не дали ся скупити з Шереметом Літ. Сам. 62.

Стріватися, стрітися: З чортом не стрів ся Рудч. Ск. I, 63.

С х о д и т и с ь: Кінці не сходяться Ном. 9867.

У д а р и т и с ь: Як ударяться з войском московским Літ. Сам. 57.

Ц і л у в а т и с ь: З панами добре знаться, та не дай Бог цілуваться Ном. 1196.

5. При дієсловах перехідних, що визначають чинність, що заходить між двома пред-
метами; і також при утворених від них займенникових дієсловах, що визначають чинність
взаємну, напр.:

Б р а т а т и, п о-, -с ь: Батько мій не братався з панами Сл. КС. I, 93. – Який тебе лихий
ізнис і побратав з панами Греб. 502. – Побратались свиня з пастухом Ном. 2540.

В і н ч а т и, з в і н ч а т и, -с ь: Волю ж я тя, сину, в солдати віддати, ніж я тя маю з тою
дівчиною звінчати Чуб. V, 234. – Звінчала ся твоя дочка з паничем Rokoss. 155. – З куми-
ним дівчам повинчаю ся Чуб. V, 155.

Д і л и т и, п о-, -с ь: Ділитиму з ним радість і горе. – Поділив ся той хлопчик з дідом
грішми Чуб. II, 105.

Д р у ж и т и, п о-, -с ь: Дочку дружити з ким. – Вони сі з собов подружили Kolb. P. IV, 14.

Є д н а т и, по-, -с ь: Ієднає людзькі князі з ізраїльським родом Кул. Пс. I, 12. – І при-
шли ви єднатись з ним чистою сльозою Таволга (Осн. 61, III, 12). – Ні з ким серця поєд-
нать Шевч. 584.

Ж е н и т и, о ж е н и т и, -с ь: Хіба ти багатий такий, що хочеш оженить свого сина з
мею дочкою Чуб. II, 61. – Брат конечно хотів з нею женитись Rokoss. 85. – Не жени ся ти
зо мною, не поправиш долю свою Чуб. V, 216. – Як з дороги поверну ся, то з тобою оже-
ню ся Чуб. V, 4. – Ой сів, зажурих ся, що з малою ожених ся Закр. 75.

В ст. рус. без прийменника: Овии бо поповѣ единою женою оженивсѣ служатъ Ип.
101. – Повелѣ Дюрги Мьстиславу снви своєму Новѣгородѣ женитисѣ Петровною Михал-
ковича ib. 482 (1155).

З а п р и я з н и т и, -с ь: – кого з ким; вони заприязнилися з собою.

З а р у ч и т и, -с ь: – кого з ким; Іван заручився з Катрею.

З б л и ж а т и, -с ь: –кого з ким. – Жолнѣрове з ордою зближаються Літ. Сам. 39.

З м і ш а т и, -с ь: Змішати горох з капустою. – Хто ся з отрубамі змішає, того свині
ззідять Ном. 1039. – Змішався щавій з лободою Чуб. V, 576.

З н а й о м и т и, по-, -с ь: Я вас не буду з ним знайомити. – Я з ним торік познайомився.

Л у ч и т и, по-, -с ь: Чей нас Бог получит з собов – будеме щасливи Гол. III, 393.

М и р и т и, по-, -с ь: Очерет з лозою не помирять ся Ном. 4156.

О б р у ч и т и, -с ь: – кого з ким. – Як би дав Бог, щоб я з нею шлюбом обручив ся
Чуб. V, 25.

П о г о д и т и, -с ь: Олію з водою ніколи не погодиш Ном. 4154. – Як порося з вовком
(погодились) Ном. 4158.

П о р і з н и т и, -с ь: Ото ж порізнили мене з братом Сл. КС. III, 344.

Р і в н я т и, з-, п о-, -с ь: З панським свого язика не рівняй Ном. 1203. – Тепер се утішаю,
же го з людьми зрівнаю Tomasz. 72. – Порівняй Господи пізнього з ранім Мил. Жлк. 234. – А
запашний та василечок із тинами рівняєть ся Гр. III, 537.

З д а т и в.: Хто в псах кохається, сам йому рівняється Ном. 12581.

З г е н і т. і п р и й м. **до**: Куди рівняється свині до коня, коли шерсть не така Ном. 7931.

З г е н і т. і п р и й м. **проти**: Рівня ягня проти коня Ном. 7931. – Вже нам не подоба против
вас рівнятися Кв. ЩІІ. 15.

С в а р и т и, по-, -с ь: Вона мене посварила з сином Полт. п. – Сварила ся кума з кумою
Чуб. IV, 495. – Син з мамою посварив ся Kolb. Ch. II, 7. – Бо я з батьком посвару ся, гріха
наберу ся Чуб. V, 110. – Посварив сі син из мамов Е. 36. I, 22.

С в а т а т и, по-, -с ь: Посватали єї з одним парубком ЖС. II, 360. – А ти з другою по-сватав ся Чуб. II, 194.

С по і т и, -с ь: – що з чим.

Також з дієсловами, що виражають роз'єднання, з приростком р о з-:

Р о з б о р о н и т и: Розборонять там трохи чи не батька з матіррю Ном. 9450.

Р о з в е с т и, -с ь: Розведіте чоловіка з рідною кумою Щеп. 8.

Р о з д і л и т и, -с ь: – кого з ким. – Бодай ти з душею розділився Манж. 171.

Р о з і й т и с ь: Розійшли ся, як вітер з горою Чуб. V, 315.

Р о з к у м а т и с ь: Я з тією кумою розкумаю ся Чуб. V, 155.

Р о з л у ч а т и, -ч и т и, -с ь: Зле ти, мати, учинила, що з любовою розлучила Чуб. V, 34. – Розлучили рибалочки рибоньку з водою, розлучили лихи люде милого зо мною Закр. 44. – Вже з тобою, батеньку, розлучаюсь Чуб. IV, 106.

Пор. срк. *vatsair viyutah*; з ген. (аблят.): Розлучимо од батенька Чуб. IV, 75. – Там ся розлучит душа од тіла Е. Зб. 35, 56.

Р о з с т а в а т и с ь: Як душа з тілом та й розставала ся Чуб. I, 150.

В цих дієсловах ми маємо пізнішу конструкцію з інструментом на місці давнішої з аблятивом; перехід від аблятиву до інструменталу (соціятиву) можна вияснити ідеєю взаємності, що лежить в основі цих дієслів, розділ дається уявити, як два (обопільні) процеси (див. Вг. II, 2, 484), себ-то: я з тобою розлучився (від себе), як теж: я з тобою прийшов – я й ти прийшов (разом).

Прийм. з речівниками переважно дієслівними служить на вираз моменту часу одночасового або різночасового з чинністю дієслова, напр.:

Я з сонцем встаю Полт. п. (себ-то з сходом сонця). – З вашим поворотом і я повернувся Київ. п.

2. При речівниках.

1. При дієслівних речівниках одного кореня з дієсловом того самого сполучення:

а) Дієслово (мати, бути, чинити і інші) з речівником творять одно дієслівне поняття, напр.:

Б и т в у с т о ч и т и: Сварщевский... сточил з ними битву Крон. Боб. 282 (битися з ким).

В і й н у т о ч и т и: Все війну з ним точив М. Пр. 326 (воювати з ким).

Г у т і р к у м а т и з ким Ном. 12857 (гугорити з ким).

З а д о р в ч и н и т и: Хмельницький учинил задор з ляхами Літ. Сам. 7 (задертися з ким).

З г о д у в з я т и: Выговский взял згоду з войском коронним Літ. Сам. 55 (згодитись).

М и р ч и н и т и: Чинимъ миръ твердый из королемъ Ак. ЗР. I, 1 (1340) (мириться).

П о т р е б у м а т и (стар.= битись): Мѣли потребу з ордою Літ. Сам. 175.

П р и м и р ' я с т о ч и т и: Запорозци... з бесурмани зточили примирья Ев. Ист. I, 327 (1691).

Р о з м о в у м а т и: Мали розмову из собою на годин двѣ зекгарових Літ. Сам. 53.

У з а к л а д з а х о д и т и: Не заходи з дідьком у заклад Ном. 12543.

Ш л ю б б р а т и, в з я т и: На горі церковця сіяла, там дівчина з козаком шлюб брала Чуб. V, 78. – Я верну ся з України, возьму шлюб з тобою Чуб. V, 135.

б) При речівниках одного кореня з дієсловом, що визначає розділ, напр.:

О т ц е ж т о б і в р а ж и й т у р ч и н з д у ш е ю р о з л у к а ИП. I, 274.

Розстання з милим смерті ся рівняє Ном. 8782.

2. При речівниках конкретних, при чім стосунок між обома речівниками може бути двоякий:

а) Два речівники взаємно самостійні: речівник в інструменталі дається уявити супровідним другом, напр.:

Чашу з медом носити Чуб. V, 18. – Поставили млинці з потравкою Rokoss. 109. – Розбійники одібрали і гроші і одежу і коні з повозом Чуб. II, 206. – Нагріли котел з водою Чуб. II, 11. – Баба напекла періжків з маком Чуб. II, 114. – Не зрадив (я) нікого з волами, коровами, не зраджу я тебе з чорними бровами Чуб. V, 399. – Є закопані два мідні кітли з сріблом Kolb. P. IV, 29. – То був склеп з чобітьми ЖС. II, 351. – Зачиняйте батьки хвіртки, ворота з тинами Мил. 71. – Зняли, зняли з Морозенка з чересом червінці Гол. I, 6. – Казав собі коня дати войскового, вороного, шаблю из похвою, фляшку з горівкою ib. 6.

б) Інструменталь з прийм. з при словах «пара» і «рівня» конкурує з дативом: Я не пара тут из вами Kolb. P. II, 287 і Кінь волів не пара Ном. 1020. – Кінь з волем не рівня і Кінь волу (волів) не рівня Ном. 1020.

в) Два речівники взаємно несамотійні; речівник в інструменталі складовий елемент цілого, напр.:

Зсушила мене молода дівчина з карими очима, з чорними бровами (бровима) Чуб. V, 81. – Прибігають до його два огери з срібними гривами Чуб. II, 376.

Пор. ст. рус.: Суть людье жестокою выією Ип. 273.

Конкурує з геніт.: Знайдется козакъ здоровыхъ рукъ Клим. В. 123.

Піп з бородою. – Відро з дужкою.

Речівники в інструменталі з лічковим прикметуванням:

З акузат. і прийм. **в**: прибуде змії у дванадцять голов Чуб. II, 254.

Продалемь... млин з двома каменми Модзал. 6, (1652). – Стоїть церковка с трома верхами Булгак. 50. – Їди змії з дванацїкма головами Kolb. P. IV, 98. – Уродила жінка дитину з трома головами ЖС. III, 346.

Пор. рос.: дом о семи комнатах, береза о пяти верхах Бусл. Ист. Гр. II, 285; польськ.: wóz o dwóch kołach, dom o trzech piętach.

3. При прикметниках.

П о в н и й: Стоят повноньки щирозлотнії,

Щирозлотнії з вином повнії Е. 36. 35, 133.

Стоїть колодезь повний із водою Bruk. 95.

Звичайніші сполучення з інструменталем або генітивом-аблятивним: Відерце водицею повненьке Метл. 224. – Пливе човен води повен Метл. 16.

Р і в н и й: Я вже рівна з мамою Полт. п.

З дативом: Кінь коневі не рівний Ном. 1019.

4. Прийм. з з інструменталем при прислівниках.

Р і в н о: Рости хмелю... рівно з тичиною Чуб. V, 110.

Також при прислівникових: разом, укупі, вщерть і ин.

За.

Прийменник **за** виражає просторове виображення «позаду», чи тут зіставляються положення кількох предметів в просторі, чи їх діяльність в ній; з цього підставого значіння розвинулися інші, залежні від речового значіння елементи, що входять в сполучення, дієслова і ймення.

1. При дієсловах.

1. На означення місця; на питання де?

За мѣстом розбито намет великий Літ. Сам. 74.

На городі вишня, за в-городом дві Метл. 47. – Смерть за плечима Чуб. I, 230. – У його єсть дочка за білим полем, за густим лісом, за синім морем Чуб. II, 338. – За горою, за крутою та живуть люди слободою Чуб. V, 268. – За річкою, за бистрою пізнав ся я з дівчиною Чуб. V, 248. – Сідят женці за столом Гол. IV, 202. – За тими столами сидять пани шарами Kolb. W. 337.

Переносно: Не єдна з наших плаче, ой за грішми біда скаче Чуб. V, 97. – Дай Боже, щоб ми за твоєю головою пили та гуляли ИП. II, 8.

Бути за ким «віддатись, вийти заміж»:

Єсть у мене менша сестра, – буде за тобою Рудч. ЧП. 202. – Я за твоїм сином масток трачу Kolb. P. II, 49. – Думала бути за ним пані Метл. 237. – За мною худоби не буде Чуб. V, 62. – За хорошим чоловіком жінка молодіє Чуб. V, 234. – Зав'язала-сь мені за нелюбом світ іб. 213. – Ой як будеш за вражим сином, гуляннячко минаєть ся іб. 275.

При дієсловах, що сполучаються також з приймен. за і акузативом:

а) перехідних:

Класти, покласти, положити: за що і за чим.

Садити, посадити: Посади його доню за тїсовим столом Чуб. V, 68. – (Мати) посадила сина за стільчиком, нелюбу невістку за скамницею Харк. г. Чуб. V, 717.

З акузат.: Посадити за стіл, за скамницю.

Ставити, поставити: – за деревом і за дерево.

б) неперехідних (в формі динамічній):

Лягати, лягти: – за чим і за що.

Сідати, сісти: Сядь за тою вербою тихо Чуб. II, 391. – (Жінка) сіла за столом іб. 12.

З акузат.: Сідай або сядь за стіл.

Ставати, стати: – за дубом.

З акузат.: Але він собі став за дуба та й стоїть Явор. I, 21.

Але при формі статичній цих дієслів: **лежати, сидіти, стояти** – тільки інструменталь.

2. При дієсловах переміщення, рух **позад** кого (або чого) або у-слід кому:

а) неперехідних:

Як почали за Николков у погоню бічи ЖС. IV, 92.

Дезинтері мусіли тікати, бо за ними гонили пушкарі Е. Зб. 26, 4. – Та угнались ми далеко за ляхами, й доведеться погубати ИП. II, 45.

Іде думка за думкою, як на світі жити Закр. 104. – Пішов боком за кумом надзирици Шух. Гуц. V, 138. – Ой пішов милий за річками Чуб. V, 45. – Пішла наша розмовонька тихо за водою Чуб. V, 122. – Утомиться коник бігти, – вони за возом идуть Чуб. II, 168. – (Пан) пішов також за тим погребом ЖС. II, 351. – Пішли всі три за тим слідом Явор. I, 53 (пор. без прийм.: піти слідом). – Ой чи не той соколенько, що за орлами літає Чуб. V, 53. – Іде дівча з двора, дитину хитає, а за нею братчик шаблею махає Kolb. P. II, 82. – Пливи косо у плинь за водою Метл. 94. – Плинуть мої дні за днями, літа за літами Чуб. V, 360. – Пливе човен води повен, а за ним весельце Метл. 16. – Пливи мила стихенька водою, а я зараз плину за тобою Чуб. V, 60. – Поплила та бочка за вітром Чуб. II, 165. – Та поплила плавиночка долів за водою Kolb. P. III, 61. – Гнали, гнали бондарівну не могли дігнати, ой аж мусів пан Каньовський за нею стріляти Гол. I, 65. – Ходить козак коло проса, за ним дівка гола, боса Чуб. V, 69. – Шумітиме нагаєчка у-слід за тобою Чуб. V, 165.

А за нею доганяють ще жидівські діти Kolb. Ch. II, 27 (замість: «її доганяють» див. там-таки: «богатую, хорошую жида доганіють» – контамінація: доганяти кого і гнатись за ким).

б) **п е р е х і д н и х**:

Веде коня за собою Чуб. V, 94. – Та ци мож би за Николков в погоні післати ЖС. IV, 92. – Їх би були за слідами усіх виловили Е. Зб. 26, 6.

2. При дієсловах, що руху не виражають:

а) При дієсловах, що також лучаться з генітивом (див. «Ф. г.», стор. 58–61).

Г л я д а т и (= шукати): Пішли за нев глядати і нема їх до днешного дня М. Пр. 260.

Г у к а т и: Гукнув за ним Чайк. З л. р. 383.

З акузат. і прийм. **на**: Гукни на Явдоху, чого вона там бариться Полт. п.

Д и в и т и с ь, ш у к а т и: Піп дивит сі всюди за бараном Kolb. P. IV, 241. – (Цар) все ся дивив за тим своїм камрадом ЖС. IV, 173.

К л и к а т и: Ой взяли служеньки за попом кликати Ž. P. I, 52.

З акузат. і прийм **на**: На слугу свого вірного кликав-покликав ИП. II, 4.

Ш у к а т и: Вона зараз то пізнала, що то єї тато і єї чоловік за нею шукають ЖС. III, 380. – Жид... починає шукати і питати сі за ними Kolb. P. IV, 190. – Він не бере нікого (конє), але шукає за тим паршивим Kolb. P. IV, 134. – Ходит бондар по ліщині, обручі рубає, врубав оден, врубав другий, за третім шукає Kolb. P. II, 139. – А жінка ту так шукає за дитинов Явор. I, 181. – Я за патичком шукаю ib. 25. – Твоя баба за тобов шукає ib. 156. – Пійду ж я горами за зілем шукати Купч. 446.

б) При дієсловах, що також лучаться з акузативом:

З о р и т и: Зараз частина їх (людей) відбилась і майнула зорити за сябрями Чуб. II, 664.

Л о в и т и: Жид займав си за ним ловити Шух. Гуц. V, 147.

С т е ж и т и: Треба стежити за тими людьми Полт. п.

в) При дієсловах, що також лучаться з акузативом і прийм. **на**:

Г л я д і т и: А з тобою нічку стою, – за іншими гляджу Ž. P. II, 191.

О г л я д а т и с ь: Паробок... огленув се за розбійником, бо му жель було за камінчиком Kolb. P. IV, 23.

П о г л я д а т и: За сусідом молодичі, за сусідом і вдовиці, ще й дівчата поглядають, бо сусіда всі кохають Чуб. V, 232. – Подолянка гречку сіє, за козаком поглядає Гол. I, 87.

Конкуруючи з інструменталем безприймениковим на вираз часової наступності; напр.: За цим разом батько догадається Чуб. II, 191.

По чотирі рази слуги прислала,

А за петим разом сама поїхала Kolb. P. II, 47.

Думавйем... аби за одним заходом зробити весіле Kolb. P. IV, 54.

За єдним присідом вечера за обідом Закр. 163.

За одним пострілом сорок сім качок убив Чуб. I, 300.

Так ішло за чергов від найнищого до найвищого Kolb. P. IV, 105.

Буде си то одна, то друга за чергов завивати, то мем си грішми гілити Kolb. P. IV, 213.

Прийменник «за», виражаючи часову наступність, дорівнює прийменникові «по»:

Скікнув милий з-перед очей... за коником станув копіт Чуб. V, 2. – За лебедьом десь ся взяла чорнявая воду брати, та начала лебедята заганняти Чуб. V, 17. – Я буду виїзати, а за нами діти будуть загібати Чуб. V, 85. – Туга за тугою, журба за журбою, дала-сь мене, моя мати, замуж молодію Чуб. V, 213. – За дівчиною всі дзвони задзвонили, а за козаком всі звіри затрубили Гол. I, 105. – Ой за поповичом дзвони сі розщибаю Kolb. P. II, 83.

При наступних дієсловах, виражаючи діяльність на користь чию, прийменник «за» протиставиться прийменникові «проти», «на». Інструменталь конкурує з акузативом:

Б у т и: Вернись, Іване, буде твоє щастє за тобою Чуб. II, 13.

В с т а в и т и с ь: Дякувати тобі, сину, що хоч ти вставив ся за мною Е. 36. VI, 20.

В с т у п и т и с ь: Ми би... вступили си за нашими кривдами Е. 36. 26, 3.

Д б а т и: Він дбав за кінми завсіди більше, як за пан-отцем Март. Заб. 2. – Ти меш, батьку, за мнов дбати, чи мйа будеш викупйати, чи в неволи поминати МУЕ. XIX-XX, 362.

Г о в о р и т и: Говорим на вовка, але за вовком щось треба сказать Ном. 6737.

Л е ж а т и: Єк вам так за нами дуже лежи, то держіт нас аж і до нарик Е. 36. 36. XVI.

М о л и т и с ь: За людьми ся завше Христу Богу молиш. Укр. Р. Арх. IX, 178.

П и т а т и, з а-, р о з-: Стали питати та шукати за тими бракіми Kolb. P. IV, 214. – Богачка зараз запитала тамту (бідну вдову) за причиною ЖС. III, 51. – Я за тим не розпитував Чайк. 3 л. р. 290.

П р и ч и н я т и с ь: Хс. за нами причиняється вь небѣ до Бога отца своего Гал. I, 104. – Застала туть і графа С. Вл., котрій за мною причинялся, толкожь ничего не успѣло Дн. Хан. 65.

З а к у з а т ь: Угодниць... бжіи... за нас ся причиняют Реш. Єв. 2976.

П р о с и т и: Прошу за тым велце, нравов тых престанте Клим. В. 21. – За моім царком Пана Бога просьте Гов. Лемк. 370. – Просити... за пйаницею і негідником Чайк. 3 л. р. 507.

Р о б и т и: Наймай службу, роби обіди за тими душами Kolb. P. IV, 37.

С в а р и т и с ь: Взяли сє за нев оба товаришеньки сварити Kolb. P. II, 83.

С т о я т и, с т а т и: А зімою чорт з тобою, я не стою за тобою Чуб. IV, 512. – А як мене будут бити, стане брат за мною Kolb. P. II, 25. – Ой пане... станьте ви за мною, розлучіте мого мужа із тею кумою Kolb.W. 364. – Хто за шелягом не стоїть, той сам його не стоїть Ном. 9912.

З а к у з а т ь: Хто за гріш не стоїть, той сам гроша не варт Ном. 9914.

Т р и м а т и: Звичайне тримає: як пан за паном, мужик за мужиком, жид за жидом Ном. 9440.

У п о м и н а т и с ь: Вже сє не було кому за грішми упоминати Буцацьк. п. Е. 36. Б. 52.

Т я г т и р у к у: Тамтой за паном руку тягне Чайк. 3 л. р. 307.

7. П р и й м. за дорівнює прийм. «по» з акузат на вираз ціли руху «щоб узяти»; напр.:

Як він поїде за тим півником, то кінь його убйє Чуб. II, 159. – Та пішов бим за папєрем, – дороги не знаю Kolb. P. II, 126. – Вернулися за серпами та забули хлїб з торбами Kolb. P. II, 244. – Дала йому мати гроші і послала знов за хлїбом Чуб. II, 53. – Ще йди мен за соломов і за ріщами, бо будеш огонь класти Явор. I, 77. – Бѣда... оудавшим ся за тогосвѣтними роскошами Пам. укр. м. IV, 209.

8. Від стосунку місцевого і часового розвинувся відтінок причини; цей інструменталь підноситься до давнішого безприйменникового.

а) В реченнях заперечних або що мають заперечний (уємний) характер:

Далєй не йшли за великою зимою Літ. Сам. 147. – До себе прийти не могли за великим шумом межи народом Літ. Сам. 75. – Волошя за тою зрадою Сремѣиновою стривожили ся Крон. Боб. 287. – Мало що з собою припровадили за великим бездорожем Літ. Сам. 181. – За тучами громовими сонечко не сходить Метл. 51. – За великим носом нічого не бачить Ном. 6609. За парою і світа не бачить Ном. 3408. – За слїзами кривавими світа не бачу Чуб. V, 476. – За великою хмарою малий дощ буває Чуб. I, 248. – За лютими морозами шальвія не сходить Kolb. W. 182. – За гордістю, за пишністю з глави шлика не здіймали ЗЮР. I, 30. – За вашим шептом та мого крику не чутно Ном. 12885. – (Вони) мало й говорили за планом Більськ. п. Чуб. II, 196. – Якось не спавши цілу ніч за такими гадками ЖС. II, 187. – Бїдували вони на світі більше за лїньками Чуб. II, 542. – То Марйїн льон не полотий. Чому вона не полола? Ой то за сим, та за тим, а найбільш за сном товстим Закр. 20. – За лихими ворогами

дівчини не маю Чуб. V, 172. – За лихими людьми та за ворогами гуляти не вільно Метл. 23. – За людом мало й води знати було Літ. Сам. 67. – За тобою і діло не мило Метл. 41. – Люляй, люляй, ой ти, малий враже, за тобою вся худоба ляже Гол. I, 108. А втрачу я всю козацьку зброю, все ж то, вдово, а все за тобою Гол. I, 109. – Чого ж ти, мій миленький, на личку змарнів? За тобою, серце моє, що-м рано видів Чуб. V, 60. – Бодай тебе, попаденько, чорт узяв, за тобою тільки рясу всю порвав Чуб. V, 1026. – Щоби ся збув! За тобою кишки пірвати Ном. 12624. – Коли зібрався, за нами не бався Ном. 11377.

б) При дієслівних речівниках: в наслідок чого, згідно з чим:

Село Дорогиничи, которое пакъ Романовский за правомъ арендо-внымъ держить Арх. ЮЗР. II, 373 (1593). – За прозбою господина отца Ісаїя Літ. М. Г. 47. – За частою прозбою Дорошенковою солтан послал часть орди Літ. Сам. 120. – Івоня... умыслил поддати ся за кондиціями двома Крон. Боб. 289. – А так, за тих двох старанєм, зобрало ся козаков тридцать три выборных Крон. Боб. 294. – За старанієм єпископа Мефтодія, которого Бруховецкий запобѣгл подарунками и обетницами розними Літ. Сам. 73. – Знову хотѣли побрати и потратити за поводом Тетериним іб. 95. – За розказаням того чауса, солтани з ордами отступили от Дорошенка іб. 105. – Оттуля за причиною гетмана Дорошенка до Царигорода запроважен іб. 107.

За божою волею поволенько переїдемо ЖС. II, 353. – За твоїм розказом ставю свою шию Kolb. P. II, 48. – От він за таким заміром побудовав коло свої хатині гуральню Дан. 54.

9. При наступних дієсловах, вимінюючися з льокативом і прийм. **по:**

Б а н у в а т и: Адам все за чимось банував ЖС. III, 377. – Будеш, будеш банувати, гівчино, за мною Kolb. P. III, 61. – Банує дуже за тими грішми Явор. I, 15.

Б и т и с ь: Ти не знаєш, моя мати, за ким серце б'ється Закр. 114.

Б о л і т и: Не болить моя ноженька за будяком, но болить мя серце за дяком Чуб. V, 1165.

В б и в а т и с ь: Гілка до гілки прихилиється, мати за дітьми убивається. – Деся моя ненька, деся моя старенька, та за мною убивається Ж. Р. II, 51.

В м и р а т и: Милая моя, серденько моє, я вмираю за тобою Чуб. V, 128.

В п а д а т и с я: Що ти, доню, робиш та думаєш, що за чорноморцем ся впадаєш Чуб. V, 70.

Г и н у т и: Гине як риба за водою Закр. 152. Еліптично: А як рибка за водою, так я, серце, за тобою Чуб. V, 248.

Теж синонімічне: н а л о ж и т и г о л о в о ю: Я за тобов, файна рибко, головов наложу Сал. Сч. 6.

Г о л о с и т и: За поясом батіг носе, за мною голосе Гн. I, 121.

Ж а л к у в а т и: Жалкує за вчорашнім днем Ном. 10927.

Ж а л у в а т и: (Три зозуленьки) та й стали кувати, за вдовиним сином жалувати Поділля, Чуб. V, 835.

Ж у р и т и с ь: Єсть у мене отець, ненька – гірко журять ся за мною Рудч. ЧП. 154. – Зажурилася дівчина у селі за мною. – Не жури ся, чумаченьку, так дуже за мною Рудч. ЧП. 201. – За козаком дівка журила ся Бесс. МХ. 183.

З а в о д и т и: Щоби за мнов заводили, як ті ластівоньки Kolb. P. II, 187.

М л і т и, о м л і в а т и: За коханням серце мліє Чуб. V, 4. – За тобою серце мліє іб. 75. – То ж то мені за миленьким серце омліває Сал. Сч. 36.

М а р н і т и: О як же ти, моя мила, на личку змарніла,

За тобою, мій миленький, щом тя не виділа Kolb. W. 131.

Н у д и т и с ь: Він дуже нудиться за нею Полт. п.

П л а к а т и: Яка любка дуже дурна, що плаче за мною Гол. II, 284. – Може я за ним дармо плачу Чуб. V, 16. – Орел... плаче за своїми дітьми Kolb. P. IV, 91.

Синонімічні поняття:

За козаченьком чорний ворон краче Гол. I, 106.

За козаченьком всі кавки закавчили *ibid*.

За ним, за ним дівчинонька слізеньками умивається Рудч. ЧП. 203.

Щоби за мнов все ломали біленькі руки Kolb. P. II, 187.

Ой взяв за ним кониченько жалібненько ржати Гол. I, 95.

По б и в а т и с ь: Півень крізь ніч за своїм хазяїном побивається Ном. 10262.

С к у ч а т и, -ч и т и, -с ь: Скучило ми ся за вами ЖС. IV, 98.

С у м у в а т и: Він дуже сумує за батьком Полт. п.

Т у ж и т и: Коли тужиш так за мною, як я за тобою,

Поберем ся, моє серце, будем жить з собою Ž. P. 172.

Мати дуже тужила за донькою ЖС. II, 361. – Чи він тужить за степами чи за дівчатами? Метл. 375. – Тепер стали всі тужить за левом Чуб. II, 166.

2. При речівниках.

Прийм. **за** кладеться при речівниках одного кореня з дієсловами, що сполучаються з прийм. **за**, напр.:

Ж а л ь: Як я піду в чужий край, тобі буде за мнов жаль Гол. III, 189. – Не жаль же мені за пів стада коней, ой жаль же мені за моїм конем Гол. IV, 42. – Умру з жалю за тобою Чуб. V, 78. – Я щастя не зазнала, жаль мені за вами (літами) Чуб. V, 360. – Панови зробила си жбиль за Грицем Шух. Гуц. V, 149.

З геніт.: Ой не жаль мені темного луку, ні червоної калини Метл. 153.

Ж у р б а: Велика мені журба за ним Полт. п.

Н у д ь г а: Ой то ж мене за тов річков нудьга нападає Kolb.P.II, 96.

П о г о л о с к а: За ними поголоски уже утихли Е. Зб. 26, 6.

Т у г а: Туга за рідним краєм.

3. При прикметниках.

П р о в о р н и й: Проворний як ведмідь за горобцями Ном. 10997.

Ш в и д к и й: Швидкий як ведмідь за перепелицями *ib*.

4. При прислівниках.

1. До місця:

Ч у т н о: Тебе й за кадубом чутно Ном. 12888.

Стосунок до речи або особи:

Еліптично: Ти за мною не дуже, а я за тобою байдуже Бесс. МХ. 511. – Не так мені за бровами, як за вірними словами Чуб. V, 45.

По -з а.

Прийменник по-за вказує на льокальний стосунок, місце за чим в різних точках; інструменталь тут конкурує з акузативом:

Поза садом дорога до самого порога Ž. P. II, 144. – Оце їсть аж поза ухами лящить Ном. 12205.

Посідали на коней та й поїхали поза городом Рудч. Ск. I, 247. – А дивіться, дітки, чи мостом, чи поза мостом (їде) Чуб. II, 239. – Поза селом повезено сіно Мил. 69.

М і ж, м е ж и.

Прийменник між, межі з інструменталем означає те, що серед нього що є або відбувається.

1. При дієсловах.

а) З інструменталем неживітних:

Межі двома гороньками зійшов місяць з зіроньками Чуб. V, 162. – Лежить чумак межі возами Рудч. ЧП. 105. – Замішав ся як ополоник межі ложками Закр. 164.

б) З інструменталем живітних:

Иде спати між волами Чуб. V, 217. – Ой да вже ж мені не чумаковати, а меж сіми чумаками Чуб. V, 1016. – Межі нами присяга була Чуб. V, 81. – Була розмовонька на тім світі меже нами Чуб. V, 78. – Між тими братами було два розумних Чуб. II, 490. – А я свою дівчиноньку меж стома познаю Kolb. 116. – Жили собі рік і мали синка межі собою Kolb. P. IV, 49. – Два голубочки говорили речі меж собою Чуб. V, 298.

2. При речівниках.

При тім самім речівнику на означення вищого ступеня:

Ой я дівка між дівками, черевички з підківками Макс. II, 162 (пор.: пан я над панами).

3. При прикметниках.

При прикметниках лічбових і вищих ступенів:

Їден межі ними склонив головоньку Ž. P. II, 7. – Зловив самого первого жеребця меж тими кіньми Чуб. II, 7.

П о – м і ж.

З відтінком поширення в простороні:

Як полетів сивий голубонько по-між туманами Чуб. V, 320.

Посадив (сестру) по-межі гіллями Чуб. II, 158.

Тільки небо по-межі листям синіє Чуб. II, 168.

Поміж тими крутими горами сходила ясна зоря Чуб. V, 120.

Самі же добре по-між рядами прохочайте Макс. 39.

Як же тій криниченьці по-між облогами Чуб. V, 306.

Чи не бачили голубки по-між голубами Чуб. V, 173.

Там лежить чумак по-між волами, ні до кого прихилить ся Чуб. V, 1039.

Ой живу ж я живу по-між ворогами, як тая травиця між дорогами Чуб. V, 815.

Привикай, привикай, серденько моє, по-між чужиною Чуб. V, 239.

Другу часть по-між собою паювали Макс. 47.

П р о - м і ж.

а) При дієсловах:

Припало оним ити промежу лґсами Літ. Сам. 10. – Промеж людьми та дівчинонька та гірко ридас Закр. 17. – Проміж людьми та козак ходить Закр. 491. – Утікала Бондарівна промежі домами Чуб. V, 427. – Йому пробігла собака проміж ногами Ном. 3179.

б) При дієслівних речівниках:

Аби было записано для успокоєня промижъ ними Модзал. 8, (1664).

Н а д.

Прийменник **над** показує на положення одного предмету вище другого. З цього основного значіння розвинулось виображення близь-кости в простороні і часі, переваги, торування.

1. При дієсловах.

1. Просторово:

а) Чин або стан в положенні вище чого:

Стороною дощик іде над моєю рожею повното ЖС. I, 282.

Стала над ворітьми чорна хмара Чуб. V, 144. – Над моєю хатою чорна хмара встала ib. 279.

Світи, світи, ясен місяць, світи надо мною Чуб. V, 178.

Ой ти, вітру, мій вітру, ти не шуми надо мною Чуб. V, 892.

Ой прилетіли два голубоньки, крикнули над явором Чуб. IV, 152.

б) Близькість до того, що своїм положенням нижче:

Остань ся над морем, а я побіжу до палацу Чуб. II, 57.

Над берегом стояла Kolb. P. II, 33. – Над дорогою стоїть чоловік Чуб. II, 265. – Над річкою, над ярцем стоїть дівка з молодцем Чуб. V, 87.

Сидить лебедь над водою, днює і ночує Чуб. V, 224. – (Вони) розложили над шляхом огонь і сидять Засл. п. Чуб. II, 168.

Рости хмелю над водою Чуб. V, 110.

Идуть вони у вечері над морем Чуб. II, 58.

А вже сонце вечеріє, а вже сонце над заходом Чуб. V, 107.

2. Часово: близькість до певного моменту в часі конкурує з прийменником **над** і акузативом:

Над дньом жінки вийшли на подвіра Чуб. II, 557.

А вже над світаньом милая заснула Kolb. Ch. II, 9.

А так вже над вечером ксьондз каже Kolb. Ch. II, 109.

Вже над вечиром прийшов газда Kolb. P. IV, 201.

3. При наступних дієсловах:

а) Б у т и : Місяць говорить : Не є над мною,

Кедь я засвічу на Різдво Христа Гол. IV, 136.

В е р х о в о д и т и : Ти над нами будеш верховодить Рудч. Ск. II, 188.

З інструм. без приймен. див. стор. 330.

Г о с п о д а р ю в а т и : – над чим.

П а н у в а т и : Ой хто нас буде поганяти,

Той над нами панувати Чуб. V, 1046.

З інструм. без приймен. див. стор. 330.

С т а р ш и н у в а т и : Той над нами будет старшиновать Рудч. Ск. II, 188.

С т а р ш у в а т и : Я не одну жінку маю, а ось кілька, та й прецінь над ними старшую Явор. I, 234.

б) Г о р д у в а т и с ь : Напою тебе липою, не гордуй ся надо мною Уш. п. Чуб. V, 233.

З б и т к у в а т и , - с ь : Будуть над нею збиткувати Чуб. IV, 499. – Пане, ви не маєте права так сї над тим чоловіком збиткувати ЖС. III, 232. – Як я помру, щоби пан не дали тому хлопству над моїм тілом збиткувати ся ib. II, 145. – Ой годї, годї, крулю, крулювати, над світов Варваров гріх сї збиткувати Kolb. P. II, 279. – Все сї жиди збиткували над нев Явор. I, 8.

З н у щ а т и с ь : Дідової дочки баба не любила... знущається над нею Чуб. II, 97.

З геніт. і прийм. з: див. «Ф. г.», стор. 141

в) З м и л у в а т и с ь : Тоді вовк над поросям змилював ся, як ноги подїдавав Ном. 4692. – Прошу тебе, Владико, змилуй ся над нами Закр. 117.

Л а с к у м а т и : И на собакою повинно ласку мати Ном. 4498.

М і р к у в а т и : Він над тим міркував ЖС. II, 187.

Р о з ж а л о б и т и с ь , р о з ж а л у в а т и с ь : Розжалобивсь (розжалувався) як вовк над поросям Ном. 4692.

Судити: Сугі над тим купцем, та й осудили, аби его кіло розрубати на штири штуки Kolb. P. IV, 125.

З інструм. без приймен.: див. стор. 330.

Трусити сь: Та він такий, що й над копійкою труситься Н. 4678.

Ужаліти: А и над винним добро б часом ужаліти Ном. 7469.

2. При речівниках.

1. При назвах осіб, що виражають поняття панування, влади, права, напр.: верховода, війт, возниця, господар, отаман, пан, старшина, суддя і ин.

Возниця над мулами Сл. Беринди, 125. – Пан пригадав собі того війта над пастухами ЖС. IV, 178. – Нема господара над вами Чуб. V, 885. – Стали над нашими домами господарями ИП. II, 111. – Ставиться над личманами отаман Кухаренко, 29. – Ой воли ж мої да сіренькіі, хто, ж над вами паном буде Чуб. V, 1046 (бути паном над = панувати над).

2. При речівникові «зрада»:

Мала бути зрада над цісарем ЖС. II, 413. – Най він не робить надо мною зраду Kolb. P. II, 137. – А вже зробили, ой козаченьки, а над дівчину (інструм.) зраду Kolb. P. II, 85. – Вже видів, що то якась зрада над ним Явор. I, 74. – Пане брате товаришу, зрада надо мною Сал. Сч. 70.

3. При тім самим речівнику на означення вищости, найвищого ступеня:

Біда ж мені над бідами, що мій врублик за водами Чуб. V, 273. – Чуда твої над чудами показались над турками Kolb. P. II, 365. – Пан я над панами Шевч. I, 73. – Пісня над піснями.

3. При прикметниках.

При прикметниках вищих ступенів «над» з інструменталем показує перевагу в якості, напр.:

Старший: Стал старшим Яблонский над тим войском Літ. Сам. 86 (звідти: старшувати над військом). – А над усіма був найстарший маршалка Рудч. Ск. II, 204. – Ой то вона буде над ворожейками над усіма старша Kolb. W. 124. – Я найстарша над ними (милими) усіма Kolb. W. 240.

Найгірший: Гой таки ти найгірша над ними Kolb. P. II, 127.

По-над.

Прийм. «понад» має просторову функцію «над», але з відтінком поширення в простороні:

а) Летів орел понад морем і впав на долину Закр. 104. – Ой котилось та яснее сонце та понад колодками Чуб. V, 1046. – Бряжчатиме гостра шабля понад головою Чуб. V, 165.

б) Ходім, каже понад берегом Чуб. II, 58. – Понад синім морем три козаки ходить Чуб. V, 161. – Понад морем Дунаєм вітер явір хитає Ж. Р. II, 45.

Перед.

1. При дієсловах.

1. Прийменник «перед» дає виображення положення в простороні на питання де? супротивно прийменникові «за» (перед хатою – за хатою); в нижче зазначених випадках він конкурує з прийменником «проти», що теж протиставиться прийменникові «за» (проти сонця – за сонцем). При дієсловах переміщення неперехідних і перехідних прийм. «перед» сполучається з акузативом речівника.

а) З назвами неживітних:

Позволь же ще мині полізти на цей явір, що перед хатою стоїть Чуб. II, 150.

Станут бо пред очима твоима всѣ твои слова, всѣ учинки Діал. 268 (1629).

Хорошая уродонька все перед очима Чуб. V, 53.

Молодую Оленочку перед двором бйуть Чуб. V, 891.

Сам молив ся рано й вечор перед образами Чуб. II, 393.

Райское деревенько перед райом стояло Kolb. P. I, 227.

Як уздріла (попада) бисаги та й костур перед порогом, та й скричела Kolb. P. IV, 178.

б) З назвами живітних:

Буде ж твоє гордовання все перед тобою Чуб. V, 165.

М'ясо лежить перед ним Рудч. Ск. I, 103.

Ой є у мене татко, іно перед Богом лежить Kolb. P. I, 276.

Полетів голуб і сів перед молодими Чуб. II, 194.

Сидит жигівка, а перед нев кіш Kolb. P. IV, 106.

Він розложив перед цісаром тоты папери Явор. I, 132.

Подкова... поставил стрелцѣ перед собою на чоло Літ. Боб. 296.

Перед милим Богом стоїть Гол. IV, 253. – Присяж перед мною Явор. I, 85.

Перед ним стоят его служеньки Е. 36. 35, 133. – Стоїт перед ним коновця вина ib. 134.

Стане перед нами Пречистая мати Kolb. W. 130.

Впаду я ластівкою перед своєю (свою Roszk. 21) матінкою Kolb. P. I, 331.

Ти гадав, що я загиб пирид царем Kolb. P. IV, 100.

в) При понижчих дієсловах конкурує з дативом; сполучення з прийменником «перед» дається вияснити контамінацією, напр.: Вовк... желеє ся перед Господом Kolb. Ch. II, 182 з «вовк перед, Господом» + «жалує ся Господові».

Б о ж и т и с ь: Вона забожила сї пирид ними, що ни скажи нікому Kolb. P. IV, 116.

Г р і ш и т и: Одного разу було так,... же щос ангил загіршив перід Богом Kolb. P. IV, 200.

К а з а т и: Після будеш нарікати,

Ще й перед людьми казати Чуб. V, 216.

К л а н я т и с ь: Перед Сусом Христом низько поклонілось Е. 36. 35, 20.

П р и с я г а т и с ь: Перед Богом присягаюсь Чуб. V, 384. – Я мусіла фальшиве присе-
гати перед міністром Kolb. P. IV, 89. – Ти присігни пиридо мнов, що поверниш до мене, як
будеш из пекла повиртати Kolb. P. IV, 147.

С л у ж и т и: Молодеї Мотруньки мати перед Господом Богом служить, да й на-в-
крижі ручке держить Kolb. W. 71.

г) При наступних дієсловах конкурує з генітивом-аблят. або (частіше) з прийменни-
ком «від» і ген.-абл.:

Б о р о н и т и, -с ь: – перед ким або чим.

К р и т и, -с ь: Хлопець просив його (війта), аби го скрив перед Бартоломеном Kolb. P. IV, 254.

Т і к а т и: Перед людьми не втікали ЖС. II, 357.

Х о в а т и, -с ь: Я тебе, легіню, перед гнівом царским під поміст сховаю Kolb. P. IV, 283.

Перед призначенєм нігде не сховаєш ся ЖС. II, 357.

Також при дієслові «діти» (= ховати):

Ой квіти ж мої, квіти ж мої, квіти,

Деж я вас маю перед соненьком діти Ž. P. II, 144.

Походження сполучення з прийменником «перед» при названих дієсловах можливо
з контамінації, напр.:

«Від ворога тікати» і

«Перед ворогом бути» = перед ворогом (бувши), від ворога тікати = перед ворогом тікати.

г) Прийменник «перед» конкурує з прийменником «від», «у» і генітивом:

Будут (учинки) на тебе просити отмщенія пред Гдемь Бгомь. Діал. 275 (1629).

д) Прийменник «перед» з інструменталем конкурує з прийменником «за» на означен-
ня причинового стосунку:

Один другого не видѣл, а пред густою стрелбою ничого не слышал Літ. Боб. 288.

Перід сльозами, перід густими, матінки не пізнала Чуб. IV, 164.

Виправила мати сина горов гребельками,

Не виділа дороженьки перед сльозоньками Ž. Р. II, 50 (Е. 36.17, 213).

2. На означення часового стосунку супротилено прийменникові «по»:

Переді днем земля зілля забрала,

З чого ж ми будемо князеві вінець плели Чуб. IV, 99.

Пирид о-півночи дивит сї Kolb. P. IV, 120.

2. При речівниках.

При речівниках одного кореня з відповідними дієсловами:

Перед Богом гріх, перед людьми сміх Чуб. I, 235 (пор.: Від Бога гріх, від людей сміх). – Ще більший страх перед ним гістали Kolb. P. IV, 148. – Мають їх (опришків) за оборонців перед усеков кривдов Е. Зб. 26, 3. – Які гріхи маєш пирид Богом? Kolb. P. IV, 148.

На-перед:

1. До простору:

Приклекли діти на-в-перед Богом, по тому перед Ісусом Христом Kolb. P. I, 283.

2. До часу:

Та одного разу сказав він на-перед двома днями своєму фірманови Kolb. P. IV, 173.

По-перед:

Поперед Богом присягаю, що по гроб її кохаю Чуб. V, 248.

Під.

Прийменник «під» супротиленник прийменникові «над» і означає положення нижче другого предмету (а), звідси дальший розвій значіння близькості (б), аналогічно до прийменника «над», тільки з присутною прийм. «під» різницею виображення; відтак – підрядности (г).

1. При дієсловах.

а) Положення нижче другого предмету:

Буде твоя руса коса в мене під ногою Чуб. III, 111.

Під пічу сидит сверщок Roszk. 24. – Под пічею курка сокаче Rokoss. 164.

Пуд корчиком панї сидить Кобр. п. Чуб. II, 8.

Було не копати під порогом ями Чуб. V, 213.

А в мого милого хата під горою, а сад над водою Чуб. V, 213.

Ой було ж мене мати малою поховати під тею калиною Чуб. V, 119.

Під білою березою все цвіти цвітуть,

Під гіркою осикою все трава сохне Чуб. V, 321.

Ти... достань рушника, що сім рік під паскою святивсь Чуб. II, 14.

Козак їде, козак блудить, під собою коня нудить Чуб. V, 319.

Чую під собою далеку дорогу Чуб. V, 27.

б) Близькість:

Ой там кірниця під перелазом Чуб. V, 88.

Деся моя дитина в полі під снопами Чуб. V, 722.

Ой стояв я під коморою Чуб. V, 143.

Бодай тая степовая могила запала,

Що під нею жито жала Чуб. V, 78.

Василь під вікном дожиє ця Чуб. V, 105.

Під берегом, там плавають лебедята Чуб. V 17. – Ой піду я під тином лугом Чуб. V. 315.

в) в значінні а) і б) при дієсловах тих, що також сполучаються з акузативом, напр.:

Взяла го під грудьми Явор. I, 5.

Сго замурували під церквою в льоху Чуб. II, 165.

Ліг під жолобом Чуб. II, 168 (пор.: він... ляг си під столик Явор. I, 92).

Наклав вуин огню пуд сосною Чуб. II, 59.

Дід і насипав проса під лавою Чуб. II, 97.

Як козака турки вбили, під явором положили Закр. 119.

Охота під деревом полягала Чуб. II, 158.

(Він) сів під мостом та слуха Чуб. II, 254.

Пуд моїми воротами чорна хмара стала Чуб. V, 144.

Упав під хрестом ЖС. і Сл. II, 181.

Я каже його ховаю пуд подушкою Чуб. II, 62. – Сіли тато під мисником Ім. п. Чуб. V, 1156.

Докучили подруги твої під віконцями підбігаючи та все тебе викликаючи J. M. Zw. 192.

г) Підлеглість:

Типер він три місяці побув під кухаревов руков і ліпше знає як кухарь Kolb. P. IV, 27.

Ой дубове веретінце смердит дубиною,

Та змарніло біле личко під куделиною Ž. P. II, 183.

Приказавши єму под великими ласк своїх обѣтницами... о Сагайдачного пещи ся здорове Вел. I, прил. 36.

2. При речівниках.

Чирвонії тилиги під сребром, під золотом на себе надіває Лукаш. 42.

За мого уряду усе було під мірою, під лічбою, під вагою Васильк. п.

В ст. яз.: Так ли бы хто хотѣлъ тыѣ имѣнья подъ паном петром взати, или подъ его детми и по его ближними, тогды первѣе имаєтпану петру... дати чєтыри ста коп широкихъ грошей Гр. 1438 (Соб. Оч. 81).

По-під.

Прийм. «попід», як і «понад» має просторову функцію «під» з відтінком поширення в простороні:

1. Положення нижче чого.

Ходить попід небесами Чуб. I, 311.

(Кінь) тебе понесе попуд хмарицками Більськ. п. Чуб. II, 200.

Дик так і проскочив йому (коневі) попід черевом Чуб. II, 160.

2. Близькість.

Ой по горам, горам пшениченьки ярі,

А попід горами шовковії трави Чуб. V, 964.

Да вже ж мені не ходити ранком попід замком Чуб. V, 211.

Попід гаєм Феся телятка шукала Чуб. V, 69.

Ой не веди Василечку да попуд тинечком Чуб. V, 99.

Ходячу, блуджу попід гайом, як те сонце в крузі Чуб. V, 277.

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ЗБІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ, № 67

Проф. Є. ТИМЧЕНКО

**АКУЗАТИВ
В УКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ**

(З УКРАЇНСЬКОЇ СКЛАДНІ)

У КИЇВІ

З друкарні Української Академії Наук
1928

ЗМІСТ.

	Стор.
Акузатив	376
Акузатив при дієсловах	377
I. Акузатив у вільнім звязку з дієсловом	377
1. Акузатив понять місця (377)	
2. Акузатив понять часу (378)	
3. Акузатив міри (379)	
4. Акузатив причини (380)	
5. Акузатив способу (380)	
II. Акузатив у тіснішій звязку з дієсловом	380
Акузатив ідеального об'єкту:	
1. Акузатив результату чинности (380)	
2. Акузатив змісту (382)	
Акузатив реального об'єкту:	
I. Акузатив при дієсловах безприросткових (384)	
II. Акузатив при дієсловах сприросткованих (387)	
III. Акузатив присудковий (389)	
Акузатив при прикметниках	390
Акузатив при присудкових прислівниках	391
Акузатив при прийменниках	391
Без (391). В(У) (392): при дієсловах (392); при речівниках (401); при прикметниках (401); при прислівниках (401); при недослівцях (402). З (402). За (403): при дієсловах (403); при йменах (409); при недослівцях (409). Керез (410). Крізь (410) Мимо (410). Між, межи, по-між, про-між (410). На (411): при дієсловах (411); при речівниках (434); при прикметниках (436); при прислівниках (439); при недослівцях (440). Над (440); при дієсловах (441); при прикметниках (441). О, об (442): при дієсловах (442), при речівниках (443); при прислівниках (444). Перед (444). Під (445). По (446). Про (448). Проз (449). Уз (449). Через (450).	
Акузатив при недослівцях	451
Скорочення	452

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

«Акузативом» закінчується ряд моїх монографій на відмінки. В першій задумі всі відмінки разом із співрядними сполученнями, числом та родом, і з загальним оглядом іменних граматичних категорій що до їх функцій в реченні, мали становити складню імени в українській мові в порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Події війни та пізніші розрухи негативно вплинули і на поступ цього діла, що не раз на довго переривалося, і на плян його: в відмінках малося дати історію гіпотактичних спряжень, виходячи з найдавніших сполучень, вказати їх часом взаємну боротьбу за існування, що виявляється в конкуруючих зворотах, знику в певних випадках і народження нових; і на спосіб видання: довелось видавати окремими випусками, не будучи певним, чи побачить світа наступний, а видаючи так, дбати, щоб кожний випуск мав певну цілість; з цього неминуче мусіли зайти певні повторення і взагалі руйнувався первісний плян видання, праця втрачувала на своїй рівності і одноцільності в будові, являючися як *membra disjecta* сподіваної цілоти. Часом не з доброї волі доводилося бути аж надто ляконічним: незрідка тільки зіставлення фактів має навести читача на ідею, що положена в ґрунті цього діла. Розправа за генітив видана ще 1913 р. по-російськи (Функцій генитива въ южно-русской языковой области), тепер вже потребує значних доповнень, найбільше в царині приимеників, і певного перероблення.

Складня дієслова і будова речення поки-що залишаються завданням прийдучого.

Автор.

25. IV. 1928.

АКУЗАТИВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Що далі ми заглиблюємося в найдавніших забутках індо-європейських мов, то по-стерегаємо що-раз ширше вживання акузативу, себ-то zakres дієслів, що з ними сполучається імення в акузативі, в давність що-раз ширшає, як більшає разом з тим і лічба речів-никових категорій, здатних до такого сполучення, і різноманітність іменних сполучень. Природня річ, що все це дало привід бачити в акузативі найдавнішої його доби загальний відмінок предмету, себ-то друге імення в реченні з огляду на перше, в номінативі, що дається уявити як чинника діяльності, *agens*, а що в акузативі, як *patiens*, терпника.

Бругман підставову рису акузативу бачить в тім, що іменне поняття так щільно при-пирає до дієслівного, на нього направленого, що начеб-то від нього вповні покривається (Br². II, 615).

Мейє в акузативі бачить просту детермінацію дієслівного сенсу, а що є дієслова, що дозволяють на кілька детермінацій цього роду, то при них і може стояти кілька акузати-вів, напр.: ἄμω θναμόν ἀπέρρα «відібрав життя обом» (Meillet A. Introd, a l'ét. comp. des langues indoeurop. 308 – 309).

Не можна, на наш погляд, не згодитися, що означення Мейє вповні висвітлює грама-тичну істоту акузативу, бо сенс звязку дієслова з акузативом імення означається почасти сенсом імення, що в складі сполучення, почасти категорією дієслова, при тім станове зна-чіння дієслова власне і означається його звязком з акузативом.

Як уже сказано, в напрямі до сучасности давнє широке вживання акузативу тіснішає: при дієслівних речівниках (напр., ст. слов.: по при~~и~~ттии ми отъ бога великий даръ; ст. пл.: Czwarte jest twardość pokuty za grzechy strojenie XV w. (Loś. Gr. jęz. p. 300), лат. orator justa, tactio me) його випирають сполучення з генітивом і почасти з дативом; при прикметниках (напр. Τυδεύς τοι μῖστος μέν εἴην δέμας, νόον ἀποφώλιος Br². II, 639) – приименникові сполучення; в багатьох випадках акузатив імення при дієсловах перейшов у категорію прислівника (напр.: даремно просити) і почасти приименника, коли за ним стояло друге імення в родовім відмінку (ходити *край* села), а також замінявся за приименникові сполу-чення (напр. напасти (на) чоловіка).

Акузатив при дієсловах.

І. Акузатив у вільнім звязку з дієсловом.

1. Акузатив понять місця.

Акузатив типу *Sardiniam uenit*; ст. сл.: Приде Христось небесьск^ыя двѣри Су-
прасл. р.; ч. *Pfide Jesus Hierosolim* (Zikm. 46) при дієсловах руху в українськ^{им} тепер не по-
дибуються, але до цієї категорії треба віднести ще з праслов'янської доби акузативи: *верх*,
кінець, *край*, *коло*, *круг*, *місто*, *перед*, *серед*, що маючи при собі речівники в генитиві пере-
йшли в категорію прийменників і стали сполучатися з дієсловами різних категорій, напр.:

В е р х: Пойшли верх Дунаю Літ. Сам. 162. – Видрапайся верх смереки Kolb. Р. IV,
284. – Верх перин сядем самі молоді Гол. I, 205.

Ст. рус.: вѣрхъ Днѣпра Ип. 6. – Стоіаше Изславъ верхъ Соупо^а ib. 354.

З прийм. *по*: Перейшли по-верх води Чуб. I, 158.

К і н е ц ь, к р а й: Підеш конец ліса Kolb. Р. IV, 22. – Сїв конец стола Гол. IV, 55. –
Поїду край Дунаю Чуб. V, 35. – Лягла спати край могили Чуб. V, 94. – Заплакала дівчи-
нька край козака стоя Чуб. V, 73.

Пор. срб. Девојка седи край мора і ин. див. Даничич Срб. синт. 204, теж: кон језера
того седе ib. 202; блг. Заспала мама край мора Геров. Рѣчн. II, 408.

З прийм. *по*: По-конець греблі Гол. III, 301.

К о л о, к р у г: Плавле утеня, плавле сірее коло липи, коло кореня Метл. 149. – Пола-
пав (чоловік бідний) круг себе рукою Чуб. II, 46.

М і с т о: Він піде в дорожейку місто тебе Гол. II, 123.

П е р е д: Ми полову попариме і перед свах поставиме Roszk. 30.

С е р е д: Зійшов серед моря РЧП. 126.

Також з прийм. *на*, *по*: З чужим і на-серед села розставайся Ном. 9690. – По-серед
моря горить огонь Рудч. Ск. I, 109.

Але в українськ^{им} звичайний є акузатив імення, що значить просторонь, і при дієсло-
вах руху дає просторове окреслення міри руху, напр.:

Б р е с т и: Брести тобі дві річеньки а третій Дунай Мил. 135, (пор.: Бреди через воду
Метл. 84).

І т и: Ідуть вони поле, ідуть вони друге Метл. 17.

Стар.: Ушли от того побоиска милоу Крон. Боб. 288.

І х а т и: Ідуть гору, ідуть другу ЖС. II, I, 37. – Ідуть милоу, ідуть другу, а села нема
Kolb. Р. II, 20.

Л е т і т и: Летіли ми великі гори.

М а н д р у в а т и, в а н д р у в а т и: Мандрували ой ми поле, мандрували ми друге
Чуб. V, 86. – Вандрують милоу, вандрують другу, треба би ночувати Kolb. Р. II, 86.

П л и с т и: Велять мені Дунай плисти Млр. л. сб. 339. – Здужав та Дунай плисти
Чуб. IV, 416.

Цей акузатив вимінюється з інструменталем, напр.: Сова річкою бредє Чуб. V, 101. – Іду степом Чуб. V, 133. – Їдеш полем іб. 14. – Велять мені та Дніпром плисти іб. 198. і т. ін. з відтінком значіння, що часто затирається (див.: «Інструменталь», стор. 297).

2. Акузатив понять часу.

Акузатив часових виображень вказує з одного боку міру часу, що на нього поширюється діяльність (1), з другого її віднесення до певного часового моменту (2); в першій разі при нім можуть бути числові окреслення, в другій ні.

1. Зажди-ко ми годиночку Kolb. P. II, 72. – Пересидь, сину, сю годину, сей день, середу, в господі зі мною Сб. X. VI, II, 57. – Ой Романе, Романочку, не бав мене годиночку Kolb. P. II, 72. – З дівчиною ніч простою, не наговоруся Чуб. V, 131. – Їдуть нічку, їдуть другу та й нема села Kolb. P. II, 20. – Идут днинку, идут другу, ни видко села іб. 21. – Вечір стою, світом нужу, тебе не видати Чуб. V, 28. – Служив слуга великі роки Шух. Гул. V, 136. – Буду вік кохати Грін. III, 225. – А йому дам подарунок, буде вік носився Уш. п. Чуб. V, 140. – Буде мене, Коваленка, весь вік поминати Уш. п. Чуб. V, 112. – Певно, будеш цілий вік тужити Чуб. V, 117. – Щоб у мене вік віком, суд судом зуби не боліли Чуб. I, 124. – Як я тобі казала – всю ніч свічка палала Чуб. V, 67. – Жилося довгі літа ЖС. II, 184 (з прийм. в: Хто краде, то не живе той у довгії літа Ном. 11059). – А в Тендері-острова три дні й три ночі стояли ИП. I, 185. – Писав три дні і три ночі Метл. 10. – Сім день сорочки латала Мил. 155. – Отсе їдуть вони день не день, не два, не три і не чотирі Макс. 30. – Три дні хати не мела Коцип. 24. – Щоб пив і їв два і три дні без заплати Чуб. II, 33. – Иде, иде вже далі піврік, ледви зайшов до пекла Kolb. P. IV, 147. – Плакав я літо, плакав я зіму Уш. п. Чуб. V, 264. – Вже третій вечір, як дівчина зводить Метл. 54. – Ой гуляла єдиниця рік, як годину Уш. п. Чуб. V, 363. – Ой поїхав Івасенько сім рік на війну Kolb. P. II, 35. – Ой ходив чумак сім год по Дону Мирг. п. Чуб. V, 370.

В стар. рус.: Не отъходяста ѿ церкѣе дѣи и ношѣ Жит. БГ. 37. – Азь же пристроих семь дѣи рогалия Ип. 201. – Галичане же всю недѣлю бишася по Иванѣ Ип. 317.

2. Переходом до другого розуміння можуть бути такі звороти:

Не буду стояти сей вечір з тобою Метл. 53. – Горе тому, хто ся любить: як ніч, так день все ся нудить Уш. п. Чуб. V, 130. – Не хочете ночувати жадну нічку самі Чуб. V, 378 – де вже можливі два розуміння: скільки часу і коли? в останнім разі є можливе чергування з генитивом (сього вечора, жадної нічки) і з льокативом (коли акузатив не прикметований: в ночі, у дні), або з прийменниковим акузативом (в ніч, в день). В реченні: Сумувала Марусенька сей день увесь день Чуб. 122. – Ми маємо приклад обох відтінків часового акузативу.

Цей відтінок так само, як і перший, сягає індо-європейської доби, пор. скр.: *tā gātrūn* аро *grhān pra hareyuh* «не повинно цю ніч приносити воду в його хату», гр. αὐτῆμαρ δε οἱ ἡλθε βοῆν ἀγαθὴς Μενελάος той самий день (того ж самого дня) прийшов до нього (йому) хоробрий в бої Менеляй» нім. *ich wachte diese Nacht*.

В ст. рус.: Послании же приидоша отъ сѣопѣлка на льто ночь Жит. БГ. 16, пришьдѣ ночь премѣри гроба іб. 38; вѣставъ вечеръ и иде въ храмъ тѣ ЖО. 58. – Осѣнь оумре Половѣцькии князь Ип. 196. – Въ вторникъ вечеръ въ суморокъ пояхъ съ собою іб. 201 – Оутрии же Дѣи в патницу яко зорѣ почаша са займати іб. 436. – Дѣють людѣе вѣче ночь (XII. ночи) іб. 537. – Нападоша ночь на Лахи іб. 810.

Ще приклади в сучасній мові: Поливала квітки вечір і ранок Чуб. V, 28. – Поливає його (мак) рано і вечір Рудч. Ск. I, 52. – Ходи ти рано й вечір до тії криниці ЗЮР. I, 310 (пор. чеськ.: *Obětovali na oltāři oběti zápalné rano i večer* (Zikm. 47). – Підмовив Гречин дівчину ве-

чір на славних вечерниціх Kolb. II, 89. – Чому ти вечір не прийшов Чуб. V, 67. – Прийди вечер до мене, шось ти маю дати Kolb. P. II, 42. – І взев вечер дйека на плечи Kolb. P. IV, 252. – Як мині їх вечер до дому ни приженеш, то я тобі смерть зроблю Брод. п. ЖС. III, 58. – Шовкова фустка в неділю вечір Е. Зб. 36, 161 (звичайно або з прийменником у і акузат. або льокативом: *у вечір, у вечері*). – Землю змастили вже день перед короваем МУЕ. XIX–XX, 6.

З займенниками і прикметниками: Прийди, прийди, мій миленький, сю ніч ночувати Мил. 66. – Бодай же ти, корчмо, сю нічку згоріла Мил. Жлк. 234. – Говори ж, моя мила, сей вечір зо мною Чуб. V, 78. – Бодай же ти, бистра річечко, сюю зіму вимерзла Чуб. V, 370. – Той же день відніс її (розписку) в той город Чуб. II, 18. – Взяв їх тато другий день і мусів завести знов у ліс Шух. Гуц V, 86. – Але другий день встає богач рано Kolb P. IV, 259 (звичайно з прийменником *на*: на другий день (див. нижче), або-ж родов, відм.: другого дня; пор. чеське: *I vstavše rano druhý den bral se se všemi služebníky k mudrci Zikm. skl. 47*; ст. б.: і оуби~~ж~~ть и третъи день встанеть Матв. 17, 23.

3. Акузатив міри.

Коли речівники на означення просторони і часу мали при собі ближче пояснення в генітиві, і стосунок між двома поняттями був як між мірою і міряним, то з акузативу міри просторони і часу розвинувся в праслов'янській добі незалежний акузатив на означення міри обсягу, ваги, кількості того, що виражено в генітиві.

Акузатив, переходячи в категорію формального детермінативу міри того, чим означається чинність, творив з генітивом тіснішу сенсову групу, втрачаючи сенсовий звязок з дієсловом, як його об'єкт, і заховував тільки форму колишнього об'єкту, але вже в функції адвербіяльного окреслення речівника на питання: скільки? при цій умові виображення об'єкту чинности переносилося на поняття в генітиві.

Дорогою переходу залежного від дієслова акузативу до акузативу незалежного могли бути аналогічні до вище поданих сполучення з додатком генітивного окреслення, відтак дієслова, що сполучаються з акузативом і партитивним генітивом, напр.:

а) Перебігли чотирі милі дороги Метл. 184.

Ввійшов я штирі милі поля Чуб. V, 195.

Вандрувала дівчинонька третю часть дороги Kolb. P. II, 143.

З прийм. в: Пішла, пішла Немерівна в три милі; а за нею Шкандибенко в чотирі Чуб. V, 894.

б) Ишов я годину часу Жит. п.

Аби годину спокою дали Е. Зб. 16, 376.

в) Приніс би вам конов меду, а другу вина Kolb. P. III, 200.

Ой пойшов дід у гай, вирубав поліно дров Переясл. п. Чуб. II, 65. Винесла она дві чарці вина Kolb. P. II, 4.

Запряжу я пару коней Гол. I, 25.

Дам вам копу грошей Бал. 19. – Пішли воли на лан, ззіли копу жита Kolb. P. II, 69. – Дай мені сили хоч комареву ніжечку Ном. 930. Порожну бочку наплачеш повну сліз Kolb. P. IV, 92. І далі:

Повію я діжку гречки, а дві жмені проса Коцип. 78. – Наварив їдну мірку собі (вареників) Чуб. II, 123. – Ой скочила Марина на хвилику, нарізала запаску барвінку Чуб. IV, 105, Гол. II, 626. – Батько накосив собі там десь у лісі стирту сіна Чуб. II, 301. – А я вмію та не весь, тільки половину (оченаша) Мил. 47.

Без дієслова: Втіхи годину, а біди до смерти Е. 3б. 16, 288.

Без генітиву: Нажали один сніп Мил. Жлк. 161. – Чи набірали жупани голубії Чуб. IV, 68. – Набрала новії відерця, та повніше за усіх Ев. 226 (себ-то: води). – Набери мойї милїй ситцеву спідницю Чуб. V, 720 (себ-то: ситцю на спідницю, спідницю ситцю). – Стала чару наливати Метл. 74 (тут ще «чару» чується, як об'єкт; «наливати», «наповняти» чим або чого, але в реченні: Гостю налив чару, а сам випив пару Ном. 11564, себ-то «вина», вже чується відтінок кількості, міри).

Подібно до того, як акумулятив міри виник з об'єкту при дієслові, так і номінатив міри постав з суб'єкту (або суб'єктного предикативу) при умові того самого сенсового стосунку між номінативом і генітивом, що й між акумулятивом і генітивом, напр.: Половина місяця у тьму уступило ИП. I, 191; гора більше як тисяча сяжень Kolb. P. IV, 60 (безсуб'єктна форма дієслова є наслідком адвербіяльності номінативу). Однакова адвербіяльна функція номінативу і акумулятиву споводувала виміну (чергування) обох відмінків; так з одного боку маємо: Половину місяця у тьму уступило ИП. I, 182. – Половину світа скаче, а половина плаче Ном. 1699; пор. пол.: *było furę siana* Mikl. IV, 357, з другого – Ей маю я купа грошей Де-Вол. 33; дарував бим свого половина маєтку ЖС. II, 63.

Те саме і в паратактичному сполученні, напр.: Куповаху Ляхи у Козаков воду, квартиру по вурту Літ. Гр. 108 і Жито стало осьмачка по золотих три Літ. Сам. 179 – (квартиру води, осмачка жита).

г) При дієсловах ваги й ціни, на питання: як багато?

Важити, заважити; вїдважити: Сребреникъ... важиль чтыри драгмы Кн. Рож. 17б. (XVIII в.). – Що заважить ця каблучка Жит. п. (теж з прийм. за: заважив за муху Е. 3б. X, 135). – Мѣди отважили шест камений Кн. Мѣск. Полт. 305 (1719).

Вийти: Ця сукня вийшла мені десять карбованців Камен. п.

Платити, заплатити, доплатити, приплатити: Шість гривень платиль намь ЮРГр. № 18 (1386). – За цю шапку я ще доплатив карбованець Полт. п. – Ми вже всі гроші заплатили за землю Борз. п. – Довелося ще приплатити два карбованці Київ. п.

Коштувати: Коштує (перстїнь) її сім золотїї Е. 3б. 35, 224.

Стати: Весілля великі гроші стало Вінн. п.

4. Акумулятив причини.

Акумулятив причини ми маємо тільки в займенникові *що*: Що це ви таку бучу збили Полт. п.

5. Акумулятив способу.

Акумулятив способу в укр. ми подибуємо рідко, напр.: Ластівки у осени чепляються *ніжку* за *ніжку* Чуб. I, 59 (сполучення, що певно перенесено з чепляти «ніжку за ніжку») звичайно в цім разі маємо номінатив (див. Номінатив). – Опір стати (при опором стати). – Бігті осліп.

II. Акумулятив у тіснішій зв'язку з дієсловом.

В наше завдання не входить дати повний перелік дієслів, що сполучаються з акумулятивом, та це й ледве що можливо. Ми обмежимося на дієслова безприменникові, уважаючи на формальні властивості їх сполучень з акумулятивом. Звичайно розрізняють акумулятив

внутрянного об'єкту, себ-то такої великості, що здійснюється діяльністю дієслова, і акузатив зовнішнього об'єкту, себ-то наявність великості. А. Мейє вважає такий поділ за штучний, бо в обох випадках ми маємо до чину з простою детермінацією дієслова, і не спосіб розмежувати ці детермінації. Суперечність (льоґічну) в самій назві і взагалі нестійність погляду на об'єкт як внутрішній показав ще Потебня (Из зап. по рус. гр. III, 422-426). З огляду на значенні і зв'язані з ними формальні особливості цих акузативів ми їх теж будемо розрізняти, тільки назовемо акузативом ідеального або гаданого і акузативом реального об'єкту.

Акузатив ідеального об'єкту.

Акузатив ідеального об'єкту можна розділити на дві категорії: *один* показує вислід чинності (1), другий її зміст (2).

1. Акузатив результату чинності показує, що іменне поняття є конкретний вислід чинності. Формальна властивість цього сполучення та, що при нім є неможливий датив «приналежності» (див. «Датив», стор. 272). Дієслова, що сполучаються з акузативом результату звуться фактивними або *Verba efficiendi*. Одні з них (а) можуть мати при собі тільки: ідеальний об'єкт, другі (б) і ідеальний і реальний. До таких дієслів в українським належать:

а) Б у д у в а т и: Для кого ж ти, мила, сей двір будувала Чуб. V, 167.

В и т и: Нехай Марусі вильце вйуть Метл. 128.

Г о т у в а т и: Дітей годуй, а сам торби готуй Ном. 9201.

Г р а т и: Дай, Боже, знати, з ким буду весілля грати Ном. 262.

Д і я т и: Що тут у Бога діяти ЗЮР. I, 291.

К о ї т и: Лихо коїти Ном. 2874.

Н а с и п а т и: Ивасю Коновченку могилу насипали Макс. III, 87.

Л і п и т и: Не святі горшки ліплять Ном. 6054.

П и с а т и: Дрібні листи пишем Чуб. V, 49.

П л е с т и: Дівочки та віночки та плестимуть Метл. 154.

П л о д и т и: Плодити діти.

Р о б и т и: Роби теє, що піп каже Ном. 5157.

Р о д и т и: Нам Бога не вчить, як хліб родить Ном. 35.

С п р а в л я т и: Батько того дурня справив обід за його Рудч. Св. I, 158.

С п о р у д и т и: Спорудили церкву Г. Барв. 171.

Т в о р и т и: Роскіш творить біль Шейк. Сл. V, 29.

Т к а т и: Вона плахти ткала Ном. 2541.

Ф а б р и к у в а т и: У нас фабрикують полотно Харк. п.

Ч и н и т и: Її мати гречаники чинить Мил. 95. – Порядки чинити Метл. 179.

Ш и т и: Багач гроші збірає, а чорт калитку шие Ном. 1449.

б) В а р и т и: Пиво варити починайте ЗЮР. I, 223.

В е р е д л и в е, тільки воду варить Ном. 2727.

К л а с т и: – хату Шух. Гуд. I, 145, скирту, межу копу.

К л е ї т и: Він дурня клеїть Київ. п. – Я клею з паперу шабатурку Жит. п. – Я каруком клею двері.

К о п а т и: Копати рів. – Козаки шаблями, наділками суходіл копали Макс. III, 87.

К у в а т и: Князь Борис все плуги кував та людям давав Ном. 661. – Коваль коня кув Ном. 2548.

Б и т и: Бити вовну, повсть, монету і: За що мене, мужу, б'єш?

В'язати: Вузлика в'язати і: Як кажуть, то й батька вяжуть Ном. 1081.

Колотити: Колотити масло і колотити воду.

Малювати: Малювати малюнок і: Не такий страшний чорт, як його малюють Нам. 4223.

Пекти: Сама пекла палянички Рудч. Ск. II, 5 і Раки пекти.

Різати: Ріже на дереві фігуру і: Поли ріже, а плечі латає Ном. 1545.

Смажити: Смажити яєшню і смажити молоко.

Ставити: На льоду дурний хату ставить Ном. 6671. Ставити кочергу в кутку.

Строїти: На один копил дідько всіх ляхів строїв Ном. 864. Ой ти, Давиде, свої гусла стрій Ном. III, 384.

Також дієслова з значінням «мовити»: говорити, казати, верзти, ректи і ин.

2. Акузатив змісту. З синтактичного становища цей акузатив має ту властивість, що без ближчого прикетування може легко опускатися, не порушаючи сенсу речення, себ-то дієслово набуває суб'єктивного характеру; з становища логічного такі сполучення плеонастичні, бо дієслово виражає вповні обсяг діяльності, що його окреслює ймення. Часто замість дієслова одного кореня з речівником, речівник сполучається з дієсловом іншого кореня, і це сполучення рівнозначне з дієсловом одного кореня. Зразком усіх трьох різностатей можуть бути такі приклади:

Уже мені та докучило сю біду бідувати Чуб. V, 928; без акузативу: Лучче мені жінку мати, як самому бідувати Чуб. (Сл. КС); з іншим дієсловом: Гаразду знести не може, а біду терпить Закр. 152 (= «а біду бідує», або просто «а бідує»). Коли при акузативі прикетник, а акузатив опускається, то він може перейти в відповідний прислівник, напр.: добру вечеру вечерати = добре вечерати. З становища стилістичного „плеонастичний» акузатив спричиняється до більшої виразистості, образовості, і подибується переважно в поезії.

Сполучення такого типу ще індо-європейської доби. Приклади з різних слов'янських і інших мов див. у Мікльос. V. gr. IV, 385 – 388, з білорус, див. Карській Българуссы II, 2, 133, з чеського Zikmund. Skl. 89, з інших і. е. мов у Бругмана Grundr². II, 2, 621.

Так звана тавтологічність цих сполучень не завжди перед нами, її відчувається тільки тоді, коли іншого об'єкту окрім як одного кореня з дієсловом не буває, в протилежнім разі об'єкт не видається плеонастичним, напр.: «бідувати» значить «терпіти біду» і іншого об'єкту окрім «біду» не може мати, тимчасом «садити» не значить конче «розводити сади», «сади садити», або «мостити» не конче «мости мостити», через те ставити ці дві категорії сполучення в одну групу, як це робить напр., Мікльосіч, нема рації.

а) Приклади похідних дієслів, що можуть мати при собі предметом тільки речівники, що з них вони походять:

Весну веснувати: Де ми будемо весну веснувати? Камен. п.

Вечерю вечеряти: Добру вечеру вечерав Neum. 19. – Ой там я буду вечерю вечеряти Чуб. IV, 320.

Війну воювати: Ти синку Здробенюху війну воюєш Kolb. P. II, 36.

Вік вікувати: Буду тебе, серце, рятувати, бо мені з тобою й вік вікувати Мил. 142. – Бо вже мені та й у тебе не вік вікувати Бесс. МХ. 429. – Вік звікувати Neum. 35. Пор. рос.: век вековать, сrb.: да зајдно вијек вијекујемо Mikl. V. S. 385, лат. vitam vivere.

Гадку гадати: Kolb. P. II, 222.

Думу думати: Доумоу єсми с ними доумаль Ип. 344. – Доумоу доумала пойти ib. 347. – Сидить же він, сидить та й думку має Kolb. P. II, 70, рос.: думу думать.

День днювати: Аби день переднювати Закр. 141. Пор. серб.: дан данили Mikl. V. S. 385.

Зиму зимувати: Гр. III, 7. – А як пішли в Молдавію, зиму зимували Косів. п. ЖС. III, 48. Пор. рос.: зиму зимовать, серб.: зимовати зиму Mikl. V. S. 385.

Дзвони дзвонити: Померлі діти дзвони дзвонили Шух. IV, 178.

Китиці китити: Китила китиці з заполони Мил. 88.

Літо літувати: Гр. III, 7.

Ніч ночувати: Ой там я буду ніченьку ночувати Чуб. IV, 320. Пор. рос.: ночку ночевать.

Обід обідати: Макс I, 5.

Понеділок понеділкувати: Понеділкував сім понеділків Чуб. V, 21.

Піст постити: Ані посту не постила Гол. I, 235.

Раду радити: Стали раду радити, як би бранця зловити Ž. P. II, 56. – Урадили собі такую раду, жеби то тому шарканеві давати на черед дѣти свои Пам. укр. м. V, 117 (Рк. Тесл.).

Розмову розмовляти: Ой там я буду розмову розмовляти Чуб. IV, 320.

Ранок ранкувати: Дети, Марусю, де ти, молода, сей ранок ранкувала Мил. Ов. п. 146.

Службу служити: Гр. III, 40. – Йде духовний службу служити Шух. Гуц. IV, 78. Пор. лат.: *servitutum servire*.

Сон спати: Сон спали ледве обужоний Пал. 1056. Пор. серб.: слатки санак спава Mikl. V. S. 386, ст. пл. *spali so sen swoj*, гр. *ὑπνωσαν ὑπνον αὐτῶν* ib. 387.

Стіл столувати: Ти зо мною негарною, ти стіл столуєш, а з чужою хорошою ти ніч ночуєш Гр. III, 344.

Сум сумувати: Ой як мені сії суми пересумувати Чуб. IV, 122.

Шкоду шкодити: Не один козак сам собі шкоду шкодив ЗЮР. I, 215.

Шлюб шлюбувати: Я з тобою шлюб шлюбувала Чуб. I, 476. – (Я) шлюб шлюбовала да перед попом Чуб. III, 293.

б) Приклади сполучень дієслів і речівників одного кореня, але не плеонастичних:

Волю волити: На чім возі сидиш, того й волю волиш Закр. 183. – Циганочко ти Волошечко! вволи мою волю Закр. 105.

Гат(к)у гатити: Гатила гати дорогими шати Гол. II, 87. – Погатила гатки Чуб. IV, 416.

Загадку загадувати: Загадаю тобі три загадочки Чуб. II, 190.

Міст мостити: Мостила мости жуковинами Гол. II, 87. – Помостила мости Чуб. IV, 416.

Мур мурувати: Мурують (мури) зь блатомь землинемь, а не зь вапномь, токмо послѣди побѣляють вапномь Гр. Барск. I, 232.

Наряд наряджати: Який тобі, дитя моє наряд наряджати Мил. 143.

Постіль слати, (по)стелити: Постіль білу стала слати Чуб. V, 1. – Мила постіль постелила Гр. III, 179.

Прощі прощати: Заставив собі прощі прощати Шух. Гуц. IV, 171.

Суд судити: Гр. III, 8. – Зайшли судці суд судити Kolb. P. II, 227. Пор ч. *spravedliwy soud sud'te* Zikm. Skl. 89; пл. *sądy sądzili* Mikl. V. S. 387.

Акузатив реального об'єкту.

До дієслів, що мають при собі реальний об'єкт тільки в акузативі, належать такі їх категорії:

I. Акузатив при дієсловах безприросткових.

1. Дієслова первісні в інфінітиві безнаросткові: бороти, бости, вести, вити, вісти, во-
локти, гнести, гребти, гризти, гріти, дерти, діти, дути, жати (жму), жати (жну), жерти, жити,
знати, колоти, крити, мести, мити, молоти, м'яти, няти, пасти, пекти, перти, пливти, поло-
ти, пороти, прягти, прясти, п'ясти, рити, сікти, скубти, стригти, терти, тягти, тяти, шити.

Також наступні дієслова, що без префіксів не подибуються: в-, ви-, до-, за-, при-
прягти; в-, ви-, уз-ути; в-, за-, по-, розпо-чати.

2. Дієслова з наростком -ну-: гнути, горнути, сунути, тиснути.

Також одноразові форми від перехідних дієслів з наростком -а-, напр. вернути і ин., і
дієслова, що без префіксу не подибуються: віді-, за-, -при-, розі-, про-, у-мкнути.

3. Дієслова з наростком -і- (по -жс- -а-): видіти (теж: не-навидіти), терпіти; держати.

4. Дієслова з наростком -и-. До цієї численної категорії належать:

а) первісні і похідні: бавити, бентежити, ворушити, ділити, доїти, законити, молити,
надити, платити, рішити, тратити, трутити, стрілити, хвалити, чепити (рідко, звичайно в
формі ітеративній: чіпляти, але з префіксами від-, -за, на-,при-чепити), явити і повторні
від дієслів перехідних безнаросткових, напр.: возити (везти);

б) кавзативні (об'єктивна форма дієслів суб'єктивних): будитити (бдіти), бавити
(бути), варити (вріти), гноїти (гнити), гоїти (жити), душити (дохнути), квасити (киснути),
ложити (лежати), морозити (мерзти), морочити (меркнути), морити (мерти), мочити (мок-
нути), плавити (плити), поїти (пити), покоїти (почити), ронити (ринутися), роїти (ріяти), са-
дити (сидіти), славити (слити), смажити (смагнути), ставити (стояти), точити (текти).

До цієї-ж категорії належать дієслова прикметникові, що показують надання тої при-
кмети, що означає прикметник (їх суб'єктивна форма з наростками -ну-, -і- або -и- або з
займенником рефлексійним ся):

воложити (вільгнути), гірчити (гіркнути), глушити (глухнути), густити (гуснути),
кріпити (кріпнути), м'якшити (мякнути), пушити (пухнути), сушити (сохнути, сушитися),
сліпити (сліпнути), слабити (слабнути), тишити (тихнути);

борзити (борзитися), близити (близитися) багатити (багатіти), бруднити (брудніти),
білити (біліти), веселити (веселіти), добрити (добріти), живити (живіти), жовтити (жовті-
ти), гострити (гостріти), зеленити (зеленіти), золотити (золотіти, золотитися), мертвити
(мертвіти), молодити (молодіти), синити (синіти) і т. ин. Теж дієслова від другого ступе-
ня прикметників, напр.: більшити, ближчити, вужчити, глибшити, м'якніти, товщити
(прибільшати, ближчати, вужчати і т. д.) і т. ин.

Дієслова утворені від речівників. Речівники, що від них походять слова, вказують той
предмет, що його помічку заходить чинність на об'єкті, напр.: багнити, багрити, басама-
нити, брудити, вапнувати – покривати багном, багром, басаманами, брудом, вапном; ба-
тожити – бити батогами; важити – міряти вагою, гнівити – у гнів уводити, хрестити – у хрест
уводити, громадити, гуртувати – в громаду, в гурт збирати; ґрунтувати – давати ґрунт
чому; теж з присудковим характером речівника: валашити – робити валахом, бабити – ро-
бити бабою, гостити – приймати за гостя і т. д.

Теж невживані без наростків: ви-, до-, на-, по-, при-стачити.

5. Дієслова з наростком -а-: бехати, бештати, благати, бухати, бурмотати, відати, вія-
ти, гадати, гаяти, ганяти, гарбати, грати, двигати, дзюбати, діймати, ділати, думати, єдна-
ти, жадати, жахати, жувати, їмати, калатати, каляти, карати, клепати, клопотати, клювати,
ковтати, коливати, колошкати, копирсати, корпати, кохати, краяти, купати, кусати, ладна-
ти, лапати, латати, лаяти, лигати, лизати, лузати, лупати, лускати, ляпати, мазати, мамрати,

микати, минати, міряти, місити, мішати, морскати, мотати, муляти, мурзати, нюхати, орати, патрати, пиляти, писати, плутати, прятати, пхати, рвати, різати, сватати, сіпати, слихати, слухати, смикати, снувати, сотати, сповідати, стругати, сукати, таскати, тачати, теряти, ткати, топтати, торкати, тримати, халаштати, хвостати, хлистати, ховати, цяпати, цурати, черкати, черпати, чесати, читати, чухрати, шептати, шкрябати, шморгати, шпигати, шпор-тати, штовхати, штрикати, штурхати, щипати.

Повторні форми від дієслів перехідних безнаросткових і з наростком *-и-* напр.: стрі-вати (стріти), стягати (стягти), тягати (тягти), валяти (валити), достачати (достачити), тру-чати (трутити), хопити (хапати), являти (явити) і т. ін. Теж що не вживають їх без префік-сів: затіяти, задріпати.

6. Дієслова з наростком *-ува-*: батувати, білувати, будувати, бузувати, варувати, гаму-вати, гарувати, годувати, грабувати, жакувати, жалкувати, жалувати, жвакувати, касувати, керувати, кичувати, компанувати, купувати, куштувати, лаштувати, малювати, милувати, мордувати, плюндрувати, псувати, рабувати, рахувати, ревідувати, снувати, тарсувати, турбувати, хутрувати, цілувати, цькувати, щорувати, шарувати, шахрувати, штапувати.

Дієслова відречівникові, що значать: робити помічку чого, напр.: абшитувати, банда-жувати, батькувати кого, бичувати, боронувати, брижувати, бунтувати, вапнувати, віршува-ти, волотувати кого, воскувати, гальмувати, гаптувати, гемблювати, гуртувати, гвалтувати, грасувати, ґрунтувати, друкувати, дякувати, жертвувати, каменувати, катувати, коронува-ти, лицювати, лямувати, межувати, міркувати, мурувати, офірувати, очкувати, парувати кого, паювати, пеленувати, печалувати, прасувати, таксувати, талувати, тамувати, ташува-ти, титулувати, трактувати, харчувати, хвальшувати, цінувати, цяцькувати, чарувати, час-тувати, чвертувати, шанувати, шкодувати, шикувати, шматувати, штукувати, штурмувати, шумувати що і т. ін.

Далі дієслова, що визначають робити кого ким або чим, а від прикметників – яким, напр.: банітувати – робити банітою, радувати, контентувати, марнувати – робити радим, контентим, марним і т. ін.

До дієслів, що сполучаються опріч акузативу ще з генітивом, належать дієслова з за-гальним значінням «їсти», «пити», «вживати», «бачити», «взяти», «дати» (докладний їх перелік див. «Ф. г.», стор. 32 і далі).

Дієслова, що сполучаються з акузативом речі або особи і дативом особи, див. «Да-тив», стор. 258 і далі.

Дієслова, що сполучаються з акузативом особи і інструменталем речі, вимінюючися з акузативом речі і дативом особи, типу: приятеля нашого нагородили будинками і прия-телеви нашому нагородили будинки Прот. Полт. суда 201 б. (1683), див. «Інструменталь», стор. 318.

При багатьох дієсловах акузатив виража різні стосунки, напр.: косити траву і косити поле, полоти бур'ян і полоти город, замикати двері і замикати хату, пакувати речі і паку-вати скриню, витирати ноги і витирати пил, болото і т. ін.

При певних дієсловах ми маємо виміну акузативу з інструменталем: засіяти поле пшеницею. Акузатив у цім разі буває в функції місця. Коли ми інструменталь поставимо в акузативі, то перший акузатив містимо в льокативі або в акузативі з прийменником: за-сіяти пшеницю (Чуб. II, 184) на полі; «наладувати кораблі збіжжям» – «наладувати збіж-жа в кораблі», «намазати хліб маслом» – «намазати масло (масла) на хліб», пор. нім.: Butter aufs Brot streichen, і schmieren das Brot mit Butter, фр. étendre du beurre sur du pain (див. «Інструменталь», стор. 322–323).

При певних дієсловах замість об'єкту в акузативі ми вживаємо інструменталю, напр.: «кидати камінь в кого» і «кидати каменем в кого». Дієслова цього типу див. «Інструменталь», стор. 324.

Дієслова, що сполучаються з акузативом або з льокативом і прийм. у (в): див. «Льокатив», стор. 177.

Акузатив особи (живої істоти) при номінативі речі ми маємо при наступних дієсловах:

Б о л і т и, з а – : До роботи, то не я: болять мене голова Уш. п. Чуб. IV, 502. (Чумака) болять голова Чуб. V, 370. – Вола голова не боліла, коли корова телю родила Ном. 2315. – Відперайся, мій синочку, що тя болять голівонька ИП. I, 134. – Болять мене голівонька, болять мя плечима Гол. IV, 468. – Ой болять мене та й голівонька Kolb. W. 169. – Дуже мене живіть болять ЖӨ. II, 192. – Дитину живіть болять іб. – Невмілого руки болять Е. 36. 24, 440. – Болять нас ноженьки Чуб. IV, 334. – Мене щось ноги зболіли Kolb. Ch. II, 123. – Бо ми люди із дороги та поболіли нас ноги Kolb. P. I, 266. – Кого болять очі, той горілки не хоче Е. 36. 24, 73. – Болять мене коло черева Neum. 106. – Мою милу душа болять Гол. I, 240. – Жінка питається, що його болять Чуб. II, 503. – Мене болять серце, що я в порогах буду стояти йому іб. 522. – Цигана як заболить дуже, як вискочить звідти і втік іб. 554.

При «боліти» замість акузативу ще діалектично подибуємо датив і генітив з прийменником в, або ще замість акузативу особових займенників присвійні займенники, напр.: Не здужаю, брате, болять мені кости Вол. г. Чуб. V, 936; Не буде тоді в мене голова боліти Ном. 4889. Можливість обох сполучень дається пояснити тим, що форми акузативу, однакові у займенників з формами генітиву, усвідомилися як генітив посесивний, що в займенниках особових або зворотнім уживається з прийменником в, або замінюється за займенник присвійний, або-ж чергується з дативом (коли між двома поняттями стоюнок посесивний). Одже через те можливі такі звороти: мене голова болять, в мене голова болять (заболіла в мене голівонька Чуб. V, 35), мені голова болять і моя голова болять (болять моя голівонька від самого чола).

К о ш т у в а т и: Коштує (перстін) її сім золотії Е. 36. 35, 224. – Вона (змія) єго більши коштує як той край варт Kolb. P. IV, 119. – А що то мене ноги не коштують, аби-м зардarmo ходив Е. 36. 24, 455.

Під впливом рос. «стоить кому» в лівобічних говірках і в мові інтелігенції можна почути: мені коштує, нам коштує і т. ін.

Д о л і г а т и: Де кого долігає, там рукою сягає Ном. 9750. В стар. мові: Нас тоє мулило и долѣгало Вел. II, 468.

Часом під впливом сполучень «робити кому що» і т. под. з дативом: кінь знає, як му сідло долігає Ном. 2358.

М у л и т и: Нас тоє мулило Вел. II, 468.

І з д а т.: Се то йому худобина мулить Ном. 10820.

С в е р б і т и: Цигана ноги свербіт Е. 36. 27, 292. То мене ні свербить, ні болять іб. 60.

З дативом під впливом тих саме чинників, що споводували датив при «боліти»: Йому й за вухом не свербить Полт. п.

При безсуб'єктнім дієслові:

К о р т і т и: Хто язык держить за зубами, то того нічого не кортить Ном. 1106. – Вже молодого не кортіло більше в сьвіт ЖС. II, 187. – Кожного кортить до своей хати Kolb. P. IV, 277. – Але дуже її скортіло йти в той ліс іб. 37. – А кортит вас свого дьядьби видіти Шух. Гуц. V, 117. – Кортить, як того злодія красти Черк. п. Чуб. I, 255.

II. Акузатив при дієсловах сприросткованих неперехідних. Буває, що дієслова неспиростковані не сполучаються з акузативом, себ-то вони неперехідні, тимчасом ті самі дієслова спростковані – перехідні. Спростки, що надають перехідного характеру дієсловам такі: *ви-, від-, до-, за-, на-, о-(об-), пере-, по-, при-, про-*.

Спросток *ви-* з дієсловами руху показує поширення руху на цілий об'єкт, напр.: Ой виїздив всю Країну, увесь білий світ Чуб. IV, 119, вибігати, виробити (Все море виробив ЗЮР. II, 69), вилазити, виплавати, витупати, виходити і ин. З дієсловами, що руху не виражають прир. *ви-* вказує вислід чинності в об'єкті, напр.: вибрехати що, виглядіти (очи), вимудрувати що, вислужити що, вистояти що, висидіти (сиділи три дні, та й висиділи злидні Ном. 9859), виплакати (матери і батьки очи виплакали Гол. I, 27), вимовити, вишептати (я тебе вимовлю, я тебе вишепчу Чуб. I, 35) і ин.

Спросток *від-* з дієсловами: -бути, -лежати, -ходити і ин., напр.: відлежав я руку, відсидів ногу; відходила я свої ніженьки Сл. КС. I, 233.

З спростком *до-* секундарно з дієсловом -стати: дістав тоту трость Казки Нікл. 5. (Первісно з геніт.: Такої ласки дістану і в Параски Ном. 4770).

З спростком -з-(-с-) в значінні *ви-*, напр.: Велика худобонька все подвіречко збродит Kolb. P. II, 81; З'їздили ми Польщу і всю Україну Шевч. 221; Всю долину сходила Метл. 61. Також з дієсловами: -бути, -дибати, -дмухнути, -могти, -небути і ин.

З спростком *за-* в значінні «певною чинністю одержати що», напр.: забабувати що, забондарювати, загуляти, зарибальчити, затанцювати; потім того «відбиття чинності на певнім об'єкті», напр.: заблювати, задимити, задути, заїздити, заплювати, заплюснути. Теж з дієсловами руху і стану: -бігти що або кого, -бути, -гледіти, -їздити: (заїздив коня, заїздив другого Чуб. V, 116), -йти, -жити, -лягти, -сидіти, -сісти, -скочити, -служити, -стати, -стояти, -стукати, -ступати, -сягти, -ходити кого і ин. Сира земля дверці залягла і віконечко заслонила Чуб. IV, 311. – Дівері постільку залягли, зовухни лавочки засіли Чуб. IV, 408. – Засїв усю лаву Чуб. V, 345. Застоявати чергу. – Буду бігти, коня гнати, щоб дівку застати Чуб. III, 134.

З спростком *-на-* при дієсловах: -гледіти, -дибати (надибав дівчину край долини Лукаш. 120), -дихати, -жити, -лежати (належати боки), -стояти (настояти горілку), -стигти, -сторожити, -ходити ин. При дієсловах нападати і наступати прийменник *на* часом повторюється: Мою жінку нападають болі Kolb. P. IV, 221. Мене слабість напала Чуб. IV, 503. – Наших хлопців трасця напала Rokoss. 241. – Бодай тя, попоньку, трастя напала Е. 36. 36, 325. – Оних напала орда Літ. Сам. 69. – Напали его гайдамаки Kolb. P. IV, 39, теж: на нього напали собаки.

З спростком *о-, (об-)*. Спросток показує навколо чого відбувається чинність, що чинність охоплює об'єкт, напр.: -їйти (Місяць каже: «я зайду, твої сини обїйду» Гол. I, 187), -літати (Я ж би туя країну кругом облїтала Чуб. V, 5), -сісти (Обсіла мене чужа чужина Чуб. IV, 414), -пасти, -скочити, -стати, -ступити, -лягти, -сяти (Осяє їх блискавка).

З спростком *пере-*. Тут ми розрізняємо два випадки: сполучення спростка з дієсловами руху; тут він показує рух через що, часом замість самого акузативу ще маємо прийменник «через». Другий випадок, коли спросток показує перевагу в чинності над об'єктом.

Приклади: а) А я сою бистру річку рачки перелїзу Чуб. V, 185. – Перелїзти плїт Kolb. P. II, 166. – Перебреду дві річеньки Чуб. V, 1036. – Переїхали поле Чуб. V, 137. – Перейшли ми вулицю (також: Перейшов го старець на дорозі Казки Нікл. 35, себ-то перейшов йому дорогу). – Там переправили Днїпр спокійно Літ. Сам. 31. – Переправивши Супой, сталисмо іб. 66. – Перескочу бистру річку Гол. II, 338.

б) З дієсловами: -балакати кого, -банувати, -бігти, -бути (Перебула поговорі, перебуду неславу Чуб. V, 144), -вищати, -глядіти, -гукати, -гуляти, -дрімати кого, -жити, -зімувати. -лежати, -могти (Кому Бог поможе, той все переможе Ном. II), -мовити, -мудрувати, -низити, -ночувати (Ой дівчино, переночуй мене, козака молодого, і коня вороного Чуб. V, 63. – Може б ти нас переночувала ЖС. III, 52. – Ідіте до старого ксьондза в селі, то він вас переночує Kolb. P. IV, 83), -плакати, -рости, -сидіти, -сміяти, -спати (хворобу), -стояти (Скрипливе дерево і добре перестоїть Ном. 8156. – Може я сі гостоньки перестою Мил. 154), -сумувати, -ходити, -танцювати (Наши лати переходять панські шати Чуб. I, 303).

З приростком *pid-* показує напрям чинності під об'єкт, з дієсловами: -бігти (її підбіг вітер Сл. КС. III, 159), віяти (її підвіяв вітер Мил. 14), -гледіти, -їхати кого, -сісти кого, -стерегти, -тикати, -текти, -ходити (мене вода підходила, мене вона холодила Осн. 1862, IV, 3. – Нечистий дух ся зйавив з первовіка і взяв підходити чоловіка Е. Зб. V, 100).

З приростком *po-* рідко: -сісти (Замок наш посів Ж. Р. II, 171), -бродити що, -жити що.

З приростком *pri-* рідко: -дибати (Го не раз в полі придибле Е. Зб. V, 77), -лягти (Прилягла мене сіра земляйка Чуб. IV, 152), -стигти (Пристигла його нічка темная Закр. 18), -спати, (Ходи, сонку, в колисочку, приспи нашу дитиночку Макс. III, 102).

З приростком *pro-* рідко: -стояти що, -сидіти, -ходити і ин.

З приростком *c-po-* спобігти кого Чуб. I, 92, спожити.

Часто дієслова без приростків сполучаються з дативом особи, а сприростковані з акузативом речі або особи, напр.: вірити кому, але завіряти кого, ворожити кому, але заворожити кого, годити кому – загодити кого, служити кому – заслужити що і ин.; теж «помогти кому», але допомогти кого: Мир великий чоловік запоможе одного Чуб. I, 244.

Часом сприростковані дієслова мають при собі інший акузатив проти несприросткованих, напр.: сипати землю на що, але обсипати землею що, так само селити, садити, мити, сіяти, чепляти, копати що, але обселити, обсадити, обсіяти, обчіпляти, обкопати чим що. Як знати з наведених прикладів акузатив несприросткованих дієслів переходить в інструменталь, при сприросткованих, а в акузативі ставляться прийменникові звороти.

Дієслова перехідні, що сполучаються також з геніт. партит., маючи приростки *do-* (з знач. додавання або докінчення) *na-*, з знач. певної кількості, *po-* (з знач. *трохи*) сполучаються тільки з геніт., напр.: додавати, докидати, додоїти; надавати, накидати, надоїти; подоїти (див. «Ф. г.», стор. 39–40, 65).

Дієслова, що акузатив конкурує з дативом:

Д а р у в а т и: Он яко простак, а маючися добре, не жалуючи, кожного даровал Літ. Сам. 71. – Перстень срібляний – челядь дарувати Е. Зб. 35, 208. – Всіх хорошенько подарила Чуб. IV, 71.

П о с л у ж и т и: Ти сьятий Петре, послужи нас,

Послужи ти нас на сьижінь землі Шух. Гуц. IV, 146.

Послужи мене у сине море ib. 132.

П р о щ а т и: Прощай мене, мій братіку Чуб. IV, 703.

Р а д и т и, з-, по-: (Чоловіче) сиди же з нами, та будеш нас радити Чуб. II, 504. – Радь нас, що маємо чинити Пам. укр. м. V, 116. – Ой дівчино-зрадниченько, зрадила мене молодого Уш. п. Чуб. V, 63. – Ми не зрадили та й не зрадімо на сім світі нікого Kolb. P. II, 84. – Порадь же мйа, камратику, як рідного брата Стрийськ. п. ЖС. IV, 92. – Ніхто мене не порадить Харьк. Сб. IV. – Порадь же ти тепер нас: що будемо робити? Закр. 25.

С п о м о г т и: Просьятъ его, жаб спомохчи їх чим Брідськ. п. ЖС. III, 52. – Тут мене, Боже, споможи Чуб. IV, 662.

С п р и я т и: Тоє сприяль писарь Сомковъ Літ. Сам. 68.

Я покрию свого миленького слідочок, щоб мого милого инчи не сприяли Уш. п. Чуб. V, 46.

Щ а с т и т и: Щасти Боже такеє лидерство Літ. Вел. IV, 197.

Дієслова, що акусатив безприйменниковий конкурує з приймен. *на*:

В о ю в а т и: Пішли наші славні Запорозці а Турка воювати Укр. Етн. 36. I, 61.

Д б а т и: А тепер же я велика –треба мені чоловіка...

Щоб і в полі орав і худобу дбав Закр. 32.

Сидить Сава листи пише, Сава думку дбає Чуб. V, 965.

К у в а т и: Ой кувала зозуленька в саду непогоду Чуб. IV, 388.

К р о п и т и: Кропи нас, мати, свяченою водою Чуб. IV, 249.

Н а л я г а т и: Коваленка журба налягає Бесс. МХ. 262.

Н а п а д а т и: Горівочко псявіро! Бодай тебе напало Уш. п. Чуб. V, 1095.

Дієслова, що акусатив безприйменниковий конкурує з прийм. *за*:

В і д д я ч и т и: Коли б його побачити, його ласку віддячити Чуб. IV, 518.

З а п л а т и т и: Купив кобилу... заплатив тоту кобилу, привів до дому Kolb. P. IV, 222.

Опріч того, див. прийм. *за*, 8, г.

III. А к у з а т и в п р и с у д к о в и й.

Акусативом присудковим ми звемо такий акусатив, що виражає не дану в предметі прикмету, а ту прикмету, що зв'язується з моментом діяльності дієслова і таким чином обмежує цю діяльність. Тісніше в'яжучися з дієсловом, як з іменням, такий акусатив творить присудкове означення об'єкту і разом з дієсловом становить присудок, напр.: *Sāvitīm pītā Adāt snusam* «Савітру батько дав (за) невістку».

В індо-європейськiм мові дається розрізнити два типи присудкових акусативів, акусатив речівниковий і акусатив прикметниковий. Обидва типи в стародавності широко вживалися, а в наші дні до нашого часу їх випирають або інші відмінки, або сполучення прийменникові. В сучасній українській перший тип акусативу вивівся, але ми його ще подибуємо в мові письменників XVII і XVIII віків.

Легко цей зворот вияснюється з паратактичного сполучення двох речівників, напр.: поставлю сторожу рідного братика Neum 40.

Держу на то свідки добріє мужи и бояре АЮЗР. I, 22 (1483). – Збирає раду Дорошенко в Корсуню усіх полковників и старшину Літ. Сам. 103. – Зоставили часть войска залогу, потягнули войском до Канева іб. 120. – Узавши заставу панов значних іб. 22. – Копци слупи мѣдьяніє поставили іб. 151. – Посилаєм вам всему войску на пиво гостинця тисячу талярей бытих Вел. I, 75. – Жену собѣ понял куму Чаплинскую Літ. Сам. 16. – Того ж року й короля польского ксіонженця Саксонского Августа настановили Літ. Сам. 195. – Кто тебе щенюка поставил начальника и опекуна над нами Вел. III, 114 (пор.: Єго же (Климанта) постави игумена по себѣ Ип. 202). – Запорожцѣ собѣ гетмана Бруховецкого звали Літ. Сам. 65. – Учинивши собѣ гетмана Ханенка Вел. II, 239.

При *verba sentiendi*: Вѣдал себѣ недруга Пушкаря КОМ. 250.

На місці акусативу присудкового речівникового ми тепер маємо прийменникові звороти з прийм. *за*, *на*, напр.: запорозці собі за або на гетмана Бруховецького звали; і дуже рідко в архаїчній мові пісень подибуємо акусатив без прийменника, напр.: Взяв я сватове з моря ракове Чуб. III, 116. – Дати пану дар коника в сідлі Е. 36. 36, 43.

Другий тип, акузатив прикметниковий, і досі ще подибується, але його вживання також обмежено; на його місці ми звичайно маємо або акузатив з прийменником *за*, або інструменталь, напр.: Тих, которых был разумѣл незчливих собі, витратити Літ. Сам. 51 – в сучасній мові брєніло-б: тих, що їх був розумів за незчливих собі, витратити.

Акузатив прикметниковий без прийменника подибуємо при таких дієсловах:

Б а ч и т и: Бачиш мене гошу, хорошу Метл. 46.

В и н е с т и: Хто там нучував, то рано вже неживого вінисут Kolb. P. IV, 166.

В и т я г н у т и: Витягнули Василенька, а юж неживого Kolb. P. II, 53.

В е с т и, в и-, п р и в е с т и: Чорноморець вивів мене босу на морозець Чуб. V, 70. – Привели його звязаного.

Г н а т и, в и-: Вигнала його з хати голого.

З а к о п а т и: Мати свою дитину закопала живу в землю Чуб. II, 337, пор.: Многих хорих живих у ями загребли Літ. Сам. 173.

З а с т а т и: Там застали його (хлопця) вже неживого ЖС. IV, 184 – Аби живу (дівчину) застати Rokoss. 184.

Л и ш и т и: Слуги його таки лишили самого Kolb. P. IV, 179.

М а т и: Він... мене милу має Чуб. V, 15.

Н а й т и: Її найшли в степу неживу Полт. п.

П о х о в а т и: Поховают мене живого Kolb. P. IV, 215.

П о к и н у т и: Покинули (вони) його сонного на степу Чуб. II, 142. – Вибив добре і покинув його привязаного Чуб. II, 644.

П у с т и т и: Пусти мене живого Kolb. P. IV, 168. – Мене... чуть живу пустив Рудч. I, 178.

В старій мові, напр. у Самовидця, подибуємо: Князя Пожарського живо поймано 58, замість «живого». Прислівникова форма «живо» дається пояснити з акузативу «жива» в речівниковій формі (акузативно-генітивній), в сучасній мові вже неживаний, що прирівнялася до прислівника.

Акузатив при прикметниках.

Як при дієсловах, так і при прикметниках акузатив буває на означення міри того, що виражає прикметник, напр.: Була у нас кобила сім верст довга та три дні лиса Манж. 123. – Рів єсть три лік т і глибокий, а два сяжні широкий Грам. Осадци, 218. – Церков або єсть двісті стіп висока іб. – А ївга од його годів пять була молодша Кв. Коз. дівка, 6. – Кінь половину золотий, половину срібний. Чуб. II, 300. – Крихту сивий.

Пор. лат.: *quindecim pedes latus*, лит.: *virvė tris sėksnius ilgà* «мотуз три сяжні довгий», срб. див. Даничич, 411, теж Mikl. IV, 390.

Замість прикметників: *високий, довгий, глибокий, товстий, широкий* здебільшого вживаємо відповідних речівників, напр.: довж, шир, виш, глиб, з прийменником *в (у)*: у-довж, у-виш, у-шир, у-товш, у-глиб, або прислівників: завдовжки, заввишки, завгрубшки, завтовшки, завширшки, наввишки, навглибшки з генітивом або акузативом і приймен. *з, у* (див. «Ф. г.», стор. 122).

Рідше при прикметниках кладеться генітив: Колодязь былъ глибокій сажней коло десяти Літ. Сам. 33.

Також при прикметниках *вартий* і *винний*: Вартий п'ять карбованців. – Винен був пятьдесят рублів Кв. I, 217.

Акузатив при присудкових прислівниках.

Акузатив при прислівниках буває тільки таких, що мають відповідного кореня дієслова, що сполучаються з акузативом, а власне:

Видко, видно: Чобіт мені розпоров ся, палець мені видко Чуб. IV, 523. – Під тими Шпицями витко великі ліси Е. 36. 26, 295. – Там в склепі далеко видко велику ватру Kolb. P. IV, 272. – Видко зеленого дуба, його верховину Ев. 361. – Ой не видно того села, тільки видно хату Уш. п. Чуб. V, 61. – Золото і в попелі видно Ном. 4434.

Значно: Все ж тото буде на мому личеньку значно Грін. III, 558.

Чутно: Добре далеко чутно, а ледаче ще далі Ном. 4451. Так само і при інфінітивах відповідних дієслів в функції присудкового прислівника:

Видати: Тебе не видати Метл. 38.

Знати: Знати милу по личеньку, що не спала всю ніченьку Лавр. 115. – Знати Марусю знати, в котрій вона хаті Метл. 234.

Чути: Брехливу собаку дальше чути Закр. 145. – Клект орлячий з-під хмари чути Ном. 999. – Далеко чути дзвін Moszyp. Кур. 28.

Окрім того подибуємо акузатив при «бодай»: Бодай тебе, та Марусю, із твоїми дружечками Мил. 133. – Бодай тебе, бодай мене, бодай нас обоє, на що ж ми ся полюбили на нещастя своє Сал. Сч. 35. Цей акузатив знаходить собі об'яснення в еліпсі і має стилістичний характер: недоговореність ослаблює силу неприязного виразу.

Акузатив при прийменниках.

Без (з през > брез пез > без):

Прийменник *без* з акузативом (подивується тільки в західніх говірках) має зовсім однакове значіння і живається в тих саме сполученнях, що й прийменник *через*. Те саме з'являється спостерегаємо діалектично і в польській мові: *bez plescy, bez rok, bez. złą basność*.

1. Виражає стосунок до часу, що його протягом відбувається чинність – *через, за*:

Любив дівку без Петрівку (через Петрівку),

Дав їй півгріш на горівку;

Любив дівку без м'ясниці,

Дав їй півгріш на кислиці Уш. п. Чуб. IV, 537.

Дупіро може без рік (за рік, по року) посилає цар другого сина по світу ходити Полоски Більськ. п. Сідл. губ. Чуб. II, 78.

Звідси й вираз: віддати на безрік, себ-то ніколи не віддати.

В ст. яз.: през килканадцять лѣтъ полковникомъ будучи Літ. Сам. 132.

2. При дієсловах без з акузативом виображення просторони яко лінії або площі, показує поширення чинности на ту просторонь – *через, на*, напр.: Ой втікала бондарівна без вишневи сади Гол. III, 31. – Біг пес без овес, сука – без пшеницю Е. 36. 24, 514. – Ідуть вони без вдовине подвір'я Чуб. V, 1078. – Веде біду без село, сміються пороги Чуб. V, 576. – Перевели Теклю без пожарське поле Ž. P. II, 8.

Без (= на) ліси темнейкії, без ріки великії, попід гай зеленейкий, припав сніжок білейкий Гол. IV, 248. – Подивлю ся без (= на) місто по ринку Гол. I, 109.

Цей тип конструкції конкурує з безприйменниковим інструменталем, напр.: Лугами летіла Метл. 256.

3. При дієсловах без з акусативом виображення просторони яко точки показує напрям чинности, напр.:

А я тебе жадаю, пез віконце виглядаю Чуб. V, 12.

Цей тип сполучення конкурує з безприменниковим інструменталем і з акусативом з применником *в(у)*, напр.:

Савиха молодая вікном утікала Закр. 15. – У віконце утечу да й нагуляюсь Чуб. V, 608. – Сунув ся Петруньо, хоч у вікно втікати Чуб. V, 1071.

4. Напрям чинности від одного до другого краю по тому, що виражено в акусативі = через: Кінь... так і перескочив без мур Староконст. п. Чуб. II, 216. – Перечеплю рушничок без плече Уш. п. Чуб. IV, 89.

5. З іменнями дієслівними *без* виражає, що чинність відбудеться дорогою чи посередництвом другої чинности, звідти відтінок способу, причини:

Там-то дівчинонька без неволлю шлюб брала Гол. I, 285. – Ой вронила я віночок без свій дурний розумочок Чуб. V, 335.

В (у):

Применник в (у) з акусативом вказує напрям в середину того, що виражено в акусативі.

І. При дієсловах.

1. При дієсловах переміщення суб'єктивних і об'єктивних з акусативом поняття місця (просторони) і таких, що розуміються локативно:

а) При дієсловах суб'єктивних:

Зайшов у ту хатку, а там живе баба Чуб. II, 9. – Викосили барвінок та заходять в рутку Чуб. V, 124. – Ой як піду в Україну, там мабуть не загину Чуб. V, 229. – Піду я в лісочок Уш. п. V, 229. – Пішов в Туреччину, в Волощину Ж. Р. I, 46. – Підемо, Катю, в землю нашу Бал. 38. – Возьму ціп, піду в тік жита молотими Чуб. V, 664. – Все й пошло, те в свою сторону, а те в свою Чуб. II, 9. – Бери серпа, іди в степа Kolb. W. 223. – Вже всі соколи пустила-сь в поле Гол. I, 191. – Пішли у світа Рудч. Ск. I, 195. – Ти йди у свій бік, а я у свій М. Пр. 283. – У вечері приходить (чоловік) у хатку Чуб. II, 10. – Увойшли вони у тиї горниці, аж нема некогусінько Чуб. II, 68 (Переясл. п.). – У войско виходити маєт Літ. Сам. 50. – Взяли вони відра, пішли у берег Мил. Каз. 43.

Поїдемо в Україну, де милий Уш. п. Чуб. V, 7.

Не здужають ище вони та у степ летіти Закр. 114. – Сива зозуля в гай полетіла Уш. П. Чуб. V, 210.

Не впадайс дівча в руки Чуб. V, 123. – Впаду йому в ноги ЖС. II, 207.

У кленів лист ввив ся Чуб. V, 12.

Також: Семенові ж оба хлопці в пісок сї збирали Kolb. P. II, б (пісок – місце, де пісок, більше з прим. *на* (див. нижче); сенс такий, що збиралися по пісок). – Повезем бабусеньку у пиво (= на пиво) Чуб. IV, 14. – Пішов у ночи до того чоловіка в яблука Шух. Гуц. V, 22.

б) При дієсловах об'єктивних: руху:

Кинуло ї (Резю) в сине море Kolb. P. II, 24. – Не веде мене в будяки, бо я поколюся, заведе мене в лободу Чуб. V, 122. – Чи ти мене, моя мати, в церкву не носила Чуб. V, 356. – Вспала мама щось у миску ЖС. II, 207. – Дядько в ту хатку свині заганяє Чуб. II, 8. – Вони вибрали із колосків зерно і знесли у засіки Чуб. II, 12. – Дає йому в руки Чуб. II, 14.

В прикладі: Устроми, каже кінь, у ліве ухо хустку, да в праве вийми Чуб. II, 38 – «у праве вийми» замість «з правого вийми» під впливом попереднього «устроми у ліве ухо».

Сполучення з прийм. *в* чергується з сполученням з прийм. *до*, останнє горує в західних говірках (опріч назов країн) і вибира давніше сполучення з прийменником *в* (*у*), напр.: Ой сказав він «добридень», війшовши до хати Закр. 100. – Поставила (коріння) до печи Чуб. V, 415. – Сховала (палец) до кишені Бродзьк. п. Е. Зб. I, 28.

Листи до рук добре оддав Метл. 388. – Кинув кия до води Луцьк. п. Чуб. I, 46.

При дієсловах, що переміщення не виражають:

Подорожній просився до його в хату переночувати Чуб. II, 13. – Гляну в брови – аж хороші Уш. п. Чуб. V, 97.

2. З акузативом імен, що виражають точку в просторі:

Блисне сонце і в наше віконце Закр. 144.

Сунувся Петруньо хоч у вікно втікати Чуб. V, 1071. – У вікно утечу да й ненагуляюсь Чуб. V, 608.

А дівчина виглядає, козаченька в вікно лає: годі тобі конем грати ЧГВ. 1861, № 32.

А всю нічку в квартирочку любка візерали Kolb. P. II, 63.

А встав Семен, взяв дитину, поглянув в квартиру Kolb, P. II, 19.

Цей акузатив чергується з інструменталем, напр.: Вікном, дверима утікаю Уш. п. Чуб. V, 1092. – Квартирою поглядає, з ким Магда гуляє Чуб. V, 678.

3. Акузатив з прийменником *в* (*у*) на означення положення або сторони: напр.: *в право, в ліво, в перед, в зад, в бік, в діл; у вис, у глиб, у спід, у товш, у шир* і т. ін.: Ні в зад, ні в перед Ном. 7641. – Було вчити, як лежало поперек подушки, а як в довж, то вже не поможесться Ном. 6009. – Спускайся з гори тихіше в низ Ном. 5292. – В гору руки підіймали ИП. I, 90. Не дай Бог свині у гору глянуть Ном. 3830. – У шир ширити, а в вис висити Е. Зб. 35, 139. – Пишов у спид за землев Шух. Гуц. V, 7. – Не можна дєрева у поперек дєрева класти Чуб. I, 101.

4. Акузатив при наступних дієсловах, чергуючися з льокативом (див. «Льокатив», стор. 179):

Б л у д и т и (= ходити): В долину, в долину по червону калину

Та й блудила дівчинонька сім день і годину Kolb. II, 122.

Б у т и: Була вдовонька в кінець села ЖС. I, 280. Первісно безприйменниково: кінець села.

В т о н у т и: Гадала-м, думала-м, в той дунай втонуті Kolb. II, 73.

В т о п и т и: Хотять мене молодую у ту річку утопити Кан. п. Чуб. V, 66. – Утопила головоньку в безоднеє море Переясл. п. Чуб. V, 185.

З а б и т и: На тим балю і тот купец, що тоту дитину в дупло забив Kolb. P. IV, 27.

З а в и в а т и, - в и н у т и: (Мати мене) годувала в папір завивала Ž. P. I, 87.

З а м к н у т и: Його... замкнули в скриню Чуб. II, 247.

З а м у р у в а т и: Замурував свою жінку в піч Kolb. P. IV, 27.

З а н у р и т и: Занурити в річну воду Е. Зб. 5, 202.

К л а с т и: А сповивше на престолі положила, а з престолу да в ясельця положила Е. Зб. 35, 26. – В решето пісні складали Метл. 302.

Еліптично: Козаченько... сам ліг спати... сіделечко в головочки, стріменочки у бочечки Закр. 35.

Ляг т и: Тогді я тебе забуду, як ляжу в могилу Закр. 24. – В чорній гріб заляжу Чуб. V, 232.

Мочити, по-: Помочив их (риби) у воду и став мити Тиш. Ал. 82.

Пасти: Абис пас заяці у ліс чирез десїт ден Kolb. Р. IV, 95.

Сідати, сісти: Сїв він собі в кенець стола, курку обїрає Макс. 125. – Ой війшов пан отаман, в кенець стола сїв Чуб. V, 956. Первісно безприйменниково (див. стор. 377), чергується з льокативом безприйменниковим і з прийм. *в* (див. «Льокатив», стор. 169–170).

Ставити: Постав цеє молоко в кущик Чуб. II, 113.

Топати: Ліпите мені в сей Дунай топять, нїж з гидким, поганим до шлюбойку стать Чуб. V, 162.

Пор. ст. рус.: Много дружины потопе в Руту (XII. в Руги) Ип. 438.

Ховати: В новую світлоньку заховалася Чуб. V, 19. – Гой у суботу в грїб поховали Е. 36. 35, 104. – Поховали бондарівну в смутну домовину Kolb. Р. II, 5. – (Козаченько) в зілля сховав ся Уш. п. Чуб. V, 127. – (Мати) ключі свої дорогїї в головки ховає Уш. п. Чуб. V, 138.

5. При наступних дієсловах прийм. *в* (*у*) з акузативом показує напрям чинности:

Бити, -ся: В барабани бїють Чуб. V, 205. – Пасла ж вона пасла (воли), й-а в сопілку била Уш. п. Чуб. V, 91. – Бити в вічі. – В груди бїється Метл. 19.

Ст. рус.: Бити въ бубны Ип. 436.

Благовістити: Забув, що не благовістив в одного (дзвона) Ком. 484.

Вдарити, -ся: Вдарили в барабани Чуб. V, 94. – Вдарено в бубни на раду Літ. Сам. 74. – Вдарив їго в плечи руков Kolb. Р. IV, 91.

Вдатися: І мій батько такий мався, і я в його вдавсь Ном. 2919. – Молодая дївчинонька в козака вдалася Харк. п. Чуб. V, 309.

Влучити: Не влучила Лемерівна в ніженьку, та влучила Лемерівна в серденько Метл. 285.

Впивати (ся): Нагаєчка-дротяночка у тіло впиває Чуб. III, 141.

Вродитись: І в кого вона вродилась? Полт. п.

Грати: Козак в дудку грає Неум. 78. – У дудочку граю Грінч. III, 34. – Іван конє наповає а в сопівку грає Kolb. Р. II, 42. – (Він каже) аби му ще перед смертев позволили заграти в тоту супілочку Kolb. Р. IV, 70. – У дубову свистілочку виграває Мил. 85. – В скрипку грає Ш. IX (Гнишев). – В скрипоньку заграє МБ. 12. – Хорошенько в кобзу грає Закр. 15. – Хто тебе навчив в кобзоньку грати Грінч. III, 21. – Та дай мені бандурку, що в нею граєш Ж. Р. II, 158. – Усї дївки в танка грають Закр. 78. – По вечері в карти грати Гол. I, 45. – Все й у карти грали Бал. 95.

Це сполучення конкурує з сполученням з прийменником *на* і акузативом або льокативом в тім разі, коли в акузативі назви музичних струментів *грати на що* або *на чім* (див. нижче, також «Льокатив», стор. 197). Первісно безприйменниково: грати: скрипку (Овр. п. Кравч. I, 5), кобзу (ib. 6), листок (Е. 36. 5, 30). Пор. нім. Würfel, Geige, Bal spielen; в чеськ. з приймен. *в*: *v kostki*, *v míc hráti*, але *hrati na husle*, *na citaru*.

Гуляти (= грати): Гуляють у карти Рудч. Ск. I, 107. – Гуляють у «тісної баби» Рудч. Ск. I, 199.

Дзвонити (= бити в що): В дзвони задзвонити Kolb. Р. II, 5.

Дути: Сидит котик на воротах та й в лабочку дує Kolb. Р. II, 57.

Мерз(ну)ти, за-, з-, по-: Я в ніженьки замерзну Чуб. V, 1041. – Несла, брате, несла, аж у руки змерзла Kolb. Р. III, 32. – Дайте нам пироги, бо ми змерзли в ноги Гол. IV, 123. – Померзлисме з литки Roszk. 28.

Потрапити: Не потрапила в полотенце ЖС. I, 280.

Свистіти, свиснути: Ой вийду я на горбочок свисну у листочок Сал. Сч. 9.

Світити: Не жичать добра близькі сусіди, тільки світять в вічі Моги́л. п. Чуб. V, 467.

Стукати: Медвідь стукав в двері Засл. п. Чуб. II, 158.

Сурмити: А тут кричать та в труби сурмять Котл. Ен. V, 63.

Трубити: Нехай мині в кужіль трублять Чуб. V, 685. – Та затрубйу в ріг мідинний Ж. Р. I, 8.

Ст. рус.: Трубити въ трубы Ип. 439.

Тужити (тужливо грати у що): Ой де ж тота сопілочка, най ню затужу Е. Зб. 17, 111.

Цілити, вцілити, поцілити: Цілив в ворону, та попав корову Ном. 1784. – Саме в крило поцілив Рудч. Ск. I, 21. – Ой ти наш пане, коли нам не віриш, з свого карабіна в наше серце відлиш Kolb. Р. II, 48.

Чухатись: Не раз почухася в чепець Мал-ка, 201.

Щебетати (= грати): Гдесь мій милий в дубровонці в сопівку щебече Ж. Р. II, 186.

б) Дієслова, що сполучаються також з інструменталем різного типу:

а) Інструменталь матерії чинности (див. «Інструменталь», стор. 318–319).

Брати, убрати, взяти: Год нас дуже в клуби взяв ЖС. II, 208. – І нас в книпач добре взяв іб. 210. – Стали думать та гадать, як би в шори убрать Ном. 3084. – Взяти в лабеті.

Теж: Превражі розлучники взяли нас в свої язики Уш. п. Чуб. V, 153.

Вбирати, -ся: В ризи вбирала Шух. Гуц. IV, 30. – Убирайтеся борзенько у постолі скірянні, у волоки шовковії Гол. I, 152. – У новес платтячко убиралася Чуб. V, 19. – Дівчина... убрала ся в то шматє, що мала про свято Явор. I, 127.

Вбувати, обувати, -ся: А вже ж мого рідного сина в черевички вбули Гол. I, 137. – В постолі вбути Ном. 3093. – В черевички обувається Чуб. V, 8.

Вдягати, -ся: Пан одігся у дякову одежу Харк. г. Чуб. II, 625.

Взувати, взути, -ся: В свої чоботи хоче го взути Закр. 151. – Брат в ходаки ся взував Гол. I, – 142. Взула ся в черевички та й по хаті допче Уш. п. Чуб. V, 156.

Повивати: Мене ненька повивала в тонкі пеленочки Kolb. Р. II, 65.

Поростати: Хто в пірїє поростає, най на бідного памйатає Ном. 1457. (Див. «Інструменталь», стор. 321).

Родитись: Богъ добротливый допустит Антихрystови родитиса во плоть чѣвчу Пам. укр. м. IV, 293.

б) З інструменталем середника чинности (див. «Інструменталь», стор. 309–310).

Бачити: Я його і в вічі не бачила Полт. п. – Вийду на улоньку двуичі чи не побачу миленькую в вічі Боришполь Чуб. V, 170.

З прийм. на: Сам на свої очі бачив Чуб. V, 77.

Бити (дути, прати): Молодую бурмистрівну в три нагайки дмуть МУЕ. XIX–XX, 189. – Та й зачали пана дяка в штирі кії прати Чуб. V, 675.

Важити, міряти: В безмен важать и в локоть мѣрят и на ряду стоятъ АЮЗР. I, 58 (1518).

Замикати: Вона ж (ненька) не пускає (сина)

В замки замикає Уш. п. Чуб. V, 8.

З прийм. на: див. нижче

Кликати, ви-: Та як Резі потопала, в три голоси викликала: гій! гій Kolb. Р. II, 24.

б) інструменталем суб'єкту чинности (див. «Інструменталь», стор. 321).

Поростати: Хто в пірїа поростає, най на бідного памйатає Ном. 1457.

г) З предметовим інструменталем:

П л е с к а т и: Вийшла доня на улицю, в білі руки плеще Лукаш. 125. – Війшов гегі до хороми, плеснув у долоні Kolb. P. II, 12.

Пор. гр.: τῷ χεῖρε ἤροτῃν.

д) З інструменталем части і цілого (див. Інструменталь, стор. 340):

а) часть і ціле (стор. 341):

Розвивайся, лозо, а в чотирі листи Гол. II, 617.

Ростіть, ростіть, вогурочки, в широкі листочки Чуб. V, 282 (паралельно: – широко в листочки).

б) матерія і форма (стор. 341–342):

При дієсловах перехідних:

Житечко пожали, в снопи пов'язали, у копи поклали Ž. P. I, 54.

(Малину) у пучечки складала Чуб. V, 8. – Та й вже ж той ячмінь у копи зложили Коцип. 57. – (Господар) зжав своє жито і його, поставив в копи Чуб. II, П. – Масш мені нині до вечера сес ліс, цих сто моргів, зрубати та й порізати в шуги скласти Kolb. P. IV, 2. – За-втра заплети кісоньку в дрібушки Чуб. IV, 370. – Дівчинонько, заплети (косу) в дрібниці Уш. п. Чуб. V, 203. – Многих Турков положили в труп Вел. III, 424. – Будуть возити (копи), в стоги стожити Е. 36. 35, 130. – Виклав Ляшків, виклав панків у чотирі лави Закр. 111.

Предикативно: Коли місяць – в серп, то чарівниці їдуть на границі Закр. 172.

При дієсловах неперехідних. Сполучення з дієсловами перехідними легко переноси-лось на сполучення з дієсловами рефлексійними, а далі і з усякими іншими дієсловами:

А ж там дячок неборачок у кубуз зогнувся Чуб. V, 674. – Туман, мати, по дорозі у ку-чері вйється Коцип. 55. – Вийся, горошку, у два стручки ШБП. I, 13. – Почали ся купити в полки Літ. Сам. 12. – Яворовий коромисел у дужечку гнеться Метл. 50. – Зацвіло вино й-а в п'ять цвіточків Е. 36. 36, 186. – У три лав'ї йти могли вози Літ. Сам. 149. – Ти діброво дзеленая а в три реди саджена Kolb. P. II, 168. – Вни стали в ред Kolb. P. IV, 5. – Поліга-ли (дівки) в ред на землі Kolb. P. IV, 142.

е) З інструменталем предикативним (див. Інструменталь, ст. 344–345):

З і г н у т и, – с ь: – в дугу.

З і с х н у т и: Держи (орла), поки в сухар зісхне Чуб. I, 64.

Об е р н у т и, п е р е в е р н у т и: Землю в н'ївець усю обернули Літ. Сам. 23.

П е р е к и н у т и, – с я: Пан перекинув той перстень в просо III. XI – Вона перекину-лася в красного коня ЖС. II, 355. – Той ангел перекинувся у змію Чуб. I, 146.

П е р е м і н и т и: Рогове тіло зараз Бог перемінив на таке як у нас тепер Чуб. I, 146.

П о в е р н у т и: Тое в жарт повернено Літ. Сам. 77.

Прийменник *в* (*у*) з іменами осіб у множині (рідше в однині) на місці присудкового акузативу або номінативу, і також з іменами збірними; множина імен осіб і збірність є образом середовища, стану; ці звороти конкурують з акузативом однини з прийм. *за* і з присудковим інструменталем однини:

На що в дружби брав, коли грошей не мав Чуб. IV, 199. – Дарував мі Господь сина; буду в куми брати Закр. 14. – Усіх хлопців в гусари забрали Укр. Етн. 36. I, 16. – Взяли брата й-а в гусарі, головко ма бідна Kolb. P. II, 207. – Візьму тебе в куми Чуб. II, 394. – Мене в світільки прибрали Мил. 155. – Мати дочку в світільки вбирала іб. – Буду вас, моя браті, в бояри просити Kolb. P. II, 20. – Не пукайте у козаки до войска служити ЖС. II, 67.

Моя доля в гости іде Бал. II. – В бояре вирижався Мил. 156. – Беру лютьку і тютюн та й іду в гусари Уш. п. Чуб. V, 61. – Пішов милий в жовніри, а я іду в черниченьки Чуб. V, 4. – Вже ж твій сокіл искучився і в купчики причепився Уш. п. Чуб. V, 273.

Теж: Іди в найми Чуб. II, 400. – Хлопець... пішов у найми за мірку жита Чуб. II, 11.

В стар. яз.: Патриарху московского зложили з патріяршества в простіє чернци и в за-
точеніє послали Літ. Сам. 97. – Сам в чернцѣ постриглся Літ. Сам. 67.

В однині: Із дівчини в молодицю нарядять Чуб. IV, 109. – От цар наменував того коня
в царевича Староконост. п. Чуб. II, 214. – Виріс у прехорошого парубка Федьк. II, 198. –
Виріс у гарного чоловіка іб. II, 428.

З іменами збірними: Усе, що живо, піднялося в козацтво Літ. Сам. 20. – На Запорож-
же волно ити в козацтво іб. 94.

На місці паратактичного апозитивного акузативу – акузатив з прийменником *в*, в кон-
куруванні з інструменталем присудковим і льокативом з прийм. *в*, напр.: прислати, дати в
дарунок що, в додаток і т. ін. – Я тобі лишу в застав конє вороного Е. 36. 17, 197. – Пода-
рунок оного в смѣх князь принял Літ. Сам. 72.

На означення міри підмету або предмету, напр.:

Нагаєчка дротяночка у три дрти звита Чуб. III, 111.

Рославець пошол н а Москву у килкадесять коней Літ. Сам. 132.

7. Акузатив з речівниками або збірними числівниками вказує міру чин-
ности, напр.:

Я в силу, в силу їх розчухав Переясл. п. Чуб. II, 113.

Соломка звязана узлами

Держалась в силу на плечах Котл. Ен.

Живи ж, доню, в свою волю так як полюбила Закр. 96.

В смак горілонки напйуса Чуб. V, 691. – І люльки в смак не покуриш ЖС. II, 206
(пор. рос.: власть). – Як попоробиш до поту, то й їстимеш в охоту Сл. КС. III, 80. В пень
стинати Льв. Літ. 28.

Што хотѣли, то на шляхтѣ брали у двоє альбо у троє АЮЗР. I, 112 (1541). – Помѣжь
тими горами море... не широкое, якби у двоє ширшое от Днѣпра Пут. Јер. 26. (1704). – Ба-
гацтво дме, а нещастя в-двоє гне Чуб. I, 230.

8. Прийменник *в* (у) з іменами дієслівними; тут ми розрізняємо такі випадки:

а) Прийм. *в* (у) з дієслівним іменем творить присудок з відтінком упровадження в
чинність, починання теї чинности, що означено в речівнику, напр.: курка в крик Kolb. P. IV,
142, себ-то курка закричала, курка взяла кричати, давай кричати. Походження цього типу
сполучення дасться об'яснити еліпсою дієслова того самого кореня: кричить у крик
Ном. 2451, тоб-то первісно «крик кричати», звідки пізніше з одного боку «криком крича-
ти», з другого «у крик кричати», обидва останні сполучення заховались як середник вира-
зистости, підсилення чинности (= дуже, голосно):

Баба в голос (заголосила), боїться, би єю гадина не заїла Kolb. P. IV, 281. – Жиди в
гвалт, та за Йваном ЖС. IV, 190. – Баба в крик, пороса в квік Закр. 187. – Юдик у регіт
Федьк. II, 375. – Тогди всі люде в сміх ЖС. IV, 193. – Іван в сміх іб. 180. – Помийничка
скоки в боки, сиріточка в плач Мил. Жлк. 145. – (Дівчаточка) у плач Черк. п. Чуб. II,
247. – Хлопець у плач ЖС. II, 196. – Я в крик та плач, віддай товкач Е. 36. 28, 424. – Ва-
силько... в реви Федьк. II, 154. – Дяк в прозьби щоб мовчав Rokoss. 50-51.

б) Прийменник *в* (у) з (дієслівним) іменем при дієслові в особовій формі чергується
з інфінітивом того-ж кореня, що й речівник, або з інструменталем, напр.: Прошу в танець
(танцювати) Чуб. V, 395. – Тут Сусана із садка на Данила погляділа і у танець полетіла
ЖС. I, 439. – О мати Божа можна Царице, прибудь в поміч (помогти) і в час смерти Kolb.
P. II, 267. – Я й так пішов у блуд (= блудити) Kolb. P. IV, 36. – То я красу в сльозах стоплю,

а свій розум у блуд пушу Roszk. 45. – Плакала сирота у службочку ідучи Метл. 461. – Иди в найми (найматись) Чуб. II, 400. – Сміх не реготи, пішла баба в переверти (перевертом, перевертаючись) Ном. 12678. – Плине вода из города, йде в переверти Сал. Сч. 77. – В іден ступінь всеньки світ переступив J. M. 10.

Сюди-ж можна віднести вирази «бігти у клус, у чвал», що вимінюються за інструменталь (див. «Інструменталь», стор. 331), пор. нім.: Schritt, Trab, Galop reiten.

в) З наступними дієслівними іменами в (у) разом з дієсловом творить оден присудковий вираз; підноситься цей тип зворотів до і. е. безприйменникового сполучення з акузативом, напр. скр. Nāiśadhah pṛītim eśjati «Найшада прийде (в) радість».

Бути в жадібку (= жадатись): Се вам не в жадібку Ном. 4535.

Пор. рос.: Не в счет, не в домек.

« » в тямки (тямиться, пам'ятатись): Довго буде вам в тямки Котл. Ен.

Бігти в погоню (гнатись): (Опришки) аби з ним бігли за тими в погоню Kolb. P. 56. – Почали за Николков у погоню бічи ЖС. IV, 92.

Еліптично: Топіро у погоню за ними отець Чуб. II, 191. – Цар у погоню на конях Боришп. Чуб. II, 131.

Братись в розбій (розбивати): Ци будеш нам отворяти, ци будем сі в розбій брати Kolb. P. II, 30.

Вбитись в колодочки, в крила, в одежу, в пір'я, в силу, в потугу, в славу: Ось тепер розжився і в одежу вбився Бесс. МХ. 505.

Вводити, ввести в славу, в неславу, в закон, в хрест: Сватай мене, козаченьку, не вводь у неславу Метл. 83. – Завів єсь ми, гожий хлопче, в велику неславу Kolb. P. II, 25. – Господь Бог зробив те, що його жінка розйазалась, у хрест увела свого сина Звягел. п. Чуб. II, 353.

Вдаватись, вдатись в ворожки, в дорогу (-ги), журу, в розмову, в сварку, в тугу: Не плач, не плач, стара нене, не вдавайся в тугу, в ліки... в ворожки Гол. I, 137 (= не тужи, не ворожи, не лікуй). – Не в дорогу вдавайся, а в хазяйстві майся Ном. 10095. – Щире (Прощь) Богу помолив си та й вдав си з дорогу (Криворівня) ЖС. III, 49. – Не вдавайся ти в дороги, сам ти бачиш, що вороги на нас наступили Чуб. V, 405. – Не жури сі гівчинонько, в журу не вдавай сі Kolb. P. II, 126. – Ой не плачте, не журітесь, в тугу не вдавайтесь Бал. 110.

Взяти в полон (полонити): Турки і татари твого коня в полон взяли Уш. п. Чуб. V, 94.

Впасти в гаразд, в злість, в злоги, в негоду, в сухоти: Упав у гаразд, як муха в сметану Ном. 1643. – Тогди чоловік в злість впав Чуб. II, 525. – Молода крулівна впала тогди в злоги Kolb. P. IV, 42. – Оден упав у негоду, всі його лишили Гол. I, 161. – Через тебе, мила, впав я в сухоти Камен. п. Чуб. V, 1003.

Пор. ст. рус.: Братия въ велику печаль и плачь въпадоша ЖӨ. 91.

Вправляти, -вити в тугу: Красний молодче, того тяжко здихаєш, і чого, молод, в тугу вправляєш? Уш. п. Чуб. V, 119.

Пор. ст. рус.: Не имать оуправити ся въ жизнь вѣчноую ЖӨ. 52.

Впровадити в біду: За що мене Бог карає... чи в біду кого впровадив? Чуб. V, 233.

Входити в неславу: Сама ж бо ти, дівчинонько, у неславу входиш, що пізненько, нераненько із юлиці ходиш Метл. 83.

Заняти в полон: Чи її убито, чи в полон занято Чуб. V, 205.

Заходити, зайти в бесіду, в думки, в заклад, в мову, в пусті речі, в перекір (перерік), в сварку, в тяготу: Він взяв собі ватри в люльку та й зашов з ними в бесіду Kolb. P. IV, 54. – Не було бідні дівчині коли в думки заходити Федьк. II,

206. – Не заходи з дідьком у заклад Ном. 12593. – Вони собі зайшли в мову ЖС. III, 382. – Не буду с циганом заходити в пустії річи Чуб. II, 555. – Не заходь з братом у сварку Полт. п. – Одна гівчина... зайшла в тіготу Kolb. P. IV, 208. – Зайшла его жінка в тіготу ib. 132.

Пор. ст. перс.: *nâirika uraṣpirtrim gaṣat*.

Зноситись, знеслись, підноситись у пиху: *стар.* В пиху вознесиши легце себѣ тоє поважил Літ. Сам. 109. – Не подноси са оу пыху и в гордость на царствѣ своемъ Тиш. Ал. 33.

Іти в гроші: Кінь молодий у гроші йде (= дорожчає), а старий виходить Ном. 10230.

Іти в іпсу: Багато бараболі в іпсу йде (= псується).

Іти в непам'ять: Пішло все те в непаміать Кул. Осн. 1861, 227, (пор. ст. рус.: Въ забыть влѣземъ Жит. БГ. I).

Іти в нівець: Пішло ж твоє усе добро в нівець Сл. КС. II, 565.

Іти у плин: Усі вінки у плин пошли (поплинули), а муий потонув Черн. г. Чуб. V, 805.

Іти в проволоку: Доставання города пошло у проволоку Літ. Сам. 200.

Іти в розпорошку: Усі в розпорошку пішли Сл. КС. IV, 75.

Іти в розтіч: Усе пішло в ростіч Чуб. II, 399.

Іти в слід: Молодая дівчинонько, иди в слід за мною Чуб. V, 122.

З інструментом: див. «Інструменталь», стор. 299.

Пор. рос.: *идти в убыль, в рост*.

Повернути в іпсу, в нівець: Жид, пан та німець усе повернуть в нівець Сл. КС. 565. – Коваль багато заліза ув іпсу повернув Ном. 1858.

Пустити в непам'ять: Своє слово в непамет пустила Укр. Р. Арх. IX, 11.

Пуститися в ледащо: Чи це і ти пустивсь в ледащо Котл. Ен. II, 28.

Ставати, стати у поміч, у розмову: Ой ще дівчина води набрала, а вже з козаком у розмову стала Чуб. V, 369.

Діти своїм батькам у поміч стають Рудч. Ск. II, 107.

г) З дієслівними іменами; при чім ім'я з прийменником *в (у)* показує ціль чинности; прийм. *в (у)* в цім разі міняється з прийменником *на*:

В пересторогу той самій указ гетманській, до себе на писмѣ присланій, к нему одослал Вел. IV, 7.

9. Прийм. *в (у)* при речівниках, що виражають поняття часу:

Як в повітря по улицах и домах лежали тѣла их жолнерскіи оголены Льв. Літ. 10. – Та не піду в осінь заміж, та піду в черниці Коцин. 78. – Одна пішла в осінь заміж, друга у мйасниці Закр. 10. – Та йди, сестрице, у осінь заміж Укр. Етн. 36. I, 91. – Я в літо уберуся Пам. нар. твор. 141. – В зимні мйасниці посватав ї молодий парубок ЖС. II, 360. – (Коріння) копала і в ніч і в день, викопала лиш оден Kolb. P. II, 256. – В день пйані сплять, а крадуть в ніч Закр. 65. – Люби в ночи молодиці, а дівчата в днинку Ž. P. II, 199. – Переночували вони, в рано повставали ЖС. III, 52. – Так устає пан староста, що в полудне сонце ЖС. III, 47. – Акурат у схід сонцьи Шух. Гуц. V, 101. – Четвертого дня у вечор Вел. I, 35. – Він знає, той хлопиц, що заяці у вечір ни прижене Kolb. P. IV, 95. – Так пришло сї в вечер Kolb. P. IV, 74. – (Купец) раз в вечір приїхав до дому Kolb. P. IV, 33. – У вечір вийшов найстарший чорт. ib. 3. – Нехай вже в вечір заріжем J. M. 30. – Приходить чоловік у вечір ЖС. II, 189. – В суботу в вечер Ш. XII (Павлово). – Переночуй в ночку в своїм будиночку Е. 36. 35, 21. – Коли у полудень вдарив грім Чуб. II, 11. – Як не прийдеш у неділю, прийди в понеділок Мил. 66. – А жаль мені дївовання, дївоцького прибірання, що в суботу змінюся,

а в неділю приберуся Чуб. V, 42. – Прийди... в неділю, в полудню годину Чуб. V, 651. – Ой у неділеньку пораненьку дрібний дощик Чуб. V, 205. – Вже сонечко підішло в обіди Шух. Гуц. V, 153. – Місіць світить ясно в зору Kolb. P. II, 71. – Умерла саме в жнива дитина Чуб. II, 105. – Василь робить у жнива Гол. IV, 148. – Я морозу не боюся, в мороз розвіюся Метл. 22. – Пропава пес в ярмарок Чуб. I, 279.

В ст. рус.: Не башеть бо ємоу лзѣ бѣжати в дѣи и в ношѣ Ип. 650 (1185). – Верема таково обрѣтъ в заходѣ сѣнца ib. 651. – Бушѣ крѣпки тоу дниноу ib. 641. – Самъ идетъ в недѣлю ис Києва ib. 637. – Чающи въ приидоущи дѣи видѣти и ЖО. 50. – В ту ношѣ Ип. 218. – Бѣ бо оуже въ заморозѣ (XII. в заморозѣ) ib. 122. – Прииде Бонакъ с Половцѣ къ Києву оу недѣлю от вечера ib. 221.

Сватав мене в день білий Уш. п. Чуб. V, 199. – Довго спали, аж в другий день пізно ся скорнили Kolb. P. IV, 272. – Ти збудила мене, мати, в обідню годину Метл. 20. – Мене мати породила в нещасну годину Kolb. W. 258. – Породила мене мати, в лихую годину Чуб. V. 378. – Вінчав дітки-однолітки в Божий час Чуб. IV, 266.

Походячи з безприйменникового акузативу понять часу, цей акузатив конкурує з льокативом (див. «Льокатив», стор. 167–169, 171–173) і з генітивом; з цим тільки тоді, як речівник має при собі прикметник (див. «Ф. г.» стор. 80–83): Ми в гулянці в вечір, в-ранці, в полудень і в ночі Закр. 78. При назвах днів тижня без прикметника вживаємо акузативу з прийменником *в* (*y*): у понеділок, у вівторок і т. д.

Аналогічно до вищеподаних випадків з прислівником «завтра»: Де ж я тебе в завтра знайду Уш. п. Чуб. V, 97.

б) При йменах на означення протягу часу, як кілька днів: тижня, місяця, року і т. ін. з прийм. *в* (*y*) вказують час, що по його впливі відбувається чинність, напр.:

Недель в килко потим знову Хм. виправил до короля послов Вел. I, 121. – Я чув, що в нашого царя буде баль в тиждень ЖС. IV, 172. – Прийдеш до мене в рік – я тобі віддам ЖС. III, 61. – Шо до нас прийшли й-а в рік гостеви(е) Е. 3б. 35, 3. – Та веліла мені мати в сім год приїжжати. – Дочка не слухала та в год приїхала Чуб. V, 582. – Принц в сім літ приїхав до дому Kolb. P. IV, 52. – В сім рік молодий став Kolb. P. IV, 58. – Прийшов син в десять літ до дому (Поділля) Чуб. V, 711. – Не хвались в сім день, а в сім літ Чуб. I, 300.

в) На означення міри часу:

В дух йому персня винесла J. M. 24. – Скочила вона в скок до батенька Е. 3б. 36, 226. – В мент придув з горілкою Сл. КС. II, 417. – Як махнув, так у одну мить і набрав води Рудч. Ск. II, 82.

Ці звороти конкурують з інструменталем: духом, ментом, миттю і т. ін. (див. «Інструменталь», стор. 305).

Аби ти, як скоро тобі у шісьнацять рік, сама до него поїхала Федьк. II, 362. – Хто краде, то не живе той у довгії літа Ном. 11059. – звичайно безприйменниково.

г) З числівниками рядовими на означення наступності в часі: у перше (у перше), у друге, у третє і т. д., напр.: Бреше не в перше Ном. 6928. – П'ятниця у друге не трапиться Ном. 5030.

10. Прийм. *в* (*y*) з акузативом подибуємо ще, в таких прислівникових виразах:

В єдно, в єдино, в одно: Ци мож би нас ой обоїх в єдно поховати? ЖС. IV, 92 (Стрийськ. п.). – В єдино руки звяжуть Уш. п. Чуб. V, 97. – В одно з ним стали гуляти Макв. IV, 396.

В к у п у: Скажімо ся поховати в купу головами Уш. п. Чуб. V, 78 (теж з льокативом: в купі див. «Льокатив», стор. 186).

В р а з: Буду тебе класти спати в раз з собою Уш. п. Чуб. V, 68 (теж: разом).

В р і в е н ь: Бути, стояти в рівень з ким (теж у рівні).

II. При речівниках.

1. На означення міри:

Чия то пшениця в широки загони Kolb. Ch. II, 10. – Бурйан аж у чоловіка Рудч. Ск. II, 24. – Прибуде змій у дванацять голов Павлогр. п. Чуб. II, 254. – Такий слабий, як в-четверо мотуз Чуб. I, 254.

2. На означення подібності, однаковості в адвербіяльних виразах при тому-ж слові в номінативі: Всі однакові волос у волос, голос у голос Рудч. Ск. II, 90.

3. На означення близькості в простороні:

Жив тин у тин із братом МВ. Оп. 7.

III. При прикметниках.

Прийменник *в (у)* з речівником при прикметнику обмежує поняття прикметника на той речівник, що сам становить поняття тіснішої обійми, несамотійне з огляду на те, що його прикметує прикметник, напр.:

Сильна в морози зима Вел. I, 212 – власне «зима має сильні морози». – Дерен високий й-а в лист широкий Шух. IV, 123. – В корінь глибока, а в лист широка, в кору багрова, а в верх кудрява Гол. V, 118. – Я в личко біла Купч. 529. – Ой іскладемо (сніп) а в шир широкий, а в шир широкий, а в вис високий Е. Зб. 35, 135. – (Річка) і в шир вона не широка і в глиб вона не глибока Укр. Етн. Зб. I, 9. – (Дереvence) тонке, високе, й-а в лист широке, й-а в лист широке, а в корінь дуплаве, в корінь дуплаве, в верхню кудряве Е. Зб. 35, 103. – Кладе... фустку червону у квіти МУЕ. XIX-XX, 12.

Пор. польське: *w pieniądze bogaty*; чеське: *v peníze bohatý, netvrd v pohy*.

Прийменник *в (у)* в подібних сполученнях конкурує з прийменником *на* (див. нижче), а також рівнобіжно ми подибуємо звороти з льокативом в сполученні з прийменником *в (у)* або *на* (див. «Льокатив», стор. 190 і 202–203).

При прислівниках.

1. При присудкових прислівниках: зимно, холодно, студено, жарко, гаряче, і т. под. в акузативі з прийм. *в (у)* стоять речівники, що означають ті частини тіла, що на них обмежується стан виражений в прислівнику, напр.:

Гучно, бучно, в п'яти зимно Закр. 154.

Зимно в руки, зимно в плечи:

Чужа жінка не-з-до-речи Уш. п. Чуб. IV, 529.

В ніжки холодно Уш. п. Чуб. V, 32; Neym. 76.

На дворі плетке, студено в летке Kolb. P. I, 117.

2. При прислівниках похідних від прикметників, що в'яжуться з прийм. *в (у)* і речівником в акузативі:

Ой іскладено (сніп) в спід широко,

А в спід широко, а в верх високо Е. 3б. 35, 129.

3. При прислівниках одного кореня з прикметниками, що також в'яжуться з прийм. *в (у)* і акузативом, на означення виміру: завширшки; завдовжки, заввишки, завтовшки і т. под., напр.:

Зробіть мені лопату в аршин завширшки, а в сажінь завдовжки Катериносл. п. Чуб. II, 223.

Ці сполучення конкурують з генітивом, напр.: Буде завбільшки доброї сосни Rokoss. 60 (див. «Ф. г.», стор. 122), і акузативом з прийм. *з* (див. нижче).

При недослівцях.

Дієслівні недослівця, що походять від дієслів, що в'яжуться з акузативом з прийм. *в (у)*, мають однакову з ними конструкцію, напр.:

Бовтть: Бовтть у воду ЗЮР. I, 75.

Брязь: Стук, брязь в віконечко,

Вийди, вийди, коханочко Чуб. V, 307 (брязнути у що).

Бубух: Взяв божев'юку за ноженьку та й бубух в землю Ком. 1103.

Бух: Забув, що не благовістив в одного, та й бух в усі дзвони Ком. 484.

Пхиць: Пхиць її у Сулу Мил. Каз. 43.

Пук: Стук, пук в віконце Чуб. V, 48.

Стріль: Хоч стріль йому в вічі – не блимне! Ком. 632.

Стук: Стук, стук у віконце Харк. г. Чуб. II, 21.

Сусіль: Ті стережуть, а він сусіль у хату Закр. 538.

Тиць: Тиць носом в пазуху Ком. 1129.

Торох: Торох Рутульця в лівий бік Котл. Ен. VI, 1657.

Ширь: Пальцем ширь йому у вічі Харк. Сб. IX, 267.

Шиць: Жаба – шиць у воду Черк. п. Чуб. I, 55.

Шубовсть: Хвостиком в воду шубовсть Чуб. IV, 34.

Шусть: Шусть у піч Чуб. IV, 34.

В=О.

В наслідок фонетичного переходу прийм. *о в в (у)* ми подибуємо іноді це останнє замість першого, напр.:

Зачепила в сухий пень та й стояла цілий день Закр. 75. – Білії ніжки в камінь позби-вала Липовец. п. Чуб. V, 1070. – Аби не торкнув де в камінь Шух. Гуц. V, 129. – В камінь розіб'юся Неум. 82. – Або в воді утоплю ся, або в камінь розіб'юся Коцип. 11. – Я в тоє не дбаю Kolb, P. II, 200. – Струна в струну та й ся побиває Уш. п. Чуб. V, 337. – У пувдня приходить сонце спочити Кобр. п. Чуб. II, 10.

З (із, зі, зо).

Прийменник *з* з акузативом імени при дієсловах виража приближну міру діяльності, а при йменах приближну великість одного предмети з огляду на другий, що в акузативі з прийменником *з*:

І. При дієсловах:

а) з акузативом понять часу:

Ой стояли край криниці цілий день, не бачили миленького із тиждень Закр. 99. – Пожди, дурню, зо три літа, що то буде за кобіта Rokoss. 241. – Все так добре знав, як би вже з рік в кім дворі був Kolb, P. IV, 55.

- Він годів зо два там просидів,
А мабуть би і більш прониців Котл. Ен. V, 42.
б) З акузативом понять числа, ваги і т. д.:
Харон же зараз схаменувся
Разів з чотирі погребнувся Котл. Ен. III, 639.
Пройшовши відсіль гонів з двоє ib. I, 66.
Сам худий, а голова важить з пуд Чуб. I, 311.
А у мене когут на шопі, зніс яєць зо три копі Уш. п. Чуб. V, 1095.
в) Переносно з іменами осіб, що виражають міру:
Виріс з поліського злодія Ном. 8614 (теж: у поліського злодія).
II. При й м е н а х:
а) При речівниках:
Деся узявся мужичок,
Невеликий, з кулачок (– у кулачок, як кулачок) Чуб. V, 1131.
Хітї з вола, в сили з комара Ком. 99.
б) При прикметниках:
Не з чорта ж хитрий Кв. Перекотиполе, 11.

За.

Прийменник *за* з іменем в акузативі вказує з огляду на просторінь, на положення або чинність позад предмету, що в акузативі: з цього підставового значіння розвинулися інші.

При дієсловах.

1. З іменами, що виражають поняття місця, напр.:

Пішов за галай світа Е. 36. 27, 71. – Заїхав за Дунай, та й до дому не думай Ном. 708. – Ой два сини оре, чотирі молоте, а дванацять дочок за постать заходе Метл. 244. – Ой погляне козак Нечай: за тихії води Гол. I, 8. – Ой пішов милий за ліс... за діброву Чуб. V, 45. – Ой як заник молод жовняр за нові острішки Kolb. P. II, 34. – Самих за сторожу дано Літ. Сам. 76. – (Він) шо ся іно оглене за себе Kolb. Ch. II, 134.

При наступних дієсловах акузатив чергується з інструменталем:

К л а с т и: Квітки повйажу, за голову кладу Kolb. P. II, 65.

С а д и т и і с і с т и: Посадити за стіл, сісти за стіл і за столом.

С т а в и т и і с т а в а т и, с т а т и: Ставити за дерево. – Він собі став за дуба та й стоїть Явор. I, 21.

2. З іменами, що виражають поняття часу:

а) Показує час, що його протягом відбувається чинність; при дієсловах неперехідних конкурує з безприйменниковим акузативом:

Чи я тобі не напрала за рік два починки Уш. п. Чуб. V, 1141. – (Чорти) за малу годину вічерпали та й вілили гет всю воду з того морі Kolb. P. IV, 3. – Тиждень козак заробляє, за день пропиває Закр. 104.

Так ся жона збанувала, за рік з корчми не вступала Гол. I, 171. – Дала мати дочку далеко від себе і заказала єї не бути за сім літ у себе Чуб. V, 757.

Ст. рус.: Да не воюємо с_а за три лѣта Ип. 107.

б) Показує час, що по його впливі від певного моменту відбулася або відбудеться чинність:

Строїли весіля за півтора рока, за півтора рока і за шість місяці Гол. I, 12. – За рік, за два, до дому вертайся Чуб. V, 1007. – Ой умру, мати, умру за час за годину Чуб. V, 113. Ой за годинку прийшла така вість: радуйся, дівчино, йде до тебе гість Чуб. V, 61. – За півшести неділоньки мене сподівайся Гол. I, 12.

3. Прийменник *за* з акузативом імени підноситься до первісного присудкового номінативу або акузативу і чергується з інструменталем і з локативом множини або акузативом (при дієсловах перехідних) з прийм. *в* (*у*). Семасіологічний відтінок, що вносить прийменник *за* = *замість*, як *що*, *в характері кого або чого*, – що з рештою затирається, бо зворотні з прийменником *за* і акузативом потроху випирають безприйменниковий акузатив і номінатив:

а) Настал Думитрашко господарем, що з ордою прѣшол, которій і сам у татар за невольника был Літ. Сам. 119 (= невольником, в невольниках). – За диво (дивом є), єдин щоб обачив хто сноп жатый Хм. Літ. 78.

Будь міні за тата ЖС. II, 188. – Ой турчине, турчиночку, буду тебе за служечку Kolb. P. II, 17. Став у попа за наймита Rokoss. 96. Став у него за фірмана ЖС. II, 350. – Не бійсь слави... за славу сама стану, ще й виговорюся Чуб. V, 83. – Єсть у нас баба і у неї єсть дівчина за слугу Чуб. II, 30. – Мій брат у Бога за коваля Чуб. II, 123. – Моя пребабка була опришкам за кухарку Е. 36. 26, 296. – Найдеш ти мені де-небудь дівку таку, щоб мині за жінку була Чуб. II, 30. – Шляхтич перебрався за мужика Рудч. Ск. II, 202. – Жінки других опришків та й перебрали сі за гівки Kolb. P. IV, 55. – А ну передягнись я за москаля Чуб. II, 592. – Убралась за чоловіка: наділа штани, шапку на голову Рудч. I, 55. – Були прості хлопці, али убібрали сі собі за Німці ЖС. IV, 355. – Римарчук... наймив сі в него за підпасичі Kolb. P. IV, 119. – А той прийнятий за сина тоді й каже Чуб. II, 536. – Показалась за сім вовків копиця сіна Ном. 4348. – Зайчик за няньку коло дитини Чуб. II, 451. – Просився Ісус Христос в цигана за челядника ЖС. IV, 95. – Мо, каже, останешся в мене за парубка? Кобр. п. Чуб. II, 7. – Зостанься ти в мене за ключницю Чуб. II, 163. – Ніколи з паном не заходь за панібраця Чуб. II, 535. – Посипались з неї сами за себе червінці Rokoss. 80. – Я був при своїм тату, але-м ся не хотів учити за трахтерника Явор. в. I, 64.

Ст. рус.: Были всимъ за одинъ братъ Ип. 366.

б) При дієсловах перехідних; прийм. *за* і з акузативом речівника або прикметника:

Да(ти) за даръ Грам. 1343, № 2. – Пана Станислава, старостича Жомоитского прироженца тамошнєє земли, сии за старосту дали АЮЗР. I, 71 (1527). – (Грѣх) оных нѣ за що важиль Діал. 268 (1629). – Хмелницкого собі за старшого приняли Літ. Сам. 7. – То собі за нещастя мѣл Літ. Сам. 169. – Обравши себѣ на Запорожу Острина за старшого Вел. IV, 193. – Привитавши Подкову за Господара Волоского, казал вдарити в бубни Крон. Боб. 296.

Вони мали єго за дурного Kolb. P. IV, 133. – Нас та й за гості приймає МУЕ. XIX-XX, 193. – Пан... їго за кухаріоставив Kolb. P. IV, 27. – Взяли любка за жовнері, та й не прийде швидко Kolb. P. 67 (= в жовнірі). – Вже мене записали за рекрута взяти Kolb. Ch. II, 51. – Най того за мужа маю, кого люблю і кохаю Чуб. V, 224. – Допоможи мені, Боже, тебе за дружину взяти Чуб. V, 162. – (Царівну) бери ж собі за жінку Чуб. II, 136. – Дайте тільки мені свою дочку за жінку Чуб. II, 137. – Чужої дитини за свою не бери Чуб. I, 252 (пор.: взяв чорт як своє Закр. 147). – Вона мачуху за гостя приняла II, 69. – Мерисчка молоденька за жерт то приймила Kolb. P. II, 152. – Як не прийме Біг гріх за жарт, то буде шелесту багато Ном. 108. – Ти знову удавай себе за хвору Засл. п. Чуб. II, 160. – Я тую гору за до-

лину рахую, де вода стоїть Звягел. п. Чуб. II, 110. – Як ся маєш ти з жалю розбивати, волиш чорняву та за милую взяти Уш. п. Чуб. V, 237. – Приймайте мале за велике і майте за вдячне Дуб. п. Чуб. IV, 604. – Що ти хочеш за надгороду за тото Kolb. P. IV, 30. – Цю казку мені за правду розказували Rokoss. 105. – Раді радити, що пану за дар дати, дати пану дар коника в сідлі Е. 3б. 36, 43 (пор.: Ті вже повмірали, що даром давали Ном. 4626; в льокативі: Пішло милому (розмай-зілля) в дарунку Гол. I, 29). – Не оббирай сі мені за адуката Е. 3б. X, 2. – Тебе хто тут за адуката приставив іб.

Ст. рус.: Вдать же за вѣно Корсунъ Грѣкомъ Ип. 101.

4. З попередніх сполучень розвинулися сполучення, де прийменник *за* з акузативом вказує заміну суб'єкту або об'єкту тим, що виражено в акузативі з прийменником *за* (а), а при дієслові «важити» і при генітиві партитивним дає образ кількості порівнянням з тим, що виражено в акузативі з прийменником *за* (б), напр.:

а) Вийде шите за пробите Ном. 7507. – То мені твій рік вийшов за п'ятнацять літ Чуб. II, 790. – Я втомилась, хіба ти йди за мене Чуб. I, 5. – Може воно колись і правда була, то тепер за брехню править Ном. 6859. – Моя дочка робить і за себе і за єї Чуб. II, 63. – Десь же я в тебе, мій милий, за наймичку робила Уш. п. Чуб. V, 216. – Убралась за чоловіка Рудч. Ск. I, 55. – Добра воля стане за учинок Ном. 4499. – Як би де в затишку, то стала б за дівку Чуб. I, 229. – Бабо давай сало, аби за моє стало іб. – Подивіться ви, панове, чи за моє стане, за сорок літ за чотири? Чуб. V, 1023. – Та вже ж мені сі чотири (ночі) та за десять стали Метл. 6. – Один кулак стане за десять Ном. 7358. – Черешину за крижа уткнули Чуб. II, 474. – Добре, каже сонце, нехай іде на моє місце за сонце Чуб. II, 9. – Ой бещасний чумаченько... за його вже наїдяться, за його й нап'ються Закр. 115.

б) Їси за чотирох добрих косарів Чуб. II, 64 (= за чотири добрих косарі; скільки? як багато? як чотири добрих косарі). – Миш за два чоловіки важить на возі Уш. п. Чуб. I, 267. – Заважив за муху Е. 3б. X, 135. – Старий, а розуму за дитину не має Е. 3б. 27, 169 (як багато? як у дитині). – Нема в тебе толку і за курку Ном. 6266 (скільки курка має). – У його (в)умцю за дурну вівцю Ном. 6262 (як у дурної вівці). – Буде сорому за всі голови Закр. 146. – Третя струна за всіх голос має Уш. п. Чуб. V, 337. – Розуму не буде й за дурну вівцю Ком. 410.

5. Прийменник *за* з акузативом вказує на особу або річ, що сталася приводом чинності підмету, напр.: Не бий гиду за дівчеча, бий за молодичі Kolb. P. III, 44. – Битиме мати, знатиме за що; за тебе, серденько, не за ледащо Чуб. V, 89. – За той кожух сім раз лупив Е. 3б. 36, 333. – За що мене, милий, бйеш, за якії вчинки? Уш. п. Чуб. V, 1141. – Хвалить Бога за все Ном. 1635. – Катерина та Димйан побилися за бурйан Бесс. МХ. 100. – Єден гріх маєш за неділоньку святу (Поділля) Чуб. V, 722. – Один (в'язень) сидит за вдовочку, та й співає співаночку; другий сидит за гівчину та й віграє в сопілчину; третій сидит за момочку, склонив на скіл головочку. Я за вдову ни бою сі (себ-то сидіти), я у вдови відкуплю сі; за гівчину ни бою сі, я з гівчинов поберу сі; я за маму гей бою сі, шибениці споію сі Kolb. P. II, 254. – То за миску, то за ложку, то за черепок який заведуться Чуб. II, 71. – Ой дівчино, трясця твоїй мамі: я за тебе седів в ямі Чуб. IV, 532. – Сидить орел закований за Рузю коханку Уш. п. Чуб. V, 142. – Цілуй Христа в ноги за отця і матку Метл. 343. – Декую ти, Парасице, за твою вечеру Kolb. P. II, 43. – За твоє добро кадук тобі в ребро Ном. – Пісня гуртова, а за тютюн вибачай Ком. 1137. – Ой загину за провину, за марнеє діло Чуб. V, 57. – Оце їх Бог покарав за те, що вони сміття... викидали Чуб. II, 13. – За чужої жінки жите своє важив Kolb. P. II, 61. – За що ти Петра набив Чуб. II, 10. – Спасибі, дівчино, за добре слово Чуб. V, 77. – Спасибі за горілочку, а бабці за квіточку Ком. 425.

Пор. з льокативом з прийменником *на* (див. «Льокатив», стор. 198).

6. Прийменник *за* з дієслівним речівником вказує часом (у гуцулів) ціль чинности, напр.:

(Правити служби) на водорщі за гріхів прощі Е. 3б. 35, 247. – (Цісар каже) піду за цікавість Kolb. Р. IV, 37 (для цікавості, щоб цікавитися).

7. Прийм. *за* протиставиться прийменникові *проти*:

Хто за віру умірає, той собі царство заробляє Ном. І. – Не ручись не то, що за рідного батька, а за свою пазуху Ном. 6827. – За право судись, а за чуб берись Ком. 1162.

8. При наступних дієсловах:

Акузатив з прийм. *за* вказує предмет чинности, конкурує з приймен. *про* і акузативом і з прийменником *о* з акузативом і льокативом:

Брехати: За мене вороги брешуть Чуб. V, 547. – (Хлопець) їх піде до іншої, то за мене бреше Уш. п. Чуб. V, 125.

Гадати, згадувати, нагадувати, -дати: Ци гадає він за воли та ци за корови, ци гадає він за любку та за чорні брови. Kolb. Р. III, 245. – Чей же я забуду за поповича гадати Kolb. Р. II, 84. – Ситий за голодного не згадає Ном. 1024. – Згадай ти за мене, як я був у тебе ИП. I, 272. – Прийде той час і тая година, що згадаєш за мене (Ямполь) Чуб. V, 460. – Бо вдовоюка не дівойка, не дівочький крас, як згадає за першого мужа, заплаче не раз Kolb. W. 175. – Як я собі нагадаю та за миленького Ž. Р. II, 172. – Нагадаю та за давни літа Гол. II, 284.

Говорити: Ти ж послухай, дівчино, що говорять за мене Уш. п. Чуб. 74. – Коби за мене та й молоденьку люди не говорили Kolb. Р. II, 64. – Перестаньте, вороженьки, за мене говорити Чуб. V, 593. – Ой Боже, Боже... коли за мене наговоряться люди Чуб. V, 144 (Миргород. п.).

Дбати: Дбаєш за мене, як пес за пійату ногу Чуб. I, 271. – Ой як би вони за нас дбали, то б нам Купайлицю вирубали J. M. К-р. 32. – Я за них не дбаю ЖС. II, 350. – Ти пйєш, – гуляєш, за дім не дбаєш Е. 3б. 35, 173.

Довідатись: Якос би сї за них (за тату, за маму) довідати Kolb. Р. IV, 36.

Пор. ст. рус.: Оувѣдавъ же Ярополка в Переяслави, враташа сѧ на Посульє Ип. 290.

Думати, думкумати: Піду я в чисте поле орати, чи не забуду за дівчину думати Чуб. V, 151. – Хозяйський син плаче і ридас, і за дім думку має Уш. п. Чуб. V, 998. – А бурлаченько пйє-гуляє, в сопілочку грає, шо за дім не думає Уш. п. Чуб. V, 998.

З прийм. *о* і льокат. : Думка думку набиває, лях о милій все думає Уш. п. Чуб. V, 236.

Пор. гр.: *κατανοήσατε τοὺς νόμους*.

Журитись: Не журіт-ко-си та все за мене Е. 3б. 36, 37. – Не жури сї файна любко за мене Kolb. Р. II, 59. – Журиться за харч Чуб. II, 515.

Забувати, -бути: Він за мене не забуде Чуб. IV. 508. – Видно ж ти, любе серце, за мене забув Чуб. V, 76. – За гім за родину кажуть забувати Kolb. Р. II, 21.

З генітивом і акузат. безприйменниковим див. «Ф. г.», стор. 56.

Звідатись: Круль приїхав з війни і на сам перед звідав сї за жінку Kolb. Р. IV, 45.

Знати: Я не хочу за корову й знати, та й не буду дитину си брати Kolb. Р. II, 144. – Князь... знає за найменшу річ, а за то, що ни знає, та й зробив писмо Kolb. Р. IV, 146.

Казати, сказати, розказати: А за другу вже не кажу, бо то моя давна Гол. I, 81. – Ми кажем за образи, а він за гарбузи Звяг. п. Ком. 1033. – Щоби єму перед смерков за гріхи сказати Kolb. Р. II, 16. – Не скажу тобі за корови нічого Метл. 264. – Не скажу я роду за свою пригоду Уш. п. Чуб. V, 213. – Сонце розказало за те і те Чуб. II, 13.

П а м' я т а т и: Але завше за нас абись памйатав Kolb. P. IV; 36. З прийменником *на*, див. нижче.

П и т а т и, -с ь; р о з п и т у в а т и, -с ь, с п и т а т и с ь: Як будуть питаться за мене, то скажеш, що бачив і на вічі приведу Уман. п. Рудч. Ск. I, 144. – За пана знаєте, мене питаєте Kolb. P. II, 77. – За здоровйя не питається Чуб. IV, 449. – Як прийшли татари та й питаються за гроші ЖС. III, 228. – Ой що ти мене за присівки питаєш? Уш. п. Чуб. V, 124. – Тоді давай розпитувать його за все Рудч. Ск. I, 93. – Най ся ся спитаю за здоровйачко його Уш. п. Чуб. V, 237.

П р и з н а т и с ь: Ой тра буде признатись жінці за все М. Пр 76. – За все признався ЖС. II, 207. – Той панський (хлопець) признав сї тому своїму приятелеви за свою сорочку маленьку Kolb. P; IV, 255. – Пішла я до попа сповідатися, за ту блоху признаватися Дан. 48, Чуб. IV, 483.

П р о с и т и: Як начнуть косити, не треба Бога за дощ просити Чуб. I, 27. – Будем за тебе Бога просити Гол. II, 49.

Р а д и т и: Та й раду радят за святу весну... за сиві воли Е. 36. 35, 122.

С п о м и н а т и, с п о м' я н у т и: (Дівчинонько) чи за мене споминаєш Уш. п. Чуб. V, 64. – Два голуби пили воду... за любощи спомйанули Уш. п. Чуб. V, 130.

Ч у т и, в ч у т и; п о ч у т и: Єк свйитий Петро за тото учув, вже свйитий Петро в великім страсі Е. 36. 35, 88. – Як почув за це св. Иван, та й зараз розіслав до попів листи, щоб за службу Божу брали тільки їден золотій і шесть грошей Дан. 55.

б) При дієсловах перехідних; при чім акусатив з прийменником несамостійний проти предмету і вказує на ті частини цілого, що на них скерована чинність:

Б р а т и, в з я т и: Ой узяв коня за гривойку ЖС. I, 280. – Взяв за чубайку Макс. I, 63. – Возьму вола за рога Чуб. III, 427. – Взяли шинкарочку за біли боки Kolb. P. II, 21. – Узяв милий милу за білії ручки Чуб. V, 167. – Жінка за три угли хату держить Ком. 458.

Еліптично: Чоловік той його (Юрія) за коси і почав бити Чуб. II, 10.

В і ш а т и, п о -, і п р и в и с і т и: Других на гаках повѣшано за очи Пам. укр. м. IV, 240.

Маю висіти за одну ногу, волю за дві Ном. 7307. – Як маєш за одно ухо висіти, то все однаково за обидва Ком. 832.

В к у с и т и: Вкусив єї за стегно Rokoss. 24. – Петро за язык укусив ся (= вкусив себе) ЖС. II, 182. – Тоді знатимеш, де свербить, як своя воша за потилицю вкусить Ком. 331.

В о д и т и, в е с т и: Не сама я по садоньку хожу,

Миленького за рученьку вожу Закр. 105.

Один веде за рученьку, другий за рукав Бал. 3.

П р и в' я з а т и: Жени привязаннѣ за уха Пам. укр. м. IV, 138.

С і п а т и: Він мене сіпає за рукав, щоб я мовчав Борз. п.

С к у б т и: Вона його за чуб скубе, а він бідний плаче Чуб. V, 676.

С т и с н у т и: Крулівна... стиснула го за руку Kolb. P. IV, 75. – Стисну (тебе) шире за рученьку Уш. п. Чуб. V, 65.

Т о р г а т и: Торгають за серце Пам. укр. м. IV, 138.

Т р я с т и: (Василя) за чуприну трясє Чуб. IV, 36.

Т я г т и, п о -: Потягну за хвіст Чуб. I, 308.

в) При дієсловах рефлексійних, що також лучаться з генітивом:

Б р а т и с ь: На Гліба й Бориса за хліб не берися Ном. 475. – Як забачу Петруся, то за боки беруся Закр. 11.

Д е р ж а т и с ь: Правою рученькою за серце ся держить Чуб. V, 60.

У н я т и с ь, у й м и т и с ь Уймив сї руками за фіст та й їди Kolb. P. IV, 110.

У х в а т и т и с ь, у х о п и т и с ь: Лев підскачив, ухвативсь за верх, та й пригнув черешню Чуб. II, 123. – Правою рученькою за серце ухопив ся Ž. P. II, 147.

У ч е п и т и с ь: Учеплюся я за тебе обома руками Rokoss. 170.

г) При дієсловах, що також лучаться з акузативом (генітивом парт.) безприйменниковим:

Д а т и: Приказую вамъ, абисте тому листу за вѣру дали Пам. укр. м. IV, 71.

З а ч е п и т и, - с ь: Хвиля якось зачепила палицею за ту кулю Засл. п. Чуб. II, 166–167. – Горе за горе зачепилось Ком. 55.

Л а п а т и: Наша Гапа за хліб лапа Бесс. МХ. 501.

Л о в и т и: На що ловиш за шаблю, ци тобі жель за дитинов цев Kolb. P. IV, 131.

М а ц а т и: Помацав в дорозі за пулярес Е. 36. VI, 155.

П о с л у х а т и: Ще бувало свого неня за кожде слово послухає Федьк. II, 233.

С с а т и: Журба ссе за серце як жаба Чуб. I, 252.

г) При дієсловах прийменник *за* показує заміну одної речі за другу; звідти виображення міри кількості певною ціною, напр.: Ой вишила за таляра шовку, а зломила за другого голку Kolb. P. II, 82.

Д а т и, в і д д а т и, п р о д а т и: Не дам Гандзі за весь світ Уш. п. Чуб. V, 39. – Продам я ж тебе за сто червоних ИП. I, 272. – Продав сестрицю за тарель, русу косу за шостак Метл. 195.

К у п и т и: Купи мені, моя мати, за три копи голку,

За чотирі золотії червоного шовку Чуб. V, 17.

Ж и т и: (Бідний) вже має за чого жити Чуб. II, 523 («за чого» замість «за що» в наслішок контамінації «з чого жити» і «за що жити»).

Д і с т а т и: Куплю собі сафйану – за сім рублів достану Уш. п. Чуб. V, 10.

М і н я т и, в и -, з а -, - с я: А я їду ругі брови за чорні міняти Kolb. P. II, 94. – Іване, міняймо ся за коні Бродськ. п. ЖС. III, 66. – Бичок третячок вимінаний за маковий періжок Чуб. II, 114. – Замінняй сї із сим старцем за одержу Kolb. P. IV, 135.

Н а й м а т и с ь, н а й н я т и с ь, піти у найми: (Парубок) найнявся у хозіяна на год за короставого коника Чуб. II, 7. – (Хлопець) пішов у найми за мірку жита Чуб. II, 11.

П л а т и т и: Бог заплатить за обід, що наївся дармоїд Закр. 144.

Я служив за нивку пшаниці (Дрогичин) Чуб. II, 10. – Я служив цілий рік за короставого коника іб. – Може ти... не хочеш служити за таку плату Чуб. II, 11.

д) При дієсловах «сватання», «одружіння» прийм. *за* з акузативом особи:

Б р а т и, в з я т и: Хоче вуин взять за себе царську дочку (Дорогожичин) Чуб. II, 61. – А хто тиї орішеньки збере, той мене, молоду, себе візьме Уш. п. Чуб. V, 11.

Д а т и, в і д д а т и, - с я: Оддай мене, моя мати, за кого я схочу Чуб. V, 13. – А все то мні наробила милая дівчина, що віддалась учора за багача сина Чуб. V, 214. – А ми би се віддали за їх чоловіки Купч. 436. – Згодовавши (діти) чечотонька за мужа дає Ž. P. II, 103.

З а л и ц я т и с ь: Побачить, полюбить, буде залицяється за тебе Кв. Серд. Окс., 26. Первісно з дативом, напр.: Ідїте, сватойки, дому, не залицяйтесь нікому Пинськ. п. Чуб. IV, 83; сполучення прийм. *за* по аналогії з «свататися за». Опріч того це дієслово сполучається з прийменниками *до* і *на* з льокативом, напр.: До неї багачко залицялось Rokoss. 77 (по аналогії з пригорталось, придивлялось і т. под.); Ой кум на кумі залицявся Переясл. п. Чуб. V, 1169.

З а р у ч и т и: Косо моя русая, за кого ж ти заручена? Закр. 35.

І ти: Яка тепер година, що йде мати за сина Kolb. Р. II, 32. – Я тебе любію й за тебе піду Kolb. Р. II, 22. – За козака рушник дала, за Татара заміж пішла Закр. 35.

З еліпсою «іти», «піти»: Я з тобою вечір стою за другого важу Уш. п. Чуб. V, 164.

Сватати, висватати, засватати: Пойдіть, матюнку, да висватайте за мене царюивну (Боришполь) Чуб. II, 54. – За турчина заручена за татару засватана Закр. 35.

При йменах.

1. При речівниках:

а) При речівниках того-ж кореня, що й дієслова, що сполучаються з прийменником *за* і іменем, напр.: За вовка помовка, а вовк у хату Ном. 5759. – І до ниньки нима чутки за него Kolb. Р. IV, 198. – А й за чужу шарапату ви жури не майте Е. 3б. 17, 48.

б) З іменами ціни:

За сто злотих сукно на ній Гол. II, 111. – На нім шубонька за сто червоних Е. 3б. 36, 4. Пор. рос.: Шуба в сто рублей.

2. При прикметниках:

а) В 1-м ступені:

Варт: Мала милостинка та варт за велику Чуб. I, 266.

З генітивом: Не варт і печеної цибулі Чуб. I, 270.

б) В 2-м і 3-м ступені: Твоя Наталка краща за всіх Метл. 303. – Дурний говорить як ворона, а хитріший за чорта Черк. п. Чуб. I, 264. – Хіба чоловік страшніший за мене? Переясл. п. Чуб. II, 111. – Що я за всіх найбідніша, за всіх нещасная Уш. п. Чуб. V, 360.

3. При прислівниках:

Гидко: Лиш за того гидко, що молоді не видко Купч. 506.

Дивно, чудно: То ж ми дивно, то ж ми чудно за твої присяги Уш. п. Чуб. V, 45.

Легко: Було легко тогди за хліб Шух. Гуц. V, 258.

Трудно, тяжко: За давних час не було сірників і трудно було за вогонь Е. 3б. XIII, 15. – За траву было тяжко Пам. I, 167.

4. При займенниках:

Посипалися з неї сами за себе червінці Rokoss. 80.

При недослівцях.

Прийменник *за* сполучається з недослівцями одного кореня з тими дієсловами, що в'яжуться з прийм. *за*; напр.:

Лап: Котик голодний лап за рибку Kolb. Р. IV, 285.

Хап: А він хап за овечку Чуб. IV, 518. – Хап Мошка за пийса Kolb. Р. II, 246.

По-за:

Прийменник *по-за* вказує на просторонь по-зад кого або чого:

Веду біду по-за село Чуб. V, 576.

При дієсловах, що не виражають напрям руху, акузатив конкурує з інструментом, див. Інструменталь, ст. 365.

Діти кашу вісербали та й по-за стів посідали Rokoss. 22 (теж по-за столом).

По-за столове сидять особе, сидять особе, все реміснички Е. 3б. 35, 220. – Не стійте по-за двері Ж. Р. І, 96. – Хлопец як ударив раз по-за уш, вїт перевернув сі Kolb. Р. ІІ, 14. – По-за очи обмавляє, а в очи леститься Сал. Сч. 84. – Я дивлюся по-за себе, а плине (лиха доля) за мною Сол. Сч. 17.

Керез.

Прийменник *к е р е з* є північно-українською формою прийменника *ч е р е з* (див. нижче):

а) Клубочок керез ліс і вуин керез ліс, клубочок керез море і він керез море (Дорогичин) Кобр. п. Чуб. ІІ, 9. – Стали вони перелазить керез тин (Боришполь) іб. 61. – Ти будеш везти мене керез воду іб. 57. – Суне керез поріг мара іб. 66. – Утоптав стежечку керез тещин двуир ходя (іб) Чуб. V, 104. – Иде свекор керез сінечки Козел. п. Чуб. V, 700.

б) От вуин керез нуич построїв собі палац (Боришполь) Чуб. ІІ, 66.

в) Керез твою дочку да й моя розлінується (іб) Чуб. ІІ, 64. – Керез тебе у воду упустив каменець (Дорогичин) Чуб. ІІ, 63.

2. Прийм. *к е р е з* – крізь:

Дош ишов керез стелю (Боришполь) Чуб. ІІ, 457.

Крізь.

1. Прийменник *к р і з ь* (круїзь, крузь) вказує рух серединою речі і конкурує з прийм. *в (у)*:

Хоч крізь землю йди Ном. 2080. – Крузь нове люстерко виглядалася Ковел. п. Чуб. V, 6. – День крізь день Лебед. п. (= день у день, що-дня). – Піду крізь землю – їсти не буду Чуб. V, 31.

2. = через:

Півень крізь ніч за своїм хазяїном побивається Ном. 10262.

Мимо.

Прийменник *м и м о* з акузативом речівника має значіння «минаючи» напр.:

Козаки не додержавши, мимо город утекли к Нїжену Літ. Сам. 56. – Один козак мимо кабак иде ЗЮР. І, 58. – Ой їхав, їхав Ивась мимо тестів двір Староб. п. Чуб. IV, 79. – Ой чи мій, чи не мій, ой не ходи мимо двір, мимо мої ворота, та не суши живота Чуб. V, 352. – Жіноцька клятьба дурно йде – так як мимо сухе дерево вітер гуде 4121. – Мимо мене полюбила – буду розлучати Лукаш 78.

Між, межі.

Прийменник *м і ж* (*м е ж и*) з акузативом імени у множині вказує середовище, що туди скеровано чинність:

1. З дієсловами руху:

От вона пішла між зайці Рудч. Ск. І, 17. – Иди ти, сину, між чужії люде Макс. І, 7. – З хорошою дівчиною не встид вийти межі Kolb. Ch. ІІ, 25. – Гей ліз швець по драбині та всунув ся межі свині Уш. п. Чуб. V, 140. – Але ж бо я ходжу меже чорні очи Уш. V, 140. – (Мати) не пускає на улицю між челядь гуляти Чуб. V, 420.

2. З дієсловами перехідними з акузативом особи подільчо:
(Колка мис) роздїлили межі себе Крон. Боб. 678.

По-між (по-межі).

Прийменник *по-між* (*по-межи*) вказує напрям чинности в просторонь між чим:

Дай поїду я помеж люде погулять Боришполь Чуб. V, 144. – Приїхав козак на могилу, пустив кониченька по-меж дубину Чуб. V, 945. – Ти єму буишь нічого не роби, оно цею хустою бий по-межи вуха Полоски Більськ. п. Сідл. г. Чуб. II, 200. – Якийсь чоловік помижи дуби втік до скали Kolb. P. IV, 182. – Ой тікала бондарівна помижи крамниці Kolb. P. II, 5.

Конкурує з інструм.: див. «Інструменталь», стор. 366.

Про-між.

Прийменник *проміж* показує напрям чинности в середину між чим:

Та чи не жаль тобі буде, як ти підеш в сторону чужую та проміж чужий люде Полт. г. Чуб. V, 878.

Конкурує з інструм.: див. «Інструменталь», стор. 366.

На.

Прийменник *на* з акузативом імени вказує первісно напрям на поверхню того, що виражено в акузативі, в-супроть прийменникові *в* (*у*), що вказує середину. З цього підставового значіння розвинулися інші. Прийм. *на* має найширше вживання в українській мові, випираючи почасти безприйменникові акузативи, генітиви, дативи і інструменталі, почасти сполучення з прийм. *в* (*у*) і іншими.

І. При дієсловах.

І. Прийм. *на* з акузативом понять місця або що розуміються як місце:

а) при дієсловах неперехідних:

Вода... пливе просто на купця хату Чуб. II, 138. – Не стріляй моїх утят, як полетять на став Чуб. V, 169. – Щука плеснула хвостом да й поточилась на дно – (Вони) доплили уже на середину Кобр. п. Чуб. II, 62. – Побігла та мишка опїать на хату Переясл. п. ib. 66. – Прилітає щось на гору і сіло Староконст. п. ib. 49. – Сестриця на кладку ступила Чуб. V, 202. – Ой вийду я на горочку Уш. п. Чуб. V, 86. – Вїїхав козак на могилу, пустив коня на долину ib. 94. – Переїди, місяцю, да на нашу улицу Переясл. п. ib. 104. – Що вечора на улицу чешеш Миргор. п. ib. 105. – (Доня) ходячи заблудила, виблудила на поле Уш. п. ib. 108. – Ой пошов же б я да на тоє Запороже ib. 112. – Ой виплила миля на жовтий пісочок... на густії лози Уш. п. ib. 60. – Ой не лети, сивий орле, на Волиння пити Уш. п. ib. 133. – Летів орел через море на той бік води пити ib. 436. – Злетів півень на ворота ib. 37. – Риба-щука грає, на дно поринає ib. 28. – Наступає чорна хмара на білую хмару Переясл. п. ib. 40. – Ходи до Марусі на білі подусі Чуб. V, 11. – Ляха кров, сльози, муки, спадуть на вас і на внуки Уш. п. ib. 236. – Усі гади й звіри до пана на двир позбірались Кобр. п. Чуб. II, 9. – Ой вийду я вийду на крутую гору Чуб. V, 2. – Ой піду я до сина на широкі лави (Поділля) Чуб. V, 726. – (Петро) наступил на панство мѣсяца мая 6 дня Літ. Сам. 153. – Але терпи, пізно вийдеш на царство Староконст. п. Чуб. II, 216.

Зеленая ялиночка на яр подалася Чуб. V, 122. – На гадину сонце пече, а з гадини ропаче Литин. п. Чуб. V, 915. – На калинку сонце пече Kolb. P. II, 46. – На калину вітер віє Уш. п. Чуб. V, 165. – (Гадюка) вискочила... і вчепилась мені на шию Чуб. II, 12. – Не годиться потягаться на людину Чуб. I, 88. – На тин похилився Бал. 10, також переносно: Князь почав на Сомкову руку схилятися Літ Сам. 76; козаки полку нѣжинского на тоє схилялися ib. 68.

б) При дієсловах перехідних:

Ой займив я воли пасти на зелену пашу Kolb. P. II, 68. – На що ж мене мати на світ видала (Волинь) Чуб. V, 476. – Виразжала мати сина та на косовицю Миргор. п. Чуб. V, 208. – Оре мужик, на шлях виганяє Уш. п. ib. 212. – Укинув її (лисицю) на віз, аж на самий спід ib. II, 116. – Возьми ж мене з собою на Вкраїну далеку Уш. п. ib. V, 81. – Ой пожену я свої сірі воли на ранню росу Уш. п. ib. 55. – (Козак) пустив коня на долину Уш. п. ib. 94. – Розчесали чорні кудрі аж на потилицю Радом. п. ib. 32. – Дадуть мені сто палок на спинку ib. 346. – Красні вінойки ввили, на дитятко вложили Гол. II, 118. – На свій млин воду обертає Закр. 182. – На рожен махати – з рогатим боротись Закр. 182. – Кидає стугу на тії розбійники Чуб. II, 493. – Можна ту причину на другого скласти Rokoss. 183. – Кров невинних пролита тягне на вас злидні ЖС. II, 66. – Вісадив панну на коня, та й ідуть в дорогу до дому Kolb. P. IV, 116. – Чорноморець вивів мене босу на морозець Чуб. V, 70. – Нехай дзвонять, їх на панщину не гонять Ном. 166. – На мене молоденьку неславу зложили Kolb. P. II, 109. – Витяг кицю за ухо, да положив на сухо Чуб. IV, 24.

Еліптично: Ми перстень на палець, на палець,

Твою жону у танець, у танець Гол. IV, 153.

в) Сюди-ж належить акузатив речівника на означення сторони; напр.: Ускромила ся война на усї сторони Літ. Сам. 198 (теж: двома сторонами «Інструменталь» стор. 298).

На-б-а-к-і-р: Не йди, доню, доню, за такого, що на бакір шапка. Чуб. V, 1092.

На-б-і-к: На бік, хлопці, на бік хлопці, бо чорт мужа несе Чуб. V, 648.

На-з-а-д: Гей злапали Морозенка, на-зад руки звязали

Гей на-зад руки звязали, до суду віддали Ž. P. I, 147.

На-л-і-в-о, на-п-р-а-в-о; на п-р-а-в-у р-у-к-у: Ми повернули на ліво. – Тобі на право не ставати Чуб. I, 95. – Чумак зажурився, на право схилився Чуб. V, 1032. – Оглянувся козак Нечай на правую руку Закр. 111 (пор.: ліво-руч, право-руч).

На-о-к-о-л-о: На около вода, а в середині біда Ум. п. 232.

На-о-п-а-к: (на опач), на-в-п-а-к, на-в-п-а-к-и: Написав письмо на-опак Вол. г. Сл. КС. II, 505. – Покотила паляницю на-впаки сонця Кв. I, 133.

На-п-е-р-е-д: На перед не виривайся Закр. 182.

На п-і-в-д-н-я, на п-о-л-у-д-н-я: Причілком на півдня (хата стоїть) Мил. Жлк. 13. – Світить місяць на полудне Чуб. V, 4, 24, 106.

На-в-п-р-о-с-т-е-ць, на-в-п-р-о-ш-к-и, на-п-р-я-м-е-ць: Від серця до Бога навпростець дорога Ном. 94. – Як поїхав кругом, так сьогодні буде а як навпрошки, то хіба завтра Ном. 10607. – На-прямець ворони літають Закр. 182.

На-с-е-р-е-д: На-серед села лежить телиця вбита Чуб. I, 307.

На с-х-і-д, на з-х-і-д-с-о-н-ц-я: Дуга великая вказалася на заходь сонця Льв. Літ. 16.

На с-т-о-р-о-н-у: Хотіла на сторону ЖС. II, 192.

г) Прийм. на конкурує з прийм. в (у) в сполученні з назвами обширів, напр.: На свои маєтности понаїздили были Літ. Сам. 32. – Сомка гетмана яко могучи удавал и на Москву описовал ib. 71. – Саранча... наворочала на краи литовські ib. 179. – Бички рогати пішли горати на попову ниву, на перениву Чуб. III, 455. – Через пороги на низ на низче Волного порога Вел. III, 438. – Скоро тая дитина лиш прийшла на світ ЖС. III, 387. – Виблудила на поле Чуб. V, 108. – Вийду на поле, гляну на море Уш. п. Чуб. V, 251. – Стелється мені на Україну дорога ib. 279. – Вибігла на поле Чуб. II, 114. – Ходім на місто Метл. 7. – Пішов собі на місто ЖС. II, 62 (пор. чеське: Ženo, pujdeš na město Zikm. Skl. 241). – Ой піду я на місто, куплю собі намисто Уш. п. Чуб. V, 10. – На гору йду Бал. I. – Иди на безвість. –

Наїхали карасери на мій двір, взяли мого пйаниченьку на Сібір Лит. п. Чуб. V, 638. – Ой піду я на село Чуб. V, 121. – На село виправляти Галько I, 20. – Треба на молодика вийти на двір Чуб. I, 92. – Щоб голуби на степ не літали Чуб. V, 59. – Ой ходімо ми, мій кониченьку, на глибоку долину Kolb. P. II, 85. – Ходім, товаришу, на той кут помалу Уш. п. Чуб. V, 50. – Дівчинонько, пусти на господу Чуб. V, 151.

Прийм. *на* у виміні з інструменталем:

Ой втікла до матоньки та на задні дверці Гол. III, 20 (= задніми дверима, пор. з прийм. *в* (*у*): у віконце утечу Чуб. V, 608 = віконцем утечу).

Прийм. *на* з акузат. місця зам. безприйменикового акузативу: А в цього газди сад на зад хати Е. Зб. 36, 203. – Оглянься на-зад себе Чуб. IV, 151. – Жила вдова на край села Neum. 56.

З іменами, що визначають певне явище, прийм. *на* вказує напрям руху: Ми видиме, що ся світит, та йдеме на блиск (туди, де блищить) ЖС. II, 192, теж: іти на вогонь, на голос і т. под.

г) При дієсловах руху прийм. *на* з акузативом вказує місце, де виражений в акузативі предмет – ціль руху:

На рибу хожували козаки за пороги на Кодаку Літ. Сам. 4. – Одного разу пішов чоловік на рибу та й зловив одну велику рибу Шух. Гуц. V, 84. – Пішли рибари на риби, аж до глибокої долини М҃УЕ. XIX-XX, 259. – Ой як пішли рибаченьки на рибу, на рибу, не зловили они риби, лиш малу дітину ib. 264. – А дівчина на гриби ходила, в темнім лісі, гаю заблудила Ж. Р. II, 118. – Пішла Гандзі на горіхи та й набрала штирі міхи Е. Зб. 16, 313. – Пойшов муй милий на журавлини Kolb. Ch. II, 39. – Ишли двої люде із возами до ліса на дрова Гол. IV, 420.

З сенсу «ловити рибу», «брати журавлини» і т. под.; тут прийм. *на* конкурує з прийм. *в*, *по*.

Близькі до попередніх:

Всіх козаків на хліб на сіль закликала Макс. 87. – Просит (пан) єго (цара) на гостину ЖС. IV, 172 (пор.: у гостину, у гості). – Ой пішов я до дівчини на молошну кашу Kolb. P. II, 68. – Я прийду до тебе на обід J. M. I. – Я тебе на обід покличу Чуб. II, 124. – Люде идуть на жниво, а Маланка на пиво Гол. IV, 148. – Пішли діти на вино ШБП. I, 29. – Прошу тебе, отамане, прошу тя на пиво Закр. 80. – Запросила-м сї дяченька на красну вечеру Чуб. V, 675. – Прийми мене на вечерю, я в тебе найкращий Волин. г. Чуб. V, 674. – Там дівчина кавалерів на вечеру просить Уш. п. Чуб. V, 50 (пор.: Нас до вечери прохати Чуб. IV, 248).

д) Прийм. *на* з акузативом в супроводі кількісних означень показує поширення чинності на ту просторонь (або речі в простороні), що виража акузатив або на части цілого, або напрям руху:

а) Лежить миленька на всю світлицю Чуб. V, 366. – Лежить котюра на всі кочерги Мил. Жлк. 20. – Тот укік гватуючи на всі світа Kolb. P. IV, 184. – Пари єму не було на ціле сило ib. 195. – Зробило ся одно велике око на цілу миску ЖС. III, 51. – Засвіти (місяченьку) на все поле Уш. п. Чуб. V, 53. – Той рушник на весь базар сяє Переясл. п. Чуб. II, 25. – Було чутко на всі царства Тараш. п. Чуб. II, 137. – Ревнув віл на сто сіл, на сто двацять городів Ком. Заг. 6. – Живуть вони собі та хліб жують, на три комори торгують Лебедин. п. Чуб. II, 290. – На все село мене знають Бесс. МХ. 241. – Як заграє то на всю Польщу чути Могил. п. Чуб. V, 1000. – Пішла слава на весь світ Чуб. V, 918. – Громили го (Переяславль) килка мѣсць значне Льв. л. 8.

Розвивайся, дубе, на чотирі листи Чуб. V, 194. – Кувати коня на три ноги (Всів на аптекарську шкапу, на три ноги кована, четверту хрома Kolb. P. IV, 276).

β) Ідуть Ляхи на три шляхи, а Москалі на чотирі Канів. п. Чуб. V, 1007.

2. Прийменник *на* з назвами *понять часу* або такими, що розуміються темпорально, а також із іменами дієслівними вказує на час, *що* або по його наступі, або перед його наступом заходить певна *подія*; в першому разі звороти з прикметниками і прикметниковими (рядовими) числівниками конкурують з генітивом часовим.

а) На другий день (= другого дня) зрана став вуин за сонце Кобр. п. Чуб. II, 10. – На другий день приходит до него старий чорт Kolb. P. IV, 5. – На другий день як zobачив король на горі палац, так питається того пана, чий то палац Kolb. P. IV, 24. – На третій день у полудня встав Черн. п. Чуб. V, 959. – Дядьку... на другий рік посійте півкорця Чуб. II, 11. – Я тобі дам гроші на другий рік іб. – На святий вечір буває така година, що вся вода переміняється в вино М. Пр. 144. – На ту пору задумав царевич женитись Чуб. II, 103. – Ви-зирай мене, серденько, на святу Покрову Гол. I, 132 (пор.: Ой піду я на ярмарок святої Покрови Е. 36. 17, 68). – На лѣто зась король пошоль до Прусь з войскомъ великимъ Льв. л. 16. – От подобного зѣзду на потом уволнити Вел. II, 488. – Ідіт додому, лишіть его на потому Чуб. IV, 498.

Ст. рус.: На весну начнетъ смердъ тотъ орати Ип. 265 (1111).

Мѣсяц ся мѣнил на Великодне Хм. Літ. 79. – Коли закує (зозуля) до Юрія на голе дерево (як дерево голе), то буде голодне літо, а як на лист (тоді, коли лист), то буде поліття Ном. 439. – Обід зробити на четвер J. М. I. – На змрок... будуть тиї коні коло тебе бігти Чуб. II, 190. – На Громниці напійється півень водиці Чуб. I, 244. – Врадили, шоби на сам перед зарізати гівчину Kolb. P. IV, 64. – Доведеться на старість йти по світу Радом. п. Чуб. II, 85.

б) Рости, рости, дівчинонько, на другу весну Чуб. V, 1038. – Щоб на завтре на ранок рушники виткала Рудч. Ск. II, 100 (але: На завтрѣ (= другого дня) придоша Печенѣзъ Ип. 108). – На вечір сонце повернуло Рудч. Ск. I, 211. – На ніч мороз буде Чуб. V, 299.

Я тебе на негілю сорочку ушью Kolb. P. II, 57. – Жупанина по коліна на весілля по-жичана Чуб. V, 123.

На которого пріезд збирает раду Дорошенко Літ. Сам. 103. – Судна великіє на спад води прийшли іб. 193. – Той, що нагодивсь на обід, той достойний Мил. Жлк. 41. – Не раз моя вечеронька була на снідання через тебе, мій миленький, моє закохання Сал. Сч. 24. – Уже дзвонять на хрін, на редьку Ном. 163. – На псалтир уже дзвонять, та нас не загонять Ном. 165. Пор. ст. рус.: Звонити вѣче Ип. 368 (1148). – Кличе вас місяць на новоження Чуб. I, 69.

в) Прийм. *на* з акузативом вказує проти чого (темпорально) відбувається чинність, напр.:

Скриплять мої ворітечка на мороз Чуб. III, 166. – Він (свірчок) цвірінчить на негоду Мил. Жлк. 10. – Кішка на мішок дереться – на вітер Грін. I, 11. – От заспівав півень на ранок Кобр. п. Чуб. II, 231. – Гей зацвіла пшениченька на ранок Кобр. п. Чуб. II, 231. Гей зацвіла пшениченька на зерно, на колос Сал. Сч. 27. – Справедливе небо... розчиняється на яку-неб. okazji: на війну, або на помірок, або на голод Звягел. п. Чуб. I, 2.

Пор.: Гуси против холоду носи під крила ховають Х. 36. IX, 317. – Як присняться гриби сушені, то це проти якого нещастя Чуб. I, 90.

2. Прийменник *на* з акузативом міри часу вказує тривання чинності:

Сам (козак) ліг спати на годину Уш. п. Чуб. V, 94. – Як у личко поцілює, на пів-рік мі буде Kolb. III, 69. – Заснув на годину Бал. 73. – (Милий) мене пустить на одну годину Уш. п. Чуб. V, 130. – Як поїду на долину, сам приляжу на годину Берест. п. Чуб. V, 19. – На штих години прилекіли Kolb. P. IV, 157. – Тож тобі на рук і на два було роботи

Kolb. Ch, II, 109. – Зостанься... ще у нас на один лень Чуб. II, 10. – Ой покину я тя, дівчино, покину, бо я из тобою її віки загину Гол. I, 323. – На цілий вік зажурився Уш. п. Чуб. V, 216. – Будеш, серденько, на вік ти моя Чуб. V, 65. – (Хлопець) пішов у найми за мірку жита на рік Чуб. II, 11. – На місяць платив сто червоних ИП. I, 3. – Взяв на час, та і в добрий час Закр. 147. – Благословит на многії літа Е. Зб. 36, 305. – Коли береш на один день, бери на тиждень Чуб. V, 1186. – На дух, щоб його знайти, і на дух, щоб був Е. Зб. I, 20. – Але до всіх Мочернаків (Марисенька) на дух знати дала ЖС. III, 49 (конкурує з прийм. *в (у)*: див. вище). Не спала я тої ночі, ой ані на волос Сал. Сч. 39.

Проситься на ніч Чуб. II, 382. – Прийми, каже, на нуич Чуб. II, 7. – Забрав коника, сам поїхав на ніч Уш. п. Чуб. V, 235. – Зворот «на ніч» конкурує з інфінітивом «ночувати».

Часом прийм. *на* рівнозначний *через, протягом* і стоїть на місці безприйменникового акузативу, напр.: Жеби ся з собою на шість годинь били Льв. л. 9. – Залицявся козак на три літі до дівчини (Волинь) Чуб. V, 312.

На місці безприйменникового акузативу міри часу маємо прийм. *на* і в наступнім прикладі:

Не виділа миленького вже на другий рочок Купч. 405 (себ-то: рік не бачила).

3. Прийм. *на* в чергуванні з льокативом:

В таких сполученнях як: у комірочку зачиняла Бал. 101 і «зачинити kota в хаті» різниця в сенсі та, що в першій випадку те, що зачиняють, є поза тим приміщенням, де зачиняють, а в другій – в середині того приміщення. Той самий відтінок маємо в сполученнях: (гадюка) впала на землю Чуб. II, 12 (напр. з дерева) і «на столі впала лямпа», себ-то «лямпа, будши на столі, впала», але, як знати з нижче приточених дієслів, ця підставова різниця часом зовсім затерлася і обидві конструкції однаково можливі не вносячи відтінку в значіння сполучення:

а) Перехідні:

Вішати, повісити, -сь: Виймив у нього тенеса та й повісив грушку ЖС. II, 181. – Але тебе, пане столнику, повѣсат на шибеницю Пам. укр. м. I, 164 (XVIII). – Повісив ся на ремінь Ком. 443.

З льокат.: На дубі вішати ЖС. I, 281. – (Намисто) на шиї повішу Чуб. V, 10.

З н я т и с я: Шуляк зняв ся на крила та й полетів Ст. Конст. п. Карабіївка.

З льокат.: Знятися на крилах.

К а р а т и: Оеодосій... нікого на горло не карал Рук. Хр. 308.

В льокат.: На горлѣ карано Літ. Сам. 157.

З інстр.: Карати горлом Літ. Сам. 93.

К л а с т и, п о к л а с т и, п о л о ж и т и:

Пірйа збирала в рукавець клала,

З рукавця брала на столик клала Ум. п. Е. Зб. 36, 183.

При: Пере збирала, в запаску клала,

З запаски брала на столі клала *ibid*.

Молоду бондарівну вже кладуть на лаву Kolb. P. II, 5. – Він капелюк знов на голову кладе Kolb. P. IV, 11. – Віночок плете, на голов кладе Гол. II, 85. – Положили їдну тріску на постіль, а другу на вікно Kolb. P. IV, 13.

Н а м а з у в а т и: – масло на хліб і на хлібі.

Н а с т р о м л ю в а т и: Настромили його голову на палю (і на палі).

П и с а т и, с п и с а т и: Пише (павлусьо) листоньки на папір,

Сипеть червінці на талір Kolb. Ch. I, 254.

Моє тєє слово на папер исписав Kolb. W. 233.

З льокат.: Спишу твоє біле личенько на бумазі Чуб. V, 312.

Почепити: Почепила свого шиття рушник діду на шию ЗЮР. II, 11.

З льокат.: Почепила колесо на шнурку Чуб. III, 221.

Прибивати, – бити: Ісуса Хреста на хрест прибили Е. 3б. 35,100.

З льокат.: На стіні прибила Чуб. V, 100.

Садити, посадити: Посадила хлопця на скамницю Ž. P. II, 61.

З льокат.: Посадила Івася на комині ЗЮР. II, 20.

Сипати, ви-, посипати: Висипав на стіл жменю дукатів Стор. М. Пр. 41.

З льокат.: Висипав карбованці перед ним на столі ЗЮР. II, 90.

Сперти: Головочку спер на ручки Kolb. P. II, 14.

З льокат.: Ніхто не згинув, хто ся спер на Бозі Kolb. W. 338.

Ставити, поставити: На останку натер повний макотерт табаки, поставив на стіл ЖС. III, 374. – (Господар) поставив (хлопця) на рушник Чуб. II, 12. – На стіл постановити Чуб. IV, 100. – Поставлю вартоньку на всі штири брами Уш. п. Чуб. V, 61.

З льокат.: Поставте її на столі Чуб. IV, 101.

Ховати, сховати: Він усе ховає в свою хату Полт. п.

З льокат.: Він гроші хова в клуні Сосн. п.

Чіпляти, начіпляти: Начіпляє кораликів на білу ю шию Чуб. V, 113.

б) Неперехідні:

Вибачати: Їжте, умочайте, на друге вибачайте Ном. 12022. – На сиру (рибу) вибачайте Ном. 11923.

З льокат.: На цім вибачайте Полт. п.

З акузат. безприйм.: Вибачайте ми сесе слово Е. 3б. 10, 157.

З акузат. і прийм. за: див. вище.

З інстр.: Рештою вибачайте Ном. 12022.

Встати: Коли грім уб'є, то той чоловік на той світ не встане Чуб. I, 23.

Грати: Бідни саме на дудку грав Ніж. п. Мал.-ка, 354. – На дудки грали, якої знали ЖС. I, 37. – (Дівчина) найняла козаченька на скрипочку грати Чуб. V, 19. – Та заграй ми музиченьку на смичок Kolb. P. II, 163. – На гусли грають, коляд співають Е. 3б. 36, 160. – Козак гарно грає на бандуру Харк. г. ЖС. II, 68. – На клярнет грати, красно співати Е. 3б. 36, 74. – Іде козак дорогою, на сопілку грає Уш. п. Чуб. V, 403. – Се озвався парубок, що гратиме на язик Чуб. II, 675. – На барабан буду грав Чуб. V, 1163. – Там мій милий, чорнобривий грає на листок Уш. п. Чуб. V, 5.

Пор. чеське: hrati na harfu, па husle na citagu.

З акузат. безприйм.: Сидит собі, кобзу грає, скрипку грає Кравч. I, 6. – Нелюб кобзу грає ib. 6.

З льокат.: Упросила козаченька на бандурці грати W. z Ol. 448. – На гуслех грають, коляд співають Гол. IV, 547. Пор. ч.: Araff na cimbálich hrál.

Густити: На гуслі густити і на гусях Гол. III, 503.

Занепадати, -пасти: – на здоров'я і на здоров'ї.

Лежати: Там у цїсарі лежить син, сїм рік на оден бік Kolb. P. IV, 29 (теж: на однім боці).

Лягати, лягти, полягати: Ліг собі на лавку Kolb. P. II, 20. – Василь ліг спати на блеху Kolb. P. IV, 101.

З льокат.: Лягла вона на лаві Чуб. II, 69.

Пастити, в-: Він на коліна впав.

З льокат.: Всі на колінках упали Брідськ. п. Е. 3б. 6, 33.

Присяга ти: – нахрест, на евангелю (теж: на хресті, на евангелі).

Сідати, сісти, засідати: Дівка сіла на лавицю Kolb. P. IV, 20. – Сядь на коня вороного Б. М. 4. – Сідай на мій віз Чуб. V, 48. – Сіла на коцюбу ЖС. II, 355. – Посідавши собі на землю у млині балакали ЖС. II, 357. – Гой сів собі сокіл на зелену сосну Kolb. P. II, 54. – Знати сиротойку, що на посаг засідає Чуб. IV, 162.

З льокат.: Не сідай свашко на лаві Мил. 19. – Посідали на могилі ИП. I, 269.

Ставати, стати: Ой став попович на високу могилу... і козак став на глібоку долину Kolb. P. II, 85. – Дай же нам, Боже, на рушничок стати Уш. п. Чуб. V, 227. – З нею на шлюб став Звяг. п Чуб. II, 194. – Без пана, без паламара на утреньо став Neum. 122. – Він (хлопець) хоче на службу стати, що був за фарися Rokoss. 41. – Са з нами жонами мири и на лагodu добрую ставай Тиш. Ал. 76.

Тонути, потонуті: Вже й павине пір'є на спід потоне Закр. 108 (теж: на споді).

в) Рефлексійні:

Валитись, -по-: – на що і на чому.

Кластись, положитись: Положився в ліжко Камен. п.

З льокат.: В Вифлеємі народився, там у яслах положився Чуб. V, 328.

Прястись: Кому йде-ця, то й на скіпку пряде-ця Ном. 1668.

З льокат.: Одному на трісочці прядеться, а другому й веретінце не хоче Ном. 1695.

Спиратися, спертись: На пужално... спіратися Рудч. ЧП. 203, з льокат.: Сперся на Бозі Kolb. W. 338.

Ставитись, становитись: Казав брат сестриці: не становись на кладку Чуб. V, 202.

З льокат.: Становись собі на креслі Чуб. IV, 5.

Схилятись, – литись: На що і на чому.

Ховатись, по-, с-: Кобилки поховалися на став, ув очерет ЖС. III, 58 (Брод. п.). – Сховався на дерево ЖС. II, 386.

Чутись: Чи чується на силу Метл. 218. – Чи чується, коники, на силу? Чуб. IV, 265.

З льокат.: Чуйся, коню, на силі Чуб. IV, 265.

4. При дієсловах, що підносяться до сполучення з генітивом:

Важитись: На що са важиш своїм шаленим розумом Пам. укр. м. II, 143. – Не бийтеся, не лайтеся, на мене не важтеся Сл. КС. II, 122.

З геніт. див. «Ф. г.», стор. 58.

Гукати, -кнути: Ой п'є козак, гуляє, на молодців гукає: ой ви хлопці-молодці Закр. 93. – А вже чути аж до хати, що став (козак) на воли гукати Чуб. V, 62. – Став мій милий потопати, став на милую гукати: ратуй мене моя мила Чуб. V, 796. – Ой гукну я на малого: сідлай коня вороного іб. 41.

З геніт. див. «Ф. г.», стор. 58, але з певним відтінком.

Дбати: На тоє мало дбали Літ. Сам. 142. – Ой коли ж мені а горе йметься, то на мене й дбайте Метл. 243; ИП. II, 57. – Лежить ведмідь над горою, ні на що не дбає Полт. г. Закр. 111. – Не позволяючи нич шатанови ани на их прозби дбаючи Пам. укр. м. IV, 210.

З геніт.: див. «Ф. г.», стор. 61.

З акузатив. безприменниковим: див. стор. 385.

З акузат. і прийм. *за*: див. стор. 406.

З акузат. і прийм. *о*: див. нижче.

З акузат. і прийм. *про*: див. нижче.

З інструменталем: див. «Інструменталь», стор. 325.

З льокативом і прийм. *о*: див. «Льокатив», стор. 205.

Ждати, за-, по-: Гівка сидит, ни робит нічо, жде на пана Kolb. P. IV, 20. – Ждут на него, як він прийди до стайні ib. 139. – Жди на мене, мій миленький Сал. Сч. 12. – Ой чи мені женитися, чи на тебе ждати Rokoss. 170. Він... затримав конє заждав на них (на брати) Kolb. P. IV, 136. – Пожди на мня до осени, в осени возьму тя Сал. Сч. 76. – То ж ми сі наприкрило та на тебе ждучи Ž. P. II, 187.

В ст. м.: Ожидаячи на указ его ц. р. Літ. Сам. 93. – Ожидали на вѣдомости ib. 150 (XVII).

Пор. нім.: erwarten auf etwas.

З генітивом: «Ф. г.», стор. 57.

Забувати, -бути, -сѣ: (Хлопец) тішит ся котиком, та й якось на голод забував Kolb. P. IV, 281. – Гуцул ни забуває на майора ib. 234. – Хлопець на рідну матір про свій дурний розум забуває ib. 282. – Я ружні штуки знаю, – так на голод забуваю ib. 284. – З того чісу жінка ни забувала сі на злос Kolb. P. IV, 208. – На Бога забули Ном. 1448. – Чи ще ж ти на мене да не забула Макс. I, 88. – Моє кохане на мня призабуло Сал. Сч. 14.

Пор. нім.: auf etwas vergessen.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 56.

Завидувати, по-: Мужик завидує на хату а пан на жуинку Чуб. II, 8. – Ой завиділа (панна) на чорний терен: Ой дай ми, Боже, такі оченька, такі оченька, як чорний терен Гол. III, 132. – Надійшов же т ній завидь-завидько, позавидовав же на пшеницю Е. 36. 36, 151. – Позавидує на теля Мал-ка 234. – На їх люде позавидували Чуб. V, 516.

З геніт. речи: див. «Ф. г.», стор. 60.

З датив. особи: див. «Датив», стор. 262.

Заздрити, заздросити: На чужое добро заздросило Пам. укр. м. IV, 324.

З геніт. речи: «Ф. г.», стор. 60.

З датив. особи: див. «Датив», стор. 262.

Заслужити: Я на таку кару не заслужив М. Пр. 122. – Єсли-м, Боже, заслужила на таку кару Гол. I, 311. – На ласку скоро заслужился Вел. III, 22.

З геніт.: див. «Ф. г.», стор. 62.

З акузат. безприйм. в галицьк. гов.: Ой служив я у жовнірах, заслуживем ласку Сал. Сч. 68.

Здобутись, роздобутись: XVII в.: Здобувшиися уже на раду и помощь Арх. ЗЮР. 8, III, 508 (160). – XVIII в.: На конѣ здобувшиися... ку Голтвѣ... обернул Вел. IV, 196.

Не їден чумака та в Молдославї на воші здобувся РЧП. 82. – Иде козак в Україну, на лихо здобувся Др. 77. – Нїяк не роздобудешся нї на що Кв. П. 9.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 61.

Аналогічно до «здобутися на що» також «зібратися на що», «змогтися на що», напр.: Не змоглись на Євангелїю, цілуйте псалтирь Ном. 12026. – Оден жид змігся на тоє і купив собі двір Kolb. P. IV, 190.

Кликати, за-, по-: На слугу свого вірного добре кликав-покликав ИП. II, 4. – Попід сини туман розболїв се біли Роман, збераючи сивий товар та на тата закликає Ž. P. II, 34. – На вдову покликав, ясний меч вікігає Kolb. P. II, 33.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 58.

Кричати: Зараз (фірман) крикнув на цісарі, цісарі прийшли до хати ЖС. III, 381. – Крикнула на змія; він виліз з-під подушок Чуб. II, 288. – Ой увійшов пан у нову пекарню, крикнув на свої слуги Чуб. V, 1072. – Молодая Оленочка уже потопає, на свою матусеньку ще викрикає Чуб. V, 891.

З геніт. «Ф. г.», стор. 58.

На в и к н у т и: На що бик навик, за тим і риче Kolb. Р. III, 186.

З геніт.: див. «Ф. г.», стор. 57.

На д і я т и с ь: Надіяв ся дід на мід, та води не пив Е. 3б. 24, 427.

Ст. рус.: Надѣаса на множество вои Ип. 244. – Наѣсьмса на милость Божью іб. 215, пор. серб.: Nadajuhu се на все вас Дан. 476.

З геніт.: див. «Ф. г.», стор. 57.

П а м ' я т а т и: Хто в пір'їа поростає, най на бідного памйатав Ном. 1457. – Памйайте на честь свою Чуб. II, 557. – Нехай памйатають на праведний суд Божий ЗЮР. I, 311. – Памйатай на слова старого ЖС. II, 207. – Абы еси на тую годину смертнюю памяталъ Діал. 266 (1629).

Пор. нім.: sich erinnern an etwas при – einer Sache.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 56.

П и л ь н у в а т и: Пан Тетера хотѣл справитися и на тоє в Варшавѣ пилновал, чого же не учинили сами собѣ винни Вел. II, 246. – Так і пильнувала на нього Кв. СО. 15.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 53.

П и т а т и, с п и т а т и, -с ь: Одно одного на здоров'їа питає Метл. 356. – На здоров'їа тебе, брате, буду питати ЗЮР. I, 26. – На здоров'їа спитать Метл. 144. – Чуб. IV, 127. – Попитаюся на здоров'їечко його Врук. 262 (б. Пинск). – Іванка на здоров'їа спитаю Чуб. IV, 346.

З геніт.: «Ф. г.» стор. 58.

З акузат. і прийм. *за* (див. вище), *о, про* (див. нижче).

П о з в о л я т и, -л и т и, -с я: З радістю на тоє позволив Літ. Сам. 7. – Того сам потребувал и позволив ся на тоє іб. 102. – Права и волности (тим) отобрати, хто бы на унѣю не позволиль Льв. л. 23. – Іншіє зась завиливіє на тоє не позволяли Вел. IV. 31. – Александерѣ єму на то позволиль Тиш. Ал. 43.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 59.

П о м н и т и, стар. = П а м ' я т а т и.

XVI в.: Помнячи на час смертельный Арх. ЮЗР. 8, III, 308 (1578).

XVI в.: Але помнячи на примирнѣ... того не годит ся єму учинити Крон. Боб. 294. – Помнячи на невѣдомую свою смерт Пал. Изб. 21 (1697).

Пор. чеськ.: Pomněl na ny: pomněti budeš na všicku cestu.

З геніт. «Ф. г.», стор. 56.

П о р а т у в а т и с ь: Александрови нѣ отколь са на войско поратовати Тиш. Ал. 45.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 54.

П р и в и к н у т и: Дали їму черевик, він на тою не привик Kolb. Р. II, 203.

З геніт.: Паробок привик вже таких чудних людей Rokoss. 60.

Р о з ж и т и с ь: А на гарну (писанку) не розжив ся ЖС. I, 439. Теж: розжитися чого.

Р о б и т и, з а р о б л я т и: Воликами на хліб робити Гол. II, 524. – А тепер пришло горювати, на хліб на сіль заробляти Rokoss. 192. – На своєволю почали знову заробляти Літ. Сам. 94. – Служба Собеского... на великую у речи посполитой заробили похвалу Вел. II, 336.

З геніт.: Отак тая бідна вдова хліба робила Чуб. V, 813. – Не дуже хапаєшся того хліба робити Кв. Ск. 13. – Та вже нікому й не хвалиться, чого заробив Рудч. Ск. II, 206. – Він збіднів і заробієє остатного хліба Kolb. Р. IV, 128. – А із панами сади садити, а з мужиками хліба робити Мил. Жлк. 67.

Розстара тись: Я розстараюсь на грошенята Переясл. п. Чуб. II, 345. – Розстарайся й на петрушку Ном. 4884.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 62.

Слухати (конструкція по аналогії з «уважати на»): Пан Біг добри, не тільки слушає на слези людзькі, але отец цілому світу Kolb. P. IV, 284. – Послухай на діброву: ци не шумить дубровонька Чуб. IV, 291.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 53.

Сокотити: Лис сокотив на щупака Шух. Гуц. V, 148.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 53.

Сподіватись: XIV в.: На то сподѣваючися не хотѣл би к праву стати, будь то во дѣдичных речех АЗР. I, 5 (1347). – Сподівався дід на мед, та й без вечері ліг спати Чуб. I, 274. – Сидить дівка у віконечка, на вечерю сподівається Чуб. V, 409. – Ти, козаченьку, на мої чорні брови не сподівайся; як будеш на брови сподівати, то не будеш своєю смертю умірати Чуб. V, 429. – Я ж на тебе, донько моя, не сподівалася Чуб. V, 552. – Хай на мене, молодую, не сподівається Щеп. 26.

З геніт.: «Ф. г.», стор. 57.

Спромогтись, стягнутись (конструкція по типу «розстаратись»): Спромігся дід на обід, а баба на кисіль Ном. 4904. – На сто золотих трудно, щоб отягнувся і богач Дан. 55.

Стерегти: Лащъ стерѣгъ на тоє и гетманови даль знати Льв. л. 22.

З геніт.: «Ф. г.» стор. 55.

Чекати, очікувати: XVII в.: Владиславъ... чекал на Сагайдачного Льв. Літ. 238. – Чекали на обаченєся их Пал. 732. – Не дали мені чекати на него до весни Szabl. 128. – Жінка чекала на обід М. Пр. 55. – Вже не чекала на них ЖС. III, 380. – Я тут чекаю на вас Снят. п. іб. 64. – Чекала як каня на дощ. Закр. 220. – Як би на все чекав, то досі вмер би Чуб. I, 272. – Все они чекають на якийсь перевіз (Буков.) М. Пр. 120. – Дівчинонька не слухала, на козака зачекала Гол. III, 212. – Той злодій... вже очікував на того чоловіка Kolb. P. IV, 197.

Пор. польськ.: *ezekać na kogo i kogo*, чеськ.: *čekati na něco*, серб.: *чекају и на одговор Даничич, 476*; нім.: *erwarten auf etw.*

З геніт.: «Ф. г.», стор. 57.

5. При дієсловах,с що підносяться до сполучення з дативом:

Вірити, повірити, дати віру: Й-а ж на югатву повірили Пам. нар. тв. 141. – Напишу перами та й пошлю вітрами. Я на вітер не вірю, я сам слідом поїду Гн. в. II, ч. I, 107. – Ой вір же ти, молода, на козацьке слово Нар. п. – На його ти вірив... як на рідного батька Грінч. I, 92. – Куплю я ти коралики, дай ми на то віру Ž. P. I, 27.

Вибачати: Панно Марійо, вибачай на нас, що ми не вміли колядувати Е. 36. 36, 261.

Дивуватися, з-: Здивувалась жидова на ту пужку, що так помагала вчити жінок Чуб. II, 567.

Кивати: Стояла на колодці, кивала на молодці Kolb. W. 202. – На молодців киває Чуб. V, 124. – Чоловік кивнув на жінку Чуб. II, 582.

Казати: Каже на матір: иди тепер, мамо, до царя Мал-ка, 313.

Лишити: (Ивасенько) лишив свою Марисеньку на мамку свою Kolb. P. II, 35.

Моргати: (Дівчина) цвіт-каліну ламала, на козака моргала Чуб. V, 8. – Най очі не моргают та на леда-кого Сад. Сч. 81. – Стоїть багач, на вдову моргає Дан. 52.

Наділити: Наділю води на всі Липец. сл. Чуб. II, 389.

Покинути: Покинув діти на жінку Полт. п.

Потурати: Середульший брат на те не потурав Ип. I, 109. – Царь ні на кого не потура Лебед. п. Чуб. II, 292. – Ми не потураємо на те, співаємо всіх (пісень) Ум. п. Сл. Кс. III, 383.

Здат.: Не потурай, дівчинонько, мій розмовонці Мил. 80.

Припекти: Припекло на лежнюв, та й нам душно Ном. 607.

Спасти: Спала думка на жидову, що то Иван їх погубив Чуб. II, 567.

Справляти: Ой не справляймо на жоні шуби,

На жони шуби, на дочки злото Гол. II, 33.

Стукати, постукати: Постукав на вартого, щоб одчинив йому J. M. 46.

Теж при «нема»: Нема на мене ні дня, ні ночі,

Коли б перестали плакати мої очі Чуб. V, 264.

6. Придієсловах, конкуруючи з безприйменниковим акузативом (або генітивом в запер. реченнях):

Вітати: Прошу родий до хати на молоду витати Kolb. P. I, 282.

Відміряти: Візьми кіл, відмірь на одну сажень и три пйади.

Давати: Приїжджаю край Дунаю, на день добрий милій даю Уш. п. Чуб. V, 35. – На день займає – на добра-ніч даю Миргор. п. Чуб. V, 36.

Закузат. безприйм.: По воду йде, добридень дає Бал. 98.

Мати Боже... всім православним на поміч давала Чуб. I, 85.

Застати: На войну тую не застало (військо як прийшло) Вел. I, прил. 28.

Згадувати, пригадувати, -гадати, спогадати: Хто в світі добре робит та й на бідних ще згадає, – тому Пан Біг і всі звірі до доброї долі помагає Kolb. P. IV, 282. – Згадай, згадай Катерино на малу дитину Kolb. P. II, 38. – Не продавай мене, спогадай на тее Метл. 337. – Пригадую собі на ту різню Купч. 385.

Пор. нім.: sich besinnen auf, sich erinnern an.

Клясти: див.: Лаяти.

Коштувати: Которые аппарата коштывали на килка тисячей Літ. Сам. 43.

Лаяти: Він... ще на мою матеру лає Kolb. W. 246. – Найдужше на священика лають та кленуть Федьк. II, 340.

Любити: Жовніри ни любили на него, що він ни тримав з ними кумпанію Kolb. P. IV, 139. – Тот богач був дужи лукавий і ни любив на свого брата Kolb. P. IV, 195.

Пор. румун.: jubese ne frate (див. Meyer-Lübke. Gr. d. rom. Spr. III, § 350).

Наздоптати: Ночувала-мя в льоху, наздоптала-м на блоху Чуб. IV, 483.

Ненавидіти: Буде він на порядних людей в селі ненавидіти Федьк. II, 342.

Орати: Орати на пшеницю, на жито.

Ст. р.: Оставили бо ихъ, да имъ орють пшеницю и проса Ип. 792. (1241).

Притиснути: Але цар на нього притис так, що аж мусів то зробити ЖС. IV, 173.

Сварити: Не свари на мене Чуб. V, 529; Мил. 86. – Ти на гіти не свари, хата їм вільна Kolb. P. II, 238. – Ви, нене, не сваріт на мене МУЕ. XIX-XX, 31.

Ухвалити: Вони на це не ухвалили Камен. п.

Також дієслова з приростком *на-*, напр.:

Ти сам в-дома не ночуєш, а на мене напастуєш Kolb. W. 205. – На тебе темна нічка наступить Ром. II, 30. – Дядько на тітку насівся: тітку, голубко, засмійся Черк. п. Чуб. I, 237. – На його молодого біда настає Макс. 25. – Наступили на Хмелницького гетьмана Літ. Сам. 27. – Турки и на Волохи всею силою натруть Літ. Боб. 287. – Напер на мня, як дюг на теля Закр. 182. – Наскочив звір на ловця іб.

7. Прийменник *на* з акузативом чергується з інструменталем; при тім ми розрізняємо такі категорії дієслів:

а) Перехідні з відповідними зворотними:

Бачити: Сам на свої очі бачив Чуб. V, 67. – Але ся кождий божив, що бачив на гочи Kolb. Ch. II, 216.

Битися: Злидні на-в-кулачки бйуться Ком. 7.

Брати, вибирати: Буду твої чорні очі на ніж вибрати Kolb. P. II, 13. – Бери біду на мотузок Чуб. V, 576.

Важити: – на хунти.

Видати, видіти: Сами на око войско видѣли Літ. Сам. 65. – На власні очі того птаха видів ЖС. II, I, 62. – Слихомслихати, на вид зятя видати Чуб. II, 9 (пор.: ані слихом, ані видом видати Ном. 1939).

Замикати, – сь: Царь велів позамикат на замок усіх коней Переясл. п. Чуб. II, 274.

Запалити: На гнѣв ку себѣ сердца их запаливши, рушил отголь Вел. I, 95.

Застібати, -бнути, -сь: А той мені сподобався, на гудзик застѣбався Чуб. V, 1168.

Зачинити, – сь: Горілку на ключ зачинили ЖС. II, 206.

Кувати: Добре тому ковальові, же на обі руки кує Закр. 153.

Лічити: – на копійки.

Ловити: На мед, не на жовч, люде мух ловлять Закр. 182.

Мірити: Мѣрил поле на версти, волочати кодолу Вел II, 497. (пор. інстр.: Найлучче ся своєю пяддю мірити Закр. 181).

Ненавидіти: (Вона) ненавидить його на гочи Kolb. Ch. II, 237.

Обмежити, – сь: – на що.

Пор. нім.: beschränken auf etwas.

Підняти: Саме військо французькеє на штики підняли Кан. п. Чуб. V, 1007.

Піймати: Піймав рибку на гачок Полт. п.

Примовляти: Я тебе, святая пчело, загодовляю і на слова примовляю Мил. Жлк. 119.

Туманити: Вона на самий тот образ его туманит, або на жіночий або на дівочий Шух. Гуц. V, 199.

Чесати: Гей чешуть, чешуть на чорнії кудрі на новий гребінець Уш. п. Чуб. V, 999.

Чути: Я ни чую на ніс, бо в мене катир Ст. Конст. п. Карабіївка. – Чи чуєте, воронії коні на ноги, чи перебіжете чотирі милі дороги Чуб. IV, 741.

Щебетати, за-: Защебечи на три голоси Чуб. V, 939.

б) При дієсловах неперехідних:

а) Прийм. *на* з акузативом вказує, що дієслівне поняття обмежується на поняття, виражене в акузативі:

Багатіти: Багатіє на лати.

Зінструм.: Дурень думкою багатіє Закр. 160.

Боліти; за-: На черево боліти Е. Зб. 28, 305. – Там мій милий воли пасе, та й заболів на головуньку Рудч. ЧП. 201, Чуб. V, 103.

Пор. гр.: *ῥάμνω τὴν κεφαλὴν*.

Вдатися: На виріст, і на силу і на личко в батька вдався МВ. II, 15.

Занепадати, – пасти: Занепадати на здоров'я Полт. п.

Зльокат. і прийм. *на*: див. «Льокатив», стор. 199.

Кволіти: Ой щоб росло, не боліло

На серденько не кволіло Чуб. IV, 26.

Марніти: А щоб росло не боліло
На головку не марніло,
На головку на все тіло Чуб. IV, 19.

Нездужати: – на очі Полт. п.

Скупитись: Бог... на талан поскупився Ком. 361.

Слабувати: – на живіт Житом. п.

Сліп(ну)ти, осліп(ну)ти: Пан осліп на очі Kolb. P. IV, 217.

Також:

Іти, ходити: Допіру попробував рак, що може на ту ногу йти Чуб. II, 303. – З-рану ходило на чотирі нозі, по-тому на дві, а послі на три Уш. п. Чуб. I, 308.

В) Прийм. *на* з акузат. конкурує з інструменталем причини (див. «Інструменталь», стор. 333–337).

Жити: На свій кошт жити.

Журитись: Журітеся, вороженьки, на своє безголов'я Чуб. V, 417.

Знемагати: На рубані рани та на стріляні знемагали Метл. 438. – На рани смертельні знемаганий ИП. I, 248.

Кволитись: – на голову Сосн. п. – На груди. – Федьк. II, 111.

Кричати: Кричить на пуп. ЖС. I, 446. – Кричить, як на пуп Ном. 3456. – Кричить наче на печінки іб. 3455.

Лежати: А Лапшинські парубоньки лижат на хоробу Е. 36. 17, 38.

Мерти: Людь мерь... найбарз'їй на б'їгунки Льв. л. 29 (XVII в.). – Люде перестали мерти на холеру ЖС. IV, 190. – Троє дітий на віспу вмерло Федьк. II, 395.

Чеськ.: *Umřel na hrozně bolesti.*

Мучитись: Той панський хлопець желовав, що худоба на того сє дуже мучить і не хотів шпильки набивати Kolb. P. IV, 255.

Стогнати; розстогнатись: Сама ляжу розстогнуся, як би на дитину Ш. VII (Скордіїв).

Пор. чеськ.: *Nazimnici se rostonal.*

Тішитись; в-, на-: Ми на тебе втішаємся Чуб. II, 173. – Хлопчик знайшовся такий красний – не натішаться на него ЖС. III, 375.

Хоріти, хорувати: Діти хоріють на обкладки Київ. п. – Казим'їр захоровал на вуспу Льв. л. 16. – Александер розхоровался на вуспу Льв. л. 16.

Чудувати: Не чудуй на мене молодшого над тебе и меньшого в л'їтах моих и глупшого в моєй мудрости Тиш. Ал. 31. – На его розум великій барзо ся чудовал Пам. укр. м. IV, 398.

ґ) Прийм. *на* з акузат. конкурує з інструм. середника чинности (див. «Інструменталь», стор. 314).

Клястись: А ти кленись на свого батька, на матір,
На всю свою родину,
А таки за цю провину
Обдеру спину Неум. 120.

З інструм.: Волосний батьку, кленусь Богом,
Що більше не буде сього ібід.

Присягати: Присягаємо на Бог живій Вел. IV, 218.

Проситись: Тах вона вточа його просить ся на милий Бог Kolb. Ch. II, 152.

Також «чинити що на ім'я чие»: Одділи маленьку часточку землі на моє ім'я та її по-сієм, щоб росла Чуб. I, 143.

8. При наступних дієсловах прийм. *на* з акузативом живих істот і інших предметів дає відтінок ворожої чинности супроти них:

Бити: На тоє войско почали бити Літ. Сам. 9. – Прийшов чужоземець татарин і ото вже на Вишгород б'є ИП. I, 50.

Чеськ.: Udatně naň bil (Zikm. Skl. 242).

Брехати: Військо псове і на Владику брехатиме Чуб. I, 279. Бунтувати, -сь: Не бунтуй людей на мене Полт. п.

Бути: На кого Бог, на того люде Закр. 181. – На гнів не запертий хлів іб.

Вити: Пес на него віє Камен. п.

Воювати: Брат на брата воюватимет Вел. III, 104. – На отчизну свою малоросійську з ним воєвати не станут іб. 105. – (Царі) зібрались уже втретє воювать на його тестя Катериносл. п. Чуб. II, 225.

Ст. рус.: Обри воєваша на Словѣны ИП. 9.

Пор. серб.: Nigda na te vojevatí ne ću Mikl. IV, 415.

Гавкати: Собака і на святого гавка Ном. 5195.

Гарчати: На його собака не гарчить Пол. п.

Гнівити: Кроля на себе не гнівили Літ. Сам. 229.

Говорити: Приходь у ночі, при ясній свічі,

Щоб на нас люде не говорили Чуб. V, 18.

Говорили на вовка, але і по-за вовка Чуб. I, 285.

Гострити що: На мене зуби гострять Ном. 9557.

Готувати що: Жінка смерть готує на тебе Звяг. п. – Чужу милу та цілує й милує, а на мене нагайку готує Мирг. п. Чуб. V, 208.

Замахнутись: Як замахнеться на них циган, так усіх і побив Катериносл. г. Чуб. II, 120.

Засідати, сісти: Засіли на нюю хлопці Чуб. IV, 111.

Збирати, зібрати: Зібрав Хм. велике військо на Ляхів Полтав. п.

Чеськ.: Na Čechy vojska zbírali Zikm. Skl. 242.

Здіймати, підіймати: Донька на мати руку здоймає Е. 36. 35, 191. – Донька на матір гнів піднімає Гол. II, 22.

Звести, -сь: Синочку... чи у тебе руки зведуться на мене Звяг. п. Чуб. V, 188.

Зикати: Дядько... ще став зикати на його Кобр. п. Чуб. II, 8.

Змовлятись, змовитись: (Кавалерове) змовлялися на одну дівчину Канев. п. Чуб. V, 223.

Іти, піти: Идоша Половцѣ на Греки ИП. 217 (1095). – Поиди ты на Александра іб. 760 (1231). – Поидуть та(та)рове на лахи АЗР. I, 1 (1340). – (Потоцкій) знову на козаки через Хмелник ишол в другий раз Хм. Літ. 78. – Того ж року на козаки пошли Ляхи на Україну іб. – Року 1619 знову козаки на Ляхи ишли полки пуд Межибож іб. 80. – Того ж року зараз на весну запорожци вишли на Дорошенка Літ. Сам. 104.

Метати: Окрутним же каменем на Степана метали Чуб. I, 187.

Підносити, -нести: Жолнѣре зась позосталии хотѣли конфедерацію на него (гетмана) поднести Льв. л. 12.

Помагати: Сьвьичена сіль помагає наріжні хороби Е. 36. 27, 99.

Посилати, -слати: Цар послав на Турки військо Черк. п.

Свідчити: Не смѣють свѣдчити на пана Олехна АЮЗР. I, 22 (1483).

Сичати: А на що ж вона (гуска) на апостола сичала? Чуб. I, 167.

Скалитись; скалити зуби: Почне хмариться, то й рідна дитина на тебе скалиться Ком. 364. – Ще пшениця половіє, а жид на ню зуби скалить Ком. 35.

Скреготати: На котрый (монастир) вшистки зубами скреготали Льв. л. 11.

Стати, повстати: На своїх старшин чернь повстала была Літ. Сам. 41.

Стріляти: Староста... на церковь Божию гайдукомъ своимъ на баню и на крыжъ стреляти казал Арх. ЮЗР. I, I, 292 (1592).

Чеськ.: Na ten grad hustě počali střileti (Zikm. Skl. 242).

Описово: в огню дати: Свирщевскій... каже на них огню з стрелбы ручной дати Крон. Боб. 283.

Ударити: Ударил на табор Виговского Літ. Сам. 54. – Ой ударте морози да й на ті густі лози Чуб. V, 656.

Пор. чеськ.: Udeřil swým mečem na stit stříbrný (Zikm. Skl. 242).

Шукати: На оногo причини Хмелницкій шукал Літ. Сам. 30.

9. При дієсловах прикрого душевного настрою прийм. *на* з акузативом предмету того настрою:

Бути злої волі: Батько на ню злої волі Староконст. п. Чуб. II, 217.

Банувати: Ой шалений розумойку, та ня тя баную,

Що-м любила ось два роки бідочку дурную Сал. Сч. 85.

Забанував я на батечка свого Федьк. II, 176.

Гніватись, роз-: Розгнівався мій миленький на мене Чуб. V, 189. – Пан розгнівався на ню Чуб. II, 616.

Ст. рус.: Кѣже ты са на нас не гнѣвай Ип. 114.

Думати, по-: Хто на тебе подумав, хто на тебе щелепи рознимав, хто на тебе язика обертав Чуб. I, 111.

Дутись: А Оксана не пряде, на Ивася дметься Кан. п. Чуб. V, 109. – Он ти дівко молоденькая, що на тебе молодиці дмуться Чуб. V, 126. – Надувся, як миша на крупу Закр. 181.

Жалкувати: Не жалкуй на твою матір, що тебе згубила Полт. г. Чуб. V, 491. – Не жалкуй муй сину на мене Чуб. V, 876.

Завзятись: Цісар завзів сі на того хтопці ЖС. II, 196.

Злувати: На кого ж ти, муий миленький, злуєш,

Шо мою білу постіль гайнуєш:

Чи на свою челядь молодую.

Чи на свою матусю старую Чуб. V, 555.

Лютитись, влютитись: А гід, як це вчув, то влютив сі на козу Kolb. P. IV. 263.

Мати за зле: Та сама, которую ти здивав, має на тебе за зле за те, що ти з нею не поздоровкався Чуб. I, 201.

Нарікати: Вона плаче і ридає і на долі нарікає Закр. 22. – Піду я в ліс на мешкання нарікати на кохання Уш. п. Чуб. V, 22.

Пор. чеськ.: Na neštěstí své nařiká (Zikm. Skl. 213).

Обуритись: Народ обурився на священника Якова Літ. Сам. 137.

Плакати: Котра дівчина все в-переді скаче.

На тую завше моє серце плаче Чуб. V, 430.

Плачмо на вороги, бо то їх причина Гол. I. 364.

Як я стану перед Богом на тебе плакати,

Що я з твої причиноньки мушу умирати Ž. P. II, 132.

Не плач доню, ні на батька свого,
Не плач доню ні на неньку свою,
Заплач доню на недоленьку,
Що попалася в неволеньку Бал. 54.

Пор. чеськ.: *Plač na své hřhy* (Zikm. Skl. 242).

Сердитись, розсердитись: Я й росердився на сонце, що рано зайшло
Кобр. п. Чуб. II, 10.

Скаржитись: Аж там милий воли (коня) пасе (та) скаржиться на головоньку
Уш. п. Чуб. V, 87, 145.

Чинити злу мисль: І тому чоловіку, чижінці, котри би хотіли злую мисль чини-
ти на мою пасіку, нехай йому замерзне серце лукаве Чуб. I, 73.

Теж описово: Все на мене важким духом дишеш Закр. 40.

10. При наступних дієсловах, вказуючи стосунок чинности до
особи або до речі:

Братись: Ой коню мій, коню вороний! чи берешся на силу Сл. Кс. IV, 94.

Важити, наважити, -с я: Я з тобою вечір стою, на другого важу Канів. п. Чуб. V,
406. – Наважився син богацький на вдовину дочку Kolb. P. II, 63. – Нікому було вже нава-
жуватись на його життя Чуб. II, 568.

Вважати, зважати: Ой вернися, Катерино, уважай на дитину Kolb. P. II, 19. –
А ми на те не вважаймо ЖС. II, 208. – На багацтво не уважайте, тільки добрих жінок шу-
кайте Уш. п. Чуб. V, 215. – На ню, хлопці, уважайте, аби ся лишила Сал. Сч. 69. – На що
ж ти, моя доню, вважала, що ти того запорозця сподобала? Уш. п. Чуб. V, 340. – На се не
зважав ЖС. II, 192.

Вдатись: Де сі такий вдасть на таку фотографію, най їди до мене Kolb. P. IV, 223.

Вотувати: Посли до сенату виправиль, вотуючи на короля Казимира Льв. л. 29.

Впадатись: Впадаюся, мамцю, на жупан Уш. п. Чуб. V, 70. – Що ти, донцю, гада-
єш, що ся на чорноморця впадаєш? Впадаюся, мамцю, на керею Уш. п. Чуб. V, 70.

Вповати: Не вповала на худобу, як на твою вроду Мил. 81. – Не впувала на худо-
бу, а впувала на уроду Ум. п. Чуб. I, 259.

Гадати, погадати, мати гадку: Ни гадає ні на воли та ні на корови, лиш га-
дає все на мене та й на чорні брови Kolb. P. III, 21. – На наш живот погадаєш АЗР. I,
54 (1442).

Ой дубочку кучеривий маю на ті гадку,

Гадаю ті я зрубати дівчині на кладку Kolb. P. III, 61.

Глядіти, глянути: Як на неї гляну, то зараз зачервонію Чуб. II, 14. – Ой стану я,
гляну я на бистреньку воду Чуб. V, 2.

Голосувати, давати голос: Ми голосуватимемо на Йвана Сквир. п.

Думати: Вража його мати знає, на що він думає:

Чи на мої воли, чи на корови,

Чи на моє біле личко,

Чи на мої чорні брови Уш. п. Чуб. V, 19.

Дивитись, за-, на-, по-, при-: Встид дивити сі на той сердак Kolb. P. IV, 111. –
Та знай слинку ковта, дивлячись на таку кралу Кв. I, 7. – Я на дівки задивився Чуб. V,
1159. – На хороші женці надивився Kolb. W. 80. – Стій, джумаче, не топися, хоть на діти
подиви ся Гол. I, 178. – Скоркіло їх таки подивити сі на шіске Kolb. P. IV, 211. – Ти при-
дивляйся на кожну Липецьк. сл. Чуб. II, 21. – Але чоловік на то придивив сі і зробив сі

ніби глухи і сліпі Kolb. P. IV, 522 (при дієсловах з приростком *при-* в західніх говірках маємо звичайно датний відмінок, а в східніх прийм. *до* з родовим відмінком: придивлятися кому-чому або придивлятися до кого-чого).

Дути, духати: Дути на гарячу воду. – Послі подухають на миску Чуб. I, 114.

Дуфати: Я на тоє не дуфаю,

Чужі жінки зачіпаю Kolb. P. II, 61.

Жмурити очі: Сидить дядько люльку курить,

На дядину очі жмурить Звенигор. п. Чуб. V, 680.

Засудити, розсудити: Ти сама на себе суд засудила Федьк. II, 367. – Аби вам гроший не віддавали, аж доки суд на те не розсудить Федьк. II, 296.

Зглядати: Ой а він на ню мило зглядає,

Мило зглядає, до себе приймає Гол. II, 64.

Згодитись: Згодилися всь на тоє Волохи Крон. Боб. 277. – Опришки си на це згоде Е. 36. 26, 3.

Здаватись, здатись: Не здавайся Грицю на дурницю Чуб. I, 250. – Лучче здаймось на Бога ЖС. II, 209. – Ти чорнява, кучерява, не здавайся на мене Метл. 12.

Змагатись: Геть на ласку не змагайся.

Згинь з очей, не навертайся Закр. 121.

Змилосердитись: Поки прут найшов, та й одсердився, та на свою миленьку змилосердився Чуб. V, 581. – На свого миленького змилосердилася іб. 666; Гн. II, II, 230.

Квапитись: Ти не квапся на мою дочку Канів. п. Сл. КС. II, 230.

Кликатись: Хоть яка пригодочка, на тебе сі кличу Kolb. P. II, 67.

Лакомитись; з-: Послухай, не лакомя на гроші. добре вийдеш ЖС. IV, 97. – Не лакомя Грицю на дурницю Закр. 187. – Ти злакомила сі на пійет чирвоних Kolb. IV, 208. – Злакомився на калитку, взяв собі багатирку Уш. п. Чуб. V, 215.

Ласуватись, по-: Поласується на баранця Чуб. II, 603.

Лучити: Сама добре знаю, що на біду лучу Уш. п. Чуб. V, 3.

Навертати: Нехай вас Бог наверта на добру думку Ком. 26. – Наверни мене на живіську віру Манж. 123.

Назритись: – на очі.

Належати: Двор чи власний на ню належачий Ак. Бор. 69 (1663).

Згеніт. і прийм. *до*: Той дім належав до пана Чуб. I, 4.

Здативом: див. «Датив», стор. 266.

Наражати, -зити: Нехай иде свою дочку на смерть наражати Neym. 52.

Підводити, з-, -вести: Бодай твоя мати в пеклі згоріла, бо що нас молоденьких на тоє підвела Уш. п. Чуб. V, 213. – На гріх зводити Пам. укр. м. IV, 143.

Підйуджувати: Він підйудив його на таку річ Сквир. п.

Підмовляти, -вити: Він на це його підмовив Полт. п.

Підписатись: Єпископ підписався на те, що ніколи не буде жадного жида палити ЖС. II, I, 54.

Поглядати, споглядати, -сь: Ходжу я поглядаю на ту чорну хмару Уш. п. Чуб. V, 50. – (Люде) самі коней поганяють, та й на хлопця поглядають Ж. Р. II, 60. – На свого щору споглядає ИП. I, 196.

Подобати: Та дитина дуже ладна, подобає на панське Kolb. P. IV, 254.

Подобріти: Гадав, що тато подобрів на него Kolb. P. IV, 61.

Позирати: На що ті посагу, коли я здорова,

А борони Боже недуги,

Будеш позирати на другі Гол. I, 384.

На полиці масні книші, на ні позираю Гол. I, 199.

Помагати: Нехай тобі Бог помага на все добре Рудч. Ск. II, 57.

Порадити: Хто ж тебе милий на тоє порадив? Чуб. V, 14. – Ніколи на лихе не порадить Федьк. II, 233.

Прийти: Хто багато вібирає, тот на біду прийде Kolb. P. II, 62.

Приглядатись: На личенько приглядалися Чуб. IV, 413 (контамінація: глядіти на – приглядатися до).

Приставати, -стати: На сесе мусиш пристати ЖС. III, 385. – Зараз пристали чорти на таку справу Kolb. P. IV, 121. – Мусів той бідний і на те пристать (щоб йому брат виловив око) Староконст. п. Чуб. II, 46. – Цісар на все пристав Федьк. II, 398.

Пор. ст. рус: Невола ми было пристати свѣту их Ип. 241 (1097).

Вкладатись: На Бога складайся, розуму ж тримайся Закр. 180.

Спасати: Як би у вас помішник, то б він на ваш лад спав Лебед. п. Харк. г.

Спускатись, -ститись: На чужий розум не спускай сі Kolb. P. III, 186. – Вівчар спустив сі на римарчика іб. III, 119. – Кухарочка сі замастила, а староста впив сі, нищісливий той господар, шо на них спустив сі іб. II, 155. – Спустився на витребеньки Чуб. I, 278. – Не спускайся, дівчинонько, на великі віна Сал. Сч. 45. – Не спускайся Грицю на дурницю Чуб. I, 250.

Трапити: Трапила коса на камінь. – Трафив на злий раз Е. 36. 27, 220.

Убезпечитись: Жолнѣрове уже ся обезпечили на приязнь гетмана Хмелницького и на терпливость Літ. Сам. 30. – Обезпечилися были на тоє войско, которое zostавало под Золотоношею іб. 92.

Упевнятись: Не впевняйся, сизий орле, на лейстрових дуже Кул. I, 70.

Уфати = Вповати.

Голубко сива, на що уфаєш?

Чи на вроду, чи на красу, що маєш? Уш. п. Чуб. V, 238.

Учити, навчати: Жона мужа била, на добре учила Гол. IV, 163. – Нехай лають (люди)... не на лихо учать Переясл. п. Чуб. V, 40. – Ох, бий, научай та на свій звичай Kolb. P. II, 278.

Опріч того, прийм. *на* з акузативом вказує на предмет реагування, вираженого дієсловом, напр.: казати, відгукатись, відказувати, відповідати, відписувати, мовчати, замовчати (варто б було замовчати на се ЖС. II, 206), зітхати і т. д. на що.

11. При дієсловах, що виражають поняття поділу або розпаду прийм. *на* з акузативом вказує ті часті, що на них поділено або розпалося ціле:

Дерти, по-: Подерти на шматки.

Ділити, по-, роз-: Ділити на двоє, на троє.

Краяти, роз-: (Чісник) розкроює сі на четверо МУЕ. XIX-XX, 9.

Паювати: І будем ґрунта-худобу на дві часті паювати ЗЮР. I, 42.

Побити, розбити: Жовніри побити військо королевское на мак Kolb. P. IV, 24. – Судна козацькі на три часті розбиває ИП. I, 192.

Розступитись: Ах ти, земля сира, розступися на четверо – дай мі ся сховати Чуб. V, 243.

Рубати, по-: Парасочку на штуки рубати Гол. I, 69. – Вдовиченка на три части рубають Чуб. V, 1079. Порубала козаченька на мілку дробину Закр. 72. – Хочем ми тебе на мак порубати Ип. II, 60. – Не дуже го порубано:... головонька на четверо, а серденько на шестеро, а ніжечки на гишечки Гол. I, 24.

Сікти, по-: Узяв Ляхів на капустку сікти ИП. II, 69. – Донця доженем, на дрібний мак посічем Гол. I, 122. – Тей меч-самосіч посік його на маленькі шматочки Рудч. Ск. I, 127.

Товкти, потовкти: – на мак що.

Трощити, по-; с-: Потрощили їм ноги на гамуз ЗЮР. I, 76. – Строщити на дрізочки Ном. 3866.

Шикувати, роз-: Ивоня свои козаки на три части розшиковал Крон. Боб. 283.

Прийм. *на* з прислівниками при названих дієсловах поділу вказує якість його, напр.: покряти на дрібно, на тонко, себ-то на дрібні чи тонкі частки. Безприйменниково: Багати дрібно крає Ном. 1451.

Також: на двоє «ворожити, гадати, думати і т. ін.». На двоє баба ворожила: або вмере, або буде жива Закр. 180.

12. Прийменник *на* з акузативом в безпідметових зворотах, при тім у звороті підметовім речівник може бути на місці підмету, напр.:

Кладеться на дощ Сосн. п.; складеться на годину Зміїв. п. (пор.: Дощик сьогодні клався, клався, та й не зірвався Чуб. I, 301).

Заноситься на дощ. – На день займає Чуб. V, 34. – Прийшлося на другий день ЖС. III, 53. – Прийшло на Різдвяне св'ято Чуб. II, 522. – Прийшло на другу ніч, полягали вони спати Чуб. II, 642. – Прийшло на ранок, на вечір (пор. прийшов ранок, вечір Е. 3б. XII, 172). – На другий день поступає, Мариєчка промовляє Kolb. P. II, 17. – Як на годину стане, тоді коситиму Сосн. п. (також: на годині). – Ще на день не свитає МУЕ. XIX–XX, 31. – Прийшло на Різдвяне свято Чуб. II, 522.

Як на добро кладеться, то й на скіпку прядеться Ном. – На добро, на горе идеться Ном. 1692. – Звичайно, як на біду йде ЖС. II, 192. – Ой дівчино, сеї ночі на біду нам пішло ЖС. II, 1, 49. – Оттепер нам, діду, та пішлося на біду Чуб. V, 1133. – Пришлося нам на біду Kolb. W. 267. – Орав богач на пшеницю голубам воли, він гадає, що не прийде на біду ніколи ЖС. III, 46. – На горе пішлося Чуб. V, 551. – На лихо пішлося Ном. 2019. – Чи се тобі, доню, на лихо пішло, що учора из вечора три козаки прийшло Метл. 8. – Ище ж тобі, дівчинонько, не на лихо ишло, що учора из вечора два козаки прийшло Чуб. V, 182. – Пішло у їх на розбрат Сл. КС. IV, 32. – Як піде на вік, то піде й на лік Бесс. МХ. 519. – На загибель буде тому, хто бере багачку з дому Чуб. V, 217. – Не йдеться мені, мабуть од вас на поміч, а од мене вам на науку ЗЮР. I, 324. – З того на таке прийшло, що Федьк. II, 402.

Також: На імне було ему Мирин Е. 3б. 26, 234.

13. Прийм. *на* з іменами дієслівними і душевних станів:

а) виражає ціль, намір і конкурує з інфінітивом або зворотом із злучником *щоб*, напр.:

Перемиський воєвода волає: ой хто ж поїде на войоване Ž. P. I, 88 (= воювати). – Поїхав Ясенько та й на войованне Більськ. п. Чуб. V, 726. – Та й поїдем в чисте поле на гуляння, до милої на втішання Чуб. V, 545. – Да поїдем в чисте поле на прогуляння, на розглядання Лукаш. 90 (Ип. 1229 р.: Данил... еха сам на зглядание града, 756). – Поїхав козак на полювання, зоставив жону свою на горювання, пустив кониченька на попасання, а сам приліг к сирий землі на спочивання Чуб. V, 776. – Три корогви на забачення Ляхам становили Макс. 56. – Вибігла його мила на розпитування Чуб. V, 673. – Дав їй на спанє ЖС. II, 184 (= щоб спала). – Держить

водицю на вмиваннейко, держить хусточку на втираннейко, винне яблучко на похміллейко Е. 3б. 35, 187. – Зготовила дочку да на виданечко Чуб. V, 666. – Єсть у тебе братіки на жені-нячко, єсть у тебе сестриці на одаванячко Мал-ка, 172. – Ми ідем на дякованці, дяковати пані матці Ж. Р. I, 86. – Жона бившого гетмана отослана до Седнева на мешкання убого Літ. Сам. 174.

До нас посланы суть дякове на науку АЮР. I. 142 (1558). – Там на вѣчную память и гроб свой святей оставил ЛМГ. 40. – Лащ... на чату ихаль Льв. л. 8. – Рушил со всіми потугами на отсѣч войску Літ. Сам. 21. – Тетера гетман... ишол на оборону Чигирина іб. 85. – За которими войско козацкоє на здогон ишло Літ. Сам. 31. – Потоцкій... росказал вшисткому войску, аби за Днѣпръ на лежу пошли Льв. Літ. 21. – На господарство (на господарювання, господарювати) Турчин казаль поихати до Волохъ Семионові іб. 14.

Виправила мати сина на війну раненько Сал. Сч. 67. – Ходи-но ти, Семеночку на здо-бич із нами ЖС. II, 1, 48. – Ходити на стрілецтво Федьк. II, 309. – Гей поїхав Івасенько сім літ на війну Ж. Р. II, 13. – Їздили хлопці на охоту Чуб. II, 69. – Не тоді хортів кормить, як ити на влови, а попереду Мил. Жлк. 234 (Ип.: Идоста на ловы 667). – Приходив на звіді до сина Kolb. P. IV, 128. – Оленочка та збирала синій цвіт на вкази Roszk. 10. – Ой то царонько виїжджає та до царівни на зальоти ЖС. I, 279. – Не ходи сину на зальоти більше Миргор. II. Чуб. V, 36. – Ой приїхав я до дівчини, а в дівчини на зальоти сіли Уш. п. Чуб. V, 377. – На гульки они не ходили, Боже борони ЖС. IV, 182. – Кормить волів на бариш Ж. Р. II, 70 (щоб баришувати). – Хіба я у тебе це перший раз на робу (не відробок) беру Федьк. II, 156. – Милосерного Бога на поміч не прохали Макс. 19. – Я тебе піднімаю і на поміч благаю Кан. п. Чуб. IV, 5. Мал-ка, 226. – І не вийду, і не встану, вишлю меншу сестру на підставу Чуб. V, 351. – А я пришов на довідки, чи дівчина дома Бесс. МХ. 186. – Бодай (дитя) росло, не боліло отцю й матці на потіху, добрим людям на услугу Чуб. IV, 20. – Може мене любить на яку зраду Уш. п. Чуб. V, 16. – Пішли собі на проходку Чуб. II, 123. – Нарвемо (квіток) на утіху Переясл. п. Чуб. II, 31. – Пасіть воли на славу Чуб. V, 1034 (= щоб славились). – Нема мене до роботи, но на витребеньки Чуб. IV, 543. – Час уже йти міні до дідуся на послугу Чуб. II, 19. – На людзьку славу (= щоб люде славили), на ту поговорку ще раз у Крим схожу РЧП. 130. – Святая церков людем на служби, зелене вино людем на закон Гол. IV, 113. – Він взяв і пішов на скаргу до другого (пана) Чуб. II, 645. – Кличе козак дівчиноньку собі на пораду Уш. п. Чуб. V, 161. – Кликати на раду кого. – Ой ви-стигайте, молоді чумаки, а на зімовлю до Лугу Чуб. V, 1046. – Приніс мене сивий кінь до дівчини на поклін Kolb. P. II, 256. – Ти, дівчино, спамйатайся на підмову не вдавайся Уш. п. Чуб. V, 4. – Не здавайся на підмову, будеш добра Чуб. V, 355. – Дайся дівча мені на підмову Гол. I, 107. – Идуть турки на рабунки Чуб. V, 1087. – Видав го на заріз Закр. 151. – Півня на заріз несуть, а він каже «кукуріку». Ном. 6187. – Вівцю скубуть, а козам на віжки дають Закр. 148. – Нам каже на глум, а ми беремо на ум ЗЮР. I, 13. – Посилає батько старшого сина на варту Чуб. II, 301. – Ой кажуть мені на варту йти Чуб. V, 945. – Тобі на уповня (= щоб уповнятися), мені на здоров'я Ном. 269. – Торгуй на хліб урожай і на все добре Мал-ка, 248. – Як його взяли, на муки брали Чуб. III, 349. – Як єсть на рощину, стане й на заміс Ком. 430. – На арешт го засудили Е. 3б. X, 8.

Опріч того в наступних сполученнях прийм. *на* з дієслівним речівником творить одно дієслівне поняття:

Брати на спиток – спитувати.

« » (с)пробунок – пробувати.

« » сповідь – сповідати.

« » увагу – уважати на що.

Наводити на розум – нарозумляти.

Підводити на спокусу – спокушати.

Підіймати на глузи, на глум, на сміх – глузувати, глумитись, сміятись з кого.

б) На який кінець:

Ой вродила-м тя на муку, Господу на услугу Чуб. V, 1015. – Породила мене мати на біду Уш. п. Чуб. V, 338. – На що ж мене на горе вродила Чуб. V, 469. – (Вороги) ой нехай судять, да на своє лихо Чуб. V, 148. – Ой Василю, Василечку, мати тя родила та на мою головоньку, щоби-м тя любила Уш. п. Чуб. V, 14. – Та я тобі завірила на недолю свою Сал. Сч. 40. – Ми ся ино полюбили на великі жалі; ти миленька ту зістанеш, а я пійду далі Сал. Сч. 11. – Пійду з милим погуляти ворогам на збитки іб. 23. – На злість мойї жінці нехай мене бйуть Закр. 181. – Що Бог не робить, то все на лучче Ном. 2. – На Великдень на радість стріляють Ном. 429. – Повтікали... на несповісну радість... королеви Федьк. II, 447. – Ми мусіли на наш сором мовчати Федьк. II, 287. – Бреди старий за Дунай по калину, як не добредеш, на твою душу згину (Поділля) Чуб. V, 846. – Наймит... вдарив на гварт в дзвін Kolb. P. IV, 261. – Святий Афет узяв мушкет, вистрелив на гасло ЖС. I, 448. – Стали на віват стріляти Федьк. II, 360. – Мусів ждати, на який кінець діло вийде Федьк. II, 412.

Теж: бути, служити на добро, на користь, на славу, на шкоду.

Теж з акузативом питайного займенника «що»:

На що мене сватаєш, коли хати не маєш? Чуб. V, 121.

З емоціональним відтінком незадоволення замість «на що» – на біса, на чорта, на якого біса і т. ін.; конкурує з генітивом: чого, якого біса і т. д.: На біса ти їх суди понаводив повну хату Чуб. II, 144. – На чорта їй корова Ком. 517.

в) З дієслівними, що виражають прозьбу, бажання і т. ін., вказує привід до чинності:

Що хан учинил на прозбу Хмельницького Літ. Сам. 25. – Жену Виговського одослали на прозбу его іб. 61. – На жаданне жолнірское полковника миргородского Гладкого казал стратити іб. 29. – На жадання запорозцов и тим полков іб. 73. – На причину братий прийму тя за найменшого до закону Пам. укр. м. V, 291. – Борнацькій, господар Волоскій, на подмову Волоховь... добровольне поїхаль до Турокъ Льв. л. 14.

г) Згідно з чим:

На мою думку він розумний.

Стоїть камінь, викуваний на подобу чоловіка ЖС. II, 54.

г) Супровідну чинність і конкурує з відповідним дієприслівником, напр.:

Кожда табора бере такого березу на вирви Е. 3б. 36, XVI (пор. рос: брать на расхват). – На догад (догадуючись) буряків дайте капусти Закр. 180. – І зузуля долітає і матінка на догад знає Мил. Св. п. 147.

14. Прийм. *на* з акузативом вказує на призначення суб'єкту або об'єкту, напр.:

Оден чоловік хотів мати чорта на багатство ЖС. II, 354. – Та збирають фіялочки на неділю на віночки Уш. п. Чуб. V, 335. – Твоя мазниця на всякий квач годиться Ком. 1056. – (Лисичка) пригодиться дітям на шапки Чуб. II, 116. – На мед на горілку складались (гроши-ма) ЖС. I, 457. – Що я вам на сміх здався, чи що? Ном. 3478. – Ах біс не Парася, на всі штуки придалася Kolb. W. 199. – Сосна... на пчоли придалася Чуб. IV, 354. – Дайте язик на підшви, зуби на підкови Сал. Сч. 74. – Мені свої зуби на підкови дайте Уш. п. Чуб. V, 2557. – На шальвію воду грію, на руту не буду Миргор. п. Чуб. V, 210. – Туди, де воші на сало годують Ком. 1189. – Кучерявий Иван на капусту орав (себ-то: землю) Миргор. п. Чуб. V, 11. – Перепаде йому на фіги Ком. 251.

15. Прийм. *на* з акузативом відповідає безприйменниковому акузативові міри на питання: скільки? і виража приблизну кількість || у, з.

Под Глуховом на килка сот тых же пушкарцов вистинали Літ. Сам. 54.

Болей нѣж на двадцять тисячей albo на тридцять люду его царск. велич. полегло Літ. Сам. 58. – На килкадесять тисяч вимерли (козаки), як уступали с поль кримских іб. 173. – Людей... в мѣстечку Хвастовѣ на три тисячи хат поселило ся Вел. III, 127. – На три тисячи Шведов и Прусов забито Вел. I, 206. – Ој плахотка-черчаточка, на три пальці черцю Чуб. V, 675.

Також при дієсловах: брати, давати, вірити, купувати, продавати і ин. прийм. *на* з акузативом ціни об'єкту, напр.: Вона мене давно знає, на сто рублів (горілки) навіряє Чуб. V, 1034.

16. Прийм. *на* з акузативом вказує крис чинности:

Сами бы ся в коротком часу на корень знищили и ку сильному убозству пришли – того Боже уховай АЮЗР. I, 92 (1538; пор.: Строщу, зламлю чирвону калину до самого корінечка Лавр. 53).

Але бігли за Василем, Василе не ймили;

Вернули сі д Иванові та й на смерть убили Kolb. P. II, 8.

Ех, то так не можна робити, пане, аби чоловіка на смерть забити Kolb. P. IV, 253. – (Стрілець) убивсь зовсім на смерть Звягел. п. Чуб. II, 118.

Пор. чеськ.: Na smrt jej ranil (Zikm. Skl. 244).

17. Прийм. *на* вказує супровідну чинність, стан або обставину і конкурує з відповідним інструменталем (див. «Інструменталь», стор. 332):

Жито було таке, що сніп на силу здіймеш у-гору ЗІЮР. II, 99. – Уже так утомивсе, що на силу ноги волочить Більськ. п. Чуб. II, 78. – Єва на всі жили брала, а Адам аж употів ЖС. I, 438.

Продає сіль на вагу Чуб. V, 1034.

Не важили буряків, а прийняли на око Черк. п.

На віру жити Ком. 1050.

Там не можна доступити на жаден спосіб Е. Зб. I, 18.

Одділи маленьку часточку землі на моє ім'я Чуб. I, 143.

А Василько молоденький заплакав на голос (у голос, голосно) Kolb. P. II, 295. – Питає його на такий самий голос, як у чарноксенжникової дочки Більськ. п. Сідл. г. Чуб. II, 201. – Присягаємо! сказали всі на голос Федьк. II, 278.

Там Ганнуся лежить, на-в-хрест руки держить Уш. п. Чуб. V, 54. – Сорочку часом на виворот надіне Чуб. I, 108. – На виворот рукою миє очи іб. 135. – На відліг рукою не робити Чуб. I, 133.

18. Прийм. *на* з акузат. вказує предмет, що на його користь поширюється дієслівне поняття:

Моя дочка робить і на тебе і на себе Чуб. II, 64. – Не виробляй силюньки на чужій дитини Kolb. Ch. II, 35. – На мене люди найдуться Чуб. V, 126. – Най буде при людех, коли не на люде Закр. 181. – На проханого гостя багацько треба Закр. 182. – На ласий кусок знайдеться куток іб. 181.

Дистрибутивно: Росписав свої добра на діти Е. Зб. I, 21. – Благословіте цей чесний хліб на мир християнський розділити Чуб. IV, 610.

19. Прийменник *на* з акузативом на місці присудкового номінативу або акузативу при дієсловах «взяти», «вийти», «наставити», «стати» і ін., конкурує з інструменталем і з акузативом множ. з прийм. *в (у)*, напр:

Йозьо... господарував, а приятеля взяв на свого повірника Kolb. P. IV, 258. – Мали мня молодого на жовніра взяти Сал. Сч. 66. – Вийшов на господаря Чуб. II, 400. – Пома-лу вийшов на великого пана ЖС. I, 226. – Вийшов на ксьондза, а вітак вийшов і на влади-ку Kolb. P. IV, 148. – Його настановили на попа Полт. п. – Ой як стану я на війта, піде шепка на бік Kolb. P. II, 242. – Він вивчився на кравця Полт. п. – Він запросив їх на ку-мів ЖС. II. 195. – На жовніра породила мати свого сина Сал. Сч. 66. – Повезли (риби) цареві на гостинець Чуб. II, 257. – Которая комісія нѣ на що зишлася Літ. Сам. 109. – Звів собаку на вовка Ком. 511. – Перевів гаманець на тютюнець Ком. 1191. – Перевівсь ні на се, ні на те Ном. 1848. – Обернися порося на карася Ном. 119. – Траву на сіно по-кошано ЖС. I, 278. – Спалити що на попіл. – Старий собака, тільки на цуцика виглядає Ком. 1148.

Конкуруючи з прийм. *в (у)*:

Коли то страх на чужії діти йти Kolb. Ch. II, 222.

Ой волю я молоденька в комірці сидіти,

Лиш не дай мня, моя мамцю, на чужії діти Сал. Сч. 48.

20. Прийм. *на* з прислівниками вказує надання певної якості, напр.:

Наші коровайниці на пйано попилися, що о нас забулися Чуб. IV, 664. – Кладут на фіру скриню... мальовану на вишнево МУЕ. XIX – XX, 28 (пор. франц. *reindre en bleu*). Фарбувати на чорно, на зелено. – Варити яйка на твердо, на м'якко (Федьк. II, 449), на гус-то. – Та як вона породила (сина) на чорно повила МУЕ. XIX – XX, 263. – От жило там у лісі три брати на-різно Лебед. п. Чуб. II, 290. – У черницях всі сестриці, а хліб на різно Ком. 1254. – На твердо всне Шух. Гуц. V, 6. – Присагал на криво Пам. укр. м. IV, 222. – Жерцам на сліпо вірить Федьк. II, 252.

Теж на-даремно, на-швидко(у).

Ці звороти конкурують з безприйменниковим прислівником: присягати криво, засну-ти твердо, вірити сліпо і т. ін.

21. Прийм. *на* вимінюється з прийм. *за*:

Мінйай бики на воли Чуб. I, 272. – Вимінйав шило на швайку Закр. 151. – Ну, каже, мі-няймося на люльки М. Пр. 47. – Смійся, смійся, вражий сину, на сміх тобі буде: трясла тебе сім літ трясця та й трусити буде Уш. п. Чуб. V, 392. – Вязнев... на окуп всѣх пустил волно Крон. Боб. 297.

Не поможе карбованець, не поможе два:

Вчора пила на корову, тепер на вола Чуб. V, 677. – Пила-м на ту коровочку, щоби здо-рова Kolb. P. II, 238.

22. Прийм. *на* в чергуванні з прийм. *о, об*:

На біл камінь розібйуса Чуб. V, 487 (= о камінь розібйу ся Kolb. W. 296).

Ой ходила молода дівчина по лісочку, і сколола білу ю ніжку на трісочку Kolb. W. 218 (об трісочку Чуб. V, 1085). – На сіре коріння, на біле каміння ніжки свої козацькії посікає Макс. III, 19. – Пробила ногу на будяк Чуб. V, 1165. – Повиколюєш на стерниночку очі Житом. п. Чуб. V, 854, Метл. 357. – Пішла у хлів по лучину, та вбила очи на ключину Харк. г. Чуб. V, 935.

Помалу Трохиме! не спіткнись на Юхима Ком. 884. – На паличку спіткнулася Метл. 14 (пор. ст. сл.: потькнжша са въ (зам. о) жгълны о камень Христоса Микл. IV, 426.

II. При речівниках.

В сполученні прийм. *на* з речівником ми розрізняємо такі випадки:

1. При речівниках одного кореня з відповідними дієсловами, що сполучаються з прийм. *на* і іменем, напр.:

Ой вже нема та й не буде, на кого надія Гол. II, 349 (надіятися на кого). – На вовка помовка, а злодій кобилу вкрав Закр. 180. – На другого примова, а о собі ні слова *ib.* 181. – На пса уроки, на kota помисел *ib.* 182.

Присягу виконали на братерство Літ. Сам. 54 (присягати на братерство).

На тоє мѣли козаки позволення *ib.* 29 (дозволяти на те).

Як я пошла за той муж, всі на мене вороги стали Kolb. W. 229 (ворогувати на кого).

Посполитое рушення на козаковъ ухвалено Льв. л. 29.

Тебе жаль і на тебе жаль Ном. 4119 (жалкувати на кого). – Не жаль мені на галоньку, як на тую ворононьку Чуб. V, 456. – Жаль мені на дівчину, велику брехачку Rokoss. 220. – Він мав великий жель на своїх браків, що му не дали ніякого віна з єго отчизни Kolb. P. IV, 210. – Не жель мині, моя ненько, на теби, не сходила я віночка у теби МУЕ. XIX-XX, 15. – Не жаль же ми за водою, що бренит по каміню, іно ми жаль на милого, поїхав на Україну Гол. III, 176. – А не жаль мені так же ні на кого, як на коня вороного: що я ж думав, що він мене винесе из баталії Эв. 648.

Почалися бунти у войску на старших Літ. Сам. 169 (бунтувати на старших). – Недуга на очи Ном. 8167 (недугувати, нездужати на очи, недужий на очи). – Якь перше на фараона была помста, такъ же и теперь Льв. л. 25

Ст. рус.: Вражда бы на Мьстислава от братьѣ Ип. 543. – Жаль ми башеть на Игоря *ib.* 645.

Теж: Оце тобі, милий, вечеря на швидку Пол. п. II, 160.

2. При речівниках відприкметникових, від тих прикметників, що сполучаються з прийм. *на*, напр.:

Стратил прежде бывшую в себѣ на Козаков смѣлость Вел. I, 97. – Недбалість на Бога Шух. Гуц. V, 6.

3. Прийм. *на* з акузативом вказує на стосунок другого речівника до особи або речі, напр.:

Прийде й на нас колись зима Закр. 199 (себ-то: і нам колись зимно буде). – Чекайте ціпи, прийде на вас осінь Ном. 10176. – Прийде на тебе чорна година Ком. 987.

Ой розвивайся, сухий дубе, бо на тебе мороз буде Чуб. III, 206. – І на жалку кропиву мороз буває Ном. 3824. – Чом на тебе, гаю, вітроньку немає Чуб. V, 474. – Не на всяке літо добре поліття Ном. 646. – На свого дуба віку не буде Ком. 1107.

Десь на мене молодого бідонька кладеться Млр. літ. сб. 197. – Ой на козаченьків та на запорозців та пригодонька стала ЗЮР. I, 135. – Недай Боже пригоди на тебе Морд. 242. – Там пригода буде на нас Лукаш. 114. – А як уздрів Проць Туманюк на себе негоду... дав ногам поле знати ЖС. III, 49. – Як зайде на мою душу туга, випрегай же, хлопче, ворон-коника з плуга Kolb. P. III, 27. – Що на небі хмара на вдівоньку слава Козел. п. Чуб. V, 814. – А на мене молодого поговір-неслава Уш. п. Чуб. V, 144. – Перечув

худу славу на тебе Мил. Жлк. 296. – Ой не ходи, козаче, до мене: буде слава на тебе й на мене Чуб. V, 413. – Чи ти на мене яку неславу пречуваєш Kolb. P. IV, 84. – Чули (коники) на себе дорогу по Оленочку молоду Roszk. 25. – Чую на тебе три доріженьки Гол. II, 159. – Мабуть на їх гроші прах прийшов Ном. 7239. – Не треба на тя прутка Гол. II, 124. – Треба дубину на твою спину Ком. 160. – То на твою голову кіл стоїть Чуб. II, 391. – А на тебе, мій миленький, гострі шабельки держать Чуб. V, 535. – Щось на тебе буде, моя руса косо Мил. 137. – Чув я вісти на тебе молоденьку Rokoss. 151. – Приходив на ню ряд Федьк. II, 359. – Та на свою головоньку біди не глядаю Сал. Сч. 76. – У тебе добра ласка на мене Чуб. I, 92.

4. Прийм. *на* з речівником вказує на призначення того речівника, що з ним сполучається; напр.:

Липи и байдаки на борошно за Пороги провадити Літ. Сам. 174. – Ой на волики та на лигачі, а на коники пута Метл. 56. – На вдовина сина шибеницю ладять Чуб. V, 1073. – На панову шию шабельку готую Чуб. V, 1072. – Викопайте діл глибокий на тіло мені РЧП. 160. – Викопай, Кирику, тут ямку на дитину Чуб. II, 105. – Собі копали ямки на воду ЖС. II, 186. – Найдеться купець і на діравий горнець Закр. 181. – Викопайте на милу глибоку могилу Макс. I, 76. – Пішла в ліс рубати дерева на саночки Чуб. II, 114. – Дайте ж нам круп на кашу Ж. Р. I, 89. – В мене єсть дерево на хату Рудч. Ск. I, 92. – Бог казав йому наносити води в котел, шість бочок на матеру Rokoss. 46. – Вийми на мене зброю, а на себе ще й луччу Переясл. п. Чуб. II, 153. – Купи мені намистечко на білу ю шию Чуб. V, 105. – На подушне грошей треба Чуб. V, 621. – Ой дам тобі, товаришко, на рукава полотна Чуб. V, 270. – Є в ярмарок на воли, на корови, на коні Федьк. II, 433. – На мій млин вода Ком. 587. – Попускай матню на вирост Борз. п. Ком. 252.

5. Прийм. *на* з акузативом понять місця вказує на стосунок речівника до того місця, напр.:

Мені кладеться на Україну дорога Kolb. W. 135. – Розпитує дорогу на те село, що за суха велика Староконст. п. Чуб. II, 47.

6. Прийм. *на* з акузативом понять часу вказує на стосунок предмету до часу, напр.:

Мій павляний вінець на неділеньку Гол. IV, 106.

З прийм. *про* і акузат.: Сорочка про неділю Полт. п.

7. При дієслівних поняттях прийм. *на* з акузативом вказує на стосунок чинности до предмету, на місці генітиву суб'єктивного і об'єктивного, напр.:

Спання на них (очи) нігди не буває Чуб. V, 16. – Не было урожаю на збожже Літ. Сам. 162. – Урожай на збожже Вел. III, 342. – І дай же Боже на хліб урожу Е. 36. 36, 290. – Мор на коней всчался Літ. Сам. 180. – Петрівка на хліб катівка Ном. 463. – Ненависть почала рости на Україну за таку свою волю Літ. Сам. 94. – Продажі на горілку тепер нема Кв. Ск. 14.

Пань гетмань прибуль з великим гнівомъ на козаки и на вшитку русь Льв. л. 8.

Не дай Боже пригоди на тебе Чуб. V, 876.

8. Прийм. *на* з акузативом відповідно генітивові при абстрактних і при именах осіб дієслівних, напр.: Дорожнеча великая была и на хліб и на соль и на сѣно Літ. Сам. 22. – Зачиналася на корм дорожнеча Вел. I, 272. – У нас є на то й свідок – місць та зірниць Kolb. P. II, 78.

9. Прийм. *на* з акузативом відповідно датному відмінкові:

Барзо притуга великая на людей значних была Літ. Сам. 79. – Барзо на людей трудность великая была от великих вимислов Літ. Сам. 169.

10. Прийм. *на* з акузативом при йменах осіб прикметових, вказують обмеження прикмети на поняття, виражене в акузативі, напр.: Задесеньські людці на все зле митці Ком. 488.

11. Прийм. *на* з акузативом імени означає міру (великість) другого імени, напр.: Дід на кулак, а борода на сажінь Чуб. II, 83. – Лізе дід на ногіть, борода на локіть Тараш. п. Чуб. II, 233. – Гріш на три крейцарі Kolb. P. IV, 281. – Церков мурують на дві оконці Е. Зб. 36, 96. – Стоп залізний на дванадцять сажнів Звяг. п. Чуб. II, 178. – Там млин на 12 осад Переясл. п. Чуб. II, 149. – Ой у полі криниченька на чотири зводи Чуб. V, 102. – Мала свою каменіцу на два поверхе Е. Зб. 26, 296.

XVII в.: Обозу было на 2 милѣ Льв. літ. 15.

Бой на три години

Пор. влр. з прийм. *в*: монета в три копейки.

12. Прийм. *на* з акузативом понять часу при числівниках, напр.: За наймитом дівчинонька сім раз на день бита Коціп. 82. – Що він її сім раз на день що дня изгада Мил. 143. – Тричі на день ИП. I, 183. – По п'ять разів на день за ним посилала Гол. I, 62.

13. Прийм. *на* з акузат. підноситься до безприйменникового акузативу, що чергувався з інструменталем, напр.:

Назначили-смо спосеред себе товариша на имѣя Андрея Муху Вел. III, 275 (пор. скр.: asid raja nalo nama I, 1).

Була у нас дочка на ймення Маруся Чуб. II, 103. – Я на призвіще Карпів син Ž. P. II, 24. – Сподобала козаченька на вроду Чуб. V, 367.

14. Прийм. *на* з акузат. імен дієслівних в чергуванні з інфінітивом: (Владислав) на митрополитство правѣ надалѣ также без унѣи Льв. літ.

Привилей на роблений челнов на море Літ. Сам. 6 (= робити човни). – Вже прийшла година на сон (= спати) Kolb. P. IV, 44. – Збирала трояке зілля на чари мені (= чарувати) Чуб. V, 31.

III. При прикметниках.

1. Прийм. *на* з акузативом живої або неживої істоти, чи дієслівного поняття при прикметникові обмежує прикмету на ті поняття, що виражені в акузативі:

Великий: Ці чоботи великі на мене Полт. п.

Гірший: Горшими на людей становятся Літ. Сам. 30.

Гордий: Гордий стал не тилко на козаков, але и на стан духовний Літ. Сам. 169.

Грізний: На свою челядь грізний Федьк. II, 342.

Добрий, недобрий: Він такий на його добрий, що в лозці води утопив би Ном. 9560. – Коб ви були на мени добрі, то я бим вам ше шось сказала Брод. п. ЖС. III, 219. – Тоді наші на їх такі стали добрі Рудч. Ск. II, 181. – Се добрий будеш, а муй синопку на мене, то прийму тебе из дружиною до себе Ром. II, 30. – Баба така нидобра на ню Kolb. P. IV, 21. – Щоб були добрі на перехід Грінч. III, 480.

Ст. рус.: Бѣ же Ростиславъ мужъ добръ на ратьъ ИП. 155.

З прийм. *для* і геніт.: Будь для того, мати, добра, що я полюбила Лукаш. 78.

З прийм. *до* і геніт.: див.: «Ф. г.», стор. 138.

З інфінітивом зам. відповідного дієслівного речівника з прийменниками напр.: Огонь і вода добрі служити, але лихі панувати Потєбня II, 328, при: Ти в мене любий хлопець, добрий до забавки (забавляться) Kolb. P. II, 57. – Та я хлопець хлопцюватий, добрий до розбою (розбивати) іб. III, 56.

Достатній: На все достатній Ном. 2013.

Жадний: Убогий чоловік на лихо не жадний Ном. 1739.

Замисливий: Очи мої сиві, сиві, то-сьте замисливі, та на тії дівчатонька, котрі чорнобріві Сал. Сч. 69.

Захланний: Захланна на гроші ЖС. II, 184.

Здоровий: (Горілка) на живіт здоровенька Мил. 162. – На живіт нездоровая (горілка) Чуб. IV, 467.

Злий: Прошу тя, не будь на мене злая Гол. II, 524. – А мачуха така зла на неї Переясл. п. Чуб. II, 69.

Злісний (злосний): Не файно вас приймив, злосний був їм на діти ци на жінку ЖС. IV, 98 (Борщ. п.).

Лакомий: Орендар був дуже лакомий на гроші Е. 3б. 6, 229. – А в Уласі знакомі на лисички лакомі ЖС. IV, 28.

Ласий: Всяк ласий на чужі ковбаси Ном. 4634. – Самсон... був лас на сон ЖС. I, 438. – А чаплисько краса на весіле ласа Гол. II, 506.

З прийм. до і геніт., див.: «Ф. г.», стор. 138.

З інфініт.: Ласий панувати Ном. 1132 (= на панування, до панування).

Ласкавий: Ой сусідо, сусідонько, будь на мене ласкав Гол. IV, 457. – На кого ласкав полковник Літ. Сам. 4. – Діду мій коханий, будь на мене ласкавий Kolb. P. IV, 37. – Шоб на тебе теща ласкава була Чуб. IV, 339.

З прийм. до і геніт.: До кого ж ласкава ся доля лукава Закр. 73.

Лихий: Перший привіт лихий на зустріт Чуб. IV, 300.

Лінивий: Лінивий на діло Чуб. V, 701. – Сонливая невістка, дрімлива і на ділечко лінива Щеп. 22.

З прийм. до і геніт.: До роботи не лінивий Чуб. II, 400.

Малий: Малі чоботи на мене Полт. п.

Милостивий: Добродій милостив на нас Чуб. IV, 294.

Ст. рус.: Бѣ же Глѣбъ милостивъ на вбогия (XII. оубогыя) Ип. 190 (1078).

Мнякий: Перепичка гливка, на зуби мнягка Бесс. МХ. 506.

Недбалий: Він ні на що не дбалий Житом. п.

Нездоровий: (Вітри) нездорові на пришельцовъ Пелгр. Ип. Виш. 77.

Охочий: Охоча була Маруся на тії вечерниці Чуб. IV, 351. – Ой вийду я на вулицю, крикну на охоту, а хто буде охотніший на мою роботу Чуб. V, 672.

Пор. Ип. 437: Не охотивъ (XII. охотиві) имь былъ на кровопролитъе.

З прийм. до і геніт.: А той бугай не робочи, до роботи не охочи Kolb. W. 209.

З інфініт.: Назад вертатись не охочі Котл. Ен. V, 683.

Пожирний: Вона така пожирная на чужое Kolb. Ch. II, 236.

Похожий: А я люблю Степана, що похожий на пана Харк. г. Чуб. V, 1180.

Скорий: Бартломан скорий на заробок Kolb. P. IV, 257.

Ст. рус.: Скори баху на кровопролитъе Ип. 435.

Смілий: На ці штуки він смілий Полт. п.

С(т)рогий: Жолнѣре що далѣй срозшими на людей становляться Літ. Сам. 30.

Твердий: Він твердий на жите Е. 36. 24, 320.

Хитрий: Жінка хитра на вигадки Чуб. II, 540.

Цікавий: Я на то не цікавий Е. 36. 27, 215.

З прийм. до і геніт.: Цікавий до всього, як циган до пацьора Kolb. Ch. II, 73.

З інфініт.: Був цікавий пан Каньовський Бондарівну знати Чуб. V, 426.

Можна покласти як загальне правило, що зазначені прикметники у сполучі з дієслівними поняттями можуть їх мати при собі або в формі дієслівного речівника з прийм. *на* або *до*, або-ж у формі інфінітиву.

2. При прикметниках міри прийм. *на* з речівником означає великість міри:

Вже на що висока наша дзвіниця, так ще вище Чуб. II, 406. – На триста на шістьдесять шуків (стіп, Schuh) високий ЖС. IV, 347. – Фузія долгая на сажени дві пяди Вел. IV, 115. – На два лікті довгий Е. 36. 8, 52. – На три лікті борода довга іб. – Утели довгу шпражину, на тільки шежіню довгу Е. 36. 26, 299. – Довга на пїєдь МУЕ. XIX-XX, 8, широкий на три пальці іб. 9 (пор.: груба як малий палець іб. 8). – Великий на локоть іб. 11.

Також при прикметниках якості – міру якості, напр.: (Ти) будеш гарна на весь світ Лебед. п. Чуб. II, 102. – Тот чоловік чутний був вже на цілий край Шух. Гуц. V, 130.

3. Прийм. *на* з акузативом обмежує якість, що виражає прикметник, на поняття в акузативі, і міниться з інструменталем (зворот на зникненні), з родовим відмінком якості (genitivus qualitatis) і також з прийм. *в* (у) і акузативом, або-ж з прийм. *на* чи *в* (у) з льокативом.

Підноситься це сполучення до акузативу безприйменникового, пор. гр. ὑψίστος καὶ πρ. φρένας αἰσίμη, нім. : reich an etw. франц. : un pays riche en blé.

Білий: Сама дівка милесенька, на личенько білесенька Закр. 34. – На личко біліша, на серце миліша Метл. 112.

Пор. з міною акузативу й льокативу:

Ой хоч знайдеш на лице білішу,

Так не знайдеш, серце, на словах вірнійшу Лукаш. 76.

Ой хоч знайдеш на личку білішу,

То не знайдеш на словце вірнішу Kolb. W. 189.

Білявий: На личко білява Чуб. V, 1201.

Богатий: Чорне волохате, на гроші богате Kolb. P. IV, 295. – Тому й горбатий, що на гріх багатий Ком. 258.

Високий: На виріст високий Ном. 8615.

Вірний: Вірний на слово Лавр. 28.

Втішний: В дому весіле барзо весільне,

Барзо весільне, на славу втішне Гол. IV, 63.

Гарний: Гарний козак на натуру Харк. г. ЖС. II, 69.

Добрий: На серце не добра Гол. II, 464.

Ст. рус: Бѣ же Ростислав мужь добръ на рать Ип. 155.

Дужий: Дужий на зуби М. Пр. 248.

Здоровий: Був на обличчя хороший і на стан гарний, на здоров'я здоровий J. M. 45.

Колосистий: Роди Боже панові жито,

А на колос колосистее,

На соломю соломистее Neym. 17.

Красний: Ой там ходить чумак гожий, що на личко красний, хороший Чуб. V, 1197. – Красна на вроду Морд. 276, Чуб. V, 556. – На личенько прекрасная Чуб. V, 556.

З прийм. з і геніт.: Красний із твари Чуб. V, 253.

Ладний: Ой який ти, мій миленький, та ладний на вроду Е. 36. II, 109.

Лакомий: Лакомий як циган на сало Чуб. I, 300.

Ласкавий: Козаченько молоденький на слова ласкавий Чуб. V, 392.

Легкий: Зразу були добри пани, легки на роботу

Цілий тиждень собі роби, панові в суботу Чуб. V, 1064.

Невірний: Преневірний на породу женихається Грін. III, 649.

Плохий: Добре, що ви такі собі на натуру плохі Васильк. п.

Поганий: Вони дуже погані на очи Шух. Гуц. V, 203.

Розумний: Розумна голова, та тільки на слова Острозьк. п. Мал-ка, 205.

Рябий: Ой ти голуб сивесенький,

Ти на крила рябесенький Грінч. III, 184.

Свовільний: На мову свовільна Гол. II, 464.

Славний: Славний хлопець на натуру Грінч. III, 648. – Фортеція... на усѣ сторони славная была Літ. Сам. 135.

Сліпий: На одно око сліпий, а на друге не бачить Закр. 182. – А писар маленький, на одно око сліпенький Чуб. V, 1012.

Справедливий: На словечко справедливий Грінч. III, 311.

Теплий: На слова він теплий Полт. п.

Пор. ст. рус.: Тепль на любвьв Божию ЖӨ. 59. – Бѣ же Глѣбъ... тепль на вѣру Ип. 191 (1078).

Тонкий: Соловейку малесенький,

Ти на голос тонесенький Грінч. III, 184.

Тяжкий: Як настали лихі пани, тяжкі на роботу,

Цілий тиждень на панщині, толоку в суботу Чуб. V, 1064.

Хорий: Хорий на очи, на живіт.

Хороший: Вандрувало два шевчики хороші на вроду ШБП. I, 62. – Не бачила рибалочок, що хороші на вроду Чуб. V, 565. – На уроду хороша і на лице красна Rokoss. 176. – Була кізка хороша на вимйа Чуб. V, 1145.

З прийм. на і льокат.: На личку хороший Чуб. V, 20.

Чорнобровий: На брівоньки чорнобрива Лавр. 39.

Широкий: Калина на лист широка Грінч. III, 199, Бесс. МХ. 327.

З прийм. в (у): В корінь глибока, а в лист широка Гол. IV, 118.

З прийм. на і льокат.: На листочку широкая Чуб. IV, 119.

З прийм. в (у) і льокат.: В листоньку широкий Е. 36. 36, 203.

Який: Купи мені, Ваня, басвую юбку,

Щоб я не забула, який ти на думку (який ти на ласку) Чуб. V, 288.

IV. При прислівниках:

1. При прислівниках присудкових прийм. на з акузативом життєвих або нежиттєвих вказує на стосунок певного стану до живої істоти або речі.

Важко: Буде на волів (воли) важко Рудч. Ск. I, 180.

Багато: Багато злого на одного Закр. 143.

Гаразд: На все негаразд стало, а найпаче, що Бог хліба не родить Ном. 690.

Голодно: Голодно було на кони Літ. Сам. 147.

Добре: Добре на мою жінку: нехай мене бйуть Ном. 2814.

На бжолу добре Мил. Жлк. 148.

Як були у нас старі пани, добре на роботу Neum 121.

Жалісно: И не так нам ест жалосно на панов... як на ихъ старостов Літ. Вел. I, прил. 45.

Зле: Як настали нові пани, то зле на роботу Neum. 121.

Инакше: Вже инакше було слугам на харч Kolb. P. IV, 175.

Легко: Аби любці на ніженки легко танцювати Гол. IV, 462. – Я вже яв ослабати, та рад би зятя в хату, щоб на мене легше Федьк. II, 174. – Служити пішов, аби на родичі легше було Федьк. II, 392.

Нездорово: Тоді на народ нездорово було М. Пр. 186.

Трудно: На войско трудно от орди Літ. Сам. 58. – Трудно стало на живность ib. 82.

Тяжко: Чогось ми тяженько на моє серденько Ž. P. II, 7. – Ой як тяжко на серденько, як погана світ завяже Гн. в. II, 257.

Хороше: Буде хороше на людей і на урожай Ном. 431.

Теж при прислівниках: видко, чутно, напр.: Любка сінце громадила міні на ню видко Ž. P. II, 188.

2. При прислівниках міри просторони прийм. *на* з речівниками міри окреслює прислівник; напр.:

Завглубшки: Закопав у камінь, у синяк, на сім локот завглубшки ЖС. IV, 346.

Задалеко: Так ридав тот хлопец на сім миль задалеко ЖС. IV, 346 (Мар-марош).

в) При прислівниках числівних, напр.:

Буде твоя вража дочка на день тричі бита Чуб. V, 424.

При недослівцях.

1. При недослівцях-покриках на домові звірята, женучи їх; тут недослівця заступають відповідні дієслова в волевім способі, напр.:

Агуш на банта, агуш на сідало Ном. 8839.

Гиля, гиля, сірі гуси, на став Чуб. V, 54 (...на жовтий пісок... на ріку... на Дунай... на море Чуб. V, 354.

2. При дієслівних недослівцях відповідних дієслів, що сполучаються з прийм. *на* і іменем, напр.:

Кив, морг на його Ном. 8764. – Зо всіх шпиць на мою голову тиць Ком. 57.

Над.

Як прийм. *над* з інструменталем вказує положення вище того предмету, що його виражено в інструменталі, так з акузативом він вказує напрям діяльності вище того предмету, що виражено в акузативі, напр.: Над тим дитям сірі воли стояли, над те дитя божим духом дихали Е. 36. 35, 25. Похилилась (береза) зовсім над попове жито Мал-ка, 351. Відси, залежно від характеру групи елементів, що входять у сполучення, розвинулися семазіологічні відтінки близькості, переваги, винятності.

І. При дієсловах.

1. Льокативно: при дієсловах руху прийм. *над* з речівником вказує предмет, що до нього наближуються, а при дієсловах інших типів – чинність над чим; в цім разі акузатив конкурує з інструменталем:

а) Приходять над якусь яму Ж. М. 26. – Прийти над Дунай Крон. Боб. 284. – Ото вони й пішли над море М. Пр. 89. – Пошли над озеро Rokoss. 60. – Ходім ми над море до одного Звяг. п. Чуб. II, 178. – Ой зйду я над ярочок, пуцу голосочок Чуб. V, 73. – Сів він на того коня і їде над море Чуб. II, 301. – Приїжджає він над море Чуб. II, 301. – Привіз над село Чуб. II, 629. – Він го завів над море Kolb. P. IV, 3.

Ст. рус.: Приидоша надъ верхъ цркве Ип. 202 (1091). – Приде... над берег противу Киеву ib. 402 (1150). – Придоша надъ рѣку надъ Оушю ib. 411.

б) Над дівчину, над молоденьку два козаченьки вйут сі Kolb. P. II, 85. – Гріх над миску ножем хліба кришить Чуб. I, 110.

2. Темпорально: при речівниках, що виражають поняття часу, прийм. *над* вказує близькість до часу, що виражений в акузативі:

Над вечор вже удалися до князя Вел. IV, 15. – Над вечор несе під воду Rokoss. 96. – Ишов якось жид лісом... а над вечері вітерець подиха Чуб. II, 579. – Над полудень приїжджає М. Пр. 209. – Вже над захід сонця Rokoss. 96.

3. З іменами речей і осіб вказує ступінь стану або чинности в значінні вище, себ-то краще, більше, напр.:

Є розум над розум Ном. 13200. – Над нашого козаченька і в світі немає Метл. 20. – Нема цвіту над калину Чуб. V, 440. – А над тую рожу, а над тую червоную, і в світі немає Васильк. п. Чуб. V, 485. – Нема над рибу линину, над м'ясо-свинину, над ягоду-сливку, над попівну-дівку Ком. 1099.

Тільки тебе, мій миленький, над життя кохаю Чуб. V, 384. – І я тебе над світ кохав, була-сь мені мила Kolb. P. II, 105.

Чи ти, милий, з кубчика умивався,

Ой що ти мені над всю челядоньку сподобався Уш. п. Чуб. V, 125. Він... співав і танцював надо всі хлопці у селі Kolb. Ch. II, 134.

4. З іменами дієслівними і іменами осіб прийм. *над* з акузативом вказує винятність: мимо, опріч, напр.:

а) Ян Казѣмѣр, над сподѣвання, на Украину простует на Браславле Літ. Сам. 79. – Урожай Богъ даль над сподѣванье Льв. л. 25.

б) Над него вперед не знал иншого пана Вел. I, 208.

Я тобі не віру, хочъ би-сь присягала,

Бо ти над мене иншого кохала Уш. п. Чуб. V, 89, або... Бо ти над мене в иншій закохався Чуб. V, 381.

Не найдеш иншого над мене милого Переясл. п. Чуб. V, 168.

Світ исходиш, да не найдеш над мене коханця Чуб. V, 265.

II. При прикметниках.

При прикметниках в 1 ступені і в 2-м прийменник *над* з акузативом вказує перевагу в якості: більше.

а) Ой хороший (Ивасенько) над люде Ж. Р. I, 125. – Нема в світі нещасної над мене Чуб. V, 467. – Не знайдеш в цілім світі над мене вірного Уш. п. Чуб. V, 301.

б) Розумѣль еси себе над доброго лучшимъ, над мудрого мудрѣйшимъ, над богатого богатшимъ, над злого горшимъ Діал. 1629, ст. 270. – Козаков... болше над тысяч десят Вел. I, 208.

Та нема древа ряснішого над калину,

Та нема роду ріднішого над дитину Чуб. V, 440.

Нема древа ряснішого над явора Чуб. V, 439. – Да нема древа ранішого над дубочка, да нема роду ріднішого над батечка іб. – Над мене вірнішої не знай деш Метл. 59. – Нема ліпшого чоловіка над мене, нема гіршого то над мене Ном. 13537. – Да нема цвіту світлішого над маковку, да нема роду ріднішого над матінку Чуб. V, 439. – Да не було дерева краснішого над смереку ЖС. II, 181. – Та нема ми мильнішого над підгірські люде Kolb. P. III, 69. – Світ я перейшов, таки не найшов та над тебе вродлившу, ні над тебе краснішу Гол. I, 257.

По - н а д.

Прийменник *по-над* подибується в тих саме сполученнях, що й прийменник *над*, опріч темпорального. При дієсловах покою і руху з відтінком поширення в просторони. Чергується акузатив з інструменталем. Від цих сполучень спільних з прийм. *над*, по аналогії *по-над* переноситься також і на інші сполучення властиві прийменникові *над*:

1. Стоять верби по-над водою, що я їх садила Чуб. V, 139. – Стоять верби по-над греблю, що-м їх підливала Ж. Р. II, 134. – (Умивався) чи з кубочка, не з кубочка, чи ходячи по-над воду Уш. п. Чуб. V, 125. – Хожу, блужу по-над берег – тяженько здихаю Ров. п. Чуб. V, 479. – Летів горностай по-над став, попустив пірйачко на весь став Чуб. IV, 102. – По-над воду високою голуби літают Сал. Сч. 56. – Летить орел по-над море темними лугами Уш. п. Чуб. V, 139 (пор. з інструменталем: Летів орел по-над морем і летячи крикнув Метл. 64). – А се вуин стане тебе нести високо по-над землю Більськ. п. Чуб. II, 200. – Ой у лузі калина по-над воду стелилась Литин. п. Чуб. V, 18. – Ой зависли сині хмари по-над Комарники Сал. Сч. 7. – Зачесав си кучерики по-над чорні брови Сал. Сч. 28.

2. Нема по-над попову свиню Ном. 2516.

Нема по-над тоє, де сї любії двоє Kolb. P. II, 161.

3. Нема парубка найкращого

По-над Іванка над нашого ЖС. I, 456.

По-над неї вірнішої на світі не найдеш Чуб. V, 177.

О, об.

Прийм. *о, об* з акузативом імена в живій мові майже вийшов з ужитку, замінившись за прийм. *за, про*, але його подибуємо з-части в старім писанім язичу, і також в живій мові, в говірках, що під польським впливом.

1. При дієсловах:

а) З іменем в акузативі вказує привід чинности:

XIV в.: О нѣкоторіи проступки позываны будут пред нас АЗР. I, 5 (1347). – Которые ся вмовлять о нѣкоторые проступки приказаніем панов своих іб.

XVII в.: Посланци... до Бруховецкого удалися о помоч Літ. Сам. 78. – Посилал до Турчина и до хана о помоч тоє лѣто іб. 128.

XVIII. О долги его позичалники барзо стискали Пам. укр. м. III, 79.

Ст. рус.: Бившими са има всь днь о рѣку Сереть 717 (1202). – Быхъ с нимъ радъ оучиниль о землю и о города 901 (1287).

2. В тіснішім звязку з наступними дієсловами; причому ми маємо три випадки: в однім (а) прийм. *о, об* конкурує здебільшого з прийм. *в (у)*; в другім (б) з прийм. *за, про*; в третім з прийм. *на*:

а) Б и т и, п і д-, -с ь: Бий о камень головою, щоб я була за тобою Kolb. VV, 91. – Пустила дур, б'ється об мур ЖС. I, 446. – Альбо піду утоплюся, люб о камень розіб'ється Kolb. W. 296. – Ой погубила орлиця діти да об дороженьку б'ється Чуб. V, 276. – Підбила свої карі очі об ключину Чуб. V, 1170.

В д а р и т и, -с ь: Де узяв ся Мартин, вдарив біду об тин ЖС. IV, 29. – Ой ударив Петрусь о стіл головою Kolb. P. II, 48. – О що він так ударив ся ЖС. II, 192. – Удариться яблочко об яблочко Боришполь Чуб. II, 44. – (Хлопець) ударився об камень і перекинувся перснем Rokoss. 114. – Удариться козаченько об дубовий стіл Закр. 21.

З прийм. в (у): Удариться старий боднар у стіл головою Гол. I, 65.

С т у к н у т и: Стукни, коню, копитами об поріг Чуб. V, 939.

Ц о к н у т и: Вона цокнула тим зубом об сковороду Лебед. п. Чуб. II, 156.

б) Г а д а т и: Ти поїдеш, мій миленький, я о тя гадаю Чуб. V, 313.

З льокат.: див. «Льокатив», стор. 204.

Д б а т и: XVII в.: Нї о що не дбати научило Діал. (1629), 273. – М... о плату жадную не дбаєм Крон. Боб. 280.

О женися, не женися, о тоє не дбаю Уш. п. Чуб. V, 162. – О жінку не дбаю Верх. Г. Б. 141.

З а б у т и с ь: Об красну курту забувся Мал-ка, 344.

Й т и: Не йде о коштунок, але наїдок Чуб. I, 236. – Не йде міні о наїдок, а тільки о скоштунок Уман. п. Ком. 562.

М и с л и т и: О замок сам й уже мыслили Крон. Боб. 282.

Мислить о дівчат громаді Уш. п. Чуб. V, 16.

П и т а т и: Глянь на лице та не питай о здоров'я Уш. п. Чуб. I, 254. – О дорогу до кумоньки питав Гол. I, 332. – Пойду до того младенця, питаючи его о загадку ЖС. II, 139.

П р а в у в а т и с ь: Могуть ся правовать о свої кривды АЗР. I, 12 (1347).

П р и п р а в о в а т и: XVII в.: О смерть приправовали Літ. Сам. 30.

П р о с и т и: Просячи при том цесара о ратунок Крон. Боб. 297. – Глянь на мене молодого а вислухай о що прошу Уш. п. Чуб. V, 24. – О нічию ласку нікого не просить Волинь Чуб. V, 450. – А я піду до матоньки просити о тебе Гол. I, 123. – Не прошу тя богатира, лиш о добру долю Ж. Р. II, 183.

С т а р а т и с ь; с т а р а н є ч и н и т и: (Мы) о тоє старатися будем Крон. Боб. 280. – О зиск або утрату пилное старанє чинили Діал. 270 (1629).

С т о я т и: Не стоїт пан о колос, оно о соломі Kolb. Ch. 165.

Коб я мала штирі воли, червону запаску,

Нїгди би-м я не стояла о богачу ласку Чуб. V, 1194.

в) В чергуванні з прийм. на:

Кида свою шапку об сирую землю Чуб. V, 951.

Сколов білу ю ноженьку об трісочку Чуб. V, 1033.

Як обіпрусь об гору, то хочь би вона яка велика була, я єї з міста зверну Тараш. п. Чуб. I, 231.

II. П р и р е ч і в н и к а х.

При дієслівних іменах і іменах якості прийм. о з акузативом вказує на стосунок чинности або якості до імени в акузативі напр.:

Будеть жалоба очі на очі о пїнязи АЗР. I, 7 (1347). – Крик стався з обох сторін о гетманство Літ. Сам. 75. – И от козаков трудность великую о воду мѣли, а от орди о живность за-для коней іб. 27.

III. При прислівниках:

Трудно: (стар.): Трудно было о наймита Літ. Сам. 20.

Перед.

Прийм. *перед* з акузативом вказує положення проти кого або рух до того, що напроти:

1. При дієсловах, що виражають стан, напр., бути, стояти і т. ін.: Скопаш міні тую гору, що перед церкву Kolb. Ch. II, 109. – Перед ворота віноград росте, с-під вінограду вода точе Kolb. Ch. I, 199. – Не сідай же ти, Якове, перед мене Гн. в. I, 41.

2. При дієсловах неперехідних, переважно руху:

Плачливі жалоби предъ насъ пришли АЗР. I, 5 (1347).

Всї дівочки й-а в віночках перед пана йдут Kolb. P. II, 145. – Та я піду перед великі вікна Ном. 4101. – Приходить там пирид его хату Kolb. P. IV, 143. – Прийшли післанці перед короля ЖС. II, 183. – Приїхали вони перед світлий двір перед світлий двір, перед Божий дім Е. 36. 35, 254. – Заїхали перед самі двері склепу ЖС. II, 351. – Він заїхав перед ганок Kolb. P. IV, 181. – Приїхала вона перед хату Kolb. P. IV, 18. – Виїхав перед корчму (козак), людям поклонився Чуб. V, 306. – Ой прибіг кониченько та й перед ворота Гол. I, 123. – Припливу сама аж перед хати Е. 36. 36, 266. – Ой надлетіли аж перед хати іб. – Прийшов газда из дороги та став перед хату Kolb. P. II, 106. – Він сів собі пирид піч Kolb. P. IV, 166. – Впав перед Бога в багровій ризі Е. 36. 35, 71. – Оглянувся перед себе, повна молька раків УП. 270. – Мені душно коло тебе, не вертись перед мене Закр. 121.

3. При дієсловах перехідних:

Наших дворян, а любо иньших при нашем дворѣ будучих, нагле их позывают перед судьи АЗР. I, 4-5 (1347). – Жид... закликав его перед ляду і дав ему півкватирок горівки ЖС. IV, 192. – Ой Василю, яки ти ледащо, ведуть тебе перед пана, сам не знаєш за що Kolb. W. 288. – Понесли го пирид пана та й положили Kolb. P. II, 145. – Ой привели Бондарівну пред нові палати Чуб. V, 427. – Кушніра ...перед самого царє приводят Kolb. P. IV, 291. – Носімо манту перед Ирода Е. 36. 35 96. – Та понесла зілі й пирид мамочку Е. 36. 36, 143. – Занесли (риз) ми опріч далече, опріч далече аж перед церков Е. 36. 35, 76. – Приніс він того ужа перед царські палати Чуб. II, 60. – Принесло го аж на поріг перед хату ЖС. II, 97. – Приведеш перед начальников Ординских Вел. I, 152. – Вій поклав перед бисаги та й костур Kolb. P. IV, 178. – Поклав дитину тоту перед вівтар Kolb. P. IV, 131. – Казал килка мис сребраних... принести а перед них поставити Крон. Боб. 278. – Жінка в чоловіка вкраде і перед його поставить Чуб. I, 252. – В мужа краду і перед нього кладу Закр. 150. – Ну... озміт цису пару голубчиків і поставти на стів перед него Kolb. P. IV, 161. – Перед Филоненка, К. полковника языка примчав Лукаш. 42.

Ст. рус.: В несоша (мощѣ) предъ пещеру Ип. 202 (1091).

На-п е р е д.

Зложений прийменник *на-перед* при дієсловах вказує чинність вчаснішу від чинності того, що виражено в акузативі, напр.:

Прийшов Николай на-перед Бога Е. 36. 35, 71.

По-перед.

1. Прийм. *по-перед* льокативно має те саме значіння, що й «перед» з відтінком поширення чинності в просторони, напр.:

а) Чом не ходиш по-перед мій двір та й улицею Уш. п. Чуб. V, 147. – Негідная дружиночка по-перед очи ходит Kolb. P. II, 71 (еліптично: Високая худібонька все по обочи, а негідная дружинонька по-перед мої очи Уш. п. Чуб. V, 163).

(Рибка) по-перед самого песика впала Kolb. P. IV, 285.

б) Він пустив клубочок по-перед себе Рудч. Ск. I, 93.

2. При дієсловах неперехідних з іменами осіб прийм. *по-перед* виражав темпоральний відтінок, чинність підмету попереджав чинність особи, вираженої в акузативі (= перш як, передніше, вчасніше):

Лети, лети, соколоньку, поперед нас, занеси там вістоньку перше за нас Метл. 171. – Поїхала якось Маруся на поле на роботу по-перед батьків своїх Чуб. II, 102.

Під.

Прийм. *під* протилежно прийменникові *над* вказує напрям чинности нижче поверхні предмету, або рух до предмету, що його дається уявити вищим від підмету або предмету; звідти наближення до чого в просторони і часі.

1. Вказує напрям діяльності нижче поверхні того, що виражено в акузативі з прийм. *під*, напр.:

Дієслова з приростком *під*: Підклади білу ручку під головку свою Чуб. V, 382. – Переносно: Я тому козаченьку підійду під ласку Чуб. V, 104. – Хорошая дочка твоя під мислі підходить Чуб. V, 901.

І сировець і брагу загорнув під себе ЖС. II, 205. – На другу ніч уже під міст виражають другого брата Чуб. II, 169. – У ночі семиліток пішов під міст Засл. п. Чуб. II, 169.

В значінні *для кого* або *на що*: Цар вислав коні під його Чуб. II, 206. – Вивела коника вороненького під козаченька молоденького. Ж. Р. II, 127. – Дай мені війська і колясу під цю пашу J. M. 7. В XVII в.: Три тисячі подвод с полков под запаси давано до Сѣвска Літ. Сам. 133. – Я тя (косо) розчесала під барвінок борзо Сал. Сч. 54.

В: «Рак... витягує під руки панну» Чуб. II, 14 – сполучення «витягує під руки» під упливом сп. «бере під руки».

2. При дієсловах руху вказує наближення до предмету:

а) При дієсловах неперехідних:

Пришовши под Трилѣсса Літ. Сам. 26. – (Ивоня) подѣхал под Турки Крон. Боб. 286. – Потягнули были под Межибоже Літ. Сам. 20. – Прийшли під дуба і полігали Kolb. P. IV, 269. – Пішла вдова під явора Чуб. V, 835 (Метл. 290). – Він приходить під той покій Kolb. P. IV, 36. – Підійшов як раз під того дуба Рудч. Ск. I, 6. – Приїхав я під ворота Чуб. V, 41. – (Козаки) приїхали під вікно Уш. п. Чуб. V, 57. – Приходить під браму J. M. 46. – Відра сами пішли під гору Звяг. п. Чуб. II, 88. – Пішов вдовин син під могилу орати Kolb. P. II, 84. – Летить під вікно вістовик и кричить Чуб. II, 21. – Підійшов я під віконце, мати горох варить Чуб. V, 276.

б) При дієсловах перехідних:

Чи підвезете нас, княгину... під тую церков святую Kolb. W. 10. – Послали посла аж під Варну Гол. I, 3.

3. В значінні *близько, коло*:

а) До місця:

Наш молодій молодець рубав калину під корінець Дан. 48.

б) З акузативом числівників:

XVII. Подъ сто тысячей ихъ было Льв. літ. 9.

4. При наступних дієсловах акузатив чергується з інструменталем.

а) Дієслова неперехідні: лягати, сідати, ставати:

Ляг ти: (Мелників син) ліг під корч в холод Kolb. P. IV, 33.

Сісти: Василь сів знов під міст Kolb. P. IV, 98.

Ста ти: Став під вікно, дивиться ЖС. IV, 96. – Стала она си під калиночку Е. 36. 36, 162. – Та стала она на білий камінь, на білий камінь, під зелений явір Гол. II, 56. – Ой приходить до домоньку та став під віконце Kolb. P. II, 19.

б) Дієслова перехідні:

Кла сти: Я, каже, кладу його (кільце) пуд голови Переясл. п. Чуб. II, 57. – Положила його під лавку Липецьк. Чуб. II, 21.

При че пи ти: Причепити під подолочок Чуб. IV, 503.

Са ди ти, по са ди ти: Вона його посадила під піл Чуб. II, 13.

Сте ли ти, по -: Кульбаки під себе послали ЗЮР. I, 40.

То п та ти: Середульшу сестру під ноги топтали ЖС. IV, 18. – Я ті вороги під ноги стопчу Миргор. п. Чуб. V, 127.

Хо ва ти, хо ва ти: Она го зараз сховала під ліжку і коритом накрила Kolb. P. IV, 29. – Дайте нам пошукати куниці, що ховається під солом'яні копиці Чуб. IV, 59. – (Зайчик) під кочур сховався Полт. п. Закр. 111. – Жінка Івася боялася, під припічок сховалася Закр. 163. – Я сховаюся під ліжку Борщ. п. ЖС. IV, 176.

5. Прийм. *під* з акузативом вказує згоду з чим, підлеглість чому, напр.:

Спасибі, миленький, дай Боже здоров'я, що ти так сказав під моє норів'я Чуб. V, 644. – (Мила) як піде під скрипочку, то й не надивлюся Чуб. V, 37.

6. Прийм. *під* з акузативом часових понять вказує близькість до певного часу:

Того ж літа под осень Літ. Сам. 55. – Під лихий час і кум за собаку Ном. 2305. – Під ясну годину усі побратими Ком. 364. – Але підбилося під обід сонце Чуб. V, 150. – Сніданнечка не буде, а обід під полудень Неум. 29. – Ой спит козак, сонце під полудне, обудився й-а саме в полудне Kolb. P. II, 191. – Уже й пуд обіди береться Переясл. п. Чуб. II, 316. – Ой вже під снідання підійшло сонце Бесс. МХ. 208. – А тут, братіку, не по нашому, що снідання під обідання, обід та й у вечері, а вечеря та опівночі Гн. в. I, 83. – Так мені судилося, під п'ятницю родилася Ком. 368.

Пор. рос.: под вечер, под утро, под осень.

По - пі д.

Прийм. *по-під* має те саме значіння, що й прийм. *під*, але з відтінком поширення в просторони.

Прилетіло саранчатко та по-під дуброву Сал. Сч. 10. – Ой вийду на улицю подивлюся по-під зороньку Уш. п. Чуб. V, 145. – Взяв Язью Гаю по-під білі боки, вкинув Гаюню в дунай глибокий Kolb. P. II, 23. – Кину розкіш по-під ноги, а куплю си біду Сал. Сч. 83. – По-під тоті сині гори, попід тоті терна, кусай милий горішеньки, мені давай зерна Сал. Сч. 78.

Звичайно акузатив чергується з інструменталем:

По-під обози зродили полуниці Уш. п. Чуб. V, 395. – Сивий селезень по-під землю лазить Чуб. I, 310. – Ми вечером по-під верби до дому підемо Kolb. P. II, 21. – Коли корова телі любить, то й по-під фіст лиже Kolb. P. III, 184. – По-під ліс текла велика ріка ЖС. II, 349. – По-під гору високою росте бразилія Сал. Сч. 7. – По-під садочок з-давня стежечка бувала Ж. Р. II, 143. – Низом, низом по-під плоти в коноплі сховав сі Kolb. P. II, 61. – По-під гай зелененький брала вдова лен тоненький Іб. 191. – Ой кувала зазуленька попід крильця жовта Е. 36. 5, 33.

По.

1. Прийм. *по* з акузативом місця вказує крис, до якого доходить чинність або крис, що до його сягає річ:

а) Нирни по шию у криницю Чуб. II, 102. – Я сирую землю по коліна виб'їу Миргор. п. Чуб. V, 27. – По коліна в золоті стоїть Рудч. Ск. I, 104. – По коліна вода в морі упала Kolb. W. 230. – Задріпався щиголь по самі коліна Закр. 66. – Кров жидівську виточивши по кістки бродили ЖС. II, 66. – Не журись коню вороненький, буде оброки по самії боки Полт. п. Чуб. V, 960. – Насип коню вівса по самії перса ИП. I, 273. – Панич по самі вуха заліз у тоє кало Чуб. II, 634. – По кінець греблі, там стоять верби Гол. III, 301 (Ž. P. II, 134).

Перейшли по-верх води Чуб. I, 158.

В стосунку до часу: В сирій землі жити по кінець віку Чуб. I, 148.

б) Жупанина по коліна Миргор п. Чуб. V, 206. – Чи не цей то Микитка, що по локті свитка Мирог. п. Чуб. V, 67. – Три дні хати не мела, сміє по коліна Kolb. P. II, 180.

2. При дієсловах руху, як напр.: їти, їхати, летіти, теж посилає і т. ін., прийм. *по* з акузативом вказує ціль руху, щоб узяти, привести, принести і т. ін. те, що зазначено в акузативі:

Або ти, тату, йди по дрова, а я буду дома; або ж я буду дома, а ти йди по дрова Закр. 141. – То ж моя молода дівчина по водицю йшла Чуб. V, 120. – По воду иде – жалю завдає, из водою иде – добридень дає Чуб. V, 168. – Сама піду по дерево Чуб. II, 116. – Пішла, тату, наша мати а в гай по теляти Kolb. P. II, 19. – Уже тиєї (дівчини) не буде по воду Чуб. V, 35 (себ-то: не прийде). – Поїдемо по сіно Метл. 3. – Поїхав мій милий по журавлини Більськ. п. Полоски, Чуб. V, 257. – Возьми но другу дочку та поїдь по дрова Звяг. п. Чуб. II, 172. – Як бояри позберати, по дівойки поїхати Чуб. IV, 318. – Полетів той крук по воду Чуб. II, 302.

Послал до Криму по орду Літ. Сам. 34.

В ближчій сполученні з речівником в наслідок опусту дієслова:

Аж три доріженьки різно:

Ей що одна на Дін, а другая у Крим по сіль (себ-то їздити, ходити).

А третя да на те Запорожжа Чуб. V, 112.

Увага. В виразі «дзвін по схід душі» (Лубен. п.) прийм. *по* рядиться: з дативом «душі», що зі словом «схід» творить композитум: «схід-душі», пор.: схід-сонця, пів-дороги в виразах: до схід-сонця, на пів дорозі і т. ін.

3. Прийм. *по* з акузативом понять часу означає час, поки триває чинність:

Кого ж бо я вірне люблю по вік не забуду Уш. п. Чуб. V, 139. – А в неділю по рано (себ-то: поки рано) сім підводів загнано Kolb. P. II, 204.

4. Прийм. *по* з лічбовими поняттями вказує на кількість, що її береться разом дистрибутивно:

Ст. рус.: Имахут же по двѣ и по три жены ИП. 10.

З ряду до ряду (бідного невольника) сажати по два, по три... червоної таволги по два рубці брати, по шиях затинати ИП. I, 210. – Люде нажали по сім кіп (кождей), а Маланка один сніп Гол. IV, 148. – Ой на-те ж вам, рибалочки, по чотирі гроши (себ-то на кожного) Рудч. ЧП. 125. – Та пошли Боже синам моїм хоч кіпок по сорок Козел. п. Чуб. V, 874. – По двацять духів стало до їдного дуба Kolb. P. IV, 12. – В кожнім гнізді по чотирі яйця Чуб. I, 314. – На кожних дверях стоїть по два чоловіки Чуб. II, 581. – Батенько иде, хвалить мене: оддали дочку-робітницю, по сім кіп жне Чуб. V, 723 (себ-то за одним заходом). – Ой немає там нігде добра, де дівчина любить по два (себ-то разом): Ой немає и не буде, поки по двох (по два Сал. Сч. 90) любить буде Чуб. V, 32. – По чотирі рази (себ-то раз-по-раз)

слуги посилала, а за п'ятим разом сама поїхала Kolb. P. II, 47. – Бідного невольника по тричі в однім місті (місці) затинаяте Чуб. V, 933 (також з акузативом без прийм. *по*: Чотири рази посилала та й з ним не бувала, а за п'ятим, каже, разом сама поїхала ib. 50).

Теж на вислів наступности: по перше, по друге, по третє і т.д.

По - п р и.

Зложений прийменник *по-при* в сполученні з назвами речей і осіб вказує, що чинність відбувається близько (коло, біля, поуз) того, що виражено в акузативі:

(Хлопець) иде по-при вікна на тік Чуб. II, 553. – Дорога все припадала їхати по-при сестриний дім Kolb. P. IV, 39. – Їдуть вони по-при коршму ЖС. II, 350. – Їдуть по-при церков ЖС. II, 351. – По-при гороньки здавна стеженьки, по-при стеженьки шнурок плетений Е. 36, 36, 142. – Млина біда притисла та по-при якесь місто Kolb. P. IV, 275. – Він... ліг по-при ню Kolb. P. IV, 55. – Твої (очи) по-при моїх були би щасливі Сал. Сч. 10. – Я буду йти по-при коні... по-при коні вороного, по-при тебе молодого. Не йди, мила, по-при коні, скажуть люди, що ти моя Kolb. P. II, 25. – Воевник... будет... вести (слугу) по-при коня Пам. укр. м. IV, 305.

Про.

1. Прийм. *про* з акузативом понять часу вказує на призначення певної речі на певний час, напр.:

Держи очі про неділю в будень не дивися Гол. II, 285. – Я вино с'ю лиш про неділю Е. 36, 36, 192. – Черевички мальовані про буддень носила Kolb. P. II, 207. – Про свято держав, та у буддень скасав Ном. 2582. – Жінка вбрана як про свято ЖС. II, 98. – Винесла хустину а як біль біленьку: «Оце ж тобі, мій миленький, а про неділеньку» Чуб. V, 289. – Найбуде про час і така, навлослі я зроблю гарну Камен. п.

2. На означення ціли = *на*:

На потверженіє того нашого жалованья про иншую память и твердость АЮЗР. I, 18 (1446). – Не достанеш горілки навіть про гостинця ЖС. II, 205. – Прийшов Спас, держи рукавиці про запас Чуб. I, 277.

3. На означення причини = *для, через*:

Про одного жида ярмарок буде Ном. 916. – На рідну матір про свій дурний розум забував Kolb. P. IV, 282.

Ст. рус.: Хоташа ити на Всеволода про Ярослава Ип. 290. – Стополкъ про волость чи не оуби Бориса и Глѣба ib. 305. – Почаша въставити Новгородци оу вѣчи на Стослава про его злобоу ib. 307. – Избивають приятелѣ Стославлѣ про его насилье и съпряя ему ib. 307. – Про то разгніва са Всеволод ib. 308. – Хотѣли ма бо яти любо оубити про Игоря Ип. 348. – Оба ать ворождоу про Игоря отложать ib. 365. – Раскатороста са Всеволодъ с Володимѣркомъ про сна (= сына) ib. 314. – По Всеволожи животѣ помогоу ти про Киевъ ib. 316. – Онѣ же нынѣ ворогъ ми са оучинилъ ни про кого же яко же про та ib. 701. – Азъ про тебе же с ним есмѣ не добръ ib. 701.

4. На означення стосунку, як на кого, -на що, з огляду на кого, -на що:

Ще про цибулю голоду не було Е. 36, 28, 533. – Про мене – хоч вовк траву їж Ном. 4941. – Діду, дай мені пугу, а тебе, про мене, нехай собаки заїдять.

Ст. рус.: Хочу с тобою радѣ оучинити про все Ип. XII, 901.

5. При наступних дієсловах переважно в східніх говірках, в західніх переважно йому відповідає прийм. *за, на*, а в старім писанім язичку і в говірках під польським впливом *о* (див. відповідні прийменники):

Гадати: Вража його мати знає, про що він гадає Закр. 42.

Г о в о р и т и: Послухаю, що про мене говорять Переясл. п. Чуб. V, 144. – Про нас люде говорять Канів. п. Чуб. V, 47. – Про опришків давно ни можна було ничьо говорити Е. Зб. 26, 3.

Д б а т и: А що ж мені про це дбати, тільки серце нуде Чуб. V, 1036.

З а б у т и: Брацця, ми забули про сіно Переясл. п. Чуб. II, 36. – Вони про тебе й забудуть Звяг. п. ЖС. III, 217.

З г а д у в а т и; -д а т и: Згадай тоді про моє ти життя Метл. 239. – Як згадаю я про його, то зараз заплачу Чуб. V, 292 (теж: Як згадаю я за його, то зараз заплачу іб.). – Люде и до сегодне згадують про опришків Е. Зб. 26, 3.

З н а т и: Вже про то знає сам старший Переясл. п. Чуб. II, 34.

М а р и т и: -про що.

О п о в і с т и, у п о в і с т и: Хочу про се диво дещо уповісти Федьк. II, 433.

П и т а т и, р о з п и т у в а т и: Буде про мене питати Макс. I, 10. – Про тебе питав Миргор. п. Чуб. V, 379. – (Вона) його й почала розпитувати про чоловіка Чуб. II, 13. – Идуть та все розпитують дорогою про золоту гору Засл. п. Чуб. II, 167. – Розпитаймося про здоровйачко його Лавр. 57.

П р и з н а т и с ь: Кирик вислухав висповідь да й признався про гроші ЗЮР. II, 91.

С н и т и с ь: Про гаразд вже й не сниться, аби хоч спокій кублився Ком. 1141.

С п о м ' я н у т и: Голуби крилечками стрепенули, про любові спомйанули Чуб. V, 58 (про кохання спомйанули К. Кв. 146). – Про любові споминали Закр. 34.

Ц о к о т а т и: Цокотала сорока пугачові і про теє і про сеє, і про Якова і про всякого Ком. 36.

Ч у в а т и, ч у т и: А що чував про Михайлу Макс. I, 15. – Коли ти чув про ту панну, то достань мені її Чуб. II, 14. – Хиба ти про це таки ніколи й не чула? Чуб. II, 506.

З а к у з а т. без прийменника: Чуємо ми там доброго пана Купч. 381. – Де ж таки ви чули соломйані копиці Чуб. IV, 59.

Пор. ст. рус.: Слышавше же врази смѣръ Володимерю Ип. 389.

Проз.

Прийм. *проз*, що ми стріваємо діалектично, має те саме значіння, що й прийм. *мимо*, *повз*, *по-при*:

Иде він проз корольський дворець Переясл. п. Чуб. II, 32.

Опріч того «проз» рівнозначне з «крізь»:

Процідила проз сито Васильк. п. Сл. КС. III, 466.

В серб. так само діалектично *kroz* і *proz* (див. Maretić, 557 Даничич, 457).

П о - п р о з .

Прийм. *по-проз* значінням спадається з прийм. *проз* = *мимо*, *повз*, *по-при*:

По-проз мій городок стежечкою до иншої ходиш Уш. п. Чуб. V, 180. – Пішов бо я до дівчини по-проз її сїни Уш. п. Чуб. V, 130.

Уз.

Прийменник уз, що майже вийшов з уживання (в фольклорнім матеріялі ми його не подибуємо, а з письменників тільки у Куліша), подибуємо в письменстві XVI-XVIII в. в значінні «коло», «вдовж», напр.:

XVI. Иншая земля... к той нивѣ не прилегала, але неподалеку... промеж дорог с Кис-ва къ Святошицкому бору и у другое узъ Лыбедь Арх. ЮЗР. I, VI, 28 (1539).

XVII. Ниву... лежачую уз гостинец комишанській... монастиреви дарую Ак. Мг. м. 83 к. (1685). – Домъ... на рогу улицы... из затилку узъ будинокъ Левковъ Пр. Полт. С. 245 (1693). – Починається граница тих кгрунтовъ от рѣки Ворониси лѣсом и ровомъ... уз Великий лѣсъ, да въ рѣчку Олшанъ Акт. Стор. 85 (1693). – Дворъ, стоячий в городѣ, под самимъ парканомъ, ведле брами, прозивасмой Немецкой, уз между двора небожчиковско-го Леоновского іб. 41 (1693).

XVIII. Прийдохомъ на ноч въ село Лендешти узъ рѣку Сиреть Пелгр. Ип. Виш. 6. – Оузь дворъ идетъ рѣка Донковица іб. 9. – Отъ Кікова пошли оуз землю Анатолискую, узъ берегъ іб. 26. – Давидовъ домъ стоитъ узъ браму изъ приизду Плгр. Ип. Виш. 64. – Узъ тую церковь другая Воскресеніе Господне Плгр. Ип. Виш. 73. – Позволилисмо (отцу Тихонові)... поселитися уз улицу поперечную Кн. Мѣск. Полт. 1676. (1710). – Продалисмо... луку свою... узъ петровскую дорогу будучую іб. 1526. (1719). – Тѣло мое грѣшное да будетъ похоронено... где покойный братъ мой... лежить, узъ его, вчинивши склепъ Оп. Ст. Малор. III, 123 (1734). – Сеножатъ ...ниже мелници узъ речку Супой Оп. им. Дан. Апост. 69 (1734). – Грунтъ... узъ между Духову лежачий Милор. Любецк. Арх. 56 (1747).

По-уз, по-вуз, по-вз, поз.

1. Зложений прийм. *по-уз* (по-вуз, по-вз, поз) при дієсловах руху рівнозначний з прийм. «мимо»:

Ой ишов я по-уз тестину хату Бал. 107 (пор.: Їхав Ивась мимо тестів двір Коцип. 72). – Раз иде повуз парубка чоловік з чужого села тяжко богатий Чуб. II, 543. – Дівочки віночки плестимуть, да повз твої ворітечки нестимуть Козел. п. Чуб. V, 490 (пор.: Мимо твоїх ворітечок та нестимуть Метл. 154). – Поз твої ворітечка сивим конем їхав Чуб. V, 51. – А поз мої ворота, тече річка широка Канів. п. Чуб. V, 66 (пор.: Не ходи мимо двір, мимо мої ворота Коцип. 72). – А тут жінці іти поз того дуба Мил. Каз. 48. – Біжить поз ту криницю Рудч. Ск. I, 128.

2. При дієсловах «сідати», «стояти», «лежати», «класти» і т. ін. прийм. *поуз* (*поз*) виражає близькість до того, що висловлено в акузативі: *коло*, *біля* (= уз):

Та не становись поз тумана, а становись поз козака Мил. 50. – Поз молоду з лівого боку сідає старша дружка МУЕ. I, 124. – Як стали літ у сорока поз його другого класти, так зачепили труни Мил. 172.

Через.

1. Прийм. *через* з акузативом понять місця вказує напрям чинности або речи від одного до другого краю по тому, що виражено в акузативі, напр.:

Через темний ліс ясним соколом лети Макс. I, 9. – Через греблю вода рине Чуб. V, 304. – Через сад зелененький доріжка лежала Метл. 104. – Піду через круті гори до бистрої річки Чуб. V, 29. – Через низький тин усі собаки скачуть Ном. 4077. – (Вона) иде через море Чуб. II, 12. – Через твоє подвір'я сивим конем їхав Чуб. V, 110. – Бреде через воду Канів. п. Чуб. V, 84. – От лев з грішми перебрів через море Катериносл. г. Чуб. II, 122. – Не раз, не два через плоти лазив Уш. п. Чуб. V, 79. – Утікав Петруньо через білі сіни Kolb. P. II, 48. – Через ті річки мостять мости Макс. I, 12. – Через гору високою орел воду носить Уш. п. Чуб. V, 50. – Ви закиньте сітку через сине море Чуб. V, 28. – Перевісив через плече сагайдак богатий Гол. III, 13.

Ст. рус.: Праваться через Гориноу Ип. 411.

З речівниками:

Минулися мої ходи через огороди Чуб. V, 147. – Через сад стежечка Чуб. V, 691. – Через гору стежка а в гай по калину Уш. п. Чуб. V, 5. – Зробіть мені такі сани, щоб ширини були через цілу улицу Звяг. п. Чуб. II, 88.

2. З акузативом понять часу, що його протягом триває певний стан або чинність:

Коли б то можна бути через зиму котом, через літо пастухом, а на Великдень попом Ном. 8070. – Боско через увесь вік босий бігає Ном. 11231. – Смутний хожу, невеселий, бідний чоловік, що не маю щастя через весь мій вік Чуб. V, 476. – Так роспусно, гоїно собі починали чирис кільканацять літ Е. 3б. 13, 98. – Плакав через три дні, через три неділі Чуб. II, 172. – Через тиждень хорувала, бо робота була Гол. IV, 475. – Щоб ти в мене, моя рідна доню, через сім літ не бувала Чуб. V, 757. – Ви знаєте, люди добрі, як заяц триває? Через ніч сі напасає, в днину сі ховає Kolb. P. II, 259. – Нічого він через ціли день не робив, но такі утішни, всіх забавляв Rokoss. 41. – Через сто літ спати Федьк. II, 359.

Стар. рус.: Ъхаша черес ночь Ип. 639.

3. Прийм. *через* з акузативом вказує на те, що сталося причиною якої події = з причини чиеї:

Мало мене через тебе (з твоєї причини) собаки не ззіли Гол. I, 243. – Через твої білі лиці нема сіна і копиці Гол. IV, 208. – Утратив я щастя й долю через свою волю Чуб. V, 382. – Хочь їж, хочь, не їж через мою волю, поскачи гайдука та й передо мною Чуб. V 1075. – Через тебе сварка в мене Бал. 39. – Через кого з світа идеш ти, вдовин Иване Kolb. P. II, 43. – То мня люде взяли в зуби через твої жарти Сал. Сч. 77.

4. Прийм. *через* з акузативом вказує на те, що перевищує чинність:

Через силу тоє чинил Діал. 271 (1629), себ-то над силу. – Буду пити через силу, краплі не упущу Закр. 24.

5. Прийм. *через* з акузативом вказує на те, чого посередництвом відбувається чинність:

Ой чую я через люди, що ти иншую кохаєш Уш. п. Чуб. V, 125. – Чую я через люде, що мій милий поклоняється Чуб. V, 4. – Не раз, не два та й затужиш, поки мене через люди перечуєш Мил. Св. 133. – Ти грішників з тяжкої муки через твої збавляєш руки Гол. III, 283 (= твоїми збавляєш руками).

6. Дуже рідкі випадки вживання прийм. *через* при дієприкметниках терпних з акузативом особи, напр.:

Детина хрещена

Через куми принесена Гол. II, 140.

Тут ми певно маємо польський вплив: через – przez.

По-через.

Прийм. *по-через* має те саме значіння, що й *через*; первісний відтінок здовження в просторони й часі вже не дається відчуті:

Тим патиком... кидає по-через хату МУЕ. XIX-XX, 188. – Здавши рахунок, що робила почерез цілий рик Шух. Гуц. V, 157. – Я його вкарав по через Жиди Е. 3б. 35, 95.

Акузатив при недослівцях.

Акузатив ми подибуємо при недослівцях тих дієслів, що виражають рухи органів тіла, напр.:

Л и к у: Сижу собі на конику,

Горілочку лику, лику. Чуб. IV, 532 (ликати горілку).

Х а п: Хап гуску, та й іззів Чуб. I, 166.

Х л о п: Хлоп біду по боку Чуб. I, 230.

Ш т у р х: Штурх Панька в око ib. 271.

С К О Р О Ч Е Н Н Я.

- АЗР. Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи.
Ак. Бор. Акты Бориспольскаго мѣйскаго уряда 1612 – 1699.
АЮЗР. Акты Южной и Западной Россіи.
Б. М. Бычко-Бошко. Сборникъ народныхъ пѣсень, записанныхъ въ поселкѣ Камога-Комарно Рогозянской вол. Кобринскаго у., Гродненской губ. СПб. 1911 (Сборникъ р. о. Ак. Наук. т. 89 № 4).
Бал. Балина, О. Украинські писни зъ голосами. СПб. 1863.
Бесс. Бессараба, И. Матеріали для этнографіи Сѣдлецкой губ. СПб. 1904.
Бесс. ХМ. Бессараба И. Матеріалы для этнографіи Херсонской губ. СПб. 1916.
Bryk. Brykczyński, A. Zapiski etnograficzne z Polesia Wołyńskiego (Zbiór Wiad. do antr. kr. t. XII).
Byk. Bykowski, P. Pieśni obrzędowe ludu ruskiego z okolic Pińska (Zbiór wiad. do antr. kr. t. II).
Бул. Булгаковский, Д. Пинчуки. СПб. 1890.
W. z Ol. Waclaw z Oleska. Pieśni polskie I ruskie ludu galicyjskiego. Lwów. 1833.
Вел. Лѣтопись Величка т. I-IV.
Верхр. Верхратський И. Про говор галицких лемків. Львів. 1902.
- // - Г. Б. - // - Говір Батюків. Львів. 1912.
Гал. Галатовскій І. Ключъ разумѣнія. Кіев. 1659.
- // - Нн. - // - Небо новое. Кіев. 1665.
Галько. Галько И. Народныи звичаи и обряды зъ околиць надъ Збручемъ. Л. 1860.
Гн. Гнѣдичъ, П. А. Матеріалы по народной словесности Полтавской губ. Роменскій уѣздъ, В. I, II, IV.
Гол. Головацкій, Я. Пѣсни Галицкой и Угорской Руси. I-IV. М. 1878.
Гр. кн. лит. Грамоты великихъ князей литовскихъ съ 1390 по 1569, собр. и изд. подъ редакціею В. Антоновича и К. Козловскаго. Кіевъ. 1868.
Грінч. Этнографическіе матеріалы I-III. Черниговъ. 1899.
Густ. літ. Густынская лѣтопись. СПб. 1843.
Діал. Діалогъ о смерти 1629 р. (Изв. Отд. р. яз. и слов. Ак. Наукъ т. XVII, I).
Дн. Марк. Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича Ч. I-III К. 1893 ч. IV.
Е. Зб. Етнографічний збірник т. 1-3 б. Львів.
Ž. Р. Žegota Pauli. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi t. I - II. Lvów. 1839-40.
ЖС. Життє і Слово т. I-IV. Львів.
ЖӨ. Несторово житіє преп. Өеодосія Печерскаго (Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Др. Россійскихъ при Моск. Университетѣ. 1899, кн. 2).
Закр. Закревскій. Старосвѣтскій бандуриста. М. 1860.
Зерц. Зерцало до преизрена и латвѣйшаго зрозумена Вери стѣй... през Іосифа Шумлянскаго 1680.
ЗЮР. Записки о Южной Руси. СПб. 1856 - 7.

- ИАН. Извѣстія Академій Наукъ.
Изб. Св. Изборникъ Святослава. 1073 г. СПб. 1880.
ИП. Антоновичъ и Драгомановъ. Историческія пѣсни малорускаго народа I-II. К. 1874-75.
Ип. Ипатьевская лѣтопись. Изд. 2-е. СПб. 1908.
J. M. Moszyńska, J. Bajki i zagadki ludu Ukraińskiego. Kraków. 1885.
J. M. - // - Zwyczaje, obrzędy i pieśni weselne ludu Ukraińskiego z okolic Białej Cerkwi (Zbiór wiadom. do Antr. kr. t. II 1878).
J. M. - // - Kupajło tudzież zabawy doroczne... z okolic Białej Cerkwi (ib. t. V).
Кв. Квітка Г. Сочиненія 2 т. Харьковь 1898.
Kolb. P. Kolberg, O. Pokucie, I-IV, Kraków. 1883.
- // - Ch. - // - Chełmskie I - II Kraków. 1891.
- // - W. - // - Wołyn. Kraków. 1907.
Ком. Комаровъ, м. Нова збирка народнихъ малорускихъ приказохъ. Одесса. 1890.
Кор. Kopernicki, I. Pieśni górali Bieskidowych z okolic Rabki (Zbiór wiad. do antr. kr. t. XII).
Котл. Котляревський И. Енеїда (Е), Наталка Полтавка (НП.) К. 1909.
Коцип. Коципинській. Писни, думки и шумки. К. 1885.
Кравч. Етнографічні матеріали зібр. В. Кравченком. Житомир. 1911.
Крон. Боб. Лѣтописецъ, си есть кройника зъ разныхъ Авторовъ и Историковъ многихъ Диалектом Рускимъ есть написана в монастыру Сѣо-Гроецкомъ Илинскомъ Чернѣговскомъ Іеромонахомъ Леонтиемъ Боболинскимъ законникомъ монастыра выдубицкого Кіевского р. 1690. (Приложеніе къ лѣтоп. Грабянки).
Лавр. Лавренко. Пісні про кохання. К. 1864.
Літ. М. Г. Лѣтопись монастыря Густынского.
Літ. Сам. Лѣтопись Самовидца. Кіевъ. 1878.
Лукаш. Лукашевичъ. Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни. СПб. 1836.
Льв. літ. Львовская лѣтопись (Русскій историческій сборникъ т. III кн. 3, стор. 233-267. Москва. 1839).
М. Пр. Драгомановъ М. Малорусскіе народныя преданія і рассказы. Кіевъ. 1876.
Макс. Максимовичъ М. Малорусскія пѣсни М. 1827. – Украинскія народныя думы. М. 1834. – Сборникъ украинскихъ пѣсень. Кіевъ. 1849.
Mal. Obrzędy weselne ludu ruskiego we wsi Kudynowcach, pow. Ztoczowskim opis. Wanda Malinowska (Zbiór wiad. do antr. kr. t. 7).
Март. Заб. Мартович. Забубон. Львів. 1917.
Март. Мартинович П. Українскі записи. К. 1906.
МУЕ. Матеріяли до української етнології.
МВ. Марко Вовчок.
Метл. Метлинській А. Народныя южнорусскія пѣсни. Кіевъ. 1854.
Мил. Милорадовичъ В. Сборникъ малорусскихъ пѣсень Лубен. у. Полт. губ. (Сборн. Харьк. Истор.-Филол. Общ. т. X). Мил. Жлк. «Житѣе-бытѣе Лубенскаго крестьянина (Кіевск. Стар. 1902-4). Мил.» Ср. Луб. Средняя Лубенщина. Кіевъ. 1904.
Млр. лит. сб. Малорусскій литературный сборникъ, изд. Мордовцевымъ. Саратовъ. 1859.
Neym. Neyman C. Materyjały etnograficzne z okolic Pliskova. Kraków. 1884.
Ном. Номись. Українскі приказки, прислів'я і таке инше. СПб. 1864.
П. Г. Пѣсни, собранныя Н. В. Гоголемъ, изд. Г. П. Георгіевскимъ. (Сб. «Памяти В. А. Жуковскаго и Н. В. Гоголя», в. II).

- Пал. Изб. Палеографическій изборникъ, изд. Киев. Комм. для разб. др. акт. в. I Киевъ 1899.
- Пол. п. Драгоманов М. Політичні пісні Українського народу XVIII -XIX ст. Ч. I, розд. 1 -2. Женева. 1883-1885.
- Пелгр. Ип. Виш. Пелгримація или Путешественникъ честного іеромонаха Ипполита Вишнського (1727). (Правосл. Палестинскій Сборникъ. Вып. 61. СПб. 1914).
- Popowski B. Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewańszczyźnie. Kraków. 1822.
- Popowski B. Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańszczyzny. Kr. 1884.
- Рад. Огр. Радивилівскій. Огородок. К. 1678.
- Rokoss. Rokossowska Z. Wesele i pieśni ludu ruskiego we wsi Jurkowszczyzny, w pow. Zwiagelskim na Wołyniu (Zbiór wiad. do antrop. kr. VII). – Bajki ze wsi Jurkowszczyzny (Mat. antrop.-arch. i etnogr., t. II).
- Roszk. Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, pow. stryjskiego, zebr. O. Roszkiewicz (Zb. wiad. do antr. kr. t. X).
- Рук. Хрон. Рукописный хронографъ: Кроника си есть лѣтописецъ изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ русскимъ написана до 1656 лѣта черезъ много лѣтъ дописана. 1771 г. (Рукопис належав до рел. журн. «Кіевская Старица»).
- Рудч. Ск. Рудченко И. Народныя Южнорусскія сказки I-II. Киевъ. 1868-70.
- Рудч. ЧП. Рудченко И. Чумацкія народныя пѣсни. Киевъ. 1874.
- Сал. Сч. Саламонъ Счастный. Коломыйки и шумки. Львовъ. 1864.
- Сб. ХИФО Сборникъ Харьковскаго Истор.-Филолог. Общества.
- Ск. Б. Г. Сказаніе о св. мученикахъ Борисѣ и Глѣбѣ (Сборникъ XII вѣка. Моск. Успенск. собора). (Чтен. въ Имп. Общ. ист. и древн. росс. при Моск. университетѣ 1899 г., кн. 2).
- Сл. Жел. Желеховскій. Малорусско-німецкий словарь. Львів. 1886.
- Сл. КС. Словарь української мови, вид. «Кіевской Старины».
- Сл. о п. Иг. Слово о плъку Игоревѣ (Владиміровъ П. Древняя русская литература. Киевъ. 1900).
- Stad. Stadnicka L. Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podoliu Rosyjskiem (Zbiór wiad. do antrop. krajow. t. XII).
- Tomasz. Obrzędy weselne ludu ruskiego we wsi Cetuli w pow. Jarosławskiem opis. M. Tomaszewska (Zbiór wiad. do antr. kr. t. X). M. Tomaszewska Obrzędy weselne ludu ruskiego we wsi Winnikach pow. Drohobuckiego opis. (M. Tomaszewska ibid. t. XII).
- Федьк. Писаня О. Федьковича. Львів. 1902.
- Х. Сб. Харьковскій Сборникъ.
- Хм. літ. Хмельницкая лѣтопись (Лѣтопись Самовидца съ прило-женіями. К. 1878).
- Чуб. Чубинскій П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русскій край. СПб. 1872-78.
- Szabl. Wesele i Krzywy taniec u ludu ruskiego w okolicy Zbarażu skresl. Sewerina Szablewska (Zb. wiad. do antr. kr. t. 7).
- Шевч. Шевченко Т. Твори. Київ. 1918.
- Шух. Шухевич В Гуцульщина. Львів. 1902.
- Щепотьевъ В. Народныя пѣсни, записанныя въ Полтавской губерніи (съ нотами). Изд. Полт. Губ. Арх. Комиссіи. Полтава.
- Эв. Эварницкш Д. И. Малороссійскія народныя пѣсни, собр. въ 1878-1905 г. г. Екатеринославъ. 1906.
- Явор. Яворскій Ю. А. Памятники галицко-русской народной словесности, в. I. Киевъ. 1915.
- Яцк. Ч. К. Яцків.

Наукове видання

**Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка
1913–1928 років**

Підписано до друку 29.11.2022 року.

Формат: 70×100/16. Ум. др. аркушів: 34,9. Обл.-вид. аркушів: 37,7.

Шрифти: Times, Literata. Друк офсетний. Папір офсетний.

Видавець: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3484 від 19.05.2009 року.

ISBN 978-966-02-9961-0
DOI 10.37068/b/9789660299610

© Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022